This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

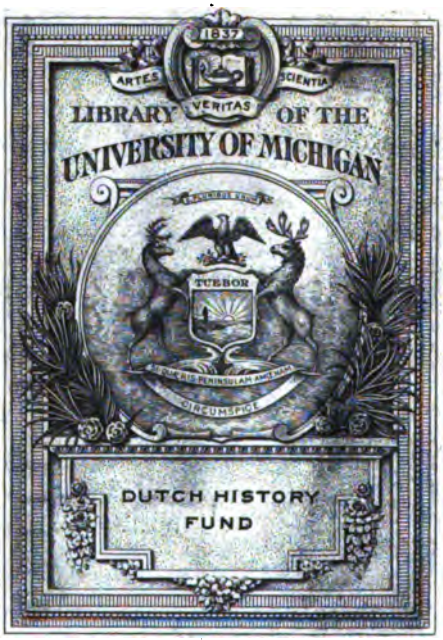

Digitized by Google

AP
19
.V12

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

LETTER-OEFENINGEN.

VOOR

1791.

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1791.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
1791.

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN, VOOR 1791.

Dutch lit.
Nijhoff
10-5-24
10142

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S Godgeleerd Genootschap. *Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. van Walré 1790. *Behalven het Voorberigt, 219 bladz. In gr. quarto.*

Het Prys-voorstel in dit Deel overwoogen luid: „ zyn „ er voldoende bewyzen voor de Onsterflykheid der „ Menschlyke Ziele? Zo ja, wat kan men er uit afleiden, „ ten opzigte van derzelver duuring, gewaarwording en „ werking, na den dood des lighaams, in haaren afgezon„ derden Staat?" Van de Verhandelingen, ter beantwoordinge dezer Vrage ingeleverd, heeft men een viertal door den druk gemeen gemaekt; welker Opstellers zich bevlytigd hebben, om dit, in meer dan één opzicht, duister onderwerp, naer hun vermogen, te ontwikkelen. 't Is, uit hoofde dezer duisterheid, niet vreemd, dat de Schryvers der Verhandelingen, die alleszins toonen dat ze geen slaefsche navolgers van aengenomen denkbeelden zyn, maer vrymoedig op zichzelven durven denken, als de enige weg om tot de waerheid, of ten minsten tot een voor hun hoogen trap van waerschynlykheid te komen, zich daerover niet eenstemmig verklaren.

De Schryver der eerste Verhandelinge, aen wien de Gouden Eerprys is toegekend, ontvouwt aenvanglyk, met eene

Digitized by Google

naeuwkeurige onderſcheiding, de gevoelens derzulken die de ſtoflykheid der Ziele beweren, mitsgaders van de zodanigen, die het zelfſtandig beſtaen der Ziele ontkennen. Tegen de denkbeelden van de ene en andere ſoort voert hy, op een naeuwkeurig geregelden redeneertrant, zyne bewyzen voor dat beſtaen en de onſtoflykheid der Ziele aen; trachtende te doen zien, dat 'er, zulken wy iets buiten ons gewaer worden, behalven onze uiterlyke zinnen, in ons moet zyn een gewaerwordend Wezen van alle ſtoffe geheel onderſcheiden: als mede dat de Ziel niet beſchouwd kan worden als ene Kracht of Eigenſchap der ſtoffe: welke bewyzen hy voorts verdeedigt tegen de bedenking, ontleend uit de gelykſoortige verſchynzelen in 't Lichaem, en 't geen men de Ziel noemt. Hieruit leid onze Schryver af, dat de Ziel, (hangende deszelfs daedlyke onſtervelykheid af van Gods wil, waervan de overweging tot het tegenwoordige onderwerp niet behoort,) natuurlyk aen gene ontbinding van deelen, en even zo min aen ene vernietiging onderhevig kan zyn; als zynde het eerſte onbeſtaenbaer met de onſtoflykheid, en het laetſte geen uitwerkzel van het ſtoflyke, of der natuure. De ſlooping des lichaems kan des den ondergang der ziele niet veroorzaken, en ze moet natuurlyk, na den dood des lichaems, in een afgezonderden ſtaet overblyven. Op dit beweerde gaet hy verder na, hoe ver men zich al of niet een gegrond denkbeeld kan vormen, van derzelver gewaerwording en werking: waeromtrent hy enige Natuurkundige overwegingen te berde brengt. Dan 't blykt dat dezelven ons, 't zy men de Ziel als bekleed of ontkleed beſchouwe, buiten het bezef van de mogelykheid van gewaerwording en werking, niet meer dan giſſingen aen de hand geven. Laetſtlyk hecht hy hieraen nog enige Zedekundige bedenkingen, die, onder verſchillende beſpiegelende leidingen, ons verſterken in de verwachting van een toekomenden ſtaet, waervan ons alleen de Openbaring volkomen zekerheid kan geven.

Wat het hoofdonderwerp der Vrage, de Onſtoflykheid der Ziele, betreft, deze ſtaet by den Schryver der tweede Verhandelinge insgelyks vast; doch hy vind de gewoone bewyzen voor dezelve niet voldoende; en na de ontwikkeling hiervan ontvouwt hy den redeneertrant van den Heer *Mozes Mendelsz.* deswegens; welken hy, met beantwoording der voornaemſte tegenbedenkingen, als voldoende poogt aen te dringen. Hierop beweert hy, dat de Ziel, als onſtoflyk zynde, niet ontbonden kan worden, en dus na den

Digitized by Google

den dood des lichaems in wezen zal blyven. 't Is waer Gods Almagt zou dezelve kunnen vernietigen; dan het loopt, gelyk hy vervolgens doet zien, tegen alle waerschynlykheid aen, dat dit immermeer Gods oogmerk zoude zyn; des het denkbeeld van de onsterflykheid der Ziele daer uit ten volle aenneemlyk zy. Zy blyft des bestaen, en heeft ene bestendige duuring, in een afgezonderden staet van 't lichaem; dan wat heeft men nu van derzelver gewaerwording en werking, in dien toestand, uit hoofde van de erkentenis der bestaenlykheid der onstoflyke Ziele te denken. Onze Autheur vermeet zich niet daerover op ene bellisende wyze te spreken; maer hy tracht te toonen, dat 'er min of meer waerschynlyke reden zyn, om deswegens de volgende denkbeelden te vormen. —— De Ziel heeft als dan gene uitwendige gewaerwording, en oefent dus ook gene daer uit voortvloeiende werkzaemheden; als waer toe zy het lichaem noodig heeft; maer de inwendige gewaerwording en werking der Ziele, als haer wezenlyk eigen, blyft stand houden. Zy kan zich des het voorleden herinneren, al het daertoe betrekkelyke nadenken, en met die kundigheden werkzaem zyn, dat, in 't vooruitzicht op haer toekomend lot, tot haer geluk of ongeluk moet dienen. —— Voor deze denkbeelden pleit, zynes agtens, ene hooggaende waerschynlykheid: maer zo men verder vraegt, wegens den omgang dezer Zielen met andere wezens, en derzelver kennis van gebeurtenisen buiten haer, als mede wegens derzelver verblyfplaets; dan schieten 'er alleenlyk gisingen over, die ons leiden om te vermoeden, dat deze Zielen gene gemeenschap hebben met iets dat buiten haer is, en dat ze niet bepaeld gezegd kunnen worden zich in dit of dat verblyf te zullen bevinden. Met ene hoogere mate van waerschynlykheid kan men ten laetste, nog beweren, dat deze Zielen weder met haer Lichaem zullen verenigd worden; hoewel de wyze dezer vereniginge niet te verklaren, en naeuwlyks te gisen zy. —— Tot dus verre behandelt zyn Ed. dit onderwerp als Wysgeer, en eindelyk verledigt hy zich om het ter nedergestelde, als Christen, by 't licht der Openbaringe over te zien; en by die gelegenheid te toonen, dat zyn denktrant niet wedersproken, maer in 't wezenlyke van ter zyde ondersteund word, door de leerwyze der Openbaringe, die ons, nopens de wedervereniging van Ziel en Lichaem, volkomen verzekert.

Een gansch anderen weg, dan beiden deze Schryvers bewandeld hebben, slaet de Opsteller der derde Verhandelinge

Digitized by Google

in. Het komt hem voor, dat de diepzinnige overnatuurlyke beſpiegelingen, wegens dit onderwerp, het ſtuk eer verduisterd dan opgehelderd hebben; en hy agt, dat het beſlisſen van dit verſchil veeleer behoort aen de gemene ondervinding; 't welk hem doet beſluiten, om langs den eenvoudigen weg van wysgerige naſpeuring voort te gaen. Ingevolge hiervan ſtelt hy zich voor, een opmerkzaem onderzoek van zyn beſtaen en zyne werkingen, waer voor ieder Mensch vatbaer, en waerover hy een bevoegd Regter is, indien hy maer zorgvuldig op zichzelven begeert te letten: welk onderzoek kortlyk hierop uitkomt. — Geen afgetrokken redenering, maer innerlyke bewustheid en uiterlyke gewaerwording, doen onzen Schryver bezeffen, dat hy en een lichaem en ene ziel heeft, welken zo onderſcheiden werkzaemheden uitoefenen, dat ze hem tot het ſtoflyke van het eerſte en het onſtoflyke van de laetſte doen beſluiten. Dit nader opgehelderd, geſtaefd, en zyne denkwyze door de beantwoording der voornaemſte tegenbedenkingen, verſterkt hebbende, toont hy wyders dat het gevoelen van de onſtoflykheid der Ziele ten nauwſte verknocht is, met dat van derzelver natuurlyke onmogelykheid van ontbinding; des ze te beſchouwen zy, als natuurlyk onſterflyk; kunnende, uit hoofde van het onontbindlyke, niet van haer beſtaen beroofd worden, of dezelfde Magt, die haer voortbragt, moest haer vernietigen, 't welk alle waerſchynlykheid tegen zich heeft. Men kan dus, gelyk de Autheur vervolgt, uit de onſtoflykheid der Ziele, gegrond tot hare natuurlyke duuring beſluiten, en 'er door opgeleid worden tot hare beſtemming voor de eeuwigheid, tot een toekomenden ſtaet van Belooning en Straf, wanneer zy weder met een Lichaem verenigd zal worden. Ook geven deze kundigheden genoegzame aenleiding, om te beweren, dat de Ziel, in dien afgezonderden ſtaet, beſtendig hare gewaerwording zal hebben, en ene verſtandlyke werkzaemheid zal oefenen; doch buiten dit algemene verleent ons de onſtoflykheid der ziele, voor 't overige, geen voldoenden grond, om daeromtrent iets vast te ſtellen; als gaende dit buiten de palen der Menschlyke kennisneminge, binnen welken de Autheur zich moet houden.

De tot dus ver beſchouwde Verhandelingen komen, ſchoon ze in de manier van bewyzen, en zommige beſpiegelingen, verſchillen, echter daerin overeen, dat men de Ziel voor onſtoflyk te houden hebbe; maer by dezen komt een laetſte nog ene Verhandeling, welker Autheur dit ge-

voe-

Digitized by Google

voelen gansch niet aenneemlyk voorkomt. Zyns oordeels is uit der Menſchen geſteldheid en werkzaemheden duidelyk op te maken, dat alles zich zeer wel laet verklaren zonder zyne toevlucht te nemen, tot een onſtoflyk beginzel, waeraen vele verſchynzelen zelfs niet beantwoorden, des de vooronderſtelling hiervan geen behoorlyken grond hebbe. Dit aenvanglyk voorgedragen hebbende, tracht hy verder te doen zien, dat de ſtelling, die ons den mensch voordraegt, als beſtaende uit twee deelen, een ſtoflyk lichaem en ene onſtoflyke ziel, ten naeuwſte aen elkanderen verbonden, zo vele onverklaerbare duisterheden bevatten, dat het ons eer belemmere dan dienst doe; mitsgaders dat de bewyzen voor de onſtoflykheid dezer ziele verre van beſlisſend zyn; en dat het denkbeeld, van den mensch als één enkel geheel te beſchouwen, aen mindere zwarigheden onderhevig zynde, tevens ongelyk beter aen de Ondervinding beantwoord. —— Uit hoofde van dit beweerde heeft de Opſteller dezer Verhandelinge niets te doen met het gedeelte der Vrage, dat tot den afgezonderden ſtaet der Ziele na den dood des Lichaems behoort, dewyl dit denkbeeld langs dien weg vanzelve vervalt. Echter vind hy het niet geraden, dit onderwerp geheel onaengeroerd te laten. Op de vraeg, wat 'er dan van den mensch na 't ſterven overblyft, moet hy antwoorden, ik weet het niet; dan deze onkunde baert hem geen ongerustheid, dewyl de Openbaring hem verzekert dat 'er een leven na dit leven is; welke verzekering hem de Openbaring alleen kan geven; des dezelve ten hoogſten te waerderen zy. Hy vind wyders het geen de voorſtanders van de onſtoflykheid der ziele aenvoeren, wegens de aenhoudende werkzaemheid dezer ziele, na den dood des lichaems geenszins voldoende. En eindelyk waegt hy, met betrekking tot de Opſtanding, ten aenzien der eigen bewustheid of Ikheid van den opgewekten mensch, ene giſſing, van een overblyvend gedeelte, dat zich by de algemene ontbinding des lichaems met gene andere ſtofdeelen vermengt, en ten laetſten dage weder met zulke deelen vereenigd word, dat het geſchikt zy, om menschlyke werkzaemheden te hervatten. Zulks komt hem aenneemlyker voor dan het gewoone denkbeeld; doch hy ziet het niet hooger aen dan als ene giſſing, en berust voorts volkomen in de welverzekerde Euangelieleer van een leven na dit leven.

Men vind dus in dit viertal Verhandelingen ene aenmerkelyke verſcheidenheid van denkwyze over dit onder-

Digitized by Google

werp, dat van verſchillende zyden, en telkens met een welwikkend oordeel, op zodanig eene wyze behandeld word, dat het den onderzoeklievenden Lezer, zo hy lust hebbe om dit ſtuk onpartydig te overwegen, uitlokke, om alles bedaerdlyk na te gaen, en te beproeven wat hy voor hoogst waerſchynlyk te houden hebbe. —— Vind hy zich, na dit onderzoek, min zeker, dan hy voorheen wel waende te zyn; hy gedenke altoos, dat de onſtoflykheid der Ziele geen Leerſtuk der Openbaringe zy; en dat deze ons onwraekbaer verzekert van de Opſtanding der Dooden, en een Leven na dit Leven; in welk laetſte wy ongelyk meer belang hebben dan in 't eerſte. —— De Ziel zy dan ſtoflyk of onſtoflyk, laten Bovennatuurkundigen hier over twisten; een geloovig Christen vind zyn vasten troost, in de gegronde overtuiging, dat God magtig en genegen is, om hem onſtraflyk te ſtellen voor zyne heerlykheid in vreugde, door zyne genade in Jezus Christus. Hy die ons roept is getrouw, hy zal het ook doen.

Geſchied- en Oudheidkundige Verhandeling over den oorſprong, benaamingen, plechtigheden, enz. der Zon- en Feestdagen, in verſcheiden Christen-Kerken gebruiklyk, door C. PH. SANDER, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Groningen; honorair Medelid van 't Genootſchap te Helmſtad, enz. Tweede Deel. Te Groningen by* L. Huyſingh 1790. *Behalven het Voorwerk en Register, 260 bladz. in gr. Octavo.*

Het geen wy, nopens het bedoelde van den Eerwaerden *Sander*, in 't opſtellen van dit Werkje, en het nuttige leerzame gebruik, dat men 'er van maken kan, by de afgifte van het eerſte Deel gezegd hebben (*), ſlaet ook volkomen op dit tweede Deel, als waerin hy zyne toen aengevangen naſpeuringen, op de eigenſte wyze, vervolgt en voltrekt. —— In 't eerſte Deel, naemlyk, bragt hy, na eene voorafgaende algemene beſchouwing, zyn onderzoek, volgens de inrichting van het *Kerklyk Jaer*, beginnende met den zogenoemden *Advent*, tot op het invallende *Paeſche*: dit doet hem nu, met het vieren van 't *Paeschfeest* aenvangende, voortgaen met zyne verklaring van 't geen den Kerkdienst, op de overige *Zondagen*, mits-

ga-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* III D. bl. 568.

Digitized by Google

gaders op den *Hemelvaertsdag* en het *Pinksterfeest* betreft, tot op het afloopen van 't *Kerklyk Jaer*. —— Voorts verleent hy ons ene soortgelyke ontvouwing van 't geen, in de ene Kerk min en de andere meer, gebruikelyk is, met opzicht tot de *Dagen den Apostelen gewyd*, en andere *Feest- of Heilige Dagen*. —— Hiernevens voegt hy, daer hy in 't eerste Deel gehandeld had over de *Euangelien*, of het gebruik van Euangelieſche tekſten, zyne navorſchingen over dat der *Epistelen*: waerin hy ons aentoont, welk een gebruik men, van tyd tot tyd, in vele Kerken, gemaekt heeft, van ene verzameling en rangſchikking van Tekſten, die men *Epistelen* noemde, om dat ze grootlyks ontleend zyn uit de Apostoliſche Brieven, hoewel 'er ook enigen uit de Schriften der *Propheeten*, de *Handelingen der Apostelen*, en de *Openbaring van Joannes*, onder voorkomen. —— Wyders deelt hy ons, als ene nalezing, nog mede, etlyke *Byvoegzels*, gaende over enige byzonderheden, die alvoorens niet gade geſlagen waren; of welken aen het voorgeſtelde, nopens een en ander onderwerp, een nader licht byzetten. Onder dezelven is, voor het meerendeel onzer *Lezeren*, bovenal opmerkelyk, het geen zyn Eerwaerde bybrengt wegens een voorſlag ter verſchikkinge van het *Paeschfeest* in 't jaer 1724, en later; het welk ons beweegt om enigermate ſtil te ſtaen op het geen onze Autheur daeromtrent, al by den aenvang, gemeld, en in deze Byvoegzelen voorts aengewezen heeft.

De Eerwaerde *Sander*, in zyne ontvouwing van 't vieren van *'t Paeschfeest*, een bericht gegeven hebbende van de vroegere verſchillen der Christenen, over den juisten tyd dier Feestvieringe, tekende verder, met betrekking tot den lateren tyd, aen, dat de *Duitſche Proteſtanten*, niet genegen zynde om de bevelen van den Roomſchen Paus te eerbiedigen, de verbeterde jaerrekening van Paus *Gregorius den XIII*, (in 't jaer 1582, op deszelfs gezag, onder de *Catholyken* ingevoerd,) weigerden aen te nemen. Zy hielden zich des aen de gebruikelyke *Juliaenſche* Jaerrekening, en bleven daerby, tot dat zy, in 't jaer 1699, op den Ryksdag, te *Regensburg*, ene verbetering van den *Almanach* vaſtſtelden, en daerby wel byzonder bepaelden, dat men voortaen den tyd van *Paeſche*, niet naer den *Gregoriaenſchen Tydwyzer*, door de *Epacten*, maer, volgens de *Rudolphiniſche* Tafelen, zo lang 'er gene nauwkeuriger uitgevonden wierden, *Sterrekundig* zou berekenen. Terwyl intusſchen de *Catholyken*, en ook hier en daer, in andere

Digitized by Google

Gewesten, enige *Protestanten* zich van de *Gregoriaansche* rekenwyze bleven bedienen, moest dit noodwendig ten gevolge hebben, een verschil in de bepaling van den *Paasch-dag*; 't welk reeds tweemael in deze Eeuw plaets gehad heeft, te weten, in de jaren 1724 en 1744; waarby ook eene andere bedenkelykheid kwam, in de jaren 1771 en 1778; waeromtrent zyn Eerwaerde het volgende bybrengt.

„ In de *twee* Jaaren, namentlyk 1724 en 1744, was het, naar de juiste *Sterrekundige Berekening*, op *Zaturdag* den 8sten *April* 1724, en op *Zaturdag* den 28sten *Maart* 1744, doch naar den *Gregoriaanschen Tydwyzer*, den 9den *April* en den 29sten *Maart*, *Volle Maan*. Hieruit ontstond eene verschillendheid van Tyd, op welken het *Paaschfeest* moest gevierd worden, en vervolgens van alle de *beweeglyke Feesten*, die van 't vieren van het *Paaschfeest* afhingen, in het *Duitsche Ryk*, tusschen de *Protestanten* en de *Roomsch-Catholyke* Christenen. Dit moest natuurlyk ook veele onaangenaamheden, tusschen die beide verschillende Geloofsbelyders; veroorzaaken, dewyl het *Paaschfeest*, door de *Protestanten*, *acht dagen* vroeger wierd gevierd, dan zulks by de *Roomsch-Catholyken* geschiedde. En, hoewel op den *Ryksdag* te *Regensburg*, den 23sten *January* 1723, en den 26sten *January* 1743, op den *Ryksdag* te *Frankfort*, een Besluit daaromtrent onder de *Protestantsche Ryksstenden* was genomen, ook de *Keizer* zelf zich in het eerste geval 'er mede bemoeid had, en daarvan aan de Vorsten van het Ryk behoorlyk was kennis gegeeven, met verzoek het zelve aan te neemen, wierd nochtans dit Besluit, door de *Roomsch-Catholyke* Ryksleden, in hunne Staaten en Landen, tegengesproken, en de uitvoering daarvan verboden.

„ In het Jaar 1743, schreeven de *Protestantsche Ryksstenden*, in dien tyd te *Frankfort* vergaderd, een Brief, gedagtekend den 26sten *January*, aan H. H. M. *de Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden*, (het welk ook in het Jaar 1723 was geschied,) als ook aan de *Protestantsche Cantons* in *Switzerland*, om het *Paaschfeest* in hunne Landen, in het Jaar 1744, op den 29sten Maart te laaten vieren. —— Doch, in de Landen der eerstgenoemde Mogendheden, is hierin, in beide die Jaaren, geene verandering gemaakt, maar, den *Gregoriaanschen Tydwyzer* volgende, door geheel *Nederland*, op den 5den April van het Jaar 1744, *Paaschen* gevierd. De laatste integendeel, de *Switzersche Cantons*, hebben het *Ryksbesluit* der *Protestanten* aangenomen, en op den 29sten Maart van het Jaar 1744, het *Paaschfeest* gehouden. ——

Dus

Digitized by Google

Dus vierde men het zelve in de Vereenigde *Nederlanden*, in het Jaar 1744, *acht dagen* laater, dan het in de *Switzerſche Cantons*, en in andere *Proteſtantſche* Gemeentens, wierd gevierd.

„ In het Jaar 1771, was het op den 29ſten *Maart*, zynde *Zaturdag*, des *Namiddags*, ten 4u. 18m., *Volle Maan*, en dewyl alsdan het *Chriſtelyk Paaſchfeest* met het *Paaſchfeest* der *Jooden*, op *éénen dag* zoude mogten gevierd worden, is hierover wederom eenige bedenking by de *Vergadering op den Rykſdag* geweest, en voorgeſteld, om het zelve *acht* dagen uit te ſtellen, naar de Kerkvergadering te *Nicaea* gehouden (*). Doch dit was van geen verder gevolg, en in het Jaar 1771, wierd het *Paaſchfeest*, overal, op den 30ſten *Maart* gevierd.

„ In het Jaar 1778, moest het *Paaſchfeest* der *Chriſtenen*, met dat der *Jooden*, op *éénen dag* invallende, gelyktydig met dezelve gevierd worden, het geen nochtans tegen het Beſluit der *Kerkvergadering* van *Nicaea* zoude aanloopen, en het zelfde is ook in het Jaar 1798, te verwachten; doch hierin was reeds door de Vergadering der *Rykſtenden*, in het begin van deze Eeuw gehouden, voorzien en vastgeſteld, dat in die Jaaren het *Paaſchfeest* der *Chriſtenen*, *acht dagen* laater, zoude gevierd worden. Men vindt in de *Acta Hiſtorico-Eccleſiaſtica noſtri temporis*, *T. XII. p.* 486, het *Concluſum corporis Euangelicorum d. d.* 16 *Aug.* 1775, betreffende het vieren van het *Paaſchfeest*, in het Jaar 1778 (†)."

PHI-

(*) Het gedrag der *Aſiatiſche* Christenen, welken het *Paaſchfeest* gelyktydig met de Joodeu vierden, was den Christenen der *Weſterſche Kerke* zeer tegen de borst: men beweerde dat het wanvoeglyk ware, dat de Christenen hun *Paeschlam* nuttigden, op denzelfden tyd, als de geſlagen vyanden van Christus hun *Paſcha* aten. De daeruit ontſtaende onenigheden hielden ſtand, tot op de Kerkvergadering van *Nicaea*, welke de gewoonte der *Aſiatiſchen* affchafte, en vastſtelde, dat de viering van 't Paſcha, in alle Christen-Kerken, op denzelfden dag bepaald zou worden, naer ene diestyds gemaekte inrichting; wel uitdruklyk gadeſlaende, dat de *Christenen* het *Paeschfeest* niet gelyktydig met de *Jooden* zouden vieren.

(†) Van deze *Ryksbeſluiten*, en daerop gevolgde aenſchryvingen, buiten het Duitſche Ryk, met derzelver verſchillenden uitſlag, worden ons hier in de *Byvoegzelen* etlyke byzondere Stukken aen de hand gegeven. Het voorgevallene in *Silesie* en te *Erfurt*, in 't jaar 1744. toont, dat zelfs de Duitſche Proteſtanten zich alomme daeraen niet verbonden, maer hunne Christelyke

Digitized by Google

PHILADELPHUS *aan zynen Broeder, den Wel Eerwaardigen Heere N. Predikant te T. . . . in V. Ter verantwoording zyner Leere, aangaande de Godlyke Verbonden, de Kerk en den Kinderdoop, tegen de Brieven van den Heer* ALETHOPHILUS. *Alom te bekomen. Behalven de Voorreden, 330 bladz. In gr. octavo.*

Achtervolgens de bepaling van 't verſchil, tuſſchen deze twee Schryvers, door *Alethophilus* opgegeven, is de vraag niet, „ of 'er eene algemeene aanbieding van het verbond plaats grype?" maer, „ of allé verbondelingen zyn „ en blyven, die het verbond inſtemmen, 't zy ze zulks „ oprecht doen of niet, en 't zy ze zulks bevestigen of „ niet?" *Alethophilus* ontkent dit, tegen *Philadelphus*, die deze ſtelling beweert, zo als hy het geſchilſtuk voordraegt (*). Dan hier tegen merkt *Philadelphus* in dit Geſchrift aen, „ dat *Alethophilus* noch den ſtaat des geſchils, „ noch zijn waar gevoelen voorſtelt, gelijk het een en ander „ wezenlijk is." Hy tracht des die voorſtelling te verbeteren, en zegt. „ De vraag tuſſchen den Heer A. en my is: „ Of het ooit gebeurd zij, en of het nog gebeure, dat God „ zijne genadige handelwijs verbondsmatig uitvoere, *alleen* „ *met menſchen, die allen* tot zaligheid uitverkoren, en „ kragtdadig wedergeboren waren, of nog dadelijk zijn? „ Dan wel; Of die verbondsmatige handelwijs oudtijds betroffen hebbe *alle beſneden Israëliten*, en tegenwoordig „ *alle gedoopte Christenen*? Dat is, met andere woorden, „ die bij mij volmaakt hetzelfde betekenen: Heeft God eertijds zijn Oud Verbond, en tegenwoordig zijn Nieuw „ Verbond, alleen, met tot zaligheid uitverkoren en kragt-

„ da-

Vryheid hielden. In *Silesie* vierde men, gelyk in de aengrenzende Koningryken, *Poolen*, *Pruiſſen*, enz. het *Paeschfeest* naer den *Gregoriaenſchen Tydwyzer*, op den 5den *April*, terwyl het in *Brandenburg*, *Saxen*, en in het *Ryk*, naer de Sterrekundige berekening, op den 29ſten *Maart* gevierd werd. Hiertoe beſloot men ook in het *Erfurtſche*, als oordeelende, dat de rust daerdoor best bewaerd werd; 't welk zelfs een herdruk der Almanachen aldaer te wegen bragt; dewyl de Almanachen, in de Euangeliſche Boekdrukkeryen te *Erfurt*, reeds naer de ſchikking der *Euangeliſche Steden* gedrukt waren.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* IV. D. bl. 401—403.

Digitized by Google

„ dadig wedergeboren menſchen opgerigt; Of heeft hij dat „ gedaan, eertijds met alle beſneden Israëliten, en tegen„ woordig met alle Gedoopte Christenen? —— Ik heb mij „ hierop rondelijk verklaard. Ik heb de eerſte dezer vragen „ ontkend, en de tweede beweerd, en zoo blijf ik nog „ doen?" —— Zyn Ed. ſtelt dit zyn gevoelen in een duidelyk daglicht, met ene zo krachtige beantwoording der bedenkingen van *Alethophilus*, voor, dat zy, die dit twistgeding onpartydig beſchouwen, (als oordeelende, dat die Leer der Verbonden niet tot den Bybel, maer tot de Syſtematiſche Godgeleerdheid, behoort,) t' over rede zullen vinden, om nieuwsgierig te vernemen, of *Alethophilus* nog lust zal hebben, om het twistgeding op nieuw te hervatten; terwyl *Philadelphus* aenduid van oogmerk te zyn, het hier by te laten berusten. —— Wy maken in dezen, (terwyl wy het verder onderzoek van dit geſchil den Liefhebberen overlaten,) te eerder gewag van het Syſtematiſche, om dat *Philadelphus* in zyne Voorreden uitdruklyk genoeg te kennen geeft, dat hy het Syſtematiſche hier meer in 't oog gehouden hebbe, dan hy op zichzelven wel genegen geweest zou zyn, om enige toegevenheid jegens zyne Tydgenooten te gebruiken. *Philadelphus* zelf toch is niet voor het *Syſtematiſche*; zulks heeft hy in een voorigen Brief al te kennen gegeven, en wel zo, dat *Alethophilus* hem deswegens berispte; hetwelk hem aenleiding geeft, om zich deswegens, in deze zyne Voorreden, nader te verklaren; welke opheldering wy niet ondienſtig agten den Lezer ter dezer gelegenheid mede te deelen.

„ De Heer A. neemt, *zegt hy*, uit mijn geſchrijf, wegens de Systemaas en de Systematiſche *Godgeleerdheid* af, dat de *Systemata*, naar mijn oordeel, *eer ſchadelijk dan voordeelig zijn*. Dit nu heeft hij wel gevat; en dat hij daarin van mij verſchilt, geloof ik gemakkelijk genoeg, na zijne Brieven te hebben gelezen.

„ Alle wetenſchappen (ſchryft hy) worden immers best „ in verband en ſamenhang beſchouwd; daarom is 'er gee„ ne wetenſchap, of men heeft 'er Systemata van, om „ Leeraar en Leerling in het onderwijs te hulp te komen. „ Waarom mag de Godgeleerdheid ook dit niet hebben?"

„ Dit alles ſtem ik volkomen toe.

„ Maar ik houde ook voor toegeſtaan, dat de Systemata van alle wetenſchappen moeten gebouwd zijn op Beginſels, tot die wetenſchappen behoorende; en niet op zulke *postulata* of *aſſumtiën*, niet op zulke *ſtellingen* of *regels*, welken

ken men van elders aanneemt, en vordert, dat die zullen worden toegestaan, om daaruit in eene wetenschap te redeneeren, welke met die stellingen niets gemeens heeft, of waarin zij geen gezag van gevolg kunnen hebben.

„ In de Metaphysica en Natuurlijke Godgeleerdheid is de gezonde Rede, buiten twijfel, en het geen daar toe behoort, het beginsel, waaruit men alle wettig afgeleide gevolgen erkennen moet.

„ Maar de geopenbaarde Godgeleerdheid, dat is, die wetenschap, welke ons leert, welken weg God van den beginne aan gehouden heeft, nog houdt, en door ons dadelijk gevolgd wil hebben, opdat de zondige mensch hier wijs worde tot zaligheid, en namaals eeuwig gelukkig, deze heeft haar eigen, en éénig beginsel, en dat is de BIJBEL.

„ Niet dat ik deze twee wetenschappen in tegenstelling beschouw; dat zij verre! Ik weet zeer wel, dat zij niet alleen behooren t'samen te gaan, en nooit tegen elkander strijden kunnen, maar ook dat de eerste in de laatste ondersteld wordt. Dog dit belet niet, dat de wegen, die God vrijwillig en naar zijne wijsheid heeft ingeslagen, om de menschen van tijd tot tijd te onderwijzen, te beschaven, gelukkig en zalig te maken, eene afzonderlijke geschiedenis uitmaken, en alleen afhangelijk zijn van Gods welbehagen, en niet van ons oordeel, zeden en gebruikelijkheden. Waaruit ik besluit, dat het geheel buiten 't spoor is, wanneer men elkander in de kennis van deze Wegen, Handelwijzen of Huishoudingen Gods, wil onderwijzen, 't zij uit de Regtsgeleerdheid, 't zij uit eenig ander beginsel, dan uit de H. Schriften, tot dien tijd behoorende, van welken wij spreken.

„ Ik ben ook op de Akademie geweest; ik heb ook een vrij groot getal van *Corpora Theologiæ*, *Systemata*, *Compendia*, *Doctrinæ*, *Medullæ*, *Ideæ*, *Aphorismi*, enz. genaadpleegd, dog door den tijd bevonden, dat men op dezen Regel juist dien aandagt niet gevestigd gehouden heeft, dien dezelve verdiende. Waar tog is een *Systema Theologiæ Revelatæ* te vinden, dat in de leerstukken, die eigenlijk, dat is, tot de kennis van Gods genadigen wil en weg omtrent den armen zondaar behooren, *stipt en alleen bij Gods Woord* blijft, zonder eenig inmengsel van redeneeringen, uit vreemde en willekeurig aangenomen beginsels ontleend?

„ Zie daar de reden, waarom ik de Systemaas eer schadelijk dan voordeelig agte. Deze handelwijs strijdt tegen de

Digitized by Google

de eerſte beginſels van het Proteſtantendom. Hebben mijne aanmerkingen daarover ten gevolge gehad, dat velen het Systema aan een zijde werpen, dit zal hun weinig ſchaden, maar hen tegen vele misvattingen behoeden, mits zij den Bijbel des te naarſtiger beſtudeeren, en bedaard nagaan, welke wegen God van tijd tot tijd in zijn Heiligdom gehouden heeft, en welke gevolgen men daaruit, voor ons en den tegenwoordigen tijd, *wettig* kan en moet afleiden.

„ Ik zou nooit geloofd hebben, dat een kundig en geleerd Godgeleerde mij, in dezen tijd, hierover ter verantwoording zou geroepen hebben, zoo vast verbeeldde ik mij dat alle kundigen, zoo al niet in de praktijk, ten minſten in de theorie, hierin eensgevoelend waren, indien de Heer A. mij nu het tegendeel niet deed ondervinden; het ſchijnt mij egter toe, dat hij dit ſtuk niet zeer naauwkeurig heeft ingedagt, want anders ware het onmogelijk geweest, dat hij, die zegt, geen Systematicus te zijn, en geen Systema te kennen, wanneer het op onderzoeken aankomt, al evenwel over Gods vrije Genadewegen, uit den aart van een menſchelijk Verbond, zou willen geredeneerd, en de Waarheid naar characterizeerende Leerſtukken verklaard hebben." —— Eenſtemmig met deze taal in de Voorreden, is ook 's Mans ernſtige betuiging vervolgens in 't Geſchrift zelve, by gelegenheid dat *Alethophilus* hem daer toe aenleiding gave.

„ Het is, (voert hy hem te gemoet,) Het is in de daad zoo. Ik verzet mij openlijk tegen de Systematiſche denkbeelden, die men buiten de H. Schrift verzonnen en ingevoerd heeft; en ik heb geen ander oogmerk, dan mijne Medebroeders, in onzen eenigen Heer en Meester, daarvan te ontheffen, gelijk ik mijzelven, onder Zijnen zegen, daarvan ontheven heb, en bereid ben, zo 'er van dit oude zuurdeeg nog iets overgebleven is, het uit te zuiveren, zoo dra het mij wordt aangewezen."

Verdere Papieren, rakende de Voorreden van den Hoogleeraer BROES.

Zints dat enige Schryvers des Hoogleeraers Voorreden, voor de Leerredenen van den Hoogleeraer CURTENIUS, over den Heidelbergſchen Catechismus, ten kwade geduid hebben, heeft die Heer goedgevonden, in ene *Bekendmaking in de Boekzael*, plechtig te verklaren, „ dat

„ hij

„ hij niets minder bedoeld heeft, dan gevoelens aan te
„ prijzen, ſtrijdig met de Leer der Nederlandſche Gere-
„ formeerde Kerk, in de formulieren van eenigheid be-
„ greepen; en hij meent dat de geheele zamenhang zijner
„ woorden duidelijk bewijst, dat hij aan misvattingen,
„ tot de beoeffening en aankweeking van Christelijke deugd
„ betreklijk, en aan niets anders gedagt heeft." Na deze uitdruklyke betuiging was, zou men zeggen, alle verſchil-behandeling over het *Leerſtellige* afgeſneden; vermids, volgens dezelve, het gezegde van den Hoogleeraer in genen deele betreklyk was tot het *Leerſtellige* of *Beſpiegelende*, maer alleen tot het *Betrachtlyke* en *Beoefenende*. Dan dit heeft zommigen niet voldaen. —— Een Schryver van een Stukje, getyteld, *Iets over de Voorreden van Prof.* BROES, die den Hoogleeraer, even als de voorige Schryvers in een ongunſtig licht beſchouwt, neemt 'er gansch geen genoegen in: maer vordert ene leerſtellige verklaring. —— De Opſteller der voorheen gemelde *Bedenkingen* heeft zich verledigt tot ene nadere overweging van des Hoogleeraers *Voorreden*, *in vergelyking met de Leer des Bybels en der Hervormde Kerke* aen de ene zyde, en *met die der Buitenlandſche Schryveren* STEINBART en anderen, aen de andere zyde, en tracht te doen zien, dat de Hoogleeraer de laetſte leerwyze begunſtigt. Zulks doet hy op ene ſoortgelyke wyze, als hy voorheen geſchreven heeft, door des Hoogleeraers uitdrukkingen, die hy betuigt niet te verſtaen, in een zekeren zin op te vatten, welken hy daeraen geeft; dat, gelyk we reeds aengemerkt hebben, geen regtmatige manier van beſchuldiging is. Na 't afſchryven kwam hem de Bekendmaking in de Boekzael onder 't oog, en deze behandelt hy op ene onheuſche manier. —— Wyders is ons ter hand gekomen een ſtukje, dat ten opſchrift heeft *Vrye Gedagten*, *door* E. C. M.; welker inhoud genoegzaem op ene ſoortgelyke verdenking uitloopt, ganſchlyk ſteunende op zodanig ene verklaring van des Hoogleeraers ſpreekwyzen, die intuſſchen als raedzelachtig beſchouwd worden. — Tegen zodanig ene behandeling dient het geen ons voorgeſteld word in een Geſchrift, behelzende, *Eenige loſſe aenmerkingen*, *wegens het geſchil over de Voorreden*; welker Schryver het 'er inzonderheid op toelegt, om te toonen hoe verkeerd het zy, juist een haetlyken zin te geven aen ſpreekwyzen die men betuigt niet te verſtaen; te meer daer het, gelyk hy poogt te doen zien, zeer wel mogelyk is, dezelven in een goeden zin te verſtaen. —— Op ene dergelyke ma-

Digitized by Google

manier denkt 'er ook over de *Welmeenende Raedgever*, met zyne voorſtellingen in dat Weekblad No. 25; mitsgaders de opſteller van een Dichtſtuk, onder den tytel van den *Hervormden Godsdienst*. —— Buiten deze Geſchriften, die dit onderwerp ernſtig behandelen, is 'er ook nog een ſtukje afgegeeven, genoemd *Myne Gedachten*, dat een zamenweefzel behelst van ernst en boert, ten aenzien van 't Patriotismus en 't Godgeleerde, 't welk niets ter zake doet. En even zo is in dit geval van gene wezenlyke betekenis, ene zogenaemde *Verantwoording der Voorreden*; als welke zonder oordeel en gansch gedwongen opgeſteld is. —— Ter dezer gelegenheid ſtaet ons nog te melden, dat ook het licht ziet ene *Twede Voorreden voor deze Leerredenen*, in welke derzelver Opſteller zich breedvoerig uitlaet over het leerbeleid en de rechtzinnige denkwyze van wylen den Hoogleeraer CURTENIUS. In een daernevensgaend bericht geeft de Autheur te kennen, dat zodanig ene Voorreden, zyns oordeels, beter geſchikt is, naer den aert dezer Leerredenen, dan die van den Hoogleeraer BROES. —— Zy derhalven, die het daerin met hem eens zyn, kunnen deze zyne Voorreden in ſtede van de afgekeurde plaetzen, indien zy zulks mogen goedvinden; waerom ook het nevensgaende Bericht afzonderlyk gedrukt is, zo dat het onverhinderd weggelaten kunne worden.

Nederlandſche Inſecten, door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam by* J. C. Sepp, 1790. *In Quarto.*

Met aanhoudende oplettendheid agtervolgt de Heer *Sepp* zyne keurige navorſching der Nederlandſche Inſecten, en zulks heeft hem op nieuw in ſtaat geſteld, om drie Plaaten met derzelver beſchryving af te geeven, welken aan 't oog en de opmerkzaamheid der Liefhebberen, in alle opzigten, voldoen. —— Eerst komt ons voor de *Basterd-Hoorn-Rups*, zo genaamd, om dat zy eene ſterke verhevenheid, die eenigzins naar een Hoorn gelykt, op het agtereinde of den ſtaart heeft. Schoon dit Inſect in de Afbeelding geene ſterk in 't oog loopende ſchoonheden hebbe, is egter de Vlinder, in natura beſchouwd, met veele fraaiheden vercierd. „ Onder anderen heeft, (zegt de Heer *Sepp*,) de „ zwarte kleur, welke het grootſte gedeelte der Vlerken „ bedekt, eenen zeer aartigen rooden, of liever purperen „ weerſchyn en gloed, al naar mate het Licht op dezelve „ ſchynt,

Digitized by Google

„ schynt, en welke gloed in geene Afbeelding naar te „ boozen is: waarby wy dus wederom zeer duidelyk „ zien, dat, ook hierin, alle menschelyke konstwerken in „ geenen deele te vergelyken zyn, by die van den Almach„ tigen en Alwyzen Schepper." —— De volgende Plaat vertoont ons een Insect, dat en in zyn Rupsenstand, en als Vlinder, een cierlyk voorkomen heeft, en met leevendige koleuren pronkt. De Rups is fraai gebandeerd, met dertien zwarte en dertien oranje banden; en op de groenagtig zwarte hoofdkleur der bovenvlerken des Vlinders, steekt een ongemeen schoon rood, dat ook de koleur der ondervlerken is, ten sterksten af. Men noemt dien den *St. Jacobs Vlinder*, om dat deszelfs Rups zich inzonderheid op het St. Jacobs Kruid onthoudt. —— In de daarnevensgaande Plaat wordt ons eene Rups, met haaren Vlinder enz., afgebeeld, welke den naam draagt van *de bruine Eénstaart-Rups*, ter oorzaake, dat men eene andere soort van Rupsen, al vroeger gemeld, uit hoofde dat ze aan het achtereinde van 't Lyf twee Staartspitzen voert, de *groote* en *kleine Tweestaart* heet; waar tegen deeze maar *ééne* Staartspits heeft. Zo wordt voorts, by onderscheiding, de *bruine* Eénstaart genoemd, naar derzelver bruine koleur; om dat 'er eene soortgelyke Eénstaart is, die zig geelagtig of kaneelkleurig vertoont, welke onze Schryver vervolgens nog zal afbeelden, en haar den naam van de *geele* Eénstaart geeven. Raakende haare manier van het voedzel te nuttigen, wordt in deezen als iets byzonders opgemerkt, dat zy, daar de meeste Rupsen doorgaans zig aan de onderzyde der Bladen ophouden, zig integendeel gemeenlyk op de bovenzyde plaatst; en meermaals spint zy het Blad, waar op zy zit, met etlyke stevige draaden, byna tot elkander; waarop zy dan, in dit eenigzins te zamen gesponnen Blad, haar verblyf houdt; vreetende alleen de kanten van dit Blad, tot zo lang als hetzelve voor haar toereikende of versch genoeg is. Van zulke draaden bedient zy zig ook ter versterkinge van haar verblyf, als zy in eene Pop staat te veranderen. Zy spint zig, naamlyk, tusschen een Blad in, en bevestigt het buitenste gedeelte van het te zamen gesponnen Blad, met zeer dikke en donkergeele draaden, om dus het Blad, als 't ware, voor openrollen te beveiligen.

Na-

Digitized by Google

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde Afbeeldingen en Beſchryvingen der Spooken, Wandelende Bladen, enz. By een verzameld en beſchreeven, door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amſterdam, by* J. C. Sepp, 1790. *In gr. quarto.*

Zy, die zig toeleggen op de naſpooring der Inſecten, zullen, op het inzien van dit Stuk, t'over reden hebben, om hun genoegen over den verderen voortgang van dit Werk te betuigen, daar men ſteeds dezelfde naauwkeurigheid van uitvoering in 't oog houdt. Een aantal van 22 Inſecten, die onder de zogenaamde *Spooken* en *Wandelende Bladen* behooren, worden hier naar den eisch beſchreeven, en met veel juistheid gemaald, nu en dan ook met afbeelding van byzondere merkwaardige deelen, ter welker rechte beſchouwinge de hulp van het Vergrootglas gevorderd wordt. Onder deezen is ook het *Wandelende Blad*, van die ſoort, welke men *Mantis Religioſa*, *Oratoria* of *Precaria* en *Bidpaapje*, noemt; omtrent welke benaaming de Autheur de volgende Aanmerking heeft. „ Deze Benaaming komt welligt daarvan, dat allen van dit Geſlacht, in den rustenden ſtand, den Kop en het Borſtſtuk regt opwaarts houden, en de twee Vangpooten als zaamgevouwen tegens elkander en in de hoogte plaatzen." [Waardoor dit Inſect alsdan eenigermaate eene biddende geſtalte heeft, die de opmerkzaamheid van 't Bygeloof tot zig trekt.] „ Deze geſtalte heeft ook aanleiding gegeven voor de onkundige Inwoonders dier Landen, in welke deze Inſecten worden gevonden, dat dezelve aldaar *Louva-Dios*, *Prega Dion* of ook wel *Wegwyzers* heeft genoemd; maar deze zo genaamde vroome houding komt ten eenemaal met het ſtilzitten der *Spinnen* in hunne Webben, en der *Miere-Leeuwen* (*Formica Leo* of *Myrmeleon*) in hunne tregterwyze gaten in het zand, overeen. Zy wagten naar Aas en Voedzel, het zy eene *Vlieg*, *Mier* of eenig ander Inſect, 't welk zy dan ras de oorzaak van hun ſtilzitten doen gewaar worden."

Digitized by Google

Nagelaten Werken van FREDERIK DEN II, *Koning van Pruisſen. Uit het Fransch. Derde Deel. Te Amſterdam, Dordrecht en Leyden, by* J. Yntema, de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, P. Blusſé *en* L. Herdingh, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 429 *bladz. In gr. octavo.*

Beſchouwden wy de twee voorige Deelen deezer verzameling, van de Werken des Koninglyken Schryvers, als ten uiterſte nuttig, voor hen die zig op het Geſchied- Staat- en Krygskundige toeleggen, wy vinden geen minder reden, om dit derde Deel in dat leerryk gezigtpunt te plaatzen. Het zelve behelst den aanvang van 's Vorſten berigt, (dat voorts vervolgd ſtaat te worden,) nopens den zevenjaarigen Oorlog in Duitschland; die, terwyl hy uit een zamenloop veeler omſtandigheden, boven andere Oorlogen, by uitſtek aanmerklyk was, eenen uitgebreiden invloed op de Geſchiedenis van genoegzaam geheel Europa had; waardoor de Staatkundigen aan alle Hoven onledig gehouden, en tot het vormen van weloverdagte maatregelen aangezet werden; terwyl opmerkzaame Krygslieden, geduurende denzelven, onophoudelyk, herhaalde leſſen van een ſchrander Oorlogsbeleid, zo in voor- als tegenſpoed, ontvingen. De ontvouwing van het diestyds voorgevallene, en wel op zulk eene wyze, dat het den Nakomeling, in 't een en 't ander der gemelde opzigten, van nut kunne zyn, is de pennevrugt van den beroemden FREDERIK; welke ten dien einde, op het afloopen van ieder Veldtogt, als hem het gebeurde nog ten leevendigſte voor den geest was, zyn geſchiedverhaal desweegens opſtelde; met nevensgaande Aanmerkingen over de wel of kwaalyk genomen en uitgevoerde raadſlagen; mitsgaders de oorzaaken, welken rechtſtreeks of zydlings een gunſtigen of ongunſtigen invloed op de maatregels der wederzydſche Partyen hadden.

Om deeze zo gewigtige gebeurtenis in het duidelykſte licht te plaatzen, gaat vooraf eene beknopte melding van des Konings voorziening ter bevorderinge van 's Lands welzyn, na 't ſluiten der Dresdenſche Vrede in 't Jaar 1745; terwyl hy teffens bovenal bedagt was, om zyn Leger en 't verdere vereiſchte, indien 'er een nieuwe Oorlog mogte ontſtaan, wel te bezorgen, en zig in een ontzaglyken ſtaat van tegenweer te ſtellen. Te gelyk wordt ons hier berigt, hoe 'er aan de Oostenryksche zyde geene mindere oplettendheid plaats had, om zig tot een gedugten Oorlog met Pruiſſen te bereiden.

Digitized by Google

den. Hieraan is verknogt een onderſcheiden berigt van den toeſtand der zaaken van Staat en Oorlog, van 't Jaar 1746 tot op het Jaar 1756. In het zelve wordt ons het voortzetten van den Oorlog tuſſchen Oostenryk en Frankryk, tot op de Akenſche Vrede in 't Jaar 1748, beſchreeven; en verder de toenmaalige geſteldheid der voornaamſte Hoven van Europa onder 't oog gebragt; met invlegtinge van den invloed, die het een en ander op het Pruiſſiſche Hof had. Na dit algemeene komt onze Koninglyke Schryver bepaalder ter zaake, met opzigt tot de omſtandigheden, waaruit de zevenjaarige Oorlog ontſtond.

Reeds in den Jaare 1755, hadden de oneenigheden tuſſchen Engeland en Frankryk de gemoederen dermaate verbitterd, dat 'er, in 't Jaar 1756, een Oorlog te wege gebragt werd, waarin ook andere Mogenheden deelden. Men was den Koning van Pruiſen wederzyds aan geweest, en ten laatſte had hy zig voor de zyde van Engeland verklaard. Het by die gelegenheid geſlooten Verdrag nam Frankryk zeer euvel op; en 'er volgde wel dra het aangaan van een Verbond, tuſſchen de Hoven van Weenen en van Verſailles, waarop ook dat van Petersburg zig met het Weener Hof vereenigde. 'Er verliep maar weinig tyds, of de Ruſſen en de Oostenrykers maakten, aan de eene en andere zyde, zodanige Legerſchikkingen, en verdere Oorlogstoebereidzelen, dat hunne maatregels, gelyk ook die van den Keurvorst van Saxen, den Pruiſſiſchen Vorst verdagt moesten voorkomen; en hy ontdekte wel dra, dat men 't op zyne Staaten gemunt had, doch de vyandlykheden tot het volgende Jaar wilde uitſtellen. Op deeze ontdekking nam de Koning in beraad, wat beter ware, de vyandlykheden af te wagten, of die voor te komen; en tot het laatſte beſluitende, gaf hy zulks aan het Weener Hof te kennen; terwyl hy tevens zyne Legermagt inrigtte, om zig van Saxen meester te maken, en in Bohemen in te rukken, dat ook ſpoedig werklyk geſchiedde. Van dien tyd af behelst dit Deel een agtervolgend verhaal van de onderſcheiden Veldtogten, geduurende de Jaaren 1756, 1757, 1758 en 1759, tot op het begin van 1760. Men ontmoet in dit verhaal een naauwkeurig verſlag van beraamde en in 't werk geſtelde Staatkundige raadſlagen, waardoor men ter wederzyde elkanders oogmerken tragtte te dwarsboomen en te verydelen: van herhaalde krygsverrigtingen, zo in 't beleggen, als ontzetten, het inneemen en verlaaten van Steden of andere gevestigde plaatzen; het ſlag leveren en 't ontwyken van denzelven; het

Digitized by Google

opzetlyk of toevallig verrasſen van de eene of andere party, en wat meer van dien aart, in zodanige Veldtogten, plaats hebbe, met de gevolgen, die uit het wel ſlaagen of mislukken natuurlyk voortvloeien. Het wisſelvallige van den Oorlogskans, de weifelende uitſlag der Staatkunde, en het bedriegelyke der Staats- en Krygslisten, vertoont zig hier van alle zyden; en men ontdekt meermaals, dat de groote *Frederik*, hoe ſchrander en doorzigtig, in zyn Oorlogsbeleid te kort ſchoot; als mede dat niet alleen onbezonnen, maar ook doorkneede Staatkundigen en welgeoefende Krygsbevelhebbers, aan de andere zyde, hun doel misten. Van dit alles, zo gelukkige als ongelukkige onderneemingen, geeft de Koninglyke Schryver, eene oordeelkundige ontvouwing, met eene leerzaame onderwyzing nopens de oorzaaken, die zulks te wege bragten of medewerkten; naar maate dat de overmagt, of het beleid, of de misleiding, enz. aan de eene of andere zyde grooter ware, en zomtyds een toevallige zamenloop van omſtandigheden deeze of geene party min of meer begunſtigde. Verſcheiden ſtaalen van die natuur zouden wy hier kunnen bybrengen; maar, om niet uit te weiden, zullen wy ons bepaalen, tot een treffend voorbeeld, in zyn verhaal van den ſlag by *Kunersdorf*, in den omtrek van *Frankfort aan den Oder* gelegen; waarin hy, onder andere opmerkingen van dien aart, toont, niet te ontveinzen, hoe party hem wel eens in benarde omſtandigheden bragt, en dat hy zyne herſtelling aan derzelver wanbeleid dank moest weeten.

„ Het Pruisſiſche Leger, (dus luidt het verhaal,) ſloeg den weg van Reppen (*) in, en ſchaarde zich in het bosch naby de Pechſtange (†), in vyf linien, welker eerſte drie beſtonden uit Voetvolk, en de twee laatſte uit Ruiterye. Geduurende deezen tyd, deed de Heer van Finck (§) zyne batteryen met alle magt ſpeelen; de vertooning maakende, als of hy de dyken, welke hy voor zich had, wilde langs trekken. Hierdoor werd de aandacht des Heeren van Soltikow zo wel op dien kant gevestigd, dat des Konings Leger den zoom van het bosch bereikte, zonder dat hy het beſpeurde. Terſtond maakte men groote bat-

(*) *Reppen.* Eene Stad, niet verre van *Frankfort.*

(†) *Pechſtange.* Eene hoogte, of verheven grond, dus geheeten.

(§) De Heer *van Finck.* Een Pruisſisch Overſte, die alvoorens post gevat had, op eenige hoogten, welken den Ruſſen de kennis der beweegingen, die de Pruisſiſchen zouden maaken, ontrokken.

Digitized by Google

batteryen op twee heuveltjes, welke den rechter vleugel der Rusſen (*) beſtreeken. Dit gedeelte hunner verſchanſinge werd door de Pruisſiſche batteryen zo wel omvangen en omſingeld, als een veelhoek in eene geregelde belegeringe kan zyn. Alles nu in gereedheid zynde, rukte de Heer van Schenkendorf, onder de beſcherming van zestig vuurmonden, voorwaards tegen de ſchans, en veroverde dezelve bykans in den eerſten aanval. Het Leger volgde hem. De beide takken der verſchanſinge, welke op dit punt uitkwamen, in de zyde aangegreepen zynde, was het niet anders dan eene verſchrikkelyke ſlachting onder het Rusſisch Voetvolk, tot aan het Kerkhof van Kunersdorf, het geen de linker vleugel der Pruisſiſchen met eenige moeite veroverde. De Heer van Finck, welken men nu in den aanval reeds was voorbygetrokken, ruimde zyne dyken op, en voegde zich by de overige benden. Reeds had men zeven redouten, het kerkhof, en honderdëntachtig ſtukken geſchut veroverd; de vyand was in eene groote verwarringe, en had een verbaazend aantal volks verloren. De Prins van Wurtemberg, die ongeduldig werd over de werkeloosheid der Ruiterye, viel ondertusſchen, te onpas, op het Rusſiſche Voetvolk aan, het geen binnen de verſchanſinge op het Jooden-Kerkhof was. Hy werd, het is waar, te rug geſlagen, maar ter gelyker tyd verlieten de vyanden eene groote battery, welke zy naby dit Kerkhof hadden. Het Pruisſiſche Voetvolk, dat 'er niet meer dan achthonderd ſchreden van verwyderd was, deed eene uiterſte pooging om 'er zich meester van te maaken (men zie wat eene overwinning beſliſe,) het was 'er nog ſlechts honderdënvyftig ſchreden af, wanneer de Heer Laudon, den misſlag beſpeurende, welken de Rusſen begingen met deeze battery te verlaaten, 'er met zyne waarborgs-benden heen rukte, en de Pruisſiſchen eenige minuten voorkwam. Hy deed terſtond dit geſchut met ſchroot laaden, en op de Pruisſiſchen losbranden. Dit vuur bragt dezelven in wanorde. Schoon men

(*) „ De Rusſiſche Bevelhebber Soltikow, naamlyk, had zich „ by Kunersdorf nedergeſlagen. Zyn rechter vleugel ſtoot aan „ eene kleine hoogte, waarop de Rusſen eene ſchans, van gedaante als eene ſter, hadden gemaakt; twee takken eener ver„ ſchanſinge, welke een hoogen grond beſloegen, namen daar „ hun begin, en liepen uit op het Jooden-Kerkhof, eene vry „ aanmerkelyke hoogte naby Frankfort."

Digitized by Google

men de aanvallen verſcheide maalen herhaalde, het was onmogelyk deeze battery te veroveren, welke deezen geheelen grond beheerschte. De Heer Laudon bemerkende, dat de houding der aanvalleren minder ſtout en verzekerd was, liet van de rechter en van de linker zyde hoopen Ruiterye op hun los. Dit maakte de verwarring algemeen onder deeze benden; zy vluchtten in onorde. De Koning dekte den aftocht door eene battery, welke door het regiment van Lestwitz ondersteund werd. Hy ontving hier eene kneuzing. Het regiment graavers (*) werd achter hem gevangen genomen. Verder was het Voetvolk reeds de dyken weder overgetrokken, en in de legerplaats gekomen, welke het 's daags te vooren beſlagen had. Hierop week de Koning de laatſte, en zoude door de vyanden zyn gevangen genomen, indien de Heer van Prittwitz hen niet met honderd Husſaaren had aangegrepen, om den Koning tyd te geeven tot het doortrekken der engte. Het gros der Ruiterye week te rug langs denzelfden wech, langs welken het des morgens gekomen was. In dit eerſte oogenblik was de verſlagenheid der benden zo groot, dat het Voetvolk, het geen men op de plaats zyner voorige legeringe in orde geſchaard had, op het enkele gerucht van Koſakken, meer dan duizend ſchreden ver vluchtte, eer men het konde ſtuiten.

„De Ruſſen wonnen, wel is waar, deezen veldſlag; maar die winst kwam hun duur te ſtaan. Zy verlooren 'er, volgens hunne eigene erkentenis, vierëntwintigduizend man; zy hernamen al hun geſchut, en daarenboven noch tachtig ſtukken van de Pruisſiſchen, en maakten drieduizend krygsgevangenen. Des Konings Leger verloor in dit gevecht tienduizend man, zo dooden, als gevangenen en gekwetſten. De Koning, die zich gevleid had de overwinning te behaalen, had den Heere van Wunsch gelast, geduurende den ſlag, Frankfort te bezetten, om den vyand den hertocht af te ſnyden. Deeze dappere Officier had 'er zich meester van gemaakt, en vierhonderd krygsgevangenen bekomen: maar de ongelukkige uitſlag van het gevecht noodzaakte hem de ſtad te verlaaten, en na Reitwein te keeren, alwaar het Leger zich nederſloeg, na weder over den Oder getrokken te zyn.

„Des avonds na het gevecht, had men nog naauwelyks tienduizend man byeen vergaderd. Indien de Ruſſen van hun-

(*) *Pionniers.*

Digitized by Google

hunnen voorſpoed hadden weeten gebruik te maaken, indien zy deeze moedelooze benden vervolgd hadden, ware het met de Pruisſiſchen gedaan geweest (*). Maar zy gaven den Koning tyd, om zyn geleden verlies te herſtellen. Des anderendaags was het Leger achttienduizend man ſterk; en weinige dagen daarna beliep het getal achtëntwintigduizend koppen. Men haalde geſchut uit de vestingen, men deed het volk, dat tot nog toe de Zweeden aan den oever der Peene had opgehouden, tot zich komen. Bykans alle Generaals waren gekwetst, of hadden kneuzingen bekomen; met één woord, het zoude van de vyanden alleen hebben afgehangen, den oorlog ten einde te brengen; zy behoefden ſlechts den genadeſlag te geeven. Maar zy hielden zich ſtil, en in plaatze van met kracht te werken, gelyk de gelegenheid vorderde, juichten zy over hunnen voorſpoed, en zegenden hun goed geluk (†). Met één woord, de Koning konde weder adem haalen, en men liet hem tyd om te voorzien in de meest dringende behoeften van zyn Leger. Evenwel, om niet onrechtvaardig te zyn in onze beſliſſingen, achten wy ons verplicht te verhaalen, wat de Heer van

(*) Hoe de Koning zelve te moede geweest zy, blykt daaruit, dat hy, die eerst zekeren ſtaat op de overwinning gemaakt, en renboden met de tyding daarvan van het ſlagveld had afgevaardigd, des avonds na den ſlag, op den rug van een' Officier, by gebrek van eene tafel, aan een' zyner Staatsdienaaren een briefje ſchreef van deezen inhoud: „Alles is verloren; breng het Koninglyke Geſlacht in veiligheid; vaarwel voor eeuwig." *Vert.*

(†) De Graaf VAN HORDT, die een of twee dagen na den ſlag in het Leger kwam, zegt, in zyne *Gedenkſchriften*, Deel II. bladz. 28. „De verſlagenheid was zo algemeen, dat, wanneer de vyand zig van zyne overwinning had weeten te bedienen, het zeer waarſchynlyk is, dat zy den Koning in de harde noodzaaklykheid zouden hebben kunnen brengen, van de wetten te moeten aanneemen, welke men hem zoude hebben willen voorſchryven. En dit was ook het begrip van den Generaal *Laudon*; hy heeft my zelve naderhand verhaald, dat hy alle mogelyke poogingen had aangewend, om de *Ruſſen* aan te zetten, om hunne voordeelen te vervolgen; maar zy waren zo dronken van blydſchap van de overwinning op den Koning behaald te hebben, dat zy niet te beweegen waren geweest om die zege door te zetten." Deeze Schryver, die zelve eenige dagen laater krygsgevangen werd, en in het Rusſiſche Leger den Oostenrykſchen Generaal ontmoette, geeft ook, bladz 35, een uitmuntend getuigenis van deszelfs bedaardheid en zedigheid. *Vert.*

Digitized by Google

van Soltikow bybragt, om zyner werkeloosheid eene kleur te geeven. Wanneer de Maarſchalk Daun hem drong om zyne krygsverrichtingen met nadruk door te zetten, antwoordde hy: „ Ik hebbe voor dit jaar genoeg gedaan, Myn Heer; ik „ hebbe twee veldſlagen gewonnen, welke Rusland zevenën„ twintigduizend man kosten: eer ik my op nieuw aan het „ werk begeeve, zal ik wachten, tot dat gy op uwe beurt „ ook twee overwinningen zult behaald hebben. Het is „ niet billyk, dat het krygsvolk myner Vorſtinne alleen „ het werk verrichte (*).” De Oostenrykſchen verwierven niet dan met moeite van hem, dat hy te Frankfort den Oder overtrok, en dit geſchiedde nog onder voorwaarde, dat de Heer van Haddick in zynen post by Mulroſe zoude blyven. Deeze beweeging der Ruſſen deed den Koning van ſtand veranderen; hy trok eerst na Madelitz, en vervolgens na Furſtenwalde, alwaar hy meester was van den overtocht over de Spree. Dit was, in de tegenwoordige omſtandigheden, eene zaak van gewicht. De Kreitstroepen hadden Torgau en Wittenberg ingenomen; men had te vreezen, dat zy eene onderneeming op Berlyn zouden beproeven, en men duchtte hetzelfde van den Heere van Haddick. Deeze behoefde ſlechts de Spree langs te trekken, welke hem tot dekking van zynen tocht konde dienen, terwyl de Heer van Soltikow des Konings Leger in bedwang konde houden door voorwaards te trekken, en hetzelve te naderen. De zaaken der Pruisſiſchen ſtonden zo wanhoopig, dat men, in het geval, waarin men zich bevond, wel verlegen zoude geweest zyn, om eene verſtandige, en met de regels der kunst ſtrookende, party te kiezen. Evenwel, daar men gereed moest zyn tegen alle gebeurtenisſen, ſtelde de Koning, die vast beſloten had liever den laatſten man op te of-

(*) Men weet, en dit zelfde Werk getuigt het op verſcheidene plaatzen, dat de Koning zyne neiging om met zyne vyanden den ſpot te dryven, en hen met kleinachtinge te behandelen, niet altyd genoeg wist te bedwingen. Maar indien de Heer van Soltikow inderdaad den Maarſchalk Daun zulk een beſcheid hebbe gegeven, had deeze wel kunnen antwoorden, dat hy reeds tweemaal, by Kolin en by Hochkirchen, den Koning de nederlaag had gegeven, eer de Ruſſen denzelven nog eens geſlagen hadden, en dat deezen zelfs hunne tegenwoordige overwinning voornaamelyk, of liever geheel, aan den Heere LAUDON en de Oostenrykſche benden, welke hy by zich had, verſchuldigd waren. *Vert.*

Digitized by Google

offeren, dan te gedoogen, dat de vyand zich ongeſtraft van Berlyn meester maakte, zich voor, den eerſten, die daar naby zoude komen, op het lyf te vallen, als willende liever met de wapens in de vuist ſterven, dan met een klein vuur verbrand worden. De verlegenheid, in welke de Koning zich bevond, werd nog vermeerderd door de aannadering van den Maarſchalk Daun. Deeze was zich by Triebel komen nederſlaan, en had te Guben een mondgeſprek gehad met den Heere van Soltikow. Prins Hendrik konde de vereeniging der Oostenrykſchen met de Ruſſen niet beletten, en nog minder de afzonderlyke hoopen volks ſtuiten, welke zy tegen den Koning mogten willen uitzenden: en welke van deeze twee partyen de Maarſchalk Daun ook mogt kiezen, beide waren even doodelyk. Evenwel namen de zaaken een meer gunſtigen keer, dan men konde hoopen; dewyl al het kwaad, dat men voorziet, even weinig gebeurt, als al het goede, dat men verwacht."

Het vereenigd Nederland, verkort door J. F. MARTINET, *ten gebruike der Schoolen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *In octavo*, 212 *bladz.*

In dit Stukje heeft de Eerwaarde *Martinet* het hoofdvereischte van een Kort Begrip, beknoptheid en volledigheid, zeer wel in agt genomen: het weezenlyke van zyn uitvoeriger Geſchrift is hier alleszins bewaard, en in een kort beſtek zo onder het oog gebragt, dat het der Jeugd niet moeilyk valle, het hoofdzaaklyke zich eigen te maaken. Tot een voorbeeld hiervan ſtrekke het geen hy bybrengt, wegens het aangaan der *Utrechtſche Unie*, en de afzweering van Graaf *Philips*. Aangemerkt hebbende dat het Verbond, door *Artois*, *Henegouwen* en *Douai* geſlooten, uit eigen aart der algemeene zaake zo nadeelig, door de Godlyke beſtiering ten goede gekeerd werd, vervolgt hy het geſprek in dezer voege:

„ VRAAG. Hoe dan?

ANTW. WILLEM de I oordeelde best een ander verbond te ſtellen tot een tegenwigt, gelyk 'er dan ook een zodanig geſlooten werdt tuſschen *Holland*, *Zeeland*, *Friesland* en *Utrecht*, waartoe ook daarna drie andere Gewesten getreeden zyn.

V. Waar en wanneer werd dat verbond geſlooten?

Digitized by Google

A. Te *Utrecht*, en daarom wordt het geheeten, de *Unie van Utrecht*, den 23 January 1579, welks oorſpronglyk ſtuk, dat lang verlooren gehouden werdt, onlangs in 's Haage is weer gevonden.

V. Hoedanig was de inhoud?

A. Hetzelve beſtondt uit zes en twintig Artikelen, en werdt altoos geacht als eene Grondwet des Vaderlands en een Bolwerk onzer Vryheid, onder andereh bepaalende, dat elke Provintie zou blyven by haare byzondere regeering, voorregten en Godsdienst, doch het ſtuk van Oorlog en Vrede werdt overgelaaten aan de ALGEMEENE STAATEN.

V. Wat volgde daarop?

A. Hierop volgde eene ſcheuring tusſchen de XVII zo lang verbonden gebleeven *Nederlandſche* Landſchappen: want zeven bleeven onder het beſtier der vrye STAATEN, en tien deeden hulde aan PHILIPS, waarvan zy daarna berouws genoeg hadden; doch het geen tot heden toe zo gebleeven is.

V. En dat was genoeg ter voortzettinge van den oorlog?

A. Zekerlyk: want die ſcheuring maakte eene verzoening onmooglyk, waarom FARNESE los ging op *Maaſtricht*, dat vermeesterde, en er eenen grouwzaamen moord aanrigtte: doch kort daarna beproefde men te *Keulen* den vrede te maaken, dat vrugtloos afliep.

V. Wat vertoonde WILLEM de I. by die gelegenheid?

A. Door het afſlaan der voordeeligſte aanbiedingen, vertoonde hy eene edelmoedigheid van ziel, grooter mogelyk dan men ooit in hem gezien hadt.

V. Maar was de Graaf van RENNENBERG hem daarin gelyk?

A. Zeer ongelyk: want deeze trouwlooze viel af tot PHILIPS zyde, en deedt *Groningen* omſlaan, het geen eenen inlandſchen kryg van vier jaaren gaf.

V. Wat deedt de laage PHILIPS tot redding zyner zaaken?

A. Hy dagt, door eene nieuwe aanſtelling van MARGAREET tot Landvoogdes, de zaaken van aanzien te doen veranderen, en WILLEM den I. van kant te helpen, door vyf en twintig duizend gouden kroonen te belooven aan hem, die denzelven van 't leven zou berooven.

V. Wat beſloot deeze nieuw aangeſtelde Landvoogdes?

A. MARGAREET, de hooggaande onlusten hier ziende, bedankte en vertrok; maar de STAATEN der Vereenigde Provintien zwoeren PHILIPS openlyk af, op den 27 July des

Digitized by Google

dese jaars 1581, het geen eene zonderlinge proef van moed en grootheid was, en hun niet weinig aanzien in EUROPA gaf.

V. Wat bepaalden de STAATEN ten aanziene van den Godsdienst?

A. Zy maakten ook in dat jaar veele kerklyke schikkingen, en beslooten den *Gereformeerden* Godsdienst, als den heerschenden, te zullen handhaven, maar ook andere Gezindheden te dulden.

V. Welke redenen gaven zy van die afzweering?

A. Zeven voornaamen, waaronder byzonderlyk geteld werdt, het vertreeden der Privilegien door Koning PHILIPS.

V. Wat bleek uit deeze groote Gebeurtenis?

A. Dat alle Staatkundige verdrukkingen, door geweld op den hals van vrye Volken geworpen, en gehandhaafd, al by hunne geboorte, het zaad van eigen vroege of laate verwoesting met zich voeren, waaraan PHILIPS niet scheen gedacht te hebben.

V. En verder. . . . . ?

A. Dat geene heerschappy kan duuren, dan die op regtvaardigheid gegrond is, en dat alle gezag, 't welk niet door edele weldaadigheid en liefde tot het Volk getemperd is, spoedig vernietigd wordt.

V. En eindelyk. . . . . ?

A. Dat alle aanslagen, door dwang gesteund, zwak en onbestendig zyn, waarom zy spoedig door een tegenstrydig geweld om verre gesmakt worden, gelyk de Koning toen zo duidelyk ondervondt, maar niet kon tegengaan?

Rekening en Verantwoording der Liefdegiften, ten behoeve der Noodlydenden, door de Overstroomingen van 's Lands Rivieren in het jaar 1784. *Te Amsterdam by* P. den Hengst, 1790. *In Folio.*

Dit Stuk, 't welk ter nagedagtenisse strekt, van eene der uitgebreidste overstroomingen in onze Gewesten, en te gelyk een gedenkteken sticht, zo van de liefdaadige mededeelzaamheid onzer Landgenooten, als van de verstandige inrigtingen en den onvermoeiden arbeid dier lofwaarde Heeren, welken zig wel hebben willen belasten, met de uitdeeling der verzamelde penningen, behelst een volledig verslag van alles wat tot dit onderwerp betrekking heeft. — Het Voorberigt ontvouwt ons het jammerlyke ongeval, dat veele

Digitized by Google

veele Ingezetenen in zeer behoeftige omſtandigheden dompelde; en meldt ons, hoe 't medelyden, zo in 't opbrengen als inzamelen en uitdeelen der Liefdegaven, werkzaam geweest zy, om die elende te gemoet te komen, en 't lot der ongelukkigen, naar de toedragt der zaaken, te verzagten, en, zo veel mogelyk was, draaglyk te maaken. Behalven het algemeene nut van 't aangevoerde, met betrekking tot dit voorval, kan het zelve ook vervolgens zyne nuttigheid hebben, ten aanzien van ſoortgelyke gevallen; dewyl de Heeren van de Commisſie een naauwkeurig berigt geeven van hunne genomene maatregelen, en de wyze, waarop ze dezelven ter uitvoeringe gebragt hebben: 't welk anderen, dien in laater tyd zodanig een post mogt worden aanbevolen, ter leerzaamer handleidinge kan dienen. —— Op dit Voorberigt volgt, als ter verantwoordinge van hun gehouden gedrag, eerſt eene algemeene rekening van ontvangst en uitgave; en voorts eene byzondere verrekening van de beſteeding der liefdegiften, in de onderſcheiden Gewesten; welk alles het bovengemelde bekragtigt en opheldert: waartoe ook eenige Bylagen, betreffende de gemaakte ſchikkingen, en derzelver te werk ſtelling, kunnen ſtrekken. — Wyders heeft men, ter nadere opheldering van de gebeurtenisſe zelve, hier nog tusſchengevoegd, een Bericht van het doorbreeken der Dyken, en de daar door veroorzaakte Overſtroomingen van veele Landſtreeken, gelegen in de Provincien *Gelderland* en *Overyſſel*, en in het Hertogdom *Cleeve*, voorgevallen in het laatst van February en 't begin van Maart 1784. In dit Berigt, opgemaakt uit de naauwkeurige waarneemingen van de kundige Heeren Landmeeters *F. Beyering* en *C. van Diest*, wordt ons eene juiste beſchryving van 't merkwaardige deswegens medegedeeld; en dezelve gaat vergezeld, niet alleen van eene algemeene Kaart, die de overſtroomde Landen, mitsgaders de plaatzen der doorbraaken en der ysdammen, onderſcheidenlyk aanwyst; maar tevens van nog eenige byzondere aftekeningen van aldaar voorgevallen doorbraaken en de veranderde ligging der nieuwe dyken; welk een en ander het beloop deezer ſchadelyke doch meerendeels gelukkig herſtelde gebeurtenis te duidelyker onder 't oog brengt. —— Men vindt hier des niet ſlegts eene verantwoordende Rekening van de daartoe verleende Liefdegaven, maar ook eene voldoende melding van een voorval, dat in meer dan één opzigt zeer merkwaardig is.

Ver-

Digitized by Google

Verzameling van Stukken, raakende de Procedures, voor den Hove van Gelderland, geventileerd op en tegen Jonkheer G. W. ZUYLEN VAN NIEVELDT. *Beschreven in de Ridderschap des Quartiers van Veluwe, enz. enz. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven eene uitvoerige Voorrede, 191 bladz. In gr. octavo.*

In deeze Verzameling zyn byeengebragt alle de Stukken, behoorende tot de Procedures en het daar op gevelde Vonnis van 't Hof van Gelderland op en tegen Jonkheer *G. W. Zuilen van Nieveldt*, wegens eene Misfive, door hem en andere Ridders ondertekend, den 2 September 1786, geschreeven aan H. Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland. Zyn Ed. heeft zig aan dat vonnis onderworpen, en beschouwt alles als eene in de menschlyke vierschaar afgedaane zaak, waarover geen verdere regtsdwang kan of mag gaan. Dan, begrypende, dat, des niettegenstaande, de overweeging van 't inwendige natuurregt, raakende pligt en deugd, haare kragt blyft behouden, zo oordeelt hy dat het hem ontegenzeglyk vry staat, en hy geregtigd is, om zyne zaak van die zyde openlyk te behandelen. Hier toe schikt zyn Ed. eene Voorreden voor deeze Verzameling geplaatst, in welke hy, als iemand, die, schoon by menschlyke vierschaaren gedoemd, naa herhaalde gemoedlyke overpeinzingen, zig verzekerd houdt, in dat veroordeelde gedrag, niets gedaan te hebben, dan 't geen pligt en deugd, naar omstandigheden van zaaken, van hem vereischten, zyne verdeediging op een manlyken toon voordraagt.

De Hollandsche Wysgeer in Braband. [*Iets meer dan een Roman.*] *Door* G. PAAPE. *Vier Deelen. Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1790. *In gr. Octavo.*

Onder het verhaal der ontmoetingen van inzonderheid twee uitgeweeken Nederlandsche Patriotten, van eene zeer verschillende geestgesteldheid, voerende de een een bedaard Wysgeerig character, terwyl de ander de onbedachtzaame wispeltuurigheid zelve is, schetst men hier, by den aanvang van dit Geschrift, het character der Brabandsche Natie. Vervolgens maalt men ons af het Patrioti-

tie.

Digitized by Google

tismus der Brabanders en der Vlaamingen, met aanwyzing van het onderscheid; zynde dat der laatsten veel beschaafder dan dat der eersten; uit welken hoofde dat der Vlaamingen ook meer overeenkomst zou hebben met het Fransche Patriotismus, dat hier insgelyks beschreeven wordt, by gelegenheid dat deeze Nederlandsche Vlugtelingen naar Fransch-Vlaanderen getrokken waren. Het een en 't ander levert verscheiden weluitgevoerde trekken, die ons de zeden en denkwyze der inwoonderen van Oostenryksch-Braband- en- Vlaanderen zeer juist voor den geest brengen; en zulks geschiedt veelal met inmenging van voorvallen, die de ontwikkeling daarvan op eene gepaste wyze gevallig doet voorkomen. In zo verre is de Heer *Paape* vry wel in de uitvoeringe geslaagd; en schoon men rede mogte hebben, om hem hier en daar, ter zaake van noodelooze uitweidingen en nutlooze plaatsbeschryvingen, van gerektheid in zyn opstel te beschuldigen, zou men dit egter om reden nog al gereedlyk over 't hoofd zien. Maar men kan niet wel zo gunstig oordeelen, over zyne invlegting van een al te sterk Romanesk verhaal, van een door wraakzugt gedwarsboomden minnehandel; dat een aanmerkelyk gedeelte van dit Geschrift beslaat. Buiten dit stuk, heeft hy steeds de waarschynlykheid in 't oog gehouden, en de verhaalde ontmoetingen komen gemeenlyk wel ter snede; ook zou een weluitgevoerd Minverhaal, ter loops bygebragt, in zyne schryfwyze niet ongepast geweest zyn. Maar hier heeft hy zyne verbeelding den losten teugel gevierd, om een wraakzugtigen ten sterkste af te maalen; dit heeft hem, herhaalde keeren, omstandigheden doen verzinnen, die met verschynzelen en uitwerkingen gepaard gaan, welken tegen alle waarschynlykheid aanloopen; en het Geschrift is, zonder dat het verhaal iets ter zaake doet of aangenaamheid byzet, te byster uitgerekt. —— Ook doet het ons vreemd, dat die zo by uitstek hooggaande wraakzugtige nog beschouwd kan worden, „ meer als een verbijsterde „ en zinnelooze, dan wel als zulk een godvergeeten boos„ wigt, gelijk zijne bedrijven, bij den eersten oplag, „ hem kenmerken moeten."

Za-

Digitized by Google

Zedekundig Handboek voor den Burgerſtaat, *van Dr.* C. FR. BAHRDT. *Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* R. VOLKERSZ. *Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgſche Geloofsbelijdenisſe te Dordrecht. Te Dordrecht by* H. de Haas, 1790. *Behalven het Voorwerk* 432 *bladz. In gr. octavo.*

In het ontvouwen der Zedekunde, bepaaldlyk met betrekking tot Lieden van den Burgerſtand, heeft de Heer *Bahrdt* zich voorgeſteld, „ *deels* een volkomen en gerustſtellend onderwijs te geeven, hoe een burger in zijnen „ ſtand een regt gelukkig en wel te vreden mensch kan „ worden; *deels* denzulken in 't bijzonder te leeren, hoe „ zij deeze hunne gelukzaligheid, in alle hunne burgerlijke „ betrekkingen, verbintenisſen, bezigheden en omſtandigheden geduurig ten oogmerk moeten hebben; wat zij in „ ieder geval van hun burgerlijk leeven doen moeten, om „ dezelve te verkrijgen, en welke neigingen, hebbelijkheden, dwaalingen en misſlagen zij te vermijden hebben, „ om ze niet roekloos te verwaarloozen." Overeenkomſtig met dat bedoelde is dit Werk tweeledig. Het eerſte Lid behelst *den algemeenen grondſlag der gelukzaligheid van een Burger*, en de Autheur handelt in het zelve, na eenige voorafgaande aanmerkingen, betreffende het nut der byzondere onderwyzingen van den Burgerſtand, mitsgaders deszelfs natuur en waarde, over de gelukzaligheid als het doel van 't Burgerlyke leeven, en toont vervolgens aan, waar men 't op toe te leggen hebbe, om zich voor 't genot deezer gelukzaligheid vatbaar te maaken. —— Hier toe wordt, gelyk hy doet zien, in de eerſte plaatze vereischt, dat het Verſtand van den Burger opgeklaard worde, en dat hy gevolglyk die wegen inſlaa, (welken hier aangeweezen worden,) langs welken hy tot de waarheid komen, en van dezelve eene gerustſtellende overtuiging verkrygen kan. 't Spreekt van zelve, dat hier geen uitgebreide Geleerdheid noodig is; de Autheur heeft alleen het oog op den Burgerſtand, en uit dien hoofde bepaalt hy zich tot zodanige kundigheden, die de Burger, om gelukkig te zyn, niet ontbeeren kan: te weeten eene genoegzaame kennis van den Godsdienst, eene voldoende Waereldkennis, en een behoorlyk doorzigt in zyne beroepskundigheden. —— By deeze opklaaring van het Verſtand wordt, ten

Digitized by Google

ten tweede vereischt eene geschikte vorming van het Hart, waarop onze Schryver vervolgens stille staat; by welke gelegenheid hy den Burger bovenal Menschliefde inboezemt, en hem tevens opleidt tot het bezef van zyne verpligting, om, als een Menschlievende, de wederzydsche regten der Menschheid ongeschonden te bewaaren. —— En *ten laatste* komt hier nog by, de noodige vorming van het *Burgerlyk* character, welks byzondere trekken de Autheur beknoptlyk schetst, met aanwyzing der verpligtinge, om dezelven in agt te neemen. — — Het eerste Lid hier mede afgehandeld zynde, gaat de Heer *Bahrdt* over tot het tweede, geschikt tot het ontvouwen van de middelen ter bevorderinge dier gelukzaligheid, welken de byzondere betrekkingen van den burgerstand aanbieden. In dit *byzonder onderwys tot de Gelukzaligheid voor den Burger, in zyne byzondere betrekkingen*, legt de Autheur het 'er op toe, om den Burger te leeren, hoe hy zyne daaden in het Burgerlyke leeven zo hebbe in te rigten, dat de waare gelukzaligheid 'er niet door verhinderd, maar veeleer bevorderd worde. Ten dien einde doorloopt hy de betrekkingen, in welken de Burger zich bevindt, en deelt hem leerzaame gedragslessen mede, die een weezenlyken invloed op zyne gelukzaligheid kunnen hebben. Met dit oogmerk handelt hy over de Godsdienstoefeningen van den Burger, deszelfs gedrag omtrent den Staat, en betrekkingen tusschen den Burger en de Overheid van de plaats zyner wooninge. Verder over de huishouding van den Burger, het burgerlyke beroep, de burgerlyke regten, en de burgerlyke verkeering, beneffens de voorzigtigheid jegens vyanden, en door hunne gebreken lastige Medeburgers. Wyders nog over de burgerlyke vermaaken, den Huwelyken staat van den Burger, en eindelyk de burgerlyke opvoeding. —— Het eene en 't andere gedeelte van dit Geschrift is met zo veel oordeels uitgevoerd, dat het alle aanpryzing verdiene: als behelzende een in zyne soort volledig Zamenstelzel van Zedekunde voor den Burgerstand, zo duidelyk ontvouwd en nadruklyk aangedrongen, dat het niet wel misfen kunne van een heilzaamen invloed te hebben op de burgerlyke denk- en handelwyze, indien het voorgestelde maar met eenige gewillige opmerkzaamheid nagegaan worde. —— Ons beftek laat niet toe een uitgewerkt voorbeeld hier van by te brengen. Men vergenoege zig dan met zyne les, over het vry beoordeelen van onzen Naasten, welke in de Burgerlyke verkeering in agt genomen behoort te worden.

„ Gy

Digitized by Google

„ Gij kunt, zegt hy, over de daaden, zeden en onvolmaaktheden uwer medemenſchen *vrij oordeelen*, onder de volgende voorwaarden, maar die dan ook te zamen moeten aanweezig zyn. (1.) Dat alles zeker *waar*, en bij-gevolg te vooren naauwkeurig getoetst en onderzogt zij, waarover gij oordeelt. (2.) Dat gij uwe oordeelvelling den geenen, dien het aangaat, *zelven zegt*, of ten minſten *zo luid*, dat hij het hooren en zig verdeedigen kan. (3.) Dat gij het met *beſcheidenheid*, en niet op eene hoonende, hevige en *onbeleefde* wijze zegt. (4.) Dat gij bij nadeelige beoordeelingen van anderen *hunne goede zijde niet verbergt*, maar hunne waarde, welke zij in een ander opzigt hebben, regt laat wedervaaren: en, ('t geen de hoofdzaak is!) dat gij eindelijk (5.) het nogtans nooit doet, *zonder een betaamlijk oogmerk* daarbij te hebben, en te voorzien, dat gij het zelve waarſchijnlijk zult bereiken; — om, of den geenen, dien het aangaat, tot eene nuttige zelfskennis te brengen, of anderen voor groote ſchade te bewaaren, welke zij zouden kunnen lijden, indien gij uwe beoordeeling terug hieldt; of om u zelven daardoor tegen agterklap te verdeedigen.

„ Derhalven is het een tegenovergeſteld zondig misbruik van uw regt, om vrij over anderen te oordeelen, (1.) wanneer gij *elke* nadeelige beoordeeling, die in uwe gedagten opkomt, zonder dezelve naauwkeurig onderzogt te hebben, vermetel uitzegt; (2.) zonder een betaamlijk en waarſchijnlijk bereikbaar oogmerk; en wanneer gij tevens (3.) deeze nadeelige beoordeeling ſtil, agter den rug van den anderen, verſpreidt, en zelfs nog bovendien (4.) ſpotagtige gebaarden, hoonende mienen en uitdrukkingen daarbij voegt, en (5.) zonder zijne goede hoedanigheden, nevens zijne kwaade, te ſtellen, en hem regt te doen wedervaaren.

„ Op deeze wijze, moet niemand uwer, *Geliefde Medeburgers!* zig veroorlooven, om nadeelig over anderen te oordeelen, zelfs niet in het gezelſchap der vertrouwdſte vrienden: want het is op zig zelf onregtvaardig, naar de uitſpraak van JESUS: *'t geen gij niet wilt dat u de lieden doen, enz.* en wat meer is — de verraader ſlaapt ook niet: de veroordeelde komt het te weeten, en daaruit ontſtaan kwaade gevolgen. Want niets in de weereld verbittert meer, dan het kwaadſpreeken agter den rug, wanneer men zig niet verdeedigen kan. Door deeze zondige gewoonte maakt gij u derhalven een vijand van alle menſchen, die u duizend verdrietlijkheden in het geheim en openlijk kunnen aandoen.

„ Voegt bij deezen raad nóg deezen regel, die 'er bij behoort. Wanneer gij hoort, dat in een gezelschap anderen van uwe medemenschen kwaad spreeken, *zo neemt geen deel in hun gesprek.* Want wanneer gij 'er deel in neemt en ook uw oordeel velt, haat hij, die beoordeeld is, zo dra hij het hoort, ook u. Zoekt veeleer, indien gij kunt, die nadeelige beoordeeling tegen te spreeken, en den geenen, die valschlijk beoordeeld wordt, met bescheidenheid te verdeedigen. Daardoor zult gij agting bij alle menschen verwerven, en, die dus van u verdeedigd is, zal zekerlijk liefde voor u krijgen."

En hierop toont de Heer *Bahrdt* verder, hoe men, in plaatze van die slegte gewoonte, om de gebreken en onvolmaaktheden onzer medemenschen gade te slaan, en 'er over te spreeken, zig liever behoort te gewennen, om het goede, hetwelk zy bezitten, hunne gaven, hunne bekwaamheden, de beste zyde van hun character, hunne braave daaden op te zoeken, en hen door openlyke lofspraak te vereeren; waarvan hy het pligtmaatige, nutte en aangenaame, indrukbaar voorstelt.

Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy, door O. C. F. HOFFHAM. *Te Amsterdam by* P. J. Uijlenbroek, 1788. *In gr. octavo, 215 bladz.*

Toen ARIOSTO zynen *raazenden Roeland* vervaardigd, en denzelven aan zekeren Kardinaal ter leezinge gegeeven had, vraagde deeze aan hem: „waar drommel hebt gy „ toch alle die zotheden vandaan gehaald?" —— Dezelfde vraag zou zeer gepast aan den Schryver deezer *Proeve* herhaald kunnen worden, als hebbende hy zich voornamenlyk toegelegt, om zodanige gezegden, het zy in ernst of boert, van eenige Dichters aan te haalen; die dan, buiten hun verband beschouwd, een byzonder *Mengsel* van vernuft en gekheden opleveren, tot welks zamenvoeging wy BROEKHUIZEN, ANTONIDES, noch OVERBEKE, in staat zouden geacht hebben, schoon ze, volgens deeze *Proeve*, bladz. 205, zelfs *geprædestineerde Apotheekers* waren.

De inhoud deezer Theorie bestaat in de volgende 99. §§. — §. 1. *Het prosa is de taal aller Menschen.* §. 2. *De poëzy is de taal der Goden.* §. 3. *De poëzy is prosa in vaerzen.* §. 4. *Vaerzen zyn kunstig geordende woordryen.* §. 5. *Vaerzen zyn regels die gezongen kunnen worden.* §. 6. *Hen, die vaer-*

Digitized by Google

vaerzen maaken, noemt men Dichters. §. 7. Het va
maaken is eene bysondere kunst. §. 8. Het vaerzenmaa
eene aleude kunst. §. 9. De poëzy verbind het dich
vaerzenmaaken. §. 10. Het eigenlyke dichten is gehee
kunst. §. 11. Het woord dichtkunst is eene oneigenly
drukking. §. 12. De dichtstoffe is het prosaïsche de
poëzy. §. 13. Het abstracte dichten is allen Menschen
§. 14. Het dichten is een louter handwerk. §. 15. Het
dichten is eene lichte uitspanning. §. 16. Elk eerlyk m
goed burger kan, en mag, dichten. §. 17. Dichtonderw
zyn slechts droomen. §. 18. Dichtonderwerpen zyn gem
praat. §. 19. Dichtenderwerpen zyn veeltyds logens.
Het dichten kan een schandelyk en verachtelyk bedryf w
§. 21. Het vaerzenmaaken is een vermaakelyk en schu
bedryf. §. 22. De vaerzen zyn het kunstigste en nezen
deel der poëzy. §. 23. Trant en rym vormen het wez
vaerzen. §. 24. De trant is het ligchaam der vaerzen.
Het rym is de ziel van een vaers. §. 26. De maat is
van een vaers. §. 27. De hoeveelheid der voeten karakte
een vaers. §. 28. Een rist vaerzen heet men een koe
strophe. §. 29. Een schakel van vaersristen heet een
dicht of Ode. §. 30. Een samenhang van vaerzen he
dichtstuk. §. 31. De vormen der dichtstukken zyn menig
§. 32. De zangwyze der vaerzen richt zich naar den aa
het dichtstuk. §. 33. Alle dichtstoffen moeten in vaerz
gregen zyn. §. 34. Poëtisch prosa is een onding. §. 35
neelstukken in prosa zyn niet te dulden. §. 36. Het pros
TEGEN vaerzen, gelyk printen tegen schilderyen staan.
De poëzy heeft veele voordeelen boven het prosa. §. 3
dichter moet uit boven den prosaïst, gelyk de trompetter
den omroeper. §. 39. De vaerzenmaaker staat verre bov
dichter. §. 40. Op de vaerzen alleen koms het aan.
In vaerzen word geen middenmaat geduld. §. 42. Men
in vaerzen wat men wil en kan. §. 43. De poëzy kan
laag zyn. §. 44. De nederigheid is den poëten eigen.
Het oorspronglyke doet niets ten voordeele van vaerzen.
Hy, die in vaerzen vertaalt, is alzins poët. §. 47
dichter kan slechts door een dichter vertaald worden.
Wy maaken uitheemsch prosa tot dichtstukken. §. 49. I
in vaerzen mag geenzins natuurlyk zyn. §. 50. De po
vryheid is alleen betrekkelyk tot het vaerzenmaaken.
Steplappen zyn in vaerzen geboorteld. §. 52. Het va
maaken vereischt GENIE. §. 53. Men moet tot een va
maaker geboren zyn. §. 54. Tot een' vaerzenmaakter m

goed geheugen vereischt. §. 55. *Tot het vaerzenmaaken moet men bezield zyn.* §. 56. *De muziek is den vaerzenmaaker onontbeerlyk.* §. 57. *Het vaerzenmaaken vereischt poëtiſche ooren.* §. 58. *Het vaerzenmaaken ſluit de Wiskunst in zich.* §. 59. *Oefening en kunstliefde moeten den vaerzenmaaker vormen.* §. 60. *Het vaerzenmaaken is eene zeer kritieke kunst.* §. 61. *Het vaerzenmaaken is de roemwaardigſte aller kunſten.* §. 62. *De vaerzenmaaker ſchryft op Herkules pylaaren.* §. 63. *Een puikdichter is een keurig vaerzenmaaker.* §. 64. *Slechte vaerzenmaakers heet men rymelaars.* §. 65. *Het rymen is de kunst der kunſten.* §. 66. *Het rymen is eene zeer aloude kunst.* §. 67. *Door het rymen word de geheele oefening der poëzy uitgedrukt.* §. 68. *Iets berymen is een dichtſtuk vervaardigen.* §. 69. *Alle gerymde regels zyn vaerzen.* §. 70. *De oude leverrymen waren zeer gefchikt ter opbouw der poëzy.* §. 71. *Dichten, vaerzenmaaken en rymen, heeft eenerlei betekenis.* §. 72. *De rymer munt uit boven den vaarzenmaaker en dichter.* §. 73. *Vader* VONDEL *was een groot rymer.* §. 74. *Het rymen is eene heilige razerny.* §. 75. *Het rymen is een zeer moeilyke arbeid.* §. 76. *Het rym is in vaerzen geenszins te misſen.* §. 77. *Rymlooze vaerzen zyn geene vaerzen.* §. 78. *Het rym in vaerzen is zeer natuurlyk.* §. 79. *Het rym moet in vaerzen altyd gehoord worden.* §. 80. *Een dichter weet alles uit zyn rym te vormen.* §. 81. *Het rym bezit 100 verkragten.* §. 82. *Het rym is geenzins een ſlaafſche boei.* §. 83. *Het rym bezielt den dichter.* §. 84. *Het woeval by rym ga vóór, en het bezielend rym volge.* §. 85. *Men kan niet te veel ziel in een vaers brengen.* §. 86. *Tuſſchen ſommige rymwoorden heerscht waare ſympathie.* §. 87. *Hoe minder analogie tuſſchen twee rymwoorden is, hoe beter.* §. 88. *Het rym geeft den vaerzenmaaker gelegenheid om geestig te zyn.* §. 89. *De dichters bezitten een rymmagazyn.* §. 90. *De rymkunst en ſchilderkunst zyn gezusters.* §. 91. *De rymkunst is alzins met de weefkunst te vergelyken.* §. 92. *De rymkunst doet kunstgenootſchappen ontſtaan.* §. 93. *Tooneelſpelvertaalingrymers behoeven de oorſpronklyke taal niet te verſtaan.* §. 94. *De rymverachters zyn botterikken.* §. 95. *De duivelsdrek is zeer nadeelig voor de rymende genie.* §. 96. *De poëzy en taalkunde gaan hand aan hand.* §. 97. *Het vaerzenmaaken dient ter opbouw onzer taal.* §. 98. *Het rym en de maat zyn de beste gidzen ter taalkunde.* §. 99. *Het vaerzenmaaken geeft gelegenheid om nieuwe woorden te ſmeeden.* —— En, om het getal even te maaken, had de Schryver 'er nog kunnen byvoegen: §. 100. *Het vaerzenmaaken houd de gekken in 't*

Dol-

Digitized by Google

Dolhuis bezig. Waartoe hem dan het volgend vaers, door een gek gemaakt, en door VAN EFFEN medegedeeld (*), van dienst had kunnen zyn.

Heis op, heis neêr in 't knekelhuis
Daar Lysbet vleeit den deken,
Met hom'len ſtom'len, en gedruis
Gelyk 't ons is gebleken.
Den een valt op den ander aan
Zy volgen op malkander;
De vinden met hem ſpeelen gaan
Ar'ſtot'les, Alexander.

Deeze geheele *Proeve eener Theorie der Nederduitſche Poëzy* ſchynt niets meerder dan eene *Theorie pour rire*, zo als de Franſchen hunne *Dramas*, of kluchten, *om te lagchen*, noemen. Beſpottende op veele plaatzen aartig de gevoelens van zódanige Lieden, welke meenen, dat de Dichtkunst enkel in *rym* en *maat* beſtaat. Intusſchen zou men de woorden, *om te lagchen*, mogelyk, met goed gevolg op den tytel geplaatst hebben, nadien wy lieden hebben aangetroffen, die eenige zaaken uit deeze *Proeve*, als in ernst voorgeſteld, verdeedigden: denkelyk, om dat de overgang van boert tot ernst hen, in des Autheurs ſtyl, niet duidelyk genoeg was; of, om dat eene *Ironie* van zo veele bladzyden, eindelyk, verveelend en onwaarſchynlyk wordt. Dus hebben wy, by voorb., het volgend gedeelte der 44ſte §., zo wel ernſtig als *ironisch* hooren opvatten, ſchoon wy dan, zo als heden, enkel koele aanſchouwers bleven.

„ Men vind alóm voorbeelden, dat poëeten van zichzelven, zeer ootmoedig en nederig ſpreeken. Aldus zegt DE DECKER, in zyn *Lof der Geldzucht*: bladz. 119, „

Daar is onlangs geleên een Decker *opgeſtaan,*
Een dichterken van Dort, 't welk ook wel derf beſtaan
In zyn Nedrduitſchen rym ons zo wat aftetouwen.
Dat bloetken, enz.

„ Zo noemt FOCKENBROCH zichzelven, in zyne *Dichtwerken*, Deel. II. bladz. 382,

Een

(*) *Holl. Spectator*, D. I. bl. 199.

Een Poëetje
Als een ſcheetje
In het Steedje
Aan het T.

„ Dus legt JACOBUS ROSSEAU zynen *zingenden Kraamer*, *Krispyn*, in den mond, bl. 69,

Ook heb ik de ontmantelde Apotheker Rootkeel zonder kuit,
Ook Aran en Titus, beertig herymd door Roſſeau, *dat gekke Poëetje.*

„ Zo laat VAN DER HOEVEN zynen *Dokter Windmolen* zeggen, in *het Koffyhuis*, 2de Tooneel,

Ik lagh met Willem van der Hoeven;
Die ſtaat de kop meê dwars op ſchroeven:
Hy wil meê rymen, goeije man!
Maar och! de bloed weet nergens van.

„ Zo laat NOMSZ zynen *Niemant* zeggen, in *Iemant en Niemant*, IIde Bedr. 6de Toon.

——— ——— ——— *Ik heet geen* Nomsz, *Mynheer;*
Dat is een rymelaar: zyn werk is vol gebreken;
Och! als de jonge ſterft zal Niemant van hem ſpreeken.

„ Somtyds echter is de nederigheid der Poëeten niet ter goeder trouwe, en ſnorkende verwaandheid onder hunne zelfbeſchimpingen verborgen; want men weet, hoe zy zich belgen, als het publiek, of een ligchaam kritieken hunne ronde taal naar den letter opneemt. De zo even aangehaalde ootmoedige NOMSZ, dien zeker de geratigheid zyner aangebragte zelfbeſchimping kittelde; hoe gevoelig beledigd vond hy zich niet, van de Schryvers der *Vaderlandſche Letteroefeningen*, door hunne beöordeeling van zynen *Amoſis!* En echter hadden die Schryvers, op verre na, niet van hem gezegd:

Nomsz *is een rymelaar: zyn werk is vol gebreken;*
Och! als de jonge ſterft zal niemant van hem ſpreeken."

Welk eene *Theorie* deeze *Proeve* derhalven belooft, kan men uit het aangevoerde, vergeleken met den opgegeeven inhoud, genoegzaam opmaaken. Had de Schryver zich enkel bezig gehouden, met in eenen ironiſchen zin te melden,

Digitized by Google

den, *wat* de wezenlyke Poëzy *niet is*; dan had men 'er het tegengeſtelde voor gehouden, en daaraan mogelyk gegist, *wat* de waare Dichtkunst *is*. Had hy geen ernst en boert door malkaar gemengd: beide niet dikmaals op een zelfden toon voorgedraagen, dan zou de Leezer 'er iets uit hebben kunnen leeren. Maar wat moet men nu uit dit Werk opmaaken? — Moet men gelooven, dat het werktuiglyke in de Dichtkunst, als de maat, de trant, het rym, enz. geheel nutteloos zyn, en tot die kunst niet behooren: zo als men uit het ironisch pryzen van die hebbelykheden moet beſluiten? Of moet men het *poëtisch proza* voor het waare wezen der Dichtkunst houden, zo als zyne ironiſche verachting van hetzelve zal te kennen geeven? — Deeze en verſcheidene andere zaaken blyven onbeſlist, door de onbeſtendige redeneerwyze van den Schryver.

Op zommige plaatzen zou de Uitgeever den Autheur nog eenige voorbeelden hebben kunnen aangeeven, die wy nu in deeze *Proeve* niet ontmoeten. By voorbeeld, onder de Tooneelſtukken, die in 't oorſpronglyk enkel *proſa*, maar in de vertaaling *Veerzen* zyn geworden, zouden ook behooren: *Wilhelmina van Blendheim*, en *Faufon en Klaas*, beide van den Heer UYLENBROEK, ten ware de laatſte met den lof niet gedient ware, welke een ander Dichter by deeze gelegenheid ontvangt, naamenlyk: „ BERTUCH's *Elfride* is niets dan een lap proſa; maar KASTELEYN's *Elfride* is een keurlyk Treurſpel." — Schoon wy niet gelooven, dat iemand, buiten den Schryver, BERTUCH's *Elfride* voor een *lap*, maar wel voor een geheel afgeweeven web proſa zal houden; kan men toch in zo verre met hem inſtemmen, dat KASTELEYN's *Elfride* een keurlyk (wel uitgekozen) ſtuk is, welkers berymming driemaal meer waarde heeft dan het zamenſtellen van een *Waldheim*, of andere ſoortgelyke Tooneelſtukken; wier verſcheiden Tooneelen, uit de Romans afgeſchreven, en hier en daar met eene kleine verandering in den vorm, die het Tooneelſpel vereiſcht, voorgedragen worden. Het berymen van uitmuntende Tooneelſpellen voor onze Schouwburgen verdient veel meer aanmoediging dan het zamenſtellen van zulke zogenaamde *origineelen*. Wil men het rym echter uit zodanige ſtukken verbannen, wy hebben 'er niets tegen, mits men de Dichters of Berymers, of hoe men ze ook begeert te noemen, alle even onpartydig behandele.

De Heer HOPPHAM verhaalt, hoe zeker Kranken, gekweld werd met de dendendaagſche koorts, die, met den derden *paroxismus* en vervolgens, in poëtiſche ſtuipen uitbrak, zo

Digitized by Google

dat de Lyder, gedaurende elke koorts, een vloed van juist gerymde Vaerzen uitbraakte; welke rymkoorts de Heer ABILGAARD te *Koppenhage*, volgens de Gedenkſchriften der Deenſche Geneeskundige Maatſchappy, genas door *Aſſa foëtida* en *gummi ammoniak*. Onzen Geneeskundigen, welken zodanige Patienten mogten ontmoeten, raaden wy enkel indachtig te zyn, aan het middel Ao. 1788. in ons Vaderland uitgekomen, namenlyk aan de *Proeve eener Theorie der Nederduitſche Poezy*; nadien men dezelve, in plaatſe van *Aſſa foëtida*, kan gebruiken, dat toch met minder afkeer zal kunnen geſchieden.

De Heidelbergſche Catechismus in LII Gezangen, door J. HAZEU, C. ZOON. *Te Amſterdam, by* N. T. Gravius, 1790. *In octavo*, 200 *bladz.*

Zy, welken eenig denkbeeld bezitten van de poëtiſche verrukking, of van den geest welken het dichtvuur ontvonkt en brandende houd; zullen uit den tytel van *Catechismus* reeds kunnen opmaaken, dat zy niet veel dichterlyk genie in dit Werkje van den Heer HAZEU behoeven te zoeken. Waarheden in het afgetrokkene beſchouwd; zelfs byzondere Leerſtellingen van een of andere Gezinte, kunnen wel eens aanleiding tot een ſchoon Dichtſtuk geeven, maar dan moet een Dichter het anders behandelen als in deezen *Catechismus* gehandeld is. Dan moet men, van de gevoelens doordrongen zynde, zyn eigen *genie* laaten werken, en zich geenzins te vrede houden, met enkel in *rym* te zeggen, het geen in proſa ons reeds voorgezegt, of in een *Catechismus* voorgeſchreven is. En dit laatſte ſchynt evenwel alleen het doel van den Schryver deezer Gezangen geweest te zyn; nadien hy niet alleen de Antwoorden, of de zaakelyke inhoud van Vraag en Antwoord zamen, maar ook de Vraagen zelve, telkens in zyne Vaerzen gewrongen heeft; en, wanneer zulks op één of andere plaatſe hem geheel ondoenlyk ſcheen, heeft hy de Vraagen zelve onder de Bladzyden geplaatst, zo dat men nu de *Heidelbergſche Catechismus* alleen breeder kan zingen, dan men die gewoon is te leezen. Intusſchen gelooven wy, dat het oogmerk van den Schryver, of Berymer, zeer goed gemeend is, en deelen onzen Leezeren de drie eerſte Vaerzen van het *vierde Gezang*, of den *Vierden Zondag*, mede: zynde by elk eerſte *couplet*, ook telkens de Muzyk, of de Pſalm-wyze, gevoegd.

Zou-

Digitized by Google

Zoude God voor Stervelingen
Nimmer eenig onrecht voên,
Dat Hy wil zyn Wet voldingen,
Die geen mensch toch kan voldoen?
Neen, ô neen! dien trouwen Heer,
Schiep de mensch zoo tot zyn eer,
Dat hy kon zyn God behaagen,
En ook doen, 't geen Hy mogt vraagen. —

* * *

Ach! de mensch van God geweeken,
Heeft zich, en zyn Nageslacht,
Door des duivels heilsche streeken,
En zyn schuld ten val gebragt. —
Moetwil, ongehoorzaamheid,
Hebben hem het pad bereidt,
Waarop hy zich zelf beroofde,
Van al 't geen hem God beloofde.

* * *

Wil dan God het overtreden,
Schoon het recht Hem wraak verschaft,
Afval, ongehoorzaamheden,
In ons laaten ongestraft? —
Neen, — *God geeft ons schrikkelyk,*
Van zyn toornigheid een blyk,
Over de Erf- en andere zonden,
Die den menseh het hart doorwonden.

De Leezer oordeele nu zelf, of dit *Dichtkunst*, of *Rymkunst*, mag heeten.

Iets van HENRIK ANTONI TOLLÉ, *Predikant te Vere. Te Vere, by* C. M. van de Graaf, 1790. *In groot octavo, 96 bladz.*

De Eerwaarde TOLLÉ geeft dit *Iets* in zyn 61ste Jaar uit; niet om (zo hy zegt) daar mede te pronken: want daar is het niet fraai genoeg voor; maar om een welmeenend gedenkteken op te rigten, 1.) voor eenige allervoortreffelyk-

lykſte, zo reeds overledene, als nog levende Mannen, die aan het Vaderland en de Kerk van veel nut geweest zyn, en nog zyn. 2.) Om aan andere Vrienden, en zyne twee overledene Echtgenooten, zyne liefde te verzegelen; en eindelyk ten 3.) om den Leezer eenige byzonderheden mede te deelen, raakende de Rederykkamer der Stad *Campvere*. Het laatſte, hoe kort, is zeker het beste gelukt, blykende uit dezelve, dat 'er nog heden een Rederykkamer te *Vere* plaats heeft; voerende ten Spreuke: *In reijnder Jonſten groeijende*, hebbende tevens een A. B. C. Bordje in haar ſchild, wordende de Broederſchap genoemd, *de Misſende Scholieren*; wier getal nooit boven de 35, en nooit onder de 17 geweest is, zynde heden nog 21. De Opperprins van deeze *Veerſche* Rederykkamer is thans de Heer JOHANNES DE VRIEND, Oud-Burgermeester van *Vere*; en de Oud-Opperprins is de Heer JOHAN MARINUS CHALMERS, Oud-Raadpenſionaris van *Zeeland*. — Dat de Eerw. TOLLÉ ook Lid is, bewyst de uitgave van dit Boeksken.

Als een werk van Redenrykers uit de XVde en XVIde Eeuw, en wel van zulken die als *A. B. C. kinderen* en *misſende* willen aangemerkt worden: kunnen zommigen deezer rympjes 'er nog al door. Intusſchen zouden wy de volgende Vraagen, op het eind der XVIIIde Eeuw, zo min als hunne beäntwoording, verwagt hebben.

VRAAG *in 't Jaar* 1788.

ô Broederen! wilt my verkonden,
Waar word in 't Bybelwoord 't gebruik van ZEEP *gevonden?*

ANTWOORD.

't Gebruik der ZEEP *is klaar te vinden,*
Dit zeg ik aan myn Kamervrinden;
In 't eerſte, in 't Oude Teſtament,
In 't laatſte Boek zeer wel bekend,
In 't derde ſtuk, in 't tweede deel,
Dus is myn antwoord in 't geheel.

VRAAG *in 't Jaar* 1790.

ô Broederen! wilt my verhaalen,
Wie heeft in zynen Naam juist alle de Vocalen?

1ſte

1ste ANTWOORD.

'k Vind in JEHOVA's *Naam juist alle de* Vocalen;
Dat kan ik u Heer Prins en Broederen verhaalen,
Dan wat met dezen naam bedoelt wórd, zeg ik niet;
De omschryving is te ryk, myn veêr te zwaklik riet.

2de ANTWOORD.

In JEHOVA's *grooten Naam*
Klinken ze alle vyf bekwaam.
En in dien van OJEVAAR,
Vind men ze alle by elkaar.

3de ANTWOORD.

HELIOGABALUS! *dit konnen we u verhaalen,*
Heeft in zyn eigen naam juist alle de Vocalen.

4de ANTWOORD.

ARTEMIDORUS *heeft juist alle de* Vocalen,
In regten rang geschikt, dit konnen we u verhalen.

Wy besluiten uit deeze en andere Vaerzen, even als de Eerw. TOLLÉ, „ dat de Leden van deeze Redenrykkamer, noch *bedryvig* of *werkzaam* zyn, hoewel zy als *A. B. C. kinderen*, en het verhevene der Dichtkunde nog *missende Scholieren*, zich slechts met rymen bezig houden." Doch wy gelooven niet, dat zy, dus doende, meerdere vorderingen in de Dichtkunst zullen maaken. Ook zou het mogelyk al zo nut zyn, dat zodanige lieden, welke *Jehova's* naam, naast dien van een *Oyevaar*, in hun Kreupeldicht weeten te plaatsen, liever geheel *bedryfloos* dan *werkende* waren: of zo zy al, om de Broederschap in stand te houden, *moesten* werken; dat zy dan hunne onrype of overrype vruchten niet verder lieten zien, dan volstrekt noodig ware, om aan hunne verplichting te voldoen. Men kan, met het beste hart, dwaasheden begaan, die min eenvoudigen tot snoode oogmerken zouden dienen, om zo wel de zaaken als de persoonen belagchelyk te maaken. — Het afbeeldzel van den Schryver, dat voor dit *Iets* geplaatst, en de derde Proef der Ets- en Graveerkunst van JACOB SCHWARTZENBACH, Schilder te *Veve*, is, doet ons meer goedheid en eenvoudigheid, dan wel doorzicht, in 's mans karakter vooronderstellen. Aan die eenvoudigheid schryven wy de uitgave van deeze rymen toe, voorafgegaan door verscheï-

Digitized by Google

ſcheidene Lofvaerzen, haar den ouwerwetſchen trant: doch wy raaden zyn Eerwaarde geen vervolg van ſoortgelyke ſtukken aan; al riepen alle de aankomende Prinſen der Rederykkamer te *Vere*, met den Heer PIETER ANGOISSE:

Ga zo voort! en doe nog meer,
Om de misſende Schollieren,
Door ikw zwaanenſchacht te ſieren.
'k Dank u, Wel-Eerwaardig Heer!

Proeve van Oordeelkunde, betrekkelyk de Poëzy. Te Utrecht, by de Wed. J. van Terveen *en* Zoon, 1790. *In gr.* 8vo. 24 *bladz.*

Meermaalen hebben wy den Heer BELLAMY als Dichter, en den Heer BLAIR, als Oordeelkundigen, den vereischten lof gegeeven. In dit ſtukje heeft men eenige gezegden van den laatſten, als toetsſteenen voor het Dichtſtuk *het Onweder*, van den eerſten aangevoerd; en uit dezelve bewezen, dat dit ſtukje van BELLAMY waarlyk ſchoon is. Deeze *Proeve* ſchynt van een' aankomeling; en, indien dit zo is, dan verdient dezelve wezenlyk aanmoediging. Intusſchen gelooven wy, dat POOT, die ook het *Onweder* bezongen heeft, niet wel met BELLAMY vergeleeken mag worden. Hunne geniën ſtaan te ver van elkander, POOT munt uit in zagte ſchilderingen; BELLAMY in grootſche en ſtoute beelden. En welk een tyd is 'er tusſchen hun beiden!

De Academie der Vrouwen, of Magazyn der Verliefden. Onder de Zinſpreuk: Hony ſoit qui mal y penſe. *Twee Deelen. Te* Cyprus, *by de* Kreven Amoureus. *In octavo*, 412 *bladz.*

Vrouwen, welke haaren luſt in de ſtudie ſtellen, zullen uit den tytel van dit Boek kunnen opmaaken, dat zy in deeze *Academie* meer wellustig dan geleerd kunnen worden. Alles wat wy 'er in gelezen hebben, zelfs het voorgeplaatst *Betoog*, heeft ons een ongunſtig denkbeeld ingeboezemd wegens het hart van deeze en ſoortgelyke Schryvers, die zich enkel toeleggen om de Jeugd te verpesten; de onkuischheid ten troon te voeren, en den band van het Huwelyk, die gewenschte band van wettige zamenleving, in een haatelyk daglicht te plaatzen. Een reeks van Ligtekooljen, uitvaagſels van het menschdom, verſchynen, in dit Boek, op het Tooneel; verhaalen, zo onbeſchaamd als hunne godlooze levenswyze past, haare onkuiſſche voorvallen; en zeggen zelfs: „Laten wy het dragen van ſlaaffsche ketenen (namelyk die van het Huwelyk) aan den gemeenen man over, die der Min zyn alleen bekwaam ons zamen te binden." De minſte ſtudie in dit Boek zou van de Vrouw, of Maagd, die zulks doedt, waarlyk geen voordeelig getuigenis geeven.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

Uitlegkundig Woordenboek, ter Opheldering van de Schriften des Nieuwen Verbonds, door G. HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct. Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, by de Doopsgezinden te Amsterdam. Te Amst. by* J. Yntema *en* de Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1790. *Behalven de Voorreden*, 332. *bladz. in gr.* 8vo.

Schoon het den *Nederlanderen*, niet konne gezegd worden aan Woordenboeken in 't algemeen, en althans aan geene, tot de Verklaaring der Heilige Schriften behoorende, te ontbreeken: en het dus een overtollige arbeid ſchyne die te vermeerderen, gelooven wy dit ſchynbaar regtmaatig vonnis te moeten wraaken, ten opzigte van het Schriftuurlyk *Woordenboek*, thans voorhanden. —— *De* bynaam *Uitlegkundig* wekt terſtond aandagt, als bepaalende den aart des Werks: zo dat men daarin, met agterlaating van 't geen tot de *Aardryksкunde*, *Tydrekening*, enz. behoort, verwagt aan te treffen, de verklaaring van de eigenlyke betekenis der Woorden en Spreekwyzen in de Oorſpronglyke Taal der Heilige Schryveren, met nevensgaande Opheldering der daartoe behoorende Schriftuurplaatzen.

Indedaad, mogen wy, met den Hoogleeraar in zyne Voorreden, zeggen: „ Van hoe groot belang het zij, ten einde de waare meening van eenig Schrijver wel te verſtaan, „ het gebruik der Woorden, en de hun bijzondere Spreekwijzen, zo veel mogelijk, uit zijne eigene Schriften, „ of uit dezulke, die, wegens taal en daarin verſpreide „ gevoelens, met dezelve groote overeenkomst hebben, op „ te ſpooren, is deskundigen bekend. Een Werk, derhalven, waarin de voornaamſte Woorden van de Schriften des Nieuwen Verbonds, met aanwijzing der plaatzen, „ alwaar zij voorkomen, opgegeeven, derzelver verſchillend gebruik nageſpoord, en de Woorden zelve onder „ zekere klaſſen verdeeld worden, om aldus derzelver gebruik, als met een opſlag, over te zien, kan voor de „ Uit-

Digitized by Google

„ Uitlegkunde der Heilige Schriften nuttig, en een zeer „ geschikt Handboek zijn voor allen, die de Heilige Schrij- „ vers met oordeel wenschen te leezen."

Zodanig een Hulp- en Handboek schonk W. A. TELLER, vóór veele Jaaren, aan *Duitschland*, en gaf de Eerw. G. H. LANG, daar te Lande, een Werkje tot bevordering van het nuttig gebruik deezes Woordenboeks. Van beide deezen, behalven andere, heeft de Heer HESSELINK zich bediend, en zyn Werk op dergelyk een leest geschoeid; schoon het zo veel daarvan in eenige opzigten verschille, dat het geene Vertaalinge, zelfs geene Naavolging, moge heeten, maar als Oorspronglyk te voorschyn treede.

Voor *eigenlyke Geleerden* betuigt de Schryver het niet opgesteld te hebben. Dan veelen, die den naam van *Geleerden* draagen, en het, beroepshalven, behoorden te weezen, zullen er niet weinig in aantreffen, 't geen zy in zwaare Boekdeelen van Uitleggeren, vergeefsch, zouden zoeken. — De kortheid, op welke de Autheur zich toegelegd heeft, en aan den aart des Werks voegde, is oorzaak, dat veele zaaken slegts aangestipt, en niet uitgewerkt zyn, dat 'er meestal alleen wenken voor *denkende* Gebruikers gegeeven worden; — en voor *Denkenden* alleen is het berekend. Immers in de Voorreden leezen wy, „ het Boek heeft geen aanleg voor zulken, die „ niet, dan in een verlegen uur, gewoon zijn, enkel uit tijd- „ verdrijf, eenig Boek in de hand te neemen, en afzien van „ alles, 't geen eenig navorschen vereischt. Tot u allen „ is dit Boek ingerigt, die begeerte hebt, om in *de kennis „ der waarheid, die naar de Godzaligheid is*, te vorderen; „ 't zij dan dat het beoefenen der Heilige Schriften recht- „ streeks tot uw Beroep behoort; 't zij gij u uit een edelen „ weetlust voelt aangespoord, om eenige uuren, die van „ uwe Beroepsbezigheden overschieten, aan deeze nuttigste „ aller Weetenschappen toe te wijden."

De Hoogleeraar HESSELINK, die zich reeds by zyne Landgenooten met lof bekend gemaakt heeft, als Schryver van twee Verhandelingen in TEYLER's Godgeleerd Genootschap, beide met den eersten Zilveren Eerprys beschonken; de eene over het gewigtig Vraagstuk: *Welk is het onderscheidend kenmerk van de Christlyke Openbaaring; en in hoedanig een verband staat dezelve, zo met de Mozaische Openbaaring als met den Natuurlyken Godsdienst* (*); de andere ten betooge der *Dwaas-*

(*) Zie de *Verhandelingen* van TEYLER's Godgeleerd Genootschap, Iste Deel, bl. 191.

Digitized by Google

Dwaasheid van het Scepticismus of der Twyfelaarye, en de onbezonnenheid van het meesteragtig beſlisſen omtrent Godsdienſtige Voorſtellen, met aanwyzing van den middelweg tusſchen die twee uiterſten te houden (*), zal, door dit Werk, buiten twyfel, agting inleggen, en by onderzoeklievende Waarheids Vrienden dank verwerven. Verre is hy van het platgetreeden pad der Uitleggeren te betreeden, doch ook van ſteeds op nieuw gekoozene bypaden om te zwerven. Veele zyner Uitleggingen ſtrooken zeker niet met de algemeen aangenomene, en wyken 'er niet weinig af. Van de *Christlyke Vryheid*, by den Godsdienſtigen Aanhang in ons Vaderland, onder welken hy de post van Hoogleeraar bekleedt, heerſchende, maakt hy een gepast en beſcheiden gebruik. „ Ik hoop niet," zegt hy, „ dat ik iemand, door „ mijne wijze van uitleggen, eenig aanſtoot zal gegeeven „ hebben, ſchoon hij ſomwijlen van mij verſchille. Heb ik „ hier of daar misgetast (en wie is van dwaaling bevrijd?) „ men houde mij zulks ten goede, en zij verzekerd dat ik „ niet moedwillig gedwaald heb; dewijl liefde tot de waar- „ heid, zonder heimlijke begunſtiging van deeze of geene, „ 't zij openlijke, 't zij bedekte, Religiepartij, ſteeds de „ leiddraad mijner onderzoekingen geweest is. De Leezer „ beproeve dan alles, met dezelfde vrijheid en onpartijdig- „ heid, waarmede ik geſchreeven heb, en behoude het „ goede!"

Alle verdenking, als of hy, die veel van 't oude en aangenomene verwerpt, tot zeker ſlag van hedendaagſche Leeraaren, hem daar in gelyk, zou behooren, die het *Christendom* niet hooger aanzien dan een *Wysgeerigen Aanhang*, weert hy van zich, als hy op 't woord CHRISTUS zegt, „ dat het dikwijls van de Heilige Schrijvers in dien zin ge- „ bruikt word, dat het eenvoudig deszelfs *Leer*, het *Evan-* „ *gelie* of het *Christendom*, te kennen geeve;" en daartoe, onder anderen, aanvoert, *Filip.* I. 15, 16, 18, waar CHRISTUS *prediken* en *verkondigen*, is „ de *Christlyke Leer* verkondigen;" waarom de Apostel het verwisſelt met het woord *ſpreeken*, vs. 14. „ Eens vooral," voegt hy 'er nevens, „ merk ik hierbij aan, dat, wanneer ik van de *Christlijke* „ *Leer* ſpreeke, ik het woord *Leer* niet neem in dien engen „ zin, dat zulks alleen betekene het *leerſtellig* en *zedekun-* „ *dig* gedeelte van den Christlijken Godsdienst, afgeſchei- „ den

(1) Zie dezelfde *Verhandelingen*, VII Deel, bl. 111.

Digitized by Google

„ den van de Geſchiedenis, als een bloot wijsgeerig ſtelzel. „ Ik verſtaa hierdoor te gelijk de Evangeliſche Geſchiedenis, „ raakende den Perſoon van den Zaligmaaker, in zo verre „ deeze Gebeurtenisſen hiermede ſamenhangen, of daarop „ een rechtſtreekſchen invloed hebben, gelijk, bij voor- „ beeld, JESUS *Lijden*, *Opſtanding* en *Verheerlijking*, enz. als „ welke Gebeurtenisſen, onzes agtens, van den Christlij- „ ken Godsdienst niet kunnen of behooren geſcheiden te „ worden, indien dezelve den naam van *Christlijken* Gods- „ dienst zal behouden. Voor het overige erken ik gaarne, „ dat niet alle lotgevallen den Heilland overgekomen, noch „ ook de daarop volgende Gebeurtenisſen der Evangeliſche „ Geſchiedenis, van dien aart zijn, dat ze onmiddelijk met „ de Leer van het Christendom ſamenhangen. —— Ik heb „ gemeend deeze aanmerking hierbij te moeten voegen, op „ dat het niet ſchijne, als of ik de gewoonte dier Godge- „ leerden goedkeurde, die 'er telkens op uit zijn, den Lee- „ zeren het onderſcheid tusſchen *Christlijke Leer* en *Geſchie- „ denis*, (eene onderſcheiding, welke men in zekeren zin „ kan toeſtaan,) te herinneren; met oogmerk, zo het „ ſchijnt, om ons te doen begrijpen, dat het *Christendom* „ niet eigenlijk zou afhangen van de waarheid der *Evange- „ liſche Gebeurtenis*, dat wij diensvolgens deszelfs *Godlijk- „ heid* niet zo zeer (of wel in 't geheel niet in de *wonderdaa- „ dige gebeurtenis*, als wel in de *inwendige voortreffelijkheid* „ der Leere zelve als waarin derzelver *Godlijkheid* beſtaat,) „ te zoeken hebbe (*). Doch dan zijn de Leerſtellingen „ van PLATO (voor zo verre zij waarheid behelzen) zo wel „ *Godlijk* als de Leer van JESUS CHRISTUS. Intusſchen „ leerde de eerſte als *Wijsgeer*, de laatſte als *Gezaghheb- „ bende.*"

Laaten wy van zyne handel- en ſchryfwyze, in deezen gehouden, een en ander voorbeeld neemen. —— Omtrent het woord DEUGD, merkt hy aan, „ dit Woord wordt ge- „ heel niet van de H. Schrijvers gebruikt. Het Griekſche „ woord

(*) Hier op ſchijnen mij de aanmerkingen van den Heer STEINBART uit te komen, te vinden in zyn *Syſtem der reinen Philoſophie oder Gelukzeligkeits lehre des Christenthums*. Zie inzonderheid *Vierter Abſchnit*, § 39, 40, No. 8. benevens de Aanmerking, volgens de tweede Hoogd. Uitgave, 1780. De Heer SEMLER maakt ook meermaalen dergelijke aanmerkingen in zijne Schriften. Zie de Aanhaalingen, ten bewijze, in het *Woordenboek* zelve.

Digitized by Google

„ woord ἀρετὴ komt viermaalen voor, en is telkens door „ onze Overzetters vertaald door *Deugd*. Doch het komt „ mij voor, dat het nergens die betekenis heeft, welke wij „ gewoon zijn daaraan te hegten; hebbende meer overeen- „ komst met het Latijnſche *Virtus*, 't geen *kragt*, *moed*, „ *roem*, of iets dergelijks, te kennen geeft, gelijk dan ook „ de Griekſche Schrijvers, en de LXX. Overzetters, dit „ woord in die, of ſoortgelijke, betekenis, gebruiken, „ waarvan de voorbeelden bij BIEL, *Novus Theſ. Philol.* „ kunnen nagezien worden.

„ Dus betekent 1 *Pet.* II. 9, „ DEUGDEN *Gods*," *Gods* „ ROEM of HEERLIJKHEID, voor zo verre die ten toon ge- „ ſpreid is, in de genadige bekendmaaking van het Evange- „ lie, vergel. *Jeſaias* XLIII. 21.

„ Hiermede komt overeen 2 *Pet.* I. 3. — *des genen die* „ *ons geroepen heeft tot heerlijkheid en* DEUGD. Vooreerst „ vertaalt men beter *die*, *door*, in plaats van *tot*, zo dat „ *Heerlijkheid* en *Deugd* ſlaat op *den Geenen*, *die ons geroe-* „ *pen* heeft, welke vertaaling de verſchillende leezingen ins- „ gelijks bevestigen: Zie GRIESBACHII, *Novum Teſt. Græc.* „ *Heerlijkheid* (δόξη) wordt doorgaans gebruikt van Gods „ *Magt*. Zie HEERLIJKHEID. Men vertaale dus. *Die ons* „ *geroepen* (uit de magt der duisternis getrokken) *heeft door* „ *zijne ſterke kragt*; op gelijke wijze als het Evangelie *de* „ *kragt Gods* genaamd wordt, 1 *Kor.* 24.

„ 2 *Pet.* I. 5. *Voegt by uw Geloof* DEUGD, *bij de* DEUGD „ *kennis*, enz. Indien *Deugd* hier betekende 't geen wij „ hier door gewoonlijk uitdrukken, zou de verdere optel- „ ling der bijzondere *Deugden*, als *Maatigheid*, *Godzalig-* „ *heid*, enz. niet te paſſe komen, daar alle deeze reeds in „ de algemeene benaaming van *Deugd* waren opgeſlooten. „ Het betekent hier *moed*, ſtandvastigheid in de belijdenis „ van het Christendom, waartoe de eerſte Christenen, uit „ hoofde der veelvuldige verleidingen en vervolgingen om „ het Geloof zo dikwijls vermaand worden. Men vertaale „ dus: *Voegt bij uw Geloof* (Belijdenis) STANDVASTIGHEID. „ *Filip.* IV. 8. Zo 'er verder iets *roemrijks* en *prijzens-* „ *waardigs is*."

Meermaalen geeft hy, by het letterlyk ontvouwen, eene opheldering der zaake, by voorbeeld, „ DRINK- „ BEKER is, volgens Joodsch ſpraakgebruik, een te- „ ken of zinnebeeld van iemands lot, 't zij gelukkig of „ ongelukkig, 't welk uit de bijgevoegde woorden of om- „ ſtandigheden moet worden opgemaakt. *Dus deel mijns*

Digitized by Google

„ BEKERS, *Pſ.* XI. 6. XVI. 5. BEKER *der verlosſinge*, „ *Pſ.* CXVI. 13. BEKER *der grimmigheid*, *Jeſ.* LI. 17. „ Van aanſtaande Lijden komt het voor, *Matth.* XX. 22, „ 23. XXVI. 39, 42. *Mark.* X. 38, 39. XIV. 36. *Luk.* „ XXII. 42. *Joan.* XVIII. 11. Maar de vraag is, welk lij- „ den bedoelde de Heilland met de Bede: *Laat toch deezen* „ DRINKBEKER (dit lijden) *van my voorbij gaan*, *Matth.* „ XXVI. 39. *Mark.* XIV. 36. *Luk.* XXII. 42. —— Door- „ gaans vat men deeze woorden in dien zin op, dat men „ dezelve verſtaat van het *aanſtaande* Lijden; als of JESUS „ badt, dat God hem, indien het geſchieden kon, van dee- „ zen ſmaadlijken Kruisdood verloſſen wilde. Hoe natuur- „ lijk ook deeze Verklaaring ſchijne, heeft dezelve toch „ eene aanmerkelijke zwaarigheid, daar deeze Bede weinig „ ſchijnt over een te komen met zijne bereidvaardigheid, *om* „ *zijn leeven te ſtellen voor zijne ſchaapen*, Joan. X. 11, of „ nog minder met de plegtigheid des Avondmaals, toen „ reeds ingeſteld, welke deszelfs dood, als zeker, veron- „ derſtelde. Daarom heeft men deeze Bede misſchien lie- „ ver te verſtaan, van 's Heillands *tegenwoordige* benaauwd- „ heid en zielen-angst, welken hij toen leedt. Men behoeft „ daarom, ter verklaaring van deezen zielen-angst, niet te „ veronderſtellen, dat JESUS, op dit oogenblik, in plaats „ der Geloovigen, de helſche ſtraffen en eeuwigen toorn „ Gods gedraagen heeft, daar de Heilige Schrijvers nergens „ van zulk een toorn of eeuwige ſtraffen, die JESUS, in „ plaats der Menſchen, geleden heeft, gewag maaken; en „ 'er, aan den anderen kant, goede redenen te geeven „ zijn van deeze hem overſtelpende droefheid, waar onder „ zijn geest als ſcheen te bezwijken. Meermaalen hadt hij „ van zijn aanſtaande Lijden geſprooken, en hieldt zich „ thans, in de eenzaamheid van den nagt, met geene andere „ voorwerpen bezig, dan met zijn *lijden* en *dood*; niet dat „ Hij dit beſchouwde met de oogen eens vertzaagden; maar „ zijn hart ſloot hem toe van rouwe, dat Hij, die de zegen „ van het menschlyk geſlacht was, gekomen om zijn Volk „ te verloſſen, op zulk eene wijze van de ondankbaare We- „ reld mishandeld, dat zijne liefde en genegenheid met „ ſmaad en veragting vergolden werden. De rampen, den „ Volke beſchooren tot welks redding Hij gekomen was, „ doorboorde reeds zijne Ziele. 't Was niet de dood, „ dien Hij te ondergaan hadt, maar de uiterſte ſmaadheid, „ waarmede hij zou overlaaden worden, 't welk zijne „ Ziel overſtelpte. Terwijl Hij, door dusdanige gedagten

„ in

Digitized by Google

„ in zijn binnenſte gefolterd werd, ſpande reeds één zij-
„ ner vertrouwſte Leerlingen met den *Joodſchen* Raad te
„ ſamen, om hunnen wreeden aanſlag ter uitvoer te bren-
„ gen; terwijl Hy voorzag, dat een ander Hem openlijk
„ zou verloochenen, en Hij van alle de overigen verlaa-
„ ten worden.

Nog een voorbeeld, van eenen anderen aart, waarmede wy dit berigt zullen ſluiten. —— „ DUIVEL ſchijnt geen Ne-
„ derduitsch woord, maar eene verbastering te zijn van
„ het Griekſche διαβολος, 't welk zo veel betekent, als
„ een *wederſtreever*, *valſche aanklaager*, *lasteraar*. Bij het
„ woord *Bezetenen* heb ik reeds opgemerkt, dat de twee
„ Griekſche Woorden δαιμων en διαβολος door onze Over-
„ zetters voor het zelfde genomen, en, ten onrechte, ver-
„ taald zijn door *Duivelen*; daar de *Dæmons*, volgens de
„ Wijsgeerte van dien tijd, voor booze Geesten gehou-
„ den werden, welke, in het menschlijk lichaam vaaren-
„ de, oorzaak waren van ſommige zwaare en ongeneeslij-
„ ke ziekten (zie BEZETENEN). Doch *Diabolos*, in het
„ meervoudige getal voorkomende, wordt nimmer, in de
„ Schriften des Nieuwen Verbonds, van booze Geesten
„ gebruikt, zo dat 'er nergens van *Duivelen* geſprooken
„ wordt. Het komt driemaalen in het meervoudige getal
„ voor, en wel op de volgende plaatzen, 1 *Tim.* III. 11.
„ 2 *Tim.* III. 3. en *Tit.* II. 3; doch wordt aldaar van
„ *kwaadſpreekende* menſchen geſprooken; waarom men het
„ ook te regt door *Agterklappers* en *Lasteraars* vertaald
„ heeft. Dus heeft men het, onzes agtens, ook op te
„ vatten.

„ *Efez.* IV. 27, alwaar van Lasteraars en boosaartige
„ Menſchen geſprooken wordt (zie vs. 25, 26.) zo dat,
„ in plaats van *geef den* DUIVEL *geen plaats*, de overzet-
„ ting zij, „*geef den* LASTERAAR *geen ſtof om kwalijk van*
„ *u te ſpreeken.*" Van gelyken

„ 1 *Tim.* III. 6, 7. „Op dat de *Lasteraar* geene oor-
„ zaak hebbe om kwaad te ſpreeken van hem of de Christ-
„ lijke Gemeente." Zie by OORDEEL.

„ *Joan.* VI. 70. „ *Een van u is een* VERLEIDER."

„ Intuſschen moet men erkennen, dat de Joden door
„ *Diabolos* een onzigtbaaren boozen Geest verſtonden, aan
„ welken zij het zedelijk bederf, dat onder het Menschdom
„ gevonden werd, toeſchreeven. De naarvorſchers van de
„ gevoelens der Ouden hebben zich moeite gegeeven,

Digitized by Google

„ waar de beginzelen deezer Wijsgeerte, ten tijde des Heil-
„ lands zo algemeen geworden, moeten gezogt worden.
„ Dit is zeker, dat wij, in de Schriften des Ouden Ver-
„ bonds, de herkomst van dit gevoelen niet duidelijk ont-
„ dekken, en, in het algemeen, meent men opgemerkt te
„ hebben, dat in de oudste Boeken, en vooral in dezulke,
„ welke vóór de Babylonische Gevangenis geschreeven wa-
„ ren, hier van geene spooren te ontdekken zijn. Die door
„ de Slang, in het Paradijs, den Duivel verstaan, gronden
„ hun gevoelen op laatere verklaaringen. Ook meent men,
„ dat, in het begin van het Boek *Job*, niet gezien wordt
„ op het algemeene of laatere begrip van den Duivel (Zie
„ EICHHORN, *Einleitung ins Alte Testament*, 3 *Th.* §. 3641.)
„ In laatere tijden is het denkbeeld van een eigenlijken *Dui-*
„ *vel* of *Boozen Geest*, die 'er op uit is om den mensch in
„ het verderf te trekken, zekerlijk algemeener geworden.
„ Over de gegrondheid van deszelfs bestaan behoeven wij
„ ons niet uit te laaten. Dit is zeker, dat, aan den eenen
„ kant, niet blijkt, dat de herkomst van dit zo algemeen
„ gevoelen uit Godlijke openbaaringen kan worden afge-
„ leid; doch, aan den anderen kant, heeft ook onze God-
„ lijke Leermeester, noch deszelfs Apostelen, het zelve
„ immer te keer gegaan. (Zie verder bij SATAN)."

Het eerste Gedeelte deezes Woordenboeks loopt tot Letter H, en zal het, volgens berigt der Uitgeeveren, beslooten worden met een tweede Stuk, 't geen reeds ter persse is. —— Wenschelyk is het dat by 't zelve een Register gevonden worde van de Schriftuurplaatzen, of zo niet van alle, althans van de meest toegelichtste; een Toevoegzel te noodiger, om dat, by het zoeken in een Woordenboek, althans in een, waar zo veele overwyzingen zyn als de aart deezes Woordenboeks medebragt, de verlangde Ophelderingen niet altoos staan op het Woord, door den zoeker opgeslaagen, schoon ze met de daad in 't Werk voorkomen.

Prys-

Prysverhandelingen van het Genootschap tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagsche Bestryderen. Voor het Jaar 1789. Te Amsterdam, Haarlem en 's Hage, by J. Allart, C. van der Aa, en de Wed. J. du Mee, Junior, 1790. In gr. octavo.

In ene voorafgaende Aenspraek aen de Algemene Vergadering, voor deze Prysverhandelingen geplaetst, legt de Eerwaerde *A. van Asfendelft* 't 'er op toe, om te toonen, „ dat de vroegere en latere aenvallen tegen het „ Christendom en deszelfs byzondere Leerstukken, niet „ strydig zyn met de Godlyke Wysheid." En hierop verleent ons dit Stuk twee Prysverhandelingen, ter beantwoordinge der Vrage: „ In hoe verre kan men aennemen, dat Jesus en zyne Apostelen zich geschikt hebben, „ naer de denkbeelden der Menschen van hunnen tyd, en „ in hoe verre moet dit verworpen worden?"

Het bedoelde der eerste Verhandelinge, opgesteld door den Eerwaerden *J. Heringa, Eliza's Zoon*, die den Gouden Eerprys heeft weggedragen, is, te betoogen, „ dat „ Jesus en zijne Apostelen zich doorgaans niet geschikt „ hebben naar de verkeerde denkbeelden van hunne Tydgenooten?" 'Er zyn naemlyk, zo als zyn Eerwaerde te kennen geeft, zulken, „ die zeer t'onrechte die onderstelling algemeen, en zonder eene naauwkeurige bepaalinge, aanneemen, dat Jesus en zijne Apostelen, om „ bij hunne Land- en Tijdgenooten zoo veel te meer ingang te vinden, zich in hun onderwijs geschikt hebben, „ naar derzelver bedorven smaak en verkeerde wijze van „ denken, zoo dat veele van hunne voorstellen niet zouden moeten wòrden aangemerkt, als uitdrukkingen van „ hunne eigen begrippen, die ons gevolgelijk ook tot geen „ regel van Geloof zouden kunnen verstrekken." Ter wederlegginge van de zodanigen, die, onbezonnen, deze onderstelling zo onbepaeld aennemen, is het eerste gedeelte dezer Verhandelinge ingerigt; en daerop verledigt zich zyn Eerwaerde ter gezetter overweginge van 't Vraegstuk zelve. Hiertoe geeft hy vooraf enige algemene regels aen de hand, welke Jesus en zyne Apostelen, als verstandige en gemoedlyke Leeraers des Volks, gewislyk onder het oog gehouden hebben; waerop hy dan hunne Leer aen deze regelen toetst, ter ontdekkinge, in hoe verre zy zich *al*, en in

Digitized by Google

hoe verre zy zich *niet*, naer hunne Land- en Tydgenooten geſchikt hebben. Laetſtlyk beantwoord zyn Eerwaerde nog enige tegenbedenkingen van hun, die de inſchiklykheid van Jeſus en zyne Apoſtelen wyder, dan in dezen door hem geſchied, uitſtrekken; waerop hy ten ſlot vaſtſtelt: „ Schoon zij met prijzenswaardige voorzichtigheid „ in hunne leer- en handelwyze zich geſchikt hebben, „ naar de geſteldheid van Perſoonen en Tijden: zo heb„ ben ze toch nooit de vooroordeelen en dwaalingen, „ hunner Land- en Tijdgenooten, ten koste der waarheid, „ voet gegeven."

De Schryver der tweede Verhandelinge, de Eerwaerde *J. Ch. Bang*, wien een Zilveren Eerprys is toegeweezen, dat zelfde buitenſpoorig dryven der inſchiklykheid van Jezus en zyne Apoſtelen op het oog hebbende, maekt eerst ene vergelyking van den Joodſchen en Christelyken Godsdienst. Na ene voorafgeſtelde overweging van den *Godsdienst van het Oude Testament*, gaet hy byzonder na, den *Godsdienst der Jooden by de komst van Christus*, en vestigt dan het oog op den *Christelyken Godsdienst*; wel byzonder ter navorſchinge van het oogmerk en de pooging van Christus en de Apoſtelen, om den *waren Godsdienst van het Oude Testament*, of te verdedigen, of tot meer volkomenheid te brengen. —— Op het afhandelen hiervan, ontvouwt hy voorts de wyze, waerop Jeſus en de Apoſtelen dat oogmerk, om den *Christelyken Godsdienst* in te voeren en te bevestigen, door de uitlegging van het Oude Testament, bereikt hebben: ten einde daerdoor te kunnen bepalen, wat men omtrent het geſchil, nopens de *accommodatien*, of die inſchiklykheden, te denken hebbe. Zulks doet hem eerst ſtil ſtaen op de *accommodatien* in 't gemeen; hy erkent, dat een Schryver zich verſtandig kan en mag bedienen van ene onderſtelling, die hy zelf oordeelt valsch te zyn, om daer door den Lezer uit zyne eigene onderſtelling te overtuigen; maer hy tracht te doen zien, dat men te ver gaet, als men beweert, dat de gewyde Schryvers die dingen, welken zy zelf verwerpen of daer laten, niet alleen voor een oogenblik voorhonderſtellen, maer ook bevestigen. Na dit algemene, komen hier byzonder in overweging, de *accommodatien*, welken men wil dat plaets zouden hebben, omtrent vyf leerſtukken, die in dezen by uitſtek ter toetze komen: te weten, de leer aengaende *Gods Zoon*, den *ſtaet na dit leven*, de *Bezetenen*, het *Ryk van den Meſſias*, en de *Verzoening door*

den

Digitized by Google

den Dood van Christus. Nopens het een en ander, tracht hy dezulken tegen te gaen, die de wyze van voorſtelling en 't gebruik van ſpreekwyzen, eenigermate naer den Joodſchen denktrant geſchikt, zo beſchouwen, als hadden Jeſus en zyne Apostelen, uit inſchiklykheid voor de Jooden, onwaerheden geleerd, of hun iets tegen de waerheid toegeſtaen.

Beide deze Verhandelingen, (zynde de eerſte het nauwkeurigſte uitgevoerd,) behelzen verſcheiden bedenkingen over dit onderwerp, welken verder nadenken verdienen, daer zy het te ſterk uitbreiden der *accommodatien*, waer door de goede trouw van Jeſus en zyne Apostelen in twyfel getrokken of wankelend gemaekt zou worden, tegengaen. —— Onder het lezen dezer Schriften, en 't overwegen van 't behandelde, is ons meer dan eens voor den geest gekomen, of men dit Stuk, van de ene en andere zyde, niet maer al te veel juist uit een Leerſtellig geziehtpunt beſchouwt. Hieruit kan ligtlyk ontſtaen, dat iemand, naer gerade zyner leerſtellige denkwyze, te gereeder na die of deze zyde overhelle, en minder of meerder van die ſoort van inſchiklykheden meene aen te treffen. Onpartydige Schriftonderzoekers, die alles, niet zo zeer met een Leerſtellig, als wel met een Uitlegkundig oog opſpeuren, zullen vermoedelyk, door den tyd, best geſchikt wezen, om hieromtrent, op goeden grond, nadere bepalingen aen te wyzen.

Ene hierop volgende Verhandeling van den Eerwaerden *J. Wigeri*, wien het Genootſchap een Gouden Eerprys heeft toegekend, gaet over een ander Voorſtel. Het Genootſchap, naemlyk, had gevorderd te bewyzen: *Dat de grond van alle Waarheid in de natuur der zaaken, en in 't Eeuwig en onveranderlijk Verſtand der Godheid, te vinden is: zoo dat dezelve nimmer van 't begrip der Schepſelen afhangelijk zij, en dat dus alle Waarheid, ook die, welke in de Goddelijke Openbaaringe vervat is, zeeker en bepaald zij, en dat het derhalven niet mogelijk zij, dat die zelfde Waarheid, van den eenen erkend en van den anderen gelochend worde, en beiden egter aan Gods oogmerk, in 't bekendmaaken dier Waarheid, zouden kunnen beantwoorden.* — Men heeft dit Voorſtel inzonderheid opgegeven, ten einde deszelfs bewys te doen dienen: „ Om dezulken tegen te „ gaan, die uit de zeekere ſtellingen, dat elk ſlegts voor „ Waarheid kan aanneemen, 't geen hem als zodanig „ voorkoomt, en dat de begrippen, omtrent zulk eene „ waar-

Digitized by Google

„ waarheid zeer verſchillende kunnen zijn, verkeerdelijk „ afleiden, dat 'er derhalven nooit eene Waarheid is, die „ algemeen voor alle Menſchen zijn kan, en dat de verbin„ dende kragt der waarheid alleen van 't begrip der Men„ ſchen afhangt."

Ter ontvouwinge en ten aandrange van dit bewys, met dat bedoelde, ſlaet de Eerwaerde *Wigeri*, na enige Aenmerkingen over dit onderwerp in 't algemeen, den volgenden weg in. „ Ik zal, (zegt hy,) *eerst* eenige voorloopige „ bepaalingen voordraagen, en zommige zaaken verhande„ len, welke tot het bewijs zelve, en de wederlegging van „ het voorgeſtelde gevolg, betrekking hebben. Ten *twee„ den*, de faut deezer redenkavelinge aanwijzen; *niemand „ kan voor waar aanneemen, het geen hem als zoodanig niet „ voorkoomt, en de gevoelens daaromtrent kunnen zeer ver„ ſchillende zijn, derhalven, enz.* Daarop zal ik, ten *der„ den*, het door het Genootſchap gevorderde bewijs, in „ betrekkinge tot alle de daarin vermelde bijzonderheden, „ opgeven; ten *vierden*, de tegenbedenkingen, welke daar„ tegen zouden kunnen gemaakt worden, oplosſen: en ein„ delijk, ten *vijfden*, uit dat alles eenige Aanmerkingen „ en gevolgen afleiden." — Zyn Eerwaerde behandelt ieder Lid op ene oordeelkundige wyze, die het Voorſtel in een overtuigend licht plaetst, en de verkeerdheid der gemelde gevolgtrekkinge ten duidelykſte doet zien.

Leerredenen over den Heidelbergſchen Catechismus, door P. CURTENIUS, *Dr. en Prof. der Godgel. en Bedienaar van 't Euangelie te Amſteldam. Na 's Mans dood uitgegeeven, door* B. BROES, *Dr. en Prof. der Godgel. aan 's Lands Hooge School te Leyden. Tweede Stukje. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1790. *Behalven het Bericht van den Uitgeever, 248 bladz. In gr. octavo.*

In dit tweede Stukje word de verklaring van den Heidelbergſchen Catechismus gebragt, tot op de ontvouwing van den negenden Zondag, en de Leerredenen, daerin vervat, zyn op denzelfden trant als de voorigen bearbeid. De Hoogleeraer *Broes* geeft hier, in een voorafgaend *Bericht*, ene nadere verklaring van zyn bedoelde, in de vroegere zo veel geruchts makende Voorreden, ter bevestiginge en opheldering, van zyne *Bekendmaking* in de Boekzael, met aenduidinge, dat hy daer mede, voor altyd, van die Voorre-

den

den afstapt. En met reden; dewyl zyn Hoogeerwaerde in dat *Bericht* overgenoeg zegt, om alle weldenkenden gerust te stellen, en hen te verzekeren, dat hy, zo wel van Kerklyke als Burgerlyke onlusten afkeerig, in genen deele het oog gehad heeft op enige leerstellingen der Kerke, waeromtrent men hem gansch ongegrond verdacht houd; maer alleen op misvattingen in de beoefening der Godzaligheid, die van een nadeeligen invloed zyn op den Christlyken Godsdienst. Te gelyk belooft hy, om alle nog verdere verdenkingen, hieromtrent, geheel weg te vagen, enige Leerredenen uit te zullen geven, die zyn denktrant, over de rechte wyze, om God *te dienen* of *te verëeren*, klaer genoeg aen den dag zullen leggen.

Verdere Papieren over de Voorreden van den Hoogleeraer BROES.

Na het bovengemelde *Bericht* voor het tweede Stukje dier Leerredenen, vleien wy ons met het denkbeeld, dat deze soort van Papieren een einde zal hebben, in de afwachting der toegezegde Leerredenen; dan dewyl 'er, zo voor als met de afgifte daer van, nog etlyke Papieren het licht gezien hebben, zo vordert onze aengevangen taek; dat wy 'er insgelyks een beknopt verslag van geven.

Onder dezen komt ons thans eerst in handen eene *Vrymoedige Voordragt van bezwaren, en vriendlyk verzoek om die weg te nemen, gedaan aan Prof.* BROES, *door een Predikant in Zuid-Holland.* Een Geschrift, waerin meer welmenendheid doorstraelt, dan oordeel en menschkunde te bespeuren is: en vermoedelyk heeft het laetste *Bericht* van den Professor dezen Leeraer al meer gerust gesteld. Voorts een *Uittreksel uit een Brief van een Heer te L... aan zyn Vriend.* Het zelve behelst ene vry wel uitgevoerde verdeediging der Voorreden, inzonderheid ter wederlegginge van de haetlyke verdenkingen, door onkunde of verkeerde inzichten, daer tegen te berde gebragt. Wyders eene *Aanspraak aan de Herformde Gemeenten in Nederland*, welker Opsteller de onthutste Gemoederen tot bedaren poogt te brengen, door den inhoud dier Voorreden opmerkzaem na te gaen, deszelfs bedoelden inhoud, naer zyn inzien, te verklaren, en te toonen, dat dezelve geenszins het leerstellige, maer alleen ene averechtsche zogenaemde Godsdienstige denkwyze betreft. Ter duidelyker voordragte hiervan, geeft hy ene ge-

getrouwe aftekening van die ſoort van Christenen, welke in dezen bovenal bedoeld word; waeronder men vele huichelaers vind, die zich van zulk ene denkwyze met ſlinkſche inzichten bedienen; dan, waeronder nog meer oprechte Christenen zyn, die dezelve, ter goeder trouwe, ſchoon tot een zeer aenmerkelyk nadeel van zichzelven, en anderen, aenkleven: welke laetſten de Schryver in dit Stukje zich voorſtelt, zo veel mogelyk, te onderrichten. Des Hoogleeraers Voorreden uit dat oogpunt beſchouwende, verklaert hy dezelve, by manier van uitbreiding, in dien zin. Aengemerkt hebbende dat deze door hem opgegeven zin *mogelyk* is, en 't gevolglyk niet vry te ſpreken zy van liefdeloosheid, als men 'er integendeel opzetlyk een voor den Hoogleeraer nadeeligen zin aen hecht, gaet hy een ſtap verder, en toont, dat 'er wezenlyke gronden zyn, om te beweeren, dat deze zyne gegeven verklaring niet alleen *mogelyk*, maer *zeer waerſchynlyk* en *byna zeker*, de *eenige ware* is. Na voldingende bewyzen voor dit beweerde bygebragt te hebben, legt hy 't 'er eindelyk op toe, om overtuigend aen te toonen, dat de geheele Voorreden in dien zin opgevat, niet ſlechts ten hoogſten *onſchuldig*, maer *allervoortreflykst*, en *ter uitbreidinge van ware Christlyke deugd juist bevorderlyk* is. —— Dit Stukje, opgeſteld na de gemeenmaking van des Hoogleeraers laetſte Bericht, 't welk den Schryver te meer aenleiding kon geven, om zich, met te ſterker verzekeringe, over het hoofdbedoelde der Voorreden uit te laten, is met zo veel oordeels opgeſteld, dat het boven alle andere Papieren, welken wy over dit onderwerp doorbladerd hebben, der lezinge aenbevolen moge worden. Des Schryvers ſchetze, van het zamenſtel der hier bedoelde Christenen, is zeer juist opgemaekt; hy behandelt dien aenhang met alle beſcheidenheid; en toont, byzonder in 't laetſte gedeelte, dat het tegengaen dier denkwyze, in ſtede van laekbaer te zyn, veeleer als hoogstnuttig aengeprezen behoort te worden. —— Behalven deze Papieren, zyn ook door den druk gemeen gemaekt, *Eenige vragen, ter beantwoordinge aan den Hoogleeraar voorgeſteld, door* FR. W. DOORNIK, *Raad in de Vroedſchap der Stad Leyden, en Ouderling van de Nederduitſche Gereformeerde Gemeente aldaar.* Dan dit Stukje doet niets af, gelyk ook de Schryvers der twee voorige Papieren reeds opgemerkt hebben. Of onkunde of onoplettendheid, (zo 'er niet iets anders in 't opſtellen dezer Vragen medegewerkt hebbe,) doet zyn Ed. vraegswyze ene verkla-

Digitized by Google

klaring der Voorreden aen de hand geven, welke een opmerkzaem Mensch kan zien, dat meerendeels buiten het ſpoor is; en maekt hem tevens, wederregtlyk, tot een onbevoegd Vrager, die waent dat hy den Hoogleeraer onder de verplichting brengt van hem te moeten antwoorden. —— Een later Schryver heeft beter begrepen, eenſtemmig met den Opſteller der voorige *Aanſpraak*, dat de Hoogleeraer wel doet, met alle zodanige papieren onbeantwoord te laten. Iemand naemlyk, die zich *Irenæus* noemt, en ene bedaerde vreedzame eensgezindheid tracht te bevorderen, gaf kort hierop een Stukje uit, getyteld, *Aan mijne waarheid- en Godzaligheid-lievende Hervormde Landgenooten over des Hoogleeraars Voorrede, benevens den Brief aan den Wel Ed. Geſtr. Heer* Doornik, *Raad, enz.* By den aenvang brengt hy zynen Landgenooten onder 't oog, hoe het, de zaek *van voren* beſchouwd, reeds *onwaarſchynlyk* zy, dat 'er in die Voorreden wangevoelens opgeſlooten zouden liggen. Voorts doet hy opmerken, dat de Hoogleeraer in dezelve niet ziet op Leerſtellingen, maer op de begrippen van ſommigen zyner Medechristenen, rakende zekere byzonderheden, door welker nalating of betrachting men Gode meent te behagen, die men meent een waer deel der Vroomheid uit te maken. Op dien grondſlag verklaert hy vervolgens den zin der Voorreden, op ene wyze, die in 't algemeen zeer wel overeenkomt, met de verklaring des Schryvers der *Aanſpraak*; en hy twyfelt niet, van in 't hoofdzaeklyke des Hoogleeraers bedoelde mening getroffen te hebben, naer luid zyner *Bekendmakinge* in de Boekzael, en van zyn *Bericht* vervolgens afgegeven. Hieraen hecht hy enige bedenkingen over de den Hoogleeraer aenvallende Geſchriften, en ſtelt daer tegen het gedrag der Leydſche Theologiſche Faculteit, die hem ongemoeid laet, terwyl hy meent, *op goede gronden* te kunnen verzekeren, dat de Hoogleeraers *Boers* en *te Water* die Voorreden niet onrechtzinnig keuren. Dit alles zo zynde, vermaent hy zyne Landgenooten tot geruster tot vreedzamer gedachten; en zich op des Hoogleeraers laetſte *Bericht* en zyne daerin gedane beloften te verlaten: tevens te kennen gevende, dat de Hoogleeraer zich, zyns oordeels, „ niet verder in dien twist, met wien het ook zij, kan in„ laten, noch in 't openbaar antwoorden." —— Onder het afſchryven van dit Stukje, kwamen deszelfs Opſteller de bovengenoemde *Eenige Vraagen* in handen, en zulks noopte hem om 'er nog een *Brief aan Zyn Wel Ed. Geſtr.* by te voegen, waer in hy te kennen geeft, dat hy, alles wel over-

Digitized by Google

overwogen hebbende, geen reden vond, om, ten zynen aenzien, enige uitzondering op zyn gezegde, wegens het verder ſtilzwygen des Hoogleeraers te maken. Ter dier gelegenheid bepaelt hy zich in dezen tot ene korte ontvouwing van twee ſtukken. „ (1.) BROES moet niet meer in „ het publiek antwoorden. (2.) 'Er zijn redenen, waarom „ hij de Vraagen, door UWel Ed. Geſtr. in 't bijzonder „ aan hem voorgeſteld, niet publiek, kan, noch behoeft, „ te beantwoorden." Het een en 't ander voldingt *Irenæus*, en hy twyfelt niet of zyn Wel Ed. Geſtr. zal 'er te meer van overtuigd zyn, als hy uit des Hoogleeraers laetſte *Bericht* zelf bemerkt, dat hy des Hoogleeraers Voorreden niet volkomen begrepen heeft. —— Men mag dit Geſchrift van *Irenæus*, als wel overdagt en uitgewerkt, in onderſcheiding met de bovengemelde *Aanſpraak*, wel bewaren, terwyl men alle de andere opgenoemde Papieren gerustlyk aen 't gewoone lot van zodanige Schriften kan overlaten.

Godsdienst-Oefeningen voor de Jeugd. (Uitgegeven ten voordeele van een Weeshuis.) Te Rotterdam by A. Vis, 1789. *Behalven het Voorbericht*, 62 *bladz. In octavo.*

EEne verzameling van welingerigte Overdenkingen en Gebeden, in welker opſtel de vatbaarheid der Jeugd gade geſlagen, en tevens in agt genomen is, dat men, met vermyding van Godgeleerde twiſtonderwerpen, der Jeugd zodanige kundigheden inboezemt, die alle Christenen van onderſcheiden gezindheden gereedlyk toeſtemmen. Hierdoor is dit Stukje, naar 't bedoelde, zeer wel geſchikt, om, ter vroegtydige vorminge van deugdzaame Harten, in Huisgezinnen, Schoolen en andere openbaare Geſtigten, ten nutte der Jeugd, gebruikt te worden.

EM. SWEDENBURG, *Godgeleerd Samenſtel. Uit het Hoogduitsch. Vooraf gaat eene Verhandeling, behelzende eenige byzonderheden, nopens* SWEDENBURG, *en deszelfs Aanhangeren. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam by* Weſing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 260 *bladz. In gr. octavo.*

In de voorafgaende Verhandeling heldert de Heer *van Hamelsveld*, de in den Voorlooper van dit Werkje (*) gege-

ven

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. Deel. bl. 500.

Digitized by Google

ven berichten nopens den levensloop van *Swedenburg*, en den aert van deszelfs *Godgeleerd Samenſtel* aenvanglyk nader op. Vervolgens geeft hy een verſlag van den aenhang, welken 's Mans Leer, reeds by deszelfs leven, maer inzonderheid na deszelfs dood, verworven heeft; waeromtrent de poogingen der *Swedenburgianen*, in *Zweden* en *Engeland*, bovenal aenmerkelyk zyn. Zulks doet hem voorts enigermate ſtilſtaen by de oprechting van dat Genootſchap der Aenhangeren van *Swedenburg* in *Zweden*; en verder, in een vertaeld Geſchrift, gezetlyk opgeven *de Liturgie der Nieuwe Kerk*, zo als dezelve gemeen gemaekt is, door een Genootſchap van *Swedenburgianen*, dat in *London* hare openlyke Godsdienſtige Vergadering houd. —— En op dit Voorwerk volgt dan het Geſchrift zelve, zynde, *Een kort uittrekzel uit 's Mans Schriften, bevattende zyne Godgeleerde gevoelens van God, de Wereld, Hemel, Hel, Wereld der Geesten, en het toekomend Leven.* Zy, die begerig zyn, om de denkwyze van een Man, die zo veel geruchts gemaekt heeft, en wiens Aenhangers deze denkwyze nog ſteeds levendig houden, te leeren kennen, kunnen hier gereedlyk te regt geraken. Men vind, naemlyk, in deze uittrekzels, ene genoegzaem volledige ontvouwing van die kundigheden, welken hier en daer in ene menigte van uitgebreide Schriften, door *Swedenburg* in 't Latyn uitgegeven, met betrekking tot den Godsdienst, verſpreid zyn; waerdoor men in ſtaet geſteld word om over het beloop van 's Mans Godsdienſtige kundigheden te oordeelen. —— Zo niet de ondervinding, door alle tyden heen, de kracht der dweeperye, op de gemoederen veler menſchen, ten overtuigelykſte getoond hadde, zou men zich niet wel kunnen verbeelden, dat zodanig ene Leer immer ingang zou kunnen vinden. Alles toch is een zamenweefzel van kundigheden, waerin ene verbysterde verbeelding de hoofdrol ſpeelt, die noch door Rede, noch door Gods Woord ondersteund worden, en alleen gegrond zyn, op vermeende Gezichten, welken handtastlyk buitenſpoorig zyn. 't Kan intusſchen zyne nuttigheid hebben, een Geſchrift van dien aert te doorbladeren, om, behalven het voldoen der nieuwsgierigheid, op te merken, hoe een Man van Geleerdheid en een Voorſtander der Deugd, (waervoor de Heer *Swedenburg* zeer algemeen vry gegrond gehouden word,) het ſpoor geheel byster kan worden, wanneer hy zich door gewaende Gezichten laet vervoeren. Als mede, hoe an-

Digitized by Google

dere Menſchen, door de voorſtellingen van zodanig een Man, dien men met agting beſchouwt, ligtlyk medegeſleept kunnen worden, tot het blindlings omhelzen van leeringen, die het gezond Verſtand verzwakken, terwyl ze de verſtandelooze dweepery begunſtigen. —— Men houde zich daerom ten vasten regel, nooit iets in zaken, die den Godsdienst betreffen, aen te nemen, dan op bondige bewyzen, door 't gezond Verſtand getoetst, en aen Gods Woord beproefd: dit is het enige, en tevens het veilige middel, om ons voor Dweepery te bewaren; die, onder hoe ſchoonſchynend een vertoon ze zich ook moge opdoen, altoos nadeelige gevolgen heeft; te meer, daer 't involgen der éne Dweperye ligtlyk den weg tot vele anderen baant. —— Als de Mensch het onpartydig gegrond onderzoek van den Godsdienst eens uit het oog begint te verliezen, is 't niet te bepalen, tot welke buitenſpoorigheden hy zal overſlaen!

Brieven aan Geneesheeren, door M. HERTZ, *M. D. Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Hofraad van Zyne Doorl. Hoogheid den Prins van Waldek, Practiſeerend Geneesheer van het Jooden Hospitaal te Berlyn, enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen verrykt, door* D. HEILBRON, Cz., *M. D. in 's Hage. Te Utrecht by* G. van den Brink, Jansz. 1790. *In gr.* 8vo., 306 *bladz.*

De zeer geleerde Heer *Hertz* levert hier, in twee aan beroemde Geneeskundigen geſchreven Brieven, een aantal Waarneemingen, welke, zo niet alle, ten minſten voor verre het grootſte gedeelte, der oplettende leezing, overdenking, en by voorkomende gelegenheid, der beproeving, van elk Geneesheer, overwaardig zyn.

Dezelve behelzen beredeneerde Proeven, met zodanige Geneesmiddelen genomen, welke tot nu toe niet algemeen bekend of in gebruik geweest, of wel ook van de zodanige, die, om my van eene bekende uitdrukking te bedienen, uit de mode geraakt zyn.

De Waarneemingen zelve zyn eenvoudig en duidelyk beſchreeven, waardoor zy het kenmerk van echtheid medebrengen; de daarop volgende redeneering ſtrekt, behalven dat men des Autheurs uitgebreide geleerdheid daar in ziet doorſtraalen, tot eene voldoende verklaaring, der opgegeeve ver-

Digitized by Google

verſchynzelen, en tot aanwyzing der beweegredenen, waarom de gemelde Geneesmiddelen aangewend zyn.

Tot een ſtaaltje, ter proeve, diene het nut der Azyn-Klisteeren, in de eerſte Waarneeming voorkomende, by verkorting opgegeven.

Een vyftienjaarig Meisje, van eene zeer gezonde geſteldheid, behalven dat zy zomwylen aan geringe opſtygingen onderhevig was, klaagde over gebrek aan eetlust, mislykheden, verſtoptheid, hevige pynen in den onderbuik, verſchietende ſteekingen in de Borst en droogte in de Keel. Deeze toevallen hadden reeds vier dagen geduurd, in welken tyd zy eenige laxeerende Poeders had genomen, doch welken zy telkens ten eerſten weer had overgegeeven.

Op den volgenden dag, zynde den 14den September, vond de Autheur, by zyn eerſte bezoek, de gemelde toevallen al vry ſterk, de Pols was traag en zwak, de kleur bleek, de Tong met een witte huid bedekt, en om de Oogen vertoonde zig een blaauwe gezwollen kring.

Van het voorgeſchreeve middel, uit een Aftrekzel van Zenebladen, Rhabarber en een Middenzout, beſtaande, bleef weinig van in, dewyl zy, kort na het gebruiken, zulks weer overgaf. Des avonds waren de kwaal en de toevallen erger, zonder dat 'er ontlasting volgde. Een geäppliceerd eenvonwig Klisteer had geen uitwerking, zo min als een tweede, waarin een drachme Duivelsdrek ontbonden was. Den 15den wierden twee ſoortgelyke Klisteeren gezet, doch zonder vrugt. By de voorige toevallen, welke zeer toegenomen hadden, kwam nog eene geweldige hoofdpyn. Het gebruikte Aftrekzel van Rhabarber wierd telkens weder overgegeeven, 'er volgde geene ontlasting van winden nog ſtoelgang. Om dat de Lyderes alle inwendige middelen weder overgaf, wierd, dien dag over, alleen met weekmaakende en verzagtende Klisteeren aangehouden, doch alles vergeefsch. Den 16den was de kwaal, over het geheel, ongemeen toegenoomen, de Oogen en het Gezigt waren geelagtig, de Lyderes klaagde over hevige pyn omtrent de plaats der Lever, — de Pols was klein en hard, en ſloeg nauwlyks vyftigmaal in een minuut. Men appliceerde een Klisteer uit een aftrekzel van 2 lood Tabaksbladen, waarby een lood Kamillenölie gevoegd was: maar dit deed eene onverwagte en geheel tegenſtrydige uitwerking, gevolgd wordende door de allervreeslykſte toevallen. Eerst ontſtond 'er eene geweldige braaking, en

Digitized by Google

uit de reuk en verwe der ſtoffe, ſchoon 'er geen drek mede vermengd was, kon men duidelyk de tabak en olie onderkennen. De Pols verhief zig en wierd ongemeen ſnel, de pyn wierd algemeen en nam zeer toe, een koud zweet brak op het aangezigt en de handen uit, en onder de benaauwheid, veranderde eensklaps de bleekgeele verf van het aangezigt en de handen in eene heldere orangekleur. 'Er ontſtonden mislykheden, walgagtige oprispingen en een onleschbaare dorst. Het overige van den dag wierd met verzagtende Klisteeren, deels van melk en boomolie, deels van Venetiaanſche zeep, aangehouden, doch alles vergeefsch.

De Autheur kon niet verkrygen dat men de Lyderes in een warm bad zette, men oordeelde haar veel te zwak hier toe, (de gewoone plaag in de gemeene practyk, welke aan menigen ongelukkigen het leven kost! ——) Tegen den avond wierd een dunne ſmeerkaars in den aarsdarm gebragt, doch, na een half uur inblyvens, viel dezelve, onverrigt, 'er weder uit. Den zeventienden, eene ongeruste nagt, geene ontlasting, de Buik geſpannen, en by de voorige toevallen, die byna allen den hoogſten trap bereikt hadden, was noch eene ligte ylhoofdigheid gekomen. Nu ſchreef de Autheur, met toeſtemming van den beroemden Heelmeester *Theden*, eene Klisteer voor, beſtaande uit zes oncen Wyn-Azyn en even zo veel Water: op de plaats der Lever wierd eene Plaaster van Scheerling gelegd, en tot inwendig gebruik een Slikmiddel gegeeven, uit een halve once gezuiverde Wynſteen en twee oncen Manna. Onmiddelyk, na het zetten der Klisteer, zeide de Lyderes, dat zy eene warmte en beweeging in den Buik beſpeurde, welke zy by geen der vorigen was gewaar geworden. Een kwartier uurs daarna, ging een gedeelte van het Klisteer af, waar onder een ſtuk Slym was, naar eene taaie etteragtige Snot gelykende. Een kwartier daarna gebeurde zulks andermaal. Na verloop van een uur, had een zoortgelyk Klisteer noch meerder en beter uitwerking, 'er ontlastte zig eene menigte met Bloed gemengde Slym, en tevens de gewoone drekſtof, ter grootte van een Walnoot. De Lyderes beſpeurde reeds verligting, een derde Klisteer, des Namiddags gezet, deed eene menigte groenagtige vuiligheid ontlasten, waarop vervolgens eene dergelyke ontlasting, met veel verligting voor de Lyderes, van zelve volgde. Door het gebruiken van gepaste Geneesmiddelen, verdweenen

Digitized by Google

nen vervolgens de toevallen, en de Lyderes beſloot, op den 28ſten, de geheele Geneezing, met een Maag-Elixer.

De Aantekeningen van den Heer *Heilbron* geeven alleszins blyken van kunde, en de Vertaaling is vloeiende.

Auctoris incerti Chronicon Tielenſe, ſive majoris Chronici pars ultima & maxime notabilis. Ex archetypo primus éditit, adnotationesque addidit JOH. DID. VAN LEEUWEN. Traj. ad Rhenum, typis & impenſis *B. Wild & J. Altheer*, 1790. Absque præcedd. & Ind. 574 pp. In octavo f. m.

Deeze *Tielſche Chronyk*, (grootdeels dus genoemd, om dat dit Handſchrift oudtyds vermoedlyk in een Klooster te Tiel gevonden, en vervolgens aldaar op het Raadhuis bewaard is; als mede, om dat het, naastdenkelyk door een Tielenaar geſchreeven, meer dan andere Schriften, van het voorgevallene te Tiel, gewag maakt,) van tyd tot tyd door veelen handen gegaan zynde, kwam, naar luid van 't bericht voor deeze uitgave, eindelyk onder 't oog van den Heer *van Leeuwen*. Zyn Ed. vond zig, te meer, daar ook anderen zyne zugt goedkeurden, wel dra genoopt, om het gewigtigſte gedeelte af te ſchryven, en, met nevensgaande opmerkingen, ter drukperſe te vervaardigen. Het Handſchrift naamlyk begint, gelyk meer oude Chronyken, met de ſchepping der Waereld; en deszelfs Opſteller doorloopt vervolgens de aloude geſchiedenisſen; dan de Heer *van Leeuwen*, de uitvoering van dat geſchiedkundige verſlag van weinig of geen belang oordeelende, heeft dit alles agterwege gelaaten, en zig alleen bepaald tot de afgifte van het zesde of laatſte gedeelte, dat meer byzonder onze Vaderlandſche geſchiedenis betreft. Dit gedeelte vangt, (na eene voorafgaande melding van de Komst eeniger vreemde gewapende Volkeren, die, over geheel Europa verſpreid, zig ook in deeze Landen vestigden,) aan, met de bouwing van het Slot *Wiltenburg* en deszelfs lotgevallen, tot op de ſtigting der Stad *Utrecht*, daar ter plaatze: het welk den Opſteller deezer Chronyk voorts brengt tot een verhaal der verrigtingen van *Willibrord*, en deszelfs aanſtelling tot den eerſten Biſchop van Utrecht. Vervolgens geeft hy eene jaarlykſche aantekening van de voornaamſte gebeurtenisſen hier te Lande, zo onder de Utrechtſche Biſchoppen, als onder de Gelderſche Graaven,

ven en Hertogen, mitsgaders onder de Hollandſche Graaven; met invlegtinge van deeze en geene byzondere voorvallen in andere Gewesten, tot op het midden der vyftiende Eeuwe. —— Men heeft geen toereikenden grond, om te giſſen, wie deeze Chronykſchryver geweest zy, alleen kan men, uit het geen hy hier en daar meldt, opmaaken, dat hy te Tiel gewoond, of zig aldaar en in de omliggende Landſtreek opgehouden heeft; dat hy geen Geestlyke, maar veeleer een Man ten minſte van eenig aanzien in den Burgerſtaat was; en zyn Geſchrift over 't geheel toont, dat hy zig, naar de toenmaalige omſtandigheden, geoefend had, vry onpartydig ſchreef, en niet onder de vleiers behoorde. Hy ſchreef deeze Chronyk om en aan het Jaar 1450, en wel tot op het Jaar 1452; doch dezelve eindigt zo afgebroken, dat het duidelyk toone zyn oogmerk geweest te zyn, nog verder voort te vaaren, 't welk hem egter, door een of ander toeval, niet zal hebben mogen gelukken. Met betrekking tot de vroegere Vaderlandſche Geſchiedenisſen, heeft hy ongetwyfeld nageſpoord de oude beſcheiden, welken diestyds nog voor handen waren; en nopens het voorgevallene zedert het Jaar 1425, wanneer hy te Tiel in 't huwelyk getreeden was, komt hy voor als een Chronykſchryver van zynen tyd. Het een en 't ander maakt dit Stuk verdienstlyk; en zulks noopte ook al vroeger den geleerden *van Baſſenn*, om, by manier van een uittrekzel, een Affchrift van het hem merkwaardigſte in deeze Chronyk, ten zynen byzonderen gebruike, te maaken; welk Affchrift de tegenwoordige Uitgeever met het zyne vergeleeken heeft, dat hem in zyne aantekeningen 'er meermaals van doet gewaagen. —— By dit afgebroken werk van deezen Tielſchen Chronykſchryver, heeft een ander insgelyks onbekend Perſoon, vermoedlyk een Kerklyke, etlyke bladzyden ledig gelaaten hebbende, gevoegd eenige byzonderheden, voornaamlyk de Stad Tiel betreffende; die, behoorende tot het midden der zestiende Eeuwe, 't zy ten tyde van het gebeurde, of, 't geen vermoedelyk is, wat laater geſchreeven zyn; welken mede blykbaar doen zien, dat ze nog verder eene voltooiende hand verwagtten, die daarin te kort geſchooten is. —— Wyders heeft de Heer *van Leeuwen*, deeze Chronyk en dit bygevoegde Stuk afgeevende, in zyne aantekeningen nog gebruik gemaakt van een merkwaardig Handſchrift, dat wel verdient aan 't licht gebragt te worden; zynde eene *Gelderſche Chronyk*, te Nymegen in

Digitized by Google

in 't Raadhuis bewaard, opgeſteld door *Wilhelmus van Berchem*. Deeze was een aanzienlyk Kerklyke, die gelyktydig met den onbekenden Tielſchen Chronykſchryver leefde, en zyne Chronyk gebragt heeft, tot op het Jaar 1465; zynde vermoedelyk door bykomende omſtandigheden wederhouden van zynen arbeid verder te agtervolgen. Naar de opmerking van den Heer *van Leeuwen* heeft *van Berchem* insgelyks oude beſcheiden geraadpleegd, en voorts de geſchiedenis van zynen tyd beſchreeven. Veeläl is zyn verſlag eenſtemmig met dat van den Tielenaar, doch nu en dan verſchillen zy: hy ſchynt de Tielſche Chronyk niet gezien te hebben, en 'er is reden om te denken, dat zy verſchillende oude beſcheiden in handen gehad hebben; waarvan de Uitgeever in zyne aantekeningen op de Tielſche Chronyk een oordeelkundig gebruik maakt: te meer, daar zyne aantekeningen, ſtrekkende alleszins ter opheldering onzer Vaderlandſche gebeurtenisſen, inzonderheid dienen, om verſchillende berigten en onderſcheiden tydsbepaalingen van deeze en geene Schryvers, daar 't mogelyk zy, te vereffenen. — Voor hun derhalven, die hun werk maaken van 's Lands Geſchiedenisſen te beoefenen, is deeze uitgave van de Tielſche Chronyk, met de bygevoegde geſchiedkundige aantekeningen van den in dit Stuk zeer beleezenen en opmerkzaamen *van Leeuwen*, van een weezenlyk nut; 't welk zig, onder het doorbladeren, in eene menigte van byzonderheden, 't zy ter opheldering of ter bevestiginge, ontdekt. — Om hier van een voorbeeld by te brengen, dat niet te breedvoerig is, waartoe wy in deezen ligtlyk gevaar zouden loopen, zullen wy ons bepaalen tot het huwelyk van *Dirk den VII*, en wel inzonderheid tot het verſchil, of hy één dan twee Dogters gehad hebbe. Het verhaal der Chronyk, met de daarbygevoegde aantekeningen, behelst daswegens het volgende.

„ Graaf *Floris* by Antiochie overleeden zynde, zo werd „ zyn *Zoon Dirk* tot den elfden Graaf van Holland (*), „ en hy nam in huwelyk *Adelheid*, eene Dogter van den „ doorlugtigen Heer *Dirk* Graaf van Cleef (*a*), by welke „ hy

[* De volgreeks der Hollandſche Graaven is, naar de telling van den Chronykſchryver deeze. (1.) *Dirk* de I. (2.) *Dirk* de II. (3.) *Arnold*. (4.) *Dirk* de III. (5.) *Dirk* de IV. (6.) *Floris* de I. (7.) *Dirk* de V. (8.) *Floris* de II. (9.) *Dirk* de VI. (10.) *Floris* de III. en (11.) *Dirk* de VII.]

(*a*) En hy nam in huwelyk *Adelheid* enz.] te weeten in 't Jaar 1186. Volgens de *Egmondſche Chronyk*, op dat Jaar, eene Zuster

Digitized by Google

„ hy twee Dogters gewan, te weeten *Adelheid* en *Ada* (*b*),
„ *Adelheid* werd verloofd aan *Hendrik* Jonker van Gelder,
„ een Zoon van *Otto* van Gelder, naamlyk in 't Jaar dui-
„ zend (†) en zeven en negentig (*c*), en *Ada*, door *Adel-*
heid,

van *Dirk* Junior, Graaf van Cleef. 'Er ontstond dus eene dubbele verwantschap tusschen de Graaven van Cleef en van Holland; want in 't Jaar 1182 was de Zuster van *Dirk*, Graaf van Holland, *Margareta*, eene Dogter van Graaf *Floris*, gehuwd met *Dirk* Graaf van Cleef, die een Broeder was van deeze *Adelheid*, de Gemaalin van *Dirk*, Graaf van Holland. Zie KLUIT in zyne aant. op de *Egmondsche Chronyk*, bl. 135 n. 33.

(*b*) Twee Dogters, *Adelheid* en *Ada*]. Te regt drukt de Chronykschryver zig aldus uit. BEDA, in *Chron. auct.* bl. 57, heeft dit mede, en zo vindt men 't ook by anderen. Edoch, nadien andere Schryvers slegts van ééne Dogter gewag maaken, en *Ada*, (hoewel wat laater,) de *eenige* Dogter genaamd wordt, zo zyn zommigen van oordeel, dat beide deeze zogenaamde Dogters ééne enkele Dogter geweest zyn, die men nu eens *Adelheid* en dan *Ada* noemde; welke wel verloofd was aan *Hendrik* van Gelder, maar, op deszelfs vroegtydigen dood, gehuwd was met den Graaf *van Loen*. Op derzulker voetspoor beweert ook HUIDECOPER, in zyne aant. op M. STOKE, B. 11 vs. 1299, bl. 472 en volgg., dat Graaf *Dirk* alleenlyk ééne eenige Dogter gehad zou hebben. Maar onze Geldersche Geschiedschryvers hebben het voor geheel ontwyfelbaar gehouden, dat *Adelheid* niet alleen aan *Hendrik* verloofd, maar ook met hem gehuwd is geweest; doch dat ze beiden, niet lang na 't voltrokken huwelyk geleefd hebbende, kinderloos gestorven, en met eene treurige uitvaart in 't Klooster van Rhynsburg in Holland begraaven zyn. Zie PONTANUS, *Hist. Gelr.* L. VII. pag. 119 & 204., en SLICHTENHORST *Geld. Hist.* B. VI. §. 23. Waarmede onze Autheur, gelyk ook VAN BERCHEM, wat laager, volkomen overeenstemt. Men zie voorts KLUIT in zyne aant. op de *Egmondsche Chronyk*, bl. 165. n. 98. alwaar hy HUIDECOPER behoorelyk wederlegt. Intusschen is HUIDECOPER de eenige niet geweest, die ontkende dat 'er *twee* Dogters geweest zyn, als blykt uit het geen LUISCIUS, in zyn *Woordenboek* op het woord *Ada*, bl. 129, meldt. Dat nu, dat onze Geldersche Geschiedschryvers dit beter begreepen, en dat zy 't geen ze van 't huwelyk van *Hendrik* en *Aleid*, en beider vroegen dood, te boek stelden, hier aan toe te schryven zy, gelyk KLUIT ter aangehaalder plaatze gist, dat ze zig van Geldersche Jaarboeken bediend hebben, is thans in deezen genoegzaam blykbaar.

(†) Hier is eene schryffout; het moet zyn *duizend één honderd en zeven en negentig.*

(*c*) In 't Jaar 1197] of 1198, tot welk Jaar anderen dit geval

„ *heid*, de Graavin van Holland, aan *Lodewyk van*
„ *Loen* (*d*)."

Op eene dergelyke wyze gewaagt hy wat laager van 't Huwelyk van *Aleid* met *Hendrik*, ſchryvende:

„ In 't Jaar des Heeren duizend, één honderd en agt en
„ negentig, zyn *Dirk*, Graaf van Holland, en *Otto*, Graaf
„ van Gelder, met aflegging van alle oneenigheid, onder-
„ ling in deezervoege verzoend, dat *Hendrik*, de Zoon van
„ *Otto* Graaf van Gelder, in 't huwelyk zou treeden met
„ *Adelheid*, de Dogter van *Dirk*, Graaf van Holland, maar
„ deeze beiden zyn, na een kort tydsverloop, kinderloos
„ geſtorven, en met eene rouwvolle lykſtatie in 't Klooster
„ te Reynsberch ter aarde beſteld (*e*)."

Staat

val brengen, gelyk ook onze Schryver wat laager doet. Zie mede KLUIT als boven, n. 97.

(*d*) *Lodewyk van Loen* of *Loon*. Anderen noemen hem, en wel te regt, *Losſenſis* of *Los*, naar 't Graafſchap *Loſſa*, in het Land en onder het Bischdom van Luik gelegen. Zie PONTANUS als boven, pag. 124. Op den kant van het oorſprongelyke zie ik aangetekend: *Regulo Losſenſi*, *h. e. Graaf van Loon.*

(*e*) Dit zelfde ſchryft ook VAN BERCHEM in 't opgemelde Handſchrift. „ De Graaven *Otto* van Gelder en *Dirk* van Holland,
„ zyn in dit zelfde Jaar [te weeten 1198,] met aflegging van
„ alle oneenigheid, welke ter oorzaake van den twist over den
„ Bisſchoplyken ſtoel van Utrecht ontſtaan was, onderling in-
„ deezervoege verzoend, dat *Hendrik*, de Zoon van Graaf *Otto*,
„ in 't huwelyk zou treeden met *Adelheid*, de Dogter van Graaf
„ *Dirk*. Maar deeze beiden, na een weinig tyds kinderloos ge-
„ ſtorven, zyn in het Reynsberchſche Klooster met eene rouw-
„ volle lykſtatie ter aarde beſteld."

[Men vindt hier by *van Berchem* en den Tielſchen Chronykſchryver zo veel woordlyke overeenkomst, dat men in den eerſten opſlag ligtlyk denke, dat *van Berchem* hem nageſchreeven hebbe. Dan hier, en in meer dergelyke gevallen, komt te paſſe eene opmerking, welke de Heer *van Leeuwen* in zyn Voorberigt gemaakt heeft. —— „ In 't verhaal van zommige gebeurtenis-
„ ſen is," zegt hy, „ de Tielſche Chronykſchryver dikwils
„ woordlyk gelyk aan BEKA, die voor zynen tyd geſchreeven
„ heeft. Mooglyk heeft hy ook deszelfs Handſchrift geleezen;
„ of, by aldien hy 't niet geleezen hebbe, heeft hy toegang
„ gehad tot dezelfde bronnen, waar uit BEKA het zyne gehaald
„ had; verzamelende mede van rondzomme, het geen hem der
„ aantekeninge waardig toeſcheen, uit andere oude gedenkſtuk-
„ ken en ſchryvers. En deeze waarneeming mag men mede

Digitized by Google

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konſten in Groot-britanje, omtrent het einde van de agttiende Eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1790. *Eerſte Deel*, 323 *bladz. behalven het Voorwerk. Tweede Deel*, 332 *bladz. in gr.* 8vo.

Spreek van my zo als ik ben (*), is de Zinſpreuk, welke de Heer WENDEBORN op het Titelblad van zyn Werk heeft geplaatst; eene Zinſpreuk, welke ieder, die de geſteldheid van eenig Land, het character en de zeden van deszelfs Inwoonderen, of van eenige byzondere Perſoonen wil beſchryven, tot de zyne behoorde te neemen, en altoos voor oogen te houden. Met groote Letteren op de muuren van des Schryvers Boekvertrek geplaatst, zoude zy daar vooral geen minder aanzienlyke, en ten minſten eene ruim zo menſchlievende, vertooning maaken, als het geen de laatstoverleden Koning van Pruiſen in goud-wikde geſchreven hebben op de Comptoiren der Oorlogs-Intendanten (†). Nationale hoogmoed, vooroordeelen, vleizucht, eigenbaat, bitterheid, en zelfs de edeler aandoeningen van vaderlandsliefde, dankbaarheid en erkentenisſe, beneemen menigen Schryver, zonder dat hy zelve zich des bewust zy, de vereischte onpartydigheid, of doen ze hem ten minſten dikwyls uit het gezicht verliezen. Dan tot roem van den Heere WENDEBORN moet men erkennen, dat hy, in het doorgaande beloop van zyn Werk, niet min doorſlaande blyken geeft van onzydigheid en eenen onbevooroordeelden geest, dan van bedrevenheid en kunde, en dus allezins toont bevoegd te weezen tot het uitvoeren der moeilyke taak, welke hy op zich heeft genomen. Terwyl hy den Engelſchen den lof niet

„ wel overbrengen op andere Schryvers, ook op dezulken die „ in laater tyd geleefd hebben; als, by voorbeeld, JOH. A LEYDIS „ en anderen, wanneer die met onzen Autheur woordlyk over„ eenkomen; van welken wy niet vermoeden kunnen, dat hun „ deeze Chronyk bekend geweest zou zyn; dan is het eer te „ denken, dat zy van dezelfde oude beſcheiden gebruik ge„ maakt hebben."

(*) *Speak of me as I am.* SHAKESPEARE'S OTHELLO.

(†) Zie de *Nagelaten Werken van* FREDERIK DEN IIden, Iſte Deel, bl. 204.

Digitized by Google

niet onthoudt, welken zy verdienen, is hy ook geenzins blind voor de gebreken dier Natie, noch ſchroomt zyne gedachten rondborſtig voor te draagen. In de Voorreden, aan het hoofd des Eerſten Deels geplaatst, belooft hy niet alleen eene onzydige behandeling van zaaken; dit zoude ieder Schryver doen, zonder dat men zich altoos op die beloften zoude kunnen verlaaten; maar de herhaalde leezing van het Werk zelve overtuigt ons, dat hy zyn woord zo getrouwlyk gehouden hebbe, als men billyk mogt verwachten. Dit ons getuigenis wordt bevestigd door het oordeel van zeer bevoegde Rechteren, welken men ten minſten niet van vooringenomenheid tot *nadeel* der Britten, of tot *voordeel* van eenen Vreemdeling, gelyk de Heer WENDEBORN in Engeland is, zal verdacht houden, de Schryveren van het *Monthly Review*. „ Het penceel van „ den Heer WENDEBORN," merkt de Nederduitſche Vertaaler te recht aan in zyn *Berigt* voor het eerſte Deel, „ is boven alle verdenking van vleiery; en, dit niettegenſtaande, vellen de Schryvers van een der geagtſte en „ beſte Tydſchriften, welken te Londen uitkomen, een „ meer voordeelig oordeel over deszelfs arbeid, dan aan de „ meeſte, ook voorname, Werken, die in den kring hunnes letterkundigen rechtsdwangs komen, te beurt valt (*)." Hy brengt vervolgens een gedeelte by van het geen de gemelde Engelſche Schryvers in hun Maandwerk zeggen, en het geen zo wel den Heere WENDEBORN, als hunner eigene opparty digheid, tot eer verſtrekt.

Het Werk zelve is niet geſchikt om 'er een geregeld en aaneengeſchakeld Uittrekſel van te geeven, zonder zich in te laaten tot eene uitvoerigheid, welke ons meerdere ruimte zoude wechneemen, dan wy gevoegelyk daartoe kunnen beſteê-

(*) Bl. XI. Wy bedanken den geachten, ſchoon ons onbekenden, Vertaaler wel hooglyk voor de eere, in deeze woorden den Schryveren van het *Monthly Review*, en, in deezen, den Opſtelleren van Letterkundige Tydſchriften in het algemeen aangedaan: doch moeten tevens betuigen, dat wy te nederig zyn om ons eenigen *rechtsdwang* aan te maatigen. Bericht te geeven van den inhoud der uitkomende Werken, met byvoeginge der redenen van ons gevoelen over dezelve, op dat het Publiek vervolgens, als Rechter, oordeele en uitſpraak doe, is onze post. Dezelve is ons aanzienlyk genoeg, en ons hiervan wel te kwyten het uiterſte onzer eenzucht, in de hoedanigheid van Schryvers der *Letteroefeningen*.

Digitized by Google

ſteeden. Wy zullen ons daarom vergenoegen, met den inhoud der Hoofdſtukken te melden, en vervolgens hier en daar iets uitkppen, om den Leezer tot het beoordeelen van des Schryvers denkwyze en ſtyl (*) in ſtaat te ſtellen.

Het Eerſte Deel beſtaat uit Twaalf Hoofdſtukken, welke handelen van de *Staatsgeſteldheid.* —— *Van den Koning.* — *Van het Hoogerhuis des Parlements, van den Adel, en van de Ridderorden.* —— *Van het Volk en van het Lagerhuis des Parlements.* —— *Aanmerkingen over de Engelſche Staatsgeſteldheid.* —— *Van de Land- en Zeemagt.* —— *Van de openbare Belastingen en Schulden der Natie.* —— *Over het onderhoud van de Armen.* —— *Over de Volkrykheid van Engeland.* —— *Koophandel.* —— *Van de Manufaktuuren en Fabrieken.* —— *Over den Sluikhandel op de Engelſche Kusten.*

In het Tweede Deel zyn zeven Hoofdſtukken, en derzelver Opſchriften deeze. —— *Van de Engelſche Regten, Geregtshoven en Regtsplegingen.* —— *Over de wyze van Gerigt te houden.* —— *Londen.* —— *Aanmerkingen over Londen.* — *Van de merkwaardigheden in Londen en deszelfs omtrek.* —— *Over het Karakter der Engelſchen.* —— *Onderrigting voor Vreemdelingen.*

Uit deeze opgaave ziet men terſtond, dat deeze twee Deelen geene volledige beſchryving behelzen van het geen op den Titel gemeld wordt. Ook blykt, zo uit de *Voorrede des Schryvers*, als uit het *Berigt des Vertaalers*, dat in het oorſpronglyke het Werk beſtaat uit vier Deelen, betreffende het derde *den Godsdienst*, en handelende het vierde of laatſte *over Geleerdheid en Konst.* De vertaaling deezer twee Deelen zien wy met verlangen te gemoet. Indien de Vertaaler dezelve inrichte op dien voet, als hy in deeze twee Deelen gedaan heeft, en in zyn Berigt ons belooft, waaraan wy niet twyffelen, zal hy de rechtmaatigſte aanſpraak hebben op de dankbaarheid van alle Nederduitſche Leezeren, welken wenſchen eene meer dan oppervlakkige kennis te bekomen van een der magtigſte en zonderlingſte Volken der Waereld, het geen in het byzonder altoos zo grooten invloed gehad heeft, en nog heden heeft op de geſteldheid en den toeſtand van den Staat der Vereenigde Nederlanden.

Wy

(*) Van deezen laatſten ſpreekt de Vertaaler, in zyn *Bericht*, niet zeer gunſtig, en betuigt 'er, *hier en gindsch, eene helpende hand aan geleend te hebben.* Hierin komt hy ons voor zeer wel geſlaagd te zyn.

Digitized by Google

Wy zullen nu eenige ſtaaltjes geeven van des Heeren WENDEBORN's ſchryfwyze, en dezelve zodanig trachten te ſchikken, dat de Leezer tevens in ſtaat geraake om over deszelfs wyze van denken eenigzins te oordeelen.

Van de voorrechten des Konings ſpreekende, zegt hy (*). „ Indien iemand hier door zyns gelyken met een rechtsgeding.... beſprongen wordt, en de Aanlegger het geding „ verliest, moet deeze alle de kosten betalen, ten einde den „ Gedaagden ſchadeloos te houden; maar de Koning.... „ betaalt, ſchoon de zaak tegen hem gewezen wordt, geene onkosten, en is tot geenerlei vergoeding gehouden.... „ Indien in één of ander kerſpel een ontvanger van de ſchattingen, die door de Kroon zelve aangeſteld wordt, den „ bedrieger ſpeelt, en niet betalen kan, is zulk een kerſpel „ verpligt het geld ten tweedenmale op te brengen, en den „ Koning alles te vergoeden. Indien iemand oordeelt, dat hy ten aanzien van zyn eigendom van wege de Kroon onderdrukking lydt, moet hy by de Koninglyke Kanzelary „ een verzoekſchrift inleveren, en wanneer hem regt wedervaart, moet hy hetzelve niet als iets dat hem toekwam „ aanmerken, maar als een bewezen gunst (†). De Duitſchers, welken een hooghartig Engelschman gewoon is „ als rampzalige ſlaven te beſchouwen, hebben in dit opzicht meerder vryheid, enz." Gewigtig zyn ook de Aanmerkingen, welke, op bl. 64., en elders, over des Konings gezach en invloed op de beide Huizen van het Parlement en derzelver Leden, gemaakt worden.

Van den hoogen Engelſchen Adel erkent de Schryver te recht (§), „ dat velen onder hen zig als geleerden, als „ ſchryvers, en als begunſtigers der Muſen beroemd gemaakt „ hebben," maar voegt 'er by: „ Dan de tyden zyn veranderd, en de Geleerden, zo wel als de Mecenaten, zyn „ onder den hedendaagſchen Adel zeer zeldzaam geworden. De opvoeding van de jeugd is thans onder hen „ misſchien koſtbarer.... maar Geniën en groote Geesten „ komen niet te voorſchyn, enz."

Daar de Schryver van de Land- en Zeemagt ſpreekt, vindt men natuurlyk ook een bericht van het presſen der Ma-

(*) Iſte Deel, bl. 13, 14.

(†) In eene Aantekening brengt de Schryver hier eene plaats by uit den beroemden Engelſchen Rechtsgeleerden BLACKSTONE, welke dit nog ruim zo ſterk uitdrukt.

(§) Bl. 35.

Digitized by Google

Matroozen tot bemanning der Vloot. Na het zelve beſchreven te hebben, vervolgt hy met deeze gepaste aanmerkingen (*). „ Ik weet niet hoe dit Matroozen pres-„ ſen (†) op eenigerhande wyze met de zo hooggeroemde „ Engelſche vryheid overeengebragt kan worden. Niets „ ſchynt my harder en gruwelyker te zyn, dan op dien „ trant de Vlooten te bemannen. Indien alleen ſtraatly-„ pers en lediglopers dus opgeligt wierden, om zig ten „ nutte des Vaderlands, zo als 't zeggen is, te laten dood-„ ſchieten, zoude men nog iets ter verſchooning van deze „ inbreuk op de regten der vryheid zeggen kunnen: maar „ wanneer men, gelyk zeer dikwyls, zo ten platten Lan-„ de als in de Steden, gebeurt, Vaders van een Huisge-„ zin uit de armen hunner Vrouwen en Kinderen, die zy „ door hunnen arbeid onderhielden, ziet wegrukken, en „ een Vrouw met drie of vier Kinderen tot den bedelzak „ verwyzen; zo kan iemand, die eenig gevoel van mensch-„ lykheid bezit, niet anders dan verſtomd ſtaan, en zig „ verwonderen, hoe een Volk, onder 't welke toneelen „ van die natuur daaglyks in oorlogstyd vertoond wor-„ den, zig nog immer durft verhovaardigen op vryheids-„ voorregten, waarin, op deezen toon roemt men, ook „ de geringſte ingezetenen deelen. Men hoort de onder-„ drukten ſchreeuwen, de patriotten luide klaagen, en de „ menſchenvrienden voorſlagen doen om dit kwaad uit „ den weg te ruimen: doch niettegenſtaande dit alles, „ blyft het voortduuren."

Zeer leezenswaardig is het zevende Hoofdſtuk des Eerſten Deels over de *openbare Belastingen en Schulden der Natie*; doch de vry uitgeſtrekte en zamengeſtelde berekeningen, welke in hetzelve voorkomen, maaken het onvatbaar voor eenig uittrekſel, dan het geen voor ons bericht te uitvoerig zoude worden. Ook verdient het geheel in het Werk zelve geleezen te worden. Met één woord zullen wy melden, dat de ſchuld der Natie by het einde van den Amerikaanſchen Oorlog geſtegen was tot de verbaazende ſom van 235 millioenen ponden ſterling, zynde, door dien zo onſtaatkundigen, als onrechtvaardigen, en naar verdienſte ongelukkig uitgevallen, Oorlog, vermeerderd met

110,

(*) Bl. 92.

(†) „ Tegenwoordig is zelfs het pregſen tot Soldaaten te „ Lande, by een Parlements-Akte ingevoerd, waarover ieder „ patriottieschgezind en vryheidlievend Engelschman zig ſchaamt."

Digitized by Google

110,625,519 (*) ponden. De Schryver is met den Heere HUME van gevoelen, dat het tydſtip eener algemeene bankbreuk voor Engeland niet ver af kan zyn. Of zyne gedachten daaromtrent juist zyn, moet de tyd leeren. Hy beſchouwt zulk eene gebeurtenis als gelukkig voor dat Ryk. Doch men leeze hierover de billyke aanmerking van den Vertaaler op bladz. 139. —— Van de kunſtgreepen, door welke men, by eene nieuwe geldleening, de verlangde ſom weet ingetekend te krygen, geeft de Schryver een ſtaaltje, het geen reeds voor eenigen tyd in ons Mengelwerk is overgenomen (†).

Hoe zwaare belastingen de Engelſche Natie, buiten byzondere liefdaadige Geſtichten, tot onderhouding der Armen opbrenge, zelfs tot drie millioenen ponden ſterling toe, en hoe weinig nogthans deeze verbaazende ſom toereikende zy tot het bedoelde oogmerk, wordt in het achtſte Hoofdſtuk voorgedragen.

Het geen van de Volkrykheid des Lands, van den Koophandel, van de Manufakturen en Fabrieken, en van den Sluikhandel, gezegd wordt, lydt genoegzaam geene verkorting of uittrekſel, ſchoon het veele, der aandacht van den weetgierigen Leezer waardige zaaken, behelze.

Doch wy mogen onderſtellen, dat de Nederduitſche Leezer wel begeerig zal zyn om te weeten, hoe iemand, die zo veele jaaren onder de Engelſchen verkeerd heeft, over het character van deeze onze Buuren en Bondgenooten oordeele. Over dit ſtuk handelt de Heer WENDEBORN, behalven verſcheidene afzonderlyke aanmerkingen, welke hierendaar door het Werk verſpreid zyn, opzetlyk in het zesde Hoofdſtuk des Tweeden Deels. Wy zullen trachten hiervan een zo beknopt en volledig verſlag te geeven als ons doenlyk is.

Na eenige voorafgaande aanmerkingen over de bezwaarlykheid van het character eens Volks te ſchetzen, en over de misſlagen van Vreemdelingen, welken zich eenen, dikwyls vry korten, tyd, te Londen opgehouden hebbende, uit de zeden der Hoofdſtad een voorbaarig beſluit, tot de zeden des geheelen Lands opmaakten, zegt de Schryver (§) ,, Dit ſchynt my als ,, een

(*) In het Werk ſtaat I Deel, bl. 127, ſlechts 10,625,519: doch dit is duidelyk eene drukfeil, welke zich van zelve ontdekt by het leezen.

(†) Zie *Nieuwe Alg. Ved. Lett.* IVde Deel, 2de Stuk, bladz. 302. enz. bl. 316. enz.

(§) IIde Deel, bl. 233.

Digitized by Google

„ een uitgemaakte zaak aangemerkt te mogen worden, dat „ de Engelſchen onder alle Volkeren meest Menſchen zyn." Wat hierdoor bedoeld worde, kan men zien uit de bykans onmiddelyk volgende woorden. „ De opvoeding vormt „ hier, zo wel als in andere landen, den mensch; en „ die, welke hier in gebruik is, verſchilt veel van die in „ andere landen wordt aangetroffen. Het ſchynt my toe, „ dat 'er vry veel overeenſtemming is, tusſchen den ſmaak „ der Engelſchen in 't aanleggen van hoven en in 't opvoeden van kinderen. Men bemint de natuur, men komt „ dezelve hier en daar met een helpende hand te gemoet, „ maar men ziet ongaarne, dat de konst haar eenigermate „ benadeelt: en juist hierin ligt de oorzaak, waarom de „ Engelſchen de waardigheid en beſtemming des menſchen „ het meeste naderen (*).... Gelyk de mensch van natuur vry is, zo wordt de vryheid door de oorſpronglyke Staatsgeſteldheid van Engeland begunſtigd. De boeren jonge gevoelt, en hem wordt ingeſcherpt, dat hy „ een vry man is. Met de kruipende eerbied voor rang „ en middelen, wordt het hart der kinderen hier niet dermate vervuld als in andere landen.... Over het geheel „ genomen, groeien de kinderen van beiderlei kunne onder groote toegevendheid op (†).... Eene toegevende „ opvoeding is wel de bron van verſcheiden nadeelen, „ maar geeft tevens aanleiding tot veel goeds. Ik heb „ menigmaal gelegenheid gehad om op te merken, dat een „ Engelsch Jongeling, onder den uiterlyken ſchyn van „ woestheid én onbeſchaafdheid, wanneer hy zyn vyf en „ twintigſte jaar begint te bereiken, tot bedaardheid komt, „ en zig met eene vrymoedigheid en welvoeglykheid weet „ te gedragen, hoedanigen men onder andere volkeren op „ die jaren dikwerf te vergeefs zoude zoeken (§).

„ De weinige dwang, die in de Engelſche opvoeding „ plaats

(*) Tot de waardigheid des menſchen behoort wel een bezef van de waardye der vryheid, en eene ziel, afkeerig van alle ſlaafſche onderwerpinge. Maar zekerlyk behooren 'er geene toomelooze driften toe, welke, by het ontmoeten van tegenſtand, den mensch vervoeren tot raazerny of euveldaaden; gelyk de Schryver in het vervolg de al te groote toegeevendheid in de opvoedinge der Engelſchen, en het weinige bedwang, waarin de driften der kinderen gehouden worden, aanmerkt als eene voornaame oorzaak van den in Engeland zo gemeenen zelfmoord.

(†) Bl. 234. (§) Bl. 237.

Digitized by Google

„ plaats heeft, is ongetwyffeld een hoofdoorzaak der vrye
„ denk- en handel-wyze, en van dat gezond verſtand, of
„ *bon ſens*, welken men onder de Engelſchen meer dan er-
„ gens elders aantreft. Ouders en Leermeesters verdragen
„ hier tegenſprnak, als dezelve den ſchyn heeft van gegrond
„ te zyn, en men praat hier niet zo dikwyls als in andere
„ landen op een beſliſſenden toon. . . . Hieruit volgt even-
„ wel in geenen deele, dat ieder hier werklyk denkt, veel
„ minder, dat ieder hier juist denkt, of, gelyk BIELFELD
„ zig uitdrukt, dat England het land der Philoſophen is.
„ Men vindt in de Kollegien te Oxford en te Cambridge
„ aartspedanten, onder de Geestelykheid der groote Kerk
„ aartsorthodoxen, onder de Methodisten aartsdweepers,
„ en onder de Tories liefhebbers en bevorderaars van het
„ willekeurig gezag, enz. (*).

Hierop iets van de Huwelyken tuſchen Perſoonen van ongelyken rang, welke in Engeland minder zeldzaam zyn dan elders, gezegd hebbende, vervolgt de Schryver (†):
„ Na deze algemeene aanmerkingen te hebben vooraf ge-
„ zonden, zal ik wat nader komen by het onderzoek van
„ der Engelſchen karakter. Men treft onder dezelve nog
„ hedendaags de zigtbaarſte ſpooren aan van de zeden der
„ aloude Romeinen en Saxers. De regeringsvorm, de vry-
„ heid, en de grondſlagen waarop deze rust, zyn afkom-
„ ſtig van de oude Duitſchers. Onze Voorvaderen, die wy
„ Barbaaren noemen, kenden de regten des Menſchdoms
„ beter dan hunne verlichte Nakomelingen. . . . Ik ſta
„ dikwyls verwonderd over de gelykvormigheid, die in vele
„ opzigten tuſchen de Romeinſche en Engelſche geſchiede-
„ nisſen is op te merken, en wenschte maar alleen, niet
„ gedrongen te zyn, om 'er by te voegen, dat het karakter
„ der Romeinen, zo als het zig ten tyde der Driemanſchap-
„ pen vertoonde, zig het best op dat der hedendaagſche
„ Engelſchen laat toepaſſen. Voor lang reeds heeft men aan-
„ gemerkt, dat het Engelſche Volk de geneigdheid tot alle
„ ſoorten van ſchouwſpelen van de Romeinen overgeërfd
„ heeft: en . . . . men moet erkennen, dat die dagen, op
„ welken de misdadigers te Tyburn gehangen worden,
„ voor het Londenſche gemeen eene ſoort van feestdagen
„ zyn, enz.

„ De beſchryving, die JUVENALIS van Rome maakt, is,
„ buiten kyf, toepaſſelyk op vele groote Steden, maar met
„ dat

(*) Bl. 238. (†) Bl. 242.

Digitized by Google

„ dat alles begryp ik, dat dezelve op Londen beter ſluit, „ dan op anderen. Ook verbeeldt zig de Engelschman een „ gansch karel te zyn, als hy by de begeving van één of „ ander Ampt, of by de verkiezing van een lid van 't Par- „ lement, of vrywillig zyn ſtem geeft, of zig die laat „ aftroggelen of afkopen: even gelyk de hooghartige Bur- „ gers van Rome zig zelven als de heeren hunner heeren „ beſchouwden, wanneer zy zig door vleiery of met geld „ lieten overhalen, om denzelven hunne ſtemmen tot het „ Burgemeesterſchap, of tot andere bedieningen, te ge- „ ven (*). De plaats van LUCANUS, waar hy den Romei- „ nen verwyt, dat zy alle Jaren by de verkiezing van Bur- „ gemeesters hunne vryheid verkogten, past ten minſten „ alle zeven Jaren, by de Parlements-verkiezingen, even „ zeer op het Engelſche volk.

„ Hinc rapti pretio faſces, ſectorque favoris
„ Ipſe ſui populus; letalisque ambitus urbi,
„ Annua venali referens certamina campo (†)."

Onder de meer byzonder nationaale charactertrekken, wordt door den Schryver, als „ een der voornaamen, en die in der daad als algemeen beſchouwd mag worden," geſtèld, „ de eigenliefde van het volk, of de nationale hoog- „ moed (§)." Hy erkent, ondertuſſchen (‡), dat men „ den Engelſchen het regt moet doen van te zeggen, dat „ zy hunne eigene perſonen niet zo zeer om zig zelven, als „ wel, om dat zy geboren Britten zyn, hoogagten. . . . . „ Een wel opgevoed Engelschman ſpreekt van zig zelven, „ van zyne verdienſten en van zynen rang, met beſcheiden- „ heid, van zyne geboorteland met lofredenen en verfoe- „ ring. . . .

„ Uit die zelfde eigenliefde, mag men de verkleefdheid „ der Engelſchen, aan zekere oude gewoonten, afleiden, „ nadien zy van kinsbeen af niet anders hooren, dan dat „ 'er, buiten *Old Engeland*, niets volmaakt te vinden is.

„ Van

(*) Men verſta hier onzen Schryver niet verkeerd, als of hy het recht van zyne ſtem te geeven, tot het verkiezen van Regeerings- of Parlementsleden, hield voor eene zaak van weinig belang. Dat recht is van de vryheid onafſcheidbaar. Maar deszelfs misbruik, bewerkt door omkooping of door het ſtreelen eener ydele eerzucht, ſchendt de vryheid, en baant den weeh tot derzelver geheele vernielinge.

(†) Bl. 213. (§) Bl. 244. (‡) Bl. 246, enz.

Digitized by Google

„ Van *hier* is het, dat de meesten hunne burgerlyke inrig-
„ ting, die, met veel goeds, toch zeer in 't oog lopende ge-
„ breken heeft, voor onverbeterlyk houden. Van hier, ge-
„ looft de groote hoop, dat 'er op den aardbodem zulke
„ voortreffelyke dingen niet zyn, als een groot lomp ſtuk
„ half gaar gebraden Rundvleesch, en een Podding van
„ tien pond gewigt, enz.

„ Uit de Engelſche eigenliefde ontſtaat de veragting voor
„ Vreemdelingen, welke mede eene der plooien in het
„ Britſche nationaal karakter uitmaakt, die zig niet eerst
„ van heden of gisteren geopenbaard heeft. Men herinnere
„ zig de bovenaangehaalde plaats uit HORATIUS (*), en
„ voege 'er by het gene RAPIN (†) van LONGCHAMP, den
„ gunſteling van RICHARD DEN EERSTEN, verhaalt, dat
„ namelyk de Engelſchen denzelven niet konden dulden, zo
„ om dat hy zelve een Norman was, als om dat hy de Bui-
„ tenlanders begunſtigde.... Toen ik voor eenige Jaaren
„ te Oxford was.... bewees men my veel beleefdheid en
„ vriendelykheid: doch met dat alles moest ik dikwyls mis-
„ gelden een Vreemdeling te zyn. In een gezelſchap van
„ geleerde lieden, maakte een zeer geſchikt en bedaard man
„ my, na een lang en vertrouwelyk geſprek, het volgende
„ kompliment: *Gy ziet 'er uit en denkt als een Engelſchman,*
„ *het is jammer dat gy niet onder ons geboren zyt.....*
„ Men zoude ook weinig dank behalen, indien men, in een
„ gezelſchap van egte Engelſchen, in twyffel wilde trek-
„ ken, dat hun Volk het geleerdſte, het dapperſte, het
„ grootmoedigſte (§) van allen, en hun Eiland, gelyk zy
„ zelven zig uitdrukken, de Koningin des Aardbols is."

(*Het Vervolg hierna.*)

(*) Te weeten: *Viſam Britannos hospitibus feros.* —— By onzen Schryver ontmoeten wy meer dan eens aanmerkingen van deezen aart. Zie by voorbeeld, Iſte Deel, bl. 205. en 240.

(†) „ *Hiſt. of Engl. Vol. I. Fol.* 248"

(§) „ Een Schotsch Predikant heeft, in een niet lang geleden
„ uitgekomen Werk, de Engelſchen in dit opzigt zeer naïf ge-
„ giſpt. „ „ Onze goede buuren, zegt hy, zyn altoos vry be-
„ „ faamd geweest wegens de zedige deugd van zelftoejuiching,
„ „ en van hun eigen land, ten allen tyde, en in alle dingen,
„ „ als den maatſtok van volmaaktheid aan te merken." *Remarks*
„ *on Dr.* SAM. JOHNSON's *Journey to the Hebrides. By the rev.*
„ *Donald M. Nicol. London* 1780."

Digitized by Google

Christelyke en Zeedekundige Opvoeding der Kinderen, briefsgewys voorgeſteld. Door W. J. H*** *A. L. M. en der beiden Rechten Doctor. Te Amſterdam, by* F. J. van Tetroode, 1789. *Behalven het Voorberigt* 331 *bladz.*

In het Voorberigt meldt ons de Schryver van dit Werkje zyn bedoelde met deeze woorden. „ Uit de roem„ waardige werken van etlyke menschlievende Schryveren, „ heb ik getracht een ſtukje ſamen te ſtellen, geſchikt „ voor alle rangen van Kinderen in het algemeen, en waar „ in ik my toegelegd heb, om aan de Ouders de middel„ len aan te wyzen, om van hunne Kinderen *Menſchen* „ en *Christenen* te maken; zonder enig onderſcheid te „ maken, tuſſchen de bezondere geloofsbelydenisſen." — Dit bedoelde heeft zyn Ed. by uitſtek beſtendig in agt genomen; en zyne raadgeevingen wegens de opvoeding der Kinderen, en als *Menſchen* en als *Christenen*, beſtaan niet ſlegts in verſtandige beſpiegelingen, maar zyn weezenlyk van die natuur, dat ze door opmerkzaame Ouders daadlyk in betragting gefteld kunnen worden; des men dit Geſchrift, op goeden grond, voor eene nuttige handleiding moge houden, welke tot een heilzaam gebruik kan dienen.

By manier van Inleiding handelt hy, in den eerſten Brief, over de noodzaaklykheid van den Kinderen eene goede opvoeding te geeven; en ſchikt de twee daar aan volgende tot eene byzondere overweeging van de Opvoeding der Kinderen in de eerſte jaaren. Verder geeft hy, by gelegenheid eener ontmoetinge van Kinderen, die enkel voor de Waereld opgevoed waren, zyne bedenkingen op over het ſpeelen en de uitſpanningen der Kinderen, mitsgaders over derzelver welleevende opvoeding; met eene ontvouwing van 't geen verſtandige Godsvrugt ons daaromtrent leert gadeſlaan. Hier op keert hy weder tot zyn voorige onderwerp, en veſtigt bepaaldlyk de aandagt op het onderwys der Kinderen; waaromtrent hy den zodanigen, dien zulks gelegen komt, het huislyk onderwys boven dat in de openbaare Schoolen aanbeveelt; 't welk hem voorts aanleiding geeft, om te ſchryven over de inrigting van zodanig een onderwys, en 't geen verder nopens de opvoeding van dus meer gevorderde Kinderen vereiſcht wordt; dat hem ook byzonder doet ſtilſtaan op de behandeling van en de omgang met de Dienſtbooden. De Autheur

Digitized by Google

theur deelt vervolgens nog mede een algemeen plan van opvoeding zo veel het zedelyke aangaat; en hervat, na deze uitweidingen, zyne voorige bedenkingen over het huislyk onderwys, en de daaraan verknogte inrigting der opvoedinge van de Jeugd tot ryper jaaren gekomen; wanneer dezelve vatbaar begint te worden, voor bepaalder zedekundige geſprekken; 't welk hem eenige ſchetzen van geſprekken van dien aart aan de hand doet geeven. Na derzelver voordragt laat hy zig uit over 't geen men de Academiſche opvoeding heet, ontvouwende het voornaamſte dat zo omtrent de leevenswyze als de manier van oefening enz. in agt genomen behoort te worden. Daar nevens voegt hy een Brief aan een Vader, om hem vergiffenis te verzoeken, voor een Zoon, die, een ongebonden leeven geleid hebbende, daarvan was te rug gekeerd; welke brief verſcheiden leerzaame opmerkingen over dit onderwerp behelst. En laatſtelyk handelt onze Autheur nog over het reizen, waaromtrent hy den Jongeling zyne nuttige raadgeevingen mededeelt. ——— Hier mede is des Schryvers plan voor dit Stukje voltrokken, als behelzende zyne bedenkingen over de opvoeding, van den tyd der kindſchheid tot den ſtaat der Jongelingſchap; dan mogelyk zal hy, indien de Leezers deezen zynen arbeid goedkeuren, „ voortgaan met alle de lotgevallen des levens, „ tot den dood toe, te doorloopen, en aan te tonen, hoe „ men 'er zig, als Mensch en als Christen, in behoort „ te gedragen:" waartoe de Heer w. j. h***, onzes oordeels, verdient aangemoedigd te worden. ——— Zie, tot een ſtaal zyner uitvoeringe en ſchryfwyze, zyne manier van denken over de aanvanglyke Godsdienſtige onderrigting.

„ In dit ſoort van onderwyzing zou ik, zegt hy, een gantſch andere manier volgen, dan tot hier toe by de meeste in gebruik is. Men doet namentlyk voor eerst den leerling een aantal vraagen en antwoorden, uit een boek, van buiten leeren; verders beieverd men zig, om hem, van zig zelve, vraagen, rakende de punten van den godsdienst, voor te ſtellen, waarvan men hem de antwoorden insgelyks letterlyk van buiten doet leeren, en men beroemd zig, iemand, grondig in de religie, die men belyd, onderwezen te hebben, als hy zyn vraagboek van buiten weet, en op al de vraagen, die hem zyn meester voorſtelt, zoo, woordelyk, kan antwoorden: maar ik ben van gevoelen, dat, zoo hy niets meer geleerd heeft, hy

Digitized by Google

niets weet. Ik onderwerp myn ſtelling aan de proeve der ondervindinge: vraag zoodaanig een iets, dat niet in zyn vraageboek ſtaat; vraag hem maar met andere woorden, dan die zyn catechizeermeester gewoon is te gebruiken, hy zal verſtomt ſtaan, en, om zyn onkunde te verbergen, zal hy de ſchuld op zyn meester leggen, met te zeggen, dat hy dat nooit geleerd heeft. —— Ziet daar dan, voor een meester, de vrugten van een langduurigen arbeid in eens verlooren: in plaats van een christen-mensch heeft hy van zyn leerling een papegaai gemaakt, die niets kan zeggen, dan het geen hem is voorgeklapt.

„ Maar hoe zal men dan, vraagd gy mogelyk, den leerling in den christelyken godsdienst onderwyzen? —— leer my een ander, een beter middel. —— Welaan, ik zal rondborſtig myn gevoelen uiten; maar betuige voor een alweetend God, dat ik daarmede geen aanval op de christelyke onderwyzing wil doen, maar eenvoudig myn gevoelen ter neder ſtellen, zonder my aan de vittinge te ſtooren van zoodanige meesters, die den voorgemelden leertrant alleen tot hun eigen gemak in gebruik houden.

„ Ik zou dan den leerling geen catechismus, vraageboek, of iets dergelyks in handen geeven; niet dat ik deeze boeken, als kwaad, zou verbieden; geenzints: zy zyn zeer goed, nuttig en noodzakelyk; maar ik zou hem dezelve onthouden, tot zoo lang hy in ſtaat zy, dit nuttig 'er in te vinden. Ik zou alleen mondelyk, hem, ſtuk voor ſtuk, de leerſtellingen van den godsdienst voorſtellen, dezelve duidelyk en klaar uitleggende, een en andermaal myn gezegde, en zulks telkens met andere woorden, herhaalende; en vooral in agt neeme, van ieder ſtuk, onderſcheiden, en niet vermengd met een ander, te verhandelen, en het geheugen met niet te veel gelyk te bezwaaren. Ik zou den leerling ook vraagen, of hy myne gezegdens begreep, en hem verzoeken, zoo hy my niet begreep, zulks te kennen te geven, om in ſtaat te zyn, my duidelyker uit te drukken. Hieraan zou ik den gantſchen tyd, tot de les bepaald, beſteden, zonder iets te vraagen, maar des anderen daags, alvorens tot een tweede les over te gaan, zou ik in het kort herhaalen al het geen ik daags te vooren verhandeld had; daarna met eenige weinige vraagen den leerling toetſen, om te weten of hy myne leſſen had verſtaan, en onthouden; en hier van overtuigd zynde, in myne onderwyzing voortgaan. Eens in de week, als, des Saturdags, zou ik vraagen voorſtellen, over al het geen 'er in de

Digitized by Google

de voorige zes dagen verhandeld was; en by het einde van ieder maand, in tegenwoordigheid van zyne ouders, over alles, wat hy tot dus verre geleerd had. In dit maandelyk onderzoek, zou ik hem ook verlof geven, om alle zyne twyfelingen en zwaarigheden voor te ſtellen, en ik my verleedigen, dezelve weg te neemen en op te losſen: van tyd tot tyd zou ik ook, in 't kort, eenige van myne voorgaande lesſen herhaalen, om door dit middel het geheugen te bevorderen. —— Op deeze wyze denk ik, dat ik myn leerling een beter begrip van den heiligen godsdienst zal inboezemen, dan met hem al de vraagboeken van buiten te doen leeren.

„ Na ik hem dan zoo verre heb gebragt, dat hy, met oordeel, op alle vraagen, door wie die ook worden voorgeſteld, kan antwoorden, dan zal het eerst tyd zyn, hem den catechismus te geven: hy zal nu verſtaan, wat betekenis de woorden hebben, die hy daar leest; hy zal, om zoo te ſpreeken, met een opſlag van 't oog, by het minſte articul, dat hy van een geloofspunt aldaar leest, zig aanſtonds herinneren, al het geen zyn leermeester hem daarvan heeft voorgeſteld en verklaard. De catechismus zal hem dan verſtrekken tot verſterking van zyn geheugen, en ſcherping van zyn vernuft; daar, indien hy denzelven voorheen gelezen had, hy zig vergenoegd zou hebben, de woorden 'er van, dog waarvan hy den zin niet begreep, van buiten te weten, en zig verbeeld hebben, in dit ſtuk, een geleerd man te zyn, daar hy ondertusſchen niets zou geweeten hebben."

Onderwys voor Ouders, Opvoeders en Opzieners van Kinderen, over de manier, hoe de Ondeugd der verwoestende Zelfbevlekking, die zo verbaazend algemeen is, op de veiligſte wyze kan ontdekt, verhoed en geneezen worden. Door S. G. VOGEL, *Hofraad en Hoogleeraar te Rostock. Naar den tweeden veel vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1790. *Behalven het Voorwerk* 195 *bladz. in gr. octavo.*

Naer 't geen ons de Voorreden voor de Nederduitſche Vertaling van dit Geſchrift meld, is de ſchandelyke en zo hoog heillooze ondeugd van Zelfbevlekking, in ons Vaderland, niet min heerſchend dan in Duitschland; des de eigenſte reden, die den Hoogleeraer *Vogel* bewoogen

Digitized by Google

om dezelve openlyk tegen te gaen, insgelyks voldoende zyn, om het geen hy, deswegens, zo overtuigend voorgeſteld en aengedrongen heeft, ook, in onze Tael, gemeen te maken. Jonge onbeſmette Lieden vinden hier de hartlykſte waerſchouwingen; en zy, die zich aen dat euvel reeds ſchuldig gemaekt hebben, de ernſtigſte vermaningen, om tegen den verderen voortgang op hunne hoede te zyn, en de getrouwſte raedgevingen, om het onheil, dat hen anders zeker zal treffen, nog by tyds af te wenden. Bovenal ontvangen hier dezulken, wien de Opvoeding der Jeugd is aenbevolen, de leerzaemſte lesſen, om het plegen van dit euvel voor te komen, of, heimlyk gepleegd zynde, ten ſpoedigſte te ontdekken, ten kragtigſte te ſtuiten, en deszelfs jammerlykſte gevolgen op de zekerſte wyze tegen te gaen. In 't een en ander opzicht is dit onderwerp op ene zo treffende manier uitgevoerd, dat het alleszins recht geſchikt zy, om een heilzamen invloed te hebben, op allen, die 'er met oplettendheid een ernſtig gebruik van maken; 't welk de ene en andere ſoort van Lezers niet te ſterk aenbevolen kan worden, ter ſtuitinge van, en, ware 't mogelyk, ter geheele uitroeijinge van een wanbedryf, het welk niet alleen het lichaem maer ook den geest bederft, en niet alleen den pleger, maer ook der Menschlyke Maetſchappye in 't algemeen ten hoogſte ſchadelyk is, en de bitterſte uitwerkingen te wege brengt. —— 'Er heerscht ongetwyfeld by velen nog ene bedenking, of het wel raedzaem zy, een onderwerp van dien aert zo opzetlyk openbaer te behandelen, daer dusdanige Geſchriften zo gereedlyk misbruikt kunnen worden. —— Dan deze bedenkelykheid verliest, zo niet geheel, grootendeels hare kracht, als men nagaet, dat dit wanbedryf zo algemeen geworden is, en dat 'er zo vele gedienſtige geesten zyn, die het der Jeugd kenlyk maken, dat het nauwlyk kenbaerder kunne worden, door 'er openlyk over te ſchryven; 't welk dan nog dit voordeel heeft, dat zulk een Geſchrift de ſchandelykheid en ſchadelykheid duidelyk voor oogen ſtelt; daer de boven bedoelde kennisgevingen alleen ingericht zyn, om een verterend vuur te ſterker te doen branden. —— Men vind in deze thans uitgegeven behandeling van dit onderwerp, die bedenking ook wel ernſtig overwoogen; en zy, wier zaek het is de Jeugd op te voeden, erlangen 'er leerzame onderrichtingen, nopens het geen zy in agt behooren te nemen, om der Jeugd, by tyds, behoedzaem de vereiſchte kundigheden, wegens het gene hier toe betrek-

Digitized by Google

trekking heeft, in te boezemen. Eene omzigtige oplettendheid daeromtrent zal den weg affnyden, tot het zoeken van ſteelswyze kundigheden; die, in vroegere dagen, in toegenaaide boekjes, en thans, in opene dartele geſchriften, de onbezonnen jeugd, met wellustige aentokkelingen, maer al te dikwils te levendig voorgedragen zyn.

Werken van het Amſteldamsch Dicht- en Letteröefenend Genootſchap. Te Amſteldam by M. de Bruyn, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 118 *bladz.*

Volgens het *Voorbericht*, vóór dit Dicht- en Letterkundig Werk geplaatst, is dit Genootſchap zyne oprichting verſchuldigd aan de Heeren G. BRENDER à BRANDIS, te *Amſteldam*, en BERNARDUS BOSCH, eertyds Predikant te *Diemen*, welke, te zamen, den 23ſten van Wynmaand 1783, een ontwerp van hetzelve maakten, met volkomen vertrouwen, en eenen hartelyken wensch, dat de *Yſtad* niet minder begunſtigers en deelneemers in zulk eene Maatſchappy zoude vinden, dan *'s Gravenhage*, benevens de *Rhyn-* en *Maaſſteden* gevonden hadden. Het gevolg heeft doen zien, dat men in deezen niet te veel vooronderſteld heeft, blykende genoegzaam aan de bygevoegde Lyst der Leden, op welke verſcheiden beroemde Mannen voorkomen, vooral onder de *Leden van Verdienſten*; welke de Heeren FEITH, WYTENBACH, Ds. VAN ENGELEN, DE KRUYFF, VAN ALPHEN, DE PERPONCHER, VREEDE, SELS, VAN LIMBURG, VAN HEEL, Ds. BUSSINGH, Prof. BROES en Ds. A. VAN DEN BERG, uitmaaken. Eene volledige Geſchiedenis van alle de poogingen des Genootſchaps, benevens deszelfs opgegeevene Prysſtoffen, en den uitſlag van dezelve, kan men, in het bovengemeld *Voorbericht*, omſtandig aangetekend vinden.

Met vermaak hebben wy daarin gelezen, dat het Genootſchap deeze uitgegeeven ſtukken aanmerkelyk had kunnen vermeerderen, ten minſten veel vroeger had kunnen uitgeeven, doch dat het daar geenzins zynen roem in ſtelde. Intusſchen kan men hier niet uit opmaaken, dat het Genootſchap karig in dit Deel is geweest. Het getal der Bladzyden, en de volgende Lyst der Stukken, zal het tegendeel bewyzen. In de eerſte plaats deelt hetzelve vier Prysverzen mede, op de eerst opgegeeven ſtof, *de waare Christen*; ingezonden door PETRONELLA MOENS, Ds. J. W. BUSSINGH,

Digitized by Google

J. JORDENS, en een ongenoemden; van welke de eerſte een Gouden, de twee volgende elk een Zilveren, Medaille, verkregen hebben, en de laatſte als *acceſſit* waardig gekeurd is, om gedrukt te worden. Daarop volgen twee Prysverzen, behelzende: *den Lof der Vaderlandſche Zeevaart*, van welken M. P. ELTER, geboren WOESTHOVEN, de Gouden, en J. W. VAN HASSELT de Zilveren, Medaille behaald hebben; wordende deeze gevolgd door een enkel vers, behelzende den *Geweetensdwang*, door L. VAN OOYEN, AZ., welke, na eene herhaalde opgave van die ſtoffe, de gouden Eerpenning daar voor bekomen heeft. Deeze Stukken maaken te zamen 190 bladz. uit.

Op deeze Prysverzen volgen de Mengeldichten der Leden, als 1) *Davids eerſte Zegepraal*, dramatisch voorgeſteld in drie Handelingen, door A. FOKKE SIMONSZ., een zeer goed Stuk, ſchoon 'er hier en daar een zwak vers in voorkomt, 2) *Sauls Prieſter-moord*, door M. P. ELTER, geboren WOESTHOVEN. 3) *Het juichend Israël, by de opvoering der Arke*, door J. F. VAN DE VELDE, geboren HELMCKE. Dit zyn zeven welrollende Zangen, by het offeren van zeven Varren, en zeven Rammen, welke men, uit vergelyking van 2 *Sam.* VI. en 1 *Chron.* XV., op zeven onderſcheiden tyden geplaatst heeft. 4) *De Waereld een Traanendal*, door J. VAN ROYEN. Dit Vers behelst zeker een bekende waarheid, doch die de Dichter, mogelyk in een' droefgeestigen luim, van een al te ongunſtige zyde beſchouwd heeft. 5) *De Starrenhemel*, door M. NIEUWENHUYZEN. 6) *Beſchouwing van een ſtervend Goudviſchjen*, door J. ROSIERSZ. 7) *Gedachten in Eenzaamheid*, door M. NIEUWENHUYZEN. 8) *Het Kerkhof*, door Ds. B. BOSCH. 9) *De blydſchap van Allucius, Vorſt der Celtiberiërs*, door ADRIANA VAN OVERSTRATEN. 10) *Brief van Jan van Oldenbarneveld, aan zyne Echtgenoote en Kinderen*, door PETRONELLA MOENS. 11) *Elza*, eene Romance, door M. NIEUWENHUYZEN. 12) *Damon*, eene Dithyrambe, door denzelven; en 13) *de Drost en de Boer*, door A. DU SART. Wordende deeze Dichtſtukken gevolgd van eene Verhandeling over de *Allegorie, of het Leenſpreukige in de Dichtkunst*, door G. BRENDER à BRANDIS.

Wy twyfelen niet, of de *Amſteldamſche* Kunstgenooten zullen, na men deeze humne Stukken gelezen heeft, aanmoediging genoeg vinden, om hun ontwerp verder te voltooijen, en voort te gaan zo als zy begonnen zyn: al ware het zelfs dat men een aanmerkelyk verſchil in de innerlyke waarde der Stukken ontdekte. Wy voor ons, durven hen die geeven,

ſchoon

Digitized by Google

Schoon wy hen tevens raaden, zich nimmer te verhaasten, met het uitgeeven van Bundels gedichten; en vrymoedig moeten verklaaren, dat wy het tiende Dichtſtuk het treffendſte, het twaalfde het vindingrykſte, en het dertiende het minſte van allen gevonden hebben. Zie hier ten Proeve, het elfde.

E L Z A.

[EENE ROMANCE.]

Toen held Civilis 't vrye land
Der Batten nog regeerde,
En geen roofzuchtig nagebuur
Hun velden overheerde,

Was daar een Meisjen, zagt en ſchoon,
Zy had reeds twintig jaaren,
Van aanzicht bruin, gitzwart van oog,
En even zwart van hairen.

Haar woning op een hoogte ſtond
Waar langs een beekjen vloeide;
Van daar zy over de akkers zag,
Hoe vlas en koren groeide.

Heur Minnaar was een jongeling,
Vol moed en hupsch van zeden,
Een fraai geplekte runderhuid
Bedekte zyne leden.

Zyn muts had Elza zelv' gemaakt,
Van uitgezogte teenen,
Schoón — kwam de blonde lok daar uit,
En golfde zagtkens heenen.

De werpſpiets en zyn teenen ſchild
Had hy aan d'arm — zoo moedig,
Hy droeg den yzren ring niet meer,
Geen ſlag was hem te bloedig.

Reeds lang was onze jonge Held
Ten heirſtryd uitgetoogen,
En thans ziet Elza naar hem uit,
Met zagtkens traanende oogen.

Zy

Zy treedt op 't laatst in 't heilig woud,
Geheel door liefde teder,
De traantjens rollen, langs de wang,
Op haaren boezem neder.

Hoe wankelt zy by iedren ſtap!
Het hartjen klopt van kommer:
Wanhoopig zygt het Meisjen neêr,
Verſchoolen onder 't lommer.

„ Neen, zucht zy, nooit zie ik hem weêr,
Dien roem der Batavieren: ——
Myn oog zal nooit de wonden zien,
Die zynen moed verſieren!"

„ Ach! mogt ik ſlechts zyn edel bloed
Uit zyne wonden vangen, —
'k Zou lamm'ren wol, daar in gedoopt,
Op mynen boezem hangen!"

„ Ik zoog zyn' laatſten adem in; ——
'k Zou by hem nederbukken,
Op zyn doorſtooken koude borst,
Myn heete lippen drukken!"

Zy plukt de geele boterbloem
En lelietjens der dalen,
En ſchynt, of ſchoon zy weenend plukt,
Toch ruimer adem te haalen.

Zy gaat en ſtort nu bloem en kruid
Op 't heilig outer neder;
En gluurt, of haar ook iemand ziet,
Angſtvallig, heen en weder.

„ O Goden! roept zy, leeft hy nog,
Of is hy reeds verſlagen?
Ziet ge ook zyn doodſche, bleeke ſchim
Op ligte neevlen draagen?"

„ Of zwerft hy troostloos door het woud,
Of langs verlaaten ſtroomen;
Is, in de dorre duinvalei,
Myn Held ook omgekomen?"

„ Ach! zo zyn ſchim daar ergens zweeft,
'k Zal nacht noch ſtormen vreezen;
Dat zand, met heldenbloed doorweekt,
Zal ook myn graſplaats weezen!"

„ Dat

Digitized by Google

„ *Dat dan der Barden klaagzang klink',*
Hoe Elza's jammer groeide,
Hoe zy het bloedig heldenlyk
Met traan op traan beſproeide."

„ *En hoe zy eenzaam, treurig ſtierf,*
Zy, die in rampſpoed leefde,
Hoe lang nog, op den heuveltop,
't Zagt jamm'rend Meisjen zweefde!"

Zoo bidt het arm, zagtaartig kind,
Toen eensſlags wapens klinken;
Verſchrikt ryst ze op, en ziet, door 't woud,
Der Batten ſpietſen blinken.

Zy vliegt naar deezen dappren ſtoet,
Om naar heur Held te vraagen,
En ziet van verre een' jongeling,
Gekwetst, op ſpietſen draagen.

„ *ô — Roept zy uit. — ja,... ja... hy is 't!*
Hy, met die blonde hairen;
Wat vreugd! ik zie zyn heldenbloed,
Het merk der krygsgevaaren!"

Zy dringt door ſpiets en helden heên,
En werpt zich op hem neder,
De Held, doodbleek en afgemat,
Bekomt, zo 't ſchynt, nu weder:

„ Ach! Elza! *zegt zyn bleeke mond,*
'k Streed voor der Batten rechten,
Ik trad in 't gudſend bloed van hen,
Dien 'k moedig mogt bevegten."

„ *En ge overwont? — roept Elza uit . . .*
„ Ja, maar helaas! myn' wonden! . . ."
„ *Die zien der Batten Meisjens graag:*
Schoón is een Held met wonden!"

Toen drilde elk moedig Batavier
De ſtompgeſtreeden ſpeere;
De Barden zongen 't heldenlied,
Dit edel paar ter eere.

't Gejuich klonk voord, van ſtulp tot ſtulp,
De grys geworden helden
Verjongden, toen hen deeze maar'
Der Banden zangen meldden.

Maar

Digitized by Google

Maar Elza nam het purperbloed,
Dat uit 's Helds wonden vloeide,
Waarmede zy een linnen kleed
Op 't aartigſte beſproeide.

Toen pronkten rat, voor 't Eahtalkaar —
ô Teêrheid, ſchaarsch gevonden!
De lieve Bruid met heldenbloed,
De Bruidegom met wonden.

In de Verhandeling over de *Allegorie*, of het Leenſpreukige in de Dichtkunst, onderzoekt de Schryver eerst, wat eigenlyk *Allegorie* is; en bepaalt die met SCHLEGEL als eene perſoonlyke afbeeldende verdichting, welke alleen moet dienen, om een afgetrokken denkbeeld zinnelyk te maaken. En voegt 'er met Lord KAIMES by, dat zy geene oefening der verbeelding vereischt, nadien zy de eene zaak niet onder het beeld van een ander voorſtelt; maar dan eigenlyk ontſtaat, wanneer men een voorwerp verkiest, in het welk eigenſchappen of omſtandigheden voorkomen, die met de eigenſchappen, of de omſtandigheden, van het hoofdonderwerp over een komen. En wanneer men het eerſte zoo beſchryft, dat het laatſte 'er door wordt voorgeſteld. Het onderwerp, dat men op zulk eene wyze voordraagt, wordt terug gehouden; men laat het aan den Leezer over, om het door overdenking te vinden; welke deze overdenking bevalt, nadien zy zyn eigen werk is. Waar na de 8oſte *Pſalm*, als een uitmuntend voorbeeld wordt aangewezen, en door eenige andere voorbeelden agtervolgd.

Na het onderſcheid tusſchen de *Overdragten* en de *Allegorien* aangeſtipt te hebben, deelt de Heer BRENDER de Regelen mede, welke men in acht behoort te neemen. Hy beſchouwt deeze Regelen als tweeſoortig, de eerſte ſoort raakt de inrichting der *Leenſpreuken* zelve, en bepaalt welke goed, en welke onëcht zyn; maar de tweede ſoort toont hunne plaatſing aan, dat is, in welke gevallen zy wél of kwalyk aangebragt worden. In de eerſte ſoort, ſtelt hy aan elk Dichter, als den eerſten Regel voor: *dat de overeenkomst tusſchen het blootgeſtelde en bedekt gehouden beeld, noch te zwak, noch te ſterk moet zyn, indien de Leenſpreuk zal bevallen.* Ten tweeden: *dat beeld en tegenbeeld der Leenſpreuke eene beurteling ſche betrekking tot elkander moeten hebben.* Ten derden: *dat de Leenſpreuk niet al te zeer overladen moet worden, met omſtandigheden van weinig belang.* Ten vierden: *dat zy eenvoudig in voordragt behoort*

te

Digitized by Google

te zyn. Ten vyfden: *dat men niet te veel Leenſpreuken by elkander moet plaatſen.* Ten zesden: *dat men die niet dooreen moet mengen*; en ten zevenden: *dat een Leenſpreuk overal leenſpreukig moet zyn*, dat is, *dat zy niet ten deele leenſpreukig, en ten deele letterlyk, moet opgevat worden.* In de tweede ſoort, wil de Schryver: 1.) Dat men, in de dagelykſche geſprekken, geen gebruik van de Leenſpreuken moet maaken. 2.) Vindt hy die onnatuurlyk in den mond van zodanige Lieden, welke hunne ziel geheel bloot geſteld hebben, voor droefgeestige hartstogten, en dus geenszins geſchikt om vergelykingen, die kunst verraaden, voort te brengen. 3.) Yvert hy tegen het invoeren van geheel Leenſpreukige wezens in het Heldendicht. Geeft vervolgens de proef op, om te zien, of het Leenſpreukig beeld waarlyk goed gekozen is, en keurt tevens het wydloopig uitwerken van verdichte wezens, door de Schilderkunst ontworpen, geheel af; willende niet, dat men de armoede der Schilderkunst tot een rykdom der Dichtkunst maake: wordende alles met gepaste voorbeelden opgehelderd, van welke de twee volgende ten bewyze kunnen dienen.

Geſprek tuſſchen een *Doctor*, een *Dichter*, en JOHNSON; ter bekragtiging van den *Vierden Regel.*

„ DE DOCTOR. Tot beſluit, myn Heer! de post die gy in zult neemen, heeft de bekwaamheden van een voorzichtig ſtuurman, meer dan rykelyk, gevorderd: en alle deeze dreigende ſtormen, die even als zwangere wolken over onze hoofden zweeven, zullen, zodra het oog des verſtands hen met de hand pakt, in eenen vruchtbaaren Regen van geluk, op het Volk beneden ſmelten.

„ DE DICHTER. Let toch op de Leenſpreuk! is die niet ſchoon?

„ JOHNSON. Ja, de ſtorm, die het oog met de hand pakt is iets wonderbaars."

Een ander voorbeeld, ter opheldering van den *zevenden regel* wordt dus voorgedragen en toegepast.

„ SMOLLET, ſpreekende van eene bekende Parlements Acte, die, na lange tegenkanting, evenwel ten laatſten meteene groote meerderheid van ſtemmen doorging, en door den Koning werdt goedgekeurd: verhaalt zulks op de volgende wyze:

„ Ten laatſten dreef zy (te weeten de *Acte*) met eene „ groote meerderheid, door de beide Huizen heen, en liep

„ ge-

Digitized by Google

„ gelukkig de Haven der Koninglyke goedkeuring binnen." Men verbeelde zich eens een Rivier, die door het Hoogeren Lagerhuis te *London* heenen vloeit, en op dezelve eene dryvende Parlements-Acte. Hoe waterig moet dezelve niet worden, eer hy in de Haven der Koninglyke goedkeuring aanlandt? En wat heeft de meerderheid met die Rivier en Haven te doen? —— Alles is hier vermengd."

Dat de Theorie der Kunst, dus met de Dichtkunst zelve, gepaard gaat; als mede, dat men geen enkele Vertaaling in dezen Bundel heeft aangetroffen; maar het Genootſchap enkel (zo veel men weet) oorſpronglyke Stukken heeft afgegeeven, ſtrekt hetzelve wezenlyk tot roem, en doet op verdere vruchten en vorderingen hoopen.

Vertellingen en Geſprekken van haare Majeſteit de Ketzerin aller Ruſſen. Te Leyden by A. *en* J. Honkoop, 1789. *In* 8*vo*, 556 *blaaz.*

Het oogmerk der doorluchtige Schryfſter, in deeze Vertellingen en Geſprekken aan den dag gelegd, is, dezelve te doen dienen, voor de twee Grootvorſten ALEXANDER en CONSTANTYN, wier opvoeding tot nut van een uitgeſtrekt Ryk moet aangelegd worden. De Stukjes, daar toe voorgedragen, bevatten eenvoudige verhaalen, die, hier en daar, wel wat langdraadig en gerekt voorkomen; bovendien niet veel verſcheidenheid bezitten; evenwel altoos met een voortreflyk doel, namenlyk tot leering en inſcherping van deugd, den Kinderen voorgeſteld worden. Wy zullen de XXX en XXXIſte 'er van mededeelen.

„ De Stad *Cherſon* is aan de Rivier de *Dniester* aangele Van deeze Stad gaan Koopvaardyſchepen voorby de Turkſche sting *Oczakow*, in de zwarte Zee, en zeilen, met gunſtigen Wind, in weinige dagen, tot *Conſtantinopolen*, werwaards zy Tarw, Yzer en veele andere Ruſſiſche Waaren, brengen, en van daar Turkſche en Griekſche, daar overvloedig voorhanden zynde, Waaren, terug brengen. In de Stad *Cherſon* en de omliggende landſtreek is ſchier geheel geen Winter, in January en February wasſen 'er reeds Bloemen op het Veld."

* * *

„ Onlangs kwam 'er een Grieksch Koopman uit *Conſtantinopolen* naar *Cherſon*, en hadt zynen Zoon, die omtrend zes jaaren oud was, en een Kater by zich. De Koopman huurde een wooning, en maakte kennis met eenige Ruſſiſche Kooplieden. Den volgenden dag kwamen 'er Ruſſiſche Kooplieden by hem, en ſpraken over het eèn en ander. Een hunner vroeg juist aan den Griek, of hy Kinderen hadt? toen deszelfs Zoon in de Kamer tradt en de gasten groette; met hem kwam ook de Kater in de Ka-

Digitized by Google

Kamer. De eene Koopman begon den knaap te pryzen, en zeide: O Welk een aartige en schoone knaap! De andere Koopman streelde den Kater en zweeg stil; en de Kater bromde. Ras daarop stonden beide Kooplieden op, namen afscheid en gingen van daar. De Griek begeleidde hen tot aan de huisdeur, kwam in de Kamer terug, en vondt zynen Zoon in gedachten zitten, waarop tusschen Vader en Zoon het volgend gesprek plaats hadt.

Vader. Wat denkt ge Jacobjen?

Zoon. Papa, ben ik schoon?

Vader. Wat denkt gy 'er van?

Zoon. Ik denk zoo wat.

Vader. Waar in dan?

Zoon. Ik bid Papa, zeg my, ben ik schoon?

Vader. Ik vraag u, wat gy daar van denkt?

Zoon. De gasten zeiden, dat ik schoon ben.

Vader. Waaröm zyt gy schoon?

Zoon. Waarom .... dat weet ik waarlyk niet.

Vader. Schoon noemt men iemand, wanneer hy eene gezonde, blanke en blozende kleur, levendige oogen, een niet al te grooten noch te kleinen neus, en een niet al te grooten noch te kleinen mond heeft; wanneer zyn kruin niet te diep met hairen bedekt, maar ook niet al te zeer van hairen ontbloot is; wanneer hy niet al te groot, maar ook niet al te klein is, wanneer het ligchaam welgevormd, en ieder lid zonder gebrek is, wanneer hy vrymoedig uit de oogen ziet, en geen stuursch of donker uitzigt heeft, niet bestendig glimlacht, geene grimassen maakt, en daar by bescheiden en vriendelyk is, zyt gy zoo?

Zoon. Niet volkomen.

Vader. En zonder dat alles kan men niet aardig of schoon zyn.

Zoon. Waarom zeggen dan de lieden, dat ik schoon ben?

Vader. Hebt gy niet dikwyls gehoord, dat men van een Mensch of een zaak gezegd heeft, dat hy of zy schoon is?

Zoon. Ja Papa.

Vader. Hebt gy misschien zelf niet wel eens iets zonder grond geprezen? De Menschen pryzen bywylen uit loutere gewoonte, zoo als de gast den Kater streelde.

Zoon. Waaröm pryzen dan de lieden uit enkele gewoonte?

Vader. Zy denken daar door hunne wellevendheid aan den dag te leggen. Maar zulk een lof beduidt immers niets; verstandige Kinderen slaan 'er geen acht op, en beschouwen het als ydele onbeduidende woorden.

Hier na gingen Vader en Zoon buiten de poort, zetteden zich in een Kalesch, namen den Kater by zich, en reisden naar *Kiew.*"

Onder de Verzameling van *Russische Spreekwoorden*, welke in dit Boek voorkomen, zyn 'er eenige zeer zonderling en aartig. Anderen komen met onze gewoone hier en daar overeen, en eenige weinige zyn onverstaanbaar, op het eerste gezicht. Dus zyn: *Maremiane de Kloostervrouw zorgt voor de ganssche Gemeente* —— en, *de Kat is trotsch geworden, zy wil van den oven niet*

af, by ons geen gewoone voorſtellingen. Ook zou men mogelyk voor het gemeen duidelyker vertaald hebben: *God zal den aanvaller vinden*, dan, *den aanvaller zal God vinden:* het welk by taalkundigen wel op het zelfde uitkomt; doch alle leezers zyn geen taalkenners. Twee aartige Plaatjes, van P. H. JONXIS, ſtrekken tot verſiering van dit Werkje.

De laatſte Levensdagen van Mejuffrouw M. M. C. ACKERMAN, *eerſte Actriſe op het groot Tooneel te Hamburg. Naar echte Handſchriften gevolgt. Te Alkmaar by* J. Handt, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 142 *bladz.*

Om de laatſte levensdagen van deeze Tooneelprinſes voor te ſtellen, heeft men goedgevonden, eenige romaneske Brieven tusſchen haar en zekere vriendin SOPHIA gewisſeld, benevens die van den Baron S *, aan den Majoor van T, by elkander te voegen, en uit te geeven. Uit dezelve blykt, dat gemelde Baron een Lichthart is, die, om haar te beminnen, eene voorgaande verbindtenis met eene Gravin verzaakt. Die, om haar aan te vuuren, haar in minnenyd weet te ontſteeken, ſchoon zy zelve van zyne ontrouwheid volkomen overtuigd is. De wispeltuurigheid is in beide gelieven een hoofdſtuk van hun karakter, zo dat zy beurten ſchynen te houden, om elkander te ontvlieden, of ten minſten zulks te veinzen, terwyl hunne liefde daar door, aan de andere zyde, te meerder groeit! Mejuffrouw ACKERMAN komt in dit Stukje geenszins als een ondeugend, maar wel als een zwak, Meisje voor; zy weigert met den Baron te vluchten, doch ſchryft hem zelfs Brieven dat zy hem bemint, en wel in een tyd, dat hy haar niet ſchynt te zoeken, ja haar alle bewyzen van onverſchilligheid geeft. Intusſchen beſluit hy haar onverwachts te ſchaaken, doch dit ontwerp wordt, op het beraamde tydſtip, juist door haaren vroegtydigen en onverwagten Dood verydeld: hebbende zy zich, den avond te vooren, zeer ſterk vermoeid met ſpeelen. Dit laatſte kan, met eenige kleine byzonderheden, zeer wel waarheid zyn; doch over het geheel ſchynt de minnenhandel verdicht.

De *Vertaaler* meldt in het *Voorbericht*, hoedanig MARCHESUS PALLAVICINI, by zyne *reize* door *Duitschland*, op den 20ſten May 1775, in een Brief, haar dood en begravenis verhaalt: zynde die Brief van den volgenden inhoud.

„ Voor eenige dagen ſtierf hier eene jonge Actrice met naame, MAGDALENA MARIA CHARLOTTA ACKERMAN, welke, zo wel door haare uitſteekende talenten, als zeldzaame deugden, eene algemeene achting verworven had; zy ſtierf plotſeling, de dag voor haar overlyden had zy nog met veel gevoel en kunst geſpeeld; dit gevul verwekte eene algemeene treurigheid by lieden van allerleie rang. Toen haar dood ligchaam, volgends de gewoonte alhier, ten toon geſteld werd, was de toeloop van Menſchen onbeſchryflyk. Veele perſoonen van hoogen ouderdom beſtrooiden haar

haar lyk met bloemen, en hieven lofgedichten over haar aan. Op den dag van haare begravinge was de toeloop nog grooter, de weg van den Schouwburg tot aan *St. Petri* was met duizende menſchen bedekt, waar onder eene algemeene ſtille droefheid heerschte, het welk een aandoenlyk ſchouwſpel opleverde. Zo ras zy nedergelaaten was, werd haar graf met allerleie bloemkranſen beſtooken en verſiert. Men richtte, op haare begraafplaats, een gedenkteken op, waar op de volgende regelen ſtonden uitgehouwen:

Vliegt ons kortſtondig leven niet,
Gelyk een droom voorby de zinnen?
De dood beperkt reeds het verſchiet,
Wanneer wy pas den loop beginnen.

Gy, die dees graſplaats nadert, denkt,
Hier in rypt Zaad voor 't eeuwig leven,
Dat by den Oogsttyd, ongekrenkt,
Zyn Zaaljer rype vrucht zal geven.

Eenige Duitſche Autheurs maakten hier, zelf tegen de Magiſtraat, ontevredene aanmerkingen over, en beklaagden zich, dat men zelf voor REIMARUS, HAGEDORN, en andere beroemde Schryvers, geene monumenten had opgericht; doch, deeze moesten zich met dit welgepaste antwoord te vreden houden; dat Schryvers zich door hunne geſchriften zelf monumenten behoorden na te laaten, —— Die dit antwoord gaven hadden dus weinig op met de Brieven van Mejuffrouw ACKERMANS en mogelyk waren hen deezelve geheel onbekend, dat wy voor het naast geloven.

De Post van den Helicon, in XL Vertoogen. Te Amſteldam by J. ten Brink, Gz. 1789, *in gr.* 8*vo.* 320 *bladz.*

Vóór eenige jaaren betoogde zeker Weekbladſchryver, „ dat men zo wel tot *Postillon* als tot *Poëet* geboren wordt (*)." Een bekend Dichter van deezen tyd acht deezen *Post van den Helicon*, de drie Furiën waardig —— indien zy vernuft hebben (†). En de Schryver zelf geeft in een NB. onder zyn 13de No. het volgend bericht. „ Ik heb in de *Couranten* gezien, dat „ myn Boekverkooper goed heeft kunnen vinden, te *adverteeren*, dat 'er nog eenige *Exemplaaren* van de eerſte Nos. van myn „ bevallig Tydſchrift (zo als hy het noemt) overig zyn. Wat dat „ *bevallig* aangaat, dit blyft voor rekening van hem, en die 't „ ge-

(*) De *Kosmopoliet*. D. II. bl. 19.
(†) ABRAHAM VERKUL's *Reisvoeringen*, bl. 157, in de Aantekeningen.

Digitized by Google

„ geloven willen —— doch wat die *eenige exemplaaren* be-
„ treft.... Myne lieve lezer —— onder ons gezeid en geble-
„ ven —— zoudt gy met my niet denken, dat hy dat maar zo
„ zegt, en dat het op zyn zolder krielt van onuitgegeeven Nom-
„ mers? —— daarom loop u maar niet in 't zweet, want ik wil
„ u wel borg blyven, dat gy 'er toekomende Jaar nog wel vin-
„ den zult; zo wel als duizend byna uitverkochte Werken."
Wy vereenigen ons met deeze drie getuigenisſen en vooral met de laatſte, in zo verre wy zien dat ze met de waarheid overeenſtemmen; doch wy gelooven niet, dat de Schryver eigenlyk tot *Postillon* geboren is. Men vraage ons niet, waar voor dan? want hy is ons geheel onbekend: maar uit zyn geſchryf zou men moeten oordeelen, dat hy mogelyk tot alles geboren is, uitgezonderd tot *Postillon*. Hy kent dat karakter niet, en ſpeelt dus telkens andere Rollen, zo dat hy nu eens *Deurwaarder*, dan *Voorlezer*, of *Voorzinger*, enz. enz. is. Hy behoort dus tot de uitgezonderde van RABENER's ſpreekwoord: *Wem Gott ein amt giebt, dem giebt 'er auch den verſtand*: welke hun ambt reeds een geruimen tyd bedienden, zonder 'er, tot op dit oogenblik, eenig verſtand van te hebben. —— Vernuft heeft hy zeker: maar zyne Vertoogen zyn niet minder verward, dan vernuftig.

Delia, of de jonge Erfgenaame. Drie Deelen. Uit het Engelsch. Te Amſterdam, by J. Allart, 1789. *In gr.* 8*vo.* 222, 231, *en* 234 *bladz.*

De byzondere Levensgevallen van Lady *Barton*, van Mevrouw *Walter*, en van eene onbekende Juffer te *Amiens*, maaken den Inhoud van deezen zeer wel geſchreven en net vertaalden Roman uit, welke meest in Brieven wordt voorgedragen, en, behalven verſcheidene byzondere geſchiedenisſen, zeer veel zedekundige regels, en verſcheide gepaste Aanmerkingen, over verſchillende onderwerpen bevat. De ſtyl is bevallig, en de karakters zyn meest belangryk.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

De Bybel vertaald, omſchreven en door Aanmerkingen opgehelderd. Vierde Deel. Te Utrecht en Amſterdam by G. T. van Paddenburg en Zoon *en* J. Allart, 1790. *In gr. octavo*, 619 *bladz.*

Met dit vierde Deel vervolgt de Eerwaerde *van Vloten* zynen leerzamen Bybelarbeid, en levert ons zyne uitgave van de Boeken der *Richteren*, *Ruth* en *Samuël*, of, *Semuël*, gelyk hy hem naer de Hebreeuwſche klankſtippen noemt; gevende wyders aen die twee Boeken, welken by ons gewoonlyk naer *Semuël* geheten worden, volgens het oud gebruik, den naem van het *eerſte en tweede Boek der Koningen*, als één lichaem uitmakende met de twee volgende, die van oudsher gezamenlyk den tytel van de *vier Boeken der Koningen* gedragen hebben. Tot een nieuw ſtael der vertolkinge, diene de volgende treffende overzetting van het zegenpralend Lied van *Debora*, 't welk zyn Eerwaerde aldus voorſtelt (*).

„ 1ſte Zang. 1ſte Reie.

Algemeen, met Stem en Muziek.

vs. 2. Looft *Jehovah! de hoon van* ISRAEL *ſterk wrekende,*
Toen dat volk zich gewillig *ten ſtrijde aanbood.*
vs. 3. Hoort Koningen,
Luistert Vorſten:
Van *Jehovah* zal ik zingen
Jehovah ISRAELS *Elohim*, zal ik *het ſtatigſte gezang wijen.*

In-

(*) Het *Cursyf* gedrukte is ene afwyking van onze gewoone Vertaling. —— Deze Overzetting van dit Lied heeft ons dermate behaagd, dat wy niet wel konden nalaten van dezelve te plaetzen, waerom wy, daer wy de ruimte noodig hadden, op geene andere byzonderheden van dit Deel konden ſtil ſtaen, waertoe ons anders de doorwerkte Inleidingen voor deze Boeken zeer uitgelokt zouden hebben.

Digitized by Google

Inleidend gezang met ſtem.

vs. 4. *Jehovah*, toen *gij* van *Seïr* ten *voorſchijn trad*,
Toen gij *zo ſtatig de Edomitiſche velden doorwandelet*,
Beefde de aarde; *leakten* de hemelen,
De *leekende* wolken *gaven waterſtroomen*.
vs. 5. De Bergen *ſmolten voor de tegenwoordigheid* van *Jehova*,
Dit *Seïr voor de tegenwoordigheid van Jehovah* ISRAELS *Elohim*.

Gezang zelve.

DEBÓRA *met der vrouwen reie.*

vs. 6. In de dagen van *Schamgar* ANATHS Zoon,
In de dagen van JAEL *rusteden de* wegen;
De reiziger zocht kromme wegen.
vs. 7. In ISRAEL *zag men nu geen Staatsbeſtierders zelfs meer*
Tot dat ik DEBÓRA *mij verkloekte*,
Mij verkloekte, een Moeder in ISRAEL *te zijn*.
vs. 8. ISRAEL *hadde* nieuwe *Elohim* verkozen:
Daarom was de vijand in de poorten,
Schild en ſpies ter *verdediging* werd niet gezien
Zelfs niet onder de veertigduizend *Israëlitiſche* (*helden*.)

2de Reie.

BARAK *met Mansſtemmen.*

vs. 9. Mijn hart *hangd over de Legerhoofden* van ISRAEL,
Over hen onder mijne Natie die zich vrijwillig aanboden:
Looft *Jehovah*.
vs. 10. Gij die op *uwe* witte ezelinnen rijdet
Gij die op *uwe fraaie dekkleeden* zit,
Gij die *weder op den vrijen* weg wandelt;
Stemt hier mede in.
vs. 11. Een *gejuich zelf onder de herderen*
Aan de ſtille oorden waar zij water *ſcheppen*:
Dat *men daar van de heldendaden van Jehovah* ſpreeke;
Heldendaden onder de Beſtierders van ISRAEL:
Toen *Jehovah's Soldaten afitrokken naar de voorposten*.

Algemene Reie van Muziek en Stem.

vs. 12. *Lustig*, *lustig*, DEBÓRA!
Lustig aan! lustig, *nu* een lied *aangeheven*;
Hef aan BARAK ABINOAMS Zoon,
Met uwe gevangenen *in ketenen*.
vs. 13. *Een klein overſchot trok tegen de ſterken op*,
Het volk van Jehovah, *met mij*, *trok tegen de helden op*.

vs. 14.

Digitized by Google

vs. 14. EPHRAIM *was de eerſte die afkwam van Amelek,*
Toen BENJAMIN *met zijne manſchap,*
Uit *Machir kwamen de Legerhoofden afzakken,*
Uit ZEBULON *die der monſtering ſtaf droegen.*
vs. 15. De Vorſten van ISSASCHAR *hielden zich bij* DEBÓRA,
ISSASCHARS *bende omringde* BARAK,
En volgde hem agter hen in het dal.

DEBÓRA *met vrouwelijke reien.*

vs. 16. *Aan* RUBENS *beeken was bedenking,*
Gij bleef zitten tusſchen *uwe veehorden,*
Vermaakte u in het gebleet uwer kudde;
Ja aan RUBENS *beeken was de grootſte draling.*
vs. 17. GILEAD bleef aan gene zijde des Jordaans,
DAN hield *zich met de ſcheepvaart op;*
ASER zat aan de Zee-*oever*
In zijne *bogtige oorden vertoefde hij.*

BARAK. *met de Manſtemmen.*

vs. 18. ZEBULON *is zo kloek dat hij zijn leven waagd:*
Ook NAPHTALS *zijn grazige hoogte verlatende.*

De ganſche menigte het krijgsgeſchrei eenigzins nabootzende.

vs. 19. *Toen rukten* de Koningen *aan ten ſtrijde,*
Kanaäns Koningen *leverden ſlag:*
Te Thaänach aan *Megiddo's oevers,*
Zonder voordeel, geen ſtuk zilvers zelfs.

DEBÒRA *alleen.*

vs. 20. Van den hemel ſtreed *men,*
De Starren *zelfs, met* SISERA, *uit hare banen.*
vs. 21. Kischons beek *ſpoelde* ze weg,
Kischon *in hare kronkelende vallen,*
Mijn moed trad toen reeds over de helden.
vs. 22. *Al ras* werden de paardshoeven *onbruikbaar,*
Door het rennen, *het geweldig* rennen *der helden.*

BARAK.

vs. 23. Gevloekt zij *Meros, gebied Jehovah's* Engel,
Gevloekt *hare burgers* geſtaag,
Zij kwam niet ter hulpe van *Jehovah,*
Ter hulpe van *Jehovah* met zijn *helden'heir.*

Digitized by Google

DE BÓRA.

vs. 24. Gezegend boven *andere* vrouwen zij JAEL,
Des *Keniten Chebers* huisvrouw:
Gezegend boven *alle tentbewoonſters.*

BARAK.

vs. 25. Water eischte hij,
Melk gaf zij,
In een *prachtige* ſchaal, botermelk.
vs. 26. Haar hand *grijpt* een nagel
Met hare rechterhand *ſtiert zij* den *zwaren* hamer.
Zij *trof* SISERA, zij *ſloeg hem doodelijk,*
Zij *trof den ſlaap, en doorboorde hem door herhaalde ſlagen.*
vs. 27. *Daar* lag hij tusſchen hare voeten gekromd,
En verſlaauwt; andermaal hervat zij zich, hij bezwijkt;
Nog eenmaal kronkelde hij zich, en blijft zielloos leggen.

DE BÓRA.

vs. 28. *Intusſchen* keek SISERA's moeder door de venſteren,
Zij riep aan de bovenvenſters ſtaande:
Waarom *verbeid* zijn wagen te komen?
Waarom *dralen de raderen van zijn gevolg?*
vs. 29. *De vernuftigſte* harer ſtaatsvrouwen beandwoorden *het;*
Zij *zelve loste de bedenkingen*, dus op
vs. 30. *Hoe*, zouden zij dan geen buit te deelen *hebben?*
Voor *elken ſoldaat één meisje, ja twee;*
Voor SISERA een buit *van veele koleuren,*
Veelverwig *niet alleen. maar keurig* geborduurd;
Bont, en geborduurd aan beide zijden zelfs,
Voor de *halzen der lastdieren* zelv.

Slotzang: *Allen te gelijk met Stem en Muziek.*

vs. 31. Zo moeten alle uwe vijanden *ſneuvelen Jehovah!*
Die *u beminnen moeten wezen als* de Zon
Wen ze in alle hare *luister 's Morgens opgaat.*"

Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen, door D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Doodewaard. Tweede Stuk. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo.* 286 *bladz.*

Verleende ons het voorige Stuk een aental van Verhandelingen, die geſchikt waren om de oplettendheid der

Digitized by Google

der liefhebberen van Bybelſche Taal- en Uitlegkunde tot zich te trekken, nadien de Eerwaerde *van Voorst* zyne geſchiktheid voor zodanige naſpooringen daer in ten duidelykſte doet doorſtralen, gelyk we diestyds gemeld hebben (*); zulks heeft in dit tweede Stuk niet minder plaets. 's Mans opmerkzame oordeelkunde levert ons hier weder verſcheiden opheldering van Bybelplaetzen, die men, 't zy met opzicht tot de vertaling, of met betrekking tot den zin in den zamenhang, der overweginge waerdig zal vinden. —— By het gewag maken van 't vorige, bragten wy den Lezer eenige ſtaeltjes van vertaling onder 't oog; thans zullen wy, een voorbeeld van ene andere ſoort nemende, zyne uitlegkundige voordragt van 1 Pet. IV. 18. *Indien de Rechtveerdige nauwelijks zalig wordt, waar zal de Godlooze en Zondaar verſchijnen*? mededeelen. —— 't Is bekend, dat deze woorden, zeer dikwyls, met betrekking tot de *eeuwige Zaligheid* aengehaeld worden; maer een oordeelkundig Uitlegger, gelyk de Eerwaerde *van Voorst*, die agt geeft op den zamenhang, ontdekt wel dra dat *Petrus* dit geenszins bedoelt, gelyk hy ten duidelykſte toont. Vooraf aengetekend hebbende, dat de Apostel hier het gezegde van *Salomo*, Spr. XI. 31., te paſſe brengt, het welk ons natuurlyk doet denken aen iets, 't welk *in den tyd* geſchied, vervolgt hy in dezer voege.

„Wanneer wij het verband van PETRUS redenering ook maar inzien, dan lijdt het geene bedenking, of hij ſpreekt van iets, 't welk *in den tijd* voorvalt. In 't 12 *vers* ſpreekt hij van *verdrukkingen*, dus van iets tijdelijks. —— *Geſmaad te worden*, waarvan hij gewaagt in 't 14 *vers*, grijpt *in dit* leven alleen plaats. —— *Vers* 15 *en* 16, wordt al wederom van 't lijden *van dezen tijd* geſproken. —— Het volgende 19 *vers* luidt ook aldus: „Zo dan ook die lijden „naar den wille Gods, dat zij haare zielen (hem) als „den getrouwen Schepper bevelen met weldoen." —— Het vorige 17 *vers* alleen beſlist eindelijk alles. 'Er ſtaat: „Het is de tijd, dat het oordeel beginne van het huis „Gods: en indien het eerst van ons begint, welk zal het „einde zijn der gene, die den Euangelie Gods ongehoorzaam zijn?" Dat *vers* leert ons dierhalven duidelijk bij tegenoverſtelling, dat, daar de rampen van Gods huis (van de rechtvaardigen) beginnen, de godlozen dan nog niet aan hun einde zijn. ——

„Geen

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. Deel. bl. 528.

Digitized by Google

„ Geen wonder dan, dat de geleerden, die maar een weinig nadachten, hier niet vonden de moeielijkheid van den weg der Zaligheid, maar rampen, verdrukkingen, 't lijden van dit leven, gelijk BRINKMAN in zijne *Beknopte Opheldering van eenige Plaatsen des N. T.*, ook beredeneert, en zich op onze Randtekenaars en P. NIEUWLAND, *Lect. Exeg.* p. 538, beroept. Ik verwijse na deze Schrijvers, alwaar men nader ontwikkeld zal vinden, 't geen ik tegen de gewone verklaring heb aangevoerd.

„ In een van zijne Aanmerkingen is DODDRIDGE nog bezig, om het oude gevoelen te verdedigen, terwijl ROSENMULLER aan het *redden uit rampen* denkt.

„ Ik zou deze woorden niet te behandelen ondernomen hebben, indien ik het volkomen eens was met die Uitleggers welke het oude gevoelen bestrijden. Ik kan toch niet toestemmen, dat hier op de rampen en verdrukkingen op deze aarde *in 't gemeen* gedoeld wordt. Ik dacht, dat wij onze aandacht te bepalen hebben bij *enig bijzonder tijdperk*.

„ Ik wil thans niet onderzoeken, in hoe verre de Godzaligen in de wereld verdrukkingen hebben. Men wijkt hier zekerlijk al dikwerf ter rechter en ter linker zijde af. —— Hier ter plaatse doelt althans PETRUS daar op niet. —— Mij kwam voor, dat de Apostel op den tijd van Jerusalems verwoesting ziet. —— Ik zal mijne redenen opgeven.

„ Volgens die nieuwere verklaring, welke ons aan de rampen en verdrukkingen *in 't gemeen*, als 't lot van den vromen doet denken, zou PETRUS in 't laatste lid van het vers zeggen, dat de Godloosen hier namaals voor God niet zullen kunnen bestaan. Maar is deze de zin, dan zou de tegenoverstelling vorderen, dat in 't eerste lid van dit vers ook van een verlossing hier namaals wierd gesproken. Moeten wij dierhalven 't een bepalen tot dezen tijd, dan ook het andere, gelijk uit de woorden van SALOMO, zonder eenige bedenking, blijkt. —— Niemand denkt bij die woorden aan iets anders.

„ Uit PETRUS zelven wordt mijne gedachte beslist, daar wij lezen, dat het *toen* de tijd was, dat het oordeel begon van Gods huis; en van *dat zelfde oordeel* zegt hy, met betrekking tot de genen, die het Euangelium ongehoorzaam waren, welk zal derzelver einde zijn? —— Dierhalven zegt PETRUS, dat 'er zeker oordeel *begon* van Gods kinderen, maar dat het met den Godloosen zou voleindigd worden.

„ Laat ons nu ook aannemen, het geene door de grootste geleerden betoogd is, dat PETRUS aan Christenen van Joodsche

Digitized by Google

sche afkomst schrijft, en alles zal nog duidelijker worden. — Wat toch is den Joden niet overgekomen?

„ PETRUS bezigt het woord *oordeel*, ('t welk ook in den tweeden Brief II. 3. voorkomt, en aldaar voorgesteld wordt *als niet ledig*,) en zegt, dat het *reeds begonnen is*. Dierhalven hebben wij te denken aan Gods oordeel over de Joden. Nog bijzonderder —— het oordeel Gods, het welk hij door de Romeinen zou laten volbrengen. —— Het stemt overeen met Jesus waarschouwing aan de Joden, Luc. XXIII. 31. —— „ Indien zij dit doen aan het groene hout, wat „ zal aan het dorre geschieden!" —— Daarmede troost dan PETRUS de gelovigen, over het lijden, 't welk zij ondergingen, dat het hunne vervolgers anders zou gaan.

„ *Verschijnen* betekent *aan iemand verschijnen*, *zich vertonen*. *Waar* zal de Zondaar verschijnen —— zegt dan —— „ nergens zal hij zig durven vertonen, nergens zal hij uit„ wijk hebben." Dit stemt wederom volmaakt overeen met 's Heilands tekening, Luc. XXIII. 30, volgens welke de Joden uitroepen zouden: „ Bergen valt op ons, heuvelen „ bedekt ons." Hier mede duidt PETRUS in 't voorbijgaan aan, dat de rechtvaardigen zich zouden durven vertonen, en nog een uitwijk hebben zouden.

„ Alles wenkt ons, om te denken aan den tijd van Jerusalems verwoesting. Leest men hier over EUSEBIUS, *Hist. Eccl.* l. III. c. 5., dan zal 'er geen schijn van bedenking tegen de gegevene verklaring overblijven. —— Ik zal alleen maar het een en ander uit dat Hoofddeel opgeven. —— EUSEBIUS schrijft, dat de Christenen (*alle* de Christenen) door een Goddelijke Openbaring vermaand zynde, Jerusalem hebben verlaten, en na zekere Stad, *Pella* geheten, zijn getrokken. Nu is 't opmerkelijk, dat de Romeinen de Christenen aldaar in rust hebben gelaten. —— Uit Jerusalem dorst zich verder geen Jood *vertonen* —— terwijl de woede der krijgsknechten, bij 't innemen der Stad, alles van 't leven beroofde. Nergens dorst zich een Jood vertonen. —— Hoe meer iemand de geschiedenis van dien tijd leest, hoe meer hij de gegevene verklaring opgehelderd zal zien.

„ Ik moet hierbij alleen nog voegen, dat ik, verder nasporende, mijne verklaring ook bij s. CLARK, in zijne *Annot. over het* N. T., heb aangetroffen, daar ik bij hem leze: „ Niet zonder veel zwarigheid worden (de rechtvaardigen) „ beveiligd en bewaard, in die overvloeiende verslindende „ oordeelen, die over de Joodsche Natie komen zullen. „ MATTH. XXIV. 22."

Digitized by Google

Leerrede ter oefening van den Bybel, door H. J. KROM, *Predikant te Middelburg, Hoogleeraar in de Uitlegkundige Godgeleerdheid en Kerklyke Geſchiedenisſen aan de Illuſtre School, en Lid van verſcheiden Genootſchappen. Te Middelburg by* P. Gillisſen *en* Zoon, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 164 *bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid der hervatte Weeklykſche Verklaringe van den Bybel, te Middelburg, die met twee Avondleerredenen ter weeke, des Dingsdags en Donderdags, in ongeveer 23 jaren voltrokken word (*), heeft de Hoog Eerwaerde *Krom*, ten aenvange, naer gewoonte, twee voorbereidende Leerredenen uitgeſproken, welken hy vervolgens, wat breeder uitgewerkt, verenigd heeft. Het geheele Stuk is drieledig. —— In het *eerſte* Lid handelt de Hoogleeraer over *den geheelen inhoud der Godlyke Openbaringe*, vervat in de Schriften des O. en N. Verbonds. Daeromtrent ſtelt hy zich voor, (1.) te toonen, dat zulk ene Openbaring *noodzaeklyk*, *mogelyk* en hoog *waerſchynlyk* was: en (2.) enige gewigtige gronden op te geven, op welken wy Christenen het daer voor houden, dat die Openbaring begrepen is *in de Boeken des O. en N. Testaments.* Hierop verledigt hy zich (3.), om beknoptelyk het noodige bericht van *de geſchiedenis dezer Boeken* te geven: uit welk alles hy dan voorts (4.) afleid, het blykbaer *verbindend gezag* noodwendig aen die Boeken toe te kennen. —— Het daeraenvolgende *tweede* gedeelte, heeft ten onderwerpe de *vyf Boeken van Moſes* in 't algemeen: by welke gelegenheid zyn Hoog Eerwaerde ſtille ſtaet, (1.) op de *geloofwaerdigheid* van deszelfs *Geſchiedverhael*, en (2.) op deszelfs *Godlyke zending als de Leidsman en Wetgever* van het Joodſche Volk: voegende hierby (3.) een kort bericht van dezen *Moſes*, den voornamen *Inhoud*, het *Oogmerk* en de *Schryforde* van deze *Boeken.* —— Op de ontvouwing hier van ſtond nu, naer de hoofdverdeeling dezer Leerreden, als ene *derde* hoofdbyzonderheid, in opmerking te komen, het Boek *Geneſis* op zich zelven beſchouwd; dan, daer de tyd te ver verloopen was, ſtelde zyn Hoogeerwaerde de behandeling van dit Stuk uit tot de naetstkomende gelegenheid (†). —— Hy gaet van daer

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. Deel. bl. 363.

(†) Volgens het geen ons de Hoogleeraer in zyn *Voorberigt* meld,

daer voorts over, tot een toepaſſelyk gebruik van het behandelde, met een ernſtigen aendrang der verplichtinge, om 'er aen te beantwoorden, zo in het kennelyke als in het betrachtende.

De Hoogleeraer ontvouwt, in dit Geſchrift, beknoptelyk, op ene oordeelkundige wyze, het geen men gewoonlyk *Voorbereidzelen*, ter overweginge der Bybelſchriften, noemt; welker ontvouwing zekerlyk te breed moest uitloopen, voor ene Leerreden; maer die nu by manier van een kort begrip voorgedragen word, welke voor den mingeoefenden Lezer hare nuttigheid heeft, te meer daer de Hoogleeraer hem in een en ander geval verwyst tot zodanige Schriften, waerin deze en gene byzonderheden uitvoeriger behandeld worden.

meld, heeft men dit agtergebleven gedeelte, met zyne Verklaring van *Gen.* I, te wachten, in ene verzameling van Schriften, welken hy eerlang ſtaet af te geven, onder den Tytel van *Godgeleerde en Uitlegkundige Verhandelingen*, of dergelyken.

Nagelaten Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangeliſche Hervormde Gemeente te Leipzig. In het Nederduitsch vertaald. Eerſte en tweede Stuk. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1790. *In gr. octavo, 596 bladz.*

Heeft men de voorige verzameling der Leerredenen van den Eerwaerden *Zollikofer* met ene leerryke ſtichting doorbladerd, men zal dezelve, onder het lezen van 's Mans *nagelaten Leerredenen*, thans als een vervolg afgegeven, niet minder kunnen erlangen; daer ze, in den zelfden ſmaek van duidelyke onderrichting, en opwekkende voordragt, uitgevoerd zyn. Naer 's Mans gewoone predikwyze gaen ze gemeenlyk over Zedelyke onderwerpen, of beſchouwen de behandelde ſtoffen inzonderheid uit een betrachtlyk gezichtspunt. Zo vestigt zyn Eerwaerde onze aendacht, op het geen Christlyke Feestdagen *zyn en behooren te zyn*; de vrymoedigheid van een Christen onder de *openbare Godsdienſtoefeningen*; de komst van *Gods Koningryk*; de geboorte van Jeſus als *ene ſtof van verheuging*; op het geen wy, *zonder de verſchyning van 't Evangelie* zouden zyn, en wat wy *door dezelve* geworden zyn en kunnen worden; Jezus Christus als *een Leeraer der waerheid*, en als *een Herſteller der Vryheid*;

Digitized by Google

de zaligheid der *eerſte Leerlingen* van J. Ch. en der *hedendaagſche Chriſtenen*; de *verſchetdenheid* van der menſchen gedachten en gevoelens nopens J. Ch.; het te rug zien op het *afgeloopen*, en 't vooruitzicht op het *nieuw begonnen jaer*. Dus verre het eerſte Deel. Het tweede ſtelt ons ter overweginge voor, de *vlugtigheid* van 't menschlyke leven; de verſchillende beweegredenen, om alle *aerdſche dingen* als *ydelheid* aen te merken; de waerſchouwingen en lesſen, welken de *vergänglykheid aller dingen* ons aen de hand geeft; de *gevolgen* onzer daden; het verſtandig beſtuuren onzer *wenſchen*; het gedrag der Apostelen van J. Ch. by zyn lyden en dood, en de wyze waer op de Euangelisten deze geſchiedenis verhalen, *als een bewys van hunne oprechtheid en Godlyke zending*; deze geſchiedenis, *als een bewys van het verheven character en de Godlyke zending van J. Ch.*; het *gedenkfeest* van zynen dood; zyn dood, *als een voorbeeld van den dood zyner rechtſchapen Dienaren*; de ſtandvastigheid van J. Ch., in het uitvoeren van zyn werk op Aerde, *als een voorbeeld van navolging*; en eindelyk doet hy ons J. Ch. beſchouwen, *als een voorbeeld van geduld en lyden.* —— Tot een ſtael zyner wyze van voorſtellen, diene de opgave zyner regelen, *ter beſtuuringe onzer wenſchen*; en wel byzonder de nadere ontvouwing van één dier regelen. Het waernemen van een zestal van regelen, door zyn Eerwaerden aengeprezen, zal genoegzaem zyn, om ons te wederhouden van een onverſtandig wenſchen, dat ons tot kwaed zou kunnen vervoeren, of ongelukkig maken.

„ (1.) Beſluit uwe wenſchen, in opzigt tot aardſche vergänglyke dingen, tot uiterlyke voorrechten en goederen, ſteeds binnen naauwe paalen. (2.) Wenscht niets onrechtvaardigs, niets onbillyks. (3.) Wenscht niets dat onmogelyk, niets, dat met de natuur en de orde der dingen ſtrydig is. (4.) Wenscht nooit om aardſche goederen en voordeelen zonder eenige bepaaling, nooit als dingen, die volſtrekt tot uw geluk vereischt worden. (5.) Onderwerpt veeleer alle uwe wenſchen aan den wil van God. En vergeet eindelyk (6.) *om het wenſchen naar dat geen, 't welk gy niet hebt*, doch niet het gebruiken en genieten van dat, welk gy reeds hebt." —— Zie hier, hoe zyn Eerwaerde de derde waerſchouwing, tegen het wenſchen om 't *onmogelyke, of dat met de natuur en orde der dingen ſtrydig is*, uitbreid en ontvouwt.

„ Wenscht, vervolgt hy, niet roozen zonder doornen

te

te plukken, niet de eindpaal te bereiken, zonder den weg, die derwaards leidt, af te leggen, niet zonder wysheid en deugd gelukkig, niet zonder opmerkzaamheid en nadenken, en ernst en moeite wys en deugdzaam te worden; want dat zyn onmogelyke dingen. —— Wenscht niet in eene veranderlyke waereld geen wisselvalligheid van het geluk te ondervinden; niet een teder, aandoenlyk lichaam te hebben, dat te gelyk onkwetsbaar was; niet onder menschen te leeven, dien in 't geheel geene gebreken en zwakheden aankleeven; niet kinderen te hebben, die reeds als kinderen de bezadigdheid en de wyze ernsthaftigheid des ryperen ouderdoms aan den dag leggen; niet met vrienden bevoorrecht te zyn, die zonder alle eigenbelang enkel voor u leeven, zich geheellyk voor u opofferen, en die gy in geenerlei opzicht zoudt behoeven te ontzien; niet van menschen geregeerd en beheerscht te worden, die hunne magt nooit misbruiken, en het oogmerk hunner regeering nooit zouden kunnen misten. Want dit alles zyn onmogelyke, tegenstrydige dingen. —— —— Maar wenscht ook niets, dat wel niet onmogelyk, maar slechts ook onder zekere voorwaarden, en op zekere wyze mogelyk is, indien gy u niet tevens aan deeze voorwaarden en bepaalingen wilt onderwerpen. Wenscht derhalven niet enkel een gedeelte van iets, dat niet te scheiden is; niet aangenaamheden en voordeelen, zonder de bezwaarnissen en bepaalingen, die 'er onafscheidelyk mede verbonden zyn; niet op het oogenblik en in eens, 't geen wegens zyne natuur, en de vastgestelde inrichting der dingen slechts langzamerhand en trapswyze verkreegen kan worden. —— Wenscht gy derhalven van God met kinderen gezegend te worden, dat u dan ook de zorgen, de moeite, de bekommernissen, de bepaalingen uwer vryheid, en uwer gezellige vermaaken niet verdrieten, die hun onderhoud, hunne opvoeding, hunne bevordering in de waereld noodzaakelyk tot gevolgen hebben. — Wenscht gy welopgevoede kinderen te hebben, die u tot eer en tot vreugde verstrekken, zo moogt gy niet begeeren, dat zy zulks, zonder uw toedoen, zonder uwe zorgvuldigste, aanhoudendste poogingen worden; niet begeeren vruchten te verzamelen, ter plaatse, daar gy niet gezaaid hebt, of schoone goede vrugten te verzamelen, ter plaatse, daar gy slechte zaaden gestrooid, of althans het onkruid vry en onverhinderd hebt laaten opschieten en wortelen. — Wenscht gy uwe bezittingen aanmerkelyk te vermeerderen, uwen handel of uw beroep uit te breiden en waarlyk bloeijend te maaken, dan kunt gy niet

Digitized by Google

niet te gelyk een volkomen geruste, zorgeloos verwyfde, weelderige levenswys wenſchen, en 'er u niet over beklaagen, zo u menige onderneeming mislukt, menig gevaar verraſcht, menig verlies grieft, menige opeenſtapeling van bezigheden u in verwarring brengt; want het eene en andere hangt in de meeste gevallen onafſcheidbaar aan malkanderen. — Wenscht gy boven uwe medemenſchen uit te munten, hen in voorrechten en verdienſten te overtreffen, zo moet gy u niet verwonderen, wanneer gy van mededingers naar den prys gedrongen en gedrukt, van laaghartigen benyd, van hoogeren te rug geſtooten, en van allen veel ſtrenger dan andere menſchen beoordeeld wordt. — Wenscht gy gewigtige eerampten in den ſtaat of in de kerk te bekleeden, dan moogt gy niet tevens wenſchen, onbepaald meester van uwen tyd, van uwe vermogens, van uw doen en laaten te zyn; dan moet gy u alle bepaalingen, alle dwang, alle ſlaaverny zelfs, die aan deeze eerampten vast zyn, laaten welgevallen. — Wenscht gy den zegen der vriendſchap te genieten, lang te genieten, dan moogt gy niet verlangen, dat uwe Vrienden zich eeniglyk en altoos naar uwen wil en zin ſchikken, eeniglyk verdraagen en lyden, en nooit handelen, eeniglyk geeven, en niets daarvoor weder ontvangen, u nooit door hunne gebreken en zwakheden laſtig vallen, en u wel in alle hunne vreugde, maar nooit in hunnen druk doen deelen. — Wenscht gy in de kennis der waarheid vorderingen te maaken, de diepere gronden der weetenſchappen en kunſten uit te vorſchen, en als in haare verborgenheden ingewyd te worden, wederſpreekt dan uzelven niet door te begeeren, dat gy terſtond al het duistere verdryven, alle diepten peilen, alle hinderpaalen overſtygen, alle knoopen losmaaken, alle vraagſtukken der wysbegeerte beſliſſen, en zonder veel moeite en arbeid de vruchten genieten moogt, die alleen de belooning van den moeilykſten arbeid, van de aanhoudendſte vlyt, van de voorzigtigſte vordering, en van de geduldigſte ſtandvastigheid zyn, en kunnen weezen. — Wenscht gy, eindelyk, eenen hoogen ouderdom te bereiken, zo weest niet ongeduldig en morrende, wanneer gy door deszelfs ongemakken en zwakheden gedrukt wordt, en verlangt niet nevens de wysheid en eerwaardigheid van den ouderdom, by deszelfs ryper en juister oordeel, by deszelfs grooter gerustheid, te gelyk de opgehelderdheid en ſterkte, de levendigheid en het vuur der jeugd te genieten, of, 't geen het zelfde is, te gelyk oud en echter ook jong, of niet oud te

wee-

Digitized by Google

weezen. In 't kort, wenscht gy in deeze en diergelyke gevallen, het eene te hebben, zo onderwerpt u ook aan het andere. 't Zyn zaaken, die by malkanderen behooren, en die men of geheellyk en zo als zy zyn aanneemen, of waarop men geene aanſpraak moet maaken."

Aaneengeſchakelde Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus; met eenige tusſchengevoegde Aanmerkingen, tot nutte ſtichting die in het Geloof is, door B. OUBOTER, *Rustend Leeraar van Woubrugge. Tweede Deel. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven het Voorbericht* 721 *bladz. in gr. octavo.*

Van den Leertrant, welken de Eerwaerde *Ouboter* zich, in deze aeneengeſchakelde verklaring van den Heidelbergſchen Catechismus, voorgeſteld heeft, by de uitgave van 't eerſte Deel, een genoegzaem verſlag gegeven hebbende, ſtaet ons, ten dezen aenzien, nopens dit tweede, alleen te melden, dat zyn Eerwaerde op die eigenſte manier voortgaet. Naer die inrichting ontvouwt hy, (na de negentien eerſte Vragen, in 't voorige Deel overwoogen,) in dit tegenwoordige de volgenden, tot op de vier en zestigſte Vrage ingeſloten: blyvende het verdere uitgeſteld tot het derde Deel, waermede dit Werk beſlooten zal worden.

Leerredenen van den Heer J. B. BOSSUET, *in zyn leven Biſchop van Meaux, enz. enz. Uit het Fransch vertaald door den Eerw. Heer* R. BROUWER, *Roomsch Priester en Pastoor tot Noorden. IV, V en VIde Deel. Te Amſterdam by* F. J. van Tetroode, 1790. *In octavo.*

In deze Leerredenen vertoont zich de Hoogeerwaerde *Boſſuet*, even als in de voorgaenden, een ernſtig voorſtander der Christelyke Zedeleere, die hy met den nadruklykſten ernst aendringt. Wel byzonder ontdekt men, in zyne manier van voorſtellen, meermaels, dat hy, in gepaste omſtandigheden, 'er opzetlyk zyn werk van maekt, om zyne Toehoorders te waerſchuwen tegen het berusten in uiterlykheden, waer toe men, bovenal in de Roomſche Kerk, ligtlyk overſlaet. Ter afwendinge van dit misbruik leidt de Biſchop hen geſtadig, tot een ernſtig bezef van de daerby vereischte werkzaemheid des harten, als zonder welke alle uiterlyke Godsdienſtige verrichting geen wezenlyke waerde heeft. —

Digitized by Google

heeft. —— Dit doet hem, onder anderen, in ene Leerreden over *de Hervalling in de Zonde*, ten ernſtigſte dezulken tegengaen, die zich gerust ſtellen in eene uitwendige boetvaerdigheid, terwyl ze, by herhaling, hunnen lusten den teugel vieren; welk haetlyk misdryf ook maer al te veel onder de Proteſtanten gevonden word. Getoond hebbende, hoe het, na herhaelde afwykingen, trapswyze moeilyker worde, in Gods genade te deelen, vervolgt hy op deze wyze.

„ Werpt my niet tegen, dat gy die moeilykheid niet ondervind, dat gy even gemakkelyk uwe Zonden belyd en op uwe borst ſlaat. Die zelve gemakkelykheid boezemt my een wantrouwen in, dat my doet duchten dat uwe bekeering zeer moeielyk is. Ik kan geen Zondaar dulden, die de boetpleeging niet ontrust, die op de geſtelde tyden zonder moeite, zonder zorg, zonder eenigen arbeid, zyn gemoed gaat ontlasten, aan de voeten zyns Biegtvaders, en wederkeerd, zonder zich over het verbeeteren van zyn leeven verder te bekommeren. Ik wil dat een Zondaar ontroerd zy, dat hy voor zynen toeſtand beeve; ik wil dat hy zich verontwaardige wegens zyne zwakheden, dat hy zyne traagheid betreure, zyne laſhertigheid verfoeie. U dus ontroerd ziende, zoude ik eenigzins op uwe bekeering kunnen hoopen; ik zoude my vleien, dat uw hert, getroffen zynde, moogelyk van geſteltenis zoude kunnen veranderen. Indien ik het zelve tot den grond toe bewogen en ontroerd zag, zoude ik gelooven, dat uwe zondige gewoontens, door dien heilzaamen ſchok, moogelyk ontworteld zyn, en dat, gelyk de H. AUGUSTINUS zegt, de dwinglandy der gewoonte, eindelyk, door de geweldige pooging der boetvaardigheid overwonnen is: *Ut violentiæ pœnitendi cedat conſuetudo peccandi* (*). Maar die verbaazende gemakkelykheid, waarmede gy de ongerechtigheid als water indrinkt, en als ter loops boetvaardigheid doet, dit doet my voor u vreezen, dat die geduurige beurtwiſſeling, waarmede gy al ſpeelende van de genade tot de zonde, en van de zonde tot de genade overloopt, eindelyk met een treurig uiteinde zal beſlooten worden. Indien ik aan uwen ſtaat niet wanhoope, beklaag ik denzelven ten minſten grootlyks. Maak geen kwaad gebruik van myne woorden: daar zyn geen vaste eindpaalen, die ons bekend zyn; maar daar zyn 'er nogtans, en God heeft niet beſlooten uwe zonden tot het oneindi-

(*) In Joëm. tract. 49. 1. 3. p. 2.

Digitized by Google

dige te laaten opklimmen. „ Wie kend het vermogen uwer „ gramschap: en wie weegt uwe verbolgendheid op, na „ dat zy vreezelyk is (*)?"

„ Het beginzel eener vrucht is de onrypheid, en haare wrangheid kwetst de smaak: maar eerlang word zy volkoomen ryp. Dus ook de zondaar die zich bekeerd. Hy kan eenigen tyd broos en zwak blyven, en de vruchten der boetvaardigheid, hoewel nog wrang en onsmaakelyk, zyn nogtans verdraaglyk, in de hoop dat zy eens ryp zullen worden. Maar dat die rypheid nimmer aankoome, dat is, dat wy nooit bestendig, nooit standvastig worden; dat wy die vruchten der boetvaardigheid waardig, en zo zeer in het Evangelie aanbevoolen, nooit voortbrengen, dat is, ons nooit standvastig en bestendiglyk bekeeren; dat ons leeven, altyd verdeeld tusschen de deugd en ondeugd, nimmer eene vaste zyde kieze; of dat het, veel eer, met den blooten naam der deugd pronkende, de zyde der ondeugd openlyk kieze; en dezelve, in weerwil der Heilige Sacramenten, zo dikwils ontfangen, in ons laat heerschen: dit, zeg ik, is eene wandrochtelyke stelling in de gezonde zedeleer.

„ Dat een SOCRATES, een PYTHAGORAS, een PLATO hier verschyne, ondervraagd hem, hy zal u zeggen, dat de deugd niet bestaad in een voorbygaande gevoelen, maar dat het eene bestendige, eene duurzaame hebbelykheid is. Indien wy een geringer denkbeeld hebben van de Christelyke deugd; indien wy, om dat JESUS CHRISTUS, in zyne Heilige Sacramenten, ons eene onuitputtelyke bron, ter afwasching onzer zonden, geopend heeft, oneindig verblinder als de Heidensche Wysgeeren, die in de deugd de volstandigheid gezogt hebben, waanen Christenen te zyn, wanneer wy ons leeven in eene onophoudelyke onstandvastigheid doorbrengen, heden in het bad der boetvaardigheid, morgen in het slyk onzer voorige ongeregeldheden; nu aan de heilige tafel met JESUS CHRISTUS gezeten, dan weder met BELIAL ons wentelende in alle de onreinigheden der waereld, doen wy het Christendom den gevoeligsten hoon aan."

(*) Ps. LXXXIX. 11.

Han-

Digitized by Google

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. *XIVde Deel. Te Amſterdam by* P. Conradi, 1790. *In gr.* 8*vo.* 436 *bladz.*

Dit Deel bevat een drietal Antwoorden op de gewigtige Vraag, door het Genootſchap uitgeſchreeven. „ Op „ hoe veelerleie wyze kunnen ruime Buikontlastingen in „ Borstziekten, met of zonder ontſteeking, heilzaam of „ ſchadelyk zyn? Welke Borstziekten verdraagen dezelve „ best, en welke zyn het, integendeel, waarin dezelve „ hoogst gevaarlyk worden bevonden? Wat is dan, in „ die verſcheidenheid van gevallen en omſtandigheden, de „ pligt van een Geneesheer, ten opzigte van het bevorderen of beteugelen van deeze Ontlastingen?" Waar agter gevoegd is eene Waarneeming van een, door den kundigen Heelmeester A. N. RICHARD, op *Cabo de Goede Hoop*, gelukkig verrichte Operatie, wegens de wegneeming van den rechter arm in het Schoudergewricht, aan een Slaaven Jongen, wel kort, doch met de vereischte naauwkeurigheid, beſchreeven.

Gemelde Antwoorden, ingeleverd door de zeer geleerde Heeren J. J. VAN DEN BOSCH, *Med. Doct. &c. &c. in 's Hage*, J. VEIRAC, *Med. Doct. &c. &c. te Rotterdam*, en D. HEILBRON, *Med. Doct. &c. &c. in 's Hage*, draagen alle het kenmerk eener uitſteekende kennis en bekwaamheid in dit vak der Weetenſchappen; en, ſchoon op zeer verſchillende wyzen behandeld, verdienen zy door elken, practyk oefenenden, Geneesheer, met alle oplettenheid geleezen en overdagt te worden.

Het eerſte, van den, aan de geleerde Waereld niet alleen, maar ook voor het nut der Maatſchappy door een te vroegtydigen dood weggerukten *van den Bosch*, is geheel in eene *Hippocratiſchen* ſtyl, kort, duidelyk en naauwkeurig behandeld; het behelst een ſchat van geleerdheid. Wy berusten volkomen in de voorkeuze, door de Heeren Beoordeelaars der ingeleverde Antwoorden, aan het zelve toegekend, en verklaaren nimmer een gepaster en voldoender Antwoord, op eenige Geneeskundige Vraage gegeeven, geleezen te hebben.

Het tweede, door den, uit de menigte zyner Schriften en bekroonde Prysverhandelingen, alomme geachten *Veirac*, is voor den minder door eige waarneemingen geoeffenden Artz van zeer veel waardy, en zeer geſchikt

om

Digitized by Google

om hem ten vraagbaak, in zodanige gevallen, te kunnen verſtrekken.

Terwyl het derde, meer op redeneering, minder op bewyzen en ervaaring, ſteunende Antwoord van den geleerden *Heilbron*, eene zeer bekwaame handleiding voor dezulken, welke nog geene aanmerkelyke vorderingen in dit gedeelte der Geneeskunde gemaakt hebben.

Om de weetlust van dezulken, onder onze Leezers, op te wekken, dewelke zich niet verledigd hebben, om het Werk zelve in te zien, zullen wy alleen de *corollaria*, of het ſlot van het eerſte Antwoord, met weglaating der *Citatien*, afſchryven.

„ Uit het welk (zegt de geleerde *van den Bosch*) blykt:

I. „ Dat ruime Buikontlastingen in Borstziekten met „ ontſteeking, voor den vierden dag der Ziekte of op laa„ tere tyden, vooral op de dagen van ſcheiding, van zel„ ve ontſtaan, of door de Natuur zelve voortgebragt, van „ eenen galachtigen aart, de Ziekte oplosſende, en van „ den Lyder gemakkelyk ondergaan wordende, ten allen „ tyde voor heilzaam gehouden zyn.

II. „ Dat dezelve van aloude tyden in den beginne der „ Ziekte, zelfs tot den vyfden dag; of wanneer de Lyder „ weinig of geene ontlasting hadde; of wanneer de pynen bovenwaards zich tot de Sleutelbeenderen uitbreidden; of wel in hooggaande benaauwdheden van de „ Borst, met Koorts verzeld, zelfs wanneer 'er reeds gal„ achtige, en den vyfden dag, reeds eenigermaate etter„ achtige, Fluimen werden geloosd; of zelfs tusſchen de „ Aderlaatingen in de *Pleuritis*, door Klisteeren, welke „ by ARETÆUS, zelfs boven de Aderlaatingen geſteld wor„ den, zyn bevorderd geworden.

III. „ Dat dit van gelyken door eigenlyk gezegde Pur„ geermiddelen geſchiede, wanneer de pynen zich naar „ beneden verſpreiden; of in de *Hypochondria* zich ont„ hielden; of de *Hypochondria* opgezet waren met gerom„ mel in de Ingewanden, en alzo in den eigentlyk gezeg„ den *Apparatus primarum viarum*; en de ontlasting door „ het zo kennelyk uitzettende vermogen τὸ ὀργᾶν aange„ weezen werd.

IV. „ Dat ze van gelyken in beide gedaanten, in ver„ ſcheidene andere ſoorten van Borstkwaalen, vooral in „ ſommige *Epidemien*, doorgaans heilzaam bevonden zyn.

V. „ Dat dus, tegen deeze ontlasting door Buikzuive„ rende Middelen bevorderd, geenzins in eenen volſtrekten

Digitized by Google

„ zin ſtreed, de zo gevreesde *Aphorismus* van HIPPOCRATES, als welke geene gewoone, maar Borstziekten in „ den hoogſten graad byblyvende, en den Lyder ter ne„ dervellende, en aanhoudende ten onderwerp heeft, in„ welke de *criſis* weinig uitwerking hadde; daar HIPPO„ CRATES dan tegen zyn eigen Leerſtelzel aan zoude ge„ zondigd hebben, als welke, in de opgenoemde gevallen, „ dezelve aangepreezen en in 't werk geſteld had.

VII. „ Dat dezelve van gelyken heilzaam geweest waren„ in Ziekte zonder ontſteeking.

VIII. „ Doch weder hoogstgevaarlyk in alle ſleepende „ Teeringen, (*Phthiſes Catarrhales*) in ſommige *Tubercula* „ *Pulmonum*, in een droogen hoest: wanneer de Flui„ men terug bleeven, en meer dan matig waren, in de „ *Hydrops Pectoris*.

IX. „ Dat een Geneesheer, zich in de byzondere geval„ len en omſtandigheden, naar zekere regelen ſchikkende, „ een veilig richtſnoer hebbe, naar welke hy zich in de „ voorkomende gelegenheden, op het voetſpoor van kun„ dige Voorgangeren, gerust te bevorderen, en waar die „ te veel of onmaatig zyn, of nadeel aanbrengen, te be„ letten of te beteugelen.

X. „ Dat van alle tyden hiertoe geſchikte en veilige „ middelen zyn uitgedacht, en in 't werk geſteld; zo „ door het verſtompen der ſcherpte, het uitſpannen en „ buigzaam maaken der deelen, door het verdunnen der „ dranken en voedſels, het voorkomen der ophoopingen „ en onthouden der drekſtoffen, en het tegengaan van „ derzelver bederf, door tydige gepaste afleidingen, als„ mede door gepaste Buikzuiverende middelen, van onde„ ren en van boven, toegediend.

XI. „ Dat de laatere tyden, en vooral de tegenwoordige, „ zich hierin op eene zagtere en gemaatigdere handelwyze, „ boven die van de aloude Geneeswyze, te beroemen heb„ ben; door welke men tot die ſterke middelen, waar van „ de Ouden zich bedienden, niet behoeve de toevlugt te „ neemen; maar zich van veele zachtere, en met deezen „ Landaart meer overeenkomende, gebruik maaken konnen „ en moogen.

XII. „ Dat, dit alles in acht genoomen zynde, men in „ dit, in den eerſten opſlag, duister ſchynende gedeelte „ der Geneeskunde, eenen evengelyken gebaanden weg „ vinde, welke in de overige gedeelten der heilzaame „ Weetenſchap zo luisterryk uitſchittert."

Ne-

Digitized by Google

Nederlandſche Inſecten; door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam by* J. C. Sepp, 1790. *In quarto.*

In twee Plaaten geeft ons hier de opmerkzaame *Sepp* weder eene zeer juiste afbeelding van eene ſchoone Rups, zo als dezelve op een Heidetakje aast, en zig ook op de Wilgebladen geneert; zig vervolgens in een Spinzel verbergt, in eene Pop verandert en als een Vlinder te voorſchyn komt; met eene nevensgaande tekening van deszelfs Ey, zo als het zig voor 't bloote oog, en, ter betere onderſcheidinge, vergroot laat beſchouwen. By de, naar gewoonte, naauwkeurige beſchryving van deeze Rups, in derzelver voornaamſte byzonderheden, deelt ons de Authour, ter deezer gelegenheid, ook nog mede eene aanmerking wegens het Spinzel, waarmede de Rupſen zig, als zy in Poppen zullen veranderen, veelal omkleeden; die wel gegrond voorkomt, en de verdere waarneemingen der Liefhebberen vordert. — Een berigt gegeeven hebbende van 't Spinzel deezer Rupſe, 't welk die byzonderheid heeft, dat het, wanneer men 't in de hand, of tuſſchen de Vingers neemt, kleeft en vasthegt, even als of het met eenig kleeverig Vogt beſmeerd, of met ongemeen kleine Haakjes voorzien ware, gelyk het zogenoemde Kleefkruid (*Aparine*), zo tekent hy verder nog deeze byzonderheid aan.

„ Men heeft het ook, doch niet zeer dikmaals, dat eene Rups, gelyk het my in dit ſoort is voorgekomen, door zwakte niet in ſtaat was zich een behoorlyk Spinzel te vervaardigen; dit had ten gevolge, dat de Vlinder, welke uit eene zodanige Pop, zonder Spinzel zynde, uitkwam, kreupel was. Dit heeft my in myn gevoelen verſterkt, dat, namenlyk, een zodanig uitwendig Bekleedzel van de Pop, gelyk een Spinzel is, ook nog tot andere eindens en oogmerken, door eenen alwyzen Schepper bepaald was, dan maar alleen om de Poppen, voor van buitenkomende toevallen, het zy koude als anderszins te beſchermen; zekerlyk, ja, dient het zelve ook hier toe ten ſterkſte; maar niet alleen. Want om hiervan meerder overtuigd te weezen, of het Buiten-bekleedzel eener Pop, tot de volmaaktheid van eenen Vlinder, iets bydroeg, zo knipte ik, dewyl ik toch de ruimte van Spinzels had, verſcheidene van dezelven open, nam de Poppen daaruit, en leide deze voorzichtig in eene Doos, zacht neder: het

Digitized by Google

gevolg was, dat, uit alle die van hunne Spinzels beroofde Poppen, onvolmaakte of kreupele Vlinders voortkwamen. Het is bekend, dat alle Rupſen, ieder in haare ſoort, en op haare wyze, de Spinzels, waarin zy tot Poppen veranderen moeten, zo vervaardigen, dat de Vlinder, wanneer het Poppevlies vaneen barst, een zeker Vocht voor uit de Borst of Kop van zich gevende, tegen het Spinzel aan, hetzelve daardoor als dan, daar ter plaatze, als van een weekt, en de Vlinder, 'er tegen drukkende, zich eene opening in het zelve maakt, dus doende in ſtaat is, 'er uit te komen. Dit uitkomen des Vlinders, door het gemaakte Gat in het Spinzel, het welk maar naauwlyks zo groot is, dat de Vlinder 'er uit kan, moet noodzakelyk in de Vlerken van het nu geboren wordende Dier, om zo te ſpreken, eene uitrekking veroorzaaken. En zoude het wel niet deze uitrekking kunnen zyn, welke tot het volkomen bereiken der volle grootte van de Vlekken, veel kan bydraagen; terwyl een Vlinder, welke door geen Spinzel, 't zy van welke natuur dit ook wezen mag, behoeft door te breeken, deeze uitrekking niet ondergaat, en daardoor kreupel of met onvolmaakte Vlerken word. Doch ieder Liefhebber der *Entomologie* (Inſectenkunde) begrypt lichtelyk, dat dit maar alleen betrekking heeft tot zulke Vlinders, welker aart en eigenſchap het mede brengt, om door een Spinzel, 't welk de Rups vervaardigd heeft, door te kruipen: want Rupſen, welker natuurlyke eigenſchap het is, om dit geheel niet te vervaardigen, gelyk by voorbeeld de meeste Dagvlinders zulks niet doen, ſpreekt het van zelve, dat de zodanigen hiertoe niet behooren, of deze uitrekking der Vlerken niet nodig hebben."

Volledige Beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken; en vermeerderd met de Theorie en Practyk der beste Inlandſche Konſtenaaren en Handwerkslieden. Met Plaaten. Vierde en Vyfde Stuk. Te Dordrecht by A. Blusſé *en* Zoon. *In gr. oct.* 124 *bl.*

Een geest van naauwkeurige opmerkzaamheid kenſchetſte de uitvoering der drie voorige Stukjes deezer onderneeminge dermaate, dat allen, die of daadlyk de hand hebben, of eenigermaate belang ſtellen, in den Lande zo nut-

Digitized by Google

nuttige Konſten, Ambachten, enz. deeze manier van derzelver beſchryvinge met eene vry eenpaarige goedkeuring toegejuicht hebben. Daar nu dit vierde en vyfde Stukje, ten deezen opzigte, vooral niet minder is, heeft men t'over reden, om de voortzetting van dit Werk met een gunſtig oog te beſchouwen; en de leergierigen aan te moedigen, om 'er een naarſtig gebruik van te maaken, ter bevordering eener welgegronde Theorie, en ſteeds verbeterende Practyk, waartoe de hier medegedeelde onderrigtingen alleszins dienſtig zyn.

Het vierde Stukje gaat bepaaldlyk over den arbeid der zodanigen, die zig op de *Leêrbereiding* toeleggen. Ter duidelyker ontvouwinge hiervan, neemt de kundige onderzoeker *Kastelein* de volgende ſchikking in agt. Eerst ſlaat hy 't oog op den *Leêrlooier*, die zich, ter bereidinge der huiden tot *Leêr*, onder anderen ook van *Run*, by de Duitſchers *Loh*, bedient: en dan op den *Leêrtouwer*, die het *gelooide Leêr*, door trappen, kloppen, enz. dat men *touwen* noemt, tot verdere volmaaktheid brengt. By deeze twee komen voorts in opmerking de *Witlooier*, die het Leêr, zonder Run, door middel van Aluin, Zout, enz. bereidt; en de *Zeemleêrbereider*, die zulks doet, zonder Run of Aluin, door middel van *volling*, met eenig vet lichaam. Wyders geeft hy ons een berigt van verſcheiden manieren van buitenlandſche bereidingen van kostbaare en meer vreemde ſoorten van Leêr, als daar is het Rusſiſche *Jugtleêr*, het Franſche *Hungaarsch-leêr*, het Engelſche *Zoolleêr* en meer dergelyken, waar onder ook het *Maroquin*, *Corduaan* en *Chagrin*; van welker bereidingen hem minder of meerder leerzaame onderrigtingen ter hand gekomen zyn. Dit alles gaat eindelyk vergezeld van eene beſchryving der Werkplaatzen en Gereedſchappen van den Leêrlooier, Leêrtouwer, Wit- en Zeemlooier, met eene verklaaring van negen daar toe behoorende Plaaten, die, naauwkeurig uitgevoerd, ons deeze bewerkingen duidelyk voor oogen ſtellen.

Op eene insgelyks onderſcheidende wyze wordt ons, in 't volgende Stukje, de *Kaarſenmaakery* ontvouwd, zo ten aanzien van het voorafgaande *ſmeer-ſmelten*, als van de daadlyke bereiding, 't zy van *getrokken* of van *gegooten Kaarſen*. Men geeft ook hierby eene nevensgaande verklaaring van de daar toe vereiſchte Werkplaats en Gereedſchappen, volgens derzelver juiſte afbeelding in een drietal van weluitgevoerde Plaaten; en tevens eenige aanmerkingen over etlyke byzonderheden, die tot de zuiverheid

Digitized by Google

der Kaarſen, het wel branden, enz. betrekking hebben.— Opmerkzaame Fabrikanten zullen in het een en ander Stukje nog al nuttige berigten ontmoeten, en voor hun, die ſmaak hebben, in naſpooringen van deezen aart, zal de behandeling, in meer dan één opzigt, mede haare gevalligheid hebben. —— Onder dit ſlag van Artykelen behoort, uit veelen, het geen ons hier gemeld wordt, wegens het aanvallige *Maroquin*, waarvan het verſlag aldus luidt.

„ *Maroquin* is eene ſchoone daarſtelling van Leêr, dien naam draagende na *Marocco*, de plaats, waar het zelve het eerſte en het beste gefabriceerd werdt. Het wordt uit Geitenvellen bereid; en wel nog heden het ſchoonſte, in de *Levant*; bijzonder op het Eiland *Cyperen*, te *Diarbéker*, en in meer plaatzen, in *Klein Aſië*. De vellen worden gekalkt, onthairt, in eene loog van hondendrek, daarna in eene loog van *ſumach* (ſmak) en galnooten, voorts in zemelenwater, en ten deele in een afkookzel van honig of vijgen, in gesting gebragt, met olie geſmeerd, en rood, geel of zwart geverwd.

„ De Graaf van MAUREPAS zond, toen hij Minister van 't Zeeweezen was, ten jaare 1730, den bekenden GRANGER na de *Levant*, om 'er de *Maroquin-looijerij* te leeren. Volgens het bericht van den laatstgenoemden, werdt 'er, in den jaare 1749, te *St. Hippolytus*, in den *Overelſas*, eene fabriek van *Maroquin* opgericht, welke, in 1765, zeer groote vryheden genoot, doch welke reeds weder vervallen is. Voor eenige jaaren, zond de *Londonſche Maatſchappij, ter aanmoediging van Kunſten*, met het zelfde oogmerk, zeketen *Armeniër*, PHILIPPO genaamd, na *klein Aſië*; volgens wiens berichten men in *Londen* eenige gelukkige proeven gemaakt heeft. GRANGER en PHILIPPO ſtemmen in de hoofdzaaken overeen, en vermoedelijk is de behandeling in de *Levant*, aan alle plaatzen, en voor alle ſoorten, niet eenerlij. —— In Duitschland heeft een zekere BINKEBANK, te *Halle*, eene Fabriek van *Maroquin* opgericht; welke echter, wel ras, van wegen de zeldſaamheid of duurte der Geitenvellen, is te niet geraakt. In 't algemeen is de Heer BECKMAN van oordeel, dat men, in de Europeïſche navolgingen, in verſcheidene opzigten, van de Levantſche wijze zij afgeweeken, en dus niet volkomen dezelfde waaren heeft verkreegen.

„ Volgens PHILIPPO (in 't *Hannoveriſches Magazin*, 1770. *ſ.* 609.) zijn de ſtoffen, voor de roode verf, *conchenille*, *curcuma*, *aluin*, *granaattappelen* en *zuiker*; voor de geele verf,

Digitized by Google

verf, *aluin* en de *besſen* van de oosterſche *rhamnus:* voor deeze laatſten neemt men bij ons *graines d'Avignon:* deeze kunnen ondertusſchen met de eerstgenoemden zeer verſchillen.

„ Veel waarſchijnlijkheid heeft het denkbeeld van VON JUSTI, dat, namenlijk, de groote ſchoonheid van het *Aſiaſche Maroquin* voortkome, doordien men daar toe neemt de vellen van de *Angoriſche* Geiten, en dat men in elke Stad, in *Aſië*, waar men dit Leêr looit, ſlechts *Maroquin* van ééne koleur maakt, zoo dat elk in de ſchoonheid der koleur gelegenheid heeft om uit te munten.

„ Men heeft SPRENGEL verzekerd, dat het *Maroquin*, in Duitschland, van *Boheemſche* Geitenvellen bereid worde, dat men ze met *ſumach* gaar maakt, gelyk men weet dat ook de *ſmak* in *Aſië* tot het looijen deezes Leêrs gebruikt wordt.

„ Volgens den Heer DE LA LANDE bereidt men het *Maroquin* aldus. In *Parijs* droogt men de Geitenvellen; watert ze drie of vier dagen, in eene gewoone houtloog, en plaatst ze daarna, even als de gewoone Kalfsvellen, in de kalkkuip; daarop worden ze gehaird, en nogmaals in de kalkkuip gebragt. Zoo wel volgens deeze, als naar de volgende bewerking, moeten de vellen volkoomen in water gezuiverd en met knotzen gevold worden: want de zuivering is hier vooral noodwendig, op dat het kalkwater de koleuren niet nadeelig worde. Hierop zetten zij de vellen in eene loog van hondendrek, die het Leêr zeer leenig maakt, en het kalkwater nog meer uittrekt. De Duitſche Looijers, zegt hij, naaien ieder vel toe; broeien de *ſmak* met heet water, en gieten dit, zoo warm als het vel zulks kan verdraagen, in het zelve; zoodanig worden eenige vellen in een vat geworpen, en daarin blijven ze 24 uuren; moetende het vogt een paar maal gewarmd worden; en na de vellen nogmaals aldus gezuiverd zijn, worden ze *rood* geverwd.

„ Hiertoe gebruikt men kermesbeziën in water gekookt, of ook ſtokjeslak, galnooten, aluin en conchenille in water gekookt. Vervolgens worden ze door eene loog van galnooten en water gehaald. Dan deeze laatſte loog komt in geene aanmerking, wanneer de vellen in ſmak gaar gemaakt zijn. Ten laatſten worden ze gewasſchen, met eene olie ingeſmeerd, gedroogd, met een hout glad geſtreeken, en eindelijk gekrispeld, op dat de nerven weder zouden opkomen. Als men dit Leêr *geel* wil verwen, doet men

Digitized by Google

het, voor het verwen, in de galnooten-loog, van welke men zich echter niet bedient, als de vellen in ſmak gelooid zijn. Het geel verwt men met Avignonſche beziën. —— *Zwart Maroquin* willende verwen, kookt men de vellen in water met galnooten en Cyperſchen vitrioel; of men ſtrijkt ze alleen met ijzerzwart. *Blaauw*, verwt men het, met Indigo, en *groen* met Spaansch groen, of met een mengzel van geel en blaauw. —— Eindelijk weet men, dat het *Maroquin* ook den naam draagt van *Safiaan.*"

Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konſten in Groot-britanje, omtrent het einde van de agttiende Eeuw; door Dr. GEBH. FRIEDR. AUG. WENDEBORN, *Predikant te Londen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1790. *Eerſte Deel*, 323 *bladz. behalven het Voorwerk. Tweede Deel*, 332 *bladz. in gr.* 8vo.

(Tweede Uittrekſel.)

Na nog eenige Aanmerkingen ter bevestiginge van zyn voorig gezegde bygebragt te hebben, vervolgt de Schryver (*). „ Men roemt de edelmoedigheid der Engelſchen, als een „ trek van derzelver nationale karacter, en men heeft in „ veele opzigten gelyk. Uit dien hoofde zyn zy ook zeer „ geneigd, om de bewyzen, daar voor, openbaar te maken, „ en de geheugenis daarvan te bewaren.... De vervoeringen van het medelyden, en de gevoelens der menschlievendheid, vertoonen zig by hen ſnel en heviglyk. Men „ oeffent groote toegevendheid jegens zwakheden en misſtappen.... Ondertusſchen vindt men hier ook genoeg „ lage zielen, die de gevoelens der menschlykheid verlochenen, en de edelmoedigheid weinig kennen.... De „ handelwyze der Engelſchen in Oostindie, en de daar geplonderde arme Inwoners ſtrekken in der daad, zo wel als „ eenige anderen, die het ſlagtoffer der hebzugt geworden „ zyn, tot een onuitwisbare vlek voor deze zo zeer geroemde edelmoedigheid. De geregtsdienaars, die de ſchuldenaren gevangen nemen, de kerkenopzieners van de hooge „ Kerk, de beſtierders van de armenſtaten (†), zo wel, „ als

(*) Bl. 253.

(†) In welk licht de Schryver deezen plaatze, kan men zien in het 8ſte Hoofdſtuk des Iſten Deels.

Digitized by Google

„ als vele geestelyken van de Hooge Kerk, wanneer zy „ hunne tienden en andere inkomſten invorderen, ſchynen „ de edelmoedigheid zo weinig op de lyst hunner deugden „ te plaatzen, als de leden der heilige Inquiſitie, of de trotſche invorderaars van de gemeene middelen."

De Schryver erkent „de milddadigheid der Engelſchen." Doch het geen hy onmiddellyk hierop laat volgen, maakt vry groote uitzonderingen op die algemeene erkentenis. „Ik „ heb, zegt hy (*), in geen land meer armen gevonden, „ dan in England, en in geen ſtad meer bedelaars, dan in „ Londen. Het gebrek ligt duidelyk in de verkeerde inrigting van de armeſtaten, en in de kwalyk begrepen beſteeding van het daar toe geſchikte geld.... Ik denk.... „ te kunnen.... bewyzen, dat noch de inrigtingen die hier „ voor de huisarmen gemaakt zyn, noch de Godshuizen, „ een voldoenden grond opleveren, om de milddadigheid in „ een karakterſchets der Engelſchen boven aan te ſtellen. „ De belastingen, die de Staat Jaarlyks in alle de kerſpelen „ voor de armen laat invorderen, moeten, uit hoofde eener „ akte van 't Parlement, zonder verweigering betaald worden. De meesten tellen dit geld met tegenzin uit, dewyl „ zy van begrip zyn, dat het oogmerk, om de behoeftigen „ te verzorgen, daardoor niet bereikt wordt. Zy worden „ geplaagd door bedelaars, en denken, dat zy het geld, indien de verdeeling daarvan aan hun zelven wierd overgelaten, veel beter zouden kunnen beſteden. Dus verdwynt „ de milddadigheid aan de zyde des genen die zo denkende „ geeft....

„ Onder de Godshuizen zyn 'er ook velen, die geen beter getuigenis geven voor de milddadigheid der Engelſchen. Anderen egter doen het wel degelyk. Met betrekking tot de eerſten, is de aanleiding tot derzelver ſtigting „ niet zelden aan by-oogmerken toe te ſchryven, welken „ bewyzen, dat ware edelmoedigheid niets tot den aanleg „ heeft toegebragt (†)....

„ Nog zoude men op de godsdienſtige ſtigtingen der Engelſchen mogen aanmerken, dat het grootſte gedeelte der „ in-

(*) Bl. 256.

(†) De Schryver brengt hiervan een voorbeeld by, dat wy overſlaan, doch voegt 'er nevens, dat 'er veele Godshuizen zyn, „ die men moet aanmerken als onwraakbare getuigen van zulke „ gemoedsneigingen, welken uit eene bron van mildheid en „ Menſchlievendheid voortvloeien."

Digitized by Google

„ ingeteekende penningen, *for the honour of the nation*, ge-
„ lyk men hier telkens hoort zeggen, dat is, ter eere van
„ de Natie, tot timmering van 't gebouw verſpild worden.
„ Men moet een aanzienlyk huis hebben, welk de oogen
„ tot zig trekt; eene fraaie Kapel,... met alles wat daar
„ by behoort, enz.... Het onderhoud van zulk een ge-
„ bouw komt ook hoog te ſtaan, en ik ben volkomen over-
„ tuigd, dat, onder meer andere ſtigtingen van dien aart,
„ het Gasthuis voor vondelingen, en dat ter inënting van
„ de Kinderpokjes, ten minſten, een derde meer van zulke
„ voorwerpen, waar voor zy opgeregt zyn, zouden kunnen
„ innemen, indien zy met minder pragt opgetrokken wa-
„ ren, en de dagelykſche herſtelling niet zo veel kostede.

„ Uit al het gezegde volgt, dat een vreemdeling, die uit
„ deze ſtichtingen, een beſluit, omtrent het weldadige in
„ der Engelſchen karakter, wil opmaken, zig wagten moet,
„ van geen te overyld oordeel te vellen. Het is zeker, dat
„ deze Natie met hare milddadigheid veel grooter vertoo-
„ ning maakt dan anderen; doch aan den anderen kant,
„ heeft zy ook meer geld en meer nationalen hoogmoed, en
„ tevens zoude men altoos met regt mogen vragen, of zy
„ niet in ſtaat was, in dit opzigt, veel meer te doen. Een
„ Engelschman kent de waarde van 't geld byzonder wel,...
„ en begrypt met de Romeinen van JUVENALIS leeftyd, dat
„ het geld de maatſtok is, naar welke de waardy van een
„ Mensch wordt afgemeten (*)."

De Schryver ſtelt vervolgens eenige Aanmerkingen voor, over de Invaliden-huizen te Greenwich en te Chelſea, betreffende zo de pracht dier gebouwen zelve, als het, in evenredigheid van de Britſche Zee- en Landmagt, geringe getal der geenen, welken uit die ſtigtingen onderhouden worden, en beſluit dezelve, met deeze maar al te gegronde bedenking. „ Om de waarheid te zeggen, kunnen de grooten
„ der aarde, die het leven van den geringen en eenvouw-
„ digen, zo zeer in den kryg, ter bereiking hunner oog-
„ merken, blootſtellen, ligtelyk zulk eene kleinigheid als
„ zodanige Godshuizen, by wyze van lokaas uit werpen,
„ op dat een verminkte of afgeleefde Soldaat, die niet on-
„ der de wapenen is omgekomen, hoop voeden moge, van
„ zyne dagen in rust te zullen eindigen (†)."

Met

(*) „ Quantum quisque ſuâ nummorum ſervat in arcâ,
„ Tantum habet & fidei."
Sat. III. *vs.* 143.

(†) Bl 261.

Digitized by Google

Met lof ſpreekt de Schryver van „ de billykheid in han-
„ delwyze der Engelſchen," zo in het gemeene leven, als van *den* geest van gelykheid, welke in de Engelſche wetten heerscht, „ en de ondervinding, zegt hy, bewyst, dat „ geld en aanzien in de vierſchaar, ſchoon ook de klager „ arm zy, geheel niet te ſtade komen, maar dat in tegen- „ deel de goede naam, die een beſchuldigde in de Werelt „ heeft, zeer tot zyn voordeel ſtrekt, wanneer de klagte „ aan eenige twyffeling onderhevig is. Ik geloof, dat geen „ volk uit aangeboren gevoeligheid, meer toegeeflykheid je- „ gens den zwakken, en meer medelyden jegens den onge- „ lukkigen koestert, of zig volledíger naar de ſpreuk van „ SENECA: *res ſacra miſer eſt*, gedraagt (*)."

„ Dat de Engelſchen vrymoedig in hun voorkomen zyn, „ eischt geen uitvoerig bewys (†).... In dit land, GOD „ zy geloofd! zyn niet alleen de gedagten, maar ook de „ tong, de pen en de drukpers, vry, en 't gevolg daarvan „ is, dat een Engelschman geen beweegreden heeft om „ den huichelaar te ſpelen.... Ik wil my geenzins als een „ voorſpraak der misbruiken van de vryheid der drukpers „ inlaten... maar des niet te min, durf ik... gerustelyk „ ſtaande houden, dat het misbruik, welk hier, nu en dan, „ zig inmengt, oneindig, door het nut wordt overtroffen. „ Het gantſche volk ſpant hier de vierſchaar.... Ieder „ wordt gehoord en ieder heeft vryheid om zig te verdedi- „ gen. Waren 'er onder alle Natien zulke herauten, wier „ luide ſtem in ſtaat was om ſchaamte en vrees op te wek- „ ken; ware de gemeene man overal zo gretig als hier, om „ openbare bladen te lezen, zo zouden losbandigheid, on- „ derdrukking en bygeloof, uit vele ſtreken, wel dra, by „ meerderheid van ſtemmen, verbannen worden, en volke- „ ren die lezen konden, en ſchryven durfden, zouden eer- „ lang ophouden ſlaaven te zyn.... Men huichelt (§) noch „ over tafel, noch in de dagelykſche verkeering, noch in „ de geſprekken, over welke ſoort van onderwerpen die ook „ mogen lopen. Zelfs in 't ſtuk van den Godsdient, komt „ de Kwaker, de Herdooper, de Sociniaan, de Deïst, even „ onbeſchroomd voor zyne gevoelens uit, als de regtzin- „ nigſte aanhanger der Bisſchoplyke Kerk, of de ſtrengſte „ Presbyteriaan: en het zonderlingſte is, dat deze zo on- „ derſcheiden denkende hoofden, elkander die vrymoedig-

„ heid

(*) Bl. 263. (†) Bl. 266.
(§) Te weeten, in Engeland.

Digitized by Google

„ heid niet kwalyk nemen. — Hoe vreemd moet dit niet „ aan yveraars in andere landen voorkomen, die alles, zon„ der eenige wereltkennis, door den bril hunner vooroor„ deelen beſchouwen!"

Volgens de Aanmerking des Schryvers (*), welke niemand zal betwisten, „behoort de moed mede tot het karakter der „ Engelſchen, maar zy hebben dien met andere volkeren „ gemeen." Hy ſchynt, evenwel, te denken, dat zy, minder dan anderen, den dood vreezen. By deeze gelegenheid ſpreekt hy van den in Engeland zo menigvuldigen zelfmoord, en ſtelt, als de voornaamſte oorzaak van denzelven, de aldaar gebruikelyke opvoeding, en de geringe vlyt, welke men aanwendt, om de kinderen tot het breidelen hunner driften te gewennen: terwyl, onder de Kwakers, die lucht en voedſel met de overige Engelſchen gemeen hebben, maar eene andere richting in de opvoeding hunner kinderen volgen, de zelfmoord, zo niet ganſchelyk ongehoord, ten minſten in den hoogſten graad zeldzaam is.

„ Men geeft voor, zegt de Heer WENDEBORN, dat treu„ righeid en zwaarmoedigheid den bewoneren dezes Eilands „ zyn aangeboren: doch ik ben in geenen deele van dat ge„ voelen. Allen zyn zy liefhebbers van 't vermaak, ſchoon „ ieder zig het zelve naar zyn eigen verbeelding, en dik„ wyls in opvolging van de belagchelykſte invallen, ver„ ſchaft. Dit gaat zo verre, dat *a ſhort life and a merry* „ *one*, dat is, een kort en vrolyk leven, een uitdrukking „ is die als een ſpreekwoord gebruikt wordt, en die zeer „ velen, tot hun groot nadeel, in praktyk brengen (†)."

„ In de Engelſche gezelſchappen heerscht zo veel vreugd „ en levendigheid, als in die van eenig ander volk; en tot „ myn groot genoegen, heb ik dat ſtyve, die laffe boertery, „ die gemaakte geestigheid, die zugt tot twistredenen, „ waarmede men elders zo zeer geplaagd wordt, daar niet „ gevonden.... Onderwyl gebeurt het meermaals, zelfs in „ talryke gezelſchappen, dat 'er op eens, na veel praatens „ en boertens, een ſtilzwygen volgt, welk eenige minuten „ aanhoudt, en alle de tronien in een ernſtige plooi brengt. „ Dit is een zaak, die den Engelſchen byzonder eigen is, „ en zy zyn zelven daarvan zo wel bewust, dat zy zulk „ eene Pauſe jokkende *an engliſh converſation*, een Engelsch „ geſprek, noemen (§).... Spreekt een Engelschman wei„ ni-

(*) Bl. 268. (†) Bl. 278.

(§) Bl. 280. De Schryver laat hierop volgen, dat de ſtyfheid der

„ niger, in vergoeding, geeft hy ons in tien woorden meer
„ gezond verſtand, dan een ander dikwerf in honderd. Ver-
„ zekert hy my, met een enkel woord en het drukken van
„ myn hand, dat hy myn vriend is, ik vertrouw ſterker
„ op dat enkelde woord, dan op honderd ellendige en niets
„ betekenende pligtpleegingen (*)."

„ Men zegt, van de Engelſchen, dat zy voor zig zel-
„ ven denken; en dien lof kan hun in der daad ook nie-
„ mand betwisten. Men treft hier... ook wel Menſchen
„ aan, die anderen voor zig laten denken, doch derzelver
„ getal is..., niet groot: en ſchoon ſommigen de geloofs-
„ belydenis van 't Hof in alle punten blindelings nabau-
„ wen, om dat zy jaargelden en andere voordeelen genie-
„ ten...; geloof ik egter, dat 'er onder de zodanigen niet
„ veel

der Noordſche Volken, en de ſnapachtigheid der Franſchen, den Engelſchen vreemd en wonderlyk voorkomen. Dit zy zo. Maar hy voegt 'er by, dat HUGO DE GROOT, in het Jaar 1613, veel van zyne achting in Engeland verloor, „ doordien hy meer ſprak dan „ de lieden hier verkozen te hooren. ABBOT, Aartsbisſchop van „ Kantelberg, zegt van hem, dat hy een ſnapper was, en beves- „ tigt het oordeel van zyn' Koning, welken men toch het recht „ van iemand, wegens pedantery uit te lagchen, niet weigeren „ kon, dat DE GROOT een ſchoolvos was, die veel woorden ge- „ bruikte, maar weinig oordeel toonde." —— Het verwondert ons eenigzins, dat de kundige Vertaaler onzen grooten landgenoot niet verdedigd hebbe, tegen deeze raauwe beſchuldigingen, en niet minder, dat de Heer WENDEBORN ze bybrenge, zonder eenige mispryzing, ja eerder met eene ſoort van goedkeuringe. —— Of DE GROOT een man van oordeel ware, mag ieder beſliſſen, welke in ſtaat is om deszelfs Werken te verſtaan. Wat ook de nyd en kwaadaartigheid eenen SALMASIUS en anderen hebben doen ſchryven, die Werken zullen altoos in eere blyven, zo lang waare geleerdheid en ſchrander verſtand eenige achting behouden. —— Koning JACOB DE I was een der grootſte pedanten van zynen tyd, en dus geheel niet bevoegd, om anderen pedantery te last te leggen, of hen daarom uit te lachen, ten ware men den regel Joh. VIII. 7. wilde vernietigen. —— GEORGE ABBOT was een driftig tegenſtander der gevoelens van ARMINIUS, en bezet met vooroordeelen tegen allen, welken dezelve begunſtigden. Zie BRANDT's *Leven van* HUIG DE GROOT, bl. 49, 50. M. LE VASSOR, *Histoire de* LOUIS XIII, T. I, p. 212, 219, 747. T. II, p. 751. T. III, p. 298. Dit zy genoeg, raakende een onderwerp, waar-toe wy hier ons niet verder kunnen inlaaten.

(*) Bl. 282.

Digitized by Google

„ veel zyn, wier eenvouwdigheid verre genoeg gaat, om
„ de taal die zy voeren, en de grondregels naar welke zy
„ leven, voor waar en goed aan te nemen. Zy, die door
„ een yverige verdediging van de vryheid, het Hof in de
„ noodzaak gebragt hebben, om hen met gunſten op zyne
„ zyde te trekken, zyn even zo weinig regtſchapen be-
„ keerlingen, als Joden, die zig, op hoop van telkens
„ nieuwe pillegiften te verzamelen, op onderſcheiden plaat-
„ zen laten doopen (*).... Voor 't overige is men over-
„ tuigd, dat een Mensch, die in aanzien ſtaat en kostbare
„ of zonderlinge klederen draagt, even zo wel een Mensch
„ is als een ander (†). De aanzienlykſte Engelschman is
„ overtuigd, dat zyne landsgenoten zo vry zyn, zo wel
„ gezond verſtand bezitten, en zo wel hun denkend ver-
„ mogen kunnen oeffenen, als hy zelve.... Een Lord CLI-
„ VE, die Mogols en Nabobs voor zig zag nederbukken,
„ en als een Deſpoot in 't Oosten regeerde, is in England
„ niet meer dan een ander Engelschman, enz. (§)."

De Schryver oordeelt (‡), dat de Hollanders in werkzaamheid de Engelſchen overtreffen, en merkt aan, dat
„ geen ſoort van Menſchen zo zeer op Vier- en Feestdagen
„ gezet is, als de Engelſche handwerkslieden en derzelver
„ knegten. Ik geloof, zegt hy, dat men hier veel ge-
„ maklyker willekeurige wetten zoude kunnen invoeren,
„ dan inbreuk maken op de gewoonte van 't gemeen, te
„ Londen en ook op andere plaatzen van England, om,
„ ter gelegenheid der drie hooge Jaarfeesten, telkens agt
„ dagen lang in ledigheid, dronkenſchap en baldadighe-
„ den, door te brengen."

Van den heerſchenden dobbelgeest, en buitenſpoorige weddenſchappen der Engelſchen, ſpreekt de Schryver naar verdienſte. Van de laatſte brengt hy een paar voorbeelden by, van welke wy één tot een ſtaaltje zullen aanhaalen.
„ Daar viel iemand in de Theems. Onder de genen, die
„ aan den Oever ſtonden, heerschten onderſcheiden ge-
„ dagten, over de waarſchynlykheid, dat de Man zig zoude
„ redden of verdrinken, en ſtraks ging men aan 't wed-
„ den. Zeker win ik, zegt 'er een, hy begint reeds te
„ zinken. Op 't zelfde oogenblik ſteekt een derde met
„ een boot af, om den ongelukkigen te redden. Houd
„ daar! roept de ander hem vol yvers na, dat is niet
„ bil-

(*) Bl. 283. (†) Bl. 284.
(§) Bl. 285. (‡) Ald. enz.

Digitized by Google

„ lijk, zo doende, moet ik myn weddenſchap wel ver-
„ liezen (*)."

Nieuwsgierigheid en ligtgeloovigheid, met onrustigheid van aart, worden mede geteld onder de charactertrekken der Engelſchen. De Schryver erkent, dat zy deeze met de Franſchen gemeen hebben, maar voegt 'er by, dat zy, by de laatſten „ meer voortſpruiten uit derzelver lugtigen „ en ligtzinnigen aart, dan uit inwendige ontevredenheid „ en een onvergenoegd hart, gelyk het geval doorgaans „ is onder de Engelſchen (†)." Wy kunnen hem, in zyne Aanmerkingen over dit onderwerp, niet volgen, daar wy in het tegenwoordige bericht reeds merkelyk buiten onze gewoone paalen zyn getreden.

Eene byzonderheid, nogthans, in het Engelſche character, is van te veel aanbelang, om ſtilzwygende voorbygegaan te worden. „In geen land zyn armoede en ou„ derdom meer veragt dan hier. Jong en arm te wezen, „ kan nog door den beugel, dewyl de mogelykheid van „ ryk te worden overblyft: maar de ouderdom, ſchoon „ ook van rykdom verzeld, is nimmer voor kleinagting be„ veiligd. Nadien de verzadiging der begeerte, om naar „ den hedendaagſchen trant te leven en mede te kunnen „ doen, 't welk hier wegens de duurte zo kostbaar aan„ komt, overal, en inzonderheid in England, door den „ grooten hoop voor het hoofdoogmerk van 's Menſchen „ beſtaan gehouden, en de drift daartoe vroegtydig genoeg „ door aanpryzing en voorbeeld gekweekt wordt, agt zig „ de aankomende jeugd ten vollen beregtigd, om de oude„ lieden, wier grooter of kleiner vermogen zy hopen te „ erven, een goede reis te wenſchen naar de andere we„ reld. Men kan niet ontkennen, dat het zelfde in andere „ landen ook dikwyls genoeg is op te merken; doch in „ England heeft het by uitſtek plaats, en wel inzonder„ heid onder den middenſtand, by welken men het elders „ zo doorgaans niet ontwaar wordt.... De jonge lieden „ van twintig tot agt en twintig jaren, zo van de eene „ als de andere kunne, geven in England den toon in de „ zogenaamde vrolyke en fatzoenlyke gezelſchappen. De „ Moeders, en vooral de Vaders, laten zig door hunne „ aankomende kinderen regeren, en men zoude denken, „ dat velen overtuigd zyn, dat het in der daad hunne „ zaak is, de jonge lieden niet tegen te ſpreken, terwyl „ de-

(*) Bl. 289. (†) Bl. 290.

Digitized by Google

„ dezen ook zeer gereed zyn, om den ouden, niet alleen
„ te bedaiden, maar zelfs openlyk in 't aangezigt te zeg-
„ gen, dat de tyden thans veel verlichter geworden zyn,
„ en dat het hun beter ſtaat ſtil te zwygen, dan in den
„ toon van grommende betweters te ſpreken (*)."

De Schryver beſteedt vervolgens nog eenige bladzyden aan het character der Engelſche Vrouwen: doch hierin zullen wy hem niet volgen.

Drukfeilen zyn bykans onvermydelyk in Werken van eenige uitgeſtrektheid. Met de onaangenaame taak van dezelve op te zoeken, zullen wy ons niet bezig houden. Indien het Werk, gelyk het wel verdient, tot eenen tweeden Druk kome, mogten de volgende wel verbeterd worden. In het *Berigt des Vertalers*, bl. XII. reg. 7 ſtaat *vooroordeelen*, in plaatze van *voordeelen*, reg. 26 *ſluikswyze* voor *ſtukswyze*. Iſte Deel, bl. 17, reg. 17, *zonder* voor *onder*, bl. 118, reg. 15, 16 voor 1600. bl. 139, reg. 25, *gehouden* voor *geſchonden*. IIde Deel, bl. 25, reg. 23, *Jacob den Eerſten* voor *Jacob den Tweeden*. —— Met deeze aanwyzinge vertrouwen wy den waarlyk kundigen Vertaaler, welke dit Werk op verſcheidene plaatzen met zeer gepaste aanmerkingen verrykt heeft, geenen ondienst te zullen doen. —— Wy hebben de plaatzen niet aangetekend; maar meer dan eens is ons voorgekomen *vrieg*, als de onvolmaakt voorleden tyd van *vraagen*. Regelmaatig zoude dit moeten zyn *vraagde*. Zie HUYDECOPER'S *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, bl. 264 enz. De Heer LELYVELD, in zyne Uitgaave van dat uitmuntende Werk, Iſte Deel, bl. 181, is ruim zo veel voor *vroeg*: maar *vrieg* of *vriech*, ſchoon het eene enkele maal voorkome, zal door geenen Taalkenner, naar onze gedachten, goedgekeurd worden.

Met verlangen zien wy de volgende Deelen van dit Werk, het beste, dat wy in onze Taale over Engeland bezitten, te gemoet.

(*) Bl. 294, enz.

Ver-

Digitized by Google

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur-, Zedekundig- en Kunst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Tiende Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam by* J. Yntema, 1790. *In groot quarto.*

Maar al te dikwerf beantwoorden veele Boeken niet aan hunne beloovende Tytels; dan zulks heeft, naar uitwyzen der voorige Stukken, in dit Woordenboek geen plaats, en het thans afgegeeven Stuk verleent hiervan op nieuw overvloedige bewyzen; daar het, zig over 't algemeen uitbreidende, bovenal den Liefhebberen van Natuur- en Zedekunde, mitsgaders den beoefenaaren van Kunſten, eene menigte van leerzaame Artykelen aan de hand geeft. De Godsdienst, zo in 't beſpiegelende als betragtende, komt hier meermaals in aanmerking. Onze Hemelſche Leermeester *Jeſus Chriſtus*, en de voornaame inhoud zyner Leere, wordt 'er beknoptlyk afgeſchetst; men ontmoet 'er eene geleidlyke ontvouwing der verſchillende denkbeelden over de *Godlyke Ingeeving*, waar door de Heilige Schryvers geleid werden; de haatlyke *Inquiſitie*, die het vrye onderzoek van den Godsdienst tragt te verbannen, wordt 'er naar verdienſte afgemaald; eene menigte van *Geestlyke Ordens* vindt men naauwkeurig beſchreeven, en even zo ook gewag gemaakt van byzondere *Genootſchappen*, die of den Godsdienst op zig zelve bedoelen, of Godsdienſtige en Staatkundige inzigten tevens beoogen, waaronder de zo veel gerugtsmaakende *Illuminaaten* eene voornaame plaats bekleeden. Men maalt ons in verſcheiden Artykelen het aanvallige veeler Deugden, en 't affchuwelyke veeler Ondeugden, waaronder eene oordeelkundige ontvouwing van de *Ingetogenheid* en *Inſchiklykheid*. Voor hun wier aandagt meest valt op het Regtsgeleerde en Staatkundige is hier een groote voorraad, waarvan 't genoeg zy de Artykels, *Impuniteit*, *Inkoomſten*, *Inſtituten*, *Interim*, *Kamergericht* en *Kampregt* te noemen. Nog grooter aantal van Artykelen leveren ons de drie Ryken der Natuurlyke Historie, benevens de beſchouwende en proefondervindelyke Natuurkunde; mitsgaders de Hemelloop-, Tydreken- en Geſchiedkunde, waarby ook die der Wysgeeren, in haare verſchillende takken, overvloedig voorkomen, als mede die der Genees- en Heelkunde. In 't ſtuk van den Koophandel vestigen, onder anderen, de Artykels *Interest*, *Kaaperyen*, en *Koophandel* des Leezers oplettendheid; gelyk

Digitized by Google

die van *Illumineerkunst* en *Intervallen in de Muzyk* het oog der Illuministen en Muzykanten tot zig trekken. —— Dus vinden, in de gemelde en veele andere opzigten, leergierige Leezers een aantal van Artykelen, die onder hunne naſpeuring vallen, en waaromtrent zy hier voldoening kunnen erlangen. Tot een byzonder ſtaal uit veelen deezer diene een aanmerkelyk gedeelte uit het Artykel KANAAL. Na eene voorafgaande melding van 't gebruik deezes woords, ter aanduidinge van *Zeeëngten*, die anders ook wel den naam van *Straaten* voeren; mitsgaders van zulke doorſnydingen in de Steden, die men gewoonlyk *Gragten* of *Burgwallen* noemt, met eenige aanmerkingen over dezelven; brengt men ons nog het volgende onder het oog.

„Eindelyk geeft men den naam van *Kanaal* aan de gegraaven vaarten, dienende enkel om den koophandel en ſcheepvaart tuſſchen de eene plaats en de andere, of ook ſomtyds om den afloop van water uit laage en moerasſige landen, te begunſtigen. Beide ſoorten zyn in ons Vaderland in een ruim aantal, en men vindt die ook in veele andere gewesten, zelvs in *Spanjen* en *Rusland*, waar van ſommigen met ongelooflyke koſten en arbeid zyn vervaardigd, zo ter oirzaake van derzelver uitgeſtrektheid, als van de rotsachtige en heuvelige gronden, welke tot dat einde doorgraaven moeten worden. Intuſſchen is 'er misſchien nog nergens een *Kanaal* van dien aart geopend, of het is in ſtaat om binnen weinige jaaren de verbaazende koſten weder goed te maaken, welke daar aan beſteed zyn. Om nopens die van afgelegen landen, welke onze inlandſche *Kanaalen* in meest alle opzichten oneindig overtreffen, eenig denkbeeld te geeven, zullen wy van drie of vier derzelven een kort bericht mededeelen.

„Een der grootſte, koſtbaarſte en edelſte werkſtukken van dit ſoort, is het zogenaamde *Kanaal van Languedoc*, in *Frankryk*, waarvan het eerſte ontwerp gevormd wierdt, door RIQUET, Heer van *Bonrepas*, zynde een man geweest van verheven verſtand, en uitmuntend bedreeven in de weetenſchappen, welke nodig zyn tot zodaanige onderneeming. Dit *Kanaal* is beſtemd om de gemeenſchap te openen, tuſſchen de *Middellandſche Zee* en den *Oceaan*. Hy boodt zyn ontwerp LODEWYK XIV, en deszelvs Minister COLBERT, aan, die het met hunne goedkeuring vereerden; dan de grootheid dier onderneeming, de koſtbaarheid der uitvoeringe, en de vrees voor de uitkomst, zouden genoegzaame beletzels geweest zyn om nimmer daar aan te zyn begonnen, indien

RI-

Digitized by Google

RIQUET, door edele zugt voor zyn vaderland gedreeven, niet grootmoedig verklaard had, dat hy alle voorafgaande kosten zou dragen, welke vereischt wierden om den eersten loop van de wateren te bezorgen, en de mogelykheid der onderneeming aan te toonen.

„ Dit werk begon dan in October 1665, en het begin was voorspoedig. De Regeering moedigde het vervolgens aan, gelyk ook de Staaten van *Languedoc*. Niet minder dan twaalf duizend mannen werkten 'er aan; en in het jaar 1680, toen de Heer RIQUET stierf, was de haven van *Cette*, daar het *Kanaal* met de *Middellandsche Zee* zich vereenigt, en dus ook de onmeetelyke en verbaazende werken te *Saint Ferrial*, te *Narouse*, *Repudre*, *Malpas*, enz. reeds geheel voltooid. Drie mylen schooten 'er nog over, om het geheel en al tot stand te brengen, en dit geschiedde vervolgens onder het opzicht der twee zoons van den overleeden RIQUET. Den 15 Maart 1681 werdt dit *Kanaal* voor 't eerst bevaaren; zynde 122446 *toises* of 61223 van onze roeden lang, van den mond by het meir van *Thau* af, tot aan de sluis van *Toulouse*. Het zelve heeft 101 kommen, die 62 sluizen maaken, is byna overal 60 voeten breed aan de oppervlakte van het water, en 32 voeten aan den grond, hebbende doorgaans de diepte van ten minsten 6 voeten, en dus diepte genoeg voor barken, die 200,000 ponden, of 100 tonnen gewigts voeren.

„ Het maaken van dit *Kanaal* heeft zeventien en een halve millioen *Livres* gekost, maakende naar de tegenwoordige waarde van het geld, drie- en- dertig millioenen Fransche *Livres*, of ruim 160 tonnen gouds, Hollandsch geld, en het onderhoud kost jaarlyksch honderd duizend Fransche kroonen, of omtrent honderd veertig duizend guldens. Dan het brengt wederom eens zo veel op, 't welk een uitmuntend bewys oplevert, van deszelvs overgroote nuttigheid voor den handel, die daar door zeer uitgebreid geworden is. —— Om hier van eenig denkbeeld te geeven, kan men zeker stellen, dat twee mannen in staat zyn langs zodaanig *Kanaal* een vaartuig voort te stuuwen, waarin een gewicht van 300000 ponden aan koopgoederen gelaaden is. Een wagen daar tegen, met zes paarden bespannen, en van twee Voerlieden verzeld, kan maar 2000, of ten hoogsten 3000 ponden voeren, invoegen zulk een vaartuig den arbeid van 200 mannen en 600 paarden

Digitized by Google

uitwint, welke anders, door verbaazende onkosten, de vervoerd wordende koopmanſchappen zeer bezwaaren.

„ De goede uitſlag deezer onderneeming, wakkerde verſcheiden andere Natiën aan, om ook dergelyke *Kanaalen* te doen graaven. In geen land van *Europa* zyn dezelve tegenwoordig zo verbaazend als in *Engeland*, hoewel het tot over de helft van deeze eeuw aanliep, eer men zich daar op begon toe te leggen. Van dien tyd af, tot op het einde van het jaar 1788, telde men in dat Ryk niet minder dan twaalf groote gegraven *Kanaalen*, of vaarten, alle zedert de laatſte vyftig jaaren voltooid, waar van ſommigen geheel op kosten van particuliere perſoonen ondernomen wierden, en die, met elkander, eene ruimte van ruim 540 Engelſche mylen doorloopen. De vaart langs dezelven geeft aan meer dan 1500 menſchen de kost, en men ſchryft den tegenwoordigen bloei der Engelſche Fabryken en Manufactuuren, grootendeels aan deeze pryswaardige onderneemingen toe. De Hertog van BRIDGEWATER was een der eerſte particulieren, die zulks in het jaar 1579, ondernam, laatende in een' ouderdom van ſlegts een en twintig jaaren, wanneer menſchen van zynen rang en vermogen, gemeénlyk alleen driftig zyn om allerlei vermaaken na te jaagen, een werk aanleggen, 't welk de grootſte Monarch zou eere aandoen, en zelvs de oude *Romeinen* waardig is. De kunſtige vloed, op zyne kosten gegraaven, vereenigt niet alleen de twee bloeijende koopſteden *Manchester* en *Leverpool*, maar eene tak van dezelve gaat ook een zeer aanmerkelyke weg onder eenen berg, ten einde de daar toe beſtemde vaartuigen tot in het hart der ſteenkool-mynen kunnen doordringen, ten einde met de minſte kosten hunne laading van die brandſtoffe te ontvangen, waar mede zy de evengenoemde ſteden, als ook verſcheidene anderen, benevens de geheele omliggende landſtreek, voorzien. Het *Hoofd-Kanaal* zelve loopt nu eens door uitgeholde rotſen, dan weder in bogten onder de aarde, invoege men, op zekere plaats, een geheele onderaardſche ſcheepvaart van drie *Engelſche* mylen lengte afleggen moet, behalven nog zes andere mylen, die in verſchillende zytakken voortloopen; waarna deeze onderaardſche vaart weder met een lucht-ſcheepvaart afwiſſelt. Dit verwonderenswaardig *Kanaal*, waar van het graaven alleen vyf tonnen gouds gekost heeft, gaat namentlyk, door middel van groote boogen, ter hoogte van byna zestig

Digitized by Google

tig voeten, dwars over de rivier *Irwel*, zo dat men ſomtyds de zeer zonderlinge vertooning aanſchouwd, van een ſchip beneden in de rivier te zien zeilen, en een ander dat juist boven het zelve, als 't ware, in de lucht voortzeilt.

„ Niet minder opmerkelyk is het nieuwe *Kanaal*, dat eerst in de maand *October* 1783 in *Engeland* wierd begonnen, en in 't jaar 1789 reeds voltooid geworden is, ten einde de rivieren de *Thames* en *Severn* met elkander te vereenigen. Schoon tot deeze vereeniging, uit hoofde van een voorgaand daar omſtreeks aangelegd *Kanaal*, de grond voor ſlegts 30 mylen behoefde doorgegraven te worden, ontmoette men daar by nogthands eene zeer groote hinderpaal in de zogenaamde *Sapertons-berg*, welke men geheel heeft moeten onder doorgraven, en de opening bekluizen. Deeze kluis beſlaat eene lengte van twee en drie achtſte Engelſche mylen, of 3860 Engelſche roeden, en is vyftien voeten hoog en breed. De diepte van de oppervlakte des lands, tot op den bodem van deeze kluis, is aan ſommige plaatzen 345 voeten. Van het ééne einde tot het andere, ſtaan telkens, op den afſtand van dertig roeden, ſtylen, tuſſchen welke de openingen gemaakt zyn, om licht en lucht te ſcheppen. Deeze gewelfde vaart loopt voor het grootſte gedeelte onder een zwaar bosch henen, en over 't geheel heeft men daarin zestig verlaten, of waterſchuttingen, moeten aanbrengen.

„ De binnenlandſche ſcheepvaart, dus éénmaal in *Engeland* begonnen, heeft zich thands zodaanig in dat Ryk uitgebreid, dat 'er nauwlyks een ſtad van eenige neering of koophandel is, 't welk geen gegraaven *Kanaal* tot aan de naast-by gelegen zeehaven kan aanwyzen. En dewyl men daar weinige vlakke gronden heeft, en ook de grond daarenboven meerendeels rotsachtig is, kan men ligt begrypen, dat zodaanige werken 'er oneindig meer moeten kosten, en veel bezwaarlyker uit te voeren zyn, dan in de effen en zeer laage grond van ons Vaderland. Dan de voordeelen, die deeze *Kanaalen* voor den koophandel opbrengen, zyn byna onberekenbaar: want, in plaats van het byna onnoemlyk getal paarden en vragtwagens, die men, nog geen halve eeuw geleden, de groote wegen van dat eiland zag bedekken, ten einde de Fabriekgoederen en andere voortbrengzelen, van de ééne ſtad naar de andere, of naar de zeehavens te vervoeren, om aldaar naar buiten 's lands ingeſcheept te worden, wordt nu al dat werk, met geringe kosten, zeer gemaklyk verricht door kleine vaartuigen, en de weinige manſchappen, die tot voortſtuuring van dezelve vereiſcht worden.

Digitized by Google

Iedere vreemdeling die dat eiland bezoekt, en eenig belang ſtelt om de merkwaardigheden van natuur en kunst te beſchouwen, zal zelden nalaaten, om vooral het *Kanaal* des Hertogs van *Bridgewater*, hoewel meer dan 160 Engelſche mylen van *Londen* afgelegen, te bezichtigen.

„ *Engeland* is het niet alleen, maar ook *Schotland*, 't welk op zulk een *Kanaal*, dat men ten deele een *Lucht-Kanaal* zou mogen noemen, kan roemen. Men heeft daar in het jaar 1789 de groote werken tot verbetering der vaart op de rivieren *Forth* en *Clyde* voltooid, waar door eerlang de binnenlandſche vaart van zee tot zee, of uit de *Noordzee* tot in de *Atlantiſche*, zal geopend zyn. De groote waterleiding, welke men tot dat einde heeft moeten vervaardigen, voert een ruim *Kanaal*, of kunst-rivier over eene diepe valei heenen, langs welke men ſchepen van genoegzaame grootte om naar alle werelddeelen te zeilen, bykans zeventig voeten hoog in de lucht, boven den aanſchouwer die beneden ſtaat, ziet heenen vaaren. Deeze waterleidende brug, op welke het *Kanaal* voortloopt, en die meer dan 400 voeten lang is, rust ſlegts op vier boogen, en maakt in de daad eene zeer romaneske vertooning. Daarenboven heeft men, in de tuſſchenwydte van een halve myl, van een plaats *Stockingfield* geheeten, digt by *Glasgow*, tot aan de rivier *Kelwin*, niet minder dan drie zulke waterleidende bruggen, die egter veel kleiner zyn, benevens vyf dammen of opſtoppingen, en even zo veele ruime waterkommen, als ook een droog dok om de vaartuigen te kielhaalen. —— De geheele lengte van dit *Kanaal* is 37 en een halve *Engelſche* myl. Dit *Kanaal* dient, om, by het vervoeren van goederen, uit *Leverpool*, *Dublin* en andere havens van het *Verkeerde* of *St. Georges-Kanaal*, naar de *Noord-* en *Oost-zee*, als mede naar ontelbaare plaatzen aan de oostkust van *Engeland* en *Schotland*, een weg van ruim 800 mylen ter zee, uit te winnen.

„ *Spanjen* heeft mede zyn *Kanaal* van *Murcia*, dat thands door een groot aantal ſchepen, tot gerief van den binnen- en buitenlandſchen koophandel, bevaaren wordt. *Italiën* heeft het in 1789 voltooide *Kanaal* van *Faënza*. *Zweeden* zyn mislukt *Kanaal* van *Trolhætta*, om het welk te vervaardigen, men met onnoemlyke kosten verſcheiden dyken, dammen en ſluizen gelegd, rotſige eilanden doorboord of weggenomen, en een ſteenen dyk dwars over eene aanzienlyke rivier moest gelegd worden, ten einde

het

Digitized by Google

het water tot de hoogte van meer dan 34 voeten te brengen. *Dit* werk, onder GUSTAVUS VASA reeds ontworpen, en waaraan meest alle zyne opvolgers hadden laaten arbeiden, is, uit gebrek aan goede maatregelen, geenzins naar verwagting uitgevallen. Men kan een vry uitvoerig verslag daar van vinden in COXE, *Beschouwing der Maatschappy en Zeden in Polen, enz.* Zesde Deel, *Brief* 88.

„ Doch van alle soortgelyke *Kanaalen* is 'er geen, dat, over 't algemeen meer nuttigheid aanbrengt, dan het *Holsteinsche*, begonnen in het jaar 1777, en voltooid in het jaar 1784. Het zelve dient om de *Oost*- met de *Noordzee* te vereenigen, en voor schepen, van allerlei Natiën, een veilige binnenlandsche vaart naar de eerstgenoemde zee te openen. Dit *Kanaal* neemt zyn aanvang omtrent een uur gaans benoorden *Kiel*, van waar de afstand, tót aan de laatste sluis te *Rendsburg*, negen uuren gaans bedraagt; dan, daar de rivier de *Eyder* nog omtrent twee en een half uur boven *Rendsburg* bevaarbaar is, en alleen op sommige plaatzen behoefde uitgediept te worden, heeft men de vereischte doorgraaving slegts van zeven uuren gaans behoeven te maaken.

„ Ter plaatze waar de doorgegraaven grond het hoogste is, was dezelve, regtstandig gemeeten, 25 voeten en 6 duimen hooger dan de *Oostzee*, en 23 voeten hooger dan de Oceaan. Hier moest dienvolgens den grond ten diepte van 50 voeten worden weg gegraven, en zes sluizen zyn toereikende bevonden, om de schepen op en af te laaten. De breedte van de doorgraving is 100 voeten aan de oppervlakte van 't *Kanaal*, en 54 in de bedding; de sluizen zyn alle 27 voeten wyd, en 100 lang, de minste diepte van het water is 10 voeten. Koopvaardyschepen van 120 tonnen kunnen derhalven dit *Kanaal* ten allen tyden bevaaren, 't welk, by aanbesteeding, ruim twee mill. Hoenen *Hollandsche* guldens gekost heeft.

„ De uitneemende nuttigheid van deeze onderneeming zal een ieder die slegts de kaart van *Denemarken* inziet, aanstonds onder 't oog vallen. Te vooren moesten de kleinste vaartuigen, welke uit de *Noordzee* naar de *Oostzee*, of uit de laatste naar de *Noordzee*, zeilden, de geheele uithoek van *Jutland*, vervolgens door het *Schagerrak* en de *Zond*, of één der *belten*, waar by dezelven, behalven de overige gevaaren, veel kans liepen om door tegenwinden lang te worden opgehouden, om te stevenen. Zy vermyden thands de aanmerkelyke scheepvaart van ruim drie

Digitized by Google

graaden regt noordelyk, opwaards, en wederom twee en een halve graad naar het Zuid-oosten, waar door haar een ongelooflyk voordeel toegebracht wordt. Intusschen zullen de kleine lasten, welke de Schippers voor deeze veilige doorvaart moeten opbrengen, de daar toe besteede kosten wel dra wederom goed maaken; want deeze scheepvaart wakkert aan van jaar tot jaar, gelyk uit de volgende tafel blykt:

„ In 't jaar 1784 voeren door het *Holsteins Kan.* 77 schep.
1785. . . . . 453 ——
1786. . . . . 400 ——
1787. vreemde 120, inl. 429, fam. 549 ——
1788. —— 127 — 437 —— 564 ——
1789. —— 238 — 672 —— 910 ——

„ Wy zien uit dit bericht, waar wy nog een menigte van andere voorbeelden voegen konden, dat alle beschaafde Natiën zich hoe langer hoe meer toeleggen op de uitbreiding en vermeerdering van hunnen Koophandel en Scheepvaart, en derzelver Regeeringen daar toe geene kosten, geene vlyt, noch moeite, ontzien. In *Nederland*, daar tegen, neemt dezelve van dag tot dag af: men vormt daar geene ontwerpen om die beide eenigste takken van 's Lands bestaan te begunstigen. Onze Natie, weleer de nyverste, de ondernemendste van allen, wordt daar in hoe langer hoe flaauwmoediger; en wat zal toch eindelyk van het Vaderland worden, indien andere Volken haar in vlyt de loef afsteeken, en 'er geene kragtdaadige middelen beraamd worden, om deszelvs kwynende koophandel en scheepvaart wederom in derzelver ouden bloei en uitgedoofden luister te herstellen."

De Geschiedenis van Rome; een Leesboek voor Kinderen van 7 tot 15 Jaaren, door H. M. F. EBELING, *Hoogleeraar te Halberstad. Naar het Hoogduitsch. Eerste en Tweede Deel. Met Plaaten. 's Gravenhage by* L. van Cleef, 1789. *Behalven het Voorbericht, 715 bladz. In Duodecimo.*

In dit Geschrift vertelt de Hoogleeraar *Ebeling* de Romeinsche Geschiedenis, welke in het tweede Deel gebragt wordt tot aan de Regeering van *Augustus*, op een gemeenzaamen trant, die voor de Jeugd vatbaar, en tevens gevallig is. Men oordeele over deeze zyne manier van vertellen, uit de volgende opgave van het character van *Marius*, en de beschryving zyner Krygsverrigtingen tegen de in *Italie* vallende *Celten*.

„ *Ma-*

Digitized by Google

„ *Marius*, (dus vangt hy aan,) was wel niet meer dan een arme Boerenzoon, werd Soldaat, en gedroeg als Soldaat zich overal zoo goed, dat hy ſpoedig Hoofdman, daarna Overſte, ja ten laatſten verſcheidemaalen Burgemeester in *Rome*, en nog meermaalen de opperſte Veldheer der *Romeinen* werd.

„ Hy was groot en ſterk van ligchaam. Ging het op een houwen, zoo ging hy driest op den vyand los, hieuw ſluks om zich heen, en wie hem ſlechts in den weg kwam, dien ſtortte hy ook ter aarde. Dat hy zelf ook houwen bekwam, en zwaar gewond werd, dat ſcheelde hem byna altoos niets. Hy bleef by het houwen, al bloedde hy reeds zelf, zo veel hy konde; en daarby was hem anders ook al het zelfde. Had hy vleesch, zo at hy het, en had hy wyn of bier, zoo dronk hy het. Ontbrak het hem echter aan vleesch, aan bier en aan wyn, nu, dan at hy brood en dronk water, en dat at en dronk hy zonder morren; en ſmaakte hem wonderlyk goed. Was 'er intuſſchen ook geen brood meer in het Leger, nu, dan hongerde hy, en was vergenoegd daarby. Ontbrak het hem ook aan rein water, zoo dronk hy zonder ſchroom uit putten die moerasſig waren; en gaf ook daar niets om, of hy in ſtorm, in regen en in ſneeuw, in huizen en tenten, of onder den vryen hemel, ſlaapen moest. Was de vyand naby hem, dan ſliep hy in het geheel niet; en moest men ylend op den vyand *los gaan*, zoo bleef hy zekerlyk niet te rug. Hy liep, gelyk de beste kaerel loopen kan, en zeide nooit dat hy moede was. Had hy reeds ook nog zoo veel moeten gaan, en zoude 'er nu rondom het leger een graft opgeworpen worden, zoo was hy met zyn ſchop tot het graaven ſchier altoos nog eer dan anderen gereed, en arbeidde en groef veel vlytiger dan anderen. In het kort, hy was een Soldaat, gelyk veel duizend anderen niet zyn. Hy geviel alzoo den *Romeinen*, ja hy geviel hun dermaaten, dat zy hem tot Bevelhebber maakten, wyl zy werkelyk geen dapperder Mensch daartoe vinden konden.

„ *Marius* intuſſchen was, gelyk reeds gezegd is, ſlechts een Gemeenmans Zoon. De luiden in *Rome* maaken hem echter tot hunnen Burgemeester en tot Veldheer. Dat verdriet nu den voornameren geweldig, dat zy, gelyk zy meenen, onder het bevel van een zoo ſlechten geringen karel ſtaan moeten; en dit geeft dan de eerſte gelegentheid tot veel twist en bloedvergieten.

„ Want *Marius* ziet 'er niet ſlechts grimmig uit, maar hy is inderdaad ook grimmig genoeg, wanneer hem iemand iets te na komt. Hy kan ook in het algemeen van geen Mensch iets lyden, en wie hem te na komt, aan dien zoekt hy zeker ook zich te wreeken. Hy wordt alzoo bitterer en boos op de voornaamere in *Rome*, ſcheldt zoo veel hy kan op hen; geeft den armen altoos gelyk, wanneer zy over de voornaameren klaagen, en zoekt hen tegen de voornaameren altoos meer en meer recht boos te maaken." —— Dit had, bovenal, toen *Marius*, door herhaalde gelukkige Veldtogten, die zynen roem vermeerderden, waardoor

Digitized by Google

hy zich nog al meer liet inbeelden, het welk den voornaamsten steeds meerder ergerden, eerlang hevige onlusten in 't Romeinsche Gemeenebest ten gevolge. Onze Autheur geeft hiervan een uitvoerig verslag; doch, daar deszelfs melding te veel plaats zou beslaan, bepaalen wy ons tot de bovenaangeduide beschryving van 's Mans Krygsverrigtingen tegen de *Celten*.

„ 'Er kwamen, naamlyk, in dien vroeger tyd, veele honderd duizenden *Duitschers* en *Franschen*, (welken men toenmaals *Celten*, ook *Cimbren* en *Galliers* noemde,) naar *Italien*. Deezen, in *Vrankryk* en in *Duitschland* niet meer woonen willende, zo trekken zy door veele landen, om te zien welk land het beste zy, en in dat land dan ook te blyven woonen, en de luiden, die daarin zyn, of dood te slaan, of weg te jaagen, op dat zy alleen slechts daarin blyven kunnen. Zy koomen daarom ook in die landen heen, die thans den *Romeinen* reeds toebehooren; en toen de *Romeinen* hen van daar terug dryven, en hun die landen ook zoo goed nog niet bevallen, zoo gaan zy ten laatsten naar Italien, en willen nu hier woonen. —— Gylieden kunt intusschen wel genoeg denken, Kinderen, de *Romeinen* waren zulke luiden niet, die dat terstond ook hadden willen toelaaten. Zy neemen alzoo hunne beste Soldaaten en hunne beste Generaals, byzonder echter deezen *Marius*, zenden deezen tegen de *Duitschers* en *Franschen*, en hebben de vreugd, dat *Marius* hen allen, zoo veel 'er ook zyn, verscheide maalen slaat, en *Italien* alzoo redt. —— Hoor nu eens hoe *Marius* het maakt.

„ Het voornaamste dat hy hier doet is wel zonder twyfel dit, dat hy een onbekend Wyf tot zich laat koomen; van dit Wyf aan de Soldaaten zegt, dat de Goden met haar dikwyls spraken, dat zy veele dingen reeds te vooren voorzegd had, en dat altoos dit ook geschied was, wat van dit Wyf hem ook voorzegd was geworden. —— Dit is nu werkelyk, gelyk men van zelfs wel denken kan, niet anders dan loogen, en dat Wyf weet ook zoo weinig te vooren te zeggen, wat nog geschieden zoude, als weinig andere Menschen dit te vooren weeten te zeggen. *Marius* verzekert het echter, dat dit waarheid is; en bewyst opentlyk dat Wyf groote eer. Hy laat haar van zeer veel luiden bedienen; hy buigt zich voor haar, zoo als hy voor geen Koningen zich zoude hebben geboogen, en laat dat alles den Soldaaten zien. —— Die domme schelmen denken daarom, het is wel waar, wat *Marius* zegt. Hy, die oude trotsche en grimmige Man, die voor geen Mensch, en naauwlyks voor de Goden, zich boog, die zoude nimmermeer voor eene Vrouw zich schier tot ter aarde buigen, en die zoude ook nimmer een oud Wyf zoo eeren, wanneer dit Wyf niet anders dan de andere Vrouwen was. Zy gelooven dus vast en sterk, dat dit Wyf eene propheetesse is, die reeds te vooren toekomende dingen wist. En hy, de oude *Marius*, kan daarom met de Soldaaten doen, wat hy slechts immer doen wil.

„ Hy

Digitized by Google

„ Hy zegt nu altoos ſlechts, de propheteresſe zegt het —— „ wy moeten dit en dat thans doen; dit en dat zal thans recht „ gelukkig gaan, enz." en op het oogenblik doen de Soldaaten het met zeer veel lust. Zy gelooven het nu, dat alles moet gaan; en zy zelven gaan nu, wanneer het op ſlaan koomt, moedig op hunnen vyand, wyken ook geen eenen ſtap terug. Want by hen is het nu reeds zeker, zy willen en zy moeten volſtrekt overwinnen. Zoo wanhoopig alzoo de *Duitſchers* en de *Franſchen* ook zich weeren, zoo moedig houwen nu de *Romeinen* toe op hen in, tot dat *Duitſchers* en *Franſchen* eindelyk hunnen moed verliezen, en uit het gevecht loopen. Hun loopen helpt intusſchen hun niets; het wordt veel meer met de arme luiden ſlechts ſlimmer, en het is verſchrikkelyk, hoe zy nu eerst ter deeg in de pan gehouwen werden.

„ Want, Kinderen, terwyl deeze luiden zoo loopen, en weder in hun vast leger willen, waar hunne Vrouwen, hunne Kinderen, hun Vee en hunne overige zaaken zyn, worden alle deeze Vrouwen op haare Mannen zoo verbitterd, dat zy brandende houten, bylen, en wat zy verder het eerst ſlechts grypen kunnen, in de hand neemen, op haare Mannen daarmede inhouwen, en hen tegen de *Romeinen* terug dryven, om nog langer zich tegen dezelven te verweeren, en liever te ſterven, dan met ſchimp en ſchande weg te loopen. De arme *Duitſchers* en *Franſchen* hebben alzoo, terwyl zy loopen, voor zich hunne Vrouwen, en achter zich de *Romeinen*, die van vooren en van achteren op hen houwen. Gylieden kunt dan wel denken, hoe de arme ſcheimen hier gemoed zyn moesten! Gy kunt denken, wat dit nu hier voor een gehouw en een gevegt gaf.

„ Schier alle *Duitſche* en *Franſche* werden hier nedergehouwen; en toen de Vrouwen zagen, dat haare Mannen niet overwinnen konden, worgden zy met ſtrikken hunnen Kinderen de keelen toe, of namen ze by de voeten, en ſcheurden ze leevendig van elkander, of verpletterden hunne hoofden ook aan de ſteenen, aan boomen, enz. doorſtaken of verhingen daarna echter zich zelven. En dit deeden niet ſlechts weinigen, maar dit deeden de allermeesten, zoo dat van die verbaazende menigte Menſchen, ſlechts weinigen nog in het leeven bleeven. En ziet, Kinderen, zoo verſtandig leide *Marius* zyne zaaken met de Waarzegſter aan; en zoo ongelukkig ging het den luiden, die voor zich en hunne Kinderen zorgden; die denzelven goede landen verſchaffen wilden, en gezind waren die aan andere Menſchen te ontneemen."

Digitized by Google

Antiquitatum Romanarum brevis deſcriptio, olim ex G. H. NIEUPOORTIO concinnata, nunc in uſum, præcipue Scholæ Goudanæ, per quæſtiones diſtincta. Goudæ. Sumtibus *G. Verblaauw*, 1790. In octavo f. m. 65 pp.

Geographiæ Antiquæ Compendium, olim ex P. CLUVERIO concinnatum, nunc in uſum Tironum per quæſtiones diſtinctum. Goudæ. Sumtibus *G. Verblaauw*, 1790. In octavo f. m. 30 pp.

Beide deeze Stukjes zyn zeer wel ingerigt, tot het oogmerk, waartoe ze geſchikt zyn, om naamlyk der Jeugd, in de Latynſche Schoole, op eene gemaklyke wyze, een geregeld denkbeeld van de Romeinſche Oudheden en de oude Aardrykskunde in te boezemen. Het weezenlyke in 't Geſchrift van *Nieupoort* aangaande het eerſte, en in het Werk van *Cluverius* nopens het laatſte ontvouwd, is hier volledig beknoptlyk zaamgetrokken, en by manier van Vraagen en Antwoorden voorgeſteld. Langs dien weg kan het Schoolonderwys merklyk bevorderd worden, en men geeft der Jeugd een gereed middel aan de hand, waardoor ze zig zelven en elkander onderling kunnen opſcherpen, om zig de vereischte kundigheden geheel eigen te maaken. —— Uit dien hoofde is deeze manier van onderrigting ook denzulken aan te beveelen, dien het byzonder onderwys van jonge Heeren, ter inboezeminge deezer kundigheden, opgedraagen is; als waarvan men zig, zo 'er eenige oplettendheid en luxt plaats hebbe, een goeden uitſlag kan belooven.

Opuſculorum de ratione ſtudii Pars altera: ſeu ST. GAUSSENI Diſſertationes tres. Editio ſeptima. Recenſuit & aliquot priorum editionum mendas ſuſtulit E. SCHEIDIUS. Præmiſſa eſt Præfatio J. J. RAMBACHII, ad editionem Halenſem. Traj. ad Rhenum apud *G. T. van Paddenburg & Filium*, & Harderov. Gelr. apud *J. van Kasteel*, 1790. Absque præcedd. 224 pp. in octavo, m. f.

Ingevolge van het bedoelde van den Hoogleeraar *Scheidius*, by de afgifte van het eerſte gedeelte deezer Verzamelinge, om door eene vernieuwde uitgave eeniger leerzaame Geſchriften van vroegere Geleerden, der oefenzugte bevorderlyk te zyn, waarvan we diestyds gewag gemaakt hebben (*), behelst dit tweede Stukje een drietal van Verhandelingen, in 't afloopen der voorige eeuwe opgeſteld door den ſchranderen Saumurſchen Hoogleeraar *Stephanus Gauſſenus*. Ze zyn geſchikt ten nutte van hun, die zig op de Godgeleerdheid toeleggen, en zig tot den openbaaren Predikdienst ſchikken. —— De eerſte heeft ten onderwerpe *het beoefenen der Godgeleerdheid*; de tweede gaat over *de natuur der Godgeleerdheid*, en de derde behelst Leſſen over *de Predikwyze*. Ieder deezer Verhandelingen behelst eene groote verſcheidenheid van

(*) Zie *N. Alg. Va'. Lett.* Iſte D. bl. 258.

Digitized by Google

van leerzaame onderwyzingen, waarvan Godgeleerde Studenten en Predikers der Euangelieleere een vrugtbaar gebruik kunnen maken: zo by het aanleggen hunner Studien, als het nagaan van 't geen ze bovenal in agt hebben te neemen, by 't opſtellen en voordraagen hunner Leerredenen, ten einde de Toehoorders, zo veel mogelyk, op eene inneemende wyze, en te overtuigen en te beweegen. —— De Hoogleeraer *Gauſenus*, de heerſchende gebreken in 't een en 't ander opmerkzaam gade geſlaagen hebbende, heeft deeze zyne leſſen, met oordeel, indiervoege opgeſteld, dat ze, terwyl ze het rechte ſpoor, naar zyn beste inzien, afbakenen, tevens de verkeerdheid der dwaalwegen en derzelver gevolgen ten duidelykſte aanwyzen; 't welk hy in een zeer bevatlyken en gevalligen leertrant voorſtelt; des zyne onderrigtingen, eener herhaalde leezinge overwaardig, meermaals met genoegen nagegaan kunnen worden.

Gedichten van P. BODDAERT, Junior. *Tweede Stukje. Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1789. *In* 8vo. 68 *bladz.*

Even als het eerſte Stukje dezer Gedichten (*), bevat dit tweede een aantal Stukjes, die der lezinge niet onwaardig zyn. Zy zyn dus getyteld: *Aan Calliſtus. Aan Myris. Kuschjes. De Donderbui. Aan myne Vrienden. Aan de Lente. Herderskout. De ſtem der Liefde. Op de afbeelding van een jong Meisje. Het Geſtarnte. De Held. Aan Cloë. Karel en Hansje. De Meinacht. Aan een Vriend. Henry. Aan het Vaderland. Onſtandvastigheid. Het geluk des Dichters. De Hengſtebron. Aan een Zwaluw. Aan een Schilder. Zamenſpraak van Horatius en Lydia. De Herfst*, en *Helmonde*. Tot eene Proeve ſtrekke

DE HENGSTEBRON.

Toen, op Pindus heuvel-toppen,
Helicon eerst was ontſprongen,
Dronk een dichter van dat ſtroom-nat;
Tllings voelde hy zyn boezem,
Door een goddelyke aandrift blaken,
En hy zong den lof van Bacchus!
Hoe zyn heir, op de Indianen,
Zege op zege had verkregen.
Bacchus, door zyn lied getroffen,
Kennende de kracht van 't water,
Heeft die bron in wyn verandert.

Ontwerp ter proeve, hoe men op de beste wyze Kinderen, van jongs af, tot Godsdienst kan opleiden, door G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem by* F. Bohn, 1790. *Behalven de Voorreden*, 148 *bladz. in octavo.*

By de voorſtelling van dit Ontwerp is de groote Hoofdvraag, *Wat is Godsdienst?* en deze beantwoord de Heer *Saltzman* aldus.

„ Die

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroeff.* D. IV. bl. 165.

Digitized by Google

„ Die gezindheid van het hart, waardoor wij ons GOD en andere voorwerpen, met welke wij in eene naauwe betrekking ſtaan, op eene regtgeaarde wijze vertegenwoordigen, en hunne wezenlijke waardij, welke zij, uit hoovde van hunne onderlinge, betrekking, hebben, bepaalen, beſtempel ik met den naam van Godsdienſtig. —— Zij is, volgens mijn denkbeeld, het wezenlijke van den Godsdienst." Naer zyne verdere ontvouwing hier van, is dezelve ook aen te merken als de bronwel van alle deugden; en ze moet ten dien einde ene *heerſchende* gezindheid wezen. —— Zodanig ene gezindheid nu kan, gelyk hy tragt te doen zien, door de aengenomen gebruikelyke manier van onderwyzen, niet wel in 't hart der Kinderen bevorderd worden: en dit heeft hem bedagt doen zyn op middelen, die ene betere geſchiktheid hebben, om Kinderen den Godsdienst in te prenten —— en hen waerlyk Godsdienſtig te maken. Op het nagaen hiervan is het den Heer *Saltzman* voorgekomen, dat 'er geen beter middel zy, om den Kinderen recht Godsdienſtige indrukken in te boezemen, dan door de daer toe vereischte onderrichtingen in den vorm van verhalen te brengen; welke den kinderen verſtaenbaer en gevallig zyn; die dezelven, terwyl ze hen tot den Godsdienst, of die heerſchende gezindheid opleiden, met vermaek aenhooren; 't welk natuurlyk ten gevolge moet hebben, dat zy zodanige verhalen, door hunne eigen werkzaemheid, op zich zelven overbrengen, waer door ze trapswyze die heerſchende gezindheid in 't harte zullen doen ontſtaen, en ſteeds ſterker maken. Hiertoe wil hy zich inzonderheid bedienen van 't verhalen van kinderlyke voorvallen; in welken zy onder 't oog krygen, diezelfde vooroordeelen, dwaesheden en gebreken, aen welken zy onderhevig zyn; dezelfde deugden, die zy in den kring hunner ſpeelmakkeren kunnen uitoefenen, en dezelfde verleidingen, waer aen zy zich meermaels bloot geſteld vinden. —— Dit ſoort van geſchiedverhalen, (die naer de vatbaerheid en omſtandigheden der kinderen ook tot bejaerder perſoonen betrekkelyk, en gewigtiger gemaekt kunnen worden,) moeten, zyns oordeels, de volgende hoedanigheden hebben.

„ 1. De daar in afgeſchetſte kinderen moeten zo oordeelen en werken, als men wenscht, dat kinderen oordeelen en werken zullen.

„ 2 De daarin werkzame perſoonen moeten dikwerf in zodanige omſtandigheden en betrekkingen komen, waarin de wezenlijke waardij der dingen levendig door hen bezeft wordt.

„ 3. Zodanige perſoonen moeten zoms in hunne beoordeelingen en daaden misſtasten. —— Doch dan heeft men tevens in agt te neemen

„ 4. Dat de afpadigheden dier menſchen nooit in een haatlijk licht geſteld, maar veeleer als ten uiterſten beklagenswaardig afgeſchetst worden.

„ 5. Ook moet men den Kinderen, de treurige gevolgen, die el-

Digitized by Google

elke afpadigheid voor den daader heeft, zoeken onder 't oog te brengen.

„ 6. En eindelijk behoort men wel toe te zien, om de wederwaardigheden der Menſchen, volgens haaren wezenlijken aart en natuur, te vertoonen: —— zo met betrekking tot den oorſprong, als tot het gevoel 't welk daardoor veroorzaakt wordt, en tot de gevolgen, die 'er uit voortvloeijen."

De Heer *Sáltzman* zet dit zyn Ontwerp van een Godsdienſtig onderwys, door middel van daertoe geſchikte verhalen, (by de ontvouwing der verdere byzonderheden, die in de volvoering daervan in agt te nemen zyn,) in een zo gunſtig licht, dat het denzulken, dien de Opvoeding der Jeugd aenbevolen is, te raden zy, dat ze ook dit middel in 't werk ſtellen, en zig bekwaem maken om het met vrugt ter uitvoeringe te brengen.

Veellicht wordt dit Ontwerp nog verder voortgezet. Men heeft, naer luid der Voorreden, het thans medegedeelde ſlechts aen te zien als een Fragment, waerin de Autheur heeft willen aentoonen, hoe men Kinderen ene goede Gezindheid zal zoeken in te boezemen; niet, hoe de mensch daer toe gebragt kan worden, dat hy, overeenkomſtig deze goede gezindheid, zig gedrage; dewyl iemand goede grondbeginzels kan omhelsd hebben, en echter rechtſtreeks ſtrydig met dezelven handelen: een Fragment, waerin daerenboven alleen getoond is, hoe de mensch tot in zyn veertiende Jaer moet onderwezen worden. Hy hoopt dit mangelende nog eens te zullen aenvullen, wanneer zyne voorſlagen gunſtig opgenomen worden; en dit geſchiedende, zal men 's Mans volgenden arbeid mede in 't Nederduitsch gemeen maken, by aldien dit tegenwoordig Stukje, gelyk men verwacht, de goedkeuring der weldenkende Natie wegdraegt.

De Martelaar der Vryheid. Naar het Fransch. Met Platen. Te Amſterdam by Weſſing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk* 307 *bladz. in octavo.*

Het lotgeval van den beroemden Lyflandſchen Graaf *Patkul*, die de vryheid van zyn Vaderland, tegen *Karel* den XI, in eene treffende redenvoering verdeedigde, het welk hem noodzaakte Zweeden te ruimen, met de verdere gevolgen hiervan, tot dat *Karel* de XII hem, als een Verraader des Vaderlands, op het ſchavot deed ſneeven, is overbekend. Men vond den onbezwalkten lof van dien Voorſtander en Martelaar der Vryheid al voorlang in de Geſchiedboeken vermeld; dan dit Stukje levert ons eene verzameling van Brieven, waarin we hem zelven, en anderen die deel hadden in deeze aanmerklyke gebeurtenisſen, als 't ware, hooren ſpreeken: 't welk verſcheiden byzonderheden van het voorgevallene opheldert, en het edele character van *Patkul*, (te wel overtuigd van zyne onſchuld, om eenige laagheid te begaan,) op het luisterrykſte doet uitſchitteren.

Naam-

Digitized by Google

Naamlyst van Nederduitſche Boeken, geduurende het jaar 1790 *in ons Vaderland uitgekomen, als mede van Franſche en Latynſche Werken, Oratien, Diſſertatien, Konſtprenten, Pourtraiten, Landkaarten, enz. Te Amſterdam by* A. B. Saakes, 1790. *In gr. octavo.*

Reeds met den aanvang van het jaar 1790 vond de Boekhandelaar *Saakes* het, ten gevalle zyner leesgraage Landgenooten, goed, eene Maandlyke Naamlyst van uitkomende Schriften enz. af te geeven. De ondervinding, geduurende het verloopen jaar, heeft de nuttigheid van dat ontwerp ſteeds duidelyker doen zien, en tevens getoond, dat 'er, in de ſchikking en uitvoering, geen moeite noch oplettendheid geſpaard is, om het, in eene welgeregelde orde, ten volledigſte voor den dag te brengen; van waar deeze onderneeming de aanmoeding der Liefhebberen grootlyks verdient. In eene agtervolgende rangſchikking van (1.) Godgeleerde, (2.) Regtsgeleerde, Natuur- en Geneeskundige, mitsgaders (3.) Hiſtoriſche Boeken; en verder (4.) Dichtkundige Werken en Tooneelſpellen, als mede (5.) Mengelwerken en Romans, en eindelyk (6.) Konſtprenten, enz.; vindt men hier eene aanwyzing der in 't licht gegeevene Stukken, met de opgave der tytels, en meldinge waar en by wien dezelven gedrukt, of uitgegeeven zyn, benevens het formaat, de pryzen, enz. By het afloopen van 't Jaar 1790, heeft de Opſteller deezer Maandlyke Naamlysten, (dezelve tot één Stukje verzameld zynde,) zig den arbeid getroost, om op deezen jaargang, in de bovengemelde rangſchikking, een Alphabetiſch Register te maaken, waardoor men ieder byzonder artykel te gereeder kan opſpeuren. Het oogmerk is de volvoering van dit ontwerp verder voort te zetten, daarin ſteeds alle naauwkeurigheid te gebruiken, en vervolgens, als deeze verzameling tot zes Stukjes gebragt zal zyn, die een bekwaam Boekdeel zullen kunnen uitmaaken, 'er een algemeen Alphabetiſch Register by te voegen. —— Liefhebbers van oefening in onderſcheiden Wetenſchappen of Werken van Vernuft en Smaak, hebben hier maandlyks een verſlag van 't geen deswegens in ons Vaderland het licht ziet, en een gereed middel om na te gaan, wat 'er zy, dat hunnen onderzoeklust voorts zou kunnen uitlokken, waar en ten welken pryze zy voldoening kunnen erlangen; 't welk hun, in meer dan eenerlei opzigt, van dienst kan weezen: terwyl voorts alle de zodanigen, die eenige betrekking tot den Boekhandel hebben, 'er zig met vrugt van zullen kunnen bedienen. Voor 't overige ſtaat deeze Verzameling, indien ze, door een genoegzaam vertier ondersteund, gelyk we vertrouwen, beſtendig op die wyze gaande blyft, naar het voorgeſtelde plan, ook in 't vervolg van tyd van een aanhoudend nut te zyn, als eene gereede handleiding ter kennisneeminge van het geen alvoorens, in een of ander oefeningsvak, in ons Vaderland gemeen gemaakt is; 't welk zomtyds zeer wel te ſtade kan komen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Joodſche Brieven, Samenſpraeken, enz. behelzende het voornaemſte der Euangelie-geſchiedenisſen. Gevolgd naer 't Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER. *Prediker in de Weeshuis-Kerk te Zurich. Vyfde Deel. Te Leyden by* L. Herdingh, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 376 *bladz. In gr. octavo.*

Het leerzame en gevallige van dit Geſchrift, meermaels aengeduid, maekt deszelfs voortzetting by aenhoudendheid nuttig; daer de wyze van voordragt dient, om ons de Euangeliſche verhalen ten levendigſte als voor oogen te ſchilderen. Zulks heeft by uitſtek plaets in dit gedeelte, 't welk ten onderwerp heeft, de beſliſſende veroordeeling van Jezus door den Joodſchen Raed; den regtshandel van den Romeinſchen Stadhouder; de daeropvolgende kruiſiging van Jezus; deszelfs dood, begraving en opſtanding. —— Het beloop dezer opmerkelyke geſchiedenisſe levert den Schryver ene zeer groote verſcheidenheid van Tooneelen en werkzame Characters, waervan hy, naer gewoonte, een oordeelkundig gebruik maekt. Menigwerf brengt hy ons, door ene treffende beſchryving van 't gebeurde, als 't ware, in 't geval zelve; en meermaels voert hy perſoonen, Vrienden of Vyanden, Spotters of Meewarigen, Twyfelaers of Overtuigden, Hoogploozen of Gemoedigden, en meer dergelyken, naer hunne verſchillende geestgeſteldheid, en de omſtandigheden van zaken, zo natuurlyk ſprekende en bedryvende in, dat wy 'er gevoelig deel aen nemen. Bovenal ondervind zulks elk gevoelig Lezer, op het nagaen van de ontvouwing der eerſte berichten nopens 's Heilands Opſtanding, zo by de Leden van den Joodſchen Raed, als by enige Aenhangers van Jezus, en inzonderheid by deszelfs Apostelen, op het, niet wel geheel te verwerpen, maer echter zo bezwaerlyk aen te nemen, getuigenis der Vrouwen. Men begrypt gereedlyk, dat derzelver verhael overvloedige ſtoffe gave tot velerleie redewisſelingen; en de Eerwaerde *Pfenninger* ontvouwt dezelven hier op een ongedwongen trant, waerin hy de

Digitized by Google

natuur uitnemend wel gadeſlaet. —— Het gantſche onderhoud is te breedvoerig, om het hier over te nemen; tot ene proeve van het zelve, zullen wy ons bepalen tot het laetſte gedeelte, waerin *Thomas* zich byzonder hooren laet. —— Men verbeelde zich een aental van Leerlingen en Vriendinnen van Jezus, in zeker vertrek te zaem vergaderd; die over de vroegere en nog inkomende berigten in drukke onderhandeling zyn; en velerleie bedenkingen te berde brengen; dat onderdes *Thomas*, het gemoed te vol hebbende, na eenzaemheid hakende, zoekt te vertrekken, 't welk *Petrus* tragt voor te komen, waer mede onze Schryver het geſprek op deze wyze doet voortloopen.

„ PETRUS, *bemerkende, dat* THOMAS *na de deur gaet.* Waer heen, Broeder?

„ THOMAS *gaet, zonder te antwoorden, voort.*

„ PETRUS *loopt hem na.* Waer wilt gy henen, blyf toch!

„ THOMAS *eenigzins zacht.* Ik ben elendig, en zie te gemoete, dat deze elendigen, na dat deze verbystering voorby is, nog elendiger worden zullen, dan zy te voren waren: —— Ik gae.

„ EENIGEN. Blyf toch, Didymus! zeg ons toch, hoe gy over dit alles denkt.

„ THOMAS. Ik make u ſlechts elendiger, en worde zelve niet beter.

„ DE VROUWEN, *die de verſchyningen gehad hadden.* O! kom te rug! ſpreek toch, ſpreek uw hart recht uit! ontzie niemand! maek ons elendig. —— (*Zy treden met levendigheid nader tot hem, en ſtaen rondsom hem.*) O! Broeder! wy hebben den Heere gezien —— beproef ons elendig te maken —— wy daer en tegen, —— zullen u gelukkig zoeken te maken. Laet ons zien, waerde Vriend! wie zal zegenpralen!

„ THOMAS. Zusters! *ik* zal u niet kwellen, —— de waerheid zal u kwellen.

„ MAGDALENA. Laet haer vry —— *wy* konnen u niet gelukkig maken, de waerheid zal u gelukkig maken. — —

„ JOANNA. Ja Hy! —— de Weg, de Waerheid, de Opſtanding en het Leven!

„ THOMAS. (*Gelyk de ſtroom door een doorgebrooken dam, berſt tans uit* het hart *van Thomas deze lang ingehouden reden:*) Ja wel zal Hy ons den weg toonen —— maer eenen anderen, als dien wy wanen —— en, als eens alles, als dood, verbystering en elende, ten einde zyn, zal 'er wel voor

Digitized by Google

voor ons allen leven en Opſtanding uit voortkomen —— ten laetſten dage, en Hy zal eenmael de Eerstgeborene uit *den* dood van ons allen worden. —— Maer laet u nu *met* geen ſprookje ophouden! Gy vergeet de Hoofd*zaek*! Gods Ryk toeft te komen, en alles is zoo niet als wy meenden. God deed alles voor Joannes in den beginne; maer aen het einde niets; hy is onthoofd, en zyne jongeren, die hem bleeven aenhangen, zyn elendig; de laetſte verbysterende troost moest eindlyk uit hunne harten weg, gelyk ze ook weg moet uit onze harten! —— Zoo ook met Jeſus; in den aenvang deed God alles, aen het einde niets. Hy verſmachtte aen het Kruis; ſprak zelfs: „Myn God! waerom hebt gy my verlaten?" beval zyn Ziel aen zynen Vader, ſprak geen woord meer van zyn Ryk, geen woord van de Opſtanding, nam de Ziel des kwaeddoenders met zich in het Paradys —— maer antwoordde niets, op het komen in zyn Ryk —— nam affcheid van de Moeder en van Joannes, voor altoos! — O! Gods Raedsbeſluit gaet verder henen! —— Israël verwierp Hem —— en wie weet —— (*hy wordt bleeker*) of het nu niet geheel uit is met Israël, en met het Ryk van Christus! —— Ach! laet my gaen —— ——

„ JOANNA en MAGDALENA. Is dit nu alles, wat gy hebt in te brengen tegen het verhael dat Hy leeft?

„ THOMAS. Zoo kome ik dan op dat verhael, wanneer gy dit verkiest. Ook daer vergeet gy de hoofdzaek, die hebt gy nog niet eens allen gehoord. De Hoofdzaek is, de vyanden hebben zich het graf eigen gemaekt, hem de doeken ontſtolen. —— Vraegt hier aen Joſeph, (*die zich met Nikodemus ook in dat gezelſchap bevond*,) of hy iets het minſte weet van het lyk —— of hy by het graf geweest is? Daer zyn Krygsknechten uit de Tempelwacht, met verlof van Pilatus en op last der Priesters, by het graf.

„ MAGDALENA. Maer wy zagen Hem!

„ THOMAS. Gy droomde, —— gelyk gy nu droomt, dat gy het my zult konnen doen geloven.

„ MAGDALENA *en alle de andere, die ooggetuigen waren.* Wy waekten, Thomas! —— Broeders! wy waren volkomen wakker — — moeten wy het nog eens verhalen?

„ THOMAS. Ach! neen —— ik hoorde en verſtond het te wel —— dat zich zelf wederſprekend ſprookje! — — alles verkeerd.

„ PETRUS. Ja, en onder al het verkeerde dat allerverkeerdſte, dat de Engelen zouden gezegd hebben: ——

Digitized by Google

„ Zegt het Petrus." Geen naem uitgezonderd dan die des zwaerſten zondaers! —— dat kan ik nooit geloven!

„ Salome. Ja, zoo verkeert God. Hy bewyst onnadenkbaere genade, waer wy onnadenkbaere ſtraffen verwachtten.

„ Thomas. Niet dat juist; maer zo Hy leefde, verſcheen Hy gewis allereerst aen de twaelf uitverkorene Gezanten van zyn Ryk! Of, zo al de orde zynes Ryks niet by Hem gold in de eerſte ſpoedigſte verſchyning, dan zou hem zyn hart toch trekken, —— het zou Joannes den geliefden! —— het zou de Moeder zyn te beurt gevallen. Die meest gelovige, getrouwſte, en ſterkst gefolterde —— zyne Moeder. —— Hy zou weder by ons komen, daer Hy ons verliet —— zou by ons intreden, en by ons blyven. —— In ſtede van dit alles zou Hy nu verſchenen zyn aen enige Vrouwen, —— ſlechts voor een oogenblik —— hier aen ééne —— daer aen twee. —— Ach! hoe klaer is het, dat zy zich bedrogen! —— En 't is geen wonder, dat een ſmart als de onze —— vooral ulieden, hartlyk en vuuriglievende Vrouwen, het ſpoor byster maekte. Men ziet het ook, —— vergeef het my, Zusters! —— maer gy gelastte my te ſpreken —— men ziet het ook uit alles. Deze zagen twee Engelen, —— anderen éénen Engel. —— Deze zittende —— die ſtaende, —— deze buiten —— anderen binnen de ſpelonk. —— Magdalena zag niets van eenigen glans; —— ziet eerst geheel niets dan twee Mannen. —— Salome moest haer eerst op dat denkbeeld helpen, dat deze Engelen waren. [*Dit ſtaet op de manier in welke het geſprek der Vrouwen voorheen is opgegeven.*] —— De laetſte zagen Engelen, maer Hem in 't geheel niet, —— zy alleen Hem niet. —— Magdalena verhaelt woorden van Hem, die al weder een ſcheiden aenduiden. —— O wat zyt gy allen door een zoeten droom verbysterd! Ziet gylieden dit niet? —— het moet den aert van het Vrouwlyk hart zyn —— na dat zy als door wenen zyn afgemat, —— zichzelve met eene zoete verbeelding te troosten. —— Daer was het ledige graf —— dat deed u verbaesd ſtaen, ſterk genoeg, om aenleiding te geven tot alle die zoete droomen! —— Vergeeft het ons, —— een mannenhart laet zich niet zoo ligt met valſchen troost bedriegen. De groote inrichting van zyn Ryk was de zaek van Mannen: verkoos hy ons niet? En nu, nu het aen de hoofdzaek komen zou, ſtelt Hy ons achter! —— O! droomt —— en zyt gelukkig ——

ik

ik zal waken en elendig zyn, tot dat God my troost met waerheid.

„ MAGDALENA, *tot het gezelschap, met levendigheid en eenigzins misnoegd.* Weet gy niet, Broeders! waer Thomas blyft? Hy moest toch ook by ons zyn; (*eenige Jongeren zien haer met schrik aen, als of zy niet wel by haere zinnen was*) want Thomas is niet by ons, schoon gy u dit verbeeldt, —— hy staet daer niet, —— hy heeft geen woord tot ons gesproken; het is maer inbeelding, schoon wy alle nu meenen, dat Thomas hier is, met ons sprak, (*nu begrypen zy allen wat zy wil beduiden.*) ik legge myn hand niet op zyn schouder, (*zy legt intusschen haer rechterhand op den schouder van Thomas.*) dit is slechts een droom, die my en u allen in dien waen brengt.

„ THOMAS. Spot met den elendigen.

„ MAGDALENA. Zoo waer als de Heere leeft, ik spotte niet met u, maer ik spotte met uwe doling, opdat deze spotterny de waerheid doe blyken! — — Zoo toch stond Hy voor my —— zoo naby als gy voor ons staet. — —

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. En voor ons.

„ MAGDALENA. Zoo sprak hy met ons, gelyk gy nu met ons! even zoo sterk zaligende, onvergeetlyke woorden waren de zyne, als de uwe, die gy met ons gesproken hebt, ontrustende woorden der twyfeling waren.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. Zoo sprak Hy met ons!

„ MAGDALENA. Zoo raekten myne beide handen zyne voeten aen, gelyk ik thans uwe schouders aenrake.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA. Zoo raekten onze handen zyne heilige voeten aen. ——

„ MAGDALENA. Zoo duidlyk, als wy aan uwe voeten geen Lidteken van eenen kruisnagel zien, —— duidlyker zag ik dit in zyne voeten —— en kuschte het.

„ SALOME EN DE ANDERE MARIA *zien elkander aen, maer zwygen.*

„ THOMAS. Gy beiden zaegt dat niet? niet waer? — O! laet my gaen, —— ik kan ulieden even onmogelyk uw geloof ontnemen, als gylieden het my kunt geven. Wanneer ik zie, dat gy zaegt, zal ik geloven 't geen gy gelooft, —— laet my in eenzaemheid — — — *hy wil weggaen.*

„ JOANNES. Houd u toch by ons, en scheur u niet van ons af. Het uur van vertroosting komt te eerder voor ons te saemen, wanneer we in liefde vereend zyn. — — —

„ THOMAS. Ik lieve, zoo als eene elendige lieven kan.
„ JOANNES. Broeder! ziet, daer twyfelen veelen met u; *(dit was in 't voorige geſprek gebleken.)* laet ons ook in het duistere en in den twyfel eensgezind zyn.
„ THOMAS. Ach! laet my eenzaem; myn hart is getrouw aen ulieden, en aen mynen Heere! Ach! dat Hy leefde!
„ *Hy gaet zeer ſchielyk weg.*"

Het vyfde en drie volgende Hoofdſtukken uit PAULUS *Brief aan de Romeinen, verklaard door* G. DE HAAS, *Dr. der H. Godgel. en Pred. te Amſterdam. Tweede Deel. Te Amſterdam by* Wesſing *en* Allart, 1790. *In gr. octavo,* 512 *bladz.*

Uit het gene wy op het doorbladeren van het eerſte Deel dezes Werks, behelzende de Verklaring van het vyfde Hoofdſtuk, nopens het bedoelde van den Eerwaerden *de Haes*, en de wyze op welke hy het zelve uitvoert, gezegd hebben (*), kan men genoegzaem opmaken, dat dit tweede Deel, waer in het zesde en zevende Hoofdſtuk ontvouwd word, in welker voordragt zyn Eerwaerde op denzelfden voet voortgaet, behoort onder die Schriften, welken, nevens anderen, ter naſpoorige van de kracht der redeneringe van Apostel Paulus, opmerking vorderen. — Ten beteren verſtande van den inhoud der Apostoliſche voorſtellinge, zo als dezelve, volgens des Leeraers inzien, te verklaren is, gaet vooraf ene *Voorbereidende Verhandeling over het zesde en zevende Hoofdſtuk*; naer welk geleide hy zyne volgende Verklaring inricht. En op die Verklaring laet hy dan voorts nog volgen ene *Verhandeling over de Euangeliſche Heiligheid*; of die najaging van ware Godzaligheid, welke haren oorſprong ontleent, uit de geloofsomhelzing der Euangelieleere, in onderſcheiding van die Heiligheid, welke hy *Wettisch* noemt, die alleen ontſtaet, uit ene goede dierlyke geaertheid, en ene byzondere werking van het geweten; welke, zyns oordeels, waerlyk den naem van Heiligheid niet verdient. Zyn Eerwaerde ontvouwt dit ſtuk, op ene manier, die zeer wel voldoen zal aen hun, die aen deze denkwyze gewoon zyn; doch de uitvoering zal wat omſlachtig en aen tegenbedenkingen onderhevig zyn, by de zodanigen,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. Deel. bl. 144.

Digitized by Google

gen, die oordeelen, dat men beknopter en klaerder ſpreekt, als men aendringt op het onderſcheid, dat 'er is, tusſchen *Burgerlyke* en *Godsdienſtige Deugd*; en 't 'er tevens op toelegt, om den Christenen overtuigend te toonen, dat zy onder te ſterker verplichting liggen ter Heiligmakinge, naer gerade dat zy door de Euangelieleer, welke zy betuigen geloovig te omhelzen, duidelyker en krachtiger opgeleid worden, tot de kennis en erkentenis van den overvloedigen rykdom van Gods genade in Jezus Christus: overeenkomſtig met des Apostels leſſe, Rom. VI. 14: *de zonde zal*, [of moet] *over u niet heerſchen, want gy zyt niet onder de Wet, maer onder de Genade.* —— Ongetwyfeld heeft het Godgeleerde Samenſtel een zeer grooten invloed op deze onderſcheiden leiding; en vermoedelyk zou men, als men, in afzigte van het zelve, verſtandig met de Euangelieleer raedpleegde, weldra bemerken, dat het hier grootlyks, zo niet geheel, op een Woordenſtryd uitkome.

Mengelſchriften, zynde vrye gedachten over verſchillende onderwerpen, door ABDIAS VELINGIUS, Wz. *A. L. M. Dr. Th. & Ph. Profeſſor en Leeraar der Hervormde Gemeente te Bergen op den Zoom. Tweede Deel. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven de Voorreden*, 366 *bladz. In gr. octavo.*

Dit tweede Deel behelst weder een ſoortgelyke verſcheidenheid van overwoogene onderwerpen, als het eerſte; in welker behandeling, zo we diestyds gemeld hebben (*), de Hoogleeraer zo oordeelkundig en vrymoedig te werke gaat, dat zyn arbeidzame geest de oplettendheid der oefengragen, omtrent Stukken van die natuur, levendig opwakkere. —— Hy achtervolgt in dezen zyne voorheen aengevangen beantwoording der ſpotternyen van 't Ongeloof, wegens enige Bybelſche Geſchiedverhalen van Israëls overwinnende ſtrydvoeringen; waer omtrent hier nog in aenmerking komt, het geen *Richt.* IV. 16. en 2 *Chron.* XX. 24, getuigd wordt; welke berichten door hem op ene voldoende wyze verklaerd worden. —— Vervolgens vat hy ook weder op, zyne Verhandeling over de *Melaetsheid* der oude Israëlieten, en toont, by de overweging der tweede Vrage, „ of die Israël kwellende Melaatsheid, al of niet beſmette-

„ de

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* VI. Deel. bl. 223.

Digitized by Google

„ de ware?" ten duidelykſte aen, dat, hoe ſterk het heerſchende gevoelen de beſmetlykheid ook moge beweren, 'er echter gewigtige reden zyn, om ſtaende te houden, dat die ſoort van Melaetsheid voor niet beſmettend gehouden moet worden. Zyn Hoogeerwaerde brengt de redenen van wederzyde te berde, en doet ons overtuigend zien, dat alles te zamen loope om de onbeſmetlykheid boven tegenſpraek te ſtellen. —— Hier by komt wat later nog ene Verhandeling over dit onderwerp, bepaeld betrekkelyk tot het zin- of voorbeeldige dezer kwale, en de reiniging dier Melaetzen. De voornaemſte denkbeelden der Godgeleerden deswegens worden hier getoetst, doch als niet proefhoudende gewraekt: en daerop geeft de Hoogleeraer zyn eigen denkbeeld ter proeve, 't welk hy aldus voorſtelt. „ Naar myne gedagten, „ heeft de geheele Wet, omtrend den Melaatſen onder Israël, nevens alle de daartoe betrekkelyke verrichtingen „ en verordeningen, heur opzicht, *op het geen de Jehovah* „ *wilde, dat in zyne Kerke op Aarde, zonder onderſcheid van* „ *tyden, gedaan moest worden, omtrend zulke Kerkleden,* „ *welke verdagt en bekend geworden zyn, ſchuldig te ſtaan,* „ *aan zulke zonden, welke met eene zichtbare ſtraffe gedreigd* „ *zyn, welke ſtryden tegen het wezen van den waaren door* „ *den Heere verordenden Godsdienſt.* —— Of wil men het „ met andere woorden, *hoe 'er in de Kerke moet gehandeld* „ *worden, met de bedieninge der Sleutelen van het Koningryk* „ *der Hemelen.*" —— Zy, die dit ſtuk der Melaetsheid als zin- of voorbeeldig beſchouwen, zullen in dit denkbeeld veelligt iets aenneemlyks vinden; maer voor anderen, is die of ſoortgelyke vernuftſpeling, welke onderſcheiden gemaekt kan worden, van geen belang. —— Tuſſchen deze twee Verhandelingen, is gevoegd ene opheldering van 1 *Pet.* II. 4, ſtrekkende byzonder ter ontvouwinge, van 't geen Petrus, in den zamenhang zyner voorſtellinge, bedoelt, als hy Christus een *levenden Steen* noemt, 't welk aen verſchillende verklaringen der Uitleggeren onderhevig is. „Wat my betreft," zegt onze Schryver, „ik denk, dat Petrus blyve in dezelve „ betrekkinge en in het zelve ontwerp van 't welk hy hier „ ſpreekt, ik meen den Tempel te Jeruzalem, en dat hy „ dus den Christus eenen levenden Steen noemt, in zinſpelinge op, en verheffinge booven de zoo zeer geroemde „ kostelyke Steenen, welke aan en in dat zichtbaar heiligdom gevonden werden, het zelve tot ſieraad ſtrekten, „ en den zichtbaarſten rykdom van het zelve uitmaakten; „ doch, welke Steenen, althans ſommige van dezelve, ook

„ le-

Digitized by Google

„ leven vertoonden, en met betrekkinge op de edele Steenen leven hadden; maar booven welke de Christus, als „ een allerheerlykst Edelgesteente, waarlyk leven hadde in „ zichzelven, en op eene veel uitneemender wyze." Zyn Hoogeerwaerde stelt deze uitlegging in een vry gunstig licht. Wyders bied hy ons aen ene nadere bevestiging van 't geen hy in 't eerste Deel beweerd heeft, nopens de *Begraving* van Jezus; te weten, dat dezelve niet, (gelyk ze meerendeels beschouwd word,) behoort tot den staet zyner Vernederinge (*). Dit zyn gevoelen, geheel van den gewoonen leertrant onzer Kerkleeraren afwykende, is aen tegenspraek onderhevig geweest; en de daertegen aengevoerde bedenkingen worden, door den Autheur, in dezen op ene zo bondige wyze beantwoord, dat men gegronde reden hebbe, om te verwachten, dat zyne voorstellingen, rakende dit onderwerp, steeds meerder ingang zullen vinden. — Het zeggen van een onzer beroemdste Hoogleeraren, door hem gemeld, ontvangt, op deze nadere bevestiging, nog ene nieuwe kragt: „ Had men," (dus luidde zyn tael,) „ Had men lust tot het overschryven en veranderen van „ naar 't gewoon gevoelen opgestelde Leerredenen, men „ zoude weldra uwe opvatting en verklaring openlyk zien „ voorstellen." —— 't Is te wenschen, dat 'er maer weinige Kerkleeraren in ons Land gevonden worden, die tegen deze moeite opzien, als ze in 't een of ander geval van ene betere denkwyze overtuigd worden.

Eindelyk is hier nog geplaetst, ene Nederduitsche vertolking ener Latynsche Redenvoeringe, door hem uitgesproken den 9 Sept. 1749, by het aenvaerden van het Hoogleeraerschap in de Kerklyke Geschiedenisen en Joodsche Oudheden. Derzelver onderwerp is *het ontzettend uiteinde van Nadab en Abihu*, gemeld *Lev.* X. 1 en 2. Na enige voorafgaende aenmerkingen over hunne persoonen, waerdigheid en dienstwerk, alsmede den tyd wanneer dit gebeurde, dat ter algemener opheldering der geschiedenisse strekt, neemt de Hoogleeraer byzonder in overweging, waerin de bedreven misdaed bepaeldlyk bestaen hebbe. Buiten andere gevoelens, hier slechts ter loops bygebragt, en ter zyde gelegd, komt bovenal in overweging de gewoone verklaring, welke wil, „ dat zy „ van eenen gemeenen, van eenen vreemden haard, hun „ vuur, 't geen zy in de rookvaten deeden, genoomen „ hebben, daar zy dat vuur, 't welk van den Hemel op „ het

(*) Zie als boven, bl. 224.

Digitized by Google

„ het Brandoffer-Altaar gevallen was, en geduurig in het „ heiligdom onuitgeblust bewaard moest worden, verplicht „ waren tot het genoemde einde te gebruiken." De Hoogleeraer ontkent niet dat 'er ſchynbaerheden voor dit gevoelen zyn, maer hy tracht te toonen dat ze geen wezenlyken grond hebben; en dat gewigtiger redenen ons veeleer doen denken, op hun ontydig, en tegen het Godlyk gebod aenloopend, aenſteeken van hun reukoffer. „De misdaad der twee Zoonen van Aaron heeft dan, zyns oordeels, daar in beſtaan, dat zy tegen een Godlyk gebod, 't geen hen bekend was, hun reukwerk hebben aangeſteeken, niet op, niet vlak by, den Altaar des reukoffers, maar of buiten of even in den ingang van het Heiligdom. En dat zy dus een verteerd reukoffer, een vuur, een ongeoorloofd, een vreemd vuur, voor Jehovah's aangezicht gebragt hebben." Verſchillend denkt men over de oorzaek hier van: onze Autheur ſchryft het liefst toe aen onoplettendheid, waer door zij, zonder de betaamende indrukken en herdenking van de Godlyke Wet, en zich verhaastende, tegen het Godlyk gebod gezondigd hebben, met het verboden indoen van het reukwerk in hunne vaten, eer zy by en boven den gouden Altaar waren." —— Wat voorts de Godlyke ſtraf over dit wanbedryf betreft, de Hoogleeraer kan zich niet verenigen met het gewoone denkbeeld, dat *Nadab* en *Abihu*, alleen doodlyk getroffen, ſlechts geſtorven zyn; maar 't komt hem voor, dat de uitdrukking, *doe ging een vuur uit van het aangezicht des Heeren*, en verteerde ze, *en zy ſtorven voor het aangezicht des Heeren*, veel ſterker te verklaren zy, als aenduidende, „ dat zy waarlyk verteerd, en, om het zoo te noemen, „ tot aſche verbrand zyn:" zodat 'er althans niets van hun overbleve, dan asch en beenderen, welken vervolgens in hunne, of niet, of niet veel, geſchonden kleederen uitgedragen zyn. —— De Hoogleeraar brengt, ter verſterkinge van zyn gevoelen, zo ten aenzien van deze, als der bovengemelde, byzonderheid, redenen te berde, die der overweginge wel waerdig zyn; en doet ons verder de regtmatigheid van dit Godlyke ſtrafgerigte opmerken. —— Laetstlyk ſlaet hy nog gade, dat dit voorval vermoedelyk gebeurd zy, op den eerſten dag van Nadab's en Abihu's openbare priesterlyke bediening; welke men, gelyk hy toont, giſſen mag, ingevallen te zyn, op den achtſten dag der eerſte Maend in het tweede Jaer na den uittocht van Israël uit Egypte.

Het

Kort Begrip der Bybel- en Vaderlandſche Geſchiedenisſen voor de jonge Jeugd, om in Katechiſatien, Schoolen en Huisgezinnen te gebruiken, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen. Vyfde druk. Vermeerderd met een kort begrip der Bybelſche Aardryksknnde. Te Utrecht by* H. van Otterlóo, 1790. *Behalven de Voorrede* 48 *bladz. in* 8vo.

Tot het op den Tytel gemelde doeleinde is dit Kinderboekje van den Eerwaarden *Emdre* zeer wel geſchikt. De hoofdtrekken der Bybelgeſchiedenisſen, de algemeene denkbeelden der Bybelſche Aardryksknnde, en 't oppervlakkige beloop onzer Vaderlandſche Historie, wordt hier in eene regelmaatige orde, by manier van gepaste vraagen en wel ingerigte antwoorden, voorgedraagen. Zelfs kan het gebruik hiervan velen der zodanigen, die de jonge Jeugd door dit middel ter geregelder kennisſe opleiden, van dienst zyn, en hunne kundigheden beſchaaven.

Letter- Geſchicht- en Leerſtelkundige Uitlegging van de Gebeden en Plechtigheden der H. Miſſe. In 't Fransch opgeſteld door den Eerw. Pater P. LE BRUN, *Priester van het Order der Oratooren. Uit het Fransch in 't Nederduitsch overgezet, door een Roomsch Priester te Amſterdam. Te Amſterdam by* F. J. van Tetroode, 1790. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer,* 721 *bladz. in gr.* 8vo.

In den jare 1716, toen dit Werk oorſpronglyk het licht zag, hebben verſcheiden Franſche Biſchoppen en Hoogleeraren der Godgeleerdheid, van deszelfs uitvoering met zeer veel lofs ſprekende, het met hunne ſterkſte goedkeuring verwaerdigd; en de thans afgegeven Nederduitſche vertaling draegt insgelyks de vereischte goedkeuring weg; des de Leden der Roomſche Kerke, wien zodanig een Geſchrift bovenal te ſtade komt, 'er vrylyk gebruik van kunnen maken. —— Het behelst ene, naer de denkwyze dier Kerke, welingerichte leerzame ontvouwing van alles wat tot den plechtigen Misdienst, zo in gewoone als in ſtaetlyker omſtandigheden, enigzins behoort: en ſtrekt bovenal, om den bywooners en handhavers van dien Eerdienst zodanige kundigheden in te boezemen, welken hunne harten met eerbied vervullen, en ter Godsvrucht opwekken: ten einde den ſleurdienst, welke in 't byplegtige maer al te veel

Digitized by Google

veel plaets heeft, te krachtiger tegen te gaen. Een Protestant, die dit bedoelde, (schoon hy den Misdienst geenszins schriftmatig goedkeure, en zelfs door dit Geschrift versterkt worde in zyn gevoelen, dat die in latere dagen, van tyd tot tyd, trapswyze, ter Kerke ingevoerd is,) niet kan wraken, in zo verre iemand gehouden zy alles, wat by hem ene Godsdienstige Plechtigheid heet, inderdaed, met een overtuigd gemoed, Godsdienstig te verrichten, zal ook deze verklaring, indien een onderwerp van dien aert in zynen smaek valt, nog al met enig genoegen en vrucht doorbladeren. Velen der daertoe behoorende plechtigheden en verrichtingen komen ons, wanneer wy dezelven, by de ene of andere gelegenheid, beschouwen, gemeenlyk zeer vreemd voor, en wy kunnen ons dikwerf naeuwlyks verbeelden, dat 'er iets Godsdienstigs mede beoogd worde. Hieromtrent nu verleent Pater *le Brun* ene Letter- Geschicht- en Leerstelkundige Uitlegging, waeruit men kan afleiden, wat de Leeraers der Kerke, in welke het zinlyke en staetlyke, byzonder in het begin der derde Eeuwe, en vervolgens, hand over hand, toenam, daermede bedoeld hebben. De betekenis dier gebruiken, derzelver opkomst en voortgang word hier nagespoord; en tevens worden ons de Leerstellingen, in de daerby gebruikte Formulieren, vooronderstelt of uitgedrukt, naer de leerwyze der Kerke, verklaerd; waerdoor een Protestant, des begerig zynde, zich een geregelder denkbeeld van dat alles vormen kan, dan hy gewoonlyk bezit.

Bibliotheek der Kerkvaderen, bestaande in Overzettingen en Uittrekzels uit hunne voornaamste doch meest Leerstellige Schriften, met bygevoegde nodige aanmerkingen. Door CH. FR. RÖSZLER, *Hoogleeraar in de Geschiedenissen op de Hooge-School te Tubingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* Wessing *en* van der Hey, 1790. *Behalven het Voorwerk, 326 bladz. in gr. octavo.*

Eene overdreven hoogagting voor de Leer der Kerkvaderen van de drie eerste Eeuwen, aen de ene, en ene onbezonnen versmading van dezelve, aen de andere zyde, worden in de Voorreden, aen 't hoofd van dit Werk geplaetst, met gegronde reden tegengegaen; terwyl ene onpartydige beoefening van hunne Leerstellige Schriften, gelyk de Opsteller dier Voorreden overtuigend toont, hare verregaende nut-

Digitized by Google

nuttigheid heeft. Deze nu, daer ze zekerlyk hare moeilykheden heeft, gemaklyker te maken, en denzulken, die zich daerop toeleggen de behulpzame hand te bieden, is een hoofdbedoelde van den Hoogleeraer *Röszler* in deze Papieren. Ter bevorderinge daervan heeft hy zich benaerstigd tot ene volledige verzameling van 't geen ons deswegens, in die Schriften, voorkomt, tot op de Kerkvergadering van *Niceën*; en de opgave dezer Stukken doet hy steeds vergezeld gaen van geschied-, oordeelkundige en leerstellige aenmerkingen, ter opheldering van het duistere en twyfelagtige, of onzekere, dat den Lezer zou kunnen belemmeren. Zyn Hoogeerwaerde heeft zich voorgesteld hierin de tydorde te volgen; doch indiervoege dat hy eerst de Griekſche, en dan de Latynſche Kerkvaders in opmerking neemt. Uit dien hoofde bepaelt zich het thans afgegeven eerſte Deel tot Uittrekzels uit de Schriften van de zogenoemde *Apostolische Vaderen*, te weten, *Barnabas*, *Hermas*, *Klemens van Rome*, *Ignatius* en *Polycarpus*, verder uit die der *Apologeten*, naemlyk, *Justinus*, *Athenagoras*, *Theofilus*, *Tatianus* en *Hermias*, van welken laetſten Schryver echter alleen ter loops gewag gemaekt word, om dat zyn Geſchrift niets behelst, 't geen tot de Geſchiedenis der Christelyke Leerſtellige Godgeleerdheid gerekend zou kunnen worden te behooren. Wyders komt hier nog by, uit de grootere Griekſche Schryvers, een Uittrekzel uit het Werk van *Ireneus*, tegen de Ketteryen der Gnostieken, waermede dit eerſte Deel beſlooten word. —— De Hoogleeraer ſtelt door deze Verzameling, op die wyze uitgevoerd, den oefengragen onderzoeker, die lust heeft om de leer dezer Vaderen na te ſpooren, maer dien 't niet gelegen komt zich deze Schriften eigen te maken, en dezelven in 't oorſpronglyke te lezen, in ſtaet, om hiervan genoegzame kundigheden te verkrygen. —— Om den zodanigen in die oefening te meer te gemoet te komen, en te toonen, wat zy daeromtrent oordeelkundig in agt hebben te nemen, gaet 'er voor deze Verzameling ene *Inleiding*, waerin enige Aenmerkingen of Regelen, hoe men de Schriften der Kerkvaderen lezen en behandelen moet, voorgeſteld worden. Ze zyn de tien volgenden.

„ 1. Men moet de leere der eerſte Kerke met zekere koelhartigheid opzoeken, zonder het voor noodzaaklijk te houden, of als een pligt aan te zien, om ze in alle dingen overeenkomſtig met onze tegenwoordige denkbeelden te vinden: en zig ſteeds daer bij voorſtellen, dat men niets

Digitized by Google

niets te winnen of te verliezen heeft, bij het geen de Vaders eertijds moogen geloofd of niet geloofd hebben.

„ 2. Bij het gebruiken der Ouden en derzelver getuigenisſen, om daaruit het Leerſtelzel hunner Kerke te bepaalen, moet men den Text zelven, en den zin 'er van, gelijk ook het gezag van den Schrijver, naauwkeurig en zorgvuldig onderzoeken. —— De Text, waarin die getuigenisſen liggen, moet oordeelkundig egt zijn; *dat is*, men moet, zoo niet volkoomen zeker, nogtans zeer waarſchijnlijk, den Schrijver, of altans de Oudheid van het Boek kennen, het welk men voor zig heeft, en geene gegronde rede hebben, om de plaats, waarop men zig beroept, voor valsch of ondergeſchooven te houden.

„ 3. De verklaaring dier plaatzen uit de Schriften der Kerkvaderen, die tot hun leerſtelzel behooren, en het zelve ophelderen en bewijzen, moet gegrond en beweezen zijn.

„ 4. Gelijk bij elke geſchiedenis de getuigen en hunne verklaaringen niet het zelfde gewigt noch dezelfde kragt van bewijs hebben, dus moet men ook in de geſchiedenis der leerſtellige Godgeleerdheid dit onderſcheid wel in agt neemen, om geene valſche of bijzondere gevoelens op rekening van de Kerk te ſchrijven.

„ 5. Wanneer over het algemeene Leerſtel der Kerke, in zaaken die thans in geſchil zijn, geſprooken wordt, en de openlijke Belijdenisſen of Schriften, die eenig gezag hebben, daaromtrent niets bepaalen; kan men met recht dat gevoelen daarvoor aanneemen, voor het welk zig meerdere en vooral beroemde leeraars, in een en het zelfde tijdvak, eenpaarig of naa elkander verklaaren; ſchoon toen ter tijd het leerſtuk aan geen bijzonder geſchil, of eenig onderzoek, deswegen ontſtaan, onderhevig is geweest.

„ 6. Om het Leerſtelzel der oude Kristen-Kerk duidelijk en bondig open te leggen, is het niet genoeg, ſlegts eenige plaatzen en getuigenisſen over het een of ander Leerſtuk te verzamelen, naarmaate wij het tans van belang rekenen; maar men moet met dezelfde naauwkeurigheid gadeſlaan en overneemen, al het geen zij als een gedeelte der Kristelijke geloofsleere voorgedraagen, en tot den omtrek hunner *Dogmatiek* gerekend hebben, geſteld ook dat het *droomen* en *dwaalingen* geweest waren.

„ 7. Tot een duidlijk en nuttig doorzigt in het godsdienſtig zamenſtelzel der eerſte Kerke, behooren niet alleen de geheele uitgeſtrektheid dier waarheden, die toen in dezelve naauwkeurig geleerd zijn, en de wijze hoe men dezelve za-

Digitized by Google

zamen verbonden heeft; maar ook de verdere historiſche bepaaling der Leerſtukken, hoe zij voorgedraagen, verſtaan, verklaard, beweerd en tegen de tegenwerpingen verdeedigd zijn geworden.

„ 8. 't Is vergeefſche moeite, wanneer men door gevolgtrekkingen en giſſingen, uit ſtellingen der eerſte Kerke, die geſchiedkundig waar zijn, anderen afleiden, en deezerwijze haar Leerſtelzel uitbreiden en volledig maaken wil, wanneer men van dezelve geene duidelijke verklaaringen en getuigenisſen in de Schriften van derzelver Leeraars vind; want op deezen komt alles aan, het geen hier waarheid zijn zal.

„ 9. Wij hebben geene vrijheid, om alle de leerſtukken onzer geloofsbelijdenisſe, welken wij hebben, en zoo als wij ze hebben, hoe belangrijk en gewigtig wij dezelven oordeelen, in de Schriften der eerſte Vaderen op te zoeken, en ze, zonder duidlijke getuigenisſen, in hun leerſtelzel te plaatzen, onder het voorwendzel, dat het hun aan de gelegenheid ontbrooken heeft, om daar van te ſpreeken, of dat zij dezelven uit voorzigtigheid en dus met opzet verzweegen hebben.

„ 10. Wanneer wij de waare geſteldheid van het Oudſte leerbegrip der Kristenen, in vergelijking met het onze, bondig kennen willen; komt het niet alleen in zoo verre op de leerſtellingen aan, of zij altijd geleerd zijn, en of 'er in alle gevallen, een voldoenden getuigen, die ze gekend heeft, aangeweezen kan worden; maar ook, of zij bepaaldlijk dien grooten rang, of het regelmaatig algemeen gezag bij hen, zo als bij ons, gehad hebben."

Deze regels worden hier breeder ontvouwd, door voorbeelden opgehelderd en met nauwkeurigheid beredeneerd. In de voltrekking van dit alles, heeft de kundige Vertaler zynen Autheur op een vryen trant gevolgd; waerdoor hy het een en ander in des te duidelyker licht kon ſtellen.— By de aenbeveling van dit Werk van den Hoogleeraer *Röszler*, maekt hy tevens gewag van een ander Geſchrift, 't welk den naſpeureren van dit onderwerp van wezenlyken dienst kan zyn. „ Al wie, zegt hy, uittrekzels van „ gelijken aart, ſchoon met een ander oogmerk, en in „ verband met de geheele geſchiedenis van den Kristelijken Godsdienst, leezen wil, dien kunnen wij daartoe „ aanprijzen het uitmuntend Werk van *J. M. Schroeckh*, „ Hoogleeraar in de Geſchiedenisſen op de Hooge School „ te *Wittenberg*, wiens *Christliche Kirchengeſchichte*, hoewel van een vrij langen adem, de moeite rijklijk beloont, en verre boven mijn lof is."

J. Bleu-

Digitized by Google

J. BLEULAND, Icon Tunicæ Villoſæ Inteſtini Duodeni, juxta felicem vasculorum inpletionem. Ipſis coloribus, qui in Præparato conſpiciuntur edita. Trajecti ad Rhenum, apud *B. Wild* & *J. Altheer*, 1789. In 4to. m. f.

De geleerde *Bleuland* levert hier eene uitmuntend ſchoone Afbeelding van een gedeelte van den Binnenſten Rok des Twaalfvingerigen Darms.

Het voorafgaande Tractaatje ſtrekt ten betoog van de nuttigheid der Ontleedkundige Afbeeldingen, en geeft teffens den welverdienden roem aan die Mannen, welke daarin veele anderen overtroffen hebben, waarby dan aan de, door hunne nagelaatene Werken, onſterffelyk gewordene *Houbraken*, *Wandelaar* en vooral *Johannes l'Admiral*, naar verdienſten gedagt word; en het is op het voetſpoor van den laatstgemelden, dat onze Autheur dit *Plaatje*, door den vindingryken *J. Kobell*, volgens de naauwkeurige en gekouleurde tekening van den Kunſtenaar *M. van der Jagt*, naar een door den Schryver opgeſpooten Præparaat, met alle vereischte juistheid vervaardigd, den Kenners en Beminnaars van Anatomiſche Afbeeldingen aanbied.

Daar de byzondere waardy van dergelyke Kunſtſtukken boven alles afhangt van de volkoome gelykheid die dezelve met den natuurlyken ſtaat dier deelen zelve hebben, en dat niet door eene te geweldige, of te heete, Opſpuiting de vaaten verſcheurd of tegennatuurlyk opgeſpannen geweest zyn; zo oordeelen wy alle redenen te hebben, om het Præparaat, zo wel als de Afbeelding, by uitſtek te moeten pryzen, alzo wy, door ondervinding, de juistheid en overeenkomst van deeze laatſte met ſoortgelyke Præparaten, en den natuurlyken toeſtand der deelen zelve, wel meenen te kennen.

Liefhebbers van met kouleuren gedrukte Plaaten, het zy dat dezelve teffens Beminnaaren der Ontleedkunde zyn of niet, ontvangen hierdoor een Stukje, het welk, met allen regt, eene plaats in hunne Kunstkabinetten verdient. En zy die Voorſtanders en Liefhebbers van Vaderlandſche Voortbrengſels zyn, zullen zig met ons verheugen, dat dit kleine plekje gronds, in navolging van den in dit vak zo beroemden Heere *C. Ploos van Amſtel*, ook eenen *Sepp*, en nu wederom deezen Kunſtenaar voortgebragt heeft. Ondertusſchen wenſchen wy den geleerden Autheur tyd, gelegenheid en lust, om ons met zodanige Afbeeldingen te kunnen begunſtigen, waarin by uitſtek het onderſcheid der kou-

Digitized by Google

houleuren van veel aanbelang is, zo als, om maar iets te noemen, by de groote en kleine Herſenen en wat daartoe behoort; dit zoude voor eerstbeginnenden van groot nut, en voor andere Liefhebbers, in dit vak der Natuurkunde, gewis hoogst aangenaam zyn.

Grondbeginſels der Meetkunde, door J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte, Wis-, Natuur-, en Sterrekunde te Amſterdam, Lid van verſcheiden geleerde Genootſchappen. Te Amſterdam by* P. den Hengst, 1790. *In gr.* 8vo. 586 *bladz.*

De Hoogleeraar VAN SWINDEN doet het Vaderland veel dienst, door de uitgave van deeze *Grondbeginſels der Meetkunde*. De voordragt van dezelve is zo onderſcheiden van anderen, als zy veele van die in duidelykheid, orde en nieuwheid, overtreft. In den jaare 1786 gaf zyn Hoogeleerde een kort begrip der Meetkunde, in het Latyn, in 't licht, tot welkers opſtelling hem het in 1785 aanvaard hebbend Onderwys in de Wiskunde, aan de doorluchtige Schoole van *Amſterdam*, genoodzaakt had. Eene bloote Vertaaling van dat kort begrip, ten dienſte van zodanige Leerlingen welke zyne Lesſen in het Neêrduitsch wilden bywoonen, zou een minder werkzaam Leeraar mogelyk zeer voldoende zyn voorgekomen; doch dit was zo niet by den Heer VAN SWINDEN. Deeze begreep dat by dat werk merkelyk moest verbeteren, en in alle opzichten volmaaken, en wel te meer, daar wy in onze taal met Boeken van dien aart ſlecht voorzien zyn; en heeft dus, met medehulp van den Heer PIETER NIEUWLAND, Lector in de Wis-, Sterre-, en Zeevaartkunde te Amſterdam, (welke niet alleen de Proeven nagezien, maar het geheele Werk, vóór het ter Perſſe ging, nagegaan, en met gewigtige aanmerkingen verrykt heeft) een veel beter en volledíger zamenſtel ten voorſchyn gebragt, dan wy, tot nu toe, gehad hebben.

In de eerſte plaats heeft de Hoogleeraar getracht, „ om niets weg te laaten van den ſtrikten bewystrant der Ouden, waarvan EUCLIDES en ARCHIMEDES ons zulke voortreffelyke voorbeelden hebben nagelaten, en geen moeite ontzien om zeer naauwkeurige denkbeelden der zaaken voor te draagen; iets dat op eene zeer aanmerkelyke wyze, in de meeste hedendaagſche boeken, die den naam van Grondbeginzelen der Meetkunde draagen, verwaarloosd wordt.

Den geest te vormen, denzelven aan die naauwkeurigheid van denkbeelden, aan dien ſtrikten redeneertrant, aan die volmaakte aaneengeſchakelde bewyzen, te gewennen, is een der hoofdvoorwerpen, welke men zich in het onderwyzen der Meetkunde voor oogen moet ſtellen: eene der voornaamſte redenen, die de jonge lieden moeten aanzetten om dezelve te leeren. „'Er is," zegt, te recht, QUINCTILIANUS (*), „in de Meetkunde, een gedeelte dat voor „de jeugd nuttig is: want het verſtand wordt 'er door „geöeffend; de geest geſcherpt; de ſnelheid in de bevatting ſpruit uit dezelve voort: ja zelfs de Meetkunde is „nuttig, niet zo als de andere Konſten, wanneer men ze „verſtaat, maar ook zelfs wanneer men ze leert." En het is juist dat gedeelte, dat gewigtig gedeelte, dat men verwaarloost, wanneer men iets van den ſtrikten redeneeren bewystrant der Ouden agterwege laat, onder voorwendſel van de zaaken bevattelyker voor te ſtellen, of aangenaamer te maaken.

In de tweede plaats heeft de Autheur getracht, dit Werk in eene bekwaame orde te ſchikken, en de verſchillende ſoorten van voorwerpen, zo veel mogelyk, afzonderlyk te beſchouwen. Dat dit veele moeite gekost heeft, om het zonder gaaping te verrichten, kan men ligt opmaaken. Hy heeft het best en geſchiktst geächt, om de rechte lynen afzonderlyk te beſchouwen, zonder derzelver eigenſchappen, uit die der Driehoeken te moeten afleiden; en dan eerst tot de Driehoeken over te gaan: de rechtlynige Figuuren af te handelen, alvoorens over den cirkel te ſpreeken, enz. Men klimt dus in de daad trapswyze, en in eene geregelde orde op, zynde het Werk in XVII Boeken verdeeld, van welke de vyf laatſte enkel Werkſtukken behelzen, en op deeze wyze volgen. Iſte BOEK, *over de algemeene eigenſchappen der rechte Lynen, zo wel in zich zelf beſchouwd, als in zo verre zy de hoeken van Driehoeken en Vierhoeken uitmaaken, of derzelver zyden zyn.* IIde BOEK, *over den inhoud der rechtlynige Figuuren.* IIIde BOEK, *over de Evenredigheid.* IVde BOEK, *over de gelykvormigheid der Figuuren, en de reden van derzelver zyden en inhouden.* Vde BOEK, *over den Cirkel.* VIde BOEK, *over de inſchrevene en omſchrevene Veelhoeken.* VIIde BOEK, *over den omtrek en den inhoud van den Cirkel.* VIIIſte BOEK, *over het meeten van Hoeken door Cirkelboogen,*

(*) *Inſtit. Orat. Lib. I. cap.* 10. §. 8.

Digitized by Google

gen, en het berekenen van dezelve door Choorden, Sinusſen, Tangenten en Secanten. IXde BOEK, *over de Driehoeksmeeting.* Xde BOEK, *over de ligging en ſnyding der Vlakken.* XIde BOEK, *over de ligchaamelyke Figuuren, die door vlakke oppervlakten bepaald zyn*, en het XIIde BOEK, *over den Rol of Cylinder, den Kegel en den Kloot.* Gaande het 1ſte BOEK der Werkſtukken, *over de rechte Lynen.* Het 2de *over de Hoeken;* het 3de *over de rechtlynige Figuuren*; het 4de *over den Cirkel*; en het 5de *over de beſchryving van Figuuren, in en om den Cirkel.*

Maar het voornaamſte dat de Heer VAN SWINDEN bedoelde, en dat, zo als wy reeds gezegd hebben, hem gelukt is, is het voortbrengen van een veel volledíger zamenſtel, dan wy tot heden hadden. „ De grootſte voorſtanders van EUCLIDES (zegt hy) kunnen niet ontkennen, dat 'er niet alles in EUCLIDES gevonden wordt, wat men thans volſtrekt noodig heeft, om, of zich tot de practyk van de Meetkunde bekwaam te maaken, of tot de Natuur-, en Sterrekunde over te gaan. Men vindt niets over de inhoudvinding der Figuuren; niets, of byna niets, over de Theorie der Veelhoeken; niets over de reden van den omtrek, van den Cirkel tot den Diameter; niets over de Driehoeksmeeting; niets over de ſchoone ontdekkingen van ARCHIMEDES (die eerst 70 jaaren na EUCLIDES leefde) omtrend den Cylinder, Kloot en Kegel, enz. zo dat men, na EUCLIDES afgehandeld te hebben, nog dat alles uit andere Boeken moet ontleenen. Zy kunnen niet ontveinzen dat men van de dertien of vyftien Boeken van EUCLIDES, thans alleen de zes eerſte, het XI, en XII, gebruikt: het VII. VIII. IX. X, overſlaat, om dat men die ſtoffe thans anders behandelt; het XIII. XIV, en XV, deels om dat men ze minder nuttig acht, deels om dat men ze op dien trant, als EUCLIDES ze behandeld heeft, niet verſtaan kan, zonder het Xde Boek, dat zeer moeilyk is, volmaakt te verſtaan. Die Boeken zyn echter in hunne ſoort vooral niet minder fraai dan de agt welke men gebruikt: het Xde komt my voor een meesterſtuk te zyn. Geeft men dan toe, dat 'er eenige ſtukken zyn, die men beter kan, of anders mag, behandelen, dan EUCLIDES gedaan heeft, waaröm ook dan niet aan zyn geheel ſtelzel alle verbetering en vermeerdering toegebragt, die men nuttig oordeelt?"—

De Hoogleeraar heeft niet geſchroomd, om dit laatſte te volvoeren. Hy heeft niet alleen eenige Voorſtellen uit het

Digitized by Google

VII. VIII. IX, en X Boek, maar zelfs het geheele XIII. XIV. en XV, Boek ingelascht, en zo kort als duidelyk bewezen. Bovendien, die nuttige voorſtellen, die niet by EUCLIDES, maar wel in andere *elementaire* Werken gevonden worden: alsmede zulken, welke men in geene der laatstgemelden, maar elders verſpreid, aantreft, en waarvan echter het gebruik zeer aanmerkelyk is, vooral in de Natuurkunde; deeze alle heeft de Autheur in dit Werk gebragt: onder welke zich dan ook de ſchoone ontdekkingen van HUIGENS, SNELLIUS, LUDOLF, VAN CEULEN, DU FAY en SAURIN bevinden, die byna in vergetelheid geraakt zyn, doordien ze in Boeken ſtaan, welke men naauwelyks meer leest.

Wy twyffelen geenszins, of deeze *Grondbeginſels der Meetkunde* zullen, by alle Liefhebbers der Natuur-, en Wiskundige Weetenſchappen, met blydſchap ontvangen worden, te meer daar de leer der *Limieten*, in dit Werk voorkomende, nog door niemand, in onze taale, beſchreven is.

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaanſche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusſchen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Met Plaaten. Ten vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Historie. IVde Deel. Te Amſt. by* J. Allart, 1790. *In gr.* 8*vo. behalven het Register*, 380 *bladz.*

Naa dat de Vervolger van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Historie*, tot vervulling van het Tydvak, waarmede zyne Historie eigenlyk een aanvang neemt, en het Tydperk, verloopen tusſchen den Jaare MDCCLII en MDCCLXXV, drie Deelen gegeeven heeft, behelzende den tyd der Gouvernante ANNA — de Minderjaarigheid van WILLEM DEN V, — en 't geen 'er, zints diens Meerderjaarigheid, tot op het begin des *Americaanſchen Oorlogs* gebeurde, waarvan wy op zyn tyd melding maakten, gaat hy in het tegenwoordig Deel, 't IVde des *Vervolgs*, voort, om de Gebeurtenisſen, van 't Jaar MDCCLXXXI, reeds in het IIIde Deel aangevangen, af te werken, en 'er een gedeelte van 't geen het Jaar MDCCLXXXII merkwaardigs opleverde, daar by te voegen.

IIe

Digitized by Google

Het Deel, voor ons liggende, is in drie Boeken onderſcheiden. Het VIIIſte, waarmede het aanvangt, behelst: de ontwerpen van Vrede, die ter baane gebragt, en de daadlyke voorſlagen tot denzelven die 'er gedaan wierden. De voordeelen der *Noord-Americaanen* op de *Engelſchen* behaald; den voorſlag van ADAMS, om een Verbond van Vriendſchap en Koophandel tuſſchen deezen Staat en de *Americaanſche Staaten* te ſluiten, met het geen daaromtrent voorviel ter vertraaginge; de aanpryzing van eene Verbintenis met *Frankryk*; den aandrang van den Penſionaris VAN BERCKEL, om afdoening zyner zaake tegen de Betigtingen van YORKE; de bezwaaren van *Amſterdam* tegen den Hertog VAN BRUNSWYK ingebragt, met de gevolgen hiervan. De komst van JOSEPHUS DEN II hier te Lande; zyn afſlaan van het verzoek der *Antwerpenaaren* om de Opening der *Schelde*, en zyne begeerte om de Barriere Steden te ontmantelen; den Watersnood in *Gelderland*; alsmede het oprigten van een Graftombe voor H. DE GROOT; met andere byzonderheden, 's Lands belangen betreffende.

Het IXde Boek beſchryft een Jaar zonderlingen Oorlogs, vol van de vreemdſte binnenlandſche voorvallen: en die, als men de toebereidzelen, met den aanvange des Jaars MDCCLXXXII gemaakt, hier in 't breede beſchreeven, in overweeging neemt, met alle heftigheid ſcheen doorgezet te zullen worden; wat 'er wegens de Uitſchryving van den Dank- Vast- en Bededag gebeurde; de beraaming van een Plan, om gemeenſchaplyk dit Jaar met *Frankryk* te ſtryden; wat onze Vloot uitvoerde; klagten over derzelver Werkloosheid, en 't geen deswegen in de Hooge Vergaderingen voorviel; de Bezending aan zyne Hoogheid, en het inleveren zyner Memorie.

Met het Xde Boek vat de Schryver den draad der Zeeverrigtingen deezes Jaars, welken hy afgebrooken hadt om de menigte van gewigtige Raadspleegingen en Beſluiten, 's Lands Zeedienst betreffende, in 's Lands Hooge Vergaderingen, met de daar by komende omſtandigheden, te boeken, weder op. En treffen wy hier een breed verſlag aan van de aanleidende oorzaaken tot den Tocht na *Brest*, met deszelfs mislukking, en den aanvang des ongenoegens deswegen; de verrigtingen onzer aangewakkerde Kaapreederyen; het Voorſtel van *Amſterdam* over het volduuren van de Gemeenſchaplyke Krygsverrigtingen met *Frankryk*, en het vernieuwen des Handelverdrags met dat Hof. 't Geſchil der Amſterdamſche Heeren ter Dagvaard over het uitbrengen van de Stads-

Digitized by Google

last, hier oorſpronglyk medegedeeld; alsmede den ſtaat der Zeevaard en des Handels ten deezen Jaare.

Dit is de zeer verkorte inhoud der zaaken in dit IVde Deel voorkomende, die, naar derzelver aangelegenheid, meer of min uitgewerkt, en overal met oorſpronglyke Stukken geſtaafd, ons dit vreemde tydperk van 's Lands Geſchiedenisſe getrouwlyk ſchetzen. De aangelegenſte zyn veelal zo breed, dat wy 'er geen voor ons beſtek kort genoeg vinden.

Het verregaand en onvoorbeeldlyk geſchil in den Lande over de Uitſchryving van den Dank- Vast- en Bededag des Jaars MDCCLXXXII, èn het invoeren der Bedeſtonden, zullen wy, ſchoon eenigzins verkort, hier overneemen, zo zeer ten blyke ſtrekkende van de onderſcheide denkwyze, toen plaats grypende.

„ Voorlang," vangt de Geſchiedſchryver aan, „ heeft men opgemerkt, dat de Petitien tot den Staat van Oorlog, de Aanpryzingen van en Beſluiten op dezelve, niet weinig lichts verſpreiden over de Staatsgeſteldheid van ons Land, of althans de begrippen der Beſtuurderen aan den dag leggen; men wil ook doorgaans uit de Brieven des Algemeenen Dank- Vast- en Bededags, aan de Landzaaten bevelende, kunnen opmaaken wat de daadlyke en by 's Lands Vaderen waarſchynlyk toekomſtige Staat van den Lande zy, en het is geenzins onregtmaatig, dat men dusdanig eene Uitſchryving eenigzins in zulk een licht beſchouwe: naardemaal dezelve den Leeraaren, als Voorgangers des Volks, in de allerſtaatlykſte Verrigting voor een Land, moet voorlichten, om over de zaaken des Vaderlands, naar tydsomſtandigheden, gepast te ſpreeken, naar eisch te bidden en te danken, en teffens de gedagten en overleggingen van elk Ingezeten in dit Godsdienſtig bedryf te beſtuuren. ——— Dan vertoonde zich in de Staatsbeſluiten een groot verſchil in denkwyze (*), ten aanziene der Uitſchryvinge van den Dank- Vast- en Bededag deezes Jaars, deeden zich byzonderheden op, die zo groot eene verwydering van denkwyzen aan den dag lagen, als zich immer zo openlyk lieten zien.

„ 't Zal derhalven der moeite waardig weezen, een gedeelte van den veel gerugtsmaakenden Biddagsbrief hier te plaatzen. „ Een Regtvaardige en Aanbiddelyke Voorzienig-

„ heid,

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 129, 132, 347. *Post van den Neder-Rhyn, IIde Deel*, bl. 511, 531, 542.

Digitized by Google

„ heid, die ons zo lang te vergeefsch heeft aangemaand,
„ en zyne kastydingen toegezonden, naa dat zyne waar-
„ schuwingen onverzettelyk zyn verwaarloosd, blyft nog
„ aanhoudend ons door zyne oordeelen bezoeken. Het Jaar,
„ 't geen wy laatstlyk geëindigd hebben, is een tyd geweest
„ van duisternis in veelerlei opzigten; —— Aangetast door
„ een magtig Geallieerde, die onze Vyand is geworden,
„ hebben wy moeten zien, dat onze Colonien zyn aange-
„ vallen en genomen, en dat onze Koophandel en Zeevaard,
„ (de Bronnen van onzen Voorspoed en zelfs van ons Be-
„ staan,) gevoelige slagen zyn toegebragt. Dubbele Plaa-
„ gen van buitenlandsche Ongelukken en binnenlandsche
„ Verbitteringen hebben wy ons Land zien verwoesten. —
„ In het midden van deeze duistere en beklaaglyke vertoo-
„ ningen, zyn de Zonden en Ongeregtigheden des Volks
„ geenzins verminderd; maar alles schynt in den voorigen
„ staat te zyn gebleeven. Dezelfde ongevoeligheid en zorg-
„ loosheid, in 't midden van het grootste gevaar; dezelfde
„ Ydelheid en Weelde; dezelfde verbastering van Zeden en
„ Gedrag is ons by gebleeven; eene Onverschilligheid
„ omtrent den Godsdienst; een bedorve Zelfsliefde en
„ Eigenbelang; de gronden van de waare Vaderlandsliefde
„ ondermynende Hevigheden en Tweedragt; kleinagting
„ voor de Regeering; een losse en onbeteugelde Geest van
„ *Anarchie*; een van de ongelukkigste tekenen van een ver-
„ zwakt en afneemend Volk, hebben by ons de overhand
„ genomen. Dus kastydt ons de Voorzienigheid niet alleen
„ door de Verwoestingen van den Oorlog, maar maakt ook
„ onze eigene Ongeregtigheden tot werktuigen van onze
„ Onheilen. —— Men hadt den Allerhoogsten te bidden,
„ om de ophouding van deezen verderflyken Oorlog, en
„ zynen Zegen, over het aanwenden van de wettige mid-
„ delen, om een eerlyke, en met het belang van den Staat
„ overeenkomende, uitkomst daar van te verkrygen, af te
„ smeeken."

„ Wanneer deeze Uitschryving ter Vergadering van *Hol-
land* werd ingeleverd, en ten voorwerpe van raadpleeging
strekte, lieten veele aanzienlyke en mindere Steden haar on-
genoegen blyken, over de koelheid waarmede van den Oor-
log gesprooken werd. De meesten waren met *Dordrecht*
misnoegd, om dat de geheele Uitschryving geen enkel woord
repte, van de verpligting in Dankzegging aan de Godlyke
Voorzienigheid, voor den gelukkigen uitslag van het Gevegt
op *Doggersbank*; en dat in de voorgeschreevene Gebeden

Digitized by Google

niet kwam, het affmeeken van 's Hemels Zegen over de Wapenen van den Staat. De Stad *Schiedam*, te dier gelegenheid, zich mede vrugtloos hebbende laaten hooren, liet, door haare Afgezondenen, kort daarnaa, met opzigt tot den Biddagsbrief, ter Vergadering van *Holland*, eene verklaaring doen, te meer optekenens waardig, om dat dezelve, fchoon door die Stad geuit, het gevoelen veeler Leden behelsde. „ Men oordeelde zich, van wegen de Regeering dier Stad, „ verpligt, de *licentieuſe* handelingen van de Gedeputeerden „ ter Generaliteit te moeten *capteeren*: daar het voor dezelven onverantwoordelyk is, om, zonder præallabele voorkennis en beöordeeling van Hun Ed. Groot Mogenden, „ en dus van wegen de Regeering der Stad, tot de Uitfchryving van eenen Algemeenen Dank- Vast- en Bededag „ te hebben geconcludeerd, waarvan de *Extenſie* geene geringe *Reproches* verdiende, wegens de aanmerkelyke *Omiſſien*, welke daarin gevonden werden, als gewaagende „ in geenen deele van de verpligte Dankaltaaren aan het „ Godlyk Albeſtuur, voor den gediſtingueerden byſtand aan „ 's Lands dappere Zeelieden, op den vyfden Augustus „ MDCCLXXXI, op Doggersbank betoond; maar integendeel zulks, als ware het een onverfchillig Object, pasſeerende; en, daarenboven, even als een noodloos ingredient voor de publieke Gebeden, de allernoodzaaklykſte „ inroeping der Godlyke hulpe, voorby gaande, om 's Lands „ Navale Wapenen, tegen onzen onregtvaardigen Vyand, „ glorieuslyk te willen Zegenen (*)."

„ By de openbaare aankondiging, was het misnoegen der Landzaaten, op denzelfden grond ſteunende, vry algemeen, en groeide het aan, toen het gerugt verſpreidde, (met welk eene zekerheid, laaten wy aan zyne plaats,) dat een *Engelsch* Predikant de Opſteller was, van dit zo veel opziensbaarend, en van veelen gewraakt, Stuk; geſchikt, om, in eene allerernſtigſte omſtandigheid, ten voorſchrift te dienen. Niet weinige Leeraars, eer de inſpraaken van hun Hart, dan die Opgave, volgende, gingen, op eenen anderen trant, hunne Gemeentens voor, Dankzeggingen, wegens de Overwinning op *Doggersbank*, als 't behoud onzer Vryheid, klommen ten Hemel, gepaard met de vuurigſte Smeekingen om Zegen, over onze Wapenen in deezen ons hoogst onregtvaardig aangedaanen Oorlog.

„ Ge-

(*) Deeze worden, in den aanvang van dit Boek, opgegeven.

Digitized by Google

„ Geſchiedde dit in *Holland*, en elders, uit eigen beweeging der Leeraaren, daardoor dankbehaalende by allen, die hun wederzin betuigd hadden, om eenen Biddag, in gevolge der gedaane Uitſchryving, te vieren, in *Vliſſingen* vondt men goed, de Stads-Predikanten aan te ſchryven, „ om „ GOD Almagtig te Danken —— voor den zigtbaaren By„ ſtand, welke het Hem behaagd hadt aan de Wapenen „ van *Nederland*, in den Zeeſlag van den vyfden Augustus, „ tegen de blykbaare Overmagt der Vyanden te bewyzen, „ alsmede voor de byzondere bewaaring der Stad *Vliſſingen* „ en *Zeeland*, voor een bedreigden Vyandlyken aanval; „ om GOD te ſmeeken, dat het Hem genadiglyk behaagen „ mogt, te verydelen alle dergelyke onderneemingen; en „ ten dien einde te Zegenen de Wapenen van deeze Repu„ bliek, de Onderneemingen van byzondere Ingezetenen tot „ afbreuk van den Vyand aangewend, en de welmeenende „ poogingen der Regeeringe ter beſcherminge van hun Lee„ ven, de Vryheid en de Bezittingen der goede Ingezete„ nen, —— en eindelyk, om de Gemeente op te wekken, „ tot regtmaatige gevoelens van Erkentenis, Dapperheid, „ Liefde tot het Vaderland, en Vertrouwen op den Godly„ ken Byſtand, en op de Waakzaamheid der Regeeringe; „ en om vooral deeze gevoelens te toonen by eenen Vyand„ lyken aanval, — kunnende de Gemeente daar toe worden „ opgewekt, niet alleen door de herinnering der Pligten, „ die dezelve als *Christenen* en *Burgeren* betaamen; maar „ ook door de overweeging van de Regtvaardigheid der zaak „ van *Nederland*, de Verbondbreuk en Moedwil van onzen „ Vyand, het doorlugtig voorbeeld haarer Voorouderen, „ de Voorregten der tegenwoordige Conſtitutie, en de ge„ lukkige uitkomst die men van zulke rechtſchaape begrip„ pen, onder den Godlyken Zegen, zou mogen verwag„ ten (*)."

„ Vreemd was dit aanmerkelyk Byvoegzel tot den Bid„ dagsbrief, in eene byzondere Stad; dan allervreemst, en „ zonder voorbeeld, dat een geheel Gewest die Uitſchryving „ afkeurde, verwierp, eene andere opſtelde en verzondt. Dit „ deeden de Staaten van *Friesland*, en, zal een gedeelte dier „ Uitſchryving, met de andere vergeleeken, best uitwyzen, „ waarom zy tot deezen veel gerugtsmaakenden ſtap kwamen. „ Het heeft ons mogen gebeuren, door den GOD onzer Va„ deren, tot nu toe te zyn behouden en geſpaard, onaan„ ge-

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 227.

Digitized by Google

„ gemerkt een magtig Nabuur zich niet heeft ontzien, om
„ de heiligheid der Verbonden zigtbaar te ſchenden, door
„ onzen Koophandel de treffendſte ſlagen toe te brengen,
„ onze Scheepvaard gewelddaadig te ſtremmen, de Sche-
„ pen trouwlooslyk uit te plonderen, en geheel weg te roo-
„ ven, ons den Oorlog onregtvaardiglyk aan te kondigen,
„ en onze Bezittingen, buiten *Europa* gelegen, verraadlyk
„ aan te tasten, en te overmeesteren, in eenen tyd, dat
„ *Nederland*, zich in eene weerlooze geſteldheid bevondt,
„ en dus te eenemaal buiten ſtaat, om deezen alzins gedug-
„ ten Vyand te Water het hoofd te kunnen bieden, en zich
„ tegen zyne onbillyke eiſchen kragtdaadig te verzetten; zo
„ heeft de ſterke Arm des Allerhoogſten, ons en ons dier-
„ baar Vaderland, tot nu toe goedgunſtig bewaard, en het
„ beginzel onzer Wapenen alrede gezegend; onze Vloot,
„ hoe gering en zwak die ook ware, heeft egter voor de
„ Overmagt van den trotſchen Vyand niet behoeven te buk-
„ ken; hy leverde den Zeeſlag, hy werd, door de welbe-
„ leide dapperheid onzer wakkere Zeehelden, tegen zyne
„ verwagting aan, overwonnen, genoodzaakt af te deinzen,
„ en zich buiten het Gevegt en hun gezigt te begeeven, zo
„ dat wy, met loffpraaken op onze tongen, vermelden mo-
„ gen, dat de GOD der Heirſchaaren met ons ten Stryde is
„ geweest! —— Dat met één Hart en ééne Stemme de vuu-
„ rigſte Gebeden tot GOD opgezonden worden, om ons te
„ verloſſen van de Rampen en Zwaarigheden onder welken
„ wy zugten, om zynen kragtdaadigen Zegen over de Wa-
„ penen van den Staat, ter vernederinge en afbreuke van een
„ Vyand, die, door zyn betoonde Onregtvaardigheid, ons
„ in Oorlog ingewikkeld, en de grootſte ſchade bereids toe-
„ gebragt hadt, opdat wy, door een manmoedig gedrag en
„ op het loflyk voetſpoor onzer Vaderen, eenen eerlyken,
„ voordeeligen en duurzaamen Vrede, onder 's Hemels by-
„ ſtand, wederom bekomen mogten (*).

In *Gelderland*, *Overyſſel*, *Utrecht*, *Holland en Zeeland*, werden Maandlykſche Bedeſtonden ingeſteld. „ Over dit invoeren der Bedeſtonden, werd zeer verſcheidenlyk geſproo-ken, en 't zelve van niet weinigen gewraakt, uit aanmer-king, dat Bedryfloosheid en Bidden om Zegen, luttel by elkanderen voegden, om 'er geen harder naam aan te gee-ven; dan nergens ſtak dit misnoegen ſterker door dan te *Goes* in *Zeeland*. Burgemeesters en Raaden lieten, in Hooimaand, ter

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 373.

Digitized by Google

ter Vergadering van Staaten inbrengen, „ dat zy mede be-
„ willigd hadden in het houden der Maandlykſche Bedeſton-
„ den, in die vaste veronderſtelling, dat 's Lands Schepen,
„ *in zo* verre die in gereedheid waren, eindelyk eerlang tot
„ den eenen of anderen gewigtigen Krygstocht zouden wor-
„ den gebruikt; maar dat zy zulks, niet geſchied zynde,
„ vermeenden, dat men het houden der Bedeſtonden moest
„ ſtaaken, 't welk zy aan hunne Medeleden op 't ernſtigst
„ verzogten; vermids zy, by ontſtentenis, zich gedwongen
„ zouden vinden, in hunne Stad, die plegtigheid geen
„ voortgang te doen hebben." Schoon *Vliſſingen* met die van *Goes*, ten aanziene van de regtmaatigheid hunner begrippen, volkomen inſtemde; ſchoon *Zierikzee* erkende, „ dat zo lang 'er van 's Lands Schepen geen behoorelyk
„ gebruik werd gemaakt, het geheel ongerymd zou zyn,
„ den Zegen van den Hemel over de Wapenen van den Staat
„ af te bidden," deeden de Steden wat zy konden, om *Goes* van het aandringen op dit Voorſtel te doen afzien.

„ Op den Landsdag, in 't einde van Zomermaand, te *Leeuwarden* gehouden, ſloeg het Kwartier van *Oostergo* aan drie andere Kwartieren voor, het vaſtſtellen van een plegtigen Maandlykſchen Bedeſtond, en boodt teffens een Opſtel der Uitſchryvinge ter goedkeuringe aan. In 't zelve laaten zy zich, onder anderen, ten opzigte van de Smeekingen, welke zy wilden, dat, in die Bedeuuren, tot den Allerhoogſten zouden worden opgezonden, in deezer voege hooren.
„ Dat God zich onzer wilde ontfermen, met aan de Beſtuur-
„ ders van dit Land, en verdere Regenten van dit Gemee-
„ nebest, alle vereischte Wysheid en Voorzigtigheid, ge-
„ paard met de oude *Nederlandſche* Cordaatheid in derzelver
„ Raadsvergaderingen, genadiglyk te verleenen, en hunne
„ Beſluiten met Godlyke Zegeningen te bekroonen; ook aan
„ zyne Doorlugtige Hoogheid, den Admiraal Generaal, wien
„ het beſtuur der Vlooten, als een gevolg der yſelyke Be-
„ roeringen en verwarringen van de Jaaren MDCCXLVII
„ en MDCCXLVIII, is opgedraagen, de hoogst noodige
„ Wysheid, Kloekmoedigheid, Doorzigtigheid en manlyk
„ Beleid, genadiglyk te ſchenken, opdat dezelve, vervuld
„ met eene blaakende Liefde voor dit ons Vaderland, en
„ brandenden yver, daadlyk, aan 't gewigte van die op zich
„ genomen Post, beantwoordde; middelen, door onnoe-
„ melyke kosten byeen gebragt, in 't werk te ſtellen, en
„ naar zulks het den Heere der Heirſchaaren behaagen mo-
„ ge, onze Onderneemingen, Vlootelingen en Wapenen,
„ ge-

Digitized by Google

„ genadiglyk te Zegenen, opdat onze Finantien niet meer „ vergeefsch in 't vervolg uitgeput, en 't Land met onbe„ taalbaare Schulden vrugtloos overlaaden werde; maar de „ trotsche *Brit* ééns gevoelig moge leeren, om niet langer „ voor onze Kusten te verschynen, op onze Wateren te „ kruisen, en onze dappere Zeelieden, door vermetel uit„ tarten, te hoonen; maar den hoogmoedigen Vyand, in de „ Mogenheid van GOD, die zich zo goedertierenlyk op de „ Doggersbank heeft gelieven te verheerlyken, manmoedig „ te bestryden, en meermaalen te overwinnen, om dus een „ algemeenen, eerlyken, voordeeligen en bestendigen Vrede, „ te bekomen. —— En, daar men, zedert over lange, „ wegens eene vertraaging aangaande het Zeeweezen, met „ de grootste reden geklaagd heeft; doch de Veroorzaakers „ daarvan, tot hier toe, nog onbekend zyn, moeten wy „ een Alweetend GOD op 't ootmoedigst smeeken, dezul„ ken te ontdekken, ten einde dezelve aan den Regter over„ geleverd, en zonder aanzien van Persoonen of Rang, en „ zonder Conniventie of Pardon, openlyk gestraft, en dit „ goede Land van ontaarde Pesten, die de borsten haarer „ Moeder wreedlyk vaneen scheuren, te zuiveren; en als „ 'er ook dezulken mogten gevonden worden, die by aan„ of voortgang, ter bereiking van verkeerde eindens, onbe„ schaamd mogten tragten, om zelfs Leden van de hooge „ Regeering, door beloften of dreigementen, tot hunne „ belangen over te haalen, dat dezulken mogen bekend, „ of wel hunne ACHITOFELS Raadgeevingen tot Zotheid „ gemaakt zy, wegens hunne Misdaaden gestraft worden „ (*)." —— Het Kwartier der Steden wraakte deeze ontworpen Uitschryvings Brief volstrekt; het Kwartier van *Westergo* kon tot het houden van Bedestonden niet toestemmen, en dus viel 'er op dit Voorstel geen besluit."

(*) Ten deezen tyde hadt dit Kwartier voorgeslagen, om, wegens *Friesland*, by de Algemeene Staaten voor te stellen, om by Publicatie, aan den eersten, welke den Veroorzaaker of de Veroorzaakers van de onbegrypelyke vertraaging, of iemand, die een ongeoorlofde Correspondentie met den Vyand hieldt, wist te ontdekken, zodanig dat dezelve in handen van de Justitie verviel, eene Belooning van een *Millioen Guldens* te beloven. *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 1126.

Rei-

Digitized by Google

Reize door Syrie en Egypte, in de Jaaren 1783, 1784 *en* 1785, *gedaan door den Heer* C. F. VOLNEY. *Uit het Fransch vertaald door* J. D. PASTEUR. *Eerſte Deel. Met Kaarten en Plaaten. Te Leyden by* A. *en* J. Honcoop, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 400 *bladz. In gr. octavo.*

Dit Geſchrift levert ons eene met veel oordeelkunde en naauwkeurigheid opgeſtelde Beſchryving van het van oudsher beroemde *Syrie* en *Egypte*, dat de Heer *Volney* met opmerkzaamheid doorgereisd heeft, het welk hem in ſtaat ſtelde, om verſcheiden byzonderheden, nopens deeze Gewesten, in een klaarer licht te plaatzen, dan vóór zyne navorſchingen geſchied was. Met dit oogmerk ſchryvende, om zulks te wege te brengen, heeft hy zig niet opgehouden met het vervaardigen eener eigenlyk gezegde Reisbeſchryvinge; maar zyne in het doortrekken, en geduurende zyn verblyf in deeze en geene Landſtreeken, gemaakte Waarneemingen byeen te verzamelen, die onder geſchikte hoofden te brengen, en dezelven door Oudheid-, Natuur-, en Menschkundige Aanmerkingen, op te helderen; 't welk dit Geſchrift eene weezenlyke waarde byzet. — Volgens deeze inrigting vindt men hier, eerst ten opzigte van *Egypte*, en vervolgens van *Syrie*, eene Natuur-, en Staatkundige Beſchryving van die Landſtreeken; welk een en ander, in de voornaamſte byzonderheden omvouwd en beredeneerd wordt, met een nevensgaand verſlag van de verſcheidenheid der Bewoonderen deezer Gewesten, alsmede van de verſchillende voortbrengzelen aan veele Oorden, en den Koophandel welke aldaar gedreeven wordt, waarvan de Hoofdſtad *Kairo* het middelpunt is. — Hiervan gewag maakende, komt het ons niet ongevallig voor, den Leezer, tot een ſtaal, uit deeze Verzameling, het hoofdzaakelyke van het Berigt des Autheurs deswegen, (zynde het geheele verſlag te breedvoerig,) hier mede te deelen. Het geen hy ons van *Kairo*, als Stad beſchouwd, meldt, is min gunſtig, dan men mogelyk van de Hoofdſtad van *Egypte* verwagt.

„ Het ligt, (zegt hy) op den Oostlijken Oever van den *Nijl*, op een vierde mijls afſtand van dien Vloed, het geen haar van een groot voordeel berooft. Het Kanaal, door het welk zij met denzelven gemeenſchap heeft, kan zulks niet vergoeden, nadien 'er geen loopend Water in is,

Digitized by Google

is, dan geduurende de overſtrooming. Als men hoort wat van *groot Kairo* gezegd wordt, zou men meenen, dat het ten minſten eene Hoofdſtad als de onze zijn moest; maar als men in aanmerking neemt, dat men, zelfs bij ons, de Steden eerst zedert honderd Jaaren is begonnen te verſieren, zal men wel begrijpen, dat in een land, waarin alles nog in de tiende Eeuw te rug is, zij ook in de algemeene barbaarschheid deelen moeten. Ook heeft *Kairo* geene van die groote of openbaare bijzondere gebouwen, noch die regelmaatig omgebouwde Pleinen, noch die regte Straaten, in welke de Bouwkunst haare ſchoonheden ten toon ſpreidt. In den omtrek ziet men niet dan ſtoffige Heuvels, opgeworpen door de puin, welke men alle dagen daarop werpt; en daarbij beledigen de menigte Grafſteden, en de ſtank der Vilplaats, en het gezigt en den reuk. In de Stad zijn de Straaten eng en kronkelend, en, naardien zij niet beſtraat zijn, doet de menigte Menſchen, Kameelen, Ezels en Honden, die elkander in dezelve verdringen, een lastig ſtof in de lugt opvliegen: ſomtijds beſproeijen bijzondere Perſoonen de Straat voor hunne Huizen, en dan heeft men, in plaats van ſtof, ſlijk en ſtinkende uitwaasſemingen. De Huizen zijn, tegens de gewoonte, in het Oosten, van twee of drie verdiepingen, met een met ſteenen of klei bevloerd plat boven op: de meeste zijn van aarde en ſlegt gebakken tigchelſteenen gebouwd; de overige van zagte ſteenen van eene fijne korrel, die men uit den nabuurigen Berg *Mokattam* haalt: alle deeze Huizen gelijken Gevangenisſen, om dat zij geene Venſters aan ſtraat hebben; ſcheppende de Kamers haar licht van de Binnenplaatſen." — Volgens dit berigt heeft *Kairo* gansch geen bevallig voorkomen; doch de Egyptiſche Koophandel geeft haar des te meer aanziens; als af te neemen is, uit het geen de Heer *Volney* hieromtrent meldt.

„ Twee voornaame oorzaaken maaken *Kairo*, (zegt hy) tot de ſtapelplaats van eenen grooten handel. De eerſte is, de ophooping van alle de levensmiddelen van *Egypte*, in den omtrek dier Stad. Alle de groote Landeigenaars, dat is, de *Mamelukken*, en lieden van de Wet, zijn daar vergaderd, en trekken daar hunne inkomſten, zonder het Land, dat dezelve oplevert, iets weder te geeven. De tweede oorzaak is, de ligging der Stad, waardoor zij tot een doortogt dient, en het middenpunt wordt van vertier; welks takken zig door de *Roode Zee* in *Arabie* en *Indie*, door den *Nijl* in *Abyſſinie*, en in het binnenſte van Afri-

ka,

Digitized by Google

ka, en door de *Middellandſche Zee* in Europa en het Turkſche Rijk, uitſtrekken. Elk Jaar koomt 'er te *Kairo*, langs den *Nijl*, eene caravane van *Abijſſinie*, die van duizend tot twaalf honderd zwarte Slaaven, Olijphanstanden, Stofgoud, Struisvederen, Gommen, Papegaaien en Aapen, aanbrengt. Eene andere caravane, aan het uiterſte van *Marokko* verzameld en naar *Mekka* beſtemd, lokt de Bedevaartgangers tot van de Oevers van de Rivier van *Senegal*. Zij trekt langs de Kusten der *Middellandſche Zee*, neemt onderweg die van *Algiers*, *Tripoli* en *Tunis*, enz. mede, en koomt door de Woestijn tot *Alexandrie*, drie of vier duizend Kameelen ſterk. Van daar gaat zij naar *Kairo*, daar zij zig bij de caravane van Egijpte voegt. Vervolgens trekken beiden gezamentlyk naar *Mekka*, van waar zij honderd dagen daarna wederkoomen. Maar de Bedevaartgangers van *Marokko*, die nog zeshonderd mijlen af te leggen hebben, koomen eerst, na eene afweezigheid van meer dan een Jaar, weêr t'Huis. De laading deezer caravanen beſtaat in Indiſche ſtoffen, *Châles*, Gommen, Reukwerken, Paerlen en vooral in Koffy van *Yemen*. Deeze zelfde Koopmanſchappen koomen langs een anderen weg te *Suez*, daar de Zuiden-winden, in de Maand Meij, zes- of agt- en- twintig Zeilen, uit de Haven van *Djedda*, henen voert. *Kairo* behoudt alle deeze Koopwaaren niet; maar, behalven het gedeelte, dat daar verbruikt wordt, trekt die Stad nog het voordeel van de regten voor den doortogt, en van de verteeringen der Bedevaartgangeren. Daar koomen ook nog van tijd tot tijd kleine caravanen van *Damaskus*, die Zijden- en Katoenen-ſtoffen, Olie en drooge Vrugten, medebrengen. In het goede jaargetijde liggen 'er op de Ree van *Damiate* altijd eenige Vaartuigen, die de Rooktabak van *Latakié* ontſcheepen. Het vertier van deeze Waare is ontzachelijk groot in *Egypte*. Deeze Vaartuigen neemen daarentegen Rijst in, terwijl anderen onophoudelijk af en aan vaaren te *Alexandrie*, en van *Conſtantinopolen* Kleederen, Wapenen, Bontwerken, Reizigers en Kramerijen, aanbrengen. Ook komen 'er van *Marſeille*, *Livorno* en *Venetie*, met Lakenen, Cochenille, Lyonſche Stoffen en Galonnen, Specerijen, Papier, IJzer, Lood, Venetiaanſche Sequinen en Duitſche Dalers. Alle deeze Koopwaaren worden ter Zee naar *Roſette* gevoerd, daar ontſcheept, vervolgens weder op den *Nijl* in Vaartuigen gelaaden, en zoo naar *Kairo* gebragt. Volgens dit tafereel is het niet te verwonderen, dat de Koophandel een treffend aanzien hebbe

in

Digitized by Google

in deeze Hoofdſtad, en men zal, zonder moeite, aan het berigt, van den algemeenen opzigter over de Tollen, geloof ſlaan, die in het Jaar 1783 beweerde, dat deeze Stad voor bijna honderd en vijftig millioenen *livres* Koophandel dreef. Maar als men onderzoekt, in welke Kanaalen die ſchatten vloeijen, als men in aanmerking neemt, dat een groot gedeelte der Indiſche koopwaaren, en van de Koffy, naar buitens lands gaat, dat dezelve betaald worden met Koopwaaren uit Europa en Turkije, dat het vertier binnen 's lands bijna geheel beſtaat uit dingen van pragt en weelde, waaraan de laatſte hand reeds gelegd is; dat, eindelijk, de voortbrengzelen, welke daartegen gegeeven worden, grootendeels in onbewerkte Stoffen beſtaan, dan zal men begrijpen kunnen, dat deeze geheele handel geſchiedt, zonder dat 'er veel voordeel uitſpruit voor den rijkdom van *Egijpte* en den welvaart des Volks."

Wat wyders nu nog aangaat de volkrykheid zo van *Kairo*, als van geheel *Egypte*; naar 't oordeel van den Heer *Volney* heeft men dezelve veel al te ſterk vergroot. Het is, by mangel van behoorlyke ſterflysten, enz. gelyk hy aanduidt, niet mogelyk, eene gegronde berekening daarvan op te geeven; maar het een en ander nagaande, ſchat hy *Kairo* niet hooger dan op tweehonderd-en-vyftig-duizend zielen: en de geheele bevolking van *Egypte* zal, zyns oordeels, het getal van twee millioenen, en drie-honderd-duizend, zielen niet te boven gaan.

L. C. VALCKENAERII Obſervationes & J. D. a LENNEP, Prælectiones Academicæ Linguam Græcam ſpectantes. Ad exempla MSS. recenſuit, ſuasque animadverſiones adjecit E. SCHEIDIUS. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. van Paddenburg* & alibi, 1790. Absque Præf. 597 pp. in octavo, m. f.

J. D. a LENNEP Etymologicum Linguæ Græcæ, edente E. SCHEIDIO. Pars prior & posterior. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. van Paddenburg* & alibi, 1790. Absque E. SCHEIDII Prolegomenis, 1311 pp. in octavo, f. m.

Met de openlyke gemeenmaaking deezer Stukken, doet de Hoogleeraar SCHEIDIUS, ontegenzeggelyk, zeer veel dienst aan hun, die zig op de Latynſche en Griekſche Taalkunde toeleggen; vermits in dezelven een groot aan-

Digitized by Google

aantal van keurige aanmerkingen gevonden worden, die deezer oefeninge, van meer dan éene zyde, veel lichts byzetten.

In 't eerst opgenoemde Stuk komen voor, de oordeelkundige waarneemingen, welken de geleerde *Valckenaer* der Academiejeugd medegedeeld heeft, om aan dezelve den weg te baanen ter naſpooringe der Griekſche Woordafleidinge, tot eene geregelder kunde van de betekenis der woorden en ſpreekwyzen dier taale, ten einde daarvan gebruik te maaken ter verbeteringe der Woordenboeken. Hier toe ſtrekken ook de daarbygevoegde Academiſche Lesſen van den taalkundigen *van Lennep*, over de regelmaatigheid der Griekſche Spraake, en 't geen men omtrent derzelver regelmaatige inrigting behoort gade te ſlaan: welk geſchrift de geoefende *Scheidius* met zyne leerzaame opmerkingen, over dit onderwerp, vermeerderd heeft.

Het vervolgens gemelde Stuk, in twee deelen geſplitst, behelst eene ſoort van arbeid aan de voorige Lesſen verknogt, als in welken de Hoogleeraar *van Lennep* reeds aangeduid had, dat hy, na de ontvouwing van de regelen der woordſchikkinge, zig ſtond te verledigen ter nadere verklaaringe van de bepaalde betekenisſen der woorden; om, naamlyk, te toonen, hoe, uit de *eigenlyke* en *lichaamlyke* betekenisſen, die den wortelwoorden eigen zyn, de *overdragtlyke* betekenisſen, door de verſchillende buigingen en ſchikkingen der daaruit afgeleide woorden, ontſtaan mogen weezen. Overeenkomſtig met dit bedoelde, heeft hy een aanvang gemaakt van zulk een Grieksch Woordafleidkundig Werk, of het opſtellen en voordraagen van zyne waarneemingen deswegens; ſchikkende dezelven in die orde, welke de arbeidzaame *Scapula*, in het vervaardigen van zyn bekend en zo gebruikelyk Grieksch Woordenboek, gehouden heeft. De Hoogleeraar *van Lennep* heeft zynen opgenomen taak, in zyne Academiſche voorleezingen, vlytig voortgezet; dan eene lichaamlyke ongeſteldheid, en de daarop gevolgde dood, heeft de volvoering hier van verydeld. Zulks heeft den Hoogleeraar *Scheidius* genoopt de hand aan 't werk te ſlaan, en 't zyne toe te brengen, om dit Stuk verder af te handelen, door gebruik te maaken zo van zyne eigen beleezenheid, als van de Academiſche lesſen der Hoogleeraaren *Hemſterhuis* en *Valckenaer*, die tot deeze ſoort van navorſchingen betrekking hebben. —— Hier beneffens heeft de onvermoeide *Scheidius*, de uitgave van dit Werk nog te uitge-

Digitized by Google

breider nuttig gemaakt, deels door zyn opmerkzaam Voorwerk, deels door een gewigtig Byvoegzel. —— In het Voorwerk geeft hy ons niet alleen een verslag van de vervaardiging en voltrekking van dit Woordenboek; maar te gelyk brengt hy ons onder 't oog de nuttige vorderingen, welken men in de tegenwoordige Eeuw gemaakt heeft, ter geregelder ontvouwinge der Woordafleidinge. En wel byzonder legt hy 't 'er op toe, om overtuigend te toonen, dat 'er een gereede weg zy, om de Griekſche en Latynſche taal, die men niet zo zeer als verſchillende taalen, dan wel als onderſcheiden *dialecten*, (zynde het Latyn een onderſcheiden *Dialect* der Griekſche Spraake,) heeft te beſchouwen, onderling uit elkanderen op te helderen. —— Ter nadere bevestiginge van het deswegens voorgedraagene en beweerde, dient wyders een Byvoegzel aan 't einde van dit Werk geplaatst, behelzende een Alphabetisch Woordafleidkundig Register van de voornaamſte Latynſche Woorden, waaruit genoegzaam blykt, dat ze van een Griekſchen oorſprong zyn: 't welk tevens dient ter meerdere ſtaavinge van etlyke aanmerkingen, die deswegens hier en daar, zo in 't eene als andere der bovengemelde Stukken, voorkomen.

ZOROASTER, CONFUCIUS *en* MAHOMET, *vergeleeken als Hoofden van Gezindheden, Wetgeevers en Zedenmeesters; met een Tafereel van hunne Leerſtelzels, Wetten en Zedenleer, door den Heer* DE PASTORET, *Raadsheer van 't Hof der Onderſtandgelden, en Lid van verſcheiden geleerde Maatſchappyen. Te Dordrecht by* A. Blusſé en Zoon, 1790. *In gr. octavo*, 484 *bladz.*

Wanneer men de Aſiatiſche geſchiedenisſen met enige opmerkzaemheid, zo ten opzichte van het Burgerlyke als Godsdienſtige nagaet, kan men niet, dan met herhaelde verwondering, het oog vestigen, op *Zoroaster*, *Confucius* en *Mahomet*; uit hoofde van den invloed, welken zy op hunne Landgenooten gehad hebben, waervan de gevolgen, zelfs tot op den tegenwoordigen tyd, nog ſtand houden. Zulks maekt ene geregelde kennis aen hunnen levensloop en verrichtingen tot een ſtuk van wezenlyk aenbelang; en 't is dus niet vreemd, dat de Academie der fraeie Letteren te Parys dit onderwerp ener gezette naſpooringe waerdig geoordeeld hebbe. Dit heeft den geleerden *de Pastoret* aenge-

Digitized by Google

gemoedigd, om zyne onderzoekingen deswegens uit te breiden en in orde te brengen, met dit gunſtige gevolg, dat hy de hoogſte goedkeuring dier Academie hebbe mogen wegdragen. En hieraen zyn wy ene by uitſtek doorwerkte Verhandeling van dien Heer verſchuldigd, in welke ons beknoptlyk ontvouwd word, het geen ter oordeelkundige waerdeeringe dezer beroemde Mannen kan dienen. —— Ter uitvoeringe hiervan vestigt hy onze aendacht eerst op ieder Perſoon afzonderlyk, en ſtelt ons dan voor oogen ene onderlinge vergelyking van dezelven. Hy ontvouwt ons het merkwaerdigſte van hunnen levensloop, en geeft een onderſcheiden verſlag van hunne leerſtelzelen, wetten en zedenleer; waerop hy dan vervolgens, (na ene voorafgaende overweging van den onderſcheiden toeſtand der Volken waer onder zy leefden, in hoe verre die uit elkander liepen, en wat men te denken hebbe, van de algemene en perſoonlyke betrekking tusſchen *Zoroaster*, *Confucius* en *Mahomet*,) grondene vergelyking dezer drie, als *Stichters van een Godsdienst*, als *Wetgevers* en als *Zedenmeesters*. Naer den inhoud dezer vergelykinge, in welke de Autheur tevens, vergelykender wyze, den invloed, welken elk hunner op hunne eeuw en Natie gehad hebben, tracht te ontdekken, komt *Mahomet* voor hen te overtreffen als *Stichter van een Godsdienst*, terwyl *Zoroaster* den voorrang heeft als *Wetgever*, en *Confucius* boven hen beiden uitſteekt als *Zedenmeester*. —— De Heer *de Pastoret* behandelt dit onderwerp, van alle zyden, met ene oordeelkundige omzichtigheid, waerdoor hy ons een geregeld verſlag van het merkwaerdigſte nopens deze beroemde Mannen verleent, het welk ons dezelven, omtrent het geen ieder hunner by uitſtek bovenal eigen was, onderſcheidenlyk leert kennen. Zyn Ed. ſlaet den geest van onpartydigheid zeer wel gade; dan met dit alles neemt hy ons, uit den aert van het bedryf der perſoonen, natuurlyk bovenal in, voor den Zedenleeraer *Confucius*. Men oordeele over de regtmatigheid hiervan, door 't nagaen van het hoofdzaeklyke zyner algemene aenmerkingen, over 't geen deze drie groote Mannen perſoonlyk betreft.

Ze mogen, ten aenzien van luisterryke afkomst, genoegzaem gelyk zyn, (dat echter van *Zoroaster* betwist word,) ze hebben in hunne jeugd weinig overeenkomst. *Mahomet* is een Koopman; *Zoroaster* legt zich toe op Letteroefeningen, en *Confucius* geeft zich aen de Wysbegeerte over. Tot meerder jaren gekomen zynde, zonderen en *Zoroaster* en *Mahomet*, ieder op ene byzondere wyze,

Digitized by Google

zich af van de verkeering onder hunne Landsgenooten; en komen eerlang weder openlyk te voorſchyn, als zulken, die Godlyke inblazingen ontvangen hebben, die door God gezonden zyn, om den Menſchen zynen geheiligden wil te openbaren. Geheel anders gedroeg zich *Confucius*; hy verkeerde onder zyn Volk, wydde hetzelve zyne leſſen en gedrag toe, en verſpreidde zyne kundigheden zelfs in het Vorſtlyke Hof. Verre van Godlyke ingevingen voor te wenden, gaf hy integendeel uitdrukkelyk te kennen, „ dat hy niets leerde, dan 't geen alle de Oud-Vaders „ vóór hem gezegd hadden; ja niets dat zyne Leerlingen „ niet uit zichzelven zouden leeren, indien zy een wettig „ gebruik der bekwaemheden van hunnen geest maekten."

„ *Confucius*, zegt de Heer *de Pastoret*, onteerde zich niet door zodanige verdichtzels, als *Zoroaster* en *Mahomet* uitdachten, om daer door, gelijk die deeden, zijne Landgenooten te misleiden. Hij zoude zich der kwaede trouw als eene laegheid geſchaemd hebben. Zijne Ziel was zuiver en zijn gedrach oprecht. Zonder twijffel verdient hij, ten dien opzichte, den eerſten rang. Niet dat zijne mededingers niet mogelijk beter het menschlijk hart gekend hebben, wanneer zij gemeend hebben, dat het zelve meer vatbaer was, om te kunnen geroerd worden door beguichelingen, dan door waerheid, maer onteeren daerom die beguichelingen haeren uitvinder minder? Door welke noodlottigheid hebben zij die geenen zo zeer aengevuurd, die zich voor de gezanten der wijsheid en der deugd uitgaven?

„ Voegen wij hier bij dat zijn gantsch leven meer belang en eerbied inboezemt, dan dat van *Zoroaster* en *Mahomet*. Het is geen ſtaetkundig Geestdrijver, die brandt om aen zijne Wetten of zijnen Vorst, of zijne Medeburgers, te onderwerpen; die, alles aen zijne vermetelheid opofferende, weinig beducht is, om een Rijk te vernielen, mits hij zijnen naem vermaerd maekt, en zijne denkbeelden doet zegenpraelen. Het is een vreedzaem Wijsgeer, wien de liefde voor zijne gelijken ontvonkt, die niet dan tot hun welzijn ambten en waerdigheden zoekt; wien het ongeluk verlicht zonder ter neder te ſlaen, en aen wien alles, wat hem omringt, alle de gebeurtenisſen, door welken zijn loopbaen bezet is, dierbaere leſſen voor de menſchelijkheid opleveren. Heeft men hem, even als de Wetgeever der *Perſen*, zich met ſchande zien overlaeden op het einde zijns leevens, door naer de uitzinnigheid der wraek te luisteren, en een land te doen verwoesten, om dat de Vorst wei-

Digitized by Google

weigerde, zich aen zijne Leer en aen zijne Wetten te onderwerpen? Heeft men hem, even als *Mahomet*, zich hooren beklaegen over de veelwijverij, en zien pogingen aenwenden om paelen aen dezelve te ſtellen, en niet te *min*, voor de oogen zelfs zijner Leerlingen, zich, uit naem des Hemels, het voorrecht eener onbepaelde vrijheid aen te maetigen?

„ *Confucius* predikte zijne Leer in de Steden en aen de Hoven der Vorſten. *Zoroaster* had het zelfde gedaen. *Mahomet*, meer onderneemend of gelukkiger, nodigde hen bij geſchrift uit, om de zijne aen te neemen, en dit was niet zonder goed gevolg. De eerſte gebruikte geen ander middel, dan dat van overreding; de twee anderen voegden het geweld daer bij, en deeden, wanneer zij konden, hunne Vijanden, en gelijk zij hen noemden, Ongeloovigen, den dood ondergaen. Allen ondergingen vervolgingen. Doch *Confucius*, begaefd met eene geruste Ziel, verdroeg dezelven zonder morren, en ſtelde niet dan geduld en moed daer tegens. *Zoroaster*, beheerscht door eene werkzaeme verbeeldingskracht, deed met hevigheid wederſtand, ſtreed zonder vreeze, en zegenpraelde welhaest: en *Mahomet*, behendigheid bij vernuft voegende, maetigde, door de bedaerdheid der overweeging, de begeerte naer wraek, en wederhield zijne ſlagen niet, dan om dezelven zekerder te maeken. Eenige jaeren waeren voor alle drie genoeg, om hun Vaderland te hervormen, en die zedelijke, burgerlijke en geeſtelijke macht, welke het werk van verſcheidene te zaem vereenigde eeuwen zoude ſchijnen te zijn, te vestigen en te verſterken."

Geſchiedenis en Dagboek der Gevangenſchap van Dr. C. F. BAHRDT, *beneffens echte ſtukken en ontdekkingen omtrent de Duitſche Unie, door hemzelven in 't licht gegeeven. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem by* C. Plaat, 1790. *Behalven de Voorreden*, 312 *bladz. in gr. octavo.*

In deeze Papieren geeft Dr. *Bahrdt* eerst een beknopt berigt van zyn gedrag en wedervaaren, inzonderheid zedert het jaar 1784, voor zo verre het zelve aanleiding gave tot zyne arresteering en daarop volgende gevangenis. Hiermede verknogt hy eene ſoort van Dagverhaal van het gebeurde, ſtaande zyne gevangenſchap van dertig weeken, met een naauwkeurig verſlag, zo van zyne herhaalde ver-

Digitized by Google

hooringen, door de Regtscommisſie, als van zyn ſtreng en ſmertlyk lot in den Kerker; tot op zyn Vonnis; het welk hem, behalven in de Kosten, tot een *tweejaarig* Vesting-Arrest verwees, dat egter, door de genadebewyzing van den Koning, *éénjaarig* werd. Verder meldt hy ons zyn daarop volgend eenjaarig verblyf in de Maagdeburger-Citadel, dat hem, door zamenloopende omſtandigheden, zo gemaklyk en gunſtig gemaakt werd, als de aart van zyn Arrest eenigzins kon gehengen. —— Zyn Ed. heeft het een en ander, nopens dit alles, indiervoege beſchreeven, dat het ons niet alleen zyn uiterlyken toeſtand, maar ook zyne innerlyke geestgeſteldheid ſchetze; waar door hy ons, in dit verhaal, zyn character, en de ſterke aandoeningen zyner ziele, in verſcheiden omſtandigheden, ten leevendigſte afmaalt.

By dit berigt, voor veele Leezers te merkwaardiger, uit hoofde dat Dr. *Bahrdt*, in meer dan één opzigt, zo veel gerugts gemaakt heeft, dat men natuurlyk begeerig zy, hem eenigzins nader te leeren kennen, komen voorts vier Bylagen, die ter opheldering van het voorige ſtrekken, en den Leezer nog al eenige belangryke byzonderheden ontvouwen. —— Zy verleenen ons, naamlyk, eene *Verdeediging* van Dr. *Bahrdt*, opgeſteld door den Heer Juſtitie-Commisſaris *Nehmiz*; benevens eene opgave van het *geheime Plan der Duitſche Unie*, en derzelver *geheimst Werkingsplan*; mitsgaders een van *Regtswege* aangevoerd verſlag van het door de *Regts-Commisſie* verrigte in de zaak van Dr. *Bahrdt*.

Men bemerkt hieruit, dat 'er twee Hoofdbeſchuldigingen tegen Dr. *Bahrdt* aangevoerd worden. (1.) Als *Autheur* van twee Schriften; te weten, den *Kommentar über das Religions-edict*, en een *Luſtſpiel*, in vyf Bedryven, *Religionsedict* genaamd. En (2.) als *Stigter* van het *Gezelſchap der Twee-en-twintigen*, of der *Duitſche Unie*. Dan men ontdekt tevens, dat 'er, ten opzigte van het eerſte, den *Kommentar*, in de Acten, niets hoegenaamd beweezen is; maar ten aanzien van het tweede Geſchrift, of het *Luſtſpiel*, heeft men hem zo zuiver niet geſchouwd. Naar 't Regtsonderzoek is 't blykbaar, dat hy een zeer werkzaam aandeel in de uitgave en verſpreiding van dit Stukje gehad heeft, en onder de ſterkſte verdenking ligt van deszelfs Schryver te weezen. Hierop nu heeft men, den inhoud van dat *Luſtſpiel* nagaande, en denzelven hoogstbeleedigend vindende, niet getwyfeld aan de ſtraffchuldigheid van Dr. *Bahrdt*, en hem,

Digitized by Google

hem, ter deezer oorzaake, verweezen, tot een tweejaarig Vesting-arrest, waar omtrent de *Commisfie* het volgende aantekent. „ In opzigt tot de wispeltuurige Bekentenisfen „ van den *Inculpaat* of *Aangeklaagden*," [als welke zigzelven niet gelyk gebleeven was, en zelfs herroepen had het geen reeds door hem bekend was,] „ die zyn Misdryf eer „ verzwaaren als verminderen, is de bekende tweejaarige „ Vestingfstraf zeker niet te hard. De Straf zou veeleer nog „ harder hebben moeten uitvallen, wanneer niet, by der„ zelver bepaaling, in aanmerking genomen ware, dat het „ aan een volledig Bewys, dat hy waarlyk Schryver van „ het *Lustfpiel* zy, nog eenigermaate ontbreeke." —— Men kan dit aan zyne plaats laaten, en ftellen dat de *Commisfie* hem met regt fchuldig en ftrafwaardig verklaard hebbe; doch men wordt dan tevens geleid om te denken, dat zyn Vonnis verligt behoorde te worden, daar men hem, eer zyne fchuld bekend ware, wanregtens, zo ftreng in zyne gevangenis behandeld had, dat hy, alleen daar door, genoegzaam geftraft feheene. —— Wat wyders de tweede hoofdbefchuldiging, raakende de *Duitfche Unie*, betreft, de *Regts-Commisfie* vindt hier, noch in het onderwerp, noch in de verrigtingen van Dr. *Bahrdt*, iets ftrafbaars, des hy daaromtrent eene volle vryfpraak erlange. „ Het „ blykt, zeggen zy, dat de deelneeming van het beftuur „ der *Unie*-gezelfchappen, de misdryven, die de *Incul„ paat* in opzigt tot het *eerfte point* des *Onderzoeks* begaan „ heeft, niet vergroote, dat hy veeleer hier van alle ftraf„ baarheid vrygefprooken moet worden. —— Het geen „ hy, in betrekking tot het *Lustfpiel* gedaan heeft, komt „ derhalven alleen ten zynen laste."

Wanneer men den inhoud der bovengenoemde *Plans van de Duitfche Unie* nagaat, en in opmerking neemt, 't geen de Heer *Nehmiz*, in zyne *Verdeediging*, daaromtrent gemeld heeft, vergeleken, met het hiermede hoofdzaaklyk overeenftemmend verflag van de *Regts-Commisfie*, vindt men waarlyk reden, om zig te verwonderen, dat die *Duitfche Unie* zo veel gerugts gemaakt heeft; daar ze, in 't weezen der zaake, niets anders is, dan eene foort van *Vrymetzelaars Verbintenis*, op eene wyze ingerigt, die niet wel gewraakt kan worden in Gewesten, daar men andere *Genootfchappen van Vrymetzelaars* eene ongeftoorde Vryheid laat genieten. —— Men leert, in deezen, uit het ontdekte *geheimst Werkingsplan*, wel inzonderheid, dat al het voorgeeven van *Verborgenheden*, en 't gebruiken van

Digitized by Google

Plegtigheden, daar men zomtyds uiterlyk zo veel mede ſchynt op te hebben, ſlegts voor de leuze is, en inderdaad niets betekent. —— „ Offchoon wy, (dus luidt de „ onderrigting,) offchoon wy al in de *Unie* het *Wezen* „ en den zuiverſten Geest (quintesſenz) van echte *Metſelaary* bezitten, en —— het *Ritueel* (plechtige gebruiken,) als zynde het *accidenteele*, (dat niet tot het weezen behoort,) misſen konden, zo is het toch niet te „ ontkennen, dat het voor het grootſte gedeelte der Menſchen Behoefte zy, dat hunne *Verbeeldingskragt* te gelyk in werking gebragt, aangeſpannen en aan den gang „ gehouden worde. Slechts weinigen zyn Menſchen, die „ zich zo geheel en alleen door de Reden beheerſchen „ laaten (*reine Vernuft-menſchen*) dat zy lang by dat „ geen, wat hun Verſtand hun als waar, ſchoon en edel „ voorſtelt, volharden, en omtrent het zelve met een ſteeds „ gelyk vuur werkzaam zyn konnen. By de meesten verkoelt de yver by de enkele *Beſchouwing*, wanneer hy „ niet door een weinig ſpel der *Verbeeldingskracht* geduurig van nieuws aangewakkerd wordt. Wanneer derhalve de *Unie* beſtaan, en onder zo veel duizend Menſchen, uit welken deze groote Machine zaamgeſteld is, „ op den duur, Lust en Vuur zal onderhouden worden, „ zo moet 'er iets meer als Voorwerp des Verſtands zyn. „ 'Er moet gedeeltelyk, iets, dat de *zinnen* treft, voor „ hun ten toon geſteld, gedeeltelyk, voor de *Verbeeldingskracht* een zeker belangryk Uitzigt op verborgenheden, gebeurenisſen en voordeelen, die men eens ontwaaren zal, geopend worden. Deze Zinlykheid is als „ de Olie, welke het Raderwerk in gang houdt. Het is „ derhalve van het uiterst belang voor de *Unie*, dat zy „ met de *plechtige gebruiken* der *Metzelaary*, op eene „ *welvoeglyke en waardige wyze*, vereenigd worde."

Estelle. Door M. DE FLORIAN. *Uit het Fransch. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *In* 8*vo*., 220 *bladz.*

De Heer DE FLORIAN, waarſchynlyk aangemoedigd door den goeden opgang welke zyn Herdersdicht *Galathea*, op het ſpoor van CERVANTES ontworpen, gemaakt heeft; deelt in deeze *Estelle*, een ander Herdersdicht, doch van zyn eigen vinding, mede; van welk het Tooneel der Geſchiedenis, en de Geſchiedenisſe zelve, hier op nederkomen.

Het Tooneel van dit gedicht is in *Languedoc*, een belangryk land

Digitized by Google

land voor de Franschen; en de tyd in welke de gebeurtenissen plaats hebben, is genoegzaam de gouden Eeuw van die Natie, namenlyk die van LODEWYK de XIIde. In deezen tyd woonde te *Massanne*, NEMORIN, een Herder, en zyne beminde ESTELLE, eene dochter van RAYMOND en MARGARETHA. Herder en Herderin waren van eenen ouderdom, en beiden schoon. Zy hadden elkander van hunne jeugd af aan bemind, en hunne verkeering was dus bekend door het geheele Dorp. Doch hunne Liefde ontdekte zich eerst op een Herdersfeest. Op den eersten dag van May verzamelen alle Herders zich in het Dal, om hunne schaapen te scheeren. Eenigen zyn bezig met werken, andere vermaaken zich met worstelen, speelen en springen. Eenige Herders staaken hunnen arbeid om met de Herderinnen te dansen, terwyl de jongste Meisjes hunne zwaare schaaren neemen, en met haare zwakke en ongeöefende handjes de uiterste topjes van de Wol afsnyden, uit vrees van het Schaapje te benadeelen. Des avonds komt alles tot een Zangstryd by een. HELION, een bloedvriend van ESTELLE, overwint de Herders van den *Gardon*. Hy legt den prys aan de voeten van ESTELLE, en begeert een kuschje tot belooning.

NEMORIN toen nog naauwelyks veertien jaaren oud, treed uit een kring van kinderen, en vordert, met een toornig gelaat, HELION tot een nieuwen Zangstryd. Deeze heeft de bekoorlyke stranden van den *Durance* bezongen: maar NEMORIN bezingt de Liefde; en wordt daarop van elk den prys toegekend. Hy brengt denzelven by ESTELLE, en zegt: „Ik heb de liefde bezongen; „ en zo de liefde my deedt overwinnen, 't is om dat gy den prys „ zoudt bezitten." ESTELLE neemt denzelven bloozend aan, en alle omstanders vorderen met luider stemme, dat zy NEMORIN, volgens gewoonte, zal omhelzen: zy gehoorzaamt, doch altyd de hand van haare Moeder vasthoudende.

Na deeze omhelzing groeit hunne liefde dagelyks aan, zo dat de Vader van ESTELLE, met verdriet, de drift van den jongen Herder ontdekt. RAIMOND had zyne dochter aan MERIL, een landman van *Lezan* beloofd, aan wiens Vader hy zynen geheelen welvaart te danken heeft. Een naauwkeurig nakomer van zyne belofte zynde, zou hy liever den dood, dan eene verbreeking in zyne belofte, ondergaan hebben. Zo streng voor anderen als voor zich zelven, hield hy alle gevoel, dat geen plicht was, voor eene zwakheid. Hy ontzegt dus aan NEMORIN zyne wooning, en verbied ESTELLE om met hem te spreeken; en eindelyk begeert hy, dat den eerstgemelden het land zal verlaaten, en aan de andere zyde van den *Gardon* gaan woonen. NEMORIN voldoet aan dit verzoek, verwydert zich van *Massanne*, en nog denzelfden avond komt MERIL van *Lezan* aan, meer gemaakt om eerbied dan liefde in te boezemen. ESTELLE wederstreeft den wil van haaren Vader niet, en dus wordt haar Huwelyk met dien Jongeling bepaald. Zynde tot dus verre de inhoud van het *Eerste Boek*.

In het *Tweede Boek*, zoekt ESTELLE, onderricht van de verwy-

Digitized by Google

dering van NEMORIN, dien beminden Herder, langs de oevers van den *Gardon*. Zy ontdekt zyn verblyf; zy vertelt hem de aankomst van MERIL, van haar aanſtaande Bruiloft, en haar tegenwoordige ſmerte. NEMORIN verbergt de zyne, en ſcheurt zich wanhoopend van haar af. Zy keert te rug, en vindt MERIL, dien zy weet over te haalen, om de opſchorting van hun Huwelyk, by haaren Vader, te verzoeken.

Terwyl NEMORIN zich aan de wanhoop overgeeft, ontmoet hem een knaapje van dertien jaaren, welke, met een klaagende ſtem, en betraande oögen, hem ſmeekt, om een Wolf met hem te vervolgen, welke een Schaap van zyne Kudde geroofd heeft. NEMORIN, getroffen, vergeet zyne droefheid, gaat met het knaapje voort, en komt ongemerkt in het dal van REMISTAN; wiens bewooner een vreemdeling van *Iſène* zynde, hem tot zich neemt; en, onder voorwendſel, om nog eens voor zyn' dood, zyn Vaderland te zien, hem doet zweeren, dat dal niet te verlaten vóór zyne terugkomst; zyne kudden te hoeden, en zynen boomgaard te onderhouden: en, wanneer hy in twee jaaren niet terug mogt zyn, dat alles dan, als erfgenaam, te willen gebruiken. Waarna hy, zonder den dageraad af te wachten, ſtillekens vertrekt.

MERIL heeft, in het *Derde Boek*, den ouden RAIMOND overgehaald, om het Huwelyk op te ſchorten, tot hy van *Maguelonne*, daar eenige zaaken hem vereiſchen, zal terug gekomen zyn. Maar hy komt niet terug, want eenige Spaanſche Zeeroovers overvallen *Maguelonne*, plunderen die Stad, en vermoorden de Inwooners. RAIMOND was niet meer te vinden. Dit bericht geeft MERIL zelve, die met hem gereist had. „Vaarwel, wyze Moeder!" ſchryft hy aan MARGARETHA. „Vaarwel, en bedenk dat gy eene „Dochter hebt, voor wie gy moet leven; my blyft niets meer „overig, dan myn verdere droevige dagen in een Woestyn door „te brengen; en ver van u, ver van myn Vaderland, af te wachten, „dat de dood my met mynen vriend vereenige." —— Eenige maanden, na dit bericht, vol droefheid en traanen doorgebragt hebbende, dacht MARGARETHA, voor het eerſte, weder aan NEMORIN, en veroorlooft ESTELLE, hem weder te beminnen. Deeze, en haare getrouwe vriendin ROOSJE, begeeven zich op weg, om zyn verblyf te zoeken. Hunne moeite loopt telkens op niets uit; doch eindelyk belooft een kind, HILARIK, haar by hem te brengen. Zy komen in het dal van REMISTAN, de twee gelieven ontmoeten elkander, en verneemen van HILARIK, (zynde dezelfde knaap, die NEMORIN na dit dal gelokt heeft) dat RAIMOND, om NEMORIN's verlies te vergoeden, en deszelfs deugd te beloonen, met den ouden REMISTAN overeen was gekomen, om dit dal, onder zekeren list, aan NEMORIN te ſchenken, terwyl RAIMOND de waarde daar voor aan REMISTAN ter hand ſtelde. Na dit dal en boomgaard aan HILARIK geſchonken te hebben, keeren NEMORIN, ESTELLE en ROOSJE, naar *Maſſanne* terug: met welke terugkeering het *Derde Boek* eindigt.

In

Digitized by Google

In het *Vierde Boek* bepaalt MARGARETHA de Bruiloft na zes maanden te houden. De Zomer komt, en volgens een oud gebruik, worden al de Kudden der vlakten, naar het gebergte gedreeven, om een minder brandende luchtſtreek en verſcher Weide te vinden. NEMORIN zal de Kudde van MARGARETHA dryven. De ſmert der twee gelieven, op het zien van op nieuw van elkander geſcheiden te worden, is zonder grenzen; maar de welvoeglykheid begeert deeze offerände. Naauwelyks is NEMORIN op de beſtemde plaats, of ROOSJE komt hem berichten, dat RAIMOND, door MERIL van de ſlaverny afgekogt, en, van zyn verloſter vergezeld, terug gekomen is. „Wanneer zult gy nu," vraagt RAIMOND aan zyne Dochter; „wanneer zult gy nu mynen weldoener trouwen? — — *Morgen*, antwoordt ESTELLE."

NEMORIN in ſmart verzonken, verlaat (in het *Vyfde Boek*) de Kudde en het gebergte, en komt eindelyk, altyd voorwaards gaande, zonder een vasten weg te volgen, in de vlakten van *Sainte Eulalie*. Hier ontmoet hy ISIDORES, de vriend zyner jeugd, die hy, zedert zyne eerſte afwezenheid van *Maſſanne*, niet gezien had. Zy verhaalen elkander de geſchiedenisſen hunner rampſpoedige liefde, en beſloten hebbende elkander niet weder te verlaaten, ſtaan zy op, en begeeven zich op weg, wanneer zy onverwagts een Krygsman agter de haag ontdekken, welke hunne redenen heeft aangehoord, en hen met betraande oogen aanſchouwt. Dit is GASTON DE FOIX, een Neef van den Koning, welke in zyn natuurlyk karakter hier verſchynt. De Herders werpen zich voor zyne voeten neder, zo dra zy zynen naam hooren. „Want 'er was geen Herder, die niet van GASTON had hooren „ſpreeken. De Moeder die alle morgen haar Kind leerde het „Opperwezen te danken, leerde het te gelyk, den naam van „GASTON zegenen." De Herders verruilen den Herdersſtaf voor de Lans, en volgen hem naar het leger der Franſchen; terwyl de ontrouwe Koning van *Arragon* dat Ryk beoorloogt, en MENDOZA *Nimes* reeds belegerd heeft.

Het *Zesde Boek* vertoont RAIMOND, met verſcheiden zyner landgenooten, de vlugt neemende in *Nimes*, na dat hunne Hutten en Boomgaarden verwoest zyn. GASTON beſluit om iemand in die Stad te zenden, ten einde den Gouverneur te berichten, dat hy zich tot eenen aanval kan bereiden, die de overwinning zeker zal maaken. NEMORIN en ISIDORES bieden zich daartoe aan, en worden afgezonden, doch zien zich beide van de vyandelyke Soldaaten ontdekt: ISIDORES ſterft onder hunne lanſen, en NEMORIN wordt gevangen. Eene edelmoedige daad verſchaft hem de vryheid. Voor MENDOZA genaderd, en van alle kanten omringd, krygt hy den brief dien GASTON hem toevertrouwd had; en den Spanjaard met eerbied en moed aanziende, zegt hy: „Myn Heer! „ik heb gezworen dat ik eer zou ſterven, dan u deezen brief „overgeeven; open dan myn borst, om hem te leezen." Dit zeg-

Digitized by Google

zeggende, verſcheurt hy den brief. en eet de ſtukken op. Waarna duizend zwaarden tegen hem opgeheven, maar even zo veel weder in de ſchede geſtoken worden, op het gezegde van MENDOZA; welke hem in vryheid ſtelt, en te gelyk een Tweeſtryd tuſſchen de beide Legerhoofden voorſtelt, om dus doende het noodlot der Stad, op eene min bloedige wyze, te beſliſſchen. Doch eer 'er een hervatte aanval tuſſchen de beide Legerhoofden plaats heeft, komt het bericht van vrede, (dat denkelyk meermaalen zou gebeuren, indien men de Vorſten, alleen, tot zulke ſtryden konde noodzaaken, zo dat de beide Legers vreedzaam de Stad intrekken.

NEMORIN brengt den geheelen dag door, om in *Nimes* naar zyne ESTELLE te zoeken; niemant weet hem eenig bericht van haar te geeven; en dus heeft hy byna alle hoop laaten vaaren, wanneer zeker toeval hem ten dienſte ſtaat. Des avonds nog eens door de Stad rond dwaalende, bevind hy zich op eene algemeene begraafplaats, alwaar veele nieuwe graven hem de akeligheid der belegeringe herinneren; hier plaatst hy zich op een zark, en vindt eindelyk ook dáár zyne ESTELLE. MERIL is, geduurende de Belegering, geſtorven, en ESTELLE is haaren NEMORIN nog trouw gebleven. Niets kant zich nu meer tegen zyn geluk; en GASTON zelv' overreed RAIMOND, om zyne Dochter aan den Herder te geeven. Binnen weinig dagen zien zy' alle *Masſanne* weder, en bouwen, ondersteund door GASTON, hunne verwoeste Hutten weder op. ROOSJE woont by ESTELLE, en verlaat haar niet meer. MARGARETHA en RAIMOND, van hunne kinderen bemind en geëerd, genieten een langen en vreedzaamen ouderdom. De vrede, de vriendſchap, de liefde, waren het erfdeel dat zy hunne kinderen nalieten: en nog heden, zegt de Dichter, leeft hun nageſlacht in het ſchoone land, in het welk ik geboren ben, doch daar my de fortuin heeft uit verbannen.

De Heer DE FORIAN heeft eene *Proeve over het Herdersdicht* voor dit Stukje geplaatst, welke Proeve den weg aanwyst welken de Schryver, in deezen, heeft bewandeld. „Ik heb altyd (zegt hy) op deeze ſoort van Gedichten hooren aanmerken, dat zy koel en verveelend zyn; gebreken die nooit verſchoonbaar zyn, vooral niet in *Frankryk*. Men bewondert de Herderszangen van THEOCRITUS en VIRGILIUS, men kent eenige Lieren-verzen van FONTENELLE van buiten, die men alleen ſchynt geleerd te hebben, om de anderen niet te herleezen; en zodra men een werkje aankondigt, waarvan de Helden Herders zyn, ſchynt het of deeze enkelde benaaming den ſlaaplust opwekt." „'Er moeten (zegt hy wat verder) zeker veele oorzaaken van verveeling plaats hebben, als de geheele wereld zamenſpant om te geeuwen. —— Ik ben van oordeel dat geen werk van ſmaak eenig duurzaam genoegen geeven kan, zonder belangrykheid: maar is het wel gemakkelyk, in een tooneel tuſſchen twee of meer zamenkouters, die allen van

Digitized by Google

van dezelfde zaak handelen, wier denkbeelden over het zelfde onderwerp gaan, die komen en weêr vertrekken zonder drangreden, om dat belangryk te maaken? en evenwel is dat het Herders*dicht*." ——

„ Het zelve heeft zeer bepaalde grenzen, die het naauwelyks mogelyk maaken om 'er veel belangryks in te brengen; als dat belangryke verſchynt is het ſtuk geëindigd, en men moet een ander beginnen: eene verzameling van Herderszangen gelykt dan niet kwalyk naar eenè verzameling van eerſte tooneelen van een Tooneelſtuk, en de Leezer heeft geen groot ongelyk om het Boek neêr te leggen, en tegen deeze ſoort van Gedichten vooringenomen te blyven."

Na verder aangevoerd te hebben, hoe GUARINI en TASSO het Herderdicht eene grootere ruimte gegeeven hebben, door het invoeren van herderlyke dramas; na geleerd te hebben, door welk zeker middel men het Herderdicht belangryker kan maaken; worden de voordeelen overwoogen, welke in een Herderlyke Roman, zodanig als die met het Drame verbonden kan worden, plaats hebben. Men heeft aan den inhoud van de ESTELLE gezien, dat de Dichter van dat ſtuk alle moeite gedaan heeft, om dat belangryke, dat hy in het romaneske meent te vinden, in zyn Herderdicht te brengen: wy erkennen ook gaarne dat hetzelve 'er niet ongevallig in is, en te meerder daar het zyn land raakt, en de Vaderlandsliefde en moed overäl doorſtraalt; doch of men in *Frankryk* zo ſlaaperig is, by het zien van Herderdichten in 't gemeen, zullen wy niet beſliſſen. Die de Herderszangen van THEOCRITUS koel vindt, moet waarlyk al tot eene groote hitte geſtegen zyn. De ſmaak van een enkel mensch kan aan de tafel van het algemeen niet beſliſſchen, want indien dezelve door ſterk gekruidde, of met ſpeceryen verhitte, *Ragouts*, eens bedorven is: wie zal zich dan aan denzelven kunnen onderwerpen? —— Hoe veel verſchil zal een minder verhitte tong dan niet gewaar worden?

Intuſſchen willen wy de ESTELLE van den Heere DE FLORIAN, om die weinige gezegden in de *Proeve*, die men, met grond, *ondoordacht* kan noemen, geenszins veröordeelen. Voor gewoone Leezers, die minder liefhebbers van Dichtſtukken dan van Romans zyn, zal dit gemengd product een zeer ſmaakelyk beetje weezen. Ook is het zo wel ingericht om het bevallig te maaken, dat het geene verdere aanpryzing dan het gezicht, en eenige bladzyden leezens, behoeft. De Druk is zwierig en zindelyk; de Vertaaling is getrouw, en tevens vloeijend; en de Gezangen, die 'er telkens met veel ſmaak ingelast zyn, en 'er, volgens het doel van den Dichter, noodzaakelyk ingelast moesten worden, zyn, over 't geheel, zuiver en bevallig. Men oordeele uit het volgend ſtukje, waarvan het eerſte couplet, in 't Fransch, dus luidt:

Ce

Digitized by Google

Ce matin, dans une bruyère
j'allais dénicher ces oiseaux,
quand un vieux berger en colère
est venu me dire ces mots:
méchant, ton adresse cruelle
meriteroit qu'on la punit.
J'ai répondu: c'est pour Estelle;
le vieux berger plus rien n'a dit.

Ik vond deez' morgen vroeg dit nestjen,
Dit eenzaam nestjen, op de hei;
Ik nam het — toen een oude herder,
Het ziende, toornig tot my zei:
Wat doet gy, ongevoelig knaapje?
Uw wreede daad verdiende ſtraf:
Ik antwoordde: „ Ach! 't is voor *Estelle!*"
Terſtond liet de oude herder af.

De kleine moeder vloog, al beevend,
My na, door bosch en veld — hoe teêr
Was haar gekerm! — zy klaagde en ſchreeuwde:
Ach! geef my toch myn kinders weer!
Geef, geef ze weêr! het zyn de vruchten
Die 'k van myne tedre min verkreeg!
Ik antwoordde: „ Ach! 't is voor *Estelle:*"
En zie, de droeve moeder zweeg.

Schetst, lieve vogels! in uw zangen,
Myn gadelooze en zuivre min:
Helaas! een wreede wet belet my
Te zingen voor myn zielsvriendin:
Haar *Nemorin* bemint ſtandvastig,
Maar vreest voor *Raimond*; zwygt en zwicht;
Zyn hart ſpreekt altyd van *Estelle*,
Al volgt zyn mond den ſtrengſten pligt.

Dit liedje zingt ESTELLE in het *Derde Boek*, in het byzyn van ROOSJE, en in het afzyn van haaren Vader, en van NEMORIN en MERIL.

Ho

Digitized by Google

Hedendaagſche Historie, of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren, behelzende de Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel in 't byzonder van OVERYSSEL. *Met Printverbeeldingen verſierd. Tweede Deel. Te Amſterdam by* J. de Groot, enz. 1790. *In gr. octavo*, 533 *bladz.*

Na een, ter voltrekkinge van 't voorheen gemelde, wegens de Staatsvergaderingen, afzonderlyk verſlag van den Griffier der Staaten, de Griffie en den Provinciaalen Klerk ter Generaliteit, geeft ons de Schryver een uitvoerig berigt van de Provinciaale Domeinen, in 't algemeen, en wel byzonder van de *Bentheimſche* goederen, de Leengeregtigheid van 't Graaffchap *Lingen*, en, by die gelegenheid, ook van de Provinciaale Leenkamer. Wyders is hieraan gehegt een geſchiedkundig verſlag nopens de invoering van de Gemeene Middelen en de Provinciaale Quote; mitsgaders eene onderſcheidenlyke opgave van de Provinciaale Schattingen van allerlei ſoort, en de verſchillende wyzen, op welken dezelven geheven worden. —— Berigten van die natuur zyn gemeenlyk het gevalligſt en nuttigſt voor de eigen Ingezetenen van zodanig een Gewest; edoch, ſchoon dit ook hier plaats hebbe, kan men egter zeggen, dat 'er nog al enkele byzonderheden in voorkomen, die eene uitgebreider nuttigheid hebben. Inzonderheid verdient het bovengemelde Geſchiedkundige verſlag, hoewel grootdeels betrekkyk tot de Provincie *Overyſſel*, de nadere overweeging van hun die het Finantie-weezen beoefenen.

De Ring, [*een ſchertzende Roman.*] *door den Schryver van* SIEGFRIED VAN LINDENBERG. *Naar de laatſte Hoogduitſche uitgaave. Met Plaaten. Te Amſterdam by* A. Mens, Jansz. 1790. *Behalven de Voorreden*, 190 *bladz. In gr. octavo.*

Naar de beduiding des Schryvers is het byzonder beoogde van dit Geſchrift, den Leezer in een vrolyken luim te vermaaken, waartoe het ook, door een zamenloop van eenige klugtige voorvallen, vry wel geſchikt is. Het vinden van een Ring geeft 'er aanleiding toe, het welk dan ook de oorzaak van den Tytel is. Drie Spaanſche Donnas zyn ter kwaader uure getrouwd, met een ſchraapenden vrek, een doorbrengenden kunſtenaar, en een buitenſpoorigen jaloerſchen; het komt 'er op aan om dien Mannen een trek te ſpeelen, welke hunne verbetering ten gevolge heeft. Zy die zulks op de treffendſte wyze uitvoert, en 'er gelukkig in ſlaagt, zal den gevonden Ring, die ondertuſſchen door den Marquis *van Castromonte* bewaard wordt, ten eerprys haarer ſneedigheid erlangen. Ieder ſpeelt haaren rol zo wel, dat het moeilyk

zy

zy te beslisſen, aan wie de voorkeur toekomt; het welk den Marquis, die den gevonden Ring, welke een Familieſtuk was, ter waarde van 200 Escudos, verlooren had, in deszelfs plaats, aan ieder Dame, een ſchoonen Diamant-Ring doet vereeren, met de nevensgaande gift van honderd Escudos voor ieder, daar hy alleen honderd Escudos aan de overwinnaaresſe toegezegd had. —— De characters zyn in dit verhaal wel uitgevoerd, en de geſpeelde trekken, hoewel wat al te ſterk voorgedragen, kunnen menigen Leezer, die ſmaak in zulk ſlag van vertellingen heeft, eens doen lachen.

Leerzaame Geſprekjens, of de Vlyt der Kinderen opgewekt, door J. HAZEU, Csz. *Met Plaatjens. Te Amſterdam by* W. van Vliet, 1790. *In octavo, 44 bladz.*

De inhoud van dit Stukjen is leerzaam en opwekkend voor de Kindertjens, des het, nevens andere Geſchriftjens van die ſoort, den Kindertjens met vrugt in handen gegeven kunne worden. Zie hier eene beknopte aanpryzing der *Vergenoeging*; welke deugd, van jongs af geleerd, vroegtydig aangewend, een bron van geluk is, door 't geheele beloop des menschlyken leevens: weshalven men den Kinderen deeze taal wel in den mond moge leggen.

Vergenoegt en vrolijk leeven;
Wel te vreden met mijn lot,
Kan mij waare blijdſchap geeven;
Leert mij dankbaar zijn, voor God. —

* * *

't Vergenoegen geeft mij vreugden,
Troost mij zelfs in tegenſpoed;
Wijl zij 't heil der zuivre deugden
In mijn hart ſteeds kweekt en voed.

* * *

Die vernoegt mag zijn op aarde,
Leeft gerust en wel te vreê;
En van weinig goed, of waarde,
Deelt hij toch den Armen meê. —

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het Boek Geneſis *met de gewoone Nederduitſche Vertaling, hier en daar, volgends de nieuwſte Waarnemingen veranderd, en met bijgevoegde Aanteekeningen opgehelderd, door* E. SCHEIDIUS, *Profeſſor te Harderwyck. N. II. Te Harderwyck by* J. van Kasteel, 1790. *In gr. octavo.*

Naer luid van het Voorbericht is de Hoogleeraer *Scheidius*, overeenkomſtig met onzen wensch, op het doorbladeren van het voorige Stukje (*), aengemoedigd, tot het voortzetten van zynen arbeid, ter opheldering van het Bybelwoord, door het oordeelkundig gadeſlaen en gebruik maken van de nieuwere Waernemingen in de Oosterſche Taelkunde; het welk, gelyk we diestyds aengeduid hebben, door den Hoogleeraer op zodanig ene wyze geſchied, dat het onbevooroordeelden Bybeloefenaren wezenlyk nuttig kunne zyn. —— Een en ander voorbeeld, uit dit nieuw afgegeven gedeelte, (dat de Vertaling brengt tot aen *Gen.* XXXV, en de aentekeningen tot op *Gen.* XXXII. 2.) zal ons toen aenpryzend gezegde bevestigen: men ſla alleenlyk het oog op enige zyner aenmerkingen nopens het verhael van Babels Torenbouw, aengetekend *Gen.* XI. 1—9.

In onze gewoone Overzetting vangt het *vers* 1. dus aen: *Ende de ganſche aerde was van eenerley ſprake, ende eenerley woorden.* Hiervoor heeft de Hoogleeraer: *De ganſche aarde nu was van eenerley ſpraak, en eenerleije overleggingen.* —— Het komt hem wat al te ſtyf, en, tot begrip van den zamenhang van 't begin des volgenden verhaels, min voldoende voor, hier te denken op een evengelyk *dialect*, of dezelfde *uitſpraak*; dat, behalve de onwaerſchynlykheid, ook niets doet tot het plan, om ene *ſtad* of *toren* te bouwen. Uit dien hoofde verkiest hy eerder de vertolking van *overleggingen* of *raedſlagen*; in welken zin ook het Hebreeuwſche overgezet is, Ezech. XXXVIII. 10. 1 Kon. I. 7. Het Hebreeuwſche דְּבָרִים (*woorden*) kan te eerder *raedſlagen* betekenen, niet alleen om dat de *raedſla-*

gen,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. Deel. bl. 129.

Digitized by Google

gen, door *woorden*, over en weder gewisfeld, beraemd worden, maer om dat het wortelwoord zo veel zegt, als *byeen voegen*, *binden*, *koppelen*; des het afgeleide moge aenduiden *beramingen*, hoedanigen hier plaets hadden, om, namelyk, ene ſtad of toren te bouwen. Een plan, 't welk zy vormden, toen zy, gelyk 's Mans Vertaling, vs. 2., luid, *uit het Oosten opgetoogen*, *in den lande Sinear*, *eene groote vlakte*, (een uitgeſtrekt *dal* of ene *valley*, vergel. Pſ. CIV. 8. Jez. XL. 4. Dan. III. 1.) *vonden*, *en zig aldaar nederzetteden*. Hier beſloten zy, volgens vs. 4., een toren te bouwen, *diens opperſte in den hemel zy*, of *diens top tot den hemel reike*. Deze vergrootende ſpreekwyze heldert de Hoogleeraer op, door ene nog gewoone uitdrukking der Arabieren, welke, ſpreekende van iemand, die zig zeer hoog boven zynen ſtaet verheft, zeggen: *hy heeft de neus in den hemel*, *en het onderlyf in den afgrond*. Zulks wilden zy doen, om *eenen name voor ſich te maken*, of liever, *om een verheven teeken voor zig te maken*, dat eigenlyk door 't oorſpronglyk woord שים te kennen gegeven word.

„ Dit woord toch, dat doorgaans door *naam* vertaald word, zegt eigenlijk, zo als de Hoogleeraer opmerkt, *een verheven teeken*, gelijk zulks zeer fraai betoogd is, door den Heer *Adam Lentz*, in zijne *Obſervationes Miscellaneæ ad ſel. V. T. loca*. Cap. III., alwaar hij, op pag. 32-35, aanmerkt, dat de zeer vermaarde *J. Perizonius*, (in Origin. Babyl. Cap. XI.) zeer klaar bewezen heeft; hoe *ſjeem* (שים) eigenlijk zij een *verheven* of *opgerecht teeken*, gelijk bij voorbeeld Jeſ. 55. 13. 56. 5. enz. en dat dit zelfde woord ook, behalven de plaatzen, door *Perizonius* opgenoemd, elders door *een teeken* verklaard behore te worden, in *twee* anders zeer moeijelyke en onverſtaanbare gezegden, 2 Sam. 8. 13. *Ook maakte zig David* EEN NAAM (liever *een zegeteeken*, dat is, hij richtte een trophee op, ter duurzame gedachtenis dezer groote overwinning,) *toen hij te rug trok*, *na dat hij de Sijriers in het zoutdal geſlagen had*: en Ezech. 23. 10. *Zij*, (te weten Ohola) *werd tot een naam* (beter *tot een teeken* van geduchte ſtrafoefening) *tot een toonbeeld onder de wijven*: *na dat men gerichten aan haar geoefend had*. Voeg hier bij nog eene derde ſchoone plaats, Spr. 10. 7. *De gedachtenis* (liever *de gedenknaald*) *des rechtveerdigen zal tot zegening zijn*, (die ziende, zal men hem, ook nog lange na zijn dood, zegenen;) *maar de* NAAM, (liever, *het grafteeken*,) *des godlozen zal verrotten*: dat is, het *grafteeken* des godlozen zal, al ware 't ſchoon

ſchoon van *ſteen*, of andere dergelijke *duurzame* ſtof, echter gelijk zijn aan *verrottend hout*, en ras verteerd en vergeten worden. Met welke plaats van Salomo men verder vergelijken mag het geen de geleerde *Perizonius* p. 216. 217, over 't woord σῆμα zegt, als mede 't geen hij aldaar (uit Arrianus in Epict. I. 19.) aanhaalt, van een zeer eerzuchtig en ydel mensch, die zich zelven vleide, indien hij ſlechts *Prieſter* mogt worden, dat dan zijn naam hierdoor bij de nakomelingſchap zoude vereeuwigd zijn, en ten antwoord ontvangt: „ *Schrijf uw naam op een ſteen,* „ *en hij zal blijven,*" *op ſteen*, dat is op een (*lapis ſepulchri*) *grafnaald*, zegt *Perizonius*."

Zodanig een toren nu *begonnen* of liever *ondernamen* zy te maken, welke laetſte betekenis, zegt de Hoogleeraer, zeer wel ſtrookt, met het bovengezegde van *eenerleije overleggingen*. Dan deze onderneming verydelde de HEER, zeggende, volgens des Hoogleeraers vertaling vs. 6. 7. *Ziet het is één volk, en zij hebben alle eenerleij ſpraak, en dit is het dat zij ondernemen te maken: en dus* [*voordgaande*] *zoude hun niet onmogelyk gemaakt worden, wat zij ook verder zouden ondernemen te maken? Kom aan, laat ons nederdalen en laat ons hunne ſprake aldaar vermengen: opdat niemand de ſprake zijns naasten hore.* Dit had, gelyk vs. 8, 9, verhaeld word, ten gevolge, dat *zij het opgaven met de ſtad te bouwen*, en over de geheele aerde verſtrooid werden, waerom men ook deze plaets noemde *Babel*, [dat is, *vermenging:*] *want aldaar vermengde de* HEERE *de ſprake der geheele aarde.*

Het Hebreeuwſche woord, het welk de Onzen door *verwerren* overgezet hebben, vertolkt men, naer 't oordeel van den Hoogleeraer, beter door *vermengen*; en hy beroept zich daeromtrent inzonderheid op ene Verhandeling van den Hoogleeraer *Schroeder*, in den jare 1752 gedaen, *de confuſione ſermonis Babelica*, uit welke Verhandeling, die geheel der lezinge overwaerdig is, hy ons de kragt van 't oorſpronglyke aldus opgeeft.

„ De ſpreekwijs door Mozes, in het oorſpronglijke al-
„ hier gebezigd, beteekent geenszins eene woeste en van
„ alle orde ontbloote, verwerring, maar zegt eigenlijk eene
„ GESCHIKTE MENGELING, waardoor by een en hetzelfde
„ deeg, ANDERE, geheel en al daar van verſchillende
„ SOORTEN BIJ GEGOTEN, en, met ene juist afgepaste
„ ſchikking, daar IN GEMENGD worden. Geen geſchikter
„ woord ſcheen 'er mogelijk te zijn, om dat wondervolle

Digitized by Google

„ werk Gods uit te drukken, waar door Hij, als het ware, „ het deeg dier ſpraak, welke het ganſche Menschdom, tot „ dus verre, onder zig gemeen had, zodanig heeft veran- „ derd, en gematigd, dat Hij, bij dezelve, meerder ande- „ re, geheel nieuwe, en in haaren aart hemelsbreed ver- „ ſchillende, talen BIJ GOOT, en, door eene allerwijste be- „ ſchikking, daarmede VERMENGELDE. Het welk men der- „ halven begrijpen moet, dusdanig toegegaan te zijn, dat „ hij aan zommigen wel het volledig gebruik van hunne vo- „ rige aloude taal liet behouden, maar integendeel aan an- „ deren geheel NIEUWE VORMEN VAN gansch verſchillende „ TALEN INDRUKTE, en dezelve, als het ware, in hunne „ gemoederen IN GOOT, en tevens het onmiddelyk gebruik „ derzelver verleende."

Overeenkomſtig hiermede is, naer het gevoelen van den Hoogleeraer *Scheidius*, deze *vermengeling*, (niet de *verwarring*) der talen derwyze geſchied, „ dat, bij de toen in een „ algemeen gebruik zijnde aloude Oosterſche taal, verſchei- „ den geheel andere ſoorten van talen zijn bij gegoten; „ des alle de andere oude talen niet, uit het oude zoge- „ naamde Hebreeuwsch, bij verbastering, en na lang tijd- „ verloop, ontſtaan zijn, maar geheel bijzondere talen zijn." Wyders tekent hy nog aen, dat de Ridder *Michaëlis*, een zeer bevoegd konstrechter in dezen, dit gevoelen, (of ſchoon hy de Verhandeling van *Schroeder* niet ſchyne gelezen te hebben,) zeer gaerne toeſtemt en krachtig bevestigt. —— Men zie zyne Aentekeningen op Gen. XI. 1—9, in zyne *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments.*

Geſchiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Negende Deel. Te Amſterdam by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 528 *bladz. In gr. octavo.*

Naer het beloop dezer Geſchiedenisſe, in 't voorige Deel gebragt, tot op het einde der Regeringe van *Salomo*, vangt het tegenwoordige aen met de komst van *Rehabeam* tot den Throon, en den daerop gevolgden afval der tien Stammen, zins welken het Ryk in twee deelen geſplitst wierd; zynde voortaen onderſcheiden door de benaming van 't Koningryk van *Juda* en *Israël*. Het begin, den voortgang en de inſtandhouding dezer ſcheuringe ontvouwt de Eer-

waer-

Digitized by Google

waerde *Hoſs*, tot op de gevanglyke wegvoering der tien ſtammen na *Aſſyrie*, welke een einde maekte aen het Koningryk van *Israël*. By het nagaen dezer omwentelinge met derzelver gevolgen, en het opheldéren der gewigtige gebeurtenisſen, zo in 't ene als andere Ryk, vestigt de Autheur, even als in het voordragen der vroegere gebeurtenisſen, meermaels de aendacht op enige merkwaerdige onderwerpen; waertoe hy, door deze of gene voorvallen, byzonder geleid word; en die ter algemene opheldering van verwisſeling van omſtandigheden dienen. —— Tot een voorbeeld van die ſoort van beſchouwingen verſtrekke zyne overweging, rakende den Profetenſtand, in het laetſte tydperk hier voorkomende. —— Volgens zyn inzien begon de ſtand der Profeten in deze dagen gewigtiger te worden, en wel zo, dat men dien tyd met regt *een nieuw tydperk* der Profeten zou kunnen noemen; overmits hun daer mede eene nieuwe en uitgebreider loopbaen geopend word. Om ons dit onder 't oog te brengen vind hy het dienſtig, de zaek van wat hooger op te halen, en vangt daerop dus aen.

„ Elias en Eliſa hadden het tooneel verlaaten; mannen, in wier trant en wys, om de afgodery te beſtryden, zig alle de kragten van den Profeetiſchen geest ſcheenen vereenigd te hebben. Evenwel ontmoet men by deezen nog geen ſpoor van *in geſchrift vervatte* redenvoeringen, Godsſpraaken, waarſchuwingen, bedreigingen, beloften, dergelyken men, in deezen laateren tyd, zo menigvuldig vindt. In Juda ontmoeten wy, 't is waar, reeds lang voorheen, *ſchryvende* Profeeten, maar zy worden meest nog als Geſchiedſchryvers (*) aangehaald, welke de daaden en lotgevallen der Koningen te boek ſtelden. Zodanige waren 'er reeds ten tyde van David en nog vroeger. Zy waren *de bewaarders der regiſters van ſtaat* (†), van wier opſtellen de nog voorhanden zynde *Jaarboeken der Koningen* gedeeltelyk afſchriften, gedeeltelyk uittrekſels, zyn. (Dit is de reden, dat deeze hiſtoriſche boeken door de Jooden mede onder de Profeetiſche geteld worden (§). Tuſschen deeze geſchiedenisſchryvende Profeeten, en de anderen (Elias en Eliſa) moet een merklyk onderſcheid geweest zyn, in opzigt van leevenswyze, letter-

(*) Nathan, Gad, Iddo, Semaja, Jehu, de zoon van Hanani.
(†) *Archivarii.*
(§) De voorſte Profeeten van hunnen Kanon zyn enkel Geſchiedſchryvers. Te weeten, de ſchryvers der Boeken: Jozua, Rechteren, Samuël en de Koningen.

Digitized by Google

teroefening, woonplaats, en dergelyke omſtandigheden. De eerſte, die men tevens *geſchiedſchryvers van ſtaat* noemen, of altans voornaamelyk in dat licht beſchouwen mag, waren geen kluizenaars, ſtonden in eene naauwe betrekking met het Hof en de Regeering, waren voorſtanders van het volk, patriotten, wier Theokratiſche denkwys, ook buiten hunnen toeſtand by de Godlyke ingeeving, aan de belangen van den ſtaat, en den godsdienst, openlyk en op de werkzaamſte wys deel nam. De laatstgemelde ſoort van Profeeten, daarentegen, verwyderden zig meer van de ſamenleeving, dagt en leefde op de wys der kluizenaars. Zodanigen vond men inzonderheid in het Koningryk Israël, geduurende en na de vervolging, die Jeſabel tegen hen aanregtte. Oorſpronglyk hadden wel deeze beide klaſſen van Profeeten eenerlei oorſprong gehad; zy waren kweekelingen van Samuëls ſchool, daar muziek en godsdienſtige digtkunst den geest tot verhevenheid opvoerde. — Maar kort na dien tyd vertoonde zig dit onderſcheid reeds ſpoedig; want van Samuëls kweekelingen kwamen reeds eenigen aan 't Hof, en vormden zig daar tot Profeeten en Schryvers van ſtaat, (ook wel tot Godsdienſtige Hofdigters;) anderen van 't Hof verwyderd blyvende, volgden hunne neiging tot eenzaamheid, en zetten in ſtilte hunne geeſtelyke oefeningen voort. Dit was, na de ſcheuring van 't Ryk, byzonder het geval van de Profeeten in Israël. Weinige Koningen der tien ſtammen zagen gaarne, dat deeze mannen Gods te digt by hen woonden: eenigen vervolgden hen zelfs. Maar juist deeze vervolgingen vermeerderden de afgezonderdheid hunner leevenswys. Wy ontmoeten ze in bergholen, in bosſchen, aan eenzaame beeken. Zelfs, wanneer zy ergens in een huis of eene hut ſamen woonen, zyn zy grootdeels heremieten (*). (Dit had zekerlyk zyne uitzonderingen: ook in ſteden van het Ryk der tien ſtammen vond men Profeeten-ſchoolen; Eliſa woonde zelfs ſomwylen te Samaria: maar de kluizenaars-

(*) „ En dit ſlag van Profeeten wordt ook wel 't meest, en met den meesten ſchyn, als *geestdryvers* behandeld, ofſchoon zy zulks niet waren. Vergelyk NIEMEYER's Characteriſtik Th. V. S. 304. 305." —— Ze behoorden integendeel, gelyk HESS meer dan eens opmerkt, onder de welgeoefendſte Leden der Natie, die 't 'er op toeleiden, om den Godsdienst den Volke in te boezemen, en, meer dan de Priesters, (die veelal op een enkel werktuiglyken Godsdienst aandrongen,) zich benaerſtigden om hunne Landgenooten diepe indrukzels van een meer verheven, van den geeſtlyken, Godsdienst eigen te maken.

Digitized by Google

naars-leevenswys had egter de meeste aanhangers, ook zelfs onder dezulken, die somwylen in steden hun verblyf hadden.)

„*Dit* onderscheid vertoonde zig voorts, hoe langer, hoe duidelyker. Jerusalem kweekte in zyn midden mannen, die *in* de staatkundige belangen door en door ervaaren waren, niets minder als kluizenaars leefden, en egter daarby den Profeetischen geest en waardigheid in eene uitneemende maate bezaten.

„Deeze staatkundige Profeeten vestigden in hunne redenen en schriften hunne aandagt, niet alleen op den Godsdienstigen en zedelyken toestand hunner eigen Natie, op zigzelve beschouwd, maar ook op andere Ryken; in zo verre dezelve eenige betrekking hadden tot hun Volk. Verbonden, oorlogen, staatsomwentelingen, magt en zwakheid deezer landen, — alles beschouwen zy in het licht der Theocratie; en spreeken daarvan, niet slegts met yver en geestvervoering, maar ook met het diepste doorzigt in het waare belang van den staat. Hunne Redevoeringen en Godspraaken tot hun eigen volk zyn doormengd met veelvuldige aanduidingen, en uitzigten in het toekomende, welke aan eene hoogere ingeeving toe te schryven zyn. De Godheid spreekt door hen. Een sterk, dikwyls zeer spreekend doordringen in het toekoomende, (niet enkel in een naby zynde, maar ook menigmaal in het verstafgelegene,) heldert dikwyls niet minder onverwagts, dan duidelyk, den loop der Goddelyke bestuuringen op; maar menigmaal valt ook het gordyn weder plotslyk neder."

Leerredenen over het Leven van DAVID. *Door* P. BONNET, *Predikant te Rotterdam. Zevende en laatste Deel. Te Rotterdam bij* P. en J. Holsteyn, *te Utrecht bij* A. van Paddenburg, *en* G. van den Brink Jz., 1790. *Behalven de Voorreden, 600 bladz. in gr. octavo.*

Hier mede voltrekt de Eerwaerde *Bonnet* zyne beschouwingen over den Levensloop van Koning *David*; welk onderwerp hy in een aental van LXXXVI Leerreden behandeld heeft, waervan de eerste uitgesproken is, op den 15 van Bloeimaand des jaers 1768, en de laetste den 4 van Sprokkelmaend des jaers 1781. Zyn Eerwaerde gaet des in dit Deel nog na het geen de Bybelschriften wegens 's Vorsten bedryven, na zyne herstelling in 't Ryk, tot op zynen

Digitized by Google

dood en begravenis, aengetekend hebben; waerin ene ruime verſcheidenheid van ſtoffen voorkomt, die den Leeraer overvloedig aanleiding geven tot verſchillende ſoorten van beſpiegelingen en bedenkingen, zo betreffende het Geſchiedkundige en Leerſtellige, als het betrachtlyke der Godzaligheid. En hiervan maekt hy, even als in de voorige Leerredenen, ook in dezen een oordeelkundig en leerzaem gebruik. Nadien wy reeds meermalen voorbeelden van die natuur, in de ene en andere ſoort, uit de vroegere Leerredenen opgegeven hebben, oordeelen wy 't niet noodig zulks nog weder te doen; beter gevalt het ons, by het afloopen van dit onderwerp, den Lezer te melden, hoe zyn Eerwaerde, na de overweging van 's Vorſten Levensloop, den beroemden *David* kenſchetst; waeromtrent hy zich in dezer voege uitlaet.

„ Wat zijn perſoon betreft, wij kunnen hem geene afkomst uit Koninglijken bloede toekennen. Zijne grootheid was geen erfgoed, maar een Godlijk geſchenk, en de vrucht van perſooneele deugd en dapperheid. —— Dan rekende het Paulus onder de dingen, op welken hij, zoo hij er anders dwaas genoeg toe ware, roem zou kunnen draagen, een Hebreeuw, uit Abrahams zaad, en uit Benjamins ſtam te zijn (*); —— DAVID was niet alleen uit Abrahams zaad, maar uit Judaas ſtam —— ſtam, aan welken vader Jakob den ſepter had toegezegd, en die door Israëls God met uitneemende voorrechten begunſtigd was. Zijn overgrootvader was de vermaarde Boas. Zijn vader was Iſai; wien hij menigmaalen gedenkt, en met lof vermeldt —— gelijk ook 's Heeren Geest zijnen naam, op meer dan éene plaats, met roem vereeuwigt. —— Met dit alles, was de afſtand, tusſchen zijnen burgerſtaat, en den troon, welken hij beklom, verbaazend groot. En dit gaf zijnen vijanden aanleiding, om hem, met verachting, den *zoon van Iſai* te noemen. Dan, even deeze verbaazende verheffing deed hem, Gods vrijmagt ten roem, den groudlegger worden van een Koninglijk Huis, welks vermaardheid de eeuwen zal verduuren; veele andere vorstlijke huizen hier in verre overtreffende.

„ En zouden wij in het lofwaardige van zijn karakter, hoedaanigheden, deugden, en bedrijven uitweiden; welk eene overruime ſtof was hier voor handen! —— Een mensch was hij, en had zijne gebreken; welke hij kende, beleed en

(*) *Filippenſen* III. 5. 2 *Korinthen* XI. 22.

Digitized by Google

en beſtreed. —— Ten zwaaren val kwam hij. Doch zijne alom bekende boetvaardigheid, en bekeering, maakt hem zoo bemiminelijk als leerzaam, voor volgende eeuwen. —— Zijne toegeevendheid jegens zijne kinderen ſchijnt, ja, te groot geweest te zijn, en ontdekt eene tedere kinderliefde, der kloekmoedigheid meermaal te ſterk. —. Zijne ligchaamsgeſteldheid wordt geroemd als ſchoon; en van zijne buitengemeene ſterkte, leezen wij verſcheiden proeven. — Zijne zielsvermogens waren bij uitneemendheid groot. Zijn verſtand wordt geroemd —— ſchoon niet zonder vleitaal, — als dat van eenen Engel. De vaardigheid en kracht van zijn begrip blijkt uit zijn beleid, in ontelbaare bedrijven. Zijn moed en dapperheid was gepaard met groote Krijgskunde. En zijne diepe regeeringskunde heeft Kerk- Staat- en Krijgswezen op eenen voet gebragt, welke, waren dezelve gevolgd, aan deze allen eene beſtendige duurzaamheid en grootheid zou hebben bijgezet. —— Geen blijk van ijdele pracht of nutlooze verkwisting, vindt men in zijn' geheelen levensloop; maar wel, bewijzen van edelmoedige dankbaarheid —— niet van gierigheid, maar wel van ſpaarzaamheid, beſtuurd om groote dingen met groote kosten te kunnen uitvoeren. Onvermoeid, en altoos werkzaam, heeft hij in Dicht- en Zangkunde, in Godsdienst en Burgerſtaat, aan het hof en in 't leger, binnen en buitens lands, zoo veel afgedaan, dat het nadenkende gedachten verbijstert. —— Dit alles maakte David een groot Man en groot Koning, en voor elk, in zijnen ſtand, een waardig voorbeeld van navolging.

„ Maar grooter nog wordt David, wanneer men hem als een godvruchtig Man en Vorst beſchouwt. —— Van zijne jeugd af, van den Heere geleerd, bezat hij eene maate van kennis, van God, zijn Woord en weg, welke hem wijzer maakte dan zijne leeraars. —— Den Heere geloovig, was God de rotsſteen van zijn vertrouwen, het voorwerp van zijn' lust, van zijne liefde, van zijnen dienst. —— Gods Woord, weg en Wet te kennen, ſchattede hij de beste wijsheid —— God te verheerlijken, zijne verlustende uitſpanning —— en God ootmoedig aan te bidden, zijne eere. —— Kennis van zijn hart, en van zijne zonden, maakte hem een nederig belijder, en ondervinding van zijn gebrek, een ernſtig bidder. —— Medgezel van hen, die den Heere vreesden, ſchuuwde hij ijdele lieden; verkiezende eenen Nathan, eenen Heman, eenen Aſaf, eenen Huſai, en dergelijken, tot zijne boezemvrienden. ——

Digitized by Google

Geleerd, opgewekt, en geſticht te worden, en zulks anderen te doen, was zijn groot vermaak. —— Om welk alles, hij als godvruchtig in Gods Woord gepreezen, en anderen ten voorbeelde van navolging geſteld wordt."

Drie Leerredenen, over het laatſte Oordeel, het Avondmaal, en op den dood eener jonge Juffer. Door J. HERVEY, *Schryver van den* Theron en Aſpaſia, enz. *Uit 's Mans Handſchrift nu voor het eerst in 't licht gegeven, door* J. WATKINS *van Bidefort. Uit het Engelsch. In 's Gravenhaage by* I. van Cleef, 1791. *Behalven het Voorbericht,* 88 *bladz. in gr. octavo.*

By gelegenheid ener vernieuwde Engelſche uitgave der Werken van den godzaligen *Hervey*, heeft men dezelve vermeerderd met een drietal van Leerredenen, nog na 's Mans overlyden gevonden. 't Is dus niet oneigen, dat men goedvind dezelven insgelyks in 't Nederduitsch het licht te doen zien; ten einde den hoogachteren der Schriften van *Hervey* gelegenheid te geven, om hunne verzameling des te meer volkomen te maken. Dit zal den zodanigen in dezen te gevalliger te zyn, daer het uit den inhoud ten klaerſte is, dat deze drie bovengenoemde Leerredenen, niet ter loops opgeſteld of ſchetsgewyze ingericht, maer door zyn Eerwaerde wezenlyk uitgewerkt zyn; en dus die innemenheid en kracht van tael bezitten, welke hem zo byzonder eigen was. Men ſlae, ten voorbeelde hier van, het oog op zyne *aenſpraek tot jonge lieden*, in het toepaſſelyk gedeelte zyner Leerreden, *op den dood eener jonge Juffer*, die, na een voorbeeldlyk leven geleid te hebben, aen eene uitterende ziekte, in het vyf en twintigſte jaer hares ouderdoms, overleden was.

„ Indien ik ooit, (dus vangt hy dit gedeelte aen,) Indien ik ooit op uwe aandoenlijke aandacht mag hoopen, dan moet het bij deze treffende gelegenheid zijn. Deze ontzettende ſlag heeft eene ſtem —— eene ſtem tot allen, maar bijzonder tot *ulieden* verheven. Gij hebt onlangs uwe laatſte achting bewezen aan de overblijffelen van uwe uitmuntendſte vriendin: Gij hebt bloeiende jeugd in het ſtof zien nederleggen; en zelfs uitſtekende Godsvrucht buiten ſtaat, om van den dood te bevrijden. Gij hebt de brosheid van uwen toeſtand geſchreven zien op de doodkist;

Digitized by Google

kist; geſchreven in de aſſche van deze jonge en levendige perſoone —— en indien dit uwe ernſtige nagedachten niet opwekt, indien deze ontzaglijke wenk der Voorzienigheid in u geene Godvruchtige verlangens en Godzalige voornemens gaande maakt, dan hebt gij reden, om te duchten voor een verhard geweten.

„ O komt herwaards, gij vrolijke en luchtige jonge lieden, nadert tot den rand van dit graf, en leert wijs worden tot zaligheid! Laat de ongodsdienſtige en dartele in dezen grafkelder nederzien, beeven, en vreezen: indien GOD een' zoo beminlijken en oprechten Christen niet ſpaart, hoe zal Hij u ſpaaren! —— Indien ééne, die een voorbeeld was voor haare tijdgenooten, en een zegen voor de nabuurſchap, is weggenomen, hoe kunnen zij verwachten, lang te zullen overblijven, die anderen bederven en pesten der ſamenleving zijn? —— Ziet gij, dat eene zoo bloeiende en vruchtbare plant is afgemaaid, wacht u, gij, die den grond nutteloos beſlaat, wacht u, dat Hij u niet wegneme, en uitroeïe uit het land der leevenden!

„ Laat de *ernſtigen* en *welgeſtelden* opgewekt en bemoedigd worden door deze roepſtem! Laat hen zorgvuldiger worden, om *hunne lampen te voorzien*, en zich voor te bereiden tegen hunne verandering! Neemt haare deugd aan, na dat gij van haar perſoon beroofd zijt, en volgt haar meer gezet na, gelijk zij CHRISTUS heeft nagevolgd! — De Godsdienst kan naauwlijks zoo nuttige en veel belovende jonge lieden miſſen. —— O dat anderen komen en hunne plaats vervullen! Mogt haar wegnemen uit deze wereld een middel zijn, om uwe voortgangen naar de hemelſche te verhaasten! Mogt haar laatſte ademtogt ijver inblaazen, in alle *onze* Godvruchtige pogingen! En zien wij haar koud en roereloos, zoo laat ons werken, terwijl het onze dag toelaat, en *alle naarſtigheid aanwenden, om onze roeping en verkiezing vast te maaken.* —— Mogt dit den *ongodsdienſtigen* in ontzag houden, om niet te zondigen! Mogten de aandachtigen hunne lenden omgorden en waakzaam zijn! En mogten allen beweegd worden, om haare voetſtappen te drukken! GOD gaf haar vroeg zijne genade. De eerſtelingen haarer jaaren waren aan de Godsvrucht gewijd, en zij diende den HEERE van haare jeugd af. O dat elk jong hoorer *ging, en deedt dergelijks.* Dit zou het juk van CHRISTUS *zagt*, en zijn last *ligt* maaken. Door deze middelen zou de heiligheid gemaklijker te bereiken zijn, dan voorheenen, en ten laatſten volmaakt ge-

Digitized by Google

genoeglijk wezen. En welke bittere wroegingen en hartbrekende angſten zou zodanige beſchroomde zorgvuldigheid voorkomen! Hoe rijk zoudt gij kunnen worden in genade, en hoe voortreflijk in heilige kennis, door de posten der deuren van de Opperſte Wijsheid waar te neemen van uwe vroege jaaren af! Dan zou de bloem uwer dagen niet ledig ſtaan; dan zoudt gij de lente uwer jaaren niet verkwisten in zwijmeling en ijdelheden, maar, met wijlen uwe voorbeeldige vriendin, zoudt gij aan JESUS voeten zitten, en hemelſche wijsheid leeren uit *zijn* woord; gij zoudt u zelven onmiddelijk aan *zijnen* dienst toewijden, die, door de ſterkte zijner magt, *het kruis gedragen* en *de ſchande veracht* heeft, voor u en uwe eeuwige zaligheid. Nooit moet gij voorwenden, dat waare Godsdienst eene onuitvoerlijke zaak, of dat leevendwekkende heiligheid een treurige ſtaat is. In *haar* voorbeeld hebt gij gezien, hoe het Christendom *geöefend*, en in blijdſchap genoten wordt, —— —— onder het geloovig leiden van dien algemeenen en onberispelijken levenswandel, welke haar een ſieraad maakte voor het Euangelie van GOD, haaren Zaligmaaker, en die haar bekwaam gemaakt heeft, om deel te hebben in de hemelſche *erfenis der heiligen in het licht.*"

Bundel van Godgeleerde, Wysgeerige en Zedenkundige Mengelingen. Derde Stuk. Te Haarlem by Plaat *en* Loosjes, 1790. *In gr. octavo*, 124 *bladz.*

Met dit derde Stuk voltrekt men het eerſte Deel van dezen Bundel, waerom 'er ook een algemene Tytel, en de opgave van den geheelen Inhoud by afgegeven word; uit welke opgave men terſtond ziet, dat de verſcheidenheid van ſtoffen zeer wel in acht genomen is, overeenkomſtig met den Tytel, ter beantwoordinge aen 't bedoelde: „ om het verſtand te verlichten, het hart te „ verbeteren, en de ware gelukzaligheid te bevorderen." In 't uitvoeren hier van is men, zo als by de melding der twee eerſte Stukjes bleek, vry wel geſlaegd; en dit derde Stukje is vooral niet minder gefchikt om den oefengragen Lezer onderwerpen aen te bieden, die zyne aendacht uitlokken, en hem dezelven zo voor te dragen, dat hy in de naſpooring dier ſtoffen wezenlyk genoegen vinde.

In de eerſte plaetze komt ons voor, ene overweging van 's Hei-

Digitized by Google

's Heilands verzoeking in de Woestyn, welke in dezen verklaerd word, als bestaende in opkomende verleidende gedachten, aen welken JEZUS, daer hy een waerachtig mensch was, zich even gelyk andere menschen bloot gesteld vond; dan aen welken hy geen het minste gehoor verleende, dat by ons menschen maer al te dikwyls plaets heeft, zo zelfs dat wy ze zondig opkweken; terwyl hy daerentegen die opwellingen van zyn hart terstond krachtdadig afkeerde, en over die verzoekingen zegenpraelde. Dit denkbeeld, dat grootlyks zyn grond vind, in de verzekering, dat Jezus, ook in dit opzicht *den broederen gelyk geworden, en gelyk als wy, verzogt geweest is, doch zonder zonde*, word hier zeer aenneemlyk voorgedragen, met beantwoording der tegenbedenkingen. —— Ene daeraen volgende wysgerige en zedekundige beschouwing, van de *Godlyke straffen*, leid ons op tot een regtmatig denkbeeld van de Godlyke straffen, om ons te doen gadeslaen, hoe wy de spreekwyzen, van Menschlyke straffen ontleend, op God overgebragt, Gode betaemlyk hebben te verklaren. Ter duidelyker ontvouwinge hier van bevlytigt zich de Schryver, om ons „ het regte gezigtspunt aen te wijzen, waer „ uit wij de straffen moeten beschouwen, welken, onder „ Gods regeering, den mensch treffen." Wy hebben ze, naemlyk, te beschouwen „ (1) Als gevolgen der zonde, „ welken, en in het tegenwoordige en in het toekomende leven, uit booze handelingen onmiddelijk voortvloeijen. (2.) Als weldaden, door den invloed, dien „ zij op 's menschen zedenlijke verbetering hebben, en „ door het nut, welk zij, ook in andere opzigten, voortbrengen. En eindelijk (3) Als bewijzen van Gods „ liefde, welke zonder deze ernstige middelen zeer gebrekkelijk zoude wezen." De overdenking van 't een en 't ander moet, gelyk in 't slot dezer Verhandelinge getoond word, onze harten vervullen met ene kinderlyke liefde omtrent God onzen Vader in Jezus Christus, en zyne Vaderlyke hand, ook in tegenheden, eerbiedig doen erkennen. —— By deze overdenking komen voorts twee Proeven, die inzonderheid het Bybel- Uitlegkundige betreffen, en bepaelder ten onderwerp hebben, de Brief van *Paulus* aen de *Galaten*, mitsgaders de benaming van *Broeder*, in het *Nieuwe Testament* voorkomende. Men verleent ons, met opzicht tot het eerstgenoemde, een ander inzicht in dien Brief, dan men tot nog gewoonlyk gehad heeft. En, met betrekking tot die benaming van *Broe-*

Digitized by Google

Broeder, tracht men ons te doen zien, dat dezelve, „ in „ de *Brieven van Paulus*, (en dikwils ook in de *Han-* „ *delingen der Apostelen*,) bijna overal, waer dezelve „ voorkomt, eenen ambtbroeder of ambtgenoot, of een „ perſoon beteekent, die tot de opzieners, of voorſtan- „ ders der nieuwe kristelijke maetſchappijen of gemeenten „ behoorde, en dat daermede geenzins gemeene kriſte- „ nen (of leeden der gemeente, die geen bijzonder ambt „ bij de gemeente bekleedden,) bedoeld worden." Uit dien hoofde heeft men dan ook, gelyk ons hier tevens on- der 't oog gebragt word, de Apostoliſche brieven niet aen te merken, „ als onmiddelijk aen alle de gemeene kriſte- „ nen, of leden van een gezelſchap of eene gemeente, ge- „ ſchreven; maer in te zien als geſchriften, welker inhoud „ in de eerſte plaetſe beſtemd is, voor de Leeraeren en „ Voorſtanderen der Gemeente; op dat dezen hun ambt, „ des te beter, ter bevordering en uitbreiding van de kris- „ telijke maetſchappij konden waarnemen." Dit denkbeeld is ook alvoorens met opzicht tot den Brief aen de *Galaten* aengedrongen. Onpartydige Lezers zullen deze Proeven, ſchoon hun dezelven in den eerſten opſlage wat vreemd mogten voorkomen, echter hunner oordeelkundige toetſin- ge niet onwaerdig vinden; alzo het beweerde, met beſchei- denheid voorgeſteld, niet van alle waerſchynlykheid ontbloot is. —— Verder geeft men ons nog aen de hand een vervolg van 't vrymoedig onderzoek over de *voorbeeldige Godgeleerd- heid*, waerin de Schryver nagaet, de kracht der bybelſche getuigenisſen, gemeenlyk aengevoerd, ten bewyze van het werklyk beſtaen der voorbeelden over het algemeen; als mo- de van zulke plaetzen, waerdoor men het werklyk beſtaen van zekere enkele voorbeelden tracht te bewyzen. In 't eerſte geval komen, als de voornaemſten, in aenmerking, Kol. II. 16, 17. en Hebr. X. 1. In het tweede beroept men zich deels op geſchiedkundige voorbeelden, deels op voorbeelden van plechtigheden; het onderzoek der laetſten blyft tot ene volgende gelegenheid uitgeſteld, en de Schry- ver bepaelt zich thans tot de geſchiedkundigen. Hier toe behoort *Adam* als een voorbeeld van *Jezus*, volgens Rom. V. 14. en 1. Kor. XV. 21, 22; en de *Zondvloed* als een voorbeeld van den Christelyken Waterdoop, naer luid van 1 Pet. III. 20, 21. Noch het een, noch het ander word, gelyk de Schryver overtuigend toont, uit deze plaetzen ge- grond bewezen; als behelzende alleenlyk voorſtellingen van minder of meerder vergelyking; dat niets doet ter begunſtiginge van

Digitized by Google

van het geen de voorbeeldige Godgeleerdheid bedoelt. —— Laetſtelyk ontmoeten we hier twee zedelyke ſtukjes, ſtrekkende ter bevorderinge van ware Godsdienſtigheid. Men vind Christenen, die den openbaren Godsdienst genoegzaem of geheel verwaerloozen, als niets doende tot het wezen van den Godsdienst; terwyl anderen denzelven vlytig waernemen, en daerin bykans alle hunne Godsdienſtigheid ſtellen. Beide deze verkeerdheden gaet de Schryver ten ernſtigſte tegen; zo met de nuttigheid van den openbaren Godsdienst aen te wyzen, als met te toonen, dat derzelver handhaving den innerlyken Godsdienst, de betrachting der Deugd, te wege moet brengen. Een verſtandig Man veracht geen middel, dat by uitſtek wel geſchikt is, om zyn oogmerk te bereiken; en hy, die zich vergenoegt met het middel te bezitten, zonder het ter bereikinge van 't oogmerk, waertoe het eigenlyk geſchikt is, te gebruiken, handelt als een dwaas. Hy, die den Rykdom veracht, om dat dezelve het wezen des geluks niet uitmaekt, maer ſlechts een middel is, om gelukkiger te worden, en hy, die ſchatten op ſchatten ſtapelt, zonder eenig vooruitzicht van gebruik; deze beiden gaen onbezonnen te werk. —— Aen deze overweging is voorts eigenaertig gehecht een voorſtel, nopens de wyze, op welke wy den Godsdienst hebben te beſchouwen; naemlyk niet als een *dienst* aen Gode bewezen, als bragten wy hem daerdoor eenig voordeel toe; maer als eene gehoorzame onderwerping aen de voorſchriften van onzen weldadigen Vader, die, met ons dezelven te geven, niets anders bedoelt, dan het bewerken van ons eigen geluk. Men mag des met het hoogſte regt zeggen: *Hy, die God dient, dient eigenlyk zich zelven;* en deze welgegronde leering ontvouwt de Schryver ten bondigſte, met een recht ernſtigen aendrang van derzelver eigenaertigen invloed op onzen ganſchen handel en wandel.

Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde, en van häare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Derde Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo*, 416 *bladz.*

Ten aanvange van dit derde Deel, op eene ſoortgelyke leerzaame wyze, en met het zelfde nuttige oogmerk, onderſcheidenlyk uitgevoerd, dient eene voorafgaande Verhan-

Digitized by Google

handeling, over *de kennis en beoordeeling der Goddelyke oogmerken, in de werken der Natuur*. Men vindt 'er, naamlyk, die, op onderſcheiden gronden, zodanig eene ſoort van navorſching, en daar uit afgeleide gevolgtrekkingen, wraaken. Gemerkt nu de Autheur zig meermaals hiertoe bevlytigt, om den Leezer Gods Magt, Goedheid en Wysheid, daarin te doen opmerken, zo heeft hy 't met reden niet ondienſtig geagt, dit onderwerp opzetlyk te behandelen: en, met beantwoording der voornaamſte tegenbedenkingen, te toonen, dat het den Menſche niet alleen geoorlofd, maar ook ten hoogſte betaamlyk is, agt te ſlaan op Gods Eind-oogmerken; en tevens te doen zien, hoe zulks, op vaste gronden, ten nuttigſte werkſtellig gemaakt kan worden. Dit Stuk overtuigend behandeld hebbende, ſchikt hy zig voorts, in agtervolging van 't plan deezes Werks, ter overweeginge van 't geen de drie Ryken der Natuure, dat der *Delfſtoffen*, der *Planten* en der *Dieren*, ons in dit opzigt veelvuldig aan de hand geeven: waarvan de Schryver ons eerst een algemeen verſlag levert, op het welke hy dan voorts zyne ontvouwing van het *Ryk der Delfſtoffen* laat volgen.

Na eene voldoende opheldering van het *onderſcheid* tuſſchen de Delfſtoffen, en de lichaamen uit het Planten- en Dierenryk, brengt hy ons onder 't oog de verdeeling van 't Ryk der *Delfſtoffen*: welke op verſchillende manieren ingerigt kan worden, en waaromtrent onze Schryver zig houdt aan de ſchikking van *Wallerius*. Deeze brengt alles, wat tot het Ryk der Delfſtoffen behoort, onder vier klaſſen, te weeten: 1. *Aardens*, 2. *Steenen*, 3. *Mineraalen* en 4. *Steengewaſſen* of *Zamengroeizels*: verdeelende voorts ieder klaſſe in onderſcheiden rangen en geſlagten, naar eene alhier aangewezen Orde. —— Agtervolgens deeze rangſchikking doorloopt hy het *Ryk der Delfſtoffen*, en verleent ons een beknopt verſlag van de verſchillende onderwerpen, in ieder der bovengemelde klaſſen voorkomende: met eene kortbondige ontvouwing van derzelver aart, herkomst en nuttig gebruik; waardoor hy den Leezer eene leerzaame handleiding aanbiedt, welke ſtrekken kan, om hem de voornaamſte kundigheden der *Mineralogie*, of eene algemeene kennis van de *Delfſtofkunde*, gereedlyk eigen te maaken; en ook daarin, hoe verward een voorkomen de onderlinge vermenging der Stoffen meermaals hebbe, de wysheid der Godlyke ſchikkinge te erkennen.

Het *Ryk der Delfſtoffen* hier mede afgehandeld zynde,

zo

Digitized by Google

zo komt verder het *Planten-Ryk* in overweeging; waaromtrent de Autheur eerst het oog vestigt op de hoofdbyzonderheden, die by eene beſchouwing der Planten in 't algemeen opmerking vorderen. Dit doet hem agt geeven op de *Werktuiglyke deelen der Planten*, den *omloop van derzelver Sappen*, haare *voeding*, *ſlaap* en *eigenaartige beweeging*, mitsgaders de *bevrugting der Planten*. Hy ontvouwt naauwkeurig de verſcheidenheid welke ons de Planten deswegens aan de hand geeven, en wikt met oordeel de verſchillende verklaaringen der *Botanici*, of *Plantkundigen*, nopens het eene en andere deezer byzonderheden, die nog min of meer haare duistere zyde behouden, en dus by herhaaling opmerkzaame waarneemingen vorderen. Op de behandeling hiervan verledigt hy zig ter voordragte der *Verdeelinge* van het Planten-Ryk. — De Kruidkunde werd, gelyk hy doet zien, oudtyds niet regelmaatig beoefend, en 't liep aan, tot op den tyd van den beroemden *Linnæus*, eer men een geregeld Zamenſtel van deeze Weetenſchap begon te verkrygen. *Linnæus*, naamlyk, verſpreidde, in het jaar 1735, een geheel nieuw licht over de Kruidkunde, met het aan den dag brengen van een Leerſtelzel, het welk volgende beoefenaars deezer Weetenſchap, op zyn voetſpoor, allengskens tot meerder volkomenheid gebragt hebben. — De groote grondſlag van dit Leerſtelzel is ontleend, uit de kentekenen van de ſexen der Planten, en derzelver onderſcheiden manier van bevrugting; als waarin de zekerſte en meest bepaalde verſcheidenheden, die in alle Planten waargenomen kunnen worden, te vinden zyn. Zulks noopt onzen Schryver, om eene korte ſchets van dit Leerſtelzel te geeven, en deszelfs nuttigheid aan te toonen; doende tevens zien dat geene toevallige omſtandigheden, als verſcheidenheid van uiterlyke gedaante, koleur, ſmaak, reuk en wat meer van die natuur zy, den beoefenaar der Plantgewaſen kunne voldoen; terwyl hy hier integendeel, in de naſpooring van onveranderlyke kenmerken, veilig kan berusten. — Aan dit alles hegt de Autheur ten laatſte nog eenige leerzaame aanmerkingen over de *Verſpreiding* der Gewaſen op den Aardbodem, de *Vrugtbaarheid*, de *Ziekten* en *Nuttigheid* der Planten, voor Mensch en Dieren: beſluitende het voorgeſtelde met eene opweklyke vermaaning tot dankbaare eerbiedigheid aan Gode.

Men kan uit dit beloop genoegzaam opmaaken, dat des Autheurs beſchryving zo van het *Ryk der Delfſtoffen* als van

Digitized by Google

dat der *Planten*, eene reeks van onderrigtingen behelst; die het doorbladeren van dit Werk aangenaam en nuttig doen zyn. Om 'er nog een byzonder ſtaal uit by te brengen, zullen wy hier plaats geeven aan zyn berigt, nopens de wezenlyke beſtanddeelen van het meel, het welk ons dat dagelyks voedzel in zynen aart leert kennen — Het veelvuldige gebruik, dat de Mensch van de meelagtige zaadkorrels van 't graan maakt, doet onzen Schryver natuurlyk het oog op dezelven, en inzonderheid op die der Rogge en Tarwe, vestigen. Ter dier gelegenheid geeft hy een beknopt verſlag van derzelver bereiding, waardoor het *Meel* in gezond en voedzaam *Brood* verandert; en betuigt tevens zeer verwonderd te zyn, dat, daar dit alles reeds voor lange kenlyk ware, egter de weezenlyke beſtanddeelen van het meel eerst voor omtrent veertig jaaren bekend zyn geworden. Zins dien tyd heeft men, volgens zyne opmerking, het meel eerst recht ontleed; en zulks geſchiedt door eene zeer eenvoudige proefneeming, welke hy aldus voordraagt.

„ Wanneer men versch deeg van tarwenmeel, 't welk niet reeds aan het gisten en nog ongebakken is, in koud water wascht, zondert zich het wit gedeelte, den aart van ſtyfſel hebbende, allengs daar van af, en vermengt zich met het water, waaraan het eene melkwitte kleur mededeelt. Men moet deze wasſching zoo lang voortzetten, en telkens versch water daartoe neemen, tot dat dit laatſte niet langer wordt gekleurd; als dan blyft eindelyk van het deeg niets anders over, dan een ſoort van ſtoffe, welke veel overeenkomst heeft met zodanig lil of lym, als de lighaamen uit het Dieren-Ryk opleveren.

„ Dit *lym*, waaraan men den naam van *plantdierlyke* ſtoffe geeft, kan door water niet ontbonden noch verdund worden; deszelfs kleur is een weinig graauwer dan het meeldeeg, maar voor 't overige even zagt en veel taaijer. Men kan een ſtuk daarvan, in de lengte of breedte, zodanig uitrekken, dat het twaalf- of vyftien-maalen meer plaats beſlaat, dan te vooren, zonder dat het ſcheuren zal; doch zo dra een van beide einden wordt los gelaaten, krimpt het weder, vry ſchielyk, tot byna dezelfde grootte in, als het voor deszelfs uitrekking gehad heeft. — De uiterlyke gedaante van dit lym komt zeer naby aan ſommige vliesachtige deelen der dieren, gelyk de celsgewyze holtèns of vetvliezen der ingewanden en het net; de reuk is even als die men in de koornmoolens ontwaar wordt;

Digitized by Google

wordt; doch het is byna volkomen ſmaakeloos, en vermengt zich, onder het kaauwen, nimmer met het ſpeekſel. Het hangt en hegt zich daarentegen zoo vast aan drooge lighaamen, dat het veeleer breekt, dan zich te laaten afzonderen van iets, waaraan het eenmaal gekleefd is.

„ Om deze ſtoffe eenigermaate te kunnen behandelen, moet men de handen geduurig nat maaken, en wil men ze in een weeken en kneedbaaren ſtand houden, dan is het noodig haar onder water te bewaaren. Zy droogt anders zeer ligt; en geſchied zulks, door zekeren graad van warmte, wat ſpoedig, dan belet zulks alle gisting. Haare kleur wordt onder het opdroogen bruiner; zy is, gedroogd zynde, byna zoo doorſchynend en vast als de dierlyke lym, en breekt ook, even als die, met een luiden ſlag, glad af, wanneer zy ſterk gerekt wordt. Deze ſtoffe is, met één woord, eene wezentlyke lym, die, uit hoofde dezer eigenſchappen, zeer bekwaam is om voor een ſoort van cement te dienen, waarmede men gebroken glas, porcelein, hout, ja zelfs metaalen, aan elkander hegten kan; maar zal zy zulks doen, dan moeten de lighaamen, die men daarmede ſamenhegten wil, volkomen droog wezen. Zy kleeft als dan zeer vast, kan een tamelyk geweld tegenſtaan, en blyft indiervoegen onveranderlyk, ten ware 'er eenig ſoort van vogt wierdt aangebragt, 't welk in ſtaat is om het zelve te ontbinden, gelyk azyn, olie van wynſteen, vitriool-, zout- en ſalpeterzuur, enz. Water doet daarop wel niet dezelfde uitwerking, maar heeft nogthans het vermogen, om deze ſtoffe allengs week te maaken.

„ Wordt dit lym aan den ſterkſten graad van warmte bloot geſteld, die het, zonder te verbranden, uithouden kan, by voorbeeld, aan de hitte van eenen gemeenen bakoven, dan zwelt het zoodanig op, dat derzelver omtrek zomtyds vyftien of twintig maalen grooter wordt, dan te vooren. Deze zwelling ſchynt alleen veroorzaakt te worden door de daarin opgeſloten lugt, welke van de hitte zeer aanmerkelyk wordt uitgezet. Aldus gebakken zynde, verkrygt het een weinig meer ſmaak en reuk, doch is echter daardoor niet eetbaarder, maar veeleer zoo taai geworden als leder, en nog minder, dan voor de bakking, bekwaam, om, onder het kaauwen, door het ſpeekſel verdund te worden.

„ Laat men deze lymerige ſtoffe, in plaats van die in een oven te bakken, in water kooken, dan zwelt ze niet, maar verkrygt wat meer vastigheid; verliezende byna haare geheele taaiheid, rekbaarheid, en lymerige eigenſchap, en be-

Digitized by Google

houdt alleen omtrent dien graad van buigſaamheid en veerkragt, welke een morilje heeft, zonder daarom ſmaaklyker of eetbaarder te zyn. Het water, waarin ze gekookt is, neemt, voor zoo veel men beſpeuren kan, daardoor geene onzuiverheid aan.

„ Wyders vertoont deze lymerige ſtoffe, die men uit het meel verkrygt, zich, in alle opzichten, als eene zuiver *dierlyke grondſtoffe*, en behoudt geen blyk hoegenaamd van haaren plantaartigen oorſprong. Steekt men een droog ſtuk daarvan in de vlam van een kaars, dan word het, onder een kraakend geluid, zwart, zwelt op, ſmelt ten halven, en krimpt ten laatſten in malkander, gelyk de ſchaft van een pen, een ſtuk hoorn of ſchrynwerkers lym; geevende ook dezelfde ſtinkende reuk van zich af. Door een ſcheikundige ontbinding, verkrygt men daar uit, gelyk uit alle dierlyke deelen, een weinig vlug loogzout; wyders olie, welke ſmaakt als of dezelve aangebrand is; en eindelyk eene kool, of *caput mortuum*, die mede het laatſte overblyffel van dierlyke ligchaamen volkomen evenaart. Is dit lym niet ten vollen gezuiverd geweest van de oorſpronglyke meelachtige ſtoffe, en men laat het in dien ſtaat gisten, dan neemt het de reuk en ſmaak aan van verſche kaas, en kan zelfs, door eene gepaste behandeling, de zoetemelks- kaas zodanig gelyk gemaakt worden, dat men beide naauwlyks van elkander onderſcheiden kan."

Catechismus der Weetenſchappen, ſchoone Kunſten en Fraaije Letteren, uit verſcheiden beroemde Schryveren, en inzonderheid volgends de ſchets van den beroemden BARON VAN BIELFELD, *zamengeſteld. Derde Deels Tweede Stuk. Te Amſterdam by* A. Fokke Simonsz. 1791. *In gr. octavo* 366 *bladz.*

By de melding van het eerſte Stuk deezes Deels (*) hebben wy gewag gemaakt van toegezegde *Algemeene Hiſtoriſche, of Synchronologiſche en Biographiſche Tafelen*, en thans kunnen wy den Leezer berigten, dat dezelven, als nog tot dat Stuk behoorende, reeds afgegeeven zyn. Men heeft in derzelver uitvoering de ſtiptſte naauwkeurigheid in agt genomen; en ze zyn by uitſtek wel geſchikt om den beoefenaaren der Geſchiedkunde eene gereede handleiding te geeven, om het beloop der Geſchiedenisſen na te gaan, en,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteref.* V. Deel. bl. 292.

Digitized by Google

en, met eenen opſlag van het oog, de gelyktydige voorvallen, onder de voornaamſte Volken, te beſpeuren; mitsgaders den leeftyd der beroemdſte Mannen, zo ten zelfden tyde als agtervolgende, gemaklyk na te vorſchen. —— Een aantal van *negen* Tafelen, zo veele Tydperken behelzende, draagt ons voor, de Oude Geſchiedenis, zedert de ſchepping der Waereld, tot op de geboorte van J. Christus: en *elf* daaraan volgende Tafelen wyzen ons aan het voorgevallene zins dien tyd, tot op het jaar 1790. Hier by komt eene Naam- en Tydlyst van gewyde en ongewyde Geleerde Mannen, zo Historieſchryvers als Dichters, Godgeleerden en Wysgeeren, benevens Mengelſchryvers en Kunſtenaars. Deeze zo nuttige en gemaklyke Tydtafels zyn op zodanig eene wyze in 't licht gegeeven, dat ze, ſchoon byzonder tot dit Werk behoorende, ook op zig zelven, als ten algemeenen dienst geſchikt, verkreegen kunnen worden: 't welk ons derzelver gebruik te uitgebreider doet aanpryzen, daar ze allen, die eenigen ſmaak in 't Geſchiedkundige hebben, dat nog al vry algemeen plaats heeft, te ſtade kunnen komen.

Voorts behelst dit tweede Stuk een vervolg van de ontvouwing der Geſchiedkunde, met eene voordragt van de Weetenſchappen, die daartoe betrekking hebben. Dus verknogt men hier, aan 't voorige Geſprek over de *Algemeene Geſchiedenis*, zeer gepast eene byzondere overweeging, eerst over de *Gewyde* en voorts over de *Kerklyke Geſchiedenis*: aan welke laatſte men nog ter nadere opheldering gehegt heeft, eene *beknopte ſchets der Geſchiedenis van de Christelyke Kerk*; welke ſchets derzelver voornaamſte lotgevallen, van Eeuw tot Eeuw, geleidlyk ten klaarſte voorſtelt. De Geſchiedkunde hier mede afgehandeld zynde, zo gaan de volgende Geſprekken over zodanige Weetenſchappen, welker kennis een beoefenaar der Geſchiedkunde niet kan ontbeeren; in zo verre dezelven, in veelerleie opzigten, ter verklaaringe, ter uitbreidinge en ter onderſteuninge, van het Geſchiedkundige ſtrekken. Hiertoe behooren de *Oudheidkunde*, met de *Antieken*, of de naſpooring der oude ſtoflyke overblyfzelen, en de *Penningkunde*; wyders de *Handvestkunde*, benevens de *hedendaagſche Staatskennis*; voorts de beoefening der *Reizen* en *Reisbeſchryvingen*, mitsgaders die der *Aardryksbeſchryving*, (waarvan ook een geregelde ſchets gegeeven wordt;) en eindelyk zo de *Geſlachtrekenkunde* als de *Wapenkunde*. In de daarover gevoerde Geſprekken wordt het hoofdzaaklyke beloop der opgenoemde Weetenſchappen

Digitized by Google

beknoptlyk voorgedraagen, met aanwyzinge van 't geen daaromtrent voornaamlyk opmerking vordert, en denzelven licht kan byzetten. Van dit laatſte levert ons de behandeling der *Wapenkunde* een voorbeeld, door ons tot derzelver oorſprong op te leiden, 't welk ter opheldering van etlyke byzonderheden in dezelve kan dienen; door 't nagaan der gebruiken, die waargenomen werden by de Steekſpelen, in welken men, naastdenkelyk, den oorſprong der Wapenkunde te zoeken heeft.

„ Onder die gebruiken, dus luidt het berigt, waren deeze de voornaamſten. Wanneer een Vorſt, of grootmogend Heer, een *Steekſpel* of *Tournooi*, waarſchynlyk van het *wenden* en *draaijen* (*Tournoyer*) der Paarden alzo genoemd, wilde houden, maakte hy dit door Brieven, of Boden, rond omſtreeks in zyne nabuurige Landen bekend; zo dat elk voornaam Vorſt of Ridder, die dit ſpel wilde bywoonen, gelegenheid kreeg, om zig in tyds tot het Feest te bereiden. Zy lieten zig daartoe kostelyke Wapens vervaardigen, waarop zy doorgaands de Gedachtenis van ſommige treffelyke daaden, met eenig randſchrift, lieten graveeren, of ook wel Zinnebeelden of *Deviſen*; of een *Zon*, *Maan*, *Sterren*, *Leeuw*, enz. waarna zy zig dan de Ridder van de Zon, Maan, enz. heeten. Hunne Wapenrokken of de Mantels, die zy om hunne Wapens droegen, waren doorgaands met Hermelyn of andere vachten gevoerd; en in laater tyd met Schellen of Bellen behangen, gelyk men in de Beelden der Graaven van Holland, die meest (*) in hunne Tournooikleeden afgebeeld zyn, kan zien. Hun ſchild, dat mede ſierlyk met hunne eigen Kentekens gegraveerd was, en hunne ſpeer werdt hun nagedraagen, door een Schildknaap, welke doorgaands Edele Knaapen en aankomelingen in de Ridderſchap waren. Deeze Schilddraagers waren ſomtyds geheel gemaskerd en verkleed, in de gedaante van *Griffioenen*, *Engelen*, *Leeuwen*, *Wildemannen*, of ook wel mede met een Tournooi-Rok met Bellen gekleed. Daarnu deeze jonge Knaapjes meestal dertel en geestig waren, en hunne ernſtige Heeren met boert en jok vermaakten, behielden ſommige Vorſten dezelven doorgaands ten Hove, waar zy dan den naam van *Nar* verkreegen; van daar is het gebruik ontleend van de

(*) Het woordje *meest* is hier vermoedelyk eene Schryffeil; het behoort 'er althans niet te ſtaan.

Digitized by Google

de *Gekken* en *Gaapers* een Rok en Muts met Bellen aan te doen. Wanneer nu de Ridders met deeze hunne Schildknaapen ter beſtemde plaatſe gekomen waren, welke doorgaands een met eene Schutting en Paliſſaden afgeſchoten plein, by eenig Kasteel, op eenige Markt, was, vonden zy, aan den ingang van dit Perk, een Perſoon, welke gelast was, om den tytel van elk Ridder, die mede rennen zoude, aan te tekenen, benevens eene nette opneeming en beſchryving zyner Wapens te doen. Over Ridders, die ten tweeden en derden maal in het Renperk verſcheenen, werdt geen *Wapenſchouw* gehouden, maar men ſtak alleen de Trompet, wanneer zy den renloop begonnen. Deeze Wapenſchouwer werdt daarom *Her-ald*, of *Her-old*, en *Heraut* genoemd, van de oude Duitſche woorden *Her*, een Leger of Heir, en *aldio* een knecht, 't welk zo veel als Legerknecht of *Wapenknecht* te kennen gaf. Zy werden ook nog, by plegtigheden, door Vorſten en Souvereinen gebezigd, om de Wapens op een geborduurd los aangeſchooten Wambuis te draagen; en worden thans nog *Herauts van Wapenen*, of *Wapenkoningen*, geheeten. Naa dat deeze *Herald* de wapens wel opgenomen hadt, liet hy op de Trompetten *blaſen*, tot een teken, dat het Renſpel een aanvang nam; van dit *blaſen* willen ſommigen den naam van *Blaſoen* afleiden, welken men aan een met figuuren beſneeden Schild gewoon was te geeven; ſchoon anderen het woord *Blaſoen* met meer waarſchynlykheid afleiden, van het oude Franſche woord *Bleſe*; dat een *teken* beduidde. De leus van aanvang dus gegeeven zynde, begon men tegen elkander te rennen, en die zyn Party, in het voorby elkander renneir, met de Speer uit den Zadel kon ligten, won den Prys, welke daartoe opgehangen was, en meestal uit eenig juweel of vrouwen-tooiſel beſtondt. De overwinnende Ridder ontfing deezen prys doorgaands uit de handen der voornaamſte vrouw van het Hof, en ſchonk denzelven aan zyne Minnaaresſe; waarnaa zyne Wapens onder een ſierlyke Tent of Pavillioen eenigen tyd ten pryk gezet werden; wordende bewaard door de Schildhouders; van daar is de oorzaak, dat de oudſte Wapens meest ſchuinsch, of tegen iets leunende verbeeld worden." —— Dit is de waarſchynlyke oorſprong der *Wapens* en *Wapenkunde*; en alles, wat 'er toe behoort, laat zig, gelyk 'er vervolgens in dit Geſprek getoond wordt, met een weinig aandagt gereedlyk op deezen oorſprong t'huis brengen.

Digitized by Google

Beſchryving van den Togt naar Botany-Baay; van de oprechting der Engelſche Volkplanting aan Port-Jackſon; en van de Luchtgeſteldheid, Inboorlingen, Dieren, Voortbrengſelen en andere byzonderheden van Nieuw-Zuid-Wales; door den Kapitein WATKIN TENCH. *Naar den tweeden Druk uit het Engelsch vertaald, en door den Vertaaler met een Aanhangſel, de jongſte berichten uit Port-Jackſon, enz. behelzende, vermeerderd. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1789. *Behalven het Voorwerk, 212 bladz. In gr. octavo.*

Van een Werkje, dat reeds zo lang geleden in het licht gegeven, maar, met eenige andere, door toevallige vertraaginge, by ons is blyven liggen, zal de Leezer geen breedvoerig bericht of uittrekſel verwachten of verlangen. Genoeg zy het, dat het, behalven een Aanhangſel van den Vertaaler, beſtaat uit achttien Hoofdſtukken, welker acht eerſte de reis van het Engelſche Vlootje, tot oprichting der in den Titel gemelde Volkplantinge geſchikt, uit Engeland na Port-Jackſon bevatten; terwyl de tien overige eenige byzonderheden behelzen, raakende de bezitneeminge des Lands, de inrichting der Volkplantinge, de Inboorlingen, de Voortbrengſels, Lucht, Dieren, in Nieuw-Zuid-Wales (welken naam het den Engelſchen behaagd heeft aan dit Gewest te geeven, in plaatze van dien van Nieuw-Zeeland, welken het te vooren droeg) den voortgang der Volkplantinge, enz.

In het Zeventiende Hoofdſtuk, om evenwel een ſtaaltje van het Werk den Leezer mede te deelen, geeft de Schryver zyne Bedenkingen over de Voordeelen, welken Groot-Britannie uit het ſtichten deezer Volkplantingen eens zou kunnen trekken. Zyn gevoelen is, met weinige woorden, het volgende: „ Byaldien de Britſche Regeering eenig en „ alleen op 't oog had, om voor zoodaanige boeven, zoo „ van het manlyk als van het vrouwlyk geſlacht, welke „ voor de *Britſche* en *Ierſche* vierſchaaren gerechtlyk van „ misdaaden overtuigd, en ter eeuwigduurende gevangenis „ veroordeeld zyn, eene verblyfplaats te bezorgen, is deeze „ plaats, wegens de ligging, de uitgebreidheid en inwen„ dige geſteldheid des Lands, onvergelyklyk. —— Wan„ neer de onderneeming met betrekking tot den Koophan„ del wordt beſchouwd, zal, vrees ik, haare onbedui„ dendheid op een treffende wyze in het oog vallen. . . . . „ Byaldien 'er, tot dekking der Landbouwers een ge-

„ noeg-

„ noegzaame Krygsmagt uitgezonden wierd, zie ik geene
„ reden om te twyfelen, dat, na verloop van etlyke jaaren,
„ het Land in ſtaat zal zyn, om graanen genoeg tot onder-
„ houd zyner nieuwe bezitters op te leveren. Maar, om
„ dit ter uitvoer te brengen, moeten onze tegenwoordige
„ grenzen grootlyks worden uitgezet; waartoe het noodig
„ zal zyn, dat 'er jaarlyks een goed aantal Krygstroepen
„ naar deeze Volkplanting overgezonden worden. En wan-
„ neer men dit aanneemt, zal het Vaderland ons nog ge-
„ duurende een' veel langer tyd, met alle andere noodwen-
„ digheden des leevens, boven dien vereischt, moeten ver-
„ zorgen. . . . .

„ Zoodaanige onderneemers, welke zich genegen mogten
„ vinden, om hier hun vermogen te waagen, zullen wel
„ doen, met alle naauwkeurigheid te overweegen, 't geen
„ ik hier gezegd heb. Indien gouden droomen van Koop-
„ handel en rykdom hunne verbeelding ſtreelen, zal 'er,
„ geloof my, verderflyke te leurſtelling op volgen. . . . ——
„ Maar voor lieden van geringe bezittingen, niet gezet op
„ zwaaren Koophandel, en naar eenzaamheid en afzonde-
„ ring begeerig, is, naar myn oordeel, het vaste Land
„ van *Nieuw-Zuid-Wales*, niet zonder aanmerklyke be-
„ koorlykheden. Iemand, van deeze ſoort, met brieven
„ van aanbeveeling, en een genoegzaame hoofdſom. . . . .
„ voorzien, om de noodige gereedſchappen. . . . te koo-
„ pen; bezittende daarenboven eenig huisraad, eene melk-
„ koe, etlyke ſchaapen en zoogen, zou, naar myne ge-
„ dachten, voornaamlyk zoo hy behoorlyke beſcherming
„ en aanmoediging vond, in zyne onderneeming vry wel
„ ſlaagen. . . . .

„ Doch boven dit (*) behoort hy niet te rekenen; want,
„ wanneer men ook al eens onderſtelt, dat hy in het teelen
„ van Tabak, Ryst, Indigo, in het aanleggen van Wyn-
„ gaarden. . . . gelukkig is, zal nogthans de groote afgele-
„ genheid eener Marktplaats, om ze te verkoopen, de kos-
„ ten

(*) Te weeten, boven de mogelykheid van met kundigheid in den Landbouw en Veefokkery, het in den tyd van meer of min tien jaaren zo ver te brengen, dat hy voor de voortbreng-ſelen zyner Landhoeve van de Schippers en Stuurluiden der Schepen, welke van tyd tot tyd de Volkplanting aandoen, zo veele Europeeſche Waaren koope of ruile, als zyne behoefte zou vereiſchen.

Digitized by Google

„ ten der vervoering zoo uitermaate hoog doen loopen, dat
„ zy alle hoop eener redelyke winst afſnyden (*), enz.

De Vertaaler, welke in de uitvoeringe van zynen arbeid blyken van kundigheid geeft, voegt achter het Werk een Aanhangſel, beſtaande (na eenige korte aanmerkingen over de waarſchynelykheid of onwaarſchynelykheid van den goeden uitſlag der poogingen, welke de Britſche Regeering aanwendt om deeze Volkplanting, uit het ſchuim des Volks en allerſlechtst geſpuis zamengeſteld, in bloei te brengen) hoofdzaaklyk uit twee Afdeelingen, welker eerſte eenige nadere berichten aangaande den toeſtand der Volkplantinge behelst, opgemaakt uit laatere brieven. Deeze berichten zyn in het algemeen niet zeer gunſtig, en een der Brieffchryveren zegt uitdrukkelyk: „ De *Engelſche* Regeering, vrees ik, zal eer„ lang overtuigd worden, dat de onderwerpen, welken zy „ herwaard zond, om hier eene Volkplanting te ſtichten, „ de ongeſchiktſten van allen daartoe waren. Byaldien het „ geval van *Amerika* in aanmerking wordt gebragt, als een „ voorbeeld, als eene uitzondering tegen myn bewys, ant„ woord ik, dat het onderſcheid tuſſchen de twee gewesten „ in allen opzigte ten uiterſte groot is, en wel zoo, dat al „ het naadeelige, al het moedbeneemende aan onze zyde is. „ Daarenboven was het getal der boeven, der gevangenen, „ der geenen, die voor en door de vierſchaaren van *Groot„ Britannie* ter altydduurende gevangenis gerechtlyk ver„ oordeeld waren, ter bevolking na *Amerika* gezonden, in „ vergelyking zeer klein, en maakte ſlechts één tegen tien „ van eerlyke en neerſtige lieden uit, daar hier ter bevol„ king eigenlyk maar eene ſoort van volk gevonden „ wordt (†)."

De tweede Afdeeling van dit Aanhangſel bevat eenige korte en wel ingerichte Aanmerkingen, over den Inhoud der Engelſche Volmagt, tot oprechting der Volkplanting in Nieuw-Zuid-Wales, en de verbaazende grootte der Provincie van dien naam. Het luidt inderdaad zonderling, dat eenige Mogendheid waant, door de Afkondiginge van een enkel Geſchrift, zich een uitſluitend recht van eigendom en koophandel te kunnen verkrygen, op een Gewest, dat in zyne lengte 664 uuren gaans, en in zyne breedte 364 diergelyke uuren bedraagt; een land, het geen reeds, gedeeltelyk ten minſten, door een ander Volk bewoond wordt, en waarop zy zelfs, gelyk door den Schryver van het Aanhangſel wordt aan-

(*) Bl. 169—175. (†) Bl. 199.

Digitized by Google

aangemerkt, en bekend is, het recht van eerſte ontdekkinge niet kan voorwenden.

Maar vooral niet minder zonderling is het aanleggen eener Volkplantinge van boosdoenders en deugnieten, welken alleen door de tegenwoordigheid van eene gewapende Krygsmagt in bedwang moeten gehouden worden. Hoedanig de uitſlag daarvan zal weezen, moet de tyd leeren; maar de waarſchynelykheid, dat dezelve gelukkig zal zyn, is gewisſelyk niet groot. En zy wordt niet grooter door het geen tot nog toe gebeurd is, daar men zich reeds genoodzaakt heeft gezien, verſcheiden der nieuwe Colonisten, om versch bedreven misdaaden, ter galge te verwyzen. —— Wanneer Engeland zich nog van zyne misdaadigers ontlastte op America, bedreeven de overgevoerde booswichten in dat reeds tamelyk bevolkte Land zo veele euveldaaden, dat de beroemde Dr. FRANKLIN, aan den Engelſchen eerſten Staatsdienaar, eene kist vol ratelſlangen zond, met verzoek, dat hy dezelve in St. Jamespark wilde loslaaten, en met bygevoegden wensch, dat zy in Engeland zo veel goed mogten doen als de meergemelde kwaaddoenders in America. En wat kan men dan verwachten van eene Volkplantinge, welke geheel beſtaat uit Volk van dien aart?

Wy kunnen nog den Leezer berichten, dat over hetzelfde onderwerp een ander veel kostbaarer Werk, verſierd met Kaarten en een aantal van Prenten, in het laatst verlopen Jaar, in 4to, te Londen uitgekomen is, waarvan in het Engelsch reeds de tweede Druk het licht ziet, gelyk ook een derde Druk in 8vo. Dan, of en hoe ver dezelve boven het Werk van den Heere TENCH te ſchatten zy, kunnen wy niet bepaalen.

Reisbeſchryvingen voor de Jeugd, door J. H. CAMPE. *Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* de Wed. J. Doll, 1789. *In octavo*, 502 *bladz.*

Nopens het leerzaame plan van den Heer *Campe*, in 't vervaardigen deezer Reisbeſchryvingen, hebben wy, met de afgifte van 't eerſte Deel, reeds een genoegzaam verſlag gegeeven (*), en kunnen nu, op het doorbladeren van dit tweede Deel, den Leezer berigten, dat hy hetzelve op de nuttigſte wyze agtervolgt. Hier verleent hy der Jeugd de

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* II Deel, bl. 35.

Digitized by Google

de beſchryving eener reize, welke hy, in den Jaare 1785, gedaan heeft, van *Hamburg* na *Zwitſerland*; welke hy, overeenkomſtig met zyn hoofdbedoelde, zo inrigt, dat hy, onder een beknopt verſlag van 't merkwaardigſte der doorreisde Landſtreeken, 't 'er inzonderheid op toelegt, om de aandagt zyner Leezeren te vestigen, op zodanige omſtandigheden, die hun leerryke kundigheden, zo ten aanzien veeler burgerlyke inrigtingen, als met betrekking tot hun zedelyk gedrag, kunnen inboezemen. Ter dier oorzaake weidt hy gewoonlyk niet uit, over zodanige dingen, die enkel voorwerpen der nieuwsgierigheid zyn, maar houdt zig inzonderheid op met zulken, die hem opmerkingen aan de hand geeven, welken ten bovengemelde gebruike aanleidelyk zyn: waartoe hy zich ook zomtyds, op eene onverwagte wyze, bediend, van invallende gedagten, die uit eene voorkomende gelegenheid ontſtaan. Van dien aart is, onder anderen, zyne leerlesſe, by gelegenheid van 't geen in zynen geest opkwam, met de beſchouwing der woonplaatze zyner kindſche jaaren. Hy had, naamlyk in zyne reis, een uitſtap gedaan om zyne oude Moeder een bezoek te geeven; na eene korte melding van zyne aandoeningen op het vernieuwde gezigt zyner geboorteplaatze, en van zyne aankomst aldaar, vervolgt hy in deezervoege:

„ Het eerſte, 't welk ik, na het volle genot der blydſchap van het wederzien, in het huis myner geboorte opmerkte, was dit, dat my niet alleen elk vertrek, maar ook het geheele huis, ja de geheele plaats, zo wel als de landſtreek, waarin dezelve ligt, zeer veel kleiner voorkwam, dan ik ze te vooren gekend had. Een zaal, by voorbeeld, dien ik in myne kindschheid even zo groot en prachtig oordeelde, als ik daarna in den mannelyken ouderdom de Ridderzaal op het Koninglyke Kasteel te *Kopenhagen* vond, was ſedert dien tyd tot een gewoon zeer eenvoudig vertrek ingekrompen; de tuin achter het huis, dien ik my ſedert den tyd van myne jeugd onmeetelyk groot voorſtelde, ſcheen van zyne voorige uitgeſtrektheid naauwlyks het tiende gedeelte te hebben; een vyver voor het huis, die den kleinen knaap was voorgekomen als een ſtuk van den Oceaan, ſcheen thans den man niet grooter toe, dan een maatige vischvyver. En zo alle de overige voorwerpen. Alles had in grootheid en heerlykheid verlooren; alles ſcheen naar eenen ſterk verminderden maatſtok hervormd te zyn.

„ Wat is dit, zeide ik by my zelven? zyn de dingen rondom my, of zyn myne oogen, anders geworden? of, zo gren

van

Digitized by Google

van beiden plaats heeft, wat is dan de oorzaak van de wonderbaare verkleining, welke ik hier overal ontdek? Het antwoord, het welk myn eigen overleg my op deeze vraag gaf, was het volgende:

„ In myne kindſche jaaren had ik myn vaderlyk huis alleenlyk met de nabuurige huizen van de landlieden, de vertrekken in het eerſte ſlechts met de kleinere en nog veel eenvoudiger in de laatſten kunnen vergelyken, waarby dan het eerſte in grootheid en fraaiheid altyd zeer uitmuntte. Even zo had ik ook den tuin van mynen vader alleenlyk met den nog kleiner en ſlechter tuin van den buurman kunnen meeten; en wat den vyver betreft, ik had in dien tyd nog nooit een water van eene even groote, en nog minder van eene grooter, uitgeſtrektheid gezien. Dus moesten alle deeze dingen my in dien tyd noodzaakelyk als de *grootſten in hun ſoort* voorkomen, dewyl ik iets grooters van dat zelfde ſoort nog niet kende. Maar nu had ik, ſedert den tyd van myne jeugd, veele duizend grootere huizen, zaalen, tuinen en wateren, leeren kennen, waartegen alles, wat ik hier weder vond, ſlechts eene armoedige vertooning maakte.

„ Ik heb het nuttig geoordeeld, om myne jonge Leezeren met deeze opgemerkte verandering in myne eigene wyze van voorſtellen bekend te maaken, dewyl zy daaruit kunnen leeren, hoe onverſtandig die geenen handelen, welke begeeren, dat alle menſchen, over dezelfde dingen, dezelfde onveranderlyke gedachten en gevoelens moeten hebben. Even als of het van ons afhing om ons de zaaken zodanig voor te ſtellen, zo als wy *willen*, en niet veel meer zodanig als zy zich aan ons vertoonen, of als wy ze *erkennen*. Had men my, by voorbeeld, in myne kindschheid gezegd: uws vaders huis, tuin, enz. zyn niets minder dan groot en prachtig, maar veeleer zeer middelmaatig en eenvoudig; en indien gy onderſtaat, om 'er ſlechts in 't minſte aan te twyfelen, of het tegendeel daarvan te beweeren, dán zal uw ligchaam hier levendig gebraaden, en uwe ziel na den dood in den eeuwigen poel der hel gefolterd worden; indien men, zeg ik, zo tot my had geſprooken; men zou my door de bygevoegde ſterke beweegreden zekerlyk wel tot eene gedwongene toeſtemming, maar nooit tot een waar geloof, dat is, tot eene overtuiging van de waarheid deezer zaak, hebben kunnen beweegen. Of, omgekeerd, zo iemand, die zelf nooit buiten dit dorp gekomen was, thans van my had willen vergen, om met hem te gelooven, dat alle dingen,

gen,

Digitized by Google

gen, welke in dit dorp zyn, indedaad zo groot, zo kostelyk waren, als ik my dezelven in myne kindschheid voorſtelde, zou het dan nog wel van my afgehangen hebben, om aan zyne begeerte te voldoen? Met den mond wel; maar ook in myn hart? Ook met eene waare overtuiging? —— Immers nooit!

„ Wat volgt hier uit? —— Dit, dat men niemand moet dwingen, om iets te gelooven, 't welk hem niet geloofwaardig voorkomt, en dat hy, die zulks evenwel doet, daardoor duidelyk te kennen geeft, dat hy een mensch is zonder doorzicht en overleg, die over de natuur van zyne ziel, en over den onveranderlyken aart van zyne eigene voorſtellingen, nooit heeft nagedacht."

Wysgeerige Verhandelingen. Vertaald en byeen gezameld door HR. GERRIT VAN DER VOORT. *Te Amſterdam by* W. van Vliet, 1790. *In groot* 8vo., 171 *bladz.*

Na eene korte Voorreden van den Heere VAN DER VOORT, volgen in dit Stukje drie Verhandelingen. De eerſte is van den Heere C. GARVE, en voert eigenlyk den Titel van *Proeve eener Verhandeling over de beoordeeling der Vatbaarheden.* Het komt ons voor, dat men door eene wat ſtenke zucht om den Titel kort en beknopt te maaken, juist geen voordeel gedaan heeft aan deszelfs duidelykheid. Het oogmerk van den Schryver is, te onderzoeken, uit welke kenmerken, door welke middelen, en op welke wyze men best kan oordeelen over de natuurlyke vermogens van kinderen en aankomende jonge luiden, en over derzelver geſchiktheid tot onderſcheiden leevensſtanden en beroepen. Doch deeze kleine duisterheid in den Titel wordt rykelyk vergoed door de keurige Aanmerkingen en Waarneemingen, welke in het ſtuk zelve voorkomen.

Na enige korte bedenkingen over de nuttigheid van zulk een onderzoek, zegt de Schryver (*): „ Alle onderzoekingen, die men tot dat einde zoude moeten aanvangen, worden in twee ſoorten verdeeld. Men zamelt de kentekens byeen, uit welken men, tot zekere bekwaamheden der Ziel, een beſluit kan opmaaken. Dit is een langduurig werk en berust op eene rye van Waarneemingen, waartoe ieder Mensch ſlegts iets kan leveren.

„ Of

(*) Bl. 4.

Digitized by Google

„ Of men beſtemt voor elke bekwaamheid dat ſoort van „ bezigheden, tot welken zy het best geſchikt is. Dit „ laatſte zoude gemakkelyk zyn, wanneer het mooglyk „ was, ieder ſoort van bezigheden doorgaans te kennen, „ zonder zelve het vermogen te bezitten om ze uit te „ voeren."

Ingevolge hiervan beſchouwt de Schryver de onderſcheidene bekwaamheden der Ziele. „ Dus," zegt hy (*), „ is de gang der Natuur: eerst ontvangt de Ziel eene menigte van indrukken, het Geheugen behoudt ze, de „ Verbeeldingskragt zet ze te zamen, het Verſtand verzamelt het gelykvormige in dezelven, en verandert de „ indrukken in Denkbeelden, het Vernuft eindelyk brengt „ deeze Denkbeelden in verbinding, en bouwt zich daaruit het ſtelſel van haare grondbeginſelen en regels. De „ Gewaarwordingen zyn dus de ſtof, die door de overige „ bekwaamheden bearbeid wordt."

De Schryver oordeelt daarom, dat met de *Gewaarwording* de aanvang van het onderzoek naar de Vatbaarheden der kinderen, zo wel als van de opvoedinge in het algemeen, moet gemaakt worden. Hy wil, dat men, *vooreerst*, „ acht geeve, of het kind de dingen, die het eenmaal „ waargenomen heeft, ſchielyk en zonder moeite wederom „ herkent (*)." *Ten tweeden*, of „ het kind eene groote „ Opmerkzaamheid op elk voorwerp zyner Gewaarwording „ oeffent, en zich door andere zaaken . . . weinig of niet „ laat aftrekken (†)." Als een meer onzeker kenteken ſtelt „ hy, *ten derden*, „ de Levendigheid en de Werkzaamheid van den Geest."... Deeze zoude een bewys van de „ goede hoedanigheid der Gewaarwordingen kunnen zyn, „ indien zy... niet dikwils met eene zekere ſtandvastigheid ſtreed, die ieder indruk tyd genoeg laat, om zig „ voor de Ziel vast te zetten"... en van hier kan „ een „ langzaame voortgang van het eene voorwerp tot het andere, die by kinderen dikwils voor domheid aangezien „ wordt, juist de oorzaak van hun toekomend verſtand „ zyn (‡)." In *de vierde* plaats komen de Begeerten, als „ de eerſte werkingen der Gewaarwordingen," waarby aangemerkt wordt, dat „ een gebrek aan alle Hartstochten „ het zekerſte kenteken van Domheid is (§)." Maar, *ten vyfden*, „ kan men de naauwkeurigſte en ſcherpſte beproe-

„ ving

(*) Bl. 5. (*) Bl. 6. (†) Bl. 7. (‡) Bl. 8., enz.
(§) Bl. 10., enz.

Digitized by Google

„ ving door de waarneeming van den ſmaak, omtrent het „ ſchoone en lelyke, in het werk ſtellen," zo „ om het „ Gewaarwordings-vermogen in het algemeen te beoordee- „ len," als, „om dat ſoort van voorwerpen te bepaalen, „ voor welke de Ziel de meeste vatbaarheid heeft (*)." Hierby komen, *ten zesden*, nog andere dingen, „ die „ meer aanduidingen dan kenmerken zyn," als, „een le- „ vendig, vrolyk en vuurig Oog, moedigheid in uiterlyke „ houding, enz. (*)." *Ten zevenden*, merkt de Schryver aan (†), dat „ de Onvatbaarheid van jonge herſenen, „ by het leeren van afgetrokken denkbeelden, of van woor- „ den, die dezelven uitdrukken," zeer ten onrechte, dik- wyls voor een teken van domheid wordt aangezien.

Na nog een paar Aanmerkingen over de moeielykheid van „ de Gewaarwordingen van anderen te beoordeelen of „ te vergelyken," en over de valschheid der ſtellinge, „ dat de ſterkte der gewaarwording zig naar de ſcherpte „ der werktuigen," [dat is, der zintuigen] zoude rich- ten (‡), gaat de Schryver over (§) tot het *Geheugen*: waaromtrent hy, met reden, het enkel *onthoudend geheugen* onderſcheidt, van het geene hy *redeneerend geheugen* noemt, en het geen zich wel vertoont waar het eerſte ontbreekt, by voorbeeld, by „ Menſchen, die vertellingen en geſchie- „ denisſen ſlegt onthouden ... en zig doch zonder moeite „ geheele reyen van ſluitredenen en redenkavelingen her- „ inneren."

Hierop volgt de *Verbeeldingskracht* (**). En hier kunnen wy den lust niet wederſtaan van een wat breedvoeriger ſtaal van des Schryvers wyze van denken en voorſtellen onzen Leezeren aan te bieden. „ Men kent gemeenlyk," zegt hy (††), „ ſlegts een eenig ſoort van Verbeeldingskragt, die, „ welke zinnelyke beelden vereenigt, om nieuwe beelden „ voort te brengen, die uit de deelen der ligchaamen nieuwe „ ligchaamen, uit gebeurtenisſen gebeurtenisſen, en uit en- „ kele verſcheiningen in de natuur, en by den Mensch eene „ diergelyke Waereld en diergelyke Menſchen te zamenſtelt. „ Hier geeven de zinnen vooraf de ſtof, en hun wordt ook „ ten laatſten het werk, wanneer het voleindigd is, voorge- „ ſteld. Maar 'er is ook eene Verbeeldingskragt voor den „ Wysgeer, of ten minſten voor den uitvinder in de Wys- „ begeerte. Om tot eene nieuwe waarheid te koomen, wan-

„ neer

(*) Bl. 11. (*) Bl. 13. (†) Bl. 14. (‡) Bl. 15. (§) Bl. 17., enz. (**) Bl. 21. (††) Bl. 23., enz.

Digitized by Google

„ neer zy niet een onmiddelbaar gevolg van eene reeds be-
„ kende is, kan men onmooglyk dat ſoort van duidlyk
„ doorgedachte ſluitredenen gebruiken, waarmede men
„ deeze waarheid, wanneer dezelve uitgevonden is, be-
„ wyst. Hoe wil men den weg tot een oogwit aftekenen
„ het welk men nog niet kent? Derhalven beſluit voort
„ beſluit van de bekende waarheid tot de onbekende voort
„ te gaan, en zig de geheele rey van begrippen, waardoor
„ beide te zamenhangen, terſtond met duidelykheid en
„ naauwkeurige onderſcheiding te denken, dat is onmoog-
„ lyk. Hier moet de ſnelle vlugt van een Genie eerst het
„ onbekende land ontdekken, eerst den vreemden oord
„ doorzien (*) hebben, eer het langzaam voorttredende
„ Verſtand deszelvs weg kan aanvangen. De Ziel moet het
„ vermogen hebben, de geheele rey met een opſlag, en een
„ ſoort van onmiddelbaare aanſchouwing, te overzien. Denk-
„ beelden, die, ontwikkeld zynde, eene geheele wetenſchap
„ uitmaaken, moeten zig te zamen dringen, een geheel
„ uitmaaken, en zig als in één beeld vereenigen. Gelyk 'er
„ een zeker voorgevoel is, waardoor men toekoomende ge-
„ beurtenisſen vooruit ziet, zonder zig alle die oorzaaken
„ te kunnen verklaaren, waaruit men dezelve afleidt; zo is
„ 'er eene zekere kunst van gelukkig iets te kunnen raaden,
„ waardoor men ver af liggende denkbeelden en verwyder-
„ de gevolgtrekkingen der waarheden vooruit ziet, zonder
„ zig alle de redeneeringen bewust te zyn, waardoor men
„ op dezelven gekoomen is.

„ Zoude wel in andere hersſenen, als in die van New-
„ ton,

(*) Men houde ons hier eene kleine aanmerking ten goede. Het woord *doorzien* verwekt by ons het denkbeeld van eene naauwkeurige en juiste kennisſe. Dit is het, evenwel, onzes oordeels, niet het geen de Schryver heeft willen uitdrukken. Ten minſten zouden wy van begrip zyn, dat dit vooruitzicht van nog onbekende en alleenlyk vermoede waarheden doorgaans, zo niet altoos, meer of min verward en duister is. Onze kennis heeft in zaaken, welke door redeneeringe moeten bewezen worden, de rechte duidelykheid niet, voor dat het noodige bewys gevonden en begrepen is. De Schryver ſchynt dus hier het rechte woord niet gebruikt te hebben, ten zy de Heer Vertaaler eenen kleinen misſlag hebbe begaan. Het geen vervolgens van het *voorgevoel*, indien 'er weezenlyk zo iets beſtaat, en niet alles, wat men daarvan voorgeeft, eene loutere hersſenſchim is, gezegd wordt, bevestigt onze aanmerking.

Digitized by Google

„ ton, de val van eenen appel het denkbeeld van een nieuw
„ waereldſtelſel hebben konnen veroorzaaken? Met welk
„ eene ſnelheid des blikſems moest zyn ziel de oneindige
„ reyen van begrippen doorloopen en verlichten, die in een
„ verband ſtaan met het denkbeeld der zwaarte, op alle
„ ligchaamen toegepast.

„ Onverklaarbaar ſchynt het in de daad te zyn, algemee-
„ ne denkbeelden, tot welken geen beeld der Verbeeldings-
„ kragt betrekkelyk is, op eene zekere wyze zinnelyk klaar
„ te denken; en nochtans is deeze bekwaamheid zekerlyk
„ in de menſchelyke ziel. Wy vinden dezelve reeds in
„ eenen geringeren graad by het leezen en herdenken van
„ geleerde wetenſchappen. Men wordt dikwils gewaar,
„ dat, eer men zig alle deelen van een algemeen bewys,
„ of met een woord, van al dat geene, wat men van eene
„ zaak weet, ſtuk voor ſtuk herinnert, men reeds vooraf
„ op eene zekere wyze gevoelt, hoe de gang van het ge-
„ heele nadenken zyn zal. En juist dit voorgevoel, wan-
„ neer wy hetzelve hebben, maakt ons alsdan de opheldè-
„ ring der enkele deelen gemakkelyker. 'Er zyn zekere
„ oogenblikken, in welken het ſchynt, als of in een duis-
„ ter gedeelte van ons verſtand op eenmaal een licht op-
„ ging; alle de denkbeelden, die voorheen verborgen la-
„ gen, vertoonen zig op eenmaal, offchoon 'er tyd noodig
„ is, om dezelven ſtuk voor ſtuk na elkander optemerken,
„ en tot bewust zyn te brengen.

„ By wien derhalven deeze ſnelle plotſelyke verlichtingen
„ dikwils plaats hebben; wanneer de geest van den leerling
„ de bewyzen van zynen meester voorkoomt, en het einde
„ der redeneering reeds vooruit voelt, voor dat de rey der
„ beſluiten hem nog daar toe gebragt heeft; by wien enkele
„ wenken tot veele gedachten aanleiding geeven; wiens ver-
„ ſtand niet altyd door wendingen en omwegen van niets
„ anders als onmiddelbaare gevolgtrekkingen voortkruipt,
„ maar ſomtyds gelukkige ſprongen doet: by dien heeft de
„ natuur de aanlagen tot den grooten Leeraar of den uit-
„ vinder der Wetenſchappen gemaakt.

Na nog eenige aanmerkingen over de Verbeeldingskracht te hebben voorgeſteld, heeft de Schryver de volgende gewigtige bedenking, van welker gegrondheid wy zelven meer dan één voorbeeld zouden kunnen bybrengen. „ Men heeft
„ opgemerkt, dat een zeer groote naauwkeurigheid en net-
„ heid in de werken van het jeugdige Vernuft gemeenlyk
„ het teken van een geringe Genie is. Men zoude even

„ goed

„ goed in het algemeen een te vroegtydig Nadenken en af-
„ getrokkene Overweegingen in eenen tyd, waar in de Ziel
„ meer moest Gewaar worden dan Denken, voor een teken
„ van eene zwakke Ziel kunnen aanneemen. Volgens de
„ orde der Natuur ontwikkelt zig eerst de Verbeeldings-
„ kragt, daar na het Verſtand. Gelyk dus by zekere lig-
„ chaamen, die te ſchielyk tot rypheid koomen, de geſteld-
„ heid zwak en de kragt klein is, zoo zyn ook de Zielen,
„ by welken zig niet, met de behoorlyke langzaamheid,
„ de eene Bekwaamheid na de andere ontwikkeld en be-
„ ſchaavd heeft, altyd middenmaatig. Een kind derhalven,
„ dat door eene ſchoone fabel in verrukking geraakt, en
„ by een even zo ſchoon bewys gaapt; dat vol lust en op-
„ merkzaamheid is, wanneer het eene geſchiedenis op eene
„ goede plaat of ſchildery hoort verklaaren, en verdrietig
„ of met zyne gedachten afweezig wordt, zo dra men het
„ algemeene Waarheden voordraagt; dat by zyne ſpeelen
„ uitvinding, en in zyne leer-uuren ſtompheid vertoont,
„ zoude my veel meer Hoop geeven, dan een ander, het
„ welk een geheele Zedenkunde met het grootſte geduld en
„ de ſchynbaarſte opmerkzaamheid aanhoort, en in de
„ Grammatica even zo gaarne leest als in Robinſon (*)."

In de Vierde plaatze handelt de Schryver over het *Verſtand*, het geen „ uit de ſtoffen, die de Gewaarwording
„ aangevoerd, het Geheugen bewaard, de Verbeeldings-
„ kragt byeen verzameld heeft, 't ſtelzel der algemeene be-
„ grippen bouwt, waarnaar de mensch zigzelven en zyne
„ bezigheden beſtuurt (†)." Ook hier ontmoeten wy eene menigte van diep doorgedachte, geheel niet gemeene, en doorgaans duidelyk voorgeſtelde aanmerkingen over het Verſtand, zo beſpiegelend als beoefenend, het Vernuft (§) en het geen men Genie noemt, en tot beſluit nog iets over de beste wyze van de bekwaamheden van eenigzins gevorderde kinderen te beproeven. Doch deeze aanmerkingen zyn zo dicht ineen gedrongen, dat zy voor geen uittrekſel vatbaar zyn. Ook zal het tegenwoordige ſommigen lang genoeg voorkomen, die niet bedenken, dat de hoeveelheid der in een boek begrepen zaaken juist niet altyd evenredig is aan deszelfs dikte.

Van

(*) Bl. 32, enz. (†) Bl. 33.

(§) Op bladz. 69 vinden wy het basterdwoord *Naïviteit* vertaald *opzettelyke kunſteloosheid*. Is dit wel recht? Wy zouden anders denken dat alle *opzettelykheid* vreemd ware van het *Naïve*.

Digitized by Google

Van de twee andere ſtukken, welke in deeze Verzameling geplaatst zyn, voert het eerſte den naam van een Fragment. Zy zyn van eenen onbekenden Schryver. De titel van het eerſte is, *Iets tot bevordering der Kennis en Verbetering van het menſchelyke Hart:* Die van het andere, *Over het Wenſchen.* De Schryver ſchynt zich het *Ridendo dicere Verum* tot zyn oogmerk genomen te hebben. Hy is hierin, onzes bedunkens, ongemeen wel geſlaagd; terwyl hy op eenen vrolyken trant de gewichtigſte waarheden voorſtelt, is zyne ſcherts doormengd met gepasten ernst: zyn *woord*, indien wy hierby de uitdrukking van eenen der verſtandigſte Ouden, die hedendaags by veelen maar al te zeer verwaarloosd en niet op zyne waarde geſchat wordt, mogen gebruiken, is *alle tyd in aangenaamheid, met zout beſprengd* (*). Tot een ſtaaltje zullen wy den Leezer het begin en het einde der Verhandelinge *over het Wenſchen* mededeelen. Zie hier het begin:

„ Dat gebeurde in den tyd, toen alle Wenſchen nog ver-
„ vuld werden —— zeide myne opvoedſter by het vertellen
„ haarer ſprookjes. Deeze kragtige Aanmerking ſtrekte tot
„ een voorzorgs-middel tegen alle gevreesde opwerpingen
„ van zwaarigheden, wanneer de loop der geſchiedenis wat
„ te zeer naar het onwaarſchynlyke helde. Dit middel deed
„ zeer goed zyne werking, (want men weet dat de vrouw-
„ lyke overreedings-kunst, offchoon natuurlyk en zonder
„ regels zynde, kragtig is) tot dat, na het uittrekken der
„ kinderjurk, de geest van twyffeling en tegenſpraak zig
„ ſterker begon te vertoonen. De voornaamſte bedenkelyk-
„ heid, die ook myne opvoedſter niet geheel ongegrond
„ voorkwam, was deeze: „„ het moest in deeze Wenſchen-
„ „ tyden wel vermaakelyk te leeven geweest zyn, maar
„ „ het was evenwel ook goed, dat zy voorby waren.
„ „ Want het was doch het beste, dat niet alle Wenſchen
„ „ waar wierden. Ten minſten die van anderen. —— De
„ „ onzen —— ja dat was eene andere zaak. Dat zoude
„ „ ſchoon, onvergelykelyk ſchoon zyn, wanneer die allen
„ „ in vervulling kwamen." " —— Hierin waren wy het
„ beiden eens, en ik bleev lang in dat gevoelen, zelvs nog
„ in die jaaren, in welken de wysheids-tanden reeds vol-
„ koomen uitgegroeid (†), en de van minnen en oppasters
„ ingezogene begrippen ten naasten by wederom vervlogen
„ zyn.

(*) Paulus, *Col.* IV. 6.

(†) *Uitgeroeid* ſtaat 'er, maar dit is gewisſelyk eene drukfeil.

Digitized by Google

„ zyn. Alle myne tydgenooten waren in dit ſtuk met my
„ van één gevoelen, en op myne leevens-reize heb ik een
„ vry groot aantal Menſchen aangetroffen, die by graauwe
„ hairen, en eerbied verwekkende pruiken, even zo als de
„ groote hoop over dit ſtuk dachten, en den loop der din-
„ gen ſlegts voor zo verre goedvonden, als dezelve hunne
„ wenſchen gunſtig was. Met den tyd heb ik myne mee-
„ ning hierover aanmerklyk veranderd. Het zy, dat ik in
„ myn ſtelzel niet zadel-vast was, of dat mislukte wen-
„ ſchen my verdrietig gemaakt, en eenige myner oude ſpreu-
„ ken omverre geſtooten hadden; dit is zeker: dat ik te-
„ genwoordig myne oude geloovs-genooten verlaaten heb,
„ en ten minſten halver wege van hun ben afgeweken (*)."

Het ſlot zullen wy een weinig verkort opgeeven. „ De
„ geſteldheid van onze wenſchen heeft voor ons de ernſtigſte
„ gevolgen.... De waardy en het geluk van ons leven,
„ hangt... grootendeels van onze wenſchen af, en wy moe-
„ ten ze, om die reden, als een zaak van het alleruiterſte
„ gewigt behandelen.

„ Het koomt hier by, voor een gedeelte, op de geſteld-
„ heid van ons hart aan. Een goed en welgeregeld hart
„ teelt goede, welgeregelde wenſchen, gelyk een ſlegt en
„ bedorven hart berispelyke en losbandige wenſchen voort-
„ brengt. De geſteldheid van het hart vormt derhalven de
„ geſteldheid onzer wenſchen, offchoon niet geheel.....
„ Wie het Verſtand, dien getrouwen opziender, deszelvs
„ ambt niet verrigten laat, maar te veel op den goeden in-
„ borst van zyn hart en zyne wenſchen ſtaat maakt, die
„ zal zyne verwagting zelden voldaan vinden. Kinderen
„ groeijen niet goed op zonder tugt, en zo is het ook met
„ de kinderen van ons hart, met onze wenſchen, gelee-
„ gen. . . . .

„ Wel opgevoede kinderen zyn de vreugd hunner oude-
„ ren, zo als verkeerdelyk opgevoede derzelver plaag zyn.
„ En gelyk het kwaade doorgaands in deeze Waereld over-
„ weegend, ten minſten ſterker van ſmaak is dan het goe-
„ de, zo zal zulks ook hier plaats hebben. De ſmart zal
„ grooter dan de vreugde zyn. Onze wenſchen, die ge-
„ lievde troetelkinderen, waarmede wy zo aartig ſpeelen,
„ en dien wy alles inwilligen, zullen ondankbaar tegen ons
„ opſtaan, en ons den verdienden loon voor onze zorge-
„ loosheid en nalaatigheid geeven. Somtyds zal deeze be-
„ loon

(*) Bl. 140, 141.

Digitized by Google

„ looning zeer gevoelig zyn.... Doch my dunkt ik hoor „ den wensch van mynen lezer, naar het einde deezer be„ spiegelingen. Dezelve is billyk, en ik wenschte in ſtaat „ te zyn, om aan zyne overige wenſchen even ligtelyk te „ kunnen voldoen (*)."

En wy wenſchen, dat de Heer VAN DER VOORT ons meer, het zy vertaalde, het zy eigen bewerkte, ſtukken van deeze ſoort levere.

(*) Bl. 169, enz.

Voor Eenzaamen. Te Amſterdam by J. Allart, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 128 *bladz. In gr. octavo.*

Onder den verdichten naam van *Emilia*, bleef de bevallige Schryfſter van een weluitgevoerd Stukje, *Het Land*, in Brieven, getyteld, verborgen (*); dan met de uitgave van dit Geſchrift, *Voor Eenzaamen*, leert men de agtingswaardige Opſtelſter van 't een en 't ander kennen, als zynde de in haaren kring beroemde *Elizabeth Maria Post*. Heeft men haar onbekend toegejuicht, zy zal by haare bekendmaaking niet verliezen; overmids het tegenwoordige Stukje, onder haaren eigen naam afgegeeven, alleszins dient, om de reeds weggedraagen goedkeuring te verſterken. De inneemende ſchryftrant haarer *Brieven*, waarvan wy voorheenen gewag maakten, is in dit Geſchrift niet minder treffende. Zy verleent ons in hetzelve eene groote verſcheidenheid van beſpiegelingen, over verſchillende onderwerpen; ontleend van een ruim verſchot van voorwerpen, die haar het Landleeven, of byzondere omſtandigheden, waarin zy zig bevond, aanbooden; en van welken haar aandoenlyke geest, met eene leevendige verbeeldingskragt, doch door een gezond oordeel beteugeld, zig verſtandig wist te bedienen. —— Uit dien hoofde zullen genoegzaam alle Leezers, die eenigen ſmaak in zodanige beſpiegelingen hebben, een ieder naar zyne byzondere geestgeſteldheid, 'er eene menigte van trekken in ontmoeten, die den geest als opwinden, en het aangedaane hart, gelyk dat van de beſpiegelende Schryfſter, daadlyk ontvoeren. —— Men plaatze zich, ten voorbeelde hiervan, met Mejuffrouw *Post*, aan den Rhyn, in 't gezigt van een dreigend onweder, dat uit

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* III. D. bl. 452, enz.

Digitized by Google

uit eene graauwe lugt ſtaat uit te barſten. 'Er heerscht alomme eene doodlyke ſtilte, en de akelige lugt verſpreidt eene meer dan nagtlyke ſchaduw, die mensch en vee met ſchrik vervult. Haar beſpiegelende geest wordt daardoor ſterk getroffen, en zy ſchetst ons het volgende tafereel van het opkomende onweder met deszelfs akelige verſchynzelen.

„ Alles verſchuilt zich —— alles ontwijkt het gelaat der vergramde natuur, en —— deze wagt op den wenk van haaren Heer, en volbrengt dien op een oogenblik.

„ Vergramde Natuur? neen: hare woede is weldadig, en hare grimmigheid ſchoon! welk een gezigt!! Een dreigende —— hemel, en —— een wagtende aarde!! Droevig is de ganſche zuidelijke hemelſtreek —— droevig de grond, dien zij bedekt. Het grootſche bosch, dat ginder zijn kruin opſteekt, en het kleien hutje, dat zich verbergt in zijne ſchaduw; —— de bemoste eenzame ſchaapskooi en de trotſche eik die daar naast grijs wierd —— alles ſchijnt mij nu zoo verlaten, zoo zwijgend, zoo vreezend, zoo verwagtend. De ſtilte is treffend, en alles, zelv de heuvelen, ſchijnen te luisteren.

„ Alles luistert en God ſpreekt!!! —— —— ——

„ Een blikſemſtraal, blaauw en ſchitterend, vliegt, als een kronkelende ſlang, door de graauwe lucht. Onafbeeldelijk ſnel vertoont hij mij een zee van vuur. Het geheele veld ſchijnt een vlam, en het water verdubbelt den blikſem. In een oogenblik is alles glans, en in het zelfde oogenblik keert de voorige donkerheid weer. Nu dreunt de rommelende donder, en de Echo der wolken herhaalt dien ſlag, tot in een onhoorbaren afſtand. Gebergte en dalen, ſtroomen en bosſchen, weergalmen nog eenmaal die klaterende ſlagen, en het beangſtigd menschdom verſtomt.

„ Zo wel de bevende aarde, als de beroerde hemel, luistert naar de ſtemme van Gods almacht. Nu trilt het pluimgediert, dat in boomen, en het ſchuwe konijntje, dat in de holen der bergen, woont. De hinde, die zich in digte ſtruiken verſchuilt, en de das, die in zijn kronkelende zandgrot wegkruipt, alles beeft voor den donder van Gods mogenheid. —— —— ——

„ Hoe ſchielijk hervat zich het plechtig verſchijnſel!! — De eene donderſlag wisſelt den anderen af, en Gods blikſemen verlichten de wereld! Hoe ſnel is dit licht! Hoe vreesſelijk dit geluid, en hoe plechtig de tusſchenpoozende ſtilte!

„ Die ſtilte zal niet lang duuren; zy is de voorbode van groter rumoer. Het begint reeds —— de wind ſteekt op ——

Digitized by Google

een onvoelbaar geruisch, aan eenen van verre aanvliegenden wind gelijk, zweeft onzichtbaar in de lucht, en voorſpelt eenen geeſſelenden hagel. —— Verſchillende winden jagen de buien naar elkander toe, en drie hemelſtreken zijn zwanger van donder. —— De lucht vloeit met een angſtig gegons —— zy ſchud de takken der boomen. —— Het riet en lies ſchuifelt door elkander, het wordt gezweept. De Rhijn is niet meer vlak. Hij kronkelt Majeſtueus, en reeds beginnen bruine golven daarop voort te rollen. —— De bui nadert in een oogenblik. —— De hagel valt —— —— ik ſchuil in 't gindſche ledige teenen hutje —— —— ——

—— ô God! ſpaar den eenzamen Reiziger, die, op eene onherbergſame vlakte, geen andere ſchuilplaats heeft dan uwe Almacht! Bewaar de lage hutjes, die geen beſchermer hebben dan uwe goedheid, en laat uwe dwarrelwinden die niet omrukken. Spaar het drijvend ſcheepje, en laat de zee zijn graf niet worden! Beſcherm het vee der weide, dat tot u loeit. Behoed den trouwen oievaar, in het ongedekte nest, het duifje in zijn verſcholen boomtak, en den kleinen moederlijken vogel in zijn ſchuddend nestje. —— ô God! laat uwe blikſemen geen ſchepſel dooden, dat uw goedheid voor het gevaar leerde ſchuilen. —— Bewaar de velden met jonge halmen —— de boomen met belovend ooft —— laat uwe vernielende hagels de hoop des landmans niet verwoesten! —— —— —— —— —— —— —— ——

Wat zie ik, een blikſem ſchiet neer in het veld, en een rook gaat op. —— Een ouden wilgenboom verbrijzelt hij en anders niets!!!! De koe, die daar bij lag, —— de hut, die daar omſtreeks ſtond, wordt beveiligd, de Reiziger, op zijn pad, en het vogeltje, in zijn boom, worden verſchoond! ô hoe goed is Jehovah! hoe goed, hoe groot! Een enkele holle boom, wiens vernietiging niemand benadeelt, is al de ſchade van een verſchijnſel, zoo weldadig voor geheele ſtreken. Dit is het eenig offer, voor zulk een zegen der volken! Hoe goed is Jehovah! —— —— ——

Nu zakt de bui allengs naar zee af —— de donder klatert, en de verteerde wolken verdunnen. —— De hagel houdt op. —— Het gindſche bosch ſteekt zijn top met verfriſchte bladeren, met nieuwe ſchoonheid, op. Nog vallen de koele regendroppelen verkwikkend neder. ——

Maar

Digitized by Google

Maar in het westen zinkt de Zon, met zegen belovende ſtralen, onder, en herſchept door hare vriendelijke lonken de vreugde der natuur.

„ Hoe groot is Jehovah! ô Natuur, gij vertoont hem in zijne glorie.

„ Eenzame oever! —— laag voor den regen beſchermend hutje! wees gij mijn plechtige tempel, daar mijne ziel eerbiedig voor hem knielt: daar ik zalig ben, in het gevoel van zijn ſchepſel te wezen, in het gevoel, dat Hij, die met Almacht dondert in de wolken, mij als een VADER bemint."

EMILIA WERTHEIM. *Tweede Deel. Met Plaaten. In 's Gravenhage by* I. van Cleef, 1790. *In gr. Octavo*, 353 *bladz.*

Na het geen wy, voor eenigen tyd, van het hoofdbedoelde en de inrigting deezer Geſchiedenisſe, waarin *Emilia Wertheim* een hoofdrol ſpeelt, gezegd hebben (*), bevroedt men ten klaarſte, dat dit Geſchrift, onder het bekleedzel van een Roman, een ernſtig Zedeleerend ſtuk is, het welk des Leezers opletendheid tragt te vestigen, niet zo zeer op wonderlyk zamenloopende gebeurtenisſen, als wel op gewoone voorvallen des menschlyken leevens, en daaruit afgeleide bedenkingen, ter verſtandige en deugdzaame regelinge van het gedrag. Eenſtemmig hiermede is ook dit tweede Deel op zodanig eene wyze geſchreeven, dat deszelfs Schryver denzulken, dien 't alleen om *vermaak* en *tydverdryf* te doen is, raade zyn Boek niet in handen te neemen, vermids zy 'er hunne rekening niet by zullen vinden. Maar heeft men 't *nuttige* en *leerzaame* op het oog, dan zal men zekerlyk dit Geſchrift niet vrugtloos doorbladeren, daar 't alleszins zodanige leſſen en leeringen inboezemt, die veelal niet behoorlyk gade geſlaagen worden, en welker waarneeming nogtans van weezenlyk belang is. —— Wy hebben, uit het voorige Deel, reeds een voorbeeld van die natuur bygebragt, met opzigt tot het *bewaaren van den goeden naam*; men leeze nu, tot eene nadere proeve, eenigen van des Schryvers aanmerkingen over de *vrees voor beſpotting van de zogenaamde lieden du bon ton.*

Mevrouw WERTHEIM was zeer geſteld op het houden van Bals en Concerten ten haaren huize, die men den naam van oefeningsbals en concerten gaf; zy maakte reeds als vooren hier toe de noodige ſchikkingen tegen den aanſtaanden Winter, en wenschte niets vuuriger, dan dat haar Zoon KAREL haar de behulp-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IVde D. bl. 475.

Digitized by Google

hulpzaame hand zou bieden, om dit in vollen luister uit-te voeren. Maar deeze beſchouwde die ſoort van Partyen met een geheel ander oog dan Moeder, en zag ze wel inzonderheid aan, als zeer gevaarlyk voor de eer, den goeden naam, en het geluk van zyne Zuster EMILIA, welke hy hoogagtte, en teder beminde. Uit dien hoofde wendde hy, met eene omzigtige beſcheidenheid, zyne ernſtigſte poogingen aan, om Moeder daarvan te doen afzien. —— Naar 't geen ons de Schryver deswegens berigt, ſlaagde KAREL, na herhaalde geſprekken, hierin vry verre; alleen bleef 'er ten laatſte nog eene bedenkelykheid over, die Mevrouw WERTHEIM wel ernſtig ter harte nam; te weeten de ondraagelyke beſpotting der menſchen, waarvoor zy bloot zou ſtaan, wanneer zy die plaizier-partyen uit haar Huis weerde. —— Dan het gelukte KAREL eindelyk ook dien ſchroom dermaate kragtig tegen te gaan, dat hy Moeder geheel overhaalde, om hem, en EMILIA, (die 'er insgelyks minlyk op aanſtond,) ten laatſte ten wille te zyn, en die Winter-uitſpanningen niet te hervatten. —— Van dit geeft KAREL eenen zyner Vrienden, in een aan hem gezonden Brief, een juist verſlag, met bygevoegde aanmerkingen over dit onderwerp, waaruit wy een gedeelte zullen overneemen. —— Op 's Moeders uitdrukking, „ Hoe zal ik de arglistige beſpotting der menſchen verdraagen, „ en hunne geheime en geſtolene wenken met geduld en gela- „ tenheid aanzien?" hervattede

„ KAREL, welken ſpot, myne Moeder? Welke geheime en geſtolene wenken? En van welke lieden? Verbeeld u alle deze lieden! wie zyn ze, of wie kunnen ze zyn? laffe zwetzers, welke geene andere bezigheid hebben, dan de goede en booze daaden van de menſchen onder één te werpen, en die naar hun welgevallen, of naar hunne toenmaalige luimen en hun mishaagen, het wit zwart, en het zwart wit maaken. Het oordeel van deze lieden moet men houden voor het geen het is, voor onnozel, verveelend gebabbel, het welk meer het werk van eenen ledigganger, de inval van domheid is, dan wel het boosaartig verdraajen van eenen ſchandelyken lasteraar.

„ Of zyn het wezenlyk meer dan ledigganger, welke myne beſte voornemens en handelingen bezwalken, verdraajen, en dezelve een valſch oogmerk toeſchryven? —— Zyn het lasteraars, en nydigen en boosaartigen, wat is 'er meer? Zo dra als God en myn geweeten my getuigen, dat ik wel doe en recht handel, zo dra de ſchyn en de daad zelven voor my ſpreeken, en zo lang als de rechtſchapen man nog gezonde zinnen, en een gezond verſtand heeft, zo lang vrees ik niet den ſpot van de boozen, en het vergiftig oordeel van den lasteraar, het welk zo dra als het uitgeſproken is, de rechtſchapen man met my voor vogelvry verklaart, en op het welk zelfs de eerlyke kwaadſpreker het teken van ſchande drukt.

„ MOEDER. Dat klinkt alles zeer ſchoon, myn beſte KAREL, maar

maar dit welklinkende verliest zich, zo dra als die ſpot, dat hoonend gelach, ons eigen gevoel treft; zo dra als de last van het zelve zwaar op ons ligt.

„ K. Gy hebt my voorheen reeds toegeſtaan, myne Moeder, dat het, om onze eigene gelukzaligheid, nodig is, om onze huislyke verlustigingen op te ſchorten. De zaak zelve maakt het noodzaaklyk. Daar over zyn wy het ééns. Zal ik nu daarom een goede zaak niet doen, dewyl ik my daardoor aan de beſpotting van eene ſoort van menſchen bloot ſtel, wier rechterſtoel en vonnis ik niet als recht en billyk kan erkennen: Is 'er dan nog een ander, een beter ſoort van menſchen, aan wier oordeel my meer moet gelegen zyn, dan aan het eerſte? Zal het oordeel en de beſpotting van den ſlechtſten hoop meer, dan het oordeel en de toejuiching van het beste gedeelte van menſchen, myne voornemens en myne handelingen bepaalen? Zeg my, myne Moeder, als gy de keus hadt van den lof en de toejuiching des onredelyken en van dien des redelyken mans, welken lof en welke toejuiching zoudt gy kiezen?

„ M. Zonder twyfel de toejuiching des edelen en rechtſchapen mans.

„ K. Dan ook, als het getal van de edelen en rechtſchapenen geringer ware, dan het getal van de onedelen en onredelyken?

„ M. Ik denk, wy behoorden ten minſten....

„ K. Nu dan, myne Moeder, zo kiest gy dan de toejuiching van den goeden en rechtſchapenen, en, God dank! 'dat onze ſtad zeker meer redelyke en welgezinde menſchen kan aanwyzen, dan booze lasteraars en liſtige ſpotters. ——

„ Ik kan, [dus ſchryft KAREL verder aan zynen Vriend,] niet vervolgen, myn waardſte Vriend, zonder eene aanmerking te maaken. Zedert ik begonnen heb over de zedelykheid van 's menſchen handelingen te peinzen, heb ik my gewend, de bronnen op te zoeken, waarom de mensch zekere handelingen, welke hy zelf verwerpt, en waartoe hy misſchien zelf niet eens meer trek noch drift heeft, des niettemin altyd nog doet, en waarom het hem zo zwaar valt, zelfs by eene verminderde neiging, dezelve na te laten. Ik heb daarby telkens op het eigene van het character, denkwyze, geſtel der uiterlyke voorvallen en omſtandigheden gezien, en zo heb ik by my zelven eenige opmerkingen gemaakt, en ben daardoor op de gedachten gekomen, die my dikwyls op den waaren grond en de beſcherming van de menschlyke deugden, zotheden en gebreken brengen.

„ Ik heb byna doorgaans gemerkt, dat de mensch voor den lof en toejuiching onverſchilliger is, dan voor ſmaad, verdiend of onverdiend. De graaden in onze gewaarwording der verſmaading hangen van ons character en ons geſtel af, en na dat deze beiden zyn, zal beſpotting en verachting ons meer of minder treffen. Voor zekere lieden is beſpotting, verſmaading en hoonend gelach, een doorn in 't vleesch; om dat te ontwyken en te ontgaan, laaten zy dikwyls daaden naa, die zy doen moes-

Digitized by Google

moesten, en zeker doen zouden, als zy zich niet daardoor aan den smaad en bespotting, welke gewoonlyk zamen verbonden zyn, bloot stelden.

„ Deze bespotting en verfmaading mag nu gegrond of ongegrond zyn, zy mag den anderen, dien hy treffen moest, wezenlyk treffen, of op den kop des maakers schandelyk en bespotlyk te rug vallen; de lyder ziet toch altyd, by de bespotting en verfmaading, niets dan bespotting en verfmaading; de beschuldiging of het verwyt. *Deeze en geene heeft eindelyk gezien, dat gy een nar of een dwaas waart; gy gevoelt het nu zelf dat gy onrecht hadt en deedt; gy begrypt het nu, dat gy deeze zaak niet langer zo kunt voortzetten*, enz. is hem en zyne hoogmoed onverdraglyk, en om niet door eenen tegengestelden grondregel of daad zelf te bekennen, dat hy kon dwaalen, en dat hy gedwaald heeft, gaat hy hardnekkig op zyn eerst aangevangen weg voort, of schoon hy van te vooren weete, dat het hem op dwaalwegen en in een oneindigen doolhof zal voeren. Kon hy zich vleijen, dat geen mensch op hem, of op de verandering van zyne gevoelens, gedrag en daaden acht gaf, en dat hem noch hoonende bespotting noch bytende smaad aangrypen, en zyn veranderd gedrag in een belachelyk en valsch licht stellen, en hem valsche oogmerken toeschryven zoude, hy veranderde zoker, moedig en besloten, zyn verkeerden weg, en ging den rechten en beteren.

„ Als men eene zekere foort van menschen, als men het geslacht der yveraaren zo dikwyls hoort klaagen, daarover dat de mensch zo zeer in zyne verkeerdheid en in zyne dwaasheid verhardt, kon men deze yveraars niet met grond tegenwerpen, dat zy zelven den mensch, welke beter worden, en oude dwaasheden en gewoontens afstaan wil, door hun oordeel, door hunne bespotting en laaking, van zyne voornemens afschrikken, zyne besluiten verhinderen, en hem allen moed beneemen om iet anders te worden, dan het geen hy tot hier toe geweest is? Op wien valt nu de schuld, of ten minsten een gedeelte derzelve? Of wie heeft meer recht, en eene gegronde rede van klagen, als toch de een over het gedrag en de houding van eenen anderen zich wil beklagen? — Daar het aan het menschlyk gevoel eigen, daar het een aangeboren gevoel des menschen is, om smaad en bespotting zo hoog op te neemen, waarom verschoont men de menschlyke natuur zo weinig, waarom veracht men haar recht, en laat zynen smaad en bespotting daar zonder teugel loopen, daar zy zo veel goeds verhindert, en zo veel kwaads veroorzaakt?

„ Vergeef deze aanmerking, myn Vriend; de moedeloosheid myner Moeder, om zich aan de bespotting van zekere lieden bloot te stellen, bragt dezelve gantsch natuurlyk mede." — En hierop vervolgt KAREL zyn verhaal met melding van den eindelyk gelukkigen uitslag zyner poogingen.

Digitized by Google

Alcibiades, door A. G. MEISZNER, *op een vryën trant in 't Nederduitsch gevolgd. Tweede Deel. Met plaaten. Te Haarlem by* F. Bohn, 1790. *In* 8vo. 334 *bladz.*

Het gedrag van ALCIBIADES, als Jongman, heeft den bekwamen MEISZNER overvloedig ſtoffe verſchaft, om zyne Lezers in dit *Tweede Deel* te vermaaken. Zonder de neus en de ſchouders op te haalen, of, uit loutere deugdzaamheid, het zedelyk karakter van den ſchryver in twyffel te trekken, (eigenſchappen die hy, mild genoeg, een half duizend Boekbeöordeelaars toekent,) gelooven wy echter, dat hy de minnaryen van dezen wellusteling niet zo ruim had behoeven uit te werken. Hy vergist zich, naar ons oordeel, geheel niet, wanneer hy zegt: „ my dunkt, zekere Geſprekken, die in de Natuur „ reeds mislyk genoeg zyn, zyn op het papier van zulk eenen „ onſmaaklyken aart, dat zelf een SHAKESPEAR zo lang hy ge„ trouw de Natuur naarvolgt, 'er het onaangenaame niet van „ beneemen kan, —— en volgt hy de Natuur niet, dan is het „ niet meer het zelfde geval." Uittrekſels uit zodanige geſprekken verzwakken derhalven de natuur: ſchoon 'er veele in dit boek nog ſterk genoeg zyn, om jonge lieden naar meer uitgewerkten te doen verlangen; van welken wy echter het geval met NAIS uitzonderen, die, een eenig kind zynde, door haare laaggeeſtige Moeder, uit loutere winzucht, aan den ryken wellusteling verhandeld, doch door den laatſten, op eene edelmoedige wyze, ontſlagen wordt.

Onder de Tooneelen, die ALCIBIADES als Jongman, in andere betrekkingen, dan in die der liefde, kenſchetſen, zyn 'er verſcheidene uitmuntend getroffen: men oordeele uit het volgende, in het welk de kámer van den ſtervenden PERIKLES, te *Athene*, de vertoonplaats is.

PERIKLES. ASPASIA. *Een menigte zyner vrienden.* ALCIBIADES (*binnen treedende.*)

PERIKLES. Kom! ALCIBIADES! kom! gy moet 'u haasten, indien gy nog de laatſte flikkering van myn levenslicht aanſchouwen wilt.

ALCIBIADES. Lang, nog lang moeten de Goden 'er de uitblusſching van verhoeden! —— Hoe bevind gy u thans, myn waarde PERIKLES?

PER. (*Ergens op wyzende, 't welk hem aan den hals hangt,*) zie eens hier!

ALC. Wat meent gy daar mede? Wat is dat?

PER. Een *Amulet*, dat de Vrouwen my omgehangen hebben, om de Koorts te verdryven.

ALC. Zo, —— maar, hoe bevind gy u, waardige, edele Man?

PER. Kunt gy uwe vraag nog herhaalen? Hoe ſlegt moet het met PERIKLES geſteld zyn, wanneer hy, zelf met geduld, dergely.

Digitized by Google

lyke dwaasheden aan hem pleegen laat! —— Gy weent! maar ween toch niet! Wie bedroeft 'er zich om, wanneer een wel uitgevoerd Tooneelſpel ten einde loopt? —— Dikwils hebt gy my gevleid, door van my te willen leeren leeven, — doch laat dit vleiëry geweest zyn, en leert heden van my — ſterven!

De jonge PER. ó! Neen! niet ſterven, myn Vader! niet ſterven!

PER. Gy hebt gelyk! Zo ik naar iemands ſtem luisteren kon, het zou zekerlyk naar de uwe wezen! —— maar zelf de Hoop is my ontvlooden even gelyk een vlugtenden Vyand.

ASP. Neen! PERIKLES! neen! alle hoop ter geneezing is nog niet ganschlyk verdweenen. —— Goden! wat zal 'er van my ongelukkige worden, wanneer ....

PER. (*Het oog op* ALCIBIADES *ſlaande.*) Dan wenschte ik nooit deezen Man, van zyn vroegſte jeugd af, opgevoed en beſtuurd te hebben, zo hy bekwaam ware, om mynen en uwen te vergeeten. Hy is de beste Erfenis, die ik u kan agterlaaten! Dit ſchrift zorgt enkel voor uw toekomend beſtaan! Hy zal voor uw rust, voor uwe veiligheid zorg weeten te draagen! Hy zal uw Raadsman en Beſchermer zyn! Beleedig hem niet door verdenking! Hy was ſteeds uw vriend, —— mooglyk nog wel iets meer, — maar weg met deeze vermoedingen op het ſterfbed! De woorden van een ſtervenden moeten ſlechts waarheid en zekerheid zyn.

ASP. Van een ſtervenden? —— ó PERIKLES! PERIKLES!

PER. Stel u gerust! Eerlang keer ik weder tot u te rug, ſlechts nog maar eene zorg gaat alle andere myner zorgen te boven! de zorg voor den Staat naamlyk. —— ALCIBIADES! ik laat *Athene* zonder hoofd; maar zelf dit myn reeds halfgebroken oog dringt tot in uw binnenſte door, en ontdekt aldaar den wensch, dat gy eenmaal Staatsbeſtuurder moogt worden! Gy zult dien wensch ook doorzetten, myne ſtervende lippen verkondigen het u. —— Maar in de tegenwoordigheid van allen, die hier om myne legerſtede ſtaan, bezweer ik u, beloof my, — dat, ingevalle dit geſchied, gy u derwyze zult gedraagen, dat geen redelyk ſchepſel immer aan myn graf uitroepe: —— „ó! dat PERIKLES hem toch niet opgevoed hadde!" —— Maar dat veeleer de traanen der dankbaarheid, den Goden waardiger dan Offerande en Wierook, myne gedachtenis en herleven in u, plechtig mogen vieren! —— Zult gy dit doen? —— Bezweert gy zulks?

ALC. Ik zweer dit, met al de plechtige Eeden der Verborgenheden!

PER. Houd gy dien Eed niet, dan ſta 'er nimmer een Vriend aan uw ſterfbedde! dan worde 'er nooit een traan van beklag op uwen doodlyken wond geplengd! —— Gy hebt zyne belofte gehoord!

Allen. Wy hebben ze gehoord.

PER. Als ik nu geſtorven zal wezen, draag dan, als een beſchermende Vriend, zorg voor myne Gade! Dan zy dit myn on-

Digitized by Google

onmondig knaapje eveneens uw Broeder als gy myn Zoon waart! —— Dan —— ik kan niet meer! —— zelf myne laatſte ademhaaling heb ik u gewyd! —— ALCIBIADES! —— ASPASIA! —— dank voor uw geleide door dit leeven! —— Heft my op! —— myne vrienden! —— Heft my op! —— myn hart! —— hoe donker! —— neemt dien ſteen weg, die zo zwaar drukt! —— Neemt weg! —— ó! myn hart! —— (*Hy valt in een doodsſlaauwte.*)

ASP. (*Zich op hem werpende.*) Goden! ó Goden! —— Hy is niet meer!

De jonge PER. Ach! myn Vader! ó hoe koud!

Eerſte zyner vrienden. Hy ſterft! hy ſterft! Beklaagenswaardig *Athene!* Wie zal u dit verlies vergoeden! —— Wie u beſchermen, wanneer het trotſche *Sparta* andermaal zyne Legerbenden tegen u verzamelt!

Tweede zyner Vrienden. ó PERIKLES! juist heden, daar nog de wonden der gruwzaamſte Pest bloeden, verlaat gy ons! Wie zal nu aan onze muuren veiligheid, aan ons hongerig Volk ſpys, en aan onze Krygshelden moed, verſchaffen?

Derde. Een reeks van eeuwen brengt dikwils zulk eenen man niet voort. Erinnert u, in welk eenen beklaagelyken toeſtand hy *Athene* vond, en hoe ſchoon en luistervol hy het nu verlaat!

ALC. ó! Hy, Hy alleen riep de Kunſten en Weetenſchappen; riep den Overvloed en Krygsmagt herwaards. —— Geest van deezen grooten Man! zult gy dit ligchaam ontvlieden, —— blyf dan altoos om my zweeven! ——

Vierde zyner Vrienden. Wat was onze Zeemagt, toen hy het roer der Regeering in handen kreeg? —— en wat is zy heden!

Vyfde. Wie telt de Zegepraalen in deezen bloedigen en langduurigen *Peloponneſiſchen* Oorlog?

Zesde. Of de Volkplantingen, die hy ſtichtte en onderhield?

Zevende. Als Veldheer heeft hy nieuwe Trofeen opgerigt.

PER. (*Zich nog eenmaal herſtellende.*) Waarlyk, een Lykrede klinkt ſchoon! —— maar ik verwonder my, dat gy ſlechts dat geene roemt, waaraan het geluk het grootſte aandeel gehad heeft; en het geen meer anderen voor my reeds gedaan hebben; terwyl gy het grootſte en ſchoonſte in myn leeven vergeet!

Allen. Wat doch?

PER. Dat nimmer om mynen wil eenig *Athener* een zwart treurkleed heeft behoeven aan te leggen! dat —— (*nieuwe doodstrekkingen.*) —— Verlaat my! —— Verlaat my! —— ach! myn borst! —— ATHENEA! zy gelooft! —— roep mynen geest op! —— (*Hy ſterft.*)

Toen PERIKLES dood was, toen eerst erkenden de *Athener* zyne ganſche waardy thans eerst was de ſtem zyner Vrienden en benyders ſlegts eene enkele klaagſtem. ——

Ge-

Digitized by Google

Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. Veertiende en Vyftiende Deel. Met Plaaten en Portraiten. Te Amſterdam by J. Allart, 1790. *In Duodecimo*, 555 *bladz.*

De merkwaardigſte voorvallen, zins den aanvang van het Jaar 1781 tot op het afloopen van 't Jaar 1785, worden in deeze twee Stukjes beknoptlyk ontvouwd, op eene voldoende wyze, om der Vaderlandſche Jeugd een zamenhangend verſlag der gewigtige gebeurtenisſen van dat tydsverloop in te boezemen: waardoor dezelve te beter in ſtaat geſteld wordt, om vervolgens uitgebreider geſchiedverhaalen opmerkzaam na te gaan.

Jou Jou de Normandie of Arlequin Kramer, Klugtſpel. In één Bedryf. Met zang. Alom te bekomen. In octavo, 30 *bladz.*

Toevallig is het *dierlyk Magnetismus*, te gelyk, in ons Vaderland aangeland met de *Jou Jou de Normandie*; en dit heeft den Schryver van dit Klugtje aanleiding gegeeven, om beide in een belagchelyk licht te plaatſen. ARLEQUIN en COLOMBINE, twee bekende Patroonen van het Italiaansch Tooneel, hebben een kraam opgericht, en zyn vlytig bezig, om voor en in dezelve hunne *Jou Jous* uit te venten, wanneer Doctor SPERMACETI, een geïllumineerde Magnetiſeerder hun zyn ongenoegen daar over te kennen geeft, als zyne broodwinning geheel ſtremmende. Zyn Plan om de Natie *eerst* te *magnetizeeren*, of, volgens de geleerde vertaaling van ARLEQUIN, te *bezeilſteenen*; en dezelve *naderhand* te laaten *bejoujouen*, niet overeenſtemmende met het ontwerp van ARLEQUIN; namenlyk om de Natie *eerst* te *bejoujouen*, en dan *vervolgens* eerst te *magnetizeeren*, is het voorſtel van den Doctor, om van de *Jou Jous* en het *Magnetismus* één zaak te maaken; het welk echter door COLOMBINE, als het verderf haarer Negotie, wordt afgekeurd. Terwyl er intusſchen eenige Patienten van den Doctor voorby de Kraam wandelen, onder welke een Dame die hy jong moet *magnetizeeren*, verheft een Lierman en een Zangeres, den Lof der *Jou Jous* ten hoogſten trap; willende dat dezelve menig hoed en pruik uitwinnen, en zo wel als Rateltjes en Bellen gedraagen *moeten* worden, wanneer de *Ton* zulks wil. De geheele verkoop van de *Jou Jous* volgt op dit gezang, weshalven ARLEQUIN twee Patienten van SPERMACETI met Gekskappen, by gebrek van *Jou Jous*, voorziet; en hun dezelve met bellen en linten op het hoofd zet; zeggende: zie daar de nieuwst aanſtaande mode, die waardig is door dit bevallig paar het eerst gedraagen te worden. — De *Jou Jou* verkrygt derhalven, in dit ſtukje, den voorrang voor het *Magnetismus*, en zy verdient zulks in de daad, als een onzondig ſpeeltuig voor kinderen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Pſalmen uit het Hebreeuwsch vertaald, door H. MUNTINGHE, *Th. Dr. Hoogl. der Godgel. en Kerkl. Geſchied. en Akademie-Prediker aan de Provinciale Gelderſche Hoge School te Harderwyk. Eerſte Stuk. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1790. *In gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht heeft de Hoogleeraer *Muntinghe* zich bevlytigd, tot het vervaerdigen ener overzettinge van het Boek der Pſalmen, welke, met inagtneming van de Oosterſche denkwyze en manier van voorſtelling, enigermate naer den Westerſchen ſpreektrant geſchikt is, waer door dezelve den Nederduitſchen Lezer te beter verſtaenbaer moet voorkomen. —— Van deze vertolking levert ons dit Deel de vyftig eerſte Pſalmen, met enige nevensgaende korte aenmerkingen: dan vooraf gaet ene *Inleiding*, die te gewigtig is, om 'er, eer wy van de *Overzetting* zelve breeder gewag maken, niet opzetlyk van te ſpreken.

By den aenvang ontvouwt zyn Hoogeerwaerde zeer geleidlyk het thans vry algemeen aengenomen denkbeeld, dat de oudſte tael van alle Volken natuurlyk *poëtisch* geweest is; als zynde ene gansch zinlyke tael, uitgeſproken op een toon, daer aen beantwoordende; die in latere dagen trapswyze beſchaefd werd; waeruit dan voorts onze door wysgeerte en oefening gevormde *kunſtige Poëzy* allengskens ontſtaen, en tot meerdere volkomenheid gebragt is. Men beſpeurt zulks, gelyk hy ons vervolgens doet opmerken, *ook* ten allerduidelykſte, in de oudſte Bybelſche Oirkonden en Schriften; en 't is blykbaer dat Abrahams nakomelingen voorts veel op hadden met dit Poëtiſche; 't welk insgelyks al vroeg gezang en muziek te wege bragt, waervan de Hebreeuwen insgelyks veel werks maekten. Na deze algemene voorſtelling doet hy ons byzonder gadeſlaen, dat men, gelyk by andere Volken, zo ook by de Hebreeuwen, zich bovenal van dit Poëtisch Maetgezang bediende in 't voorſtellen van Godſpraken, in 't vermelden van Krygsverrigtingen, in 't behandelen van Godsdienſtige

Digitized by Google

onderwerpen, en 't handhaven van den Godsdienst: tot welk laetſte *Mozes* by uitſtek veel toebragt. Ter dier gelegenheid gaet de Hoogleeraer verder na, den bloei en invloed der Hebreeuwſche Poëzye in die dagen, derzelver verval ten tyde der Regteren, en derzelver herſtel onder de beſtiering van *Samuel*; byzonder met de oprechting van de *Profetiſche Schoolen*, die het Godsdienſtige Maetgezang, onder de beoefening der Poëzye deeden herleven. Dit brengt hem tot den tyd van *David*, het welk hem bepaelt, om byzonder te handelen, over die verzameling van Hebreeuwſche Liederen, welken wy *Pſalmen* noemen: die, zyns oordeels, eerst, grootendeels gedicht zyn, ten byzonderen gebruike van derzelver Opſtelleren, doch vervolgens gediend hebben, om, by de handhaving van den openbaren Eerdienst, door de Levieten gezongen en geſpeeld te worden; het welk dan ook verder aenleiding gaf, om Liederen, met dat bepaelde oogmerk, te vervaerdigen. Wyders hecht hy hieraen ene beſchouwing van het dichtkundige karakter der Opſtelleren dezer Zangſtukken, onder welken dat van David bovenal in aenmerking komt; het welk den Hoogleeraer ook, in de eerſte plaets, op het zelve langst doet ſtille ſtaen: gevende voorts een beknopter verſlag van de andere genoemde Dichters, en van het dichtmatige in die Pſalmen, welken de namen van derzelver Opſtelleren niet op het voorhoofd dragen. — In de ontvouwing van dit alles verleent ons de Hoogleeraer een oordeelkundig verſlag van den geest der Hebreeuwſche Poëzye, en 't geen daeromtrent by uitſtek in het Boek der Pſalmen doorſtraelt; waermede hy ene reeks van aenmerkingen verenigt, die dit onderwerp in 't algemeen ophelderen, en verſcheiden byzonderheden, daertoe betrekkelyk, in een duidelyk licht plaetsen. — Na voorts zyne gedachten nog medegedeeld te hebben over het byeenzamelen dezer Liederen, en 't ſchikken en verdeelen van dien bundel, verledigt hy zich, ten laetſte, tot het opgeven eniger regelen, welken men in het lezen en verklaren der Pſalmen vooral dient in acht te nemen, om dezelven tevens *met verſtand* en *met gevoel* te lezen; waervan wy nu nog het hoofdzaeklyke zullen voordragen. Ze zyn zes in getal.

„ I. *Wil men de Pſalmen verſtaan en derzelver ſchoon gevoelen, men zij dan vooral voorzichtig in het gebruik der uitleggers.*" Deze waerſchouwing grond de Hoogleeraer op de ongeſchiktheid veler uitleggingen van dit Bybelboek; het

Digitized by Google

het welk hém den beoefenaaren van 't zelve, te meer, doet aenraden, om 'er zich behoedzaem van te bedienen, en vooral zelf te denken.

„ II. *Men zoeke bij elken Pfalm voor alle dingen, welke deszelfs Schrijver, en de gelegenheid zij, bij welke hij gedicht is.*" By de ontvouwing der nuttigheid van dezen regel, word tevens getoond, wat men daeromtrent in agt hebbe te nemen.

„ III. *Men verplaatse zich met zijne gedachten in den tijd, wanneer, en het land, waar in, de Heilige Dichters schreeven.*" Deze regel, in alle oude Schriften gade te slaen, is hier te gewigtiger, om dat de mogelykheid van uitgebreider toepassingen velen denzelven te ligter doet verwaerloozen; terwyl het intusschen hier ten uiterste nuttig is, zulks niet uit het oog te verliezen; als blykt uit het geen de Hoogleeraer deswegens aenvoert.

„ 1.) Men ontdekt dit terstond in het verklaren van verscheiden beschrijvingen, spreekwijzen, beelden, leenspreuken en vergelijkingen, welke wij in de Psalmen vinden. Zo bevat men, bij voorbeeld, de beschrijving van het onweder, Ps. XXIX., veel beter, wanneer men zich met zijne gedachten in Palestina verzet. Het zelfde heeft plaats in de beschrijving der watervallen van den Libanon, Ps. XLII. 7, 8; en men kan ook hieruit zien, hoe ongerijmd het zij, Ps. CXLVII. 17., aan het ijs te denken. Zo verstaat men ook niet al het verschriklijke, dat 'er in de vergelijking van de godlijke straffen met den brandenden Oostenwind gelegen is, Ps. XI. 6., indien men, zich niet met zijne gedachten in het Oosten verplaatzende, dien wind zich vertegenwoordigt. Het zelfde heeft plaats met Oostersche zeden en gewoonten; dus zal men een goed deel van den zin en van het schoon van Ps. XXXVI. niet beseffen, zo men onkundig zij van de Oostersche gastvrijheid. Andere voorbeelden zal elk aandachtig lezer overal aantreffen.

„ 2.) Van geen geringer nut is deze regel in het verklaren van het leerbellige, 't geen wij in dit Boek aantreffen. 't Is zo, de Godsdienst is, wat deszelfs wezen betreft, door alle tijden dezelfde geweest; de mate evenwel der kennis van den Godsdienst was in onderscheiden tijden zeer verschillende, en God schikte zich, buiten twijfel, in zijne openbaringen altijd naar de omstandigheden der onderscheiden tijden en der verschillende vatbaarheden van de Menschen, welke in dezelve leefden. Een lezer en

uitlegger der Pſalmen dient zulks altijd op het oog te houden, en eerst te onderzoeken, op welken trap de kennis van den geöpenbaarden Godsdienst ten tijde der Pſalmdichters ſtond, opdat hij hun aan de ene zijde geen groter onkunde toeſchrijve, dan met hunnen tijd en hunne omſtandigheden overeenkomt; maar ook tevens aan de andere zijde hun geen denkbeelden van latere tijden leene. Het is ook uit dien hoofde geheel verkeerd, dat men ſpreekwijzen, die in de Pſalmen voorkomen, uit de latere ſchriften van het Nieuwe Verbond verklaart, gelijk zij doen, die, bij voorbeeld, de bekende plaats, Pſ. XXXIII. 6., uit vergelijking van Joh. I. 1, van de Heilige Drieeenheid verklaren, regelrecht tegen het taalgebruik van dien tijd, en den duidelijken ſamenhang van dat lied; gelijk ook zij, die, wanneer zij het woord *gerechtigheid* aantreffen, het zelve naar den zin, dien het in *den Brief aan de Romeinen* heeft, telkens van de gerechtigheid des geloofs uitleggen.

„ 3.) Eindelijk komt deze regel ook vooral te pas in het verklaren der Voorzeggingen, die in de Pſalmen voorkomen. Ik geloof zeker, dat de Heilige Dichters vele heerlijke uitzichten in de toekomst, en wel voornaamlijk van het rijk van den Meſsias, hadden, ja, dat de uitzichten ten tijde van David reeds veel duidelijker waren, dan te voren; doch, desniettegenſtaande, waren zij nog zeer onvolmaakt, indien men ze vergelijkt met de duidelijker openbaring van het Nieuw Verbond. De tijd, in welken de Pſalmdichters leefden, was in dit opzicht een telkens meer en meer doorbrekende morgenſtond van enen helderen dag, welke onder het Nieuw Verbond op denzelven volgde; en de kennis, welke vooral David van den Meſsias en deszelfs rijk had, beſtond voornaamlijk in een wenk, welke hem de Godſpraak nopends zijn geſlacht gegeven had, en was tevens geëvenredigd naar de ſijmboliſche denkwijze van dien tijd. Daarteboven ſchijnen de vooruitzichten, die hij van het lijden en de verhoging van den Meſsias had, meer algemeen geweest te zijn, en zich niet tot vele bijzondere omſtandigheden te hebben uitgeſtrekt: althands ik vind in deze liederen geen reden om hier zeer bijzondere voorzeggingen te ſtellen. Hoe verkeerd het dan aan den enen kant zou zijn, geheel te ontkennen, dat 'er voorzeggingen van den Meſsias in de Pſalmen te vinden zijn, even verkeerd zou het aan den anderen kant wezen, bijzondere omſtandigheden van de geſchiedenis van Jezus in dezelve op te zoeken, en, bij voorbeeld,

Digitized by Google

beeld, met ſommigen in den tweden en achtenzestigſten Pſalm de Apostelen en eerſte Christenen zo duidelijk over Jezus Christus en de lotgevallen der Kerk te laten ſpreken, als of men een verbloemd Drama las, het welk ten hunnen tijde was opgeſteld."

„ IV. *Men behandele deze gedichten, als werken van ſmaak en genie.*"

„ V. *Men houde tevens wel in het oog, dat de Pſalmen oorſpronglijke dichtſtukken zijn, en dus niet naar nieuwere Theorien moeten beoordeeld worden.*" —— Wanneer men beide deze regels niet beſtendig in agt neemt, zal men, gelyk de Hoogleeraer opmerkt, het wezenlyke ſchoone dezer Dichtſtukken uit het oog verliezen, en het oude natuurlyke naer het nieuwe gekunſtelde dwingen, waerdoor de geest der Hebreeuwſche Poëzye 'er wel dra geheel uitgewerkt zal worden.

„ VI. *Men denke, eindelijk, in het lezen, uitleggen en beöordelen van de Pſalmen vooral, dat zij Oosterſche dichtſtukken zijn.*" —— „ Dit zal, zegt hy, inzonderheid te pas komen, in de verklaring en beöordeeling van beelden, gelijkenisſen, en leenſpreuken, welke ons veeltijds vreemd en aanſtotelijk zouden ſchijnen, nadien wy niet indachtig waren, dat wij Oosterſche dichtſtukken lazen. Zo is, bij voorbeeld, de ſpreekwijs, Pſ. IX. 21., *ô God! zet een ſcheermes op hun*, of, *ſcheer hun den baard af*, bij ons zeer laag; doch bij de Oosterlingen, die enen zo groten eerbied voor den baard hebben, heeft zij niets van dat lage en belachlijke. Even zo is het gelegen met de ſtoute vergelijking van Jehova, met *enen held, die, door den wijn bemoedigd, juicht*, Pſ. LXXVIII. 65. Deze ſtoutheid van zodanig een beeld zal ons ſtoten, zo lang wij niet denken, dat wij het werk van enen Oosterſchen Dichter lezen, die daarmede alleen de grimmigheid van Jehova jegens zijne vijanden wil ſchilderen. Zo is ook de ſchildering, die wij Pſ. XLV. vinden, geheel en al in den Oosterſchen trant, om nu van andere voorbeelden te zwijgen."

De Hoogleeraer *Muntinghe* heeft deze regels in zyne Vertaling en daer by gevoegde Aenmerkingen ſteeds gade geſlagen, waerop hy zich in deze voordragt ook meermaels beroept; doch wy hebben, ter opheldering van 's Mans gezegde, voor tegenwoordig hier van geen gebruik kunnen maken, zonder te breedvoerig te worden. By de naestkomende gelegenheid zullen wy den Lezer ene nadere proeve van 't een en ander mededeelen.

Digitized by Google

Resultaat van myne meer dan vyftig jaarige overdenkingen over den Godsdienst van Jezus, benevens een Byvoegzel tot de Geschiedenis onzer eerste Ouderen, door D. H. PURGOLD, *Luthersch Predikant te Parchen. Uit het Hoogduitsch, naar de tweede van den Schryver op nieuw overziene en vermeerderde Uitgave, vertaald, door J. C. S. Te Wezel, by* F. J. Röder, *en alom in de Nederlanden te bekomen*, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 303 *bladz. In gr. octavo.*

Volgens des Autheurs eigen bericht vond hy, nae dat hy de Academie verlaten had, by nadere oefening, zyn Godgeleerd Zamenstel niet gegrond genoeg, om 'er in te kunnen berusten. Zulks deed hem allengskens verder afwyken, en bragt hem eerlang, den Kristelyken Godsdienst in twyfel trekkende, tot de enkele omhelzing van den Natuurlyken Godsdienst. Dan een verder voortzetten van zyn aenhoudend onderzoek had, nae verloop van eenigen tyd, ten gevolge, dat hy wederkeerde tot de belydenis van den Kristelyken Godsdienst, zo als hy denzelven nu, niet naer den inhoud van zyn voorige Zamenstel, maer volgens het beloop der *Bybelleere*, had leeren kennen; 't welk in velerleie opzichten zeer veel daer van verschilde. —— Van den uitslag dezer naspooringe en herhaelde overdenkingen, waer aen de Eerwaerde *Purgold* meer dan vyftig Jaren besteed heeft, verleent hy in dit Geschrift eene duidelyke en ernstige ontvouwing: by eene tweede afgifte van het zelve, na verloop van zes jaren, alles op nieuw doordenkende, heeft hy nog dezelfde overtuiging gevonden. —— Men vind hier des eene hedaerde overweging van Godsdienstige waerheden, geduurende eene aenmerkelyke reeks van jaren, in welke zich eene zuivere zucht ter wezenlyke Godsdienstkennis op het klaerste ten toon spreid; uit welken hoofde dit Geschrift de opmerkzaemheid van onpartydige waerheid-zoekers natuurlyk tot zich trekt. Veel zal men 'er, (dit is vry zeker te wachten,) in ontmoeten, waeraen men zyne toestemming niet zal kunnen geven; te meer, daer de Schryver zyne gedachten juist niet altyd beredeneert, maer ook nu dan deze of gene voorstelling, gelyk men 't noemt, waegt: dan met dit alles zal men 'er meermaels tot nadenken door opgeleid worden. Dit is, gelyk zeker zelfdenkend Hoogleeraer zynen Leerlingen zomtyds inboezemde, een voor-

deel

Digitized by Google

doel van 't lezen van zodanige Schriften, zelfs zo ze al eens in 't buitenſpoorige mogten vallen: „ men word," zeide hy, „ daerdoor te ſterker genoopt om zelf te denken." —— Wat 'er voorts van dit Geſchrift van den Eerwaerden *Purgold* te houden zy, hy mag den Lezer, in weler oog, wat te ver beyden den gewoonen weg voeren, doch nooit zal hy hem, hoe ſterk hy ook tegen het Bygeloof zy, tot het Ongeloof trachten te brengen; maer hem alleszins een redelyk Geloof poogen in te boezemen. Dit ziet men alomme ten duidelykſte, byzonder in een Artykel, daer hy zich over het *Bijgeloof*, *Ongeloof* en *Redelijk Geloof*, uitlaet. —— Eerst vestigt hy de aendacht op de ſtrydigheid der denk- en handelwyze van 't Bygeloof, dat waent God te dienen, door het bloed van den Naesten te doen ſtroomen; of God te verheerlyken, door den Naesten te verdoemen, om dat hy niet gelooft het geen hy niet gelooven kan. Ter dier gelegenheid zegt hy ten laetſte; „ In mijn Bijbel is geene Strijdigheid, en „ zoo ze ergens ſchijnt te weezen, dan heeft ze zeker „ een onvoorzigtig uitlegger daarin gebragt:" en hierop vervolgt hy in dezer voege.

„ *Tegenſtrijdig* en *onbegrijplijk* zijn twee hemelsbreed verſcheelende zaaken. Onbegrijplijk is mij alles wat ik mij niet duidlijk voorſtelle, waarvan ik niet *hoe* het is, *hoe* het geſchiedt, uitleggen kan. Een Noorderlicht verlicht den halven luchtkring, de Zeilſteen heft eene yzeren ſtaef om hoog, zonder dezelve aan te roeren: ik zie het, verſtaa het niet, en geloof het tog met de gantſche redelijke Waereld. Duizend en nog duizend dingen zie ik dus rondom mij, die voor mij onoploslijk zijn. Ik ben zelf aan mij zelven onverklaarbaar. De naauwe overeenſtemming tusſchen lichaam en ziel is een geheim, waarover de grootſte wijsgeeren zich moede gepeinst hebben, en het welk zij ook tegenwoordig nog niet begrijpen kunnen. Het onbegrijpelijke van eene zaak maakt daarom dezelve noch ongelooflijk noch verwerplijk. Heeft dezelve genoegzaame gronden, of eene zekere ondervinding voor haar, dan is ze waar: en de naauwe paalen van mijn verſtand zijn alleenlijk oorzaak, dat ik dezelve niet doorzien kan.

„ *Begrijplijk* en *onbegrijplijk* zijn buitendien maar betrekkelijke denkbeelden, om dat den eenen geest iets begrijplijk zijn kan, dat den anderen onbegrijplijk is. Iets niet te willen gelooven, om dat ik het niet verſta, zoude de lompſte hoogmoed, de grootſte onzinnigheid zijn. Ik

Digitized by Google

modest dan niet gelooven, dat ik zie en hoore; wijl ik het eene zoo min als het andere begrijpen kan.

„ Dat in den Bijbel voor mij onbegrijplijke zaaken voorkoomen, zou ik vermoeden, eer ik hem geleezen had: daar in denzelven van God en de godlijke raadsbesluiten onderricht gegeeven wordt. Zoo de stoffelijke Waereld voor mij een raadsel is: hoe zou het mooglijk zijn, dat 'er in de onstoffelijke Waereld, dat meer is, in God zelven, niet nog veel duisters voor ons zwak oog zoude gevonden worden?

„ Eene waarheid, die klaar beweezen is, kan daarom tog met zwaarigheden gepaard zijn, en 'er kunnen tegenwerpingen tegen gemaakt worden, die ik, ook misschien een ander, niet oplosen kan. Ons oog ziet niet scherp genoeg. Waarheid blijft altijd waarheid, maar zij heeft ongelukkig zomwijlen iets, dat met de begeerten van het een of ander hart niet strookt, en dan is het geene liefde tot de waarheid, maar het zijn heimlijke nukken van ons hart, wanneer men honderdmaal gemaakte, en honderdmaal afgekeurde bedenkingen, geduurig weder, op nieuw, voor den dag brengt, en daaraan nog eenen spotagtigen draai geeft. Niets is zoo bondig, zoo groot, zoo heilig, welk niet een schrandere bol, zoo hij boosaartig genoeg is, van eene slegte zijde voorstellen, en alzo belagchelijk maaken kan. Het is bereids eene hedendaagsche gewoonte der zoogenaamde fraaije, maar in de daad zeer leelijke, geesten, onwaarheid en ondeugd als godlijk te bezingen, waarheid en deugd daarentegen verachtlijk voor te dragen.

„ Een koopman krijgt bericht van eenen ongemeen voordeeligen handel; hij is een man van speculatie, en acht het zijn pligt te zijn de zaak te onderzoeken: hij ziet aan de eene zijde groote winst, en aan de andere niet het minste gevaar noch verlies: hij laat 'er zich in: hij wordt gelukkig, en een ijder prijst zijne schranderheid. De Leere van Jezus op zichzelve is niet alleen zeer bondig, maar zij bestiert mij ook zoo zeker, dat ik altijd winne, en op geenerlei wijze iets verliezen kan. De beheersching der ongeregelde begeerten beveiligt mij voor vijandschap, voor schande, voor bankroet. Liefde, zagtmoedigheid, getrouwe waarneeming van mijn pligt geeft mij brood en eere: niet enkele hoop, neen, weezenlijke goederen, die ik geniete, zijn reeds hier op aarde gereede betaaling voor mijne gehoorzaamheid. De verrukkende uitzigten in de eeuwigheid zijn nog buitendien gelijk even zoo veel verkreegen voor-

Digitized by Google

voordeelen, en ze zijn even zoo zeker. En geſteld, mijne hoop misleidde mij, wat hadde ik dan verlooren? Ik hadde immers reeds in dit leeven mijne moeite betaald gekreegen, en, wanneer ik niet meer *ben*, dan kan ik niets verliezen. *Maar*, wat verliest de ongeloovige, wanneer hem de wensch van zijne vernietiging mogt mislukken? Zekerlijk hier zeer veel goeds, de waare eere en een goed geweeten: en dáár alles. Ik beef, wanneer ik den overgang van den roekeloozen ſpotter tot de andere waereld mij vertegenwoordige. In het beſpotten van al wat heilig is beſtond zijn leeven, in een vreesachtig twijffelen beſtond zijn dood, en nu, nu begint hij weder tot zichzelven te koomen, en hij is 'er nog. Daar ſtaat hij, waar een God en eene eeuwigheid van blijdſchap voor den deugdzaamen, en niets dan treurigheid voor de ſpotters met den Godsdienſt is. Ik kan niet af aan allen, welke onzen weldaadigen Godsdienſt verachten, het vijfde Hoofdſtuk van het Boek der Wijsheid, tot eene bedaarde en hartelijke overdenking, ten ſterkſten, aan te prijzen.

„In zaaken, waarvan geheel ons welzijn en onze weedom afhangt, is het overweegen en de overweeging te volgen, niet alleen verſtandig, maar ook pligtmatig. De Mensch is verpligt op zijne veiligheid en welvaart ernſtig bedacht te *zijn*: en op zulk eene wijze kan men zich de verpligting tot het geloof voorſtellen: en een met onze pligten overeenſtemmend geloof is ook altijd een redelijk geloof. Hier ſpreekt een oude grijsaard, door eene langduurige ondervinding. Zestig jaaren geleden, zag ik veele jonge wakkere lieden, rondom en neven mij, voor en agter mij gaan. Wij hadden allen geen gebrek, noch aan onderwijs, noch aan goeden raad, hoe wij onzen weg, dien wij nu in de waereld namen, zeker en gelukkig zouden bewandelen. Veele geloofden onzen welmeenenden vrienden, zij wierden deugdzaam en vlijtig; en ik heb hen als uitmuntende mannen in een goed beſtaan en in aanzien gevonden. Andere verbeeldden zich wijzer te zijn, dan hunne getrouwe leidslieden, zij volgden hunne lusten, gaven zich aan ongebondenheid over, en vervielen tot meenigvuldige wanbedrijven. Tot hun geluk merkten zij wel haast het nadeel, zagen hun gevaar in, en redden zich nog ter rechter tijd. Noch anderen verſtokten zich, bleeven onbekwaam, vervielen tot ſchande, en zagen hun gevaar niet, dan toen het te laat was zich te helpen. Elendig, vol verachting en ſchaamte bragten zij hunne nog overige jaaren door. De woorden

Digitized by Google

van Jezus, (Joh. XX. 29.) *Zalig zijn, die niet en zullen gezien hebben, en nogthands zullen gelooft hebben*, zijn door de ondervinding meenigvuldigmaal bevestigt."

Proeve eener beredeneerde verklaaringe der Geschiedenisse van 's Heilands Verzoeking, in de Woestyne, voor denkende en waarheidlievende Christenen. Te Deventer by G. Brouwer, 1790. *Behalven het Voorbericht*, 101 *bladz. In gr. octavo.*

In het bovengemelde *Resultaat* stelde de Eerwaerde *Purgold* ook zyne bedenkingen voor, over de Verzoekingen van den Heiland in de Woestyne, en gaf te kennen, dat, zyns oordeels, alle zwarigheden over deze geschiedenis verdwynen, ja dat alles gemaklyk en verstaenbaer word, als men een menschlyken verzoeker aenneemt, en wel een Joodschen Schriftgeleerden, die gelegenheid zogt, om den Zaligmaker te lasteren. —— Volgens het Voorbericht, aen 't hoofd dezer *Proeve* geplaetst, heeft dit Voorstel den Eerwaerden *J. H. Floh* op dit denkbeeld bepaeld, en wel met het gevolg, dat hy besloote hetzelve uit te werken; dat hem dan ook deze zyne Proeve het licht heeft doen zien. Deze verklaring dier geschiedenisse was hem niet nieuw, (als zynde in de voorige eeuw meermalen aen de hand gegeven,) maer hy vond dezelve gemeenlyk, als weinig of geen opmerking waerdig, verworpen; en dus kwam ze hem, door het voorstel van den Eerwaerden *Purgold* tot meerder opmerkzaembeid gedreven, niet voor. Uit dien hoofde tracht hy dezelve, in deze Proeve, in een aennemelyk licht te plaetzen, na dat hy vooraf getoond had, welke zwarigheden tegens de andere thans in zwang zynde verklaringen ingebragt kunnen worden. Maer hy maekt geen gewag van de tegenbedenkingen, die al in de voorige Eeuw, en nog later, tegen deze manier van verklaren aengevoerd zyn. In de voordragt van een oud gevoelen, dat veel tegenspraek onderhevig geweest en genoegzaem ter zyde gelegd is, had men zulks natuurlyk verwagt, om het ingang te doen vinden. Wanneer men onderwerpen behandelt, die tot geen foort van zekerheid te brengen zyn, maer alleen een min of meer waerschynlyk kunnen hebben, waer toe dit stuk behoort, is 't niet genoeg, als men andere gevoelens wraekt, een beweerd gevoelen slechts schoon voor te dragen;

Digitized by Google

gen; men behoort dan tevens zyne poogingen aen te wenden, om te toonen, dat het voorgedragene een hooger, of, ten minste, een gelyken trap van waerschynlykheid als andere gemelde voorstellingen hebbe. By mangel hier van doet deze Proeve, die voor 't overige, in de manier van voorstel, een gunstig blyk van des Autheurs bekwaemheid oplevert, niets uit tot het overhalen van den Lezer, om aen zyn beweerd gevoelen, boven dat van anderen, de voorkeur te geven.

Verklaaring van de Geschiedenis der Verzoeking van Christus en oplosfing der zwarigheden, die tegen dezelve gemaakt worden, door D. THADDÆUS, *Hoogleeraar der Oosterfche Taalen te Bonn. Beneffens twee Aanhangzels, behelzende de gevoelens van de Hoogleeraren* DÖDERLEIN *en* LESS, *over dezelve Geschiedenis. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht en Amsterdam by* G. T. van Paddenburg en Zoon, *en* M. Schalekamp, 1791. *Behalven de Voorreden, 79 bladz. In gr. octavo.*

In dit Stukje, oorspronglyk een Academisch Strydschrift, 't welk een Roomsch Hoogleeraer, (die het uitlegkundige met meer oordeel en vrymoedigheid behandelt, dan gewoonlyk in die Kerk plaets heeft,) vind men vry beknopt by een verzameld, het merkwaerdigste dat voor en tegen de Geschiedenis, van 's Heilands Verzoeking in de Woestyn, aengevoerd word; en de voornaemste wegen, welken de Uitleggers inslaen, om dit Euangelische verhael oordeelkundig verstaenbaer op te helderen, of althans in zodanig een licht te plaetzen, dat de daer in voorkomende duisterheden enigzins afnemen, of verdreven worden.

Ten dien einde brengt de Hoogleeraer, na ene algemene aenmerking over het geschiedverhael, in de eerste plaetze te berde, de zwarigheden, die deszelfs geloofwaerdigheid belemmeren. Vervolgens geeft hy ene letterkundige verklaring van de geschiedenis, als ene wezenlyke geschiedenis beschouwd, die hem den weg baent tot het afwenden der zwarigheden, welken hy voorts stukswyze nagaet, en op de gegeven verklaring grootlyks uit den weg tracht te ruimen. — Dan, wel bezeffende, dat zodanig ene letterkundige verklaring, hoe omzichtig ook voorgesteld, velen niet voldoen zal; als wenschende ene andere soort van ontvouwing van dit zeldzaem voorval, waer

waer by geen Duivel meer ten voorſchyn komt, te hooren voordragen, zo verledigt hy zich wyders tot het ontvouwen en beoordeelen van twee andere wyzen, waerop men zich de zaek voorſtelt; en langs welke wegen de geopperde zwarigheden gemaklyker tegen te gaen zyn.

Hieromtrent komt eerst in opmerking, dat men dit verhael beſchouwt, als behelzende geen wezenlyke geſchiedenis, maer een verſlag van een gezicht in den droom; doch daertegen zyn, gelyk hy toont, te gewigtige bedenkingen, om die uitlegging goed te keuren. — Aenneemlyker ſchynt hem toe het gevoelen van hun, die in dezen wel denken op ene ware geſchiedenis en daedlyke verzoeking, maer dezelve bepalen tot ene bloot inwendige verzoeking; voortſpruitende uit onwillig invallende gedachten, die by voorkomende gelegenheden ontſtaen. — Wyders maekt hy ook nog gewag van het denkbeeld, dat de hier zo genoemde Satan een Joodsch Priester geweest zou zyn, dat by hem gene opmerking verdient; als niets anders dan de gedaente van een Roman hebbende. (*)

By manier van *Aenhangzels*, deelt de Vertaler hier tevens nog mede het gevoelen van den Heer *Döderlein*, in zyne *ausſerleſene Theologiſche Bibliothek*. II. 681, en volgg.; mitsgaders dat van den Heer *Less*, in zyne *Sontags-Evangelia*, uitgegeven 1776, en zyne daerop volgende *Zuſäze*, in 't jaer 1781, gemeen gemaekt. — De Heer *Döderlein*, een bericht gevende van de Leerredenen van den Heer *Moſche*, meld ons, dat die Leeraer, het denkbeeld van een Droomgezicht wrakende, de gewoone letterkundige verklaring, (doch met ter zydeſtellinge van buitenſpoorigheden,) houdende, dit verhael voordraegt, als behelzende ene zichtbare verſchyning en uitwendige verzoeking van den Duivel. Hiertegen nu ſtelt hy enige bedenkingen, en beweert, dat alles gemaklyker te verklaren zy, indien men ſtelle, dat de verzoeking, zonder deelneming des Duivels, alleen in de ziel van Jeſus gebeurd is; als beſtaende, „ in inwendige be-

„ wee-

(*) Volgens ene aentekening des Vertalers beſchouwt Dr. *Seiler* dit gevoelen, ſchoon hy 't afkeure, echter gematigder, in zyn *grösſre Bibliſche Erbauungsbuch*; en in de Voorreden meld hy ons dat Dr. *Roſenmüller*, in de *derde* uitgave zyner *Scholia in N. T.* deze manier van verklaren werklyk aengenomen en voorgeſproken heeft.

Digitized by Google

„ weegingen tot, of opwellingen van, verſcheidene ſoorten „ van zonden, die Jeſus in zich zelven bemerkte, en die „ niet ſlechts in de verbeelding, maar werklijk geſchied„ den." —— Wat wyders den Heer *Less* betreft; in de eerſte uitgave van 't opgenoemde Werk maekte hy nog een onderſcheid, tusſchen ene *inwendige* verzoeking, in de voorafgaende veertig dagen, geduurende welken Jeſus, door ene inwerking des Satans op zyne ziel, door allerleie zondige gedachten en driften aengevallen werd; en ene *uitwendige* verzoeking, welke de Satan vervolgens in ene zichtbare gedaente werkſtellig maekte. Dan, by ene latere vermeerderde en verbeterde uitgave, vond hy dit laetſte gedeelte zyner uitlegginge genoegzaem geheel verwerpelyk; en was van oordeel, dat men het laetſte zo wel als het eerſte te verklaren hebbe, van ene *inwendige* verzoeking des Satans, die op het einde der veertig dagen herhaeld en verſterkt werd. —— —— 'Er is dus, volgens *Leſs*, in onderſcheidinge van *Döderlein*, ene *werklyke* verzoeking van den Duivel, doch niet *uitwendig* en zichtbaer, maer door *ingeving* van zondige gedachten en driften. —— Men ſchynt, niet tegenſtaende de uitſpraek, Heb. IV. 15, *dat Christus, hoewel zonder zonde, verzocht is geweest, gelyk als wy*, die bloot ſtaen voor verzoekingen, ontſtaende uit onwillig invallende gedachten, veelal bevreesd te zyn, voor het denkbeeld, *dat de ziel van Jeſus voor zondige voorſtellingen vatbaer geweest zou zyn.* Dan dit neemt *Leſs* niet weg met alles te brengen tot ene ingeving des Satans, en deszelfs geheime onzichtbare werking. Men kan toch, (zo als de Vertaler met recht opmerkt,) even betaemlyk van Jeſus denken en ſpreken, „ wanneer men, zonder onmiddelijke werkingen des Sa„ tans aan te neemen, onderſtelt, dat die gedachten in „ de ziel des Zaligmaakers hervoortgebragt wierden, en „ ontſtonden uit de uitwendige omſtandigheden, waarin „ Hij zich telkens geplaatst vond. Immers is 'er geene „ meerdere, zo geene mindere, zwaarigheid in, dat men „ zegge: JESUS zij door uiterlijke omſtandigheden tot de „ genoemde zonden verzocht, dan dat men beweere, dat „ zulks door onmiddelijke werkingen des Duivels geſchied „ zij."

Digitized by Google

Wy zullen elkanderen wederzien. Eene Zamenſpraak, benevens eene Elegie. Door J. J. ENGEL. *Naar den tweeden verbeterden, en met een Aanhangzel vermeerderden druk; uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſteldam by* M. de Bruyn, 1791. *Behalven de Elegie*, 192 *bladz. In gr. octavo.*

Het ſtrelende gevoelen, dat Godvruchtige zielen, hier in den tyd naeuw aen elkander verbonden, Ouders en Kinderen, Echtgenooten, Nabeſtaenden of Boezemvrienden, elkander, in den ſtaet der toekomende gelukzaligheid, kemelyk en zuiver aendoenlyk zullen ontmoeten, komt den Mensch, bovenal den Christen, by 't gemis van teergeliefde panden, zo inneemlyk voor, dat hy 't veelal gretig omhelze. —— Dan, een bedaerd overdendenken van de gronden, waerop die byzondere verwachting ſteunt, doet hem wel eens wankelen; zyne hoop verflaeuwt, en die zoete troost verliest de voorige ſterkte; om dat hy ene voldoenende zekerheid mist, en dit denkbeeld meer als aengenaem en wenschlyk, dan als bondig beredeneerd, of duidelyk geopenbaerd beſchouwd. —— Zulks heeft velen van tyd tot tyd genoopt, om dat gevoelen; 't welk men zo gaerne wenscht gevestigd te zien, opzetlyk na te gaen, en ernſtig te overwegen, in hoe verre het mogelyk zy, om des aengaende een gevestigden grond, zo al niet van volkomen zekerheid, ten minſte van hooge waerſchynlykheid te erlangen. (*) —— Ene vernieuwde pooging hier toe verleent dit Geſchrift, behelzende, (na ene voorafgaende treffende Elegie, waerin de Dichter zich met die hoop troost,) ene ernſtige *Zamenſpraek* over dit gewigtige onderwerp; die achtervolgd word, van een *Antwoord*, op eene vriendelyke beoordeeling der voorgaende Zamenſpraek; en waerby nog komt een *Aenhangzel*, behelzende ene nadere uitbreiding van etlyke byzonderheden, tot dit onderwerp betreklyk, die deels verhandeld, en deels met opzet overgeſlagen zyn, als

(*) Men zie over dit onderwerp, hoewel in een uitgeſtrekter bedoelde, te weten, *Of de Gelukzaligen elkander in het toekomende Leven weder zullen kennen?* ene weluitgevoerde Leerreden van den Eerwaerden CELLARIUS, waervan wy gewag gemaekt hebben in de *Alg. Vad. Letteroef. III. D. bladz.* 489.

Digitized by Google

als zulx gewigtig of genoegzaam tot loutere gisſingen behoorende. —— De Heer *Engel* heeft dit onderwerp met veel oplettendheid behandeld, en vry overtuigend getoond, dat 'er gegronde reden zyn, om te beweren, dat de waerſchynlykheid die aengename verwachting ten hoogſte begunſtigt. Een en ander treffend ſtael zouden wy, hiervan, ligtlyk kunnen aenvoeren, daer de levendige en innemende ſchryfwyze van dit ſtukje wel toe geſchikt is: dan wy oordeelen den Leezer meer dienst te zullen doen, met hem de aeneenſchakeling van des Autheurs redeneertrant voor te dragen; waer toe ons dezelve ene gereede aenleiding geeft, door die, in den aenvang zyner beantwoordinge eniger bedenkingen, ter meerdere duidelykheid te plaetzen.

Na, in de eerſte plaetze, als ene vooraf uitgemaekte zaek bewezen te hebben, „ dat wij, in het toekomende „ in gezellige verbindtenis ſtaan zullen met andere zede„ lijke wezens; en dat wij beſtemd zijn, om het naauwst „ te verkeeren met wezens van ons eigen zoort;" zo bouwt hy zyne hoop des wederziens op de volgende gronden.

„ De wensch, om met de voornaamſte voorwerpen onzer lievde eens weder vereenigd te worden, is allen gemeen, en ontſpringt uit eene onverdelgbaare neiging onzer natuur. Maar in onze natuur kan geene neiging voorhanden zijn, voor welke de Voorzienigheid geene volkomene bevrediging beſtemd heeft.

„ Wederverëeniging is niet alleen iets dat wij wenſchen, maar onbetwistbaar iets wenſchenwaardigs, en dus een mogelijk goed gevolg onzer aardſche verbindtenisſen, die wij billijk zo wel aan eene godlijke zamenvoeging toeſchrijven, als alle andere ſchikkingen in de waereld. Indien aan dit goed gevolg niets in den weg ſtaat, dan behoort het gewis tot de oogmerken Gods, die alle mogelijk goed wil. En wat zou het zijn, het geen dezen wil in den weg ſtondt?

„ Eeuwige ſcheiding zou een eeuwig kwaad zijn. Duurt zij maar een tijd lang, dan is zij alleen eene voorwaarde van groote toekomſtige vreugden, die zonder haar geen plaats zouden hebben. Eeuwig kan zij dus niet duren, of die eeuwige duur moest de noodzaakelijke voorwaarden van nog hoogere vreugden en voordeelen zijn. En welke vreugde en voordeelen kon deze voorwaarde geven?

„ Niets van alles wat wij hier bezitten, niet eens des zelv-

Digitized by Google

zelvde werktuigen onzer zielen, neemen wij met ons in de andere waereld over. Krijgen wij onze gelievden weder, dan blijvt ons een wezenlijk voorwerp uit dit leven over, en wel het eenigſte, dat ons bij mogelijkheid overblijven kan. Maar zo niet, dan behielden wij niets als de bloote erinnering aan het voorledene, en ons toekomſtig aanwezen hadt dan volſtrekt niets met het tegenwoordige gemeen. In het eerſte geval is 'er, onbetwistbaar, meer zamenhang in onze lotgevallen; men ontdekt meer een plan in dezelve, en eene naauwere betrekking tusſchen ons tegenwoordig en toekomſtig leven.

„ De naauwere verbindtenisſen des gemoeds hebben den krachtigſten invloed op onze zedelijke vorming. Deze nu, en de uit dezelven ontſtaande vatbaarheid voor het genot van hemelſche goederen, zou zekerlijk een blijvend goed gevolg zijn, ook in geval eener eeuwige ſcheiding: doch deze verbindtenisſen kunnen ook *zelven* een hemelsch goed voor ons worden, en eene gedurige onmiddelbare bron van ons toekomſtig geluk. Zij beantwoorden dierhalven oneindig meer aan de ſchikkingen en oogmerken der hoogſte wijsheid en goedheid, welke door ieder middel, niet het minſte, maar het meeste goed zoekt te bereiken.

„ Echte vriendſchap, dezulke naamellijk, die zich op deugd grondt, is uit haren aart niet alleen voor eeuwige voortduring vatbaar, maar dezelve ook volkomen waardig. Dit geevt aan haar eene inwendige beſtemming voor de eeuwigheid. Indien nu zulk eene vriendſchap nogthands even zo vergänglijk was, als alle de andere ijdelheden van dit leven; dan ſtemde haar wezenlijk lot met hare natuurlijke beſtemming niet overeen; dan hadt zij, wat de mogelijkheid betreft, eene ten uiterſten hooge, maar wat hare wezenlijkheid betreft, (hare toevallige werkingen afgerekend,) eene zeer middelmaatige waarde; en, indien men daar van eenmaal overtuigd was, dan deedt men bijna voorzichtig, wanneer men zich, zo veel mogelijk, voor alle tedere verkleefdheid wachtte, om zich *hier* en *dáár* de zo bittere ſmart der ſcheiding te beſparen.

„ Het verdienſtelijk doen en lijden eener lievderijke ziel kan geene meer geſchikte belooning vinden, dan die onmiddelbaar uit dezelvde betrekkingen ontſpringt, waarin zij zo verdienſtelijk gehandeld of geleden heeft. Welke zaligheid verſchaft niet het zien van zulke volmaaktheden, waartoe men zelf aanleiding gegeven, welker wasdom

men

Digitized by Google

men zelf bevorderd heeft? Is niet onze neiging tot een voorwerp des te ſterker, hoe meer wij ons reeds jegens het zelve verdienſtelijk gemaakt hebben? En is zij vooral dan niet allerſterkst, wanneer het ons groote inſpanningen en opofferingen kostte?

„ Zaligheden, die onmiddelbaar uit ons lijden ontſpringen, zullen ons ook de goedheid en wijsheid der dikwijls zo donkere wegen van Gods Voorzienigheid buiten twijfel in een veel helderer licht plaatzen, dan dezulke, die maar van verre, of liever eigenlijk in het geheel niet, uit ons lijden volgen, en alleen willekeurige belooningen zijn. Hoe zalig zullen wij eens zijn in het genot van gemeenſchaplijke vreugde na gemeenſchaplijk lijden! Hoe zal men daar dit lijden zegenen, waarin men ten deele zijne vreugde onmiddelbaar gegrond voelt!

„ Onze toekomende lotgevallen zullen onbetwistbaar overeenkomſtig de behoevten onzer zedelijke natuur ingerigt zijn; zullen elke zedelijke volkomenheid begunſtigen. Zo zijn eene onkreukbaare trouw in het onderhouden zijner verbindtenisſen, en eene werkzaame dankbaarheid voor genootene liefde voortreflijke deugden, die van het voorwerp, waaromtrend zij werken, en van de gelegenheid om zich by voortduring te uiten, niet voor eeuwig beroofd kunnen worden. Dierhalven kunnen onze tegenwoordige tedere verbindtenisſen niet voor eeuwig ophouden, even zo weinig, als in onze toekomſtige eene gedurige onbeſtendigheid heerſchen kan.

„ Uit deeze beſchouwingen volgt, naar mijne gedachten, dat eene wedervereeniging met onze lievelingen, in de daad, voor ons toekomſtig geluk, in het geheel geene onverſchillige, maar veelmeer eene ten uiterſten gewigtige omſtandigheid zij; dat daardoor tevens een volkomener zamenhang, eene veel naauwere wederzijdſche betrekking tusſchen dit en het volgend leven ontſta; dat dus de zo reikhalzend verlangde wedervereeniging, naar alle waarſchijnlijkheid mede in het groote plan der Voorzienigheid behore. Wij kunnen van de hoogſte wijsheid en goedheid niet anders hopen. De Rede zelve geevt aan deze hoop van ons hart hare ganſche goedkeuring. Eene eeuwige ſcheiding is wel op zich zelve mogelijk: maar dit is ook alles, en men heeft verder geen ſtelligen grond, om voor dezelve te vreezen."

Digitized by Google

Het Verband tusſchen het Leven en de Ademhaling, of Proefondervindelyk Onderzoek nopens de Uitwerkingen van het Verdrinken en Wurgen; alsmede van verſcheide ſoorten van Luchten op leevende Dieren, enz. enz. door E. GOODWYN, M. D. *Uit het Engelsch vertaald door* F. W. VAN DER LEEUW, M. D. *Anat. & Chir. Lector te Dordrecht, enz. Te Dordrecht by* P. van Braam, 1790. *In gr. octavo, 106 bladz.*

Van een wezenlyk aanbelang, voor Lieden van de Konst, is dit Proefondervindelyk Onderzoek, nopens de uitwerkingen van het Verdrinken en Wurgen, enz. door den ſchranderen en geleerden Doctor GOODWYN, met de uiterſte nauwkeurigheid en onzydigheid in het werk geſteld, ten einde daar uit niet alleen het noodzakelyke verband, tusſchen het Leven en de Ademhaling te betoogen; maar ook teffens, om eene tot nog toe niet algemeen bekende handelwyze, ter redding van ongelukkig ſchynbaar geſtorvenen aan de hand te geven, en de ziekte zelve eene behoorlyke plaats in de Geneeskundige Werken aan te wyzen.

Het zal onzen Lezeren, zo wy vertrouwen, niet onaangenaam zyn, in een korte ſchets te kunnen zien, hoedanig de Autheur het onderwerp behandeld, en de voornaamſte gevolgtrekkingen, die hy uit de gedaane Proefnemingen afleid.

Na eene korte Inleiding, over de onzekere tekenen van Leven en Dood; ſtrekt de eerſte Afdeeling, om de algemeene uitwerkingen der in- (liever onder) dompeling op levende Dieren te bepalen. Hierin word met Proeven onderzogt, 1. de veranderingen, welke by levende Dieren plaats vinden, geduurende dat zy onder water gedompeld zyn, en den ſtaat der inwendige deelen, na dat het lighaam daar uit genomen is: 2. aangetoond op welke wyze het water in het lighaam komt, en welke byzondere werking en verandering daar door veroorzaakt worden. Het gevolg hier van is, dat het water, het zy *rechtſtreeks*, door in het lighaam der Longen te dringen, of *by gevolg*, door den ingang aan de dampkrings-lucht te beletten, alle de opgetelde uitwerkingen te wege brengt.

Dit word nu in de 2de Afdeeling nader onderzogt, en uit de genomen Proefnemingen blykt, dat het water alle die veranderingen, die 'er by Drenkelingen plaats hebben, in-

Digitized by Google

middelyk veroorzaakt, door aan de dampkrings-lucht den ingang af te sluiten. Waarop in de derde en vierde Afdeeling volgt, een nauwkeurig Onderzoek, ter bepaling van de Scheikundige uitwerking der lucht op de Longen in de ademhaling; ten einde daaruit te ontdekken, welke veranderingen in het lighaam, door een gevolg van de beroving der lucht ontstaan moeten, waaruit dan de Autheur deze gevolgtrekking maakt, dat de Scheikundige verandering, welke het bloed by de ademhaling in de Longen ondergaat, aan het zelve eene prikkelende eigenschap geeft, door welke het geschikt is, om het linker oor en holligheid van het hart tot zamentrekking op te wekken, — en welke eigenschap ter behoud van het leven, en de gezondheid van het lighaam, noodzakelyk vereischt word.

De 5de Afdeeling is bestemd tot onderzoek van de natuur der ziekte, welke door het verdrinken, enz. veroorzaakt word; deze oordeelt onze Schryver, uit de voorverhaalde Proeven, te bestaan in eene *zwartbloedigheid*, waarom hy dan ook de ziekte met den naam van *Melanæma*, (zwart-bloed) bestempelt.

In de 6de afdeeling, word de staat van het lighaam in deze ziekte onderzogt, en de middelen, om te weten, of het zelve levend of dood zy.

De 7de dient ter aanwyzing van de beste middelen, om de ziekte te herstellen. Hier wykt de Autheur van onze gewoone geneeswyze, voor het grootste gedeelte, af, en, na eene langzamerhand toenemende warmte aangeraden te hebben, oordeelt hy het ten uitersten noodzakelyk, om door middel van een hier beschreeven en afgebeeld Werktuig, het ingedrongen water uit de Longen op te zuigen, en teffens, door dat zelfde Instrument, de vereischte lucht ter verbetering van het bloed, tot prikkeling van het hart en de vaten, en ter bevordering van de ademhaling, door de luchtpyp in te brengen.

Dit zy genoeg, om de weetgierigheid onzer Landgenooten op te wekken, ten einde het Werkje zelve met oordeel en oplettendheid door te lezen. Wy voor ons bekennen, in zulk een kort bestek nimmer zo veele nuttige zaken over deze stoffe aangetroffen te hebben, en verwonderen ons dienhalven geenzins, dat de loffelyke *Human Society* te Londen deze verhandeling haren Eerprys waardig geoordeeld heeft: terwyl wy, met ongeduld, het Werkje van den Heer KITE, als hierby behoorende, uit handen van den zeer geleerden Heer Vertaler, te gemoet zien.

Digitized by Google

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER's tweede Genootschap. *Achtste Stuk, bevattende een Antwoord op de Vraag in de Natuurkunde, uitgeschreven voor den Jaare* 1784, *en waaraan de Gouden Eerprys is toegewezen in den Jaare* 1787. *Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1790. *Eene Fransche Verhandeling, met eene bygevoegde Nederduitsche Vertaaling, enz.* 389 *bladz. In gr. quarto.*

Het Vraagstuk door 't Genootschap uitgeschreeven luidt aldus: „ Hoe verre kan men, uit den bekenden „ aart der Fossilia, uit de liggingen, waarin dezelven ge„ vonden worden, en uit het geen verder van de voor„ leedene en tegenwoordige gesteldheid der oppervlakte „ van den Aardkloot bekend is, volgens onbetwistbaare „ grondbeginzels afleiden, welke veranderingen of alge„ meene omwentelingen de Aardkloot aan zyne oppervlak„ te ondergaan hebbe, en hoe veele eeuwen 'er zederd „ dezelven moeten verloopen zyn?" Ter beantwoordinge deezer Vraage stelt de Heer *Burtin*, de Schryver der hiermede gemeen gemaakte Verhandelinge, zig voor, byeen te verzamelen de ontdekkingen, raakende de *Fossilia* of Delfstoffen, (de lichaamen, die in het aardryk beslooten zyn,) welken wy aan de waarneemingen te danken hebben, die in orde te brengen, en daaruit af te leiden de onmiddelyke en noodwendige gevolgen, welken derzelver aaneenschakeling vertoont, raakende de beschouwkunde van onzen Aardkloot. Zyn verder oogmerk is, dat alles te doen dienen, tot eene ganschlyk voldoenende betooging van eene algemeene omwenteling des Aardkloots, veel aanmerkelyker en veel ouder zelfs, dan die van den zondvloed, ten tyde van Noach voorgevallen. Hiertoe is dit Vertoog, behalven de Inleiding, die de delfstoffen in 't algemeen beschouwt, in acht Hoofdstukken verdeeld.

De drie eerste Hoofdstukken gaan over de *toevallige delfstoffen* in 't algemeen, welken vervolgens afzonderlyk beschouwd worden, als bestaande uit *dierlyke versteeningen* en *gegraaven plantgewassen*, waar nevens het vierde de *natuurlyke delfstoffen*, zo van den eersten als tweeden rang, bepaaldlyk ten onderwerp heeft. In de voordragte hiervan is de Heer *Burtin* zeer naauwkeurig, waar door dit gedeelte ruim de helft der Verhandeling beslaat. Zulks is wel wat uitvoerig voor hun, die zig reeds op de beoefe-

ning

Digitized by Google

ning der Delfstofkunde toegelegd hebben; dan 't is voor min ervaaren in die Weetenschap van een weezenlyken dienst, als behelzende eene wel ingerigte handleiding ter kennisse der *delfstoffen*; waardoor men gereedlyk kan nagaan de tot nog daaromtrent gemaakte waarneemingen, die ten grondslage der verdere overweegingen moeten strekken. —— Zyn Ed. gaat hierop in het vyfde Hoofdstuk over ter beschouwinge van *des Aardkloots oppervlakte*; en zyne voorstellingen deswegens dienen grootlyks ter bevestiginge van het thans vry algemeene gevoelen der Geleerden, dat de uitwendige gedaante van des Aardkloots oppervlakte zeer veel gelykvormigheid heeft met de gedaante van den bodem der Zee; hoewel, over 't geheel genomen, met dit verschil, dat hoe meer de Zee zig van de Landen verwydert, hoe meer die bodem zig verlaagt, en het Land, integendeel, zig, hoe verder van de Zee, hoe meer verhoogt. —— Vermits nu deeze gelykvormigheid aanleiding geeft, om te denken op eene groote omwenteling, en wel hierin bestaande, dat het tegenwoordige oppervlak des Aardryks eertyds de bodem der Zee geweest zy, en dat de Zee al voortvloeiende, geweeken zynde, het Aardryk in zo verre droog gelaaten hebbe, als het vervolgens bevonden is; zo komt natuurlyk voorts in overweeging wanneer zulk eene omwenteling gebeurd zoude zyn. Dit doet den Heer *Burtin* het zesde Hoofdstuk schikken ter overweeginge *van den algemeenen Watervloed van* Noach; *en eenige andere omkeeringen, waarvan de Historien gewag maaken*, waaronder egter het verhaal van *Mozes*, wegens den *Zondvloed*, alleen gezette opmerking vordert. —— Dan daar dit voorval, schoon zekerlyk gebeurd, hoe 't ook verklaard worde, de waargenomen verschynzels, zyns oordeels, niet oplost, zo verledigt hy zich, in het zevende Hoofdstuk, ter naspooringe *van de omwentelingen en aanmerkelyke veranderingen, welken de oppervlakte des Aardkloots ondergaan heeft, daar men de bewyzen van vindt in de delfstoffen en derzelver plaatzing*. Het door hem, daaromtrent beweerde komt hoofdzaaklyk hierop uit.

In de eerste plaats duiden ons de *toevallige delfstoffen* aan, dat 'er eene omwenteling geweest is, waardoor ons vaste land en een groot getal eilanden gemaakt zyn van den bodem eener Zee, die dezelve, als een algemeene Oceaan, eene lange reeks van eeuwen bedekt had.

Hier benevens toonen ons de *natuurlyke delfstoffen*, dat zy zig niet in den staat van eene *primative* schepping be-

Digitized by Google

vinden, maar afkomſtig zyn van omwentelingen, ouder dan het gemelde verblyf van den Oceaan op den Aardkloot, en by gevolg meer agterwaards in den nagt der tyden, dan de bovengemelde groote omwenteling, daar de toevallige delfſtoffen van getuigen: des 'er veelligt reeds vaste landen beſtonden, eer de Oceaan den Aardkloot, als boven geſteld is, bedekte.

Wyders beſpeurt men, als men de *toevallige delfſtoffen*, (waaronder men geen verſteeningen, die tot het Menschlyk lichaam behooren, en naastdenkelyk ook geen Vogelſteenen, maar wel andere dierlyke verſteeningen en gegraaven Plantgewaſſen ontdekt,) naauwkeurig beſchouwt, dat ze, voor 't grootſte gedeelte, geenszins behooren tot de hedendaagſche leevende ſoorten; en dat de tegenwoordige dieren en plantgewaſſen eene *nieuwe generatie* zyn, verſchillende van die geenen, waarvan de delfſtoffen ons de overblyfzels bewaard hebben. Dit gaat zo verre dat het getal der delfſtoffen, zo van het dier- als planteryk, waarvan wy de origineelen kunnen vermoeden, volſtrekt niet is, in vergelyking met het getal der ſoorten, waarvan wy niets nabykomends vinden, onder de bekende leevende lichaamen. De bovengemelde groote omwenteling zal des de toenmaalige *generatie* vernietigd hebben; en hier op is dan eene *nieuwe generatie* gevolgd, welke de Schepper voortgebragt heeft.

Het nagaan deezer gemelde verſchillende ſoorten van *toevallige delfſtoffen*, als overblyfzels van het toenmaalige plant- en dierenryk, doet ons verder ook zien, dat de aloude Oceaan den geheelen Aardkloot niet bedekte, maar dat 'er nog hier en daar vaste landen of eilanden waren; welken, hoewel, (zo min als de vaste landen, die veelligt al vroeger beſtonden,) door geen Menſchen bewolkt, en vermoedelyk van geen Vogelen voorzien, egter Plantgewaſſen voortbragten, en, gelyk de Zee door Zeedieren, door Landdieren bewoond werden. En ten opzigte deezer Dieren vindt men reden om te vermoeden, dat, ten minſten, zommigen van dezelven, onder den rang van verſtandige weezens behoorden, en zo onvernuftig niet geweest zyn, als hunne gevonden delfſtoffyke beenderen, wanneer ze met die der tegenwoordige *generatie* vergeleeken worden, ons dezelven wel zouden doen voorkomen.

By de verklaaring en ontvouwing van 't een en ander, heeft de Heer *Burtin*, beſtendig, en wel inzonderheid, het oog op de beweerde groote omwenteling; dan hy ſlaat te-

vens

Digitized by Google

zyns gade, dat 'er van tyd tot tyd ook anderen geweest zyn, die het haare toegebragt hebben, tot het veroorzaaken der verſchynzelen, welken ons de delfſtoffen uitleveren. Hy brengt dezelven ten minſten tot *vier omwentelingen*, die *min* of meer aanmerkelyk zyn; waarvan 'er *drie*, zyns agtens, bevestigd zyn door verſcheiden toevallige delfſtoffen, en de *vierde* door de Heilige Schrift in het verhaal van den Zondvloed. En hieraan hegt hy vervolgens eene nevensgaande verklaaring van de werkende oorzaaken, die voorts den Aarbodem nog dagelyks blyven veranderen, waar mede het zevende Hoofdſtuk afloopt.

Na dit alles blyft de beantwoording der Vraage, *hoe veele eeuwen 'er zedert die vroegere omwentelingen verloopen moeten zyn*, nog over; en dit doet den Heer *Burtin*, in 't laatſte of achtſte Hoofdſtuk, ten beſluite, eenige bedenkingen voorſtellen, nopens *den Ouderdom des Aardkloots*. —— Volgens zyne opmerking kan men, uit het aengevoerde, wegens de delfſtoffen, en de voorgevallen omwentelingen, volſtrekt geen berekening van eeuwen opmaaken; maar alles toont, dat die *groote omwenteling*, die de zeeën in landen veranderd heeft, baarblyklyk van vroeger datum zy, dan de ſchepping van den Mensch. Maar is ze kort te vooren, of al eenige eeuwen vroeger, gebeurd? Dit is niet te bepaalen: dan alle de opgemelde verſchynzels geeven gronds genoeg om te beweeren, dat 'er, vóór die *omwenteling*, veele eeuwen verloopen zyn. Alles loopt te zamen, om ons te verzekeren, dat de Oceaan, vóór die omwenteling, eene lange reeks van eeuwen, in bezitting van deeze landen geweest is; en met reden te doen vermoeden, dat de aloude zeeën meer dan eenmaal de landen moeten ingenomen en verlaaten hebben: waardoor, en geduurende welk verloop van eeuwen, die verſchynzels, welken ons eene zeer verafgelegene oudheid aankondigen, ontſtaan kunnen zyn. —— Tot dus verre brengen hem, zynes oordeels, de tot nog bekende waarneemingen over dit onderwerp; maar ze geeven voorts niets aan de hand, waarop men eene bepaalende berekening van eeuwen, raakende den ouderdom des Aardkloots, zou kunnen vestigen. Alleenlyk ontdekt men, hoe diepzinniger men het waargenomen overweegt, en hoe naauwkeuriger men de aloude werkingen der natuure naſpeurt, des te duidelyker, dat men nog ſteeds verder agterwaards gaat, en onzen Aardkloot eene oudheid moet toeſchryven, waarvan onze geest de grenspaalen niet bereiken kan. —— De Heer *Burtin*, wel bezeffende, dat veelen

Digitized by Google

dit zyn gevoelen onbeſtaanbaar zouden agten, met het verhaal der Scheppinge, Gen. I., legt het 'er voorts op toe, om te toonen, dat het integendeel zeer wel daarmede overeenkomt. Naar zyne verklaaring melden ons de twee eerſte verzen van dat Hoofdſtuk, de Schepping van 't Heelal in alle deszelfs deelen, en den ſtaat, waartoe de Aardkloot gekomen was, door die groote omwenteling; welke de geheele oppervlakte des Aardkloots 't onderſte boven gekeerd heeft, en waardoor de geheele toenmaalige *generatie* vernietigd is geworden. Hierop is dan gevolgd de vernieuwing, herſtelling, of wederſamenſtelling, of, zo men liever wil, (*la regenaration*,) de *wedergeboorte* van onzen Aardkloot, waarvan *Mozes* in het verdere beloop van dit Hoofdſtuk gewag maakt. —— Wyders voegt hy daarnevens eene wederlegging der gronden, op welken anderen beweeren, dat onze Aardkloot van geen zo hoogen ouderdom zy, en dat men denzelven niet hooger hebbe te doen klimmen, dan tot een verloop van ongeveer 58 eeuwen, welken zedert de ſchepping des menſchen verſtreeken zyn.— En ten laatſte beſluit hy zyne Verhandeling met de opgave eener affchetzinge van het vervolg der tydmerken, tot welken, naar het gevoelen in deezen door hem beweerd, gebragt moeten worden, de verſchillende veranderingen of omwentelingen van onzen Aardkloot, beginnende met de nieuwſten, en agtervolglyk terug wykende tot de geenen, die voor ons gezigt gaan verdwynen, in den afgelegenſten nagt der tyden.

'Er is, in de ontvouwing van dit alles, zeer veel, dat de opmerkzaamheid der Leezers natuurlyk tot zig trekt, en waarvan de navorſchers der Delfſtoffen met vrugt gebruik kunnen maaken; zo ten aanzien der waarneemingen, als van verſcheide daarop gegronde bedenkingen. Maar te gelyk zal men 'er veele gewaagde ſtellingen in ontmoeten, die ver van beweezen zyn, hoe ſterk de Heer *Burtin* 'er zig ook over uitdrukke. Zyn geheele denkbeeld van die algemeene groote omwenteling, welke een doorgaanden invloed bykans op alle zyne voorſtellingen heeft, is eer eene hypotheſe of vooronderſtelling, dan eene beweezen waarheid, te noemen: en zulks heeft vooral niet minder plaats in zyne verdere voordragt van de eene op de andere volgende omwenteling, waarin zig zo veel willekeurigs opdoet, dat men t'over rede hebbe om zig te verwonderen, dat zulks gevonden worde, in het Geſchrift van iemand, die geſtadig ſpreekt van betoogen en onderſtellingen te wraaken.

Digitized by Google

ken. Vreemd is het dat de Heer *Burtin*, onder het voorwenden van eene (*demonſtration tout a fait rigoureuſe*) ganſchelyk voldoende betooging te geeven, ons tragt te beduiden, dat het tegenwoordige Plant- en Dierenryk eene nieuwe *generatie* zou weezen, geheel onderſcheiden van die, welker overblyfzels, door eene oude algemeene omwenteling, in de ingewanden der aarde, in den ſtaat van delfſtoffen, bedolven zyn: en nog vreemder dat zodanig een Schryver zig laat vervoeren om te gisſen, dat de Dieren, welken den vroegeren Aardkloot bewoonden, verſtandige ſchepzels geweest zouden zyn, die zelfs vernuftige werkzaamheden zouden hebben kunnen oefenen. —— Die zich zo toegeeft in gisſingen kan 'er ook ligt toe vervallen, dat hy vooronderſtellingen voor beweezen waarheden houde.

Ter gelegenheid van het afgeeven deezer Verhandelinge heeft de Heer *van Marum* te gelyk gemeen gemaakt, eene *Beſchryving der Beenderen van den Kop van eenen Viſch, gevonden in den St. Pietersberg by Maaſtricht, en geplaatst in* TEYLER'S *Muſeum*: welke beſchryving, dit overblyfzel nader verklaarende, ook door twee nevensgaande Plaaten opgehelderd wordt. Volgens het geen de Heer *van Marum* deswegens meldt, behoort het Dier, welks overblyfzels door hem nagegaan zyn, volgens de rangſchikking van *Linnæus*, onder het geſlacht der *Dolphynen*; doch het ſoort is onbekend. Even zo is 't, gelyk hy voorts nog aantekent, gelegen, met eene groote menigte van overblyfzelen van Zoöphyten, Schelpen en andere Zeedieren, uit den St. Pietersberg en den omtrek van Maaſtricht opgegraaven, en in TEYLER'S Muſeum bewaard. Onder die allen is 'er naauwlyks één enkel overblyfzel te vinden, dat thans zyne overeenkomſtige ſoort heeft. —— Van zulke en andere waarneemingen van die natuur, zou de Heer *Burtin* wel een beſluit willen trekken, tot zyn begunſtigd denkbeeld van eene *nieuwe generatie*, waarvan we boven gewag gemaakt hebben: doch daar het zeer wel waar kan weezen, dat 'er etlyke *verlooren ſoorten* zyn, en 't niet onmogelyk is, dat 'er nog *ſoorten daadlyk beſtaan*, die ons niet onderſcheiden genoeg bekend zyn, zo leveren dusdanige waarneemingen geen vasten grond tot het opmaaken van een ganschlyk voldoenend betoog, maar alleen tot het vormen van ſtoutmoedige gisſingen.

Digitized by Google

Amſterdam, in zyne Geſchiedenisſen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenſtaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beſchreeven. Om te dienen ten vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Hiſtorieſchryver der Stad. Vyftiende Stuk. Te Amſterdam en Harlingen by* P. Conradi *en* V. van der Plaats, 1788. *In gr. octavo, groot* 320 *bladz. Zestiende Stuk*, 1789. *groot* 272 *bladz. Zeventiende Stuk*, 1789. *groot* 220 *bladz. Achttiende Stuk*, 1790. *groot* 263 *bladz.*

In het Eerſte Stuk des Vierden Deels van onze *N. Alg. Lett.* (*), hebben wy eenig verſlag gegeven van het Veertiende Stuk deezer Beſchryvinge van Amſterdam, of van het Eerſte Stuk des Vervolgs op het Werk van den Heere WAGENAAR. Zedert zyn de Vier volgende Stukken uitgekomen. Deeze behelzen te zamen vyf Boeken, doch van zeer ongelyke grootte.

Het Zesentwintigſte Boek beſlaat het geheele Vyftiende Stuk, en daarby nog 108 bladzyden van het Zestiende, en bevat het voorgevallene van den inval der Franſchen in Staats-Vlaanderen in het Jaar 1747, tot op den Dood van den Erfſtadhouder Willem den IV, in de maand October van het Jaar 1751. Wy vinden in hetzelve een beknopt verhaal der verheffinge van den gemelden Vorst tot Stadhouder van de provintien Holland en Zeeland. Meer veel uitvoeriger handelt de Schryver, gelyk de natuur van zyn Werk dit medebragt, van het geen, by die gelegenheid, in Amſterdam voorviel, en vooral van de oproerige beweegingen, welke naderhand die aanzienlykſte Koopſtad onzes Vaderlands zo deerlyk ſchokten, zo door de toomeloozе woede van een oproerig graauw in het plunderen van de Huizen der Pachteren, als door de aanhitzingen, door welke de beruchte DANIEL RAAP, en andere hoofden der Doelisten, de Burgery trachtten op te ſtooken, tegen de toenmaalige Regeering der Stad; een aanſlag, welke hun maar al te wel gelukte, zo dat zy, eindelyk, eene groote verandering bewerkten, zo in de Vroedſchap, als in het Collegie van Burgemeesteren, en verſcheidene braave Mannen door den Erfſtadhouder uit de Regeering gezet wierden, gelyk bekend is, en in het breede hier wordt voorgedragen, met invoeginge van verſcheidene Aanſpraken in

(*) Bl. 25, enz.

Digitized by Google

in den Doelen en elders gedaan, en van Geſchriften, welke in die beroerde tyden opgeſteld, ter tekeninge gelegd, en der Regeeringe of den Stadhouder aangeboden werden. Sommige dier Stukken kunnen alleenlyk dienen tot voorbeelden, door hoe ellendige voorwendſelen eene opgeruide en verblinde menigte zich dikwyls laat om den tuin leiden. Andere zyn listig genoeg opgeſteld, behelzen hier en daar goede en rechtmaatige aanmerkingen en voorſlagen, terwyl de weezenlyke bedoelingen van de hoofden der party, of, misſchien, van de zodanigen, welken deezen alleen tot werktuigen verſtrekten, kunſtiglyk met eenen ſchyn van billykheid gevernist worden.

Het Zevenentwintigſte Boek beſlaat het overige van het Zestiende Stuk, en loopt van het begin des Jaars 1752, tot op den Dood der Prinſesſe Gouvernante, in January van het Jaar 1759. Het begint met een kort bericht van de Stads Armenſchoolen, en met het Reglement, behelzende de ſchikkingen op deeze nuttige Inrichting. Een weinig laater wordt verſlag gedaan van den Dood van DANIEL RAAP, en van de beweegingen, welke voorvielen by de begraavenis van deezen Man, die, na dat de menigte eenigzins was terug gekomen van de ylhoofdigheid des Jaars 1748, niet minder het voorwerp van den haat des gemeens geworden was, dan hy te vooren deszelfs gunst genoot. De Schryver geeft, by die gelegenheid, eene beknopte ſchets van het character en leeven deezes Mans, welke wy wel tot een ſtaaltje van zynen ſchryftrant zouden overneemen, indien wy niet eensdeels den wraakzuchtigen verleider zyner medeburgeren liever der vergetelheid wilden overlaaten, anderdeels eenig verſlag hadden te doen van veel gewigtiger gebeurtenisſen, welke in het beloop deezes Boeks voorkomen. Behalven de voorvallen, welke Amſterdam in het byzonder betreffen, zyn twee zaaken in dit Stuk vooral aanmerkenswaardig. De eerſte is het geſchil tuſſchen Mevrouwe de Gouvernante en de Gecommitteerde Raaden ter eene, en de Regeering van Haarlem ter andere zyde, „ over het zenden der Nominatie, tot „ de verandering der Regeeringe (*)." Hoezeer men, in de Geſchiedenis van eene enkele Stad, geen volledig verhaal kan verwachten van ter Staatsvergaderinge verhandelde zaaken, hadden wy toch wel gewenscht, dat de Schryver hier beknoptelyk den eigenlyken ſtaat des geſchils had op-

(*) Bl. 165, enz.

opgegeven. Maar dit geſchiedt niet. Wy leezen alleenlyk, dat Amſterdam, het geen in deeze gelegenheid eenen loflyken yver deed blyken, tot voorſtand van de rechten der Steden, nevens eenige andere Steden, niet alleen verſcheidene ter Staatsvergaderinge genomen Reſolutien afkeurde, maar ook in eene derzelve weigerde te ſtemmen, en vervolgens eene nadrukkelyke aantekening deed tegen de handelwyze der meerderheid. Die Aantekening wordt ons hier medegedeeld, en daaruit kan de Leezer, welke deeze gebeurtenisſe niet van elders kundig is, eenigzins opmaaken, dat het geſchil eigenlyk liep over het Recht van Informatie, het geen haare K. H. beweerde haar te behooren in haare hoedanigheid, omtrent de bevoegdheid der op de ſtedelyke Nominatien geſtelde perſoonen. — De andere zaak, welke wy bedoelden, betreft de plonderingen en rooveryen der Engelſchen, welken, ingewikkeld in den Oorlog tegen Frankryk, den Ingezetenen der Vereenigde Nederlanden trotslyk het genot weigerden van die punten van het Verdrag van Koophandel, welke zy zelve daarin voortyds geſteld, en waarvan zy tot hun voordeel gebruik hadden gemaakt, wanneer onze Staat in de voorige Eeuw den Oorlog tegen Frankryk voerde. Men weet nog hoe geweldige ſchade de Nederlandſche Koophandel hierdoor leed, terwyl alle klagten der gedrukte Kooplieden niets baatten, Mevrouw de Gouvernante, in weerwil der ernſtigſte en dringendſte verzoeken, weigerde het oor te leenen aan eene vermeerderinge der Zeemagt, ten zy eene onnoodige vergrooting der Landmagt daarmede gepaard ging, terwyl haar Geheime Raad de Heer DE LARREY, zich niet ontzag, den Kooplieden, welken door de Gouvernante tot hem gewezen waren, rondlyk te zeggen, „ dat het voor de Vrouwe Gouvernante was geworden „ een *poinct d'honneur* om in geene Equipagie ter Zee te „ bewilligen, zonder eene Vermeerdering van Troepen te „ Land (*),” hoezeer ook Amſterdam en andere Leden van Staat op de zo noodige handhaavinge van den wettigen Koophandel aandrongen.

Het Zeventiende Stuk bevat twee Boeken, het Achtentwintigſte en Negenentwintigſte. Het eerstgemelde loopt van het Jaar 1759 tot het Jaar 1772, en beſlaat ſlechts 58 bladzyden. Behalven de wettelooze handelwyze der Engelſchen, welke tot op het ſluiten van den Vrede des Jaars

(*) Bl. 243.

Digitized by Google

Jaars 1763, in weerwil van alle vertoogen, zelfs tegen Oorlogsſchepen van den Staat werd voortgezet, zyn de voornaamſte zaaken, welke ons hier voorkomen, de beruchte Bankbreuk der NEUVILLES, in het Jaar 1763, de gevolgen, welke dezelve had op andere huizen, en op het openbaar Crediet (*); de Herſtelling der Teken-Akademie, in het Jaar 1764, met eenige daartoe behoorende Reglementen (†); de Oprichting van de zo lofwaardige Maatſchappye tot redding van Drenkelingen, in het Jaar 1767 (‡); de Uitdeeling van erven tot het bouwen van Huizen op Wittenburg en het Weesperveld, in 1769 (§); en de Oprichting van een Gedenkteken voor den beroemden Dichter VONDEL, in 1772 (*). —— Hierop volgt het Negenentwintigſte Boek van het Jaar 1772 tot het Jaar 1779. Bankbreuken, te werk geſtelde middelen om het wankelend Crediet ſtaande te houden, het invoeren eener nieuwe Pſalmberyminge, het oprichten der Maatſchappye *Servandis Civibus*, het maaken van eenige ſchikkingen door de Regeeringe op het houden van zogenaamde Oefeningen, maaken den voornaamſten inhoud van dit Boek, tot op het uitberſten der onlusten tuſſchen Grootbritannie en deszelfs Americaanſche Volkplantingen, en hier vinden wy ſchielyk de oude tooneelen van rooven, plonderen en opbrengen van Nederlandſche Schepen, vernieuwd door de Engelſchen, terwyl alle verzoeken van Kooplieden om beſcherming, het dringen van Amſterdam en vervolgens van andere Steden op onbepaald Convooi, niets vermogten, de vermeerdering der Zeemagt telkens bleef ſteeken, om dat men weigerde tevens in eene verſterking der Landmagt te bewilligen, en de meerderheid der Bondgenooten liever verkoos het heerschzuchtige Engeland naar de oogen te zien, dan zyne nog overige krachten te gebruiken, tot verdediging van zyne en der Ingezetenen rechten.

Doch deeze zaaken zyn nog in verſche geheugenis, en zo zyn ook die in het Achttiende Stuk, dat alleen het Dertigſte Boek behelst, voorkomen. Dit ſtuk loopt van het laatſte gedeelte van het Jaar 1779, tot op den Vrede met Engeland, geſloten in de maand Mai des Jaars 1784. Wy oordeelen het niet noodig hier op te haalen, hoe de Engelſchen eerst het Convoi onder den Graave van Byland, tegen de duidelyke letter en meening der Verdragen, ge-

(*) Bl. 22. (†) Bl. 43, enz. (‡) Bl. 51.
(§) Bl. 54. (*) Bl. 57.

Digitized by Google

geweldiglyk aantastten en opbragten, hoe men hier te Lande zelfs deeze beleediging verdroeg, tot dat Engeland, niet te vrede met alle gedaane afbreuk, onder een ydel voorwendsel van geweigerd recht tegen de onschuldige ontwerpers eener schetze van een Verdrag van Koophandel met Noord-America, indien deszelfs onafhangelykheid door Engeland erkend wierd, den Vereenigde Gewesten den Oorlog verklaarde, en door eenen onverwachten aanval den Hollandschen Koophandel op de hartäder trapte: terwyl men de toetreeding tot de Gewapende Neutraliteit, en de daar aan gehechte hulp der Noordsche Mogendheden verydelde, door het staan op voorwaarden, welke niet konden ingewilligd worden, in den Oorlog zelven meest werkeloos bleef, en alle Buitenlandsche Bezittingen zoude verlooren hebben, indien Frankryk voor dezelve geene zorg gedragen, sommigen bewaard, andere heröverd, en alle, by de herstelling van den Vrede, had terug gegeven. In alle deeze voor ons Vaderland zo schadelyke gebeurtenissen, gedroeg zich Amsterdam met loflyken yver voor de deerlyk gekwetste rechten des Lands en der Ingezeetenen, maar langen tyd zonder aanmerkelyken byval van de meeste der andere Staatsleden: en toen deezen ook de oogen open deeden, weet men wat 'er gebeurde.

Daar Amsterdam in dit alles, als de voornaamste Stad des Lands, een zoo groot aandeel had, moest een beknopt Verhaal der Gebeurtenissen, welke het gemeene Vaderland raakten, natuurlyk in de Geschiedenis deezer Stad invloeien. Men begrypt ondertusschen ligtlyk, dat zulk een Verhaal niet volledig konde zyn, indien men de Geschiedenis der Stad niet met die van het geheele Land wilde verwarren. En dit is door den Schryver deezer Stukken doorgaans wel in acht genomen. De styl des Werks is vloeiende: schoon hy niet altoos die gelukkige vereeniging van duidelykheid en beknoptheid hebbe, door welke WAGENAAR zo zeer uitmuntte. Wy bedoelen hiermede geene berisping. Zeer weinigen zouden in staat zyn den beroemden Schryver der Vaderlandsche Historie in dit opzicht te evenaaren.

Rei-

Digitized by Google

Reize van Mylady CRAVEN. *In Brieven aan Z. D. H. den Markgraaf van Brandenburg-Anſpach en Bareuth, geſchreven in* 1785 *en* 1786. *Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1790. *Behalven het Voorbericht,* 509 *bladz. in gr. octavo.*

Mylady *Craven*, de Gemaalin van een Engelſchen Pair, ſtelt zich voor, zonder de beſcherming van haaren Echtgenoot, of eenig ander Heer, om haar op de reis te vergezellen, alleen met eenige dienstboden, ter verzorginge van noodwendigheden, na 't doorkruiſen eeniger Gewesten, door de *Krim* na *Konſtantinopel* te reizen, en over *Weenen* te rug te trekken. Ze voert die onderneeming alleszins manlyk uit, en geeft in deeze Brieven een leezenswaardig verſlag van haare voornaamſte ontmoetingen en opmerkingen; welke laatſten veelal te gewichtiger zyn, om dat zy alles met een oordeelkundig oog gadeſlaat, en door haaren aanzienlyken rang meermaals gelegenheid heeft, tot verkeering ten Hove, en met zodanigen die in Staats- en Krygsbewind zyn, het welk haar in veele naſpeuringen van byzonderheden dikwils te ſtade komt. —— Haar Reisberigt neemt een aanvang te *Parys*, vanwaar zy, door het zuiderlyke gedeelte van *Frankryk*, na *Genua*, en voorts over *Piſa*, *Florence* en *Bologna*, na *Venetie* trekt. Van hier is haar oogmerk op *Weenen*, verder op *Warſchau*, en voorts op *Petersburg*, alwaar ze ſchikkingen maakt tot haaren *Krimſchen* togt. Ten dien einde trekt zy na *Moskau*, en komt, over *Pultawa* en *Krementſchouk*, te *Cherſon*, gelegen aan den *Dnieper*. Op het overſteeken deezer rivier zet zy haare reis voort na *Perecop*, en verder over eene landengte, die maar zes Engelſche mylen breed is, in het *Krimſche*. Na een tydverloop van veertien dagen, geduurende welken zy dit Schiereiland bezigtigde en grootlyks doorkruiste, gaat zy te *Sevastopol*, (eene haven aan een arm der Zwarte Zee, in 't zuidelykſte van de *Krim*,) te ſcheep, en komt te *Konſtantinopel*, alwaar ze, ongeveer twee maanden haar, verblyf houdt, doende intuſſchen egter, met een daer toe geſchikt Vaartuig, een reistogtje naar den Archipel en de daar aan gelegen Griekſche Kust. —— Hier trok het eertyds beroemde *Athene* bovenal haare aandagt; en de verwonderenswaardige *Grot van Antiparos* werd door haar nauwkeurig beſchouwd. Mylady *Craven* daalde in dezelve neder;

Digitized by Google

der; 't geen, volgens het getuigenis van den Heer *de Choiſeul*, weinige Mannen onderſtaan, en tot op dien tyd nog nooit door eene Vrouw gewaagd was. —— Op haare terugkomst te *Konſtantinopel*, maakt zy voorts ſchikking op haar beoogde vertrek na *Weenen:* een Vaartuig brengt haar te *Varna*, en ze reist voorts vandaar te Land, door *Bulgarien*, *Wallachie*, *Zevenbergen* en *Hongarye* na *Weenen*, met oogmerk, om vervolgens na *Anſpach* op reis te gaan.

Geduurende deezen ganſchen reistogt, waarmede ruim een jaar verliep, ſchreef Mylady *Craven* geſtadig aan den Markgraaf van *Brandenburg-Anſpach*, om hem, op zyn verzoek, tyding van haar wedervaaren, en tevens haare opmerkingen, mede te deelen. Zulks doet zy in deeze Brieven, op een zo ongedwongen trant, zo geestig, en, daar het ontwerp het vordert, zo oordeelkundig, dat haar ſchryven een aangenaam en leerryk onderhoud verleene. Het verſlag van haare ontmoetingen op reis is gemeenlyk beknopt, en ze blyft 'er niet, dan by enkele gelegenheden op ſtaan; meer legt ze 't 'er op toe, om den Markgraaf een berigt te geeven, van de voornaamſte byzonderheden, die haare aandagt tot zich trekken, ten opzigte van de geſteldheid der plaatzen, het merkwaardigſte dat Natuur en Kunst aan de hand geeft, mitsgaders de zeden en leevenswyze der bewooneren. 'Er ſtraalt gemeenlyk eene geestige levendigheid in door, die haare gevalligheid heeft; en haare berigten van weezenlyk belang toonen, dat haar oog geſchikt was om het ſchoone te zien, en haar verſtand om het geen haar voorkwam, regtmaatig te beoordeelen. Dit beſpeurt men in alles wat zy vermeldt wegens de plaatzen die zy doortrekt; dit getuigt byzonder haar reistogtje in den *Archipel*; en bovenal haare opmerkzaamheid op den *Krim*, waarvan zy een zeer gunſtig verſlag verleent. Zy beſchouwt dit Schiereiland, „ wegens „ deszelfs lugtſtreek en ligging, als een aangenaam ge„ west, en teffens als eene zo gewigtige verovering voor „ Rusland, dat hetzelve die nooit zal verlaaten." Ter dier gelegenheid deelt ze ons mede een beknopt berigt van de voornaamſte lotgevallen van dit Gewest, in vroegere en laatere dagen; waaruit men genoegzaam kan afneemen, dat het, door alle tyden, voor belangryk gehouden is, „ en natuurlijkerwijze een ſchat voor de nakomelingſchap „ moet worden: wanneer het, (gelijk zij wenscht,) door „ vlijtige bewooners bevolkt zal zijn, welke dien koophan-

„ del

Digitized by Google

„ del en rijkdom, dien de natuurlijke voortbrengſelen des „ lands van de hand des menſchen vorderen, in het „ zelve herſtellen." Aan dit algemeene gunſtige verſlag beantwoorden wyders volkomen, de byzondere berigten, die zy, onder het doorkruiſen van dit Schiereiland, op het papier gebragt heeft; welker doorbladering, daar ons beſtek niet toelaat hier breeder uit te weiden, wy den weetgierigen Leezer aanbeveelen; ter meerdere overtuiginge van 't groot belang, dat Rusland in de bezitting van den *Krim* heeft. — Tot eene kleine proeve dient haar berigt van de gunſtige ligging der haven van *Sevastopol* en anderen, en haare beſchryving van de ſchoone Valei *Baidar*.

„ De Haven van *Sevastopol* is, volgens haar ſchrijven, eene lange kreek der Zwarte Zee, tuſſchen twee ryen zeer hoog land; en het water is 'er zo diep, dat de ſchepen digt aan 't land liggen kunnen. Alle de Vlooten van Europa zouden, in deeze kreeken of havens, (want 'er zijn meer) tegen ſtormen of vijanden wel beveiligd liggen. Batterijen aan den ingang derzelve aan de eene zijde, zouden genoegzaam zijn, om alle de ſchepen, welke zouden willen waagen binnen te loopen, te vernielen; en, naar den zeekant geplaatst, zouden zij zelfs den ingang aan eene geheele Vloot betwisten."

Van dit *Sevastopol* reed Mylady *Craven*, gelyk ze verder verhaalt, met een gezelſchap, om eene allerſchoonſte Valei, *Baidar* genaamd, te bezien. „ We reeden eerst, zegt zij, een aanmerkelijk endweegs, dwars over het gebergte, en na dat wy, nog omtrent twaalf Engelſche mijlen verre, tuſſchen de ſchoonſte bergen, welke men zich verbeelden kan, gereeden hadden, opende zich, een weinig ter rechterhand van ons, eene oneindig fraaie valei. Wij gingen 'er dwars door, en vervolgens door een dicht woud, welk naar de valei *Baidar* leidde. Deeze valei is eene heerlijke en allerbekoorlijkſte plek gronds, door de natuur, zo het ſchijnt, voor de eene of andere naarſtige en gelukkige natie geſchikt, om 'er het genot van de zegeningen der vrede te ſmaaken. Eenige Tartaarſche dorpen verminderen de woestheid van het tooneel; maar, aan zoodanig oord, behoorde het graazig gedeelte der valei met runderen, en het bergachtig met ſchaapen, bedekt te zijn. —— Toen wij in de valei gekomen waren, vonden wij de Bergen aan onze linkerhand zoo hoog, en zoo rotsachtig niet, als die aan de rechterhand, welke in eene rechte lijn met die van *Su-*

Digitized by Google

dak (*) voortloopen, en de zeekust uitmaaken. In de valei konden wij ons niet verbeelden, dat wij zoo nabij de Zee waren; vermits de rotſen, welke 'er over hangen, met allerhande ſoort van hout, met wilde wijnſtokken, granaatäppelen, en veelerhande aangenaame heestergewaſſen bedekt waren. —— Ik reed opwaard naar eene hoogte, welke, voor zoo veel ik kon giſſen, het middenpunt der valei was, en zat daar met mijne reisgenooten neer, om dit ſchoone landtooneel te beſchouwen. —— De valei is ruim twintig Engelſche mijlen lang, en breed genoeg, om een bevallig eirond uit te maaken. —— Twee of drie kleine riviertjes vlieten 'er door, en in ieder dorp vindt men ſchoone heldere bronnen." —— Zy keerde vervolgens met haar gezelſchap naar de linkerhand, en zag eerlang, na verſcheiden fraaie rotſen, die zagtkens nederhelden, rondgeſlingerd te zijn, de haven van *Balaklava*, aan den oosterkant van 't Schiereiland, voor zig; van waar ze naar *Sevastopol* weder te rug reed.

(*) By dit *Sudak*, wat hooger op, aan den westlyker hoek, is, zo als ze vroeger aangetekend heeft, insgelyks eene ſchoone haven. Men vind in deeze geheele ſtreek, volgens haare beſchryving, veele wyngaarden, en 'er groeit eene menigte van wynſtokken in 't wild; des 'er eene goede gelegenheid voor den wynbouw zoude zyn, wanneer men zig op het aanleggen van eigen wyngaarden bevlytigde. Een niet min gunſtig berigt verleent zy ons van de grondsgeſteldheid omtrent *Atchmetchet*, werwaarts zy van *Sudak* heenen trok. „ De ſtad, zegt zij, is vermaaklijk gelegen op een rijzenden grond, niet verre van eene valei, die de rivier *Salguir* bezoomt. De grond, langs de oevers deezer rivier, is volmaaktelijk dezelve als die van onze moestuinen, en bij uitſtek vruchtbaar. —— Het voortreflijk gras, de uitmuntende grond, de moestuinen en boomgaarden, de luchtſtreek, dit alles doet mij eene bijzondere genegenheid voor deeze bekoorlijke landsdouwe opvatten. —— Eene bijzonderheid, welke voornaamlijk mijne aandacht tot zich trok, was eene kleine roozenverwige bloem, welke zich, gelijk een netwerk over de groene zooden uitbreidde; —— en, toen ik 'er naar vroeg, bevond ik, dat het perſikboomen waren, die, nog jong zijnde, door de ſchaapen waren afgevreten, en naderhand in kleine boschjes opgroeiden."

Ver-

Digitized by Google

verknogt hy hier mede eene opgave van behoedmiddelen, om het Duëlleeren, zonder vrees voor ſchande, te vermyden; behelzende zodanige regels van een voorzigtig gedrag, als by uitſtek geſchikt zyn, om de aanleiding tot *Duëllen* grootlyks voor te komen, en genoegzaam af te wenden.

Men vindt in deeze Verhandeling een recht oordeelkundigen aandrang der redenen, welken het onbetaamelyke, haatlyke en nadeelige, ja het in zigzelve ſchandlyke en hoogſtſtrafwaardige van het Duëlleeren, middagklaar bewyzen: met eene bondige wederlegging van 't ongerymde Vooroordeel, het valſche denkbeeld van Eer, en de daarop gevestigde ſlegt gegronde bedenkingen, waarmede men het onzinnige Duëlleeren nog tragt te verontſchuldigen of te verdeedigen. — Al wie bezadigd denkt, en het voorgeſtelde bedaardlyk overweegt, zal ongetwyfeld des Autheurs bondige redeneerwyze met ganſcher harte toevallen; ſchoon dezelve zig niet durve vleien, met het denkbeeld, dat de heethoofdige Voorſtanders van het zogenaamde *point d'honneur*, en van het heerſchende vooroordeel, of de yveraars voor de Duëllen of Tweegevegten, 'er zig door zullen laaten overtuigen. — „ Mogt het echter;" zegt hy, ten beſluite, „ Mogt het echter gebeuren, dat 'er van de „ *honderd*, die (ſchoon bij zich zelve volkomen overtuigd, „ dat de *Duëllen* volſtrekt ſtrijdig zijn met hunnen pligt, „ egter door de vreeze van de algemeene achting en hunnen goeden naam bij de waereld te zullen verliezen, en „ voor *lafhartigen* uitgemaakt te zullen worden,) zich in „ vertwijffeling laaten brengen, ten minſten ſlechts *één*, „ door het leezen deezer Verhandeling, tot nadenken, en „ vervolgens tot het manmoedig beſluit gebragt wierd, om „ de verſte gelegenheden, die tot een *Duël* aanleiding „ zouden kunnen geeven, allerzorgvuldigst te vermyden, „ en, (indien hij desniettegenſtaande ooit in twist met „ iemand mogt geraaken,) met verachting, van de ver„ oordeeling der waereld, zich van zijnen pligt te kwij„ ten, hoe hartelijk, hoe welmeenend, zoude ik mij dan „ daar over verheugen!!"

Digitized by Google

Gedichten van JACOB VAN DYK. *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, 1789. *In gr.* 8*vo.* 276 *bladz.*

JACOB VAN DYK, een geboren Land- of Arbeidsman van *Vlaardinge*, doch tegenwoordig Gaarder van 's Lands Gemeene Middelen te *Nieuwerkerk* aan den *Tsel*, deelt in deezen bundel XXIX Dichtſtukken mede, by byzondere gelegenheden ontworpen. Zyne *Voorrede*, die mede, als iets zeldzaams, ook in Verzen is, geeft verſlag van hem als Dichter; en toont zyne genie op eene zeer geestige, en tevens welvoeglyke, wyze. Ziet hier de aanhef:

Nieuwsgierigheid, gewoon met open mond te luistren,
Wanneer de ſchelle faam, het zy door zacht te fluistren
Of luid te brommen op heur bogtige trompet,
De naakte waarheid naast vermomde leugen zet.
Die luistergraage kwam, op Febus Feest, ter ooren
Dat weêr een Arbeidsman tot Dichter was gebooren.
„ *Tot Dichter, (riep zy,) ô die eernaam is te groot,*
„ *Ten zy hem waar verleend de fenix geest van Poot.*"
Toen deed zy onderzoek naar zyn Dichtkundig leven,
Wat God, wat Geest het was, die hem had aangedreeven,
Van waar zyn loop begon, langs welk een wanderſpoor
Hy opgeklommen was tot Febus tempelchoor.
Zy zond naar VLAARDINGE, *aan den boord der Maas gelegen,*
Beroemd en groot gemaakt door ruimen waterzegen,
En de eeuwigheid gewyd door Hoogvliets hemelsch Dicht.
Hier ſtelde het gerucht zyn levensloop in 't licht;
Waar by 's Mans eigen mond zyn dichtbeoefening meldde,
Die de Onderzoeking aan Nieuwsgierigheid vertelde,
Met zulk een zeggenszwier èn overredingskracht,
Als of Apollo zelf deez' rede had bedacht.

De Stukjes, alle eigen vindingen, zedert twintig Jaaren door den Dichter gemaakt, beſtaan: eerst in eenige uitgewerkte Gedichten, meest over Prysſtoffen, door de onderſcheiden Kunstgenootſchappen onzes Vaderlands opgegeeven, als: 1) *De Lof van het Landleven*, toegezongen aan het Genootſchap: *Kunstliefde ſpaart geen vlyt*, in *'s Gravenhage*, by het tweede ophangen van den Prys, die echter aan niemand werd toegewezen. 2) *Kenſchets der Vaderen*; by de Oprichting van het Gemeenebest, ter gelegenheid van het tweede Eeuwgetyde der Vaderlandſche Vryheid, door de Afzweeringe des Konings van Spanje. Dit Stuk heeft, by gemelde Genootſchap, mede naar den opgehangen Eerprys gedongen. 3) *Het Geweeten*, opgeſteld voor het Genootſchap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, te *Leyden*; doch niet ingeleverd. 4) *De waare Christen*, toegezongen aan het *Amſteldamsch- Dicht- en Letteroefenend Genootſchap*. 5) *De Ge-*

Digitized by Google

Verhandeling over de Duëllen of Tweegevechten. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink, 1791. *In gr. octavo*, 114 *bladz.*

Een nieuw treffend ongeval, het ſmertelyke gevolg van het onzinnige duëlleeren, dat een Jongeling in den bloei zynes leevens ontzielde, en zyne tegenparty, met een wroegend hart, deed vlugten, heeft aanleiding gegeeven tot het opſtellen en gemeen maaken deezer Verhandelinge, of dezelve ook eenigermaate mogte dienen, om de Nederlandſche Jeugd, en ook meer gevorderden in jaaren, tot een ernſtig nadenken te brengen, en tegen de zo haatlyke Tweegevegten den ſterkſten indruk in te boezemen.— Ten dien einde vangt de Schryver aan, met te toonen, dat de Duëllen voortkomen, uit een valsch en verkeerd grondbeginzel van eer; waarop hy verder doet zien, dat ze ſtrydig zyn met de waare eer, met alle menschlievende deugden en pligten, met ons eigen belang, met de vryheid, de veiligheid en het geluk van den Burgerſtaat, mitsgaders met de Godlyke en Menschlyke Wet, ook wel byzonder in ons Vaderland, daar de ſtrengſte Strafplacaaten tegen de Tweegevegten gemaakt en openlyk aangekondigd zyn. Wyders zyn ook, gelyk de Opſteller deezer Verhandelinge vervolgt, de Duëllen of Tweegevegten niet minder ſtrydig met het gezonde Verſtand; het welk hy, in eene tweeledige beſchouwing, ten duidelykſte onder het oog brengt. Ze zyn toch niet anders dan het gevolg van de grootſte dolzinnigheid en dwaasheid, daar ze, aan de eene zyde, geenszins kunnen ſtrekken, om iemands eer te verdeedigen, en, aan de andere zyde, geen geſchikt middel zyn, om voldoening voor eene beleediging te erlangen, of om zyne geſchonden eer en goeden naam te herſtellen. En, ſchoon genomen het Duël kon daartoe dienen, dan zou het, zo als onze Schryver verder opmerkt, nog dwaasheid zyn, van zulk een gevaarlyk middel gebruik te maaken, zo lang men minder gevaarlyke, en (ten allerminſte) niet minder zekere middelen in 't werk kan ſtellen, om zyn oogmerk te bereiken. „ Is het," vraagt hy, ten deezen opzigte, met regt, „ Is het inderdaad op zich zelve „ niet reeds de grootſte, de ongerijmdſte dolzinnigheid en „ dwaasheid, ter bekoming van voldoening, en ter ver„ deediging van zijne eer, zijn leven en gezondheid in

Digitized by Google

„ gevaar te ſtellen, daar men zijne eer kan verdeedigen, „ en voldoening kan bekomen, zonder zijne gezondheid en „ zijn leven te waagen? en is dit niet des te dwaazer, daar „ het beweezen is, dat van alle de middelen, die men daar „ toe kan bezigen, het *Duël* of *Tweegevegt* het ongeſchikt- „ ſte is, en dat men door het zelve het oogmerk, dat men „ zich voorſtelt, geenszins wezendlijk kan bereiken?"

De Autheur bezeft gereedlyk, dat men, op zodanig een voorſtel hem veelligt zal vraagen: „welke zijn dan die ſchoo- „ ne en met geen gevaar vermengde middelen, daar gij zo „ breed van opgeeft, en die u, ter verdeediging of herſtel- „ ling van uwe geſchondene eer, of tot het bekomen van „ genoegzaame voldoening voor eene geleedene beleediging, „ door uwe behoedzaamheid, worden aan de hand gege- „ ven." —— En hierop verledigt hy zich, om te toonen, hoe men zich, naar de onderſcheiden omſtandigheden, in de voornaamſte gevallen, hebbe te gedraagen; zo wanneer men beledigd is, als wanneer men tot een Tweegevegt uitgedaagd wordt.

Na deezen uitſtap keert onze Schryver weder tot zyne vroegere aanmerking nopens de Duëllen, als het gevolg van de grootſte dolzinnigheid en dwaasheid, welke hy verſterkt door de overweeging, dat ze meerendeels veroorzaakt worden, door niets of zo weinig beduidende kleinigheden, dat het de ongerymdſte dwaasheid zy, elkanders leeven en gezondheid, om zulke beuzelingen, dolzinnig in gevaar te ſtellen. —— Voorts legt hy 'er op toe, om nog byzonder te leeren gadeſlaan, dat het Duëlleeren, over het algemeen zo wraakbaar; by uitſtek te laaken is, wanneer het geſchiedt door Regenten, die de Placaaten niet behoorden te overtreeden, maar te handhaaven; of door Krygslieden, die hun lichaam en leeven ten dienſte van het Vaderland toegewyd hebben. Daarnevens brengt hy ons onder 't oog de menigvuldige gevaaren en rampen, waaraan zy, die zig in Duël begeeven, niet alleen zig zelven, maar ook hunne eigen famille, en hunne tegenparty, met deszelfs nabeſtaanden, bloot ſtellen: welk een en ander hy met leevendige kleuren afmaalt; en tevens vergezeld doet gaan van eenige aanmerkingen omtrent de *Seconden*, die min of meer deel hebben in deeze bedryven, voor derzelver gevolgen verantwoordlyk zyn, en zigzelven ſteeds te verwyten zullen hebben, dat zy medebewerkers geweest zyn van alle de daaruit ontſtaane rampen. En ten laatſte

ver-

Digitized by Google

Straalt nog lange ô levenszonnen,
Vloeit nog lange ô voorſpoedsbronnen,
Dat wy u begroeten konnen,
Met een opgeſteeken hoofd.

Voor deeze Gedichten is het afbeeldſel van den Dichter geplaatst, met het Onderſchrift: JACOB VAN DYK, *geboren te Vlaardingen, den 25 January 1745.* Tegen over hetzelve ſtaat een Byſchrift van den Dichter zelven, dat wy, op de twee laatſte regels na, voor waarheid houden, al ware het zelfs dat de Haagſche Maatſchappy, zedert dat gegeeven oordeel, van gevoelen veranderd was.

Dus pronkt myn aangezicht in Neêrlandsch Dichtrenry,
Wyl ik, naar 't oordeel van de Haagſche Maatſchappy,
Den grooten Landman POOT *in Dichtkunst evenaarde.*
Dus krygt een Arbeidsman dit prachtig eerbewys:
Doch zeldzaamheid alleen, die alles ſtelt op prys,
Gaf aan myn' laagen zang die ingebeelde waarde.

Kransje van Letterbloempjes, voor Neêrlandsch Jufferſchap. Iſte Stukje. Te Dordrecht by N. van Eysden en Comp., 1790. *In 8vo., 72 bladz.*

Onder den naam van *Letterbloempjes*, deelt G. M. (mogelyk de Heer GERRIT MEIJER!) een aantal Liedjes mede, welke door hem aan Neêrlandsch Jufferſchap worden opgedragen. 'Er zyn eenige niet onäartige Stukjes onder; jammer is het echter, dat dit Kransje, over 't geheel genomen, zeer ontſierd wordt door verſcheiden verlepte Bloemen, die by den tast verzameld ſchynen, uit eenige Vlaamſche Operaas van NEYTS: dat te meer af te keuren is, om dat 'er, zedert het herbouwen van den Amſteldamſchen Schouwburg, veel beter naarvolgingen van den *Deſerteur*, de *Annette en Lubin*, enz. in het licht getreden zyn; die men in dit geval had kunnen doorbladeren, en 'er die Zangen uit overneemen, die men nu in den gebreklykſten ſtaat overgenomen heeft.

Leevens-tooneelen uit de werkzaame Waereld van F. T. THILO', *Schryver van* Emilia Sommer. *Overgezet onder de Zinſpreuk* Altisſimo annuente viribus meis. *Eerſte Deel. Te Dordregt by* D. de Vlugt *en* N. van Eysden, 1790. *Behalven de Voorreden, 294 bladz. In octavo.*

Vyf Leevenstooneelen brengt ons hier de Heer *Thilo* onder 't oog, welken, zo als zyne Voorreden aanduidt, naar het lee-

Digitized by Google

leeven vervaardigd zyn, en waarin hy zich voorſtelt den Leezer, door de ontvouwing en verbreiding van deugdzaame handelingen, te ſtigten. —— Het gedrag van een *edelmoedig Dienstmeisje* bekleedt hier de eerſte plaats, en levert ons een treffend voorbeeld van eene edelaartige deugdsgezindheid, die in alle haare handelingen doorſtraalt. —— Een daaraan volgend voorval, getyteld *de geredde Boeleerſter* ontvouwt ons het jammerlyke lot eener wel opgevoede jonge Juffrouwe, met naame *Lizette*, door een ſchyn-minnaar verleid, tot de uiterſte armoede gebragt, en daardoor tot eene ſchandelyke leevenswyze vervoerd; uit welke zy ten laatſte, op eene toevallige zamenkomst, gered werd, door een weldenkend en welberaaden Officier, *van Klingenau* geheeten; die haar met haaren Vader verzoent, 't welk voorts de gewenſchte gevolgen heeft. —— Het derde Tooneel, dat ten opſchrifte heeft, *de Misdaadige uit nood*, vermeldt ons de wisſelvalligheden van 't lot van eenen *Gemeiner* gehuwd met *Maria*; waar in, eerst, de onbedachtzaamheid, en, vervolgens, de in tegenheden toeneemende zwelgzugt van *Gemeiner*, een ongelukkigen rol ſpeelt; dat *Maria*, uit nood, een ſtrafwaardigen diefſtal doet pleegen; ter welker oorzaake zy een ſchandelyk vonnis ondergaat; 't welk *Gemeiner* tragt af te wenden, door zyne Vrouw onſchuldig te verklaaren, voorgeevende dat de diefſtal niet door haar, maar door hem zelven, begaan zy; waartegen zy zich ten ſterkſte aankant. In 't midden dier omſtandigheden, welken den Landheer eenigzins belemmeren, ontvangt het armmoedige Huisgezin eene ruime ondersteuning, door een Broeder van *Gemeiner*, die hem tragt over te haalen, om met zyn Huisgezin tot hem in Noord-Amerika over te komen. De Landsheer beſchouwt het ongelukkig paar met medelyden, is het zelve genadig; het Huisgezin ſteekt over na Noord-Amerika, en de nu bedagtzaamer *Gemeiner* ziet zich eerlang met zyne Vrouw en Kinderen in een welgevestigden gelukſtaat. —— Hierby komt voorts de zogenaamde *Bruid in den Dood*, of het medelydendwekkend Tooneel van *Clementina* en den Graaf P..., met wederzydſche tedere liefde aan elkanderen verknogt. Ze ſtaan ook door den Huwelyksband vereenigd te worden; de volgende dag is 'er toe bepaald; dan ziet, 's Vorſten bevel noodzaakt hem, om met zyn Regiment op te breeken; hy gehoorzaamt; op zyn voorſlag reist zy, met haar Moeder en Broeder, hem voorts agterna, en bereikt de plaats, nu ter voltrekkinge van den gewenſchten Egt beſtemd. Maar te gelyk wordt de Graaf, in eene ſchermutzeling doodlyk gewond, in de Stad gebragt; en de Gelieven ontmoeten elkander naauwlyks, of de Graaf geeft den geest. *Clementina* overleeft dit treurige lot niet lange, en wordt, aan eene kwyning geſtorven zynde, volgens haare begeerte, naast haaren Bruidegom begraaven. —— Eindelyk ſchetst ons de Autheur hier nog, in de voorſtelling van een leevenstooneel, *de verkwistende Vrouw* geheeten, een treffend

Digitized by Google

Geweetensdwang, aan het zelfde Genootschap gericht. —— Ten opzichte van deeze Gedichten zingt de Dichter, in de gemelde *Voorrede:*

't Is waar, de bloemen tot myn Ruiker uitgekoozen,
Zyn deels de zulken die uit eedle schaamte bloozen,
Als tot den Loofkrans van Apollo afgekeurd;
Doch ieder schoonheid pronkt op heur beslemde beurt:
Nu wil de Zonnebloem, en dan de Lelie bloeijen,
De witte Roozen doen de roode sterker gloeijen,
In Flora's Lustpriëel volgt elk zyn eigen wet:
Een ander mint de Tulp, ik roem de Violet.

Betreffende de overige medegedeelde Stukjes, die, by gelegenheid van verjaaren, sterven, enz. van des Dichters Kinderen, of op byzondere voorvallen, gemaakt zyn, van deezen vervolgt hy in zyne *Voorrede:*

Ik kon in deezen beemd onmoogelyk vermyden
Myn Kinderbloemtjes aan het Zangkoor toe te wyden.
Dit eischt de Kindermin die 't kilste hart ontdooit:
Myn Amaranthen op een Vriendengraf gestrooid,
Moest haar verheerlykt oog nog onverwelkt aanschouwen:
De groene Palmbosch op myn Vlaardings Hoofdgebouwen,
Ten Bouwkroon saamgevoegd om haar voltooiden kruin,
Mogt niet bezwyken voor de zuilen van arduin.
De verdre bloemtjes by gelegenheid gesneden,
Heb ik een plaats vergund om wy bewuste reden.
Zy waren 't Lustpriëel van vroeger kunstgeslacht,
Thans als de veldbloem, om de veelheid niet geacht.

Over het geheel, zyn wy niet zeer met Gelegenheids-verzen ingenomen, schoon wy 'er eenige fraaije by den Dichter aantreffen. Uitsteekend bevalt ons intusschen, het laatste zyner medegedeelde Stukjes, dat wy geenzins onder den rang van Gelegenheids-verzen plaatzen. Wy zullen het onzen Leezeren mededeelen, op dat zy zelven 'er over oordeelen.

OP EEN REGENVLAAG.

Na eene droogte van zes Weeken.

Welkoom zoele Zomerdropjes;
Ziet uw' Zegen op de topjes,
Op de halfverwelkte knopjes
Van het balzemdraagend kruid.
De yzren Aardbol, reeds aan 't gloeijen ——
Ziet de koele bronnen groeijen,
Voelt ze in open' monden vloeijen ——
Roept het driemaal welkoom uit.

Digitized by Google

Hooge Boomen, Lustwarânden,
Door de lange droogte aan 't branden;
Steeken hun verzengde handen
Naar den koopren Hemel op.
Nu herleeven bloemen, blaadjes ——
Zuigen, door hun kleine gaatjes,
't Sap des levens in hun vaatjes ——
Kusſen elken Waterdrop.

Vliegende Orgels kwinkeleeren ——
Kemmen hun verglaasde veêren.
Drinken, uit rivier en meeren,
Zich aan 't verſche water zad.
Afgevaste runderdieren,
Zien naar boven — loeijen — tieren —
Roepen aan de hemelvieren ——
Lekken 't vocht van bloem en blad.

Zoud de Mensch niet opwaards kyken!
Menſchen, wien die liefdeblyken
Van de Hemelgunst verryken;
Voelt gy die herſchepping niet!
Al wat adem haalt gevoelt ze.
Alles wat beſtaat verkoelt ze.
U, ô Menſchen! u bedoelt ze;
't Is om u dat dit geſchied.

't Is voor u een gouden regen:
Ziet rondom u, aller wegen
Treed de vruchtbaarheid u tegen.
Alles riekt vernieuwd en frisch.
Beeft niet voor den ſchorren donder,
Houdt die voor geen ſtraffend wonder:
Neen. Hier ſchuilt een Godheid onder
Die aan 't Menſchdom gunſtig is.

Immers zyn de donderſlagen
Stemmen van Gods welbehaagen,
Die verlenging onzer dagen,
In de zuivre lucht gebiedt.
't Blikſemvuur verteert de dampen ——
Stopt de bronnen onzer rampen:
Wyl 't in onze levenslampen
Olie van gezondheid giet.

Welkoom gouden blikſemſtraalen;
Welkoom zilvren vochtkoraalen,
Welkoom, uit de hemelzaalen,
Die ons zo veel goeds belooft.

Straalt

Digitized by Google

lend Tafereel van de rampzalige gevolgen, waaraan ydelheid en verkwisting een Huisgezin bloot ſtellen; inzonderheid wanneer een Man, uit eene niet wel beſtuurde Liefde, eene te verregaande toegeevendheid voor eene verkwistende Vrouw heeft. Dit was 't geval van *Liebentraut*. Al te inſchiklyk voor zyne beminde ſpilzieke *Wilhelmina*, bragt hy zig in verlegenheid om penningen; deeze deed hem den trouwloozen aanſlag ſmeeden, om den Lesſenaar van zynen Vriend heimlyk te beſteelen; verraſt, wilde hy zig door een gevaarlyken ſprong redden, doch zulks had eene doodlyke kwetzing ten gevolge. *Liebentraut* overleed wel dra, en *Wilhelmina*, met drie kinderen overblyvende, erkende, in haaren berooiden ſtand, al te laat haar onbezonnen gedrag, 't welk de bronwel van dit onheil genoemd moest worden. —— Gelukkig was de Vriend van *Liebentraut* zo ongemeen edelmoedig, dat hy *Liebentraut* het wanbedryf vergave, en op eene voldoende wyze zorge droege voor *Wilhelmina*; die voorts, een ſtil geregeld leeven leidende, de opvoeding haarer kinderen ter harte nam. —— Dit Tooneel ſtrekt tot een leerzamen ſpiegel; en even zo zyn ook de voorigen ingerigt; dienende allen, om den Leezer, door treffende voorbeelden, op eene uitlokkende wyze, tegen het kwaade te waarſchuwen, en tot het goede te noopen.

Zedelyke en vermaakelyke Verhaalen, en waare Gebeurtenisſen. In 's Gravenhage by J. C. Leeuwenſtyn, 1790. *Behalven de Voorreden*, 275 *bladz. In gr. octavo.*

Men ſchikt dit Werkje, dat by een gunſtigen aftrek verder voortgezet zal worden, tot ene verzameling van Verhaalen, die meerendeels waare Gebeurtenisſen ten grondſlage hebben; in welker voordragt men, eene gevoeglyke beknoptheid in agt neemende, om door een langdraadig of gerekt vertellen niet te verveelen, het leerryke en aangenaame zal poogen te vereenigen. In de uitvoering hier van, leverende dit Stukje een aantal van elf Verhaalen van die ſoort, is men, naar 't uitwyzen van dezelven, vry gelukkig geſlaagd. Ze behelzen eene geheel uit elkander loopende verſcheidenheid van voorvallen, dat een groot verſchil van characters ten gevolge heeft, die, natuurlyk uitgevoerd, op zichzelven zedeleerend, en indiervoege werkzaam zyn, dat ze de leeslust gaande kunnen houden. Uit dien hoofde kan dit Geſchrift, als een Boek van tydverdryf, dat deels zedeleerend, deels onſchuldig vermaakend is, in een uur van uitſpanning, voor veele Leezers van dien ſmaak, weezenlyk gevallig en nuttig zyn.

Het

Het Leven van Thyll Uilenſpiegel. *In Holland*, 1790. *In gr.* 8vo. 416 *bladz.*

Om den gemeenen Man goede Boeken in handen te doen krygen, hebben zommige Menſchenvrienden een en andermaal voorgeſteld: dat men de gewoone Volksboeken, die, als 't ware, in elks handen zyn, zodanig zoude verbeteren en beſchaaven, dat zy geheel geen nadeel aan het hart van den Leezer, maar integendeel veel nut voor denzelven, konden toebrengen. Dit doelwit is edel, en den Christen betaamelyk; en dus zou men, by het verſchynen van zulk een bekenden tytel eener Volks-Roman, wellig in den waan kunnen komen, dat dit zulk een verbeterd voortbrengſel voor den gemeenen Man, een, met zulk een edel oogmerk geſchreven, Boek, ware. Intusſchen zou men zich hier magtig in bedriegen. De Schryver heeft vernuft, ſchoon het grof is; hy draagt dit op alle plaatzen te koop; en ſtelt de gevallen van zynen held THYLL, dikmaals, met dezelfde woorden voor, als zy vóór honderd jaaren reeds voorgeſteld zyn; alleen met oogmerk om zyn dikmaals valsch vernuft bot te vieren in het mededeelen van zyne bedenkingen, aanmerkingen, toepaſſingen, of hoe men zyn mengſel ook gelieve te noemen. Deeze UILENSPIEGEL is derhalven niets dan een *Uilskuiken*, of afzetſel van den voorigen, bevattende dezelfde flegte kuuren, dezelfde laage kwinkſlagen; en geen betere Zedekunde. De vinding der Plaaten is even zo barbaarsch als het Werk is.

Schoon de tytel van dit Boek, volgens de hedendaagſche naauwkeurigheid van zommigen, niet vermelt, dat dit Werk eene Vertaaling is, en men het dus, helaas! voor eene eigen vinding van onzen landaart zoude kunnen houden; zo weet men echter, zo wel uit de Periodieke werken der Duitſchers, als uit de *Briefwiſſeling over de Nederduitſche Uitgave*, in dit Boek zelve voorkomende, dat het eene Vertaaling naar het Hoogduitſche is: geevende de onbekende Vertaaler geene mindere blyken van partydigheid, in veele opzichten, als van onbeſchaafdheid in andere. Bovenál ſchynen zommige Tooneelſtukken van den Amſterdamſchen Schouwburg zyne gal in geduurige beweeging te houden, zonder dat die ſtukken opzettelyk genoemd worden. Eén Noot van den Vertaaler, bladz. 213 voorkomende, heldert, ten opzichte van het reeds gemelde, veel op. Daar ſtaat: „UILENSPIEGEL *was een borst van de Mode, zyn Levensbeſchryver en Vertaaler zyn het ook.*" Dus een Driemanſchap van veel verwachting in dezen! —— Het Werk zelve, intusſchen, komt wel te voorſchyn, met mooi Papier, een mooije Letter, mooije Prentjes. Al te mooi voor een *Uilen-Spiegel.*

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bybel, door beknopte Uitbreidingen, en opheldernde Aanmerkingen, verklaard, door J. VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. & Ph. Dr. Hoogl. in de H. Godgel., enz. Een en twintigſte Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven de Inleiding tot de Handelingen der Apostelen,* 152 *bladz. beſlaande,* 520 *bladz. In gr. octavo.*

Men ontdekt, by het doorbladeren van dit Deel, het welk 't Boek, genaemd *de Handelingen der Apostelen*, ontvouwt, dat de Hoogleeraer *Klinkenberg* niet verflaeuwt in zynen arbeid, maer denzelven opmerkzaem voortzet. —— Zyne inleidende Verhandeling, gaende over de benaming van dit Boek, deszelfs Schryver, den tyd wanneer, en de plaets waer, hy 't opgeſteld heeft, mitsgaders den inhoud en 't oogmerk van dit Geſchrift, de ſchryfwyze daer in gehouden, de geloofwaerdigheid van 't verhael, deszelfs Godlyken oorſprong en gezag, benevens het tydrekenkundige daer omtrent gade te ſlaen, 't welk vergezeld gaet van een doorloopenden tydtafel, en beſlooten word met ene aenwyzing der voornaemſte Uitlegkundige Schriften, behelst een aental van leerzame onderrichtingen, die ter opheldering van dit belangryk Boek kunnen dienen. —— En in de verdere verklaring der voorgeſtelde geſchiedenisſen, die ons de aenvanglyke oprichting en toeneming der Christlyke Kerke ontvouwen, verleent zyn Hoogeerwaerde, naer gewoonte, ene zeer geſchikte uitbreiding van 't geſchiedverhael, met byvoeging van doorwrogte overdenkingen, rakende etlyke voorkomende omſtandigheden, die ene nadere opheldering behoeven. —— Om van dit laetſte, op nieuw, een ſtael aen de hand te geven, zullen wy den Lezer thans mededeelen, 's Mans oplosſing ener tweeledige bedenking, over het al te driftig uitvaren van *Paulus* tegen *Ananias*, en zyne aengevoerde ontſchuldiging, als niet wetende, dat *Ananias* Hoogepriester ware, volgens Hand. XXIII. 3—5.

„ Hier rijzen, zegt de Hoogleeraer, twee bedenkingen

Digitized by Google

van aenbelang: hoe is het mogelijk dat PAULUS den Hogepriester niet gekent hebbe, en, zo hij hem al niet gekent heeft, bezondigde hij zich evenwel niet tegen de regelen der Christelijke zachtmoedigheid? — Men heeft zich zeer veel moeite gegeven, en gansch verschillende wegen ingeslagen, om deze bedenkingen op te losschen. Dan, wij zullen zeer kortelyk opgeven, hoe het ons is voorgekomen.

„ A. Het is zeer mogelyk niet alleen, maer het is zelvs zeer natuurlijk, dat PAULUS den Hogepriester niet kende. Gesteld dat ANANIAS de wettige Hogepriester ware, dan is het, uit hoofde zijner langduurige afwezenheid uit Jeruzalem, ligtelijk te begrijpen, dat PAULUS dezen man van aengezicht niet gekent hebbe. Aen zijne kleding was de Hogepriester niet kenbaer: want, buiten den plechtigen Tempeldienst, droeg hij gewone klederen, Ezech. XLIV. 19. Ook kan PAULUS den Hogepriester niet daeraen kennen, dat hij de plaets van den Voorzitter bekleedde: want, behalven dat het twijffelachtig is, of de Hogepriester altoos de Voorzitter was in den Joodschen Raed, waren deszelvs leden in dit geval niet plechtig vergaderd. Zy waren alleen ten huize van den Oversten der Romeinsche bezettinge ontboden, om te onderzoeken, wat PAULUS wel tegen de Joodsche Wet mogt misdaen hebben, dat het volk zo zeer tegen hem verbitterd was. Het was derhalven gene geregelde vergadering, de leden zullen onder elkanderen gezeten hebben, zonder den rang waer te nemen; zo dat het voor PAULUS onmogelijk ware, om te weten wie de Voorzitter ware.

„ Maer de geschiedenis geeyt nog meerder licht aen deze zaek. — Deze ANANIAS was te voren Hogepriester geweest. Maer, bij gelegenheid van zekere oproeren en geweldenarijen, tusschen de Joden en Samaritanen was hij afgezet, en in boeien naer Rome opgezonden. Toen hij in zijn Vaderland wederkeerde, wierd de Hogepriesterlijke waerdigheid bekleed door JONATHAN, en deze vermoord zijnde, stond die plaets eenigen tijd ledig, tot dat ISMAEL, door Koning HERODES AGRIPPA II, werd aengesteld. Nu gebeurde de gevangenneming van PAULUS juist op dien tijd dat het Hogepriester-ambt open stond. Geduurende dien tijd had ANANIAS de stoutheid, om zich de waerdigheid en de rechten van het Hogepriesterschap aen te matigen. PAULUS wist derhalven niet, dat ANANIAS Hogepriester was, en als zodanig geëerbiedigd moest worden;

maer

Digitized by Google

maer wel dat hij een indringer was, die zich deze waerdigheid zonder recht aenmatigde.

„ B. Maer handelde PAULUS met dit alles niet onbeschéiden, en ſtrijdig met de voorſchriften der Euangeliſche zagtmoedigheid? PAULUS wist zeer wel, dat hij, volgens de Godlijke Wet, de Overſten van zijn volk niet vloeken mogt, vs. 5. Hij heeft derhalven tegen deze wet niet gezondigd. Trouwens, de dienaers die hem beſtraft hadden, berustten in zijne verdediging. Hij zal dan ANANIAS, die misſchien aen het einde zat, of welligt ergens ſtond, voor eenen bijzonderen perſoon hebben aengezien.

„ Maer, geſteld zijnde, PAULUS heeft ANANIAS, welken hij niet als Hogepriester kende, evenwel voor een lid van den groten Raed gehouden. Doch de Overſte der Romeinſche bezetting had de leden van het Sanhedrin bij zich ontboden; niet om als Richters een vonnis te vellen over den Apostel; maer eenvouwig om te onderzoeken, waerom de Joden zo zeer op hem verbitterd waren. —— Daerenboven, PAULUS werd, door den zich indringenden Hogepriester grotelijks beledigd, hij begon nauwlijks te ſpreken, of hij werd op den mond geſlagen. ANANIAS verlochende derhalven zelfs zijne aengematigde waerdigheid. Wat wonder, dat de Apostel toornig werd, daer hem, tegen alle wetten van recht en reden, de gelegenheid benomen werd, om zich, tegen de beſchuldigingen van eene oproerige menigte, te verantwoorden. Hij was en bleev een Mensch, aen menſchelijke drivten onderworpen, en hij was zeer gevoelig, dat men hem die rechten door geweld ontnam, welke de natuur zelve aen elken Mensch toeſtaet. —— Had hij op deze onverdraeglijke mishandeling ſtil gezwegen, de Romeinſche Overſte zou het hebben kunnen aenmerken, als een bewijs, dat zijn geweten hem veroordeelde. —— Voeg 'er bij, dat PAULUS de waerheid ſprak: ANANIAS was een gewittede wand, een affchuwelijke huichelaer, die rechtvaerdig verdient had, van God geſtraft te worden.

„ Maer mag men denken, PAULUS erkent zelvs in zijn antwoord, dat hem de drivt te verre vervoert hadde. Hij ontkent niet, dat hij geſcholden had; maer verontſchuldigd zich daermede, dat hij den perſoon niet kende. Doch wij ſtaen gaerne toe, dat PAULUS, hoe ver ook in de heiligheid gevorderd, zijne gebreken had; dit erkent hij zelve edelmoedig, Phil. III. 12, 13. Wat wonder, dat hem, in eene rechtmatige gramſchap, onder de allerverachtelijkſte mishandeling, een onbedachtzaem woord ontvallen zij!"

Onderwys in den Godsdienst, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. S. S. Th. & Phil. Dr. Hoogleeraar in de H. Godgel. enz. Te Amsterdam by* J. Allart, 1790. *In gr. octavo*, 820 *bladz.*

Ingevolge van de tweeledige verdeeling der *Leerstukken van de Openbaring*, in zulken, welken aen de Rede, immers enigermate, bekend zyn, maer door de Openbaring nader opgehelderd en bevestigd worden; en zodanigen, wier ontdekking wy, alleen aen de Openbaring, te danken hebben, en welken wy, wanneer de Rede aen zichzelve gelaten was, nimmer zouden geweten hebben, bepaelt de Hoogleeraer zich, (de eerst aengeduiden, in het voorige Deel, reeds verhandeld zynde,) in het tegenwoordige, tot het overwegen der laetstbeoogden. Hy brengt dezelven tot drie voorname hoofdleeringen; 1. *de Drieëenheid*, 2. *de Oorsprong van het zedelyk kwaed*, en 3. de leer der *Verzoeninge*. In de ontvouwinge hiervan verklaert zyn Hoogeerwaerde de gewoone leerstellingen der Kerke op een geleidlyken trant, meermaels met aenwyzinge van de eenstemmigheid zyner Leere, met die der oude Godgeleerden; terwyl hy de verschillende begrippen van vroeger of later dagen met alle bescheidenheid behandelt; hetwelk zyn Onderwys voor de Leden der Kerke, over 't algemeen, des te nuttiger kan doen zyn.

Verklaaring van den Brief aan TITUS, *door* J. L. VAN MOSHEIM. *Uitgegeven in het oirspronglyke door* J. A. CHR. VAN EINEM. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 184 *bladz. In gr. octavo.*

Uit drie goede met elkanderen vergelekene affschriften der Voorlezingen van den uitlegkundigen *Mosheim*, over dezen Apostolischen Brief, is dit Geschrift vervaerdigd. Deszelfs Uitgever *van Einem* verzekert ons, dat hy des Hoogleeraers *Verklaring* onveranderd mededeelt, om dus 's Mans echten arbeid gemeen te maken. Voorts heeft hy 'er, by ieder afgehandeld gedeelte, nevens gevoegd, etlyke *beoefenende gevolgtrekkingen*; ook hier en daer enige nader opheldernde *aenmerkingen*, en laetstlyk ene doorloopende *omschryving* van den geheelen Brief, waerin hy meestal des

Hoog-

Hoogleeraers *Verklaring* volgt. —— Opmerkzame beoefenaers der Bybelſchriften zullen ook hier die regelmatige denkwyze, welke den Hoogleeraer in zyne Uitlegkundige Schriften zo byzonder eigen is, ontmoeten; waerdoor des Apostels voorſtellingen, in derzelver bedoelde en verband, regelmatig ontvouwd en duidelyk opgehelderd worden. Men heeft des t'over reden om de aengewende moeite van den Eerwaerden *van Einem*, met het aen den dag brengen dezer uitlegginge van den Brief aen *Titus*, danklyk te erkennen; en, op het nagaen zyner byvoegingen, die alleszins oordeelkundig overdagt zyn, zal men ook zynen verderen arbeid gereedlyk goedkeuren. —— Over 't algemeen zyn des Apostels voorſtellingen in dezen Brief, als beſtaende grootlyks in leeringen, die betrekkelyk zyn tot de byzondere plichten zo der Leeraren als der Leden der Kerke, niet moeilyk te verſtaen; alleen heeft hier en daer deze en gene ſpreekwyze hare mindere of meerdere duisterheid, om dat ze op toenmalige denkbeelden ſteunt, die thans minder gemeen zyn. Van dien aert is, onder anderen, de eisch, Tit. I. 6., dat een Opziender, die *onberispelyk*, vry van in 't oog loopende gebreken, behoort te wezen, moet zyn *ééner vrouwe man, geloovige kinderen hebbende;* ter opheldering van welken de Hoogleeraer het volgende bybrengt.

„ Eenigen denken dat des Apostels mening deeze zij: een Leeraar mag maar *ééne Vrouw* neemen, maar ééns trouwen, gelijk dit in de Griekſche Kerk gebruiklijk is. Doch wij verklaaren het met de meeste Uitleggers dus: dat de Opzieners maar ééne vrouw *te gelijk* mogen neemen. De eerſte verklaaring kan geen ſteek houden, om dat hij van den tegenwoordigen, doch niet van den voorleden toeſtand der Christenen ſpreekt. Moest het anders niet heeten: *hij zal geweest zijn ééner vrouwe man*, of *hij zal ééne vrouw gehad hebben*?

„ Men zal hier tegen mogelijk zeggen: volgt dan hier niet uit, dat de overige Christenen meer dan ééne vrouw mogten hebben? —— het antwoord op deeze tegenbedenking is zo moeilijk niet. Men moet de omſtandigheden, in welke de Brief geſchreven wierdt, overwegen. Den Joden was de Polygamie of veelwijverij geöorloft. En de Heidenen namen dit ook zo nauw niet. Deeze lieden verzaakten hunnen vaderlijken Godsdienst, en namen den Christelijken aan. Een Jood kwam, bij voorbeeld, met drie vrouwen, en een Heiden met verſcheidene concubinen

of bijwijven over tot het Christendom. De Christenen konden bij hen niet aanhouden, om dezelve weg te zenden; nadien de vrouwen zich dan tot de Overheid zouden vervoegd, en de Christenen als verſtoorders der menschlijke maatſchappij aangeklaagd hebben. En hoe ſlegt zoude 'er dan de zaak der Christenen bij geſtaan hebben? hoe velen zouden afgeſchrikt zijn, om Christenen te worden? Zij moesten derhalven, bij de opkomst van het Christendom, aan hen de veelwijverij toeſtaan, en durfden de vrouwen niet van haare mannen ſcheiden. Zij verhinderden derhalven alleen, dat de nieuwbekeerden geene meer vrouwen namen, en dat, wanneer de vrouwen van eenen man ſtierven, hij 'er, behalven *ééne*, geen meer neemen durfde. Doch dat moet men op geenerleije wijze dus verſtaan, dat zodanig een man, die meer als *ééne vrouw* hadt, tot Biſchop of Leeraar der Kerke zoude verkozen worden. *Paulus* zegt daarom, dat *Titus* toezien moest, dat niemand Biſchop wierdt, als die geen, die, bij andere noodzaaklijke eigenſchappen, maar *ééne vrouw* hadt. De beminnaars en verdedigers der veelwijverij vinden hier derhalven niets, het welk hunne mening begunſtigen, veel minder bewijzen, kan."

Ene ſoortgelyke bedenking heeft 'er, volgens den Hoogleeraer, plaets, omtrent den eisch van *geloovige kinderen* te hebben. Het kon toen ligtlyk gebeuren, dat de Vader een Christen werd, en de kinders daerentegen Jooden of Heidens bleven. Zulk een kon een waerdig Lid der Kerke zyn, maer hy moest tot geen Opziender der Kerke verkoozen worden. Een Opziender moest *geloovige kinderen* hebben, zulken, die den Christelyken Godsdienst hadden aengenomen, en, overeenkomſtig daer mede, gelyk de Apostel voorts aenduid, een geregeld leven leidden; om dus alle ergernis van dien kant te vermyden. Een Opziender, ſchreef daerom ook de Apostel, 1 Tim. III 4, 5., moet iemand zyn, *die zyn eigen huis wel regeert, zyne kinders in onderdanigheid houdende, met alle ſtemmigheid: want zo iemand zyn eigen huis niet weet te regeeren, hoe zal hy voor de Gemeente Gods zorg dragen?*

Overeenkomſtig met deze verklaring luid ook de *omſchryving*, welke de Eerwaerde *van Einem* van dit Apostoliſche voorſtel geeft, aldus. „Zulk een Oudſte of Leeraar moest „ geene in de oogen vallende gebreken aan zich hebben, „ en alleen ééne eenige vrouw ten huwlijk, en zulke kin„ deren hebben, die den Christelijken Godsdienst hadden „ aan-

Digitized by Google

„ aangenomen, en niet in den kwaaden naam ſtonden, dat „ zij tegen de eerbaarheid en matigheid handelden, en zich „ tegen de goede orde, die het Christendom vordert, hal„ ſterrig verzetteden." —— En niet ongepast leidt zyn Eerwaerde hier uit af, deze *bevoefenende gevolgtrekkingen.*

„ De Leeraar moet ten minſten geene uitwendige onder de oogen vallende gebreken hebben.

„ Niets beduidend zijn de redenen tegen den echt der Geeſtelijken, als de Apoſtel dien veroorlooft. —— Maar, dienaars van Christus! gedraagt u voorbeeldlijk, ook door behoedzaamheid en regelmatigheid, bij de voltrekking uwer echtverbintenis, en door heiligheid en trouwe, in de betragting dier pligten, welke deeze verbintenis van u afvordert!

„ Betreurenswaardig is het, als een Leeraar godlooze, afwijkende en ongehoorzame kinders heeft, dewijl de Gemeente Gods door hen geërgerd wordt. Doch nog meer is het te betreuren, als men zichzelven daarvan de ſchuld geven moet. Welk een heilige plicht is het voor dienaars van *Chriſtus*, hunne kinders zorgvuldig en Christelijk op te voeden, en laſterlijke met hoogſt mogelijken ernst te beſtraffen!"

De Openbaring van JOANNES, den Theologus. *Naar het Grieksch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſteldam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo.*

Met de afgifte van dit Stukje heeft de Heer *van Hamelsveld* zyne taek, in dezen opzichte, ten einde gebragt; en, gelyk men in 't algemeen reden gehad heeft, om 's Mans arbeid toe te juichen, zo zal men zyne poogingen, om ook het laetſte Bybelboek, *de Openbaring van Joannes*, in ene vloeibarer Vertaling te voorſchyn te doen komen, en met korte Aenmerkingen op te helderen, gene aenpryzing weigeren. Schoon men al den Heer *van Hamelsveld* niet moge toevallen in zynen denktrant over dit Boek, zal men echter moeten erkennen, dat hy zich bevlytigd heeft, om deszelfs inhoud oplettend na te ſpooren; en dat zyne daerover aengevoerde bedenkingen ene oordeelkundige bekwaemheid aen den dag leggen, uit welken hoofde zyne voorſtellingen wel gezegd mogen worden, die van vele bekwame Uitleggeren ten minſte te evenaren, zo niet hier en daer enig meerder licht over duistere ſpreekwyzen te verſpreiden. Voor 't overige zal elk weldenkend Lezer met genoegen zien, dat zyn

Digitized by Google

Ed., hoe overtuigend hem ook deze of gene byzonderheid mogte voorkomen, zich echter over het ingewikkelde beſtendig geen beſlisſenden toon aenmatige; zich niet vermeete het raedzelagtige te ontknoopen, en veelmin onbezonnen, in 't geen hy nog toekomend oordeelt, byzonderlyk in te dringen: berustende, ten opzichte van dit laetſte, veelal in die ſtrelende verwachting, welke zeker niet verwerpelyk is, dat 'er een tyd zal komen, in welken Waerheid en Deugd, op deze Aerde, zal zegenpralen over alle Geweld, Onderdrukking en Gewetensdwang. —— Zie hier, in ſtede van een byzonder ſtael van uitlegging, 's Mans opgave van den inhoud dezes Boeks, 't welk wy geoordeeld hebben den Lezer gevalliger te zullen zyn.

Na het hoofd en opſchrift van dit boek, (dus luid zyn voorſtel.) HOOFDST. I. 1—8., wordt eerst de zedelijke toeſtand van het Christendom, geduurende den loop der voorige eeuwen, in den vorm van zeven brieven beſchreven, waartoe JESUS zelf aan JOANNES verſchijnt, onder zulke beelden, welken hem als den genadigen en voorzienigen beſtuurer zijner kerk kenſchetzen. HOOFDST. I. 9—20. Waarop dan die brieven zelven volgen. HOOFDST. II. en III.

Na de voorſtelling van de veranderingen in den inwendigen ſtaat van het Christendom, voorzegt dit boek de uitwendige lotgevallen van het zelve, welke het in de wereld zal ondergaan, en vervolgends de voornaamſte en uitſtekendſte hoofdgebeurenisſen der wereld, doch in betrekking tot de kerk.

Tot eenen grond van deze gezichten, gaat vooraf een overheerlijk gezicht van God, als den regeerer der wereld, door wien deze lotgevallen en gebeurenisſen, naar zijn Godlijk eenmaal vastgeſteld plan, beſtuurd worden. HOOFDST. IV. en V.

Dan volgen de lotgevallen der kerk, zoo als zij telkens, bij het openen van éénen der zeven zegelen van het boek (*) van Gods raadsbeſluit, door JOANNES in dat beeld-

ſpra-

(*) Dit boek, of liever deze boekrolle, was, volgends de vertaling en aenmerking van den Heer *van Hamelsveld*, H. V. 1, niet *in*, maer lag *aen de rechtehand* der Godheid. Ook was het niet *geſchreven van binnen ende van buiten*, maer die boekrolle was *van binnen beſchreven, en van buiten met zeven zegelen verzegeld.* „ Zeven zegels hingen aan zoo veele ſnoeren, en verzegelden de boekrolle van tusſchenwijdte tot tusſchenwijdte, zoo dat telkens, als een zegel geopend werdt, gezien kon worden, wat dit gedeelte des boeks in zich bevatte."

Digitized by Google

ſprakig boek gelezen en beſchouwd worden. HOOFDST. VI—VIII. 1.

Vervolgends de hoofdgebeurenisſen der wereld, die door zeven Engelen, bij vervolg, als onder bazuinen-geklank, verkondigd worden. HOOFDST. VIII. 2. —XI. 18.

Dit afgelopen zijnde, ziet onze ziener in het bijzonder den ſtrijd der Christen-kerk met haaren grooten vijand, het hoofd der duisternis; en wel eerst haare worſtelingen met het heidendom, welk, door den SATAN opgeſtookt, haar vervolgt. HOOFDST. XI. 19. —XII. 17.

Dan haare worſtelingen met het rijk van den Antichrist (*), welk onder den Christennaam meer dan heidenſche vervolgingen aanrecht, tegen de belijders van waarheid en deugd. HOOFDST. XIII. 1-18.

In alle welke worſtelingen evenwel de Christenkerk ſtaande blijft, en de waarheid van tijd tot tijd in 't licht komt, en

(*) Het ryk van den Antichrist, (duidende de benaming van *Antichrist* geen enkelen perſoon, maer een geheel ſoort van Leeraers, eene bedorven geestlykheid aen,) is, volgens den Heer *van Hamelsveld*, in zyne Aenmerking op Openb. XIII. 1. „ het rijk van geestlijke heerſchappij over de gemoeden, en „ gewetensdwang, het welk vervolgingen om den Godsdienst „ aanrecht, en zoo veel en zoo heilloos kwaad in het Chris„ tendom heeft uitgevoerd." Overeenkomſtig hier mede was zyne vroegere aenmerking op 2 Th. II. 3, waerop hy zich in zyne aenmerking op Openb. XVII. 5 ook beroept, waerom wy deze hier nog zullen overnemen. Het komt hem voor, dat men, alles nagaende, niet hebbe te twyfelen, wien of wat wy door den *Antichrist*, of den *mensch der zonde*, te verſtaen hebbe. „ Wat is 'er, zegt hy, natuurlijker dan dit? waar en wanneer onder Christenen eene volmaakte afwijking van het *Euangelie* des vredes en der liefde plaats heeft, waar kerklijke heerschzugt, voorſchriften van menſchen in plaats der godlijke geboden, vervolging om den godsdienst, zich vestigen en duidlijk openbaaren, daar kan men den *mensch der zonde* enz. aanwijzen Even veel onder welke gezindheid der *Christenen*, waar men ſpreekt van beletten en verhinderen in het onderzoeken der waarheid, waar men ſpreekt van geweldige middelen, om door bannen, vangen enz. het geen men voor waarheid houdt, te handhaaven, waar men, min of meer openlijk of ingewikkeld, wil heerſchen over het geweten, waar men de wereldlijke magt te hulp roept, om, als 't ware, de waarheid te beſchermen, daar wordt deze *verborgenheid der ongeregtigheid*, of meer heimlijk of meer openlijk, geoefend."

Digitized by Google

en zegeviert, terwijl het rijk der duisternis ééns geheel verstoord zal worden. HOOFDST. XIV. 1-20.

De verstooring van dit rijk, en de rechtvaardige straffen der Godheid over het zelve, worden in de volgende gezichten bijzonderer beschreven: onder het beeld van zeven plagen, door zeven Engelen, uit hunne met vuur gevulde schalen uitgestort. HOOFDST. XV en XVI.

Onder het beeld eener vrouwe, die na lang haar toververmogen geoefend te hebben, van haare eigen boelen wordt omgebracht. HOOFDST. XVII.

Onder het beeld van *Babel*, en deszelfs verwoesting; waarbij een treurlied over deeze verwoesting, en een zegelied op de overwinning van het Christendom, en de heerschappij van JESUS. HOOFDST. XVIII en XIX. 1-10.

Deeze overwinning wordt onder het beeld van eenen strijd, de zege daarin behaald, en de gevolgen van die zege, de heerschappij der waarheid en deugdbeminnaaren, vertoond, en alles besloten met het laatste oordeel der wereld. HOOFDST. XIX. 11— XX. 1-15.

Eindelijk wordt, onder het beeld der prachtige, vaste en gelukkige hofstad des grooten Konings, het geluk en de heerlijkheid van het Godsrijk, (den gezegenden toestand der kerk op aarde,) als de voltoojing van alles, voorgedragen, HOOFDST. XXI—XXII. 1-7.

En daarop volgt een waardig, en aan al het voorgaande evenredig besluit van dit Boek. HOOFDST. XXII. 8-21."

De eenzaame Kristen, benevens drie Leerredenen door K. W. OEMLER. *Uit het Hoogduitsch. Met eene aanprijzende Voorreden van den Hoogeerw. Hooggel. Heer* L. MEIJER. *S. S. Th. Dr. en Prof. Ord. aan 's Lands Hooge School te Franeker, en Lid van verscheiden Genootschappen. Vierde Stuk. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1790. *In gr. octavo, 247 bladz.*

Dit vierde Stukje, waer mede de stichtelyke *Oemler* zyne Godvruchtige bespiegelingen, onder de benaming van *den eenzaamen Kristen*, besluit; vervat weder vyf gemoedlyke overdenkingen, die ten opschrift hebben: *Ik ben niet voor deeze Wereld. Het Avondmaal. De Morgenstond. De Avondstond* en *Het verloopen Jaar.* —— Hier nevens zyn, by manier van een *Aanhangzel* nog gevoegd drie Leerredenen, gaande (1.) over het *aangenaame en nuttige in de stil-*

Digitized by Google

ſtille uuren der Eenzaamheid; (2.) *het zalige der genadetrekking van Jeſus aan de harten der Menſchen*; en (3.) *het liefderijke van Gods heilſtem aan onze Harten, by eenen overvloedigen Oogſt*, welk gunſtig tydſtip zyn Eerwaerde tot deze overweging geleid had. —— In 't behandelen der opgenoemde onderwerpen heerscht beſtendig die geest van innemende ſtichting, welke onzen Schryver by uitſtek eigen is, en dien hy op zodanig ene wyze, gemoedlyk treffende, weet voor te dragen, dat zelfs dezulken, die zich niet zyne leerbegrippen niet altoos kunnen verenigen, 'er daedlyk ten goede door opgeleid worden. Men heeft dit, uit verſcheiden ſtalen, welken wy nu en dan uit 's Mans bedenkingen reeds bygebragt hebben, ten overvloede kunnen opmaken; des het niet noodig zyn zoude 'er nogmaels een voorbeeld van op te leveren. Dan, met dit alles, mogen wy echter niet nalaten, des Lezers aendacht nog voor een oogenblik te vestigen, op 's Mans nadruklyke betuiging van zyne ſtille gelatenheid, in gehoorzame onderwerping aen de ſchikkingen der Godlyke Voorzienigheid, wanneer hem rampen mogten treffen. —— Hoe wenschlyk ware het, dat wy altoos, daedlyk van ganſcher harte, met hem konden zeggen, gelyk hy zich in dezen uitdrukt.

„ Ach! ik ben ieder oogenblik aan verſcheiden toevallen onderworpen, ik weet niet, wat mij deezen dag, [hoe gunſtig de Morgenſtond zich ook vertoone;] overkomen zal. Misſchien hebt Gij, Algoede Vader! tot mijn best beſlooten, om mij vaderlijk te tuchtigen; misſchien ſta ik reeds aan den ingang van eenen weg, die zeer bedenklijk, en met doornen bezaaid is; misſchien is de beker der ſmarten, dien Gij mij zult aanbieden, om leeg te drinken, reeds tot den rand toe gevuld. Ik beef evenwel niet, wanneer deeze gedachte in mij opkomt. Hoe troostrijk, hoe zoet, hoe aangenaam is mij deeze belofte, „ dat alles tot „ mijn best geſchiedt". Deeze belofte is mijne ſterkte, mijne aanmoediging! Hoe gewenscht is mij die verzekezing; „ alles komt uit de hand mijns goedertieren Vaders!" Kan mij dan deeze kastijding wel ſchadelijk zijn? moet ze niet tot mijn best ſtrekken? Ik zal dan deezen drinkbeker, hoe bitter hij ook ſmaaken mooge, tot den bodem toe ledig drinken; want Uwe genade troost mij, en dus moet het mij, daar ik U lief hebbe, en Uw kind ben, toch tot heil gedijen. Ach! hier werp ik mij gelaaten in Uwe armen, ik geef mij geheel aan U over; ik beveel U alle mijne wegen; „ Vader! niet mijne, maar Uwe wille „ geſchiede!"

Leer-

Digitized by Google

Leerreden over 1 *Sam. VII.* 12b. *uitgeſproken* 6 *Febr.* 1791. *In de Kerk der Waterlandſche Doopsgezinde Gemeente te Wormerveer, door* ALBERT VRYER, *Leeraar in die Gemeente. Ter gedagteniſſe zyner vyftigjaarige Predikdienſte, in drie Gemeenten. Te Amſterdam by* L. van Hulst. *In gr. octavo,* 42 *bladz.*

Ene in alle deelen gansch ongekunſtelde Leerreden, waerin, wel geen geletterd Godgeleerde, maer een Man, met een natuurlyk goed verſtand en gezond oordeel begaefd, het woord voert; die de genoeglyke aendoeningen van zynen geest, by de overdenking van een afgeloopen vyftigjarigen Predikdienst, ten hartelykſte uitboezemt: des ons dit Stuk een eigenaertig ſtael levere van het, niet gemaekte, maer wezenlyke, ſentimenteele, dat het kunſtige natuurlyk verre overtreft. Na een beknopt verſlag van 't geen Samuël in den tekst aenleiding gaf, om te zeggen, *Tot hiertoe heeft ons de* HEERE *geholpen*, ene ontvouwing van den zin dier uitdrukkinge, en ene aenwyzing van 't plichtmatige van Samuëls gedrag, bedient de Eerwaerde *Vryer* zig van het voorgeſtelde, ter opwekkinge zyner Toehoorderen, tot de dankbare erkentenis van Gods weldaden, en agtervolgende gehoorzaemheid zyner bevelen. — Dit denkbeeld van verplichting brengt de gevoelig getroffen Leeraer voorts op zich zelven byzonder over. Met vrolyken harte vermeld hy het goede van Gods hand ontvangen, in zyne opvoeding, opleiding tot den Predikdienst, en ondersteuning in denzelven, tot op dat oogenblik; daer hy, in den ouderdom van 70 jaren, na een voltrokken vyftigjarigen dienst, nog in ſtaet is om het werk zyner bedieninge waer te nemen; het welk hem, in blyden gemoede, tot Gods eer dankbaer doet zeggen: *Tot hiertoe heeft my de* HEERE *geholpen.* Aen dit dankbaer en plichtërkennend vóorſtel hecht zyn Eerwaerde verder gepaste byzondere aenſpraken, die, zonder eenige gezogte kunſtenarye, op een hartelyken toon uitgeboezemd worden; waerop hy zyne Leerreden, met een gemoedlyk gebed en dankzegging, naer de tydsomſtandigheden geſchikt, ten einde brengt.

De

Digitized by Google

De hoog-bejaarde, doch in 't werk der bedieninge noch werkzaame en werkzaam willende blyven Godts-Gezant, of Leerreden over 2 Petr. I. 13, 14. Ter gedachtenisſe van zynen vyftigjaarigen Predikdienst in de Gemeente van Gouderak, uitgeſproken den 27 Febr. 1791. Door J. G. STARINGH. Te Gouda by W. Verblaauw, 1791. Behalven het Voorwerk, 38 bladz. In quarto.

Ruim een jaer geleden gaf de Eerwaerde *Staringh* zyne Leerreden, ter gedachtenisſe van zynen vyftigjarigen Predikdienst, in de Gemeente van *Hummel* en *Gouderak*, in 't licht (*); en hierop laet hy by dezen volgen, die, welke hy een jaer later uitgeſproken heeft, ter gelegenheid, dat 'er vyftig jaren verloopen zyn, zins de aenvaerdiging zyner bedieninge als Leeraer te *Gouderak*. Dezelve behelst, na enige opheldrende aenmerkingen over den verkoozen Tekst, en hier uit wel ter ſnede afgeleide leeringen, 's Mans voorſtellingen, tot zyne byzondere omſtandigheden betrekkelyk. In zyne voorige Leerreden een verſlag van zyne Levensgevallen gegeven hebbende, bepaelt hy zich in de tegenwoordige tot een berigt van zyne Prediking. Hy herinnert der Gouderakſche Gemeente, zo het algemene bedoelde en de gewoone inrichting zyner Predikinge, als zyne byzondere poogingen, om in deze en gene omſtandigheden zodanige Stoffen te verhandelen, die in onderſcheiden voorvallen by uitſtek te ſtade kwamen, met aenwyzinge hoe hy 't 'er op toegelegd hebbe, om ſteeds alleszins nuttig te zyn. Met aendoeningen van dankbaerheid den Godlyken zegen, over hem in zyn dienstwerk, geduurende het verloop van vyftig jaren, erkennende, voegt hy 'er nevens zyne hartgrondige betuiging, om op dien zelfden voet te blyven voortgaen, zo lang hem God de noodige krachten verleene, in de afwachting, dat de aflegging zynes aerdſchen tabernakels, daer hy reeds den ouderdom van 74 jaren bereikt heeft, veelligt haest aenſtaende zyn zal. Voorts beſluit hy zyne Leerreden met welingerichte aenſpraken, ene treffende dankzegging en ſmeekbede, welk een en ander eigenaertig aen zyne omſtandigheden beantwoord. —— Wat wyders de uitvoering betreft, de Eerwaerde *Staringh* toont dat zyn vuur,

(*) *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 187.

vuur, ſchoon zyne jaren hoog geklommen zyn, nog verre van uitgedoofd is; en men zal deze tweede Jubelrede weerdig vinden, om by de eerſte geplaetst te worden.

Redenvoeringen ter Inwyding der volbouwde Tekenzaal voor het Departement der Tekenkunde, en van de Gehoorzaal en Schouwplaats voor het Departement der Natuurkunde, in het Gebouw der Maatſchappye Felix Meritis *te Amſterdam gehouden 3 en 20 Nov. 1789. Door* A. BONN, *Hoogl. in de Ontleed- en Heelkunde aan het Doorl. Hooge School te Amſt., enz. enz. Te Amſterdam by* J. C. Sepp *en* A. Fokke Simonsz., *1790. In gr. octavo, 115 bladz.*

Dit tweetal Redenvoeringen, door den Hoogleeraar BONN, ter Inwyding van de twee Zaalen, voor het Teken- en Natuurkundig Departement, in het aanzienelyk gebouw der Maatſchappy *Felix Meritis*, op den 3 en 20 November 1789 uitgeſproken, zyn van dien aart, dat dezelve niet ſlegts voor den Hoorder aangenaam, en ter bereiking van derzelver oogmerk voldoende, zyn geweest; maar teffens voor den nadenkenden Leezer, uit hoofde van haar onderhoudenden ſchryfſtyl, veele daar in vervatte weetenswaardige byzonderheden, ook nu nog, van waarde zyn.

De eerſte Redenvoering, ter Inwyding der volbouwde Tekenzaal, heeft ten onderwerp: *de voordeelige Zamenwooning en onderlinge betrekking der Tekenkunst met andere Kunſten en Weetenſchappen.* Na de Tekenkunst tekenagtig beſchreven te hebben, telt de Hoogleeraar de verſchillende Kunſten en Weetenſchappen op, welke haar nutte leſſen en een ryke voorraad van ſtoffe, ter bearbeiding, aanbieden; dit word gevolgd door een geſchiedkundig Verhaal van haare Opkomst, Aanwas, Bloei en Uitbreiding, —— van de verſchillende Volken, by welke dezelve aangekweekt wierd, en die reeds groote Meesters in de tekenende Weetenſchappen opleverden, toen zy nog by anderen onbekend, of ſlegts in haare geboorte, was. Na de lotgevallen deezer Weetenſchappen beſchreven te hebben, gaat de Redenaar over tot het Plaatdrukken, waarvan de uitvinding, onderſcheide wyzen en gemaakte vorderingen, met die van de daar aan grenzende Kunſten teffens voorgeſteld worden; by welke gelegenheden aan een groot aantal beroemde Mannen, die zelve deeze Weetenſchappen bearbeid, of tot haare verbetering en uitbreiding het hunne bygedraagen hebben, met verſchul-

Digitized by Google

ſchuldigde hoogachting gedacht word. Dit leid den Autheur tot de oprichting der Genootſchappen en Maatſchappyen, —— tot de oprichting van het Oeffenſchool der Tekenkunst in deeze Stad, welke thans in eene Academie hervormd is. Waar by, ten beſluite der Redenvoering, alle de groote voordeelen door den Autheur opgeteld worden, welke de Tekenkunde, uit den arbeid der overige Departementen, die met haar de Maatſchappy, onder den naam van *Felix Meritis* (Gelukkig door Verdienſten) uitmaakt, trekken kan, met deezen daarby gevoegden wensch, dat de Schilder- en Beeldhouwkunst de Tekenkunst, in haar Oeffenſchool, vergezellen of eerlang volgen mogen, —— dat de daar aan grenzende Kunstzaal tot een bewaarplaats der Werkſtukken van groote Mannen aangelegd worde, door welker jaarlykſche ten toonſtelling niet alleen Vreemden herwaarts gelokt; maar inzonderheid onze eige Landgenooten aangeſpoord worden, om zich aan zulke voorbeelden te ſpiegelen, en dus door de loffelyke poogingen deezer Maatſchappy, vereenigd met die der aanzienelyke Teken-Academie deezer Stad, de oude roem der Amſterdamſche Teken- en Schilderkunst weder herleeven moge. ——

Iets tot meerdere aanpryzing deezer Redevoering te willen zeggen, zoude overbodig zyn; eene aanmerking welke de Recenſent, onder het doorleezen daarvan in gedagten ſchoot, kunnen wy niet weêrhouden te melden; zy is deeze: dat de Autheur, by het Geſchiedkundig Verhaal, van den tyd der uitvinding en beoefening der Tekenkunst op pag. 19, ten opzigte der Israëliten, zich alleen bepaalt by het vermoeden van den beroemden WINKELMAN, die, uit het vervoeren van een groot getal werklieden van Jeruſalem in de Babyloniſche gevangenis, daaruit beſluit, „ dat, ter „ dier tyd, de tekenende kunſten ook aldaar niet onbe„ kend noch buiten oefening geweest zijn:" daar het echter uit het II. Boek van Mozes Cap. XXXVI, en volg. onbetwistbaar blykt, dat dezelve den Israëliten reeds eeuwen te vooren bekend geweest moeten zyn, en zy dezelve ongetwyffeld uit Egypten medegebragt hebben; want om hier een Wonderwerk te vermoeden, zal wel niemand invallen, en, zonder eene behoorlyke kennis der Tekenende Kunſten, waren zy onmogelyk in ſtaat geweest, de gereedſchappen, de Cherubims, &c. voor den Tabernakel beſtemd, te kunnen vervaardigen.

De tweede Redevoering heeft ten onderwerp, *het voortreffelyk nut eener beoefening der Proefondervindelyke Natuur-*

Digitized by Google

tuurkunde; dezelve is in twee Afdeelingen onderſcheiden, de 1ſte ſtrekt, om, langs den weg van algemeene Natuurbeſchouwing, tot de byzondere Proefondervindelyke naarſpooring op te leiden. De 2de, om, uit deeze eerſte beginzelen der Natuurkunde, tot de toepaſſing derzelve op de daarmede naauwverbondene en verhevene Wetenſchappen op te klimmen. Ook deeze Redenvoering hebben wy met groot genoegen geleezen, en liet ons beſtek zulks toe, wy zouden niet nalaaten, daarvan een uitvoeriger verſlag onzen Leezeren mede te deelen.

Verhandeling over de beweerde gewettigde Afſtamming der Heeren van BREDERODE VAN BOLSWARD, *uit* REINOUD den III. *Heer van Brederode, Vianen, enz. ſtrekkende ten bewyze van de ongegrondheid der voorgem. Afſtamming; en kunnende dienen tot het Aanhangzel der Vaderl. Hiſtorie van* J. WAGENAAR, 1791. *In gr. octavo*, 67 *bladz.*

EEne opmerking, onlangs voorgeſteld, in het Byvoegzel, op den uitgegeeven *Geſlachtboom der Heeren van Brederode* (*), nopens de gewettigde Afſtamming, der bovengenoemde Heeren uit dat Huis, heeft aanleiding gegeeven tot dit Geſchrift. Deszelfs Opſteller betuigt volſtrekt geene perſoneele inzigten te hebben, maar alleen, der waarheid hulde doende, door dat berigt genoopt te zyn, om de gegrondheid daar van te onderzoeken. En dit onderzoek, 't welk de gronden aan de eene, en de daar tegen opkomende bedenkingen aan de andere zyde, naauwkeurig overweegt, is van dat gevolg, dat de Schryver het voorgeſtelde onaanneemelyk verklaare, 't welk hem zig dus aldus doet uiten. „ Uit al het voorz. vertrouwt men, dat „ het in het Byvoegzel tot den Geſlachtboom der Heeren „ van Brederode aangevoerde gezegde, als of, ſchoon dat „ algemeen onderſteld wordt, dat de tak van REINOUD „ de III. Heer van Brederode, in den Perſoon van WOLFERD, in 't jaar 1679 uitgeſtorven zoude zyn, het „ echter ſedert uit echte Beſcheiden zoude blyken, dat 'er „ nog heeden gewettigde nakomelingen uit dien tak zouden gevonden worden, niet genoegzaam is, om de algemeene onderſtelling, geſchoeid op zulke goede gronden, uit den weg te ruimen; en men dus ook, zoo lang 'er

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV. D. bl. 292.

Digitized by Google

„ 'er geen dugtiger bewyzen, om al het voorſchreevene
„ op te helderen, en de, tegens dat voorgewende, ſtry-
„ dende ſtukken uit te leggen, worden aangevoerd, niet
„ wel de nu nog in weezen zynde Heeren van Brederode,
„ uit *Reinoud van Bolswaard* geſproten, voor afſtamme-
„ lingen uit eenen gewettigden Zoon van REINOUD den
„ III, houden of erkennen kan." —— Intuſſchen zal het, ſchryft hy ten ſlot, „ ons byzonder aangenaam zyn, wan-
„ neer wy in eenige ſtellingen ons misgreepen, of in
„ eenige gevolgtrekking gedwaald mochten hebben, door
„ des kundiger te worden voorgelicht, en door de pro-
„ ductie van echte ſtukken overtuigd worden, dat wy
„ met de algemeene onderſtelling in een verkeerd begrip
„ verkeeren, en dat nog ten huidigen dage dat zoo zeer
„ aanzienelyk Geſlacht, by mangel van wettige Geboorte,
„ ten minſten by wettige afſtamming, uit eenen Gewettig-
„ den afſtammeling, waarlyk onder ons aanweezig is. —
„ Wy hebben ook, (voegt hy 'er by,) geenſints voor-
„ gehad, om de tegenswoordige Heeren van Brederode,
„ uit *Reinoud van Bolswaard* geſproten, hunne Ridder-
„ matigheid of Adeldom te betwisten. —— Zulks was
„ noch ons doel, noch onze zaak; wy hebben alleen de
„ gewettigde afſtamming, welke word voorgegeeven, on-
„ derzogt en naar onze meening beſlist."

Vaderlandsch Woordenboek oorſpronklyk verzameld door J. KOK, XXIIſte *en* XXIIIſte *Deel. Met Kaarten, Plaaten en Pourtraiten. Te Amſteldam by* J. Allart, 1790. *In gr. octavo* 751 *bladz.*

Nadien men in 't voortzetten van dit Woordenboek een-paarig denzelfden voet houdt, zo behelst dit Deel weder, even als de voorigen, eene groote verſcheidenheid van Artykelen, raakende 's Lands geſchiedenisſen, en deszelfs merkwaardige byzonderheden, welken men dus gereedlyk kan nagaan. Tot een nieuw voorbeeld der uitvoeringe ſtrekke de beknopte beſchryving van *Maasland-ſluis*, of by verkorting, *Maasſluis*; waartoe wy ons in deezen te eerder bepaalen, om dat dit Dorp bekend ſtaat als het grootſte, fraaiſte en welvaarendſte der Zuid-Hollandſche Dorpen.

„ Hoogstwaarſchijnlijk moet, (volgens dit berigt,) de naamsreden gezogt worden, in eene Sluis, reeds in over-

Digitized by Google

oude tijden aan de *Maaze* geleid, door welke de Heerlijkheid *Maasland* haare uitwatering had. Volgens eene gemeene overlevering nam de plaats haaren oorſprong van twee huizen of hutjes bij deeze Sluis gebouwd, in welke de Sluiswagters woonden, die, vervolgens, door den aanbouw van meer Huizen, in eene Buurt veranderden, en alzo den grond leiden van het thans aanzienlijk Dorp.

„ Verſcheiden oorzaaken hebben zamengeſpannen tot het bewerken van den tegenwoordigen bloei en welvaart. De gemaklijke overtogt van hier op *den Briel*, en omliggende Gewesten, was 'er eene van; de andere, het leggen van eenen ſchans, binnen welken de inwooners hunne veiligheid vonden, doch die, door de Spanjaards, ten tijde van het beleg van *Leiden*, wierdt ingenomen. Doch de voornaamſte oorzaak zal geweest zijn, de voegzaame gelegenheid tot de Visſcherij, vooral van den Haring, weleer de hoofdneering van den Staat. Van hier dat het getal van Huizen en Inwoonders allengskens is toegenomen. Van den Jaare 1632 tot 1732 was het getal der eerſten van 582 tot 1010 aangegroeid, bij welke in de negen volgende Jaaren nog 22 zouden gekomen zijn. Indien de gisſing van zommigen doorgaa, zou men 'er, voor ongeveer vijftig Jaaren, bij de negen duizend Inwooners geteld hebben.

„ *Maaslandſluis*, dus veeleer het aanzien van eene Stad dan van een Dorp hebbende, heeft eene zeer voortreffelijke ruime Haven, buitendijks, aan de Maaze; zij dient tot een uitwatering voor het Westland, en tot eene legplaatze voor de Haringbuizen en andere Schepen. Om haar diep en ſchoon te houden, heeft men twee Spuijen aangeleid, die in eene groote Kom zamenloopen. Het opgehouden water, met geene kleine kragt hier uit ſtroomende, voert het ſlik na de Maaze, 't welk anders den grond allengs zoude ophoogen. Binnendijks heeft het Dorp twee Graften, met fraaie Huizen bebouwd, en van net geſchoorene Boomen beplant. Men ontmoet 'er, daarenboven, verſcheiden ruime Straaten en een Marktplein. Twee Kerken zijn 'er te *Maaslandſluis*, ten dienſte der Hervormden: de *Kleine* of de *Oude*, en de *Groote* of *Nieuwe Kerk*. De Oude Kerk ſtaat op den grond eener aloude Kapelle, en wierdt gebouwd in den Jaare 1596. Twee jaaren daarnaa diende zij, voor de eerſte maal, ten openbaaren gebruike. In vervolg van tijd ſtond zij, naa het bouwen eener nieuwe Kerke, eenigen tijd geſlooten, doch wierdt, in den Jaare 1664, wederom geopend. Het ſterk toeneemend getal

Digitized by Google

tal van Inwoonders zal daartoe aanleiding gegeeven hebben. Immers vindt men aangetekend, dat alleen in het Jaar 1642 drie honderd vijf en veertig perſoonen, deels vreemdelingen, deels inboorlingen, tot Leden der Gemeente wierden aangenomen. Zeven jaaren vroeger waren 'er, op éénen Namiddag, vijftien kinderen gedoopt. Voorts heeft de Oude Kerk weinig aanziens; het is eene ruime langwerpige Zaal, met den Predikſtoel aan het einde. —— De Nieuwe of Groote Kerk ſtaat op den grond van den bovengemelden Schans. In den Jaare 1629 wierd daar aan de eerſte ſteen geleid, en, door eenige opgekoomene vertraagingen, ruim tien jaaren laater, de eerſte Leerrede gedaan. Het is een regelmaatig Kruisgebouw, gebouwd naar het Beſtek van de Noorder Kerk te Amſterdam. Eerst ſtondt 'er een vry zwaare Toren op de Kerk. Zedert heeft men, in de plaats daar van, aan het Westeinde, den tegenwoordigen ſchoonen Toren gebouwd. Van binnen pronkt de Kerk, onder andere ſieraaden, met een pragtig Orgel, daaraan ten geſchenke gegeeven door den weldaadigen Heer GOVERT VAN WYN, Oud-Penningmeester der Visſcherij ter deezer plaatze, en op den negentigſten verjaardag van den waardigen Grijsaart, in den Jaare 1732, voor de eerſte maal gebruikt. Bij dit geſchenk voegde de edelmoedige geever eene ſomme, om uit derzelver renten den Orgelist te beſoldigen. Tot eere van 's Mans waardige naagedagtenisſe kunnen wij niet naalaaten, onder meer andere blijken zijner goedgeefsheid, zo ten nutte der Armen, als tot ſieraad der Plaatze, aan te tekenen, dat hij de voornaamſte bekostiger geweest is van een gemaklijken ſteenen Trap, met eene ijzeren Leuning, dienende tot eenen opgang na den hoogen Maasdijk, en van daar na de Haven en de groote Kerk. Bij die van *Maaslandſluis* wordt, hierom, nog heden, de naam van VAN WYN in dankbaare zegening gehouden. —— Onder de openbaare Gebouwen verdienen nog genoemd te worden het *Regthuis* of Dorphuis, zijnde de Vergaderplaats van het Geregt, en van het Kollegie der Visſcherije. Het *Gemeenelandshuis*, waarin Dijkgraaf en Heemraden van Delfland hunne Vergaderingen houden; een aanzienlijk Gebouw. Het *Weeshuis*, tamelijk groot, en van ruime inkomſten voorzien.

„ De Regeering van *Maaslandſluis* beſtaat uit *Schout*, vijf *Zetters*, of Burgemeesters, en *zeven Schepenen*. Het *Kollegie van Visſcherij* beſtaat uit vijf Boekhouders van de bijzondere Reederijen, en uit twee Stuurlieden, zo als

Digitized by Google

men hier en elders de Schippers der Vischhoekers noemt? want die der Haringbuizen hebben geene zitting in deeze Vergaderinge. Drie Predikanten neemen 'er het werk der Bedieninge waar, ten behoeve der Hervormden; met vier Ouderlingen, en even zo veele Diakenen, maaken ze den Kerkeraad uit.

„ De Visscherij, met het geen daar aan verknogt is, is de hoofdbron van het beſtaan en de welvaart der Maaslandſluizers, vooral van de Kabbeljaauw, die deels versch verkogt, deels, onder de gedaante van Zouten Visch, wijd en zijd verzonden wordt. Daarenboven hebben veele Ingezeetenen hun beſtaan van Bokking, welken zij van Diepwaterſchen Haring rooken, met kleine Pinkjes aangevoerd. Eindelijk vaaren van deeze Plaats ook veele Schepen ter Koopvaardije. Ligt is het te begrijpen, dat men 'er Lijnbaanen, Scheepstimmerwerven, Zeilemaakerijen en andere Handwerken oeffent, tot het uitrusten van Schepen noodig."

Aardryks-, Geſchied- en Koophandelkundige Atlas van Europa. Tweede aflevering, behelzende Poolen, Hongarjen en Pruiſſen. Te Dordrecht by de Leeuw *en* Krap, 1790. 3 *bladen in gr. folio.*

Met veel genoegen hebben wy opgemerkt, dat de tweede Aflevering dezer *Atlas* de eerſte Aflevering merkelyk overtreft; zo wel in belangrykheid van berichten, als in zuiverheid van taal en ſpelling. Een en andere aanmerking zullen wy 'er alleen nog op mededeelen. Onder de Producten van *Poolen*, hebben wy de zo genaamde *Poolſche Manna* niet gevonden; een voedſel dat in dat land echter aanmerkelyk veel gebruikt, en door de Landlieden van 20 Juny tot het einde van July, in de Weiden en moerasſige Plaatſen, verzameld wordt. De waarde van een *Dantzicher* gulden, in Hollandsch geld opgegeeven, vinden wy te naauw bepaald: want, dezelve zal dan alleen 8 ſt. 11 penn. Hollandsch waardig zyn, wanneer de Wisſel tusſchen *Amſterdam* en *Dantzich* a 415 *gros* voor 1 £ vlaams is. Maar, hoe dikmaals is die *cours* hooger of laager! — Het is waar, dat de Poolakken weinig of niet ter Zee vaaren: intusſchen weet men, dat *Dantzich* omtrent 80 Schepen van 200 a 400 Tonnen in Zee heeft, welke telkens af en aan vaaren; doch *Dantzich* en *Thorn* liggen in den

Kring

Digitized by Google

Kring van *Pruisſen*, wordende het omliggende land daarom ook *Poolſch-Pruisſen* geheeten: zo dat dit bericht eigenlyk niet ſtrydt met de opgave, die wy in deze *Atlas*, omtrent de Scheepvaart der Polakken, aantreffen.

Een beknopt bericht van het Koningryk *Poolen* wordt in de vierde Kaart medegedeeld, waarvan de volgende geſchiedkundige beſchryving het middenvak uitmaakt.

„ De *Poolen* rekenen hunnen oorſprong van de *Sarmaten*, of uit een tak der Sclavoniſche Natie. Alles wat men van Koning LECH verhaalt, is zeer onzeker. Vast gaat het, dat een Boer, PIAST genaamd, omtrent den Jaare 840, den Hertoglyken Zetel beklom; dat zyne Nakomelingen dien nog een geruimen tyd na hem bezaten, en het daar van daan komt, dat alle binnenlandſche mededingers naar den Troon, nog heden, *Piasten* genaamd worden. MICISLAUS de I voerde in 964 het Christendom allereerſt in. BOLESLAUS de I matigde zich de Koninglyke waardigheid aan; maar zyne Opvolgers moesten hier weder zo lang van afzien, tot dat PREMISLAUS, in 1295, de Kroon voor altoos opzette. KAZIMIR, de groote, kwam 1333 aan de Kroon, beveiligde zyne landen, eigende zich *Rood-Rusland* toe, gaf aan zyn volk heilzame Wetten, ſchonk den Jooden groote vryheden, ſtichtte de Hoogeſchool te *Cracow*, en beſloot in 1370, na eene loflyke regeering van 37 Jaaren, den Piaſtiſchen ſtam. 't Is aan Hem, dat *Poolen* zyne eerſtgeſchrevene Wetten, verſcheiden Rechten, Steden, Paleizen, en andere Gebouwen, te danken heeft. In deeze zelfde eeuw, waren de Stenden voor het eerst vergaderd. En werdt in 1386, door het Huwelyk van HEDWIG, Koninginne van *Poolen*, met JAGELLO van Lithauwen, dit Groot-Hertogdom het Ryk ingelyft. JAGELLO werdt hierop een Christen, nam den naam van ULADISLAUS aan, en ſtichtte alzoo den *Jagelloſchen* ſtam, die, tot 1572, den Poolſchen Troon bezeten heeft. Hy bragt *Samogetie* onder zyn gezag, en overwon, in 1410, de Duitſche Ridders. Zyn tweede Zoon, KAZIMIR de III nam dat gedeelte, dat nu *Pruisfisch Poolen* heet, onder zyne beſchutting. Het overige moest de Duitſche Orde te leen houden. Onder SIGUSMOND den I werdt de Markgraaf ALBREGT, in 1525, van Grootmeester dier Orde tot Hertog van Pruisſen verheven, en bleef leenroerig aan deze Kroon. SIGUSMOND AUGUSTUS breidde de magt des Koningryks uit, maakte *Courland* leenplichtig, en met hem ſtierf de mannelyke *Jagelloſche* linie. Na dezen werd

Digitized by Google

HENDRIK VAN ANJOU tot Koning gekroond, die naar *Frankryk* vluchtte, en gevolgt werd op den Troon, door STEPHEN BATTORI; een Vorst van groote hoop. Zyne navolgers waren SIGUSMOND de III, en ULADISLAUS de *IV*, die in 1647 de Briefposten op den Duitschen voet invoerden. Na eene beklaagelyke tusschen Regeering, kwam JOHAN KAZIMIR aan de Kroon, doch die hy uit misnoegdheid neêrleide, en naar *Frankryk* trok. Hy werd opgevolgd door MICHAEL WISNIAWICKI, JOHAN SOBIETSKI, AUGUSTUS de II, STANISLAUS LESZYNSKI, AUGUSTUS de III, en eindelyk door den tegenwoordigen Koning STANISLAUS PONIATOWSKI, [welke, den 3*den May* 1791, de Troon erflyk verklaard heeft, in het huis van *Keur-Saxen*.]

„ De Verdeeling van *Poolen* is nog te versch in gelieugen, om 'er niet een enkel woord van te gewaagen. Het voorgeeven of zulks te vooren beraamd was, is volstrekt valsch. De waare rede is, dat de Keizerin, Koninginne van *Hongaryen*, de aanzienlyke Starosdye van *Zips* in bezitting neemende, hier uit argwaan ontstond, en *Rusland* zo wel als *Pruisfen* begreep, dat, zo *Oostenryk* eischen op *Poolen* hadt, zy ook de hunnen moesten doen gelden. Al ras troffen zy een Tractaat van Verdeeling, waarin *Oostenryk* eindelyk ook werd toegelaaten. Ingevolge van dat, deed elk zynen eisch in 1772, nam de geëischte Landen gewapender hand in bezit, en werd deze Verdeeling door niemand gehinderd; maar zelfs door een Ryksdag, in 1773 gehouden, goedgekeurd. *Rusland* verkreeg hier door *Polsk Lyfland*, het *Palatinaat*, *Polotzk*, enz. met eene bevolking van cirka 1,600,000 zielen. *Oostenryk*, de Koningryken *Galicien* en *Lademerien*, met 2,280,796 zielen; en *Pruisfen* nam *West-* of *Poolsch-Pruisfen* naar zich, met 860,000 zielen."

Wysgeerige Verhandelingen, Brieven en Gesprekken, van MOSES MENDELSZOON. *Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aantekeningen en het Leven van den Autheur verrykt, door* C. BRENDER A BRANDIS, *Lid van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden, van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlisfingen, en verscheiden Dichtlievende Genootschappen. Tweede Deel, te Leyden by* P. Pluygers. *In gr. octavo*, 283 *bladz.*

In dit Tweede Deel worden de uitmuntende Brieven, van den Wysgeerigen MENDELSZOON, over de *Aandoeningen*, me-

Digitized by Google

medegedeeld. THEOKLES, een Engelsch Wysgeer, heeft zyn Vaderland voor eenigen tyd verlaaten, om een volk te zoeken, dat *juist* te denken waardiger acht dan *vry* te denken. *Duitschland* ſcheen hem dit volk te belooven. Hy trok dáár van ſchool tot ſchool, en had het genoegen, om, onder de gedaante van een nieuwsgierig Reiziger, alle de Vergaderingen van geleerde Genootſchappen, onbekend, by te woonen. Geduurende zyn verblyf te ***, heeft hy met eenige jonge Edellieden, van zynen ſmaak, vriendſchap gemaakt. Onder deezen is hy zeker Jongeling, EUPHRANOR genaamd, het meest toegedaan; en uit liefde voor denzelven, houdt hy zich eenigen tyd aan de S***, (denkelyk de *Spree*) op. De Jongeling bezoekt dikmaals het eenzaam verblyf van THEOKLES, alwaar zy, in genoeglyke ſtilte, hunne uuren aan de Vriendſchap en de Letteroefening wyden, en wanneer de Jongeling genoodzaakt is, zich van zynen Vriend te verwyderen, zetten zy hunne Onderhandelingen in Brieven voort. De XV Brieven, die zy over de Natuur van het Vermaak gewisfeld hebben, worden, als den Autheur by toeval in handen geraakt zynde, medegedeeld, en beſlaan met de *Byvoegzels* 234 bladzyden.

Men heeft in *Duitschland* opgemerkt, dat het getal der Zelfmoorders jaarlyksch vermeerdert, zedert het *Lyden van den jongen Werther* een algemeen Leesboek, onder de Jongelingen en jonge Dochters, geworden is. De *ſentimenteele* ſchriften van deezen tyd, en daar onder eene *Biographie van Zelfmoorders*, vermeerdert dit getal nog telkens, en doet ook in ons Vaderland, door het vertaalen dier vertederende Schriften, die aanſteekende ziekte doordringen, en gevaarlyker worden. Zeer gepast heeft MENDELSZOON deeze dwaasheid, in zyne Brieven van een Engelschman, ten toon geſteld: en het is van veel belang voor alle Natien, dat hy niet enkel het misdaadige van den Zelfmoord heeft aangewezen, volgens de Leer aan eene Voorzienigheid; maar zelfs overtuigend beweezen heeft, dat, volgens het Leerſtelzel der Natuuralisten zelve, de Zelfmoord eene misdaad is; omtrent de eerſte zegt hy, na verſcheidene hunner redenen aangevoerd te hebben: „ Nog eene Bepaaling moet ik, den Verdeedigers van den Zelfmoord, in bedenking geeven.

„ De hevigheid der Hartstocht, die den tot den Zelvmoord beſlotenen foltert, kan ons eenig medelyden over zyn treurig noodlot afvergen, maar de geöorloofdheid van

Digitized by Google

zyne daad geen gewigt byzetten. Wat toch kan het kwaad zyner begaane misdaad van hem afwenden? „De Hartstocht heeft zyn Verſtand overweldigd?" Wat noemt men anders kwaad, dan de tiranny der Hartstochten over het Verſtand? Moet het kwaad zelfs dan tot zyne eigene ontſchuldiging dienen? Dan zou een Moord gebillykt zyn, wanneer zy in de verregaande Hitte eener woedende gramſchap geſchiedde. En PHEDRA's misdaadige Liefde moest ophouden misdaadig te zyn, om dat zy van de hevigſte Hartstocht verteerd werdt.

„ De tot nu toe nader bepaalde twistvraage is derhalven deze: „Kan het *Verſtand* den Menſchen ooit de Zelvmoord aanraaden?"

„ Zal het Verſtand hem aanraaden, dan moet een koel overleg ons verzeekeren, dat alle de Goederen dezer Aarde, voor ons, voor eeuwig verlooren zullen zyn: dan moet het ten minſten hoogstwaarſchynlyk wezen, dat noch tyd, noch overweeging, in ſtaat zouden zyn, om eenen kwellenden indruk te overmeesteren. Wy moeten de zwarte damp, die uit de Moeras der Hartstocht opſtygt, geheel verſtrooid, en de Voorwerpen alleen in hun geheel beſchouwd hebben. En zou het Leven ons dan evenwel verveelen? Zouden wy meer Rampen dan Heil voor oogen hebben? Wie van alle Zelvmoorders was ooit in zulke omſtandigheden? Of welk een ongelukkig Sterveling zou ooit over zulk een Noodlot zuchten?

„ Gy ziet, edele Jongeling! dat ik tegen de Voorvechters der Zelvmoord toegeevende geweest ben. Het onvermogen van hunne Overweeging, om eene ſmertelyke gedachte te onderdrukken, heb ik, wanneer zy voor het toekomſtige verzekerd zyn, goedwillig voor eene ontſchuldiging doen doorgaan. Hoe veel zou een ſtrenger Zedenmeester hier nog tegen te zeggen hebben?

„ Maar dit toegeſtaan zynde; zo blyft het geval, in het geſchilpunt, volgens onze denkbeelden vooronderſteld, vast onmogelyk. BLOUNT, die in de hoop van zyne liefde bedroogen wordt; SIDNEY, welke de Dichter doet vreezen, dat hy zyne Beminde, door zyne ontrouw, gedood heeft; MELLEFONT, die wezenlyk door zyne onmenschlykheid daar toe aanleiding zal gegeeven hebben; kunnen uit de beſlisſing dezer twistvraage geene gronden tot haare ontſchuldiging hoopen.

„ Indien gy ooit bemint hebt, EUPHRANOR! zo plaatst

U

Digitized by Google

u eens geheel en al in den elendigen toeſtand dezer wanhoopenden. Gevoel alle de ſmaad van een bedroogen Minnaar; het berouw van een Trouwloozen, en de verſchrikkelyke ſmarte van een Verleider, in haar grootſten omtrek. Nog meer! laat alle deze rampen, als een ontzaglyk mengſel, over één enkel hart uitgeſtort zyn. Wel nu? Blyft 'er dan aan den Elendeling geenen anderen Troost over, dan Vergif en Dolk? Indien de Verſtokte zelfs tegenwoordig zynen boezem voor alle troostgronden ſluit; wanneer het Verſtand, de Vriendſchap, de geheele Natuur, ja de Godheid zelve, voor doove ooren predikt; zal de tyd dan geen heilzaam ſtof der vergetelheid over zyne Wonden ſtrooijen? Zal de opvolgende toekomſte hem niet geheel en al hervormen, en in een kring van geruste Aandoeningen plaatſen, in welken hy den tegenwoordigen ſtorm van verre kan waarneemen? Onderſtelt, hy ontkent de Voorzienigheid, hy ontkent de goedheid van God, die alles, ja EUPHRANOR, alles! tot ons bestzyn ſchikt; heeft hy dan zulke elendige denkbeelden van de natuur onzer Aandoeningen, dat hy zou kunnen gelooven, dat de Donder, die thans over zyn hoofd rolt, onophoudenlyk in zyne ooren zal ruiſchen? En hier van zou hem het Verſtand overtuigen? — ô Neen! de Hartstocht, de zwartſte Hartstocht, heeft zyn gezicht benevelt. En wanneer hy als geheel koel, met den Dolk in de hand, zyn beſluit ſchynt te overweegen; dan moet men zich noch niet door den ſchyn laaten bedriegen. Het is de wilde, halſtarrige Gemoedsrust van den verſtoktſten Zelvhaater; het toppunt van alle woede, die het Verſtand nog verder van hem verbant, dan het dobberen der uitgelaatenſte Wanhoop; want deze vaart dikmaals in Woorden uit, zonder zich tot die ontzaglyke daad te verheffen.

„ Gy dwaalt, edele Jongeling! wanneer gy meent, dat de Zelvmoord het zegel drukt op de Zedelyke Goedheid van een karakter. Niet op de Zedelyke Goedheid in 't gemeen. Het Tooneel heeft haar eigen Zedelykheid. In het Leven is geen Zedelyk Goed, dat niet op onze Volmaaktheid gegrond is: op het Tooneel is het integendeel alles, wat in de hevigſte Hartstochten zynen grond heeft. Het oogmerk van het Treurſpel is, Hartstochten te verwekken, en de ſnoodſte misdaad, die op dit oogmerk doelt, is op het Tooneel welkom. Hierom is ook de Zelvmoord, tooneelkundig, goed. Het berouw van eenen OROSMAN, de Geweetenswonden van een MELLEFONT, zouden hunne borst ſlechts zwakjes ſchynen te beklemmen, indien zy ons niet,

Digitized by Google

door het allerontzaglykst Besluit, van het tegendeel overtuigden."

Onder de verscheidene bewyzen, welke de geleerde Jood aanvoert, om aan te toonen, dat de Zelvmoord, in de oogen der Natuuralisten zelve, een misdaad moet zyn; is de volgende, een der bevattelykste. „Breng uwe Wysgeeren (namenlyk de *Natuuralisten*) EUDOX! in die luisterryke vergaderingen, in welken Lediggangers den duuren tyd in het *Pharospel* verkwisten. De Wysgeer kan de minste kleinigheid tot zyn nut aanwenden. Hoe meer Bladen in dat spel verlooren worden, zo veel te meer zet de ervaarene Speeler 'er op. Zyne Hoope ryst met elk verlies. Hy zou dwaaslyk handelen, die deeze Hoop bespotten en een nieuw Spel begeeren wilde. Ons geval is even zo gesteld. Ook dan, wanneer het vertrouwen op de goedheid van God ter zyden gesteld wordt, ryst, met elk ongeluk dat ons in deeze Waereld ontmoet, de Hoop, dat het beter zal gaan. Die anders denken zyn met bygeloovige Vooröordeelen besmet, volgens welke zich die Speelers, in het zelfde kaart-doorschieten, niets dan Ongeluk voorspellen, om dat eenige Proeven daar in mislukt zyn. Komt 'er het vertrouwen op de goedheid van God by, dan vermeerdert zy de Hoope, om zo wel in dit, als in het toekomend, Leven gelukzaliger te worden. Ja, volgens myn onwederlegbaar grondbeginsel, moet deze in de Beraadslaging geheel niet in aanmerking genomen worden.

„ Maar, dit alles wel overlegt, ja dit alles eens toegestaan zynde, ziet gy dan niet op welk een fyne sluitrede, op welk eene kleinigheid het in deze, zo hoogstgewigtige, zaak aankomt? Een Reuzengebergte, dat zich om een hair beweegt, zegt een Hebreeuwsch Dichter.

„ ô EUDOX! thans verloogchent gy het karakter van die Wysgeeren die gy wilt voorstellen. Zy kunnen onmogelyk zulk eene taal voeren. Zy kunnen niets voor eene kleinigheid houden, wat hen het Verstand gebiedt. Het heilig Verstand! dat by hen de plaatze van eene Openbaaring vervult. Zy moeten voor alle sluitredenen, zy mogen nog zo fyn, zy mogen nog zo ver gezogt zyn, hunne kniën met eerbied buigen. Van deeze hangt hunne Gelukzaligheid af. Ik zou alle de Gronden, die gy voor den Zelvmoord bygebragt hebt, op een Moord in 't gemeen toepassen. Hoe zeer zouden zich dan uwe Wysgeeren krommen, en hoe ver zouden zy hunne sluitredenen moe-

Digitized by Google

moeten zoeken, om de ſtrafbaarheid van dezen Gruwel te verdedigen.

„ Maar ik berisp dit Gedrag niet. Het Verſtand en de Reden zyn of *alles*, of *niets*, waardig. Waarom zien wy de voorwerpen onzer begeerten altoos door het kunstglas der Hartstochten aan; en de Gronden, die ons daarvan afhouden, beſchouwen wy nooit, dan na dat wy den Verrekyker omgekeerd hebben? De Sluitredenen, tegen den Zelvmoord, wendt men voor, rusten alleen op vergezogte Waarheden. Zeer wel! Maar waarop rusten de Bewegoorzaaken, die ons tot den Zelvmoord aanzetten? Welke nietswaardige kleinigheden zyn het! Het verlies van onzen goeden naam; de gedachten wegens de geringe waarde, waarin wy by onze Medewormen geraaken. Het Berouw; een al te laat, en dikmaals onnut, gevoel van een Misdaad, aan welke wy ons ſchuldig gemaakt hebben. De Vernedering; een Koning die nu aan de Roeibank geklonken zit. Hy beval, en moet nu gehoorzamen; Hy was met Goud, en is nu met Yzer, verſierd. Hoe klein en verachtelyk is dit alles in de oogen van het gezond verſtand? En evenwel beſtormt men de Natuur en de Godheid, om dat zy den Menſchen voor zulke Rampen blootſtelt. —— Maar de Mensch zelve, de grootheid van dezen ingebeelden Koning, alle zyne Denkbeelden en Daaden verdwynen, worden kleinigheden, zo dra men hen van deeze zyde beſchouwd. Het is billyk, dat zich eene Kleinigheid om Kleinigheden bekommert."

Het ſlot van dit Tweede Deel maakt eene vernuftige beöordeeling uit, van SPALDING's Geſchrift, *over 's Menſchen Beſtemming*, van welk Geſchrift men onlangs in ons Vaderland een nieuwen druk, in 't Neêrduitsch, heeft ten voorſchyn gebragt. MENDELSZOON ſchynt, in die beöordeeling, eerst aan *'s Menſchen Beſtemming*, zodanig als die door SPALDING voorgedragen is, te twyffelen: doch hy laat die *Twyffel* daadelyk door eene *Godſpraak* oplosſen; wier eerſte bewys zegt, dat de Beſtemming des Menſchen beſtaat, door, in den ſtaat van verſtandige kennisſe, de oogmerken van God te vervullen, voort te duuren, volmaakter te worden, en, in deze Volmaaktheid, gelukzalig te zyn.

Digitized by Google

SIMSON, *in agt Boeken. Te Dordrecht by* A. Blusſé *en* Zoon, 1790. *In gr. octavo*, 340 *bladz.*

EEne Dichterlyke ontvouwing van *Simſon's* merkwaardigen leevensloop, die een aantal van treffende tafereelen behelst, waar toe 's Helds Vaderlandlievende Dapperheid, en tevens zyne overhellende neiging tot de Min, den Autheur overvloedige ſtoffe aan de hand geeft, die 'er zig ook by uitſtek wel van heeft weeten te bedienen. De Schryftrant, in deezen gehouden, is regt geſchikt, om het character van *Simſon* in het juiste licht te plaatzen, de onderſcheidene geſteldheid zyner Minnaaresſen op het leevendigſte af te maalen, en ons treffende onder het oog te brengen, hoe Vaderlandliefde en Minnezugt het hart van *Simſon* herhaalde keeren ſlingerde; tot dat hy eindelyk, door *Delila* verlokt, de mishandelingen zyner Vyanden wreekte, op eene wyze, die hem, en eene menigte zyner haateren, onder de puinhoopen van een ſtaatelyken Schouwburg, deed ſneuvelen. Onder het verhaal zyner heldhaftige en wonderdaadige bedryven, wordt ons de denk- en handelwyze, zo der Israëliten als der Philiſtynen, nadruklyk afgemaald. En, met eene oordeelkundige Dichterlyke vryheid, doorvlegt de Autheur zyne voordragt van 't een en ander, met tuſſchenkomende voorvallen, die hem meermaals aanleiding geeven tot ſchoone ſchilderingen; waarvan hy, gelyk ook van verſcheide byzondere gebeurtenisſen, dikwerf gebruik maakt, om des Leezers aandagt tot leerzaame bedenkingen op te leiden; en hem wel byzonder de weifelende werking der menschlyke hartstogten te doen gadeſlaan. —— Van dit laatſte geeft hy ons een welgeſchetst Tafereel in *één* der overpeinzingen van *Simſon*, na het deerlyk lot zyner Beminde te *Thimnath*, die, benevens haar Vader, het jammerlyk ſlagtoffer van de woede der Philiſtynen geworden was. Dit geval had *Simſon*, volgens het Dichterlyk verhaal, in diepe mistroostigheid gedompeld; het deed hem mymerend een afgezonderd verblyf op eene rots te *Etham* verkiezen, alle envergezeld van zynen boezemvriend *Jehuël*, welke te vergeefsch tragte te hem weder op te beuren: des deeze, moedeloos, naar *Zora* trok, om Vader *Manoah* van alles berigt te geeven. — *Simſon*, dus geheel eenzaam, gaf zich ganschlyk over aan zyne mymeringen. Hy had op *Etham's* rots een boschje ge-

Digitized by Google

geplant, in 't zelve een kleinen tempel van cypresſenboomen geſticht, en aldaar eene hoogte opgeworpen, waartoe hy de aarde gebezigd had, welke hy en *Jehuël* verzameld hadden van de plaatze, alwaar zyne geliefde *Mahalath* verbrand was geworden.

„ In dien groenen Tempel nu, (dus vervolgt het verhaal,) en op deezen heuvel gezeten, overpeinsde *Simſon* de ganſche geſchiedenis van *Mahalath*, en liet zig aldus hooren.

„ MAHALATH! hoe ſchoon, hoe bekoorlijk, hoe bevallig waart gij! Die u aanſchouwde moest u beminnen! die u hoorde werd betoverd! en die eenmaal met uwe tederheid begunſtigd werd, kon nimmer zig de ſlaavernij der liefde onttrekken!

„ Ik zag u, en aan uwe voeten vallende, zwoer mijn getroffen hart u eene eeuwige hulde! —— Getrouw ben ik, MAHALATH! Ik ruſt op uwe Aſche! —— of liever, ik verſchaf my een eeuwige onrust op dezelve.

„ Hoe zoet is de liefde! —— Maar hoe wrang is de nagedagtenis, wanneer men die voor altoos ziet uitgebluscht.

„ Waarom is die zugt ons ingeſchapen? Waarom weeten, waarom ondervinden wij, dat 'er zaligheden op deeze aarde zijn? —— Wij zien ze van verre; wij offeren alles op om ze te naderen; wij ſtrekken de begeerige armen uit; de toppen onzer vingeren raaken ze aan; ons hart ſpringt uit onzen boezem dezelven te gemoete; het ſmaakt ze van verre; het geniet ze in zulk een maate, dat derzelver gemis doodlijk word, —— en, na dit alles, hebben wij eene ſchaduw gegreepen! —— Zien wij onze ſmagtende begeerte te leur geſteld! —— En worden wij, door die zelfde hand, die ons de volheid van gelukken aanbood, in den grondeloozen afgrond van ellenden nedergeſtooten! — Wreede terging! Waar toe dient gy? — En hoe zijt gij overéén te brengen, met die onwederſtandlijke zugt, om te leeven en naar het geluk te grijpen?

„ In de armen van MAHALATH vond ik den Hemel! Zij zelve was een Engel! Ik was enkel vergenoegen. Mijn geluk is voor eeuwig gevestigd! riep ik. Ja! antwoordden de bevalligſte lippen, SIMSON! mijne liefde is eeuwig. Voel op mijn hart! het klopt geheel voor u. Zonder u was het zonder beweeging. —— Zij drukte mij op dat getrouwe hart, —— wij ſpraken niet, en echter hebben wij elkander nooit zo veel gezegd.

„ De

Digitized by Google

„ De zuiverſte Huuwlijksverbintenis voerde onze vermaaken ten top, wij ſtonden op 't punt, om den grootſten wensch der verliefden vervuld te zien! MAHALATH! — Alles werkte mede om dien te helpen vervullen! — ſlegts eene beuzeling dreigde ons geluk te ſtooren! eene beuzeling, die ik zelve tusſchen beiden geworpen had! eene der onzaligſte raadzels, die immer zijn uitgegeeven.

„ Hoe veel behoort 'er niet toe, om dat geene te verkrijgen, dat onze voorbaarigheid of ons vooroordeel met den naam van geluk beſtempelt! en hoe weinig is 'er noodig om ons in de zekerſte onheilen te dompelen! O Opperweezen! welke gedagten moet het gevoelige, het lijdende, hart zig van Uwe waereldbeſchikking vormen? — Immers zijt Gij goed? immers zijt Gij rechtvaardig en almagtig? — en deeze toneelen? — Deeze heuvel? — Deeze asch van MAHALATH? —

„ SIMSON bedagt zig eene goede wijl. Zijne traanen droogden allengskens. Hij hefte de oogen van den heuvel naar den Hemel. Hij zugtte, doch elke zugt verligtte zijn boezem. Eindelijk rees hij op, en riep met vervoering:

„ Ja! dit alles overtuigt mij te ſterker, mijn God! van Uwe almagt, goedheid en rechtvaardigheid! MAHALATH is de ontrouw van haaren minnaar, het verraad haarer broederen, de wreedheid van hem, die haaren jammerlyken dood bovenal berokkend heeft, en de ellende van dit leeven ontweeken. Zij kent geene verdrietlijkheden of kwellingen meer! Zij rust eeuwig! Haare onſchuld en deugd hebben haar begeleid! Zij is gelukkiger dan ik! — Waarom zou ik dan langer haare asch beſchreien, daar ik reden heb die te benijden? — Zij leed te veel, daarom werd zij verlost! en om dat ik haar dit lijden berokkend heb, daarom moest de wijze haarer verloſſing mijn beul zijn, en ik een gedenkteken oprigten, waarbij mijn marteling vereeuwigd werd. Onzalige heuvel! Ik dagt in u mijn trooster te vinden, maar zie, gij word mijn medogenlooze pijniger.

„ Wie zou nu anders verwagten dan dat SIMSON van den heuvel weggeſneld, of dien omgeworpen en vernietigd zou hebben? — Wat deed de man, die dus voortreflijk redeneerde? vraagt gij. — Hij zette zig andermaal op den heuvel, en bevogtigde hem op nieuw met een vloed van traanen, om dat hij de asſche van MAHALATH in zig beſloot.

„ Verwonder u niet over het gedrag van SIMSON! keer in-

in uzelven, en gij zult 'er niet minder tegenſtrijdigheden en grillen ontdekken. De menſchen handelen doorgaands geheel anders dan zij ſpreeken. Indien alle woorden daaden waren, de waereld zou bijna een Paradijs zijn, veele afzonderlijke deelen zouden, buiten twijffel, als dan gelukkig weezen; doch zou het geheel wel zo ſchoon en voortreflijk zijn als het nu is? Wij moeten de waereld in zijnen ſaamenhang beſchouwen, om 'er de Vrieud en Bewonderaar van te worden."

Proeve van een Zedekundig Zakboek voor het Volk van Nederland, door A. J. VERBEEK. *Te Dordrecht by* H. de Haas, 1790. *Behalven de Voorreden*, 288 *bladz. In octavo.*

Zedenkundige voorſtellingen, inzonderheid met betrekking tot de betragting der Gezellige Pligten, die in de dagelykſche Zamenleving onderling ter harte te neemen zyn, beknoptlyk te ontvouwen, het verpligtende daartoe leevendig te leeren opmerken, en derzelver waarneeming door voorbeelden aan te moedigen, is het hoofdoogmerk van den Heer *Verbeek*, in 't opſtellen van dit Geſchrift. Hy tragt hierdoor zynen Landsgenooten een Stukje in handen te geeven, het welk zy, als een leerzaam Zakboek, mogen aanmerken, waarvan zy in alle omſtandigheden, 't zy in de Stad, op het Land, of op Reis, met een aangenaam genoegen een nuttig gebruik kunnen maaken. —— Gaarne had hy zig; gelyk hy ook by den aanvang bedoelde, inzonderheid van Vaderlandſche Voorbeelden, ter nayverige opwekkinge, bediend; doch hy heeft 'er minder kunnen verzamelen dan hy hoopte. Niet, om dat 'er geen voorbeelden van gezellige deugden onder onze Landzaaten gevonden worden; maar om dat men hier te Lande niet zeer gewoon is, dezelven in openbaare Geſchriften aan te tekenen. Ter dier oorzaake heeft hy veelal zyne toevlugt moeten neemen tot buitenlandſche voorbeelden; egter zo niet, of ook nu en dan gelukte het hem Vaderlandſche aan te voeren. —— Indien deeze zyne onderneeming begunſtigd worde, zal hy op dit eerſte Stukje een tweede laaten volgen; en in dat vooruitzigt verzoekt hy zyne landsgenooten vriendelyk, „ om hem de treffen-
„ de gebeurtenisſen, die, of in hun geſlacht, of in den
„ kring hunner bekenden, zyn voorgevallen, mede te deelen,

Digitized by Google

„ len, op dat hy daardoor gelegenheid krijge, dezelvelf
„ als voorbeelden van navolging aan zijne tijdgenoten en
„ nakomelingen voor te ſtellen."

's Mans onderneeming is, boven alle tegenſpraak, nuttig, en zyne uitvoering heeft zo veel gevalligheid, dat hy, met het hoogſte regt, alleszins aanmoediging, om verder voort te vaaren, en ondersteund te worden, verdiene. Het thans afgegeeven Stukje brengt ons voor den geest, de verpligting tot het *vergeeven van verongelykingen*, de *weldaadigheid*, de *milddaadigheid*, de *dankbaarheid*, de *edelmoedigheid*, de *onbaatzugtigheid*, de *eerlykheid*, de *kinderlyke liefde* en de *huwelyksliefde*. —— Ieder deezer Deugden ſtelt de Heer *Verbeek* in een treffend licht; en zyne bygebragte Voorbeelden dienen daadlyk, om den Leezer ter navolginge op te wekken; waar onder nu en dan Vaderlandſche bedryven voorkomen, welken niet min ſterk dan buitenlandſche geagt mogen worden. —— Dus voegt hy, by zyne aanmerkingen over de verpligting tot weldaadigheid, een ſchoonen trek, wel waardig, dat het voorval der vergetelheid ontrukt worde.

„ Wij zouden, zegt hij, onze Landgenoten te kort doen, indien wij hier met ſtilzwijgen voorbij gingen een daad, die voor veele andere loflijke bedrijven, in ſchoonheid geenſints behoeft te wijken, en welke, op onzen Vaderlandſchen grond voorgevallen, ten bewijze verſtrekt, dat de deugden van weldadigheid en edelmoedigheid in Nederland ook geëerbiedigd worden.

„ De Heer *de Leng*, een vermaard Dordrechtsch Koopman, die, wegens zijne brave denkwijze, na zijn dood nog in hoogachting is, en blijven zal bij zijne weldenkende ſtadgenoten, had, gedurende eenige jaren, in Compagnie met den Heer *Kuiter* een koopmanſchap in hout gedreven. —— Eenige dagen, na dat deze Compagnieſchap geſcheiden was, wil het ongeluk, dat de loots, waarin voor een aanmerkelijke ſom aan hout bewaard wierd, ongelukkig verbrandde. —— De Heer *de Leng*, die van den voornoemden handel was afgeſtapt, had zijn Vriend, voor wiens rekening alleen de gehele ſchade, die door den brand veroorzaakt was, nu natuurlijk lopen moest, met eene hartelijke deelneming in zijn ongeluk, en met een beklag, gelijk het doorgaans gaat, kunnen heen zenden, zonder dat iemand zulks als een ſtuk van onedelmoedigheid zoude veroordeeld hebben. —— Maar neen: — overtuigd, dat dit ongeluk niet aan de ſchuld van zijnen Vriend was toe

te

Digitized by Google

te ſchrijven, even min als hij het aan zijne wijsheid te danken had, dat de Compagnieſchap juist eenige dagen voor dit ongeluk geſcheiden was, zoo gaat hij naar zijn vriend, en heeft de edelmoedigheid hem te verklaren, dat hij gereed is, om de helft in de ſchade van den brand te dragen, even als of de Compagnieſchap op den tijd, toen dat ongeluk voorviel, nog werkelijk beſtaan had.

„ Dit was, in de daad, een uitſtekende trek van weldadigheid, die het Character van den Heer *de Leng* de grootſte eer aandoet. —— Maar de Heer *Kuiter*, die het geluk had, om van den Hemel met tijdelijke middelen rijkelijk bedeeld te zijn, niet minder edelmoedig ten dezen opzigte dan zijn vriend, had de grootheid van ziel, om dit aanbod dankbaar van de hand te wijzen."

Overbekend zyn de menschlievende bedryven der broeders *Narrebout*, van *Woltemade* en den Predikant *van Reijen*, in 't redden van genoegzaam hoopelooze Schipbreukelingen, welken de Heer *Verbeek* hier gepast herinnert. Zodanig een gebruik maakt hy ook meermaals van zulke loflyke voorbeelden, die ons de Vaderlandſche geſchiedenisſen aan de hand geeven; en als hy gelegenheid vindt, om min bekende aanmoedigende voorvallen te melden, zo bedient hy 'er zig gretig en wel ter ſnede van. —— Zulks doet hem, van de *Edelmoedigheid* handelende, ook het volgende bybrengen:

„ Juffrouw *Walen*, te Dordrecht, vele onaangenaamheden van haren eigen broeder ondergaan hebbende, had dezen in haar Testament geheel van hare nalatenſchap uitgeſloten, en den Heer *Pieter Vernimmen*, haren Neef, tot eenigſten erfgenaam aangeſteld. —— Ziek geworden zijnde, en haar einde voelende naderen, ontbiedt zij haren Neef *Vernimmen* bij zich, en geeft hem kennis van het geen zij, ten zijnen voordeele, in haren uiterſten wil bepaald heeft. —— De Heer *Vernimmen* bedankt haar voor hare genegenheid en goeden wil, maar toont haar te gelijk aan, dat zij een broeder heeft, die, volgens de billijkheid, de eenigſte erfgenaam van alle hare goederen behoort te wezen. —— Zij vertelt hem de reden van het ongenoegen, dat zij tegen haren broeder heeft opgevat, en dat hij haar nooit verſchoning over de aangedane belediging gevraagd heeft. —— De Heer *Vernimmen* toont haar, hoe onbetamelijk het zoude zijn, om met zulk eenen haat tegen haren eigen broeder de eeuwigheid in te ſtappen, en gaat vervolgens naar den Heer *Walen* toe, onderhoudt hem wegens zijn gedrag omtrend

Digitized by Google

trend zijne zuster, ſpoort hem aan, om met hem naar haar toe te gaan, en een einde te maken van het ongenoegen, dat tuſſchen hun beiden plaats heeft. —— Dit gelukt hem — zo dat hij niet alleen de verzoening te weeg brengt, maar daarenboven ook Juffrouw *Walen* doet beſluiten, om op het zelfde ogenblik haar testament, ten voordele van haar broeder alleen, te veranderen. —— Het was ſlegts één dag na deze herſtelde vriendſchap, dat Juffrouw *Walen* het tijdelijke met het eeuwige verwiſſelde.

„ Zoude deze daad van edelmoedigheid den Heer *Vernimmen* niet meer wezenlijk genoegen verſchaft hebben, dan al het geld, 't welk hij van Juffrouw *Walen* zoude geërfd hebben?"

Iets ter beſtuuring van mijnen Medebroeder. Uit het Hoogduitsch van D'ALLERA. *Te Dordrecht by* J. de Leeuw *en* N. van Eysden, 1790. *In gr. octavo*, 135 *bladz.*

Eene verzameling van wel overdachte Zedelesſen, zodaniger wyze ingericht, dat ze geſchikt zyn, om invloed te hebben op het Hart. Ter bewijkinge hiervan neemt de Heer *d'Allera* ene reeks van zedekundige onderwerpen in overweging, en deelt zyne raedgevende lesſen nopens dezelven mede, met aenwyzing, hoe ene regtmatige beſtuuring des Harten daeromtrent ter wezenlyke bevorderinge van waer geluk ſtrekt; terwyl de veronagtzaming hiervan den weg tot onvermydelyken rampſpoed baent. Tot een voorbeeld van zynen ſchryftrant dienen zyne aenmerkingen nopens de gematigde denkwyze omtrent, en het regte genot van, den Rykdom, waerover men zelden juist oordeelt, en waervan men nog zeldzamer een goed gebruik maekt.

„ De waare Wijze, (zegt hy,) ſchat die niet gelukkig, die alleen wegens hunnen Rijkdom daar voor worden gehouden. Hij houd ſtaande, al wil men zelfs niet hooren, dat het waare geluk en de waare eer alleen een eigendom zij van die geenen, die den Rijkdom zien, zonder daar door te worden aangedaan; die denzelven bezitten zonder hem te misbruiken.

„ Ik geloof zeeker, dat menige deugd niet word geacht, om dat men haare waarde en haare heerlijke gevolgen niet kent. Meer uit gebrek van een recht begrip van dezelve, dan uit afkeer van dat geen, waartoe zij verbind, trekt men haar wanbedrijven voor, die zij voor ſtraf baar verklaart.

„ Een rijke Deugdenvriend kan, naast een goeden Vorst, der Godheid het meest nabij zijn. Hij kan alle de eedle neigingen van zijn welwillend hart bevreedigen. Dit vermogen dankt hij zijnen Rijkdom, om dat het zonder denzelven, bij alle verdien-

ſten,

Digitized by Google

ften, bij het beste willen, geene plaats konde hebben. De Rijke, indien hij een Menschenvriend zij, heeft hulpmiddelen, toegerust bijna alle de rampen des leevens, in handen, en zoo hij ze niet altijd kan verhelpen, hij kan ze ten minsten verzachten.

„ Maar hoe dikwijls wordt de Rijkdom tot oogmerken misbruikt, waartoe hij niet wierd gegeeven! In plaatse van hem, overeenkomstig zijne bestemming, tot uitoeffening van menschlievende bedrijven aan te wenden, wordt men hoogmoedig daarop, veracht de arme Medemenschen, word men trotsch, hardnekkig, eigenzinnig en dikwijls afschuwelijk. Wat wint men door dit misbruik van het heilzaamste middel?

„ De Wijze verlangt niet naar Rijkdom; verlangt niet naar Armoede. De gelukkige Middenstand is zijn wensch. Doch deeze gelukkige stand is zeldzaam, en bijna nooit word hij gekoozen. Niemand loochent in deezen Middenstand zijnen Rijkdom, om zich daar uit te verplaatsen; niemand arbeid, om zich daar mede te bevreedigen: en die geenen, die gelukkig genoeg zijn zich daarin te bevinden, gevoelen de grootheid van hun geluk niet, en zijn alleen te vreede, om dat zij zich niet boven hun stand verheffen kunnen.

„ Men verdeelt de Menschen in Rijken en Armen. De gelukkige Middenstand maakt geene bijzondere afdeeling uit. Hij word niet geacht, hoewel men de afbeelding van denzelven geen goedkeuring kan weigeren. Men staat zelfs toe, dat men daarin het gelukkigst kan leven, en doet nochthans alles, om zich daaruit te verplaatsen.

„ Het zoude te vergeesfch tijdverspillen zijn, den voorrang van den Middenstand te prediken. Ik geloof zelfs dat de Menschen —— schoon het zeer zelden plaats heeft —— eerder zouden besluiten hunnen Rijkdom wel te gebruiken, dan alleen zoo veel te begeeren, als ter voldoening hunner behoeften nodig is.

„ Zij koesteren begeerten, en verwisselen derzelver voorwerpen alle oogenblikken. Den Rijkdom zien zij als het algemeene voorwerp aan, dewijl hij tot alle oogmerken kan worden gebezigd.

„ In den korten duur des levens, waarvan de eene helft in het leeren denken, en de andere helft, in niets te denken, word verkwist, in deezen dwarrelwind van vermaaken en verdrietelijkheden, van ontmoetingen en gevallen, waartoe de hartstochten vervoeren, hebben weinige Menschen moed en bekwaamheid, om over de voorrechten en voordeelen van den Middenstand te denken, en nog minder zijn zij dus volkoomen van waan en vooroordeel vrij, dat zij denzelven zouden inzien en kiezen.

„ Alles streeft naar Rijkdom, houd zich alleen met deszelfs verwerving bezig, en is onbekommert over de gevolgen. Men hoopt hem te verkrijgen, en zich dan over zijn bezit te verheugen. Het eerste geschied niet altijd, het laatste bijna nooit.

„ Dit is het uitwerkzel der menschelijke zwakheid. De Rij-

Digitized by Google

ken, in plaats van hunnen Rijkdom wijslijk te genieten, verkwisten dien tot pracht, tot voldoening des uitwendigen luisters, en verzuimen de besteding, die hun niet slechts eenen aangenaamen wellust belooft, maar ook eerbied en dank zoude verwerven.

„ Ik kan mij niet overreeden, dat men het geluk van het weldoen gevoelloos zou weigeren, indien men het kende; maar het kan niet zijn; want Rijkdom word gemeenlijk door Ongerechtigheid verworven, en koestert zeer dikwijls de haatelijkste hartstochten van den Geest. Hij is alsdan de schandelijkste onder allen, en vermoort de Menschen, verraderlijk, zonder dolk en vergif, door de weigering van hunne dringendste behoeftens. Het beschelijke, waarmeede hij voor zichzelven gebrandmerkt is, is niet genoeg om hem gehaat te maaken. Het waare te wenschen, dat 'er door eene wet wierd vastgesteld: dat die geenen van hunne schatten beroofd zouden worden, die dezelven begraaven, die zich over het bezit van dezelven verheugen, zonder daarvan eenig gebruik, ten besten der Menschlijkheid, te maaken. Hun ingebeeld geluk is onrechtmaatig, en grond zich op het ongeluk van anderen.

„ De Gierigaart wil alleen met zijne schatten praalen. Hij vermijd den omgang met minder Rijken, en trekt het gezelschap van rijke Bedriegeren, waarin hij vergenoegen vind, aan het gezelschap van arme Weldenkenden, dat hem niet vergenoegt, voor.

„ Dikwijls word hij van Menschen gevleid, die geen kennis van het menschelijk hart hebben. Eigenbelang is meestendeels hun doelwit. Het vermaakt hem; maar zijne ziel word daardoor niet vertedert, en blijft voor alle gevoel geslooten. Hij vergenoegt zich, ten kosten van die geenen, die hem, in hoope van eenig voordeel, wierook toezwaaijen, en weet hun oogmerk listig te ontdekken.

„ De spaarzaamheid, waar meede de Rijken hunne laage gierigheid meenen te verschoonen, is eene deugd, die zij eigenlijk in het geheel niet kennen. Deeze is even zoo achtenswaardig als de gierigheid verachtelijk is. Zonder spaarzaamheid gaan de beste huishoudingen ten gronde. Verkwisters vergenoegen zich zelden met hunne eigene goederen door te brengen; zij verteeren die van vreemden, na dat zij de hunnen hebben verspild. De hartstochten zouden ophouden hartstochten te zijn, indien zij paalen hadden. De verkwisting sleept veele ondeugden na zich; en men zegt zeer gegrond, dat het behouden van den Rijkdom even zoo moeijelijk is, als dezelfs verwerving.

„ De Gierige koopt zijne schande zeer kostbaar; hij vermeerdert daagiyks door bedrijven, die tegens de wetten des gezelligen levens en der Menschlijkheid inloopen, de verachting, die men reeds voor hem gevoelt, en tergt den zoo onteerenden wensch: dat het oogenblik nabij moge zijn, waarop de Aarde van zijnen last worde bevrijd."

Toe-

Digitized by Google

Tooneelen in Parys, by en na de verwoesting der Bastille. Naar Fransche en Engelsche Schriften en Plaaten. Eerste Stukje. Te Haarlem by A. Loosjes, 1791. *In* 8vo. 156 *bladz.*

De verövering van de *Bastille*, en alles wat zedert dien tyd te *Parys* gebeurd is, verscheiden Pennen en Penceelen overvloedige stoffe aangebragt, en bezig gehouden, hebbende, heeft men in *Duitschland* daar eenige Tooneelen uit zamen gesteld, die juist geschikt zyn, om zommige buitensporigheden der Paryssche Burgers in het waare licht te plaatsen. Uit het korte *Voorbericht*, vóór dit eerste, in 't Neêrduitsch vertaalde, Stukje geplaatst, ziet men: dat binnen tien weeken, zo in *Frankryk* als in *Engeland*, over de zestig Satiren, zes stuks Confessiën, agt Beschryvingen, vierendertig Verhaalen, tachtig koperen Plaaten, en eenige duizend Epigrammen, met en zonder Zout, by gelegenheid van de verwoesting der *Bastille*, de vlugt van eenige Grooten des Ryks, de te rug komst van NECKER, &c. &c. verscheenen zyn. Deeze Bronnen heeft de Schryver tot zyn oogmerk doen dienen, en verscheidene Tafereelen geschilderd, welke een uitspanning zoekend leezer, zekerlyk zullen bevallen. Het getal der Tooneelen van dit eerste stukje beloopt zes en twintig, waarvan het Twaalfde een *Kamer* verbeeld, en dus voorgesteld word.

„ *Vaillard.* (*by eenige manuscripten*). Dat drommelsche *derde* en *vierde* bedryf! Ja! dat nu net een Treurspel *vyf* bedryven hebben moet (*)! Eerste bedryf; *oproer in 't algemeen.* Tweede bedryf; *overgang der Bastille.* Vyfde bedryf; *de dood des Gouverneurs*, algemeene Volksvreugde; maar dat onzalige derde en vierde bedryf. Ik moet 'er *episoden* inwerken. Ja! indien ik de eenheid van tyd 'er niet inbrengen moest, dan liet ik het stuk reeds met den voorgaanden dag beginnen; maar dit kan niet, tegen de eenheid van plaats is buiten dien reeds gezondigt. —— Dus ——ja! *episoden!* —— De geliefde eenes gesneuvelden burgers; een uit de gevangenis verloste geliefde eenes meisjens; een Vader wiens ketenen men verbrak. —— Het helpt niet —— frisch 'er mede door, eer een ander my vooruit strykt. —— Alles roept *Vryheid!* Zouden de *Muzen*, in deeze *crisis*, dit gouden Privilegie ook niet genieten?

Een Acteur. (*inkoomende.*) Nu, hoe is het?

Vaillard. Drie bedryven zyn 'er reeds gereed, de eerste, tweede en vyfde, thans ben ik aan de derde —— morgen, is het werk tot uw order.

Acteur. En myne rol?

Vail-

(*) Over het algemeen heeft men dit bezwaar, waar over de Fransche Dichter zucht, met recht reeds lang opgeheeven.

Digitized by Google

Vaillard. Zoo brillant als mogelyk; gy zult, met den besten voeg, de rol eens jongen Engelsmans, *Eduard*, neemen kunnen, welk een Kommandants plaats ten deel gevallen is.

Acteur. Bestig! —— Lees my 'er iets van voor.

Vaillard. Van harte gaarn! hier! het gesprek 't welk hy tegen zyn Kommando voert.

Weest stil, en hoor my aan: ik, Brit, ik *voer de reden,*
En dan —— *volgt dan my na* —— *bevleugele uwe schreden,*
Doch, thans, thans treede ik, vol vryheids vuur u voor,
Gy echter, weest zoo goed, en leent my uw gehoor.
In Albion gevormd, in Vryheid opgetogen,
Heb ik, met moedermelk, de Vryheid ingezogen,
Ik spreek de waarheid, ja, ik spreek gelyk een man,
Elk uwer hoore my —— *zie zoo* —— *dus vange ik an.*

Nu —— *attention, Monsieur!* de jonge Brit spreekt verder.

Acteur. Gy maakt my nieuwsgierig. ——

Vaillard. Niet waar? geduld, geduld, het best komt noch aan; dus luister maar.

De Vryheid, 't hoogste goed, op duuren prys te zetten,
Omheind door waar verstand, gelouterd door de Wetten,
Is waard, dat gy, ontvlamt door zelfgevoel en moed,
Waagt alles, wat gy hebt, ja zelfs uw eigen bloed.
Zoo stort een tyger zich in losse schaapenhorden;
Zoo moet op 't laatst het lam een prooi der wolven worden.
Gy zweert den grooten Eed, aan 't Vaderland, u lief,
Eischt nieuwe wetten, haakt naar d'edlen Vryheids brief,
Ziet gindsch het roversslot —— *'t houdt in zyn duistre holen,*
Françoisen, vry, als wy, in smart en wee verschoolen,
Hoe menig een zugt daar —— *en wie hoort dit geween?*
Op, helpt de kermenden —— *op, op, vliegt ras daar heen!*
Verdubbelt hart en moed —— *rukt over muur en dammen,*
Het moordhol stortte neêr, vliege op in rook en vlammen.
Schreeuw door de straaten door — moord! moord! brand! brand! holla!
Draagt hout en zwavel hier, ook pek en luchtig stroo,
Nebucadnezar viel met Babel —— *ongeloogen,*
Slaat zoo den Gouverneur, o vrienden! op zyne oogen.

Wat zegt gy van het beeld met NEBUCADNEZAR en Babel?

Acteur, Volkomen in VOLTAIRES toon.

Vaillard. Nu komt het einde van zyn rede, gelyk gy hoopen zult; hy vervolgt dus:

Komt morgen weêr, dan ziet gy de ruïnen aan,
En daar op 't schoon blazoen der edle Vryheid staan.

Al overal rinkink, op wegen en in ſtegen,
Trompet en paukgeſchal nu klank en zangtoon tegen:
De Vryheid leeve in eer —— de Gouverneur rol neêr,
Geef acht — ha! — vaardig! — op — en handen aan't geweer.

Acteur. Daar is nu de heen marsch?

Vaillard. Zeer natuurlyk —— het moet geapplaudiſeerd worden —— ik heb den Brit eene geliefde gegeeven, anders kon ik geen rol voor Mlle C—t vinden. Het tooneel, waarop EDUARD vàn zyne MOLLY (dus heb ik zyne minnares genaamd) affcheid neemt, ſchynt my ook zeer intereſſant te zyn.

Acteur. (*op zyn horologie ziende.*) Nog zes minuuten heb ik tyd.

Vaillard. Dan moeten wy voortgaan; want het tooneel is niet kort. Zie daar:

EDUARD.

Leef, Molly! *ach leef wel, gindsch wenkt my de eerebaan,*
En moedig ruk ik, zo als Cæſar deed, voor aan.
Schoon zyt gy, Molly! *'t rood, 't geen we op de roos zien hangen,*
't Scharlaaken zelfs verdwynt, voor uwe purpre wangen.
Voor uwe mond verbleekt granaat en druivenbloed,
Op uwe honigkusch ſmaakt geen Champagne *goed.*
De vlam ontvlamt uit ſneeuw, 'k zie marmer met koraalen,
En vermiljoen op melk —— uwe oogen ſchieten ſtraalen....
Enfin, *gy* Molly! *zyt der liefde een hemelryk,*
En Eden voor 't gevoel en Engel al gelyk.
Die teêrheid in 't gemoed, verrukking in myne oogen
En lust in 't hart verwekt: —— uit uwe lippen zoogen
De zielen honigzeem en nectar, —— ja de min
Zuigt hier ambroſia en zoete ſuiker in.

MOLLY.

Ach! 'k ben my zelv' niet meer! wat kan my ſchoonheid baaten,
Daar gy, myn Oogentroost, my heden wilt verlaaten.

EDUARD.

Bedwing uw zieleſmart, beteugel uw allarm;
Na doorgeſtaanen ſtryd yl ik in uwen arm,
Dan ben ik gansch voor u. —— Met myne zegekranſſen,
Voer ik u, vergenoegd, naar Pikeniks en danſſen;
Met pluimen fraai verſierd, dekt u een nieuwe hoed!
Gy keurt myn voorſtel goed, en billykt mynen moed?
Geheel myn aanzyn ſtaat, geliefde! u ten gebode,
By ieder Rendevous *en by* Tour a la mode.

MOL-

Digitized by Google

MOLLY.

Ach blyf!

EDUARD.

Ik kan niet, hoor de trommel raept my heen.

MOLLY.

Ik ben het leed ten doel —— ten doel aan 't naar geween;
Ik dobber als een ſchip —— van hulp en troost verlaaten,
De bleeke jammer plaatst my onder haar ſoldaaten,
By heure Wee, armee en rykt my de banier,
Der klagten, Eduard! *ach!* Eduard, *blyf hier!*

EDUARD.

Gantsch bloed! Myn oorlogsmoed gevoelt verhaasde ſtremming!
The liberty —— *neen, neen, ik moet naar myn beſtemming.*

MOLLY.

Zorg, zoo 't niet aers kan zyn, dat gy u zelf bewaakt,
Bedenk, dat gy alleen my hier gelukkig maakt.
Komt gy gezond te rug.....

EDUARD.

Waar vinde ik u dan weder?

MOLLY.

Gindsch, in den rooden Haan, —— ik ga, en leg my neder.

Acteur. Bravo! vaar maar zoo voort. Het tooneelſtuk beleeft gewis zo goed honderd repræſentatien, als *het Huwelyk van Figaro*; gy kent, zoo het ſchynt, uw publiek! Vaar wel!

(*Hy vertrekt.*)

Vaillard. De uwe! —— Zoo het niet in Vaerzen was! De Duitſchers en Engelſchen ſchryven in proſa, in *rymlooze* Vaerzen, ja zoo als zy willen, hunne Treurſpellen; maar by ons moet alles berymd zyn, en het rym neemt verſchrikkelyk veel ryd weg. ô *Vryheid!* wanneer zult gy eens de ketens, der Dramatiſche Dichters, verbreeken!" ——

Wy zullen geene aanmerkingen op de Vaerzen van *Vaillard*, noch over derzelver inhoud, maaken; ieder ziet dat ze met oogmerk dus, en niet beter, gemaakt zyn. Iemand, die het *vyfde Bedryf* van zyn Treurſpel reeds gereed heeft, zonder te weeten wat hy in het *derde* en *vierde Bedryf* zal zeggen; die, behalven den Honger, een *Acteur* ten beöordeelaar heeft, die gaarne een brommende rol ſpeelt; en dan meent dat hy daar door, naast de Dichter, het publiek zeer wel voldoen zal; zulk een Dichter of Rymelaar behoort niet beter te ſchryven, ten minſte dan niet, wanneer de Tooneelen van *Parys*, eenigzins, in naauwkeurige houding, met die van *Amſterdam* zullen ſtrooken.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Pſalmen uit het Hebreeuwſch vertaald, door H. MUNTINGHE, *Th. Dr. Hoogl. der H. Godgel. en Kerkl. Geſch. en Akademie-Prediker aan de Provinciale Gelderſche Hoge School te Harderwyk. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1790. *In gr. octavo.*

By ons voorige verſlag hopens deze gewigtige onderneming van den Hoogleeraer *Muntinghe*, trok het beloop en de inhoud van 's Mans *Inleiding* tot dit Werk dermate onze aendacht, dat we gene genoegzame ruimte hadden, om verder iets byzonders van zyne Vertaling en overigen arbeid in dezen te gewagen (*); waertoe we des de tegenwoordige gelegenheid geſchikt hebben.

Zyne Overzetting is, gelyk we diestyds reeds meldden, over 't algemeen zo ingericht, dat ze, met in agtneming van de Oosterſche denkwyze, en manier van voorſtellen, enigermate naer den Westerſchen ſpreektrant geſchikt zy; dat dezelve voor den Nederduitſchen Lezer reeds verſtaenbaerer maekt, dan de gewoone vertolkingen, die een ſoort van Hebreeuwsch-Nederduitsch leveren. Daerenboven heeft de tael- en oudheidkundige *Muntinghe* ſteeds met ene oplettende oordeelkunde gebruik gemaekt van de, in de laetſte jaren, met vrucht aengewende naſpooringen, van de taelgebruiken en zeden der Oosterlingen, mitsgaders van hunnen ſchryftrant, en de verſchillende ſchikkingen en lezingen, waeraen het Boek der Pſalmen, gelyk alle oude Schriften, door het lang verloop van tyd, onderhevig geweest is; het welk hem meermaels in ſtaet geſteld heeft, om aen voorheen duistere plaetzen een klaer licht by te zetten. Verder heeft hy, terwyl hy 't Oosterſche dichtkundige beſtendig in 't oog houd, 'er tevens zich op toegelegd, om zyne Vertaling onder een dichtkundige maet te brengen, en 'er dus, gelyk men zegt, ene zekere *poëtiſche cadence* aen te geven; 't welk Dichterlyke van Proſaïſche Schriften onderſcheid, en der overzettinge daedlyk ene bevalligheid byzet. — Men neme ter proeve hier-

(*) Zie boven, bl. 241, en verv.

Digitized by Google

hiervan, als de onpartydigſte keuze, maer den *eerſten* Pſalm, behelzende de

„ *Beſchrijving van het geluk der vromen, en de rampzaligheid der godlozen.*

„ 1. Wel hem, die in der bozen raad niet komt,
Noch op den weg der zondaars ſtaat,
Noch in den kring der ſpotters zit;
2. Maar zijn vermaak vindt in Jehova's leer,
Dezelve dag en nacht betracht.
3. Hij is gelijk een boom, geplant aan waterbeken,
Die op zijn tijd zijn vrugten geeft,
Wiens takken niet verdorren:
Al wat hij doet, gelukt.
4. Zo is 't met de godlozen niet:
Als kaf zijn zij, het welk de wind verſtrooit;
5. Want in 't gericht beſtaan geen bozen,
Noch zondaars in 't gezelſchap van de vromen:
6. Jehova toch beſchermt der vromen weg;
Der bozen weg dwaalt ten verderve af."

Ter opheldering van het daerin voorgedragen deelt de Hoogleeraer nog de volgende opmerkingen mede.

„ *vs.* 3. *Aan Waterbeken.* Men verſta hier gene natuurlijke beken, maar kanalen of waterleidingen, welke men in de Aſiatiſche ſteden met grote konst en moeite aanlegt, om de tuinen van water te voorzien.

„ *vs.* 4. Men zal deze ſpreekwijs zo veel te beter verſtaan, als men aanmerkt, dat het koorn in de Oosterſche landen, niet, gelijk bij ons, in de ſchuren, maar op het open veld gedorscht wordt. Zie PAULSEN, *over den akkerbouw der Oosterſche Volkeren, bl.* 175 *enz.* en SHAW's *Reijzen, I. D. bl.* 215.

„ *vs.* 5. Zij zullen den toets niet kunnen doorſtaan, met de deugdzamen niet kunnen gerekend worden."

Met ſoortgelyke *Korte Aanmerkingen*, die, aen 't einde van de Vertaling der Pſalmen, in een afzonderlyk Stuk verzameld worden, doet zyn Hoogeerwaerde deze Overzetting vergezeld gaen. Dezelven ſtrekken nu en dan, ter verklaringe van 't oogmerk waermede, of de gelegenheid by welke, het Lied gedicht zy, alsmede van deszelfs algemenen inhoud, en wel inzonderheid ter aenwyzinge van dichterlyke ſchoonheden, vooral zodanigen, die op Oosterſche denkbeelden ſteunen, en ons daerdoor minder eigen zyn,

of

Digitized by Google

of min nadruklyk voorkomen. Eén en ander voorbeeld zal genoeg zyn, om dit den Lezer onder 't oog te brengen. *Pſ.* VII. 8. luid, naer deze vertaling,

„ Laat de volken u omringen!
„ En klim dan weêr op uwen hogen troon!"

„ De dichter doelt hier, zegt de Hoogleeraer, zeker op de manier, op welke de Oosterſche Koningen gerecht plegen te houden, zittende op een hogen troon, in het openbaar, en omringd van ene grote menigte hunner onderdanen. Dien rechterſtoel had God geſchenen enigen tijd verlaten te hebben, zo lang hij de vijanden van David ongeſtraft in hun kwaad had laten voortgaan; thans bidt David, dat hij dien throon weder beklimme, door namelijk die vijanden te ſtraffen, en dus voor het oog der gehele aarde te tonen, dat hij de rechter van allen is."

Het eerſte lid van *vs.* 21 in den IXden *Pſalm*, is hier, by omſchryving, vertolkt, door, *6 God! maak hen te ſchande.* Eigenlyk ſtaet 'er, *6 God! zet een ſcheermes op hun.* „Een, (gelyk hier opgemerkt word,) Een voor onzen ſmaak niet geſchikt, bij ons gansch ongewoon, maar geheel en al Oostersch beeld. De Oosterlingen hebben een zonderlingen eerbied voor den baard: iemand den baard af te ſnijden, is daarom bij hen een teken van de grootſte eerloosheid en ſmading, 2 *Sam.* X. 4, 5. *Neh.* XIII. 25. *Jez.* VII. 20, L. 6. Zie HARMAR, *Waarn. over het Oosten, III. D. bl.* 72 *en* 73. en KUIPERS, *aant. op de reis van* D'ARVIEUX, *naar de legerplaats van den groten Emir, bl.* 216."

In de Hebreeuwſche uitdrukking, *Pſ.* XXVIII. 1. *mijn rotsſteen wees voor mij niet ſtom* is ene woordſpeling, die den Oosterlingen wel gevalt, om dat zy ene harde rots *ene ſtomme rots* noemen; Dan daer zulke woordſpelingen den Westerlingen niet behagen, als zynde naer onzen ſmaek te kunſtig en gezocht, en wy ook onze begunſtigers geen *rotsſteenen* plegen te noemen, zo vind de Hoogleeraer, naer 't geen hy in zyne aentekening meld, beter, hier, volgens het bedoelde, te vertalen: *Mijn ſchuts-God! wees voor mij niet ſtom.* „ De Oosterſche vernuften, zegt hy, zijn op „ zulk ſoort van ſpelingen meer geſlepen, en bij Arabiſche „ dichters vindt men dezelve zeer veel."

Op des Dichters taal, *Pſ.* XXXVI. 8, 9, 10, naer deze vertolking,

Digitized by Google

„8. Hoe kostlijk is uwe goedheid, Heer!
Des 't menschdom u ten Schuts-God kiest.
9. Gij spijst hen rijklijk uit uw huis,
En drenkt hen uit uw wellustbeken:
10. Rijk toch is de bron van 't leven,
Door uw licht zien wij 't licht:"

plaetst de Hoogleeraer wel gepast de volgende aenmerking.

„ Gods goedheid is zo kostlijk, dat de menschen, daardoor aangelokt, zich in zijne bescherming geven: en God neemt hen daadlijk op. Hij voert hen, even als een aanzienlijk Oostersch Vorst zijne beschermelingen doet, in zijn huis; en richt hun daar ene rijke maaltijd aan, drenkt hen met wellusten, uit de volle beken zijner algenoegsame goedheid, die afkomen van die oorspronglijke bron van leven en gelukzaligheid, die 'er alleen bij hem is. Zo schijnen de gedachten, in deze verzen uitgedrukt, te samen te hangen; zijnde allen genomen van de gastvrijheid van een rijk en aanzienlijk Oosterling."

Ene dergelyke zinspeling, op het Oosterſche gastvrye, doet hy ons gadeslaen, op het zeggen des Dichters, in 't slot van *vs.* 13. van *Ps.* XXXIX., volgens zyne Overzetting,

„ Ik 'ben toch uw beschermeling,
Een vreemdeling, als alle mijne vaders."

„ Wij moeten, zegt hy, dit vers uitleggen uit de gastvrijheid, en de rechten van gastvriendschap, die bij de Oosterlingen zo heilig zijn. —— Dikwijls vergelijkt de Oosterling het leven van iemand, die met veel rampen te worstelen heeft, met ene reize door ene woestijn, die vol gevaar is, en vol van rovers, waarin geen water is, en waar de zonne onverdraaglijk brandt. De reizende keert dan dikwijls in bij enen goedhartigen Arabier, en wordt van hem beleefd ontvangen en beschermd: zo ook de lieveling Gods bij God. „ Mijne vaders (de Patriarchen) waren „ vreemdelingen in 't land Kanaan: maar gij waart hun „ weldoener en verzorger; zij hadden bij u het recht van „ vreemdelingschap en gastvrijheid: ook ik ben gelijk een „ vreemdeling, en hoop gelijke weldadigheid van u." Vergel. *Hebr.* XI. 13, 14."

Behalven deze soort van Aenmerkingen, die voor allerlei slag van Lezers zyn, zal de Hoogleeraer vervolgens ook nog andere byzondere aenmerkingen voordragen, in welken hy rekenschap zal geven van enige uitleggingen, of lezingen,

Digitized by Google

gen, in welken hy zich genoodzaekt gevonden heeft, van voorige uitleggers te verſchillen: om dezelven aen de toetze van hun te onderwerpen, die genoegzame kundigheid in de Hebreeuwſche Philologie en Critiek hebben, om 'er over te oordeelen.

Wat moet ik, ter gerustſtelling mijner Ziel, gelooven? Wat moet ik hopen, bij de menigvuldige gevoelens der Geleerden? beantwoord door eenen afgeleefden Grijsaard aan den rand van 't graf. Uit het Hoogduitsch. Met eenige aantekeningen van den Vertaler. Te Amſterdam by M. de Bruyn, 1790. *Behalven de Voorreden van den Vertaler*, 144 *bladz. In gr. octavo.*

Uit de Voorreden leeren wy, dat de Opſteller van dit Geſchrift is, de bekende en achtenswaerdige Conſiſtoriael-raed te Zelle, *F. F. Jacobi*, die het zelve, in een tachtigjarigen ouderdom, ſtukswyze afgegeven heeft. Eerst bragt hy zyne beantwoording der voorgeſtelde gewigtige Vrage te voorſchyn, zonder zyn naem te noemen; dan kort daerna liet hy op dit eerſte een tweede Stukje volgen, met zynen naem ondertekend. By dit Stukje, 't welk hy als ene *voortgezette beantwoording*, het licht deed zien, kwamen voorts nog drie Byvoegzels, behelzende, ene korte aenwyzing *der voortreffelykheid van de Schriften der Openbaring, boven alle Godsdienſtſchriften der Wijzen, die hunne Godsdienſtige Leeringen daaruit niet geleerd en ontleend hebben*: ene korte geſchiedenis van *de vorming der menſchen door den Godsdienst, tot edele deugden en goede zeden*: en enige aenmerkingen over *de eerſte menſchen, de eerſte inrichting der aarde*, en *den zondvloed, uit zichthaare en klaarblijkelijke gronden*: met ene beknopte beantwoording van enige bedenkingen tegen des Schryvers redeneertrant aengevoerd. Men heeft deeze afzonderlyke Stukjes byeen vergaderd, en dus is dit Geſchrift, volgens de tweede, gansch verbeterde, en met aenmerklyke byvoegzelen vermeerderde echte uitgave, in 't Nederduitsch vertaeld, en de kundige Overzetter heeft 'er hier en daer enige aentekeningen op gemaekt; om den nadeeligen indruk, die enige voorſtellingen, tegen 's Mans roemwaerdig oogmerk, zouden kunnen maken, voor te komen. —— Des Autheurs hoofdbedoelde, naemlyk, is de voortreflykheid van de Leer der Openbaringe, vooral onder de Euangeliſche bedeeling, boven de

Digitized by Google

kundigheden, welken het Natuurlyke Licht ons kan verſchonen, ten nadruklykſte aen te toonen. Zulks vervoert hem wel eens, (hoewel hy geenzins de Man zy, om de Wysgeerte te verſmaden, veel min om haer als ſtrydig met de ware Godgeleerdheid te beſchouwen,) tot voorſtellingen die te ſterk uitgedrukt, of te vuurig uitgewerkt zyn; 't welk de Nederduitſche Vertaler, door zyne aenmerkingen nader opheldert, om alle misbruik voor te komen, en te verhoeden, dat men geen overdreven gezag der Openbaringe, als 't ware, op de puinhoopen der Rede gronde. Wanneer men deze opmerking beſtendig in 't oog houd, zal men dit Geſchrift, ſchoon men 's Mans byzondere gedachten niet altoos moge goedkeuren, met een leerzaem genoegen kunnen doorbladeren: en onpartydige Lezers zullen, zyne beredeneerde bedenkingen nagegaen hebbende, zyne hoofdſtelling en het daer uit afgeleidę beſluit gereedlyk toevallen. —— De hoofdſtelling luid. „ Die kracht is de ſterk„ ſte, wier werking, bij gelijken wederſtand, zich 't verſte „ uitbreidt en 't langſte duurt." En zulks leid hem verder tot dit beluit. „ De kracht der bewijsgronden voor 't „ Christendom heeft zich, bij de grootſte menigte der ge„ leerdſte koppen, en bij de opgeklaardſte volken, waar „ men de grootſte vrijheid van denken, ſpreken en ſchrij„ ven had, en tegen den allerſterkſten en aanhoudendſten „ tegenſtand overwegend ſterk betoond, en hare overtui„ gende en de menſchen volmakende werking nog na veel „ eeuwen voortgezet. Deze bewijsgronden zijn daarom de „ ſterkſten en hebben de grootſte waarſchijnlijkheid." —— In de bewerking van dit alles doet de eerenswaerdige *Jacobi*, op velerleie wyzen, zien, dat de hoogſte waerſchynlykheid alleszins aen de zyde van het Christendom is. Tot ene proeve hier van ſtrekke zyne volgende voorſtelling. —— Getoond hebbende, dat men, tegen alle waerſchynlykheid aen, de eerſte verkondigers der Euangelieleere, voor de geſlependſte en best geſlaegde bedriegers moet houden, of dat men moet erkennen, dat Jezus waerlyk uit den dood opgeſtaen, en die geen is, waer voor hy zich uitgegeven heeft, gaet hy verder aldus voort.

„ Men bedenke nog dit. Alle onze tegenwoordige beſtrijders van den Christelijken Godsdienst moeten toeſtaen, dat op dezen aardbodem nog nimmer een volk, ik zegge, nog nimmer, een volk eene zoo redelijke kennis van God, en zoo verhevene en te gelijk van onnoodige lasten bevrijdende voorſchriften van deugd gehad heeft, als de geringe

Leer-

Digitized by Google

Leerlingen van Jezus onder de volken gebragt hebben. Nog meer, geen Wijsgeer, die de Schriften der Apostelen niet gehad en daaruit geleerd heeft, heeft zich door zijn verſtand tot zoodanige kennis van God, en tot zulke voorſchriften van deugd, kunnen verheffen. Nog nimmer is een gezelſchap van Wijsgeeren, door hunnen zuiveren Natuurlijken Godsdienst, tot het beſluit gekomen, om hunne eigendommen, hun gemak, hun vaderland te verlaten, en zich tot heidenſche volken te begeven, om ze redelijker en beſchaafder te maken. Dit is geen onderneming van het gezonde, reine, wijsgeerige vernuft. —— Welke ſtelling ontbreekt het nu aan meer, en wel innerlijke geloofwaardigheid? Deeze? Die God, die eene zoo groote wijsheid en kunst aan een geringen worm, aan eene verganglijke bloem beſteed heeft, heeft een dooden met dat groot doelwit opgewekt, om 't aanzienelijkst ſchepſel der aarde, zijne menſchen, tot de heilzaamſte en weldadigſte begrippen, en tot edele gezindheden en deugden te brengen, en dit geſlacht allezins volkomener, en zijne ſchepping ſchooner en heerlijker te maken. Of ontbreekt het deze ſtelling meer aan innerlijke geloofwaardigheid? —— Een gezelſchap geringe handwerkslieden heeft zich, door eigen doorzicht, tot de uitvinding van den allerredelijkſten en voortreffelijkſten Volks-Godsdienst kunnen verheffen, en zich vereenigd, om alles te verlaten, met veele bezwaaren en met gevaar van vervolgd en gemarteld te worden, zich tot meer volken, tot volken, waar geleerdheid en kundigheid van alle waereldſche zaken op den throon zat, heen te begeven, en dezen, door het leugenachtig voorwenden, dat God hunne Leer, door de opwekking van eenen dooden, wien meer dan vijf honderd zijner bekenden gezien zouden hebben, bekrachtigd had, te overreden, om hunnen overgeërfden Godsdienst te verlaten, en dezen nieuwen aan te nemen; en heeft, door dit enkel voorgeven, gezegepraald over den tegenſtand van veel vermogende Priesters, van Overheden, en wel beſpraakte Wijsgeeren, en de grootſte en heerlijkſte verandering onder die volken te wege gebragt. —— Ik wil toch hopen, dat de meesten, ook zelfs onder de Geleerden, het voelen moeten, dat de eerſte ſtelling verre weg meer geloofwaardigheid heeft, dan de laatſte. In de openbare belijdenis der allergrootſte Geleerden, ook nog van onze eeuw, die toch zelfs de Naturalisten voor de verlichtſte houden, die de waereld gehad heeft, bewijst dat zij het voelen. En zou 'er onder de beſtrijders

Digitized by Google

van het Christendom wel één eenige zijn, die het ook maar eenigzins waarschijnelijk zou durven ſtellen, dat, in onze tijden, ergens onder eenig volk, een gezelſchap van geringe, ongeleerde menſchen, eenen zoodanigen Volks-Godsdienst uit zichzelven zou uitvinden, te ſamen afſpreken, om dien met levensgevaar uit te breiden, en ondernemen om hun ontwerp, door het verdichten van eene gantsch ongelooflijke gebeurtenis, uit te voeren? Ik kan mij niet overtuigen, dat iemand van onze hedendaagſche Wijsgeeren iets dergelijks voor waarſchijnelijk zal aanzien (*)."

(*) „ Elk moet, dunkt ons, de kracht van dit bewijs voelen. Daartegen met den *Recenſ.* der *Alg. Lit. Zeit.* in te brengen, dat ſommigen zich evenwel niet kunnen laten overtuigen, dat de Godheid ons door wonderen en onmiddelbaare werkingen zou willen onderrichten, is bloote ontkenning, daar wij bewijs (waarom niet?) vorderen. *Vert.*"

Bedenkingen van eenen Wysgeer over den Godsdienst. Twee Deelen. Uit het Hoogduitsch. Door Y. VAN HAMELSVELD. *Te Utrecht by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1790. *Behalven het Voorbericht* 1009 *bladz. In gr. octavo.*

Een Godgeleerd Wysgeer handhaeft in dit Geſchrift de zaek van den Godsdienst, tegen het Ongeloof, zo ten opzichte van den Natuurlyken, als van den Geopenbaerden, Godsdienst. Hy behandelt de daertoe behoorende onderwerpen, by manier van een gemeenzaem onderhoud, dat, door het invlechten van geestige Voorſtellingen, en treffende characterſchetzen, hier en daer grootlyks verlevendigd word. Zulks brengt nu en dan wel eens ene omſlachtigheid en uitweiding te wege, welke bepaeld doordenkende Lezers liever vermyd zagen; maer het zet, aen de andere zyde, zyner wysgerige redeneringen ene gevalligheid by, die zeer wel geſchikt is, om invloed te hebben op Lezers; wien ene gezette wysgerige behandeling dezer ſtoffe te droog is, om hunne aendacht gaende te houden; weshalven zy een Geſchrift, op dien traut uitgevoerd, met meer genoegen op den duur kunnen doorbladeren, en 'er dus, wanneer zy recht oplettend zyn, ook meerder vruchts van zullen trekken. —— Dit te bevorderen was des Autheurs bedoelde, gelyk hy te kennen geeft; „ trachtende de afgetrokkenſte waarheden in zinlyke beelden te

„ kleê-

Digitized by Google

„ kleeden, zo veel de waarde en deftigheid van 't onder-
„ werp zulks toelieten; in hoope, dat zy even daardoor
„ voor zekere klasſen van Lezers verſtaanbarer, aangena-
„ mer en op het hart meer werkzaam zullen wezen." Te gelyk was zyn oogmerk, in het vervaerdigen van dit Opſtel, te toonen, hoe onbillyk men der Wysgeerte te laste legt, dat zy zou ſtrekken, om den Godsdienst te ondermynen; en integendeel te doen zien, dat zy, wel gebruikt zynde, één der vermogendſte ſteunzelen van den Godsdienst genaemd mag worden; waeromtrent hy in velerleie opzichten vry gelukkig geſlaegd is: alleenlyk zou men wel eens mogen denken, of hy niet zomtyds een ſtap te ver gegaen zy. Men geeft niet zelden den Schryveren, die de Wysgeerte en den Godsdienst vereffenen, na, dat zy de Godgeleerdheid naer de Wysgeerte ſchikken; dan men zou dezen Schryver veeleer verdenken, dat hy zyne Wysgeerige denkwyze naer die der Godgeleerden ſchikt. —— Het valt hier zeker bezwaerlyk het juiste pad te houden; ligtlyk ſlaet men hier of daer, ongemerkt, een zydweg in.

Het drieëenig beſtaan van God, geopenbaard in de drie Mannen, verſcheenen aan Abraham; benevens eene nieuwe verdediging van 1 *Joh.* V. 7. *ter reden- en letterkundige overdenkinge van het geheele menschdom, onpartydig ontvouwd. Door* G. TH. W. J. U. D. *Gedrukt voor den Autheur. En te bekomen by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *Behalven het Voorbericht* 79 *bladz. In gr. octavo.*

Dit is, zo veel ons voorſtaet het zonderlingſte geſchrift, dat ons, geduurende den loop der *Vaderlandſche Letteroefeningen*, in handen gekomen is. By het eerſte inzien kwam de Autheur ons voor, als een Schryver, die medelyden verdient, ter oorzake van een overhoop geworpen hersſengeſtel; dan onder het verder doorbladeren ontdekten we nog te veel ſchikking en zamenhang, om dit vast te houden. We beſpeurden te gelyk deze en gene denkwyzen, die ons enigzins op een ander ſpoor bragten; het ſtellig ſchryven, het hoog opgeven van afdoenende bewyzen, de zonderlinge manier van voorſtellen, het gebruiken van ingewikkelde en zomtyds moeilyk verſtaenbare, zo niet onverſtaenbare, uitdrukkingen, en wat van dien aert meer zy, herinnerde ons den ſchryſtrant van velen, in vroegere dagen, toen men min of meer hoog liep met de Hermeti-

Digitized by Google

ſche Wysbegeerte, en dezelve met het Kabbalistiſche vermengde. —— Aen dien ſmaek ſchynt dit Stukje best te beantwoorden, en deze denk- en redeneerwyze, zo ze in vroegere dagen verſtaenbaer ware, (dat ons niet aennemelyk voorkomt,) is althans in den tegenwoordigen tyd geheel vreemd, en volſtrekt ongeſchikt ter overtuiginge; des wy den Autheur beklagen over zyne inſpanning, en den Lezer raden om 'er zyn hoofd niet mede te breken. Heeft men intusſchen echter nog lust, om een ſtael zyner maniere van voorſtellinge te beſchouwen, men ſla dan het oog op zyne *nieuwe verdediging van* 1 Joh. V. 7. welke aldus luid.

„ Moſes (*a*), en Johannes (*b*), zijn eenſtemmig, wanneer de eerſte zegt, dat aarde, water en geest, zijn de beginzelen der waereld, en de tweede, als drie getuigen op aarde, opnoemd, geest, water en bloed.

„ Bloed en aarde zijn even gelijke betekenisſen in dien zin genomen, waarin beiden hier gebruikt worden.

„ In bloed is het aqua permanens, in bloed is de kostelijkſte, reinſte en zuiverſte aarde, de terra adamica (*c*), de terra virginalis, haast mogt ik zeggen, een chaos. Bloed is de materie, die Adam uit het Paradijs heeft mede ge-

(*a*) „ Gen. I. 1, 2. (*b*) 1 Joh. V. 8."

(*c*) „ Gen. II. 9, 19. III. 19. IV. 10, en nog veel meerdere plaatzen, komt het woord אדקה in de betekenis van aarde voor, met inzigt om het van ארץ [*de Aarde*] te onderſcheiden; ook de Smaragdene tafel heeft deze onderſcheiding." —— Deze Smaragdene tafel, met welke de Hermetiſche Wysgeren veel op hebben, (doch die voor hun, welken in 't geheimzinnige dezer Wysgeerte niet ingeleid zyn, ene onverſtaenbare brabbeltael behelst,) ziet onze Schryver aen, als zynde *met den Bybel het oudſte gewigtigſte monument, dat deshalven dubbel met aandagt overwogen verdient te worden.* Uit dien hoofde heeft hy dit Stuk, volgens het Phenicisch opſtel, ook in Hebreeuwsch letterſchrift overgebragt, in koper doen graveeren, en in plaet by dit zyn Geſchrift gevoegd; met een nevensgaenden duidelyker Hebreeuwſchen Letterdruk, en de Franſche vertaling, welke hy mede in 't Nederduitsch gevolgd heeft; doch met die betuiging. *Ik heb de Franſche vertaling, als de meest gerecipieerde genomen, uit vrees dat, bij eene nieuwe vertaaling, weinig voldoening mogt geven, hoewel de Phœniciſche text, in eenige ſtukken, tot diep nadenken, gelegenheid geeft:* des we, met die buitengewoone gemaekte kosten en moeite van onzen Autheur nog niet eens achter het regte geheim zyn.

Digitized by Google

eft, die
beſchrij-
die edoch
ende (d),
en Ezau,
emels van
ennis opge-
: 30. Deut,
e, met veel
eldering kun-

oet worden,
, waarom in
oor het middel
rekking op het
gevonden wor-
nes niet te ver-
de gewigtigheid
alle bedenkelijk-
ver te gaan, dat
n Naturalem, in
an derzelver aller-
mbolica een getui-
met verſtaanbaare
l het geen uit God
et welk Jacobus ook

n God zijn de mid-
. d. i. de onſinnighe-
eſmet is, kan over-
ij, als noodzaakelijk
n als de middelen ter
om dan ook Johannes
niemand de waereld
s is de Zoone Gods.
ods Geest, gekomen
r alleen, maar door
et, die getuigt, door
est de waarheid is."
En

n. XXVII. 28, 39.

Digitized by Google

En om dit dies te ſterker te bevestigen, te weeten, dat de Theologia Symbolica en Naturalis (*i*), zoo wonderbaarlyk overeenſtemmen, voegt hy twee allerſterkſte drangredenen by, zeggende;

„ Want drie zijn 'er die getuigen in den hemel, de Vader, het Woord en de Heil. Geest, en deze drie zijn een; en drie zijn 'er die getuigen op de aarde, de geest, het water en het bloed, en die drie zijn tot een (*k*).

„ Deeze met de drie voorgaande vaerzen (*l*), ſtaan in eene zulke betrekking tot elkanderen, dat het onmooglijk is, eene verandering daarin te onderneemen, zonder aan de intentie van den Apostel te kort te doen. Deeze, naar alle waarſchijnelijkheid het voorneemen gehad hebbende, op eene geheimzinnige wijze de bekenners van Jezus te onderregten, in welk een verband, de leere van God en die van de geſchapene natuur, met elkander ſtonden, heeft goedgevonden in zijne opgeſtelde ſchriften, hier en daar, de gewigtige verborgenheden in het bloed voor te draagen, om den leezer opmerkzaam te maaken, en teffens te kennen te geven, dat hij deeze weetenſchap in haare volkomenheid hebbe bezeten.

„ Uit

(*i*) „ De *Theologia Symbolica*," (zo als de Autheur ons vroeger tracht te beduiden, doch dat voor ons duister blyft,) „ vaar „ baar voor den verſtandigen, leerd God kennen naar zijn be„ ſtaan en eigenſchappen; de *Theologia Naturalis* daarentegen, „ vatbaar voor de zinnen, leerd God kennen in zijne werken „ der natuur, en in derzelver inrigtingen. In de eerſte worden „ wij onderweezen, door welken weg de geeſtelijke mensch, „ aan ziel en lichaam, in een volmaakte ſtaat kan geraaken; en „ in de tweede verkrijgen wij de kennis, van aan het lichaam, „ in de natuurlijken, den hoogſten trap der eigenaartige volko„ menheid, toe te brengen, en het daarin te onderhouden, zoo „ lang zulks, volgens de geregelde order, kan geſchieden."

(*k*) „ De woorden, *en dite drie zyn tot een*, ſtaan niet in de „ Bijbel van Ariemontanus, hoewel zij te ſtaan behoorden, als „ in de waarheid zich dit zo bevindende." *In den Bybel van Ariemontanus*, of beter *Arias Montanus*, ſtaen de laetſte woorden niet in den tekst, om dat ze in vele Latynſche Handſchriften niet gevonden worden, echter ſtaet 'er nog op den kant *et hi tres unum ſunt*, (zo als andere Handſchriften hebben,) *en die drie zyn een.*

(*l*) 1 Joh. V. 4, 5, 6, 7, 8.

Digitized by Google

„ Uit dit vertoogde vermeen ik reden te hebben, ſtellig te moogen beweeren, dat alle deeze 5 aangehaalde vaerzen, niettegenſtaande alle daartegen ingebragte twijfelen, onder de canonicque ſchriftuurplaatzen behooren, en dat zulke, die deshalven in bedenken ſtaan, hunne bedenkelijkheden zeer ſpoedig zullen opgelost vinden, wanneer zij het voorneemen van Johannes, bij deeze gelegenheid gehad, met inſpanning van geest, bij een gezond oordeel gade ſlaan."

Men moet zich, onzes oordeels, op het lezen van het bovenſtaende, (en het geheele Stukje is op dien traant geſchreven,) natuurlyk verwonderen over de zeldzame werking van 't Menſchelyke Verſtand. —— De Autheur vind het voorgedragene ten ſterkſte overtuigend; en wy kunnen ons niet verbeelden, dat iemand het verſtaenbaer kan vinden; 't welk echter ter overtuiginge hoognoodig is. Intuſſchen heeft 'er de Autheur zo groote gedachten van, dat hy zich verbeelde, dat zyn Geſchrift daedlyk kunne dienen, om Christenen en Onchristenen, ja ook Godlooche-naars, te overtuigen; en hy is, indien des kundigen 'er gunſtig over oordeelen, genegen, om het ook in 't Latyn en in 't Hoogduitsch het licht te doen zien, ten einde het zelve tot des te uitgebreider nut te doen ſtrekken. —— —— Zo de Autheur geen medelyden verdient, en nog voor goeden raed vatbaer is, zouden wy hem raden daer van af te zien, en zyne hersſens niet te pynigen, met die vermoeiende denkwyze en ingewikkelde duisterheden; maer zich liever toe te leggen op het naſpooren van 't geen aen 't gezonde Verſtand verſtaenbaer voorgeſteld kan worden.

In welke plaatzen van den Bybel word geſprooken van het aanzyn eenes Duivels? Of, mag men de leere van eenen Duivel op goede gronden verwerpen? Uit het Hoogduitsch vertaald. Alom te bekomen. Behalven de Voorreden, 64 bladz. In gr. octavo.

Iets over de Zaligheid der Duivelen, aan den Heer KIRCHHOFF, *door* J—N. *Te Rotterdam by* J. P. Kraefft. *In gr. octavo, 14 bladz.*

Beide deze Stukjes raken het thans op nieuw zeer verlevendigd twistgeding, over het beſtaen en de werking eines Duivels. —— Het eerst genoemde zag oorſpronglyk het

het licht, by gelegenheid der uitgave van een Papier, in 't jaer 1775, getyteld; *Demoedige Bede om onderrichting aan die groote Mannen, welke aan geenen Duivel gelooven.* In het zelve legt de Schryver het 'er op toe, om te toonen dat de Bybel, wel verstaen zynde, de gewoone leer, rakende den Duivel, niet begunstigt; en dat 'er zo wigtige reden zyn, om dezelve te verwerpen, dat ieder verstandig Man daer door genoopt moest worden, om dezelve ernstig tegen te gaen en geheel uit te rooien. —— Het laetstgemelde Stukje is byzonder ingericht tegen de stelling van den Heer *Kirchhoff*, dat, het bestaen en den afval der kwade Engelen vastgesteld zynde, 'er reden zyn, om te beweren, dat hun straf niet eeuwigduurend is, en dat zy reeds tot inkeer gekomen zyn (*). —— Van het een en 't ander Geschrift moeten we betuigen, dat ze onze oplettendheid niet wel gaende hebben kunnen houden, daer 't ons verveelde, in 't wezenlyke niets anders te lezen, dan 't geen ons, in de Papieren over de leer, rakende den Duivel, reeds menigmalen voorgekomen is. De beantwoorder der *Demoedige Bede* betreed het gewoone pad, dat niets nieuws aen de hand geeft, 't welk ter nadere onderrichtinge zou mogen strekken. En de Tegenschryver van den Heer *Kirchhoff* brengt niets te berde, dan het geen al voorlang, by herhaling, aengevoerd is tegen de Voorstanders der herstellinge aller dingen, of der eindelyke zaligwordinge aller schepzelen. Het is lastig over een onderwerp, dat zo veelvuldig malen behandeld is, gestadig genoegzaem het zelfde te lezen en te herlezen, waerdoor men noch wyzer noch beter word.

Mogelyk zyn zy 'er best aen, die zich de verschillen over den Duivel en deszelfs invloed niet sterk aentrekken; als wel verzekerd zynde, dat God, indien hy den kwaden Engelen toelaet invloed te hebben op de menschen, om hen ten kwade te verleiden, dan ook zeker wel zorge zal dragen, dat de goede Engelen, vooral geen minder, maer eer meerder, invloed op de menschen zullen hebben om hen ten goede te noopen. Dit zo zynde, heeft de Mensch, als hy wel wil, niets kwaeds van den Duivel te vreezen, en hy kan zich zelven niet verontschuldigen, wanneer hy den kwaden Engelen meer gehoor verleent dan den goeden. Onder zulk ene werking en wederwerking, niet ongelyk aen den zogenaemden stryd van Vleesch en Geest, komt het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. D. bl. 453.

Digitized by Google

het aen op 's Menſchen eigen beſtiering van zyne neigingen en hartstochten; zonder dat hy veel belangs ſtelt in de beſlisſing van 't gevoerde twistgeding.

Het leven van den Duivel; door JUSTUS CRITICUS. *Eerſte Stukjen. In Holland*, 1791. *Behalven het Voorbericht* 64 *bladz. In gr. octavo.*

In dit Geſchrift word het Twistgeding van den Duivel enigermate in 't grappige gebragt, dat ons, gelyk we het beſpotlyk behandelen van ernſtige onderwerpen over 't geheel wraken, gansch verkeerd voorkomt. Onder het voorgewende bewyzen van 't beſtaen des Duivels, uit zyne werkzaemheden, en het tusſchen beiden invoeren of daer mede vermengen van invallende gedachten, komt *Justus Criticus* voor als een Hekelſchryver, die de denkwyze, zeden en bedryven der tegenwoordige Eeuwe, al lachende, wil gispen. Doch zyn ſtyl is gansch niet geſchikt om een algemeen gelach te verwekken; zyne characters zyn gewoonlyk te ſterk overdreven, om doel te treffen; en daer hy geestig wil zyn is het vernuftige meerendeels ver te zoeken, of geheel niet te vinden. —— Hy ſchynt geſchreven te hebben, om den Lezer te vermaken; zo dit gelukt zal het niet onder de beſchaefdſte ſoort van Lezers zyn.

De Voorzienigheid door H. SANDER, *Profeſſor aan de Illustre Schole te Karlsruhe, en Honorair Lid van het Genootſchap van Natuuronderzoekeren te Berlyn. Tweede Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon. *Behalven het Voorwerk*, 227 *bladz. In gr. octavo.*

In achtervolging van het plan, door den Hoogleeraer *Sander*, by deze zyne beſchouwing der Voorzienigheid gevormd (*), is dit Stukje byzonderlyk geſchikt, tot het gadeſlaen van *het veelvoudige ongeluk in de Menſchenwaereld*, zo in 't algemeene beloop des menschlyken levens, als in de lotgevallen veler byzondere Perſoonen, onder al-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 546.

Digitized by Google

lerleie Volkeren, naer uitwyzen der Geſchiedenisſe. En onze Autheur bedient zich van deze overweging, in 't ſlot, ter verſterkinge van den grond onzer hoope op de onſtervelykheid der ziele; onzes vertrouwens op ene over alles wakende, en eens alles richtende Voorzienigheid, en dus onzer verzekerde verwachtinge enes toekomenden levens. —— Dit laetſte gedeelte vervrolykt de voorige, dikwerf zeer treurige, beſchouwing; en de Hoogleeraer heeft ons het eerſte niet onder 't oog gebragt, dan met oogmerk om onze aendacht te levendiger op het laetſte te vestigen: ten einde ons te ſterker te noopen, tot een aen die kundigheden beantwoordend gedrag. Hier toe leid hy den Lezer, na het aendringen van de wettigheid der gevolgtrekkinge, ten opzichte van een toekomend leven, uit de onheilen van het tegenwoordige, ten ernſtigſte op, om de grootheid van 't heil, dat den deugdzamen te wachten ſtaet, levendig te bezeffen, en, onder ene vuurige plichtsbetrachting, den Godsdienst, wel verre van treurig, blymoedig te beſchouwen, en dien te handhaven, met ene grootmoedigheid van ziel en ſtandvastigheid, welken denzelven eer aendoen. — De Hoogleeraer *Sander* toch, hoe gevoelig ook getroffen, door het veelvoudige ongeluk in de Menſchenwaereld, is geenzins de Man, om deze Waereld als een Tranendal te beſchouwen, dat men naergeestig moet doorwandelen, en door zyn gedrag des te onzaliger maken; maer als een doorgang tot een hooger gelukſtaet, welks invloed ons gedrag bezielt; terwyl wy het goede van dezen doorgang genieten, het kwade lydzaem dragen, en ons, in 't wel behartigen van onzen plicht, benaerſtigen, om in denzelven het kwade te doen afnemen, en het goede, zo veel in ons is, te bevorderen. Ten dien einde deelt hy ons, onder anderen, de volgende opwekkelyke leerlesſen mede.

„ *Is onze Vaderſtad*, gelijk PAULUS (Phil. III. 21.) zegt, *de Hemel*, zo laat ons dan ook naar hemelſche wetten leeven, en der waereld toonen, *dat wij hier geen blijvende ſtad zoeken*. Het vrolijke genot van de menigvuldige gaven Gods in de Natuur is ons niet verboden. De Godzaligheid ſtrijdt niet met den wensch, welken wij allen hebben, om in de waereld een ſtil en gerust leven te leiden. Ze ſtrijdt niet met het kleed dat wij dragen, niet met de genoegens die wij alle zoeken, noch met de ſchoonheden die de zinnen bekooren. Onze Verloſſer heeft der Natuur deeze ſmaad, der Menschlijke ziele deezen dwang, nergens aangedaan. Het is veelmeer onze pligt, om beſten-

Digitized by Google

ftendig, ook bij het dagelijksch gevoel der aardſche en menſchelijke ellende, de dankbaarheid aan God niet te vergeeten, zo veele reeds genootene weldaaden te herdenken, dezelve in hun getal, grootheid en waarde zorgvuldiger dan doorgaans geſchiedt te berekenen; zo menige ſchoone, goede, voordeelige zijden der waereld, zo veele heerlijke en altoos nuttige inrichtingen in de natuur, bijeen te brengen, en ze, met oprechte dankzegging aan den eeuwigen Inſteller derzelve, te roemen. Het is onze pligt tegen de ontevredenheid te ſtrijden, en de moeder van deeze hoogst onbetaamelijke beweeging, eigenliefde, nijd en trotsheid, uit ons hart te verbannen. Het is onze pligt, om zelfs de onaangenaamſte voorvallen in de waereld van beide zijden te beſchouwen, en ze met den ganſchen reeks hunner gevolgen zo lang te overdenken, tot wij ons overtuigen kunnen, dat een onafgebroken geluk op deeze planeet niet mogelijk is, dat het in de meeste gevallen ons grootſte ongeluk zoude wezen; ja dat ook ſtrenge kastijdingen waare weldaaden van God, en bewijzen zijner liefde tot ons zijn. Het is onze pligt, God ſteeds en onophoudelijk voor zijn grootſte geſchenk, zijn geliefden Zoon, te looven en te danken, en ons met de gedagte der eeuwige verloſſing, die hij te wege gebragt heeft, te troosten en te verkwikken, ja zelfs in de ſchriklijkſte verwarringen deezes levens, als ongeveinsde, ootmoedige, geloovige Christenen, hem na te wandelen, en op zijne beloften te wachten. *Smaakt en ziet*, zegt de Godsdienst, *dat de Heere goed is: verblydt u in den Heere: wederom zeg ik u, verblydt u.* (Pſ. XXXIV. 9. Phil. IV. 4.) Maar even deeze Godsdienst wil ook, dat wij onze zielen niet laaten verwennen, dat wij ons nimmer zo geheel aan het aardſche hegten, dat wij daardoor de lust aan God en Godlijke zaaken verliezen, en der ziele geringe, ledige, niets waardige dingen tot voedzel aanbieden.

„ Zullen wij niet eeuwig op deeze waereld woonen, zo laat ons dan alle mogelijke trouw bewijzen, het zij dat wij in de Maatſchappij eene plaats bekleeden, die de bewondering van de meesten tot zich trekt, of dat wij verre beneden andere vernederd zijn. Aan den ploeg, in de werkplaats, in het kindervertrek, in de ſchool, op het komptoir, in het ſtrijdperk, in de diepſte eenzaamheid, bij het krankbed, in de gerechtzaal, aan het roer van ſtaat, aan de ſpitze van een gansch volk, op den koninglijken troon —— overal is het de pligt, om den wil van den

Digitized by Google

opperſten Heer en regeerder der waereld ten richtſnoer te neemen, en ook, uit gehoorzaamheid aan Hem, den bitteren kelk niet weg te ſtooten, dien Hij tot ons dagwerk ons toegeſchikt heeft. Laat ons ſlechts den wenk der Voorzienigheid volgen. Zij weet gewis voor elk haarer onderdaanen de beste plaats op de waereld, den zekerſten weg naar de eeuwigheid. Zouden wij daarom aan de goedheid van God twijfelen, om dat hij ons den weg tot ſchitterende verrigtingen in de waereld geſlooten heeft? —— Wij weeten als dan ook van de blinkende ellende, van den prachtigen last der grooten niets; wij zijn als dan ook bevrijd van de gevaarlijke aanlokzelen, die met alle voornaame ſtanden in de waereld verbonden zijn; wij hebben dan ook niet zo veel van de afgunst en lasterzucht van andere menſchen te lijden; zo genieten wij ook in den middenſtand meer oprechte, hartelijke liefde van anderen; zo vergeeten wij bij de geſtadige arbeidzaamheid alle de ijdele gochelſpelen, die anderen den geest ſteeds beroeren en verontrusten; en in onzen kring, hoe eng hij ook zij, zullen wij ſteeds onze Godvrucht, ons geloof aan den Verloſſer, onze menschliefde en oprechtheid kunnen toonen, en voor de eeuwigheid werkzaam zijn.

„ Is 'er zo veel onheil, zo veel lijden en traanen, zijn 'er zo veele booze menſchen in de waereld, zo laat ons dan des te beter, des te menschlievender, des te zagtmoediger, dienstvaardiger en beſcheidener jegens anderen zijn, op dat zij, die de naaste met ons omgaan, niet ook over ons zuchten. Dat is de waare kunst van wél te leeven, die wij alle behoorden te weeten. Gelijk de olijfboomen, zegen op andere te druppen; gelijk fakkelen en andere lieflijke ſterren, in den donkeren nacht nog te glinſteren, op dat niet alles door de boosheid overwonnen, niet alles met wolken overdekt worde. Gelukkig hij, die zo veel ontvangen heeft, dat hij het lot van anderen verlichten en treurige harten verkwikken kan. Volgen wij dus God na, die alle dagen ellendigen en ongelukkigen in 't bijzonder goed doet, en die ons nog in de eeuwigheid de laatſte traane, die wij van den oever der ſmerte, van den doodſtrijd, medebrengen, zal afwiſſchen. Terwijl wij ons geluk ook over anderen verbreiden, verlengen en vermenigvuldigen wij deszelfs genot, en maaken ons vatbaar voor nieuwe en ſteeds grootere weldaaden van God. —— En wanneer wij hun, die met ons aan één veld arbeiden, verheugd hebben, laat ons dan ook hen allen, wier zweet-

drup-

Digitized by Google

druppelen wij niet zien vloeijen, in ons mededoogend gebed aan den troostrijken en barmhertigen God, mede influiten. Zo zullen wij de maate van ongeluk op deeze benedenwaereld, zo veel in ons is, verminderen, en andere Menſchen, die welligt lange in de eindelooze jammeren gezucht hebben, opbeuren en tot roem van God opwekken. Het ongeluk maakt menigmaal alle banden vaster. Onder lieden, die weinig of niets hebben, heerscht veeltijds de beste vriendſchap. Men rekent dikwijls anderen hun lijden als een verdienſte aan, en wil ze door liefde ſchadeloos houden."

Nederlandſche Inſecten, door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam by* J. C. Sepp, 1791. *In quarto.*

By eene voortgaande opmerkzaame waarneeming levert ons de Inſectkundige *Sepp* hier weder twee wel uitgevoerde Plaaten, met derzelver beſchryving; waardoor hy ons twee Rupſen, met derzelver veranderingen onder 't oog brengt, en in de voornaamſte byzonderheden, naar gewoonte, naauwkeurig voordraagt. Ze zyn beide Rupſen, die in Vlinders veranderen, en dus Inſecten, welken tot dezelfde Clasſe behooren; doch derzelver uiterlyke gedaante is zeer verſchillend. Het eene Inſect is alleszins gelyk de gewoonlyke Rupſen, zynde eene volmaakte 14 pootige Rups, die byzonder veel overeenkomst heeft met de alvoorens beſchreevene *bruine Eenſtaart-Rups*, in onderſcheiding van welke, deeze, ter oorzaake van derzelver geelagtige koleur, de *geele Eenſtaart-Rups* geheeten wordt. —— Maar 't andere alhier afgebeeld en beſchreeven Inſect heeft een daarvan gansch verſchillend voorkomen; gelykende, in den eerſten opſlag, zo in geſtalte, als wel byzonder in beweeging, ruim zo wel na eene Slak als na eene Rups, waarom het ook in deeze beſchryving den naam van *Slak-Rups* draagt. —— Uit dien hoofde komt dit Diertje eenigermaate voor, als behoorende tot dat ſoort van Middelweezens, die noch tot het eene noch het andere Geſlacht bepaald te betrekken zyn, maar beſchouwd kunnen worden als zulken, die, om zo te ſpreeken, den overgang van het eene Geſlacht tot het andere maaken. — Onze nadenkende Schryver deelt ons deswegens, ter dier gelegenheid, eenige aanmerkingen mede, welken het thans vry algemeen beweerde gevoelen, wegens *een Ladder der*

Digitized by Google

Natuurlyke Weezens, waaraan geen ſport ontbreekt, begunſtigen; welker plaatzing hier niet ongevallig zal zyn.

„ Het ſchynt, zegt hy, den Almachtigen Schepper behaagd te hebben, om alle leevende, ja zelfs leevenloze, Wezens, in zulk een verband zamen te voegen, dat nergends eene gaaping, nergends geene ſprongen van het eene Geſlacht van Dieren tot het andere, of van het eene Geſlacht van Planten tot het andere, ja zelfs van het eene Ryk tot het andere, dat is te zeggen, van het Steen- tot het Planten-Ryk, of van het Planten- tot het Dieren-Ryk te vinden zyn, maar overal zulke Schepzels of Middel-Wezens zich bevinden, welke het eene met het andere als verbinden, of liever ongemerkt doen overgaan. Want ofſchoon het ons toeſchynd, dat hier en daar eene gaaping is, komt dit myns erachtens zekerlyk meer van onze onkunde, van onze bekrompene kennis voort, doordien wy tot nog toe niet kennen het Wezen, 't welk deze gaaping, of om zo te ſpreken dezen ſprong, van het eene tot het andere te zamen hegt. Dit is ook reeds door verſcheidene geleerde en beroemde Mannen betoogd: dus hangt dan, gelyk een onafgebrokene Keten, alles door behoorlyke Schakels in de geheele Natuur aan elkanderen (*). Het tegenwoordig voorwerp, welks leevensloop ik in deze Verhandeling denk te beſchryven, leverd ons wederom een bewys eener zodanige vereeniging of aaneenſchakeling van Wezens, namentlyk der zich van gedaante niet veranderende kruipende Inſecten zonder Pooten, en der geenen, die zich van gedaante wel veranderen, en met Pooten voorzien zyn. Daar het anders een doorgaande Regel is, dat alle Rupſen, welke in Vlinders veranderen, met niet meer als 16, en met niet minder als 10 Pooten voorzien zyn, dewyl die geenen welken meerder als het genoemde getal hebben, tot 20 en 22 toe, niet in Vlinders, maar in vier-vleugelige Wespen veranderen, daarentegen de laatſten, welke minder als 10 hebben, geene Rupſen meer zyn, maar Wormen, en wel zulke Wormen waaruit Torren voortkomen, zo heeft ons tegenwoordig Inſect daarente-

[(*) Over deezen verbindenden zamenhang, die eigenaartig vergeleeken wordt, by een aaneengeſchakelden Keten, of een Ladder, langs welken men van ſport tot ſport hooger klimt, zie men BONNET *Beſchouwing der Natuur*, II Afd. en VIII Afd. Hoofdſt. XVI-XVIII.]

Digitized by Google

tegen, in zynen Rupsenstaat, niet meer dan maar 6 Pooten; hebbende onder den Buik in 't geheel geene Middel- en Achter-Pooten; behoorende dus, volgens de eerstgenoemde Kenmerken, volstrekt niet onder de Rupsen, en echter veranderd het zelve in eenen wezentlyken volmaakten Vlinder.

„ De Slakken, Dieren zynde, welken geene verandering ondergaan, en ook in 't geheel geene Pooten hebben, behooren dus, met zeer veele andere kruipende Insecten, om zo te spreeken, als op den laatsten Trap, van de zich, door golving van het Lichaam, beweegen kunnende Dieren. Tusschen deeze nu geheel zonder Pooten bevindende Insecten, en die geenen, welken met dezelven voorzien zyn, 't zy veel of weinig, zoude dus eene gaaping plaats vinden. Maar neen, de Alwyze Schepper heeft, als ik my zo mag uitdrukken, ook wederom hier voor gezorgd. Ons tegenwoordig Insect diend ten bewyze daarvan; want zelve het kan als Rups, op zynen Buik, naar die van eene Slak volkomen gelykende, zonder behulp van eenige Pooten of vasthouders voortkruipen, alleen door golvende beweeging van het Lichaam, en door middel van eenen geringen Slym, of kleevend Vogt, 't welk zich, gelyk als by de Slakken, onder den Buik bevind; laatende ook veeltyds een glinsterend bewys na, waar het zelve gekroopen heeft, eeven als de genoemde Dieren, waar door dit Insect, met de zonder Pooten kruipende, volkomen gelyk is. Maar boven en behalven dit vermogen, heeft het zelve ook nog 6 zeer kleine naauwelyks zichtbaare Voor-Pootjes: hierin komt ons Voorwerp nu wederom overeen met Dieren, welken met Pooten voorzien zyn; en 't vereenigd dus zeer aartig de twee verschillende wyzen van kruipen, met en zonder Pooten. Het komt my om bovengenoemde reedenen niet oneigen voor, ons tegenwoordig Voorwerp de *Slak-Rups* te noemen."

Nagelaten Werken van FREDERIK den II, *Koning van Pruisen. Uit het Fransch. Vierde Deel. Te Amsterdam, Dordrecht en Leyden by* J. Yntema, d'Erven P. Meyer en G. Warnars, P. Blussé *en* L. Herdingh, 1790. *In gr. octavo* 379 *bladz.*

Met dit Deel besluit de Koninglyke Schryver zyn verhaal van den bovenal aanmerklyken zevenjaarigen

Digitized by Google

Oorlog in Duitschland, welke met het tekenen der Vrede te Hubertsburg, op den vyftienden van Sprokkelmaand des jaars 1763, ten einde liep. Het voorgevallene, geduurende het tydbeſtek, zins het afloopen van 't jaar 1759 tot op den aanvang van 't jaar 1763, in dit Deel vervat, behelst, even als dat der voorige jaaren, eene reeks van gewigtige gebeurtenisſen, die, naar 's Vorſten ſchryftrant (*), ontvouwd worden, op eene wyze, die den beoefenaaren der Krygskunde bovenal leerzaam, en tevens by uitſtek nuttig is, voor hun, die zig op het naſpooren der Geſchiedenisſen, en byzonder der Omwentelingen van het Staatsbeſtuur der Volkeren, toeleggen; waarvan ons dit gedeelte, op nieuw, verſcheiden merkwaardige byzonderheden aan de hand geeft. —— Een treffend ſtaal van die natuur levert ons het berigt van 's Vorſten toeſtand, met het eindigen van den Veldtogt van 't jaar 1761, en het daarop voorgevallene in 't jaar 1762, byzonder ter gelegenheid van de omwentelingen in Rusland.

By het afloopen van dien Veldtocht waren de Pruisſiſche uitzigten, zo ten aanzien der zaaken des Ryks, als ten opzigte van den ſtaat des Legers, zeer ongunſtig; dan 's Vorſten oplettendheid, en eene gelukkige gebeurtenis, keerde alle dreigend onheil af. „ Tot een voorbeeld, „ (zegt hy,) om te bewyzen, hoe bedriegelyk het uit„ wendige voorkomen der dingen is, en dat, in groote „ zaaken, de volſtandigheid alleen den menſchen de ge„ vaaren en zwaarigheden, welke hen dreigen, doet te „ boven komen." —— In die benarde omſtandigheden ſlaat de Khan der Tartaaren hem een Verbond voor, en de Pruisſiſche Vorst vindt het geraaden, daarvan gebruik te maaken; te meer daar hy zig vleit met de verwagting, dat hy, langs dien weg, ook de Porte zal overhaalen, om met Rusland te breeken: waarin hy, ſchoon niet geheel naar wensch, egter eenigermaate ſlaagt. —— Dan intusſchen doet 'er zig, van eene andere zyde, geene geringe zwaarigheid op. —— Frankryk bewerkt een Familieverbond met Spanje; waarop Engeland zig gedrongen vindt, om den Koning van Portugal met zyne krygsbenden by te ſtaan; en midlerwyl nam de verkoeling, welke tusſchen Pruisſen en Engeland begon te heerſchen, grootlyks toe; dat,

(*) Men zie het geen we, aangaande den hierin gehouden ſchryftrant, alvoorens bl. 19 en 20, gezegd hebben.

Digitized by Google

dat, naar de toenmaalige geſteldheid van 't Britſche Miniſterie, voor Pruiſen van een nadeelig gevolg moest zyn.

„ Maar van welke kleinigheden, (gelyk hier aangemerkt wordt,) hangen de zaaken der waereld, en de ontwerpen der menſchen, af! De Keizerin van Rusland ſterft; haar dood bedriegt alle Staatkundigen van Europa, en ſtoot eene oneindige menigte van zorgvuldiglyk beraamde, en met vlyt in orde geſchikte, beſtekken en oogmerken om verre. Deeze Vorſtin, welker gezondheid, in de laatſte jaaren, wankelende was geweest, werd, op den achtſten van Louwmaand des jaars 1762, door eene bloedſpuwinge ſchielyk weggerukt. Door haaren dood viel de Kroon op den Grootvorst, haaren Neef, welke, onder den naam van Pieter den Derden, regeerde. De Koning hadt de vriendſchap met deezen Vorst aangekweekt, in den tyd, waarin dezelve nog niet meer was dan Hertog van Holſtein, en door eene tedergevoeligheid, welke onder de menſchen zeldzaam, maar nog zeldzaamer is by Oppervorſten, had deeze Prins hiervoor een erkentelyk hart bewaard. Hiervan had hy zelfs blyken gegeven, geduurende deezen oorlog: want hy was het, die het meeste had toegebragt tot den aftocht van den Maarſchalk Apraxin in het jaar 1757, wanneer deeze, na den Maarſchalk Lehwald geſlagen te hebben, te rug week na Poolen (*). Geduurende alle deeze beroerten, had zelfs deeze Vorst zich onthouden van in den Raad, in welken hy zitting had, te verſchynen, om geen deel te hebben aan de maatregelen, welke de Keizerin tegen Pruiſen nam, en welke hy afkeurde. De Koning ſchreef hem eenen Brief van gelukwenſchinge over zyne komst tot den throon, in welken hy, zonder bewimpelinge, het verlangen betuigde, het geen hy had om in goede eensgezindheid met hem te leeven, en de achting, welke hy altoos voor deszelfs perſoon zou behouden." —— Naar luid van des Konings verder verhaal, gelukte het hem, in korten tyd, na eenige onderhandeling, den nieuwen Ruſſiſchen Vorst geheel tot zyne zyde over te haalen; en wel zo, dat hy zig na alle de verlangen des Konings ſchikte, gaande zelfs verder dan men

(*) Volgens het verhaal van dit gebeurde, in 't IIde D. bl. 253, 254, begingen de Ruſſen hier een misſlag, en de Pruiſen waren overgelukkig, dat ze zo goedkoop van een zeer gedugten vyand ontſlagen werden.

Digitized by Google

men kon verwagten. Dit had ten gevolge, dat hy, uit eigen beweging, den Heer van Czernichef, met deszelfs Volk uit het Oostenryksch Leger te rug riep; en een zo gunstig oor verleende aan het voorslaan van een Verdrag van Vrede en Bondgenootschap, dat het zelve, reeds in 't begin van Hooimaand, getekend wierd, by welke gelegenheid ook de Heer van Czernichef, die te Glatz was, terstond bevolen werd, om zonder vertoeven op te breeken, ten einde zig by het leger des Konings te voegen, en, te gelyk met het zelve, den Oostenrykschen den oorlog aan te doen. En dit gaf tevens aanleiding tot Vredesonderhandelingen met Zweden, die zo spoedig voortgezet werden, dat de voorafgaande punten, al voor het einde van Hooimaand, getekend waren. —— Aan het verhaalde, dat nog eene reeks van byzonderheden behelst, waarop wy, ons bedoelde alleen in 't oog houdende, niet staan kunnen blyven, hegt de Koning voorts de volgende aanmerkingen, nopens den invloed van dit alles.

„ Van alle Mogendheden van Europa was het Hof van Weenen meest verslagen over de in Rusland voorgevallen gebeurtenissen. Nooit had de Keizerin-Koningin haare hoop hooger doen stygen, dan op het einde van den laatsten veldtocht. Alles voorspelde haar de omkeering van Pruisen, de verovering van Silesien, en de vervulling van alle haare ontwerpen. Haare overtuiging was zo sterk, en haare gerustheid zo volkomen, dat zy, geloovende een gedeelte haarer krygsbenden niet noodig te hebben tot het voleindigen van den oorlog, eene ontydige bespaaring deed, door last te geeven tot het afdanken van twintigduizend man. Daarop stierf de Keizerin van Rusland; en kort daarna verliet het volk des Heeren van Czernichef het Leger van Laudon, om zich weder na Poolen te begeeven. Het Hof van Weenen wilde, maar te laat, de twintigduizend man weder verzamelen, die het had afgedankt, welken nu door de waereld verstrooid waren, en wier plaats de tyd niet toeliet te vervullen. Hierop kwam de tyding van den tusschen Pruisen en Rusland gesloten vrede, kort daarna van het Verbond tusschen de beide Kroonen getekend, eindelyk die van de vereeniging van het volk van Czernichef met het Leger des Konings. Tot overmaat van rampspoeden richtte eene besmettelyke ziekte groote verwoestingen aan in de legerplaats van Laudon. Deeze was eene soort van melaatsheid, welker voortgangen zo schielyk waren, dat zy zyn Leger dunden, en zyne ziekenhuizen

Digitized by Google

zen bevolkten. Wanneer men hiervan flechts de fom eens opneemt, vindt men, by de gemaakte rekening, twintigduizend man afgedankt volk by de Oostenrykfchen, en twintigduizend Rusfen minder, te zamen veertigduizend man; en deeze twintigduizend Rusfen, nu meerder zynde by het Leger des Konings, maaken, tusfchen de beide Legers, een verfchil van zestigduizend man ten voordeele der Pruisfifchen. Al had de Koning drie volle veldflagen na elkander gewonnen, zy zouden hem geen grooter voordeel aangebragt hebben.

„ De dood der Keizerinne van Rusland, en de nieuwe fchikkingen in de zamenkoppelinge van ftaatkundige belangen, welke dezelve in Europa voortbragt, maakten een geheel verfchillenden indruk op de Porte. Zo veele fpoedige omwentelingen, de zo heftige haat tusfchen onderfcheiden Staaten, welke zo fchielyk in naauwe verbindtenisfen tusfchen de Vorften veranderde, dit alles fcheen der Oosterfche Staatkunde onbegrypelyk, en vervulde de Turken met verbaasdheid en wantrouwen. Men moet bekennen, dat zy eenige reden hadden, om verwonderd te ftaan. Na dat de Pruisfifche Staatsdienaar hun lastig was gevallen met de dringendfte verzoeken, om hen tot het verbreeken van den vrede met Rusland over te haalen, veranderde deeze Staatsdienaar eensklaps van taale, en bood hun de goede dienften van den Koning zynen meester aan, om eenige gefchillen, welke zy met het Hof van Petersburg hadden, over hunne grensfcheidingen, in het minnelyke te vereffenen; en dezelfde Staatsdienaar volhardde enkel in hen aan te zetten tot verbreeking van de wapenfchorfinge, welke nog duurde tusfchen hen en de Keizerin-Koningin. Dit gaf den Turken aanleiding om dus te redeneeren: Voorzeker zyn die Pruisfifchen het onftandvastigfte en ligtvaardigfte volk ter waereld; kort geleden wilden zy ons met Rusland in de war brengen, nu willen zy ons daarmede verzoenen; en, indien zy ons tegenwoordig aanhitzen om der Koninginne van Hongaryen den oorlog te verklaaren, wie zal ons borg blyven, dat zy, binnen zes maanden, niet met dezelve in Verbond zullen weezen, even gelyk zy tegenwoordig met Rusland zyn? Laat ons ons wachten van al te fchielyk te treeden in de maatregelen, welke zy ons voorflaan, of onze gemaklyke involging zal ons maaken tot den fpeelbal van hunne onbeftendigheid, en tot de befpotting der Europifche Volken. Hunne bedenkingen bleeven hierby niet; en dewyl

Digitized by Google

zy, daarenboven, eenige achterdocht hadden opgevat wegens het Verbond, welk de Koning nu met Rusland gemaakt had, gelukte het zyner Majesteit, om deeze vermoedens te verdryven, door tusschenkomst van zyne goede diensten, de geschillen te doen eindigen, welke plaats hadden tusschen den Khan van de Krim en de Russen, over de sterkte St. Anna. Hy haalde, daarenboven, Keizer Pieter den III over, om door zynen Staatsdienaar te Constantinopolen te doen verklaaren, dat hy zich, op geenerlei wyze, zoude bemoeien met het geen de Porte mogt te vereffenen hebben met het Huis van Oostenryk, en dat de Keizerin-Koningin, ingevalle de Turken haar den oorlog mogten aandoen, van zynen kant geene de minste hulp te verwachten had. Deeze ronde verklaaring maakte een grooten indruk op de Turken; zy bragt zelfs den grooten Heer aan het wankelen, en, naar alle waarschynelykheid, zoude hy eene beslissende party gekozen hebben, indien niet nieuwe omwentelingen, welke wy ter haarer plaatze zullen verhaalen, zyne onzekerheid vernieuwd, en zyn mistrouwen weder opgewekt hadden.

„ Wanneer wy alle gebeurtenisfen, welke wy verhaald hebben, by elkander voegen, vertoonen zy ons Pruisfen, by het eindigen van den laatsten veldtocht, als ten einde adems: reeds verloren naar het oordeel van alle staatkundigen, richt het zich weder op door den dood van eene Vrouwe, en houdt zich staande met behulp van dezelfde Mogendheid, welke met de meeste drift zynen ondergang gezocht had. Zo was het ook dat Mevrouw Masham, door haare kuiperyen tegen Lady Marlborough, Frankryk behield in den oorlog om de opvolging [op den throon van Spanje]. Waarvan hangen de menschelyke zaaken af? De geringste beweegoorzaaken hebben invloed op het lot der Koningryken, en doen het veranderen. Zodanig zyn de spelen van het geval, het geen den spot dryft met de ydele voorzichtigheid der stervelingen, en de hoop des éénen verheft, om die des anderen om ver te werpen."

Zulks ondervond de Koning op nieuw, nog in dit zelfde jaar 1762; toen hy wel beraaden maatregels genomen had, om de posten, die de Oostenrykers te Burkersdorf en te Leutmansdorf hadden, te doen verhuizen, en hun alle gemeenschap met Schweidnitz af te snyden; op dat hy te beter in staat mogte zyn om Schweidnitz te heroveren.

„ Dit ontwerp, (dus vervolgt hy zyn verhaal,) dat alle voldoende trappen van waarschynelykheid had, om als onfeil-

feilbaar beſchouwd te worden, werd den volgenden dag onzeker, en bykans eene herſenſchim, door eene van die onverwachte en ſchielyke gebeurtenisſen, welke der menſchen maatregels omver ſtooten. Eene omwenteling had de gedaante der zaaken in Rusland veranderd. De Heer van Czernichef bragt 'er de eerſte tyding van aan den Koning. Op zekeren namiddag kwam hy denzelven zeggen, dat Pieter de Derde door de Keizerinne, zyne Gemalinne, ontthroond was; dat hy van den Ryksraad bevel had ontvangen, om door zyn volk den eed van trouwe aan zyne nieuwe Oppervorſtinne te doen afleggen, en onmiddelyk het Pruisſiſche Leger te verlaaten, ten einde na Poolen te wyken. In de geſteldheid, waarin de Koning zich bevond, in het midden van eenen veldtocht, waarvan de onderneemingen gegrond waren op de hulp der Rusſen, was deeze tyding voor hem een donderſlag. Hoe hard ook deeze ſlag mogt weezen, hy moest zyne party kiezen, dewyl het kwaad onherſtelbaar was, en toevlucht neemen tot zyne eigene middelen van reddinge, dewyl de vreemde hem begaven. De tydingen, welke uit Pruisſen of uit Pomeren kwamen, boodſchapten alle, dat de Rusſiſche krygsbenden zich gereed maakten, om de vyandlykheden weder te beginnen. 'Er kwam eene Ukaſe (of Bevelſchrift) te voorſchyn, waarin de Koning genoemd werd de erflyke en onverzoenbaare vyand van Rusland. Reeds hadden de Gemagtigden der Keizerinne de inkomſten van het Koninglyke Pruisſen weder in beſlag genomen. Kortom, naar alle waarſchynelykheid, was men op het punt van eene nieuwe vredebreuk; maar, gelyk dikwyls gebeurt, deeze waarſchynelykheden werden bedriegelyk bevonden. De ſtappen, door de Keizerinne gedaan, rustten op valſche onderſtellingen. Zy vreesde, dat de Koning, de hechtenis van Pieter den Derden gewaarwordende, het volk van Czernichef zoude noodzaaken, zich voor den Keizer te verklaaren, of het, ingevalle van weigeringe, ontwapenen. Om niet onvoorziens overvallen te worden, nam zy Pruisſen in beſlag, om haar tot eenen waarborg voor des Konings gedrag te ſtrekken: ter zelfder tyd gaf zy last aan haare Veldoverſten om zich gereed te houden tot het weder beginnen der vyandlykheden, zo ras zy het dienſtig zoude oordeelen; maar zy dwaalde in haare onderſtellingen. De Koning kantte zich niet tegen het vertrek des Heeren van Czernichef. De eenige inſchikkelykheid, welke hy van denzelven vorderde, was, dat hy zyn ver-

Digitized by Google

vertrek drie dagen zoude uitſtellen; en hiertoe gaf deeze Veldoverſte beleefdlyk zyne toeſtemming."

De Koning nu, welken deeze drie dagen kostelyk waren, terwyl de Oostenrykers, nog onkundig van de gebeurde omwenteling, door de tegenwoordigheid der Rusſen bedroogen werden, bediende zig daar van meesterlyk om een beſlisſenden ſlag te ſlaan. Hy beſloot zelfs, gelyk hy betuigt, in deezen „ iets aan 't geval over te laaten, en han„ delde met meer roekloosheid en ſtoutheid, dan hy, in „ gunſtiger omſtandigheden, gedaan zou hebben." Het gelukte hem die twee opgenoemde posten te veroveren; 't welk tevens den Maarſchalk Daun eenigzins noodzaakte, den ſtand van 't Keizerlyke Leger te veranderen. „ En 't „ zonderlingſte, geduurende deeze verrichtingen," volgens de opmerking van den Koning, „ was, dat op denzelfden „ dag, waarop de Maarſchalk Daun best vond van ſtand te „ veranderen, de Rusſen van de Pruisſen ſcheidden, en na „ Poolen vertrokken, zonder dat de Keizerſchen de gering„ ſte tyding hadden van deeze ſcheiding." —— Hierop had het beleg van Schweidnitz zynen voortgang, en, met de overgave dier Stad, nam deeze veldtogt in Silesie een einde. Ook liepen eerlang alle krygsverrigtingen, met het zeer ruwe najaar van 1762, geheel af; en men begon van alle zyden met ernst op Vredesvoorſlagen te denken, dat, reeds in 't voorjaar van 1763, het tekenen der Vrede te wege bragt.

Zyne Pruisſiſche Majeſteit, het geheele beloop deezer Geſchiedenisſen overweegende, beſluit dit zyn verhaal van den zevenjaarigen oorlog, met eenige bedenkingen over het voorgevallene; en, onder anderen, laat hy zig, met betrekking tot het onvoorziene en verrasſende, dat 'er meermaals in plaats had, aldus hooren.

„ Laat deeze voorbeelden de Staatkundigen, welke zich met uitgeſtrekte ontwerpen bezig houden, ten minſten leeren, dat, hoe uitgebreid des menſchen verſtand moge weezen, het nooit genoegzaam is, om tot de fyne zamenkoppelingen door te dringen, welke men moest kunnen ontwikkelen, om de gebeurtenisſen te voorzien, of naar zynen zin te ſchikken, welke afhangen van toekomſtige toevalligheden. De reeds voorby zynde gebeurtenisſen verklaaren wy duidelyk, dewyl derzelver oorzaaken zich ontdekken; maar wy bedriegen ons altoos omtrent die, welke nog aanſtaande zyn; dewyl de tweede oorzaaken zich ontrek-

Digitized by Google

trekken aan onze vermetele beſchouwingen. Dat men bedrogen ſtaatkundigen ontmoet, is geen byzonderheid, welke aan onze eeuwe, boven andere, eigen is; het is eveneens geweest in alle tydperken, waarin de menſchelyke ſtaatzucht groote ontwerpen baarde. Om hier van overtuigd te zyn, behoeft men zich ſlechts de geſchiedenis van het beruchte Kamerykſche Verbond te herinneren, de uitrusting der onverwinnelyke Vloot, den oorlog van Philippus den II tegen de Hollanders, de uitgeſtrekte bedoelingen van Ferdinand den II by het begin van den dertigjaarigen oorlog, de onderſcheiden ontwerpen van verdeelinge, welke den oorlog om de Spaanſche throonsopvolging voorgingen, en dien oorlog zelven. Alle deeze groote onderneemingen hadden een einde, het geen bykans rechtſtreeks aanliep tegen de bedoeling der geenen, welke ze eerst aan den gang hielpen. De reden is, dat het der menſchelyke zaaken mangelt aan beſtendigheid, en dat de menſchen, derzelver ontwerpen, en de gebeurtenisſen, onderhevig zyn aan geduurige wisſelvalligheden."

Reizen van den Graave van FERRIERES-SAUVEBOEUF *in Turkyë, Perſië en Arabië, van* 1782 *tot* 1789. *Twee Deelen. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, *en te Amſterdam by* J. van den Burgh en Zoon, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 491 *bladz. In gr. octavo.*

In de beſchryving deezer wyduitgeſtrekte Reizen van den Graave van *Ferrieres-Sauveboeuf*, heeft men zo zeer geen uitgewerkte naauwkeurige land- en plaatskundige berigten, als wel ſtaatkundige bedenkingen, over de geſteldheid deezer doorreisde Gewesten, inzonderheid met betrekking tot het Krygsweezen en den Koophandel te zoeken. Het geen ons de Graaf nopens het eerſte mededeelt is gewoonlyk oppervlakkig en overbekend; maar zyne opmerking wegens het laatſte behelst meer byzonderheden, die haar leerzaam nut hebben. Bovenal heeft zyn herhaald verblyf in Conſtantinopel, mitsgaders zyn vertoeven in, en reize door, het Turkſche Leger, hem in ſtaat geſteld, om een gezet verſlag te geven, van de geſteldheid van het Turkſche Hof, en deszelfs bedoelingen en maatregelen, als mede van den toeſtand van hunnen Krygsdienst, en de lotgevallen van dat Keizerryk onder den gevoerden Oorlog, in deeze laatſte jaaren, met de twee Keizerlyke Mo-

Digitized by Google

Mogenheden van Europa. —— Zyne berigten daswegens ſtrekken grootlyks ter opheldering veeler voorvallen van dien tyd; en 't geen hy ons wel byzonder van het Krygsweezen der Ottomannen meldt, geeft 'er ons zo ongunſtige denkbeelden van, dat men geen rede hebbe, om zig over de zegenpraalende wapenen der Europeaanen te verwonderen. Van welke zyde men dit Stuk ook beſchouwe, men ontdekt alomme, dat de Krygskunde der Turken zeer gering zy. De volgende beſchryving der geſteldheid hunner Legers, en van hunne inrigting te Velde, kan hiervan ter proeve ſtrekken.

„ De Ottomannen, zegt onze Reiziger, veragten het verſterken hunner Legerplaatzen. Zij ſlaan hunne Veldtenten zonder orde rondom de Tenten van den Groot-Vizier of van hunne bevelhebbers; zoeken zo veel mogelijk de nabuurſchap van eene Rivier, en een ieder kiest, digter bij of verder af, de plaats, die hem het gemaklijkst en bekwaamst voorkoomt.

„ De Groot-Vizier formeert altijd een bijzonder Leger, waarvan de Troupen onmiddelijk onder zijne bevelen zijn. De Aga, of Opperbevelhebber der Janitzaaren, legert afzonderlijk met zijn Volk; en de Artilleristen houden zig op eenen gelijken afſtand tuſſchen de twee eerſte Legers. Hierdoor bevind het Leger van den Groot-Vizier zig in drie legeringen verdeeld; dit is de oorzaak, dat de Turken geheellijk verſlagen worden, wanneer zij, na het verliezen van een Veldſlag, genoodzaakt zijn, voor den aftogt te zorgen; geen toevlugt hebbende om in hun Leger te rug te trekken, alwaar zij hunnen vijanden tegenſtand zouden kunnen bieden, indien zij vooraf zorg gedragen hadden, verſchansſingen daarin te maaken.

„ Het Leger defileert nooit in orde, en de Turken verſtaan volſtrekt de kunst niet van zig in Colonnen te formeeren, het zij om hunne optogten tegen de verraſſingen van den vijand te dekken, of om den Troupen te beter gelegenheid te geeven om zig gemaklijker in het vijandlijk Land te verdeelen. Zij, die eenig handwerk oefenen, draagen altijd zorg van vooruit te trekken, ten einde Winkels op te ſlaan, waar in zij werken even als in de Steden, zo dat de legering eerder naar eene Markt van Handwerkers, dan naar een leger van Soldaaten, gelijkt.

„ De Legerplaats eenmaal aangeweezen zijnde, begeeft een ieder meer of minder traaglijk zig derwaard, zonder genoodzaakt te zijn hunnen Bevelhebber of zijn Vaandel

te

Digitized by Google

te volgen, welke dikwijls weinig verzeld blijft. De Dagreizen van het Leger zijn gemeenlijk van zes uuren, zonder andere halte, dan de vrijheid, welke de Troupen hebben, om naar hun welgevallen voord te trekken, en ſtil te houden, wanneer het hun goed dunkt. Ongelukkige Dorpen, daar zij door koomen; de inwooners en vooral de Christenen, zijn ten prooiè van den moedwil en de roverijen van een Krijgsvolk, het welk aan deszelfs ongeregeldheid geen paalen ſtelt.

„ De bezorgers van den leeftogt, belast met de bezorging der levensmiddelen voor het Leger, trekken vooruit, en zenden ſlegts bevelen in de nabuurige Provinciën, om Konvooijen naar het Leger te zenden, welken traaglijk aankomen en dikwerf gebrek doen lijden. Al deze behoeften, met Wagens aangevoerd wordende, die door twee Buffel-Oſſen worden getrokken, maaken eene geringe hoeveelheid uit, uit hoofde van de moeilijkheid der wegen. De Turken berekenen niet, dat voor veele Manſchap en veele Paarden, zo veel Brood, Vleesch, Stroo en Garst noodig is: zij kondigen ſlegts aan, dat het Leger op zodanige plaats zig zal vereenigen, en zenden bevelen in de omliggende Steden en Dorpen, van levensmiddelen aan te voeren, zonder voorzorg te gebruiken van vooraf te voorzien in al het geen nodig is tot het beſtaan der Troupen, en hun onderhoud. ——

„ Wanneer de Turken nog eenige dagreizen van den Vyand zijn, benoemt de Groot-Vizier eenen Luitenant Generaal, welke, met eene genoegzaame magt voordrukt, om zijne bewegingen te ontdekken, of hem te bevegten. Deze wijze van het Leger te verdeelen, is altijd nadeelig, wijl deze voorhoede, te verre van het Hoofdkwartier zijnde, om onderſteund te worden, nooit zal nalaaten, als zij geſlagen word, in wanorde te rug te trekken, en zo den ſchrik en de verwarring in het Leger van den Groot-Vizier te brengen; welke in gevolge van de vrees, die zijne Troupen bevangen heeft, gemeenlijk beſluit om af te deinzen, wel zo zeer om het Vaandel van den Propheet in veiligheid te ſtellen (*), als om het overige gedeel-

„ (*) Dit Vaandel is, (gelyk onze Schryver vroeger gemeld heeft,) het palladium der Ottomannen. Zij gelooven dat het van *Mahomet* is, en door dezen Propheet geheiligd, toen hij zijne hand, met inkt zwart gemaakt, in het midden van hetzelve

Digitized by Google

deelte van zijn Leger te redden, gelijk zulks in den laatſten Oorlog dikwijls het geval is geweest.

„ De Ottomannen hebben altijd geweigerd, zig aan eene Krijgstaktick te onderwerpen; hunne onſtuimigheid, welke, in den eerſten opſlag, gevaarlijk is, vervangt bij hun de plaats van deze orde, van welke wij het lot der veldſlagen doen afhangen. Hunne Infanterij word in geen Bataillons verdeeld, formeert nooit liniën, en hunne Kavallerij weet zig even zo min in Eskadrons te ſchikken. De legerhoofden, welken men geen bevelhebbers kan noemen, de vaandels en ſtandaarden geleidende, zijn de eerſten, die den ſtrijd aangrijpen, geevende het voorbeeld aan de troupen, die hen volgen. *Alla*, of *God*, hun krijgsgeſchrei, is tevens een ſein, om hunnen moed op te wekken, en hunnen vijanden ſchrik aan te jaagen. Zij hebben geen inſtrument, om den aanval te kennen te geeven, of den aftogt aan te duiden. Hunne woede voert hen tegen den vijand aan, gelijk het nadeel hen doet afſaaten. Terwijl hunne Artillerij ſpeelt, dringen zij in groote menigte naar den kant, daar het hevigſte gevegt is; de Kavallerij met die vaardigheid, welke haar altijd heeft onderſcheiden, en de Infanterij met die verwoedheid, welke haar bijblijft tot op het oogenblik, dat, de overwinning haar ontglippende, de ſchrik algemeen word. De Turken maaken zelve hunnen nederlaag volkomen; zijnde het bij hun geen

ve gedrukt had. Hetzelve is groen, doorzaaid met ſpreuken uit den Koran, en rondom dit zo zeer geëerbiedigd teken met Goud geborduurd. De Turken, even zo dweepagtig en godsdienſtig als de Trojaanen, waanen, dat het heil van hun Rijk van het bezit van die heilig overblijfzel afhangt. Doch men beweert, dat het egte Vaandel van *Mahomet* niet meer in wezen is, en dat de Staatkunde der Sultans en Mufti's een ander in de plaats hebbe geſteld, het welk hetzelfde voordeel heeft, van gehoorzaamheid en onderwerping op te leggen in oproeren, wanneer het op de Poort van het Serail opgeſtoken word, en eene godsdienſtige dapperheid op te wekken, wanneer het, in 't midden van het Leger, word ontrold. —— De Turken draagen altijd zorg, van hetzelve niet te zeer bloot te ſtellen, en in eenen verhaasten aftogt verlaaten zy hunne Artillery; de Janitzaaren laaten hun Keukengereedſchap ten beste, en het ganſche Leger laat zyne geheele toerusting in de magt des Vyands, veeleer, dan dat zy dit berugte Vaandel niet zouden bergen."

Digitized by Google

geen gebruik, eene plaats van wederzameling te bepaalen; en hunne legerplaats, van alle kanten open zijnde, bied hun, na het verlies van eenen veldslag, nooit eene schuilplaats aan."

Niet min ongunstig luidt des Schryvers verder berigt, nopens de versterking der Grensteden, en de inrigting mitsgaders de manoeuvres van de Zeemagt der Turken; waaruit men kan afleiden, dat de poogingen der Franschen, om hen in 't een en ander opzigt kundiger en oplettender te maaken, tot nog te byster weinig invloeds gehad hebben. Volgens de opmerking van den Graaf van *Ferrieres-Sauveboeuf* is dit grootlyks toe te schryven aan den afkeer der Musulmannen van alles wat naar de manier der Christenen zweemt: en 't is niet te wagten, dat de Turken eenige weezenlyke vorderingen in 't Krygskundige zullen erlangen, 't en zy ze, door herhaalde noodlottige voorbeelden, leeren afzien van die onbuigzaame hardnekkigheid, waarmede zy standvastig weigeren om de Europeaanen na te volgen, en om het voeren van den Kryg, zo te Water als te Land, tot eene kunst te maaken.

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Vierde Deel. Te Amsterdam by* de Erven P. Meijer en G. Warnars *en* de Wed. J. Dóll, 1790. *Behalven den algemeenen Inhoud, 602 bladz. In octavo.*

Men levert, in dit Deel, eene uitgewerkte Verhandeling van den Heer *Villaume*, welke ten onderwerp heeft, de beste en geschiktste wyze, *hoe goede neigingen en hebbelykheden door de opvoeding te verwekken, te versterken en te bestieren.* —— Na eene voorafgaande overweeging van 't geen omtrent dit stuk in 't algemeen in opmerking komt, 't welk eene reeks van leerzaame onderrigtingen behelst, gaat de Autheur over tot eene nadere ontvouwing van de voornaamste byzondere neigingen, en 't geen de Opvoeder nopens dezelven heeft gade te slaan; het welk hier, in onderscheiden opzigten, met eene oordeelkundige naauwkeurigheid voorgedraagen wordt. Wy zouden den Leezer wel eenig byzonder voorbeeld, nopens die of deeze neigingen, aan de hand kunnen geeven, dan daar wy het, ter kennisse van het beloop van den inhoud en der inrigtinge van het behandelde onderwerp, dienstiger

Digitized by Google

ger oordeelen, den Leezer onder 't oog te brengen, het verslag dat de Heer *Villaume* van den aart deezer zyner byzondere beschouwinge geeft, zullen wy ons liever bepaalen, tot zyne voorstelling wegens *de driften, die in 't byzonder verwekt moeten worden*; en *'t geen 'er by elke drift waargenomen moet worden*; dat hy indeezervoege ontvouwt.

„ Welke driften moet een Opvoeder verwekken, versterken en bestieren?

„ Zy kunnen gevoeglyk onder twee klasfen gebragt worden, naamelyk

„ 1.) De geenen, die de welvaart van het Subject zelven ten oogmerk hebben; en

„ 2.) De geenen, die de welvaart van anderen bedoelen.

„ Tot de eerste klasse behooren de *Zelfliefde*, als de grond en de bron van alle gevoel; de *neiging* tot alles, wat schoon en goed is, waaronder de *Godsdienstigheid*, de *Smaak* in de vrye konsten en fraaie letteren, de *Zindelykheid*, de *Liefde* tot geregeldheid, gevoeglyk kunnen verstaan worden, de trek naar eigene volmaaktheid, welke den *Weetlust*, de liefde tot de *Deugd*, de *Gemoedelykheid*, de *Oprechtheid* in zich bevat; de *Eerzucht*, een tak van de drift naar volmaaktheid, met zynen telg, de *schaamte*; de zucht tot het *verwerven*, of de drift naar gunstige omstandigheden, naar de liefde der menschen, naar rykdom, waaruit de yver ontstaat.

„ Ik heb de driften der *Zinlykheid* niet genoemd, om dat ze van dien aart zyn, dat de Opvoeder, eenige zeldzaame gevallen, en de teederste kindschheid, uitgezondend, (gelyk ik voorheen aangeweezen heb,) meer trachten moet, om dezelven te bepaalen dan te versterken.

„ De tweede klasse behelst de *menschen-liefde*, de *andere familie-liefde*, de *vaderlands-liefde*, de *deelneeming* in vreugd en lyden, de *geslachts-liefde*, de *gedienstigheid*, de *gehoorzaamheid* (*), de *verschooning*, waarvan de drie laatsten uit de liefde voortvloeijen.

„ Van alle deeze neigingen zal ik in 't byzonder han-

(*) In de uitvoering heeft de Autheur de *gehoorzaamheid* overgeslaagen, om dat dezelve vervolgens wel eene geheele verhandeling eischt; hy verledigt zig des in deezen ter beschouwinge van de *verschooning*, de *dienstvaardigheid*, en de *verdraagzaamheid*.

Digitized by Google

delen, in zo verre elke iets eigenaartigs heeft, en onderzoeken

„ 1.) Of ze op zichzelve goed is, en onder welke voorwaarden en bepaalingen dezelve goed is; en wat men 'er dus voor nadeel van heeft te vreezen.

„ 2.) Hoe men zodanige neiging verwekken of verſterken kan; welke middelen daar toe dienſtig, en welke ſchadelyk zyn.

„ 3.) Hoe men elke neiging tot haar rechte voorwerp leiden, en binnen de paalen van matiging houden moet; waarby ik de afdwaalingen en de overmaat, nevens de middelen, om dezelven te myden, zal opgeeven.

„ 4.) Nu ontbreekt 'er nog een gewigtig ſtuk ter vorming van het hart, naamelyk de geneezing van de zieken, dat is van de geenen, die door eene kwaalyk begreepene oefening bedorven zyn. —— Ik mag dit ſtuk niet overſlaan, [ook maakt 'er de Autheur teikens, daar 't pas geeft, een byzonder Artykel van,] om dat 'er, onder tienduizend kinderen van tien jaaren, misſchien geen twee zyn, waarvan men zou kunnen zeggen, dat ze geheel onbedorven zyn.

„ Ik bepaal my niet tot de eerſte kindschheid; maar ik bevat den geheelen tyd der vorming, zo verre als dezelve uitloopt."

Grammaticæ Græcæ, Pars prior Ortographia & Etymologia, quam in uſum Linguæ Græcæ ſtudioſorum compoſuit C. FR. HACHENBERG. Scholæ Latinæ Vadenſis Rector emeritus. Traj. ad Rhenum apud *W. van Tzerwerst*, 1791. Absq. Præf. 306 pp. In octavo.

Al eenige jaaren geleeden zagen wy eene proeve van den arbeidzaamen geest van den Heer *Hachenberg* in de beoefening der Griekſche Taale, by de uitgave van een Geſchrift, over de *betekenis der Griekſche voorzetzelen in zaamgeſtelde woorden*, en de *manier van de zamenſtelling der Griekſche woorden*; welke aanduidde dat hy voor deezen taak zeer wel geſchikt was (*). Uit hoofde dier bekende neigingc en bekwaamheid van den Autheur, voedden wy reeds gunſtige denkbeelden van deeze zyne opgenoemde *Griekſche Spraakkunst*, zo dra ons dezelve in handen kwam; en wy hebben ons, by het nadere inzien, in onze verwagting niet bedroogen gevonden. Het thans afgegeeven gedeelte, gaande over de *Spelling* en *Woordgronding*, ſtaat,

(*) Zie *N. V. Letteroef.* V. D. bl. 483.

Digitized by Google

ſtaat, ingevalle van een gunſtig vertier, eerlang van het overige, betreffende de *Woordvoeging*, den *Maatklank*, enz. gevolgd te worden. De ervaren *Hachenberg* ſtelt de Spraakkunſtige regels, met duidelyke bewoordingen, in hunne geleidelyke orde voor, en doet dezelven, daar het vereiſcht wordt, ſteeds vergezeld gaan, van nader bepalende en opheldernde aantekeningen, die den beoefenaaren der Griekſche Spraake veelshands nuttig kunnen zyn: des deeze Spraakkunſt, als eene gegronde en leerryke onderrigting behelzende, haare aanpryzing verdiene.

CHRISTOPHORI SAXII Onomaſticon Literarium. Pars Septima & Ultima. Traj. ad Rhenum, apud *G. T. a Paddenburg & Filium*, *A. a Paddenburg*, *B. Wild & J. Altheer*, & *J. van Schoonhoven*, *Viduam*. 1790. Absque Præf. 448 pp. in octavo. m. f.

Met de afgifte van dit Deel heeft de Hoogleeraar *Saxe* een vermoeienden arbeid voltrokken, waardoor hy de beoefenaars der beſchaavende Weetenſchappen in 't algemeen grootelyks aan zig verpligt heeft. By den aanvang, in den jaare 1775, ſtelde zyn Ed. zig voor, dit *Letterkundig Naamboek* in een beſtek van drie Deelen te brengen (*); dan, wel dra bleek hem, dat zulk een Werk voor die bepaaling te omſlagtig was. Schoon dit vooruitzigt zynen arbeid verzwaarde, zag hy 'er egter niet van af, maar beſloot rustig voort te vaaren; en we zyn 't aan 's Mans volſtandigheid verſchuldigd, dat wy thans dit nuttige Geſchrift, in zeven Deelen, tot op den tegenwoordigen tyd gebragt zien. Door deezen werkzaamen oplettenden geest des Hoogleeraars, bezitten wy een gereed hulpmiddel, om, zonder eenige tydſpilling van belang, na te gaan, welke uitneemende Schryvers in 't een of ander Tydvak, in deeze en geene Weetenſchap, gebloeid hebben; tot welken tyd verſcheiden merkwaardige Gedenkſtukken behooren; waar men van die Schryvers of zodanige Gedenkſtukken eenig oordeelkundig berigt kan aantreffen, het welk den weetgierigen onderzoeker in ſtaat kan ſtellen, om derzelver mindere of meerdere waarde en dienſtig gebruik nader te leeren kennen. Tot meerder gemak van den leerzaamen gebruiker van dit Werk, dat met 's Waerelds aanvang begint en tot op onze dagen in eene tydkundige orde doorloopt, het welk zomtyds de naſpooring moeilyk zou doen zyn, is 'er by dit zevende en laatſte Deel een algemeen Alphabetisch Register over 't geheele Werk gevoegd; des men nu gereedlyk kunne nagaan, in welk Deel, en waar ter plaatze, men de vereiſchte onderrigting kan erlangen. De Hoogleeraar heeft ook deeze laſtige taak, om zulk een Bladwyzer te vervaardigen, wel op zig willen neemen; en veelen

(*) Zie *Lied. V. Letterouf.* V. D. bl. 272.

len zullen, by deszelfs gebruik, meermaals zekerlyk 's Mans aangewende moeite, hieraan beſteed, dankbaar erkennen; daar zulks hun een zo gemaklyken weg baant, om zig met vrugt van zyne letterkundige navorſchingen te bedienen.

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden, zedert het begin van 't Jaar 1780. Negende en Tiende Deel. Te Amſteldam by J. Allart, 1790. *Behalven den Inhoud der Stukken, 720 bladz. In gr. octavo.*

In agtervolging der tydorde levert men in deeze twee Deelen de Stukken, die afgegeeven en overwogen zyn, zedert den 2den October 1782, tot den 10den January 1783; waar by men, om reden als 'er voorheen vroegtydig gebruik gemaakt is van Papieren, betreffende het voorgevallene in 't jaar 1789, ook nu gevoegd heeft de *Adviſen der Hollandſche Admiraliteits Gecommitteerden en Ministers op de Maze en in het Noorderkwartier op het hoofdpoint van het Rapport over de defenſie der Republiek, relatif de zaaken en oorlog te Water.* Uitgebragt ter Vergaderinge van *H. Ed. Gr. Mog. de Staaten van Holland en Westvriesland.* In dato 19 Aug. 1790. De naauwkeurigheid en volledigheid, welke de hoofdvereischten eener Verzamelinge van die natuur zyn, worden in deeze beſtendig in agt genomen; en zulks maakt dit Werk tot een, voor 's Lands Geſchiedenisſe, nuttig Magazyn van echte Papieren, op welken men zig mag verlaaten.

Bianca Capella, door A. G. MEISZNER. *Uit het Hoogduitsch. Met Plaaten. Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1790. *II Deelen. In 8vo. 570 bladz.*

De Geſchiedenis van BIANCA CAPELLI, zodanig als zy door den Nederlandſchen geſchiedſchryver HOOFT, in de *Rampzaligheden der verheffinge van den Huize Medicis*, geboekt is, verſchilt veel met die, welke door MEISZNER, in dit Werkje, wordt voorgedragen, en komt hier op neder. Zeker Kantoorbediende VAN STROSSI te *Florence*, nam zyns meesters zaaken waar te *Venetien*, en verliefde aldaar op eene edele dochter, BIANCA CAPELLI; welke hy zoo veel van zyne ſchatten en Vrienden te *Florence* wist wys te maaken, dat zy eindelyk met hem doorging. Hier gekomen zynde, waren 'er geene ſchatten, maar enkel gebrek lydende Bloedvrienden van hem te vinden, zo dat de Armoede mede eerlang voor de deur van beide gelieven ſtond. Zy jong en ſchoon zynde, voorkwam dit vreeslyk noodlot, door een ander en meer vreeslyk kwaad, namenlyk, door zich van anderen te laaten liefkoozen voor geld. Een haarer Minnaars, een Hoveling, bragt haar in kennis met FRANÇOIS, naderhand Groother-

Digitized by Google

tog van *Florence*, welke van dien tyd af aan zoo smoorlyk op haar verliefde, dat hy, als 't ware, geene oogen hadt, dan voor haar alleen. Dit ging zelfs zoo verre, dat hy aan haar man PIETER kennis gaf, hoe hy met deszelfs huisvrouwe ſtond; denzelven tevens groote gunſten beloovende, indien hy zich van BIANCA wilde onthouden, en haar aan hem overlaaten. Dit gelukte, en PIETER werdt, ſints dien tyd, opzichter over des Groothertogs Kleedkamer: welk ambt hy evenwel niet lang waarnam, nadien hy door de Broeders van zekere Weduwe, die hy beminde en wat veel bezogt, van kant werdt geholpen; laatende dus zyne Vrouw geenzins als eene bedroefde Weduwe zitten. Intuſſchen had zy by den Groothertog reeds twee kinderen overgewonnen; terwyl deszelfs Gemalinne eerlang kwam te overlyden, nalaatende één Zoon en twee Dochters: welke eerſte nogthans ook nog vóór zyn Vader kwam te ſterven.

De Groothertog, Weduwnaar geworden zynde, docht al ras, dat het best voor hem ware, naar eene andere Gemalinne om te zien; doch tevens wel bezeffende, dat zyn gedrag en levenswyze met BIANCA hem grootelyks hierin zoude verhinderen; zo beſloot hy, om haar, rykelyk voorzien, vooraf weder naar *Venetien* te zenden. Zy was naauwlyks vertrokken, of hy hadt berouw over deeze daad, en deedt haar wederkeeren naar *Florence*; ſchryvende te gelyk aan den Raad van *Venetien*, dat hy genegen was om BIANCA tot zyne Gemalinne te neemen. De Venetiaanen waren, uit ſtaatzuchtige oorzaaken, daar zeer wel mede in hun ſchik, en namen haar aan voor eene dochter van het Gemeenebest. De Groothertog deedt de twee overgewonnen Kinderen, by het volvoeren van zyn Huwelyk, wettigen; doch niet gerust zynde, dat men den Zoon, als Groothertog, den troon zoude laaten beklimmen, zo verzogt hy boven die wettiging ook nog de goedkeuring van den Paus, en den Koning van *Spanjen*. BIANCA, ondertuſſchen, vreezende dat die zaak ee veel tegenſtanding zoude ontmoeten, zo lang de broeders van den Groothertog, PETRUS en FERDINAND in leven waren, nam voor, om den Kardinaal FERDINAND eerst van kant te helpen, om dan, by gelegenheid, PETRUS ook dienzelfden weg te doen inſlaan. Hiertoe nam zy de gelegenheid waar, dat FERDINAND, van *Rome* gekomen zynde om den Groothertog zyn Broeder te zien, zy zich met die beide op een Lusthuis buiten *Florence* bevondt. Zy ging zelf in de Keuken en deedt vergift in zekere Taartjes, welke zy wist dat de Kardinaal gaerne at. Eer het gebak op tafel kwam, werdt den Kardinaal echter reeds aangediend, dat de Aartshertogin in de Keuken geweest was, en iets in de Spyze gedaan hadt. Hierom weigerde hy ook om iets te eeten, houdende zich even of hy onpaſelyk ware. BIANCA echter hield aan, en lag hem een [illegible] je, dat vergiftigd was, voor; nam zelf een ander, zonder gift, en gaf haar Gemaal het derde, waarin ook geen was. De Groothertog ziende dat de [illegible]inaal weigerde en vreezende dat zulks mogt geſchi[illegible] om dat hy v[illegible]

Digitized by Google

preesde, nam, om te toonen dat hy daar geen gedachten van moest hebben, tot overtuiging des Kardinaals, een gedeelte van het gebak, het welk op deszelfs bord lag, en at dat schielyk op. Zo dra BIANCA zag, dat haar Gemaal van het vergiftigde Taartje gegeeten had, greep zy, uit overdenking wat 'er te geheuren stond, mede toe, en at ook een gedeelte van hetzelve. De Kardinaal bleef evenwel by de weigering, en at dien avond niets: maar, eer het middernacht was, waren FRANÇOIS en BIANCA beide reeds overleden. Dit geval gebeurde in den jaare 1586, en VONDEL zingt 'er van:

Hoe kan een schalcke Circe, *een* Biancke
Betovren Kosmos *brave rancke!*
Bezie hoe Klytemnestre *loert,*
Medea moet men 't nu vergeven,
Hier brengt de disch den Vorst om 't leven:
Hier schuilt een doodshoeft in een toert.

Uit dit beknopt Verhaal ziet men dus, dat BIANCA een zeer slegt vrouwspersoon moet geweest zyn, nadien zy zich niet alleen, door haare ontucht en overspel, tot Groothertogin van *Florence* wist te verheffen; maar zelfs, door twee opzettelyke moorden, den troon voor haare kinderen wilde verzekeren. Men verwondert zich dus ten hoogsten, wanneer men, in de *Bianca* van MEISZNER, een regt tegengesteld karakter ontmoet; namenlyk een vrouw, die, als eene verstandige en tevens deugdzaame schoonheid, doorgaans in zulk een gunstig en bevallig licht verschynt, dat zy, als een treffend voorbeeld, boven duizenden uitmunt. Maar, mag een Romanschryver de waare karakters wel zo geheel en al veranderen? Mag hy de misdaaden die iemand wezenlyk bedreef, door een ander doen bedryven, en de geheele geschiedenis omkeeren? Welk is dan het verband, tusschen de Waarheid en den Roman? En hoe kontrasteerende is dan de wezenlyke gebeurtenis, met de opgesierde gebeurtenis? — En evenwel zegt de Schryver, dat de vryheden van een geschiedkundige Roman —— *Bianca* is by hem niets meer, —— zich nog veel verder uitstrekken, dan hy gegaan is. ——

Ter verdeediging van MEISZNER zou men kunnen vraagen, of de Geschiedenis, welke eerst door HOOFT en ORRERY, en naderhand door SANSOVINO, dus is voorgedragen, niet aan twyfeling onderhevig is? Het is waar, HOOFT is zelfs, eenige jaaren later, namenlyk Ao. 1607 of 1608, te *Florence* geweest. Hy heeft daar veel kunnen vernemen; maar 'er heerschte toen een opvolger van den Kardinaal FERDINAND; wiens belang het ware, de geschiedenis van BIANCA, voor haar op het zwartst te schilderen, wilde hy zyn troonrecht volkomen verdeedigen. De dood van den Hertog en de Hertogin, op één nacht, het behoud van hunnen Broeder, deszelfs aanhoudend weigeren om

Digitized by Google

te eeten; daar alle eeten, en de naauwe en ſpoedige correſpondentie, die de Kardinaal met zyn Broeders keuken hield; dit alles heeft ook een eenigzins romanesk aanzien; ja het zou ons geheel verdacht voorkomen, indien men gronden genoeg had, om met MEISZNER te kunnen gelooven: „ dat de wezenlyke geſchiedenis niet alles ten nadeele van BIANCA beſlischt. Dat de „ nieuwe geſchiedſchryver van het huis van *Medicis*, *voor elks* „ *oog*, al te eenzydig tegen BIANCA is." Ja, dan zou het afſchuwelyk licht zeker te ſterk zyn, in het welk daar een vrouw voorkomt, die buiten twyfel een haatelyk voorwerp was in de oogen van den Vorſtelyken Opvolger en Broeder. MEISZNER, ten minſten, houdt het voor zeer waarſchynlyk, dat zy en haar Gemaal aan vergift ſtierven, 't welk FERDINAND hen had doen inneemen. En het is dit vermoeden, of liever vertrouwen van hem, dat hem veele berispingen doet ontgaan, die men anders op zyne verkragtigingen van de geſchiedkundige waarheid zou te berde kunnen brengen.

De voordragt en ſtyl van deezen Roman heeft veele overeenkomst met die van *Alcibiades*, door denzelfden Schryver in 't licht gegeeven; doch is meer zamenhangend, en een geheel uitmaakende. Zyn doel is geweest, om 'er een middending, tuſſchen een *Tooneelſpel* en een *Roman*, van te maaken. Dit bewoog hem, (volgens de *Hoogduitſche Voorrede*, in zyne *Skizzen*) veele gebeurtenisſen die daar geſchikt toe waren, in geſprekken te brengen. Andere door kleine verdichtſelen tooneelmaatig te maaken; en, door middel van kleine tuſſchenredenen, op eene verhaalende wyze, Tooneel aan Tooneel te verbinden. Dit alles is hem by uitſtek gelukt. —— Zagtmoedige Leezers egter zullen huiverig worden, by het leezen van het laatſte gedeelte deezes Werks, als verſcheide Tafereelen behelzende van woeste wreedheid, bedrog, verregaande wraakzucht, en verſchrikkelyke moorden en ſchelmeryen. Tafereelen, van welke de *Rampaaligheden van den huize Medicis* mede niet misgedeeld zyn.

Asmus omnia ſua ſecum portans, *of alle de Werken van den Wandsbecker Bode. Tweede Stukje. Te Amſterdam by* W. Holtrop, 1790. *In* 8vo. 124 *bladz.*

In dit Stukje vervolgt CLAUDIUS met zyne luimige invallen mede te deelen, zo in Proza als Poëzy: indien eenige gerymde regels waarlyk Poëzy mogen heeten; want wy moeten nogmaals erkennen (*), dat deeze den Vertaaler het minst gelukt zyn, nadien hy zelfs het werktuiglyke der Dichtkunst nu en dan niet ſchynt te kennen. Van een en ander, zie men de volgende proeven.

(*) *N. Alg. Vad. Lett.* V D. bl. 82.

Digitized by Google

BESPIEGELINGEN OP NIEUWJAARS-DAG.

„ Een vrolyk nieuwjaar, een vrolyk nieuwjaar, voor myn lieve Vaderland, het land der oude deugdzaamheid en trouwe! Een vrolyk nieuwjaar voor vrienden en vyanden, Christenen en Turken, Hottentotten en Kannibalen! Voor alle menschen, over welken God zyne Zon opgaan en het regenen laat! En voor de arme *Moorsche* slaaven, die den gantschen dag in de heete Zon arbéiden moeten. Een nieuwjaarsdag is toch een heerlyke dag! Ik mag het anders heel wel lyden, dat iemand een beetjen Patriottisch is, en andere natiën niet cajoleert. Kwaad moet men zeker van geen ééne natie spreken, de verstandigen houden zich overäl stil, en wie zou, om der luidruchtige heeren wil, een geheel volk lasteren? Zoo als ik zeg, ik mag het anders wel lyden, dat iemand zoo een beetjen Patriottisch is, maar op nieuwjaarsdag is myn Patriotisme zoo dood als een pier, en op dien dag is het net als of wy allen broeders waren, en maar één onze Vader, die in de Hemelen is; als of alle goederen der waereld water waren, dat God voor allen geschapen heeft, zoo als ik eens heb hooren zeggen, enz.

„ Gemeenlyk ga ik daarom op nieuwjaars-morgen, op een' steen aan den weg zitten, en scharrel met myn rotting voor my in het zand; en denk hier aan en daar aan. Niet aan myne lezers, zy zyn my wel alle eere waardig; doch op nieuwjaarsmorgen, op den steen aan den weg, denk ik aan hun niet; maar dan zit ik te denken, dat ik in het verlopen jaar de Zon zoo dikmaals heb zien opgaan, en de Maan, en dat ik zoo veel bloempjens en regenboogen gezien, en zoo dikwyls uit de lucht adem geschept, en uit het beekjen gedronken heb; en dan mag ik niet opkyken; maar neem met beide myne handen myne muts af, en gluur 'er in.

„ Zoo denk ik ook aan myne bekenden, die in dat jaar overleden zyn, en dat zy nu met SOKRATES, NUMA, en andere mannen, kunnen spreken, van welken ik zoo veel goeds gehoord heb, en met JOÄNNES HUS; en dan is het, als of zich rondom my de graven openen, en de schimmen met kaale schedels en lange gryze baarden opryzen; en het stof uit den baard schudden. Dat moet nu zeker de *eeuwige jager* doen, die zoo *na twaalven* in zyn gedoente is. Die oude vroome langbaarden zullen wel slaapen, maar ook voor uwe gedachtenis en de assche in uwe graven een vrolyk, vrolyk nieuwjaar!!!!

AAN DEN HEER N. N. LITTERATUS.

„ *Een onder veele ryders,*
„ *Hadt eens een zeer mooi paard;*
„ *Wel goed! en wat nu wyders?*
„ *Hy echter was niets waard.*"

AL-

ALGEMEENE GESCHIEDENIS VAN HET JAAR 1773, OF HET ZILVEREN A. B. C. DEFECT.

Aan 't Firmament is 't in dit jaar,
Gebleven even als het waar.
Geleerden gingen ongeſtoord
Met ſchryven en met wryven voort.
Proceſſen werden ook beſlecht,
En niemand klaagde over recht.
Geſlacht- en ſtamboom werden druk
Naargeſpoord met goed geluk.
De Godsdienſt was door twist ontſteld
En met vertaalzucht ſterk gekweld.
Het twyfelt al wat twyfelen kan:
Sir Hagel en ſquire Urian.
Xantippen vondt men nergens niet:
In rym is 't liegen meer geſchied.
De Hyſop wies ſchaars aan den Wand:
Naar Hamburg kwam een Olifant, enz.

HINS EN KUNS.

KUNS. *Hoe veel Doktoren heeft* Parys?
Wel honderd, geloove ik, zyn 'er daar.
HINS. *Veel meer, gebuur! Zie hier 't bewys:*
Deeze eene ſterflyst van Parys
Is twintig duizend ieder jaar.

BRIEF AAN ANDRIES, BETREFFENDE DE ILLUMINATIE.

Wy hebben hier gister avond eene *illuminatie* gehad, myn waarde ANDRIES. Ziet gy, dan hangen 'er lampjens in alle heggen en ſteggen, en dan zyn 'er eerepoorten en boogen met lampjens, en zoo een St. *Michiel*, die met den draak vecht, en de tuinhuisjens zyn vol lampjens boven en onder, en digt by het water zyn lampjens, zoo dat men ook de vischjens kan zien dartelen, en dan gaan 'er zoo veel lieden uit *Hamburg* in den hof kuleren; ziet gy, en dat heet eene *illuminatie*. en het is heel curieus ook om te kyken, en kost veel oly. Ja, ANDRIES, wy hadden met ons beiden, ons leven lang, 'er genoeg aan te branden gehad, maar dan was 'er geene *illuminatie* van geworden, ANDRIES! en wie dan zoo veel oly heeft, ziet gy, die laat hem dan zoo branden.

Dergelyke *illuminatien* nu, zyn ſlechts voor groote heeren en potentaten; doch lieden, als gy en ik, kunnen evenwel ook gaan kyken, en gy hadt ook kunnen kyken; maar gy zyt altyd op de verkeerde plaats. Ik zou het u te vooren wel hebben kunnen ſchryven, maar ik dacht, het was ook nog tyds genoeg, al vernaam

haamt gy het eerst naderhand. Hier is een Prins geweest, en eene Prinſes, ziet gy; en daarom heeft de genadige heer het zoo fraai gemaakt, en ook de kanonnen laaten losſen. Ik wou toch, dat ik het u te vooren geſchreeven had, dan hadt gy de kanonnen ook kunnen hooren. Maar, als gy tyd van leven hebt, dan zult gy toch nog wel gelegenheid hebben, om kanonnen te hooren. Ik zal het u ook zeker ſchryven, als 'er weder geïllumineerd wordt.

„ Sapperment, ANDRIES, dat waren eerst veel lampjens! ook ſtondt de maan aan den hemel, en ſcheen —— voor den Prins, en voor ons allen. Vaar wel! enz."

Twee Plaaten, waarvan de eerſte den Preſident LARS verbeeld, verſieren dit Stukje.

Rebekka en haar Vader Mozes, of zonderlinge Lotgevallen van een vermogenden en weldaadigen Joodſchen Wysgeer, deszelfs Familie en Vrienden. Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Dordrecht by P. van Braam, 1790. *In* 8vo, 600 *bladz.*

Wy twyfelen zeer, of deeze *Rebekka*, en haar Vader *Mozes*, wel aan den algemeenen ſmaak der Romanleezers zal voldoen; welke dit boek, in verſcheiden gevallen, zekerlyk te ſtyf, zoo niet te zedig, zullen vinden. Ons komt deeze Roman eigenlyk wat langdraadig voor, iets dat men niet zelden in werken van deeze ſoort aantreft: intuſſchen, hebben eenige brieven ons zoo wel bevallen, dat wy de leezing van alle daarom durven aanraaden. De Heldin deezer Historie, door verſcheidene omſtandigheden geſlingerd, trouwt eindelyk met den Weduwnaar van haare Zuster, het welk in Duitschland, het Tooneel dezer Roman, gebillykt is.

Nood- en Hulpboekje voor den Burger- en Boerenſtand. Of Leerzaame, heuchelyke en treurige Geſchiedenisſen van het Dorp Mildheim. Voor Ouden en Jongen beſchreeven. Te Amſterdam by W. Houtgraaff, 1790. *In* 8vo. 56 *bladz.*

Dit Stukje vervat eenige zeer goede onderrigtingen, wegens de onderkenning van ſchynbaar of in der daad geſtorven Menſchen, en teffens eenige hulpmiddelen, inzonderheid voor bevrozene: verder nog zommige Zedekundige Voorſchriften, enz. alles is vervat in een klein Romannetje, ingerigt naar de vatbaarheid van zeer eenvouwige Lieden, en het is voornamelyk ten gebruike der Landlieden beſtemd. Jammer is het ondertuſſchen, dat de Overzetter de Hoogduitſche ſpreekwyzen en gewoonten niet heeft weeten te veranderen, en naar de omſtandigheden van ons Land

Digitized by Google

Land in te rigten; want onze Boeren kennen wel hunne Ambagtsheeren en Amptsjonkers; maar gelukkig weeten zy tot nog toe niet, wat een *genadige Heer* en *Vrouwe* te zeggen is, en deeze en soortgelyke uitdrukkingen zullen die geene onder hun, welke zulks verstaan kunnen, gewis niet weinig tegen den borst stooten, en van den verderen inhoud afkeerig maaken.

Generaal Register van alle Steden en Dorpen der Vereenigde Nederlanden, geschikt naar de Ordre van het Alphabeth: waarin men met een opslag zien kan, in welk gedeelte der Republiek elke Stad of Dorp gelegen is. Waar by gevoegt is, een korte verdeeling van elk der Zeven Vereenigde Provintien, mitsgaders der Generaliteits-Landen. In 's Gravenhage by J. Bool Junior, 1790. *In* 8vo. 94 *bladz.*

Een zeer gemaklyk Boeksken voor zodanige Lieden, welke BACHIENE's vertaaling van BUSSCHINGS *Geographie der Nederlanden* misten, of, met een opslag van het oog, de ligging van elke Stad of Dorp in de Nederlanden, willen weeten. Hetzelve zou ook als Schoolboekje zeer wel kunnen dienen voor zodanige Leerlingen, welken men anders in een *Woordenboekje*, of zogenaamden *Trap der Jeugd*, laat leezen: want, hoe weinig de Jeugd ook van het eens geleezene onthoudt, kan het altoos van dienst zyn, dat zy iets van de ligging der Dorpen en Steden in hun Vaderland geleerd en onthouden hebben. En derhalven zal eene kleine aanwyzing van ligging, zo als in dit Boeksken by elken naam gegeeven wordt, van veel meer vrucht bevonden worden, dan het enkel opgeeven van naamen, als woorden beschouwd, die, op zichzelven staande, geheel geen zin opleveren.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het eerſte Boek van MOSES. [*Gemeenlijk*] Geneſis. *Naar het Hebreeuwsch. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo.*

De eigenſte beweegredenen, die den Heer *van Hamelsveld* voor weinige jaren deeden beſluiten, om de hand te leggen aen eene vertaling van de Schriften des Nieuwen Testaments, met mededeeling van enige korte Aenmerkingen over dezelven, hebben hem, na het afwerken van die taek, ook genoopt, tot ene ſoortgelyke onderneming omtrent de Schriften des Ouden Verbonds. Daar nu 's Mans wyze van uitvoering door het eerſte reeds overbekend is, en wy dezelve meermaels in het gunſtige licht, dat zy verdient, geplaetst hebben, zal het, zonder verder uit te weiden, voor tegenwoordig genoeg zyn, daer omtrent te zeggen, dat zyn Ed. hierin op den zelfden voet voortgaet. Zyne vertaling ſchikt zich, nadien ene ſtipte gehechtheid aen den Hebreeuwſchen ſchryftrant, in onze dagen, natuurlyk duisterheid zou moeten veroorzaken, ter betere voorſtellinge van den zin der uitdrukkingen, naer ons Westersch taeleigen, dat zyne gevalligheid heeft, en het verſtaenbare bevordert: terwyl zyne bygevoegde korte Aenmerkingen meermaels nog nadere opheldering verlenen. Wy twyfelen des niet, of de opmerkzame Bybellezer zal dezen nieuw aengevangen arbeid voor zich nuttig vinden; en 't is te wenſchen, dat de Autheur denzelven met lust ten einde zal brengen. —— Eén en ander ſtael uit dit eerst afgegeven gedeelte, dat het Boek *Geneſis* behelst, zal, vertrouwen we, genoegzaem zyn, om te toonen, dat we, niet zonder reden, zo gunſtig over deze aenvanglyke uitvoering denken.

Het bericht nopens LAMECH, Gen. IV. 19-24, luidt, volgens deze Vertaling, aldus:

19. „ LAMECH nam twee vrouwen, waarvan de éene
den naam van ADA, en de andere dien van ZILLA
20. hadt. —— ADA baarde JABAL: Deze was de eerſte
der omzwervende herders, die met hunne tenten en vee
21. omzwerven. —— Zijns broeders naam was JUBAL;

Digitized by Google

Deze was de eerſte uitvinder van ſnaar- en blaasſpeel-
22. tuigen. —— Insgelijks baarde hem ZILLA THUBAL-KAÏN, die alles met den hamer ſmeedde, en een bewerker van ijzer en koper werdt. —— De zuster van THUBAL-KAÏN was NAËMA.

23. Toen zeide LAMECH tot zijne vrouwen, ADA en ZILLA:

„ Hoort naar mijne ſtem, gij vrouwen van LAMECH!
„ Luistert naar mijne gezegden!
„ Den man, die mij wondt, dood ik,
„ Den jongeling, die mij ſlaat.
„ Zevenvouwig zou KAÏN gewroken worden,
„ Maar LAMECH zeventigmaal zevenvouwig."

Ter opheldering hier van dienen de volgende aenmerkingen.

„ *vs.* 19.] MOZES ſchijnt dit met oogmerk geboekt te hebben, om te doen opmerken, waar de veelwijverij haren oorſprong heeft genomen; te weten, bij het nageſlacht van KAÏN, het welk geen aanprijzing voor dezelve is.

vs. 20.] Gelijk hedendaagsch de *Arabiërs*, die *Bedouïnen* genoëmd worden, welke met hun vee en tenten, of ook beweegbare hutten, zich dan hier, dan daar, *onthouden*, waar zij de beste weide voor hun vee vinden.

vs. 21.] Niet *harpen* en *orgelen*. De eerſte uitvinding hadt eenvouwige muzijkinſtrumenten, *fluiten* of *ſchalmeijen* en ſpeeltuigen, met eenige weinige ſnaaren beſpannen.

vs. 22.] Ook hier behoeft men nog aan geene geregelde bergwerken te denken. —— De kunst om ijzer en koper te bewerken, was thans in haare kindsheid. —— Ondertusſchen zal men zeer waarſchijnlijk mogen ſtellen, dat deze THUBAL-KAÏN de eerſte uitvinder van krijgswapenen geweest is, en dan krijgt het volgende gezegde van LAMECH alle licht en duidelijkheid.

vs. 23. 24.] Dit is eene ſpreuk of ſoort van Dichtſtuk, het welk aan de Uitleggers veele moeite gekost heeft. —— Volgens mijne Overzetting is het echter niet duister. —— LAMECH is zoo moedig op de uitvinding van zijnen zoon THUBAL-KAÏN, dat hij verklaart niets te ſchroomen. Men moet alleen de woorden niet vertaalen in den voorleden tijd, als of LAMECH wilde te kennen geven, dat hij eenen man en jongeling gedood hadt. —— Neen, zijne meening is, hoe hij zich thans in ſtaat bevondt, om iemand, die

die hem eene ligte wonde mogt toebrengen, of ſlaan wilde, al ware het een kloek, jong en ſterk man, met de door zijnen zoon uitgevonden krijgswapenen te dooden. — Hij was nu in ſtaat zich zelven zeventigmaal zevenmaal, zoo veel hij wilde, te wreeken, dus meer dan KAÏN, die ſlechts zevenvouwig zou gewroken worden."

Een voorbeeld van ene andere natuur verlene ons de beſchryving van NOACHS behoedmiddel tegen den Zondvloed, Gen. VI. 14-16; door onzen vertolker in dezer voegen opgegeeven.

14. „ Maak voor u een vaartuig van ſteevig hout. —— Maak dit vaartuig met onderſcheiden vertrekken, ook moet gij het van binnen en van buiten bepekken met
15. pek. —— Gij moet het maaken naar deze maat, drie-
honderd ellen moet de lengte van dit vaartuig zijn, vijftig ellen de breedte en dertig ellen de hoogte.
16. Aan dit vaartuig moet gij een ronden buik maaken, doch naar de opgegeven ellenmaat het voltoojen van boven af. —— De ingang van het vaartuig moet gij aan de zijde maaken, —— ook moet gij het in eene onderſte, tweede en derde verdieping verdeelen."

By deze overzetting tekent de Heer *van Hamelsveld* nog dit aen.

„ *vs.* 14.] *Eene ark*, zoo gemeen deeze vertaaling plag te zijn, zoo onvoegzaam is dezelve. *Eene ark*, een vierkante kist kon hier geheel geen dienst doen. —— Het woord *Theba*, eigenlijk van Egyptiſchen oorſprong, betekent *een vaartuig*. —— Dit moest NOACH maaken van *Gopherhout*, dus vertaalt men, meenende dat daardoor een bijzonder ſoort van hout, de meesten denken dan aan *Cijpresſen-hout*, te verſtaan zij. Doch de woorden zeggen *boomen van ſterkte*, dat is, van ſteevig hout, van ſterke volwaſſen boomen.

„ *vs.* 15.] Schoon wij niet naauwkeurig de lengte dezer ellen kunnen bepaalen, nogthans kunnen wij de evenredigheid nagaan; en het is bekend, hoe men in ons Vaderland te *Hoorn*, in de voorgaande eeuw, volgens deze evenredigheid vaartuigen heeft gebouwd, die nog met den naam van *Hoornſche Katten* bekend zijn, hoedanigen PIETER JANSSEN LIVORN, een *Mennoniet* te *Hoorn*, het eerst liet timmeren (*). Deze vaartuigen bevondt men, dat een der-

(*) Zie dit breeder nauwkeurig voorgedragen, in de *N. A. V. Letteroefeningen* I D. bl. 157-159: waer over ons, ter dezer ge-

derde meer last voeren, en veel ſneller vaart maaken konden, dan eenig ander. Alleen waren zij te rank; doch men hadt moeten rekenen op het overwigt van masten, zeil en treil, enz. Ook verſtondt men niet wat

„ *vs.* 16.] het woord *Zohar* betekende, het welk de onzen door een venſter vertaald hebben; dit is het niet, en daar voor wordt Hoofdſt. VIII. 6, een geheel ander woord gebruikt. —— Het woord betekent eene *rondheid*, hier den *ronden buik* van een ſchip, waardoor het meer ſtevigheid krijgt, de rankheid vermindert, en zelfs de ruimte van binnen nog merklijk vermeerderd wordt. —— Deze rondte kwam echter in geene aanmerking, bij het opgeven der ellenmaat en der evenredigheid, welke alleen verſtaan moest worden van 't bovenſte gedeelte van het vaartuig."

Men voege hier nog tot een derde voorbeeld by 's Mans vertaling en opmerking over Gen. XLVII. 21, betreffende het gedrag van JOSEPH, omtrent de door den hongersnood verarmde Egyptenaren, 't welk men dikwyls ongunſtig beoordeelt; beſchouwende JOSEPH als iemand, die in dezen, ver van te pryzen, veel eer te laken zou zyn, daar hy de Egyptenaars tot ſlaven des Konings maekte. Een denkbeeld intuſſchen waertoe het verhael van 't gebeurde, en inzonderheid het 21ſte vers, wel verſtaen zynde, geen regtmatige aenleiding geeft. Volgens het verhael, vers 18, 19. was het volk wel tot dat uiterſte gekomen, dat zy, geen zilver, geen eigen vee meer hebbende, om voor derzelver prys graan te koopen, uitriepen: „ Nu is ons „ niets meer overgebleven, om mijn Heer aan te bieden, „ dan

gelegenheid, nog het volgende te melden ſtaet. Uit de *Oosterſche Bibliotheek* van den Heer *Michaëlis*, XVIII D. bl. 28, en deszelfs *Inleiding in de Boeken des O. Verb.* I D. bl. 452-454, blykt, dat de Heer *Michaëlis* het in zyne verklaring van Gen. VI. 15, aengevoerde, verſchuldigd was aen den Hoogleeraer *Hornius*, (ook by den Heer *Velius* aengehaeld,) die in een Geſchrift, onder den tytel van *Arca Noæ*, een kort begrip der algemene Historie bevattende, deze manier van Scheepsbouwing gemeld heeft. Het aldaer bygebragte ſteunt op een bericht van *Pieter Reiniersſe* zelven, in een brief van 6 Maart 1647; des de echtheid van dat verhael niet in twyfel te trekken zy; 't welk *Michaëlis* aenvoert tegen *Silberſchlag*, die volſtrekt beweerde, dat *Noach* in geen vaertuig, maer in ene vierkante kist of ark bewaerd was.

Digitized by Google

„ dan onze perſoonen en onze akkers. —— Waarom zou-
„ den wij voor uw oog ſterven, en onze akkers [braak
„ liggen?] —— Koop ons en ons land voor brood, zoo
„ dat wij en onze landerijen aan FARAÖ in vollen eigen-
„ dom behooren, en geef ons zaad, op dat wij niet van
„ honger ſterven, en het land woest worde. ——" Hoedanig een gebruik nu maekte JOSEPH van dit voorſtel, en wat was 'er het gevolg van? Dit, gelyk vs. 20 en 21, gemeld word. „ Dus kocht JOSEPH alle landerijen van *Egypte* voor FARAÖ, dewijl de *Egyptenaars* elk zijnen akker verkochten, nadien de hongersnood hen zoo prangde; zoo dat het gantſche land FARAÖ's eigendom wierdt; doch het volk aangaande, dit deedt hij opkomen in de ſteden van het eene einde van *Egypte* tot aan het andere."

„ Deze vertaaling, (zegt de Heer *van Hamelsveld*,) maakt de geſchiedenis duidelijk. JOSEF, alle de *Egyptenaren* tot lijfeigenen van FARAÖ kunnende maaken, wilde echter geen volſtrekt *Despotisme* invoeren, maar van deze gelegenheid gebruik maaken, om eene geregelde inrichting in het ſtaatsbeſtuur in te voeren, en zekere grondwetten voor eene gematigde Monarchie vast te ſtellen. Ten dien einde deedt hij het volk bijeen komen in de ſteden. De priesters bleeven van het een en ander uitgezonderd, om dat zij door den Staat onderhouden werden. Aan dit vergaderde volk ſtelde JOSEF zijn plan van inrichting voor, waarvan MOSES ons dat gedeelte meldt, het welk tot de inkomſten van de vruchten des lands behoort. En het volk gaf eene vrijwillige toeſtemming aan deze grondwetten. — Dus werdt het ſtaatsbeſtuur in *Egypte* op eenen vasten voet gebracht, met voorkennis en bewilliging van het volk. Wat is hier in JOSEF te berispen? Neen! zijn karakter is voortreflijk."

Verhandelingen van het Genootſchap tot verdediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Haege, voor het jaer 1789. *Tweede Stuk. Te Amſterdam, Haerlem en in 's Haege by* J. Allart, C. van der Aa, Wed. J. du Mee en Junior, 1791. *In gr. octavo*, 326 *bladz.*

Het voorſtel van 't Genootſchap, hier in twee Verhandelingen overwoogen, vordert, *het onderzoek der Heilige Schrift, den Christenen, zoo voor zigzelven, als met hunne Huisgenooten, aan te prijzen, en tevens te toonen,*

Digitized by Google

hoe het zelve, op de meest gevoeglijke wijze, tot regt verſtand en troostvolle bevestiging der waarheid in 't werk geſteld kan worden. Naer den aert van 't voorſtel, zyn beide de Verhandelingen hoofdzaeklyk tweeledig; ze behelzen een ernſtigen aendrang van de onvermydlyke verplichting der Christenen, tot het beoefenen der Heilige Schriften, en verlenen ene verſcheidenheid van leerzame aenmerkingen, over de beste wyze, om daerin wel te ſlagen. — De Eerwaerde *J. van Heusden*, Predikant te St. Oeden Rode in de Meiery van 's Bosch, aen wien men de tweede Verhandeling verſchuldigd is, heeft dit onderwerp met een welwikkend oordeel beknoptlyk uitgevoerd; zo dat dit Stuk wel aengemerkt moge worden, als voldoende in zyne ſoort voor de meesten, voor welken het byzonder moet dienen, als ene handleiding, om hen op den rechten weg te brengen, en in den verderen voortgang behulpzaam te zyn. — Maer de eerſte Verhandeling, opgeſteld door den Eerwaerden *J. E. Mebius*, Predikant te Ryperkerk en Hardegaryp, en den Eerwaerden *W. B. Jelgersma*, A. L. M. Ph. Dr. Predikant te Weidum, ontvouwt dit voorſtel uitvoeriger, en enigzins meer geſchikt voor lieden van uitgebreider kundigheden, met beantwoording der tegenbedenkingen, die men van de zodanigen te wachten heeft, en een aendrang van voorſtellingen, die omtrent dezulken te ſtade komen: waerdoor deze, ſchoon de bovengenoemde wezenlyk pryswaerdig zy, een zekeren voorrang heeft. Hunne Eerwaerdens hebben by de Verhandeling, welke de twee opgemelde hoofdzaken met nadruk inboezemt en oordeelkundig ontvouwt, een *Aanhangzel* gevoegd, ſtrekkende, om nog wat nader te toonen, *hoe de Christen tot regt verſtand en eene troostvolle bevestiging der waarheid, door middel van het onderzoek der Heilige Schrift, op de meest gevoeglijke wijze, geraken kan*; in welk Aenhangzel het bygebragte in zommige opzigten verder opgehelderd, en door bykomende bedenkingen meer verſterkt word. — Tot een voorbeeld, uit de groote verſcheidenheid der leerryke voorſtellingen, in deze Verhandelingen medegedeeld, dienen de volgende, wegens het *Vooroordeel* en de *Partyzugt*, uit de eerſte Verhandeling overgenomen. — By de overweging van het noodzaeklyke vereischte, ene *zuivere liefde tot de waerheid*, in 't onderzoeken der H. Schrift, komt, naest de *waenwysheid*, als ene belemmerende zielsgeſteldheid, bovenal in opmerking de ſchadelyke invloed van het *Vooroordeel* en de *Par-*

Digitized by Google

Partyzugt; waeromtrent de Schryvers zich indezervoege uitlaten.

„ Bekend is het, hoe veel de kragt van vooroordeelen op onzen geest vermoge, om daarin alle liefde der waarheid te verdooven, om ons ter zijde af te trekken, en te wege te brengen, dat wij *hoorende hooren en niet verſtaan, ziende zien en niet opmerken.* Wij willen hier mede gansch niet beweeren, dat alle *vooroordeelen* (dat is alle toeſtemming, welke wij geven aan ſtellingen, welke wij enkel op het gezag van anderen aanneemen, zonder omtrent derzelver zekerheid zelve enig onderzoek gedaan te hebben) ſchadelijk zoude zijn. Geenzins: wij hebben over 't algemeen alle redenen, om te beweeren, dat, zoo 'er eenige waarheid in de wereld is, dat geen, waaromtrent de menſchen in 't algemeen overeenſtemmen, *veelal* waarachtig is; en daarom, zo lange wij zelve de zaake niet behoorlijk onderzogt hebben, als hoogstwaarſchijnelijk moet aangenomen worden. Hieruit trekken wij een menigvuldig nut; jaa, zonder zulk een ingewikkeld gelove, zouden wij in duizend gevallen, vooral in onze eerſte jeugd, zeer ongelukkig zijn, en voor veele gevaaren en jammeren bloot ſtaan, waarvoor wij nu door deeze vooroordeelen in tijds beveiligd worden. Of zoude 'er enige ſchade voor ons in liggen opgeſloten, dat wij, vernemende dat de menſchen in het algemeen het rottekruid voor vergiftig houden, hier aan op deezen grond alleen gelove geven? Zouden wij verſtandiger te werk gaan, en ons eigenbelang beter behartigen, wanneer wij dit algemeen gevoelen ter zijde ſtelden, tot dat wij zelve de proeve op ons eigen lichaam genomen, en berſtende het doodelijk vermogen van dit vergif bij eigen ondervinding geleerd hadden? Dog hierin ligt een der voornaamſte nadeelen des vooroordeels, dat; terwijl wij, door toedoen van onze ouderen, meesteren, en anderen, die ons omringen, en van wier kundigheid wij een goed gevoelen hebben, tot kennis komen van veele onder de menſchen aangenomene allergewigtigſte grondſtellingen, wij ook, wanneer wij ons daarbij wel bevinden, te dikwerv gereed zijn, om ook andere ſtellingen, die van deeze bij ons vertrouwde perſoonen als waarheid erkend zijn, of ſchoon maar een klein deel der ſtervelingen met hun inſtemt, uit achting voor deeze menſchen opgevat, mede aan te neemen, ja zelvs als even onwrikbaar aan te merken, als zulke, die volſtrekt zeker, en uit hoofde van haare klaarheid algemeen erkend zijn. —— En wat wonder!

Digitized by Google

der! want wij komen tot beider kennis, langs denzelfden weg, en kunnen in onze jeugd niet aanſtonds ontdekken, wat van alle zulke ſtellingen, bij allen in 't gemeen, zij aangenomen, of wat wij inzonderheid als ſtellingen van onze leermeesteren moeten opvatten. En wanneer wij zoo verre komen, dat wij dit beginnen te onderſcheiden, hebben deeze vooroordeelen veeltijds reeds zoo veel velds gewonnen in onzen geest, dat wij dezelve niet ligt in twijfel trekken, maar alles, wat daarmede ſtrijdt, integendeel gaarne verwerpen. Van daar is 't, dat doorgaands een Turk Turksch, een Jood Joodsch, een Roomsgezinde Roomsgezind, een Kalviniaan Kalvinistisch, een Lutheraan Luthersch, een Arminiaan Remonſtrantsch, en een ieder van zijne jeugd tot aan het graf zoo blijve denken, als hem van zijne ouderen en vertrouwde leermeesteren is ingeſcherpt. Dog daar bijzondere begrippen van eenige weinigen op deeze wijze allengs een algemeener gezag verkrijgen, bezeft men ligt, dat ook de algemeene Volksvooroordeelen ons dikwerv aan 't zelfde gevaar bloot ſtellen. Een regt geſteld gemoed zal daarom niet aanſtonds alles verwerpen, wat het in de jeugd langs den weg van gezag geleerd en aangenoomen heeft, maar, bij het verder ontluiken van zijne vermogens, als hij tot een juist oordeel beter in ſtaat is, niet weigeren al het aangenomene, vooral wanneer hij bemerkt, dat het ſlegts eene bijzondere ſtelling van zijne ouderen of meesteren is, en van duizenden anderen als valsch en ongerijmd verworpen wordt, edelmoedig ter toetze te brengen, en vooral met de uitſpraaken der Heilige Schrift, zoo ras hij van derzelver Godlijke herkomst behoorlijk onderrigt is, te vergelijken.

„ Met de kragt der vooroordeelen gaat hand aan hand eene ijdele zugt, om alles, wat geleerde voorſtanders van zeker gevoelen, 't welk men waarheid bevonden heeft te zijn, hebben voorgeſtaan, mede te omhelzen en volſtandig te verdeedigen. Deeze doet ons veele zaaken zeer partijdig oordeelen; zij doet ons veele dingen aannemen of verwerpen, zonder eenige andere rede dan deeze; om dat beroemde voorſtanders van die partij of ſecte, welke wij om zekere redenen toegedaan zijn, dezelve mede beweerd hebben. Paulus, bij voorb., had de leere der Phariſeën omhelsd; hij was onderrigt, en zag misſchien ook zelve door, hoe de gevoelens van deezen omtrend de opſtanding der dooden en meer andere onderwerpen, welken tuſſchen hen en de Sadduceën betwist wierden, in de waarheid volkomen gegrond

grond waren. Dan even dit deed hem ook zodanig voor alle ſtellingen der Phariſeën ijveren, dat hij niets daar mede ſtrijdigs kon verdraagen, maar alles van dien aart zonder eenig onderzoek verwierp, 't welk in hem de droevige oorzaak wierd van zijn onbezonne en godlooze ondernemingen tegen het Christendom, en hem buiten ſtaat ſtelde, om, zonder tuſschenkomst van een Godlijk genadewonder, van zijne vooroordeelen tegen JESUS, zijne Leere en aanklevers, geneezen te worden: terwijl zijne partijdigheid zijn vlug verſtand en doordringend oordeel zoodanig benevelde, dat alles wat hem, in den gewoonen weg der Voorzienigheid, tot overtuiging van zijne dwaaling in deezen moest brengen, zelfs het leezen van MOSES en de Profeten, niets vermogt, om hem van het valſche en ongerijmde zijner denkbeelden te overreeden. Waarom ons gemoed, als het zelve tot het leezen der Heilige Schrift regt geſteld zal zijn, ook van deeze partijzugt dient ontheven te wezen."

Samenſtel der Godgeleerdheid, begreepen in vier Oeffeningen over het Voorbeeld der Godlyke Waarheden van den zaligen A. HELLENBROEK, *door* K. VERMYNE. *Verrykt met eene aanpryzende Voorreden van den Wel Eerw. Heere* J. SCHARP, *Predikant te Rotterdam. In 's Hage by* J. du Mee, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 155 *bladz. In octavo.*

Een geſchikt Handboek voor hun, die de leiding van wylen den Eerwaerden *Hellenbroek* volgen; als behelzende ene geregelde aeneenſchakeling van 't beloop van 's Mans onderwys by manier van Vragen en Antwoorden; waer van dezulken die zyn Leerboek tot een grondſlag van hunne onderrichting leggen, dat in onze Nederlandſche Kerk vry algemeen gebruiklyk is, zich met vrucht kunnen bedienen; om langs dien weg de Jeugd meer tot zelfdenken, en 't nagaen van 't verband der zaken, op te leiden, dan gewoonlyk door de gemeene manier van catechizeeren geſchied.

Digitized by Google

Het onderwys in de H. Godgeleerdheid bevattelyk, gemakkelyk en nuttig, gemaakt, voor zulken, die belydenis zullen doen; alsmede tot verdere oeffening van min-kundigen, die reeds Lidmaaten zyn, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Wageningen. Te Utrecht by* D. Kemink en Zoon, *en* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 67 *bladz. In octavo.*

Ter opheldering van dezen Tytel, diene des Onderwyzers eigene verklaring wegens de inrichting van dit Stukje, waeromtrent hy, in zyne Voorreden, het volgende meldt.

„ Om te weeg te brengen, dat de Katechizanten niet alleen hun geheugen, maar ook tevens hun oordeel oeffenen, en met verstand leeren, heb ik goedgevonden, de voornaamste waarheden van onzen Christelyken Godsdienst in eene aaneengeschakelde order, en dus in haar verband; voor te draagen, en eenige vraagen vooraf te doen gaan, welker beantwoording men in die aaneenschakeling der waarheden vinden kan. Op deze wys wordt de H. Godgeleerdheid BEVATTELYK gemaakt, dewyl ik de waarheden van Gods Woord zo duidelyk gemaakt heb, als my mogelyk was, en den leerlingen gelegenheid geeve, om niet alleen hun geheugen, maar tevens hun oordeel, te oeffenen. Ook hebbe ik in de tweede plaats dezelve GEMAKKELYK gemaakt, door de voornaamste stukken in een kort begrip te brengen: in zommige Katechizeerboekjes, gelyk in HELLENBROEK *Voorbeeld der Godlyke Waarheden*, treft men omtrend zes honderd vragen en antwoorden aan; in dit kort begrip slechts honderd een en dertig: indien men dus elke week slechts tien behandelt, dan is men 't zelve in $\frac{1}{4}$ jaars rond: is dit niet gemakkelyk? Eindelyk heb ik ook dit onderwys trachten NUTTIG te maaken, door die stukken, die 't meeste invloed op de praktyk of beoeffening der godzaligheid hebben, wat breeder, dan gewoonlyk, voor te draagen."

Naer deze inrichting kan dit Onderwys voor de *Jeugd*, tot jaren van onderscheid gekomen, en verder ook voor meerderjarige doch mingeoefende Leden der Kerke, van een wezenlyk nut zyn. De aeneenschakeling der H. Godgeleerdheid is, geregeld voorgesteld, ligtlyk na te gaen en met weinig moeite het geheugen in te prenten. Hiertoe kan

Digitized by Google

kan ook behulpzaem zyn, de *Korte Inhoud*, welken zyn Eerwaerde 'er bygevoegd heeft; die 't ontvouwde ſchetswyze opgeeft; en, terwyl dezelve als ten Bladwyzer dient, ook ſtrekken kan, om het geheele beloop des te beknopter aen het geheugen en het oordeel voor te ſtellen: 't welk verder geoefend kan worden, door een verſtandig gebruik te maken van de by den aenvang opgegeven Vragen.

Laudatio SIMONIS EPISCOPII, publice dicta Amſtelædami in æde ſacra Remonſtrantium, die XXIII Novembris ann. MDCCLXXXX. a JANO KONYNENBURG, cum in eorum Schola Theologiæ atque Historiæ Eccleſiaſticæ profeſſionem auſpicaretur. Amſtelædami apud *M. Schalekamp*, 1791. In quarto m. f. 56 pp.

Nademael de beroemde *Episcopius* aen te merken is, als een der voornaemſte Oprichteren des Remonſtranten Genootſchaps in 't algemeen, en vooral van hun Kweekſchool in 't byzonder, zo was het gansch eigenaertig, dat de geleerde *Konynenburg*, by het aenvaerden zyner Amptsbedieninge als Hoogleeraer der Godgeleerdheid en der Kerklyke Historie aldaer, dien bekwamen en volyverigen Voorſtander en Bevorderaer van de zaken der Remonſtranten, ten hoofdonderwerpe zyner Redenvoeringe verkoos. —— Enige voorafgaende aenmerkingen over de verbasteringen der Christlyke Leere, het moeilyke van derzelver zuivering, en het lofwaerdige gedrag van brave Mannen, die daertoe zich benaerſtigd hebben, leid den Redenaer tot den in dit Stuk inzonderheid arbeidzamen *Episcopius*, wiens uitmuntend character en bedryf hy zich voorſtelt, by de vergaderde menigte te verlevendigen. —— Om dit met te meerder nadruk te doen, bepaelt hy zich, eer hy ter zake treed, tot ene geſchikte voordragt der vereischten van een rechtſchapen Godgeleerden; welker ontvouwing, van wegens den nadruk en volledige beknoptheid, der opmerkzaemheid van hun, die zich op het Godgeleerde toeleggen, dubbel waerdig is. —— En ten einde voor te komen, dat men enen hier aen beantwoordenden Godgeleerden niet aenzie voor een Mensch, hoedanig een 'er nooit beſtond, of beſtaen zal, zo beroept hy zich op den vermaerden *Episcopius*, die in dezen ten luisterryken voorbeelde ſtrekt. Ter ontvouwinge hiervan geeft ons de Re-

Digitized by Google

Redenaer eene treffende ſchets van 's Mans aenleg en oefeninge, voortgang in dezelve, en ſtandvastige volharding in het te werk ſtellen zyner verkregen kundigheden en bekwaemheden, te midden van dreigende rampen en treffende onheilen; die hy moedig doorworſtelde; en na welker afloop hy zich onvermoeid bleef bevlytigen, om het Remonſtrantſche Genootſchap in 't algemeen, en deszelfs Kweekſchool in 't byzonder, op vaste gronden te vestigen: het welk voor den Christelyken Godsdienst, niet alleen in ons Vaderland, maer ook in nabuurige Gewesten, heilzame gevolgen gehad heeft. De Hoogleeraer *Konynenburg* maelt dit ſchoone Tafereel met levendige koleuren, en meesterlyke trekken, die *Episcopius* in een luisterryk daglicht ſtellen; en beſluit voorts zyne Redenvoering met nadruklyke aenſpraken, en eene ernſtige ſmeekbede tot God, geſchikt naer tydsomſtandigheden.

P. VAN HEMERT Oratio de prudenti CHRISTI, Apostolorum atque Euangeliſtarum conſilio, ſermones ſuos ac ſcripta, ad captum atque intellectum vulgi, quantum illud fieri potuit, accommodantium. Habita Amſtelædami in æde ſacra Remonſtrantium, cum in illorum Schola Philoſophiæ & Literarum profeſſionem auſpicaretur, die XXIV Novembris anni MDCCXC. Amſtelædami, apud *M. Schalekamp*, 1791. In octavo m. f. pp. 68 (*).

In deze Redenvoering behandelt de geleerde *van Hemert* een onderwerp, dat in den tegenwoordigen tyd veler aendacht trekt; te weten: „de Voorzichtigheid, waermede „ Christus, de Apostelen en Evangelisten zich in hunne „ redenen en geſchriften, zo veel mogelyk, naer de vatbaerheid des Volks geſchikt hebben." Zyne Waerdigheid, als Hoogleeraer in de Wysbegeerte en Fraeije Letteren, aen het Kweekſchool der Remonſtranten, zullende aenvaerden, dacht het hem, inzonderheid daer de hem opgedragen post ook inſluit, *de uitlegkunde der H. Schrift*, met regt niet oneigen, dit gewigtige Stuk, dat zeer verſchillend begrepen word (†), en een merkelyken invloed op

(*) Deze Redenvoering is ook, uit het Latyn in 't Nederduitsch vertaeld, afgegeven, en insgelyks by *M. Schalekamp* te bekomen.

(†) Zie het geen wy deswegens gemeld hebben, *bl.* 53—55.

Digitized by Google

op het uitlegkundige der Schriften des Nieuwen Testamentes heeft, te behandelen.

De Hoogleeraer legt, ten grondslage, de onbewistbare kundigheid, dat een Volks-leeraer zynen leertrant, naer de vatbaerheid zyner Toehoorderen, moet schikken; en dat 'er gene reden zyn, om te twyfelen, of Christus, de Apostelen en Evangelisten, zulks ook, met ene wyze voorzichtigheid, enigermate in agt genomen hebben: te meer, daer de gesteldheid der Joodsche Natie zodanig iets vorderde, en men zulk ene leerwyze, uit de omstandigheden van de eerste verkondigeren der Euangelieleere, natuurlyk had te verwachten. —— Na het voorstellen van dit algemene denkbeeld, dat men zich, op de overweging van het beloop der zaken, eigenaertig heeft te vormen, gaet de Hoogleeraer voort, om te toonen, dat dit ook daedlyk plaets gehad heeft, naer uitwyzen der Euangelische en Apostolische Schriften. —— Men ontdekt dit duidelyk in den spreek- en schryfstyl, mitsgaders in 't onderrichten door gelykenisen; de geheele uiterlyke voordragt geeft dit te kennen; en 't is niet minder zichtbaer, wanneer men 't oog vestigt, op de manier van 't behandelen der zaken zelven. De verkondigers der Euangelieleere houden zich niet op met spitsvindige bespiegelingen, maer met nuttige waerheden, die hunnen toehoorders gereedlyk begrypen kunnen; zy gaen met stilzwygen voorby 't geen hunlieder begrip te boven zou gaen; en gebruiken in hunne voorstellingen ene zeer groote omzichtigheid en inschiklykheid, om voor die genen tot welken zy spreken, of daer ze aen schryven, verstaenbaer te zyn, en hunne oplettendheid te vestigen: welk een en ander onze Redenaer door verscheiden voorbeelden ten krachtigste staeft.

Om dit echter, nog meer onderscheidenlyk, in een helder licht te zetten, zo verledigt hy zich wyders, om na te gaen, hoe verre zy die omzichtigheid en inschiklykheid gebragt hebben: waeromtrent hy in 't algemeen beweert, „ dat ze, met oogmerk om hunne hemelsche leer des te beter voord te planten en uit te breiden, en dezelve aen het „ verstand en hart van elk aen te bevelen, zoo reklijk en „ inschiklijk geweest zijn, dat zij zig voor zoo verre zulks „ met de oogmerken van God bestaenbaer ware, dikwijls „ tot de algemeene, en, niet zelden, valsche begrippen „ hunner Natie vernederd hebben." —— Hierop tracht hy dit verder in ene reeks van byzonderheden, met aenvoering van doorslaende voorbeelden, overtuigend te toonen; 't welk hy,

Digitized by Google

hy, gelyk hy zegt, indien hy niet vreesde het geduld zyner Toehoorderen te misbruiken, nog merklyk zou kunnen uitbreiden. —— Ter gelegenheid van dit gezegde, word ons, in de Nederduitſche Vertaling, gemeld, „dat men dit „ alles in des Schrijvers bekroonde prijsverhandeling over „ dit onderwerp, in de werken van *Teijlers* Godgeleerd „ Genootſchap, breeder ontvouwd, en nader aengedron„ gen zal kunnen vinden;" waerom wy 'er, die uitgave afwachtende, voor tegenwoordig niet verder op zullen ſtil ſtaen. —— Alleenlyk hebben wy, om een ongunſtig vermoeden, dat die of deze ligtlyk onbezonnen zou kunnen opvatten, af te wenden, den Lezer te berichten, dat de Hoogleeraer *van Hemert*, ſchoon hy in dit Stuk veel verder gaa dan het meerendeel onzer Godgeleerden, nochtans geenszins behoort, onder dezulken, die deze inſchiklykheid zo ſterk uitbreiden, dat zy daerdoor de goede trouw der eerſte verkondigeren van de Euangelieleere, als twyfelachtig, of wankelend, maken. Integendeel, zyn groote doelwit is, onze agting voor die Heilige Mannen te verſterken, door ons op te leiden, tot een overtuigd bezef van hunne wyze omzichtigheid, ter bevorderinge van het geloovige aennemen hunner Hemelſche Leere. —— Men moet hier, ten dezen opzichte, wel gade ſlaen, het onderſcheid dat 'er is tusſchen Godsdienst en Godgeleerdheid; tusſchen de leeringen, die waerlyk tot het wezen van den Godsdienst behooren, en de manier van Godgeleerde onderrichtingen mede te deelen; en dat het hier beweerde *reklijke* en *inſchiklijke* in genen deele tot het eerſte, maer alleen tot het laetſte betrekking heeft. De Redenaer is hier niet buiten vrees van misverſtand, maer hy vertrouwt op de kundigheid zyner Toehoorderen. —— Zyne Redenvoering derwaerds leidende, „ om te toonen, dat de heilige Mannen „ hunne redenen en ſchriften, zelfs in zaken, welken door „ velen gerekend worden tot den godsdienst te behooren, „ naer de verkeerde volksbegrippen ſomtijds wijslijk inge„ richt, en zoo geſproken hebben, dat zij dan eens dit, „ dan dat gevoelen ſchijnen gevolgd te hebben;" betuigt hij te vreezen, „ dat hij hier zaken zal aenroeren, welken „ allen niet even zeer behagen zullen. Want dat dus het „ gezag dezer heilige Mannen in gevaer komt, de hun ver„ ſchuldigde hoogachting ondermijnd, en onze allerheiligſte „ godsdienst zelf in verdenking gebragt wordt —— ja dat „ het dus met hem, en deszelfs vaſtſte gronden, volſtrekt„ lijk gedaen is, zullen ſommigen misſchien heimlijk very

„ moe-

„ moeden." —— Doch [zo vervolgt hy,] „Doch ik denk, „ *Toehoorers!* dat gij anders oordeelt. Gij tog bezit te veel „ verſtand en doorzigt, om niet ligtlijk te bemerken, welk „ een groot onderſcheid 'er plaets hebbe, tusſchen den „ hoofdinhoud van den *kristlijken* godsdienst zelven, als „ mede de waerheden, welken tot deszelfs natuur behoo„ ren, en tusſchen de wijs, waerop deze godsdienst voor„ gedragen en aangeprezen kan en moet worden." —— Zulks doet hem onbeſchroomd voortgaen, om de opgenomen taek, zo veel de tyd het hem vergunt, te voltrekken; waerop hy voorts deze weldoorwerkte Redevoering, naer eisch der omſtandigheden, met treffende aenſpraken, in verzuchting om de gunst des Allerhoogſten, doet afloopen.

Verhandelingen van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte, te Rotterdam. IXde Deel. Te Rotterdam by D. en A. Vis, 1790. *Behalven het Voorwerk,* 257 *bladz. In gr.* 4to.

In dit Deel ontmoeten wy, vooreerst, het Afbeeldzel in een eenvoudig Hollands Gewaad, nevens eenige byzonderheden, van den Stichter van dit Genootſchap, den Heer STEVEN HUGENDYK, welke, op den 3den July des jaars 1788, in den ouderdom van ruim 90 Jaaren, zyn weldadig leeven, door den dood, geëindigd heeft. Een Man met zo veel vernuft, zo veel kunde, en een zo werkzaamen Geest begaafd, die teffens zo veel liefde voor zyn Medemensch en Vaderland gevoelde, en die altyd daardoor gedreeven wierd, om, zo verre zyne vermogens ſtrekten, zelve nieuwe nuttige Ontdekkingen in de Proefondervindelyke Wysbegeerte te doen, en anderen, die zich daarop toeleiden, met raad en daad behulpzaam te zyn, gelyk zulks uit dit Berigt overvloedig blykt, verdient gewis by uitneemenheid boven veele anderen, wier grootſte eer alleen in een aantal weidſche titels beſtaat, by zyne Landgenooten, en zelfs by de laate Nakomelingſchap, met roem bekend te zyn: gelyk wy dan ook met veel genoegen uit dit Berigt zien, dat het Borstbeeld van deezen waardigen Grysaard, door een voornaam konſtenaar in marmer gebeiteld, tot eene dankbaare nagedachtenis, en tot ſieraad van het *Muſeum*, in het zelve geplaatst zal worden.

Dit wordt gevolgd door de *Handelingen van het Genootſchap*, waaruit wy alleen, ter herinnering, zullen overneemen,

Digitized by Google

men, die Vraagen, welke tot nog toe ter Beantwoording openſtaan, ſchoon een gedeelte daarvan, doch onvoldoende, beantwoord zyn.

„ I. Welke voordeelige gebruiken zyn 'er te maaken van „ het Roet van Turf, Hout en Koolen, het zy voor den „ Landbouw, het zy voor Fabrieken, het zy tot het ver„ vaardigen van Ammoniak-Zout of in andere opzichten, „ en welke zyn de beste middelen daartoe?

„ II. Daar de Runderpest in ons Land aanhoudend blyft „ woeden tot onnoemelyke ſchade van Landheeren, Bruikers, Bouwlieden en van alle 's Lands Ingezetenen; — „ daar men reden heeft om te wanhoopen, dat 'er immer „ een vermogend tegengift tegen de ſmetſtoffe van die Vee„ ziekte zal gevonden worden, hoe groot eene belooning „ men ook op de uitvinding daarvan zetten mag, en daar „ het, zedert lang, uit ſtandvastige Proefondervindingen „ in andere Landen, ontegenzeggelyk zeker is gebleken, „ en nog aanhoudend blykt, dat de Veepest in haaren ver„ derfelyken voortgang van beſmettinge geſtuit word, door „ het dooden der Runderen op het oogenblik, dat men aan „ dezelve de tekenen van Ziekte beſpeurt, het zy op het „ Stal, het zy in de Weiden; zoo biedt het Genootſchap „ den Eereprys der Goudene Medaille, ter zwaarte van „ 30 Ducaaten, aan hem, die de ſterkſte beweegmiddelen „ zal voordraagen, om het zelve by ons in gebruik te „ brengen en algemeen te maaken, benevens de klaarſte „ en overtuigendſte wederlegging van de bedenkingen en „ redenen, welke de navolging van dat voorbeeld van an„ dere Landen tot hiertoe verhinderen.

„ III. Welke zyn de beste Werktuigen tot gemak van „ Doove en Hardhoorende Menſchen? Zyn 'er ook eenige „ vaste regels, die men zoude kunnen volgen, zo wel in „ het vervaardigen, als in het gebruik derzelven?

„ IV. Welke zyn de gebreken der tot hier toe bekende „ Windmeeters? Hoedanig zoude een Windmeeter zamen„ geſteld moeten zyn, om in allerlei gevallen de kragt van „ den Wind zeker en juist te kennen? En welke nuttighe„ den zoude zulk een Werktuig aanbrengen?

„ V. Op Scheikundige gronden aan te toonen, het on„ derſcheid tusſchen de beste en minst vrugtbaare ſoorten „ van Kleigronden, vooral van ons Vaderland, en inge„ volge daarvan, zekere regels en middelen ter verbeterin„ ge van de laatstgemelde vast te ſtellen.

„ VI. Hoe ver is men in de Theorie der Straalbuigingen „ (Re-

Digitized by Google

„ (Refractien) gevorderd? Hangen de veranderingen, wel-
„ ke zy in den Dampkring ondergaan, alleen af, van de
„ verſchillende digtheid en warmte der Lucht, en zyn zy
„ daaraan evenredig, of zyn 'er nog andere oorzaaken,
„ welke haar aandoen? Zoo ja, welke zyn de wetten, waar
„ aan dezelve onderworpen zyn?

„ VII. Dewyl men meent, dat 'er in de manier om *Arak*
„ te brouwen, zoo als die beſchreven is in het *tweede Deel*
„ *der Verhandelingen van het Bataviaſche Genootſchap*,
„ (*bladz.* 162) volgens de beginzelen der hedendaagſche
„ Scheikunde, aanmerkelyke en voordeelige Verbeteringen
„ te maaken zyn, zoo belooft men den gewoonen Gouden
„ Eereprys aan hem, welke die Verbeteringen, gegrond op
„ Scheikundige Proeven, aanwyst, en bovendien nog een
„ dergelyken Eereprys van gelyke waarde, wanneer het
„ blykt, dat men in de Indiën dezelve by de proef goed-
„ gevonden heeft.

„ VIII. Zyn de Knoest- en Kreeftgezwellen, en de tus-
„ ſchenpoozende Koortzen, alleen aan den Mensch eigen?
„ Zoo ja, welke zyn 'er de byzondere redenen van? Door
„ welke tekenen worden de eerstgenoemde gebreken van
„ andere ſoortgelyke volkomen onderkend? Zyn 'er goede
„ gronden om te hoopen, dat men dezelve immer zoo ge-
„ lukkig zal kunnen voorkomen en geneezen, als de laatst-
„ genoemde Ziekten?

„ IX. Welke zyn de bekwaamſte middelen en Werktui-
„ gen om in de Rivier de Nieuwe Maas, den verderen
„ aanwas der Plaaten, even boven en beneden Rotter-
„ dam, op eene min kostbaare wyze te voorkomen, de-
„ zelve te doen verminderen, en zo ver mogelyk is weg
„ te neemen?

„ X. Wat gebruik kan men maaken van de Weerkun-
„ dige Waarneemingen, waarop men zig tegenwoordig zoo
„ yverig toelegt? Wat nuttigheid kunnen zy aan de Ge-
„ neeskunde in het byzonder, en aan de Menſchelyke
„ Samenleeving in het algemeen, toebrengen? En welke
„ is de beste wyze om dezelve daarop toepaſselyk te
„ maaken?

„ XI. Nadien 'er reden is om te denken, dat het Werk-
„ tuig door den Heer ACHARD uitgedagt, en in de *Nou-*
„ *veaux Memoires de l'Academie des Sciences & Belles let-*
„ *tres de Berlin*, *Année* 1779, beſchreven, een zeer be-
„ kwaam middel is, om de Lucht in een vertrek te de-
„ phlogisteeren, zoo belooft het Genootſchap een Gou-

„ den Medaille, ter zwaarte van 30 Ducaaten, aan hem, „ die proefkundig aantoont, hoe dit Werktuig bekwaam „ is: 1. Om de Lucht wezenlyk te dephlogisteeren, tot „ welken graad en hoeveelheid, in eenen bepaalden tyd „ en in een vertrek van eene bepaalde grootte. 2. Om „ 'er de Lucht eenen genoegzaamen tyd en in eenen ver„ eischten graad zuiver te houden, en voor welke kos„ ten. 3. Om op een Schip, in alle de gedeelten daar„ van, de nodige ververſching en verbetering van Lucht „ te bezorgen; en hoe het, om dit met de minſte kosten „ en meeste nut te doen, zoude moeten toegeſteld zyn. „ 4. Om goedkoop, ſpoedig en in eene groote hoeveel„ heid, gedephlogisteerde Lucht te verkrygen; en hoe „ dezelve best bewaard en in gereedheid kan gehouden „ worden, om 'er des noods gebruik van te maaken?"

Alle voorgemelde Vraagen zyn thans voor een onbepaalden tyd ter beantwoording voorgeſteld. —— Voor den 1ſten Maart 1792, zyn noch open.

„ I. Welke zyn de oorzaaken of middelen die de Rot„ ting verhaasten, en welke, die dezelve voorkomen, „ vertraagen en ſtuiten, zoo in, als buiten, het dierlyk „ ligchaam, vooral van den Mensch? Welke nuttigheden „ kunnen de onderſcheidene Weetenſchappen *en Konſten*, „ inzonderheid de Genees- en Heelkunde, *uit de* kennis „ van al het voorgaande trekken?

„ II. Nadien het gebruik der Brillen en andere Oogglazen „ ſteeds meer en meer algemeen vervroegd word, en eene „ bepaaling daaromtrent van geen gering aanbelang voor „ het Menschdom zyn kan, belooft het Genootſchap den „ gewoonen Eereprys aan hem, die uit de gronden der „ Gezichtkunde, inzonderheid uit den aart en geſteldheid „ der deelen van het Oog, door welke de onderſcheidene „ gewaarwordingen van het licht meer of min leevendig „ aan het *Senſorium Commune* overgebragt worden, best „ voldoende aantoont, in hoe verre de Brillen en ſoort„ gelyke Glazen door verheldering of vergrooting, zoo „ tot verbetering, als bewaaring, van het Gezicht wezenlyk „ nuttig, en zelfs onvermydelyk noodig zyn, en in hoe„ verre zy als een Volksgewoonte, vooröordeel en een „ waar misbruik, nadeelig mogen en moeten aangemerkt „ worden."

Het Werk zelve vervat, de met de gewoone Gouden Eereprys bekroonde beantwoording der Vraage: „ Brengen „ de Droögmaakeryen, onder de Bewoonderen derzelve, „ door-

Digitized by Google

„ doorgaande Ziekten van eenen byzonderen aart voort, „ of verzwaaren zy alleen de gewoone Ziekten van het „ Najaar? —— Zoo ja, welke zyn 'er de oorzaaken „ van? —— En welke de middelen om die te voorko„ men, en 'er zig tegen te behoeden?" Door L. BICKER, *Med. Doctor, en Directeur van het Bataafsch Genootschap.* De 2de, waaraan insgelyks de Gouden Medaille en vervolgens de premie van 100 Ducaten toegelegd is, der Vraage: „ Welke zyn de beste middelen, om de Over„ ſtroomingen der Rivieren te bepaalen, in haare gevolgen „ minder verderfelyk, en in ſommige opzigten voor die „ Landen voordeelig te maaken? Welke kosten zouden „ daartoe vereischt worden?" Door den Heer CS. ZILLISSEN. De 3de, eene insgelyks met de Gouden Medaille bekroonde beantwoording, op de Vraag: „ Welke zyn „ de oorzaaken van het Beſlag op de Tong? Welke zyn „ deszelfs verſcheidenheden? In hoe verre is het een ken„ merk van den onderſcheiden Aart, en van de Oorzaa„ ken der verſchillende Ziekten? Wat grond geeft het den „ Geneesheer tot het maaken van eene goede voorzegging; „ en welke aanwyzingen verſchaft het hem in het behan„ delen der Ziekten?" Door GADSO COOPMANS, *A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Med. Profeſſor ordin. aan 's Lands Univerſiteit te Franeker.* De 4de, Eene Memorie om op eene minkostbaare wyze ſamen te ſtellen het Zout, in Engeland bekend en in gebruik onder den naam van *Sal Cathartícus Novus*, of Nieuw Purgeer-Zout. Door den Heer J. B. VAN DER SANDE, *Meester in de Pharmacie en Chymie, honorair Lid van de Societeit van Emulatie te Luik.* De 5de, Waarneemingen met de Etterdrachten van den Heere PERCIVALL POTT, in de Lammigheid of onbruikbaaren ſtaat der onderſte Ledemaaten. Door den Heer W. LEURS, *Chirurgyn in 's Gravenhage.* En, eindelyk, ten 6den, Eene Verhandeling over de Inlandſche Zoetwater-Spongie, eene huisvesting der Maskers van Puistenbyteren, door C. NOZEMAN.

De zeer geleerde Heer BICKER beantwoordende de Vraag, over *de Ziekten onder de bewoonderen van de Droogmaakeryen*, vind geene zwarigheid, om het eerſte gedeelte der voorgeſtelde Vraag ontkennend te beantwoorden, te weeten, dat de Ziekten by hun, althans die, welke geduurende de Droogmaaking van Bleiswyk, in de gemelde jaaren geregeerd hebben, en waarop het Genootſchap byzonderlyk ſchynt het oog te hebben gehad, geenszins

doorgaande Ziekten van eenen byzonderen aart geweest zyn; maar wel degelyk de gewoone Ziekten van het Najaar, doch welke, door gewoone en buitengewoone omſtandigheden van die Droogmaakinge, aanmerkelyk verzwaard zyn.

Waarop zyn Ed. laat volgen een Historiesch Verhaal van die Ziekten, en tevens van de omſtandigheden die dezelve voorgegaan zyn en vergezeld hebben, waarby wel inzonderheid in aanmerking komen, de meer dan gewoone tyd tot deeze Droogmaaking beſteed, waardoor het Water, veel langer dan gewoonlyk, op die Landen is blyven ſtaan, — dat meest Vreemdelingen uit hooge drooge Landen in dezelve arbeiden, wier wooningen opgepropt waren van Menſchen, zommige daarby ook van Vee, en wier Voedzel meestal uit bedorven Spys en Drank beſtond; waarby kwam een by aanhoudenheid ongemeene Droogheid en ſtil Weder, waardoor eene menigte rottige Dampen opgetrokken wierden, die dan boven de ganſche uitgeſtrektheid der Droogmaaking over Nagt bleeven hangen, welke zelf op zommige plaatzen eenen ondraagelyken ſtank van zig gaven; waarby eindelyk nog kwam, dat men geene voorzorgen, hoe genaamd, in het werk geſteld had, om voor, of toen zich de Ziekten reeds begonnen te openbaaren, dezelve behoorlyk te keer te gaan. Voorbereidende omſtandigheden en verzwaarende oorzaaken, gewis meer dan te veel om zulke noodlottige gevolgen na zig te ſleepen, gelyk hier gebeurd zyn; al het welk de Autheur verder, ook met de Doodenlysten dier plaatzen, aantoont.

De Ziekte zelve was een wezenlyke Galkoorts, en wel van dat ſoort, het welk PRINGLE, een aflaatende en tusſchenpoozende Herfst-Koorts, van laage en Moerasſige Landen, genoemd heeft; deeze ontaarden vervolgens in kwaadaartige Rotkoortzen, al het welk door de gedaane Waarneemingen, en bondige redenen, bevestigd word. Nu gaat de Autheur, in zyn Tweede Hoofdſtuk, tot het onderzoek der oorzaaken van het verzwaar, en beſluit zyn Antwoord, met in het Derde Hoofdſtuk de middelen aan te wyzen, om de oorzaaken van het verzwaar der Najaars-Ziekten in de Droogmaakeryen te voorkomen, en 'er zig tegen te beveiligen.

Het Voorbericht van het Antwoord op de 2de Vraag, te weeten, over *de Rivieren*, doet ons zien, dat de kundige Schryver derzelve zig, op verzoek van het Genootſchap,

Digitized by Google

ſchap, de moeite gegeeven heeft, zyn voorig Antwoord geheel om te arbeiden, en met nog aanzienelyke byvoegzelen en hulpmiddelen te vermeerderen; in eene hierby gevoegde Lineaale Kaart, zyn alle de Overlaaten, doorſnydingen in de Linge en het Kanaal over Weiſchild aangeweezen, alsmede de mond van den Ouden Rhyn, de bywegen, doorſnyding der Bylandſche Waart, nieuw gegraaven mond van den Yſel, loop der verſchillende Dyken en Rivieren, Steden en Dorpen, in de Verhandeling zelve aangehaald.

Ter beantwoording der Vraag zelve heeft de Heer ZILLISEN onderzogt, eerst de verſchillende ſoorten van Inundatien. Ten tweede, nagegaan den ſtaat der bedoelde Rivieren, voor- en na- de daaraan gemaakte veranderingen, en waar ter plaatze dezelve by Opwater en Yſsverſtopping gemeenlyk inbraaken veroorzaaken. Ten derde, de gelegendheden der daaraan paalende Landen aangeweezen, en welke van die, door Inundatien, wel de meeste ſchadens lyden, uit hoofde van haare laager oppervlakte. Ten vierde, welke de zekere hulpmiddelen zyn, om het ſchadelyke der Inundatien, daar ter plaatze, voor altoos te voorkomen, met beantwoordinge der Aanmerkingen tegen dezelven. Ten vyfde, wat de kosten voor die aangeweezen hulpmiddelen beloopen. En laatſtelyk, welke de waarſchynelyke gevolgen zyn zullen, indien men om de verſchillende (dikwyls met elkander ſtrydende) belangens, der in deezen geinteresſeerde Districten uitſtelt, de voorgeſtelde middelen tot herſtel ten uitvoer te brengen.

Dit is de manier waarop dit Antwoord, met zeer veel moeite, niet minder kunde, en op de onderſcheide plaatzen zelve gedaan onderzoek, behandeld is; de zaak is van te grooten gewigt, dan dat wy een oogenblik kunnen twyffelen, dat niet alle, welke daar belang in ſtellen, deeze Verhandeling zelve leezen, en met ons den Geleerden Autheur, voor zynen aangewenden yver, om de, in meer dan een opzicht, vervallen ſtaat van ons Vaderland, van wezenlyk nut te zyn, hartelyk danken zullen.

Het Antwoord op de laatſte Vraag, door den in de geleerde Waereld overgenoeg met roem bekenden Hoogleeraar G. COOPMANS, handelende van *het Beſlag op de Tong*, heeft, tot Inleiding, een Betoog van de noodzaakelykheid, om, behalven op andere verſchynzelen, ook vooral by het onderzoeken en beöordeelen der Ziekten, op de Tong, en het geen men daaromtrent ontdekken kan, agt te geeven.

Digitized by Google

In het eerſte gedeelte word dan onderzogt, welke de oorzaaken zyn van het Beſlag op de Tong; na de gevoelens van zommige oude Geneeskundigen opgegeeven, en, daar het noodig was, tegengeſproken te hebben; gaat de Autheur over tot het naſpooren, hoe, en door welke redenen de Tong door Koortzen, en wel voornamelyk door heete Ziekten, haare natuurelyke vogtigheid verliest, en met verſchillend Beſlag bedekt word; ten dien einde eenige verſchynzels, aan de Koortzen eigen, onderzogt hebbende, word daaruit dit beſluit opgemaakt; dat de vermindering der wateragtige deelen en de verdikking der overige vloeiſtoffen, uit de aangehaalde oorzaaken voortgebragt wordende, volgens het gevoelen der oordeelkundigſte Mannen, de oorſprongen zyn, waaruit de droogheid van het Vel, die der Tong, gelyk ook deszelfs verſchillend Beſlag, behoort afgeleid te worden. Hierop volgt een onderzoek der redenen, hoe, en waarom de Tong beſtaat, door plaatzelyke ongeſteldheden en gebreken van den Mond: alsmede, hoe, en waarom de Tong dikwyls beſlaat door gemoedsaandoeningen en uit medegevoeligheid der Zenuwen van andere beledigde deelen; dan de verſcheidenheden die men in het Beſlag op de Tong waarneemt, waarby opgegeeven word; 1. de Verſcheidenheid van den bedorven of verbaſterden ſmaak, die veeltyds de Ziekten verzelt; 2. de afwykingen welke de Tong in haare kleur van de natuurlyke ondergaat; 3. de verſcheidene gedaanten onder welke zig het Beſlag op de Tong vertoont; 4. de veranderingen die de Tong zomwylen lydt in haare natuurlyke grootte; 5. de droogheid en ruwheid der Tong, ſtandvastige gezellinnen der menigvuldige toevallen in heete Ziekten; 6. de hieruit geboren wordende hardheid der Tong, en deszelfs, het zy natuurlyke het zy tegennatuurlyke, zagtheid; 7. de trilling, ſtuipachtige beweeging en lamheid der Tong; en, eindelyk, ten 8ſten, de graad van warmte der Tong. Wy kunnen den geleerden Autheur niet verder volgen, en het opgegeevene zal reeds genoeg zyn, om den practiſeerenden Geneesheer te doen zien, van hoe veel dienst deeze uitmuntende Verhandeling hem, zo in de behandeling, als ook in de voorſpelling der Ziekten, en de daarmede verzeld gaande toevallen, zyn kan.

De volgende Memorie, van den Heer VAN DER SANDE, en de Waarnecmingen van den Heer LEURS, *over de Eſterdragten in de lammigheid der onderſte Ledemaaten*, zyn voor den Artzenykundigen, den Geneés- en Heelmeester, aan-

Digitized by Google

aanmerkings- en der leezing overwaardig; terwyl de Heer NOZEMAN den liefhebberen der Natuurkennis een allernaangenaamst geſchenk maakt, met zyne geleerde en naauwkeurige Verhandeling, over *de Inlandſche Zoetwater-Spongie*, tot welker opheldering de bygevoegde Afbeelding niet weinig bydraagt.

Verhandeling van PETRUS CAMPER, *over het natuurlyk verſchil der Wezenstrekken in Menſchen van onderſcheiden Landaart en Ouderdom; over het ſchoon in Antyke Beelden en geſneedene Steenen. Gevolgd door een Voorſtel van eene nieuwe manier om Hoofden van allerleye Menſchen met zekerheid te Tekenen. Naa des Schryvers dood uitgegeeven door zynen Zoon* ADRIAAN GILLES CAMPER. *Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *In gr. 4to*, 130 *bladz.*

De geleerde CAMPER, van zyne jeugd af, eene byzondere neiging tot de Schilderkunst, en alle derzelver nabootzende deelen gehad hebbende, moest, natuurlykerwyze, meer dan een ander, zyne beſchouwingen laaten gaan, over de eigenaartige trekken van Menſchen en Dieren: zo dat tekenen en in klei bootzeeren, de uitſpanningen van zyne kinderlyke jaaren uitmaakten. Ouder geworden, trof hem de gedaante en kleur der Mooren aanmerkelyk; vooral het verſchil in de kleur en Wezenstrekken der Zwarten, die uit de Oostindiën of van Africa overkwamen.

Onder zyne oefeningen in het tekenen, naar de beste afgietzels der oude Grieksche Meesters, of naar de fraaye Beelden van MICHEL ANGE, van QUESNOI, en andere vermaarde Meesters van laatere tyden, ontdekte hy ras een zeer groot verſchil tuſſchen deeze, en onze, aangezichten; zonder door onderrichting gewaar te konnen worden, waarin dat zoo zigtbaar en treffend verſchil eigenlyk beſtond, 't welk hem intuſſchen veel beter beviel dan de gedaante-verbeeldingen van alle de Nederlandſche Meesters. Zestien jaaren bereikt hebbende, begon hy in Olieverf te ſchilderen, meestal naar hedendaagſche Nederlandſche Meesters, welkers ſmaak hem (als zynde reeds ingenomen met de verhevener zwier der Antyke Beelden) niet zeer beviel. Twee jaaren laater, liet zyn Meester, de Heer KAREL DE MOOR *de Jonge*, hem een fraai ſtuk van

Digitized by Google

VAN DER TEMPEL naaſchilderen, waarin een Moor voorkwam, die hem geheel niet beviel. Dit was (zo als 'er meer zyn,) een Zwarte door de verf, maar een Europeaan van gelaat. De Prentverbeeldingen van GUIDO RENI, van C. MARAT, van S. RICCI en van P. P. RUBBENS, met opmerking beſchouwende, vond hy, dat zy, in het afmaalen der Wyzen uit het Oosten, even als VAN DER TEMPEL, zwarte Menſchen, maar geene Mooren, geſchilderd hadden: de groote en beroemde Plaatſnyder CORN. VISSCHER, alleen, ſcheen de Natuur ſtipt gevolgd, en een Moor wel verbeeld te hebben.

De toeneemende jaaren verſchaften den Heere CAMPER grooter oplettenheid en inzigten, zo dat hy zich vervolgens verbeeldde, met een opſlag van het oog te kunnen zien, wat antyk was, en uit hunnen ſtyl de tydperken, waarin de byzondere Meesters geleefd hebben, te kunnen onderſcheiden. De meeste Prentverbeeldingen van de ſchoonſte gegraveerde ſteenen mishaagden hem, om dat 'er de Gotiſche ſmaak in uitblonk; en het gebrekkige in verſcheiden naarvolgingen van antyken ſtond hem niet minder tegen. —— De rede daarvan zal ras blyken. Hy had de Ovaalen, en de Driehoeken, op het voorbeeld van allen die over de beginzelen der Tekenkunst geſchreeven hebben, eerst leeren gebruiken; doch had by alle gelegenheden, het zy hy naar Pleisterbeelden, naar Schilderyen, of het Leven tekende, niet alleen eene moeijelykheid ondervonden, maar eene volſtrekte onmogelykheid, om 'er de Koppen *met eenig voordeel in te ſchikken*; ook waren hem de verdeelingen zeer tegengevallen. Hy beſchouwde dus ALBERT DURER, (ſchoon een zeer groot man, en nog grooter zynde, wanneer men zynen leeftyd in aanmerking neemt) als den grond gelegd hebbende tot dien kwaaden ſmaak, die naderhand geheel *Europa* bedorven heeft.

Door dikwyls de fraaiſte koppen der Antyken in klei naa te bootzeeren, leerde de Heer CAMPER al vroeg zien, dat ALB. DURER, met twee oogen tevens de voorwerpen betrachtende, dezelve allen te breed gemaakt had; als mede dat een ſchilder, zou hy ſlaagen, niet ſlechts veel tekenen, maar ook veel in klei bootzeren moest, om een waar en grondig denkbeeld te verkrygen, van de wezenlyke gedaanten der Voorwerpen, van welk een aart ze ook zouden mogen zyn. De kennis van den aart van zien, welke de ſtoffe zyner Inhuldigings-Verhandeling tot Doctor, A°. 1746 reeds uitmaakte, leide hem dan ook tot

de

Digitized by Google

de leerſtelling van het *Gedaanteſchoon*, volgens welke men de hoofden kleiner moet maaken, de ligchaamen teerer en ſchraaler, op dat de Beelden ryziger ſchynen; en de menſchen *niet* afbeelden *zoo als zy zyn*, maar *zoo als zy zich aan onze verbeelding* vertoonen.

De Heer CAMPER vervolgens, als Hoogleeraar in de Ontleedkunde te *Amſterdam*, het zamenſtel van het menſchelyk ligchaam, in het openbaar moetende toonen, en daar toe veele ligchaamen bezigende, zo ondervond hy uit de vergelyking van verſchillenden ouderdom, dat het ovaal niet geſchikt was, om, met eenige zekerheid en vlugheid, de wezenstrekken te ſchetzen. Hierom zaagde hy verſcheidene hoofden, in het midden, loodlynig door; zoo van Menſchen als van viervoetige Dieren; en nu verbeeldde hy zich duidelyk te zien, dat de holte, tot de hersſenen geſchikt, wel over het algemeen geregeld was; doch dat de plaatzinge van de opper- en onderkaak, het natuurlyk onderſcheid maakte van de verbaazende verſcheidenheid. Dit heeft de Autheur in de viervoetige Dieren, nederdaalende tot de Visſchen toe, verder uitgebreid, en tot eene afzonderlyke Verhandeling geſchikt.

Deeze zelfde beſchouwingen gaven den Hoogleeraar tevens veel doorzigt in het wezenlyk verſchil onzer troniën, van de kindsheid af, tot den hoogen ouderdom toe. Hy was en bleef, met dat al, verbaasd, hoe de Grieken, in de aêloude tyden, aan de zonderlinge en verhevene gedaante van hunne Beelden geraakt waren, daar hy nimmer een kop zag die 'er naar zweemde. Doch veelerleie Natiën, intusſchen, met meer opmerking gezien hebbende, verbeeldde hy zich, niet alleen in de vooruitplaatzing van het opperkaakenbeen, maar ook in de breedte der aanzigten, en in de vierkantheid van de onderkaak, een treffend verſchil beſpeurd te hebben, 't welk door de doodshoofden van een aanzienlyk aantal onderſcheidene Natiën, zedert verzameld, of elders naauwkeurig getekend, bewaarheid wierdt. Behalven de hoofden van ons en de nabuurige Landen, bewezen zulks de koppen van een jongen Angoleeſchen Neger; een van een bejaarden; den kop van eene Hottentottin; van een Madagascarſchen Jongeling; van een Mongoller; van een Chinees; van een Man van Celebes; van een Calmuk, en van een Otaheiter, door Kapitein KING, den Reisgenoot van COOK, medegebragt, en in Engeland overleden.

Zo dra de Hoogleeraar by den Negerkop dien van den

Digitized by Google

Calmuk verkreeg, deeze beide vergeleek met een Europeaanſchen, en 'er een Aapenkop nevens plaatſte, zag hy, dat zekere lyn, langs het voorhoofd en den bovenlip gehaald, dit verſchil in de wezens dier Natiën aantoonde, en de overeenkomst van den Neger met den Aap duidelyk maakte. Eenigen dezer troniën, op eene horizontaale lyn ſchetzende, trok hy 'er de wezenslynen by, met de verſchillende hoeken. Zo dra hy de wezenslyn voorover liet vallen, verkreeg hy een Antyksch wezen; agterover een Neger, nog meer hellende, gaf de lyn een Aap, een Hond, een Snip. En dit waren de eerſte grondbeginzelen van dit gebouw.

Amſterdam verſchafte den Hoogleeraar, bovendien, eene ruime gelegenheid om hoofden en andere gebeenten te verzamelen; van Menſchen op allerleie jaaren geſtorven, van misdragten af, tot den hoogst mogelyken ouderdom toe. De vergelyking van alle deeze met elkander deeden zyne gedachten vallen op het natuurlyk verſchil, door de trapsgewyze aangroeijing der deelen in de Jeugd, en afneeming in den ouderdom veroorzaakt, en op de zekerſte wyze om het onderſcheid der jaaren af te beelden. Dit wierdt de tweede verdieping van dat zelfde gebouw, waarby hy, ten derde, een nader onderzoek voegde, van de Lyn, welke de Oude Meesters in hunne beste werken gekozen hadden. Eindelyk het nut der Ovaalen en Driehoeken, als een zekeren weg geevende tot het aftekenen van Menſchenhoofden, naauwkeurig onderzoekende, vondt hy uit de beſchouwing en vergelyking der doorgezaagde hersſenholten met de kaaken, eene eenvoudige en nieuwe manier, om, met meerder zekerheid, alle zodanige Menſchenhoofden en Beestenkoppen te ſchetzen, als men verkiezen zoude.

Zoo veele poogingen deedt de Hoogleeraar CAMPER, om de zekerheid zyner ontdekte leerwyze te toetzen. Zeldzaam, of genoegzaam nooit, liefhebbers van de Tekenkunst ontmoetende, en vooral niet van beſpiegelingen van dien aart, verwaarloosde hy alle deeze waarneemingen, tot in den jaare 1767, wanneer de Graaf van *Rhoon*, verwonderd dat CAMPER de oorſprongelyke van de nagebootſte *Intaglios* en *Caméos*, en de Griekſche van de Romeinſche kunſtenaars, zo juist wist te onderſcheiden, hem naar den grond zyner kennisſe in deezen vroeg, en hem vervolgens raadde en verzogt, zyne gedachten en waarneemingen verder in orde te willen brengen, en uit te werken,

Digitized by Google

ken; om 'er grooter nut van te hebben. Het welk dan ook in de jaaren 1767 en 1768 geſchiedde: kunnende men ligtelyk nagaan, hoe veel moeite het te rug roepen van vervloogen denkbeelden, en het op nieuw natekenen en vergelyken van de natuur met het nagebootſte, dit aan den Hoogleeraar, op *klein Lankum*, gekost heeft.

Natuurlyk, en op eene redelyke wyze, ingenomen met zyne ontdekkingen, gaf de Autheur 'er, aan verſcheidene Liefhebbers der Schilderkunst, een betoog van. De nuttigheid die men 'er in voorzag, deedt de Heeren Directeuren van de Teken-Academie te *Amſterdam*, by den Hoogleeraar aanhouden, om 'er, in derzelver Zaal, eene openbaare Redevoering over te houden. Dit geſchiedde, en de Redenaar hield de vergaderde Leden, twee dagen, namelyk den 1ſten en 8ſten Aug. 1770, 'er een uur zodanig mede bezig, dat de toenmaalige Opperdirecteur en Beſchermer, de Amſterdamſche Burgemeester W. HUYGHENS, benevens alle de andere Directeuren dier beroemde Academie, goedvonden, zyn Hooggeleerden, naderhand, tot dankerkentenis voor het nut zyner Lesſen, een gouden Penning ten geſchenke te zenden. Wordende 'er eene korte, doch zeer wel begreepen ſchets van deeze twee Lesſen, door den beroemden Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, in de *Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. 2de St. p. 386 —, medegedeeld: welke ſchets het verlangen naar deeze uitgaave telkens grooter maakte.

Zestien jaaren verliepen, zonder dat de Hoogleeraar gelegenheid tot de uitgaave deezer Lesſen zelve konde vinden. Zyne veelvuldige bezigheden beletten hem, om dezelve nog eens bedaard over te zien. De uitbreiding van eenige, de verkorting van andere, Hoofdſtukken; de moeilykheid om een kundig, en tevens kunſtig Plaatſnyder te verkrygen, waren zoo veele hinderpaalen, om de uitvoering tegen te houden. Eindelyk liet zich de beroemde R. VINKELES overhaalen, om de Plaaten te ſnyden, die, ſchoon door veele bezigheden belemmerd, daarin aan zyne belofte voldaan, en de verwagting der Liefhebberen geenszins te leur geſteld heeft.

Daar de wel uitgewerkte Schets van deeze Verhandeling, reeds in het *Mengelwerk* onzer *Letteroefeningen*, op vooren gemelde plaatze kan nagezien worden; en 'er, wegens de twaalf bygevoegde Plaaten, niet dan gebreklyk eenig nader verſlag van dit Werk gegeeven kan worden, hebben wy ons voornamenlyk bepaald tot de Voorrede van den Heere

CAM-

Digitized by Google

CAMPER; en daar zo veel uit overgenomen, als wy meenden het meest aanmerkelyk voor onze Leezers te zyn. De volgende ſchets zal nog tot na[illegible]e handleiding dienen. De Hoogleeraar heeft het geheele Werk, in vier byzondere Deelen gedeeld. Het *Eerſte Deel* bevat zes Hoofdſtukken, gaande: I. *Over het eigenaartig verſchil in de wezenstrekken der voornaamſte Volken van den Aardbodem.* II. *Over de oorzaaken van de verſchillende gedaantens der Menſchenhoofden en Wezens, volgens de Oude en Hedendaagſche Schryvers.* III. *Natuurkundige aanmerkingen over het verſchil der wezens van ter zyde, in Aapen, Orangs, en Negers, en andere Volken tot aan de Antyken.* IV. *Aanmerkingen over het verſchil van de wezenslyn, en de veranderingen die 'er noodwendig uit voortvloeien.* V. *Natuurkundige beſpiegelingen over het verſchil der wezenstrekken van vooren te zien.* VI. *Natuurkundige uitlegging van alle de verſchillende trekken in de wezens van onderſcheidene Volkeren.* In het *Tweede Deel*, heeft men vier Hoofdſtukken, gaande I. *Over de gedaanten van Kinderhoofden, gezien van ter zyde.* II. *Over de gedaante van het hoofd eens bejaarden.* III. *De gedaante van ſtok-ouden.* En IV. *Gedaante van Kinderhoofden van vooren.* Het *Derde Deel* behelst drie Hoofdſtukken, als I. *Over het Schoone, en inzonderheid der Wezens.* II. *Over de Proportien der Hoofden van ons en andere Natiën. Vergelyk met de Antyken van ter zyde.* En III. *Hoe de Proportien van het hoofd gevonden moeten worden.* Terwyl het *vierde*, of laatſte, Deel mede ſlechts drie Hoofdſtukken bevat; gaande het 1ſte, *over het Ovaal of Eirond*; het 2de, *over den Driehoek, als een middel om eene tronie op zyde te tekenen*; en het 3de, *over eene nieuwe manier om hoofden te tekenen.* Wy deelen enkel de twee eerſte §§. van het *eerſte Hoofdſtuk* des *eerſten Deels*, tot Proeve mede, om daar uit op te merken, op welk eene wyze de Hoogleeraar CAMPER zyn aanmerkelyken weg begint.

„ §. 1. Wanneer, in eene groote Koopſtad, als *Amſterdam*, de Volken van byna alle Waereldeelen op eene openbaare verzamelplaats verſchynen, konnen wy met een enkel opſlag van het oog, niet alleen de Zwarten van de Blanken, maar onder de Blanken, Jooden van Christenen, Spanjaarden van Franſchen, van Duitſchers, en wederom deeze van Engelſchen, onderſcheiden. Het is zelfs mogelyk, de inboorlingen van het Zuidergedeelte, van die uit het Noorderlyk gedeelte van Frankryk te onderkennen;

wan-

wanneer zy niet te veel door onderlinge huwelyken vermengd zyn. Een Schot laat zich van een Engelschman, en deeze van een Yrlander, onderſcheiden. In de Steden van Holland, ziet men geene Nationaale wezenstrekken meer; de Eilanders houden nog hunne oorſprongelyke wezens. In Friesland hebben de inwooners van *Hindelopen*, *Molkwerum* en *Koudum*, nog hun ſmal wezen en lange onderkaak; terwyl die van het *Bildt*, door kort- en gedrongenheid, van hunne digtſte nabuuren, die op het Oude Land woonen, zeer zigtbaar onderſcheiden zyn.

„ Ieder Landaart heeft derhalven iets byzonders, 't welk ſtandvastig blyft voortduuren, tot dat, door eene toevallige vermenging van verſcheide Volken ondereen, dit kenmerk twyfelachtig, of wel geheel vernietigd, wordt. Oorlogen, Volksverhuizingen, Koophandel, Schipbreuk en Zeevaart, hebben de bewooners der wyduitgeſtrekte aarde zodanig ondereen gemengd, dat men thans niet dan in het midden van zommige Landen, die voor vreemdelingen ontoegangelyk, of van den weg af geweest zyn; de waare, de oorſprongelyke en eigenaartige gedaantens ontmoet, welke de inboorlingen op eene kennelyke wyze van hunne naabuuren onderſcheiden. Gelyk nu de Landen, meestal aan een verbonden, of de Eilanden van het vaste land niet verre af gelegen zyn, zoo vindt men meestal eene trapswyze verandering, welke niet dan op groote afſtanden zich kenbaar onderſcheidt.

„ §. 2. De Volken worden van de meesten gedeeld, gelyk de groote vaste Landen der aarde, in Europeaanen, Afrikaanen, Aſiatiſche en Amerikaanen. De bewooners van deeze vier voornaame Waereldeelen, waar by men die der Zuidelyke Eilanden, Nieuw-Holland en Nieuw-Zeeland, een vyfde Waereldeel genoegzaam uitmaakende, kan betrekken, heeft men als nog nimmer door ſtandvaste en kenbaare trekken alleen, dat is, op zich zelven, konnen afbeelden, zonder 'er eenige voortbrengzels, aan iedet Land eigen, by te voegen, of eenige zonderlinge vercierzels, kleeding, gewoontens en diergelyke. Aſia wordt van Europa door kleur en kleeding, Afrika van Amerika als genoegzaam eenkleurig, met een Crocodil, Elephant, met Tabak, Velïnſnydingen, of *Tatouëring* en Vederen, onderſcheiden.

„ Het is onderwylen zeker, dat de bewooners van het Noordelykſte gedeelte van Europa, als de Laplanders, meer getaand zyn dan de Javaanen; dat verſcheidene Perſiaa-

ſiaanen en Mongollers niet meer gekleurd zyn dan de Spanjaarden; jaa, dat de Kaffers, ſchoon in Afrika woonende, merkelyk verſchillen van de Angoleezen en Nubiërs, enz.

„ De Amerikaanen ſchynen gedeeltelyk uit het Noorden van Aſia afkomſtig, ten minſten is dit thans vry zeker, uit de overeenkomst hunner gedaante, levenswyze, zeden, Godsdienst, enz. De veelvuldige Reizen, door de Ruſſen, langs Siberie, Kamtſchatka, over de St. Andries, Aleuthiſiſche en Vosſchen Eilanden, naar Amerika gedaan, en de merkwaardige Reizen van den grooten Zee- en Landontdekker COOK, hebben dit ten vollen bevestigd.

„ De fraaije Kaart, welke in het laatſte werk van den ontydig geſneuvelden COOK gevonden wordt, de Noord-Oostzyde van Aſia, en de Noord-Westzyde van Amerika, met de tusſchen liggende Eilanden afbeeldende, bewyst de mogelykheid ten vollen, als mede, dat de Laplanders, de Samojeden, de Siberiten, Kamtſchatkalers en Wilden van Aſia, mede langs dien weg naar Amerika geraakt zyn."

Daar de Hoogleeraar CAMPER, ook in deezen, een geheel nieuwen en byzonderen weg voor zich verkozen heeft, laat het zich ligtelyk aanzien, dat alle Tekenaars niet aanſtonds zullen beſluiten, om zyne ontdekkingen als juist te omhelzen, en aan te neemen. Intusſchen gelooven wy, dat hy die de Leerſtelling van den Hoogleeraar, met eenig vooruitzicht van overwinning, tracht te beſtryden, vooraf ook denzelfden weg zal moeten inſlaan; en zich geenszins moet laaten vasthouden, door vooroordeelen of oude leeringen, die niet zelden den onderzoeker, als zo veele dwaallichten, van het rechte ſpoor afleiden, en hem daar, waar hy dubbel zien moest, verblinden.

Schatkamer van Kunst en Smaak, of Verzameling van Verhandelingen en Stukken, de Wysbegeerte, Letter-, Taal-, Oudheid- en Dichtkunde betreffende. Eerſte Deel, N°. 1. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1791. *In gr. octavo.* 170 *bladz.*

Deeze *Schatkamer*, die in een zelfden ſmaak ingericht, zo niet een vervolg is, op het *Taal-*, *Dicht- en Letterkundig Kabinet* en *Magazyn* van den Heere BRENDER à BRANDIS, wordt mede voor alle beminnaars der Wysgeerte, Taal-, Dicht-, Letter- en Oudheidkunde opengeſteld,

Digitized by Google

ſtelâ, om door hunne Bydragen dezelve meer en meer te volmaaken. De Verzamelaars verzoeken dezelven van den ervaaren Kunstkenner, en den jongen Dichter, —— den diepdenkenden Wysgeer, en hem, die, tot eigen oefening, eenvoudige, maar leerzaame, beſpiegelingen, over de groote werken Gods ontwerpt. Zelfs van Taal-, Dicht-, Oudheid- of Letterkundige Genootſchappen, welke Verhandelingen of Dichtſtukken bezitten, die zy niet wel in hunne uit te geevene bundels of Mengelingen kunnen plaatzen, en die ze echter gaarne gedrukt zouden zien; zullende de toezending van Stukken, in alle gevallen, aangenaam zyn, mits die Stukken den Godsdienst, het Staatswezen, of zommige byzondere Perſoonen, niet beleedigen, en *geaddresſeerd* worden aan de *Uitgeevers*, en verder aan de *Verzamelaars*. Deeze onderneeming gelukkende, zullen dezelve alle drie Maanden een Stukjen, aan dit gelyk, uitgeeven; terwyl *drie dusdanige Stukjens* een *deel*, en *zes zulke deelen* het geheele Werk, onder den opgegeevenen tytel, zullen uitmaaken. —— Ziet daar het doel, en tevens het ontwerp van deezen *Schatkamer*.

Dit eerſte N°. dat men als eene Proeve van de volgende kan aanmerken, is zodanig, dat de Verzamelaars alle aanmoediging en onderſteuning, op deezen hunnen langen en dikmaals moeilyken weg, verdienen. Naa een kort *Voorbericht*, van het welke wy de hoofdzaak reeds opgegeeven hebben, volgt eene zeer goede *Verhandeling over de Beginzelen der Æsthetiek*, hebbende alleen ten doel, het naarſpeuren van den eerſten grondſteun der beginzelen der Kunſten. Hier op volgt een doorwerkt Onderzoek, *over het geſlacht van 't woord Dood*, door den Heer J. CLARISSE, *S. S. Theol. Stud.* De Schryver heeft alles aangewend om te bewyzen, dat het woord *Dood* (*Mors*) het vrouwelyk geſlacht vereischt, en (dat verder gaat!) zelfs in de Beeldenſpraak en Perſoonsverbeelding dus moet gebruikt worden. Zyne aanmerkingen zyn hier en daar van gewigt, en beſtryden het gevoelen van twee onzer grootſte Taalkenners, namelyk, de Heeren HUIDECOPER en KLUIT; welke laatſte echter (onzes inziens) niet zo ſtellig ſpreekt, als de Heer CLARISSE wil. Zonder het geſchil op te willen warmen, het welk tusſchen de Heeren LESSING en KLOS, in Duitschland, heeft plaats gehad, over de gedaante welke de Ouden aan den Dood gegeeven hebben; gelooven wy toch met den Hoogleeraar KLUIT, dat de Dood en de Beeldenſpraak een Man is. Wy zouden dus liefst overhellen, om

Digitized by Google

om alles, wat niet uit het Spraakgebruik opgehelderd kan worden, door de Beeldſpraakkunde toe te lichten, en wel om de volgende reden. Alle onbeſchaafde Natiën, welke, als natuurlyke Wilden, eerst begonden te ſpreeken, zagen alle voorwerpen die hen omringden, ten minſten een geruimen tyd, als bezielde zelfſtandigheden aan. Hunne eerſte Taalkenners geen doorzicht genoeg hebbende, om het verſtandigst ontwerp, ter regeling der woorden te kiezen, bleeven dikmaals by de allerzinnelykſte merktekenen ſtaan, welke hen dan ook aan die geſlachten deeden denken, welke zy aan zich zelven, en aan de Dieren, dagelyksch konden opmerken. De Aandoeningen, welke zy by deeze beſchouwingen ten richtſnoer koozen, kan men door eenige naavorſching gewaar worden. Alles wat een denkbeeld van Levendigheid, Werkzaamheid, Sterkte, Grootheid, en ook wel van Vreeze en Verſchrikking in zich bevatte, wierdt *Mannelyk*; daartegen, alles wat men als aandoenlyk, zagt, lydzaam, aangenaam en bevallig, beſchouwde, wierdt *Vrouwelyk*. En dat geen, over het welk het gevoel niet konde beſlisſchen, of waar van het denkbeeld zo duister was, dat geene der voorgaande aandoeningen een overwigt verkreeg, wierdt *Onzydig* geheeten. Ziet daar eene opmerking, die men *in de* meeste taalen, ſchoon niet in alle even veel, bewaarheid zal vinden.

Dat nu de Dood, als een Koning der Verſchrikkinge, en in veele gevallen door de Dichters als een mannelyk perſoonaadje, gebezigd wordt, zal men zo min kunnen ontkennen, als dat men uit de voorgaande rangſchikking niet zou moeten opmaaken, dat hy, ook als Woord beſchouwd, onder de *mannelyke* begrippen moet geplaatst worden. De Heer CLARISSE ſchynt deeze opmerking ook op eenige plaatzen te begunſtigen, voornamenlyk in de volgende woorden, die echter, wel ontleed zynde, zyn gevoelen tegenſpreeken. „ Ik kan niet voorby gaan, (zegt hy, „ *bladz.* 59 en 60) op te merken, dat de *dood* eene *pri-* „ *vatie* is; zy is een gemis van het leven." —— [En *bladz.* 66, wil hy den Dood geenszins als een *lyk* aangezien hebben!] —— Hy vervolgt: „ nu ſchynt eene *pri-* „ *vatie*, uit haaren aart, de zwakkere ſexe te eiſchen. „ Ook zyn, zo niet alle, ten minſten de meeste, woor- „ den, in onze taal dus geregeld. —— Vergelyk, by „ voorb., de woorden *blindheid*, *zwakheid* en *zwakte*; „ *ziekte*, *duisternis*, *ſchaduwe*, enz." — Wy, voor ons,

zou-

zouden den Dood, denkbeeldig beſchouwd, geenzins als een gemis van het leven aanmerken, maar als anderen het leven doende miſſen; en op deezen grond behoort de Dood niet tot de zwakkere Sexe, of het *vrouwelyk*, maar tot het ſterker en overwinnende, dat is, tot het *mannelyk* geſlachte.

Wy erkennen gaerne, dat een onderzoek naar de geſlachten onzer woorden een der moeilykſte en wisſelvalligſte oefeningen in onze Taalkunde is: voornamenlyk, om dat het Spraakgebruik der byzondere tyden en plaatzen dikmaals meer verwart dan verlicht. De Franſchen twisten by elke Comeet die verſchynt, of zy *le Comete*, of *la Comete*, moeten zeggen. Zy die dit woord voor mannelyk houden, beroepen zich op het Latyn, in welke taal, *Cometa*, een *Masculinum* is: daar anderen, die het voor vrouwelyk aanzien, eene menigte oude Franſche Boeken aanvoeren, in welken dit woord *feminin* gebruikt wordt. Wie van deeze beide partyen heeft in deezen gelyk? Wy zouden het zekerlyk met de laatſte houden, eensdeels, om dat een Taal uit zyn eigen, en geenzins uit een vreemde, taal moet opgehelderd worden, wanneer 'er in de oude ſchriften bewyzen van zyn. Anderdeels, om dat de Franſchen eigenlyk de eerſte Waarneemers van verſcheiden Cometen geweest zyn, en dus wel eenig voorrecht, ten opzichte van derzelver geſlachtplaatzing, mogen genieten.

Nadien het in de meeste Taalen vooräl op het duister gevoel van de eerſte Woordſcheppers aankwam, tot welk geſlachte men de woorden moest rekenen; zo is de verſchillende aandoening, of de verſcheidenheid van dat gevoel, waarſchynlyk ook de oorzaak geweest, dat het geſlacht der Zelfſtandige Naamwoorden, in alle Spraaken geheel willekeurig, en onderſcheiden met die van andere Spraaken is; en derhalven meer door oefening, dan door algemeene Regelen, bepaald moet worden. Dit is de algemeene grond van het Spraakgebruik, op welken de Taalkenner zyn gebouw moet oprichten. Dit bewyst dat de Noodzaakelykheid, eerder dan de Kunst, de Spraake heeft ingevoerd: doch het bewyst tevens dat de kunst aan het gebruik verknogt, en 'er mede opgegroeid is. Alle Regels welken in Boeken voorkomen, die over eene kunst geſchreven zyn, wierden uit de beoefening der reeds ingevoerde kunst opgemaakt, en geenzins de kunst uit de Boeken. Men had al verſcheidene Eeuwen voornaame Paleizen en Tempels gehad, wan-

Digitized by Google

neer VITRUVIUS 'er de kunst van Bouwen toe voorſchreef: maar met wie ging hy daar over te raade? Zekerlyk met de Bouwlieden van zynen tyd; met de reeds in wezen zynde Kunſtſtukken, en denkelyk ook met de ſchriften van vroegere Schryvers, welken niet ter onzer kennisſe gekomen zyn.

Ziet daar de grond van het Spraakgebruik, wordende veel verſterkt door het Voorbeeld van ARISTOTELES. Het Werk over de Dichtkunde, door deezen Wysgeer opgeſteld, bevatte wezenlyk niet anders dan eene verzameling van Waarneemingen; welken uit de Kunstoefeningen van HOMERUS, en de Treurſpeldichters, overgenomen waren. ARISTOTELES leerde waarſchynlyk, in zyn tyd, aan de Griekſche Dichters geen nieuws, want hy putte enkel uit hun *algemeen kunstgebruik*; maar hy leerde hen Wysgeerige grondbeginſelen, op welken hy hunne kunst bouwde, en deeze waren het, welke, nieuw voor zyne tydgenooten zynde, ook de bewondering der laatere Eeuwen geworden zyn. En even als ARISTOTELES de Dichtkunſtige, en VITRUVIUS de bouwkunſtige, voortbrengſelen raadpleegden, even zo moet de vlytige Taalonderzoeker, ook het algemeen gebruik der Nederduitſche Spraake beöefenen.

Waarheid is het, dat men in het algemeen Spraakgebruik misſlagen kan ontdekken, welken met de eens aangenomen Regels niet overeen gebragt kunnen worden. Dat men nog heden, allerwegen, tegen den aart der taale aan, onze Knechten en Meiden *Bedienden* hoort noemen, daar zy eigenlyk de *dienende*, en wy, die zy dienst doen, de wezenlyke *Bedienden* zyn. Maar het is tevens waarheid, dat meest alle de Regels der Spraakkunde; de zin in welken ieder woord genomen wordt; de wending die men aan elke redeneering geeft; ja de geheele kunst van ſpreeken; van dat zelfde Spraakgebruik oorſpronglyk, en 'er van afgeleid of aan ontleend zyn. ——

Het derde Stuk, in deezen *Schatkamer* voorkomende, is eene Redevoering van den Heere S. DE VISSER, behelzende het *Nut van wel ingerichte Genootſchappen*; voorgeleezen op eene algemeene Vergadering van een Taal- en Dichtlievend Genootſchap. De Leezer heeft minder reden om vergenoegd te zyn, dan de Toehoorders of Leden van dat Genootſchap, daar de Opſteller hen maar een zeer middenmatig en oppervlakkig ſtuk over deeze ſtoffe geleverd heeft. De noodzaakelykheid, om eens anders plaats te vervullen, mogt by de Leden het gebrekkige doen verſchoonen; by

de

Digitized by Google

de Leezers toch heerschte deeze noodzaakelykheid niet: en dus had men dit ſtuk ligtelyk te rug kunnen houden; ten ware men hen uit de volgende periode, mede als Leden van dat zelfde Genootſchap aanmerkte. —— „ De „ bewooners van den wydzwaaienden en kouden *Satur-* „ *nus*, en die wezens, welke hun aanzyn op het verst „ afgelegen Zonnenſtelzel ontvangen hebben, ſtaan met „ ons, bewooners van deezen aardbol, in betrekking; zyn „ Leden van dat Genootſchap, waar toe wy ook behoo- „ ren." —— De daarop volgende ſtukken zyn, de *Cantate*; de *Slegte Weg*, naar het Hoogduitsch uit de *Amalthea*; de *Onſterfelyke Jood*, naar SCHUBART; *Lierzang aan myn Vaderland, en aan Fillis*, door H. F. HELMICKE; *op den eerſten dag van 't jaar*, door PETRONELLA MOENS; de *Zagtmoedige* en *Adam na zyn val*, door J. DE WAAL, en eindelyk de *Lentemorgen*, door J. A. S. HOEKSTRA.

Voor beminnaars van Sprookjes, in een' brommenden ſtyl voorgedragen, moge de vertelling van SCHUBART, wegens den zo genaamden *Joodſchen Wandelaar*, iets bevalligs hebben, wy voor ons vinden het 'er niet in. —— „ AHASVER trad uit een duister hol van den berg *Karmel*. „ Hy ſchudde het ſtof uit zynen baard; —— hy nam „ een der opeengehoopte Bekkeneelen, en wierp het van „ *Karmel* af, zoo dat het weêr opſtuitte, weergalmde, „ en vaneen ſpleet, dat was myn Vader:" brulde AHASVER! —— „ Nog een Bekkeneel! ha! nog zeven Bekke- „ neelen bolderden van rots op rots naar beneden! „ En „ die —— En die" met een ſtaarend oog ſtaat de Jood onbeweeglyk. „ En die —— En die —— zyn myne Vroomen" —— „ Ha! geſtadig rolden 'er Bekkeneelen" Die en die, brulde AHASVER —— „ zyn myne Kinde- „ ren —— Ha! zy *konden* ſterven! —— Maar ik, ver- „ worpene: —— ik *kan* niet ſterven. —— Ha! het ys- „ ſelykst vonnis hangt ſchrikbrullend over my heen." —— Welk een ysſelyk verhaal! enkel hooge kerktoorens, zonder een enkel burger woonhuis tusſchen beiden!

In de *Lierzang aan het Vaderland*, blinkt veel dichterlyk genie, maar te gelyk ook wild vuur, uit, dat by de ontleeding geheel geen warmte meer kan geeven. By voorbeeld:

Nu eindlyk ziet Gods alziend oog
Van 's hemels omgemeten boog

Digitized by Google

't Beſtemde tydſtip langs den baan der Eeuwen rollen.
Zyn ſtem daalt naar beneen
Langs duizend Waereldbollen
Op donders heen.

Zy ſpreekt — verzonke woesteny
Rys uit uw niet — word groot — en vry.
„ Dat aller Volkren trots, met ſiddering bewondert
„ Voor u ter aarde ſtort,"
Pas is 't bevel gedondert
Of — Bato word.

Moesten 'er zo veele omſtandigheden plaats hebben, moest het bevel van God, zo vreeslyk uitgedonderd worden, toen BATO gebóren werdt? BATO, een Man, die veelen twyffelen, of hy immer beſtaan hebbe; ten minſten, of hy den Leidsman der Hollanderen ooit geweest is. Dan, wy herhaalen het nogmaals, dat wy tevens veel dichterlyk genie in deezen Dichter ontdekt hebben: zo dat hy, met de overige Bydragers van deezen *Schatkamer*, alle aanmoediging verdiene.

Over de Verkeering met Menſchen, door den Vryheer van KNIGGE. *Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Amſterdam by* J. Allart, 1789. *Behalven het Voorwerk*, 569 *bladz. In gr.* octavo.

Nademaal de gezelligheid den mensch natuurlyk eigen is, en 'er uit de verkeering met Menſchen veele voordeelen, en voor zich zelven en den Evennaasten, onderling te trekken zyn, zo mag men de beſpiegeling van dit onderwerp te regt voor gewigtig houden. Te meer daar 't zekerlyk niet onverſchillig zy, hoe men deezen gezelligen trek involgen, en hoe men zich in die verkeering gedraage, om zelf die voordeelen te erlangen, of ze anderen deelagtig te maaken. Ieder, die maar eenige ondervinding van de waereld heeft, en zyn eigen gedrag ooit opmerkzaam gade ſloeg, heeft zekerlyk zich zelven en anderen, ook in dit opzigt, meermaals op misſlagen betrapt, die vroeger of laater nadeelige gevolgen hadden; welken hy door eene verſtandiger verkeering zou hebben kunnen voorkomen, en waar uit hy in tegendeel heilzaame gevolgen zou hebben zien voortvloeien. —— Ter bevorderinge nu van dit laatſte, door de regtmaatige beſtiering der gezelligheid, verſtrekt dit Geſchrift van den Vryheer *van Knigge* ter geſchikter handleidinge. Na eenige voorafgaande aanmerkingen over dit onderwerp, doorloopt hy, ſtukswyze, de verſchillende ſoorten van verkeering met men-

Digitized by Google

menſchen van onderſcheiden rang, beroep, en andere omſtandigheden, waarin ze ons voorkomen; mitsgaders ten opzigte van de verſchillende betrekkingen, waarin we geplaatst zyn; neemende ieder onderwerp, daar toe behoorende, afzonderlyk in overweeging. Zyn Ed. ontvouwt dit alles op welgewikte Zedekundige grondbeginſelen, waardoor hy ons niet alleen regelen van gedrag aan de hand geeft, en toont hoe dezelven ten meesten nutte uitgeoefend kunnen worden, maar te gelyk ons derzelver regtmaatigheid op het duidelykst onder 't oog brengt. En ten laatſte liegt hy hieraan nog eenige algemeene voorſchriften, die niet wel onder byzondere hoofdonderwerpen gebragt konden worden; waarop hy dit zyn Boek, met eenige beknopte onderrigtingen nopens deszelfs bedoelde en 't gehoopte nut, beſluit.

Aan 't hoofd van dit Geſchrift, (welks leezing menſchen van allerleien ſtand aangepreezen mag worden, vermits 'er naauwlyks eene betrekking, waarin menſchen van onderſcheiden omſtandigheden, met opzigt tot de ſamenleeving, kunnen voorkomen, bedagt kan worden, voor welke hier geen leerzaame leſſen te vinden zyn,) heeft men geplaatst eene Verhandeling van een Amſterdamsch Burger, *over den tegenwoordigen toeſtand der ſamenleeving in onze Republiek, en de middelen tot verbetering.* 'Er zyn, gelyk in 't ſlot deezer Verhandelinge getoond wordt, voldoende reden, om dit Stuk te gelyk met het Werk van den Vryheer *Knigge* gemeen te maaken, en deszelfs uitvoering vordert eenigzins een beknopt gewag van den inhoud.

In de eerſte plaatze worden ons hier medegedeeld, eenige opmerkingen over de Samenleeving in het algemeen, en die *gewoone* gebreken, welken wy met andere Volken min of meer gelyk hebben. Na dit algemeene komt de Schryver tot een meer byzonder onderzoek van den *buitengewoonen* zo deerlyken toeſtand der tegenwoordige ſamenleevinge in onze Republiek. Om dit onderwerp te duidelyker voor te draagen, legt hy zich toe op eene navorſching van het deswegens voorgevallene, zedert het jaar 1772, omtrent welken tyd de OECONOMIEKUNDE eene verbetering der ſamenleevinge te wege bragt, tot op den tegenwoordigen tyd. Hy verdeelt deeze zyne navorſching in zes tydvakken, en doet ons in dezelven het volgende opmerken.

„ 1. Hoe omtrent 1772. een ſtille, regelmaatige Voortgang in de Verbetering der ſamenleving hier te Lande ontſtond.

„ 2. Hoe in de jaaren 1778. en 1779. eene buitengewoone en overyilde VERHAASTING daar bijkwam.

„ 3. Hoe tevens, door die overyilde Verhaasting, de gelukkig begonnen grondelyke Verbetering meer en meer wierd geſtaakt, of van OORZAAKEN, van ONDERWERPEN, en dus geheel van Gedaante veranderde.

„ 4. Hoe vervolgens, onder de volſlagene ſcheuring der Natie, vooral in 1785. en 1786, bij elke der zoo ongelukkig ver-

Digitized by Google

wijderde Partijen, de Oorzaaken van het bederf der ſamenleving hand over hand in kragt en getal zijn toegenomen.

„ 5. Hoe in het zeer bijzonder Tijdvak tuſſchen het vertrek van den Graaf van GÖRTZ, uit den Haag naar Nijmegen, en de Omwending, alle die Oorzaaken en Uitwerkſels van weêrskanten zodanig geſterkt en opgeſtapeld zijn, dat noodwendig een plotslijke algemeene Ramp in de ſamenleving nog verder heeft moeten ontſtaan, zo dra één van beide Partijen de volſlagene bovenhand kreeg.

„ 6. En eindelijk, HOE en WAAROM die plotslijke Ramp, welke nog tot heden voortduurt, bij de beide Partijen ongelukkig plaats heeft, en hoe moeilijk eene DERDE ſoort van Ingezetenen zich midden in die omſtandigheden bevindt."

By de overweeging van dit alles komt verder eene beknopte aanwyzing van alle de *Revolutien*, die in onze Republiek ſedert 1581 hebben plaats gehad; uit welker beſchouwing blykt, dat by geene derzelver de ſamenleeving zo deerlyk geſteld is geweest als *nu*. En hier op verlediget zich de Autheur, tot het aan de hand geeven van *Middelen* tot verbetering der Samenleeving in deeze omſtandigheden. Dan vooraf legt hy twee Waarheden ten grondſlage.

„ 1. Dat de wederzijdſche beledigingen en vijandlijkheden, geduurende den veelvuldigen Staatstwiſt, meest allen voortgevloeid zijn uit redenen, oorzaaken of aanleidingen, welke, *deels*, uit hoofde van de verſtandelijke en zedelijke *geſteldheid* der Menſchen in ons Land, *deels*, uit hoofde van andere onvermijdelijke Omſtandigheden, meestal niet te verhoeden waren.

„ 2. Dat in beide Partijen geen voordeel of gewin te behaalen is, door wederzijds elkanderen kwaad te doen, of elkanderen vijandig en afkeerig te behandelen."

Na de ontvouwing deezer twee Waarheden, wyst hy onderſcheidenlyk aan, eerst, welke Middelen, door beide Partyen wederzyds, ten aanzien van elkander, aangewend behoorden te worden; en vervolgens welke Middelen elke Party, in de haare, ter bevorderinge eener verbeterde ſamenleeving, werkſtellig behoorde te maaken; waartoe veel menschkunde, beleid en behendigheid, in de voornaamſte leden der partyen, vereischt wordt. — Eindelyk neemt de Autheur nog in overweeging, „ of 'er geen „ weg of middel zij', om het verſchil van Staatsbegrippen zel„ven, en aldus de verdeeling der Natie in twee Partijen, of „ Politieke Gezindheden, te verminderen of te doen verdwij„ nen?" —— Het komt hem voor, dat 'er, beſchouwender wyze, nog al het een en 't ander aan de hand gegeeven zou kunnen worden, (gelyk hy hier ook eenigzins doet,) dat nader ingezien en ſtaatkundig overwoogen daar toe zou dienen; maar ons tegenwoordig tydvak oordeelt hy tot zulk een onderzoek ganſch niet geſchikt. Hy beveelt dit veeleer den tyd aan, die meermaals onverwagte veranderingen in de denkwyze der menſchen,

Digitized by Google

ſchen, zo als hy met voorbeelden toont, te wege gebragt heeft. En hy vleit zig nog al met het denkbeeld, dat de ŒCONOMISCHE WETENSCHAP het haare, ter vereffeninge der verſchillen, en het heilzaam regelen van wederzydſche belangen, zal toebrengen. „ Gelijk men," zegt hy daarom ten ſlot van dit onderwerp, „ gelijk men van deeze Weetenſchap de Verbete„ ring van alle de overigen, dus moet men ook van dezelve die „ *Regeerings-* en *Volks-Herſtellingen* zeer zeker allengs verwag„ ten, welke, bij de verdere verbreiding van het Licht der „ *geheele* ŒCONOMIEKUNDE, in bedaarde tijden zullen worden „ bevonden *waare* en *heilzaame* Herſtellingen wezenlijk en on„ twijffelbaar te zijn."

Aan myne jonge Vriendin; of Zedelyke Brieven, ter verbeteringe van het Hart. Derde Stuk. Te Middelburg by P. Gillisſen en Zoon, 1790. *In gr. octavo, 239 bladz.*

Het geen wy al vroeger, wegens het leerzaame nut deezer Brieven gezegd hebben (*), wordt door den inhoud van dit derde Stuk alleszins bevestigd. De Brieffchryver had in 't voorgaande, na zyne ontvouwing der pligten, die tot het lichaam betrekking hebben, ook aanvanglyk gehandeld over die, welken ter aankweekinge en volmaakinge der verſtandlyke vermogens gevorderd worden, en dit derde Stuk is geſchikt, om zyne onderwyzing desaangaande verder voort te zetten en te voltrekken.

Zich voorſtellende de werkingen van het verſtand na te gaan, had hy zyne Vriendin onderrigt, dat ze allen te brengen zyn tot het *denkvermogen;* doch dat wy, daar we op onderſcheidene wyze denken, dezelven ook hebben te beſchouwen onder verſchillende benaamingen; te weeten die van *gewaarwording* of *bevatting*, van *overdenking* of *reflexie*, van *oordeel*, van *redeneering*, van *verbeelding* en van *geheugen.* —— De laatſte werking, die van 't *geheugen*, in 't voorige nog niet overwoogen zynde, is dus het hoofdonderwerp, waarover de Autheur in deezen eerst handelt; wel byzonder met oogmerk om te toonen, van hoe grooten belang het geheugen zy; en wat 'er vereischt worde, om het zelve aan te kweeken, te verſterken en te volmaaken; alsmede, om het op eene dankbaare, goede en pligtmaatige, wyze te gebruiken. Hiermede verknogt hy verder eene voordragt en aanpryzing der regelen, die men in agt behoort te neemen, indien men van het verſtand, in 't algemeen, het beste en nuttigſte gebruik begeert te maaken: waarop hy het hoofdzaaklyke van 't voorgeſtelde, wegens de werkingen des verſtands, beknoptlyk herhaalt. Ter ſterker aanmoediginge van de betragting deezer plig-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* III D. bl. 548. en V D. bl. 72.

Digitized by Google

pligten, doet hy wyders zyne Vriendin het oog vestigen op onze verheerlyking en volmaaking in het toekomend leeven; ten spoorslag, om, hier in den tyd, onze lichaamlyke en verstandlyke vermogens tot meerder volkomenheid te brengen, ten einde daardoor, hier namaals, voor des te grooter volmaaktheid vatbaar te worden. —— Na het afhandelen deezer pligten, is zyn oogmerk, zig te verledigen tot een onderzoek van 't geen 'er vereischt wordt, om het verstand aan te kweeken, en de kennis te vermeerderen; met in agtneeming van de kundigheden, die een welopgevoegd Meisje voornaamlyk moet tragten te verkrygen. —— Dan hieromtrent komen vooraf in overweeging eenige bedenkingen, welken tegen de beoefening des vrouwlyken verstands gemaakt worden: die onze Autheur ten bondigste wederlegt; en waardoor hy als opgeleid wordt, om aan de andere zyde te toonen, hoe zeer de Vrouwen hiertoe verpligt zyn, met aanwyzing van de groote nadeelen, die uit het verzuim, en van de voordeelen, die uit het in agtneemen, deezer verpligtinge voortvloeien: het welk hem vervolgens ook stil doet staan, op de nog maar al te veel in zwang zynde heerschende gebreken der opvoeding van zogenaamde fatzoenlyke jonge Meisjes; welken hy zeer eigenaartig afschetst. —— En hierop keert hy, na deeze soort van uitstap, weder tot zyne hoofdzaak, ter overweeginge van de geschikte middelen, waardoor wy onze kennis kunnen vermeerderen. —— In de ontvouwing hiervan bedient hy zich van de merkwaardige lesen van den doorkundigen *Isaac Watts*, in zyne *Verhandeling over de oeffening en beschaaving van 't Verstand* (*), welke Verhandeling hy ter gezetter leezinge op 't ernstigste aanbeveelt. En te gelyk geeft hy, als eene geschikte handleiding, eene beknopte opgave van den hoofdzaaklyken inhoud van dat Geschrift, zo met opzigt tot de middelen zelven, als de daaraan verknogte voordeelen, en de best mooglyke wyze, om dezelven ten nuttigste te gebruiken: waaraan hy ten laatste hegt, eene korte aanwyzing van de noodzaaklyke kundigheden, op welker verkryging zich een jong Meisje voornaamlyk behoort toe te leggen. —— Zie hier, uit eene menigte van leerzaame onderrigtingen, welken dit Geschrift behelst, (en die, hoewel in de eerste plaats voor een Meisje geschikt, egter ook, in de meeste gevallen, van een algemeenen dienst kunnen zyn,) des Autheurs opgave van, en korte aanmerkingen over, de bovenaangeduide middelen, welken de Heer *Watts*, als inzonderheid dienstig, opgegeeven, en, met melding van derzelver voordeeligst gebruik, in 't breede ontvouwd heeft. —— Hiertoe zyn by uitstek dienstig vyf middelen: (1.) onze eigene waarneemingen en opmerkingen; (2.) het leezen van goede boeken; (3.) het on-

(*) Men zie van dit overnuttig Werk, in den jaare 1762 in 't Nederduitsch afgegeeven, een berigt in onze *Vad. Lett.* III D. bl. 196.

Digitized by Google

onderwys van kundige Meesters; (4.) leerzaame geſprekken, en (5.) ſtudie of overdenking. En nopens deeze vyf middelen wordt ons hier het volgende onder het oog gebragt.

„ 1. Door onze eigene waarneemingen en opmerkingen koomen wij tot de kennis van al het geen 'er omgaat in het leeven van zinnelijke, zoo wel als van verſtandiglijke dingen, van perſoonen zoo wel als van zaaken, van ons zelve en het geen in ons omgaat, zoo wel als van anderen, en het geen hun raakt en tot hun betrekking heeft. —— Al het geen wij dierhalven door gewaarwording (dat is door onze uiterlijke zinnen) en door overdenking of *reflexie* ontdekken, behoort tot onze waarneemingen.

„ 2. Door het leezen koomen wij tot de kennis van het geen andere menſchen gedacht, geſchreven, en, door hunne werken, waereldkundig gemaakt hebben.

„ 3. Door het onderwijs van Meesters leeren wij de begin-ſelen van Kunſten en Weetenſchappen. Zij deelen ons een gedeelte van hunne kundigheden in dezelve mede.

„ 4. Door het geſprek leeren wij de gevoelens van anderen, en deelen hun de onze mede.

Door het leezen, door het onderwijs en door de geſprekken, krijgen wij daar te boven kennis van het geen 'er dagelijks in de waereld voorvalt, en voor veele jaaren en eeuwen is voorgevallen.

„ 5. Eindelijk, door ſtudie of overdenking ſtellen wij ons in ſtaat, tot het maaken van nuttige voorderingen in waare wijsheid en kennisſe. —— De *ſtudie* ſluit alle de werkingen des verſtands in zich. —— Door ſtudie vestigen wij onze aandacht, en leeren wij op eene juiste wijze, het geen buiten en in ons omgaat, opmerken, gewaar worden en waarneemen. —— Door ſtudie en ingeſpannenheid leeren wij op eene juiste wijze oordeelen en redeneeren. —— Door ſtudie vormen wij, door ontbinding of ſamenvoeging, ideaalen in onze verbeelding. —— Door ſtudie en langduurige overdenking prenten wij, al het geen wij gehoord, geleezen, opgemerkt en waargenomen hebben, in ons geheugen, en herinneren wij ons het voorleedene. —— Door ſtudie en geduurige oeffening krijgen wij daar te boven de hebbelijkheid van al het geen wij willen aanleeren. —— Door ſtudie en redeneering zuiveren wij al het geen wij opgemerkt, waargenomen, gehoord, geleerd en geleezen hebben van dwaalingen, en maaken het zelve (voor zoo veel het noodig is) toepaſſelijk op onze omſtandigheden. In een woord, de ſtudie, die eigentlijk beſtaat in *eene aandachtige overweeging en opmerkzaamheid, en in eene geduurige oefening op zulk eene opmerking en overweeging gegrondvest* (*), belooft ons alle die voordeelen, welke wij

(*) Deeze bepaaling van het woord *ſtudie* verklaart de Autheur nader in een zyner volgende Brieven, ter afwendinge van het denkbeeld, dat het wat vreemd klinke, van een jong Meisje te vergen, dat zy *ſtudeere*. Op de

wij van het gezond gebruik van ons Verſtand en Reden verwachten moogen.

„ Uit het gezegde blijkt, dat de bovengenoemde middelen, ter vermeerdering onzer kennis, zeer naauw aan een verbonden zijn, en dat het in het bijzonder onmoogelijk is, zonder het gebruik van het laatſte, eenig nut van de overigen te trekken, of, waarin het ook weezen mooge, eenige voorderingen van belang te maaken."

de ontvouwing van het denkbeeld, dat hy 'er aan gehegt wil hebben, is 't, gelyk hy opmerkt, blykbaar, „ dat men niet alleen in zijne kamer „ en in zijne boeken, maar zelfs midden in de ſamenleeving en der vro„ lijkſte gezelſchappen *ſtudeeren* kan. Dat elke vlijtige oefening der ver„ ſtandelijke of lighamelijke vermogens, die eenig wezendlijk nut of ge„ noegen ten doel heeft, en dat ook elke nuttige overdenking *ſtudie* is, „ of met *ſtudie* gepaard gaat. Dat dierhalven elk weldenkend mensch, „ van wat ſtaat, rang, ſexe of ouderdom hij of zij ook weezen mooge, „ dagelijks en geduurig *ſtudeert* en noodzaakelijk *ſtudeeren* moet; en dat „ de woorden *ſtudie* en *ſtudeeren*, al zien zij 'er wat ſchoolvosſig en pe„ dant uit, echter in de daad, in de eigentlijke beteekenis, zoo naargeet„ tig en ſchrikverwekkend niet zijn, als zij aan veele menſchen, en aan „ veele lieve jonge meisjes in het bijzonder, wel toeſchijnen."

Levensſchetſen van Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Een Schoolboek, uitgegeeven door de Maatſchappy: Tot nut van 't Algemeen. *Te Haarlem by* A. Loosjes, 1791. *In octavo, 59 bladz.*

Dit bundeltje van Levensſchetſen, dat, indien het byval heeft, waarſchynlyk nog wel door een ander gevolgd zal worden, behelst eene ſoort van vertellingen raakende eenige merkwaardigheden in den levensloop van *Jacoba van Beyeren*, *Paus Adriaan*, *Jacob Cats*, *Anna Maria Schuurman*, *Michiel Adriaansz de Ruyter* en *Jan Steen*; welker portraiten, in houtſnede, aan 't hoofd van derzelver leevensbeſchryving geplaatst zyn. Van zo verſchillend een character als de opgenoemde perſoonen zyn, zo verſchillend is ook de manier van verhaalen, om de eenzelvigheid voor te komen, en aan deeze verzameling des te grooter verſcheidenheid by te zetten; waardoor dezelve voor de Jeugd des te gevalliger wordt. Men bedient zig nu van een doorloopend verhaal; dan van een vriendlyk geſprek van een Meester met zyne Schoolieren; ook wel van een gemeenzaam onderhoud van een Vader met zynen Zoon, of van een agtervolgend berigt van merkwaardigheden, en toevallige geſprekken by voorkomende gelegenheden. De vertellingen zyn gemeenlyk doorvlogten, met korte zedekundige leſſen, waartoe het verhaalde eene ongedwongen aanleiding geeft. In alles is de vatbaarheid der Jeugd zeer wel in agt genomen; en wanneer 'er, by 't melden van deeze of gene gevallen, iets voorkomt, dat derzelver kundigheid zou overſchryden, (dat niet altoos vermyd kon worden,) dan gaat

Digitized by Google

gaat zulks vergezeld van verklaaringen of ophelderingen, die gegeschiktlyk te pasſe gebragt worden. —— Men mag, uit hoofde van het gemelde, dit Stukje met recht plaatzen, onder die Schriften, welken der Jeugd een genoeglyk leerzaam onderhoud verleenen; dat van een uitgebreider nut kan zyn, wanneer kundige Opvoeders 'er zig verſtandig van bedienen.

Onderricht voor de Officieren, die zig in den Velddienst zoeken bekwaam te maaken, of doch den Veldtogt met nut bywoonen willen; door voorbeelden uit den Zevenjaarigen Oorlog opgehelderd, en met de noodige plans voorzien. Door J. G. TIELKE, *Capitein by de Cheurvorſtel. Saxiſche Artillerie. Naar den vierden veel vermeerderden Druk uit het Hoogduitsch vertaald, en met de nodige Byvoegzels vermeerderd. Te Arnhem by* J. H. Möeleman, 1790. *In gr. octavo.*

Voor hun, die zich op het beoefenen der Krygsverrigtingen toeleggen, of de Geſchiedenis van den zevenjaarigen Oorlog (*), inzonderheid, met een Krygskundig oog nagaan, kan deeze onderrigting van Kapitein *Tielke* van een leerzaam nut zyn; gemerkt hy zyne lesſen vry onderſcheidenlyk, naar verſchillende omſtandigheden ingerigt, voordraagt, en dezelven gemeenlyk met voorbeelden van vroeger of laater tyd opheldert.

(*) Zie boven, bl. 18 en 345.

Præceptor der jonge Notariſen; of de Wiskunst der Notariaale Practyck: kortlijk bij Vraagen en Antwoorden, mitsgaders door Inſtrumenten, daartoe betrekkelijk, gedemonſtreerd en zamengeſteld, door M. F. L. KERSTEMAN, *Profeſſor honorair en Doctor der beide Rechten. Te Amſteldam by* J. B. Elwe, 1790. *Behalven het Voorwerk, 250 bladz. In gr. octavo.*

Het algemeene beloop der Notarieele kundigheden, die een oppervlakkig denkbeeld van het geen tot de Practyck van het Notariſchap behoort aan de hand geeven, wordt hier beknopt en regelmaatig voorgedraagen. De Præceptor rigt zyn onderwys in, by manier van Vraagen en Antwoorden, en voegt dan daarnevens eene korte explicatie van de door hem behandelde onderwerpen; waarop in de gevallen, daar zulks te pasſe komt, de Formulieren van de voornaamlyk vereischte Inſtrumenten volgen. —— Voor jonge Lieden, die ten oogmerk hebben, zig op de Practyck toe te leggen, kan dit Geſchrift van dienst zyn; om, by den aanvang hunner Oefeninge, ter handleidinge te ſtrekken; ten einde zig, met behulp van een Stukje van weinig omſlag, eene aaneengeſchakelde voorſtelling van de, voor eerst, noodige kundigheden, op eene gemaklyke wyze eigen te maaken.

Am-

Digitized by Google

Amſteldam en zyne Geſchiedenisſen in 't kort. Vierde Deel. Met Prentverbeeldingen. Te Amſterdam by J. Allart, 1790. *In Duodecimo*, 236 *bladz.*

Naar de voorheen gemelde inrigting van dit Werkje, als een kort begrip der Beſchryvinge van Amſterdam door den beroemden Heer *J. Wagenaar* (*), behelst dit vierde Deel eene beſchryving der Gebouwen, ter aankweekinge van nuttige en aangenaame oefeningen; voorts een berigt van 't geen den Handel betreft, zo in 't vertieren der Waaren binnen de Stad, als derzelver binnen- en buitenlandſche ontvangst en verzending; waarby verder nog komt een verſlag van de Voorregten der Stad en derzelver Ingezetenen, mitsgaders de algemeene Stedelyke Gewoonten en Willekeuren. Dit alles wordt, volgens het bedoelde, beknoptlyk ontvouwd, in Zamenſpraaken, die nu en dan geſchikte aanleiding tot nevensgaande aanmerkingen geeven; en ook hier en daar nog eenige byzonderheden melden, die van laater dagen zyn, als de uitgave van 't grooter Werk.

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V. D. bl. 619.

Verhaal van de Muitery aan boord van het Engelsch Koningsſchip de BOUNTY, *en de daar op gevolgde rampſpoedige reis van een gedeelte van het Scheepsvolk, het welk genoodzaakt is geweest één en veertig dagen, in de Scheepsboot, op zee door te brengen, en, na met dezelve van* TOFOA, *een der* VRIENDLYKE EILANDEN, *tot* TIMOR, *eene Hollandſche Bezitting in* OOSTINDIEN *zynde, een afſtand van meer dan twaalf honderd uren, gevaren te hebben, aldaar behouden is aangeland. Beſchreven door den Luitenant* W. BLIGH, *Bevelhebber op het gemelde Schip. Uit het Engelsch vertaald door* R. ARRENBERG. *Te Rotterdam by* G. A. Arrenberg, 1790. *Behalven de Voorreden*, 120 *bladz.*

Uit den breedvoerigen Tytel aan 't hoofd van dit Verhaal geplaatst, kan men genoegzaam opmaaken, dat deeze Scheeplingen aan veele wederwaardigheden bloot geſteld zyn geweest; en de beſchryving zelve doet den Leezer menigwerf verwonderd ſtaan, over de mogelykheid van wederſtand te kunnen bieden aan zulke afmattende worſtelingen met Wind en Weer, in dikwils hooggaande Zeeën. Het Verhaal intusſchen draagt alle innerlyke blyken van oprechtheid; en kan, terwyl het den ſmaak van den nieuwsgierigen Leezer in 't algemeen voldoet, van een byzonder nut zyn, voor Zeevaarenden; nadien de ontmoetingen en het daarin gehouden gedrag, zo van den Bevelhebber als van 't Scheepsvolk, verſcheiden onderrigtingen aan de hand geeft, waarvan een Zeeman zich, in min of meer ſoortgelyke omſtandigheden, met vrugt zou kunnen bedienen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER, *in 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. S. Th. Dr. en Prof. Ordin. aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Tiende Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. Octavo*, 683 *bladz.*

Uit ene herhaelde beſchouwing van dit Werk is ons meermaels deszelfs nuttigheid gebleken, byzonder, overeenkomſtig met het hoofdbedoelde, ter Opheldering van zodanige voorſtellingen, ſpreekwyzen en leenſpreuken of zinnebeelden, die betrekking hebben tot, of ſlaen, op de werken der Natuur, en derzelver bearbeiding door de Kunst. Men heeft des alle reden om de aengewende moeite van den Hoogleeraer *Scheuchzer*, en 't geen de Hoogleeraer *Meijer* verder werkſtellig gemaekt heeft, waer door deze Uitleggingen, bovenal met het bybrengen van latere waernemingen der Natuure, grootlyks verbeterd zyn, op ene wezenlyke waerde te ſchatten. Het thans afgegeven gedeelte, gaende over de Schriften der Profeten, van *Jeremia* tot *Maleachi* ingeſlooten, levert hiervan op nieuw verſcheiden proeven, waeruit wy 'er éne zullen overnemen, in welke de kundigheid, wegens de zuivering van 't zilver dienst doet, ter Opheldering van een voorſtel door Propheet *Jeremia*, Hoofdſt. VI. 28—30, 't welk aldus luid.

Zij zijn koper en ijzer, geheel bedorven. De blaasbalg is verbrand, het lood is van het vuur verteerd: te vergeefs heeft de ſmelter zoo vlijtiglijk geſmolten, dewijl de kwaade ſtof niet is afgeſcheiden. Men noemt ze een verworpen zilver.

„ Hier word ons, (zegt de Hoogleeraer *Scheuchzer*,) eene geestlijke ſmelt- en proefwinkel geopend. Het volk is hier het onderwerp der behandeling, *een verworpen zilver, bedorven koper en ijzer*, genaamd, *ein taubes, wildes, heisgetiges ertz*, zouden de berglieden in hunnen ſtijl zeggen. Het vuur is Gods woord, de ſmelter is God zelve, of op deszelfs bevel de Profeeten en Leeraars. Dan, om dit geestlijk ſmeltwerk duidelyk te verklaaren, moeten wij ons na

Digitized by Google

de bergwerken en ſmelthutten begeven, of in de ſteden bij de Muntmeesters, Esſaijeurs en Waradijnen ter ſchool gaan.

„ In de bergwerken ſmelt men op eene tweederlei wyze: de eerſte noemen zij **über den ſtich arbeiten**, d. i., over de ſteek werken, en beſtaat daarin, dat de ertzen, tot poeijer geſtampt, met de noodige bijvoegſelen in den ſmeltoven van het vuur doordrongen en geſmolten worden. Als dan openen ze de oven, door een gat 'er in te ſlaan, om de geſmolten ſtof daardoor en langs heet gemaakte kanaalen te laaten uitvloeijen in een kuil, daarin het, met lood gemengd, een zilverbrood uitmaakt.

„ De andere manier heet, naar de taal hunner kunstwoorden, **über den gang, oder krummen ofen, oder übers holzlein arbeiten**, d. i., over den doorgang, of krommen oven, of over 't houtje werken. Hiertoe word 'er in den oven zelven, daarin men het ertz wil ſmelten, een rond gat of bekken uitgehold: hieruit gaat een gang ofte kanaal onder den oven door, het *oog van den oven* genaamd; en langs deezen vloeit de geſmolten ſtof in een ſmeltkroes, die onder met lood voorzien is, en, vol zijnde, in een andere ſmeltkroes zich ontlast. Deeze behandeling vereischt veel ervaarenheid, groote vlijt en kunst.

„ De ertzen moeten eerst geſtampt, gezeefd, *en de onzuivere* ſtof, die 'er onder ſchuilt, in roostovens verbrand worden; ten einde het zilver zelve door het vuur niet verteerd en verminderd werde. De ovens moeten naar de kunst en bekwaam vervaardigd worden; het vuur moet men naar de maat of op zijne graaden regeeren, ten einde de oven noch te heet, noch te flaauw zy: de bijvoegzelen van vochten, ſteen, aarde, lood, zilver-glit, moeten op de maat, en in eene gepaste evenredigheid, naar den aart der ertzen zelven, 'er onder gemengd worden. Want de oven moet als de maag der ertzen aangemerkt worden, waarin ze als ſpijzen gekookt en verteerd moeten worden. De ovens moeten niet te vroeg, niet te laat, ook niet te langzaam doorgeſtookt worden: in het eerſte geval zou het ertz nog ruw en onzuiver blijven, en zijn kostelijk metaal niet uitleveren; in het tweede zou 'er veel zilver in den oven verlooren gaan. De onzuiverheden (*ſcoriæ*) drijven boven op het geſmolten zilver, en worden, wanneer het begint te verkoelen, met ijzeren haaken 'er afgetrokken. Het geene men dáh krijgt is een *brood-* of *werkzilver*, een mengſel van zilver en lood, zomtijds ook nog van andere vreemde ſtoffen. Dit moet vervolgens door het vuur geſcheiden, afgedreven en ge-

Digitized by Google

gezuiverd worden, tot zoo lang het witte zilver na zwarte bloemtjes of wolkjes blinkend ten voorſchijn komt. Zoo verre nu hiermede gevorderd zijnde, moet het vuur verminderd worden, om niet door al te ſterken gloed het zilver zelve te verteeren; want het fijn zilver laat zich in een windoven tot kalk en ſtof verbranden, indien men het niet door bijvoeging van glasgal, of lood, bewaarde. Dit zilver nu moet de Waradijn beproeven, of het de gewoone waarde van 15½ lood houden kan.

„ Hieruit laat zich nu het vertoog van onzen Propheet ophelderen. De afvallige, godlooze en hardnekkige, Joden zijn dit *koper-* *ijzer-* en *zilver-ertz*, wild, onzuiver, met veel onreinigheden vermengd, en weinig deugdelijk metaal behelzende: eene ſtof die niet aan het ſmelten gebragt kan worden. *De blaasbalg is verbrand*, de ijverige boetprediker Jeremias, door veele vervolgingen en verdrukkingen, buiten ſtaat geraakt, om zijn ambt en plicht behoorlijk waar te nemen, om de ijzer- en ſteenachtig harde harten der Jooden, te vermurven, te doen ſmelten in boetvaardigheid. *Het lood is verteerd van het vuur, de ſmelter heeft te vergeefs zoo naarſtig* en omzichtig *geſmolten, de kwaade*, wilde *ſtof* en onreinigheden *is niet afgeſcheiden*: geen blinkend, zuiver zilver is 'er ten voorſchijn gekomen; maar een *verworpen*, een ondeugend *zilver*, dat de proef niet houden kan." —— —— Dus verre de Hoogleeraer *Scheuchzer*, en hier by voegt de Hoogeerwaerde *Meijer* het volgende.

„ Deeze woorden zijn vrij zwaar, om te verklaaren, dewijl ze geheel figuurlijk zijn, en de Uitleggers in het overbrengen en toepaſſen der zinnebeelden zeer verſchillen. Voor zoo veel hier op de ſmelting en zuivering der metaalen, en van het zilver voornaamelijk, gezinſpeeld word, heeft *Scheuchzer*, onzes oordeels, 'er eene voldoende opheldering van gegeven, waarmede ook de beknopter aanmerking van den Hr. MICHAELIS overeenkomt. „ Wanneer men, zegt hij, het zilver reinigen en van het lood ſcheiden wil, moet men zich daartoe van een ſterk vuur bedienen, waardoor het lood verglaasd, dat is, in ſchuim veranderd word, en in dit ſchuim ſtaat dan het reine zilver, en geeft, gelijk de ſcheikundige het noemen, den blik. Dit ſterke vuur nu in de ſmelthutten kan niet onderhouden worden, of de blaasbalg moet geduurig gaan. Ondertusſchen is het zilver vaak zoo onrein en zoo vervalscht, (en veele ſlechte muntſoorten wierden op het einde van den oorlog in

Digitized by Google

Duitschland, — die met het jaar 1763 een einde nam, — bij de ſmelting te Clausthal, zodanig bevonden, dat de gewoone kunstbewerking onvoldoende bevonden wierd, en het zilver nog altoos onzuiver bleef.) Hiervan is het beeld ontleend, en deeze de mening, dat, hoe zeer ook God ſtraffen, en door zijne oordeelen de godloozen wegnemen mogte, het volk echter daardoor niet verbeterd werde, maar, zoo als het was, op den duur blijve."

„ Ter opheldering van deezen zin heeft de Hr. HEZEL ook deeze fraaije aanmerking. Wanneer men het met ſlechter metaal vermengde zilver reinigen, en van de minder edele ſtoffen ſcheiden wil, brengt men het met lood op de kapel, en maakt 'er door den blaasbalg een ſterk vuur onder. Hierdoor trekt zich alle onreine ſtof in het lood, het geene zwavelachtig van aart is, en de grovere ſtoffen lichter aan zich trekt, dan het zilver, het welk, rein en zuiver, in het midden op de kapel ſtaan blijft. —— En dit is telkens het gevolg deezer bewerking, indien ſlechts het zilver met geen andere dan gewoonelijk ſlechtere metaalen, uitgezonderd het tin, vermengd was. Maar wanneer 'er tin, of ſpiesglas-koning (*regulus antimonii*) mede vermengd is, of, het geene nog erger is, wanneer die beide ſtoffen onder het zilver zijn, dan is die moeite en arbeid van ſmelten en afdrijven op de kapel vruchteloos. — Op zulk eene vermenging van het zilver met dergelijke hardnekkige ſtoffen ziet hier de Profeet, en vergelijkt het volk daarmede. Zulk zilver, hoe ſterk men het vuur door den blaasbalg ook aanzetten moge, zal zich echter niet zuiveren, en van die onedele ſtoffen affcheiden laaten. — Nu zal men fraaiheid en kracht in dit voorſtel vinden kunnen, welks doel is, om het onverbeterlijk beſtaan van het volk, ondanks alle aangewende moeite, levendig uit te beelden. — Met deeze verklaaring ſtrookt ook de korte aanmerking, die DATHE op deeze woorden gemaakt heeft.

„ Bij GATAKER, POLUS en ALTING, word het *koper*, vs. 28, als een beeld der onbeſchaamdheid, gelijk het ook elders voorkomt, en het *ijzer* als een beeld der onbuigzaame hardnekkigheid van het volk vertoond. —— CLERICUS vertaalt de eerſte woorden vs. 29 aldus: *De haard is verhit door het vuur*, en neemt dus het woord, het geene bij anderen den *blaasbalg* betekent, voor den *haard*. —— Nog eene andere vertaaling en verklaaring geeft de Hr. VENEMA, die echter op eene letterverzetting ſteunt, en ons ſtijver voorkomt."

Pa-

Digitized by Google

Paraphrasis & Annotationum in Epistolam ad Hebræos Specimen tertium. Auctore P. ABRESCH, Th. Doct. & in Academia Groningo Omlando Prof. Ord. —— Lugd. Bat. apud *A. & J. Honkoop*, 1790. In Oct. m. f. 164 pp.

Hebben ons de twee vroegere Proeven van den opletten den arbeid des Hoogleeraers *Abresch*, ter verklaringe van den Brief aen de Hebreen, zo in het zaeklyke als taelkundige, dermate voldaen, dat we 's Mans oordeelkundige aenmerkingen den beoefenaren der Apostolische Schriften, in volle ruimte, hebben mogen aenpryzen; we vinden geen reden, om op het doorbladeren dezer derde Proeve flauwer te spreken. Zo in de uitbreiding van den Tekst, als in de ontvouwing der voorstellingen, en opheldering der spreekwyzen, gaet de Hoogleeraer op de eigenste wyze voort, als hy dezen taek op zich genomen heeft; welke, gelyk we voorheen aengeduid hebben (*), van een uitgebreid nut is, dat ons uit deze derde Proeve nog nader blykt. —— Dezelve behelst het Vde en VIde Hoofdstuk dezes Briefs; vangende, naer onze gewoone verdeeling, aen, met Hoofdst. IV. 14; als behoorende dat laetste gedeelte, vs. 14, 15 en 16, duidelyk tot het Vde Hoofdstuk; geschikt om de voortreffelykheid van Jezus, (wiens uitmuntendheid boven Moses alvoorens getoond was,) als Hoogen-Priester, boven den Joodschen Hoogen-Priester te leeren opmerken. —— Om uit deze proeve, even als uit de voorigen, den Lezer iets byzonders mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke, (daer wy anders te breed zouden moeten uitweiden,) van 't geen de Hoogleeraer bybrengt, nopens *het beginsel der leere van Christus*, als daertoe behoorende, *de bekeering van doode werken, het geloof in God, de leer der doopen, de oplegging der handen, de opstanding der dooden en het eeuwig oordeel*, volgens Heb. VI. 12.

Men heeft, naer des Hoogleeraers voorstel, desaengaende over het geheel in agt te nemen, dat hier wel gesproken word van de leeringen, welken men bovenal denzulken had in te prenten, die genegen waren, om uit het Joodendom tot den Christelyken Godsdienst over te gaen; doch

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I D. bladz. 354, en voorts III D. bl. 561.

Digitized by Google

doch dat men daeruit niet kan afleiden, dat ons hierin opgegeven word ene volkomen en volledige optelling van alles wat tot den grondslag des geloofs, of der kennisse van den Christelyken Godsdienst, behoort. Zulks was ook, zegt hy, des Apostels bedoelde niet, als af te nemen is, uit 1 Cor. XV. 3, 4. 1 Th. I. 9, 10. Tit. II. 11—14, daer hy als hoofdzaken der Leere het een en ander opgeeft, waervan hier geen gewag gemaekt word. Men zie deswegens *F. Spanh.* T. III. Th. Opp. p. 1289 seqq. en *J. A. Turretin*, T. I. Opp. p. 496 seqq. —— Wat wyders de hier opgenoemde byzonderheden betreft, van dezelven geeft ons de Hoogleeraer de volgende verklaring.

De *bekeering van doode werken* duid, naer de kracht der bewoordingen, welke onze Uitlegger onderscheidenlyk nagaet (*), die hartlyke gedragsverandering aen, waerdoor een Christen, by de omhelzing der Euangelieleere, van ene zondige tot ene deugdzame levenswyze overgaet. Zulks behoorde tot die eerste beginzelen der Leere, welke den Jooden aenvanglyk moest voorgedragen worden. Zie Marc. I. 15. Luc. III. 3—15. Hand. II. 38, en elders.

Het geloof in God heeft men hier, volgens den aert van 't voorstel, in den zamenhang, bepaeldlyk te verklaren, van die hartlyke overtuigde toestemming, waerdoor men God erkent, als den *getrouwen vervuller zyner beloften*, die hy weleer nopens den Messias gedaen, en nu in Jesus den Nazarener volbragt, heeft. Dit *geloof* was, nevens de *bekeering*, een hoofdvereischte in den belyder der Euangelieleere, volgens de bovenaengehaelde plaetzen, en Hand. III. 16, 19, 26. V. 30, 31. XX. 21. Voeg hier by Hand. VIII. 37, 38. XIII. 32, 33, 38, 39. XXVI. 6, 7. Joan. XII. 44. XVII. 3. en 1 Joan. V. 9—11.

De leer der doopen is, hoe verschillend dit voorstel ook verklaerd worde, gelyk de Hoogleeraer aenwyst, duidelyk te verstaen van den Christelyken Waterdoop, dien de geloovige en bekeerde Christenen moesten ondergaen; (zie als boven, en Marc. I. 4. XVI. 15, 16.) waermede ook de hierby voorts gemelde *oplegging der handen* gepaerd ging. —— Het gebruik van 't meervoudige βαπτισμων *doopen* is hier, zyns oordeels, niet belemmerend, daer de Schry-

(*) Dit heeft ook, by de ontvouwing der volgende voorstellen plaets; doch ons bestek laet niet toe hierop staen te blyven.

Digitized by Google

Schryvers des N. T. meermaels het veelvoudige voor het enkelvoudige gebruiken. —— Dan hy is 'er echter niet togen, dat men het meervoudige *doopen* hier bepaeldlyk in 't oog houde, als vermoedende, dat 'er, in 't voordragen dezer leere, ook agt gegeven moest worden op den doop van Joannes, 't welk hem waerſchynlyk voorkomt. —— Men heeft, naemlyk, op de vergelyking van Matth. IX. 14. XI. 2 en verv. XIV. 5, 12. Joan. I. 19 en verv. III. 25, 26. IV. 1—3. Hand. XVIII. 25. en XIX. 1—7, reden om te denken, dat 'er, niet alleen in de eerſte dagen van het doopen van Joannes, verſchillende denkbeelden ontſtonden wegens deszelfs waerdigheid en gezag, maer dat ook Joannes zyne byzondere leerlingen had, die zynen doop gebruikten; en die, uit ene al te verre gaende hoogagting voor hem, in 't vervolg van tyd, ene, zo wel van de Christenen als van de Jooden, afzonderlyke Secte vormden. In de laetst aengehaelde plaets, althans, vinden wy gewag gemaekt van leerlingen, die, op de vraeg, *waerin zyt gy gedoopt?* antwoordden, *in den doop van Joannes* (*); (niet *in den naem van Joannes*, welke twee verſchillende ſpreekwyzen, vergel. vs. 5. en 1 Cor. I. 13, 15, vergel. met X. 2. XII. 13, zeer wyd uit elkanderen loopen;) en tevens te kennen gaven, dat ze zich aen de leer van Joannes hielden; uit welken hoofde zy, met eenen nieuwen doop, in 't ryk van Christus ingelyfd moesten worden. Ik twyfel, vervolgt de Hoogleeraer, in 't minſte niet, of deze leerlingen, 't zy ze Jooden waren, 't zy ze, 't geen ik naest denk, reeds eenig onderwys in de Christelyke Leer ontvangen hadden, zullen zich op nieuw aen den doop onderworpen hebben; de taelſchikking vs. 4 en 5, en de geheele zamenhang wyst dit uit. Zie hierover breeder *Ernest.* in Opusc. Theol. p. 258 ſeqq. en *de Launoy*, Expoſition de quelques Paſſages difficiles de l'Ecriture, p. 232—242. Zo zyn 'er ook thans nog *Sabeërs*, die van de leerlingen van Joannes, doch Joodſche, afkomſtig zyn, welken Joannes ver boven Jezus den Mes-

(*) Dus luid onze gewoone Overzetting; wel zo verſtaenbaer is de vertolking van den Heer *Hamelsveld*, volgens welke wy hier lezen: „*Waar op zijt gij dan gedoopt?* —— *Op den doop* „ [*en leere*] *van Joannes*" —— Zyn Ed. merkt wyders kortlyk ook aen, dat deze leerlingen op nieuw gedoopt werden; en dat dit niets doet ter begunſtiginge van de denkwyze en 't gedrag der Herdooperen, in vroegere dagen.

Digitized by Google

Mesſias ſtellen, gelyk *Norberch* en *Walch* getoond hebben. Zie *Michaëlis* Zuſätze fur Einleit in das N. T. §. 159. — Dit zo zynde was 'er, om weder bepaeld ter zake te komen, by 't voorſtellen der Christelyke Leere, ene gewigtige rede, om, in het ontvouwen der Leere nopens het waschbad des Doops, byzonder agt te geven, op de verſcheidenheid tuſschen den Doop van Jezus en dien van Joannes, ten einde voor te komen, dat die van Jezus, door den Doop van Joannes te zeer te verheffen, niet van zyne waerdigheid en indruk beroofd worde.

De oplegging der handen, ſchoon, gelyk de Hoogleeraer opmerkt, zeer verſchillend begrepen, ſlaet, zyns agtens, duidelyk, op die plechtige oplegging der handen; onder welke, in de eerſte Christen-Kerk, de godlyke zegeningen, en de buitengewoone gaven des Heiligen Geestes, den gedoopten medegedeeld werden. Zie Hand. VIII. 15—20. XIX. 5, 6, en eld. De zamenvoeging van *de leer der doopen*, en *de oplegging der handen*, leid ons natuurlyk tot die uitlegging. Vergel. Hand. II. 38. En dezelve word des te aenneemelyker, als men nagaet, dat 'er zo terſtond vs. 4, geſproken word van dezulken, die *des Heiligen Geestes deelachtig geworden zyn*; welke zodanige perſonen waren, die men alvoorens in deze beginzels der Leere onderwezen had.

Het laetstgenoemde Artykel, *de opſtanding der dooden en het eeuwig oordeel*, is aen ene tweevouwige uitlegging onderhevig. Men kan hier denken op de algemene *opſtanding*, zo van kwaden als van goeden, en op het laetſte *oordeel* over het geheele menschdom: doch men zou ook mogen vermoeden, dat de Schryver bepaeldlyk op het oog had, de *opſtanding* der vroomen, ter eeuwiger gelukzaligheid, en het *oordeel* over de verdoemden ter eeuwiger rampzaligheid. Mannen van ſaem verſchillen hier, en de Hoogleeraer *Abresch* weet naeuwlyks welke zyde te kiezen: naest echter zou hy overhellen tot de eerſte uitlegging, om dat dezelve, naer zyn inzien, best overeenkomt met den zamenhang, en des Schryvers gewoone manier van uitdrukking. Zie Heb. IX. 27. Wel byzonder doet hy ons nog gadeſlaen, hoe de Schryver het woord *eeuwig* in ſoortgelyken verband, meermaels bezigt, ter aenduidinge van iets, dat van eene eeuwigduurende kracht en uitwerking is. Zie Heb. IX. 12, 14. XIII. 20. —— Wyders merkt men hier vry algemeen aen, dat dit Artykel, hoe dan ook verklaerd, behoort onder de, zo als men in de Schoolen ſpreekt,

Digitized by Google

ſpreekt, fondamentele leerſtellingen, die men den nieuwen Christenen, ook denzulken die uit de Jooden overkwamen, als eerſte grondbeginzelen overtuigend moest ontvouwen en indrukken.

Æerbied voor Godvruchtigen, eene gewigtige eigenſchap van eenen gunſteling des Heeren, of Leerreden over Pſ. XV. 4a. Door B. BROES, *Dr. en Prof. der Godgeleerdheid aan 's Lands Hooge School te Leyden. Te Leyden by* A. en J. Honkoop, 1791. *Behalven het Voorbericht*, 32 *bladz. In gr. octavo.*

Heeft men den Hoogleeraer *Broes*, in 't beöordeelen zyner zo veel geruchts gemaekt hebbende Voorreden, voor de Leerredenen van den Hoogleeraer *Curtenius* over den Heidelbergſchen Catechismus, zeer miskend; men zal nu, in deze en enige volgende Leerredenen, welken hy voornemens is, af te geven, gelegenheid hebben, om zyn Hoogeerwaerden, nopens zyne denkwyze, inzonderheid rakende de beoefening van Christelyke deugd, beter te leeren kennen. Althans hy maekt deze eerſte, door openbaren druk, gemeen, „als eene algemeene proeve „van de practikaale *leerwijze*, die hij ten allen tijde tot „genoegen van hun, die hij voor zijne beste Hoorders „hield, gevolgd heeft." —— „Of deeze *leerwijs*, (zegt „hy,) te gelijk mijne *denkwijze* zij, is eene vraag, die „in den dag der openbaaring van Jeſus Christus ten vollen zal beſlischt worden. 't Is mij voor het tegenwoordige genoeg, dat mijn geweeten, zonder eenige aarzeling, dezelve met ja beantwoordt."

Naer den inhoud van 's Dichters tael, *hy eert de geenen die den Heere vreezen*, gaet de Hoogleeraer oplettend na, de hoogagting en toegenegene geſteldheid van geest, welke een rechte Voorſtander van den Godsdienst aenkweekt, en werkzaem doet zyn, omtrent Godvruchtigen, die ene *tedere*, *verlichte* en *blymoedige* bezorgdheid bezitten om God niet te beledigen, en niets te doen, 't welk aenloopt tegen zyne eer en tegen zynen wil; al is het, dat ze zulks met veel gebreks uitoefenen. —— En even zo ontvouwt hy, volgens des Dichters tegenſtelling, *de verworpene is in zyne oogen veracht*, de gedraging van zodanig enen, jegens een mensch, die zich door zyn wangedrag *verwerpelyk*, *verachtelyk* maekt in het oog van God en alle bra-

Digitized by Google

ven; jegens zulk een mensch, uit wiens geheelen wandel duidelyk blykt, dat hy geene aenspraek heeft, op dien eerbied, welken men aen een waerlyk deugdzaem mensch verschuldigd is. Hy *veracht* hem wel niet, in den sterksten zin van dat woord, (hiertegen zyn duchtige reden,) maer in den vergelykenden zin, die ons meermaels in de Bybelschriften voorkomt. Zulk een rechte Voorstander van den Godsdienst *eert dan den Godvruchtigen boven den Godloozen:* zo dat hy, alle andere omstandigheden gelyk staende, den eersten hooger achting betoone en meerder gunstbewys verlene. De Hoogleeraer toont dit zeer beknopt onderscheidenlyk aen, met in agtneming, dat wy, „ als „ verstandige menschen, te raade moeten gaan met alle de „ omstandigheden, alle de betrekkingen, waarin wij door „ God zelven geplaatst zijn." — Op deze zyne verklaring van dit verschillende gedrag, laet hy voorts volgen een kortbondig beredeneerd Vertoog, dat dit gedrag eene noodzaeklyke ja eene kenmerkende eigenschap is van een echt Godvruchtigen, die zich onder de gunstelingen van Jehova tellen mag. — Ten laetsten richt hy, in zyne toepassing, eerst, eene bestraffende aenspraek aen onbedachtzame lichtzinnige beoordeelaers, en verguizers van ware Godvruchtigen; voorts eene opwekkende vermaning aen betergezinden, om zich met zodanige Godvruchtigen naauwer te verenigen; als mede aen die Godvruchtigen ter dankbare erkentenisse van Gods genade, en tot een oplettend toeverzicht op hun gedrag, ten aenzien van den Naesten; waermede hy eindelyk nog vergezeld doet gaen, de volgende trouwhartige lessen, die meer onmiddelyk haer opzicht op henzelven hebben.

„ De vreeze Gods, en deeze alleen, geeft U aanspraak op dien hoogen eerbied van het menschdom. Christenen, poogt u dien eerbied meer en meer waardig te maaken. Laat uwe Godvrucht in vollen nadruk eene tedere, een verlichte, eene blijmoedige Godvrucht weezen. Vergunt mij, dat ik deeze denkbeelden hier ter plaatze kortelijk ontwikkele.

„ Uwe Godvrucht zij eene *tedere* Godvrucht. Dat is te zeggen: leeft in eene geduurige oplettendheid op uw hart en wandel; maakt een ijverig gebruik van elke gelegenheid om winst te doen voor uzelven, voor de wereld en voor Jesus Christus; en, 't welk de hoofdzaak is, laat U door niets beweegen, om in eenig geval uw pligt op te offeren aan uw gemak, uw vermaak, uwe eer of uw voordeel. Dat's tederheid in den Bijbelschen zin.

„ Uwe

„ Uwe Godvrucht zij eene *verlichte* Godvrucht. Zij beſta in geene andere gevoelens en bedrijven, dan God zelf, Uw Heer en Wetgeever, van U vordert. Zij verheffe zich niet alleen boven de dwaasheid van hun, die de bevordermiddelen der deugd boven de deugd zelve waardeeren, maar ook boven de zwakheid van hun, die hun licht willen laaten ſchijnen voor de menſchen, door zoodanige betooningen van ingetoogenheid, die volſtrekt redeloos en uit dien hoofde bij uitſtek nadeelig zijn, voor de achtbaarheid en den voordgang van echte Godsdienſtigheid.

„ Uwe Godvrucht zij eene *blijmoedige* Godvrucht, en uw geheel gedrag toone, dat Gij den God en Vader van onzen Heer Jeſus Christus hebt leeren kennen, zoo als Hij zich in het Euangelie van Zijnen gekruisten en verheerlijkten Zoon aan zondaaren geopenbaard heeft. God is liefde, en, naar mate Gij deeze waarheid dieper inziet en leevendiger gelooft, in die mate zult Gij Hem niet alleen blijmoediger, maar ook oprechter, getrouwer, gelukkiger dienen.

„ Wat ik U bidden mag, mijne geliefde Broeders en Zusters! en ik bid het U by de eer van God, en bij het heil uwer medemenſchen, poogt tog de leer van uwen God en Zaligmaaker Jeſus Christus in allen uwen wandel te verſieren. Draagt zorg, dat ſchrandere wereldlingen, van uwe kortzigtigheid en zwakheid misbruik maakende, uwe geboorte uit God, uwen Hemelſchen adeldom, de hooge voortreflykheid uwes karakters, niet verdonkeren en miskennen doen.

„ Verwondert U niet over de verachting der wereld. Deeze was ten allen tijde het lot der Vroomen, en gelijk zij den meester volgde, wat wonder, dat zij den leerlingen aankleeft. Troost U, bij allen wederwil en wederſtand met het vooruitzicht van den dag uwer zegenpraal, dien grooten dag, op welken de God van hemel en van aarde, voor het oog van Engelen en Menſchen, dat woord aan U vervullen zal: *die Mij eeren, zal Ik eeren.* Amen."

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwſche Genootſchap der Wetenſchappen te Vliſſinge. XIVde Deël. Te Middelburg by P. Gillisſen, 1790. *Behalven het Voorwerk*, 582 *bladz. In gr. octavo.*

Na dat Heeren Directeuren in een uitvoerig Bericht, de onderſcheide publiek gemaakte Programmas, zedert het

het laatst uitgegeeven XIIIde Deel (*) herhaald, en de aanmerkelyke veranderingen, welke 'er zo wel onder de Leden van de Directie als onder de particuliere Leden voorgevallen zyn, bekend gemaakt hebben; leveren zy thans in dit Deel, vooreerst, drie *bekroonde Antwoorden*, op twee door het Genootſchap opgegeeven *Prysvraagen*, van welken het *eerſte* met den gewoonen gouden, het *tweede* met een zilveren, Eereprys beſchonken is; zynde het eerſte ingeleverd door den Heer LAURENS VERWYK te *Rotterdam*, en het tweede door den Heer PETRUS HAACK, *Predikant te Amſterdam*, beide over deeze Vraag, „ Naardien goede Krankbe„ zoekers, in dienst der Oostindiſche Compagnie deezer „ Landen, van veel nut kunnen zyn; en zulken op de „ meeste Oostindiſche Comptoiren ontbreeken; welke zou„ den de beste en minst kostbaare middelen zyn, om het „ gebrek van goeden te verminderen en geheel weg te nee„ men; en de Compagnie van den last der kwaade Krank„ bezoekeren te bevryden?"

Het *derde Antwoord*, insgelyks met de gouden Eermunt bekroond, is van den Amſteldamſchen Hoogleeraar ANDREAS BONN, over de Vraag: „ raakende de ſchikkingen, welken „ door de gezamentlyke geleerde Maatſchappyen in ons Va„ derland zouden kunnen gemaakt worden, om, zonder „ elkander eenig hinder toe te brengen, zaam te werken ter „ bereiking van derzelver gemeen doel." Hierop volgt de beſchryving van een *Fungus* aan den hiel door den Utrechtſchen Hoogleeraar PETRUS LUCHTMANS; eene Verhandeling over de Vergiften, betrekkelyk tot het ryk der Dieren, door den Hoogleeraar GERARD DE WIND, te *Middelburg*; verſlag van eenige proeven met het *Cuprum Ammoniacum* door Doctor E. J. THOMASSEN A THUESSINK, in *'s Hage*; bericht wegens de Afzetting van beide de Borſten eener Vrouw, door Doctor SAMUEL DE WIND, te *Middelburg*; alsmede eenige Proeven met het *Alcali volatile fluor*, door denzelfden Heer; vervolgens bericht van een *Steatoma*, door Doctor ADRIAAN VAN SOLINGEN, te *Middelburg*; bericht van een Wanſchapen Kind, door JACOBUS DE PUYT, JZ. Stads Operateur aldaar; Waarneeming omtrent eenen Worm, door een Gezwel by den Navel ontlast, door JOHANNES WAS, Chirurgyn op *St. Maartensdyk*; bericht der heilryke uitwerking der Electriciteit, door JACOBUS WATERVLIET, te *Middelburg*; letterkundig onderzoek aangaande de Reuzen der

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* II. D. bl. 402.

Digitized by Google

der oude Waereld, door JOH. HENDR. VAN DER PALM, Predikant te *Middelburg*; Aanhangzel tot de nieuwe Handleiding, om den *Logarithmus* voor eenig gegeeven getal naauwkeurig te vinden tot veertien letteren boven den *Index*, door Mr. KAREL KOENRAAD REITZ, Griffier in den *Edl. Hove van Vlaanderen*; en, eindelyk, een Bericht wegens een min bekend Indiesch Geneesmiddel tegen de Koorts en de Koek, door JACOB CASPER METZLAR, Predikant in de *Klundert*.

De Heer L. VERWYK, in het Antwoord op de bovengemelde Vraag, verdeelt dezelve in twee deelen, vooreerst, in een onderzoek naar de bekwaamſte en minst kostbaare Middelen, om het gebrek van goede Krankbezoekers te verminderen en geheel weg te nemen; en, ten tweeden, om de Nederlandſche Maatſchappy van de kwaaden te bevryden: „Vooraf onderzoekt de Autheur, welke wel de bekwaamſte ouderdom zy, en welke andere hoedanigheden 'er vereischt worden by zulke perſoonen, welke, om ten meesten nutte van den Godsdienst en van de O. I. Compagnie, als Krankbezoekers op de Schepen en Comptoiren, gebruikt te kunnen worden.

De ouderdom word bepaald tusſchen de 20 en 30 jaaren; Jongelingen, of wel ongehuwden en zonder Kinderen, gezond en zonder aanmerkelyke uit- of inwendige lichaamsgebreken — dan nog, by alle de vereischte Kundigheden, van een onergerlyk en onbeſproken gedrag: dit alles met bondige redenen geſtaafd hebbende, word het eerſte gedeelte der Vraag zelve onderzocht, en om zulks te duidelyker te maaken, toont de Autheur vooraf, welken de waare redenen en voornaamſte oorzaaken zyn, waardoor de Compagnie op den duur van goede Krankbezoekers beroofd blyft; en dan, welke de beste middelen zyn om die uit den weg te ruimen; tot het eerſte behooren de geringe Maandgelden, de groote onkosten voor de Reize zelve benodigd, de met hun karacter niet overeenkomſtige Logeering op de Schepen, en dan nog de ellendige en armoedige levenswyze, waaronder de Krankbezoekers op de Comptoiren moeten bezwyken; het hoogstnadeelige van dit alles in een juist licht geplaatst hebbende, als zynde wel geſchikt om ordentelyke en kundige Perſoonen ten eenemaal van zodanig eene bediening af te ſchrikken, worden de middelen tot verbetering op deeze wyze opgegeeven. Als, het verhoogen der Maandgelden, en wel ten minſten tot *f* 50 — hierby merkt de Autheur aan, dat

de

Digitized by Google

de Broederen Lutheraanen, wanneer dezelve een Voorzanger naar Oost-Indien zenden, aan denzelven *f* 100 — per Maand toeleggen; ten tweeden, geene goederen op recognitie, maar daarvoor eene premie van *f* 400 à *f* 500 — terſtond by het Engagement te betaalen, dan daarby ook nog zorge gedragen worde, dat door hun niet zulke aanzienelyke ſommen voor Tafelproviſie behoeft betaald te worden, en dat by de aanlanding in de Indien, alsmede op de Comptoiren, het te goed hebbende Maandgeld, niet met 15, maar met 20 Stuivers per Gulden, op eene behoorlyke Quitantie betaald worde; ten derden, een beter en geſchikter Logies op de Schepen, waartoe de Autheur een zeer bekwaame plaats aanwyst; eindelyk, ten vierden, een beter onderhoud en beſtaan op de Compagnies Buiten-Comtoiren, beſtaande in de verhoogde Maandgelden, alle 3 Maanden prompt te voldoen, benevens het hun toegelegde Kostgeld, maar daarënboven een Maandelyks rantzoen van Ryst, Olie, Boter, Bier, Wyn, Brandhout, enz. Tot dit alles de minst kostbaare en geſchikteſte Middelen aangeweezen hebbende, volgt daarop dat gedeelte der Vraag: Van waar men best een genoegzaam aantal geſchikte Jongelingen tot zulke Posten zoude kunnen krygen? Hiertoe worden de Godshuizen *voorgeſlaagen*, waaruit men Jongelingen, van 14 à 15 jaaren oud, die blyken gaven van leergierigheid, ſchranderheid en andere uitmuntende Geestvermogens, behoorde te neemen, dezelve ter onderwyzinge aan daartoe lust en genegenheid hebbende Leeraaren aanbetrouwen, waardoor dan, binnen weinige jaaren, een genoegzaam aantal van kundige en geſchikte voorwerpen zoude kunnen aangekweekt, en in het vervolg op deeze wyze altyd daarvoor gezorgd worden. Nu zoude de Autheur tot het beantwoorden van het tweede lid der Vraage overgegaan zyn, hoe de Compagnie in 't vervolg tegen de kwaade Krankbezoekers zal beveiligd worden; dan hy houd zich verzekerd, en wy met Hem, dat wanneer de door zyn Ed. opgegeevene Redres-middelen, om de Compagnie van een genoegzaam getal nuttige Krankbezoekers te voorzien, behoorlyk worden in 't werk geſteld, 'er niets meer noodig zal zyn, dan even die Middelen, om haar ook, en voor altyd, van kwaade Krankbezoekeren te bevryden.

Dit is de ſchets van het *eerſte Antwoord*, het welk, naar ons inzien, met recht de premie eener gouden Medaille weggedraagen heeft: het *tweede*, van den Eerw. HAACK, heeft ge-

gewis ook zyne verdienſten, en is veelal op denzelfden toest geſchoeid, en met het pryswaardigſte oogmerk geſchreeven; dan daar wy nog over de volgende, in dit Deel vervatte, Stukken, ook iets dienen te zeggen, verwyzen wy den Lezer tot het Werk zelve; terwyl wy 'er dien hartelyken wensch byvoegen, dat de Ed. Heeren Bewindhebberen der O. I. Compagnie van de voorgeſlaagen Middelen een gewenscht gebruik mogen maaken, opdat daardoor de Godsdienst van onzen Heer Jezus Christus niet zo als, helaas! tot hier toe, maar al te dikwyls plaats heeft gehad, door ſlechte, en voor hun Ampt ongeſchikte, ja zelfs zomtyds ten eenemaal onwaardige Krankbezoekers onteerd worde, maar dezelve veel meer met allen yver en vermogen voortgeplant en verheerlykt mogen worden!

Het *derde*, met een gouden Eerprys bekroonde *Antwoord*, is dat van den Hoogleeraar A. BONN, op de voorgeſtelde Prysvraag: „Welke ſchikkingen kunnen 'er, door „ de gezamenlyke geleerde Maatſchappyen in ons Vader„ land, gemaakt worden: om, zonder elkanderen eenig „ hinder toe te brengen; zonder de eene van de andere, „ of van eenig Opperbewind, afhanglyk te maaken; en „ overeenkomſtig met elker oorſpronkelyke inrichting, „ zaam te werken, tot bereiking van haar gemeen doel: „ de bevordering van den bloei en de uitbreiding der „ Kunſten en Weetenſchappen."

Om dit inderdaad wel zeer nuttig, doch, naar ons inzien, voor als noch ten minſten, onuitvoerlyk onderwerp, in de opgegeeven *Vraag* vervat, wel te beantwoorden, onderzoekt de Autheur, in het eerſte Hoofdſtuk, welke Genootſchappen in ons Vaderland, onder den naam van *Geleerde Maatſchappyen*, in de Vraag begreepen zyn; in het tweede, of, en in hoe verre, dezelven aan elkanderen *eenig hinder* toebrengen; in het derde overweegt dezelve, welke *ſchikkingen*, en welk *Plan van ſamenwerking*, allen hinder zouden kunnen wegneemen en voorkomen.

De Geleerde Maatſchappyen verdeelt de Hoogleeraar in *algemeenere* en *byzondere*; in enkel *oeffenende* en *gemeenmaakende*. Tot de *algemeenere gemeenmaakenden* worden gerekend, de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te *Haarlem*; het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te *Vliſſinge*; het Provinciale *Utrechtſche* Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen; het Bataafſche Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te *Rotterdam*; en

Digitized by Google

en *Teyler's* tweede Genootſchap te *Haarlem*. Onder deezen Rubriek verdiende mede genoemd te worden, de Maatſchappy *Tot nut van 't Algemeen*, welke, in het jaar 1784 reeds opgericht, en zedert dien tyd al eene aanzienelyke voorraad van zeer nuttige geſchriften in het licht heeft gegeeven: doch welke veelligt, ten tyde toen de Hoogleeraar dit Antwoord ſchreef, aan zyn Ed. nog onbekend was. Tot de *byzondere gemeenmaakende* Genootſchappen, behooren het Stolpiaanſche Legaat te *Leyden*, *Teyler's* eerſte Genootſchap te *Haarlem*; het Godgeleerde Genootſchap in *'s Hage*; het Geneeskundige, onder de zinſpreuk: *Servandis Civibus* te *Amſterdam*; de Geneeskundige Correspondentie in *'s Hage*; de Maatſchappy der Letterkunde te *Leyden*; en alle de Taal- en Dichtkundige Genootſchappen.

Tot de bepaaldere *nuttige Stichtingen*, de Maatſchappy voor den Landbouw; die voor de Zeevaart; of tot Redding van Drenkelingen, te *Amſterdam*; voor den Koophandel en Fabrieken te *Haarlem*; de Huishoudelyke Tak der Haarlemſche Maatſchappy, en de Teken-Akademien. Dan komen in aanmerking de zodanige *algemeene oeffenende* Maatſchappyen die op Kunſten en Weetenſchappen toeleggen, waartoe, onder anderen, de leerzaame Genootſchappen behooren, onder de Zinſpreuken: *Concordia & Libertate* en *Felix Meritis*, waarby de Recenſent nu ook nog voegen kan, *Doctrina & Amicitia*, alle te *Amſterdam* bloeijende. Eindelyk kunnen mede daartoe gerekend worden, alle die *Weetenſchaplievende mindere Gezelſchappen*, van Godgeleerden, Rechtsgeleerden, Genees- en Heelkundigen, Wysgeeren, Natuuronderzoekeren, Letterminnaaren, of Voorſtanders en Beoeffenaars van Kunſten en Weetenſchappen.

Tot het tweede Hoofdſtuk overgaande, neemt de Hoogleeraar vooreerst in Aanmerking, „ waardoor de geleerde Maatſchappyen onderling elkanders *werkzaamheid* belemmeren „ kunnen;" en dan ten tweeden: „waardoor zy niet alleen „ zichzelven nadeel doen; —— maar tevens ook het algemeene, en dus mede elkanders, nut bedoelende *oogmerk* „ verydelen." Vooraf gaat een zestal Aanmerkingen, waarvan de drie eerſte ter aanwyzinge ſtrekken, wanneer en waarin zich de Maatſchappyen onderling geen hinder toebrengen; de vierde en vyfde, wanneer en waardoor zulks wel plaats kan hebben; en de zesde, hoedanig het zelfde en door de Leden zelve, en door de gemaakte wetten en ſchikkingen, veroorzaakt kan worden.

In de eerſte Afdeeling overgaande tot het onderzoek der ver-

Digitized by Google

verhinderingen, welke de Geleerde Maatſchappyen onderling aan elkanders Werkzaamheid toebrengen, rekent de Autheur hiertoe inzonderheid de volgende redenen. Het groot getal der Maatſchappyen in ons Gemeenebest, —— haare oorſprongelyke aanleg en eigen aart, — het byzondere belang van iedere algemeenere en gemeenmaakende Maatſchappy, —— de onbepaalde kring van werkzaamheid, —— het verkiezen van dezelfde Mannen tot Leden. De verhinderingen waardoor de geleerde Maatſchappyen niet alleen zichzelven nadeel doen, maar teffens ook het algemeene nut bedoelende oogmerk kunnen verydelen, ontſtaan voornamelyk hieruit, wanneer de Beſtierders, door zelve niet mede te werken, aan de Leden geen aanmoedigend voorbeeld geeven, en men omtrend nalaatige Leden te groote toegeevenheid gebruikt, —— het groote getal der Leden, — het misnoegen der Leden, of andere bekwaame Mannen, —— ontſtaande uit gebreken die in het Beſtier kunnen plaats hebben; by voorbeeld, door goede Waarneemingen, of geheele Verhandelingen niet aan te neemen, —— nietsbeduidende uit toegeevenheid te plaatzen, —— de partydige beoordeeling der ingezondene Stukken en Antwoorden op Prysvraagen, —— de onderwerpen en onbepaalde wyze van voorſtellen der Prysvraage zelve, —— het zomtyds niet uitkeeren der beloofde Eerepryzen, toegezegd op de beste ingezondene Verhandeling, Waarneeming of Ontdekking, — de vertraaging by het uitgeeven der Gedenkſchriften, —— de kostbaarheid en mindere aftrek derzelve, —— gebrek aan algemeene voldoening, enz.

In het derde Hoofdſtuk komt in overweeging, „ welke „ *ſchikkingen* en *plan* van *zaamwerking* allen hinder zullen „ kunnen wegneemen en voorkomen." Tot de voorgeſlagene ſchikkingen behooren het afſtaan der Godgeleerde, Rechtsgeleerde, Geneeskundige, Wysgeerige, Taal- en Dichtkundige Prysvraagen van de algemenere, aan de daartoe byzonder beſtemde Genootſchappen, en eene vrywillige verbintenis van deeze om niet buiten hun beſtek te gaan, waartoe eene onderlinge Briefwisſeling, en Correspondentie, het bekwaamſte middel was. Een tweede voorſtel bepaalt zich alleen tot de drie Provinciale Geleerde Maatſchappyen, te weeten, die van Haarlem, Vliſinge en Utrecht, en eindelyk, een Plan, om alle, of ten minſten de gemeenmaakende Nederlandſche Maatſchappyen en Genootſchappen, tot ééne *Geleerde Republiek*, of *Gemeenebest van Kunſten en Weetenſchappen*, te vereenigen: dit Stuk word zeer uit-

Digitized by Google

voerig behandeld, en de daartoe vereischte ſchikkingen klaar en aanneemelyk voorgeſteld. En indien 'er immer eenig middel in ſtaat zal zyn, om aan het algemeene oogmerk der Maatſchappyen, en aan dat van het lofwaardig *Zeeuwsch Genootſchap*, met het uitſchryven van deeze Vraage bedoeld, te kunnen voldoen, dan zal het, naar ons inzien, gewis zodanig een Plan moeten zyn, waardoor de werkzaamheid van allen behoorlyk geregeld word, en nochtans ieder afzonderlyk Genootſchap eene redelyke vryheid en onafhangelykheid van den anderen behouden kan.

Wy kunnen niet nalaaten het genoegen te kennen te geeven, het geen wy by het doorleezen en nadenken van dit *Antwoord* geſmaakt hebben; alhoewel 'er echter, zo wel by ons als by den Autheur, nog eene menigte zwarigheden in den weg ſtaan, welke deeze, anders wenſchelyke, vereeniging, voor als nog verhinderen, en misſchien wel voor altoos verhinderen zullen.

(*Het Vervolg hier na.*)

Volledige Beſchryving van alle Konſten, Ambachten, Handwerken, Fabrieken, Trafieken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz. ten deele overgenomen uit de beroemdſte Buitenlandſche Werken, en vermeerderd met de Theorie en Practyk der beſte Inlandſche Konſtenaars en Handwerkslieden. Met Plaaten. Zesde, Zevende en Agtſte Stuk. Te Dordrecht by A. Blusſé en Zoon, 1791. In *gr. octavo.*

Het kan zekerlyk den geenen, dien de aart en de uitvoering van dit Werk, (het welk wy in 't eene en andere opzigt reeds als nuttig en gevallig vermeld hebben (*),) bekend is, en dus over deszelfs uitſtrekende waarde kunnen oordeelen, niet dan ten hoogſten aangenaam zyn, met de afgifte deezer Stukken te verneemen, dat men den aangevangen arbeid blyft agtervolgen. Ook zullen ze, in de Voorreden van het Agtſte Stuk, met veel genoegen, eene nadere verzekering vinden, dat de Uitgeevers vaſtlyk beſlooten hebben, daarmede voort te vaaren, zo lang het hun aan geene behoorelyke aanmoediging ontbreekt.

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* IV D. bl. 293, 418. En hier boven, bl. 116.

Digitized by Google

breekt. Daarop hoopende en die inroepende, verzoeken zy tevens, nogmaals, de goedwillige medehulp van deskundigen, die in ſtaat zyn, om hunne poogingen op eene nuttige wyze te ondersteunen. Een voorſtel van die natuur zal, vertrouwen we, in dit geval, des te gereeder by veelen ingang vinden, daar de nu laatst afgegeeven Stukken, even als de voorigen, met alle naauwkeurigheid bewerkt, hen hiertoe natuurlyk uitlokken.

In het zesde Stuk verleent ons de Eerwaerde *Martinet* een juist verſlag van het *Houtkools-branden*, met eene nevensgaande *Plaat*, die zyne beſchryving opheldert. Volgens zyn berigt is dit branden van Hout tot Koolen, (die in de Yzergieteryen gebruikt worden,) aan de meeste oorden onzes Lands min bekend, byzonder in trein in 't Graafſchap *Zutphen*, daar 't een tak van den inlandſchen Handel uitmaakt; vooral in de Kerſpelen *Varsfeveld*, *Silvolde*, *Gander* en *Bredenbroek*; alwaar het daartoe best dienende hout veelvuldig groeit. — Hiernevens zyn, als een Aanhangzel op den *Leerlooier*, nog eenige nadere aanmerkingen, tot dat Handwerk betrekkelyk, geplaatst.

Het zevende Stuk heeft ten onderwerp den *Zeepzieder*, wiens werkzaamheid de Heer *J. Kasteleijn* zeer oplettend beſchryft, en in vier *Plaaten* duidelyk afbeeldt. Deeze beſchryving, meerendeels getrokken uit de Schriften van de Heeren *Du Hamel*, *Halle* en *Weber*, gaat eerst over de bereiding van harde Zeep in zogenaamde Brooden, het zy witte of gemarmerde, gewoonlyk Spaanſche Zeep geheeten. Nopens deeze, zo als die Fabriek in Frankryk behandeld wordt, vindt men hier gemeld, uit welke zelfſtandigheden de Zeep bereid wordt; de daarby gebruikelyke gereedſchappen, en de inrigting van een grooter of kleiner werkhuis des Zeepzieders; alsmede de onderſcheiden manieren der Zeepziederye zelve; mitsgaders de volgende werkzaamheden, die, na 't voltrekken van het zieden, ter volkomene bereidinge van de Zeep, en het ſchikken van dezelve ter verzendinge, plaats hebben. Hieraan hegt de Heer *Kasteleijn* een verſlag van de wyze, waarop men te Berlyn en elders hieromtrent te werk gaat; en voorts eenige Scheikundige aanmerkingen, die dit onderwerp opheldеren; waarnevens hy nog voegt de korte opgave van den Heer *Weber*, nopens de bewerking van harde Zeep. — Wat verder de bereiding van de gemeene groene weeke Zeep betreft, waarin zeer veel van 't voorgemelde insgelyks plaats heeft, deswegens levert de Heer *Kasteleijn*, na een beknopt verſlag der

Digitized by Google

handelwyze te Berlyn, met eenige nevensgaande aanmerkingen over andere buitenlandſche Zeepbereidingen, een berigt van 't geen de Fabriek omtrent deeze weeke groene Zeep, in de Nederlanden, betreft; met meldinge van 't geen desaangaande, buiten het voorheen aangevoerde, in agt te neemen ſtaat.

Hier by komt nog, in 't agtſte Stuk, eene beſchryving van de *Zydeverwery*; die, daar ze verſcheidenerleie beſchouwingen vordert, breedvoerig ontvouwd, en door agt *Plaaten* opgehelderd wordt. Ze verleent ons eene doorwerkte Verhandeling van den Heer *Macquer*, die, na etlyke voorloopende natuur- en ſcheikundige aanmerkingen over de daarin gebruikelyke ſtoffen en derzelver toebereiding, een naauwkeurig berigt geeft van de kooking der Zyde, zo van die welke tot wit werk, als van die welke tot verwen beſtemd is. Naar deeze onderſcheiding, handelt hy vervolgens ook eerst van het Wit, de Witmaaking en de Zwaveling; hierop gaat hy over tot een verſlag van de Aluining, die als een algemeene arbeid by de Verwery aangezien moet worden; en dan verledigt hy zig tot eene afzonderlyke melding van de bewerking der Verwerye met allerleie ſoorten van Koleuren. De Heer *Macquer* ſchikt deeze zyne Verhandeling indiervoege, dat hy, eerst, omtrent ieder *Artykel, de* behandeling vermeldt, en 'er dan zyne aanmerkingen over dezelve byvoegt; waardoor deeze en geene byzonderheden in een duidelyker licht geſteld worden; waarby nog komen, eenige hiertoe behoorende medegedeelde berigten van den Heer *Hellot*. De Heer *Kasteleijn*, die deeze Verhandeling met etlyke nuttige aantekeningen vermeerderd heeft, levert by dezelve nog twee merkwaardige Aanhangzels. —— Het eerſte behelst een aantal van zeven-en-vyftig Proeven, door den Heer *J. F. Gmelin*, Hoogleeraar der Chymie te Gottingen, in 't werk geſteld, wegens *het verwen der Zyde, door middel van Salpeterzuur*; welke Proeven die Hoogleeraar vergezeld doet gaan, van eene beredeneerde verklaaring derzelver, met aanwyzing van de belangryke ontdekking, die dezelven voor de Zydverwkunst opleveren; en nadere aanmerkingen, door hem, by het herhaalen en vermeerderen van deeze zyne proefneemingen, gemaakt. —— In het tweede Aanhangzel vindt men wyders nog twee en dertig Proeven van dien zelfden Hoogleeraar, over het verwen van Scharlaken; welken hy insgelyks beredeneert, met aanwyzing van 't geen men uit dezelven heeft af te leiden. —— De Heer *Kasteleijn* vond deeze Proeven, en het daarby voor-

Digitized by Google

voorgedraagene, ſchoon zy niet by uitſluiting de Zydeverwery alleen betreffen, maar de Verwkunst meer algemeen aangaan, te gewigtig, om zé, te deezer gelegenheid, niet mede te deelen. „ Behalven de belangrijke onderwerpen, „ (zegt hy,) die 'er in voorkomen, en het veele nieuw „ ontdekte, waarmede men geèn gering voordeel zal kun„ nen doen, kunnen ze tevens den denkenden Kunstverwer „ het ſpoor wijzen, het welk men behoort te volgen, om „ gewigtige vorderingen in eene zoo uitgebreide Kunstbe„ werking te maaken, als de Verwkunst waarlijk is; en „ hen tevens overtuigen, dat het niemand in de algemeene „ Verwkunst, of in eenig deel derzelve, zonder Scheikun„ dige gronden te kennen, immer verder zal kunnen bren„ gen, dan het blindelings naarvolgen van gewoone ver„ richtingen; wier geheele verdienſten, aan den kant der „ bewerkeren, enkel in werktuiglijkheid beſtaan."

Uit dit alles is ten overvloede blykbaar, dat men zig, by de vervaardiging van dit Werk, geene moeite ontziet, om 't zelve met alle oplettendheid ten naauwkeurigſte, zo volledig als mogelyk is, uit te voeren; waardoor het by uitſteekendheid geſchikt is, om eene behoorelyke voldoening te geeven, zo aan hun, die daadlyk in de Practyk zyn, als aan de zodanigen, dien de beſchouwing van Konſten, Ambagten, enz. een verſtandlyk vermaak oplevert: dos het alleszins aanpryzing verdiene.

Natuur- en Zedekundige Beſchouwing der Aarde en van haare Bewoonderen. Gevolgd naar het Hoogduitſch van J. F. ZÖLLNER *en* J. S. LANGE. *Vierde Deel. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octave*, 375 *bladz.*

Op de beſchouwing van het *Ryk der Delfſtoffen* en dat der *Planten*, in het derde Deel voorgedraagen, volgt nu in dit vierde de naſpooring van het *Dieren-Ryk*; om den Leezer op te leiden, tot het gadeſlaan van Gods Goedheid en Wysheid, hier niet minder dan in al het voorige zigtbaar. De uitvoering, gelyk aan die der voorheen behandelde onderwerpen, behelst eene reeks van leerzaame waarneemingen nopens de Dieren, met aanduiding van Gods goede en wyze ſchikking omtrent dezelven, en beantwoording van de voornaamſte bedenkingen, die daartegen gevormd zouden mogen worden; welk een en ander

Digitized by Google

de leezing van dit Werk, by aanhoudendheid, aangenaam en nuttig maakt.

By manier van Inleiding handelt de Autheur eerst, over het belang, dat wy in de Dieren, meer dan in andere natuurlyke voorwerpen, ſtellen; en hierop vangt hy aan met eene beſchouwing van de menigte der Dieren op den Aardbodem, dat hem voorts aanleiding geeft, tot bedenkingen over Gods oogmerken met de Dieren. Vervolgens vestigt hy onze oplettendheid op de gewaarwordingen der Dieren, waaruit men kan opmaaken, dat ze geen bloote werktuigen zyn; 't welk hem aanleiding geeft, om ons verder onder 't oog te brengen, 't geen de zintuigen, mitsgaders de driften en kunstdriften, der Dieren betreft. Voorts verdient, in deezen, opmerking de verbaazende verſcheidenheid in het Dierenryk, welke nog nader aangeweezen wordt, door de opgave van etlyke byzonderheden, in de levenswyze van zommige Dieren. —— Onder de voordragt van dit alles, dat veele leerryke en opwekkende bedenkingen behelst, leidde de Autheur verſcheiden gronden, dienende om den Leezer te overtuigen, dat het oogmerk van den Schepper geweest is, „ om aan het meest „ mooglyk getal van ſchepſelen het leeven te doen genie„ ten." Dan, nademaal dit eenige tegenbedenkingen onderhevig is, zo oordeelde hy het raadzaam, zig tot eene byzondere beantwoording van dezelven te verledigen: en daarop gaat hy over tot eene beſchouwing der Roofdieren, met wederlegging van de gedagten, dat derzelver inrigting niet overeen te brengen zy met Gods wysheid en goedheid. —— Ter dier gelegenheid komt vervolgens in overweeging het evenwigt in het Dieren-Ryk, en de ondergang van zommige Dieren-ſoorten. Daarnevens voegt de Autheur verder zyne waarneemingen over de verandering en geſtaltewisſeling der dierlyke lichaamen, mitsgaders derzelver wasdom en voeding; ook hegt hy 'er aan, zyne opmerking over de verbaazende kleinheid van zommige ſchepſelen; welk onderwerp, door eene afzonderlyke Verhandeling, over de ongemeene fynheid en deelbaarheid der ſtoffe, (by wyze van een Aanhangſel aan 't einde van dit Deel geplaatst,) nader opgehelderd wordt. Wyders geeft hy ons nog eene verklaaring van de inrigting der Plantdieren, en het vormen der Koraalklippen, die de grondſlagen van geheele eilanden uitmaaken, en egter tot de voortbrengſelen van het Dieren-Ryk behooren. —— Ten laatſte deelt ons de Autheur nog mede zyne bedenkin-

Digitized by Google

kingen over de Verdeeling van het Dieren-Ryk, met aanwyzing der Rangſchikkingen, die men daaromtrent in agt neemt.

Men kan, uit deeze opgave van den inhoud van dit Deel, genoeg opmaaken, dat het zelve een ryken voorraad van onderwerpen behelst, die de naſpooring van weetgierige Leezers overwaardig zyn, en alleszins dienen, om hen, door de beſchouwing van het verwonderlyke dat de Natuur aan de hand geeft, op te wekken tot eene eerbiedige verwondering over den Schepper, die dit alles voortgebragt heeft, en naar zyn oogwit beſtendig werkzaam doet zyn. Tot een byzonder ſtaal hier van verſtrekke het geen ons de Autheur, uit de Waarneemingen van *Förſter* (*), wegens het vormen der *Koraalklippen* medegedeeld heeft.

„ FORSTER merkt in zyne *Waarneemingen* (†) het volgende aan: „ De zoogenaamde laage Eilanden," (zegt hy, ſpreekende van de Eilanden der onderſcheiden Archipels in de groote Zuider-Oceaan,) „ zyn ſmalle, geheel vlakke, Ko„ raalbanken, die eenen kring vormen, en binnen denzel„ ven een Meir of kleine Zee beſluiten. Meestal ziet men, „ in derzelver omtrek, hier en daar kleine zandachtige „ plaatſen, ſlegts een weinig boven het hoogſte peil der „ Riviere verheven, waarop Kokospalmen, en eenige wei„ nige andere Planten groeijen. Al het overige van dezen „ ring van Steenrotſen is zoo laag, dat de baaren genoeg„ ſaam altoos, en zelfs ten tyde der ebbe, daarover ſlaan, „ en in het Meir loopen. Van de grootſte Eilanden van „ deze ſoort worden ſommigen het geheele jaar door be„ woond, terwyl anderen ſlegts nu en dan, door de be„ woonderen der nabuurige hooger Eilanden, om te viſ„ ſchen, op de vogelen-jacht te gaan, of Schildpadden te „ vangen, bezogt worden; en nog anderen, ſchoon de„ zelve Kokosboomen voortbrengen, buiten eene menigte „ van Fregatvogelen, Mallemokken, Meeuwen, Zeezwa„ luwen en Stormvogelen, in het geheel geene bewoonde„ ren hebben."

„ Met het ontſtaan dezer Klippen, die ten deele met Koraal-

(*) *Waarneemingen over de Aardrykskunde, enz.* door J. R. FORSTER; welker uitgebreide nuttigheid wy voorheen, reeds by herhaaling, aangeduid hebben. Zie *N. Alg. Vad. Letts.* IV. D. bl. 17, 550, en V. D. bl. 370.

(†) Zie opgemelde *Waarneemingen*. Eerſte Stuk, bl. 7.

Digitized by Google

raalriffen, of lange banken van Koraal, omringd zyn, zou het ten naasten by aldus gelegen zyn. De *Litophyten*, of polypenaartige Koraalwormen, die zich op den bodem der Zee vastgezet hebben, planten hun geslacht aldaar voort. Derzelver jongen spreiden zich allengs, om den vasten stam, in de rondte uit, en maaken den kring van 't gebouw, dat zy indezervoegen oprichten, hoe langer hoe breeder, naar maate zy de oppervlakte van het Water naderen. Dit gebouw, 't welk een soort van Rots formeert, verkrygt op deze wyze eene trechtervormige gedaante, en groeit, misschien in een reeks van verscheiden eeuwen, tot na aan de oppervlakte der Zee. Zo dra het tot deze hoogte gevorderd is, kunnen de kleine Polypen zich niet verder opwaards uitbreiden, nadien zy buiten het Water niet leven kunnen. Misschien zetten zy nu weder hunnen groei nederwaarts voort; doch het kan ook wezen, dat zy thans beginnen nieuwe huisgezinnen op te rechten, welke de voetstukken uitmaaken van nieuwe Koraal-klippen. De Wormen, welke het rif opbouwen, schynen een instinkt te hebben, om hunne wooningen tegen het geweld des Winds, en der onstuimige Zee, te beveiligen; daarom leggen zy hunne Koraalklippen, in de warme landen, waar de Wind meestal uit denzelfden hoek waait, op die wyze aan, dat zy, om zoo te spreeken, eenen cirkelronden muur uitmaaken, en een gedeelte der Zee van het overige des Oceaans afzonderen, in welk afgezonderd gedeelte, by gevolg, geene hevige beweeging van het Water kan plaats hebben, en de Worm dus eene stille woonplaats vindt.

„ Is de Koraalklip tot die hoogte opgebouwd, dat zy byna tot aan de oppervlakte der Zee reikt, dan spoelen de baaren, van tyd tot tyd, allerlei soorten van Schulpen, Zeegras, stukken Koraal, Zand, en wat van dien aart meer is, op dezen pas gebouwden muur, welke, door die byvoegselen verhoogd, ten laatsten uit het Water te voorschyn komt. De Zee vaart nog voort met nieuwe vaste deelen op te werpen, en brengt 'er de zaaden van Waterplanten op, zoo dit niet misschien door den eenen of anderen vogel gedaan wordt. De wasdom, de voortplanting, het vergaan van deze bewerktuigde lighaamen, geeft eindelyk eenen voorraad van tuinaarde; en nu ontbreekt 'er nog maar een gelukkig toeval, waardoor een Kokosnoot aanspoelt, die haar groeizaam vermogen eenen langen tyd behoudt, en in alle soorten van grond wortelen schiet. Op deze wyze kunnen wy ons ten minsten voorstellen, hoe de schoonste Bosschen

van

van Kokospalmen, op alle laage Eilanden, van tyd tot tyd ontſtaan zyn.

„ In de groote Zuidzee ziet men deze door polypen opgebouwde Klippen of Koraalbanken in derzelver verſchillenden ouderdom, en van allerlei grootte. Sommige formeeren een tamelyk groot rif, van eene cirkelronde gedaante, waarvan niets boven het Water verſchynt. De baaren loopen 'er van alle kanten over, in de Zee of het Meir, 't welk door dezen ring van Klippen gevormd wordt. Andere verſchynen in de gedaante van laage Eilanden, die voor een gedeelte boven het Water uitſteeken, en door riffen, welke altoos, of toch ten tyde van den vloed, overſtroomd worden, reeds onderling verbonden zyn. De boven het Water uitſteekende of drooge plaatſen zyn met Schulpzand en vergruisde Koraalſteen bedekt, waarby zomtyds eene geringe hoeveelheid van veenaarde komt, door de uitwerpſelen der Vogelen, en door vergaane Planten ontſtaan. Kokospalmen, benevens eenige Heesters en Kruiden, die tegen de ſcorbut dienen, groeijen hier, hoewel ſlegts op de hoogſte plaatſen; doch waar de vloed overloopt wil geen gewas meer groeijen (*).

„ Ik heb, by eene voorige gelegenheid, dat ik over de omwentelingen handelde, welke onzen aardbodem ondergaan heeft, wegens het ontſtaan der Eilanden, door Watervloeden en het onderaardsch Vuur, geſprooken. Indien de aldaar aangetoonde geweldige opſtapeling van ongemeen zwaare en verbaazend groote Rotſen, uit hoofde van de alle onze begrippen verre te boven gaande krachten, welke daartoe vereiſcht worden, de billykſte verwondering verdiende, zal dezelve nu niet minder opgewekt worden, by de beſchouwing der aanmerkelyke Klippen, welke hunnen oorſprong aan zulk een klein en gering Diertje verſchuldigd zyn (†). Hoe wonderbaar heeft de wysheid des SCHEPPERS alles onderling verbonden! Een kleine Polyp, die, op zich zelve ſtaande, naauwlyks onze opmerking kan verdienen, vervaardigt, te ſamen met zyne afſtammelingen, die, jaar op jaar, tot een onbereekenbaar getal van levende ſchepſelen

(*) Zie als boven; bl. 177—180.

(†) Men vergelyke hiermede den arbeid van de *Termites* of witte Mieren in Africa, die Heuvels ter hoogte van tien à twaalf voeten vormen. Zie het medegedeelde berigt van Mr. *Smeathman*, in de *Alg. Vad. Lett. Mengelw.* IV. D. bl. 159-171. 275—286.

Digitized by Google

len aangroeijen, met den tyd eene masſa, welke, naar het uiterlyk voorkomen, door niets van de oorſpronglyke Rotſen onderſcheiden is, waarop te eeniger tyd, nog een oneindig grooter aantal van ſchepzelen, en eindelyk veele duizende huisgezinnen van menſchen, een bekwaame woonplaats en voedſel zullen vinden!"

De aloude Staat en Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, door E. M. ENGELBERTS. *Derde Deel. Te Amſterdam by* J. Allart, 1790. *Behalven het Voorbericht, 400 bladz. In gr. octavo.*

Toen de Heer *Engelberts*, by het afloopen van het voorige Deel, de Krygsoefeningen der Batavieren beſchouwde, kon hy niet wel afzyn, van ook byzonderlyk het oog te vestigen op den invloed van hunnen Godsdienst, zelfs in 't midden hunner Krygsheiren. Dan, daar dit gewigtige onderwerp, de Godsdienst, eene gezetter overweeging vorderde, bleef de nadere overweeging tot een volgend Deel uitgeſteld; en ter dier oorzaake, komt dit Stuk, by den aanvang van dit derde Deel, terſtond in opmerking; waar nevens voorts hunne lykplegtigheden gade geſlagen worden. Hier mede nu alles afgehandeld hebbende, wat tot de zeden en gebruiken der Batavieren betrekking heeft, zo verledigt hy zig verder ter ontvouwinge van het beloop hunner Geſchiedenisſe, zins de komst van *Caſar* in deeze Gewesten; tot op den tyd dat *Augustus* zynen Stiefzoon *Druſus* herwaards zond, om den *Sicambren* en hunnen bondgenooten, die een inval in Gallien gedaan hadden, het hoofd te bieden; waarvan de uitſlag in het nog volgende Deel vermeld zal worden. —— De opgenoemde byzonderheden ontvouwt de Heer *Engelberts* met veel oplettendheid, en zyne daarover medegedeelde aanmerkingen dienen grootlyks, om het oudheid- en geſchiedkundige in veelerleie betrekkingen toe te lichten. Bovenal heeft hy op nieuw vlytig nageſpoord het geen den Godsdienst der Batavieren betreft, inzonderheid zo als dezelve oorſpronglyk, vóór hunne gemeenſchaplyke verkeering met de Romeinen, geweest zal zyn; waartoe hem eene nauwkeurige vergelyking van verſchillende berigten, die op vroegeren of laateren tyd ſlaan, benevens etlyke Stukken, die, hoewel van laatere dagen, egter veel van den ouden Bataafſchen geest, in 't Godsdienſtige, bewaard hebben, in ſtaat geſteld heeft. Onze Autheur heeft

heeft dit onderwerp, zo niet geheel, althans grootlyks op nieuws bearbeid; en zyne opmerkingen hebben het zelve hier en daar een duidelyker licht bygezet; waardoor hy ook veelen zyner Leezeren een gunſtiger denkbeeld van den oorſpronglyken Godsdienſt der Batavieren, en hunne kundigheden daar omtrent, zal ingeboezemd hebben, dan zy ligtlyk voorheenen daarvan gevoed hadden. —— Wy zouden te breed moeten uitweiden, wanneer wy een gezet verſlag hier van wilden geeven, waartoe wy ons anders wel uitgelokt gevoelen; maar de uitgeſtrektheid van 't onderwerp wederhoudt ons; en wy zullen ons des liever bepaalen, tot het mededeelen zyner byeentrekkende herinneringe van de zeden der Batavieren, waaruit men hun oorſpronglyk character over het geheel kan opmaaken; welk voorſtel aldus luidt.

„ De *Batavieren* waren een uitgeleezen Volk onder de *Germaanen*, het welk zich zeer overeenkomſtig met de voorſchriften der eenvoudige Natuur gedroeg. Met weinig te vrede, vergenoegden zy zich met het geen land en water hun opgaf. De Landbouw was meest het werk van vrouwen en kinderen, de jagt en viſschery de uitſpanning van mannen en jongelingen. De verlokſelen van den rykdom waren hun onbekend, en daardoor bleeven hunne zeden in zeer veele opzigten onbevlekt. Ingetoogen in hunne jeugd, kiesch en eerbaar in hunne huwelyken, door overvloed en weelde niet verzwakt, leverden zy aan het Vaderland zoonen en dogteren van eene welgemaakte en ryzige geſtalte; zoo wierd gezondheid en ſterkte met de onſchuld van geſlagt tot geſlagt voortgeplant; —— Openhartig waren zy, vooral by hunne maaltyden, waar zy gaarn een goeden cier maakten, maar zich ook wel eens in het drinken te buiten gingen. By een volk, dat zyne waarde kende, dat den dood niet vreesde, dat oploopend en nimmer ongewapend was, kon het niet anders zyn, of 'er ontſtonden dikwerf hevige geſchillen, welke egter door goedhartigheid ras weder bygelegd wierden. Schoon zy zich weinig met kunſten en weetenſchappen ophielden, wisten zy zich egter de noodige gerieflykheden en tydkortingen te bezorgen. Zy leefden meer naar gewoonten dan naar wetten, en egter overtroffen zy de meeste volken, welke door de grootſte wetgeevers waren voorgelicht. Hunne lyfeigenen waren van de rechten der menschheid niet uitgeſlooten, en de gastvryheid ſtrekten zy in een groote maate uit tot elk vreemdeling, die hen bezogt.

Wyl

Wyl zy zich op den Koophandel niet toeleiden, hadden zy weinig gemeenſchap met, en lieten zich ook door, vreemde natien niet verbasteren. Schoon zy hunne Vorſten en Overheden hadden, en door dezelven zich lieten beſtieren, waakten zy zorgvuldig tegen alle inkruipend geweld en overheerſching. Alle zaaken van gewigt wierden in hunne Volksvergaderingen afgedaan. De oorlog was de hoofdbezigheid der mannen, en tevens hun voornaamſte vermaak. Dapper en ſtandvastig waren zy getroost des noods voor het Vaderland niet alleen te vegten, maar ook te ſterven. Liefde voor de Vryheid ſtraalde in alle hunne bedryven door, indien men alleen het ſpel uitzondert, waarop zy zeer verzot waren, en waarin zy dikwerf dit dierbaar pand aan eene raazende drift opofferden, wanneer zy niets meer te verliezen hadden. En ſchoon zy, niet ergdenkende, zich met de *Romeinen* verbonden, dorſten zy zich tegen hen verzetten, zo dra deezen hun vertrouwen misbruikten. Niet minder eerbied hadden zy voor den Godsdienst, en lieten deszelfs invloed by alle gelegenheden gelden. Door geene Openbaaring begunſtigd, moesten zy enkel by het licht der Rede geleid worden, welke, minder verbaſterd by hen, dan by andere Volken, hen bewaard had by eene eenvoudigheid en zuiverheid van begrippen, waarvan deezen voorlang reeds waren afgeweeken. Zoo leefden de *Batavieren*, wel beroofd van veele voordeelen, die wy bezitten, maar ook bevryd van veele lasten, welke ons bezwaaren. Zoo eindigden zy hun leeven in de hoope van een toekomend geluk, en eerden de nagedagtenis hunner overledenen, wier uitvaard zy op een behoorlyke wyze gevierd hadden. —— Ziet daar! de *Batavieren* in hunnen oorſpronkelyken ſtaat, waarin zy eerst door de *Romeinen* gevonden wierden, en waarin zy nog een geruimen tyd gebleeven zyn, wat de hoofdtrekken van hun nationaal character aangaat."

Op de beſchouwing van dit character, en het bezef dat de *Batavieren* vervolgens, met eene toeneemende burgerlyke beſchaaving, inzonderheid door de *Romeinen*, de eenvoudigheid hunner zeden verlooren hebben, en in meer dan één opzigt verbasterd zyn geworden, zou men veelligt in den waan kunnen vallen, dat het hun, en gevolglyk ook ons, heilzaamer geweest zou zyn, als zy in die beſchaaving niet gedeeld hadden, en dus ook wy nog, by die oorſpronglyke zeden gebleeven, als de Aartsvaders elk in het onze leefden. —— Dan hiertegen ſtaat, gelyk de

Heer

Digitized by Google

Heer *Engelberts* eene bedenking van dien aart breeder beantwoordt, wel op te merken, dat de beſchaaving ons menſchen inderdaad gewigtige voordeelen aanbrengt, die we, buiten haar, moeten miſſen; en dat de nadeelen, die derzelver invoering maar al te dikwils vergezellen, niet toe te ſchryven zyn, aan de natuur der beſchaavinge, als een onvermydelyk gevolg van dezelve, maar aan een ſlinksch gebruik, dat 'er de menſchen veelal van maaken. —— Dit niet in agt neemende, „zouden wy ons" (dus vervolgt de Autheur,) „aan ondankbaarheid tegen de Godlyke inrigtingen ſchuldig maaken, welke het altoos wel met ons voor had. Zy heeft de Waereld in haare kindsheid kundigheden bezorgd, welke voor dien ſtaat voldoende waren; maar zy heeft het menschdom van tyd tot tyd, naar den toeneemenden ouderdom, by trappen willen doen vorderen, om het zelve eindelyk tot die hoogte te brengen, waarvoor het zelve geſchikt is. Intuſſchen willen wy ons, als onwillige kinderen, van de gelegenheid om te leeren niet bedienen, of de verkregen kundigheden niet tot het waare einde aanleggen: dit hebben wy ons zelven te wyten. —— Daarënboven had de Voorzienigheid voor, om hier, en in andere gedeelten van Europa, de kennis van den waaren Christelyken Godsdienst in te voeren. —— Ten dien einde moest 'er eene zekere maate van beſchaaving vooraf gaan, —— een grond van algemeene kundigheden gelegd worden, en daartoe waren geene volken geſchikter, dan de *Romeinen*. Zy waren de naasten, en zy wierden daarom, terwyl zy de uitbreiding van hunne magt en niets anders bedoelden, door de Voorzienigheid gebruikt, om haare verborgen oogmerken te bevorderen."

Reize door Duitſchland en Zwitſerland, zedert 1781. *Met Aanmerkingen over den Godsdienst, de Zeden, den ſtaat der Geleerdheid, de Fabrieken, den Koophandel, enz. Door* FREDERIK NICOLAI. *Te Amſterdam by* A. Mens, Jansz. 1790. *Tweede Deel*, 183 *bladz. Derde Deel*, 147 *bladz. In gr.* 8*vo.*

Van het eerſte Deel deezer Reize hebben wy reeds berigt gegeven (*). Met het tweede Deeltje begint het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V D. 1 St. bl. 553, enz.

Digitized by Google

het tweede Boek, terwyl het derde Deeltje insgelyks het derde Boek behelst. Het ſchynt dus, dat ieder Deel geſchikt is om een Boek te bevatten. Maar het getal der kleinere Afdeelingen loopt door, en wy vinden dezelve in deeze twee Deeltjes van de 15de tot de 21ſte ingeſloten. Die van het tweede hebben deeze Opſchriften —— *Reis te water van Regensburg naar Weenen.* —— *Topographiſche berichten wegens de voorſteden van Weenen.* —— *Beſchryving van eenige merkwaardigheden in den omtrek van Weenen.* In het derde Deeltje zyn deeze Afdeelingen —— *Eenige algemeene aanmerkingen over de ſtad Weenen en de voorſteden.* —— *Over de inwoners van Weenen en derzelver aantal.* —— *Van de burgerlyke wetten in Weenen, en andere daartoe behorende openlyke en byzondere verordeningen.* —— *Van de landskollegien, van andere kollegien binnen Weenen, en van alles wat daaronder behoort* (*).

Zeer vermaakelyk was des Schryvers reis op den Donau, en hy beſchryft dezelve op eene wyze, welke duidelyk toont, dat zyne ziel al het ſchoone gevoelde van de verrukkende tooneelen, welke zyne oogen aanſchouwden. Men leeze, hoe hy zich uitdrukt over den eerſten avond na zyn vertrek van Regensburg. „ Na de avond„ maaltyd bragten wy nog wel twee uuren op het verdek „ door, om den gehelen onbeſchryffelyk ſchonen zomer„ nacht te genieten. De volle maan verſpreidde haar licht „ in vollen luister. Geen wolkje vertoonde zich aan den „ hemel, en de wind lag in den ſlaap. Alles was in eene „ zagte ſtilte neêrgezonken, en deze wierd alleen door „ het geruisch der riemen onderbroken. De ongemeen „ ſchone oever des Donaus in deze ſtreken, waar men, „ by het licht der maan, nu hoge kastelen op de toppen „ der bergen, dan dorpen in de duistere dalen liggen, „ dan enkele huizen, half beſchaduwd aan het gebergte „ hangen zag, dan weder koornvelden en weilanden in „ het verſchiet zich aan ons vertoonden; dit alles zagen „ wy, terwyl ons ſchip, op den ſpiegelhelderen ſtroom, „ waarin de maan haar beeldtenis verſpreidde, nederwaards „ gleed;

(*) Evenwel ſtaat door beide Deeltjes heen, in de Hoofden, altoos *Reize van Regensburg naar Weenen*, ſchoon dat Opſchrift alleen voor de 15de Afdeeling paſſe. Eenen volkomen gelyken misſlag hebben wy reeds ter boven aangehaalde plaatze aangewezen

„ gleed; en geheel ons hart was voor de vreugde geo-
„ pend (*)."

In ons bericht van het eerſte Deeltje deezes Werks, zagen wy des Schryvers gedachten over de Roomschcatholieke meisjes. Soortgelyke ontmoeten ons ook hier, bl. 21, enz. van het IIde Deel. Met dit onderwerp ſchynt de Heer NICOLAI ingenomen. Ook vinden wy verſcheidene oordeelkundige aanmerkingen over gebouwen, welke de Schryver, zo op zyne reize na Weenen, als vervolgens in die hoofdſtad en omſtreeks dezelve, aantrof. Van dien aart is het geen hy bl. 17 enz. aantekent over het paleis des Biſchops van Paſſau.

Inzonderheid ſchynt de Schryver zyn werk te maaken van het gispen der grove bygeloovigheden, welke in de Roomschgezinde ſtreeken van dit gedeelte des Duitſchen Ryks plaats hebben. Men leeze het geene hy bl. 9 meldt van een Mariebeeld te „ *Soſſau*, een bedevaartsplaats, een „ half uur van *Straubingen*:" — bl. 12 van een ander, dat 'er misſyk genoeg uitziet, te *Pegen*: — bl. 26 van een derde, by *Innſtadt*: — bl. 63 enz. van de kerk van *Mariataferl*, en van de bedevaarten, welke derwaards gedaan worden: — van nog andere Mariabeelden, waaronder een met den zonderlingen naam van de *Zwarte Moeder Gods*, op bl. 101, 107, 108, 109, 114, 133, 137, 146: — van de heilige hoſtien te *Deggendorf*, bl. 13: — van het klooster der *Minoriten* te *Weenen*, bl. 90, en dergelyke meer. Zoortgelyke aanmerkingen komen in dit tweede Deeltje zo menigvuldig voor, dat zy misſchien den Leezer eenigzins verveelende zullen ſchynen. De Schryver zelve ſchynt daarvoor ook beducht geweest te zyn. Althans op bl. 91 enz. vindt hy goed zich daaromtrent te verdedigen. „ Men „ zegge niet," ſchryft hy, „ *legenden* van deezen aart zyn „ aperyen, die niet verdienen aangehaald te worden. Za„ ken, welken eenen ſterken invloed op het volk hebben, „ zyn in deze betrekking van zeer veel gewigt, en moeten „ van den genen, welke de menſchen wil leren kennen, „ niet overgeſlagen worden, zy mogen dan zyn van welk „ eene ſoort zy willen." Doch wy kunnen zyne verdediging, welke ruim drie bladzyden beſlaat, hier niet afſchryven. Zy verdient ondertusſchen gelezen te worden.

Liever verkiezen wy hier in te voegen het geen hy meldt op

(*) II Deel, bl. 9. Zie ook bl. 35, 37, 38, 60, enz.

Digitized by Google

op bl. 49 en 50. „Ik kwam," zegt hy, „op myne terug-„ reis van *Weenen* weder naar *Linz*, en ik wil hier ter-„ ſtond berichten, wat ik toenmaals opmerkte. Ik bezag „ met eene byzondere aandacht het *noordſche ſtift*, het „ welk voor de Smitspoort by de bethlehemſche kerk legt. „ Ik herinner my niet, ergens eenig bericht van dit opmer-„ kenswaardig geſticht gevonden te hebben. Het is aange-„ legd in den jare 1690, onder Keizer LEOPOLD, welke „ den Jeſuiten zo zeer toegedaan was, en wierd door eenen „ Jeſuit MARTIN GOSSER gebouwd, om in het noorden, „ en voornamentlyk in Zweden, Denemarken en Noorwe-„ gen, het zaad van den Roomſchen Godsdienst te onder-„ houden. Dit ſtift heeft zo vele ryke inkomſten, dat des-„ zelfs inkomſten jaarlyks nog 22000 guldens bedragen. „ Men vindt 'er 32 plaatzen voor jonge heren, welken „ daarin woning, kost, kleding en onderwys genieten. „ Men heeft my verhaald, dat de zogenaamde *miſſionaris-„ ſen*, welken gelast zyn om jonge lieden voor dit ſtift te „ werven, zeer werkzaam zyn in dezen hunnen post, en „ dat men ten dien einde menigmaal byzondere perſonen „ afzent naar Noorwegen en Zweden. Men zegt voor-„ beelden te hebben, dat men in plaats van Roomschgezin-„ de ook Proteſtantſche jongelingen daarin geplaatst *heeft*, „ die, of geheel Roomsch daaruit terug gekomen zyn, of „ zich ten minſten by zekere gelegenheden als zodanigen „ getoond hebben, hoewel zy uitwendig de Proteſtantſche „ leer beleden.

„ Het is zonderling dat deze inſtelling in de diepſte ſtilte „ reeds negentig en meer jaren beſtond, zonder dat de Pro-„ teſtanten in Denemarken en Zweden geweten hebben, „ hoe men in het ver afgelegen Oostenryk den Roomschge-„ zinden godsdienst in deze zo geheel Proteſtantſche landen „ zoekt te onderhouden."

Met de twee volgende Afdeelingen, welke het overige van dit Deeltje uitmaaken, zullen wy ons niet ophouden. In de zestiende vooral zyn de ſtoffen zo dicht opeen gehoopt, en van ieder ſtuk wordt doorgaans zo weinig gezegd, dat het niet wel mogelyk is 'er een uittrekzel van te maaken. En ſchoon men in de zeventiende merkelyk uitvoeriger beſchryvingen aantreffe van het Keizerlyke Lusthuis *Schönbrunn*, van de Engelſche tuinen des Graaven LASCI, van *Graaf Coblentzhof*, van het *Kamaldulenſer Klooſter*, gelyk ook eenig kort bericht van de onderdruk-king der Oostenrykſche Lutheraanen onder Keizer FERDI-

NAND

NAND den IIden, zullen wy den Leezer, welke hiervan meer begeert te weeten, tot het Werk zelve wyzen, om nog een woord van het Derde Deeltje te kunnen zeggen.

De titels der Afdeelingen, welke tot dit Deeltje behooren, hebben wy boven reeds gemeld, en daar uit kan men afleiden, dat het overvloed van ſtoffe behelze.

In de achttiende Afdeelinge wordt geſproken van de ligging en weêrsgeſteldheid der ſtad Weenen; van derzelver onregelmaatigen aanleg; van de bekwaamheid der koetſiers aldaar; van de inrichting en hoogen prys der huizen, welker derde verdieping den Keizer toebehoort, die daarover naar zyn welgevallen kan beſchikken, indien niet de eigenaars dit recht door eene goede ſomme gelds afkoopen; van de groote onkosten, welke het Hof dikwyls moet maaken, en, eindelyk, van een middel, door zekeren Heer FRIEDERICH uitgevonden, om Gebouwen, zelfs met houten daken, tegen brand te beveiligen. Daar dit middel gezegd wordt op de proef goed bevonden te zyn, zullen wy het hier melden. „ Men neemt negen gedeelten goede pot-aarde, een tiende gedeelte van het vuilnis van hairen en diergelyken, het geen de lederbereiders van de huiden affcheeren, nevens een elfde gedeelte van het lederloog, het welk buitendien weggeworpen wordt; hierby voegt men een dertiende gedeelte asch en even zo veel zand, wanneer het leem goed en vet, doch wanneer het mager is, doet men daar alleen het vyf-en-twintigſte gedeelte, zo wel van asch als van zand, by. —— Deze vier vereischten worden met rivier- of gracht-, maar met geen bronwater, wel door een gemengd, en tot een deeg getreden en gekneed. Op vier maten waters, tot deze afkneding gebruikt, wordt een maat aſsche bygedaan. De gekneede hoeveelheid laat men zo lang leggen, tot dat zy gelyk wordt aan ſterk uitgebluschte kalk, of aan eenen vetten deeg; vervolgens ſpreidt men dit deeg, ter dikte van drie of vier vingeren, op eenen gelyken vloer uit, ſtrooit daar over heen drie of vier vingeren hoog ſtro, na dat men dit, op de wyze van eene rietmat, aan elkanderen heeft gebonden, waarby men, om zulks gemaklyk te doen, het touw (*ſpagatt*) met zeep beſtryken moet. —— Deze bedekkingen zyn de eigenlyke behoedmiddelen; zy kunnen zo wel van buiten op, als van binnen onder de daken, met ſpykers vastgemaakt worden; doch het houten- of ſtrodak moet eerst met

Digitized by Google

„ het bovengenoemde deeg degelyk aangeſtreken zyn, en
„ wanneer dit deeg op eenig dak gebezigd wordt, ſpreidt
„ men daar nog eene laag van dun gevlochten ſtro overheen,
„ om daardoor het vuurbehoedend dekſel voor regen, koude
„ en hitte te beſchermen (*)."

De volgende Afdeeling loopt voornaamelyk over de volkrykheid van Weenen, over den toeſtand der Jooden in de Keizerlyke Erflanden, over de verbaazende ſterfte onder de Inwooners der Hoofdſtad, van welken men rekent, dat jaarlyks de twintigſte, of zelfs de negentiende, den tol der natuur betaalt, en welke door den Schryver, waarſchynelyk niet te onrecht, voornaamelyk wordt toegeſchreven aan de onmaatigheid in het gebruiken van ſpyze en drank, en het verwaarloozen van genoegzaame lichaamsbeweegingen onder dezulken, welken, door hunnen leevensſtand, niet tot aanhoudenden arbeid genoodzaakt zyn.

De twintigſte Afdeeling bevat een verſlag van verſcheidene burgerlyke verordeningen, en de laatſte handelt over de lands- en andere kollegien. In beide vindt men zeer goede en leezenswaardige berichten en aanmerkingen, maar welke wy hier niet kunnen aanhaalen om dit Uittrekſel niet te lang te maaken. Alleenlyk zullen wy onzen Leezeren onder het oog brengen het geen de Schryver zegt aangaande *den Vorst van Kaunitz-Rietberg*, eenen man, welken de laatstoverleden Koning van Pruiſſen, niet met genoegzaame onpartydigheid, in zyne Nagelaten Werken, ſchynt te beſchryven. Zie hier hoe de Heer NICOLAI van denzelven ſpreekt. „ Van
„ deezen Vorst kan men beweeren dat hy der Oostenryksche
„ Monarchie eene andere gedaante gegeven heeft, en dat
„ de verbeteringen, welken onder de regeering van JOSEPHUS DEN IIden ontloken zyn, reeds lang in de zinnen
„ van dezen groten Staatsman hebben verborgen gelegen.
„ Deze Vorst heeft de Kunſten en Wetenſchappen altoos
„ beſchermd, en met eene wyze matiging, naar geſteldheid
„ van zaken, gezocht de verlichting te bevorderen. Eene
„ voorbereiding daartoe was de vernietiging van de orde
„ der Jeſuiten, welke, zonder zynen raad en toeſtemming,
„ niet zou hebben kunnen tot ſtand gebragt worden. Daar-
„ op is de wyze *tollerantie*, welke, ſints de tyden van RUDOLF II, uit Oostenryk verbannen ſcheen, weder ingevoerd, enz. (†)." En elders: „ De Vorst van *Kaunitz-Rietberg* is een der beroemdſte Staatkundigen van Eu-
„ ro-

(*) IIIde D. bl. 17, 18. (†) IIde D. bl. 140.

Digitized by Google

„ ropa, en heeft zich by het Huis van Oostenryk verdienstelyk gemaakt. In 1781, kwam een Ode op hem in het „ licht met het opschrift: *Ipsum nomen gloria.* Onder anderen zegt men daarin van hem met recht:

„ Hy, die als Thebens halfgod aangedreven,
„ De Hydra zegeryk bevecht,
„ En twintig duizend dagen van zyn leven,
„ Voor 't heil des Staats op 't altaar legt.

„ Het is bekend dat de Vorst van *Kaunitz* de scheppet „ van de Akademie der vormende Kunsten is. Hy zelf is „ kenner, en brengt een groot gedeelte zyner uuren, welke „ hem van zyne staatsbezigheden overig blyven, in den „ schoot der vrye Kunsten door, welken hy op alle mogelyke wyzen bevordert (*)."

Over de Vertaaling van dit Werk hebben wy in ons voorig Uittrekfel eenige aanmerkingen gemaakt, by welke wy hier geene andere zullen voegen, schoon ons de stof daartoe niet zoude ontbreeken.

(*) IIIde Deel, bl. 165.

Historiesch Schouwtoneel van 's Waerelds Lotgevallen. Eerste Stuk. Met Plaaten en Kaarten. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz. 1791. *In gr. octavo.*

Onder deezen Tytel wordt een nieuw Werk aangevangen, waarin men, naar luid van 't Voorbericht, bedoelt, van tyd tot tyd, een kort aaneengeschakeld verslag te geeven van de voornaamste gebeurtenissen, die, in den tegenwoordigen tyd, aan onderscheiden oorden der Waereld voorvallen, met byvoeging van het verdere merkwaardige daartoe betrekkelyk. Zie hier het Plan, dat men zich, by de stukswyze uitgave, voorstelt in 't oog te houden. — Men zal, in elk Stuk, vooraf,

„ I. Een kort aaneengeschakeld verslag vinden van 't geen, binnen een bepaald tijdvak, zo in de Natuurlijke als Staatkundige en Burgerlijke waereld der onderscheidene Natien, Landen en Staten des Aardbodems is voorgevallen. — Hier op zullen volgen:

„ II. Echte stukken, bijzonderlijk tot het Staatkundige betrekkelijk; als ingediende Memorien, bij de onderscheidene Hoven, Oorlogsverklaringen, Vredesverdragen, Verbonden, en andere overeenkomsten der Mogendheden, enz.

Digitized by Google

„ III. Levensberigten aangaande de voornaamſte, 't zij nog in leven zijnde, of kortlings overledene, Perſoonen, zo in de Staatkundige als Geleerde waereld; en eindelijk,

„ IV. Plaatsbeſchrijvingen, van deze en gene meest beroemde Oorden en Steden der waereld: welk een en ander telkens opgehelderd en verſierd zal worden, met in 't koper geſneeden Afbeeldingen, Portraiten en Kaarten."

Achtervolgens deeze inrichting, behelst dit eerſte Stukje, (na eene voorloopige Inleiding, ontvouwende den toeſtand der Natiën en Landen van Europa, met den aanvang van dit loopende jaar,) eene naauwkeurige en beredeneerde voordragt van de gewigtige gebeurtenisſen in die Gewesten, geduurende de eerſte drie Maanden, met aanwyzing van derzelver onderling verband, en haaren invloed op het lot der Volkeren. Hier by komen, als inzonderheid merkwaardige Stukken, de Memorie en nevensgaande Nota van 't Hof van *Denemarken*, aan de Hoven van *Londen*, *Berlyn* en *'s Hage*, op dato 8 Maart 1791: de ſchikking van zyne *Pruisſiſche* Majeſteit, op het examen der *Candidaaten*, afgegeeven 9 Dec. 1790: en eene Nota van den *Britſchen* Gezant aan de Commisſie tot de buitenlandſche zaaken, te *Warſchauw*, overgeleverd den 15 Jan. 1791, met derzelver beantwoording door die Commisſie. Verder biedt men ons aan, eene Leevensſchets van LEOPOLD den II, behelzende eene beſchryving van zyne voornaamſte verrigtingen, als regeerend Groot-Hertog van *Toskaanen*; die hem ongemeen loflyk doen voorkomen, en een uitſteekend goed character aanduiden: welk character hier zo inneemend voorgeſteld wordt, dat wy niet wel kunnen afzyn van het ook in deezen te plaatzen.

„ De hoofdtrek van LEOPOLD's charakter, (zo tekent hem de Schrijver,) is zagtmoedigheid en ſtandvastigheid; en hij wordt, uit hoofde van zijne goedheid, niet ſlechts door zijne onderdaanen, maar ook door buitenlanders geacht en bemind. Hij is langzaam in het nemen van beſluiten, en overweegt de zaaken vooraf ernſtig; maar wanneer hij ook eenmaal zijn beſluit genomen heeft, wijkt hij niet weder te rug. Hij is zeer maatig; heeft een afkeer van pracht, en leeft zeer eenvouwig. De jagt kan hem niet vermaaken; ook is hy geen groot vriend van het tooneel; doch vallen treur- en ernſtige blijſpellen meer in zijnen ſmaak dan zangſtukken. Dan, hoe ernſtig en deftig ook zijn gedrag is, nam hij echter, uit liefde voor zijne onderdaanen, gaarne aan hunne vermaaken deel, inzonderheid aan het beroemde

paar-

Digitized by Google

paarden-rennen in Florence. Het was hem over 't algemeen aangenaam, wanneer zijne onderdaanen vrolijk waren; en hij gaf hun alle gelegenheid om zich te verlustigen. Rechtvaardigheid en goedheid zijn twee andere hoofdtrekken van zijn character, en die gevallen, waarin beiden zich laten vereenigen, verſchaffen hem de grootſte vreugde. Hij is ſpraakzaam en vriendlijk in zijnen omgang, en alle zijne wetten en inrichtingen getuigen van zijne zagtaartigheid en vaderlijke geneigdheid; zijnde dezelven meer in eenen vermaanenden, dan in eenen gebiedenden, toon geſchreven.

„ Bij zijne Gemaalin LOUISA verwekte hij 16 Vorſtelijke telgen, (waarvan nog 13 in leeven zijn,) die allen met de grootſte zorg opgevoed, en al vroeg werden ingeboezemd, dat zij zich inzonderheid door een deugdzaamer en weldaadiger gedrag van gewoone menſchen moesten onderſcheiden. Wanneer LEOPOLD zijne dagelijkſche ſtaatszaaken verricht had, bragt hij doorgaans den avond in den beminlijken kring van zijn huisgezin door; ſprak gemeenzaam met de jonge Prinſen; ondervroeg hen over 't geen zij geleerd hadden, en breidde hunne kundigheden, door de mededeeling van veele gewichtige zaaken, uit; terwijl de Prinſeſſen naast de Koninglijke Moeder zaten, hunne vrouwlijke bezigheden verrichtten, en naar de uitmuntende leſſen des Vaders luisterden. Deze wijze van opvoeding had de voortreflijkſte gevolgen, en de Groot-Hertoglijke familie verwierf bij eenen ieder, die het geluk had haar te leeren kennen, hoogachting en liefde."

By deeze opgave van 's Vorſten character, wiens portrait, in Keizerlyk ſtatiegewaad, keurlyk uitgevoerd, hier ook medegedeeld wordt, komt het ons niet oneigen voor, daar nevens te voegen, het geen men ons, in de voorige geſchiedkundige Afdeeling, gemeld heeft, wegens zynen afſtand en overdragt van het bewind over *Toskaanen*, waarvan het volgende Berigt gegeeven wordt.

„ De dag van den 7den Maart leverde aan de ingezetenen van *Toskaanen*, en wel inzonderheid aan die van *Florence*, eene ruime ſtoffe tot vreugde op. Na dat men, des middags ten 12 uuren, het geſchut van het fort *St. George* gelost, en alle de klokken der ſtad getrokken had, liet de Regeering eene depeche afkondigen, bij welke de Keizer LEOPOLD de acte van afſtand van de Opperheerſchappij over *Toskaanen*, van 21 Julij 1790, ten behoeve van zijnen Zoon, den Aartshertog FERDINAND, niet ſlechts bekrachtigde; maar ook aan de Militairen, den Adel en de Burgerij,

Digitized by Google

aan alle Amptenaaren, de hoofden der Departementen, inzonderheid aan den Raad van Regeering, en eindelijk aan de geheele Natie en het Volk van *Toskaanen*, zijn bijzonder genoegen, en zijne erkendtenis deed blijken voor derzelver verknogtheid aan zijn perſoon, en den ijver en de goedwilligheid, met welke alle Ambtenaaren en het geheele Publiek onophoudelijk aan alles hadden medegewerkt, wat 'er, geduurende zijne regeering, verricht was. Wijders werd 'er gelijktijdig een Edict, door den nieuwen Groot-Hertog zelven onderteekend, afgekondigd, waarbij Hoogstdezelve, in de eerſte plaats, zijnen Staatsraad en Voorzitter van den Raad der Regeering, den Ridder ANTONIO SERRISTORI, gelastte, om in zijnen naam, *ad interim*, van het Groot-Hertogdom van *Toskaanen* bezit te nemen, en ten dien einde de gewoone eerbewijzen en den eed van inhuldiging van de Regeeringsperſoonen, Gouverneurs, Militairen, enz. te ontvangen; terwijl de Groot-Hertog, ten anderen, den Raad van Regeering en alle Ambtenaaren van Staat, tot nader orde, in hunne bedieningen bevestigde, en de genoemde Ridder, den 16den derzelve maand, van het Groot-Hertogdom, in naam van deszelfs nieuwen Souverain, FERDINAND III, met de gewoone plegtigheden in de groote zaal van het oude Paleis, bezit nam:" tot op de komst van den Groot-Hertog zelven, dien men in 't begin van April verwagtte.

Eindelyk levert ons dit Stuk, als behoorende tot het, naar 't bovenopgegeeven Plan, laatſte Artykel, te weeten, dat der Plaatsbeſchryvingen, eene beſchryving van *Ismaïl* in *Beſſarabie*, met eene nevensgaande afgezette Kaart van de daar omſtreeks liggende Gewesten. Van deeze Sterkte *Ismaïl*, hovenal opmerkenswaardig, zins derzelver laatſte verovering door de Rusſen, geeft men hier een naauwkeurig berigt, met een bygevoegd verſlag van de gebruiken, zeden en levenswyze, der Inwoonderen.

Uit dit gemelde, wegens den inhoud en uitvoering van het eerſte Stuk deezes *Hiſtoriſchen Schouwtooneels* kan men voldoende opmaaken, dat het veel merkwaardigs aan de hand geeft, 't welk op eene leerzaame wyze voorgedraagen wordt; dat een gunſtig vooruitzigt op het verdere vervolg aanbiedt. Een Geſchrift van die natuur, op zodanig eene wyze bewerkt, kan, byzonder in den tegenwoordigen tyd, daar 'er zo veele gebeurtenisſen voorvallen, die een zeer ſterken en uitgebreiden invloed op het lot der Volkeren hebben, by uitſtek nuttig zyn; door den Leezer in ſtaat te

ſtel-

Digitized by Google

ſtellen, om het agtervolgend beloop, en het verband dier lotgevallen, gereedlyk met oordeel te kunnen nagaan.

Beknopte Historie der Onlusten in de Nederlanden, ſedert de onderhandelingen over de gewapende Neutraliteit in 1780. *Uit echte ſtukken byeen geſteld. Twee Deelen. Met Plaaten. In Braband,* 1790. *Behalven de Voorberichten* 664 *bladz. in gr. octavo.*

Men is, naar het uitwyzen der Voorberichten, dit verſlag van Nederlands Onlusten verſchuldigd aan iemand, die geen gering aandeel gehad heeft, aan de handelingen der partye in die dagen, welke oordeelde te over reden te hebben, om misnoegd te zyn over het toenmaalige Landsbeſtuur; en die thans, in een ſtillen hoek der waereld, niet ongevoelig is voor de lotgevallen van zyn Vaderland. Natuurlyk verwagt men van zodanig een eene vry ſcherpe ſchryfwyze; doch hier tegen ſchynt hy zich wel gewapend te hebben. Hy ſchryft als een Man van die Party, onbewimpeld, maar beſcheiden; en zo onzydig als men met mogelykheid van dusdanig eenen zou kunnen vorderen. Zulks maakt zyne berigten en nevensgaande aanmerkingen, over het voorgevallene, zins de onderhandelingen over de gewapende Neutraliteit, in 't jaar 1780, tot op de volkomen ſluiting van den Vrede met den Keizer, en die van een Verbond van Vriendſchap en Verdeediging, tusſchen den Koning van Vrankryk en deeze Republiek, in 't jaar 1785, der leezinge waardig, zo voor de eene als voor de andere party; die, tot geene bitterheid genoopt, maar tot eene bezadigde overweeging van dat opmerklyk tydsverloop aangezet wordt, 't welk zyne nuttigheid kan hebben. In dat vooruitzigt gaf de Autheur reeds, in zyne Vooraſſpraak voor het eerſte Deel, deeze Les. „ Neerlands Ingezeetene herinnere zich by het door„ bladeren deezer geſchiedenisſe, aan het voorleedene, „ richte zich daarnaar in het tegenwoordige, wapene zich „ daarmede tegen het toekomende, en houde het ten „ ſpiegel voor de laatere Nakomelingſchap."

Digitized by Google

Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger. Voor het verſtand van een iegelijk bevatlijk gemaakt, en met de ware grondbeginſelen van alle zamenlevingen vergeleken. Door den Heer CHARLES MOREL, *voorheen* MOREL DE VINDÉ. *Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht bij* de Leeuw en Krap, 1791. *Behalven het Voorwerk, 92 bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt de Franſche Nationaale Vergadering, het om gewigtige reden dienſtig oordeelende, eene *Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger*, daar te ſtellen, eer zy overging tot het maaken der Wetten zelven, zodanig eene Verklaaring niet wel anders dan beknoptlyk, by manier van ryper overdagte grondregelen, kon voordraagen; zo moest hier natuurlyk uit voortvloeien, dat dezelve dus, voor den gemeenen Burger, in alle opzigten, niet overtuigend verſtaanbaar uitgedrukt konde worden. Eene ernſtige overweeging hier van, en het bezef der noodzaaklykheid van zulk eene overtuigde kennis, zo uitgebreid onder de Leden der Maatſchappye als mogelyk is, heeft den Heer *Morel* genoopt, de hand aan 't werk te ſlaan, en een Geſchrift te vervaardigen, waar *in* dat Opſtel breeder ontvouwd, en deszelfs gegrondheid ten klaarſte aangeweezen zou worden. —— In de uitvoeringe van dit zyn oogmerk heeft hy 't 'er op toegelegd, om genoegzaam alle ſpreekwyzen ten duidelykſte te verklaaren, de daarmede uitgedrukte zaaken in 't helderſte daglicht te ſtellen, en de gronden, waar op de bepaalende regels dier Rechten ſteunen, ten overtuigendſte voor te draagen. Hiertoe gaat hy de Vooraſſpraak, waarin de Nationaale Vergadering haar oogmerk in deezen te kennen geeft, in alle derzelver deelen uitdrukkelyk na; en verledigt zich voorts om ieder der zeventien Artikelen, waar uit deeze Verklaaring beſtaat, op zich zelve te beſchouwen, in derzelver onderling verband op te helderen, en de gegrondheid daarvan aan te toonen: in welk een en ander hy de algemeene vatbaarheid uitneemend wel in 't oog houdt, en zyne voorſtellingen in een overtuigend licht plaatst. —— Men neeme, ten voorbeelde hier van, het geen hy bybrengt, ter uitbreidinge en opheldering van het derde Artikel, dat aldus luidt.

„ *Het grondbeginſel van alle oppermacht berust wezendlijk in het Volk. Geen lichaem, geen bijzonder perſoon, kan eenig ge-*

gezag oeffenen, het welk daer niet uitdrukkelijk uit voortvloeit.

„ De Menſchen, zich tot eene Maetſchappij vereenigende, zijn in verſcheide punten overeengekomen. Zij hebben, (gelijk ik bij de overweeging van het tweede Artikel (*) gezegd heb,) het verdrag gemaekt om malkanderen geen kwaed te doen, om gezamentlijk het recht van eigendom te eerbiedigen, en zich wederzijds te verdedigen; en deze overeenkomſten, die hun eigenbelang heeft doen maken, zijn de Wetten der Zamenleving geworden, waeraen ieder Burger zich heeft moeten onderwerpen.

„ Maer dit was niet genoeg; men moest het middel vinden, om te beletten, dat geen der Burgeren ongehoorzaem wierd aen de Wet, dat is te zeggen, zijne overeenkomſten niet naerkwam.

„ Want, indien iemand, na toegeſtaen te hebben, dat hij zijnen buurman niet zou mishandelen of beſtelen, zijnen buurman was komen mishandelen of beſtelen, zou deze ongehoorzaemheid, aen de gemaekte Wet, wanorde in de Maetſchappij gebragt hebben; en indien vele Burgers dus aen hun verdrag gefaeld hadden, zou de Zamenleving vernietigd zijn, en de Menſchen zich in denzelfden ſtaet van wanorden hervonden hebben, dien zij hadden willen ontvlugten, door zich in de Zamenleving te ſtellen.

„ Daer moest dus onvermijdelijk een middel gevonden worden, om alle de Burgers hunne Wetten, dat is te zeggen, hunne overeenkomſten, te doen naerkomen.

„ De geheele Maetſchappij had daertoe alleen de magt, om dat niemand dier Menſchen, die overeen gekomen waren om te zamen te leven, meer rechten en magt had, dan de andere.

„ Maer de geheele Zamenleeving kon, toen zij zeer talrijk was geworden, zich niet onophoudelijk bezig houden, om ieder harer Leden de overeenkomſten te doen naerkomen, die zij gemaekt hadden.

„ De Maetſchappij moest dus eenige harer Leden met die zorg

(*) In het tweede Artykel wordt vastgeſteld: dat *het oogmerk van alle Staatkundige Verbintenisſen is, de inſtandhouding der natuurlijke en onvervreemdbare rechten van den Mensch:* te weeten, *de vrijheid, het eigendom, de zekerheid en de wederſtand aan de onderdrukking.*

Digitized by Google

zorg belasten, en zeide hen: wij geven u het nodige gezag over ons, ten einde gij getrouwlijk de overeenkomſten, welke wij gemaekt hebben, doet uitvoeren; en wij zullen aen alle de bevelen, die gij ons tot de uitvoering dier overeenkomſten zult geven, gehoorzamen.

„ Deze Leden, door de Maetſchappij verkozen, werden Opperhoofden, Koningen, Keizers genoemd, en ontfingen van de Maetſchappij de magt om de Wetten te doen uitvoeren, dat is te zeggen, de overeenkomſten, gemaekt door de Menſchen, welke zich tot eene Maetſchappij vereenigd hadden. Deze Burgers, hoofden geworden zijnde, waren niet Oppermagtig, dan voor zoo verre als het Volk, de Maetſchappij, noodig vond, dat gedeelte van magt in hunne handen te ſtellen, welke noodig was, om elk eenen zijne overeenkomſten te doen naerkomen.

„ *Hunne oppermagt, hun gezag vloeit dus uitdrukkelijk uit het Volk voort*, dat is te zeggen, het heeft zijnen oorſprong niet dan uit de Natie, *aen wien het wezendlijk toebehoort*, en die eenigen harer Leden niet gelast, dat gezag in hare plaats uit te oeffenen, dan om dat het voor eene zeer talrijke Maetſchappij onmooglijk is, die zelfs uit te oeffenen.

„ Dus, daer de Natie aen een bijzonder Mensch, dat is te zeggen, aen één harer Leden, of aen een Lichaem, dat is te zeggen, aen verſcheide harer Leden, de magt vertrouwt, die aen haer alleen bij uitſluiting toebehoort, om namenlijk de Wetten te doen uitoeffenen, is het allerblijkbaerst, dat het *gezag*, het welk die ééne of dat Lichaem uitoeffent, *niet ſpruit*, *niet komt*, *dan van de Natie*, *in welke wezenlijk het geheel der magt en der Oppermagt berust.*

„ Dit Artikel, wel verſtaen zijnde, zal u, mijne Vrienden, de uitlegging der ongelijkheid tuſſchen de Burgers aentoonen, die u zomwijlen, bij gebrek van 'er de oorzaek van te begrijpen, of de noodzaeklijkheid 'er van te gevoelen, onrechtvaerdig heeft kunnen ſchijnen.

„ Gij ziet dat 'er in de Zamenleving Menſchen zijn, die aen de anderen bevelen. Waerom, zoud gij kunnen zeggen, bevelen mij die menſchen, die gelijk met mij zijn, en waerom moet ik hen gehoorzamen?

„ De voorgaende uitlegging is mijn antwoord. Zij bevelen, en gij moet hen gehoorzamen, daerom, om dat de Maetſchappij, niet zelfs den last op zich kunnende nemen, om hare Wetten te doen uitvoeren, deze Magt aen een Hoofd toevertrouwd heeft, het welk vervolgens Burgers gekozen heeft, om zich *dien plicht te helpen vervullen.*

„ Dit

„ Dit Hoofd, en zij, die door het zelve verkooren zijn, om hem de Wetten te helpen uitvoeren, zijn uw's gelijken in rechten, maer zij zijn wettiglijk, *wat de uitvoering der Wetten betreft, uwe meerdere.* Zij oeffenen het *gezag* uit, aen hun door de Zamenleving bevertrouwt. Dus, wanneer zij u bevelen, is het even zo veel of de geheele Maatschappij u bevool.

„ Volgens dit beginsel moet gij hun gehoorzamen, en deze soort van ongelijkheid, die de gelijkheid in rechten niet vernietigt, niet onrechtvaerdig vinden; dewijl zij uwe meerdere niet zijn, dan in het geen de uitvoering der Wetten betreft, waermede zij door de Maetschappij gelast zijn."

Algemeene Bibliotheek voor Dames en Jonge Heeren, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere WIELAND. *Vyfde Deel. Te Amsterdam by* de Erven P. Meijer en G. Warnars, 1790. *In octavo* 318 *bladz.*

In dit Deel wordt de Proeve, over het leven en de gevoelens van de voornaamste oude Zedekundige Wysgeeren ten einde gebragt. Na ene voorafgaande ontvouwing van de opkomst, den voortgang en den invloed der Zedekundige Wysgeerte onder de Romeinen, verleent men een beknopt berigt van het leven, met een verslag van het character, en daarby etlyke proeven uit de zedenkundige wysgeerige Schriften van *Cicero*, *Lukretius* en *Horatius*, *Seneka*, *Epiktetus* en *Markus Aurelius*. — Eene Verzameling van die natuur behelst, buiten het geschiedkundige gedeelte, eene reeks van zedelyke opmerkingen, die geschikt zyn, om een heilzaamen invloed op het menschlyke gedrag te hebben. Van dien aart is, (om 'er een voorbeeld van by te brengen,) het volgende, uit de Schriften van *Seneka*, aangevoerde, *over het Geweten.*

„ Epikurus merkt zeer gepast aan, dat een misdaadiger wel somtyds de ontdekking, maar nooit de vreeze van ontdekt te zullen worden, ontgaan kan. Hy vindt hier en daar eene *schuilplaatze*, maar nergens *veiligheid.* De eerste en grootste straf der ondeugd, is het *bewust zyn*, dat men dezelve bedreeven heeft. Zelfs de gelukkigste booswicht blyft niet ongestraft, want hy heeft zynen aanklaager, rechter en beul in zynen eigen boezem. Ik ben het in geenen deele eens met Epikurus, als hy beweert, dat niets op zig zelf goed

goed of kwaad is, maar dat men de ondeugd daarom alleen moet myden, dewyl men niet dan door de deugd gelukkig zyn kan. Maar zeer gaerne geef ik hem myne toeſtemming, als hy van de kwellingen en ſmarten ſpreekt, waardoor een deugniet, door zyn eigen geweten, getuchtigd wordt, welks vreeslyke ſtem hy door niets tot zwygen kan brengen. Met alle haare ontelbaare rykdommen is de Godin van het geluk niet in ſtaat, om balſem te koopen, die de wonden van het geweten genezen kan.

„ De afkeer van alles, het geen de wetten van de natuur tegenſpreekt, is ons hart aangeboren; hy behoort tot het wezen van onze ziel. Men verberge vry de vlekken van zyn karakter voor het oog der geheele wereld; men zal daardoor niet geruster worden; want men ziet ze daarom niet minder in den ſpiegel, dien ons ons eigen geweten voorhoudt, en voor welken men te vergeefs zyne oogen poogt te ſluiten.

„ Het behoort tot de wyste ſchikkingen der natuur, dat elk misdaadiger door zyn geweten geſtraft wordt. Daar 'er zo veele ſchandelyke en voor de maatſchappye nadeelige bedryven zyn, die, of door derzelver natuur, of door eenig toeval, tegen de ſtraffe der burgerlyke wetten beveiligd worden, —— wat zoude 'er ſedert langen tyd reeds van de menschlyke maatſchappy hebben moeten worden, byaldien niet de natuur zelfs in het hart van yder mensch eenen rechtbank geſteld hadt, aan wiens waakſaamheid en geſtrengheid zig geene ondeugd, hoe zeer ook in het geheim gepleegd, onttrekken kan.

„ Gelukkig is de man, die de oogen der wereld niet behoeft te ontzien, en wien zyn huis tot eene wooning, niet tot een ſchuilhoek, dient! 'Er zyn menſchen, die zig niets anders verbeelden, dan dat de muuren hunner huizen meer tot eene bedekking tegen de waakſaamheid der wetten, dan tegen de ongemakken van het weder, zyn uitgevonden. Niet zo zeer de hoogmoed, de zucht tot gemak en de weelde, als de vreeze, om onder het bedryven van ſchandelyke daaden verrast te worden, is het, die de wachters aan de poorten der paleizen geſteld heeft. ——

„ Zo gy wel doet, waarom verbergt gy u? Maar zo gy kwaad doet, wat baat het u, dat anderen het niet weeten, daar gy zelf het toch weet? Hoe zeer zyt gy te beklaagen, dat gy u genoodzaakt ziet den eerſten den besten buiten u meer te achten, dan u zelven!

„ Waarom ziet gy uit na ſchuilhoeken? Kunt gy den waar-

waarneemer ontvluchten, die in uwen boezem woont? Elke andere opziener kan aan eene zyde geſchooven worden. De een bevindt zig thans buiten; de ander is ziek; een derde dood —— maar uw ſcherpſtziende, en ſtrengſte opziener leeft *in u zelven*. Gy denkt uw ſchandelyk bedryf voor het oog van alle menſchen verborgen te hebben. Gy dwaas! het afſchuwlyke van het zelve ziet niemand anders, dan *gy zelf*."

Luimen van Neef JACOB. *Naar het Hoogduitsch. Te Rotterdam by* N. Brakel, 1791. *In gr. octavo*, 243 *bladz.*

Neef *Jacob* ſchynt het meerendeel der Opſtellen, onder deezen Tytel afgegeeven, in een knorrige luim vervaardigd te hebben; hy beſchouwt althans de Waereld gewoonlyk van hare ſlegte zyde. In de *Geſchiedenis van den kleenen blaauwen Man*, waar mede deeze Verzameling aanvangt, vinden wy eene doorgaande hekeling veeler menschlyke bedryven, die inderdaad maar al te veel plaats hebben, waar door de Held deezer Geſchiedenisſe meermaals te leur geſteld wordt, en aan ongevallige ontmoetingen bloot ſtaat. Hier en daar levert dit Stukje eenige trekken, die hunne gevalligheid hebben, maar over 't geheel is 't voor een Hekelſchrift te droog en te langdraadig. —— De daar op volgende *Vluchtige Bedenkingen* behelzen meerendeels goede Zedeſpreuken en leerzaame Gedragsregelen, die Neef *Jacob* in eene ernſtige luim op het papier gebragt zal hebben. —— Eene grappiger luim heeft hem ongetwyfeld bezield, toen hy eene proef nam van Brieven te ſchryven, aan welker hoofd hy het zeggen plaatst, *Zoo zyn de Menſchen*; en op welker ſlot hy betuigt:

Zyn zoo de Menſchen? zoo ontaert?
Zy zyn den naem van Mensch niet waerd.

In deeze Brieven is de anders wel bekwaame, maar in de ſlinkſche ſtreeken van zommige Lieden, onervaaren *Herman*, de ſpeelbal van zekeren Graaf en deszelfs Maitres *Mietje*; 't welk ten gevolge heeft, dat hy, in gunſtige omſtandigheden geraakt zynde, met *Mietje* eene Egtverbintenis aangaat, onder welker bedekking die wellustigen hunnen Minnenhandel te onbeſchroomder kunnen voortzetten. —— De ontvouwing hiervan heeft haare geestigheid; en 'er zyn zekerlyk zulke ontaarte menſchen; doch de Waereld is nog zo verbasterd niet; zulk eene bedriegelyke trouwloosheid ſpeelt zo algemeenen rol niet, dat men kunne zeggen: *Zoo zyn de Menſchen*. —— Het daarby komende Stukje, dat ten opſchrifte heeft, *Het Sentimenteele Meisje, op de Proef*, ſtelt het overdreevene Sentimenteele in een recht belachlyk licht; en de

Proef

Digitized by Google

Proef valt uit zo als men veelal van dat ſoort van Sentimenteel natuuriyk te wagten heeft. —— Ten laatſte heeft Neef *Jacob* nog een aartigen inval, daar hy *een Autheur* een zestal Brieven *aan zyne Bruid* laat ſchryven, in welke hy haar zyne gebreken, ſlegte gewoonten en zotheden, die aan zyn character eigen zyn, ontvouwt; in hoope dat zy insgelyks zo vrymoedig en openhartig, ten zynen aanzien, zal handelen: daar het nu nog tyd is, om *Neen* te kunnen zeggen, als dit één van beiden, na zulk eene kennisneeming, mogte goedvinden. De Autheur brengt hier, op eene gevallige wyze, verſcheiden byzonderheden te berde, die by 't aangaan van een Huwelyk opmerking vorderen; en hy vlegt 'er tuſſchen beiden bedenkingen in, die eigenaartig te pas komen, waaronder ook de volgende, die hem byzonder als Autheur betreft, en aan de Bruid ter waarſchouwinge dient. —— „ Ik „ werk (ſchryft hy) gaerne rustig en ongeſtoord. —— Wanneer „ gy, Mejuffrouw! echter nu en dan in myne Kamer koomt, my „ op den ſchouwder leunt, my met een *myn Hertje*, *myn Schatje*, „ langs den baerd ſtreelt, en zachtjes op de wangen ſlaet, zoo „ zal my dit recht lief zyn; ik heb tegen zulke aenvallen van „ huwelykstederheden, die ons menſchen, in het byzonder de „ vrouwen, zonder dat wy weeten op welk eene wyze, dikwerf „ onverwacht, overkomen, niets. Dan, met dit alles, moet ik „ u ook zeggen, dat het, nu of dan, wel eens zoude kunnen „ gebeuren, dat ik juist eene goede gedachte in het hoofd had, „ wanneer gy my kwam verraſchen, en die ik, door *uwe* Hef- „ kozeryen verloor, en dat het dan ook ligtelyk zoude kunnen „ gebeuren, dat dat *Hertje*, dat *Schatje*, boos werd, en u on- „ vriendelyk afzette. Alle dingen hebben hunnen tyd. —— „ Wanneer de man de pen in de hand heeft, en wanneer van die „ pen de welvaert van het geheele huisgezin afhangt, moet hem „ de vrouw niet komen ontrusten. — De tederheid eener vrouw „ is ook aen een Autheur niets minder dan onverſchillig, zy is „ hem, boven alles, dierbaer, maer zynen Lezers moet het ver- „ drietig zyn, wanneer zy, in zyn werk, over een geheel ander „ onderwerp, hier van de kenteekens aentreffen." —— —— De Luimen van Neef *Jacob* hebben des, ſchoon ze niet allen recht geestig zyn, (en wiens Luimen zyn dat altoos!) over 't geheel haare gevalligheid, en derzelver verzameling kan veelen Leezeren tot een genoeglyk tydverdryf verſtrekken.

Volks-Liedjens, uitgegeeven door de Maatſchappy: Tot nut van 't Algemeen. *Vier Stukjens. Te Amſterdam, by* H. Keyzer, A. Fokke Simonsz. *en* C. de Vries, 1789—1791. *In* 8vo, *te zamen* 256 *bladz.*

De Maatſchappy: *Tot nut van 't Algemeen*, uit haaren aart, het welzyn van den gemeenen man willende bevorderen,

Digitized by Google

had, zedert een geruimen tyd, opgemerkt, dat de meer aanzienelyke, zo wel als de geringe, lieden onzes Vaderlands, liefhebbers van Gezangen zyn. Doch zy had 'er tevens by gemerkt, dat 'er zekerlyk wel eenig verſchil in de Gezangen plaats heeft, nadien de eerstgemelden, op hunne *Deſserten* meestal *Italiaanſche* en *Fransché airtjens*, de laatſte daar tegen, al te veel onbetaamelyke en morsſige liedjens, zingen: doch dat beider Liederen toch veeltyds op een zelfde doeleind, namenlyk op *Wyn*, of op *Liefde*, uitloopen. —— Zy, zich niet ter verbetering van de eerſten, maar inzonderheid ter verlichting en beſchaaving van de laatſten bepaalende, vooronderſtelde, dat haar doel zeer wel bereikt konde worden, wanneer men den geringen burger zynen gewoonen volkstoon liet behouden; doch den inhoud der Liedjens zodanig hervormde, dat dezelve niet alleen de goede zeden niet kwetſten, maar deeze boven dien zeer ſterk konden bevorderen. —— Aan dit oogmerk kan men derhalven deeze verzameling van Liedjens toeſchryven, die, door verſcheidene Leden der Maatſchappy opgeſteld, minder wellustig, en zodanig ingericht zyn, dat men het onderwyzende en ſtichtende zo veel van het vermaakende heeft laaten behouden, dat de gemeene man die graag en veilig zal en mag zingen. Ten voorbeelde, hoe gelukkig men in veelen geſlaagd is, ſtrekke de volgende *Wiegezang*, door Mejufvrouw M. VAN HEYST, Wed. *Vinkenra*, op de wyze van een gewoon Lied, beginnende: *Waar of zyn Rozalyntje blyft?* ontworpen.

Slaap ſlaap gerust, myn kindjen ſlaap,
Myn Jantjen, ſchrei niet meer;
Wat deert u toch, myn lieve Schaap?
Gy ſchreit uw oogjens zeer,
Daar nog geen zorg uw hartjen kwelt;
Gy weet nog van geen kwaad:
Wat is 'er dan dat u ontſtelt,
Dat gy niet ſlaapen gaat?

* * *

Uw Vader werkt met lust en vreugd,
En wint voor u het brood.
God zegent hem, en loont zyn deugd.
Is dit geluk niet groot?
En moeder is geen ryke vrouw,
Maar leeft nochthans gerust.
Zy zorgt voor u met liefde en trouw
Gy zyt haars harten lust.

Digitized by Google

Zo God uw lieve leven ſpaart,
En onzen wensch voldoet,
Zo geev' hy u een zagten aart,
Een deugdzaam rein gemoed,
Dat ſteeds zyn vreugd in weldoen vindt,
Zich nooit aan ſchyn vergaapt:
Dan zegent God ook eens myn kind....
Maar zagt.... myn Jantjen ſlaapt.

Men zou kunnen aanmerken, dat alle Kinderen, met het einde van het 3de *Couplet* juist niet zullen ſlaapen. —— Doch dit raakt de Dichteres niet: *haar Jantje ſliep.* En zy heeft zeker elke Moeder, of Zangſter, de vryheid gelaaten, om, indien derzelver kinderen niet zo ſpoedig in ſlaap gezongen kunnen worden, als dit onderſtelde kind, het zelfde lied dan *Dacapo*, of nog eens te zingen; en deeze *Dacapos* naar tydsomſtandigheden nog te vermeerderen, of een langer liedjen uit deeze Stukjens te kiezen: zynde in dit Liedjen meer op de verbetering van het hart van den Zangſter, dan op het in 't ſlaapwiegend kind gelet.

De nationale goedkeuring, welke door 5 drukken der Eerſte Stukjens is aan den dag gelegt, blykt niet minder aan het greetig vertier der Plaatjens, als mede der Muzyk, vervolgens hier toe uitgegeeven.

Zaan-vreugd; opgedragen aan de Zaan-landze Jeugd, beſtaande in een Verzameling van vrolyke, bourtige, vermakelyke en verkwikkende Gezangen. Meest nieuw, en door bekwaame Digters geſteld: voorts zulke, die of niet in Druk, of zeer weinig in Handen zyn. Te Zaandam by A. Tolk. *In octavo.*

De Uitgeevers van dit *Zaanlandsch Zangboekje* hebben groot gelyk, wanneer zy in hun Voorbericht melden; dat deeze Zaanvreugd eigenlyk niet geſchikt is, om de bedorven Zeden onzer Jeugd te beſtryden of te verbeteren. By zommige Liedjes in dezelve, als, *het verlooren Poesje; het algemeen gezelſchap*; en *Portuur in de mat;* dachten wy zelfs (in vergelyking met de voorgaande *Volksliedjes*) aan het nog in ons Vaderland, uit de Roomſche tyden overgebleven, ſpreekwoord: *waar onze lieve Heer een Kerk laat bouwen, daar tracht de Duivel daadelyk een Kapel naast te zetten.* Op den tytel ſtaat: *Muſica dis curae eſt*, doch ter eere van den Latynſchen Dichter, uit wiens werk deeze woorden zyn overgenomen, moeten wy alleen herinneren, dat hy zeker veel kieſcher Goden bedoeld heeft, dan men in deeze *Zaanvreugd* wil ſtreelen. Zy zouden nog beneden den laagſten kring der menſchen geplaatst hebben moeten worden.

Hartelyk zullen wy ons over den ſmaak der Natie verheugen, indien zy reeds aan een eerſten druk, zelfs aan ½, genoeg heeft!

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Brieven van den Apostel PAULUS *aan de Efesiers, de Colasſers en de eerſte aan Timotheus; nevens den Brief aan Philemon. Uit het Grieksch vertaald; met een Verklaring. Uitgegeven door* E. H. GREVE. *S. S. Th. Stud. Te Deventer, by* L. A. Karſenbergh, 1790. *Behalven het Voorberigt, 220 bladz. In gr. octavo.*

Naer luid van 't Voorbericht van den Heer *Greve*, is dit Werkje opgeſteld, door zynen Broeder, die, door andere bezigheden belemmerd zynde, hem verzogt het zelve ter drukperſe te bezorgen, en de uitgave op zich te nemen; by welke gelegenheid, nevens de drie eerstgenoemde Brieven, mede gevoegd is, de Brief aen Philemon. Ook laet verder nog te volgen de Brief aen de Romeinen, vergezeld van enige Verhandelingen, over zodanige voornaame Leerſtukken, volgens de Apostoliſche denkbeelden. —— In de afwachting van het laetſte, zullen de beoefenaers van Uitlegkundige Schriften het thans afgegevene met genoegen kunnen doorbladeren, en ze zullen reden vinden, om na het verder toegezegde te verlangen. —— De Opſteller toch van dit Geſchrift komt alleszins voor als iemand, die zich, met ene oordeelkundige oplettendheid, bevlytigd heeft, om, uit zyne eigen oogen ziende, van ſlaaſſche navolging vry, den zin der Apostoliſche voorſtellingen na te vorſchen, en open te leggen. —— 's Mans Vertaling der gemelde Brieven, (niet beſtaende in ene woordlyke overbrenging, die dikwyls een Grieksch-Nederduitsch moeilyk te verſtaen zou leveren,) is zo ingericht, dat het beoogde van de geheele gezegden en ſpreekwyzen des Apostels, naer den aert onzer taele, zonder echter te verre van 't oorſpronglyke af te wyken, duidelyk voorgeſteld worde. Hier en daer zyn 'er enige beknopte aentekeningen bygevoegd, welken meerendeels ten nutte van min geoefenden dienen; terwyl de Auteur zyn Voorwerk indiervoege vervaerdigd heeft, dat het zelve inzonderheid de Verklaring van den Tekst aen de hand geve, voor de zodanigen, die zich op ene uitgebreider oefening toeleggen; vanwaer dit, by dezen, bovena ſh aenmerking komt.

Digitized by Google

Achtervolgens dat oogwit is het Voorwerk vyf- of wel zes-ledig. 'Er komt in overweging. (1.) De ſchryftyd der Brieven; (2.) de Gemeenten, aen welken zy behooren; (3.) de omſtandigheden, waerin die zich bevonden; (4.) de dingen, die 'er de naeste aenleiding toe gegeven hebben. „En vervolgens heb ik, zegt de Autheur, (5.) de „ tydsomſtandigheden, en de oogmerken, welke de Apos„ tel volgens dezelve bleek gehad te hebben, met den „ inhoud der brieven zelve vergeleken; en, dezelve in orde „ doorlopende, den zin zyner gezegden en redeneringen, „ voor zo ver myn inzigt reikte, 'er uit aangewezen; het „ geen my zo veel nodiger voorkwam, als de reden van „ veele uitdrukkingen en ſpreekwyzen minder ſcheen be„ grepen te zyn; des de lezer daarin liet wezentlyke der „ verklaring zal vinden." —— En dit noopt ons, te meer daer ons beſtek niet toelaet, het beloop van dit alles, dat veel lezenswaerdigs oplevert, behoorlyk te ontleden, den Lezer een ſtael uit dit laetstgenoemde gedeelte onder het oog te brengen. Zie hier 's Mans voorſtel, wegens den inhoud des tweeden Hoofdſtuks van den Brief aen die van *Coloſſe*, of, gelyk hy in navolging van het oudſte gebruik ſchryft, *Colaſſe*.

De Apostel had, volgens zyne aenmerking over het voorige Hoofdſtuk, inzonderheid van vers 15 tot 23, oogende op, en in tegenoverſtelling van de oude Gnostiſche Wysgeerte, zich uitgelaten over de voortreflykheid van den perſoon van Christus, deszelfs magt, en de door hem te wege gebragte verloſſing; en hier op legt hy nu, zegt onze Uitlegger voorts, „ in het tweede Capittel de reden, om welke hy hun op deze wyze ſchreef, nader aan den dag. *Ik wil u*, zegt hy, *niet onkundig laten, hoe groote zorge ik voor u en de Laodiceners hebbe, en de anderen die my in perſoon niet gezien hebben; dat zy vertroost mogen worden —— en een volkomen en verſtandige verzekerdheid des geloofs verkrygen, en de* GEHEIMENIS *van den Vader en Christus regt kennen; waar alle ſchatten, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως, van Wysheid en* WETENSCHAP *in opgeſloten zyn*, en nader vers 4. *Dit meen ik, dat u niemand verleiden moge, door ſchynſchone redenen; want al ben ik met het lighaam afwezig, ben ik egter met mynen geest by u, en verblyde my, als ik de goede orde in uwe gemeente aanſchouwe, en de grondvesten van uw Christelyk gelove. En daarom, zo als gy den Christelyken Godsdienst hebt aangenomen, blyft 'er op dezelve wyze nu ook in leven; —— en*

wordt

wordt bevestigd in 't gelove, zo als gy (eerst) onderwezen zyt geworden. Na deze voorbereiding meldt hy vs. 8. en verv. hun de zaak zelve, welke hem voor de *Colasſers* en de andere gemeenten, in dien oord, zo bekommerd maakte. *Ziet toe, dat u niemand als een roof wegneme met de Filoſofie, en een ydele dwaalleer, volgens de overlevering der menſchen, volgens de eerſte leerbeginſels van de wereld, en niet volgens Christus.* En waarom nu de ſtellingen van deze Filoſofie niet *volgens Christus*, dat is, niet met het Christelyk gelove overeenkomſtig waren, voegt hy 'er in 't volgende vers by; daar hy dezelve woorden, die hy boven in den brief gebruikt had, weer herhaalt, *ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος, want in hem is het ganſche grote ryk der Godheid in orde aanwezig; σωματικῶς, lighamelykerwyze*, doet hy 'er hier voorzigtigheidshalven by. Want de ſterrenhemel, en zyn ſtoffelyke bollen waren ieder zigtbaar, en dat de Godheid dezelve met de ſchepſelen, die 'er in waren, in goede orde geregeld zou hebben, was door de reden zeker. Van de onzigtbare en geestlyke wereld wist men daarentegen op aarde weinig of niets; en zo eene, als de Wysgeeren en de Therapeuten in haar zamenſtel geformd hadden, was buiten tegenſpraak een loutere verſiering, waarvoor geen grond of bewys was. Deze dingen derhalven in aanmerking nemende, zegt hy niet, als na deze Filoſofie, *het ganſche ryk πνευματικῶς, geestelyker wys*, of *wat de Engelen en hemelſche ordeningen betreft*, maar *σωματικῶς, wat de lighaamlyke dingen aangaat*, als welker aanwezigheid zeker was. Alleenlyk zou, na deze bepaling, nu nog iemand te Colasſe hebben kunnen vragen, of Christus dan alleen de Heer en regeerder der lighaamlyke wereld, en der ſtoffelyke hemellichten was, en niet van de Geesten? Dit komt hy derhalven hier voor, met 'er onmiddelyk (vs. 10.) op te laaten volgen, en hy is het Hoofd, *πάσης Ἀρχῆς καὶ Ἐξουσίας, van alle Vorſtendommen en Magten*; verklarende dus, dat, welke Aartsengelen en Hemelſche rangen 'er zyn mogten, en welke magt en voortreffelykheid enige dezer onzigtbare wezens in de Hemelen ook mogten bezitten, Christus 'er de Heer en het Hoofd van was, zo wel als van zyne gemeente uit de menſchen.

„Het t'zamenſtelſel der Gnostiken dus in dit voorname ſtuk ten tweedenmale uitdruklyk verworpen zynde, gaat hy voort, en keurt nog enige andere ſtellingen van deze leeraars af; de verpligting tot de beſnydenis, de wetten van

Digitized by Google

Moſes, en de werkingen der Geesten op de menſchen, betreffende: *In welken*, ſchryft hy vs. 11., *gy ook beſneden zyt met een beſnydenis niet met handen gedaan, ἐν τῇ ἐκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, door de vleeschlyke zonden van 't lighaam weg te doen; met een Christelyke beſnydenis; daar gy door den doop met hem, als 't ware, begraven zyt; waarby gy ook opgewekt zyt, door 't gelove van de kragtige werking van God; welke hem heeft opgewekt van onder de doden, en u, die dood waart in zonden, en in uwen natuurlyken voorhuid.* Op dezelve wyze ſchryft hy vervolgens (vs. 12.) over de afſchaffing van de Moſaiſche inſtellingen door Christus; en wel in de ſterkſte uitdrukkingen, die men 'er by zou kunnen bezigen. *Hy heeft ze*, zegt hy, *weggenomen, en ze aan 't kruis genageld.* Dog nog aanmerkelyker zyn de woorden, met welke hy over de vermeende magt der Geesten, en haar invloed op het menschdom, vervolgens vs. 15. ſpreekt. *De Overheden en Magten ontmanteld hebbende (ἀπεκδυσάμενος) heeft hy, toen hy zegepraalde, ze aan 't kruis ten toon geſteld, ἐν παῤῥησίᾳ, om vry en zonder ſchrikken bezigtigd te mogen worden.* Het geen zeker niets anders te kennen geeft, dan dat deze Engelen en Overſten der lugt, van welker geweld en magt over de menſchen, men zig na de Filoſofie zulke vreeslyke denkbeelden had gemaakt, by den Christelyken Godsdienst gebleken waren, niet die ontzaglyke wezens te zyn, welken verdienden, dat men 'er voor vreesde; en dat 'er in tegendeel, door de kruisiging en opſtanding van Christus, zulke goedertierene oogmerken van God met de menſchen, voornaamlyk met de gelovigen, openbaar geworden waren; dat het ten enenmaal ongelooflyk wierd, dat hy enigen bozen geest dien invloed zou gelaten hebben, dat hy hun door zyn inwerking ongelukkig of bovennatuurlyk boos maakte; maar men 'er veel meer reden by had, om den duivel en de boze engelen, als door Christus ganschlyk betengeld, en tegenwoordig de ongelukkigſte en magteloosſte der ſchepſelen te beſchouwen. Welke redenen, indien zy ook met Eph. VI. 10—12 vergeleken worden, de gewone verklaring dier plaatſe doen vervallen. Want die zig zulke geringe gedagten van de magt der kwade Geesten maakt, heeft zeker niet geloofd, dat de Duivelen het bewind over deze aarde voerden; nog ter zelve tyd, dat hy deze dingen aan de Colasſiſche Christenen ſchryft, die van Laodicea(*) ge-

(*) Onze Uitlegger naemlyk, houd den Brief, doorgaens genoemd

tegen een onzigtbaare werking van de Overheden en Magten der lugt, als een magtigen en zorgelyken tegenſtand, ten ſtryde willen opwekken.

„ Na de ongegronde en bygelovige leerſtellingen dezer Wysgeeren dus genoeg wederſproken, en hunne afwykingen van de waaragtige geloofsleer aangewezen te hebben, gaat hy tot hunne zedeleer voort, en keurt de levensregels, welken deze leermeesters den menſchen voorſchreven, insgelyks af. *Dat u*, zegt hy, (vs. 16. en verv.) *niemand oordeele in ſpys of drank, of ter zake van Feestdagen, of Nieuwe Manen of Sabbathen; welke dingen ſlegts ſchaduwen der toekomſtige dingen waren, waarvan het ligchaam by Christus is. Dat niemand u met zyn gezag overheerſche, het pogende door u benaudheid, en een eerbied voor de Engelen in te boezemen: Daar hy in dingen, die hy niet gezien heeft, intreedt; vermaand zynde op zyn vleeschlyk verſtand; terwyl hy het hoofd van alles* (Christus) *niet behoudt.* —— *Zo gy met Christus de eerſte beginſels*, waardoor *de Wereld* in haar blindheid weleer tot eenig begrip van God en deugd wierdt opgeleid, nu, als 't ware, *zyt afgeſtorven; wat worden u, als of gy nog met de wereld* in onverſtand en onredelykheid *gelyk ſtondt, inzettingen gemaakt? Raak niet; Eet niet; Roer niet aan; volgens de bevelen en leerſtellingen der menſchen, die ſlegts een gedaante van wysheid hebben, als men een eigenwilligen Godsdienst oefent en laag denkt.*, enz. In al het welke men, zo de gezegden van den Schryver t'zamen genomen worden, de Gnostiſche wysgeerte, in haar ganſchen omvang, en in alle hare ſtellingen, die tot vele onzekerheden gelegenheid gaven, zo klaar en nadruklyk wederſproken vindt, dat het niet te denken is, dat dezelve te Colasſe onder de genen, die de leer van Paulus volgden, verder enigen opgang zal gehad hebben."

Als een Aenhangzel tot dit Voorwerk, ter opheldering van des Apostels Brieven, komen hier, in de zesde plaats, nog enige aenmerkingen over de verſchillende lezingen, in onderſcheiden Handſchriften. Vermits de Autheur ten oog-

noemd dien aen de *Epheſers*, voor een Brief van den Apostel aen die te *Laodicea*, en voor denzelfden Brief, waervan Col. IV. 16. gewag gemaekt word. In het tweede gedeelte van zyn Voorwerk, gaende over de Gemeenten aen welken deze Brieven gerigt zyn, voert hy, met beantwoording der tegenbedenkingen, gewigtige redenen aen, die de gegrondheid van dit zyn gevoelen vry duidelyk ſtaven.

Digitized by Google

oogmerk heeft, ook de overige Brieven van Paulus in het Nederduitsch uit te geven, zo is het hem raedzaem voorgekomen, daer hy toch nu en dan van verſchillende lezingen, gelyk in dezen, zo ook in 't vervolg, gewag moet maken, den Lezer een beknopt verſlag mede te deelen, van 't merkwaerdigſte omtrent die Handſchriften, welken ons deze lezingen aenbieden. Na dit algemene bericht geeft hy de voornaemſte verſchillende lezingen op, welken omtrent de thans behandelde Brieven aenmerking vorderen. En nadien, onder dezelven, de verſchillende lezing, 1 Tim. III. 16., als byzonder gewigtig voorkomt, zo neemt hy ook deze bepaeldlyk in overweging. Men is het naemlyk onder de Oordeelkundigen niet eens, of men aldaer moete lezen: *Het geheim der Godzaligheid.* Ὃ DAT of ΟΣ DIE *geopenbaerd is in 't vleesch:* of wel, *Het geheim der Godzaligheid;* ΘΣ (dat is Θεός) GOD *is geopenbaerd in 't Vleesch.* Volgens onzen Uitlegger is dit Verſchil, door de beoordeeling der Handſchriften zelven niet wel te beſliſſen, doordien 'er van de ene en andere zyde veel voor en tegen bygebragt kan worden. In die onzekerheid vind hy het best, met den zamenhang van den tekst te rade te gaen, om daer uit te beoordeelen, welke lezing de verkieslykſte zy: en dan komt het hem voor, dat men zich aen de laetſte lezing, ΘΣ GOD *is geopenbaerd in 't vleesch,* hebbe te houden.

Vervolg van ſtichtelyke Leerredenen, door J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN. *Tweede Stuk. Te Amſterdam, by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo,* 360 *bladz.*

Leerrede over den Lofzang der Gezaligden, uit Openb. V. 9. *Door* J. NEWTON, *Predikant te Londen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo,* 30 *bladz.*

Van de aenleiding tot het opſtellen en de oorſpronglyke uitgave dezer Leerredenen, hebben wy, voor eenigen tyd, verſlag gegeven (*), en, even als we diestyds opmerkten, dat de behandelde ſtoffen, naer dat bedoelde, ingericht waren, zo heeft zulks ook in deezen plaets. Het

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* V D. bl. 582.

Digitized by Google

Het hoofdonderwerp is en blyft 's Heilands Verlosſingswerk; hier wel byzonder ten opzichte van deszelfs voltrekking met zyn Hemelvaerd, de heerlyke en zalige vruchtgevolgen daervan, mitsgaders de dankbare lof aen Gode en Jezus Christus toegebragt; welke ſtoffen zyn Eerwaerde, volgens zyne bekende leiding van Godsdienſtige gedachten, gelyk alvoorens, ſtichtelyk behandelt.

Hierby heeft men, in 't Nederduitsch, nog afzonderlyk gemeen gemaekt 's Mans *Leerrede over den Lofzang der Gezaligden, uit* Openb. V. 9. *Gy hebt ons* GODE *gekocht met uw Bloed, uit alle Geſlachten, Talen, Volken en Natien.* In 't oorſpronglyke behoort ze by de voorgemelden, en tot dat tweede Stuk, het welk anders ene, aen het overwoogen onderwerp eigen, Leerreden mist. Men heeft niet goedgevonden, de reden van deze ſchikking gemeen te maken; doch, waer dezelve ook te zoeken zy, de Lezer is 'er niet door benadeeld; mogelyk is zy zommigen nog al gevallig. Zy, die de geheele verzameling der Leerredenen van zyn Eerwaerden bezitten, kunnen 'er deze byvoegen: en zodanige Lezers, dien 't aenkoopen van 't geheele Werk niet behaegt, kunnen nu deze Leerreden afzonderlyk houden; waertoe veelligt de een en ander nog al bewoogen zal worden, ter oorzake van de byzonderheden, waerop de Eerwaerde *Newton* zyne gedachten, in dezelve, gevestigd heeft. Buiten het behandelen van de gemene plaetzen der Godgeleerdheid over het Verlosſingswerk als ene Kooping, of liever Vrykooping, door een Losprys, te weten, het Bloed van Christus, en deszelfs uitgeſtrektheid, waeromtrent zyn Eerwaerde zyne vroegere voorſtellingen deswegens hier nader opheldert, bepaelt onze Leeraer zich ten laetſte tot ene gezetter overweging van 't geen het gezicht, Openb. VII, voorgedragen, hem aen de hand ſchynt te geven, ten aenzien der wyduitgebreidheid van het Verlosſingswerk. Hy vermeet zich niet daeromtrent een beſliſſenden toon aen te nemen; en geeft zyn, met ene behoedzame omzichtigheid, geopperd gevoelen hierover niet hooger op, dan voor ene waerſchynlyke giſſing. —— Ene giſſing, die aen zommige Lezers, 't zy bepaeldlyk tot het gezicht, of wel in 't algemeen tot de zaken zelven, nog al aenleiding tot nadenken zal kunnen geven; 't welk ons te eerder noopt, om dezelve alhier voor te dragen. Ze is van dezen inhoud.

„ Door de *honderd vierenveertig duizend*, die verzegeld waren aan hunne voorhoofden — een bepaald voor een on-

Digitized by Google

bepaald genoemen, zoo als zeer gemeen is, in de heilige Schrift — verſtaa ik die geenen, welken, tot jaaren van onderſcheid gekoomen, en leevende waar het Evangelij bekend is, in ſtaat geſteld worden, om openlijk en zichtbaar belijdenis te doen van den Godsdienst, en als gemerkt zijn aan hunne voorhoofden, en kenbaar, wiens zij zijn, door hunne vrijmoedige en ſtandvastige afſcheidinge van den geest en de zeden der weereld, die in het boose ligt. —— En door de *onzichtbaare menigte*, welke van deezen zichtbaarlijk onderſcheiden wordt, zou ik verſtaan, die geenen, welken elders genoemt worden, *des HEEREN verborgenen* (*), en gelooven, dat deezen waarlijk *een zeer groote ſchaare* uitmaaken, welke door Hem, die kent de geenen die de zijnen zijn, vergaderd wordt *uit alle Geſlachten, Talen, Volken en Naalſijen.* —— Deezen zou ik onderſcheiden in de volgende klaſſen:

„ 1. KLEINE *kinderen.* —— Het koomt mij voor 't minst hoog waarſchijnelijk voor, dat de ZALIGMAAKER, wanneer Hij zeide: *Laat de kinderkens tot mij koomen, en verhindert ze niet; want derzulker is het Koningrijk der hemelen* (†), niet alleenlijk wil leeren, de noodzaaklijkheid, om te worden als kleine kinderen, in eenvoudigheid, en andere hoedaanigheden, zonder welken wij, gelijk de HEILAND elders verklaart (§), in zijn Rijk niet kunnen ingaan; maar dat Hij ons eene daadzaak bekend maakt — naamlijk deeze: Dat het getal der kinderen, die werkelijk door gelooft zijn door zijn Bloed, het getal der volwaasſen Geloovigen zoo zeer verre te boven gaat, dat, vergelijkender wijze geſprooken, zijn Koningrijk gezegd mag worden, uit kleine kinderen te beſtaan. — De Apoſtel PAULUS ſpreekt van deselven, als *die niet gezondigd hebben in de gelijkheid van* ADAMS *overtreding* (‡), d. i. met toeſtemming van hun verſtand en wil. En wanneer hij zegt: *Wij allen moeten geopenbaard worden voor den Rechterſtoel van* CHRISTUS; dan voegt hij 'er bij: *Op dat een iegelijk wedraage het geen door het lichaam geſchiedt, naar dat hij gedaan heeft, het zij goed, het zij kwaad* (†). Maar kinders, die in hunne kindsheid ſterven, hebben niets in het ligchaam gedaan, noch kwaad, noch goed. Het is waar, zij zijn van natuure boos en bedorven, en moeten, zullen zij zalig worden, eene bovennatuur-

(*) *Pſ.* LXXXIII. 4. (†) *Matth.* XIX. 14. (§) *Matth.* XVIII. 3. (‡) *Rom.* V. 14. (†) 2 *Kor.* V. 10.

geestelijke verandering ondergaan. En, schoon wij niet begrijpen kunnen, op welk eene wijze die verandering geschiedt, kan ik echter niet denken, dat iemand zoo stoutmoedig zal zijn, van te beweeren, dat het onmooglijk zou weezen, dat kleine kinders zalig wierden. Maar dezelfde Magt, die zulk eene verandering in sommigen te weeg brengt, kan dezelve ook in allen te weeg brengen. — En daarom vinde ik mij geneigd om te gelooven, — zoo lang de Schrift het mij niet verbiedt, — dat alle kleine kinderen, uit alle Geslachten, Volken en Naatsijen, zonder uitzondering, die sterven voor dat zij bekwaam zijn om naar de gelijkheid van Adams overtreeding te zondigen, en die niets in het ligchaam gedaan hebben, waarvan zij rekenschap zouden kunnen geeven, — begrepen zijn in de Verkiezing der Genade (*). Zij zijn gebooren voor eene beetere Weereld, dan deeze. Zij treeden maar even deeze rampwoestijn in, — schielijk gaan zij dezelve door, — hunne kleederen worden gewasschen en wit gemaakt in het Bloed des Lams, — en zij worden, om zijnen wil, gevoerd voor Gods Troon. — Vraagt iemand mij: Waar is de scheidlijn? welke is de ouderdom, op welke kinders voor daadelijke zonden verantwoordelijk worden? — Ik maak geene de minste zwaarigheid, om hier roodborstig mijne onkunde te belijden. *God weet het.*

„ 2. Ik breng 'er toe, een volk, verborgen onder de meest verbasterde Maatschappijen in het burgerlijke of kerkelijke, welken den naam van Christen Maatschappijen dringen; alwaar onkunde en bijgeloof, of dwaalingen — welken, hoe ook verfijnd, niettemin strijdig zijn tegen het Evangelij — algemeen heerschen, en haaren invloed oefenen. Wat kan aan een verlicht en menschlievend gemoed beklaagelijker voor-

(*) [Dit denkbeeld is thans velen Leden der Nederlandsche Kerke ook aannemelijk; intusschen is 't ons, in gemeenzame gesprekken, voorgekomen, dat men zomtyds deesnangaande huiverig is, als vreezende dat het niet instemt met de vastgestelde Kerkleer. Maer hier omtrent vervalt het bedenklyke genoegzaem, als men nagaet, dat een Geschrift van den Heer *Diesbach*, waer in dit gevoelen opzetlyk beweerd word, (Zie *Heeend. Vaderl. Letteroef.* III. D. bl. 13.) eene *Kerkelyke goedkeuring* heeft; en daerby voegt, dat de Hoogleeraer *Meyer*, in zyne Verhandeling over dit onderwerp, getoond heeft, „ dat dit gevoelen geenszins aenloopt tegen, „ maer zeer wel overeenkomt met, het aengenomen Leerstelzel der „ Nederlandsche Kerke." Zie *N. A. V. Let.* II D. bl. 17.]

voorkoomen, dan de algemeene ſtaat der Roomſche en Griekſche Kerken, waar de overleveringen, uitvindingen, en leeringen van menſchen, een ſleep van grootſche en laſtige plegtigheden, het vertrouwen op Misſen, Boetedoeningen en Bedevaarten, op Legenden en gewaande Heiligen, de voornaame trekken van den openbaaren Godsdienst uitmaaken! Veele Volken zijn in die dikke duisternis gewikkeld; doch zij zijn niet geheel verſtooken van de heilige Schrift. Eenige gedeelten derzelve zijn in de inrichtingen van hunnen Eerdienst ingeweeven. En wij kunnen niet twijfelen, of 'er zijn van tijd tot tijd enkele perſoonen onder hen geweest, die, ondanks de nadeelige omſtandigheden en vooroordeelen hunner opvoeding, het leven en de kracht der waare godvrucht gekend en ondervonden hebben. — 'Er zijn, desgelijks, onder Proteſtanten, zekere Leerſtelſels, welken, offchoon ondersteund door Geleerden, en door veelen omhelsd, nogthans zoo weinig met den regel van het Nieuwe Testament overeenſtemmen, als de groſſte dwaalingen des Pausdoms. En evenwel ontmoet men onder dezelven hier en daar menſchen, die door de werking van den HEILIGEN GEEST, welke hen de Schriften doet verſtaan, wijzer gemaakt worden dan hunne Leeraars, en die — ſchoon nog gekluisterd door eenige misvattingen en vooroordeelen — over het geheel blijken geeven, *dat hunne* hoop gevestigd is op de eenige verzoening, dat zij GODE gekocht zijn, en dat zij het geloof bezitten, welk door de liefde werkt, het hart reinigt, en de weereld overwint.

„ 3. Ik zal nog een ſtap verder gaan. — Geſteld, dat *een Heiden*, ontbloot van de Genademiddelen, door welken de bekeering gewoonlijk wordt gewerkt, gebragt wierd tot een gevoel van zijne ellende, tot een beſef van de ledigheid en ijdelheid der aardſche dingen, tot overtuiging, dat hij niet gelukkig zijn kan, zonder de gunst van den grooten HEERE der Weereld, tot een gezicht van ſchuld, en begeerte naar genade; en dat hij, offchoon geene onderſcheiden kennis van eenen Verloſſer hebbende, uit het binnenst van zijn hart riep tot het onbekende OPPERWEZEN, op deeze of dergelijke wijze: *Ens entium, miſerere mei! Vader en Bron van alle Wezens, ontferm U over mij!* Wie zal bewijzen, dat zulk een gezicht, en zulke begeerten, in het hart van eenen zondaar ontſtaan kunnen, zonder de krachtdaadige werking van dien GEEST, om welken mede te deelen de Heer JESUS verhoogd is? Wie zal durven zeggen, dat het Bloed van CHRISTUS geene genoegzaame kracht zou heb-

Digitized by Google

hebben, om eenen zondaar, met wien het dus gesteld is, te zaligen, al had hij nooit van zijnen Naam gehoord? Of wie kan met dugtige bewijzen aantoonen, dat het geval, welk ik onderstelde hebbe, uit den aart der zaake onmoogelijk zoude zijn? —— Doch ik hou stil." ——

Vier Leerredenen, over het wederzien in de Eeuwigheid; door C. G. RIBBECK. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam bij* M. de Bruin, 1791. *Behalven de Voorreden,* 100 *bladz. in gr. octavo.*

Kortlings zagen wy het hier opgenoemde Onderwerp behandeld, door den Heer *Engel*, op enen redeneertrant, die de blyde verwachting van dat wederzien tot ene hooge waerschynlykheid brengt (*). Zy, die 'er mede ingenomen zyn, (en wie, die ene gevoelige ziel heeft, is het niet!) hebben, zo 's Mans voorstel hunne aendacht enigen tyd bezig gehouden heeft, het zelve ongetwyfeld met genoegen overwoogen; en de zodanigen zullen ook gewis deze Leerredenen van den Eerwaerden *Ribbeck* over dit Stuk, wanneer ze hun in handen komen, met gene mindere gretigheid doorbladeren; en zich, niet zonder aendoening, verstandiglyk versterkt vinden, in dat streelende vooruitzicht. — Het zelve volstrekt zeker te bewyzen, mag onze menschlyke krachten te boven gaen; maer, een Man als *Ribbeck*, is, naer uitwyzen dezer Leerredenen, overeenkomstig met zyne hoop, bekwaem om het zo aenneemlyk voor te dragen, dat hy, door deze zyne beschouwing, „ die geenen, wel„ ken het uitzicht in de toekomstige waereld te vooren reeds „ aangenaam was, in die gezinning bevestige, en misschien „ ook menig hart, dat te voren daaromtrent koel was, daar „ voor verwarme en gewinne." —— Ten einde dit, zo veel mogelyk, op beredeneerde gronden te wege te brengen, schikt zyn Eerwaerde de behandeling van dit Stuk, onder vier afdeelingen.

I. 's Mans eerste Leerreden is bepaeldlyk ingericht, om te onderzoeken: *Hoe wy ons het wederzien na den dood voor te stellen hebben?* En hieromtrent gaet hy vooraf enige valsche denkbeelden tegen; waerop hy verder doet zien, welke de waerschynlykste en waerdigste denkbeelden zyn, die wy 'er ons van te maken hebben. Men behoort, omtrent dit on-

(*) Zie boven, bl. 254.

Digitized by Google

onderwerp, wel gedachtig te zyn, „ dat wij ons den eigenlijken aart, en de wijze des wederziens in de eeuwigheid, onmoogelijk gantsch duidelijk en volledig voorstellen kunnen." En tevens te bezeffen, dat het zich met gene zekerheid laet bepalen, „ of, en in hoeverre, het wederzien na den dood een eigenlijk bij een zijn, of liever een beſtendig zamenwoonen met onze gelievden op één en denzelfde plaats wesen zal." Daerbenevens ſtiet ook in agt te nemen, dat wy ene onzekere hoop zouden voeden, wanneer wy in het toekomſtige verwachten wilden, „ eene „ eigenlijke vernieuwing en herſtelling onzer tegenwoordige „ uitwendige betrekkingen met onze bekenden." —— Het ongegronde dezer denkbeelden aengetoond hebbende, ſtelt hy ons het volgende, als het waerſchynlykſte en waerdigſte, voor. „ Wij hebben te denken aan eene verbindtenis, gelijk met alle zaligen in het gemeen, zo ook inzonderheid met hun, die wij hier gekend en bemind hebben, waar „ bij de erinnering aan onze aardſche betrekkingen en lotgevallen ten grondſlage ligt, en waarin wij, met onzen „ toenmaaligen wederzijdſchen toeſtand bekend, elkanderen „ onze gezinningen en gevoelens wederzijds mededeelen, „ en gemeenſchappelijk het goede werken en het goede genieten zullen."

II. Op deze bepaling der voorſtellingen, welke in de eerſte Leerreden breeder ontvouwd word, volgt in de tweede eene overweging *van de gegrondheid der hoope op een toekomſtig wederzien*. In dezelve leid de Eerwaerde *Ribbrink* ons op, om na te gaen, dat de Rede ſtaans 'er niets onmogelyks of tegenſtrydigs in vind; ja dat zy dezelve, veel eer voor hoogſt waerſchynlyk erkent. De gronden, in 't laetſte opzicht, door hem aengevoerd, zyn de drie volgenden. „ (1.) De wensch, om die geenen, die wij hier gekend en bemind hebben, aan geene zijde des grafs éénmaal weder te zien, ſpreekt luid en verſtaanbaar in ons allen, is ons allen natuurlijk, en tot onze beſte, edelſte, „ gewaarwordingen ten naauwſten verknocht. —— Zou „ God, die ons niet bedriegen wil, deezen wensch, dien „ hy ons ingeboezemd heeft, niet vervullen?" — (2.) De vervulling is ongetwyfeld te meer te verwachten, „ dat de „ eeuwigheid eene zeer wezenlijke en ſchoone der zoetſte vreugden minder voor ons zou hebben, dan zij hebben kan, „ wanneer in dezelve geene erinnering aan ons tegenwoordig leven, en geene vernieuwing onzer aardſche verbindtenisſen plaats hadt." Hierby komt (3.) „ dat de eeu-

„ wig-

„ wigheid, naar de uitdrukkelijke verzekering der Openba-
„ ring, den goeden menſchen alles ophelderen moet, wat
„ hier voor hun in Gods wegen en leidingen ondoorgronde-
„ lijk was; zij moet hun al het goede, dat zij, zonder daar
„ voor beloond te worden, hier op aarde deeden, en al het
„ lijden, dat zij onſchuldig droegen, vergoeden. — Dit
„ beide nu ſchijnt, zonder erinnering aan het tegenwoordig
„ leven, en zonder vernieuwing onzer aardſche betrekkin-
„ gen, onmogelijk te zijn." — En deze gronden der Rede worden, zyns oordeels, krachtig verſterkt, „ door de wen-
„ ken, die de Openbaring, en vooral het Evangelium van
„ onzen Heer J. CH., ons van het wederzien in de eeuwig-
„ heid geeft." Deze wenken vind hy, in het voorſtel we-gens den Ryken Man, Luk. XVI. 19-31, in de taal van Jezus aen den gekruisigden moordenaer, Luk. XXIII. 43; in 's Heilands ſmeekbede, Joh. XVII. 24; en in de Apoſto-liſche betuigingen, 1 Joh. III. 2. Phil. I. 23. 1 Th. IV. 17. — Dit alles loopt, gelyk hy tracht te doen zien, te zamen, om alle twyfeling te verbannen, en ſtelt ons in ſtaet, om alle tegenbedenkingen tot zwygen te brengen.

III. Na dus de geloofwaerdigheid zyner voorſtellingen, betreffende het wederzien in de eeuwigheid, zo niet tot ene bewyslyke zekerheid gebragt, ten minſte op zedelyke gron-den aenneemlyk gemaekt te hebben, zo verledigt hy zich, in ene derde Leerreden, ter aenwyzinge *van den invloed, welken die hoop des wederziens op de regeling van ons ge-drag heeft.* Die hoop, naemlyk, „ moet ons, (1.) be-
„ wegen, om na den hoogst mogelijken trap van inwendige
„ volmaking en veredeling te ſtreven, en voornamelijk de
„ gevoelens van goedhartigheid en deelneming in ons te
„ onderhouden en te verſterken. Zij moet (2.) het goede
„ oordeel en de liefde van anderen voor ons belangrijk ma-
„ ken, en ons tot een nuttig, regtvaardig en liefderijk ge-
„ drag opwekken. Ook moet zij ons (3.) de plichten van
„ rechtvaardigheid en goedheid, jegens afgeſtorvenen, met
„ meer ijver doen vervullen." —— Onder vele opwekke-lyke bedenkingen over dit onderwerp is gene van de minſte deze: „ *Wy zullen elkander wederzien!* Voor den onregt-
„ vaardigen zo wel als voor den regtvaardigen, voor den
„ liefdeloozen en voor den menſchenvriend, voor den wree-
„ den en den zachtmoedigen, voor den onverzoenlijken en
„ hem die gaarne vergeeft, zal eens een wederzien plaats
„ hebben; maar ſlechts voor *dezen* zal het de hemel zijn —
„ en voor *genen* de hel met alle zijne folteringen. — Of-
„ ſchoon

Digitized by Google

„ ſchoon de zaligen boven wraak en toorn verheven zijn, „ zo zou toch uw eigen geweeten de verwaarloozing uwer „ plichten, zo jegens de menſchen in 't algemeen, als by„ zonder jegens Ouders, Echtgenoten en Kinderen, hen „ verſchrikkelijk genoeg aan u wreeken; en deze verwaarlo„ zing, en de daar uit ontſtaane beſmetting van uw hart, „ zou u zelvs wel voor eene wedervereeniging en verkeering „ met hun kunnen onvatbaar maken, en u dezelve doen „ verliezen."

IV. Eindelyk beſluit de Eerwaerde *Ribbeck* zyne behandeling van dit Onderwerp, in ene vierde Leerreden, geſchikt, ter ontvouwinge *van de troostrijke gevolgen der hope des wederziens*: welken boven al plaets hebben in drieërlei omſtandigheden. „ (1.) Wanneer wij hier miskend worden, door „ menſchen, wier oordeel voor ons belangrijk en achtbaar „ is. (2.) Bij ſmartelijke verijdelingen van onze uitzich„ ten en wenſchen, naar bekendſchap en verkeering met „ goede menſchen. En laatſtelijk (3.) bij de ſcheiding van „ onze geliefden door den dood."

Zyn Eerwaerde ſtelt dit alles, zo in 't beſchouwende als in 't betrachtende, gansch innemend voor; en men word, op 's Mans redenerende denkwyze, en manier van voordragt, zo al niet volkomen overtuigd, bykans genoodzaekt, om, in navolging van *Cicero*, (ſprekende van de onſtervelykheid der menſchelyke ziele,) te zeggen: *Zo ik hier in dwael*, dat 'er ene hoop des wederziens zy, *dan dwael ik gaerne, en ik wil niet, dat men my deze dwaling, waerin ik zo veel vermaeks vinde, zo lang ik leve, ontnemen zal.*

De Joodſche Geſchiedenis in 't algemeen, en die van ABRAHAM *in 't byzonder. Beſchouwd in drie Verhandelingen. Uitgeſproken in het Amſterdamsch eerſte Departement der Maatſchappy*, tot Nut van 't Algemeen. *Door* J. DE BRUINE. *Te Amſterdam by* H. Keyzer, 1791. *In gr. octavo*, 149 *bladz.*

Het onderwerp van de eerſte dezer drie Verhandelingen is de *Joodſche Geſchiedenis* in 't algemeen, en de twee volgende gaen bepaeldlyk over de geſchiedenis van *Abraham*. In derzelver uitvoering heeft de Opſteller niet zo zeer bedoeld, deze onderwerpen, naer de regels ener onderzoekende oordeelkunde, te behandelen, als wel om zynen Toehoorderen het voortreflyke en leerzame, dat derzel-

Digitized by Google

zelver beſchouwing aen de hand geeft, voor den geest te brengen. — Dit althans moeten we, naer ons inzien, uit den inhoud afleiden; en men heeft, volgens de daerin gedane toezegging, nog ene ſoortgelyke overweging der Geſchiedenisſe van *Joſef* te verwachten. Byaldien het nog tyds genoeg is den Autheur wegens zyn opſtel een goeden raed te geven, zouden wy hem raden, de Geſchiedenis van *Joſef* wat levendiger te behandelen, dat in ene voordragt van die natuur enigzins vereischt word.

Antwoord der Nederlandſche Jooden, op de Brieven door den Welgeleerden Heer J. PRIESTLEY, *geſchreven aan hunne Natie, over de baarblijklijkheid van het Christendom, door* O. B. G. *Te Rotterdam bij* J. Pols, 1791. *In gr. octavo, 88 bladz.*

Uit dit Antwoord, het zy het dan daedlyk door iemand uit de Jooden, of, het geen waerſchynlyker is, door een Christen geſchreven zy, blykt genoegzaem, dat de ſchryfwyze van *Priestley* in zyne Brieven geenszins voldoende is, om de Jooden ter omhelzinge der Euangelieleer over te halen. Had men zich hier toe, in 't opſtellen van dit antwoord, bepaeld, dan zou men 't ene gerogelde wederlegging hebben mogen noemen. Maer de Opſteller heeft, naer 't ſchynt, geestig willen zyn, door 't Stuk een keer te geven, als ware *Priestley*, geſchikt, om den Christlyken Godsdienst te verzaken; het welk aen dit Antwoord een haetlyken draei geeft. Een draei, die te meer te wraken is, om dat deszelfs Opſteller ongetwyfeld genoegzaem verzekerd is, dat *Priestley* gene de minſte aenleiding gegeven heeft, om hem, (ſchoon hy de tegenwoordige Leer van 't meerendeel der Christenen als zeer verbasterd inzie,) te verdenken van de Christlyke Leer zelve te loochenen.

Korte Aanmerkingen op het Reſultaat van PURGOLDS *meer dan vyftig jaarige overdenkingen over den Godsdienst van* JESUS. *Door* CAREL PANTEKOEK, *Predikant te Breda. Te Breda, by* W. Oukoop, 1791. *In gr. octavo, 45 bl.*

Dat de Eerwaerde *Pantekoek* gansch anders over den Godsdienst van JESUS denkt, dan de Eerwaerde *Purgolds*, zal

zal niemand vreemd voorkomen; en 't is ter dier oorzake ook niet oneigen, dat hy, in zynen yver voor zyne denkwyze, enige aenmerkingen op dat *Resultaat* voordrage. Zulks staet hem zeker even vry, als het anderen vry stond, om het *Resultaat* ook in onze tale het licht te doen zien. De onderzoekende Lezer mag het ene en andere onbevooroordeeld nagaen! Intusschen mag de Eerwaerde *Pantekoek* zynen aenhang, als helden, oproepen tot den stryd; en met opzicht tot zich zelven betuigen! „ Heb ik, de geringste „ myner broederen, my aangegord ten stryde, het was in „ den naam des *Heeren*. Hy zelf ruste my, meer en meer, „ toe, om zyne oorlogen te voeren! Hy leere my de handelingen van het zwaerd des Geestes, om treffende slagen toe te brengen aan de Philistynen, die de slagordenen „ van mynen Godt, onbeschaamd, durven hoonen!" —— Zo spreekt hy, als een moedig en vertrouwend Held. Edoch! hoe zullen wy dit overeenbrengen, met zynen wensch ter bepaling van de vryheid der drukpers daeromtrent; met de betuiging van zynen Vriend, in den aenvang van dit Geschrift gemeld; „ dat het noodzaaklyk zy, de „ onbepaalde vryheid der sweetende drukpers, door sterker arm, te kluisteren, en, door Hooger Macht, van „ Gods Heiligdom te weeren, al wie deszelfs gebindzelen „ poogen los te maaken." Heeft dit toevlucht neemen tot den Vleeschlyken Arm niet het voorkomen van een wantrouwen op de Geestlyke Wapenrusting?

Verhandelingen uitgegeeven door het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissinge. XIVde Deel. Te Middelburg by P. Gillissen, 1790. *Behalven het Voorwerk, 582 bladz. In gr. octavo.*

(*Vervolg en Slot van bl. 490.*)

Hierop volgt nu de Beschryving van een *Fungus*, door den Hoogleeraar P. LUCHTMANS, die zich geplaatst had aan den Hiel van eenen *Jacob van Wyk*, een Leidekkersknegt, van omtrend 42 jaaren oud; deeze Man ontdekte, ruim drie jaaren vóór zyn Dood, eene kleine verhevenheid aan den hiel van zyn rechter Voet, die hem, behalven dat ze zomwylen eene lichte pyn veroorzaakte, weinig ongemak gaf; de Lyder dit voor een verharding van het Eelt der hak aanziende, sneed dit somwylen, en in

in den beginne, met-verlichting af; dan dezelve toeneemende, formeerde een Gezwel ter grootte van een knikker, teffens pynlyker wordende, en den gang moeilyker maakende; men appliceerde daar een plaaster op, en deeze ſcheen in den beginne ook van nut te zyn, maar het was van geen langen duur, een ander daar op gelegd deed weinig vrucht, pyn en zwelling vermeerderden; een Chirurgyn, daar over geraadpleegd, appliceerde het *Empl. de ranis, cum Mercurio*, ook deeze bracht eenige verzagting te wege; toen wierd een pap van wittebrood, in zoete melk gekookt, daar op gelegd, doch het ongemak wierd grooter en pynlyker; vervolgens een uit havergort, vlierbloemen, uijen en oude boter, doch met even weinig nut; het Gezwel had nu de grootte en gedaante van een Ganzen-ei: toen wierd 'er door zyn Chirurgyn tot twee reizen een zalf, welks voornaamſte ingredient Rottenkruid (*Arſenicum*) was, op geſmeerd, de korst weggenomen en *geſcarifiëerd*, met terpentyn-olie afgewasſchen en eenvoudig verbonden; dan het Gezwel wierd hierdoor pynlyker en grooter, zo dat men in de maand July 1784 beſloot om het af te binden: dit geſchiedde; maar binnen weinig tyds groeide het wederom zo merkelyk aan, dat zyn toenmaalige Chirurgyn het beſluit nam om het af te ſnyden, het welk ook met weinig bloedſtorting verricht wierd; doch de overgebleeven wortel trok binnenwaards, formeerde zich een holte, waaruit een *fungeus* uitwas opkwam, het welk, niet genoegzaam bedwongen zynde, zich naar alle zyden uitbreidde, en tot eene aanmerkelyke grootte aanwies; deeze beſtond uit verſcheidene kleinere vleeschklompjes, die zich vertoonden als een groote tros aan een dunneren ſteel hangende; van half September, toen deeze *fungus* bykans 5 duimen omtreks had, tot op den 28ſten dier maand, was hy reeds tweemaal grooter geworden, en begon te bloeden, terwyl, na evenredigheid, alle de omſtandigheden van den Lyder verergerden; dusdanige bloeding viel inzonderheid op den nacht tuſschen den 27 en 28ſten September voor, welke niet, dan met veel moeite, door het *Liquor Stipticus van* LOOFF geſtelpt wierd. Na dat in eene behoorlyke Genees- en Heelkundige conſultatie door zeer kundige en ervarene Mannen, alles, wat ter zaak diende, rypelyk overwogen was, waarvan in dit Stuk de volledige inhoud opgegeeven word, beſloot men eenparig tot de afzetting, welke gelukkig voltooid wierd, en waarvan de gevolgen in den beginne alles goeds beloofden, echter, na evenredigheid dat de wonde genas en de ettering minderde, ont-

Digitized by Google

ſtonden 'er benaauwdheden, koortzen, enz. waaronder de Lyder op den 7den February eindelyk bezweek. Op dit Verhaal laat de Hoogleeraar een Ontleedkundige Beſchryving van het ongemak, met eene daarby gevoegde naauwkeurige *Afbeelding*, volgen. —— Uit de verſchynſels, by het openen der Borst ontdekt, en andere redenen meer, word het genoegzaam beweezen, dat, gelyk de Hoogleeraar in zyne Vooraſſpraak reeds aangetoond had, dikwerf te gebeuren, ook dit ongemak beſtond in eene ſchadelyke ſtoffe, in het lichaam gevormd en opgehoopt, welke de Natuur met een heilzaam oogmerk naar een afgelegen deel verplaatst had, waardoor, indien hetzelve niet in den beginne zeer onkundig en kwalyk behandeld was, de Lyder by hetzelve nog jaaren lang had kunnen leeven. Veele allernuttigſte Leſen, beide voor den Genees- en Heelkundigen worden in deeze Beſchryving van den Hoogleeraar gevonden, welke nooit te veel kunnen overdagt worden, en die by alle zoortgelyke gevallen nimmer behooren uit het oog verlooren te worden.

De Hoogleeraar G. DE WIND, in zyne fraaije Verhandeling over de Vergiften, tot het Ryk der Dieren betrekkelyk, geeft, in eene daartoe voorafgaande Inleiding, een korte ſchets der oude en nieuwere Schryvers, welke over de Vergiften hebben gehandeld; vervolgens iets over die, welke tot het ryk der Bergſtoffen of het Plantenryk behooren, gezegd hebbende, gaat hy tot zyn meer bepaald onderwerp over, en ſpreekt eerst van de verſchillende uitwerkingen der onderſcheidene zoorten van Dierlyke Vergiften in het algemeen. Waarop hy dan overgaat tot de Slangen en Adderen, derzelver venyn, de zitplaatzen daar van, de hevigheid, en van zommigen de hoeveelheid, der Vergiftſtoffe, die 'er nodig is om eenig Dier of Mensch te dooden; hierop volgt de Tarantula, de Scorpioen, vervolgens de beet der dolgewordene Dieren, waarover de Hoogleeraar zeer naauwkeurig, en met aanhaaling der voornaamſte Schryveren, handelt, en beſluit hetzelve met de uitwerking van het eeten der vergiftige Mosſelen te beſchryven, waarvan de oorzaak aan de Kuit of Eijeren der *Straalkwalle* toegekend word.

Het hier op volgend verſlag van eenige Proeven met het *Cuprum Ammoniacum*, genomen door den zeer kundigen Doctor E. J. THOMASSEN à THUESSINK, behelst een aantal Waarneemingen met dit Geneesmiddel, in Zenuwziekten van verſchillende geaartheid gedaan, en de gelukkige uitwer-

werking welke hetzelve in veele gehad heeft; hy gebruikte daartoe dat ſoort, welks bereiding in de Edinburgſche Apotheek te vinden is. Dit ſtuk verdient naadenken en proefneemingen, tot welk een en ander de geleerde Autheur hiermede den weg gebaand heeft.

Dit word gevolgd door een bericht van eene *Amputatie* van eene Vrouwe Borst, over de zes Middelburgſche ponden aan gewicht houdende, alsmede van de andere Borst in dezelfde perſoone over de twee ponden weegende, beide verrigt en beſchreven door den zeer Geleerden Heer Doctor SAMUEL DE WIND. De redenen welke den Autheur tot deeze afzettingen aanzetten, worden behoorlyk opgegeven, en de behandeling zelve juist en duidelyk aangeweezen: wy ſtemmen, ten opzichte van het geen in de aantekening op pag. 409 gezegd word, met den Autheur volkomen overeen: „ Dat het ſchielyk opereeren, in „ eene ſamengeſtelde reden, zich bevindt met de pyn en „ de uitwerkzelen daarvan op het Menſchelyke Lichaam t „ zodanig, dat eene Operatie welke in een halve *minut* „ verricht word, dikwyls *ſyncopen* of ſlaauwten, ja zelfs „ convulſien te weeg brengt: daar integendeel dezelfde „ Operatie, in drie of vier *minuten* met tusſchenpoozing „ verricht wordende, in het minst geene toevallen onder „ het *opereeren* naar zich ſleept." Was het hier eene geſchikte plaats daartoe, dan zouden wy nog een aantal voordeelen kunnen optellen, welke uit eene gemaatigde, en niet met overhaasting verricht wordende, Operatie voortvloeijen; doch deskundigen zullen dit van zelve ligtelyk kunnen opmaaken.

Door denzelfden Autheur worden hier nog een twaalftal Proeven opgegeeven, ten betooge dat het *Alcali volatile liquidum* van Mr. MARTINET, in- en uitwendig gebruikt, in kankreuſe ongemakken, van eene uitmuntende nuttigheid is.

Het gelukkig wegneemen van een 30 jaarige *Steatoma*, tien ponden gewigts houdende, door den zeer Geleerden Geneesheer A. VAN SOLINGEN verricht, word, in het volgende bericht, door hem zelve beſchreven; het ongemak was veroorzaakt door eene verrekking, en was geplaatst even boven de *crista* van het rechter *os ilium*, ſchuins naar achter, niet ver van de Lendenwervelen.

In een hier op volgend bericht geeft de kundige Heelmeester J. DE PUYT, de Beſchryving en Afbeelding van een wanſchapen Kind, het welk nog eenige uuren na de

Digitized by Google

geboorte geleefd heeft; in welk voorwerp zeer veele en wel de aanzienelykſte deelen ontbraken, hebbende, noch *cerebrum*, noch *cerebellum*, maar in deszelfs plaats alleen een Gezwel, het welk gedeeltelyk vaatachtig, gedeeltelyk papachtig, en geheel rood en bloedig was, terwyl het zelve gemeenſchap had met de *medulla oblongata*: van de Beenderen wierden gemist het *os frontis*, beide de *parietalia*, de *partes ſquammoſæ* der Slaapbeenderen, en het opperſte gedeelte van het *os occipitis*. De Beſchryving en Afbeelding zyn zeer naauwkeurig, en verdienen, om verſcheide redenen, de oplettenheid der Genees- en Natuurkundigen.

Eene ontlasting van een *Lumbricus*, door verzweering omtrent den Navel eener Vrouwe, beſchryft de kundige Heelmeester J. WAS.

De heilryke uitwerking der *Electriciteit* by een Lydereſſe, die veele jaaren aan hevige opſtygingen gelaboreerd had, en welke door een geweldigen ſchrik veroorzaakt waren, beſchryft de Heer J. WATERVLIET met de vereischte oplettenheid, nevens de daarby voorgevallene veranderingen, in een wel kort, doch zeer lezenswaardig, bericht.

Dit word gevolgd door een Letterkundig onderzoek aangaande de *Reuzen* der Oude Waereld, door den Eerwaarden VAN DER PALM; en daarna, het door den Heer Mr. REITZ, reeds in het XIde Deel der Werken van dit *Genootſchap* beloofde Aanhangzel tot de nieuwe Handleiding, om den *Logarithmus*, voor eenig gegeeven getal, naauwkeurig te vinden tot veertien letteren boven den *Index*. Beide deeze keurig uitgewerkte Stukken laaten niet toe om 'er eenig verkort bericht van te geeven.

Dit Deel wordt beſlooten met een Bericht van den Eerwaarden METZLAR, omtrent de uitwerking van een tot hiertoe by de Geneeskundigen onbekend Middel, tegens een Kwaal op Batavia vry algemeen, en bekend onder den naam van de *Koek*; het is de Vrucht eens Booms, en word in het Maleitsch, of Javaansch, *Martie condé* genaamd, de uitgepelde Korrel daarvan word in een vyzel of mortier fyn gemaakt, en met een kopje ſchoon water ingenomen, werkende het zelve door den Stoelgang; de Javaan, welke zulks het eerſte aan eenen Europeër toediende, verzekerde, dat het zelve niet alleen dit ongemak, maar ook de Koorts, ja zelfs de Waterzugt, geneest; ook zoude van den bast en de bladen van dien Boom in de Geneeskunde een nuttig gebruik kunnen gemaakt worden.

Ee-

Digitized by Google

Eenige van dat ſoort, door den Autheur aan het Genootſchap medegedeelde Vruchten, doen ons hoopen, dat dit Middel nader zal kunnen onderzocht, en daar van, by vervolg van tyd, een heilzaam gebruik gemaakt worden.

Tafereel der Regeering van FREDERIK II *van Pruiſſen; beneffens eene Vergelyking tuſſchen dien Vorst en* FILIPS II *van Macedonien. Door* JOHN GILLIES, *LL. D. F. R. S. en S. A. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht en Amſterdam, by* G. T. van Paddenburg en Zoon *en* M. Schalekamp, 1791. *Het eerſte groot* 375 *bladz. de tweede* 52 *bladz. in gr.* 8vo.

Deeze beide Stukken volgen in het Werk zelve elkander in de omgekeerde orde van den Titel. De *Vergelyking* gaat voor, en dan volgt het *Tafereel*. Dit laatſte, om den Titel te volgen, is eigenlyk niet anders dan een breedvoerig Uittrekſel uit de Nagelatene Werken van Koning FREDERIK zelven, welke hier doorgaans woordelyk gevolgd worden, alleenlyk met uitlaatinge van des Konings breedvoerige beſchryvinge zyner Krygsverrichtingen, van welke hier doorgaans ſlechts de uitſlag verhaald wordt, en van eenige herhaalingen, welke in des Konings ſchryfſtyl hier en daar voorkomen. Dit Uittrekſel is, ondertuſſchen, wel uitgevoerd, en, daar de Heer GILLIES zelve het niet hooger opgeeft, zoude men hiertegen niets met reden kunnen inbrengen, indien hy niet, in het ſlot der Vergelykinge tuſſchen FREDERIK en FILIPS, zynen arbeid ten koste van den ſchryfſtyl van FREDERIK den Leezer trachtte aan te beveelen. De ſtyl des Konings konde hier en daar beknopter zyn, maar verdient nergens de vergelyking met ARIOSTO's beſchryvinge van ALCINA, van welke de Heer GILLIES ſpreekt. —— Indien men voor het overige op dit Uittrekſel eenige aanmerkingen wilde maaken, zoude men kunnen zeggen, dat het op ſommige plaatzen al te getrouw is. Dat de Koning van Pruiſſen tegen het Huis van Oostenryk ſterk ware ingenomen, dat hy zich verbeelde onbetwistbaare rechten op Silefien te hebben, en, wanneer hem deeze betwist wierden, eene partydigheid tegen zyne tegenſtreevers opvattede, welke hem ſomtyds verhinderde denzelven recht te doen, en bewoog om derzelver gedrag en character ruim zwart genoeg te ſchilderen; dit alles laat zich door ieder, die van het menſchelyke hart

Digitized by Google

eenige kennis heeft, gemaklyk genoeg begrypen. Maar behoefde de Heer GILLIES, die hier als een onpartydig Geſchiedſchryver voorkomt, den Vorst te volgen in alles wat deeze zegt tot nadeel van KAREL DEN VI, van MARIA THERESIA, van den Vorst VAN KAUNITZ, en anderen? Het is waar, ſomtyds voegt hy 'er by, *indien men den Koning mag gelooven*, of iets dergelyks; maar, behalven dat zulk eene byvoeging meestal weinig betekent, doet hy dit niet altyd, zelfs niet, wanneer hy den Koning volgt in beſchryvingen en uitdrukkingen, in welke deeze door zyne driſt en vooringenomenheid zich duidelyk te ver liet vervoeren. Van dien aart is gewisſelyk het geen MARIA THERESIA ergens, (wy kunnen ons nu de bladzyde niet herinneren) wordt te last gelegd, dat zy kleinmoedig was in tegenſpoed, daar al de waereld weet, hoe grooten roem zy verwierf door haare ſtandvastigheid, wanneer zy, in den aanvang haarer regeeringe, bykans door Vyanden overſtelpt was. —— Ook worden dezelfde bedryven hier dikwyls in een verſchillend licht voorgeſteld, naarmaate zy door Oostenrykſchen of Pruisſiſchen gepleegd worden. By voorbeeld, het in brand ſchieten der Stad Trautenau door de Oostenrykſchen, om de Pruisſiſche Bakkery en Magazyn te vernielen, wordt, op bladz. 92, een *onmenſchelyk bedryf* genoemd, terwyl, op bladz. 12, zeer koelzinnig verhaald wordt, dat, in het Jaar 1741, de Pruisſiſchen te vergeefs twaalf honderd bomben en drie duizend gloeiende kogels op de Stad Neisſe ſpilden. —— Drukfeilen zyn niet geheel te vermyden. Zy komen ook hier niet menigvuldig voor; maar wy hebben onder het leezen eenige misſtellingen opgemerkt, welke niet wel op de lyst van drukfeilen kunnen geplaatst worden. Dus wordt op bladz. 43 geſproken van het onderhouden eener briefwisſelinge door middel van een zeker *canon Janini*. De Vertaaler ſchynt hier het Engelſche woord *Canon*, dat een *Kanunnik* betekent, niet begrepen te hebben. —— Bladz. 57 wordt gezegd, dat de Koning te Berlyn „ eene nieuwe Academie oprichtte." De Koning zegt in zyne *Nagelaten Werken*, D. II. bladz. 49 (*) „ dat de Academie vernieuwd werd." En dit is naauwkeuriger: want de Academie, door des Konings Grootvader opgericht, was wel in verval geraakt, maar nooit vernietigd. Wy zouden twee of drie dergelyke misvattingen meer kunnen aantoonen; doch de Leezer, die niet van

(*) In het oorſpronglyke Fransch, Vol. II. pag. 48.

Digitized by Google

van kundigheid ontbloot en opmerkzaam is, zal ze van zelve wel beſpeuren, en kan daarënboven, behaagt het hem, dit Uittrekſel, of Tafereel, met des Konings eigen Werk vergelyken.

Met zeer groot genoegen hebben wy de *Vergelyking tuſſchen Frederik en Filips* gelezen. Deeze is in haare ſoort een uitgewerkt ſtuk, en de veelvuldige punten van overeenkomst, tuſſchen de beide Vorſten, zo wonderbaar als treffende. Beiden waren, vóór hunne komst tot den Throon, onderwezen in de ſchool des tegenſpoeds; en ondervonden, by den aanvang hunner regeeringe, groote moeilykheden, en kwamen dezelve te boven door gelyke middelen, door werkzaamheid en ſpaarzaamheid, door verbeteringe hunner Legers in krygstucht en getal van manſchap; beiden waren beminnaars van vermaak en van rykdom, maar zonder zich door dezelve te laaten regeeren; beiden verbeterden en volmaakten de krygskunde van hunnen tyd; beiden waren begaafd met de voortreffelykſte hoedanigheden van eenen Veldheer; beiden muntten zo wel uit in de weetenſchap als in den oorlog; beiden hadden achting voor Geleerden, en beiden ondervonden de ondankbaarheid van zodanigen, welken zy begunſtigd hadden; beiden wisten de vermaaken der gemeenzaame verkeering te paaren met de Koninglyke waardigheid; beiden verſierden hunne landen door de Bouwkunst; beiden verachtten geëerbiedigde dwaalingen (*); beiden bevorderden de voortbrengende nyverheid, en beminden voor zichzelven de vermaaken van de tafel en de Muſiek, zonder hun ſtaatsbeſtuur te verzuimen. Zy beſtuurden beiden hunne landen op het voordeeligſte, waren voorbeelden van vlyt en werkzaamheid, vermeerderden driewerf hunne inkomſten en het getal hunner onderdaanen, zonder nieuwe belastingen op te leggen, en waakten byzonderlyk over de opvoedinge der Ingezetenen. Beider Staaten waren gedeeltelyk omringd door dappere en krygshaftige Volken, en zy ſchooten by hunne nabuuren veel te kort in daadelyke en uitwendig aanzien geevende vermogens, welker gemis zy beiden door de krachten van hunnen geest aanvulden. Hunne regeeringen geleeken in verſcheidene voornaame byzonderheden grootlyks naar elkander, hunne Staatkunde was ondoorgrondelyk,

(*) Misſchien mogt men voor *dwaalingen* hier wel zetten *gevoelens*, en zeggen, dat beiden in hunne verachtinge veel te ver gingen.

Digitized by Google

lyk, zy hadden geleerd hunne driften te beteugelen en zich te bedienen van die van anderen; en indien FILIPS minder zwaarigheid maakte van het openlyk verbreeken van zyn gegeven woord, indien FREDERIK zeldzaamer vervíel tot laage bedryven, moet dit, waarschynelyk, veelmeer aan de onderscheiden tyden, in welken zy leefden, dan aan eenig weezenlyk verschil van character, worden toegeschreven. Alle deeze byzondere trekken worden in deeze leezenswaardige Verhandeling opgehelderd en gestaafd door uitvoeriger aanmerkingen. Tot een staal daarvan zullen wy het slot van des Schryvers vergelykinge gedeeltelyk opgeeven. „De vergelyking," zegt hy, bl. 44, „welke wy thans opgemaakt hebben, is niet slechts opmerkelyk wegens de naaukeurigheid der gelykenis, maar ook vooral wegens haren grooten omtrek. Tusschen groote Veldheeren en groote Staatsmannen, vindt men lichtelyk eenige overeenkomst, en de staatzucht van den eenen Vorst is dikwerf gelyk aan de staatzucht van eenen anderen; maar in de vergelyking van FILIPS en FREDERIK, worden twee mannen afgeschetst, wier byzondere karaktertrekken elk op zichzelven genoegzame stof konden opleveren, om een ruim boekdeel met vermaarde levensbeschryvingen te vullen. Den nederigen arbeid zyner landlieden te bestieren, en de krygsverrichtingen van het beleg van Schweidnitz te regelen; den Schryver van het Stelzel der Natuur (*) te wederleggen, en den Maarschalk Daun het hoofd te bieden; de Voorrede der Henriade te schryven, en de rust van Duitschland te verzekeren; —— wanneer wy FREDERIK in deze en zo vele andere, zo het schynt onbestaanbare, bezigheden beschouwen, gelykt hy eerder een schepzel der verbeelding, dan een dadelyk wezen; niet een enkel man, maar een kort begrip van het gene de vlyt der menschen vermag; terwyl, volgens het getuigenis van Demosthenes, die zekerlyk de verdiensten van FILIPS niet zoude vergrooten, de bevalligheid van *Aristodemus*, de geest van *Philocrates*, en, gelyk hy stilzwygend te kennen geeft, zyn eigen welsprekendheid ver-

„eischt

(*) *Le Syſteme de la Nature.* Tegen dit beruchte Werk heeft de overleden Koning van Pruisen een klein Stukje geschreven. Dit toont ten minsten dat hy met bespiegelingen van deezen aart zich bezig hield; en dit is zeker iets, dat men van alle Vorsten niet kan zeggen.

Digitized by Google

„ elecht wierden, om den Macedoniſchen Vorst te eve-
„ naaren. . . .
„ Maar hoe treffend ook de overeenkomst dezer be-
„ roemde Vorſten, gedurende hun leven, moge geweest
„ zyn, is echter het verſchil ten aanzien van hunnen
„ dood niet minder aanmerkelyk. FILIPS ſneuvelde in het
„ zevenënveertigſte jaar zyns ouderdoms, door de hand
„ van eenen Moordenaar, terwyl hy zich tot den krygs-
„ tocht naar Aſie toebereidde. . . . FREDERIK regeerde
„ juist zo vele jaren als FILIPS leefde, en hy ſtierf in
„ zyn vyfënzeventigſte jaar, door eenen nieuwen vrien-
„ denſtoet omringd, die hem met deelneming, en met aan-
„ doening, in zyne laatſte oogenblikken byſtond, enz."

Gedenkſchriften en Reizen des Graeven VAN BENYOWSKY, *door hem Zelven beſchreeven, naar de Engelſche Vertaaling uit het oorſpronglyk Handſchrift overgezet. Eerſte Deel. Te Haarlem by* A. Loosjes, Pz. 1791. *In gr. octavo*, 198 *bladz.*

Onveilig, en daarom ongeraaden, is het voor een Boekbeöordeelaar, zich op de Voorredenen van Schryvers of de Voorberigten van Vertaalers, te verlaaten; Eigenliefde, Eigenbelang, geeven niet zelden de pen in de hand, en doopen dezelve wel diep in den inkt van zelfsroem; doch wanneer de Boekbeoordeelaar een vertaald Werk zelf in 't oorſpronglyke geleezen hebbe, mag hy, het Berigt des Vertaalers, met zyne waarneemingen onder 't leezen opgedaan, overëenkomſtig vindende, zich vrymoedig en veilig van diens woorden bedienen. Wy doen het in het tegenwoordig geval, daar wy de *Memoirs and Travels*, of MAURITIUS, AUGUSTUS, *Count* DE BENYOWSKY, in den voorleden Jaare te *Londen* uitgekomen, met veel genoegen doorbladerden, en ons geenzins verwonderden, dat zo veele Boekhandelaars, binnen korten tyd, eene Vertaaling van dit Werk beloofden.

De Vertaaler, die ons thans een eerſte Stukje levert, ſchryft, met regt, „ Indien veelvuldigheid en vreemdheid van Lotgevallen, en zonderlingheid van Character, de aandagt trekken; indien de Tooneelen waarop deeze gebeuren, en geene zich vertoont, deels in eenen ſchaars bezogten oord geplaatst zyn en beſtendig afwisſelen, de leesgraagte bezig houden, ſtellen wy, met dit Werk in 't

Digitized by Google

Nederduitsch te kleeden, onzen Landsgenooten een Stuk ter hand, waaromtrent de keurige Schryvers van *the Analitical Review* betuigen, *'t zelve ongelyk aan te doen, wanneer zy niet bekenden, 'er zeldzaam een ontmoet te hebben, 't geen hun een aangenaamer onderhoud verschafte.*"

Hy vervolgt, een kort verslag van den Schryver, en den inhoud des Werks, geevende: „ De Graaf VAN BENYOWSKY staat van veele kanten bekend, voor een Man van bekwaamheid, en eene gesteltenisse, wonder geschikt tot vreemde ontmoetingen, opgebragt in de school des Burgerkrygs, waarin de onverschrokkenheid van zynen aart, en het vermogen 't geen hy bezat om anderen in zyne belangen over te halen, en den toon aan hunne verrigtingen te geeven, steeds oefening vondt, en hem voorbereidde tot het doorworstelen van gevaaren, in welken anderen zouden hebben moeten bezwyken, en zich te redden uit bykans onuitkomelyke ongelegenheden, schoon men de middelen, door hem gebezigd, niet altoos komt goedkeuren, en veel op de noodzaaklykheid, waarin hy zich bevondt, moet afschryven. Wy ontmoeten hem in *Poolen*, zyn Vaderland, deelneemende in den Burgeroorlog; door de Keizerin van *Rusland* in Ballingschap na *Kamchatka* gezonden; vandaar ontkomen als Scheepsbevelhebber op een hachlyken Reistocht, uit dat Schier-Eiland door den Noorder Stillen Oceaan, *Japan* en *Formosa* aandoende, na *Canton* in *China*; en eindelyk aan 't hoofd eener onderneeminge, om eene *Fransche* Vastigheid op het Eiland *Madagascar* te vormen."

Vreemd moet het inkomen, dat dit Werk uit het *Engelsch* vertaald het licht zie; dan de Engelsche Uitgeever, de Heer W. NICHOLSON, geeft 'er dit verslag van. „ Omtrent het einde des Jaars MDCCLXXXIV, vertoonde my de Heer J. HYACINTH DE MAGELLAN F. R. S., een Heer, in 't geletterd *Europa* wel bekend, door de Wysgeerige Briefwisseling, die hy jaaren lang met de voornaamste Geleerden gehouden heeft, een papier in 't *Fransch*, behelzende den voorslag om de *Gedenkschriften* en *Reizen* des Graaven VAN BENYOWSKY, in drie Deelen, by Inschryving, uit te geeven; een plan, 't geen men vervolgens liet vaaren. De Graaf bevondt zich toen niet in *Engeland*; maar was op een byzonderen Tocht na het Eiland *Madagascar*, tot welken de Heer MAGELLAN hem geen geringe som hadt opgeschooten. Deeze Tocht slaagde niet gelukkig. De Heer MAGELLAN besloot toen het Werk het licht te doen zien, en stelde het af-

Digitized by Google

afschrift den tegenwoordigen Eigenaaren ter hand, teffens zich verbindende om de verrigtingen des Graaven, van het Tydperk, waar deeze Gedenkschriften eindigen, tot diens Dood, voort te zetten. Een onvoorzien toeval stelde dien Heer buiten staat, om aan zyne verbintenis te voldoen: want, kort naa Kerstyd, in den Jaare MDCCLXXXVIII, werd hy aangetast door eene zwaare krankheid, die zyn gehengen zodanig verzwakte, dat hy zich tot geen Letterarbeid, hoedanig ook, vervolgens heeft kunnen zetten." De oorspronglyke *Fransche* Papieren zyn, door de beschikking van den Heer NICHOLSON, in het *Britsche Museum* ter bewaaringe geplaatst.

„ De Engelsche Uitgeever," meldt ons de Vertaaler, „ heeft in een breedvoerig Voorberigt, de in- en uitwendige blykbaarheden, voor de waarheid deezer, in veele opzigten vreemde, Geschiedenissen bygebragt, en zouden wy niet nagelaaten hebben om dezelve hier plaats te geeven, tot voorkoming van niet weinige bedenkingen, die, onder het leezen, by veelen niet kunnen nalaaten op te ryzen; doch wy hebben, om reden, dat eenig voornitzigt op nog nader toelichtende berigten aan ons gegeeven is, het boter geoordeeld, dit tot een Naaberigt te bewaaren, waarin wy teffens een verslag zullen doen van de Bedryven des Graaven, zints het einde zyner Gedenkschriften, tot den dag waarop hy sneuvelde; waartoe de Heer NICHOLSON ons insgelyks in staat stelt.

„ Het *Engelsche* Werk bestaat," volgens berigt des Vertaalers, „ uit twee zwaare Boekdeelen, in 4to, en is voorzien met eenige Plaaten en Gezigten van Kusten; doch wat deeze belangt, hebben wy geoordeeld, dezelve, tot vermyding van de kostbaarheid des Werks, wel te kunnen agterwege laaten; te meer, daar zy ons niet zeer belangryk voorkwamen, en ook de Plaaten in het *Engelsche* Werk niet alle gevonden worden, door het ongeluk van brand ten huize des Plaatsnyders. —— Verder zyn wy te raade geworden, om het Werk, eenigzins, zonder benadeeling van den weezenlyken inhoud, te bekorten; bestaande die bekortingen, voornaamlyk, in op den Scheepstocht uit te laaten de dagelykse Scheepsberigten, zo dezelve niets behelsden, 't geen op zichzelven gewigtig was, of vervolgens te passe kwam; en voorts de breedvoerige oorspronglyke stukken, gewisseld tusschen den Graaf en de *Fransche* Staatsdienaaren, *Madagascar* betreffende."

Hoe de Vertaaler zal handelen met deeze uitlaatingen, die wy

Digitized by Google

wy goedkeuren, dewyl een Dagverhaal, of Scheepsboek; veele, vervolgens geheel, onbelangryke zaaken behelst, kunnen wy niet oordeelen: dewyl wy in het tegenwoordig Deel den Graaf nog in *Kamchatka* vinden, bezig met het beraamen van de middelen ter ontkoming; doch te veel uitlaatingen zouden wy hem niet aanraaden; 't geen deezen van weinig aanbelang dunkt, is voor een ander niet zelden gewigtig. Die behandeling eens Werks vordert kunde, omzigtigheid en oordeel (*).

Naa een breedvoerig *Berigt van 's Graaven Lotgevallen in den Poolſchen Burgerkryg*, volgt het *Dagverhaal* zyner Reize na *Kamchatka*, werwaards hy, krygsgevangen geworden zynde, gebannen was, op last des Raads van *Petersburg*. Dit Dagverhaal is in voeglyke Hoofdſtukken afgedeeld; waarvan het vyftiende dit Deel beſluit, en de *Geſchiedenis* en *Beſchryving* van *Kamchatka* behelst. Wy neemen uit dit Hoofddeel over 't geen hy van de Inwoonders zegt.

„ De oorſpronglyke *Kamchatkaërs* noemen zich *Iteimen*, „ 't welk zo veel zegt als *Inwoonders des Lands*. Indien „ wy de herkomst van dit Volk wilden afleiden uit den aart „ hunner taale, dan zouden wy 't zelve voor Afſtammelingen van de *Mongal-Tartaaren* houden; hunne *gedaante* „ gelykt naar die van dat Volk, hun hair is zwart, *hun* „ baard dun, en hun aangezigt breed en plat. Dit Volk „ bezit geene overlevering wegens deszelfs afkomst, 't was „ talryk by de aankomst der eerſte Cozakken, doch het is, „ zints dien tyd, ſterk afgenomen.

„ Geene andere middelen van beſtaan hebben de Inwoonders van *Kamchatka* dan Visch, Wortelen, Beerenvleesch „ en Boombast; en drinken tot drank, zomtyds, Brandewyn, welken zy zeer duur aan de kooplieden betaalen.

„ Schoon dit volk thans gekleed gaat, welk voordeel zy „ te danken hebben aan de *Europeaanen*, komt zulks hun „ zeer duur te ſtaan, als men daar tegen over ſtelt de barbaarſche en dwinglandſche behandeling, welke zy van „ hunne nieuwe Meesters hebben moeten lyden. — De „ Vrouwen zyn zeer geſteld op opſchik, zy doen haar „ keukenwerk niet zonder handſchoenen aan te hebben, en „ zy

(*) De Hoogleeraar JOHANN REINHOLD FORSTER heeft eene *Hoogduitſche* Vertaaling van dit Werk, mede met verkortingen, gegeeven; van deeze zou de Heer Vertaaler zich misſchien met nut kunnen bedienen.

Digitized by Google

„ zy zouden om geene reden, welke ook, dulden dat zy
„ van een Vreemdeling gezien werden, zonder haare hand-
„ schoenen en blanketzel, 't welk zy in ruimte op haare
„ wanstaltige aangezigten smeeren. Zy woonen in twee
„ soorten van huizen; de Winterwooning noemen zy een
„ *Yourth*, en de Zomerwooning, een *Balagan*.

„ De geheele Godsdienst der Inboorlingen van *Kamchat-*
„ *ka* bestaat in het Geloof, dat hun GOD, voorheen in
„ *Kamchatka* gewoond hebbende, zyn verblyf eenige jaa-
„ ren lang aan de oevers van elke Rivier vestigde, en deeze
„ plaatzen met zyne Kinderen bevolkte, aan welken hy,
„ eer hy vertrok om zich elders te onthouden, het omlig-
„ gend Land ten erfgoed gaf. Om deeze reden verlaa-
„ ten zy nimmer een eigendom zo oud en onontvreemd-
„ baar.

„ De aandoeningen van dit Volk zyn enkel zinnelyk.
„ 't Geluk bestaat, naar hun denkbeeld, in ledigheid en de
„ voldoening van natuurlyke lusten. 't Is onmogelyk hun
„ te overreeden, dat eenige wyze van leeven gelukkiger of
„ aangenaamer kan weezen dan de hunne, en zy beschou-
„ wen altoos de Leevenswyze in *Rusland* als ten uitersten
„ versmaadenswaardig.

„ Eene byzondere wyze hebben de *Kamchatkaërs* in het
„ voltrekken hunner Egtverbintenissen; doch daar SPAM-
„ BERG dit breedvoerig beschreeven heeft, zal ik 'er niets
„ van gewaagen. Groote gemeenschap heeft 'er tusschen
„ lieden van beide de Sexen plaats; en, volgens de beginze-
„ len deezes Volks, is de Veelwyvery geoorlofd; doch het
„ *Russisch* Gouvernement verbiedt dezelve, in welk opzigt
„ het misschien strekt tot ontvolking deezes Lands.

„ Het valt bezwaarlyk te begrypen wat een zo elendig
„ Volk, 't welk niets te winnen of te verliezen heeft, kan
„ aanzetten om een Oorlog aan te vangen. Maar het gaat
„ vast dat zy zeer wraakzugtig zyn. Het oogmerk hunner
„ Oorlogen kan geen ander zyn dan om Gevangenen te be-
„ komen, en de Mannen tot werken en de Vrouwen tot
„ hun vermaak te gebruiken. —— Het lydt, nogthans,
„ geen twyfel, of de Cozakken verwekten, by hunne aan-
„ komst, onlust en verdeeldheden onder de *Kamchatkaërs*,
„ ten einde voordeel te doen met hunne Binnenlandsche
„ Krygsvoeringen. Het te onderbrengen van dit Volk heeft
„ den Cozakken veele moeite gekost: want, schoon het
„ zwak is in het doorgaand elendig leeven, betoonde het
„ zich schriklyk in zyne verdeediging. Zy hebben zich

„ be-

Digitized by Google

„ bediend van krygslisten en verraadery, als geweld te
„ kort ſchoot; en hoewel het waar mooge weezen dat dit
„ Volk laf is, vermag de vrees des Doods onder hun zo
„ weinig dat de Zelfmoord zeer dikwyls gepleegd wordt.
„ Men heeft voorbeelden van dit Volk, dat zy, in eene
„ wykplaats door de Cozakken belegerd, en van alle hoop
„ op uitkomst verſtooken, eerst de halzen van hunne
„ Vrouwen en Kinderen afgeſneeden, en vervolgens zich
„ zelven gedood hebben. Het gebruik van *Muchomor* is
„ zeer geſchikt tot dat einde; eene zekere hoeveelheid daar
„ van ingenomen, doet hun, in een diepen ſlaap, van alle
„ aandoening beroofd, ſterven. De *Muchomor* is eene ſoort
„ van Champignon, zeer algemeen in dit Land; deeze, in
„ den drank gemengd, veroorzaakt dronkenſchap en vro-
„ lykheid; doch, in overmaat gebruikt, verwekt het ſterke
„ ſtuiptrekkingen, die in den dood eindigen."

De Vertaaler, op dat wy 'er dit, ten ſlot onzer Aankondiginge, byvoegen, wil den Leezer verzogt hebben, „ zo hem iets zeer vreemds voorkome, geen te voorbaarig verwerpend oordeel te ſtryken; maar af te wagten, wat tot opheldering van 't zelve, ſchoon niet altoos tot verdeediging van het Character des Graaven, te zeggen valt." — In de daad, het Character van den Graaf is ons eer bewonderens- dan agtens- en beminnenswaardig voorgekomen: zyn gedrag omtrent APHANASIA NILOW, 's Gouverneurs jongſte Dogter, die in de bedryven op *Kamchatka* een hoofdrol ſpeelt, is verre van verdeedigbaar, gelyk den Leezer in 't vervolg zal blyken: dan, BENYOWSKY offerde alles aan zyn Plan ter Ontkoming op.

Twee bekroonde Prysverhandelingen. De eerſte over den Oorſprong der Spraak. De tweede, over de Oorzaaken van den vervallen Smaak, by de verſcheiden Volken daar hy voorheenen bloeide. Door J. G. HERDER, *Schryver der Hebreeuwſche Poëzy, enz. Uit het Hoogduitsch naar den tweeden verbeterden Druk, door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amſterdam by* Weſling *en* van der Hey, 1790. *In gr.* 8vo., 235 *bladz.*

Er zyn maar weinig zulke gewigtige voorrechten, welke den redenlyken Mensch boven het redenlooze Vee verheffen, als het Spreeken. De Taalen of Spraaken zyn de byzondere Natiën eigen geworden, en vallen, door het dage-

gelyks gebruik, kunne tongen zoo ligt, dat zommige Lieden byna zouden gelooven, dat 'er geheel geen kunst in het Spreeken ligt opgesloten; indien men slechts van goede Spraakdeelen en de vereischt wordende stemme voorzien is. Maar deeze oppervlakkige denkers weeten niet, dat de Spraake niet enkel het Vee (*), maar den Mensch zelve, geenzins van natuure is aangeboren; nadien dezelve door een kunstmaatig onderwys, en een aanhoudend gebruik, geleerd moeten worden (†). Ten anderen weeten zy zo weinig van de wezenlyke inrichting, de waarde en schoonheid der Taale, noch van derzelver vereischten, dat zy veel te voortvaarend deeze Wetenschap ligt noemen, die de verstandigste Wysgeeren van alle Natiën, en door alle Eeuwen, voor een zeer moeilyk werk gehouden hebben.

Men geeft al te dikmaals een slegte bepaaling van de *Spraak* en het *Spreeken*, wanneer men het laatste in eenige hoorbaare klanken reeds wil aantreffen. Want dus doende zal men ook de Dieren, wier Woordenboek naauwlyks een vierde van één bladzyde beslaat, daardoor ook een Spraak kunnen toeschryven, wanneer zy eenige *inwendige gewaarwordingen* en natuurlyke driften, door hun blaeten, loeijen, baffen, kirren, enz. doen hooren. Doch het spreeken is een vermoogen, dat ook *uitwendige gewaarwordingen*, door verneembare toonen kan uitdrukken: een vermoogen, dat den mensch alleen geleerd kan worden, en eigen is, nadien 'er overdenking by vereischt wordt, iets, dat de Dieren misfen. Het naarklappen van zommige woorden, door Exters, Papegaaijen, enz. maakt geen verandering in deeze stelling: zy kunnen enkel als Werktuigen, of Tafelörgels be-

(*) De geleerde CAMPER heeft, in de *Philosophical Transactions* van den Jaare 1779, door de Ontleedkunde overtuigend aangetoond: dat de *Orang Outang* zelve, die groote nabootser der Menschen, volgens de natuurlyke gesteldheid zyner geluiddeelen, geenzins tot spreeken geschikt is.

(†) De Schotsche Lord en vlytige Taalnaarvorscher JAMES BURNET, of MONBODDO, heeft in zyn Werk, over *den oorsprong en voortgang der Taalen* (van het welk men onlangs eene Nederduitsche Vertaaling heeft aangekondigd) zeer wysgeerig onderzogt: of de Taal, of Spraake, den mensch natuurlyk eigen is. Zyn besluit is ontkennend, zynde hetzelve opgemaakt, eerst uit den oorsprong en de natuur der denkbeelden, welke de Taal uitdrukt; ten tweeden, uit de natuur der Lidschikking, of *Articulatie*.

Digitized by Google

beſchouwd worden, welke afloopen en ſpeelen als zy opgewonden zyn, of enkel die woorden naarklappen die hen geleerd zyn. De Spraak is derhalven, op het naauwst bepaald zynde, eene mondelyke en hoorbaare uitdrukking van denkbeelden, gevoelens en gewaarwordingen, welken wy menſchen elkander willen voorſtellen.

In onderſcheiding van door Gebaarden zyne meening uit te drukken, dat geen *ſpreeken* maar *beduiden* kan heeten: en in onderſcheiding om door middel van geſchilderde, en volgens de natuur ontworpen, beelden (*), of door zommige, naar willekeur aangenomen tekenen, zo als men in het ſchryven gebruikt, kan men nog, op verſcheidene wyzen, door hoorbaare klanken zyne gevoelens uitdrukken. Deeze verſcheidenheid, geheel op de natuurlyke geſteldheid van den Aardkloot, en de verſchillende Zeden der Volken gegrondvest, brengt ook de verſcheidenheid der Spraake mede; en hierdoor is de Taal het gewigtigſte teken om een Volk van andere Volken te onderſcheiden. Want een Volk kan zyne Zeden, Gebruiken, ja zyn' Godsdienst zelfs, veranderen, en evenwel hetzelfde Volk blyven; maar neemt het eene andere Spraake aan, dan is alles veranderd; en men kent dat Volk byna niet meer. Getuigen hiervan zyn de *Wenden* in *Saxen*, en de *Bojers* en *Slavoniërs* in *Bohemen*, welke beide Natien door de *Duitſchers* gedwongen zyn geworden, om hunne Spraake aan te neemen, en zederd dien tyd als met hen ingelyfd zyn geworden.

Wie eenigzins Wysgeerig over de Spraak wil oordeelen, behoort de beroemde Verhandeling van HERDER, *über der urſprung der Sprache*, zo min als het reeds aangehaalde Werk van MONBODDO, onbekend te zyn. Een Man, die *den geest der Hebreeuwſche Dichtkunde* zo duidelyk wist op te geeven, kon onmogelyk ſlegt ſchryven, over den Oorſprong der

(*) In vroeger Jaaren wisten de Mexicaanen geen ander middel om hunne Wetten en Geſchiedenisſen aan te tekenen, dan door de Schilderkunst. Wanneer de Afgevaardigden van de Zeeſtrand aan MONTEZUMA tyding bragten, van de verſchyning eener Spaanſche Vloot op hunne Kusten, hadden zy hunne berichten op doek, in groote Schilderyen, voorgeſteld. En om het Jaar aan te duiden, in het welk hen de Spanjaarden overwonnen, Schilderden zy een' Man met een Hoed op, en een rood kleed aan; en met een Rietſtok of Rotting in de hand, die aan dat Jaargetal geleek. Men zie, WARBURTON's *Goddelyke Zending van* MOZES. D. III. bl. 92, en de Schryvers door hem aangehaald.

Digitized by Google

der Spraake, daar de eerſte Spraake aller Natiën, waarſchynlyk, Poëzy geweest is. Het is waar, de Eerw. VAN ENGELEN klaagde reeds, de Hooggeleerde HAMELSVELD klaagt heden, en de meeste Leezers van HERDER's Schriften klaagen altoos, dat hy een duisteren en ingewikkelden ſtyl heeft, die het overzetten zyner Schriften moeilyk maakt: intuſſchen zyn 'er zo veele en zulke zaakryke denkbeelden in die Schriften opgeſloten, dat men zich gaarne eene tweede leezing zal getroosten, die men dikmaals om den zin te vatten, vooräl in de Vertaaling van deeze Verhandeling, noodig heeft.

De Schryver heeft zyne Verhandeling in twee voornaame deelen gedeeld. In de eerſte onderzoekt hy, *of de Menſchen, aan hunne natuurlyke bekwaamheden overgelaten, zich zelven eene Spraak hebben kunnen uitvinden?* En in de tweede: *langs welken weg de Mensch zich het gevoeglykst een Spraak heeft kunnen en moeten uitvinden.* Ten betooge van het laatſte heeft hy de hebbelykheden van den Mensch, geſchikt tot het uitvinden eener Spraake, onder de volgende vier Natuurwetten gebragt, en voorgedraagen: 1.) *De Mensch is een vry-denkend, werkzaam wezen, wiens krachten by voortgang voortwerken; daarom is hy een Schepzel van Spraak.* 2.) *De Mensch is, volgens zyne beſtemming, een Schepzel van kudde, van gezelſchap; de beſchaaving en voortgang eener Taal is hem derhalven natuurlyk, wezenlyk, noodzakelyk.* 3.) *Nadien het gantſche menſchelyk geſlacht onmogelyk één kudde blyven kon, zoo kon het ook niet één Spraak blyven behouden; daar was derhalven eene vorming van verſcheiden Volksſpraken noodzakelyk*, en 4.) *gelyk, naar alle waarſchynlykheid, het Menſchelyk geſlacht één voortgaand geheel van énen Oorſprong, in één groote huishouding uitmaakt, dus ook alle Spraken, en met deezen de gantſche ſchakel van beſchaving.*

Deeze uitmuntende Verhandeling, welke 168 bladz. beſlaat, wordt gevolgd, door eene tweede Prysverhandeling van denzelfden Autheur, groot 60 bladz., behelzende de *Oorzaaken van den vervallen Smaak, by de verſcheiden Volken daar hy voorheen bloeide.* In het eerſte gedeelte wordt onderzogt wat eigenlyk *Smaak* genoemd kan worden; in het tweede, welke de *oorzaaken* geweest zyn, dat de Smaak by alle de Volken, by welke hy voorheen bloeide, in verval is geraakt; wordende in het derde Deel eenige *gevolgen* daarvan opgegeeven. Deeze Verhandeling is uit den aart min Wysgeerig, en meer onderhoudend door voorbeelden,

Digitized by Google

dan de voorgaande, ſchoon zy in gewigt 'er niet by haalen kan. De Autheur beſchryft in het tweede gedeelte, de *vier onderſcheiden Tydperken van den Smaak*, als 1.) by de *Grieken*, 2.) by de *Romeinen*, 3.) by de *Italiaanen*, onder LEO den Xden, en eindelyk, ten 4.) by de *Franſchen*, onder LODEWYK den XIVden. De laatſte zullen wy onzen Leezeren, als eene enkele Proeve uit dit Werk, mededeelen.

„Een nieuw tydperk van den *Smaak* kwam weder onder LODEWYK XIV, waarop men, behoudens het onderſcheid der omſtandigheden, kan toepaſſen, het geen, tot hier toe, by andere Natiën is opgemerkt. Gelyk die, zoo was ook dit door *genies* lang te vooren voorbereid. RABELAIS en MONTAGNE wachtten naar geenen LODEWYK; CORNEILLE hadt RICHELIEU en de *Academie* tegen zich; zelfs de ſterkſte *genies* onder LODEWYK waren niet van de Hofparty: PASCAL, FENELON, ROUSSEAU, LA FONTAINE; en RACINE hadt zulks minder mogen zyn. LODEWYK kon derhalven geene *genie*, maar *Smaak* opwekken, toen hy juist op een tydperk van *genies* kwam. Om hem leefde: *deftigheid*, *werkzaamheid*, *luister* en *waardigheid*. Naar deezen vormde zich dus de *Spraak*; zo handelde LODEWYK en elk naar zyn voorbeeld, in zynen kring; de *Smaak* nam derhalven eene gedaante van welleevendheid aan in al haar voorkomen. *De Welſprekendheid*, die niet meer vliegen kon, klapwiekte ten minſten met welvoeglykheid: het *Tooneel*, dat niet meer werken kon, werdt een ſchouwplaats der *Zeden*, der *welvoeglykheid*, der *Wysgeeren* en *Heldengeest* in *ſchyn*. De *Kunſten*, die geen nationale dryfveeren meer zyn konden, ſtonden 's Konings hoogmoed en zyne daaden ten dienst. Wie niet *dichten* kon, maakte *fraaye verzen*, en wie geen *geſchiedenis* kon ſchryven, *deklameerde* fraai, en tekende hiſtoriſche *Schilderſtukken*. De *Spraak*, die haare ſterkte, haaren rykdom, haare volheid voor lang kwyt was, vormde zich tot den toon der *Maatſchappy*, der *naauwkeurigheid*, en der *welvoeglykheid*. Dit was *de kleur van* LODEWYK'S *Eeuw*, *die volkomen overeen kwam met zyne bron*.

„ *Het verderf moest ſpoedig uit die zelfde bron voortkomen.* Wanneer de wortelen van den Smaak niet diep in de *behoefte der Natie*, in de *geſteldheid* hunner Zeden, lagen, wanneer openlyk LODEWYK *geenen geſchiedſchryver van zyn ryk* hadt, en hebben kon, zo als XENOFON en LIVIUS geweest waren; wanneer zyn *Tooneel der Natie* onmogelyk zyn kon, het geen het in *Atheenen* was, en zyn moest; wanneer zyn BOURDALOUE noch tegen, noch voor, hem te ſpreeken hadt,

het

Digitized by Google

het geen DEMOSTHENES tegen FILIP voor *Atheenen* ſprak, en waarſchynlyk geen *Griek* by BOSSUET's verheven *Madame est morte! Madame est morte!* in traanen zou geſmolten hebben, zoo is het klaar, dat die *ſchitterende Smaak van de Maatſchappy, die edele Hoffmaak*, die toen alles regeerde, *ook als zodanig moest bederven.* Dat zelfde publiek, die zelfde opgeklaarde en vernuftige kring, die eens aan de Spraak *ligtheid, zuiverheid, welvoeglykheid* verſchaft hadden, gaven haar ook heel ſpoedig, *een' weinig voegend vernuft, ſpitsvinnigheid, en den ellendigen Smaak, om door toeren te treffen.* Men verliet dus, gelyk FENELON, ST. MARD, RACINE, en wie niet meer? klaagen, die *eenvouwige grootheid, die onverwrikte, onbedwongen natuur, die edele eenvoudigheid*, en men ontleedde de gedachten zo fyn, zo hoflyk nieuw gezogt en aartig, tot dat 'er geene gedachte meer overbleef. Het geen SENEKA voor de Romeinen geweest was, werdt FONTENELLE; LA MOTTE werdt PETRONIUS; de jonge CREBILLON, met zyn onuitputbaar vernuft tot Sprookjes, bragt uit zyne gezelſchappen een *Chineeſche* pop ten voorſchyn, die dartel, fyn en klein is; MARIVAUX ontleedde de groote karakter-beelden van MOLIERE in miniatuur ſchilderingen vol *ſentiment.* De Academie van den goeden Smaak leverde het geen zy leveren moest, *komplimenten;* het veld van den Hof-ſmaak kon niets anders voortbrengen. Hierby kwamen ongelukkige *lotgevallen der regeering*, van welke toch by ſlot alles afhing, welke natuurlyker wyze alles zeer verſtoorden. En nadien het beſte, dat voortgebragt werdt, op de meening van een eng publiek, dat is, een uitgezogten kring van zogenoemde kenners, rustte, zo moest het vuil monſter, *kabaalen*, den Smaak hier meer vernaauwen, ſtremmen, en bederven dan elders, en ooit in andere tyden. De *dartele opvoeding, de levenswyze der hoofdſtad* drong, dewyl *alles op een modeſmaak berustte*, tot op rechters en rechteresſen, dus ook op ſchryvers en kunſtenaars, door; om van veele andere uitſpruitzels te zwygen, die allen uit denzelfden wortel kwawen. *Een Smaak is 'er kwalyk aan, zo dra hy alleen Maatſchappy of Hoffmaak zyn kan en mag;* heel ſpoedig wordt hy zwak, en daar hy het publiek diende voor te gaan, blyft hy achter.

„ De grootſte mannen na dien tyd, zien wy, moesten door deeze vooröordeelen heen breken, om ſlechts vryër lucht te ademen. ROUSSEAU riep, als *uit de Woestyn;* en hy hadt dit niet behoeven te doen, indien de tegenzy niet

Digitized by Google

al te bloeijend geweest was. MONTESQUIEU, gelyk de MARCELLUS van HORATIUS, wies als een edele boom, alleen op zyne ruimte; en nog zou hy veel door zyn *Esprit* niet hebben willen vergoeden, indien hy zyn groot voorwerp bepaalder hadt mogen omvatten. Eindelyk was VOLTAIRE groot als KOLUMBUS, zoo dat hy, buiten de Eeuw van LODEWYK, nog eene Waereld geloofde. Hy ſtak over in het land der vyanden van den Smaak zyner Natie, naa *Engeland*, en roofde vuur van hun vuur; hy vormde zich buiten de ſchoone kringen van *Parys inter discrimina rerum*, en werdt VOLTAIRE. Het land, dat meer dan één voorbeeld van *ligtheid*, *welvoeglykheid*, *naauwkeurigheid* (*Préciſion*) en *klaarheid* voor gantsch *Europa* vertoond heeft, heeft zich zelf, *misſchien voor een poos, diepe voorſpronglyke gewaarwording moeilyk gemaakt.* Het licht is in een lichte ſchemering rondöm verbreid, en vlamt dus op in eene kleine helle vlam. Men ſtaat te digt onder de ſtandbeelden van voorige tyden, en levert daar voor enkel *Postementen.* —— *Dus hadden de oorzaaken van den Smaak in Frankryk ook zaaden van zyn verval in zich zelven.*"

Poëzy van PIETER HUISINGA BAKKER. *Derde Deel. Te Amſterdam by de* Erven P. Meyer *en* G. Warnars, 1790. *In gr.* 8vo. 176 *bladz.*

Wy behoeven zeker niets te zeggen tot aanpryzing van deeze Gedichten. Hun maaker is met te veel lof in ons Vaderland bekend, dan dat zyne ſtukken meerder dan eene opnoeming zouden behoeven. Dit *Derde Deel* bevat, even als de voorigen, verſcheidene losſe Dichtſtukken, die by eene of andere gelegenheid ontworpen, of op bepaalde Stoffen gericht, zyn; wordende geſlooten door een uitgebreid Vers op *Voorland*, Lustplaats van den Heer P. VAN WINTER, NZ. De twee volgende behooren tot de geringſten.

PARTURIUNT MONTES.

Is hier de burgerſchap van d'Amſtel in 't geweer?
Ontelbre menſchen ſpoên als vloên, die ſchigtig waſſen;
Men woelt, krioelt, en draeft uit de omgelegen' gaſſen.
Geraes, verbaesdheid heerſcht, waar ik myne oogen keer.

Wat

Digitized by Google

Wat al verſcheidenheên van wezens en grimmaſſen!
De een lagcht, en de ander ſchreuwt, die dringt den deeze om veêr:
De brug, met volk gevuld, geeft geenen doorgang meêr,
't Geraas verbaest de buurt, terwyl de honden baſſen.

Is hier een Haegſche vreugd, of Rotterdams geweld?
Of heeft een dol Matroos zyn' makker meêrgeveld?
Verdronk een kind? welk ſtuk, wat dievery ontſtaet 'er?

Voorzeker wordt van 't volk een ongeluk betreurd!
Ei mannen! zegt my toch, wat ramp is hier gebeurd?
Dit Jongsken woei de hoed, van 't hoofd af, in het water.

HET REGENT GINDER OOK.

De regen viel geweldig uit de lugt,
Elk bleef in huis, of bergde zig ter vlugt:
Doch Crelis ging bedaerd zyn wegen;
Hy ſcheen, hoe 't regende, onverlegen:
Claes, die dit zag, riep, lagchend, maet!
Gaet gy zo langzaem langs de ſtraet?
Maer Crelis, ſchoon zyn kleeren droopen,
De regen ſtoof gelyk een rook,
Sprak, lieve Claes! wat helpt my 't loopen?
Het regent ginder ook.

In het korte *Voorbericht*, alsmede in de *Toewyding aan de Kunstlievenden*, komen eenige trekken voor, welke blyken draagen, dat de Dichter niet zeer met de tegenwoordige Dichtgenootſchappen ingenomen is: mogelyk zyn de laatſte het ook niet met de Gedichten van den Heere BAKKER; ten minſten zouden zy al ligt 'er eene zekere ſtroefheid, den ouden Dichteren wel eens eigen, alsmede zommige verouderde, of Hoogduitſche woorden, (gelyk in het voorgaande Klinkdicht, het woord *gaſſen*) in afkeuren. Daar het, in dit geval, op den trant alleen ſchynt aan te komen, zullen wy ons voor geen van beide partyen verklaaren; en zo wy al genoodzaakt wierden ons gevoelen te zeggen, dan zou het geen van beiden bevredigen; want wy zouden dan vooraf moeten verklaaren: dat het opgeeven van Prysſtoffen, en het uitgeeven van Bundels gedichten, door de Genootſchappen, wel is waar, een aantal Dichters en Dichteresſen in ons Vaderland heeft doen ontſtaan, die men 'er anders niet voor begroet zoude hebben; doch dat men, aan den anderen kant, daar-

Digitized by Google

door ook meer uitgewerkte Stukken, op byzondere stoffen, verkreegen heeft, dan men voorheen hadt; zynde tevens het uitgeeven van Gelegenheids-gedichten daardoor hoe langs hoe meer uit de mode geraakt. In alle gevallen blyft des Dichters verzoek aan zyne Dichtvriendin, toch eene wenschelyke zaak, die tot nut der Nederduitsche Dichtkunde zoude uitloopen:

Leer nu aan jonger Dichtrenschaer
Die zo veel Maetschappyen scheppen,
En om een' goudprys vingren reppen,
Den rechten trant der Vedelsnaer.

Proeve van Oordeelkunde, betreffende de Poëzy. No. 2 en 3. *Te Utrecht by de Wed.* J. van Terveen *en* Zoon, 1791. *In gr.* 8*vo.* 55 *en* 16 *bladz.*

In het tweede Stukje (*) deezer *Proeve*, bepaalt de Schryver zich tot het mededeelen zyner Aanmerkingen, over twee *Lentezangen* van den Dichter J. BELLAMY; vraagende, ten opzichte van de tweede: (de eerste bevalt hem, op verscheiden plaatzen, niet.) „Is niet dit Gedicht meer waard, dan honderd Lentezangen, waarin ons niets voor oogen gesteld *word*, *dan* het vriendelyk straalen der Zon, het ontluiken der bloemen, het vloeijen der beeken, en wat men gewoonlyk op zodanigen *Catalogus* der Lente al verder opgeschreven vind?" — „Gewaarworden en denken te gelyker tyd, dat is de groote kunst van een Dichter."

Vervolgens geeft hy *iets over de Romanze*; welk *iets* echter 24 bladz. beslaat; en dat nog tienmaal zo veel bladzyden zou kunnen beslaan, indien men van elk soort van Romanzen Gevolgen en Regelen wilde afleiden, die met dat byzonder soort overeen komen. Zedert men de stoffe der Romanze, zo wel uit de Fabelleer als uit de Riddergeschiedenisfen; uit de wezenlyke waereld zo wel als uit de verdichte; uit den tegenwoordigen tyd, zo wel als uit den voorgaanden, gekozen heeft: en zedert men in die Gedichten, nu eens ernstig, dan boertig, dan treurig, en dan meer hekelend en schertzend geweest is, en alle deeze Lierzangen met een en denzelfden naam heeft bestempeld; zedert is het byna vergeeffchen arbeid, onderscheidene merktekenen en regelen van deeze Gezangen af te leiden, om daar andere naar te willen bewerken. De zekere grond, die in alle Romanzes te vinden is, bestaat daarin, dat het Vertelzels zyn; en dat dezelve de Versmaat van het Lierdicht moeten hebben.

Al

(*) Over het Iste, zie boven, bladz. 44.

Digitized by Google

Al het overige is geheel toevallig, en kan, naar het oogmerk van den Dichter, veranderd worden. Naarmaate deeze vreeze of medelyden tracht te verwekken, naarmaate hy 's menſchen hart wil roeren of vermaaken; eene daad, op de meest dichterlyke wyze wil voorſtellen, of eenvoudig wil verhaalen (*); naar deeze maate verwisſelen de geheele aanleg van zyn Gedicht, de inkleeding en de voordragt. Men zou derhalven eerst eene *Geſchiedenis der Romanze* behooren te ſchryven, en zelfs naauwkeuriger, als Profeſſor ESCHENBURG (†), de vertellende Liederen, die de meeste Natiën bezitten, moeten verzamelen, en onder zekere rangen ſchikken; en dan daarna zou men eerst aan het bepaalen der Regelen, of aan de *Theorie der Romanze*, moeten denken.

Vervolgens treft men in dit tweede Stukje, nog aan: 1.) *Uit een brief, aan.....* behelzende eenige gemengde Aanmerkingen, over zekere plaatſe in MILTON's *Paradys Verlooren*, welke veele overeenkomst heeft, met twee Verzen van BELLAMY, en over zeker *Lentedicht*, van het Genootſchap *door arbeid en yver*, te *Leyden*; welk Genootſchap (zo veel wy weeten) thans niet meer in wezen is. 2.) *Vergelyking van het Gedicht Chloris, door* J. BELLAMY, *en de IXde Fabel, uit het eerſte Boek der Herſcheppingen van* OVIDIUS. In welke vergelyking de Schryver tracht te betoogen, dat BELLAMY gemelde Fabel zeker nagevolgd heeft, maar te gelyk oorſpronglyk Dichter gebleven is; volgens DE BOSCH, *over den aart der waare Navolginge.*

In het derde Stukje beklaagt zich de Schryver over zekere Beöordeelinge van de twee eerſte Stukjes zyner *Proeve*, welke men in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, No. 154 dezes Jaars, heeft medegedeeld. En zegt (dat ons in veele opzichten ſpyt): In de verwachting dat zyn Ed. (de Schryver dier beöordeeling namelyk) ons wel met een voorbeeld zal willen vereeren, hoe men eigenlyk BEÖORDEELINGEN BETREKKELYK DE POËZY moet ſchryven, leg ik de pen, als Schryver der PROEVEN DESAANGAANDE, neder? Uit de meerdere waarde die het 2de Stukje boven het 1ſte heeft, hadden wy op een geheel ander beſluit gehoopt.

(*) Vergelyk de *Neue Bibliotheck der ſchoonen Wisſenſchaften und der freyen Kunſte, Band XLIII. ſtuk 1. bladz.* 287.

(†) In zyne *Beiſpielſammlung zur Theorie und Literatur der ſchoonen Wisſenſchaften.* Heden reeds VI Deelen. In het Vde Deel komen eenige Romanzen en Balladen der Spanjaarden, Franſchen, Engelſchen en Duitſchen, voor. —— De Nederlandſche kende hy, naar gewoonte, niet.

Brief

Digitized by Google

Brief van een Vriend aan een Vriend. Inzich bevattende Beſcheidene Aanmerkingen op de Onbeſcheidene Handelwyze, door de Schryvers van de Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen gehouden omtrend den Eerwaardigen Tollé, *Predikant te* Vere. *Ter verdediging van 't Werkje, den Titel voerende*, leets van Tollé, *beöordeeld in de* Algemeene Vaderlandſche Letteröefeningen voor 1791. No. 1. *pag.* 41 *tot* 44. *Alöm te bekomen. In gr.* 8*vo.* 17 *bladz.*

De zogenaamde *beſcheidene Aanmerkingen*, van den Schryver deezes Briefs, bevestigen volkomen, dat onze *onbeſcheidene Handelwyze* daarin beſtaan hebbe, dat wy het *leets* van den Heer TOLLÉ juist naar waarde beöordeelden, en hetzelve niet roemden, om dat het geenen roem verdiende. Alle de gisſingen, welken de Schryver van dit Stukjen opwerpt, om de aanleidende oorzaak van die onvriendelyke handelwyze te ontdekken, had hy veilig (zo wel als al zyn geſchryf in deezen) weg kunnen laaten, nadien 'er maar ééne oorzaak is, die ons doet werken: namentlyk *vrymoedig*, en tevens *onzydig*, onzen Landgenooten te melden, wat de uitgekomene Boeken en Geſchriften behelzen; en welke waarde zy bezitten. Wy hebben niets beſpottelyks, in de bovengemelde Beöordeeling, gezegt: en wy doen het zelfs heden niet, nu een gepast medelyden, wegens de veele moeite die de Schryver zichzelven veroorzaakt heeft, ons doet bekennen: dat het ons een wezenlyk vermaak zal zyn, indien, in het gering geächt *Veere*, Boekdrukkers en Plaatſnyders opſtaan, welken voor geene van het voorgaande, het tegenwoordig of het toekomend geſlachte, behoeven te wyken. —— Doch, zo lang dezelve geen beter Boeken in 't licht brengen, als oude Rymeryen en droevige Verdeedigingen van dezelve, zo verwachte men niet, dat wy de *Veerſche Producten* onzen Landgenooten, op een of andere wyze, zullen aanpryzen.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Verdienſte van JESUS. *Door* C. C. TITTMANN, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid te Wittenberg. Eerſte Deel. Te Utrecht by* B. Wild *en* J. Altheer, 1791. *Behalven de Voorrede*, 233 *bladz. In gr. octavo.*

Men heeft hier geen Godgeleerd Twistſchrift, over het *leerſtellige* van 's Heilands Verdienſte te verwachten; dit is het bedoelde van den Hoogleeraer niet; zyn oogmerk is meer *practicael*, als ſtrekkende grootlyks, om den Christen te doen gadeſlaen, welke ene uitnemende Verdienſte Jezus aen 't Menschdom verworven heeft, hoe veel heils wy aen hem verſchuldigd zyn, en hoe wy daer aën hebben te beantwoorden. Hy hoopt, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, „ dat de zaak zelve, door zulk een voordragt, „ eenig meer licht zal krijgen, en de Christen in ſtaat ge„ ſteld zal worden, om zich de Verdienſte van Jeſus aan „ de menschlyke natuur duidlijker en in beteren ſamenhang „ voor te ſtellen; de waardij en de grootheid van het ge„ luk, dat de weereld hem ſchuldig is, juister te beoor„ deelen, en te ſchatten, hemzelven als den magtigſten „ Verloſer van alle ſoort van ellende, en als den hoogſten „ Bevorderaar der menschlyke gelukzaligheid, met een „ overtuigder geloof te vereeren, jegens zijne weldaaden „ dankbaarer, en aan zijne voorſchriften met vuuriger nei„ ging en inniger welgevallen gehoorzaam te worden, en de „ gelukzaligheid, die wij hem ſchuldig zijn, daadlijk te ge„ voelen en te genieten." Ten dezen einde neemt hy de Verdienſte van Jeſus in den ruimſten zin, dat hem, volgens taelgebruik, véroorloofd is; en te meer vry ſtaet, om dat de oudſte Godgeleerden dezelve, in een enger en uitgebreider zin, onderſcheiden; waerby nog komt, dat de duidlykheid en overtuiging 'er, zynes oordeels, door ſchynt te winnen.

's Mans eerſte Leerreden over dit onderwerp, (hebbende zyn Hoogeerwaerde het zelve, in ene geſchikte orde, in enige Leeredenen afgehandeld,) gaet over de Verdienſte van Jeſus *in het algemeen*; welke hy, naer den ruimen zin, door hem aengenomen, aldus voordraegt en omſchryft. ——

Digitized by Google

„ Jesus Verdienste aan de weereld begon met zijn leeven op
„ aarde, ja zelfs nog eer hij op aarde leefde, duurt thans
„ nog voort, en zal eerst aan het einde der weereld geheel
„ voleindigd zijn. Hij heeft bevoorens veel voor de wee-
„ reld gedaan; hij doet thans nog zeer veel voor de wee-
„ reld; en hij zal nog eens aan het einde der weereld een
„ groot werk doen. Hij heeft bevoorens voor de weereld
„ een groot geluk verworven; wij bezitten en *genieten*
„ reeds thans door hem een zeer groot geluk; en wij ver-
„ wachten het allergrootste en hoogste geluk in den dood,
„ en na den dood en in de opstanding. En dat is de Ver-
„ dienste van Jesus, daarin bestaat zij. Zij bestaat, *deels*
„ *in dat geen, wat hij bevoorens gedaan heeft, wat hij nog*
„ *doet, en wat hij in het toekomende doen zal tot verlosfing*
„ *en zaligmaaking der menschen: deels in de groote uitver-*
„ *kingen van dit alles tot de gelukzaligheid der menschen in*
„ *deeze en de toekoomende weereld.*" —— Overeenkomstig met deze algemene beschouwing, stelt hy zich voor, in enige Leerredenen, de Verdienste van Jesus in alle hare byzondere deelen, om de uitgebreidheid, de grootte en de waerdy van dezelve recht in te zien, wat breeder te ontwikkelen.

„ Wij zullen, (zegt hy) vooreerst *het werk van Jesus zelve*, of *dat geene, wat hij tot verlosfing en zaligmaaking der menschen bevoorens gedaan heeft*, (de voormaalige Verdienste van Jesus,) *wat hij thans nog doet*, (de tegenwoordige Verdienste van Jesus,) *en wat hij nog in het toekoomende doen zal*, (de toekoomende Verdienste van Jesus,) verklaaren; maar teffens ook vervolgens *van de grootte, zich tot alle tijdperken van het menschlijke leeven uitstrekkende gevolgen van dit werk tot gelukzaligheid van het menschlijke geslacht*, of de eigentlijke weldaaden van Jesus, handelen. —— *Zijne voormaalige Verdienste* bevat zijn leeven op aarde, zijn voorbeeld, zijne leer, de instelling der Bondzegelen en bijzonder van het Avondmaal, zijnen dood, zijne opstanding en de zending van zijnen Geest. —— *Zijne tegenwoordige Verdienste* is zijne onophoudlijk voortduurende werkzaamheid tot verlosfing en zaligmaaking der menschen. —— En *zijne toekoomstige Verdienste* zal in de opwekking der dooden, en de toekoomende Vergelding bestaan."

Het eerst hier opgenoemde, 's Heillands *voormalige* Verdienste, word in dit Deel, in ene achtervolgende ontvouwing der bovengemelde onderwerpen, nauwkeurig ontvouwd en ernstig ter betrachtinge aengedrongen. En even

zo

zo zullen de twee andere Stukken, 's Heillands *tegenwoordige* en *toekomſtige* Verdienſte, behandeld worden, in het tweede en laetſte Deel van dit Werk, dat ſpoedig het licht ſtaet te zien; wanneer wy, (waertoe we thans niet wel gelegenheid hebben,) ene proeve van de manier van uitvoering hoopen mede te deelen.

Aanmerkingen over den Leertrant van JESUS, *met betrekking tot de Denkwyze en het Spraakgebruik der Jooden. Ter juiste en rechtmaatige beoordeeling van het geen, wat Leere van* JESUS *is. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amſterdam by* van der Kroe *en* Capel, *en* Wesſing *en* van der Hey, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 280 *bladz. In gr. octavo.*

In de overweging der bedenkingen over de *inſchiklykheid* van Jeſus, in zyne gehouden leerwyze, omtrent den denktrant, en de heerſchende gevoelens der toenmalige Jooden, die zommige Uitleggers der Euangelieſchriften zeer eng bepalen, terwyl anderen dezelve zeer verre uitbreiden, is de Opſteller dezer *Aanmerkingen* enigermate tot een middenweg gebragt. Men heeft natuurlyk te verwachten, dat een Geſchrift van die natuur, noch aen de ene noch aen de andere party, die wat ſterk met het geliefkoosde denkbeeld ingenomen is, voldoen zal; maer 't is hierdoor, veelligt, te beter geſchikt voor hun, die, in het thans zwevende verſchil van denken deswegens, tot nog geen party getrokken hebben. De zodanigen, nog onbevooroordeeld zynde, bemerken gemeenlyk vry klaer, dat het ſtuk, zo aen de ene als andere zyde, overdreven word; des het 'er, hunnes oordeels, inzonderheid op aenkome, om een middenweg te vinden; uit welken hoofde Schryvers van dien ſtempel te eer hunne mindere of meerdere goedkeuring kunnen wegdragen; wanneer ze het onderwerp met bedaerdheid en oordeel behandelen. Aengezien dit vereischte nu in deze *Aanmerkingen* duidelyk te beſpeuren is, zo is derzelver lezing den zodanigen aen te raden, om hierdoor tot nader onderzoek opgeleid te worden. 't Is toch met zulk ene aenrading ons oogmerk niet, den Lezer in den waen te brengen, als oordeelden wy, dat de Schryver den juisten middenweg getroffen zou hebben; maer 't komt ons voor, dat zyn Geſchrft by uitſtek wel ingericht zy, om den Lezer tot opmerkzaemheid op dit ſtuk te brengen, waerdoor hy te beter in ſtaet

Digitized by Google

geſteld zal worden, om het geen tot dit onderwerp betrekking heeft, behoorlyk na te gaen; als uit het volgende beloop van den inhoud zyner voorſtellingen gereedlyk is af te nemen.

By den aenvang handelt onze Autheur over den Leertrant van Jeſus in den Volksteon, met betrekking op de tael, en toont ons, dat die Hemelſche Leeraer zich wyslyk, ſchoon met vermydinge van de tael der heffe des Volks, van de gewoone Volkstael bediende, om zyne leeringen, naer den Jooden-denktrant, op ene voor hun verſtaenbare manier te ontvouwen. Tevens doet hy ons zien, hoe noodzaeklyk het zy, dit in agt te nemen, zo in 't uitleggen der Euangeliebladen, als in 't verklaren der Geloofswaerheden; mitsgaders hoe aenpryzenswaerdig het zy, dat de Volks-Leeraers, ook in deze dagen, zich dien Leertrant eigen maken; door zich, in hunne wyze van voorſtellen, zo veel 't geſchieden kan, naer de manier van denken der Toehoorderen te voegen. —— Ter nadere opheldering en uitbreidinge van het gezegde, wegens het gebruiken der Volkstale, doet hy ons verder opmerken, met het aenvoeren van daertoe betrekkelyke voorbeelden, dat 'er, in de uitdrukkingen van Jeſus, vele zaken uit de tael des gemenen levens verklaerd moeten worden. Zulks geeft hem aenleiding, om zich nader uit te laten over het byzonder ſpraekgebruik der Jooden, en de hulpmiddelen om het zelve te leeren kennen: waeraen hy te gelyk eenige aenmerkingen hecht over de toepaſſing van het gezegde by de verklaring der woorden van Jeſus. —— Het dusver voorgedragen betreft inzonderheid het gebruiken der Volkstale, dan hierby heeft men de inſchiklykheid van Jeſus niet te beperken; hy voegde zich, gelyk onze Schryver verder toont, ook dikwyls, in zyne wyze van voorſtellen, naer de Joodſche manier van denken; naer hunne wyze van voorſtellen en betoogen, naer de geſteldheid en het character zyner Toehoorders; ja hy maekte ook, in zeker opzicht, wel eens gebruik van de heerſchende gevoelens der Jooden. —— Op het ontvouwen hiervan, dat de Autheur door veele voorbeelden opheldert, en waeromtrent hy toont, hoe de Schrift-uitleggers en Volks-Leeraers hiervan een nuttig gebruik behooren te maken, komt verder de groote vraeg in overweging, „ of deze in„ ſchiklykheid van Jeſus zich zo verre uitſtrekke, dat Hy „ zich ook naar de dwalende Volksbegrippen en Volksge„ voelens gedragen hebbe?" —— Volgens het inzien van onzen Autheur is de bevestigende beantwoording dezer Vra-

Digitized by Google

Vrage, de zaek van vooren beſchouwd zynde, reeds aen regtmatige tegenbedenkingen onderhevig; hy begrypt echter zeer wel, dat de door hem deswegens aengevoerde redenen niet boven alle tegenſpraek zyn; dan, met dit alles, komt het, zyns oordeels, hier voornaemlyk aen, op de overweging „ van zekere onbedrieglijke grondſtellingen „ en kenmerken, aan welken men de zuivere waarheid in „ de Leere van JESUS, en het geen tot den leertrant en „ de wijze van voorſtellen behoort, onderſcheiden kan." Hy vermeet zich niet dit beſlisſend te zullen uitvoeren, maer hy bedoelt 'er ene proeve van aen de hand te geven, of ze ook dienen konde, „ om de opmerkzaamheid, „ op dergelijke noodzaaklijke kenmerken, op te wekken „ en gaande te maaken." —— En hiertoe is ene volgende afdeeling van dit Werkje met oordeel ingericht; waerin de Schryver het 'er op toelegt, om zodanige kenmerken by te brengen, dezelven nader te bepalen, en met voorbeelden, uit de redenvoeringen van Jeſus, op te helderen. —— Hieraen hecht hy wyders nog enige aenmerkingen ter ſtavinge van zyne gedachten, dat de opgemelde bepalende Vraeg veeleer ontkennende te beantwoorden zy; nadien hy oordeelt gewigtige redenen te hebben, om uit den Leertrant, in de Euangeliſche en Apoſtoliſche Schriften voorkomende, af te leiden, dat Jeſus, hoe inſchiklyk ook in het bovenaengeduide, zich geenszins naer dwalende begrippen geſchikt, of zyne manier van leeren, naer enige volksdwalingen, geplooid heeft. —— De Autheur, hiermede zyn gevoelen verklaerd en aengedrongen hebbende, verledigt zich voorts tot een onderzoek van het bewys, het geen anders denkende, voor de inſchiklykheid van Jeſus aen Volksdwalingen, bybrengen, ontleend uit de overweging, dat Hy 'er zich uit Wysheid naer gevoegd heeft, wegens de toenmalige geſteldheid der omſtandigheden en toehoorderen: een bewys dat, naer zyn inzien, gansch niet voldoende is, en waervan hy de krachtloosheid, uit den gehouden leertrant, alleszins poogt aen te wyzen. — Voor 't overige merkt hy, ten opzichte van het gebruiken van dezen uitlegkundigen regel, nog op, dat men dikwerf geen behoorlyk onderſcheid maekt, tuſſchen voorſtellingen, die te betrekken zyn tot de volksſtael en denktrant, en zodanigen, die volksdwalingen zouden kunnen verſterken: men ziet zomtyds, gelyk hy door voorbeelden aentoont, deze en gene manieren van voorſtellen uit het laetſte gezichtspunt; terwyl ze intuſſchen als voorſtellingen van de

Digitized by Google

eerſte aengeduide ſoort beſchouwd moesten worden. — Eindelyk vestigt de Schryver onze aendacht nog op de gronden, waerop men zommige gevoelens aen de Jooden van dien tyd, als gemene Volksbegrippen toeſchryft, en voor Volksdwalingen houd, naer welken Jeſus zich zou geſchikt hebben. Het komt hem voor, dat men daeromtrent meermaels de vereischte omzichtigheid niet gebruikt heeft; en tracht te doen zien, hoe moeilyk en onzeker het dikwyls zy, wanneer men beweren wil, dat het een of ander een oud Joodsch gevoelen is, naer 't welke Jeſus zich geſchikt zou hebben. En dit geeft onzen Autheur aenleiding, om, ten beſluite, nog enige aenmerkingen mede te deelen over de Bronnen, (uit welken men zulke Joodſche gevoelens ſcheppen wil,) met opzicht tot derzelver waerde, en in hoe verre men 'er gebruik van kunne maken. Met de *Talmudiſche* en *Rabbynſche* Schriften heeft hy, in dit geval, niet veel op; van meerder dienst ſchat hy de Werken van *Joſephus* en *Philo*, als ze met een omzichtig oordeel gebruikt worden; en bovenal pryst hy de *Alexandrynſche Overzetting* aen, als best geſchikt, niet alleen ter opheldering der uitdrukkingen en ſpreekmanieren van Jeſus en zyne Apostelen, maer ook wel inzonderheid om de Joodſche denkwyze te leeren kennen. Tot dit laetſte einde komt dezelve hier te meer te ſtade, doordien, gelyk onze Schryver zegt, „deze Overzetters, om het Hebreeuwſche uit te drukken, dikwijls juist zulke bewoordingen en manieren van „ſpreeken gebruiken, die haaren oorſprong van zekere „Joodſche begrippen hebben, welken men daarin ligtlyk „ontdekken kan. Ook verkoozen zij somtyds, wanneer „zij de zaak volgens het ſpraakgebruik op verſcheidene „wijze konden uitdrukken, juist die uitdrukking en wijze „van voorſtellen, welke de oude Joodſche denkwijze medegebragt."

Voor Lydenden. Een Huisboek. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by B. Wild *en* J. Altheer, *en te Amſterdam by* Weſting *en* van der Hey, 1790. *Behalven de Voorreden*, 311 *bladz. In gr. octavo.*

Eene verzameling van troostryke bedenkingen, die ter opbeuringe kunnen zyn, voor de zodanigen, welken onder rampen en tegenheden, of ſmeftbarende toevallen, zugten; en welker lezing ook hare nuttigheid kan hebben voor

voor zulken, die zig in gunſtiger omſtandigheden bevinden, en daerdoor zig kunnen wapenen tegen onheilen, die hen ten enigen tyde zouden mogen treffen. 'Er leeft toch geen mensch, dien 't altyd voor ſtroom gaet; de gelukkigſte zelfs heeft nu en dan wel eens met tegenſtroom te worſtelen; en de voorzichtigheid eischt, derhalven, dat ieder daeromtrend op zyne hoede zy. In knellende rampen vind men niet zelden velen als troostloos, om dat het hun aen de vereischte kundigheden mangelt, en de geest naeuwlyks vatbaer is, om ze alsdan, in 't midden van den druk, te ontvangen. Dit ware voor te komen, door vroegere oefening, die in treffende gevallen invloed zou kunnen hebben, en den geest geſchikter maken, om den nadruk van opbeurende troostgronden te gevoelen. Uit dien hoofde kunnen Geſchriften van dien aert, als het tegenwoordige dat wy onder handen hebben, zo in vooraals in tegenſpoed, met nut doorbladerd worden; vooral wanneer de troostgronden, gelyk in dezen geſchied, met welberedeneerde overdenking voorgedragen worden. — Ten dien einde boezemt ons de Autheur gezette kundigheden in, over den Dood, de Onſterflykheid, de Opſtanding, en een toekomend Leven; hy leid ons op tot ene verſtandige beſchouwing, zo der rampen des levens, en derzelver gevolgen met betrekking tot het toekomende, als der Leere ener albeſtuurende Voorzienigheid; en vestigt zyne overdenkingen op deze en ſoortgelyke gronden, welke hy, niet in een verrukkenden toon, maer op ene verſtandlyke manier, in velerleie gevallen, doet werken. — Men leze, by voorbeeld, 's Mans *gedachten*, *by aenhoudende twyfelingen in zaken van Godsdienst*, die wel eens 's Menſchen geest dermate kunnen belemmeren, dat het hem tot mistroostigheid doe vervallen, of overſlaen, om van allen onderzoek af te zien, het welk den weg baent tot Dweepery en Bygeloof, zo niet een volſtrekt Ongeloof ten gevolge heeft; waer tegen des Autheurs denkwyze den Lezer ten krachtigſte wapent.

„Mijne geheele ziel, (dus ſtelt hy zyne gedachten voor,) Mijne geheele ziel dorst naar licht, naar kennis en zekerheid; doch dikwijls, zeer dikwijls, ſchijnen hiertoe alle bronnen voor mij geſtopt te wezen; terwijl het mij ſlechts zelden gelukt, om eenige verkwikking of verſterking uit dezelven te ſcheppen. Ik denk, ik onderzoek, en doe alle mooglijke naſpooringen; maar overal ontmoet ik onoverkoomlijke zwaarigheden; overal doen zich voor

Digitized by Google

mij twijfelingen op, welke mij onoplosbaar toeſchijnen. Ik luister naar de ſtem der Rede en der Openbaaring, en ben ſlechts zelden zo gelukkig, haar op eene verſtaanbaare wijze te hooren, en, van alle anderen, duidelijk te kunnen onderſcheiden. Mijn waarheidlievende geest verlangt en wenscht naar geenen helderen, vollen, middag; maar ſlechts naar eene flaauwe morgenſchemering, naar eenige ſtraalen van den aanbrekenden dag; en ook deeze wensch wordt zelden vervuld. Zelfs het beſtaan van GOD, en Zijne hoogſte volmaaktheid, beneffens mijne gemeenſchap met Hem, verzinken dikwerf voor mijn oog in eene ondoordringbaare duisternis, of vertoonen zich, met zo veele zwaarigheden omgeven, en zo geheel boven alle menschlijke denkbeelden verheven, aan mijnen geest, dat deze gedachten mij noch troost noch opbeuring verſchaffen. Goede GOD, Vader des lichts! weer alle duisternis uit mijne ziel, en doe mij Uwe tegenwoordigheid leevendiger gevoelen, en meer en meer van Uw aanwezen verzekerd worden! Mijn hart haakt naar rust, en waar zal ik dezelve anders, dan bij U, zoeken en vinden?

„ Dan, het zij verre van mij, dat ik mij over het gebrek, welk ik gevoel, angſtig zou bekommeren, of mij mijnen onwillekeurigen twijfel tot eene misdaad zou aanreekenen; dat ik zou gelooven, dat mijn toeſtand GODS zou mishaagen, of vreezen, dat dezelve mij buiten de zaligheid der toekomende waereld zoude ſluiten! Neen; GOD weet, dat wij zwakke en kortziende ſchepzelen, dat wij ſtof en asſche zijn, en eischt niet meer van ons dan wij doen kunnen. Hij vordert, dat wij in oprechtheid wandelen; en zulk een gedrag is Hem aangenaam. Al wie een oprecht Vriend der waarheid is, die is een Vriend van GOD, hoe weinig hij 'er ook van weten of kennen moge. Hij, die de waarheid in oprechtheid lief heeft, en met ernst zoekt, zal en moet dezelve, eindelijk, zeer zeker tot zo ver ontdekken, als voor menſchen mogelijk is; al ware het dan ook, dat zulks eerst na dit leeven zoude geſchieden. De heilige en rechtvaardige God ſtraft alleen de zonde en ondeugd, maar, ongetwijfeld, geene onwillekeurige, geene onſchuldige, doolingen. De ongelukkige, die de waarheid zoekt, maar niet vindt, moet aan Hem veel welgevalliger zijn, dan de gelukkige Man, die dezelve toevallig ontdekt, maar niet gezogt heeft! Mijn hart, hiervan ben ik verzekerd, ſtaat voor de waarheid open; het haakt naar overtuiging en zekerheid, en laat zich

gaar-

Digitized by Google

gaarne onderwijzen; terwijl het iederen ſtraal van licht, waardoor het mogt worden beſcheenen, blijmoedig tot zich trekt. Ondertuſſchen is het den Alwetenden alleen volmaakt bekend, waarom het mij zo moeilijk, en moeilijker dan anderen Zijner kinderen, valt, om tot eene vaste, gerustſtellende, zekerheid te geraaken; en wanneer het niet mijne ſchuld, maar mijn ongeluk, en een gevolg is der wijze ſchikkingen zijner albeſtuurende Voorzienigheid — zo als ik met reden mag hoopen, — dan kan ik mij niet alleen met volle zekerheid belooven, dat GOD mij eene vaderlijke toegeevendheid zal bewijzen, maar ook, dat Hij mij, in eenen beteren, meer verheven ſtaat, volkomen zal ſchadeloos ſtellen.

„ Ik mis op deze aarde, 't is waar, zeer veele genoegens, en ben in verſcheiden opzichten ongelukkig; maar zoude een redelijke, onſterflijke, geest, die naar kennis en waarheid dorst, en zijne algeheele waarde gevoelt, niet geſchikt zijn voor de wooningen des lichts, waar zijn brandend verlangen kan bevreedigd worden? Of zoude de goede GOD mijne wenſchen eeuwig onvervuld laten? Neen; vroeg of laat, in deze of in de andere waereld, zal Hij mijne ſmagtende ziel verkwikken, en met de zaligheid eener volle zekerheid verheugen!

„ Ook ten dezen aanziene zal ik mij trachten gerust te ſtellen: want bekommering en droefheid over mijne twijfel, in zaaken van Godsdienst, is zekerlijk de weg niet, om tot de kennis der waarheid te geraaken: deze kan alleen de ſtille bedaarde onderzoeker ontdekken. Ik zal derhalven mijnen geest trachten op te beuren, en mijn hart poogen gerust te ſtellen, op dat ik haare ſtem des te eerder hoore, haare wenken zo veel te beter verſtaa, en voor haare indrukken zo veel te vatbaarer moge worden.

„ Kan ik dien trap van zekerheid niet bereiken, welken ik wensch, en ook met den aart der zaake overeenkomt, dan zal ik mij aan den plicht des geloofs vast houden. De waarheden en leſſen, welke mij verbeteren; mij vergenoegder met mijn lot, en nuttiger voor andere menſchen, maaken, en mij, onder de kommernisſen en rampen deezes leevens, kunnen vertroosten en opbeuren, zal ik gaarne en dikwijls overwegen, ſchoon ik al de reden derzelve, en heur onderling verband, niet duidelijk en met volle overtuiging kenne. De twijfelingen, welken daartegen in mij ontſtaan mogen, zullen bij mij nimmer welkoom zijn, noch met voordacht door mij gevoed worden; terwijl ik, wan-

Digitized by Google

neer ik dezelven kan onderdrukken, of verwijderen, zonder daarover ongerust te worden, het als eenen plicht zal aanmerken, om zulks niet na te laten. — Inzonderheid zal ik na, bevlijtigen, om zulke weldaadige lesſen, welke mij vreugd verſchaffen, ſteeds getrouwer op te volgen en uit te oefenen, ten einde mij dezelven daardoor meer eigen te maaken, en mij van haare waarheid ſteeds meer te verzekeren. Hoe flaauwer het licht zij, welk mij beſtraalt, zo veel te zorgvuldiger zal ik ieder ſpoor van het zelve naargaan; zo veel te voorzichtiger bij zijn ſchijnzel wandelen; zo veel te meer alles vermijden, wat mij tot aanſtoot zou kunnen dienen; mij zo veel te meer toeleggen, om alles, wat ik bij dezen trap van licht kan uitvoeren, behoorlijk en wel te verrichten, en mijnen loop, zelfs bij de flaauwſte ſchemering, ſtandvastig voord te zetten, en onvermoeid naar het mij voorgeſteide doel te ſtreeven, opdat mij niet de nacht met alle zijne verſchrikkingen overvalle, eer ik het zelve bereikt heb.

„ Ik zal dus de les van JEZUS volgen, bij welker inachtneeming zo veelen zijner verëerers zich wel bevinden. *Al wie den wil doet des geenen*, zegt hij, *die mij gezonden heeft, die zal van mij bekennen, of mijne leer uit* GOD *is, dan of ik van mij zelven ſpreek.* Ja, ſchoon ik al van den Godlijken oirſprong van JEZUS leer nooit ten vollen mogt overtuigd worden, en in dezelve onoplosbaare zwarigheden ontdekke, zo wil ik echter haare voorſchriften volgen, en dat geen verwachten, waarop zij mij doet hoopen; terwijl ik het voorbeeld van den edelen weldaadigſten menſchenvriend, die dezelve heeft verkondigd, meer en meer zal trachten gelijkvormig te worden, en ſteeds christelijker te leeren denken en handelen. Hierbij kan en zal ik zekerlijk niets verliezen: integendeel verzekert mij mijne eigen ondervinding, en die van anderen, dat ik zo veel te meer rust en genoegen ſmaaken, aan anderen meer blijdſchap en voordeel verſchaffen, en de eeuwigheid veel getrooster zal te gemoet zien; terwijl ik, dus handelende, mooglijk reeds in dit leeven zo gelukkig zal zijn, om ten vollen overtuigd te worden, dat de leer van JEZUS Godlijke kragt en wijsheid zij. Laat de troostrijke hoop, ô GOD! welke mijne ziel thands verkwikt en bezielt, eerlang vervuld worden, en geef, dat ik alles, wat hiertoe bevorderlijk kan zijn, met eenen onvermoeiden vlijt, moge verrichten!"

Ze-

Digitized by Google

Zedeboekjen voor Kristlijke Dienstbooden. Te Leeuwarden by J. Seydel, 1790. *Behalven het Voorberigt*, 97 *bladz. In* 8vo.

Een Boekje, welks leezing en herleezing, denzulken, waarvoor het inzonderheid geſchikt is, niet te ernſtig aangepreezen kan worden; des de Schryver het den Dienſtbooden wel mogte aanbeveelen, en te gelyk de Huisheeren aanmoedigen, om het hun, zonder meesteragtigheid, op eene minzaame wyze, ten geſchenke te geeven. —— Het behelst, na eene gepaste Vooraſſpraak aan de Huisheeren, over hun behoorelyk gedrag jegens de Dienstbooden, eene reeks van agtervolgende Leſen; in welken de Schryver de voornaamſte verſchillende omſtandigheden, waarin de Dienstbooden zig bevinden kunnen, als doorloopt: des dit Stukje, ten dien opzigte, een vry volledig Zedenboekje genaamd moge worden. De pligten der Dienstbooden worden 'er beknopt en klaar in ontvouwd, vriendlyk voorgedraagen, en met eene ongemaakte deftigheid aangedrongen. —— *Zie hier*, hoe hy hen opleide tot het in agt neemen van dien algemeenen Zedekundigen regel, die een doorgaanden invloed op alle wederkeerige pligten moet hebben. *Gelyk gy wilt*, [te weeten redelyker wyze] *dat u de menſchen zullen doen* [indien zy zig in uwe omſtandigheden mogten bevinden,] *doet gy hun ook dergelyks.*

„ Hebt gij eenig vermoogen van verbeelding, verbeeldt dan eens, dat gij zelven Heeren en Vrouwen zijt, dat gij gedient wordt van anderen, en vraagt uzelven eens af, hoe gij dan liefst van uwe Dienstbooden zoudt wenſchen behandeld te worden (*). Zo zult gij uwe pligten leeren, zo zult gij leevendige bevattingen krijgen van het gene gij als Dienstbooden aan uwe Heeren en Vrouwen verſchuldigd zijt. Nu handelt dan in alle eenvoudigheid ſteeds zo, als gij het met billijkheid van eenen Dienstboode zoudt verlangen kunnen, wanneer gijzelven Heeren of Vrouwen waart!

„ Het gene gij in deeze of die omſtandigheden geern in uwe Dienstbooden zoudt willen zien, moet gij, daar gij zelven nu dienstbaar zijt, betrachten; —— het gene gij in deeze of gene gevallen ongeern aan uwe Dienstlingen bemerken zoudt, ook hiervoor dient gij u alleszins te wachten.

„ Zou-

(*) Even zo behooren Heeren en Vrouwen, in 't weêrkeerige, zig wel eens voor te ſtellen, hoe zy, Dienstbooden zynde, redelyker wyze, zouden wenſchen behandeld te worden.

Digitized by Google

„ Zoude het u wel aangenaam weezen, wanneer gij Heeren of Vrouwen waart, indien uwe Dienstbooden een slecht hart hadden, en hiervan in hunne gedraagingen spreekende blijken gaven? —— indien zij u bestoolen, —— bedroogen, —— blinddoekten, —— belasterden, —— u tegenspnapten, —— u den voet dwars zetten, en u in het eene of andere leed en ongenoegen berokkenden? —— wat dunkt u? zoude het u in tegendeel niet onvergelijklijk veel aangenaamer weezen, indien uwe Dienstbooden u achting en eerbied betoonden? —— indien zij uw nut, uw voordeel zogten, —— opregt voor uw aangezigt wandelden, —— hun geheele gedrag voor u open lagen, —— uwen goeden naam verdeedigden, —— uwe bevelen gehoorzaamden, —— uw genoegen bevorderden, en op de best mooglijke wijze met een genegen hart uw eer handhaafden, ja zich meer aan dezelve, dan aan hunne eigen eer, lieten gelegen zijn?

„ Even zo is ook dit laatste uwen Heeren en Vrouwen aangenaamer, dan het eerste; en zo dierhalven is het ook uwe pligt, om dus uwe gedraagingen jegens uwe Heeren en Vrouwen te regelen, en in te rigten.

„ Benaarstigt u daaglijks, om op deeze wijze uwen pligt waar te neemen: gewent u, om u, in de plaats van uwe Heeren en Vrouwen, te stellen, om zo te leeren, te weeten, en in te zien, hoe het hun voorkomen moete, hoe zij te moede zijn moeten, wanneer gij hun gehoorzaamt, of niet gehoorzaam zijt, wanneer gij dit of dat doet, of hier of daarin nálaatig in zijt.

„ Op deeze wijze zult gij de beste begrippen van uwen uitgebreiden pligt krijgen; volgt deezen eenvoudigen regel, toetst hier alle uwe verrigtingen aan, en deeze manier van denken en handelen zal u in de daad tot de beste en nuttigste Dienstbooden vormen: hoe meer gij deezen regel volgt, dies te geruster, gezegender, blijmoediger, gelukkiger zult gij weezen; dies te onbeschroomder en liever zult gij aan God en de eeuwigheid denken; ja, volgt gij deezen voorgeschreeven regel, dan zult gij steeds met eene kinderlijke vrijmoedigheid, met een vertrouwend geloof, tot voor 's Heeren troon naderen durven, en uwe hartlijke gebeden tot Hem kunnen opzenden; ook dan kunt gij verzekerd weezen, dat uwe Algenadige Hemelheer, die hoog woont, maar ook laag nederziet, het oog van medelijdende Liefde op u nederslaan, uwe oodmoedige smeekingen verhooren, en u de begeerten uws harten geeven zal."

Du-

Digitized by Google

Dupliek of Afscheid van ALETHOPHILUS *aan* PHILADELPHUS. *Te Amsteldam, bij* M. de Bruijn, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 342 *bladz. in gr. octavo.*

Nademael *Philadelphus*, in zyne voor 't licht gebragte *Verantwoording* (*), te kennen heeft gegeven, dat het zyn oogmerk was, dit twistgeding niet verder voort te zetten, maer 't hierby te laten berusten; en *Aletophilus* dit zyn Geschrift dopt voorkomen, als een afscheid aen *Philadelphus*, met betuiging dat hy 'er voorts van afziet; zo is hier mede deze penneſtryd afgeloopen. 't Is daer mede gegaen, gelyk het gemeenlyk met die soort van verschillen gaet; *Alethophilus* en *Philadelphus* hebben elkander niet wyzer gemaekt, en zyn, als uit hunnen schryftrant uit de twee laetste Schriftuuren blykt, tegen elkander verbitterd geworden. En 't is, naer ons inzien, te vermoeden, dat Lezers, die ernstig deel neemen in dit geschil, ook daerdoor niet van party verwisseld zullen zyn, daer het toch meerendeels aenkomt op een zinnebeeldigen trant van denken; waerin de een het zinnebeeld op die, en de ander op deze, wyze gewoonlyk beschouwt. —— Vermoedelyk zouden de Partyen, die betreklyk tot de hoofdzaek van 't behandelde verschil, in onze Nederlandsche Kerk, nog bestendig aengekweekt worden, beter te verenigen zyn, als men, met afzicht van het zinnebeeldige, gegrond op de benamingen van *Verbond* en *Verbondlingen*, en de daeruit voortspruitende zinnebeeldige voorstellingen, bepaelder het oog vestigde op de zaek zelve, „ op Gods openbaring van den weg der za„ ligheid door J. Christus, aan een zondig menschdom, en „ 's Menschen verplichting om dien weg te bewandelen." —— Dan de tot nog heerschende smaek, voor de zinnebeeldige beschouwing van een *Verbond* en *Verbondlingen*, schynt dit grootlyks te belemmeren; en zo lang dezelve stand houd, is 'er, naer ons inzien, weinig hoop, om dit geschil te beslisen.

Aletophilus schynt zich te vleien, met de hoop, dat zyn geschil met *Philadelphus* beslist zou kunnen worden, door andere Christen-gezindheden, die buiten hun Kerkgenootschap zyn. Zulk doet hem dit zyn geschrift opdragen aen *alle Christen-gezindheden*. Begrypende dat de meeste Leden

(*) Zie boven, bl. 10.

Digitized by Google

den der Publieke Kerke hier in party trekken, en dus bevooroordeeld zyn, zo is het hem raedzaem voorgekomen, de andere Christen-gezindheden te verzoeken, om het Rechterampt over dit geſchil te bekleeden. „ Daar het, „ zegt hij, bekend is, dat 'er in andere *Christen-gezind-* „ *heden* zulke twisten over de bewuste zaak weinig of „ niet bekend zijn, hebben wij bij ul. ook meer *onpartij-* „ *digheid* in het beoordeelen *van ons wederzijds geſchrijf* „ te verwachten. Hierom is mijne keuze op ul. gevallen —— verzoekende dat Gijl. u mijne keuze zult gelieven te laaten welgevallen, en zo het Rechterampt „ over ons geſchil bekleeden." —— Wy zyn benieuwd om te vernemen, of 'er onder die Christen-gezindheden zodanigen gevonden zullen worden, die, daer hun deze *twisten weinig of niet bekend zijn*, 'er ene gezette Studie van zullen moeten maken, om twisten, daer ze geen belang in ſtellen, naer den eisch te overwegen, die daertoe lust zullen hebben, en dus zich dat Rechterampt zullen laten welgevallen. 't Komt ons niet waerſchynlyk voor; en zo 't al op de ene of andere wyze eenigzins plaets mogte hebben, zal de Rechter, vermoedelyk, geen *deciſief* vonnis vellen, maer veeleer Partyen een *accommodement* voorſlaen; min of meer in dien ſmaek als bovengemeld is, om, met terzyde ſtellinge van het zinnebeeldige, zich aen het wezen der zake te houden, wanneer alle verſchil een einde zal nemen.

G. TEN HAAFF, Med. Doct. *Inwydings-Redevoering over de noodige kennis van den aart en de huishoudelyke geſteldheid van het Menschlyk Lichaam, mitsgaders over de onafſcheidbaare Verwandſchappen, die 'er tuſſchen de Genees- en Heelkunde plaats hebben. Uitgeſprooken op den 22ſten van Wynmaand, 1788. By de aanvaarding van den post van* Lector Chirurgiæ Clinicæ, *aan de Illuſtre Schoole te Rotterdam. Beneffens de Waarneeming en Behandeling van eenige Gevallen, in het Gasthuis voorgekomen. Te Rotterdam, by* P. van Dyk, 1790. *In gr.* 8vo. 216 *bladz.*

In dit voor alle Heelkundigen, en in het byzonder voor aankomende Leerlingen deezer Kunst, allernuttigst Stukje, ziet men vooraf een fraaie, in koper gegraveerde, Afbeelding van den, beide door zyne Kunst en Geleerdheid al-

Digitized by Google

alömme beroemden Autheur. De Redevoering zelve heeft ten onderwerp, de onafſcheidbaare Verwantſchappen, die 'er plaats vind tusſchen de *Genees- en Heelkunde*. Deeze, ſchoon voor het grootſte gedeelte van de hooge noodzaakelykheid der Heel- by de Geneeskunde, in de herſtelling der Lyders handelende, voldoet aan het voorgeſtelde oogmerk zeer wel; te meer, daar dezelve, op eene ſchilderachtige wyze, verſcheide weetenswaardige Gevallen aan den Leezer voorſtelt.

Deeze word gevolgd door eene Aanſpraak, by de Opening der Leſſen in het Gasthuis, aan zyne aldaar vergaderde Leerlingen; bevattende een zeer kort Vertoog van de noodige Kundigheden, die de Heelkundigen, in het algemeen beſchouwd, moeten bezitten.

Nu vind men een twaalftal van Heelkundige Waarneemingen, na het aanvaarden van het Lectoraat, in het Gasthuis, den jongen Heelkundigen, ter hunner onderwyzing voorgehouden. De eerſte betreft eene zeer aanmerkelyke Wonde, door een val op een Vuurhaard aan het Voorhoofd toegebragt; de tweede, eene hevige Verbrandheid aan beide de Beenen; de derde, Zuchtige Beenen en derzelver gevolgen; de vierde, het Water in den Buik met de verrichte Aftappingen; de vyfde, eene Breuk in het Scheen- en Kuitbeen; de zesde, Breuken in de Knieſchyf; de zevende, eene Breuk van de Binnen-Enklaauw met Kneuzing; de agtſte, eene Breuk in de kleine Beenpyp, met eene zwaare Verſtuiking gepaard; de negende, eene Breuk van het Ravenbeks Uitſteekzel des Schouderblads, gepaard met aanmerkelyke Kneuzing; de tiende, de Vorst, waardoor de toppen der Vingeren waren aangegreepen; de elfde handelt over de Verharding der *Glandula Parotis*, met Waarneemingen geſterkt, en in de twaalfde, word van eene hevige Oogöntſteeking gehandeld.

Deeze Waarneemingen zyn op het duidelykſte beſchreeven, en worden alle vergezeld met zodanige aanwyzingen en redeneeringen, dat een Aankomeling in deeze Kunst zich het Geval zelve als voor oogen kan ſtellen, de gehoudene Heelwyze, door de daarby getoonde aanwyzingen, (*indicatien*) begrypen, en, door telkens daarby gevoegde opmerkingen, in ſtaat geſteld word, om zoortgelyke voorkomende gevallen, met hoop van het beste gevolg, te kunnen behandelen.

Dan, onze Geleerde Autheur bepaalt zich niet ſlegts by

Digitized by Google

by de opgenoemde Gevallen alleen, maar neemt daarmit teffens gelegenheid, om, aan zyne Leerlingen, de voortreffelykſte Heelkundige Leſſen, in het algemeen over andere Gebreken, die met de aldaar verhandelde in eenige betrekking ſtaan, voor te ſtellen: zoo handelt hy in het derde Geval over het *Oedema*, geeft daarvan eene bepaalde beſchryving, wyst de verſchillende oorzaaken daartoe aan, met derzelver gevolgen en geneeswyze. In het Vyfde handelt hy teffens over de *Fracturen* in het algemeen, met derzelver kenmerken, oorzaaken en bykomende omſtandigheden, welke alsdan nog daarenboven met vroegere door Hem gedaane Waarneemingen opgehelderd en bevestigd worden. Zo vind men by het elfde Geval eene grondige en weldoorgedagte beſchryving van de oorzaaken, uitwerkingen en geneeswyze, der Knoestgezwellen, (*Scirrhi*) of en wanneer derzelver Geneezing al of niet te onderneemen zy, en wat daarby al in het oog moet gehouden worden. Met één woord, dit ſtuk is voor jonge Heelmeesters en Aankweekelingen in die Weetenſchap ten hoogſten nuttig, en kan hun in de meeste dagelyks voorkomende gevallen tot eene heilzaame vraagbaak verſtrekken. Dan het moeit ons ten uiterſten, dat wy dit ſchoone Stuk met zulk eene tallooze menigte van taal- en drukfouten beſmet vinden, waaronder 'er *zelf* gevonden worden die zeer aanſtootelyk zyn, en by een te wenſchenen herdruk behooren verbeterd te worden. Zo leest men op pag. 80, *wanneer men de Vena Cruralis in een hand toebind*; pag. 84. *Schammomium*, *Baccalauri*, *Oximel esquilliticum*, *Rimatur mart.*, *rad: Cedoar*; pag. 86. *Scharficationes*; pag. 205. *Muscilaginis Seminis*, *Sidoniorum*; pag. 209. ℞ *Mercur. viv.* ʒi *ſolv: in aq. q. ſ. Mica Panis* ʒvi *M. Exactisſimæ. Tien Pilulæ moeten* 1 *grein Merv. Sublimat: in zich bevatten.* Dit bevat gewis geen mensch, en wy ook niet. En hoewel, om de menigte der bezigheden en reeds klimmende jaaren, die den geleerden Autheur buiten ſtaat ſtellen om de gedrukte proeven zelve te verbeteren, de fouten wel niet zo zeer ter verantwoording van zyn Ed. komen, zoo was het evenwel ten hoogſten noodzaaklyk, dat een ander, der zaake en taale kundig, zodanig eenen arbeid verrigtte, op dat niet, door eene blinde navolging van onkundigen, wezenlyke nadeelen voor de Lyders mogen voortvloeijen.

De

Digitized by Google

De oplettende Natuurbeschouwer. Gevolgd naar het Hoogduitsch van J. L. EWALD. *Te Utrecht, by* de Wed. S. de Waal en Zoon, 1791. *Behalven de Voorreden*, 196 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Stukje levert de opmerkzaame *Ewald* etlyke ſtichtende beſchouwingen der Natuure, waardoor hy den Leezer, terwyl hy hem ernſtige overdenkingen inboezemt, evens, als 't ware, eene handleiding aanbiedt, om hem te leeren, op hoedanig eene wyze men het Boek der Natuure, ten meesten nutte, hebbe te doorbladeren. Zyn voorbeeld toch toont, hoe men van alles, wat zich in de Natuur voordoet, een leerzaam gebruik kan maaken, ter echte kennisſe van God in zyne Volmaaktheden, en van den Mensch in zyne voortreflyke waarde, ter aanſpooringe eener ernſtige betragtinge van zynen pligt. Onderſcheiden voorvallen maakt hy daartoe dienſtig, en zyne bedenkingen, by zodanig eene gelegenheid gevormd, hebben een nadruk, die het gemoed des Leezers eigenaartig inneemt. Tot eene proeve hiervan ſtrekke het hoofdzaaklyke zyner overpeinzingen, by het afloopen van den Herfſt; die, in ons tegenwoordig Jaargetyde, bovenal onze opmerking vestigde.

„ De geheele Natuur," dus laat hy zich hooren, „De geheele Natuur kondigt thans dood en vernietiging aan. Deze verwelkte bladeren, die zich onlangs aan de boomen bewogen, en thands bijna overal door ons met den voet vertreeden worden; dit vaale kleed der beemden; deze onaangenaame lugt, welke wij inademen —— alles roept ons toe: het is gedaan met de aarde; haare voortbrengende, bezielende, kracht is niet meer! Zelfs ſchijnt de Zon niet meer te wezen, 't geen zij te vooren was: ook zij ſchijnt langzaam naar den weg van alle planten te hellen. —— Indedaad, 'er is geen gevoelig mensch onder ons, die thans niet dikwijls, zelfs zijnes ondanks, door dit denkbeeld getroffen wordt, of dien de gedachte des doods niet meer, dan anders, voor den geest zweeft, naardien hij alles, wat hem omringt, ziet ſterven. Wie zoude niet, die eens in een groot ziekhuis rond wandelde, waar elke minuut één ſterft, en honderden met den dood worſtelen; waar allen hun ſterfuur nadert; waar hij niets dan het gekerm van kranken, dan het zugten van ſtervenden, hoorde, en niets dan een doodelijke lugt inademde, ——

Digitized by Google

wie zou niet, bij zulk een ſchouwſpel, ten ſterkſten geroerd worden, door het denkbeeld: „ dezen zijn vleesch „ van mijnen vleesche. Zij ſterven, en ik moet ook een„ maal, even als zij, tot de aarde wederkeeren, uit welke ik ben genomen!" En het is indedaad, ten minſten, eene dergelijke gewaarwording, welke wij gevoelen, wanneer we ons thands naar buiten begeven. Zien wij hier of daar nog een half groen blad; het worſtelt met den dood. Heeft men al een helder uur, een ſchoonen dag; zulks is toch niets anders, dan het opgeklaard oog van ſtervenden: oogenblikken zeker, die heerlijk voor ieder hart zijn, 't welk 'er een nuttig gebruik van weet te maaken, doch die tevens onze traanen doen vloeien, wanneer wij bedenken, dat zij mooglijk de laatſten van ons leeven zijn. Zelfs ſchijnt de Natuur ons op te wekken, om menigmaal aan onzen dood te denken; terwijl ieder Herfst ons ſchijnt te willen zeggen: „gij moet, o mensch! „ tot de aarde wederkeeren, uit welke gij genomen zijt." —— Laten wij dan in deze onze beſchouwing de wenken der Natuure volgen, want God ſpreekt ook door haar tot ons harte! Laten wij niet, uit eene al te verre gaande aandoenlijkheid, het oog van een beeldtenis afwenden, welke zich telkens in eene verſchriklijker gedaante aan ons zal vertoonen, hoe minder wij 'er ons aan gewennen; maar laten wij ons in dezen als mannen gedragen, en, zo mooglijk, opſpooren wat de dood zij."

Hier komt, gelyk de Heer *Ewald* vervolgt, de dood, in den eerſten opſlag, als iets verſchriklyks, als iets ontzettends, voor; dit wordt wel verzagt, door het denkbeeld, dat ſlechts het bekleedzel ſterft, en dat de mensch zelf blyft voortleeven; dan die enkele bewustheid, daar dezelve omtrent geluk of ongeluk niets beſlist, kan ons de vrees voor den dood niet geheel beneemen. Veel gemaklyker valt het te begrypen, dat de dood, door het vooruitzigt op rust, aangenaam kan worden, immers voor menſchen, die hier een ongelukkig leeven leiden. —— Dan 'er is nog een verhevener uitzigt, dat het verſchrikkelyke des doods geheel doet verdwynen, waarover hy zich aldus uitlaat.

„ De dood is voor hem, die de Natuur en zijne eigen geſteldheid met een opmerkzaam oog beſchouwt, niet ſlechts een overgang tot een ander, maar ook tot een beter, meer verheven, Leeven —— een Winter, die de heerlijke Lente voorafgaat, welke voor de menſchen eenmaal

maal zal aanbreken —— eene aflegging van het uitwendige, ſtoflijke, bekleedzel, waarin veel verborgen was, en 't geen ons tot mindere bewooners der aarde maakte. Dit bekleedzel is dikwijls ſchoon en bekoorlijk; het is vol kenmerken van ons inwendig weezen, en hij, die door hetzelve den inwendigen mensch beſchouwt, mist het ongaarne. Ondertusſchen is het altijd een bekleedzel, een ſluier over 's menſchen eigenlijke gedaante; en wie zal denzelven misſen, wanneer men het volle gelaat zien kan.

„ Zo veel voortreflijker, als het Kind, naa zijn geboorte, is geworden, dan het te vooren was, naamlijk een eigen, voor zich zelven beſtaand, weezen, —— zo veel voortreflijker wordt ook de mensch, wanneer hij, door den dood, tot het ander, beter, leeven wordt herboren. Zo veel beter als de koornhalm dan het graankorreltje zelf is, waaruit hij opwaards groeit, zo veel te verheveneer is ook de mensch, die verrijst, dan hij, die in de aarde begraven wordt.

„ Waarlijk, het meer verheven leeven, waartoe wij alleen door den dood kunnen herboren worden, is het ſterven waardig; het is, in den eigenlijkſten zin, een verheveneer leeven, —— een leeven waarbij men ons tegenwoordige niets meer dan dood kan noemen. Ademen is toch nog geen leeven, en een nutteloos leeven, zonder de minſte vreugde, is een langzaame onophoudelijke dood. Wat is waarlijk te leeven anders, dan vermogens te bezitten, om te werken; een hart en vrijheid te hebben, om te genieten; van alle kanten gevoerd te worden, waar men voor aandoening vatbaar is; en dat wel op zulk eene wijze, dat ieder vezeltje van ons weezen zich vrij en onbelemmerd in die zagte overeenſtemming beweegt, naar welke GOD de menschlijke natuur heeft ingericht? Wat anders, dan te beminnen en bemind te worden; uit liefde te geven en te ontvangen; te werken en op zich te laten werken, en van alle kanten onbelemmerd aan alles gehecht te zijn, waarop wij in de Schepping de meeste betrekking hebben. Tot zulk een leeven nu wordt de mensch door den dood herboren. Hij klimt door denzelven op tot hooger kracht, tot eene vrijer werkzaamheid, en ſnelt naar het oord der hartlijkſte vereeniging, om aldaar, in ongeſtoorde liefde, eeuwig te leeven, en haare zalige genoegens onafgebroken te genieten. Wanneer de mensch ſterft, dan berst de ruwe bast, waarin zijn geestlijk deel moest groeijen, en de rijpe vrucht, om welker wil de boom, ſtam,

Digitized by Google

bladeren en bast gevormd worden, komt ten voorschijn. Wanneer de mensch sterft, dan verandert de rups, welke voor een bloot dierlijk genot gevormd, en aan de bekrompen neiging, om zich in stand te houden, dienstbaar was, om zo te spreken, van gedaante, en 'er komt een edeler schepzel ten voorschijn, 't geen van den nektar-daauw des hemels leeft, en door de meer godlijke neiging der liefde bestuurd wordt. O! wie zoude de grove rupsen-huid betreuren, wanneer men de heerlijke kapel aanschouwt! En wie zou den bast niet gaarne willen derven, wanneer men de vrucht kent, welke van onder denzelven voordkomt!"

Tot zodanig eene beschouwing van den dood worden we, naar 't inzien van den Heer *Ewald*, dat hy verder uitwerkt, door de Natuur zelve opgeleid; en deeze strekt, om ons een leevendig gevoel van 's Menschen voortreflykheid in te boezemen; terwyl ze den Mensch, die geene hoogere kundigheden bezit, dan welken de Natuur hem verleenen kan, ten sterkste doet verlangen, naar eene uitgebreider kennis van dien gelukstaat. En eindelyk, zo als hy ten besluite aanmerkt, kan zulk eene beschouwing van den dood ons dan tot troost verstrekken, wanneer 'er anders geen troost meer is te vinden.

„ Wanneer alles, zegt hy, door eene dikke duisternis rondom ons bedekt wordt, zien wij ons, bij zulk eene bespiegeling, door een helderen lichtstraal omgeven. Wij mogen al of niet aan den dood denken —— hij zal gewisselijk eenmaal komen. Al hebben wij veele jaaren met de Geliefden van ons hart, in de zuiverste overeenstemming van neigingen, en het genot der reinste genoegens, geleefd —— de dag, het uur zal echter eenmaal aanbreeken, waarop de dood hem van onze zijde zal wegrukken; de tijd zal komen, waarop hunne oogen ons niet meer zien, hunne ooren ons niet meer hooren, en hunne harten onze liefde niet meer ontwaaren, zullen. Het is eene ontzettende gedachte; welke ik geloof, dat de menschlijke natuur niet kan dragen, den beminden van zijn hart, zonder hoop, te verliezen —— hem te zien sterven, en te denken, dat dit voor altijd, voor eeuwig, is! Dan hier vinden wij eenigen troost in het blijde vooruitzicht, dat wij hem zullen wederzien en wedervinden; dat hij ons, daar de liefde eeuwig is, gelijk GOD, van wien zij afdaalt, in de andere waereld zal liefhebben, zo als hij ons in deze heeft lief gehad, en dat onze harten aldaar, even als hier, één zullen zijn. Was nu de beminde van ons hart braaf en deugd-

deugdzaam; welk een krachtige aanſpooring moet het dan voor ons wezen, om hem in braafheid en deugd te evenaaren; al ware het dan ook alleen, om ook aldaar aan te landen, waar hij is, en eeuwig te leeven, waar hij leeft.

„ Laten wij dan als verſtandigen handelen, en de oogen niet afwenden van een bitter geneesmiddel, welk ons ten leeven moet herſtellen! Laten wij den dood uit zijn rechte oogpunt beſchouwen, en leeren, dat hij een heilzaam ſlaapmiddel is, onder welks werking de natuur haare krachten verzamelt, en de ſluimerende kranke herſtelt.

„ Ik eindig deze mijne beſchouwing, met de volgende bemoedigende taal van HERDER: „ tracht deze aarde ver„ genoegt te verlaten, en zegen haar als het verblijf, „ waarin gij als een Kind der onſterflijkheid ſpeeldet, en „ als de ſchool, in welke gij, door vreugde en ſmart, „ tot eenen manlijken ouderdom werd opgevoed. Daar „ gij 'er verder geen recht op hebt, zo min als Zij op „ u, zoo zet, met den hoed der vrijheid gekroond, en „ den gordel des hemels omhangen, uwen wandelſtaf „ blijmoedig voord!"

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur, Zedekundig, en Kunst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Elfde Stuk. Te Campen by* J. A. de Chalmot, *en te Amſterdam, by* J. Yntema, 1790. *In groot quarto.*

Behalven de Hoofdärtykelen van dit Werk, tot de drie Ryken der Natuurlyke Historie behoorende, verleent dit Deel, even als de voorigen, eene groote verſcheidenheid van Artykelen, die tot alle ſoorten van Weetenſchappen betrekkelyk zyn; des de Genees- en Heelkundige, de beoefenaar van Geſchied- en Staatkunde, van Godgeleerdheid, Zedeleer en Kerklyke Geſchiedenis, mitsgaders van de Wysgeerte, Regtsgeleerdheid, Natuurkunde, enz. hier alleszins een ruimen voorraad vinden, waarvan ze gereedlyk gebruik kunnen maaken. Met opzigt tot veele deezer byzonderheden ontmoet men hier zelfs uitgewerkte Stukken, die het een en ander onderwerp in 't breede behandelen, als daar zyn, uit veele anderen, de *Kanker*, de *Kinderpokjes*, de *Kindermoord*, de inrigting der *Kapittelen*, met de waardigheid der *Kanunniken*, en die der *Kardinaalen*, benevens de *Kerkvergaderingen* en *Kerkhervorming*, het luisterryke ampt van *Kapitein-Generaal*, de ſchikking en beſtiering der

Digitized by Google

Karavaanen, het geen men omtrent het *Karakterkundige* in agt hebbe te neemen, enz. enz. —— By gelegenheid van het doorbladeren van zulke en meer dergelyke ontvouwingen, komen den Leezer ook meermaals zydlingſche bedenkingen voor, die hy 'er juist niet in gezogt zou hebben, maar tot welken het behandelde aanleiding geeft, en die zyne aandagt byzonder vestigen. Zo is het ons althans in deezen gegaan. Het Artykel *Karakterkunde*, naauwkeurig ontvouwd hier voorgeſteld, nagaande, vonden we in 't zelve, eene oordeelkundige overweeging van de Schriften, die men *Romans* heet; welke ons zo zeer geviel, dat wy derzelver mededeeling, in dit geval, niet ondienſtig geoordeeld hebben.

„ Een Roman" (dus vangt de Schryver dit onderwerp aan,) „ Een Roman, die aan zyn oogmerk voldoen zal, behoort ons, onder een vernuftig en ſierlyk bekleedzel van aan elkander geſchakelde gebeurtenisſen, die waar konnen zyn, een of meer belangryke en natuurlyke *karakters* voor te ſtellen, die zich van alle mooglyke zyden ontwikkelen, en eindelyk eene gewichtige uitkomst daar ſtellen. 't Zy dit nu geſchiede op eenen meer boertigen of ernſtigen trant, door brieven of vertellingen, het hoofddoel moet altyd zyn, ons het menschlyk hart te doen kennen, *kiesſche* gevoelens in te boezemen, van de ondeugd af te ſchrikken, en ter betrachting van edele deugden aan te moedigen. Uit zulk een oogpunt beſchouwd, kan men dit ſoort van ſchriften deszelvs nut en verdienſte niet betwisten, ten zy men zich laate leiden door dweepzucht en vooroordeel.

„ Gaarne beken ik, niet genoeg burger te zyn in de wereld der Romans, om uitſpraak te konnen doen, over aller derzelver wezenlyke voor- en nadeelen, zo min als over de waardy van elk byzonder ſtuk. Ik zoude het als myne zwaarſte ſtraf aanmerken, zo ik alle de ſtroomen van laffe, verdartelde en Godsdienſtlooze, Romans, ons door den wind der lichtzinnigheid uit *Duitſchland*, *Frankryk* en *Engeland* daaglyks toegevoerd, doorworſtelen moest. Egter wil ik niet ontveinzen, dat ik Romans —— en wel van een goed ſtempel —— met genoegen, ter myner leering en verbetering, geleezen heb. Ik heb ook anderen gezien, niets beduidenden doorloopen, en ze met een *procul hinc!* by my nedergelegd. Zo afkeerig ik ben van de *piéces galantes* van *Parys*, zo weinig ſmaak heb ik, over het geheel, gevonden in de daaglykſche Duitſche Romans. Zonder iets te willen onttrekken aan den lof

der

Digitized by Google

der GESNER's, WIELAND's, GÖTHE's en MEISSNER's, durve ik vrymoedig zeggen, dat de Duitschers, in het algemeen beschouwd, den rechten Romansmaak, dat groote, dat vernuftige, dat scheppende, dat fyn gevoelige en echt sentimenteele, welk de ziel eenes Romanesken Schryvers vormen moet, niet bezitten; het is, dunkt my, niet zo zeer een eigendom van hunnen grond, noch een uitsteekende trek hunnes nationaalen karakters, gelyk wel by anderé volken, vooral by de Engelschen. Werken van geleerdheid en ernstige wysgeerte zullen, over het geheel, altyd meer den roem van *Duitschland* ondersteunen, dan schriften van vernuft, gevoel en van eene leevendige verbeeldingskracht, schoon het zo wel zyne groote Dichters oplevere, als weleer het manhaftig *Griekenland* en *Italiën*. Het meeste sentimenteel der Duitsche Romans, van onzen tyd, is waarlyk niets anders, dan machtelooze overdryving van de natuur, het prikkelt ons zo veel sterker dan het zuiver gevoel, als een blad klatergoud schittert boven eene baar van dat metaal. Ook zyn de meeste Duitschers ellendig geslaagd in het doorhouden van karakters, en, wanneer zy hun plan hebben doen uitweijen, is daar door veelal een reusachtig Romanesk lighaam ontstaan, uit onregelmaatige brokken, zonder ordonnantie, t'saamgesteld. De beroemde *Reis van* SOPHIA zelve is, als een geheel beschouwd, niet vry van grove gebreken, die den lof, haar wegens eenen schat van kundigheden rechtmaatig toegezwaaid, niet weinig verdonkeren, om nu te zwygen van eenige *karakters* en *intrigues*, daarin voorkomende.

„ Men moet, in het leezen van Romans, een oordeelkundige keus doen, en zelvs uit de besten alleen het beste kiezen. Het is my altyd voorgekomen, dat, daar zucht tot navolging eene hoofdeigenschap is der Romanschryveren, zy elkander eene menigte van fouten geleend hebben, te onverschoonbaarer, naar maate zy meer herhaald zyn, en het schryven eenes Romans, uit aanmerking dier onbedwongen vryheid, welke de verbeeldingskracht des Autheurs daar by heeft, en van zyne verplichting, om ons niet gebeurde gevallen, door keurigheid en juistheid van voordracht, belangryker te maaken, grooter kieschheid vordert. Hier toe behoort hunne langwyligheid, afwyking van het hoofdplan, en de inlasching van eenige nietsbeduidende *Episodes*. Verder mishaagt my hunne eenzydigheid omtrent den Held van het stuk, de overgedreevenheid in het wanstaltig groote in hunne karakters en

Digitized by Google

daaden, het misbruik van onnatuurlyke *intrigues*, zo wel als van het wonderbaare. Ook kan men niet zonder afkeer zien, al dat zedigheid kwetzende dubbelzinnige, welke door de meeste Romans als geſtrooid ligt, en de weinige, indien niet beſpottelyke, vertooning, dien de gezegende Godsdienst daar in doorgaans maakt, terwyl men de deugd, die haare dochter is, ernſtig ſchynt te prediken. Eindelyk, want ik kan niet alles optellen, komt het my voor, dat men, om het menschlyk hart voor de ondeugd te waarſchouwen, en op rechtſchaapen braafheid te doen verlieven, gebruikt gemaakt heeft van een middel, dat zeer geſchikt is ter bewerking van eene tegenſtelde uitkomst.

„ Dit laatſte vordert eenige verklaaring. Men onderſtelt met recht, dat een Romanſchryver zich een gewichtig en nuttig doel voorſtelt in het ſtuk, welk hy gaat vervaardigen. Volgens zyne beſtemming wil hy den Leezer, vooral den jeudigen Leezer van beide de geſlachten, waarlyk groote gevoelens en deugdzaame neigingen inboezemen; hy wil, om de deugd ſchooner te doen uitkomen, dezelve ſchaduwen met de donkere verwen van openbaare of voor eenen tyd vermomde ſchelmery, de listige of geweldige aanſlagen deezer laatſte op eene lydende onſchuld in het licht ſtellen, en tevens toonen, hoe overgedreeven deugd meestal in ondeugd verwandele. Ter bereiking van dit heerlyk doel, ſchetst hy *karakters* van verſchillenden aart, doet die op eene belangryke wys contraſteeren, en maakt ons dus bekend met het menschlyk hart, en met alle die onderſcheiden dryfveeren, die het zelve beweegen. Maar wanneer hy, in de uitvoering hier van, den booswicht in een bevallig hulzel kleedt, hem, onder den ſchyn van deugd, eenen verleidenden rol doet ſpeelen, karakters maalt, die in zulk eene volkomenheid nergens op aarde beſtaan; en alle driften aanblaast, die in den gloeijenden jeugdigen boezem liggen te ſmeulen, wanneer hy het gif van eene geoutreerde aandoenlykheid derwyze door onze ziel verſpreidt, dat daar uit eene zedelyke ziekte ontſtaat, die ziel en lighaam verzwakt; en, gelyk ik de voorbeelden hier van gezien heb, ons geene deugd doet eerbiedigen, indien dezelve niet met het geleend ſieraad van eenige zwakke traanen verzilverd zy; wanneer hy meisjes en jongelingen eene hartverkragtende traan afperst by het lyk van eenen WERTHER; wanneer hy hen, die hy van zelvsmoord tracht af te ſchrikken, door alle de konſtenaaryen van wel-

ſpree-

Digitized by Google

spreekendheid en dichtgeest overreedt, dat men ongelukkig genoeg worden kan, om het leeven als zynen grootsten vyand te beschouwen, en dat de zelvsmoord, in zekere omstandigheden, voor de deugd verkieslyk zy; wanneer hy de zenuwen van ons gevoel zodaanig overspant, dat men daar op den toon der verleiding oogenbliklyk stemmen kan; dan in de daad, voert hy zyn ontwerp uit op eene wys, die niet alleen tegen deszelvs oogmerk strydt, maar ook hem verantwoordelyk stelt voor alle de heillooze gevolgen zyner onderneeming; hy bederft onschuldige harten eer hy die tegen 't bederf gewapend heeft, en werpt zig op als den grootsten verleider van het menschdom, doemwaardiger dan TARTUFFE en LOVELACE.

„ Op zulk eenen voet egter zyn ver de meeste Romans van onzen tyd ingericht. —— Kenners weeten, onkundigen zullen misschien te laat ondervinden, dat ik waarheid spreek.

„ Zo lang wy geene Romans hebben, gezuiverd van deeze vlekken, moeten wy door kieschheid en voorzichtigheid vergoeden, het gene aan de besten zelve ontbreekt. Laat niemant dit soort van lectuur op eigen gezach beginnen, en zonder de leiding van eenen ervaaren gids. De eerste Roman vormt doorgaans onzen smaak, en kan ons hart besmetten, zo wel als wapenen tegen volgende aanvallen op deszelvs deugdzaamheid. Dat men altyd, in het leezen van Romans, meest op de *karakters*, en op het eenvoudig verhevene der deugd, lette. Dat men nimmer, door op ideälen te verlieven, zyn zedelyk gevoel verdoove, en een booswicht, of menschenhaater, worde. Dat men steeds de gedachten leevendig houde, —— „ ik lees „ eenen Roman!" —— dus toegerust, zal men op zyne reis, door eene *Platonische* wereld, veilig zyn, en belangryke stoffen vinden ter bearbeiding voor de *Karakterkunde*; dus gestemd, zal men van RICHARDSON, van STERNE, van MARMONTEL, MERCIER, D'ARNAUD, en anderen, die meesters in hunnen kring zyn, veel, zeer veel, leeren, nopens den mensch, het *karakter*, en deszelvs goede en kwaade trekken. Ik ben met deeze Schryvers, voor zo veel het Romanesque betreft, byzonder ingenomen, schoon ik niet op my neemen wil, de uitvoerigheid des eenen, des anderen losheid, of de Godsdienstige begrippen van de laatsten, te verdeedigen. Voor het overige kan men het oordeel onzer çavante Juffrouw BEKKER over een aantal van de vermaardste Romans nazien in derzelver geestige

Digitized by Google

Nareden, geplaatst agter het laatste Deel van haaren WILLEM LEEVEND; een boek, dat deezer vrouwe eenig recht gaf, om haare Theoretiſche gedachten daaromtrent aan het algemeen voor te draagen."

Om hierby nog een ſtaal van eene andere natuur te voegen, zullen wy den Leezer onder 't oog brengen, 't geen ons de Opſteller deezer Artykelen wegens de *Kleeding* leert gadeſlaan.

„ KLEEDING, (zegt hy) noemt men al dat gene, het welk niet alleen tot bedekking, maar ook tot ſieraad, van 's menſchen lighaam verſtrekt. Pleegde men ten aanzien van de *Kleeding* alleen met de nooddruft te raade, dan zoude men met zeer weinige kosten deeze behoefte kunnen vervullen; doch de weelde, pracht, hoogmoed en modes, hebben ten deezen aanziene in alle tyden en landen zodaanig een gezach gevoerd, dat de *Kleeding*, voor allerleye ſtaaten en rangen, een aanzienlyk deel der uitgaven van ieder huisgezin is geworden. Veel zou hier over kunnen gezegd worden, dan wy bepaalen ons liever om de *Kleeding* uit een ander oogpunt te beſchouwen, naamelyk om aan onze Leezers eenige heilzaame leſſen mede te deelen, hoedaanig het best de *Kleeding* te regelen, ten einde zyne gezondheid te bewaaren.

„ Om zulks te bereiken, behoort de *Kleeding naar het* Gewest en de Geſteldheid der lucht geſchikt te zyn. De gewoonte heeft zekerlyk hier omtrent grooten invloed; doch nimmer kan ze de natuur der zaaken tot zulk eenen trap veranderen, ten einde te bewerken, om de *Kleeding* der bewoonders van *Nova Zembla*, en van die van *Jamaika*, van eene zelvde ſoort te doen zyn. Men behoeft zekerlyk geene juiste evenredigheid uit te oeffenen, tuſſchen de hoeveelheid der *Kleederen* die men draagt, en den graad der breedte van de luchtſtreek die men bewoont; dan men behoort egter daar op, zo wel als op de gelegenheid des lands, de geſteldheid van den dampkring, en de veelvuldigheid en kracht der ſtormwinden, eenigermaate zyne aandacht te vestigen.

„ In de prille jeugd, wanneer het bloed heet, en de uitwaaſeming onbelemmerd is, behoeft men het lighaam niet met veele *Kleederen* te bezwaaren; doch in den afgaanden leeftyd, wanneer, met het klimmen der jaaren, de huid hard en de vogten koelder worden, behoort men de *Kleederen* te vermeerderen. Veele ziekten en kwaalen der bejaarde lieden ſpruiten uit gebrek aan doorwaaſeminge voort, en kunnen verhoed worden, door vermeerderinge van *Kleederen*,

Digitized by Google

ren, of het draagen van zodaanigen, welken men tot het doen doorwaasſemen der huid dienſtiger acht; zo als by voorbeeld hembden van katoen, flanél en dergelyke.

„ Flanél wordt hedendaagsch, zelvs door veele jonge mansperſoonen, gedraagen. Dan deeze gewoonte is zeer ontydig, want zulks maakt hun niet alleen zwak en verwyfd, maar ook de flanél onnut op dien tyd des leevens, wanneer ze noodzaaklyk zyn zoude; geene jonge lieden behoorden ze te draagen, ten zy ze door ſcherpe verkoudheden 'er toe genoodzaakt werden.

„ De *Kleeding* dient ook naar het jaargetyde geſchikt te zyn. Die, welke in den zomer warm genoeg is, is voor den winter geenzins voldoende. Die veranderingen behooren egter met voorzichtigheid te werk gefteld te worden; en de verwiſſeling van winterkleederen met die welke ligter zyn, moet niet te vroeg, en de aflegging der zomerkleederen niet te laat, geſchieden. In deeze landen doet zich al dikwils vroeg de winter gevoelen, en wy hebben menigmaal in den aanvang der zomermaanden nog ſterke koude: zelvs is het voorzichtig die veranderingen niet eensklaps, maar trapswyze, te maaken; en het verſchil van *Kleedinge* behoorde zelvs, door die genen inzonderheid, die den middag des leevens te boven zyn, zeer gering gemaakt te worden.

„ Zo dra hovaardy en ydelheid eene van de voornaamſte oogmerken der *Kleedinge* zyn, wordt ze nadeelig; ſchoon het menſchdom haar ten allen tyde grootelyks daar toe heeft doen dienen: diensvolgens is de manier en de gedaante der *Kleederen* geduuriglyk veranderd, zonder dat men op gezondheid, luchtſtreek of welvoeglykheid, veel acht ſchynt gegeeven te hebben.

„ Men heeft zelvs meermaalen getracht, de menſchelyke geſtalte, door het gewaad te verbeteren, en zulken, die niet beter weeten, gelooven, dat de menſch, zonder dit behulp, een monſter zyn zoude. Alle poogingen van dit ſoort zyn ten uiterſten verderflyk. Doch geene derzelven is nogthands zo vernielende als de gewoonte die men in ons Land heeft, van maag en ingewanden in eenen zo engen omtrek, als maar eenigzints mooglyk is, ſaam te drukken, ten einde eene zogenaamde fyne geſtalte of dunnen middel te weeg te brengen. Door deeze gewoonte worden de werkingen der maag en darmen; de beweeging van het hart en de long; in een woord, alle de noodige leevens-beweegingen belemmerd en gehinderd. Hieruit ſpruiten voort kwaade ſpysverteering, flaauwten en bezwymingen, hoest, teering en dergelyke.

Dit

Digitized by Google

Dit ſchadelyk gebruik toont onwederſpreekelyk, dat het Schepzel wyzer wil zyn, dan zynen Formeerder, die geenzints gewild heeft, dat men de vrye beweeging zyner ledemaaten belemmeren zoude. Van de ontallyke kwaalen, die uit het draagen van keurslyven hunnen oorſprong neemen, is eene der voornaamſte, dat de maandelykſche ontlastingen der jongé meisjes daar door verhinderd worden, waar door men zo veele derzelven omtrent die jaaren ziet kwynen. Veele zwaare kraamen mag men ook te recht aan deeze gewoonte toeſchryven, dewyl de beenderen van het bekken, welke in de kindsheid ſlap en week zyn, door het knellende en de ingewanden ſamenperſſende keurslyf uit hunne natuurlyke gedaante gebracht worden, dus de doorgang van de Vrugt zeer vertraagd, ja zelvs geheel belemmerd, wordt. Zie ook KEURSLYVEN.

„ De voeten hebben van de drukking niet minder te lyden. Hoe het bygekomen is, dat men kleine voeten voor eene ſchoonheid rekent, weete ik niet; dan dit is zeker, dat menig een daardoor kreupel geworden is. Het grootſte gedeelte der menſchen is met lykdoorns gekweld, welke meestal uit het draagen van naauwe ſchoenen voortkomen. Niet alleen is dit ongemak lastig, maar wyl het den mensch het gaan doet ſchuwen, mag men het als eene afgelegene oorzaak veeler kwaalen aanmerken. De gedaante der ſchoenen behoorde men zekerlyk altoos na die van den voet te ſchikken. De voeten zyn by de kinderen zo wel geſchaapen als de handen, en zy kunnen de toonen even gemakkelyk en vry beweegen als de vingers; doch zelden ziet men volwaſſene menſchen die gebruik maaken kunnen van de toonen. De hakken van de ſchoenen zyn niet minder dan de naauwe punten nadeelig. Eene Juffer mag, door op de toonen te gaan, ryziger van geſtalte ſchynen, doch nimmer zal ze op die wyze eenen vasten tred of fraaijen gang bekomen. De hooge hakken verrekken de gewrichten der beenen, en maaken dezelven krom; zy zyn hinderlyk, veroorzaakende eene ſtyve en voorover gebogen lighaamshouding. De hooge hakken, en naauwe punten der ſchoenen, zyn de eenige oorzaak, dat zo weinige Juffers eenen vluggen en bevalligen gang hebben.

„ Verders dient men in de *Kleeding* alle klemming te vermyden. Kouſebanden, gespen enz. te dicht toegetrokken zynde, belemmeren niet alleen de vrye beweeging dier deelen welken zy omvatten, maar verhinderen ook den omloop des bloeds, dus ook de evenmaatige voeding en groei

Digitized by Google

groei der ledemaaten, waaruit veelerleie kwaalen ontſtaan. Al wat naauw om den hals ſluit, als boorden, daſſen, halskettingen enz. is zeer gevaarlyk; zy verhinderen den omloop des bloeds uit en naar de hersſenen, waaraan de hoofdpynen, duizelingen, beroerten, enz. hunne geboorte verſchuldigd zyn.

„ De volkomenheid der *Kleedinge* beſtaat in gemakkelykheid en reinheid: niets is immers belachelyker dan zich zelv' tot eenen ſlaaf te maaken van den opſchik, en liever, van den morgen tot den avond, zich beweegloos als een beeld te houden, dan zyn haair in wanorde of een ſpeld van zyn plaats te brengen. Zindelykheid en netheid is het voornaamſte der *Kleedinge*, de optooizels dienen veelal om de morſigheid te bedekken en te verbergen.

„ Ten ſlotte dient, dat de *Kleeding* niet alleen naar de luchtſtreek, het jaargetyde en den ouderdom des leevens, maar ook, naar de gemaatigdheid en het geſtel des lighaams, behoort geregeld te worden. Sterke en harde lieden kunnen veel beter, dan zwakke en tedere, koude of hitte uitſtaan, en behoeven dus omtrend hunne *Kleeding* niet zo zorgvuldig te zyn; doch de juiste hoeveelheid van Kleederen kan niet altoos en voor eenen iederen door redeneeringe bepaald worden: dit kan alleen door ondervindinge geſchieden, en elk mensch kan zelve best oordeelen, hoedaanige en hoe veele *Kleeding* hy nodig heeft, om zich warm te houden."

Vaderlandſche Historie, vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang des Noord-Americaanſchen, en den daar uit gevolgden Oorlog tusſchen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen Tyd. Uit de geloofwaardigſte Schryvers, en egte Gedenkſtukken, zamengeſteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR'S *Vaderlandſche Historie. Vyfde Deel. Te Amſt. by* J. Allart, 1790. *In gr.* 8*vo.* 371 *bladz.*

Het Deel deezer *Vaderlandſche Historie*, 't welk wy thans voor ons hebben, is in drie Boeken afgedeeld. Het neemt een aanvang met het XI, waarin, hoofdzaaklyk, voorkomt, het voorgevallene op de *Zeeuwſche* Kust aan Boord van den Capitein STORY; de beſchuldiging en verantwoording des Schoutbynagts VAN KRUYNE; 't Plan des Verraads tusſchen J. E. DE WITTE en P. VAN BRAKEL; het

Digitized by Google

het vatten dier ſchuldigen, en wat 'er over de te regt ſtelling des eerstgemelden te doen viel, het Vonnis over beiden; de onſchuldig verklaaring des Hertogs VAN BRUNSWYK door zyne Hoogheid, hoe men op diens Verwydering aandringt, en zyn vertrek na *'s Hertogenbosch*; de Wederkomst van den Penſionaris VAN BERCKEL ter Vergadering van Holland; de Wederverſchyning van CAPELLEN TOT DEN POL ter Staatsvergadering van *Overyſſel*; de Geſchillen over de Regeeringsbeſtellingen in eenige Steden van *Holland*; over de Begeeving van eenige Ampten, gewoonlyk naar den zin des Stadhouders begeeven, thans naar den zin eeniger Steden opgedraagen; 't gebeurde in *Friesland* over de Rondgaande Ampten op de *Frieſche* Steden vallende, en de Magiſtraatsbeſtellingen van zyne Hoogheid in dat Gewest; het oprigten van een Burgerlandmagt aldaar; het Verzoek van *Friesland* om opening van de Generaliteits-Kaſſe, en vermindering van Aandeel in de gemeene Lasten.

In het XII Boek ontmoeten wy een breed verſlag wegens de Onafhanglyk Erkenning der *Staaten van America* en 't Verdrag daar mede geſlooten, en de Zending eens Afgezants derwaards; het voorgevallene in die Staaten ten deezen Jaare, en hoe de Onafhangelyk Verklaaring door *Engeland* in *Frankryk* zyn beſlag kreeg; poogingen tot eenen Vredehandel van *Engeland* met onzen Staat; hoe de Keizerin van *Rusland* daarin werkte; *Frankryks* toezeggingen. Geſchillen met *Deenemarken* over een *Deensch Oost-Indisch* Schip aan de *Kaap de Goede Hoop*.

Het XIII Boek deezes Deels ſchikt de Schryver, om byzonderheden van eene meer huislyke natuur, in den Jaare MDCCLXXXII voorgevallen, te verzamelen; als, de Klagten der Zee-Officieren op de *Texelſche* Reede over de ſchennis van hun goeden Naam; de poogingen om de Drukpers te beteugelen; het inleveren van een Dankadres aan zyne Hoogheid; 't gebeurde in *'s Gravenhage* op St. Nicolaas Avond, en wat daar over te doen viel; het oprigten van het Werkhuis te *Amſterdam*; Voorſlagen en aangewende middelen tot verbetering van den Koophandel; Geldbehoeften der Oost- en West-Indiſche Maatſchappye; 't voorgevallene in die Gewesten; Weersgeſteldheid deezes Jaars; het heerſchen eener Zinking-koortze; 't Bezoek der Grootvorst en Grootvorſtinne van *Rusland* in deeze Gewesten.

Zie daar de zeer verkorte opgave van de ſtoffe in dit Boekdeel verwerkt; en op denzelfden voet als de voorgaande Deelen behandeld. Uit de veelvuldige zeer belangryke Stuk-

Digitized by Google

Stukken kiezen wy thans, om 'er onzen Leezeren iets uit mede te deelen, de Erkentenis van den Heer ADAMS als Afgezant der *Vereenigde Staaten van America*, en de daarin opgeſloote Onafhangelyk Verklaaring van dezelve, door onzen Staat; doch het Stuk te uitvoerig zynde om geheel hier plaats te vinden, zullen wy ons vergenoegen met de hoofdtrekken des Verhaals.

„ De Onafhangelyk Verklaaring der *Vereenigde Staaten van America*, om welke reeds zo veel Stryds geſtreeden, zo veel Gelds geſpild, zo veel Bloeds geſtort was, en die onze *Vereenigde Gewesten* in den Oorlog met *Groot-Brittanje* inwikkelde, door den Heer ADAMS, in den voorleden Jaare, voorgeſlaagen; met verzoek, om als Gevolmagtigde deezer Staaten, by die des *Nederlandſchen Bondgenoot/chaps* erkend te worden, draalde; doch was verre van uit het oog verlooren. De Voorſtanders van deezen verwylenden ſtap waren onophoudelyk bezig om dien te bevorderen, en het daartoe te brengen. De Heer ADAMS, zich te *Amſterdam*, eene Stad hem zo zeer gunſtig, meest onthoudende, liet geenzins na, al zynen invloed, ten beste zyner Landsgenooten, aan te wenden. Het beloofde Antwoord, op zyn reeds verjaarde Voorſtel, bleef agterwege. Eindelyk, des marrens moede, leverde hy, den negenden van Louwmaand deezes Jaars, aan den Voorzitter van Hun Hoog Mogenden, een Geſchrift over, behelzende eene herhaaling van den voorheen gedaanen aanzoek, met de Vraage om een beſlisſend Antwoord, 't welk hy aan zyn Souverain zou kunnen laaten toekomen.

„ Zulk een Voorſlag, ter Algemeene Staatsvergadering ingediend, bragt alles in beweeging, en tragtte men thans, zo 't ſcheen, door ſpoed, het verwyl te willen vergoeden. De Kooplieden, die zich allen heil van de Vryverklaaring dier Staaten en eene Verbintenisſe met dezelve, beloofden, deeden bykans in alle Gewesten ongewoone poogingen, die nader en omſtandiger verdienen gemeld te worden.

„ CAPELLEN TOT DE MARSCH was de eerſte, die zich, over dit Stuk, liet hooren, op een buitengewoonen Gelderſchen Landdag, en op een onverwyld beſluit aandrong. Dan de Voorzittende Heer J. A. VAN HEECKEREN *tot* ENGHUIZEN, oordeelde die Overweeging wat te voorbaarig; dewyl Staaten van *Holland* en *Zeeland*, de voornaamſte Handeldryvende Gewesten, daarby onmiddelyk belang hebbende, zich hier over, voor als nog, niet verklaard hadden, en het, derhalven, niet zeer voegelyk zou weezen, dat

Digitized by Google

dat Staaten van *Gelderland*, daarin ſlegts by gevolgtrekking betrokken, met hunne Beſluiten vooruit liepen. Zyne bedenking, om het tot eene volgende gelegenheid uit te ſtellen, bleek, by omvraage, het goedvinden der *Gelderſche* Staaten te weezen (*).

„ Met raſſer ſchreden ſpoedden Staaten van *Friesland* in dit werk, daar zy, op den zes en twintigſten van Sprokkelmaand, tot het Beſluit kwamen, om den Heer ADAMS als Gezant, en gevolglyk de Staaten van *America*, voor *Onafhangelyk* te erkennen (†).

„ Het niet driftiger voortſlaan van *Holland*, op 't welk *Gelderland* ſcheen te wagten, daar *Friesland* zich zo voorbeeldlyk yverig betoonde, liep zommigen in 't oog; zy vreesden, dat vertoeven, even als in 't geval der toetreeding tot de *Gewapende Onzydigheid*, ons van gewigtige voordeelen zou verſteeken. De Kooplieden, wier Handel zo zeer verkort en geſtremd was, zagen om na nieuwe bronnen van Koophandel; deeze, dagten zy, zouden geopend vloeijen, door eene tydige Vryverklaaring van *America*. Zy vreesden, dat *Engeland*, misſchien eerlang de Onafhangelykheid dier Staaten erkennende, hun zou ontzetten van de voordeelen eens vryen Handels op dat Nieuw Gemeenebest; of, dat zy althans, wanneer men hiermede draalde, geene voordeelen boven andere handeldryvende Volken zou kunnen bedingen; zulks zette hun aan tot het doen van een ongewoonen ſtap. —— Een ſtap, zo men wil, niet weinig verhaast, doordien 'er beweerd was, dat ſlegts weinige Kooplieden, misſchien vyf of zes Handelhuizen in dit Gemeenebest, belang hadden, by de Vryërkenning van *America*; doch 't zy dit wanbegrip of voorſtel plaats gehad hebbe, dan niet, het bleek welhaast, dat een aanzienlyk getal der eerſte Handelaaren belang ſtelden in de Vryverklaaring der Dertien Staaten.

„ De Kooplieden en Fabrikeurs te *Leyden* gingen voor, met zich by de Vroedſchap hunner Stad te vervoegen, met die van *Haarlem* en *Amſterdam* leverden zy een Verzoekſchrift in by hun Hoog Mogenden, eerst 't zelve in den ſchoot der Staaten van *Holland* nederliggende (§). Terwyl dit in bewerking was, lieten de Kooplieden en Fabrikeurs der Steden *Haarlem* en *Amſterdam* niet na, uit over-

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782. bl. 258.
(†) —— —— —— —— —— 396.
(§) *Reſol. van Holl.* 21 *Maart*, 1782.

Digitized by Google

overweeging van den verſchuldigden eerbied, en den uitſteekenden klem, die de Stem van hunne aanzienlyke Regeeringen in de Staatsvergaderingen hadt, dezelve byzondere Verzoekſchriften, op het ſpoor der *Leydenaaren*, ter hand te ſtellen. De voornaamſte Belanghebbers in Handel en Fabrieken, te *Haarlem*, gaven hunne Regeering een kort Verzoekſchrift by de Smeekbrieven aan hun Hoog Mogenden en Ed. Groot Mogenden, over; daar die van *Amſterdam* een ſterk en vry breedvoerig verzoek aan hunne Burgemeesters en Regeerders voorſtelden. De handeldryvende Ingezetenen van *Rotterdam* en *Schiedam* leverden, door dezelfde zugt gedreeven, ſchriftlyke Verzoeken in by hunne Stadsregeeringen, die niets dan Vryheid en Vaderlandsliefde ademden; en, zonder den voortvaarenden Yver en Vaderlandſche Trouw, van eenige Stad in *Holland*, gering te agten, mag men, buiten grootſpraak, zeggen, dat *Dordrecht*, in deeze dagen, meermaalen de doorſlaandſte blyken gaf van deeze Vaderlandſche Deugden. Hieraan ſchynt men te moeten toeſchryven, dat de Kooplieden van *Hollands* oudſte Stad, volkomen overtuigd van de voortvaarenheid en waakzaamheid hunner Regeeringe, het noodloos keurden, ſchriftlyk by dezelve aan te houden, om eene zaak van eene zo ſpreekende noodzaaklykheid, gelyk zy de Vryverklaaring van *Noord-America* keurden, te helpen tot ſtand brengen, zich alleen by monde tot hunne Regeerders vervoegden, hun vol dankbaarheid de welvaard van hun Vaderland en Stad aanbevelende. De Beſtuurders en Fabrikeurs der Porcelein-Fabriek te *Delft*, bezig met het beraamen van een Verzoek aan de Stadsregeering, verſtonden inmiddels, dat 'er reeds een Beſluit, ten voordeele der *Americaanſche* zaaken, by dezelve genomen was; waarom zy hun Verzoek in eene Dankbetuiging veranderden. — Schoon *Noord-Holland* dit Yverſpoor van *Zuid-Holland* niet betradt, verſcheenen egter de Kooplieden nevens de Reeders in de Haringviſchery binnen *Enkhuizen* met een Verzoekſchrift by hunne Regeering, 't welk de doorſlaandſte tekens droeg, dat zy, in Vaderlandsliefde en zugt voor den Koophandel, de *Zuid-Hollandſche* Steden niet weeken, en met dezelve ten vollen inſtemden, zo in de Verzoekſchriften by hun Hoog Mogenden, als by de Stads Regeeringen, ingediend (*).

„ Ee-

(*) Zie alle deeze Stedelyke Verzoekſchriften en Aanſpraaken, byeen verzameld agter den *Gedenkzuil der Vryverklaaring van Noord America*, door A. Loosjes, Pz.

Digitized by Google

„ Eenige Kooplieden gaven zich oneindige moeite, om, in de onderſcheide Steden, dit werk aan den gang te brengen en voort te zetten; eene onvermoeide pooging van zo gelukkigen uitſlag beantwoord, dat dit alles, binnen één week tyds, voorviel. Deeze bykans ongelooflyk ſpoedige voortgang moet toegekend worden, zo aan het blykbaar belang 't geen men in deeze zaak ſtelde, als aan den yver die doorgaans alle Volkshandelingen bezielt. Het gevolg hiervan was, dat, zodra dit ſtuk ter tafel van *Holland* gebragt wierd, terſtond Negen Steden zich vol uit; zonder eenige de minſte bepaaling, voor het erkennen van den Heer ADAMS, als Afgezant van de *Vereenigde Staaten van America*, verklaarden, waarby zich, op de volgende Vergadering, de overige Negen Steden voegden. De Ridderſchap alleen betuigde nog ongereed te weezen, waarop, gelyk verhaald wordt, *Dordrecht* in 't midden bragt, „ dat, daar alle Leden, ſchoon Afgevaardigden ter Vergadering zynde, zich „ van Last hadden voorzien, het by dezelven van een by„ zonderen invloed moest zyn, dat de Ridderſchap, die „ altoos aanweezig was, alleen zich ongereed verklaarde; „ het geen, naar maate van het gewigt der zaake, een lee„ vendig bezef voor de Natie zyn zou, hoedanig dat Li„ chaam op 't belang des Lands dagt." Deeze tuſſchenbeide ingebragte aanmerking van *Dordrecht* verſtoorde, voegt men 'er by, den Raadpenſionaris, dermaate, dat hy den Afgevaardigden dier Stad te gemoete voerde, „ dat de Ridderſchap zich, door *Dordrecht*, op eene zo verregaande „ wyze niet wilde laaten taxeeren." Waarop *Dordrecht* alleen hervatte, „ dat de zaak nu reeds twee Maanden in „ overweeging geweest was (*)."

„ Wanneer, op den negen en twintigſten van Lentemaand, by Staaten van *Holland* beſlooten was, om, ter Algemeene Staatsvergadering, de zaak daar heen te ſturen, en 'er ten ſterkſten op aan te dringen, dat de Heer ADAMS, onverwyld, als Afgezant der *Vereenigde Staaten van America*, mogt erkend en toegelaaten worden, en de Raadpenſionaris last gekreegen hadt, om dien Heer, thans in *'s Gravenhaage* zyn verblyf houdende, van deezen ſtap te verwittigen (†), waren niet weinigen met vreeze bevangen, voor het ſluiten van eenen afzonderlyken Vrede met *Engeland*, en dat hierdoor de Vryverklaaring van *Noord-America* by de Hooge Bondgenooten zou vertraagd worden."

Op

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782, bl. 286.
(†) *Reſol. van Holl.* 29 Maart, 1782.

Digitized by Google

Op nieuw vervoegden zich de Kooplieden in de meeste Zuid-Hollandſche Steden by hunne Regeeringen, om dit te voorkomen, met ſterke Adresſen, waarvan een en ander, ten voorbeeld, in 't Werk wordt opgegeeven, en voorts geweezen na den aangehaalden *Gedenkzuil*. Waarop de Geſchiedboeker vervolgt, „Betoonden de *Hollandſche* Kooplieden, zulk eene voorbeeldige werkzaamheid, niet een gewenſchten uitſlag bekroond, die in de overige Bondgenootſchaplyke Gewesten drukten hunne voetſtappen. Het Collegie van Kooplieden te *Middelburg*, als mede bykans alle overige Kooplieden en Reeders daar ter Stede, niet tot dat Collegie behoorende, namen, met afzonderlyke, doch een zelfde einde bedoelende, ſchriftlyke Beden, de toevlugt tot hunne Burgervaderen. Die van *Vliſſingen* deeden het desgelyks; doch de *Zierikzeenaars* en *Veerenaars* volgden het voetſpoor van *Dordrecht*, alleen by monde hun verzoek voordraagende. Wanneer Staaten van *Zeeland*, in 't einde van Lentemaand, deeze zaak in overweeging namen, betoonden zich de meeste Leden voor het erkennen der Onafhangelykheid van *Noord-America*; de Raadpenſionaris maakte wel eenige zwaarigheid tot het opmaaken van 't Beſluit; dewyl de eerſte Edele VAN LYNDEN afweezig was; doch op het gunſtig uitgebragt berigt, om ADAMS voor Gezant te erkennen, en met denzelven ſpoedig een Verbond van Vriendſchap en Koophandel te ſluiten, volgde, den vierden van Grasmaand, een Staatsbeſluit, daartoe ſtrekkende (*).

„De belanghebbenden, in den Koophandel te *Zwolle*, *Kampen* en *Almelo*, vonden goed, het ſpoor te betreeden van de meeste Kooplieden in *Holland* en *Zeeland*, terwyl die van *Deventer* zich mede by hunne Regeering aanmeldden met een Verzoekſchrift, dat eenige takken van *Americaanſchen Handel* optelde. De Leden van den Œconomiſchen Tak, te dier Stede, het gunſtig beſluit der *Deventerſche* Regeering vernomen hebbende, oordeelden zich eenpaarig verpligt, aan de Magiſtraat de eerſtelingen eener Burgerlyke Dankbetuiging te moeten toebrengen, vertrouwende dat zulk een ſchuldpligtig bedryf, ten blyke van Burgerlyke goedkeuring, voor Vryheid- en Vaderlandlievende Overheden, niet anders dan aangenaam zyn konde, ja! naast het getuigenis van een goed Geweeten, de beste en heerlykſte Be-

(*) Zie bovengemelde *Gedenkzuil*, en Not. van *Zeeland*, 26 Maart, en 4 April, 1782.

Digitized by Google

Belooning uitleverde. Het Staatsbesluit overeenkomstig de begeerte der *Overysselsche* Kooplieden, op den vyfden van Grasmaand genomen, gaf eene algemeene voldoening (*).

„ De Staaten van *Utrecht* ontvingen een soortgelyk Verzoekschrift van de *Utrechtsche* Kooplieden, als dat van de *Hollandsche* was ingeleverd. De Vroedschap der Stad besloot 'er eerst gunstig op, daarin, den tienden van Grasmaand, door de Staaten des Lands gevolgd. Harten vol dankerkentenis stortten de Fabrikeurs, Kooplieden en Traficanten, in den schoot der Staaten uit, met Bede, dat dit Gewest en het Vaderland, door de voorstellen van een Wapenstilstand, en de gevolgen van denzelven, niet ingewikkeld mogten worden in eenige Onderhandelingen tot eenen byzonderen Vrede met een trouwloozen Vyand (†).

„ Geen Aanzoeken lieten zich in *Stad* en *Lande* hooren, dan waren de Staaten, op handelbelang bedagt, van oordeel, om ter Algemeene Staatsvergaderinge, ADAMS, in meergemelde hoedanigheid te erkennen, en in verdere onderhandelingen met hem te treeden (‡). Staaten van *Gelderland*, die zo zeer schroomden al te voorbaarig te weezen, in het vervorderen deezer zaake, deeden eindelyk, ziende dat de andere zes Gewesten tot dien stap beslooten hadden, denzelven mede op den zeventienden van Grasmaand (§).

„ Alle Gewesten waren, dewyl een sterkspreekende Volksstem zich in de meeste liet hooren, binnen kort, gereed, om den *Americaanschen* Gezant te erkennen, gelyk, op den negentienden van Grasmand, door hun Hoog Mogenden geschiedde (**). —— 't Ontbrak niet aan lieden die deezen stap wraakten, en over de Handel- en Fabriek- Voordeelen, welker aandrang zo veel hadt toegebragt om het Staatsbesluit te verhaasten en daar te stellen, geheel anders spraken, meenende, dat de Lasten hier te Lande, en de duurte der Leevensmiddelen, die by noodwendigen gevolge de Arbeidsloonen groot maakten, en nog dagelyks door den tegenwoordig gevoerden Oorlog steigerden, het beoogde voordeel der Fabrieken onmogelyk deeden worden; dat wy, om die

(*) *Gedenkzuil* en *Regist. der Resol. van Overyssel*, 5 April 1782.

(†) *Gedenkzuil* en *Resol. van Staaten van Utrecht*, 10 April 1782. *N. Nederl. Jaarb.* 1782, bl. 518.

(‡) *Resol. van Stad en Lande*, 9 April 1782.

(§) *Gedenkzuil. Bylaagen.*

(**) *Resol. Gen.* 19 en 22 April, 1782.

Digitized by Google

die rēden, vreemde Goederen na onze eigene Volkplantingen hadden moeten zenden; dat de nieuwe Republiek de gemaakte Stoffen van die plaatzen zoude trekken, waar zy dezelve ten minſten pryze kon koopen; en dat, byaldien wy die Stoffen na *Noord-America* mogten zenden, onze Kooplieden ze alsdan nog van zodanige Plaatzen zouden ontbieden, waar men ze goedkoopst leverde. Tegenbedenkingen, welke niet onbeantwoord bleeven. — Het ſchreeuwen van zommige Predikanten, tegen het inleveren der Verzoekſchriften, die zulks *eene ongeſtuime drift van eene toomlooze Gemeente; een inſtuiven van het Gemeen ter Raadzaal*, en de klaagende Kooplieden, *de Hef van het Gemeen*, noemden; alsmede het zeggen van eenige Tegenſtanders der Vryverklaaringe, *dat de Hooge Bondgenooten gedeeltlyk daartoe onwettig hadden moeten beſluiten, als genoopt zynde door het geroep van een losbandig en ligtvaardig Gemeen*, waardoor zy de Verzoekſchriften der Kooplieden in de byzondere Steden bedoelden, werd allerbest en onwederſpreekelyk wederlegd, door de Naamlysten der Ondertekenaaren, die nog heden ten dage kunnen getuigen, dat overal de aanzienlykſte Handelhuizen, en voornaamſte Kooplieden, dit ſtuk zogten te bevorderen (*). „ Dunkt u niet," ſchreef ten dien dage een Voorſtander deezes Handels, „ dat de „ *Nederlanders* zich eindelyk braaf gekweeten hebben? „ 't Is veel voor hun, dat zy, naa zulk een lang verwyl „ van alle onderneeming, en eene zo gezette geneigdheid „ om Geld te winnen, 'er na ſtaan, om de tweede Mo„ genheid in *Europa* te weezen, die de Onafhangelykheid „ van *America* erkent. Zy hebben het zeer openbaar ge„ daan, en ik denk nooit iets met meer bereidvaardig„ heids. Zy agten het, met reden, voor een der ſchit„ terendſte Tydperken hunner Geſchiedenis. 't Was de „ Scheepſtryd op *Doggersbank*, die hun moed opbeurde. „ Toen zy bevonden dat de Vingers hunner Zeehelden „ het vegten niet vergeeten hadden, begonnen zy te den„ ken, dat zy in het Staatkundige iets mogten waagen (†)."

(*) *N. Nederl. Jaarb.* 1782., bl. 29. *Post van den Neder-Rhyn*, II Deel, bl. 575. 642. IVde Deel onzer *Vaderl. Hist.*, bl. 41.

(†) W. GORDON, *Hist. of the Riſe Progreſs, &c. of the Independence of the United States of America.* Vol. IV. p. 441.

Digitized by Google

Historisch Dagverhaal der Reize van den Heer DE LESSEPS, *zedert het verlaaten van den Heer Graaf* de la Perouse *en zyne togtgenooten in de haven van* St. Pieter en Paulus *op* Kamschatka, *tot op zyne komst in* Frankryk, *den* 17 *October* 1788. *Naar het Fransch. Eerste Deel. Te Utrecht by* B. Wild en J. Altheer, 1791. *In gr.* 8*vo.* 250 *bladz.*

Er zyn twee zaaken in het Dagverhaal van den Heere DE LESSEPS, welke de waarde 'er zeer sterk van vermeerderen, namenlyk zyne naauwkeurige Waarneemingen en oplettenheid in het mededeelen zyner Berichten, alsmede de weinige kennis die men tot heden verkreegen heeft, van het land dat hy is doorgetrokken, zynde een groot deel van *Kamschatka*, en het verblyf der *Koriaken*. Landen, die men enkel in de hoogste noodzaakelykheid, en geenszins uit vermaak, op zulk eene wyze zal doortrekken.

De Schryver had den Graaf DE LA PEROUSE, uitgezonden om nieuwe ontdekkingen te doen, tot *Kamschatka* vergezeld. De Bevelhebbers der beide Fransche Fregatten, *la Bousole* en *l'Astrolabe*, hadden hem daar, by het affcheid neemen, als een verlooren Kind in de armen gedrukt; *doch* schoon hy veele gevaaren heeft doorgestaan, is hy toch eerder in Frankryk te rug gekeerd, dan deeze beide Schepen, of hunne Bevelhebber, welke tot heden niet opgedaagd zyn; en wier terugkomst men thans zeer twyffelachtig stelt. Dit Eerste Deel van zyn Dagboek begint met den 6 September 1787, en eindigt met 17 Maart 1788; strekkende zyne Reize, geduurende dien tyd, van de Haven van *Avatscha* of *St. Pieter en Paulus*, gelegen aan het zuidelyk uiterste van het Schier-Eiland *Kamschatka*, tot het Dorp *Poustaretsk*, aan de Golf van *Pengin* gelegen.

Schoon 'er, volgens den aart der Dagregisters, verscheidene zaaken in deeze Reize voorkomen, welke voor den Leezer veel minder waarde bezitten, dan voor den Heere DE LESSEPS, zo zyn 'er echter ook zoo veele andere belangryke Berichten ingevlochten, dat men zich over het geheel zeer voldaan kan houden. Van dien aart is, by voorbeeld, het volgend Bericht wegens de *Kamschatkalers*.

„ Men telt drie soorten van Inwoonders, de Inboorlingen of Kamschatters, de Russen en Kosakken, en de Mesti-

Digitized by Google

ſticen, of de byzondere perſoonen, welke uit de vermenging van deeze twee geſlagten gebooren zyn.

„ De Inboorlingen, dat is te zeggen, die geenen, wier bloed niet vermengd is, zyn weinig in getal; de Kinderziekte heeft 'er wel drie vierde van weggenomen, en het overſchot is in de Dorpen van het Schier-Eiland verſpreid, doch in *Bolcheretsk* zou men werk hebben, om 'er één of twee te vinden.

„ De eigentlyke Kamſchatters zyn in het algemeen kleinder dan eene gewoone lengte, zy zyn van eene dikke en breede gedaante, kleine en diep ingezonken oogen, hangende uitſteekende wangen, een platten neus, zwarte hairen, byna geen baard, en een weinig bruin van kleur; die van de meeste der Vrouwen en derzelver gelaatstrekken, zyn, ten naasten by, het zelfde; men zal ze dus na deeze afbeelding voor geene verleidelyke voorwerpen beſchouwen.

„ De aart der Kamſchatters is zagt en herbergzaam, zy zyn nog bedriegers noch dieven, zy bezitten zelfs zo weinig geſlepenheid, dat 'er niets gemakkelyker is dan om ze te bedriegen, wanneer men, van hunne neiging tot de dronkenſchap weet gebruik te maaken; zy leeven onder zich zelfs in de beste eensgezindheid; het ſchynt dat ze, naar maate van derzelver klein getal, des te meer aan elkander verkleeft zyn, deeze vereeniging doet hun zich onderling de hand bieden in het verrichten van den arbeid, en het is geen gering blyk van derzelver yver, dat zy zich daartoe verplichten, indien men derzelver natuurlyke luiheid, die uitermaaten groot is, en als het hoogſte geluk in hunne oogen beſtaat, na dat van zich dronken te drinken, in niets te doen te hebben, en te leeven in eene zagte zorgeloosheid; ze is zodanig by dit Volk ingeworteld, dat ze hen de middelen, om in de noodzaaklykſte behoeftens van het leven te voorzien, doet verwaarloozen. Men heeft des Winters, meer dan eens, huisgezinnen tot de vreesſelykſte uiterſtens van hongersnood gebragt gezien, om dat ze zich de moeite niet hadden willen geeven, van, geduurende den Zomer, derzelver voorraad van Visch gereed te maaken, die nogthans voor hen het noodzaaklykſte voedzel is. Indien ze dus hun eigen beſtaan vergeeten, begrypt men ligtelyk, dat ze nog minder zorg voor de zindelykheid hebben; deeze beſpeurt men nog aan hun, nog in hunne wooningen, men zou hun veeleer kunnen verwyten, dat ze daaromtrend in een

Digitized by Google

tegengeſteld uiterſte vielen. Niettegenſtaande deeze zorgeloosheid en de andere gebreken der Inboorlingen, is het echter te betreuren, dat hun getal niet aanmerkelyker is, want volgens het geen ik gezien heb, en het welk my door verſcheide perſoonen bevestigt is, moet men, om verzeekert te zyn van in dit land gevoelens van eer en menschlievendheid aantetreffen, dezelve by de eigenlyke Kamſchatters zoeken. Zy hebben derzelver boerſche deugden nog niet tegen de gepolyste ondeugden verwisſeld, welke de Europeaanen, die geſchikt waren om hen te beſchaaven, tot hen overgebragt hebben."

„ De Paarden zyn niet zeer gemeen in *Kamſchatka*, ik zag 'er eenigen te *Bolcheretsk*, die aan de regeering toebehooren, en die aan de zorg der Coſakken toevertrouwd zyn; ze dienen alleen maar geduurende den Zomer tot vervoering der Koopwaaren en Goederen van de kroon, als mede tot gemak der Reizigers.

„ Daar en tegen zyn de Honden overvloedig in dit land, en worden tot alle vervoeringen gebruikt, het nut, dat ze den Kamſchatteren aanbrengen, maakt deeze minder gevoelig voor het gemis van andere huisdieren. Daar en boven heeft men gezien, dat het voedzel voor deeze loopers nog moeijelyk te verkrygen nog kostbaar is, met dezelve verrotten, of het overſchot van gedroogden, visch te geeven, kunnen hunne meesters volſtaan, en dit geeven zy ze nog niet eens, dan geduurende den tyd, dat ze hun van dienst zyn; des Zomers, het geen de tyd is, wanneer die dieren niets te verrichten hebben, is het gebruik om zich van een groot gedeelte te ontdoen, aan welke men zelfs de zorg overlaat voor hun beſtaan; deeze honden weeten daar zeer wel in te voorzien, met zich door de velden te verſpreiden, en langs de meiren en de rivieren te zwerven. Derzelver oplettenheid om vervolgens by hunne meesters weder te komen is eene der verwonderlykſte proeven van de getrouwheid deezer dieren; de Winter daar zynde, betaalen zy de vryheid en de korte rust die zy genooten hebben, zeer duur; hun arbeid begint met hunne ſlaverny, deeze honden moeten uitermaaten ſterk zyn om dien te draagen, hunne grootte is nogthans niet buitengemeen, ze gelyken vry wel aan de berg- of herdershonden in Frankryk. 'Er zyn geene Ruſſiſche inwoonders of inboorlingen, die niet ten minſten vyf honden bezitten; zy bedienen zich daarvan om mede te reizen, om in de bosſchen te gaan hout hakken, om hetzelve even als hunne andere goederen en voorraad te vervoeren; eindelyk om de reizigers van de eene plaats naar

de

Digitized by Google

de andere te brengen; en waarlyk, paarden zouden hun van geen meer dienst kunnen zyn. Deeze honden zyn doorgaans twee aan twee voor één sleede gespannen; één alleen is aan het hoofd, en dient voor leidsman, het is voor dien, welke het beste geleerd is, of de meeste kennis bezit, dat deeze eer bewaard is; hy begrypt wonderlyk wel de uitdrukkingen, met welke de geleider hun weg bestuurt; wil hy ze ter regter kant doen gaan, roept hy dezelve toe *tagtag*, *tagtag*; en *kougha*, *kougha*, indien men links moet. De verstandige hond verstaat het aanstonds, en geeft aan de geenen die hem volgen, het voorbeeld van gehoorzaamheid; *ah*, *ah*, doet hen stille staan, en *ha*, doet hen vertrekken. Het getal der voorgespannen honden is evenredig aan den last van de sleede; [illegible]meer die het gewigt van den man welke ze beklimt niet veel te boven gaat, noemt men dit een gewoone sleede of *Jannka*; het voorspan bestaat als dan in vier of vyf honden. De sleeden waar men gewoon is reisgoederen op te laaden, noemt men *Narta*, wordende door tien honden getrokken. Derzelver tuig, *Alaki* geheeten, is van leer; het gaat onder den hals door, dat is te zeggen, over de borst van deeze draavers, en is aan de sleede door een lederen riem, van drie voeten lang, gehegt op de wyze van een trek-zeel; men maakt ze daar en boven door koppelbanden aan den halsband, den een aan den anderen, vast; meesttyds is die halsband met een beerenvel overtrokken, het welk tot cieraad dient."

Onze Reiziger beschryft vervolgens de gedaante der sleeden, en zyne eerste proeven met dezelve; zyne reize van *Bolcheretsk*, over het ys, in den nacht van 27 January 1788 met 35 zulke sleeden, wordende door omtrend 300 honden voortgetrokken. In zulke togten (zegt hy) wordt de reis een wagen wedloop, in welke een edele nayver de geleiders bezielt. De prys behoort hem die zyne dryvers het meest voortdryft, niemant wil voorby gehaald zyn, de honden zelfs kunnen deeze beleediging niet verdraagen; zy beyveren zich om het zeerst, en hitsen zich beurtelings aan om de eer in de loopbaan te verkrygen; de stryd begint en de sleeden raaken om ver, met gevaar dikwils van aan stukken te breeken; het geroep der omgevallene, het geschreeuw der honden die aan het vegten, het verwarde geblaf der geenen die aan het loopen, zyn, eindelyk het luidruchtig en onophoudlyk gesnap der geleiders, vermeerdert nog de wanorde, waarin men zich zelfs niet kan hooren of verstaan. — By deeze beschryving heeft men

Digitized by Google

een fraaije *Plaat*, uit het oorſpronglyk fransche werk, gevoegd, verbeeldende de aankomst van zulk een *Kamſchatkaſche Caravane* in een *Ostrog*, of Dorp: kunnende deeze Reize ook veel licht geeven, aan de *Gedenkſchriften* van den Graave BENYOWSKY, onlangs mede in 't licht gekomen, in welken men ook verſcheiden blyken van zulke ſleeden, door Honden getrokken, zal aantreffen.

Geheel byzonder is de Dans eener Kamſchatſche dansſeresſe, welke de Schryver te *Karagui* zag. Het verhaal van de vermaarde begaafdheden deezer vrouw, in die kunst, had hem en zyne reisgenooten nieuwsgierig gemaakt, doch zy weigerde, op hun verzoek verſcheenen zynde, om aan hunne nieuwsgierigheid te voldoen. „Te vergeefs tragtte men haar te bedu[illegible], dat ze zich hierdoor onwelleevend en zelfs onee[illegible]ig jegens den Heer Commandant KASLOF gedroeg: al[illegible] was vruchteloos. Gelukkig (dus vervolgt de Authe[illegible] hadden wy brandewyn by de hand, eenige volle glazen ſcheenen haar te doen veranderen; ter zelfder tyd begon een Kamſchatter op ons verzoek voor haar te danſen, en met de ſtem en gebaarden haar op te wakkeren; langzaamerhand wierden de oogen van deeze vrouw vuuriger, haare houding wierd ſtuiptrekkende; haar geheele ligchaam beefde op de verhevenheid waar op zy gezeten was; de ophitſingen en het heftig gezang van haar danſer beantwoordde zy door gelyke poogingen met de ſtem, en door met het hoofd, het welk op allerhande wyze draaide, de maat te ſlaan. Welhaast wierden de beweegingen zo geweldig, dat zy zich daar op niet houden kon, zy wierp zich op den grond, en daagde op haar beurt het mansperſoon uit door ſchreeuwen, en door nog klugtiger verdraaijingen des ligchaams. Het is moeijelyk om het belagchelyke van haar dans uit te drukken, alle haare ledemaaten ſcheenen verplaatst te zyn, zy beweegde die met zo veel kragts als ſnelheid, de handen bragt zy aan haar boezem met een ſoort van woede, ontbloote dien en vatte ze aan, even als of ze die benevens haare klederen wilde verſcheuren. Deeze vreemde vervoeringen waren van nog vreemder gebaarden verzeld; in één woord, het was geen vrouw meer, maar wel eene Furie. In haare verblinde krankzinnigheid zou zy zich in het vuur geworpen hebben, het welk in het midden van de *Yaurte* aangeſtoken was, indien haar man zich niet gehaast had, om 'er een bank voor te zetten, ten einde haar zulks te beletten; hy gebruikte daar en boven de voorzorg van ge-

Digitized by Google

gedurig by haar te blyven; wanneer hy zag dat ze geheel buiten kennis was, en zich aan alle kanten nederwierp, als mede dat ze genoodzaakt was, wilde zy ſtaande blyven, van zich aan haar voordanſer vast te houden, nam hy haar in zyn armen, en bragt haar op de verhevenheid; ze viel daar op neder als een klomp, zonder bewustheid en buiten adem; ze bleef byna vyf minuuten in dien ſtaat; ondertuſſchen hield de Kamſchatter, grootsch op zyne overwinning, niet op met zingen en danſen. Tot haar zelfs gekomen, hoorde deeze vrouw naar hem; ſomtyds ſtond zy niettegenſtaande haare zwakheid op, en bragt onverſtaanbaare klanken uit; men zou gezegt hebben, dat zy deezen moeilyken tweeſtryd weder wilde beginnen; haar man weêrhield haar, en verzogt dat ze mogt uitſcheiden, doch de overwinnaar, zich verbeeldende van niet vermoeid te kunnen worden, ging voort met haar aan te zetten, tot dat hem, door gezag, het ſtilzwygen werdt opgelegt." In een kort Naberícht van den Nederduitſchen Vertaaler, wordt verſlag gegeeven van den togt des Graven *de la Perouſe*, en de poogingen, onlangs in Frankryk door de Nationaale Vergadering aangewend, om deezen Bevelhebber, of één zyner Schepen, te ontdekken. Belangryk is de ontdekking, zo voor den Koophandel als de Zeevaartkunde, welke men in de volgende woorden vindt voorgedragen.

„ Den 15 December raakte hy in het gezigt van *Aſonſong*, een der Eilanden onder de kust van *China*, en wierp, den 3 January 1787, het anker voor *Macao*; vandaar vertrok hy 6 February, en liep den 28 in de Baay van *Manille*, voor *Cavita*, om zich van eenige ververſchingen en leevensmiddelen voor zyn laatſten togt te voorzien; hy verliet de *Manille* den 9 April, en ten Oosten *Formoſa* voorby zeilende, zette hy kours tusſchen door de Eilanden *Japan* en *Korea*, bezag de Oostkust van dat Schiereiland, en voer tot op 52 graaden breedte, door een vry enge ſtraat, by de Zeevaarders onbekend, en gevormd van de eene zyde door de oostelyke kusten van *Tartaryen*, en van den anderen kant door twee groote Eilanden, waar hy aan land ſtapte, en dezelve gedeeltelyk bezigtigde; het noordelyk einde deezer zeeëngte door banken bezet vindende, welke den doortogt ondoenlyk maakten, wendde hy te rug naar het Zuiden, en zyne naarſpoorингen voortzettende, ontdekte hy, op 46 graaden breedte, een ſtraat die hem in de Zee bragt, gelegen ten Oosten

der

Digitized by Google

der *Kurilliſche* Eilanden, tusſchen welken hy eenen weg vond, waar door hy naar de haven van *Avatska*, in *Kamſchatka* gelegen, kon zeilen: aldaar wierp hy den 6 September het anker.

„ Deeze ſcheepstogt van 5 maanden in eene onbekende Zee, onder byna onophoudelyke zwaare nevels, was inderdaad niet min gevaarlyk dan moeilyk: dezelve kan echter niet weinig ter opheldering dienen van een voornaam punt der Aardmeetkunde; zullende, gevoegd by de ontdekkingen die de Rusſen, in dit noordelyk deel des Aardkloots gedaan hebben, ons naauwkeurig kennis doen verkrygen aan een uitgeſtrekt land, welks beſtaan tot nog toe betwist wierd. De Volken, die de Eilanden bewoonen, door den Graaf *de la Perouſe* bezogt, hadden geene kennis aan de *Europeaanen*, zo min als aan de overige bewooners van het groote vaste land." ——

Een nette Franſche Kaart, verbeeldende de Reis van den Heere DE LESSEPS, van 50 tot 64 graaden Noorder breedte, en van 150 tot 164½ graaden Lengte, dient tot opheldering des Eerſten Deels, van dit historisch Dagverhaal.

De kunst van Nabootzing door Gebaarden; door J. J. ENGEL. *Eerſte Deel. Te Haarlem by* J. van Walré 1790. *in gr.* 8vo. 340 *bladz.*

Daar de uiterlyke welſpreekenheid op den Kanſel, in de Pleiszaal en op het Tooneel, een aanmerkelyken invloed op de hoorders kan hebben, zo is elke pooging lofwaardig, welke ſtrekken kan om het gebrekkelyke van eene zo nutte kunst, als de Nabootzing is, te vergoeden. In de voorgaande Eeuw rekende de Amſteldamſche Hoogleeraar FRANCIUS het geenzins beneden zich, een boekje, over de Gebaarden, voor den Kanſel te ſchryven; het welk jonge Theologanten met vrugt kunnen gebruiken. En in deezen tyd, heeft de Berlynſche Hoogleeraar ENGEL, een beroemd Wysgeer en Letterkundigen, zich de moeite gegeeven, om, meest voor het Tooneel, in 1785 en 1786, zyne *Ideën zu einer Mimik*, te beärbeiden, en voor zyne Natie aan het licht te brengen: ten einde daar door te bewerken, dat de woorden des Duitſche Tooneelſpeelers, zo veel mogelyk, met hunne handelingen, of gebaarden, overeen ſtemmen. Het zyn deeze *Ideën*, van welken men, in het boek voor handen, een zeer nette Vertaaling bezorgd heeft; zynde de Plaaten weinig minder dan die welken in het origineele Werk voorkomen.

Het geheele Werk beſtaat eigenlyk in XLIV Brieven, van welken dit Eerſte Deel 'er XXVII bevat: zy behelzen verſcheiden uit-

Digitized by Google

uitmuntende Waarneemingen, en wysgeerige Aanmerkingen, over den waaren aart van Tooneelſpeelen, en het nabootzen der Natuur, door middel van de kunst. De 1ſte Brief, die als eene *Inleiding* dient, bevat het oordeel van LESSING, over den *Tooneelſpeeler* van REMOND *van St. Albine*; benevens eenige trekken uit zyn karakter, als Schryver. De tweede Brief bewyst de nuttigheid eener Theorie, over de kunst van Nabootzing; en eene wederlegging van de tegenwerping, dat alles, wat naar regelen gewrogt wordt, ſtyf en koel is. In den derden Brief wordt de mogelykheid der kunst van Nabootzing aangewezen; en in den vierden de verſchillende voorſtellingen, onder de verſchillende volken en ſtanden: gaande de verdere Brieven geregeld voort, om op een algemeenen grondſlag het geheele gebouw der Nabootzing te gronden.

Wy zullen hier eene niet ongepaste aanmerking, uit den Agſten Brief overneemen, hebbende betrekking tot het veelvuldig figuurlyke, voornaamlyk verbloemde (*metaphoriſche*), het welk in de ſpraak met gebaarden, even gelyk in die met woorden, plaats heeft; het zy zulks door dezelven afgebeeld, of uitgedrukt wordt. „Alle onvolmaakte afbeelding, byzonderlyk van onzichtbaare voorwerpen, en van innerlyke geestige denkbeelden, moet zinnenbeeldig geſchieden; te weeten, op de volgende wyze. Denkt men aan eene verhevene ziel, dan verheft men zyne geſtalte, zyne oogen: denkt men aan een eigenzinnig karakter, dan neemt men eene ſtyve houding aan, men maakt een vuist, en zet den rug ſtrak. De nabootzing geſchiedt door fyne, van trap tot trap, opklimmende gelykheden, door welken men, zelfs in de uitdrukking, aan onhoorbaare, ja, aan geheele onzintuiglyke voorwerpen, benaamingen heeft weten te geeven. —— Ik zoude de voorbeelden, van *figuurlyke* gebaarden, tot in het oneindige kunnen uitbreiden. Wilt gy eene naamwisſeling (*metonymie*) hebben, als de uitwerking voor de oorzaak genomen wordt? Stel dan een Knecht voor, die van het onaangenaame loon ſpreekt, waarmede zyn Heer hem voor zyne wanbedryven vergelden zal; deeze wryft met eene omgekeerde hand zyn rug, als of hy de pyn der ſlagen reeds gevoelde. Of wilt gy eene *metonymie*, als eene uitwendige gelykenis, in plaatſe der zaak zelve, genomen wordt? Spreek dan, in plaats van God of Goden, over hunne geſtelde woonplaats, den hemel: op dezelfde wyze roept men, met eene opgeheven hand, met een, ten hemel opgeſlaagen, oog, de Goden tot getuigen zyner onſchuld, bidt hen om hunnen byſtand, ſmeekt hen om wraakoefening. Of wilt gy eene *ſynecdoche*, daar een gedeelte voor het geheel, of het geheel voor een gedeelte, geſteld wordt? Wys dan op een enkel tegenwoordig zynde lid van een huisgezin, waar door het ganſche huisgezin wordt begrepen; of op een enkelen tegenwoordigen vyand, en verſtaat 'er het ganſche vyandelyke leger door. Of wilt gy eene *ironie*, die het tegendeel der meening aanduidt? Stel eene jonge Dame, die

een

een minnaar, wien zy verácht, van de hand wyst; zy buigt zich diep voor hem neder, maar op eene bespottende wyze. Zinspeelingen kunt gy ook, in de spraak met gebaarden, in overvloed vinden. Het wasschen der handen beteekent het bezweeren der onschuld; een paar, vaneen gescheiden vingers, met eene omgekeerde hand, voor het voorhoofd geplaatst, duiden het hoorndragen aan; het blazen over de ledige vlakke hand, geeft het denkbeeld van een niet te kennen. Zinspeelingen echter, welke betrekking hebben tot byzondere *Anecdoten*, gevoelens of spreekwyzen, kunnen, volgens de bovengemaakte bepalingen, onder de Tooneelkunst niet begrepen worden. Daar en tegen kunnen en moeten de *figuurlyke* gebaarden, die, zo zy goed zyn, hunnen grond in de bevattingen zelven hebben, en algemeen verstaanbaar dienen te zyn, in de Tooneelkunst niet overgeslagen worden.

„ De *Italiaan*, die, over het algemeen, veel met gebaarden en zeer beduidend, zeer levendig spreekt, heeft, onder anderen, eene zeer verstaanbaare Pantomime; wanneer hy ons voor een valsch, agterhoudend, mensch wil waarschouwen (†). Zy ziet zulk een mensch, met een scheel oog, van ter zyde, ten uitersten wantrouwend aan; zy wyst met den toonvinger van de eene hand, als ter sluik, naar hem toe; het ligchaam neemt jegens den genen dien hy waarschuwen wil, eene kleine wending aan, en de toonvinger van de andere hand trekt den wang aan deeze zyde neder, zo dat het eene oog hier grooter wordt, dan het andere; het welk daar en boven de uitdrukking van het wantrouwen nog sterker bepaalt. Hier uit ontstaat eene tweederly gelaatstekening (*profil*); een gezicht welks eene helft met de andere geene de minste gelykheid heeft. —— De eene, naar de verdachte toegekeerde zyde, brengt de uitdrukking van het wantrouwen geheel met zich; en het naar beneden trekken van den wang, aan de andere zyde, schynt alleen tot verdere opening van het oog te dienen; terwyl deeze opening inzonderheid de noodige oplettenheid schynt te beteekenen. Het is zonderling, dat deeze vertooning zo gemaklyk te verstaan, en haare verklaaring echter zo moeilyk is.

„ De *Italiaan* maakt nog eene andere sprekende vertooning, als hy de verachting van eenig dreigement, of eene vermaaning, zal uitdrukken. (Dit is de 2de *Fig.* op Pl. I.) Hy strykt zich, met de buitenzyde der hand, eens of tweemaal zeer luchtig onder de kin, en buigt daar by het hoofd, op eene spottende wyze, schoon slechts zagt en in zich zelven lagchende, een weinig om. Ieder mensch verstaat deeze uitdrukking; maar ik vinde derzelver verklaaring nog moeilyker dan de eerste. Wil de *Italiaan*, misschien, met deeze beweeging het zelfde zeggen, het geen de Nederlander met woorden zegt: „ dat hem niet

(†) In het Werk stelt Plaat I, Fig. 2. deeze *Pantomime* voor.

Digitized by Google

niets raakt?" Wil het beteekenen, dat de zaak hem even zo min kan ſcheelen, als een ſtofjen, dat mooglyk aan zyn baard is blyven hangen? Ik wil u gaarne toeſtaan, dat ik het niet weet, en ik zal deeze erkentenis nog meermaalen, zelfs ten aanzien van zeer eenvoudige, onder alle Natiën gebruikelyke, uitdrukkingen, moeten herhaalen. De Natuur doet ons ſteeds meer en meer geheimen zien, hoe meer wy tot haar naderingen all' wat het ligchaam betreft, is fyner, dan onze oogen: en wat den geest aangaat, is fyner dan ons verſtand."

Nadien de Natuur, by elke veranderinge van denkbeelden, ook eene verandering in 's menſchen beweeging veroorzaakt; zo behoort de kunſt die natuurlyke beweeging, ook in alle betrekkingen, na te bootzen. In de verſchillende voorbeelden, door den Autheur aangevoerd, treffen wy in den Kiden Brief, ten deezen opzichte, de volgende aan. „ Stel u, om het gelykvormige van de beweeging der gebaarden nog duidelyker te kennen, den ouden PHILTO, of STALENO voor, wanneer zy 'er zich op zetten, om een bekwaam middel, ter bereiking hunner oogmerken, uit te denken. Gaarne wildet gy CANULLA haare bruidſchat voldoen, zonder haaren verkwistenden broeder te doen bemerken, dat 'er van het vaderlyke goed nog genoeg voor handen ware. De zaak is moeilyk, en gy ſtaat een langen wyl; gy gelooft iets gevonden te hebben, en geeft het te gelyk weder op (*). Geſteld zynde, dat de oude PHILTO, toen hy zyn eerſte denkbeeld vervolgde, met een vóóroverhangend hoofd daar geſtaan, de armen ter zyde van de borst zamengevouwen, het gezigt ter aarde geſlagen, op den linkervoet gerust en den rechter had vooruit gezet; dan wil ik gaarne alles verwedden, dat hy, by de tweede overweeging, deeze houding veranderen zal. Misſchien zet hy nu de handen in de zyde, of beurt het hoofd op, en ziet in de lucht, als of, hy iets van boven wilde haalen, dat hy op aarde niet vinden kan, of hy neemt dan geheel en al de tegengeſtelde houding aan; legt de handen op den rug in elkander; trekt het hoofd, dat eerst vóórwaards hong, in den nek; haalt den linkervoet te rug, en rust op den rechter (†). Deeze en dergelyke veranderingen moet gy dikmaals bemerkt hebben, wanneer de naam van eenig mensch gezogt werdt. Dezelfde houding verkrygt het ligchaam nimmer, zo dra de gedachten inwendig omkeeren. Was het hoofd eerst naar de rechterzyde gekeert, zo draait het zich thands naar de linkerzyde. Doch misſchien vermengt zich, in deeze gelykvormige beweeging der gebaarden, reeds zeer veel dat met opzet geſchiedt. Hy, die zyne inwendige denkbeelden wil veranderen, doet wel, dat hy ook de uitwendige indrukken verandert, met welken hy de eerſten reeds te veel verbond.

(*) In den *Schatz* van LESSING, 3de Tooneel.
(†) Men ziet dit op *Pl.* VI. *Fig.* 2.

Digitized by Google

bond. Andere voorwerpen, andere gedachten! Zeker beroemd geleerde had de gewoonte, zo dra het in den eenen hoek der kamer niet meer vlotten wilde, zyn tafeltjen op te neemen, en in eenen anderen hoek te gaan zitten."

Uit deeze trekken zal men genoegzaam kunnen opmaaken, van hoe veel waarde dit Boek voor den Tooneelſpeeler en elk beminnaar der kunſtige Nabootzing is. Overal ſtraalt 'er het gezegde van HAMLET, aan zyne Tooneelſpeelers, in door: „uwe gebaarden moeten op uwe woorden, en uwe woorden op uwe gebaarden paſſen." (*) Wenſchelyk ware het, dat het dan ook van de meeste Tooneelſpeelers gelezen werdt, op dat de Dichters niet telkens met gemelden HAMLET; in het begin van hetzelfde Tooneel, behoefden te zeggen: „ik zou liever zien, dat de ſtads omroeper myne verzen uitſchreeuwde, dan dat ze zoo geſpeeld wierden." Wanneer men evenwel de weinige belezenheid en liefhebbery van de meesten onzer Tooneelſpeelers in aanmerking neemt, vreezen wy, dat deeze kunst van Nabootzing, in ons Vaderland, niet al het nut zal ſtichten, daar zy in ſtaat toe is: zullende waarſchynlyk maar door eenige weinigen van de openbaare Schouwburgen, en meest door liefhebbers van kleiner Tooneelen, in de byzondere ſteden onzes Vaderlands, gelezen worden.

(*) *Hamlet*, Bedr. III. Toon. 8.

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Aaneengeſchakelde Verklaaring van den Heidelbergſchen Catechismus; met eenige tusſchengevoegde Aanmerkingen, tot nutte ſtichting die in het Geloof is, door B. OUBOTER. *Rustend Leeraar van Woubrugge. Derde en laatſte Deel. Te Amſterdam by* M. de Bruyn, 1791. *Behalven de Voorreden,* 718 *bladz. In gr. octavo.*

Overeenkomſtig met het oogmerk, waermede de Eerwaerde *Ouboter* deze zyne Verklaring van den Heidelbergſchen Catechismus aenving, om dien naemlyk in zyn verband, met aenwyzing van de geloovige toepaſſing der voorgeſtelde waerheden, te ontvouwen, heeft hy ook dezelve voltrokken; en beſluit hiermede dezen zynen arbeid, loopende dit derde Deel van de vyfenzestigſte Vrage tot op de laetſte. —— Zyn Eerwaerde behandelt ieder onderwerp, naer de hem eigen denkwyze, op een regelmatigen voet; en men zal, ſchoon men aen ene andere leiding gewoon zy, hem het getuigenis niet weigeren, dat hy, de thans in de Kerk zwevende geſchillen op het oog hebbende, zonder echter een twistſchrift te ſchryven, alles bedaerdlyk nagegaen en gezet overwoogen heeft, eer hy zich voor 't een of ander onderſcheiden gevoelen verklaerde, of zyne eigen gedachten vestigde. Zulks ſtraelt bovenal door in ene voorafgaende Verhandeling, over Gods genadig Verbond met den Mensch; en zyne voorſtellingen, zo wegens de Leer der Sacramenten in 't algemeen, als rakende den Doop en 't Avondmael in 't byzonder. Meermaels ontdekt men, dat het den Autheur veel overlegs kostte, en dat hy zich gene moeite ontzien hebbe, om de verſcheidenheid der gedachten, in Nederlands Kerk, deswegens te ontwarren, en zich zelven gerust te ſtellen. Om, uit vele overdenkingen van dien aert, 'er den Lezer ene onder 't oog te brengen, zullen wy ons tot de volgende, betreffende ene byzonderheid omtrent het Avondmael, bepalen.

„ Ik zou het, (dus drukt zich onze Leeraer uit,) Ik zou het met de hooge wijsheid van mijnen grooten Heer en Meester niet kunnen overeenbrengen, dat Hij het Avond-

Digitized by Google

maal in zijne Kerk zou ingesteld en verordend hebben, als eene godsdienstige Plegtigheid, behoorende tot den openbaaren Eerdienst van God en Christus, voor alle de Gemeenten, aan alle plaatsen, en ten allen tijde, waaraan elk een gehouden ware, als leden zijner Kerke, zoo als die zichtbaar bestaan zoude in de wereld, om dezelve altoos te onderhouden; indien Hij ons daarin wilde beteekenen en verzegelen, het onderwerpelijk deelgenootschap aan Hem en alle zijne genadeweldaaden, dus dezelven tot teekenen en zegelen maaken van onzen onderwerpelijken genadestaat. — Wist dan de groote Koning zijner Kerk niet, *hoe*, zelfs naar zijne eigen beschikking en bestelling, de zichtbaare Kerk — in welke nogthans, volgens zijn bevel, het Avondmaal steeds plegtig tot zijne gedachtenis moest gevierd worden, — door alle tijden heen, bestaan zoude uit goeden en kwaaden, en dat de minsten, onder de leden der Kerk, waare inwendig begenadigden, in den staat der genade leevende, zijn zouden, of met de daad een onderwerpelijk deel aan zijne weldaaden hebben? Heeft Hij den staat zijner Kerk niet zelf als zoodanig getekend, zoo als ze zichtbaar op Aarde altoos bestaan zoude? En zal dan die hoogstwijze Koning zijner Kerk dan echter zulk eene godsdienstige Plegtigheid, in alle Gemeenten, tot aan het einde der eeuwen te vieren, door zijn bevel verordenen, welke alleen dienen zoude, om waare begenadigden van hunnen genadestaat te verzekeren? Niemand duide het mij ten kwaade, dat ik dit voor mij zelven nooit gelooven mag, noch kan. — Hoe zullen de Leeraars, als dienstknechten, die niets mogen doen, dan overeenkoomstig het bevel en het oogmerk van Christus, in den Godsdienst, zich hier gedraagen; daar zij immers het inwendige niet kunnen kennen of doorgronden? Met welk een angst, met welk een benaauwd geweten, moet dan de dienst waargenomen worden! Kunnen zij wel ooit vrede voor hun gemoed hebben? Of zal men zich daarvan afmaaken, door eene ijdele en niets beduidende onderscheiding — welke, immers bij een verlicht en leevendig geweeten, niets kan afdoen — met te zeggen: Elk moet hier zich zelf beproeven; wij zijn geen hartekennners; wij kunnen alleen de vereischten van eenen Avondmaalganger, en die daartoe recht heeft, voordragen; en dan moet elk zich zelven beproeven? Ik heb weleer mij daarmede ook beholpen, tot mijne beschaaming voor God; doch altoos was mijn geweten onvoldaan, en

ik

ik werd gepijnigd. Ik zag, was ik getrouw, dan moest ik volvit tot de Gemeente zeggen: *Die geen waare genade heeft, die niet waarlijk met vertrouwen in Christus gelooft, die geen waar deel aan Christus, en aan de vergeeving der zonden en heiligmaaking heeft, mag noch moet ten Avondmaal gaan, dit zegge ik u in Christus naam. Ik waarschuwe u, dat gij daar niet koomt: gijlieden moet van het Avondmaal afblijven, al zijt gij geloofsbelijders, zoo lang gij geen genade hebt; dat moet gij zeker weeten, en anders zoo lang wachten, tot dat gij het zeker weet.* Maar mijn gemoed schrikte zulke taal te voeren. Ik dacht dikwerf: Leert mij dit Gods Woord? is dat de leer mijner Kerk? is zulk eene leer troostelijk en heiligend? Als ik zegge: *Menschen! indien gij zoo niet zijt, en evenwel aan het Avondmaal koomt, dan eet en drinkt gij uzelven den dood en de verdoemenis*, enz. welk een pijnbank voor bekommerde, benaauwde, twijfelmoedige zielen! Ja, dacht ik, welk eene beklaagelijke foltering voor alle vroomen! voor mij zelven! Hoe dikwerf vraagde ik mij zelven — hoe dikwerf gaan zulken, hoe dikwerf gaat gij zelf, ten Avondmaal, dat zij, dat gij, ten vollen zeker zijt van uwen genadestaat, van uw deelgenootschap aan Christus, zoo dat gij, zonder schroom, als zoodaanigen, en in dit aanzien, het Avondmaal gebruikt, om u daar, van het geen gij zeker weet reeds te hebben, te laaten verzekeren? Waarlijk, dan werd ik nog meer bekrompen! Ik was overreed, zoo moest ik echter zijn, indien mijn gevoelen vast stond, indien het steek zou houden. — 'Er was dan niet anders voor mij op, dan het geloof wat te vermalschen, te verminken, eenige gestalten op te zoeken en voor te draagen, waarin zoo min moogelijk geloof en vertrouwen koomt, — ten einde de toenadering voor veelen, die daarvan nog iets kennen, gemaklijker te maaken. Zoo handelde ik eertijds in navolging van veelen (*). — Dan, Gode en zijner genade zij de eer! ik hebbe in het vervolg anders geleerd. Hoe blijde was ik, dat mijne Kerk anders leerde, en nooit in dit begrip stond! Die Brieven van Professor *a* MARCK, *over het Kerkbestuur*, waren mij onder Gods zegen nuttig! Nu geloofde ik, dat Gods

[(*) Eene gansch oprechte tekening van zyne aendoening en werkzaemheid in die omstandigheden, welke zeer *naïf* is. Zoo jammerlyk stelt de Mensch zich meermaels bloot, voor noodelooze dubbingen, als hy aen een menschlyk Godgeleerd zamenstel verslaefd is.]

Digitized by Google

Gods Woord niets van dit alles leerde; maar wel, dat, even als in het Euangelie, zoo ook in het Avondmaal, Gods Zoon en al zijn verworven heil aan ons, als ledige zondaaren, om niet, uit genade, gegeeven en geſchonken wordt, ten einde wij het zelve, als zoodaanig, voor ons door het geloof aanneemen, met vertrouwen daarin rusten, en in dat geloof, in liefde en dankbaarheid voor den Heere heilig leeven zouden. Nu begreep ik, dat God zoo ook op nieuw, en dat geduurig —— zoo wel, als door de aanhoudende verkondiging van het Euangelie, aan ons —— in dit Avondmaal zichtbaar, onder uiterlijke teekenen en zegelen van deze zijne genade, in de daarbij gevoegde belofte, aan de oprechte belijders eenes waaren geloofs aan het Evangelie, in de zichtbaare Kerk, zijnen Zoon, en alles aan hun ſchenkt, om Hem, en alle zijne weldaaden, door zijn eenig Offer voor hunne zonden verworven, geloovig aan te neemen, en met vertrouwen Hem voor zich te eigenen, en al verder in Hem te berusten; en dit doende, ook gemeenſchap met den gekruisten en geſtorven Christus te oefenen en te genieten, tot aanvuuring van hunne liefde en dankbaarheid aan God, ja van een waar heilig en godzalig leven voor hunnen Heere, in al hunnen wandel; vierende dit Avondmaal tot Jeſus gedachtenis; en zijnen Dood daarbij gedenkende, —— zoo als het Formulier des Avondmaals nadruklyk leert. Zoo begreep het altoos onze waare Kerkleer, en noodigde dus alle openlijke oprechte belijders van een waar geloof aan het Evangelie en in Christus, tot het Avondmaal: hoewel zij zeer wel wist, dat hier onder ook geveinsden en ongeloovigen waren, die zichzelven, wegens hun ongeloof, en gebrek aan waare bekeering, een oordeel aten en dronken. Doch over dat inwendige oordeelt, en zal God alleen oordeelen; en dit ſtaat niet aan de Kerk. En nu houdt alle bezwaar, voor Leeraar, twijfelmoedige, ja zelfs meer gevoorderde geloovigen, op, en alles wordt vlak en effen."

Zedige Gedachten over eenige Volksbegrippen in de Gereformeerde Kerk, derzelver Bronnen en Geneesmiddelen. Alom te bekomen. Behalven de Voorreden en den Inhoud, 276 bladz. In gr. octavo.

Eene ernſtige overweging van den geringen invloed, welke eene recht Euangeliſche prediking op de gemoederen van

van de meeste leden der Gereformeerde Kerke heeft, wekte den Opsteller van dit Geschrift ter naspooringe van de oorzaken, waeruen dit toe te schryven zy. „ Ik vond, zegt „ hy, dezelve ras in eene zekere manier van denken, die „ 'er bij den gemeenen man in onze Kerk heerscht, in ze„ kere begrippen, die eene redelijke en meer gezuiverde „ Euangelie-prediking onsmakelijk voor hem maken. Eeni„ ge voorname van die Volksbegrippen heb ik in derzelver „ beginselen nagespoort. Ik heb daarbij duidelijk gezien, „ dat dezelve aan mindere verstands beschaving, gepaart „ met het verkeert voordragen en verkeert begrijpen van „ deze en gene leerstukken moeten worden toegeschreven." —— De by hem bovenal in 't oog loopende Volksbegrippen, waerop hy in dezen byzonder het oog vestigt, zyn de volgende.

(1.) *Kleinagting van onderscheidene kennis.* Men loopt zeer hoog met ene zogenoemde bevindelyke kennis, en schat ene verstandlyke beoefening der Godsdienstwaerheden op een lagen prys, ja wraekt ze somtyds als nietswaerdig, als ene letterkennis die niet baet. —— (2.) Velen beweren, *dat niemand een Kristen is, of hy moet van den weg van geloof en bekeering bevindlyk kunnen spreken:* en overeenkomstig daermede stelt men (3.) *het zalig worden gelegen in één punt.* Men beoordeelt den staet van een Christen niet, naer den allengs vorderenden voortgang van zyne geloovige gehoorzaemheid aen de genaderyke en deugdzame Euangelieleere; maer eischt ene bevindlyke kennis van zekere aendoenlyke gemoedsgestalten; en wil dat de Mensch, zal hy een Kristen zyn, door ene bovennatuurlyke werking van God, daermede bezield, en hierdoor, in een ondeelbaer oogenblik, uit den staet der natuur in dien der genade overgebragt zyn; met die verzekering dat hy 'er eeuwig in zal beklyven. —— (4.) Men loopt zeer hoog met een zeker gesteld kenmerk van Gods genade, als men, naemlyk, zeggen kan, *ik houd het met de vroomen.* Hoe duister alle andere kenmerken voor dezulken mogen zyn, dit alleen is hun voldoende, zy hebben smaek in de verkeering met Menschen, die veel van Godsdienstige bevinding spreken; en 't staet by hen vast, dat elk, die het dus met de vroomen houd, dat hy zich in smaek, gevoelens en begrippen met hun verenigt, een Kristen zy; zulk een is uit God geboren, en mag op zyn aendeel aen Gods gunst en genade hier en namaels veilig vertrouwen. —— (5.) 'Er heerscht by velen *ene onverschilligheid omtrent de Heilig-*

Digitized by Google

making, en die gaet (6.) vergezeld van *eene afkeerigheid van het zedepreken.* Men is omtrent de Heiligmaking, die naer den Bybel ons allerwezenlykſte zaek is, zo onverſchillig, dat 'er aen de noodzaeklykheid van ware heiliging weinig of niet gedacht worde; waerdoor men de zonde en ondeugd veel te ſlap behandelt. Dit heeft ten gevolge, dat men in het zedepreken geen ſmaek heeft, ja het zelfs zeer ſterk veroordeelt. Wil iemand in den ſmaek des Volks prediken, dan moet hy 't niet toeleggen op het behandelen der zedekunde, en 't gezet ontvouwen van plichten; maer zyne toehoorders bepalen, op hunne elende, en hun verlooren toeſtand, om hen te ontdekken, hen over hunnen ſtaet verlegen te maken, aen te ſporen, om als verlooren tot Kristus te komen; en die gekomen zyn aen te moedigen om die bevindelyke ontvangen genade te erkennen, en God daervoor te danken. (7.) *De overhelling tot het lydelyke.* Het wezen van het Kristendom beſtaet by velen niet in betrachting, niet in doen, (waerin Kristus het zelve ſtelt,) maer in bevinding, in van God gewerkte geſtalten. Ze begrypen den geheelen weg van een Kristen lydelyk. Zommigen dryven dit ten allerſterkſte, zo dat zy van geen plicht weten, die naer het Euangelie betracht zou moeten worden, maer alleen van genadens, die gegeven, van geſtaltens, die door God ingewerkt moeten worden. Doch anderen trekken dit denkbeeld van het lydelyke Christendom zo verre niet; ze zyn in hunne beſpiegelende beginſelen 'er veel eer tegen. Dan intusſchen helt echter hun ſmaek naer het lydelyke. In de beſchouwing en beoefening van het Kristendom, is dat begrip, waerdoor ze zich hetzelve voorſtellen als louter gegeven genade, zo het beginſel van alles, dat ze zeer tot het lydelyke genegen zyn. (8.) *De afkeerigheid van het ruime Euangelie.* De leer der algemene aenbiedinge is in veler oogen gansch verkeerd; het Euangelie, zeggen ze, raekt alleen de uitverkoorenen, en moet, naer Gods oogmerk, alleen tot dezulken gericht worden: de aenbieding van genade bepaelt zich, naer hunne mening, tot de zodanigen, die blyken geven, dat de beginſelen van het werk des Geestes in hunne harten gevonden worden; en zy, by welken dit geen plaets heeft, moeten maer bedreigd worden, om hen te ontdekken. Eindelyk komen hier (9.) nog in opmerking *de begrippen over de vyandſchap.* Zy, die zeer hoog loopen, met de bovenaengeduide begrippen, van het bevindelyke, het geſtaltlyke, en dien zogenaemden

Digitized by Google

den bekeeringsweg, zien gemeenlyk dezulken, die, schoon ze anders als goede Kristenen leven, echter zich met hun niet kunnen verenigen, noch indiervoege spreken, aen als vyanden van God en zyne zaek, om dat ze 't niet met hun houden.

Ieder dezer Volksbegrippen neemt de Schryver van dit Stukje afzonderlyk in overweging. Hy ontvouwt gemeenlyk eerst derzelver aert, ongegrondheid en verkeerdheid; hierop vorscht hy na, uit welke bronnen zodanig eene denkwyze voortvloeit, en hoedanige oorzaken medewerken, om aen dezelven meerder kracht te geven; waeraen hy dan ten laetste hecht, eene beschouwing van de wyze, op welke zulke Volksbegrippen best tegengegaen, en trapswyze zo verzwakt kunnen worden, dat ze eerlang afnemen, en voorts geheel vervallen. — Ter algemene opheldering en behandelinge van dit onderwerp, heeft hy, by manier van Inleiding, aen het hoofd van dit Geschrift geplaetst, zyne overdenkingen deswegens; die nog een byzonder verslag vorderen.

Na vooraf aengemerkt te hebben, hoe 'er natuurlyk, onder eene beschaefde Natie, eene tweeërleie denkwyze omtrent den Godsdienst plaets hebbe, naemlyk die der kundigen èn meer verlichten, en die des Volks, zo leid hy den Lezer op, om een behoorlyk onderscheid te maken, tusschen onschuldige Volksbegrippen, die grootlyks uit eene mindere verstandsbeschaving ontstaen; en voor den Godsdienst schadelyke Volksbegrippen, die men te wyten heeft, aen den zamenloop van eene kindsheid des verstands met een verkeerd onderwys, dat ten gevolge heeft een verbasterd gemoedlyk stelzel. Dit onderscheid nu moet een Leeraer, gelyk hy verder doet zien, naeuwkeurig in acht nemen. Omtrent de eerste soort moet hy alle mogelyke inschiklykheid gebruiken, om zyn onderwys recht bevatlyk voor te dragen. Dan, zo is 't niet met de laetste soort, deze heeft hy tegen te gaen, om dezelven, ware 't mogelyk, uit te rooijen, en de gemoedlyke gevoelens des Volks te verbeteren. Edoch, ook hierin heeft hy met een omzichtig beleid te werk te gaen, om den vereischten invloed op het hart des Volks te verkrygen; welke les de Autheur vervolgens nader ontvouwt en aendringt.

De Schryver dezer *Zedige Gedachten* komt alleszins voor, als zynde zelfs een Lid der Gereformeerde Kerke, die geen oogmerk heeft om de vastgestelde Kerkleer enigzins te ondermynen, maer alleen bedoelt zulke Volksbe-

Digitized by Google

grippen tegen te gaen, waerdoor die Leer jammerlyk mishandeld word. En hierin gebruikt hy de uiterſte beſcheidenheid met ene behoorelyke onderſcheiding van de verſchillende denkwyze die daeromtrent plaets heeft, de gemoedsgeſtalte waermede zy gedreven, en de trappen tot welken ze opgevoerd worden. Zulks maekt zyn Geſchrift lezenswaerdig; en van die natuur, dat het, zonder kwetzinge, gelezen kunne worden, ook van dezulken die min of meer met deze Volksbegrippen ingenomen zyn, wanneer ze nog enigen onderzoeklust en waerheidliefde bezitten. Inzonderheid kan dit Geſchrift jonge Leeraren van een uitſtekenden dienst zyn, daer 't hun de bronnen dier Volksbegrippen ontdekt, en aentoont, hoe ze, wanneer ze menschkundig handelen, dezelven voorzichtig kunnen afleiden en ſtoppen; terwyl ze den Leden hunner Gemeente behoedzaem betere denkbeelden inboezemen, die, ter bevorderinge van ware Godsvrucht, en hun eeuwig heil ſtrekken.

Berichten, betreffende de Nieuwe Hervormers in Duitschland. Twee Stukjes. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht by W. van Yzerworst, 1791. *Behalven de Voorreden, 409 bladz. In gr. octavo.*

Een ieder, die, met enige opmerkzaemheid, het in de laetſte jaren, byzonder in Duitschland, voorgevallene, met betrekking tot de hervorming der Kerkleere, heeft nagegaen, heeft ligtlyk kunnen zien, dat 'er ter wederzyde misſlagen begaen zyn. Ene al te ſterke gehechtheid aen het oude aen de ene, en ene al te ſterke zucht voor nieuwigheden aen de andere zyde, heeft de Partyen verbitterd, en ſteeds verder uit elkander doen loopen, dan veelligt geſchied zou zyn, wanneer men onderling met meer bedaerdheid gehandeld had. Hieruit is inzonderheid ontſtaen ene menigte van Geſchriften aen deze en gene zyde, waerin veelal, gelyk 't gemeenlyk in zodanige omſtandigheden gaet, de gevoelens van party niet gunſtig, en wel eens wat bitter beoordeeld en behandeld worden. Wie lust heeft den aenvang en voortgang daervan nader te leeren kennen, kan te recht geraken in de hier opgemelde *Berichten*, welken ons deswegens verſlag geven, met meldinge van den inhoud der voornaemſte Geſchriften, die, geduurende de laetſte jaren, inzonderheid na het jaar 1770, in Duitschland van de ene en andere zyde in 't licht gegeven zyn. De Verzame-

laer

Digitized by Google

laer dezer Berichten, hoewel hy den Nieuwen Hervormeren geenzins gunſtig zy, behoort echter niet onder de bitterſte tegenſtanders, daer hy zyne Partyen gemeenlyk nog al met een oordeel van onderſcheiding behandelt; des men deze verzameling, ter kennisneminge van de merkwaerdigſte gebeurtenisſen, omtrent dit ſtuk, niet vruchteloos zal doorbladeren.

Vaderlijke Lesſen en getrouwe Raadgeevingen van den Hoogeleerden, Hoogeerwaardigen Heer BAUMEISTER, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid op de Lutherſche Hooge School te Gerlitz* (*), *aan de ſtudeerende Jeugd, welke door zijn onderwijs zich tot den dienst der Kerke tracht te bekwaamen. Opgedraagen aan den Hooggeleerden, Hoogeerwaardigen Heere* B. BROES, *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid, op 's Lands Hooge School te Leijden. Door een Beminnaar van* LUTHER *en* CALVYN. *Te Rotterdam bij* A. Bothall, 1791. *In gr. octavo, 24 bladz.*

Men heeft dit Geſchrift overgenomen uit de bovengemelde *Berichten*, daer het geheel ingevoegd is, om dat de Verzamelaer, bezeffende, „dat zulke korte Stukjes „ in losſe Blaudjens ligt verſtrooid raaken, het dus beter be„ waard oordeelde." Een beminnaer van *Luther* en *Calvyn* beiden, (die mogelyk van ieder wat overneemt, of zich houdt aen 't geen die Oude Hervormers eenſtemmig geleerd hebben, wanneer hy ook, met opzicht tot het Godgeleerde Zamenſtel van beider aenhang, wel eens gevaer kon loopen, van een ſoort van Nieuwen Hervormer te worden,) vind het weder geraden dit ſtukje afzonderlyk gemeen te maken. —— Zulks doet ons, in de tegenwoordige omſtandigheden, niet vreemd; hy vind het, vermoedelyk, voor zyne Party nuttig, dat het meer onder den man gerake en verſpreid worde; maer zyne openbare Opdracht van hetzelve, aen den Hoogleeraer *Broes*, heeft enigermate een onvriendlyk voorkomen. Deze handelwyze tog ſtrekt uit eigen aert, om enige misſchien nog overgeblevene vonken van een vuur, dat, zo niet gebluscht, ten minſten onder de asch bedolven is, op nieuw aen te blazen, dat Beminnaers van vrede niet kunnen goedkeuren.

(*) Naer den Hoogdnitſchen Tytel. *Rector der Lutherſche Doorluchtige School te Gerlitz.*

Digitized by Google

Gebeden der Portugeesche Joden. Door een Joodsch Genootschap uit het Hebreeuwsch vertaalt. 's Gravenhaage by Lion Cohen, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 436 *bladz. In gr. octavo.*

Een Joodsch Genootschap, bezeffende dat velen hunner Geloofsgenooten, by mangel ener grondige kennisse der Hebreeuwsche tale, de Nationale Gebeden, die, volgens een vast gebruik, in 't Hebreeuwsch uitgesproken worden, niet behoorlyk verstaen, heeft het raedzaem geoordeeld dezelve in 't Nederduitsch te vertolken. Hier door verkrygen de minkundigen, die zo wel als de kundigen in 't Hebreeuwsch tot God naderen, ene gunstige gelegenheid, om den inhoud en den zin dier eerbiedige aenspraken tot God, naer den eisch, te verstaen; het welk hen dan geschikt maekt, om het zielverrukkende der Gebeden te gevoelen, en dus, niet alleen met den mond, maer ook met het verstand, in hartlyke aendoeningen, God te verheerlyken. Deze Verzameling is geschrift in vier Afdeelingen. Het *eerste* Deel, thans afgegeven, behelst „Gebeden voor Dagelyks, des Sabbats, Feesten van „ Nieuwemaan, Inwyding en Loten, andere byzondere „ gelegenheden, enz." In het *tweede* zal men plaetzen „ Gebeden voor het Feest der Ongezuurde brooden, der „ Weeken en Hutten." Het *derde* zal voordragen „ Gebeden voor de vyf Vastdagen," en het *vierde*, eindelyk, „ Gebeden voor het Nieuwejaarsfeest en den groten Verzoendag."

Met de afgifte des eersten Deels leveren de Heren Uitgevers ene algemene Voorreden, waerin gehandeld word, over den algemenen oorsprong van 't Gebed, ontstaende uit ene eerbiedige hoogachting voor God, een levendig gevoel van de noodzaeklykheid zyner hulpe, ter vervulling onzer behoeftigheden, en ene erkentlyke dankbaerheid voor zyne zegeningen. Verder laten ze zich uit, over de wyze, op welke hunne Nationale Gebeden ontstaen zyn, die, naer der Jooden overlevering, aenvanglyk herkomstig zyn, uit hunne bekende *Groote Vergadering*, onder de voorzitting van *Esdras*; waerby vervolgens, in onderscheiden omstandigheden, ook andere Gebeden gekomen zyn. — Ze zyn des, volgens hunne opgave, „ byeengebragt, „ uit het Afschrift der Groote Vergaderinge; de Chaldeeuwsche stukken, den Talmud, de nieuwe Gedichten, eeni-

„ ge

„ ge hoofdſtukken van het Boek Moſis, verſcheiden Pſal-
„ men, en eenige Texten der andere Bybelboeken:" welk een en ander hier nader opgehelderd word. —— Wyders behelst die Voorreden nog, na een verſlag van vroegere Vertalingen, en een bericht van 't geen men in dezen in agt genomen heeft, ene korte Beſchryving van het Joodſche Maenjaer en ene Verklaring der Hoogtyden en beſtemde dagen, welken daerin voorvallen.

By den aenvang van 't Werk zelve, vind men aen 't hoofd geplaetst, de dertien Geloofsſtukken van den Joodſchen Godsdienſt, benevens etlyke Smeekdichten, de zegeningen by byzondere gelegenheden, en ſmekingen in zommige omſtandigheden, waer toe ook behooren, de heiligingen, achter aen dit Deel gevoegd, die zomtyds in de gebeden herhaeld worden. Hierop volgen dan de bovengenoemde Gebeden, met de daer toe behoorende ſtukken. En ten laetſten geeft men, aen 't einde van dit Deel, nog ene Tafel der Afdeelingen, met de vyf Boeken van Moſes, en uit de ſchriften der Propheten, die weeklyks voorgelezen worden. Hier en daer heeft het Genootſchap het voorgeſtelde door enige aenmerkingen opgehelderd, dienende inzonderheid ter verklaringe van zommige Hebreeuwſche benamingen en Joodſche gebruiken.

Zodanig een Werk is, uit eigen aert, en overeenkomſtig met het opgemelde hoofddoelwit van het Genootſchap, bovenal geſchikt voor de Portugeeſche Jooden (*): ondertuſſchen kunnen ook de Chriſtenen, vooral dezulken, die zich toeleggen op het nagaen van de denkwyze en de gebruiken der Jooden, 'er een nuttig gebruik van maken. Men zal het, met dat of enig ander oogmerk, nog al met te meer genoegen kunnen doorbladeren, om dat alles op ene nadruklyke wyze eerbied en liefde voor God inboezemt, dat dikwerf ten krachtigſte voorgeſteld word; en waeromtrent de Heren Vertalers ons Nederduitſche taeleigen beter gade geſlagen hebben, dan men gewoonlyk van Portugeeſche Jooden zou verwachten.

(*) Wat wyders de Hoogduitſche Jooden betreft, ook dezen kunnen 'er zich, in vele gevallen, met vrucht van bedienen; vermids het grootſte verſchil tuſſchen de Gebeden der Portugeeſche en Hoogduitſche Jooden, zo als ons in de Voorreden gemeld word, beſtaet in de keuze der berymde Zangen en Stukken uit den Talmud.

Heel-

Digitized by Google

Heelkundige Mengelſchriften, uitgegeeven door J. L. SCHMUCKER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* JOHANNES DAAMS, *Heelmeester te Haarlem, IIde Deel, No.* 3. (*Waarmede dit Werk beſloten is.*) *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, *in gr. octavo*, 116 *bladz.*

Dit Stukje bevat een aantal van negentien byzondere Waarneemingen, die meerendeels voor den Heel- en zommige ook voor den Genees- en Ontleedkundigen van gewigt zyn. Om onze Leezers een ſtaaltje daar van op te leveren, verkiezen wy de 23ſte Waarneeming, (van dit Deel) en dat wel om die redenen, om dat men in engborſtigheid, van welken aart die ook ſchyne te zyn, zeer zelden bedagt is, om de oorzaak daarvan aan een ongemak van het Hart zelve toe te ſchryven, daar men, indien zulks altyd verrigt wierd, by de Ontleeding der aan die ziekte geſtorvene lyders, ongetwyfeld menigwerf, ſoortgelyke oorzaaken, als men in het volgende getal ontdekt heeft, vinden zoude; alhoewel ik hierby teffens gaarne toeſtemme, dat, ſchoon zodanig eene oorzaak ons al bekend ware, men echter daar tegen geene voldoende Geneesmiddelen zoude kunnen aanwenden; maar dit voordeel zoude 'er evenwel nochthans zeker uit volgen, dat men *de lyders* dan ook niet, door menigvuldige *reſolventia* en *expectorantia* aan hun toe te dienen, het weinig overgeblevene levensvermogen nog zoude verminderen, en het leven zelve daardoor niet alleen lastiger maaken, en verkorten; maar dat men zich alsdan met eene zagte *pallierende*, en met den waaren aart van de ongeſteldheid meer overeenſtemmende, Geneeswyze zoude te vreden ſtellen. Zie hier de Waarneeming van den Heer *Feldhahn*.

„ Een Koninglyk Pruiſiſche geheime Finantie-Raad, die „ een lyvig en ſterk man was, had reeds, ſedert veele jaa„ ren, by de minſte lighaamelyke beweegingen, de toevallen „ van eene engborſtigheid, en van eenen korten adem ge„ had. Dog daar by voor het overige, onder zyne veele „ vermoeijenisſen en reizen, eenen goeden eetlust behield, „ en zig gezond en wel bevond, wierden de gemelde onge„ makken niet veel geacht, en doorgaans maar aan eene „ ſterke en vette ſighaamsgeſtalte toegeſchreeven.

„ Dog ſedert een half jaar voor zynen dood, die op den „ 22 May 1780 volgde, wierd het ademhaalen gedurig „ moeilyker, waarby nog kwam, dat de Maag en het Darm„ kanaal door winden opgeſpannen waren, waar door de

„ Borst

„ Borst nog meer vernaauwd wierd, waar door hy dan
„ met een volle borst, tot ſtikkens toe, hygende, de he-
„ vigſte benaauwdheid uitſtond, tot dat deeze door daar te-
„ gen gebruikte middelen weder verminderde, en eenige
„ verligting verſchaften, dog die van korten duur was.

„ Onder deezen, zo zeer bedenkelyken, toeſtand, kwam
„ nog, van tyd tot tyd, eene waterachtige zwelling van
„ beide de beenen, die meer en meer toenam, en zich tot
„ aan den onderbuik uitſtrekte, en niet anders dan eene
„ aanſtaande waterzugt deeden vreezen.

„ De Geneesheeren, die daar by ter hulpe geroepen wa-
„ ren, waren ook allen in dit denkbeeld, doch zy kon-
„ den met geene zekerheid bepaalen, of de waare zitplaats
„ van het gebrek, in eene verharding der longen, of in den
„ onderbuik, in de lever, of in eenig ander bedorven in-
„ gewand te zoeken ware, gelyk ook niet, of zich water
„ in de borst, of in den onderbuik, zou verzamelen, van
„ welk alles geen zeker en overtuigend teken tegenwoor-
„ dig was.

„ Offchoon nu deeze onzekerheid geen aanmerkelyk on-
„ derſcheid in de geneeswyze konde maaken, waar toe de
„ beste middelen, die men in deeze ſoort van ziekte ge-
„ bruikt, waren uitgekozen; waren hier nogthans alle
„ proeven te vergeesch, en het treurige einde van den Ly-
„ der heeft een zeldzaam voorval vertoont, dat niemand
„ ligt zou vermoed hebben, en geene konst veranderen
„ noch helpen kon, en waarvan, zelfs ten aanzien van den
„ polsſlag, geen zeker teken tegenwoordig was. Daar de
„ Hr. Geh. Raad, by het dagelyks toeneemen en verergeren
„ der ziekte, alle hoop tot zyne geneezing opgaf, en zyn
„ einde naderde, verlangde hy, reeds lang voor zyn dood,
„ en nog in den laatſten nagt van zyn leven, dat ik hem
„ na zyn afſterven zou openen, en de geſteldheid van zyne
„ borst onderzoeken, met dit menschlievend byvoegzel, dat
„ in dergelyke gevallen, als de waare oorzaak ontdekt wierd,
„ anderen misſchien daardoor geholpen konden worden.

„ Ik voldeed te gereeder aan deezen zynen laatſten wil:
„ naardien ik in zo veele Borstziekten en Waterzugtigen, als
„ my in myne Practyk waren voorgekomen, geene zo bui-
„ tengewoone benaauwdheden en verſtikkende beklemmin-
„ gen had waargenomen, en ik daar van de waare oorzaak
„ hoopte te ontdekken.

„ By het openen van den buik, vond ik in deszelfs hol-
„ ligheid niet het geringſte wateragtig vogt, de lever en
„ de

Digitized by Google

„ de overige ingewanden waren in eenen goeden staat, al-
„ leen was de mild bedorven, en als 't ware geheel opge-
„ propt met een klomp geſtold bloed, en zo zagt, dat men
„ haar met de vingers kon aan ſtukken wryven. Aan de
„ overige Deelen, waren alle de Bloedvaten, tot aan
„ hunne kleinſte uiteinden, insgelyks ſterk met bloed op-
„ gevuld. Dog, by het openen der borst, en het opligten
„ van het borstbeen, verwonderde ik my terſtond,
„ over eenen grooten, dikken, zwaaren klomp vet, die
„ de verdubbeling van het middenſchot, *Mediaſtinum*, op-
„ vulde, en zich byna over het hartezakje uitſtrekte.

„ Deeze tegennatuurlyke last van vet had de borst
„ zeer moeten vernaauwen, het hart moeijelyk vallen,
„ den omloop van het bloed door de longen en de vrye
„ ademhaaling hinderlyk zyn.

„ Doch toen ik het Hartezakje opende, was ik nog
„ meer verwonderd, daar ik het zelve geheel met bloed
„ vond opgevuld. Het Hart zelfs was, geheel en al, met
„ een ſponsagtig ſmoutig vet, dik bedekt, en zag 'er uit
„ als eenen grooten vetklomp. By een naauwkeuriger on-
„ derzoek vond ik, dat het zelve aan de punt van des-
„ zelfs rechter holligheid van het hart geſcheurd was,
„ en dat het bloed zich, door deeze opening, in het
„ hartezakje had uitgeſtort, en van de groote ſmart en
„ benaauwdheid, ten laatſten, een zagt einde gemaakt had.

„ Het Hart zelfs was zeer uitgerekt, ſlap, dun, voor-
„ naamlyk aan de punt, daar het vet geplaatst was, en
„ zo vergaan en zagt, dat ik het met myne vingers als
„ eene pap kon wryven. Ik vond de beide holligheden
„ van het hart geheel ledig, en zonder eenige polypeuſe
„ aangroeijingen.

„ De Longen waren zeer gezond, zonder de minſte ver-
„ hardingen, en insgelyks vol bloed; in de holligheid van
„ de borst vond men, zo min als in den buik, het ge-
„ ringſte ſpoor niet van wateragtig vogt, doch wel eenig
„ bloedig vogt, dat door de longen was doorgezweet.
„ Hier by is nog aantemerken, dat de Overledene, het
„ jaar voor zyn afſterven, dikwils met groote bloedzwee-
„ ren gekweld is geweest, en dat zelfs, geduurende de ge-
„ heele ziekte, zich over het geheele lighaam eene me-
„ nigte van breede, roode en vlakke vlekken vertoond
„ hebben, die men voor eenen brandigen uitſlag kon aan-
„ zien, en die, gelyk in andere deelen, en voornaamlyk
„ in de mild, een ſtilſtand van bloed in de vaten der huid,
„ geweest zyn." Hier-

Digitized by Google

Hierop volgen eenige Aanmerkingen van den Geleerden Uitgeever, waarin Hy teffens een geval verhaalt van een man, wiens Hart insgelyks geborſten was, en in welks *Cadaver* nog verſcheidene andere tegennatuurlyke omſtandigheden ontdekt wierden. Hy rept, met een enkel woord, hierby teffens van de bekende berſting van het Hart, waardoor *George* de tweede, Koning van Engeland, uit het leven gerukt wierd.

Nederlandſche Inſecten door J. CH. SEPP. *Te Amſterdam by* J. C. SEPP, 1791. *In quarto.*

In twee naauwkeurig getekende en juist gecoleurde *Plaaten*, geeft ons de Heer *Sepp* eene onderſcheidenlyke afbeelding van eene *Borſtelrups*, van 't Ei af, door alle haare vervellingen, tot op haare verandering in eene Pop, en den daaruit voortkomenden Vlinder; welke Rups hy tevens, ten aanzien van derzelver byzonderheden, volgens zyne opmerkzaame waarneemingen, uitvoerig beſchryft. —— Buiten het algemeene, raakende de Hiſtorie van dit Inſect, leeren we, uit 's Mans berigt, wel byzonder dat deeze Rups onder zeer verſchillende coleuren voorkomt; en dat deeze verſcheidenheid van coleur geene onderſcheiden ſoorten, gelyk men zig wel eens ligtelyk verbeeldt, aanduidt: dewyl 'er, uit een en het zelfde Broedzel, of uit Eieren, door éénzelfden Moeder Vlinder gelegd, Rupſen hervoort komen, die zeer verſchillend van coleur zyn: waardoor men veeligt de verſcheidenheid van zommige beſchryvingen deezer Rupſen kan vereffenen. —— Eene andere opmerking vordert het nader onderzoek der Inſectkundigen, nopens den dienst van een zogenaamd Tepeltje, dat men aan deeze Rups beſpeurt. Men ziet, naamlyk, na de vierde, en nog duidelyker met de vyfde of laatſte, vervelling, op het derde Lid van agteren, den ſtaart mede gerekend, een verheeven Knobbeltje, of liever Tepeltje, aan 't welk zig, by eene tamelyke vergrooting, eenige rimpels of plooien vertoonen; waaromtrent we hier het volgende gemeld vinden. „ Deeze Rimpels worden veroorzaakt, doordien dat het lichaam der Rupſe zelve van eenen zeer buigzaamen en weeken aart is, en het Tepeltje door de Rups inwaards getrokken, en uitwaards geſtooten kan worden. Naar 't my is toegeſcheenen, geeft dit Tepeltje, by deze in- en uithaaling, eene zekere uitwaasſeming van

Digitized by Google

van zich, welke uitwaasseming ik geloove, van geen dengdelyken aart, maar eenigzints vergiftig, te zyn. Of dit Tepeltje en deszelfs uitwaasseming, welke naar alle gedachten komt uit eene opening, die in 't midden schynt te weezen, alleenlyk dient, ten gebruike van het Insect, het welk daar mede voorzien is, dan of het zelve ook dienen kan, ter afweering van andere Insecten, welken mogelyk met vyandelyke oogmerken het Dier zochten te naderen, en te benadeelen, en nu, door deze uitwaasseming, worden te rug gehouden of verjaagd, kan ik niet bepaalen. (*) Bynaar zoude men zeggen, dat het zelve ook tot eigen gebruik van de Rups zelfs diende, zonder oogmerk van verjaaging te hebben; dewyl dikmaals de volwassen Rupsen zich geheel achterover buigen, den Kop tegen den Staart-Borstel of Pluim aan, vryvende zich als dan al draaijende, heen en weder, over het bewuste Tepeltje." —— Wyders doet ons de Heer *Sepp* nog gadeslaan, dat deeze Rups, (die, als Pop, den Winter doorbrengt, en, eerst na verloop van zeven maanden, als Vlinder, weder te voorschyn komt,) zich een Winterverblyf vervaardigt, „ dat eigentlyk uit twee spinsels be„ staat, een buitenste en een binnenste spinsel, in welk bin„ nenste de Pop zo veel te zachter en voor koude beter „ bewaard legt, dan of het maar een enkeld spinsel ware." Eene bedenking, welke hier tegen aangevoerd zou kunnen worden, beantwoordt hy aldus. —— „ Men zoude kunnen zeggen, legt eene Pop zachter en warmer, in een dubbeld dan in een enkeld Spinsel, waarom vervaardigen dan niet alle Rupsen zich een dubbeld, ter betere bewaaring van

(*) Vermoedelyk is dit *Teepeltje* het zelfde, dat de Heer *Klemann* beoogt, als hy gewag maakt van *blaasachtige Knoppen*, welken hy op eenige Rupsen waargenomen heeft. „ Ze vertoo„ nen zich zegt hy) als blaasachtige deelen, welke de Rups „ beurtswyze intrekken en weder uitzetten kan. Wanneer de „ Rups dezelven intrekt, vallen zy te zamen en worden rimpe„ lig: doch als ze die weder uitzet of opblaast, schynen ze met „ lucht of eenige andere stoffe opgevuld te zyn. Ik hebbe de„ zelven met een Vergrootglas beschouwd, en meene drie kleine „ groefjes, die ik voor openingen hield, daarop ontdekt te heb„ ben. Maar tot wat einde die byzondere deelen der Rupse „ dienen, durve ik my tot nog niet vermeeten te bepaalen; „ hoewel ik vast geloove, dat de Schepper haar dezelven niet „ zonder oogmerk gegeeven hebbe." RÖSEL, *Nat. Hist. der Insecten.* I. D. bl. 384. *Aant. van* KLEEMANN.]

Digitized by Google

van hun aanſtaanden Poppen-ſtaat? Hierop kan men antwoorden: alle Rupſen veranderen, wel is waar, in Poppen, maar niet allen met eene even harde ſchil of Poppe-Vlies voorzien; ook hebben zy niet allen eene Winterkoude te verduuren. Dezulken, die als Rupſen in de Aarde gaan, en daarin tot Poppen veranderen, hebben reeds beſchutting genoeg voor de koude Lucht, door de Aarde, die haar omringt; de Pop mag dan eene harde of zachte ſchil hebben: die geenen, welken zich in het Hout booren, of met Houtſpaanders hun ſpinſel vermengen en bekleeden, verkrygen ook hier door eene goede tegenweer voor de buiten-koude. Doch dezulken nu, welken maar een enkeld en nog daarenboven luchtig ſpinſel maaken; hoe ſtellen dezen het tegen de koude, in den ſtaat van Pop zich bevindende? Ook wederom hiervoor heeft een Alwyze en Algoede Schepper gezorgd; vooreerst, door die Rupſen, welken maar een enkeld en luchtig ſpinſel vervaardigen, niet als Poppen te laaten overwinteren, maar nog, in dien zelfden Zomer, in den welken zy zich ingeſponnen hebben, als Vlinders te doen uitkomen; ten anderen, door dusdanige Poppen, welken, of in 't geheel zonder, of maar met zeer weinig, ſpinſel omgeeven zyn, met eene hardere dikker ſchil te bekleeden, waardoor zy dus de buiten-koude kunnen wederſtand bieden. Dus ziet men ook wederom hierin, dat een Algoed en Alwys Weezen, voor de inſtandhouding van alle zyne Schepzelen, gezorgd heeft."

Fragmenten over FREDERIK DEN GROOTEN, *door den Ridder* VAN ZIMMERMAN, *Koninglyke Grootbrittanniſche Lyf-Artz en Hofraad. Eerſte Deel. 's Hage, by* I. van Cleef; 1790. 211 *bladz. In gr. octavo.*

Na eene zeer korte Voorreden, behelst dit Boekdeeltje, dertien Hoofdſtukken, waarvan wy hier de Titels zullen opgeeven. —— I. *Inleiding, Overzigt, Oogmerk en Bronnen van deze Fragmenten.* II. *Over* FREDERIK WILLEM *den Eerſten, het karakter van zyne regeering, en derzelver invloed op de regeering van zynen Zoon.* III. *Over* FREDERIK'S *betrekking tot zynen Vader, over zyn voornemen, om naa Weenen te gaan, daar Roomsch te worden, en dan de Aartshertogin* MARIA THERESIA, *te trouwen.* IV. *Over zyn leeven, voor en onmiddelyk naa zyne verheffing tot den Troon.*

Digitized by Google

V. *Over* FREDERIK's *gewaande Griekſche ſmaak in de Liefde.* VI. *Over zyn huislyk en letterkundig leeven, letterkundige verkeering en gemeenzaamſte Vrienden tot aan zyn dood.* VII. *Over zyne voorgewende min-achting voor de Duitſche letterkunde.* VIII. *Over* FREDERIK's *gewaand bygeloof, en over zyne weezenlyke proeven in de Alchymie.* IX. *Over* FREDERIK's *Staatkundig karakter.* X. *Over zyn gedrag met de Afgezanten van buitenlandſche Mogendheden aan hem, en met zyne Gezanten aan hun. Over zyn doorzicht in buitenlandſche zaaken, handelingen en voorvallen.* XI. *Over de geheime bronnen der berichten, welke hy van voorvallen aan buitenlandſche Hoven, en van andere gewigtige zaaken verkreeg.* XII. *Over het Engelſche verbond in den Zevenjaarigen Oorlog, en deszelfs gevolgen. Over de verdeeling van Poolen, en over het Duitſche Vorſten-verbond.* XIII. *Over* FREDERIK's *gevoelen voor de Jeſuiten. Over het Roomſche Bisdom, het welk hy in het Kleefſche wilde oprichten. Over de belagchelyke hoop, welke* FREDERIK *aan Paus Klemens den Dertienden liet geven, dat hy Roomsch wilde worden.* —— De Schryver geeft zyn oogmerk te kennen in deeze woorden: „ik „ zal in deeze Fragmenten *Gedenkwaardigheden* uit FREDERIKS leeven uitkiezen, waarvan het grootſte gedeelte „ niet uit Boeken en bloote overleeveringen genomen *is*, „ maar uit FREDERIKS ongedrukte brieven, uit zeer veele „ ſchriftelyke narichten van voornaame Perzoonen, die „ by hem en met hem geleefd hebben, uit mondelyke „ berichten van groote deelneemers in zyne bezigheden, „ en uit antwoorden op ontelbaare vraagen, die ik eenen „ van zyne veeljaarige Staatsdienaaren en gemeenzaame „ Vrienden ſchriftelyk deed, en waaröp ik, een geheel „ Jaar door, elke week ſchriftelyk antwoord kreeg. Alle „ deze berichten en daadzaaken zal ik tot dit doel al„ leen voornaamlyk bybrengen, dat men FREDERIKS ver„ heven karakter minder misduidde, dat men niet voor „ zwart houde, wat groot en ſchoon is, dat men niet „ ſchuins zie, waar niets te zien is dan een vasten „ grondregel, diep plan, evenredigheid en overeenſtem„ ming." (*) Men kan uit dit weinige duidelyk genoeg zien, dat de Schryver met zyn onderwerp is ingenomen. Trouwens, dit blykt terſtond uit de woorden, waarmede hy zyn eerſte Hoofdſtuk aanvangt. Zo ver gaat zyn eerbied

(*) Bl. 3, 4.

Digitized by Google

bied voor den overleden Vorst, dat hy iets zullende verhaalen, het geen, volgens zyn eigen zeggen, „ grappig „ kan ſchynen," 'er byvoegt, „ indien het geöorloofd „ ware, aan een' zo grooten man hier of daar iet grappig te vinden. (*)" Zo elders: „Vreesagtig was FREDERIK in zyn leeven nooit, ... zyne natuurlyke geſteldheid liet ook by zyn fyn gemaakt ligchaam geen vrees „ over; gelaaten, en magtig vertreedt zulk een geest elke „ neiging tot zwakheid. Zelf het verwyt van lafheid, „ welk zyn gedrag by *Molwitz* hem op den hals haalde, „ is zeer ongegrond. FREDERIKS toenmaalig gedrag was... „ zo onvermydlyk, dat ook ACHILLES en ALEXANDER ... „ niet anders zouden hebben kunnen handelen." (†) De Schryver verhaalt daarop, dat de Koning, by die gelegenheid, door zyne vluchtende Ruiterye zo ver werd medegeſleept, dat hy, „ eerst in den nacht, en naa het volkomen winnen van den ſlag, zyne Armée wedervond." DENINA verhaalt dit geval een weinig anders, en niet zeer tot roem des Konings (‡). Maar uit het verhaal, dat de Koning, in zyne *Nagelaaten Werken*, geeft van deezen gewigtigen Veldſlag, waarin hy deeze omſtandigheid zorgvuldiglyk verzwygt, mag men met reden beſluiten, dat zyne Majeſteit zelve niet zo gunſtig over zyn toen gehouden gedrag oordeelde, als wel de Heer ZIMMERMAN. En deeze laatſte zelve erkent elders (hoe dit met zyne zo even aangehaalde woorden moet overeengebragt worden, laaten wy voor zyne rekening) dat deeze Groote Koning zyne misſlagen beging, zyne zwakheden had. (§). —— Doch het gebeurt wel eens meer, dat de Schryver met zich zelven niet volkomen overeenſtemt. Dus leezen wy, (**) dat de Koning dikwyls iets zeide, „ als of het hem ontvallen was, „ en dan ſtelde hy zich aan, als of hy te rug deinsde. „ Slim was dit niet, want een groot karakter is niet slim, „ enz." en elders (††) wordt hy *ongelukkig* genoemd, die, in de Verdeelinge van Poolen niet ziet, dat de Koning, „ in de kunst om by eene groote Staatsonderhandeling zich „ geduldig en *ſlim* ... te gedragen, even zo groot was als „ in den Oorlog." —— Kan men zelfs wel den naam van zwakheid geeven aan het geen in het vyfde Hoofdſtuk verhaald

(*) Bl. 119. (†) Bl. 139.
(‡) *Leeven van Frederik den* II, bl. 60.
(§) Bl. 4. (**) Bl. 104. (††) Bl. 145.

Digitized by Google

haald wordt, van de middelen, welke de Koning gebruikte; om niet verdacht te worden van eene onmagt, welke gewisselyk, uit hoedanige oorzaak zy ook mogt voortkomen, veel minder schandelyk was dan het geen hy gaarne van zich deed gelooven? —— Doch wy schuiven een gordyn voor deeze vuile tooneelen. Ook willen wy niet spreeken van FREDERIK's ongelukkige denkwyze over het Godsdienstige, welke in dit Werk op meer dan één plaats wordt aangeduid. (*)

Reeds hebben wy uit eenige aangehaalde woorden gezien, dat de Schryver zegt: aan eenen der voornaamste Staatsdienaaren des overleden Konings, een groot gedeelte zyner berichten verschuldigd te zyn. Die Staatsdienaar was, gelyk hy naderhand (†) uitdrukkelyk te kennen geeft, de Graaf van HERZBERG, van welken men nog hoopt, eene volledige Geschiedenis van den grooten Vorst te ontvangen. By deezen, voegt hy, (‡) den Vryheer VAN DER HORST. Van twee zulke mannen kon men buiten twyfel veele weetenswaardige, en by anderen onbekende, byzonderheden leeren; en het is dus niet te verwonderen, dat, in dit opzicht, deeze Fragmenten der leezinge en overdenkinge waardig zyn, schoon het vermaak, dat men daarin vindt, dikwyls verzeld ga van onaangenaame en bedroefde gedachten, over het lot der Koningen, zo wel als der geenen, die met dezelven omgaan, en der Volken, die door hun beheerscht worden. Men leeze, by voorbeeld, het derde Hoofdstuk, waarvan wy het Opschrift boven hebben opgegeeven, en hier gaarne een uittrekſel zouden mededeelen, indien de plaats het toeliet. Doch wy moeten ten einde spoeden, en zullen daarom alleen nog iets zeggen van de schryfwyze der Opstellers.

De styl is doorgaans vloeiende, schoon nu en dan niet vry van al te lang gerekte zinsneden. Maar door het geheele beloop des Werks straalt eene onbevallige trotsheid en ingenomenheid met zichzelven door, om geene sterkere uitdrukking te gebruiken. Als een rechtschapen Ridder slaat de Heer ZIMMERMAN rechts en links om zich heen, en ieder, die van hem verschilt, of welken hy op eenigen misslag meent te betrappen, ondervindt de gevolgen van zyne verstoordheid, en de gestrengheid van zynen magtigen arm. NICOLAI (bl. 27, 52, 55, 61, 85, 199) BUSCHING (bl. 45, 69, 73, 84, 105, 112, 114) FISCHER (bl. 38, 49) MIRABEAU

(*) Zie b. v. bl. 111, 122, 123.
(†) Bl. 8. (‡) Bl. 9.

Digitized by Google

BEAU (bl. 99; 163, 164.) FORMEY, welke ſpotswyze de *goede Heer* FORMEY ſchynt genoemd te worden (bl. 102, 208) DENINA (bl. 204) en veele anderen, worden zonder genade gegiſpt. Verſcheiden ſtaaltjes van des Ridders zedigheid en nederigheid zouden wy kunnen aanhaalen, doch daar dezelve op veele plaatzen voorkomen, zullen wy liever den Leezer tot het Werk zelve wyzen, dan onzen tyd aan eene zo onaangenaame taak beſteeden.

Geſchiedenis der groote Omwenteling in Frankryk, door FR. SCHULZ. *Naar den tweeden vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Met Plaaten. Te Amſterdam, by* P. den Hengst *en* J. A. Swalm, 1791. *Behalven de Voorreden*, 196 *bladz. In gr. octavo.*

Brieven van H. M. WILLIAMS, *in den Zomer des Jaars* 1790, *uit Frankryk, aan eene Vriendin in Engeland, geſchreeven; verſcheidene Anecdotens nopens de Franſche Staatsomwenteling, en de handoenlyke Hiſtorie van Myn Heer en Madame* du F—— *behelzende. Volgens den tweeden druk uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem by* J. van Walré en Comp. 1791. *Behalven het Voorbericht*, 241 *bladz. In gr. octavo.*

Wy hebben de tytels deezer twee Geſchriften by elkander gevoegd, om dat ze het zelfde Hoofdonderwerp hebben, te weeten, de groote Staatsomwenteling in Frankryk; te meer, daar, en de Heer *Schulz* en de Lady *Williams*, beiden ooggetuigen geweest zyn van eene aanmerkelyke gebeurtenis, tot dezelve behoorende, op twee onderſcheiden tydſtippen. Ze verdienen ook daar en boven te zamen gevoegd, door de Liefhebbers, en by elkander bewaard te worden, om ze dus te vereenigen met de zo bekende Brieven van den Heere *Campe*, over de Franſche Staatsomwenteling, die insgelyks een ooggetuige was van een der treffendſte omſtandigheden; welken beſchryving zeer gepast voegt, by het geſchiedkundige berigt van den Heer *Schulz*. —— Deeze drie ſtukken, ieder afzonderlyk door ooggetuigen opgeſteld, maaken dus eenigermaate één geheel uit, dat ons het aanmerkelykſte van dit voorgevallene, geduurende een gewigtig tydsverloop, ontvouwt, en ten leevendigſte voordraagt.

Na een voorafgaand verſlag van den toeſtand der zaaken in Frankryk, tot op de geregelde inrigting der Na-

Digitized by Google

tionaale Vergaderinge, ontvouwt de Heer *Schulz*, met veel naauwkeurigheid en eene oordeelkundige menſchenkennis, den invloed, dien zamenloopende omſtandigheden op de geestgeſteldheid der Franſche Natie in 't algemeen hadden, en inzonderheid op de Inwoonders van Parys, alwaar hy diestyds zyn verblyf hield. Het verhaalen der merkwaardigſte gebeurtenisſen brengt hem eerlang tot het opeiſchen, het overweesteren, en eindelyk *het* vernielen der Bastille; waarop hy zyn berigt doet afloopen met het vermelden der terugroepinge van den Heer *Necker*, en deszelfs komst te Parys, onder de hartlykſte toejuichingen der menigte. —— In deeze tydsomſtandigheden kwam de Heer *Campé* aldaar, en dit gaf hem aanleiding tot het opſtellen zyner Brieven; waarin hy de toenmaalige geestgeſteldheid der Franſche Natie in 't algemeen, en derzelver vuurige liefde voor 't Vaderland en de Vryheid in 't byzonder, met de leevendigſte verwen ſchilderde. — By deeze Brieven komen nu nog die van Lady *Williams*, welke een Jaar laater uit Engeland na Vrankryk overvoer, en 't geluk had van zig te Parys te bevinden, toen de nieuwe Franſche Conſtitutie, op het Veld van Mars, zo plegtig beëedigd wierd. —— Als een ooggetuigen van de daar toe gemaakte deftige voorbereiding, de geregelde ſchikkingen, de ſtaatlyke inrigtingen, de aandoenlyke beëediging zelve, beſchryft ze dat gewigtig voorval met zeer veel naauwkeurigheid; terwyl ze tevens den invloed van het gebeurde, op aller harten, dat uit aller oogen uitſtraalde, op ieders gelaat, en in ieders houding, te leezen was, op het treffendſte afmaalt; voegende daar by een verſlag van de heuglyke vreugdebedryven, hierop volgende; welken, daar de Paryſenaars, van de hartlykſte blydſchap doordrongen, ten ſterkſte opgewonden waren, nog al etlyke dagen, na de beëediging, duurden. —— Wyders behelzen deeze Brieven ook verſcheiden andere byzonderheden, die voorts de opmerkzaamheid der Lady, geduurende haar verblyf te Parys, bovenal tot zig trokken. Een der eerſten was natuurlyk de geſloopte Bastille, welks akelige kerkers zy met een gevoelig hart vermeldt, en welks inneeming, met de daarop volgende ſlooping, haare pen op een vrolyke wyze bezig houdt. —— Haar berigt nopens Madame *Brulart*, aan welke de Heer van *Orleans* de opvoeding zyner kinderen toevertrouwd heeft, is by uitſtek gunſtig; en gaat van gevallige Aanmerkingen vergezeld. —— By de melding haarer tegenwoordigheid in de Nationaale

Ver-

Digitized by Google

Vergadering beſchryft zy ons derzelver inrichting, tekent de Characters van eenigen der voornaamſte Leden, en legt in haare Brieven deswegens verſcheiden bedenkingen, die haar oordeel en hart eer aandoen: 't welk men ook alleszins mag zeggen, van haare Waarneemingen op eenige voorvallen in die dagen, en op den aart der tegenwoordige Franſche Conſtitutie. Even zo zyn haare Brieven, die eigenlyk geſchikt zyn, om haar bezigtigen van *Parys* en *Verſailles*, mitsgaders haaren Reistogt na *Rouen*, en vertoeven aldaar, te vermelden, vervuld met leezenswaardige berigten en opmerkingen van verſchillende foort, naar aanleiding der omſtandigheden, welken haar voorkwamen. — Ter dier gelegenheid ſchikt zy ook eenige Brieven tot het mededeelen van een verhaal der geſchiedenisſe van den Heer *de F——* en zyne Egtgenoote *Monika*; op wier Kasteel, niet verre van *Rouen*, Lady *Williams* een geruimen tyd haar verblyf hield, om zig met deeze haare vrienden, waarmede zy ten dage des tegenſpoeds geweend had, nu in de dagen des voorſpoeds te verheugen. — De by uitſtek aandoenlyke gebeurtenis deezer Gelieven, voorheen jammerlyk gedwarsboomd, en tot vernederende omſtandigheden gebragt, doch, na verloop van veele Jaaren, gered, en in een ſtaat van geluk herſteld, komt hier bovenal byzonder in opmerking, en wordt door Lady *Williams*, die in derzelver lotgevallen hartlyk deel nam, vry uitvoerig verhaald, om dat dezelve, op eene ſterk treffende wyze, het haatlyke gebruik der *Lettres de Cachet*, in een ſchreeuwend voorbeeld, op het duidelykſte voor oogen ſtelt. — In haare volgende Brieven beſchryft zy, op het leevendigſte, het hartlyke genoegen, en het ſtreelende vermaak, waarin zy op dat Kasteel deelde; terwyl zy tevens zig meermaals, met veel vuurs, over de loflyke inzigten der Nationaale Vergaderinge uitlaat. Ook ſtrekt haar laatſte Brief, vermeldende haar vertrek uit Frankryk, en haare wederkomst te Londen, grootlyks ter wederlegginge van eenige ongunſtige beoordeelingen dier Vergaderinge, in Engeland; en ze ſluit denzelven, met die ernſtige betuigingen. „Ik vertrouw, dat de Nationaale Ver„gadering van Frankryk aan alle haare vyanden kloekmoe„dig het hoofd zal bieden, tegen alle hunne poogingen „pal ſtaan, hunne tegenwerpingen op eene wyze, aan de „waardigheid dier Doorluchtige Vergadering betaamende, „beantwoorden, en eene Conſtitutie in orde brengen, welke „de Franſche Natie deugdzaam, bloeiende en gelukkig, zal „maaken."

Digitized by Google

Rechten van den Mensch, of de aanval van den Heer BURKE *op de Fransche Omwenteling, beantwoord door* THOMAS PAINE, *Secretaris der buitenlandsche Zaaken, bij het Congres, geduurende den Amerikaanschen Oorlog. Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam en Amsterdam by* J. Meijer *en* H. Brongers, Junior, 1791. *In gr. octavo, 214 bladz.*

By gelegenheid dat de Heer *Burke*, in zyn Werkje *over* de Fransche Omwenteling, waarin hy die groote gebeurtenis op de haatlykste wyze voordragt, de heilige rechten van den Mensch als met de voeten getrapt had, stelde de Heer *Paine* dit doorwrogte Geschrift op, om den invloed van het bovengemelde ten kragtigste tegen te gaan. Hy legt 'er zich in het zelve ernstig op toe, om de rechten van den Mensch duidelyk te ontvouwen, met eene overtuigende aanwyzing van derzelver gegrondheid; en tevens het loflyke gedrag der Nationaale Vergadering, tegen de laage verwytingen en lasterlyke beschuldigingen van dien Schryver, te verdeedigen. De Heer *Paine* geeft, in de voordragt van het een en 't ander, eene reeks van leerzaame overdenkingen, die den Leezer opleiden tot een verstandig bezef van de natuurlyke en maatschaplyke rechten van den Mensch, en zyne verpligting, om dezelven rustig te *handhaaven*, met eene treffende afschetzing van de heuglyke gevolgen, die 'er eigenaartig uit moeten ontstaan. Eene ontleedende opgave van dat alles mede te deelen, zou ons te breed doen uitweiden, en zulks zelfs zou dan nog niet geschikt zyn, om den Leezer een voldoenend verslag van 's Mans voorstellingen te geeven. Dit doet ons hiervan afzien, en wy vinden het, terwyl we de leezing van het Werk zelve aanbeveelen, beter geraaden eene byzondere opmerking te plaatzen; waaromtrent onze keuze valt, op het geen de Heer *Paine* met betrekking tot *den Adel* aanvoert: te meer, daar dit Stuk, zelfs by veelen, die anders de Nationaale Constitutie grootlyks goedkeuren, nog al bedenklyk voorkomt. Hy laat 'er zig vry leevendig en nadruklyk, dat aan zyne geheele schryfwyze in deezen eigen is, aldus over uit.

„ De Fransche Constitutie zegt: *Daar zullen geene tijtels meer zijn*; en hierdoor word die gansche classe van dubbelzinnige herkomst, die op zommige plaatzen den naam draagt van *Aristocratie*, en op andere dien van *Adel*, geheel weggeruimd, en de *Edelman* word tot MENSCH verheven.

„ Tij-

„ Tijtels zijn niet dan bijnaamen, en elke bijnaam is een tijtel. Het is een ding, dat op zig zelve volſtrekt onſchadelijk is, maar het duidt iets grilligs aan, in het menſchelijk karakter, het welk het zelve vernedert. Het maakt van den Mensch een Menschje in zaaken die groot zijn, en doet hem de Vrouwen naäpen in bagatellen. Het doet hem over zijn *fraai blaauw* lint ſnappen als een Meisje, en met zijn nieuwen *Kousseband* vertooning maaken als een kind. Zekere oude ſchrijver zegt: „ Toen ik een kind was, „ dacht ik als een kind; maar toen ik een man werd, wierp „ ik al, wat kinderachtig was, weg."

„ Het is eigenlijk aan den verheven geest, die Vrankrijk bezielt, te danken, dat die dwaaze tijtels te niet gemaakt zijn. Het was thans uit de kinderkleeren van *Graaf* en *Hertog* uitgegroeid, en ſtak zigzelve nu in den mannelijken broek. Vrankrijk heeft zig niet verlaagd; het heeft veeleer zig verheven. Het heeft den dwerg afgelegd, om den man aan te neemen. Het vleijende van een betekenloos woord, zoo als van *Hertog* of *Graaf*, heeft zijn behaaglijkheid verlooren. Zij zelve, die daarvan bezitters waren, hebben van die brabbeltaal afſtand gedaan, en daar zij die Engelſche kinderkwaal ontgroeid zijn, ook den rammelaar weggeſmeeten. Het echte maushart, reikhalzende naar zijn natuurlijk verblijf, de maatſchappelijke zamenleeving, veracht die prullen, die hem daarvan verwijderen. Tijtels zijn even als cirkels met de toverroede getrokken, om den kring van menſchelijk geluk te vernaauwen. Hierdoor leeft hij, gekerkerd binnen de Bastille van een woord, en beſchouwt het benijdde menſchelijk leeven op eenen afſtand.

„ Is het dan wel te verwonderen, dat de tijtels in Vrankrijk vernietigd zijn? Is het niet eer te verwonderen, dat dezelve nog ergens ſtand houden? Wat zijn zij toch? Wat is hunne waarde, en, „ waarop komen zij uit?" Als wij denken of ſpreeken van een *Rechter* of *Generaal*, zoo vereenigen wij daarmede te gelijk de denkbeelden van zijn ampt of karakter; wij denken om achtbaarheid in den eenen en dapperheid in den anderen: doch als wij van een woord enkel als een *tijtel* gebruik maaken, zoo vereenigen zig daarmede geene denkbeelden. Het geheele Woordenboek van Adam door, is niet één zulk een Dier als een Hertog of Graaf te vinden: ook kunnen wij in 't geheel geen bepaald denkbeeld aan die woorden hechten. Of zij

Digitized by Google

kracht of zwakheid; wijsheid of zotheid; een kind of een man; ruiter of paard betekenen, is alles dubbelzinnig.

„ Wat eerbied kan men hebben voor iet, dat niets beduidt of betekent? De verbeeldingskracht gaf de gedaante van het karakter aan Centauren, Satijrs en aan den ganschen Nimfenstoet beneden; doch de Tijtels stellen ook de verbeeldingskracht te leur, en zijn niets anders dan nietsbeduidende verdichtsels.

„ Dan dit is het nog niet al. —— Als een geheel *land* genegen is om dezelve te verachten, dan is 't ook met derzelver waarde geheel afgedaan, en niemand zal zich die toeeigenen. Het hangt van het algemeene denkbeeld af, dat zij iets of niets, of erger dan niets zijn. Het is niet eens nodig de Tijtels af te schaffen, want zij schaffen zig zelve af, als de Leden der Maatschappije het zamen eens zijn, om ze belachelijk te maaken. Deze sbort van ingebeelde aangelegenheid is geheel Europa door merkelijk vermindert, en sneit zoo zeer naar den ondergang, als de waereld der zeden aanhoudend voortgaat zig te verheffen. Er is een tijd geweest, dat men van de laagste klasse van het gene men Adel noemt, grooter gedachten had, dan thans van de hoogste; dat men meer acht sloeg op een man, die in zijn Wapenrusting het Christendom doorreed op avontuur, dan thans op eenen hedendaagschen Hertog. De waereld heeft deze dwaasheid te gronde zien gaan, en zij is te gronde gegaan; om dat men ze bespot heeft; de rommelzoo van Tijtels zal het zelfde noodlo tondergaan. De Fransche Patriotten hebben bij tijds ontdekt, dat de rang en waardigheid in de Maatschappij op een nieuwen grond moet steunen. De oude grond is ingestort. —— Zij zullen nu den wezenlijken grond van het karakter neemen, in de plaats van de ingebeelde gronden van Tijtels; hiertoe hebben zij hunne Tijtels op het Altaar gebragt, om daarvan een brandoffer te doen aan de reden.

„ Als de dwaasheid der Tijtels niet eenig wezenlijk nadeel met zig gepaard had, zouden zij zulk eene ernstige en plechtige vernietiging niet waardig geweest zijn, gelijk de Nationaale Vergadering daarover beslooten heeft; en dit maakt het noodzaakelijk den aart en het karakter der Aristocratie eens te onderzoeken.

„ Het geen dan in zommige landen Aristocratie, en in andere Adel, genoemd word, ontstond uit de Regeeringsvormen, welke gegrond waren op overheersching. Het

was

Digitized by Google

was oirſpronglijk een Militaire orde, tot oogmerk hebbende het inſtandhouden van een Militair Regeeringswezen, (want van dien aart waren alle de Regeeringsvormen, welke op overheerſching ſteunden;) en om een opvolging van deze orde te doen ſtaande blijven, met het oogmerk, waartoe dezelve opgerecht was, werden alle de jongere takken van zulke familien onterft, en de Wet van het *Eerſtgeboorterecht* ingevoerd.

„ In deze Wet vertoont zig aan ons de natuur in het karakter der Ariſtocratie. Het is een Wet, die tegen alle Natuurwetten ſtrijdt, en de Natuur zelve eischt derzelver vernietiging. Herſtel alleen de rechtvaardigheid in de familien en de Ariſtocratie moet vallen. Door de Ariſtocratiſche Wet van het Eerſtgeboorterecht werden, in een huisgezin van zes kinderen, vijf daarvan verlaaten. De Ariſtocratie heeft nooit meer dan één kind, de overigen worden gebooren, om aan het gebrek ten prooij gegeeven te worden. Men werpt ze den Cannibalen tot eenen roof voor, en de natuurlijke Vader bereidt den onnatuurlijken diſch.

„ Gelijk alles, wat in den Mensch buiten de Natuur valt, meer of min invloed heeft op het belang der Maatſchappije, zoo ook dit. Alle de kinderen, welke de Ariſtocratie miskent (alle, namelijk, uitgezonderd de oudſte) worden, gemeenlijk, gelijk Weezen, in de Wijk uitgeſtoten, om ten koſte van het algemeen onderhouden te worden; maar tot zwaarder laſt. Men ſchept onnoodige Ampten en Bedieningen in het Regeeringswezen en aan de Hoven, ten koſte van den gemeenen man, om hen te onderhouden.

„ Met wat voor Ouderlijke aandoeningen kan een Vader of Moeder haar jonger kroost beſchouwen? Door de Natuur zijn zij Kinderen; en door het Huwelijk zijn ze Erfgenaamen; maar door de Ariſtocratie zijn zij Baſtaarden en Weezen. Zij zijn het vleesch en bloed van hunne Ouders volgens de eene linie, en volgens de andere raaken zij hun niets. Om dan Ouders aan hunne kinderen te rug te geeven, en kinderen aan hunne Ouders, —— de betrekkingen aan elkander, en den Mensch aan de Maatſchappij —— en om het Monſter der Ariſtocratie met wortel en tak uit te roeijen, zoo heeft de Franſche Conſtitutie de Wet van het EERSTGEBOORTERECHT afgeſchaft. Hier ligt dan het Monſter; en de Heer BURKE mag, als 't hem belieft, deszelfs Graffchrift ſchrijven.

Frank

Digitized by Google

Frank van Borſelen en Jacoba van Beyeren, door A. LOOSJES PZ. *Te Haarlem by* A. LOOSJES PZ, 1790. *In gr. octavo. 282 bladz.*

De Geſchiedenisſen onzes Vaderlands leveren weinig karakters op, welke zo veel waar gevoel bezitten, als die van FRANK VAN BORSELEN en JACOBA VAN BEYEREN. De Heer LOOSJES heeft dan ook, met een goed gevolg, zyne poogingen aangewend, om een Tafereel te maalen van deeze twee gevoelige harten; op zodanig eene wyze, dat, hoe bekoorlyk de hartstogt, door welken zy weggeſleept worden, weezen moge, echter de noodlottige gebeurtenisſen en de onaangenaame ſchokken, die denzelven vergezellen en volgen, genoegzaam geëvenredigd zyn aan de daar aan verknogte geneugten; althans elk, die niet doldriftig zyn eigen ongeluk begeert, een waarſchuwend voorbeeld opleveren. Om zyne voorwerpen in het gunſtigst licht te plaatſen, heeft hy zich nu en dan van bycieraadiën bedient, en is dus enkele keeren van de geſchiedkundige waarheid afgeweeken; volgende in dit werk vooral de Schryfwyze van den beroemden MEISZNER, wiens ſchriften en ſmaak wy onzen Leezeren reeds hebben doen kennen.

De meermaalen afwisſelende geſprekken, zo wel tusſchen de Byperſoonen, als de Kamerjuffer BATHILDE, de Stalmeeſter DE BYE, een Biegtvader, enz. als tusſchen de Hoofdperſoonen, de Hertog PHILIPS, FRANK VAN BORSELEN en JACOBA VAN BEYBREN, geeven der Geſchiedenisſen eene aangenaame levendigheid, en afwisſeling van karakters. Het volgende diene zo wel ter proeve daar van, als van de ſchilderachtige ſchryfwyze, in deezen, door den Heere LOOSJES gehouden.

„ De ſlaap, die in het hart der treurigen eenen verzagtenden balzem giet, hadt wel de zorgen der Gravinne eenigzins verdreeven, toen de eerſte ſtraalen der Zonne door de geelachtige Herfstbladeren zich verſpreidden, doch reeds vroeg ontwaakte zij, en haare leevendige Geest, aan de rust ongewoon, dreef haar ook ſteeds vroegtijdiger ten bedde uit, dan anders aanzienlijken gewoon zijn het dons te verlaaten. Steeds wierp zij zich, zo draa zij haare kleederen hadt aangetoogen, neder in den gebede, en vergezelde het Morgengebed altijd met die ſmeekingen, welke uit haar teder hart opwelden.

„ Zo-

Digitized by Google

„ Zodraa haare Kamermaagden haar hadden opgetooid en haar rijgewaad aangetoogen, begaf zij zich na de Hofkapel, en woonde aldaar den Eerdienst bij, met een hart zo gevoelig voor de warme indrukken van eenen zo zinnelijken Godsdienst. Altijd, gelijk in alle gevoelige zielen, wierdt in die geheiligde plaats, en nu ook, haar hart vereedeld en losgemaakt van het aardsche. Zij bezefte ten vollen, dat zij tot eene hoogere bestemming geschikt was, en dat eenmaal haare traanen in vrolijkheid zouden verkeeren. Met een opgeruimder hart verliet zij de Kapel, en onderhieldt, 't huis gekomen, BATHILDE, die haar vergezeld hadt, op deeze wijze, over haare oneerbiedigheid:

„ Lieve Maagd! ach wist gij, met welk eene deernis ik u heden morgen onder den Dienst beschouwd heb.

BATHILDE.

„ Mij met deernis beschouwd, Mevrouw! ach! in waarheid ik verdien dezelve niet.

JACOBA.

„ Indien gij zo veele rampen, als ik, ondergaan hadt, en bezefte, dat, in het knellendst van de ellende, het de Godsdienst alleen is, die ons kan opbeuren, en onze harten dien moed bijzetten, welken wij behoeven, om ons boven de jammeren deezes leevens te verheffen, althans, die met een taai geduld te draagen, dan mijne waarde! zoudt gij met meerder eerbied den Dienst, die den Eeuwigen Vader en zijnen Zoon wordt toegebragt, hebben bijgewoond. Hoe zweefden geduurig uwe oogen heren derwaards, dan vestigde gij ze op den pracht der Beelden, dan op het zilver en goud des Altaars, dan telde gij, als het ware, de aanweezige persoonen, jaa wierpt gij niet aan eenige Hovelingen lonken toe? Als gij knielde op den Heiligen Naam, bleek het mij, dat gij zulks louter als een werktuig verrichtte, daar gij dan dikwerf uwe oogen op de paerelsnoer vestigde. De Hemel behoede uwe jeugd voor de ellenden en jammeren, die mij zo wreed vervolgd hebben, maar ik ducht, dat gij daar voor zelfs bezwijken zoudt.

BATHILDE.

„ Waarlijk, Mevrouw, gij spreekt, het zij mij geoorloofd mij

Digitized by Google

mij vrijmoedig uit te drukken, als een Nonne in haar gebedecel, niet als eene jeugdige en ſchoone Gravin.

JACOBA.

„'t Is als of gij zeggen wilt, dat de Godsdienst eene vreemdeling aan het Hof behoorde te zyn: en alleen in de Kloosters en Cellen te woonen. Neen, BATHILDE! is 'er een hart gevoelig voor genoegens en vreugde, 't is het mijne: maar, Gode zij dank, niet alleen voor Vermaaken, voor Uitſpanningen, is myn hart open. In de tegenſpoeden, die mij reeds zo vroegtijdig drukten, ondervond ik al vroeg, dat 'er meer dan menſchelijke troost in veele wederwaardigheden deezes leevens noodig ware; en gelukkig, dat ik al vroeg eenen indruk van eerbied voor den Godsdienst ontvangen heb, die mij in alle mijne lotgevallen opbeurt. —— Laat ik u eens verhaalen, wat mij gebeurde bij het Sterfbed van mijnen eerſten Gemaal. Die braave Jongeling, de hoop van Frankrijk, ach! waarſchijnlijk door vergift, dat zijne heerschzuchtige Moeder hem hadt doen bereijden, met den dood bitterlijk worſtelende, was reeds met de heilige olie door de priesterlijke hand bediend, en zijne oogen hadden hunne helderheid reeds verlooren. Mij echter zag hij nog by den glans van het flaauwe Waschlicht, terwijl ik in een hoek der Zaal gezeten, myne oogen in eenen doek verborg. Een der bijſtaande dienaars verzocht hij, met eene flaauwe en beevende ſtem, mij tot hem te roepen, om dat hij mij nog iets gewigtigs te zeggen hadt. Ik kwam, — zijnen reeds ſtervenden arm ſtrekte hij na mij uit, en greep mijne hand. Gij zijt het immers, mijne dierbaarſte, zeide hy; terwijl zijn verzwakt hoofd tegen mijn kloppend hart lag. 't Zal ras met mij gedaan zijn. Hoop niet meêr op mijn herſtel. Mijne pijn vermindert, maar ook mijne kragt .... Nog iets, nog iets .... mijne waarde! door den glans van het Hof betoverd, hebben wij nooit geſprooken over den Godsdienst: —— ik heb u nooit gezegd, en hoe berouwt mij dit, dat die in mijne eenzaame oogenblikken mijn' grootſten lust, mijne hoogſte vergenoeging, uitmaakte .... Hier zwijmde hij voor een oogenblik, doch ſpoedig herſtelde hij zich weder, en als met een nieuw leeven bezield, drukte hij mijne hand aan zijnen ongelijk hijgenden boezem. Laat ik het u zeggen, mijne Waardſte, in deeze oogenblikken,

Digitized by Google

ken, nu ik gereed ſtaa, om dit leeven, en dat zo vroeg, en dat nog meer is dan dit leeven, om u, mijne dierbaarſte, te verlaaten; zelfs in deeze oogenblikken beurt mij de Godsdienst op. Ach! wat kan de gouden kroon van het Franſche Rijk, die deeze ſchedel verbeidde, wat kunnen alle de kroonen der aarde haalen, bij die kroon van eeuwigen, van onverderfbaaren, luister, die den vroomen na het graf is toegezegd. —— Ach! waarom? waarom? heb ik nooit met u rechtſtreeksch van den Godsdienst geſprooken ..... maar eeuwig beminde .... en hier ſnikte hij driewerf, met een hevig geweld, na zynen adem. —— Ik hield hem in mijnen beevenden arm, terwijl de hulpvaardige gedienſtigheid der Hovelingen hem weder voor een oogenblik deedt bijkomen. Waar ben ik? riep hij uit, ach JACOBA; en hier drukte hij zijne ijskoude lippen met een' ſtervenden kusch op mijne hand. —— Ach! gij zijt nog bij mij —— hij beurde zich op, en vervolgde: ja, daar, daar ſtaat die eerwaardige Vader BERNULPHUS, mijn biechtvader ..., ach! mijn liefſte, dat ik op aarde heb, die man, die edele Grijzaart, heeft mij de waardij van den Godsdienst leeren kennen, die mij dit pijnlyk Sterfbed nog draaglijk gemaakt heeft. Ach! vertrouw uwe ziel, waarvoor ik met ſtervende lippen bid, (en hier lag hij zyne doodbleeke handen zamen) als voor mijne eige ziel; ach, vertrouw uwe ziel aan dien braaven. Hij zal u misſchien den kelk des doods, hoe bitter hij anders ſmaake, drinkbaar maaken. .... Hier overviel hem eene derde flaauwte, hij rekte zich uit, en met eene pijnelyke beweeging ſloot hij zijne oogen. —— Ik ſtortte van droefheid, en ſchrik, neder in de armen van eenigen, die bij zijn legerſtede ſtonden, en weggedraagen zijnde, kwam ik tot mij zelven in een ander vertrek, terwijl, behalven eenige Kamerjuffers, de braave Biechtvader van mijnen jeugdigen wederhelft aan mijne zijde zat, en mijne hand vast hield. —— Hoort gij mij ook met verveeling aan, BATHILDE? Mij dunkt, ik zie ze in uwe houding.

BATHILDE.

„ Neen! Mevrouw! maar altijd zo ſomber en zulke treurige geſprekken. . . . .

JACOBA.

„ Ei gaa dan toch heen, BATHILDE! om dat ik niet altijd

Digitized by Google

altijd in het zot geſnap van ijdele Hofpoppen vermaak ſchep .... Verwijder u."

Een en ander der Bycieradiën, maar voornamenlyk de ingevlogtene Gezangen, komen ons te *modern* voor, in betrekking met den tyd, in welken de Geſchiedenisſen zelve zyn voorgevallen.

Stichtelyke Gedichten van R. DRESZELAAR, *geboeren* OOSTMANS, *en* PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem by* A. Loosjes, 1789. *In gr.* 8vo., 92 *bladz.*

Dichtkundige en Proſaïſche Mengelwerken van PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem by* Plaat *en* Loosjes, 1790. *In gr.* 8vo., 236 *bladz.*

Een twintigtal Zededichten, waarvan 'er veertien Brieven zyn, gewisſeld tusſchen *Abraham*, *Sara*, *Loth*, *Dina*, *Lea*, *Jacob*, *Heber*, *Pharao*, *Jochebeth*, *Amram*, *Job* en *Eliphes*, maaken den inhoud van het eerſtgemelde Werkje uit, in het welk de bekende Dichteresſe MOENS eene minder bekende medearbeidſter heeft; zonder dat men gemeld vindt, welke ſtukken eigenlyk door deze of gene gemaakt zyn. Het tweede bevat twee en dertig ſtukken, zo in rym als onrym, door Juffrouw MOENS alleen vervaardigd; onder welken wy 'er verſcheidene hebben aangetroffen, die wy uitmuntend durven noemen, vooral in fraaije ſchilderingen. Men zie, by voorbeeld, het volgend ſlot, uit de *Gedachten by het Graf van een kind*; dat ook het ſlot van deeze *Mengelwerken* uitmaakt.

„ Klapwiekt en hemelt op den ſchitterenden Regenboog, die den Vredenvorst omringt, gelukkige hemelburgers! tedere Wigjes! al vroeg deeze aarde ontvlucht! Uw lot is verrukkend! Ik roem het met eerbied! Slaapt zalige Stervelingen onder dit vrolyk groenend heuveltje. Geen moeite, geen zorgen zullen u ontrusten. De Grijsaart, die gints ſluimert, kende dit leeven van naby; maar noemde, al ſchreijend, zijn kind, in de Wieg ſtervend, gelukkig. Treurige Roſinde, misgun de zaligheid niet aan uw jonge Natuurgenooten! Uw leeven, door kwelling en angſten verpest, wordt eerlang door uwe traanen gebluscht. Moê van de wisſelende tooneelen, vlucht ge in den arm der vriendſchap, der reine, der tedere vriendſchap; daar vindt gy zachte vertroosting. Haar minzaame lagchjes doen het liêf vergenoegen in uwen jeugdigen boezem herleeven: maar te vergeesch. ô Roſinde! vleit ge u met duurzaamen wellust! Waare vriendſchap zal in eeuwigheid niet verkoelen, maar de onbeſtendigheid kan haar Engelenluister doen kwijnen, zij ſcheen u te ontvluchten! Zij onrukte zich aan uwen hijgenden boezem. De akeligſte nacht be-

Digitized by Google

bedekte uwe ſchreijende oogen. —— Moedeloos dwaalde gij van het ſpoor der rede door huilende Wildernisſen. Maar ſchuw die treurige verbeelding; waare vreugd, door reine Godsdienst geteeld, door zuivre hemelſche vriendſchap opgevoed, ſpreidt troostende glansſen, glansſen des eeuwigen morgens door de ſombre Wolken der ſterflijkheid. Wel aan dan! rijs vrolijke Lentedag! De nijvre werkzaamheid heeft alom de Natuur opgewekt; ik verlaat deeze vreedzaame rustplaats, en treed op het tooneel der beezige Waereld; baast gunt mij de eenwige Menſchenvriend ook de zalige ſluimering der ontkluisterden."

Proeve van een Ontwerp van algemeene en byzondere Wetten voor de Maatſchappy van Verdienſten, binnen Amſterdam opgerigt, onder de Zinſpreuk: Felix Meritis. *Te Amſterdam by* H. Gartman, 1791. *In gr.* 8*vo.*, 71 *bladz.*"

Wat den onbekenden Schryver, (die verklaart geen Lid der Maatſchappye *Felix Meritis* te zyn,) bewoogen hebbe, om deeze *Proeve van Wetten*, door de Drukpers, algemeen te maaken, is moeilyk te gisſen. Wel is waar, in het korte *Voorbericht* zien wy: dat die Maatſchappy zelve eene Commisſie van zommige Leden benoemd heeft, om de voorhanden zynde Wetten op nieuw te overzien; de onnodige af te ſchaffen; de gebrekkige te verbeteren, en, over het geheel, zodanige nieuwe aan dezelve toe te voegen, als de tegenwoordige omſtandigheden der Maatſchappy zouden vereiſchen; ten einde een geheel nieuw, en algemeen, Wetboek voor dezelve te ontwerpen, en haare Leden voor te draagen. Zelfs, dat de Leden dezer Commisſie zich met allen yver van deezen moeilyken taak gekweeten, en een *Plan van Wetten* in gereedheid gebragt hebben, het welk thands ter overweeging aan de gezamenlyke Leden der Maatſchappy is medegedeeld Doch de Schryver deezer *Proeve* gelooft, dat gemelde Plan al te omſlagtig en uitgebreid *ſchynt* te zyn, om met een algemeen genoegen, door alle de Leden der Maatſchappy, aangenomen te konnen worden. Zeggende verders, dat men de zo noodzaakelyke eenvoudigheid, welke den grondſlag van het beſtuur van alle ſaamgeſtelde Genootſchappen, in de eerſte plaats, moet uitmaaken, by het vervaardigen deezer Wetten, al te zeer uit het oog verlooren heeft

Dit ſchynt derhalven de gelegenheid te zyn, welke de Schryver heeft waargenomen, om een geheel nieuw Ontwerp van Wetten, voor deeze Maatſchappy, te vervaardigen; het welk (naar zyn inzien) even zo eenvoudig in deszelfs grondbeginſels, als duidelyk in deszelfs ganſche Zamenſtel, is; en het welk hy, uit dien hoofde, hoopt, eenige overweeging by de tegenwoordige *Beſtuurers en Leden deezer Maatſchappy* te zullen verdienen. Be-

Digitized by Google

roepende zich, ten dien einde, op zyn yverige zucht voor den bloei en welvaart der Maatſchappye, *Felix Meritis*.

Wy zullen al het geſtelde eens aanneemen. Wy zullen een gelooven (want zeker weeten *wy* het niet, dat het *Plan van Wetten*, door de Gecommitteerden der Maatſchappy vervaardigd, niet enkel te omſlagtig en te uitgebreid *ſchynt* te zyn, maar wezenlyk zo *is*. Ja, wy willen ons eens verzekerd houden, dat 'er verſcheiden goede zaaken, een veel gemaakter ſchikking, en eene meerdere beknoptheid, in de *Proeve van Wetten*, door den Schryver ontworpen, doorſtraalt; is het dan nog wel zyne zaak geweest, om die voor 't Algemeen te laaten drukken? —— Ontwerpen van Wetten kunnen, over 't geheel, weinig belang baaren, by Leezers die 'er niet in betrokken kunnen worden; en nog minder *Proeve van Wetten* voor eene Maatſchappy, die men niet weet of ze dezelve immer zal omhelzen; die zelfs *Ontwerpen*, door haare Gecommitteerden vervaardigd, aan haare Leden heeft voorgeſteld: en die natuurlykerwyze, in die Gecommitteerden, eenige vooringenomenheid en yver zal aantreffen, tegen alles wat buiten hen, ten deezen opzichte, in 't licht wordt gebragt. Zo deeze Proeve eenig nut zoude doen, zou zy derhalven, alleen in *Manuſcript*, aan de Maatſchappye *Felix Meritis* hebben moeten gezonden worden: deeze alleen kon 'er een nuttig gebruik van maaken; en dan daarna zou eerst in aanmerking kunnen komen, of men het Algemeen deelgenoot van de vastgeſtelde Wetten dier Maatſchappy zoude maaken.

Wy twyfelen intuſſchen niet, of de Gecommitteerden dier Maatſchappy, tot het nazien der Wetten, zullen dezelve leezen, en, zo het niet reeds te laat is, nog onpartydig overweegen. Te meer, daar het ons, uit verſcheidene trekken in deeze *Proeve*, toeſchynt, dat de Schryver, ſchoon geen Lid der Maatſchappy zynde, van derzelver inrichting, algemeene en byzondere ſchikkingen, enz. zoo veel weet, dat hy daarin veele Leden der Maatſchappy zelve, denkelyk, zal overtreffen.

Gedachten over verſchillende Onderwerpen. Te Amſterdam by F. Draijer, 1791. *In octavo*, 124 *bladz.*

Eene verzameling van zedelyke Overdenkingen, waar toe de Autheur gemeenlyk door deze of gene omſtandigheden als opgeleid wordt. Ze ſtrekken, op velerlei wyzen, om den Lezer eerbied voor, en dankbaerheid jegens God in te boezemen; om hem tegen de ondeugd te waerſchouwen, en ter ernſtiger Deugdsbetragtinge te noopen; des derzelver overweging, als aenleidlyk ten goede, wel aengeprezen moge worden. Men ſlae, ten voorbeelde, het oog, op de volgende beſpiegeling

Digitized by Google

des Schryvers, daer hy ons *den Mensch* leert beschouwen, *als een Schepsel van oneindige waerde.*

„ De Mensch, door den Schepper van Hemel en Aarde op deeze benedenwaereld geplaatst, om heerschappij te voeren, om te bevelen, en ook om bevelen te gehoorzaamen, dus in verschillende Staaten en Standen, is het allervoortreffelijkst Wezen der gantsche Schepping, een Heer der Aarde, een Gebieder over Dieren, het waare evenbeeld van den Ongeschaapenen, ja, een broeder der Engelen, geschikt voor de Eeuwigheid. —— Welk een lot? —— Wordt schaamrood, gij aanbidders der ongerechtigheid! over uwe zelfsverloochening. —— Onsterflijkheid is en blijft tog uw deel, maar, helaas! hoe rampzalig zal de genieting derzelve voor u zijn! —— één oogenblik —— en gij zijt niet meer die gij te vooren waart, een lid der snoodste Waereld-Maatschappij, een veragter der eerbiedwaardigste Wetten, en een vijand en vervolger der Christenen! —— Neen, als dan zijt gij het voorwerp van eeuwige bespotting en pijniging, bezwaard met een geweeten, dat niets dan zelfsvervloeking ademt; ô toestand! Gij waart gelukkiger —— oneindig gelukkiger, wanneer gij u onder den kring der Dieren geplaatst zag, deezen hebben eene eindige bestemming, en nogthands zijn zij uwe Zeden-meesters. —— Gij Menschenvriend! (*) —— Laat tog niets onbeproevt ter verbetering deezer ongelukkige Slagtoffers hunner eigene drivten! —— Onttrek u aan geene moeiten, om hun te doen zien, wat het zeggen wil, een Mensch te zijn. —— Goede God! waarom hebt gij uwen tederbeminden Zoon tot ons in de Waereld gezonden, en al het smertelijke van eenen smaadelijken dood laaten verduuren? —— Om u, ô Mensch! Welk een tooneel van zalige genoegens opend zig voor uw oog bij deeze gedagten! „ de Heer van leven en dood vernederde zig „ en wierd u gelyk, ter uwer genadebewerking bij zijnen Godlij„ ken Vader!" Hoe kunt gij dan nu nog omdwaalen in eene allerschadelijkste duisternis? Ja, zegt gij, „ het willen heb ik „ wel, maar tot de volbrenging daar van vind ik mij onbe„ kwaam:" dit is geen voldoenend antwoord. — Zijt gij zwak en onvermogend, bij God is sterkte, alleen door een opregt Gebed, te bekoomen, en dit is u immers nog wel die moeite waardig, als waar door gij kond eeuwig gelukkig worden. —— Al wat om uwent wil geschapen is, zal vergaan, — dog gij blijvt onsterflijk. —— Dat wij dan, door Gods genade, onze poogingen aanwenden ter genietinge eener gelukkige onsterflijkheid! —— Aan deeze zijde van het Graf is de genade nog te vinden, dog aan geene zijde legt het vonnis, —— een vonnis dat als dan onherroeplijk is, en dit is eene waarheid, welke ons door God zelven wordt geleeraard! —— Hoe voorbeeldig is de aftogt

(*) Met deze benaming bedoelt de Autheur den Schryver van een geacht Weekblad, den *Menschenvriend* geheeten.

Digitized by Google

togt van een Christen na zijn Hemelsch Vaderland! zijne laatste oogenblikken zijn de genoeglijkſten zijnes Levens; de dood is bij hem geen Koning der verſchrikking, maar een bode des Vredes; hij vind zig niet gekluisterd aan de ſchoonſchijnende genoegens deezer Waereld, aan aardſche ſchatten of rijkdommen. ô Neen! God is het voorwerp van zijn lied, en Jeſus Chriſtus zijn broeder en verloſſer uit dit traanendal; zijn veege mond juicht al ſtaamelende en met afgebrookene verzugingen de eenwigheid te gemoete; zijn laatſte zegen is aan zijne Natuurgenooten toegewijd. Hij ſtervt als overwinnaar van dood en hel, en laat zijne nablijvende Vrienden en Bloedverwanten een leerzaam voorbeeld ten erfdeel. Gelukkig Mensch! mogten wij allen uwe voetſtappen drukken, en de kroon uwer overwinning deelagtig worden! —— Dog, laat ons niet wenſchen, maar tragten ervgenaamen te worden van het Rijk der genade. Door moeite en arbeid worden alle tijdelijke genoegens verkreegen, hoe veel te meer zijn wij dan niet verpligt alles aan te wenden ter verkriging van die zaligheid, waarvan de toegang ons door Chriſtus dood, als op nieuw, is ontſlooten geworden. Hoe dikwils zijn wij bekommerd over ons tijdelijk geluk; nagt noch dag genieten wij rust, wanneer deeze of geene onderneeming ons toeſchijnt ten onzen nadeele te zullen afloopen, terwijl de bekommering over ons eeuwig wel of kwalijk zijn geen invloed op ons hart maaken kan. En waarlijk dit verdiend bewondering. Hoe kortſtondig is de tijd, welke ons vergund wordt in deeze rampwoestijn door te brengen, en hoe onbeſtendig het geluk, dat de Waereld geeyt? Onder haar grootſte vreugd ſchuilt een angel van bitterheid! Welgelukzalig is de Man, die zijne ſchreden rigt naar de voorſchriften van Godsdienst en Deugd, en zig onttrekt aan het gevaarlijk tooneel eener ijdele Waereld, want zijne wegen zijn lievlijkheid, en alle zijne paden vrede!!

Houd ſtand verheeve Ziel! gij die uw ſchreden rigt
Naar 't voorſchrift van de Deugd, naar Godsdienst, lievde en pligt,
Laat niemand, wie 't ook zij, u ooit die vreugde ontrooven,
Want deeze vreugd gaat die der Waereld ver te boven.
Nog eens, —— houd ſtand, op dat gij niet te ſchande wordt,
En in den jammerpoel des afgronds nederſtort! ——"

De arme Heer VAN MILDENBURG, *in Brieven, door den Vryheer* VAN KNIGGE. *Eerſte Deel, met Plaaten. Te Haarlem by* J. BOHN, 1791. *Behalven het Voorbericht, 277 bladz. in gr. octavo.*

Handel, zo luidde de les van den ſtervenden Vader, aan zynen Zoon VAN MILDENBURG, *Handel altoos, myn Zoon, braaf met de uiterſte naauwgezetheid, en altoos zodanig, als het een verſtandig-*

dig. Man voegt: dan zal het u in deze en geene waereld wel gaan, en gy zult nooit reden hebben over ongeluk te klaagen. Deeze les had indruk op den Zoon, en 't was hem waarlyk ernst die, ter harte te neemen, des hy dezelve ook ten ſtelregel van zyn gedrag hielde. Met dit alles klaagde hy egter gemeenlyk ſlegt; ſchurken en zotskappen gelukte het doorgaans beter, dan hy ontdekte ook dikwils, van agteren, dat hy zulks grootlyks zig zelven te wyten had, daar hy in 't eene geval niet recht verſtandig, of omzigtig genoeg, gehandeld had, en in een ander zyne braafheid opgeofferd, of een min of meer verkeerden uitſtap gedaan had. —— Dit is, zo ver het eerſte Deel deeze Geſchiedenis brengt, het beloop van 't leeven van den Heer *van Mildenburg*; in welks verdere ontvouwing de Vryheer *van Knigge* zig voorſtelt, den Leezer opmerkzaam te maaken, op de wegen der Voorzienigheid met den Mensch, waartoe de Heer *van Mildenburg*, door zyne lotgevallen, opgeleid werd.

„ Hij word toch (gelyk de Autheur in zyn Voorbericht, het bedoelde van dit Geſchrift aanduidende, meldt,) door ondervinding, bij het einde zijnes leevens, overtuigd, dat ieder mensch de bewerker van zijn eigen lot is; dat de wijze Schepper alles zodanig geregeld heeft, dat elk vry ſchepzel de gevolgen van zyne handelwijze draagen moet; dat dit een verheeven plan is van den liefderijken Vader aller ſchepſelen, om ons tot hooger verordening op te voeren; dat lotgevallen, die ons geheel buiten ons toedoen ſchijnen over te komen, waarbij wij derhalven in 't geheel geen beweeggronden ontdekken, meestal een verijdeling van benzelachtige wenſchen zijn, een gemis van voordeelen, waarop wij niet het minſte recht hebben, of die eigenlijk in 't geheel niet gelukkig maaken; dat veele wederwaardigheden middelyk de bronnen van eene volgende grooter gelukzaligheid openen; dat anderen daartoe dienen, om ons de geneugten, die wij zo zelden genieten, dies te ſmaakelijker te maaken; geneugten, welker beſtendig genot walging en onverzadelijkheid ten gevolge heeft; dat niets billijker is, dan dat veele zwakke menſchen, door de bezitting van *uiterlijk* geluk, ſchadeloos daarvoor geſteld worden; dat zij verheevener geneugten, waarvoor zij niet vatbaar zijn, moeten ontheeren; en eindelijk, dat een wezenlijk wijs, goed, vrij en maatig man eene inwendige zaligheid geniet, waarvan hij niet kan beroofd worden, en die onafhanglyk blijft van menſchen en lotgevallen."

Wy hebben ons, ter oorzaake van het byzondere, niet wel kunnen wederhouden, van dus een weinig uitvoeriger gewag te maaken, van het algemeene beloop en het voornaame oogwit van deezen Roman; dan zulks beneemt ons wat te veel ruimte, om nu nog bepaaldlyk op een of ander lotgeval van *van Mildenburg* ſtaan te blyven. Wy zullen dit des tot eene nadere gelegenheid, als het tweede Deel te voorſchyn komt, uitſtellen. Genoeg zy het den Leezer, voor tegenwoordig, nog aan te duiden, dat

Digitized by Google

de Vryheer *van Knigge*, ter bereikinge van zyn oogmerk, zyne Hoofdpersonadie in onderscheidene gevallen inwikkelt, het welk eene reeks van gebeurtenissen insluit, waarin eene groote verscheidenheid van Characters zeer verschillende rollen speelt: in welk alles de Autheur het natuurlyke zeer juist navolgt, terwyl hy het aangenaame en leerryke ongedwongen hand aan hand doet gaan.

EMMERIK. *Naar het Hoogduitsch van* J. G. MULLER. *Zesde, Zevende en Achtste Deel. Te Amsterdam by* A. MENS JANSZ. 1790. *In gr. Octavo.*

By onze laatste melding van deezen leerzaamen Roman, (*) gewaagden wy van eene aangevangen reistogt, geschikt om *Emmerik* Menschen te leeren kennen; ten einde hy, door ondervinding, opmerkzaamer mogte worden, om in de menschlyke zamenleeving op zyne hoede te zyn, zonder egter tot menschenhaat te vervallen. Het berigt zyner reistogte, tot in het Achtste Deel doorloopende, behelst eene reeks van ontmoetingen, die eene groote verscheidenheid van Menschkundige opmerkingen aan de hand geeven: terwyl dit verslag tevens doorvlogten is met een verhaal van deeze en geene voorvallen, die tot de geschiedenis van *Emmerik* betrekking hebben, en het voorheen gemelde meerder licht byzetten. Eindelyk zien wy *Emmerik* weder t'huis gekeerd, in 't burgerlyke tot een werkelyken stand gekomen, en zelfs met eene aanzienlyke bediening bekleed; doch ook in die omstandigheden vond hy dat genoeglyke niet, 't welk anderen daarin smaaken; om dat zyn eerlyk hart 'er te dikwerf in gedwarsboomd werd, en zyne goedaartige inzigten 'er zo dikwerf in verydeld werden. Ook was hy, niet tegenstaande de meerdere Menschenkennis, welke hy op zyne reistogt mogte verkreegen hebben, door zyne goedhartigheid, nagenoeg als voorheen, de speelbal der zodanigen, die 'er listiglyk gebruik van maakten. Een en ander voorval brengt ons dit ten leevendigste onder 't oog; en we zien hem, in gevolge hier van, ten laatsten ingewikkeld in een minnenhandel, daar bedrog en trouwloosheid hem ligtlyk op den uitersten rand van zyn bederf gebragt zouden hebben De schoone *Adelaïde*, van welker kuischheid hy zig verzekerd hield, had hem geheelenäl ingenomen; en de Heer Z* was hem een zo hartlyke Boezemvriend, dat hy op deezen volkomen vertrouwde; dan ziet, in beiden vond hy zig jammerlyk bedroogen. Dit ondervond hy, met eene gevoelige zielsmarte, toen hy het schandlyke bedryf dier twee Wellustigen met eigen oogen ontdekte, en zig door zyne kort aanstaande Bruid en vertrouwden Vriend zo haatlyk misleid zag. —— Eene ontmoeting van die na-

(*) *N. A. Vad. Letteroef.* V. B. bl. 348.

natuur vervulde zyn hart met afſchrik, en bragt weldra te wege, dat hy een onverzetlyk beſluit nam, om zyne bedieninge neder te leggen, en zyn verblyf elders, in een afgelegener eenzaamer oord, daar hy geene listen of laagen van ſchoode Menſchen te duchten had, te vestigen. Het gelukte hem eerlang zyn ontſlag te verkrygen; dat hem, op de verpligtendſte wyze, (na dat men hem, als een recht kundig en dooreerlyk Man, aan den dienst des Vaderlands vrugteloos gezogt had te verbinden,) verleend werd. —— Inmiſchen was *Emmerik* reeds wedergekeerd geweest naar 't Landverblyf, daar hy in zyne jeugd opgevoed was; en, zyn ontſlag verkreegen hebbende, vertrok hy weder derwaards om 'er beſtendig te verblyven, en het ſtille aangenaame Landleeven te genieten, by het aangaan eener wenſchelyke Egtverëeniging, met de Dogter van zynen braaven Opvoeder. —— In het ganſche beloop deezer Geſchiedenisſe van *Emmerik*, heeft de Heer *Muller* zyn bedoelde beſtendig in 't oog gehouden; en ons eene voortreflyke ſchets gegeeven van eenen deugdzaamen Jongeling, die zig, op eene byzondere wyze, door zyn goed hart aanbeveelt: doch, by mangel van de vereischte behoedzaamheid, zig meermaals te leur geſteld, en daar door wel eens in gevaar, bevindt. De hoofdles van goedhartig maar tevens omzigtig te zyn; en in de verkeering met de Menſchen den middelweg te houden, zo dat een voorzigtig wantrouwen ons niet tot Menſchenhaat doe overſlaan, wordt hier, onder het bekleedzel van een Roman, op eene leerryke en aangenaame manier ontvouwd en aangedrongen; 't welk dit Geſchrift eene voornaame plaats onder de leezenswaardige Romans overwaardig maakt.

Poëtiſche Mengelingen van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Oefening kweekt Kunst. *Te Amſterdam by.* A. Fokke Simonsz. *en* J. J. Wolters, 1790. *In gr.* 8*vo.* 112 *bladz.*

Volgens het korte Voorbericht, zyn deeze Mengelingen de vruchten van eenen driejaarigen arbeid van zeker Gezelſchap, dat zyne eerſte Vergadering, op den eerſten van Wiedemaand 1786, (doch, volgens het eerst geplaatſte Dichtſtuk, den 25ſten dier maand) heeft gehouden, en nog, met toeneeming van Kunstyver en nuttigen vriendelyken omgang, blyft voortduuren. Men heeft by voorraad veertig ſtukjes geleverd, doch het Gezelſchap, of Genootſchap (want beide naamen worden in gemelde Voorbericht verwisſeld) is voorneemens, om eerstdaags een diergelyk bundeltje, met *Theoretiſche* Verhandelingen over de Kunst, te laaten volgen; alzo het van oordeel is, dat de Uitvoering ſlechts zo veel als het ligchaam der Kunst, maar de Wysgeerige beoordeeling, de Ziel derzelve genoemd kan worden. Indien dit waar is, dan kan men beweeren, dat het ligchaam der Dichtkunſte, eerder dan haare Ziel, op de Waereld verſcheenen is: want

Ho-

Digitized by Google

Homerus ging vóór *Aristoteles*, gelyk eerſte Dichters der Waereld vóór de Wysgeeren gingen; die hunne ſtukken beöordeelden, en 'er Wysgeerige regelen van afleiden. De Wysbegeerte is zo min de Ziel der Dichtkunde, als de Dichtkunst het ligchaam der Wysbegeerte is: in een goed Dichter hebben zy wel altoos verband met elkander, doch zo ineengeſmolten zyn zy niet.

Over 't geheel genomen, verdienen deeze Kunstgenooten alle aanmoediging op hunnen weg. Schoon zy geene Meesterſtukken, in deezen, leveren; vindt men 'er ook geen geheel ſlegte ſtukken in. *Vrolyke Frans* alleen zouden wy eer geheel *onverſchillig*, dan vrolyk, noemen; en indien die onverſchilligheid den grond moet maaken van zyne Vrolykheid, dan ſtryd ze met de Zedekunde, die wil dat wy anderen zullen doen, dat wy wenſchen dat aan ons geſchiede. Ook de *Dronkaarts Zedeleer*, bladz. 100, zouden wy niet gaarne voor onze Zedeleer omhelzen. Draaglyker is de Woordſpeelende Satyre, bladz. 93, geryteld: *Myne vreugd over het draagen der menigvuldige Linten, door de Hollandſche Juffers*, welke wy als eene Proeve hier mededeelen.

Als ik de ſchoone kunne, aan hoofd, aan borst en handen,
Met Linten zie geſierd, dan juicht myn hart van vreugd;
Dan roep ik vrolyk uit, ter liefde van de deugd:
Hoe ſnood onze eeuw ook zy, 't verderf ligt toch aan banden.

* * *
* *
*

Digitized by Google

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Het tweede en derde Boek van MOSES, [*gemeenlyk*] Exodus *en* Leviticus. *Naar 't Hebreeuwsch. Met korte Aanmerkingen. Door* Y. VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1791. *In gr. octavo.*

Gaf de eerste proeve, en de vertolking van het Boek *Genesis*, een gunstig denkbeeld van den ondernomen arbeid des geleerden Vertalers, de afgifte der twee volgende Boeken, *Exodus* en *Leviticus*, zal dit zekerlyk niet weinig verſterken; daer de manier van uitvoering, gelyk aen 't voorgemelde, op nieuw toont, hoe nuttig dezelve zy, ten rechten verſtande der Bybelbladen. De Heer *van Hamelsveld* ſlaegt toch gemeenlyk gelukkig, in zyne oordeelkundige keuze van den middelweg, dien hy zich voorgeſteld heeft, om, naemlyk, in zyne overzetting gebruik te maken van het Westersch taeleigen, zonder echter het Hebreeuwsch uit het oog te verliezen; waer door het oorſpronglyke in zyne kracht bewaerd en te gelyk opgehelderd wordt voor den Nederduitſchen Lezer; dien hy tevens, door gepaste invullingen in den Tekst, en aen 't ſlot bygevoegde korte aenmerkingen, verder behulpzaem is. Een en ander voorbeeld kan dit ten overvloede getuigen, als men die ſtalen vergelykt met onze gebruiklyke overzetting; welke, hoe voortreflyk ze ook anders genoemd moge worden, hier en daer moeilyker te verſtaen valt, of meerder opheldering behoeft, om dat ze te veel van 't Hebreeuwſche Nederduitsch heeft.

Exod. II: 25 lezen wy *Godt ſagh de kinderen Iſraëls aen, Godt kende* [*haer.*] —— Duidelyker heeft *van Hamelsveld*, met invulling: *God zag de* Iſraëliten [*met ontferming*] *aan; God nam kennis* [*van hunnen nood.*]

Exod. XVII: 16 heeft onze gewoone overzetting, dat Moſes, een Altaer gebouwd hebbende, welks naem hy noemde, *de* HEERE *is myn banier*, zeide, *Dewyle de hant op den throon des* HEEREN *is, ſoo ſal de oorloge des* HEEREN *tegen Amalek zijn van geſlachte tot geſlachte.* Wel zo krachtig, en meer na ons taeleigen, meld ons deze latere ver-

Digitized by Google

tolking, dat Moſes een Altaer ſtichtte, welken hy noemde JEHOVA *myn baniere*, zeggende: *Om dat dit de eerſte gewelddadige onderneming is tegen den throon van het Opperwezen, zal* JEHOVA, *van eeuw tot eeuw, tegen de* Amalekiten *krygh voeren.* —— „Deeze is," (zegt hy in zyne *korte Aanmerkingen*,) „dunkt mij, eene eenvouwige en natuur„lijke vertaaling van dit anders zoo moeilijk *vers*, daar „de Uitleggers zeer mede verlegen geweest zijn."

Exod. XXV: 29 luid de last, wegens den toeſtel op de tafel der toonbrooden, aldus: *Ghij ſult ook maken hare ſchotelen ende hare roockſchalen, ende hare plateelen, ende hare kroeſen, (met dewelcke ſij bedeckt ſal worden) van luteren goude ſult ghyſe maken.* Maer *van Hamelsveld* heeft. *Nog zult gij voor deze tafel ſchotels maaken, en koppen, en ſchaalen en kannen, om wijn uit te ſchenken, dit alles moet gij van fijn goud maaken.* —— „Wonderbaarlijk (zegt hy) „is dit *vers* mishandeld in de overzettingen. —— In het „Paleis van Iſraëls Koning was, als 't ware, eene ge„duurig weltoegeruste tafel, met zijn toebehooren van „ſchotels, koppen, ſchaalen, kannen, brood en wijn."

Weinig moeite zou het zyn, dit getal van voorbeelden te vermeerderen, en 'er ook dergelyken uit de vertaling van 't Boek *Leviticus* by te voegen, dan wy oordeelen de bygebragten genoeg voor ons bedoelde; en *zullen* liever, om de eenzelvigheid te vermyden, den *Lezer*, uit des Autheurs *korte Aanmerkingen* over *Leviticus* mededeelen, het geen hy ons beknoptlyk, wegens de hoofdſoorten der Offeranden voordraegt, dat in 't nagaen dier Offerwetten van dienst kan zyn.

„De Offeranden worden hier, (dus luiden zyne Aanmerkingen,) aan de *Iſraëliten* niet voorgeſchreven als iet nieuws. Van de oudſte tijden der wereld bewees het menschdom, door onderſcheiden ſoorten van Offeranden, zijnen eerdienst aan de Godheid. ADAMS Zoons, KAIN en ABEL, ja ADAM zelf, gelijk waarſchijnlijk is, offerden reeds. Maar de Wetgever ſchrijft alleen de bijzondere wijze van offeren voor, naar welke hij wilde, dat de Israëliten, bij dit voornaam gedeelte van hunnen Kerkplegtigen Godsdienst, zich gedragen zouden.

„De Offeranden der *Hebreën* werden, of uit het Dieren- of uit het Plantenryk genomen, en waren dus *bloedige* of *onbloedige*. —— De eerſten waren in zekeren zin alle *brandofferen*, of *ſlachtofferen*, om dat de Offerdieren bij dezelven geſlacht, en of geheel, of ten minſten voor een

Digitized by Google

een gedeelte, verbrand werden. Echter werden in eenen bepaalden zin die offers *brandoffers* genoemd, wanneer het Offerdier, nadat het in zijne ſtukken verdeeld was, geheel op den Altaar verbrand werdt, om de Godheid te bevredigen en te verzoenen. Van het *zond-* en *ſchuldoffer* kwam ſlechts een gedeelte op den Altaar, terwijl het overige, of aan den Priester kwam, of buiten het Leger verbrand werdt. —— Men weet niet zeker, waarin het onderſcheid tusſchen deeze laatſten beſtaan hebbe. Mischien hadden de eerſten, de *zondoffers*, plaats, wanneer eene bijzondere zonde van bedrijf, en de laatſten, of *ſchuldoffers*, wanneer eene zonde van nalaatigheid bedreven was. —— Eindelijk hadt men *dank-* of *vreugdeofferen*, en van dezen drie ſoorten, *lof-gelofte* en *vrijwillige offers*. Van deezen kwamen alleen de vetſtukken op den Altaar, een klein bepaald gedeelte kwam aan den Priester, terwijl het overige tot een Offermaaltijd voor den Offeraar met zijne gasten diende. —— De *onbloedige* Offeranden, uit het Plantenrijk genomen, waren *ſpijs-* en *drankoffers*. De eerſten beſtonden uit meel, brood, koeken, aairen, geroost koren, gelijk de drankoffers uit wijn."

Eenige Liederen van DAVID, *vertaald en opgehelderd, door* J. H. VAN DER PALM, *rustend Predikant van Maartensdyk, Lid van het Zeeuwsch Genootſchap der Wetenſchappen te Vlisſingen. Te Middelburg by* W. A. Keel. *Te Dordrecht by* de Leeuw *en* Krap, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 180 *bladz. In gr. octavo.*

By gelegenheid ener dagelykſche Godsdienſtoefeninge voor een aenzienlyk Huisgezin, voor 't welke de Eerwaerde *van der Palm* de Geſchiedenis van David verklaerd had, zyn deze Aenmerkingen over enige Liederen van David opgeſteld. Uit dien hoofde heeft hy, gelyk hy ſich uitdrukt, „ de Pſalmen ook minder beſchouwd als Gedenkſtukken der oude Oosterſche Dichtkunde, of als „ bronnen ener zuivere Godgeleerde kennis, dan wel als „ *Liederen van David*, als tolken, van zijn ongeveinsd „ hart, als ſtukken, die uit het Karakter zijner Godvrucht, „ uit zijne omſtandigheden, de vormen zijner gevoelens, „ en uit Gods bijzondere leiding omtrent dezen edelen man, „ in de allereerſte plaets behooren verklaerd te worden." Met dat inzicht heeft hy ene nieuwe vertolking vervaerdigd,

Digitized by Google

en zich byzonder toegelegd, op het navorſchen van den tyd wanneer, en de gelegenheid, by welke, David die Liederen heeft opgeſteld; van waer dan ook voorts de daer nevensgaende Aenmerkingen, inzonderheid tot die omſtandigheden, betrekkelyk zyn. Tot een ſtael van 's Mans oordeelkundige uitvoering, die in meer dan één opzicht grootlyks ter opheldering van Davids Liederen ſtrekt, diene het geen zyn Eerwaerde wegens den vierden Pſalm aenvoert.

„ Ik moet, zegt hy, in mijne algemeene beoordeeling van dit Lied, verſchillen van de meeste Uitleggers, die ik heb kunnen vergelijken. Men plaetst het zelve in den tijd van Davids vlucht voor Abſolom, en zoo één der regels, die ik mij in de verklaring der Pſalmen heb voorgeſchreven, op de natuur gegrond is, kan dezelve daar niet t'huis hooren. De regel, die misſchien van eenig belang is, is deze.

„ Davids Gezangen zijn altijd de onvervalschte ſpiegel van zijn opregt, ſterk gevoelend hart. Als ik mij nu den rampzaligen Vader verbeelde, door een ſnooden, en nogthans altijd geliefden Zoon ontſtroond, den beledigden Vorst, door ondankbare Onderdanen verlochend, den ouden man eindelijk, dien dit in zijne klimmende jaren te beurt viel, en die, naer het getuigenis der gewijde Historie, onder deze rampen gebukt ging, in den diepſten weemoed weggezonken en gansch verbrijzeld was; als ik mij dit vertegenwoordige, dan moet de toon van alle klagten, in dezen tijd uitgeboezemd, onmiddelijk en verſtaenbaer tot mijn hart ſpreken, dan moet ik dezelve onder honderd anderen kunnen herkennen; ik moet ſpaerzaem en omzichtig zijn, om Liederen in dit tijdvak te plaetſen, en de overeenkomst van eenige uitdrukkingen met Davids toenmalige omſtandigheden, is verre na niet genoegzaem, om mij daertoe te bepalen.

„ Hier aen nu heb ik den VIERDEN PSALM getoetst, en het geen mij te voren reeds niet waerſchijnlijk toeſcheen, heb ik, na dit onderzoek, geheel verworpen.

„ De ſpreekwijs vs. 3. *Gij Grooten, hoe lang zal mijne eere tot ſchande zijn?* heb ik aenſtonds zeer karakteriſtiek gevonden: eene andere, en zoo ik meen betere, vertaling drukt den zin derzelve volkomen uit: *hoe lang, o Grooten! zal mijn roem mijn misdaed wezen?* en nu worden wij door deze uitdrukking terſtond onbetwistbaer verplaetst in den tijd van Davids vlucht voor Saul, toen zijn roem, en de toejuiching der meenigte, juist zijne misdaed

Digitized by Google

daed bij den Koning, en de eenige oorzaek was van deszelfs jaloezij, die naderhand tot woede overfloeg; men vergelijke flechts 1 Sam. XVIII: 8, 9. En met deze gelegenheid ftemt de ganfche aenfpraek vs. 3—6, veel beter en juister overeen, dan wanneer wij David dezelve tot Abfolom, en zijne fnoode medeftanders, laten inrichten. —— Vooral, wanneer wij mogen aennemen, dat het meervouwig getal, in deze aenfpraek gebezigd, flechts eene verbloeming is van het enkelvouwige, en dat, door die *Grooten*, Saul alleen wordt gemeend, het Hoofd van alle Davids vijanden. Zoo fpreken wij ook in de famenleving, wanneer wij b. v. op éénen bekenden perfoon het oog hebbende, op eene veel betekenende wijze zeggen; *ik ken menfchen, die dus denken, dus handelen*, of iets dergelijks. David fchijnt meermalen deze eenigzins bedekte en verbloemde zegwijze te gebruiken, en eens vrij duidelijk Pf. LIV: 5, daer hij, door *die wreede Dwingelanden*, alleen of voornaemlijk Saul bedoelt.

„Wat nu het bijzondere tijdftip van Davids ballingfchap aengaet, waertoe dit Lied behoort; het ongeduld van Davids tochtgenooten, in het 7de vers uitgedrukt, overtuigt mij, dat wij niet aen de eerfte tijden dier heldenvlucht denken mogen; en uit het 4de vers meen ik te kunnen befluiten, dat David toen reeds een en andermael Saul door grootmoedigheid overwonnen, en tot bekentenis van zijn ongelijk gebragt had. —— Eindelijk moet het onze aendacht niet ontfnappen, dat in het 8fte vers van de inzameling van Koorn en Most, en van de vreugde des oogftes, wordt gefproken; hieruit gelooven wij de aenleiding des Lieds nader te kunnen bepalen. Het waren thans de dagen van den oogst, overal was vreugde; men zamelde het Koorn in, of men las de Druiven af, het Veldgejuich fteeg ten Hemel. Daervan werden Davids mannen getroffen, zij vroegen bedroefd aen elkander; *wanneer zullen wij ook eens dat goede zien?* daer wij nóg al van huis en goed en akker verftoken omdolen. David bemerkte dit, en fchreef dit Lied, om zijne Lotgenooten te troosten met de Godlijke gunst; en zijne aenfpraek aen Saul is kunftig ingericht om hunne harten te verfterken, en hun vrolijke uitzichten in het toekomende te geven. Dit is de economie of aenleg van dezen Zang: waertoe de aenhef vs. 2, die in een kort gebed beftaet, en het hoogst vertrouwelijk flot vs. 9, zich ook gemaklijk brengen laten.

Digitized by Google

VERTALING.

1. *Voor den Zangmeester, op Neginoth. Davids Pſalm.*
2. Verhoor mij, daer ik roepe, o God mijn wreker!
Gij gaeft mij dikwerf ruimte en angst;
Ontferm u ſteeds en hoor mijn bee!

* * *

3. Hoe lang, o Grooten, zal mijn roem mijn misdaed wezen?
Hoe lang zult gij den laster beminnen,
Den leugen aenmoedigen?
4. Erkent, gij weet het, dat Jehova mij verkoor,
Hem tot een Gunſteling;
Geen mijner beden laet hij onverhoord.
5. Grijpt u de woede aen, zoo zondigt niet,
Uw Leger brenge u nagedachten aen,
En kalme uw driften.
6. Dan offert Offers der geregtigheid,
En laet Jehova de uitkomst over.

* *

7. Vele zeggen: wie zal nog het goede aen ons doen zien?
Verhef gij over ons, Jehova, uwes aenſchijns licht!
8. Gij hebt mij meenigmael meer vreugde in 't hart gegeven,
Dan anderen genieten,
Wanneer zij Koorn en Most in overvloed verzamelen.

* *

9. Ik leg mij neêr, en ſlaep als in den ſchoot des vredes,
Want gij, Jehova, gij alleen,
Zult me eens een zekeren gelukſtaet ſchenken.

AENTEKENINGEN.

„ vs. 2. *God mijn wreker.* Eigenlijk, *God mijner regtveerdiging*, die de regtveerdigheid mijner zaek kent, en voorzeker zult handhaven.

„ vs. 3. *Hoe lang zult gij den laster*, enz. David had vijanden ten hove, die den Koning ophitſten, David lasterden, en maer al te ligt geloof vonden. Zie 1 SAM. XXIV: 10, en XXVI: 19.

„ vs. 4.

Digitized by Google

„ vs. 4. Men vergelijke 1 SAM. XXIV: 21, 22, en XXVI: 25, en men zal zien, dat Saul, bij zijne zinnen zijnde, zeer wel wist, dat Jehova David helpen, en hem de overhand ſchenken zou. Het was alleen de *woede*, de booze geest, die den Koning zoo geduurig tegen zijnen Schoonzoon opzettede. Derhalven ſpreekt David hiervan ook in de volgende verzen, en vermaent hem, hoe hij zich in de vlagen zijner zinneloosheid gedragen moest.

„ vs. 5. Het woord in onze Overzetting door *weest beroerd* (bij mij *grijpt u de woede aen*) vertaeld, zegt eigenlijk *eene heftige beweging van gramſchap en angst*, die beide in Sauls kwael heerſchende waren. Om zich in die aenvallen voor zonden te bewaren, raedt David hem boven alles aen, zich dan niet te laten opſtoken, maer door ſtilte en rust zijne hartstochten te bedaren. Een heilzame raed voorzeker, maer die vruchteloos kon wezen, zoo hij hem daerenboven niet aenprees.

„ vs. 6. Verzoening en gunst bij God te zoeken, en hem de uitkomst hunner onderlinge oneenigheid over te te laten. Deze opvatting is niet willekeurig; Saul had zeker in vele tijden het Offer verzuimd, of zonder een opregt hart het zelve verricht. Nu vergelijke men 1 SAM. XXVI: 19. *Indien Jehova u tegen mij aenport, laet hem het Spijsoffer rieken*, dan zal men genoeg Davids manier van denken, omtrent dit onderwerp, kennen.

„ vs. 7. *Wie zal ons nog eens het goede doen zien?* d. i. wanneer zullen voor ons eens betere tijden, die tijden komen, waerin wij ook Koorn en Most zullen inzamelen?

„ *Het licht van Gods aenſchijn* is die vrolijkheid en helderheid der ziel, die uit de verzekerdheid der Goddelijke gunst ontſtaet, zelfs in de duisterſte oogenblikken.

„ vs. 8. David beroept zich hier op zijne eigen bevinding, om zijne Tochtgenooten te bemoedigen, en hen te overreeden, dat dit beſef van Gods gunst en nabijheid alleen genoeg is, om alle uitzichten op te helderen, en het hart meer te verheugen, dan zelfs de gelukkigſte oogst den Landman verheugen kon.

„ vs. 9. De zekerheid van het vertrouwen kan naeuwlijks krachtiger uitgedrukt worden, dan door het te vergelijken bij de gerustheid, waermeê men zich nederlegt, en aenſtonds inſluimert."

Digitized by Google

JESUS CHRISTUS, *de Leeraar der Waarheid, was geen Volksbedrieger. Vertaald uit het Hoogduitsch. Te Utrecht by* W. van Yzerworst, 1791. *Behalven het Voorwerk,* 83 *bladz. In gr. octavo.*

Het onverantwoordelyke misbruik, dat zommige zogenaemde nieuwe Hervormers in Duitschland gemaekt hebben, van de ſtelling, „ dat Jeſus Christus en deszelfs „ Apostelen zich *zomtyds*, in 't verkondigen hunner Leere, „ geſchikt hebben, naer de toenmalige Volksbegrippen," welke ſtelling door hen zo verre getrokken is, dat ze dien heiligen Verkondigeren der Euangelieleere, allezins, het voorkomen van volſlagen Bedriegers geven, was de aenleiding tot het opſtellen van dit Geſchrift. In het zelve word de volſtrekte ongegrondheid, het zich tegenſprekende, mitsgaders het haetlyke en ſchaedlyke dier buitenſpoorige denkwyze, zo in derzelver aert als gevolgen, op het overtuigendſte aengetoond, en ten ernſtigſte aengedrongen. Het is des recht geſchikt, om de Belyders der Euangelieleere daer tegen te waerſchuuwen; en dezulken onder hen, die tot zodanige gedachten mogten overhellen, nog weder te rug te roepen.

Eenvoudige Samenſpraken tusſchen twee goede Vrienden, zich noemende OUD *en* NIEUW LICHT. *Over de algemeene en welmeenende aanbieding van het Euangelium, en het Geloof in den Heere* JESUS CHRISTUS, *als den grooten inhoud van 't zelve. Door* G. VIS, *in leven Krankbezoeker te Rotterdam. Te Rotterdam by* N. Cornel, 1791. *Behalven de Voorreden,* 218 *bladz. In gr. octavo.*

In een vyftal van Samenſpraken word hier de verſchillende denkwyze, onder de Leden der Nederlandſche Kerke, over het opgenoemde Onderwerp, op nieuw nagegaen. Derzelver Schryver, die een Voorſtander is van het zogenaemde Oude Licht, en zich niet kan vereenigen met hun, die, naer zyne gedachten, een Nieuw Licht volgen, 't welk hy als ene ſoort van Dwaellicht aenziet, benaerſtigt zich om het gevoelen van zyne party, en de daer voor aengevoerde bewyzen, te wederleggen; mitsgaders het zyne, als in Gods Woord gegrond, alle kracht van overtuiging

by

Digitized by Google

by te zetten. — Men heeft dit betwiste verſchilſtuk, in de laetſte Jaren, reeds zo veelvuldig behandeld, en van zo onderſcheiden zyden beſchouwd, dat het naeuwlyks te wachten zy, daeromtrent iets nieuws te zullen lezen. En zulks is althans het geval niet in deze Samenſpraken, des wy dezelven van die zyde den Lezer niet kunnen aenbevelen. Intusſchen is dit waer, dat de Heer *Vis* het onderwerp met alle gematigdheld behandelt, des zy, die nog lust hebben, om het geen deswegens, op nieuw, door den druk gemeen gemaekt word, na te gaen, dit ſtukje, hoe zy ook over dit verſchilſtuk mogen denken, zonder kwetzing aen de ene, en met veel genoegen aen de andere zyde, zullen kunnen doorbladeren.

Redenvoering, uitgeſprooken by eenen buitengewoonen Kerkdienst, gehouden door de Proteſtanten, te Parys, ter gelegenheid der voltooijing van de Grondwetten des Ryks, en derzelver aanneeming door den Koning, op Donderdag, den 13 *van Wynmaand*, 1791. *Waar achter gevoegd is eene Vertaaling, van het by die gelegenheid uitgevoerde Zangſtuk. Te Duinkerken by* Van Schelle, en Comp. 1791. 22. *bl. in gr.* 8vo.

Uit den Titel, aan het hoofd deezer Redevoering geſteld, kan de Leezer geredelyk opmaken, welke de aanleidende oorzaak, van het opſtellen en uitgeeven deezer geweest zy. Schoon zulks op den Titel niet word gemeld, is de Wel Eerwaarde MARRON, voorheen Predikant in de Kapel van H. H. Mog. te Parys, de Autheur, en Dr. G. J. G. BACOT de Vertaler, van dezelve.

Na dat de Redenaar tot een grondſlag zyner Redevoering de volgende woorden van den Zaligmaker: *gy zult de waarheid verſtaan, en de waarheid zal u vrymaken*, gelegt, en eene korte Voorafrede en Aanſpraak, beiden, naar de omſtandigheden van tyd en plaats, geſchikt, gehouden heeft, gaat hy over, tot eene beurtswyze ontwikkeling, van de volgende vier, zo belangryke, hoofdzaken:

1. „ De kennis der waarheid, en de vrije genieting van „ ons zelf, zyn op eene gelyke wyze de behoefte van „ onzen Geest, en de wensch van ons Hart."
2. „ Elk deezer voorrechten is, door deszelfs weezen, „ een der middelen tot het dierbaarſte geluk, dat de „ Natuur ons verleend heeft; en echter is dit geluk

Digitized by Google

„ niet afzonderlyk in het eene of in het andere; maar
„ het is in de noodwendige vereeniging van beiden."

3. „ Het geen ten deezen opzichte waar is van den
„ Mensch, alleen op zich zelven aangemerkt, is het
„ nog veel meer, ten aanzien der Menschen, in den
„ staat der Maatschappy beschouwd. De grootste gees-
„ sels van deeze zyn onweetendheid en slaverny."

4. „ Eindelyk kunnen wy, in alle deeze betrekkingen,
„ de Voorzienigheid niet te veel danken, die door de
„ vordering van ophelderende Kundigheden, uit het
„ midden van ons al die soorten van verdrukking
„ heeft verbannen, waar onder wy zuchteden, en in
„ derzelver plaats de heilzame bestiering der vryheid
„ heeft gevestigd; een staatsgesteldheid, die juist zo
„ zeer alle onze Rechten eerbiedigt, als zy geschikt
„ is voor onze waare belangen."

Voor zo verre wy uit de Vertaling oordeelen mogen, heeft de Wel Eerwaarde MARRON, in aanmerking genomen zynde het kort bestek van eene gewoone Redevoering, aan zyn voorgesteld Plan, in een styl aan de waarde van het onderwerp geëvenredigd, met alle mogelyke nauwkeurigheid beantwoord.

Het geheele Stuk, zo wel als de weinige Aantekeningen van den Vertaler ademen natuurlyk niets dan de heerschende begrippen van het tegenswoordige Fransche Volk, en wanneer men uit dit oogpunt deeze weinige bladen beschouwt, zal elk, van wat Staatkundige denkwyze hy ook zyn mooge, dezelve met genoegen leezen kunnen: tot eene Proeve van des Redenaars styl en wyze van behandeling, verkiezen wy de volgende trekken, door hem, aan het slot deezer Redevoering, gebezigd:

„ Franschen, laat ons ons geluk en onzen luister stellen
„ in het gedenkwaardig tydstip, waarin wy ons bevin-
„ den. Indien de wanordens der Regeeringloosheid onzen
„ overgang van de verdrukking tot de Vryheid hebben kun-
„ nen bezoedelen, laat ons bedenken, dat voortaan de
„ omwenteling geindigd is, en dat wy ons onder het gebied
„ der Grondwetten van den Staat bevinden. 't Geen hier
„ by nog naar een wonder gelykt; 't geen wy nog, als
„ een uitsteekende weldaad van de Voorzienigheid, moeten
„ erkennen, is, dat uit die zo volslagene omkeering, waar
„ van wy getuigen zyn geweest, geen oneindig meer ver-
„ menigvuldigde en zwaarer wanordens zyn voortgesproo-
„ ten; dat deeze zo wyd uitgestrekte Landstreek eenklaps
„ be-

Digitized by Google

„ beroofd van Wetten, Overheden, Rechtbanken, Kerk-
„ dienaaren, en Krygstucht, niet geheel in den afgrond
„ van verwarring en teugelloosheid is weggezonken. Maar,
„ wee ons! zo wy, geroepen onder den Standaard van de
„ Wet, van eene Wet, die het uitdrukzel van den wensch
„ des Volks, en het gewrocht onzer Vertegenwoordigers
„ is, de ſchandelykheden der Regeeringloosheid vernieuw-
„ den! wy zouden het juk verzwaaren; wy zouden de
„ boeien vastklinken by andere Volkeren; daar het alleen
„ aan ons hangt, om hen mede voor de Vryheid te ge-
„ winnen, door het voorbeeld van eenen wyzen onwan-
„ kelbaaren, en gemaatigden, yver voor het Vaderland."

De laatſte Levensdagen van den Abt JERUSALEM. *Door* J. F. F. EMPERIUS, *Prof. te Brunswyk. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem by* C. Plaat, 1791. *Behalven het Voorwerk*, 80 *bladz. In gr. octavo.*

Uit hoofde der algemene hoogagtinge, welke de Abt *Jeruſalem*, naer verdienſte, door zyne Schriften verworven heeft, is een bericht van zyne laetſte levensdagen, uit eigen aert, belangryk; en de Hoogleeraer *Emperius* heeft, ongetwyfeld, allen die door 's Mans Letterarbeid geleerd en geſticht zyn, een uitſtekenden dienst gedaen, met dit verſlag algemeen te maken: te meer, daer het ten krachtigſte dienen kon, ter verydelinge van een haetlyk verdicht uitſtrooiſel, dat die beroemde Man niet als een Christen geſtorven zou zyn. —— Men vind hier een getrouw Verhael van 't beloop van 's Lyders geſteldheid, naer 't Lichaem en naer den Geest, zins een aenval van beroerte aen de linkerzyde, op den 9den Augustus, tot dat hy den 2den September des Jaers 1789, in den vroegen morgen, den laetſten adem des levens uitblies, in den ouderdom van 79 Jaren, 9 Maenden en 20 Dagen. Wat men van zyne heerſchende denkwyze, in dat tydsverloop, te oordeelen hebbe, kan men genoegzaem opmaken uit de Schriften, in welker voorlezing, (daer hy ze zelf niet gebruiken kon,) hy bovenal een welgevallen had. Onder dezen waren de Christelyke Leerredenen van den Euangeliſchen Leeraer *Zollikofer*, de Liederen van *Klopſtock*, de Gezangen van *Cramer*, *Eſchenburg* en *Spalding*; ook begeerde hy eens wel uitdruklyk, dat men hem het XVIIde Hoofdſtuk uit het Euangelie van *Johannes*,

Digitized by Google

nes, (waervan hy altyd zeer veel werks maekte) nogmaels zoude voorlezen. Wyders! was hy, geduurende die ongeſteldheid, wanneer lichaemlyke ongemakken de verſtandlyke werkingen van zynen geest niet overdwarſten, beſtendig zichzelven gelyk, in de aendoenlykſte erkentenis van Gods Vaderlyke Voorzienigheid; de gelatendſte onderwerping aen deszelfs goeden en wyzen wil; en de heuchelykſte verwachting op ene zalige ontbinding, die hem, (dat zyne laetſte verſtaenbare woorden waren,) ruim twaelf uuren voor zyn overlyden, zo wel getroost deed zeggen; „Heden avond, zal God, myn Heiland, „toetreeden, en my mynen kamp helpen eindigen." — Met regt mogt de Vertaler van dit bericht, des, in zyne Voorreden, zich daeromtrent aldus uitdrukken.

„Kom, ſnoode Lasteraar eener edele ziel, die thans in eene beter Waereld een zalig lot geniet — lees en word ſchaamrood! — Kom, Vriend der Waarheid! die den grooten Man naar waarde ſchattede, en geniet de vreugde, dat gij u niet bedroogen hebt; — gij vindt hem zichzelven gelijk, — in den dood zo wel als in het leven, — zo als gij hem wenschte te vinden. — Kom gij, die het Christendom boven alles waardeert, die alleen door het zelve uwe gelukzaligheid zoekt! — Gij die huivert bij het denkbeeld van Deïst, Naturalist, enz., als of de naam u reeds kon beſmetten, — kom en lees — lees onpartijdig — zie in JERUSALEM den waaren, den ſterkgeloovenden, Christen op zijn Sterfbed — leer van hem als Christen ſterven!"

De Zweedſche Apotheek, naar den tweeden verbeterden druk, uit het Latyn vertaald. Te Amſterdam by H. Keyzer, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 195 *bladz.*

De onbekende Vertaaler van deeze Apotheek heeft zekerlyk aan hun, die zig de tyd noch moeite niet hebben gelieven te geeven, om zo veel van de Latynſche Taal te leeren, dat zy dit Werkje zelve konden verſtaan, eenigen dienst beweezen; aan de Kunst zelve zien wy echter niet dat 'er veel voordeel door aangebragt is; zommige daarin gevonden wordende Voorſchriften verſchillen aanmerkelyk met die, welke *hier* gebruikelyk zyn, zo als by voorbeeld de bereiding van de *Mercurius dulcis*, enz. Men heeft agter aan eene Lyst van veranderde naamen gevoegd,

Digitized by Google

voegd, onder welke zommige verbeterd, andere verſlimmerd zyn, ten minſten worden daardoor de Voorſchriften der Geneesheeren zeer omſlagtig gemaakt, zonder eenig ander nut te doen, dan alleen dat dezelve een hooggeleerd aanzien verkrygen.

Verhandeling over de voortreffelykheid van de Operatie der Cataract, volgens de manier der Ouden. Op nieuws in gebruik gebragt en verbeterd door den uitmuntenden Engelſchen Heelmeester P. POTT. *Door* F. BUCHNER, *Heelmeester. Te Amſterdam by* H. Keyzer, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 54 *bladz.*

Het eenig oogmerk van den Schryver is, om, by het opereeren van de Cataract, de door den Engelſchen Heelmeester *P. Pott* verbeterde manier der *depreſſie* boven die van de *extractie*, ten ſterkſten aan te pryzen. Men ziet uit het beloop van dit Werkje, dat de Authéur niets verzuimd heeft, om alles, wat eenigermaate aan zyn plan dienſtig zyn kan, op het aanneemelykſte voor te ſtellen. En ſchoon wy voor ons daardoor nog geheel niet overtuigd zyn, dat zyne aangepreeze manier van de nederdrukkinge der Cataract die van de wegneeming voor te trekken zy, erkennen wy evenwel, dat het Stukje zelve der leezing van deskundigen gansch niet onwaardig is.

De zaak der Negerſlaaven en der Inwooneren van Guinéa; ingeleverd by het Gerichtshof der Gerechtigheid, van den Godsdienst en der Staatkunde; of Historie van den Handel, en de Slaverny der Negers; bewyzen van derzelver Onwettigheid; Middelen om die te vernietigen, zonder de Colonie, of de Colonisten, te benadeelen, door B. J. FROSSARD, *Bedienaar des Heiligen Euangeliums, Secretaris der Koninglyke Societeit van den Landbouw te Lyon, enz. Iſte en* IIde *Deel. Uit het Fransch vertaald. 's Hage by* L. van Cleef, 1790. *In gr.* 8*vo.*, 644 *bladz.*

Is 'er eenig onderwerp, het welk de aandagt van alle Menſchenvrienden overwaardig mag genoemd worden, dan is het gewis *de zaak der Negerſlaaven.* In dit Werk vind men alles byeen gebragt, het welk ten voordeele deezer waarlyk ongelukkigen kan en mag gezegd worden; de Tegen-

Digitized by Google

genwerpingen, door veele tegenſtanders om hun het algemeene recht der menschheid te laaten genieten, worden hierin bondig en zaaklyk wederlegd: veelen van onze Landgenooten, die almede nog tot dat zoort behooren, voeren, onder andere bewyzen tot het bybehouden der Slaaverny, nog deeze twee bedenkingen aan: vooreerst, dat de Slaaven in onze Colonien veel menſchelyker dan by andere Natien behandeld worden, en ten anderen, dat men, door deeze Menſchen hunne Vryheid te geeven, hun veel ongelukkiger zoude maaken, dan dat men dezelve in eene maatige werkzaamheid als Slaaven behoud. Wat de eerſte tegenwerping betreft, dit is gewis billyk en plichtmaatig, en daarenboven voordeelig voor den Eigenaar zelve; wat de tweede tegenwerping betreft, hieraan ontbreekt het bewys, en, indien men deeze ſpeculative zwarigheid op dezelfde wyze wilde oplosſen, dan ontbreekt het voorzeker niet aan tegenbewyzen; voorts wyzen wy onze Leezers tot het Werk zelve, hun verzekerende, dat, indien zy onbevooroordeeld het zelve doorleezen, hun gantſche hart met het onze door medelyden aangedaan, wenſchen zal, dat 'er eenmaal middelen uitgedagt, en by der hand mogen genomen worden, om deeze der menschheid onteerende Slaavenhandel te doen ophouden.

De Vertaaling is vloeibaar, en leest zeer wel.

De Vriend der Natuur en van het Burgerlyk Leven. Een Leesboek voor de Vrienden van het Menschlyk Geſlacht. Door K. G. C. BARTH. *Naar het Hoogduitsch. Te Amſteldam by* A. B. Saakes, 1791. *Behalven het Voorwerk,* 130 *bladz. In octavo.*

Zyne Land- en Tydgenooten op te leiden ter aandagtige beſchouwinge der Natuure, en hun eenige leerzaame onderrigtingen, die in 't Burgerlyke Leeven te ſtade komen, aan de hand te geeven, is het hoofdbedoelde van den Opſteller deezer Papieren; die verſcheiden bedenkingen behelzen, welker overweeging haare nuttigheid kan hebben. Zig, by den aanvang aan de Natuur toegewyd hebbende, gaat hy na, welke de voornaamſte oorzaaken zyn, dat zo weinige menſchen zin en gevoel van het groote en ſchoone in de Natuur hebben; en hieraan hegt hy eene Voordragt van middelen, welken dienen kunnen, om die onverſchilligheid en ongevoeligheid tegen

gen te gaan, en zodanige menſchen, by wie dezelven post gevat heeft, daar van te bevryden. Eene daarop volgende beſchouwing, van de opgaande Zon verleent daartoe eene leevendige aandoenlyke opwekking. —— Wyders vestigt de Autheur zyn oog op het Burgerlyke Leeven; en merkt wel byzonder aan, van hoe veel nuttigheid het zy, elkanderen behulpzaam te weezen door verſtandige raadgeevingen, en die behoorlyk gade te ſlaan. Ter dier gelegenheid voegt hy daarnevens eenige wederleggende waarſchouwingen, tegen etlyke ongegronde heerſchende denkbeelden en bygeloovigheden, die nog maar al te veel in zwang zyn. Hieromtrent valt zyne opmerkzaamheid op het vooringenomen gevoelen van veelen, tegen iemand, die rood haar heeft, in de valſche vooronderſtelling, dat allen, die rood haar hebben, valſche menſchen zyn. Even zo kant hy zig aan, tegen het ydel verontrustende denkbeeld, dat ons hoofdpyn veroorzaakt zou worden, wanneer een Vogel onze weggeworpen of uitgevallen hairen opgeraapt, en onder zyn Nest verwerkt. Veelligt oordeelen zommigen, hier te Lande, dit te belachlyk om te melden, en ondertuſſchen zullen zy zelven misſchien een niet min beſpotlyk denkbeeld aankleeven, waar tegen de Heer *Barth* zig vervolgens verzet: te weeten, dat het Weêr gemeenlyk op Vrydag verandert, dat de Vrydag byzonder goed is, om nieuwe onderneemingen te beginnen; en dat men, vooral, des Vrydags de Nagels moet ſnyden; waar door men, ongerymdlyk en bygeloovig, aan den Vrydag eene byzondere geheime weldaadige kragt toeſchryft, terwyl die zekerlyk geen voorregt van zulk eene natuur heeft, boven den Woensdag of eenigen anderen dag der weeke. Op eene dergelyke wyze kant hy zig aan, tegen eenige bygeloovigheden op Kersnagt, en by de dooden, waarvan ook zommigen of ſoortgelyken nog by onze Landgenooten plaats hebben. Niet minder ernſtig laat hy zig verder uit over het overſtandige en wreede, by het wiegen der Kinderen, als mede by het gebruiken der Zuigpop of Lurkprop, om de kinderen te ſtillen. Hieraan volgt een verhaal van een ongemeen geduld van een Kwikſtaart, die jongen had; waaruit hy eene les afleid voor ongeduldige Kindervoedſters; en hieraan hegt hy eene korte beſchryving van den Kwikſtaart. Dus op de Natuurlyke Hiſtorie gevallen zynde, zo maakt hy verder ook gewag van de Padden, en van een Wolk van Muggen, dat hem aanlei-

Digitized by Google

leiding geeft, om het voorkomen van onrype beoordeelingen, door een naarſtig onderzoek der zaaken, aan te pryzen. Wel inzonderheid bedoelt hy, met betrekking tot de Padden, tegen te gaan, het geen men gewoonlyk voor waar houdt, wegens de gezworene vyandſchap der Padde en Spinne; (*) uit kragt van 't welke veelen de vertelling van den Monnik, op wiens mond eene Pad zig vastgehegt had, welke eene Spin met haaren *Angel* zou dood geſtoken hebben, voor eene onomſtootelyke waarheid aanneemen.

„ Uit eigene ervaaring (dus laat hy zig deswegens uit) zal ik nu ten beſte der goede zaak een paar woorden zeggen, en door een voorbeeld aantoonen, dat de voorgewende vijandſchap, tuſſchen de Padden en Spinnen, niets meer of minder dan een verdichtzel is.

„ Ik heb zelv eene taamlijk groote Veldpadde gevangen, en in een ruim glas over de veertien dagen bewaard, om dezelve recht nauwkeurig te kunnen waarneemen. Mijne Voedſterlingen waren over de grauwe gevangene zeer verheugd, en onderhielden dezelve met Vliegen, en voederdenze gelijk eene groene Kikvorsch. Reeds des anderen daags naa haare gevangenneeming, ving zij de Vliegen, die in 't glas waren, happig op. Nu begon ik mijne Waarneeming met de Spinnen. Ik vong zes of agt groote Spinnen, zoo groot als ik 'er kon bekomen, en liet ze alle op eens in het glas loopen, om nu te zien, welke het vijandelijkſte met de Pad zoude omſpringen. Ik dacht, ééne van de zes of agt Spinnen zal de Pad zeker wel ſteeken. Maar zie daar, ik wagtte te vergeefs naar deze verſchijning. De Spinnen liepen zeer vreedzaam rondom haar, en ook op haaren rug heen, en deeden haar geen het minſte leed. Maar eer ik 'er op dacht, ſtelde de Pad zich in eene zekere overeind ſtaande houding, en vong dezelven, eer 'er een kwartier uurs om was, voor mijne en aller aanwezig zijnde oogen op, en bevond zich daarop zoo wel, als na het ombrengen der Vliegen van den voorigen dag.

„ Dee-

(*) „ Waarſchijnlijk is de Padde, door haar donker, ſchuw gezigt, door haare lichtſchuwende levenswijs, dompig verblijf, en den knoflookagtigen reuk, welken zij verſpreidt, wanneer zij gejaagd wordt, verdacht geraakt, vergiftig te zijn. Want dat de Padden wezenlyk vergift hebben, ſchijnt alzoo verkeerd te zijn, als de voorgewende *antipathie* tuſſchen deze Dieren en de Spinnen."

Digitized by Google

„ Deeze proeven heb ik, meer dan tienmaalen, dagelijks verſcheidene reizen herhaald, en alle de mij bekende zoorten van Spinnen, de Huis- Kop- en Waterſpinnen opgevangen, en met de Padde mede opgeſlooten. De Pad verſlond dezelve allen, en wel ten uiterſte happig, en de Spinnen lieten de Pad geheel onaangetast. Toen ik dit veertien dagen lang waargenomen had, en het altijd bij het zelfde bleef, ſchonk ik mijne Vliegen- en Spinnen-vreetſter haare vrijheid weer.

„ Wanneer 'er nu nog eenige vijandſchap moet plaats grijpen, zo heeft zij plaats tusſchen de Pad en de Spin, maar niet tusſchen de Spin en de Pad. De Spinnen hebben geenen angel om te ſteeken; gelijk de Bijen en Wespen; maar aan den kop twee dunne lange haaken, welke haar daartoe dienen moeten, om haaren roov, Vliegen of Muggen, daarmede vast te houden." (*)

[(*) De Waarneemingen van *Röſel* met verſcheiden Spinnen en allerhande zoorten van Padden, zo met de Spinnen aan te hitzen, om de Padden te kwetzen, als met die beiden in vryheid te zamen te laaten, verzekeren ons genoegzaam, dat die zogenaamde vyandſchap een louter voorgeeven is. Zie RÖSEL *Nat. Hist. der Inſecten.* IV D. bl. 200.]

Quintus Horatius Flaccus, door R. VAN OMMEREN, *Rector van het Gymnaſium te Amſterdam. Te Amſterdam by* P. den Hengst, 1789. *In gr.* 8vo, 224 *bladz.*

De Heer VAN OMMEREN, die het Amſteldamsch Gymnaſium tot zeer veel nut en eere verſtrekt, heeft in twee uitmuntende Redevoeringen door hem in het Genootſchap *Concordia & Libertate*, te *Amſterdam*, gedaan, den beroemden Q. HORATIUS FLACCUS, eerst als *Mensch*, en ten tweeden als *Burger van Rome*, beſchouwd. Deeze beide Redevoeringen maaken, met en benevens een groot getal letterkundige en belangryke Aanmerkingen, of Aantekeningen, den inhoud uit van dit boek; in het welk men op elke bladzyde zo veel geleerdheid als oordeel en vernuft gewaar wordt. In een mannelyken en onopgeſierden ſtyl beſchryft hy de geboorte, opvoeding, levenswyze en het karakter van dien uitmuntenden Dichter, meestal opgemaakt uit deszelfs ſchriften, wiens geest men in deeze Redevoeringen vindt opgeſlooten. Uit de-

Digitized by Google

zelve blykt, dat HORATIUS, de bekende gunſteling van MECENAS, de menſchelyke zaaken meestäl met een waar wysgeerig oog beſchouwd, en dien weg, welke alleen tot een gelukkig leeven leidt, heeft ingeſlagen. Ten deezen opzigte moet men weeten wat het geluk van een Romein in die dagen uitmaakte; wordende door den Redenaar dus karaktermaatig voorgedraagen.

„ Het hoofdvermaak van een' Romein was te *zien*, op dat hij ſteeds voor zijne werkzaame verbeelding ſtof *zoude* hebben; en, wanneer hij hoorde, moest het geſprokene ook dus ingericht zijn, dat zijn verbeelding hier uit haar voedſel kon trekken; buiten deeze aanleiding bleef hij werkeloos, en gevoelde niets; doch wanneer men zijne verbeelding en gevoel beiden in werking wist te brengen, alsdan was zijne ziel tot alles groots en buitengewoons bereid; alsdan werd hij een Tijrannenmoorder, een Afgodendienaar, een Held, of een ontſtermend Menſchenvriend. —— De ganſche geſteldheid van *Rome* droeg kenmerken van deeze neiging; het Raadhuis, de Vierſchaar, het Leger, de openbaare Plaatſen, Tempels, Schouwburgen, beweezen op de luisterrijkſte wijze deeze algemeene geaartheid der burgeren; —— deugd en ondeugd vonden hier een' gebaanden weg om tot de harten te naderen: — de braave CICERO en de booze ANTONIUS, de beſchermer der Vrijheid, en de gekroonde Geweldenaar, wisten zich hiervan met het gelukkigst gevolg te bedienen. De rookende dolk van LUCRETIA ſchonk aan *Rome* haare vrijheid; de lidtekenen van eenen armoedigen Burger, de doorſtookene boezem van VIRGINIA, redden haar van de heerschzugt der Aanzienlyken; en de bebloede tabberd van CÆSAR onderwierp haar aan een altoos duurende ſlavernij; (*) — het algemeenebest, het belang van den ſtaat van het Vaderland, dit afgetrokken denkbeeld, het welk bij het gros des Volks meest verwarde begrippen, en dus eene geringe of zeer verſchillende liefde voortbrengt, was overäl zichtbaar onder de gedaante eener ſchoone en gewapende Godin, welke niet alleen in de jonge helden van *Rome* haare minnaars, aanbidders en beſchermers vond, maar welker Beeldtenisſen, Altaaren en Tem-

(*) J. J. ROUSSEAU *Emile*. Tom. III. (Amſt. 1762) p. 146, 147. Pruisſens *groote* FREDERIK maakt dezelfde Aanmerking omtrent het Volk van London; *Oeuvres Posthumes*. L. I. C. 1. (Amſt.) 1789.) p. 21.

Digitized by Google

Tempels over den aardbodem verſpreid waren, en welke dus zelfs de woeste Volkeren voor den glans haarer Majeſteit deed nederbukken (*): — de Vrijheid, dit dierbaar pand van de beheerſchers der aarde; de Vrede, Dapperheid, en zo veele andere deugden, waren hieraan haar beſtaan, haare bewonderaars, verſchuldigd. — Hier in vond de jonge Krijgsheld zijne aanmoediging om voor zijn Vaderland te ſterven. —— Hier door wist de Burgemeester van *Rome* aan zijn aanzienlijk Ampt (†), en de adelijke Afſtammeling aan zijn oud Geſlacht eenen bijzonderen luister bij te zetten. (‡) —— Met één woord, *Rome* was hier door *Rome*." —— De invloed van deeze neiging op den *Godsdienst* en *Alleenheerſching* van dat Gemeenebest, wordt vervolgens op deeze wijze beſchreven.

„ De

(*) Vid. D'ARNAUD *de Diis Παρεδροις*, *Cap.* XXVI.

(†) LIVIUS L. IX: *Cap.* 5. Waar hy van den ſchandelyken Vrede by *Caudium* (naar des Rectors vertaaling) ſpreekt: *Toen beroofde men de Burgemeesters van hunne Gerechts-dienaaren. en ſcheurde hun het Generaals-gewaad van het lyf; welk gezicht by die zelfde Soldaaten, welke hen kort te vooren verwenscht, en aan de vyanden hadden willen overgeven, of verſcheuren, zulk een mêedogen verwekte, dat ieder van hun, zyn eigen ongeluk vergeetende, van deeze kwetſing der hooge Majeſteit, even als van eene heiligſchennis, de oogen afwendde.* Het gevolg, het welk de Wysgeer van *Geneve* hier uit trekt, had misſchien de aandacht der Europiſche Vorſten verdient; ſchoon het aan den anderen kant ook zeker is, dat deeze uiterlyke luister geenen duurzaamen indruk op de harten van een Volk zal maaken, ten zy 'er by hetzelve eene zekere maate van blindheid en bygeloof huisveste, welke men nogthans by alle Volken, en in alle tyden, niet kan vooronderſtellen. *Emile*, Tom. III. pag. 145.

(‡) POLYBIUS *Historiar.* L. VI. Cap. 51, 52, alwaar hy verhaalt, dat, wanneer men te *Rome* den Uitvaart van een aanzienlyk Man vierde, zyn Lyk op de Markt ten toon geſteld werd, meesttyds overëind ſtaande; terwyl door eenen zyner Naastbeſtaanden of Vrienden, eene Lofrede uitgeſproken werd; dat vervolgens zyn Beeldtenis in het Voorportaal van zyn huis geplaatst werd; dat deeze Beeldtenisſen by een volgende Lykſtatie, overeenkomſtig den ſtand van den Overleedenen uitgedoscht, en, met alle de eertekenen van hunne Ampten verſierd, op Wagens vooruit reeden, en op de Markt naar rang op hunne vvooren Zetels geplaatst werden. En, voegt 'er vervolgens by: *Een eer- en deugdlievend Jongeling zoude bezwaarlyk elders een ſchoonner ſchouwſpel kunnen vinden.*

Digitized by Google

„ De indruk, welken de Godsdienst op het hart van den Romein maakte, hing niet af van dorre en afgetrokkene Redekavelingen, welke bij den zinlijken mensch in het algemeen, en bijzonder bij een Volk van zo een fijn gevoel en levendige verbeelding, weinig zouden uitwerken; zichtbaare blijken alleen, die hun begrip en vermogen overtroffen, konden hen van het beſtaan en de almacht der Godheid overtuigen; — de Tijber moest de ſchoone Paleizen der Stad en de vrugtbaare Valleijen van *Latium* overſtroomen; — de *Aetna* moest zijne brandende ingewanden wijd en zijd over de Kusten van *Sicilie* en *Italie* uitwerpen; — een vuurige Komeet of Noorderlicht moest den ganſchen Hemel in vlammen zetten; men moest JUPPITER in den Donder hooren ſpreeken, en aan een' onbewolkten hemel zijne gloeiende vuist zien ſchitteren; — alsdan nam geheel *Rome* het treurgewaad aan; de Tempels ſtroomden van de ſchaare der biddenden; men kuste de drempels en wiesch den grond met zyne traanen; — alsdan dacht men zyn voorigen levensloop aandachtig na; alsdan gevoelden een AUGUSTUS, VIRGILIUS, HORATIUS, hunne harten onwillig door eene angſtige vrees beklemmen, en zelfs de Verloſſer van zijn Land vreesde, door eene daad van geweld, ſchoon inderdaad roemwaardig, der Godheid, wier groote eigenſchappen en bijzondere ſchikkingen voor hem verborgen lagen, deeze geduchte tekenen haarer grimmigheid te hebben afgeperst. Van hier dan, zelfs bij de grootſte zielen, die Godsdienſtige vreesachtigheid en bijgeloof, die hen zelfs in nietigheden den vinger der Godheid deed aanſchouwen; van hier, dat de vuurige heldenmoed van geheele Legers door een min hongerig kieken werd uitgebluscht; en dat een gansch vertoornd Volk, het welk als de bruiſchende Oceaan alles dreigde te verwoesten, door het ſtaatig gelaat van eenen Wigchelaar, en de toevallige vlugt van het onnozel gevogelte, zijne gramſchap afleide.

„ En niet alleen deeze natuurlijke verſchijnſelen, maar hunne zinlijke begrippen van de Godheid in 't algemeen, hunne onweerſtaanbaare neiging om den onzichtbaaren en onzichtbaar werkenden geest te zien, en zich telkens te kunnen verbeelden, zette aan het bijgeloof eene onbepaalde kracht en luister bij. Deeze herſchiep de Godheid in een Weezen, aan den mensch in deugden en eigenſchappen gelijk, doch in allen opzichte grooter, ſchooner en voortreflijker; hier uit werd het ſcheppend

ver-

Digitized by Google

vernuft der oude Kunſtenaaren gebooren; hier uit kwamen de heerlykſte Tempels, de ſchoone Ideaalen der oudheid ten voorſchijn. En gelijk dus dit verzinlijken der Godheid eenen onmiddelijken invloed had op de ſchoone Kunſten, zoo hadden deezen wederkeerig een verbaazend vermogen op den Godsdienst zelven. Uit de heerlijkheid der Woonplaats van DIANA te *Epheſen*, en van JUPPITER op het Capitool van *Rome*, moest men van zelf tot de achtbaarheid en grootheid van den bewooner beſluiten; de ontzagverwekkende Standbeelden van JUPPITER te *Olympia*, en van MINERVA te *Athene*, dwongen zelfs den ongodsdienſtigen aanſchouwer hen te vreezen en te eerbiedigen; en de bekoorlijke beeldtenisſen van APOLLO en VENUS vervulden de jeugdige harten, met zulk eenen diepen eerbied en liefde, dat geen tijd of leeringen dezelve konden uitwisſchen."

Op deeze en ſoortgelyke wyze wordt de toeſtand en de geſchiedenisſe van *Rome*, geduurende het leeven van HORATIUS, en zynen vriend AUGUSTUS, ſterk toegelicht en opgehelderd. Aanmerkelyk is dus ook, ten deezen opzichte, de verandering in het karakter van AUGUSTUS, voor elk onderzoeker der Romeinſche Historien. *Rome*, die voorheen vryë en achtbaare Stad, zuchtte een tyd lang onder de heerſchappy van eenen verachtelyken Raad, van een verdorven en omgekogt Gemeen, en van uitheemſche en toomeloze Krygsbenden. Dit geſchiedde onder de beſtuuring van het Driemanſchap, van het welk OCTAVIUS (naderhand AUGUSTUS,) en MARCUS ANTONIUS, gunſteling der wulpſche CLEOPATRA, de overgeblevene Vorſten waren. Doch zo dra OCTAVIUS zich tegen MARCUS ANTONIUS verzet, en met behulp der Gemeenebestgezinden, *Rome* den Vrede bezorgd had; toen veranderde alles ten zynen voordeele; en voornamenlyk om dat hy zich zelven, ten voordeele van het algemeen, veranderde. De wraakgierige Drieman, die het afgehouwen hoofd van BRUTUS had mishandeld; die den Hoofdſchout Q. GALLIUS, op een bloot vermoeden van geweld met zyne eigene hand de oogen had uitgeſtooken; en dien men de ongelukkige en om genade ſmeekende Burgers van *Peruſia* had hooren toeroepen, *dat zy allen zouden ſterven*; deeze was nu in den goedaartigſten Vorst veranderd, die met den Drieman OCTAVIUS niets dan de uiterlyke gedaante gemeen had. De openbaare veiligheid werd door hem overal herſteld; de verwaarloosde Landbouw aangemoedigd; de voortteeling

Digitized by Google

bevorderd; de ongebondenheid beteugeld; Italiën door Volkplantingen bevolkt; de Wingewesten en Steden der Bondgenooten met Voorrechten beschonken, en de woeste Volken door de Wapenen te onder gebragt; met één woord, zyne ganſche handelwyze toonde, dat hy om den naam van éénen goeden Vorst, en de liefde zyner *burgeren* te erlangen, niets wilde ontzien, en dat hy liever *alle* de tegenſtrydige neigingen van zyn hart wilde ſmooren, *dan* dit ſtreelend genoegen ontbeeren. Van hier, dat hy de *misdaaden* zyner afhangelingen gereedelyk ſtrafte, om van geene onrechtvaerdigheid beſchuldigd te worden; —— Van hier, dat hy zynen vyanden niet alleen vergaf, maar hen zelfs met weldaaden overlaadde; en dat hy over zyne voorige wreedheid openlyk berouw toonde; —— Van hier, dat hy de misſlagen en beledigingen zyner Vrienden, gelyk AGRIPPA en MÆCENAS, met vriendelykheid beantwoordde; en de ſtoutſte uitdrukkingen van ſommige Raadsheeren geduldig verdroeg, ja dat hy zelfs Lasterſchriften, tegens hem uitgeſtrooid, niet met geweld onderdrukte, maar met bedaardheid wederleide; door welke middelen hy ook ſpoedig den innerlyken wensch van zyn hart ten vollen vervuld zag.

De Heer VAN OMMEREN bedoelt hier niet (dus vervolgt hy als Redenaar, bladz. 153.) „de kunſtige vleieryen van eenen kruipenden Raad, of van belangzoekende Amptenaaren, of de dierlyke gunſtbewyzen van een verblind of omgekocht gemeen; maar alleen die eenvoudige *blyken* eener welmeenende liefde, welke eene kunſtige *vleiery* nimmer in ſtaat is na te bootſen. De blyde Landman, zyne vreedzaame en ryk gezegende Velden met een vergenoegd gelaat aanſchouwende, bezong zynen lof in eenvoudige Liederen; —— een ſtervend Huisvader beval met eene ſlaauwe ſtem, aan zyne Erfgenaamen, dat zy den Goden op het Capitool, door eene plegtige Offerande, zouden dankzeggen, dat zy het leeven van AUGUSTUS tot dus verre geſpaard hadden; —— het volk richtte een Standbeeld op voor den Geneesmeester MUSA, den herſteller zyner gezondheid; —— ja de ganſche Raad en het volk van *Rome* beſchonk hem met den ſchoonſten eernaam, welken immer eenig Vorst is te beurt gevallen; en de braave MESSALA, aan wien deeze last was opgedraagen, verrichtte denzelven met deeze woorden: *De Goden geeven, o Cæſar, dat dit voor u en uw huis gelukkig zy; (want in deezen wensch oordeelen wy, dat ook de*

Digitized by Google

welvaart van het Gemeenebest bevat is:) de Raad en het volk van Rome *begroet u uit éénen mond als Vader des Vaderlands*: waarop AUGUSTUS ſchreijende antwoordde: *Daar ik mynen wensch verkreegen heb, wat zoude ik thans verder van de onſterflyke Goden affmeeken, dan dat zy my deeze uwe eenpaarige genegenheid tot het einde myns leevens willen verleenen.* En zouden wy dan HORATIUS niet kunnen vergeeven, dat hy zyne ſtem met die van zyne edelſte Vrienden, van het ganſche Romeinſche Volk, paarde, en den afweezigen Vorst toeriep: *Gelyk een Moeder haaren Zoon, wien de onſtuimige Winden ſedert langen tyd van de Vaderlandſche Kust afweerden, wenscht te omhelzen, en haare oogen niet van het Strand afwendt, dus wenscht ook het Vaderland, met een kwynend verlangen, naar uwe te rugkomst?*"

Aan deeze Proeven, kan men genoegzaam opmaaken, van hoe veel belang dit Werk voor den Dicht- en Letterkundigen Liefhebber is. Wy hebben, om niet al te ver uit te loopen, verſcheidene Aantekeningen van den Autheur weggelaaten; doch wy kunnen onzen Leezeren verzekeren, dat zy meest gewigtig zyn, en tot opheldering van het gezegde dienen. Dezelve beſlaan meer dan de Redevoeringen zelve, en leveren verſcheidene fraai vertaalde plaatſen van Latynſche en Griekſche Dichters op; benevens verſcheidene zeden, gebruiken, en gevoelens, der oude Volken; geſtaafd door Hiſtoriſche bewyzen en gedenkſtukken.

Handboek of Hiſtoriſche en Staatkundige Verhandelingen. Na de zevende vermeerderde Uitgave van wylen Profeſſor GOTFRIED ACHENWALL'S *Staatkundige Verhandeling over de tegenwoordige voornaamſte Ryken en Volken van Europa. Uit het Hoogduitsch vertaald, opgehelderd, en met aanmerkelyke Byvoegzelen, alsmede een Aardrykskundige Schets, verrykt door* S.—G. *Iſte D. Iſte St. Behelzende: Spanje met de Inleiding. Te Rotterdam by* N. Cornel, 1791. *In gr.* 8vo., 264 *bladz.*

Het Werk zelfs, welkers Vertaling thans voor ons legt, is, zo door de byzondere vlyt en kunde van deszelfs Autheur ACHENWALL, als door de ſcherpzinnige en geleerde Aanmerkingen en Byvoegzelen van eenen SCHLÖZER en SPRENGEL, voor een der beſte Leerboeken over

Digitized by Google

de Staatkunde bekend. Ook is de onderneeming om dit doorwrochte Werk in het Nederduitsch te vertaalen, en voor onze Gewesten gemeenzamer te maaken, uit dien hoofde zeer te pryzen: gaarne wenschten wy zulks ook te kunnen zeggen, van de wyze, op welke de Heer S. — G. dit ondernoomen en volvoerd heeft.

De voornaamſte vereischten van een dergelyk Handboek, vooral, als het, volgens onzen Vertaler, *ten nutte der Jeugd*, uitgegeeven word, zyn *duidelykheid* en *naauwkeurigheid*. Hoewel nu de algemeene Inleiding van dit Werk, en het Hoofdſtuk, betrekkelyk SPANJE, vooral door de kundige en ſchranderę Aanmerkingen van SCHLÖZER, by de zesde Uitgave, (1781) in het oorſprongelyke, hierin uitmunt, zo toont echter de Vertaler, dit in geenen deele gevoeld te hebben: Hy heeft namentlyk kunnen goedvinden, *by het vertaalen van dit Werk, zodanige verſchillingen, opheldęringen en byvoegzelen zig te verooorloven, als hy het geſchiktſt voor zyn plan oordeelde.* (Zie des Vertalers Voorbericht, bladz. 5.)

Wat het plan van den Heer S. — G. geweest is, kunnen wy niet beſlisſen; dat hy echter tot het bovenſtaande geenzins was bevoegd, zullen ons eenige voorbeelden, welke ons, by het opſlaan van dit Boek, in het oog zyn gevallen, leeren.

Op *bladz.* 3. §. 2. (Want dit behoort tot de Byvoegzelen van den Vertaler) zegt hy: —— *de Regeerings-vormen onderſcheidt men, in, eene opperheerſching (Despotismus,) Alleenheerſching, (Monarchia,)* enz. Welk eene verwarring van begrippen! Wist de Vertaler dan niet, dat *Monarchie* mede ęene opperheerſching is, en *Despotismus*, billyk, eenę willekeurige wreede heerſchappy genoemd word?

Wy verwonderen ons, dat de Vertaler in een Leerboek voor de Jeugd, onder meerdere, dę volgende onverſtaanbare ſtelling als op *bladz.* 5. §. 8. voorkomt, te weeten: *onder eene volſtrekte Regering is de Burger, Slaaf*, heeft durven ter neder ſtellen: maar nog meerder, dat hy, in ęen Staatkundig Werk als dit, de Schriften van TRENK aangehaald, en aan EPAMINONDAS, even als aan JULIUS CÆSAR, Krygskundige Werken heeft toegekend, zie *bladz.* 61, 62. §. 91. Zodanige Werken door EPAMINONDAS nagelaaten, belyden wy edelmoedig niet te kennen. Indien echter de Heer S. — G. dezelve mocht bezitten, zoude hy aan het Gemeenebest der letteren eenen meer wezentlyken dienst te doen, met dezelvę aan het licht te brengen,

Digitized by Google

gen, dan hy den beminnaaren van Staatkundige Schriften, met de uitgave van deeze verminkte, en zonder oordeel zamengelapte, Vertaling gedaan heeft.

Dat wy met deeze Aanmerking den Vertaler geen onrecht doen, kan uit het volgende blyken: — *de ſmaak dezer Wetenſchap*, (zegt hy *bladz.* 86. §. 115.) *wakkerde dan aan, en nu voegde men de afzonderlyke Beſchryvingen der Ryken by elkanderen, en de eerſte algemeene Historie, hoe gebrekkig ook, zag het licht:* — *tot dat* CONRING *het heſluit nam om ook de Staatkunde op de Hooge School te leeraaren,* HELMSTAD *en* OTTO *breide deeze Wetenſchap meer en meer uit, en het is de laatſten wien wy in dit vak wel het meeſte verſchuldigd zyn.* Wie ziet hier niet hoe de Vertaler *Algemeene Historie* en *Staatkunde* met elkanderen verwart, en hoe hy HELMSTADT, eene Univerſiteit in den Nederſaxiſchen Kreits geleegen, voor een Profeſſor ſchynt aan te zien, gelyk OTTO was, zonder eenig gewag te maaken van den laatſten, dat hy nam. de eerſte was, die de bronnen opgaf, waar uit hy geſchept had?

Bladz. 90. § 119. Zegt hy, *dat Aantekeningen, die meest uit getallen beſtaan zeer nuttig zyn, mits dezelven door eenen* BUSCHING, SCHLÖZER, SPRENGEL, RIESBECK, *enz. zyn opgeſteld*: deeze laatſte echter, dien hy ook (§ 76. in not.) BISBEEK noemt, word van veele Staatkundigen, met het meeſte recht, over zyne *Briefe eines Franzoſen*, beſchuldigd dat zyne opgave in getallen meest altyd *à la françaiſe*, dat is zeer onnauwkeurig en onzeker, zyn.

Bladz. 92. § 120. plaatst hy (misſchien tot opheldering) onder de Werken van SCHLÖZER, SPRENGEL en anderen, die de Staatkunde niet weinig licht byzetten, *le droit public de l'Europe par* MABLY; een boek, dat enkel het Staats-recht bevat, en dus, by de opgenoemde Schriften, over de geheele Staatkunde handelende, in het geheel niet behoort.

Bladz. 93. § 1. word, onder de boeken, betrekkelyk tot de Staatkunde van Spanje, genoemd: *E. Muſio, J. And: Schmedii, Helmſtad* 1702, 4*to*, wie kan hieruit den waaren tytel van dit Staatkundig Werk opmaaken? hy heeft hier willen of zullen ſchryven: *J. A. Boſii Hiſpaniæ, Ducatus Mediolanenſis, & regni Neapolitani notitia, e muſeo Schmidii, Helmſtad* 1702, 4*to*. Hoe is het toch mogelyk, dat de Vertaler, welke, zo als uit deeze proef blykt, de Staatkundige Schriften, zelf niet by hun naam, kent, zig heeft durven vermeeten, om, in dit Werk, *verſchikkin-*

Digitized by Google

gen, *opheldèringen* en *byvoegzelen* te maaken! Wenschelyk ware het, dat hy zig maar tot eene nauwkeurige woordelyke Vertaling bepaald, en de wezentlyk opheldérende Aanmerkingen en Byvoegzelen van SCHLÖZER en SPRENGEL daar by gevoegd had.

Het een en ander vertrouwen wy genoegzaam te zullen zyn, om den Heer S.—G. te overtuigen, dat hy geen het minfte recht heeft, zig op de waarde van zyne *opheldèringen* en *byvoegzelen* te beroemen: ook heeft hy geenzins beantwoord aan zyn plan, om dit Boek noch te langwylig noch te kostbaar te maaken: (*Voorbericht bladz.* 5.) althans, hy heeft niet alleen door onnodige uitbreidingen van de beknopte paragraphen van ACHENWALL, maar ook door het byvoegen van eene Geographie van Spanje, (van wien overgenomen, zegt hy niet) uit een gedeelte van het oorfprongelyke Werk, welkers eerfte Deel, Spanje, Portugal en Engeland bevat, een geheel boek zamengefteld. De algemeene en byzondere Staatkundige Tafelen, welke hy uit CROME, zonder zulks echter op te geeven, heeft overgenomen, heeft hy voorzeker met reden agter deeze zogenoemde Vertaling geplaatst; maar hoe eene breedvoerige Aardrykskunde, by een Staatkundig Werk, vooral, indien men kosten vermyden wil, te pasfe komt, bekennen wy niet te begrypen: voor het overige ontfieren de flordige druk, en het verbazend aantal van fchryf- en drukfouten, byzonder in de naamen van Duitfche en Franfche Schryveren, dit, in het oorfprongelyke zo nuttig, Werk, tot fterkften.

Engeland, door J. W. VAN ARCHENHOLTZ, *uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. C. PELLETIER. *Tweede Deel. Te Amfterdam by* A. B. Saakes, 1791. *In gr. octavo*, 303 *bladz.*

Het geen we van den aart deezes Werks, en deszelfs uitvoering, by de Nederduitfche afgifte van het eerfte Deel, gezegd hebben, (*) vinden we, op het doorbladeren van dit tweede, ook ten deezen aanzien alleszins bevestigd. Des Schryvers opmerkzaame geest, geduurende zyne verkeering met de Engelfche Natie, op het cha-

(*) *Zie N. A. Vad. Letteroef.*, II D., bl. 200.

Digitized by Google

character, de zeden en de gewoone handel- en leevenswyze van dat, zig zeer ſterk onderſcheidende Volk, zo in hooger als in laager ſtand, heeft hem in ſtaat geſteld, om hier van een juist verſlag te geeven; waardoor men de Engelſchen, al vry naauwkeurig, zo van de kwaade als van de goede zyde, kan leeren kennen. —— Het in dit Deel voorgedraagene is betrekkelyk tot drie hoofdonderwerpen: (1.) de uitoefening van de Wetten; (2.) de leevenswyze, en (3.) de eigenſchappen der Britten; onder welke drie Artykelen eene reeks van aangevoerde gebeurtenisſen, van Charactermaatige beſchryvingen en beoordeelingen van het Nationaale gedrag, voorkomen; die den Leezer, door de melding veeler treffende byzonderheden, een leerryk en aangenaam onderhoud verleenen. Men ontmoet hier bovenal, uit hoofde van eene vry algemeen heerſchende geestneiging der Engelſchen, veele by hen ſterk in zwang zynde bedryven, aangetekend, die onder andere Natien, of geheel niet, of althans zeer zeldzaam, voorkomen. Tot een ſtaal hier van ſtrekke, in deezen, uit eene menigte van dien aart, hunne liefhebbery voor overdreevene weddenſchappen, waarvan ons de Heer *van Archenholtz* het volgende verſlag geeft.

„ De liefde der *Britten* tot het zonderlinge, en het buitengemeene, veroorzaakt ook de veelvuldige weddingſchappen; een gebruik dat bijzonder, ten tijde dat de Staats-Lotery getrokken word, opmerkſaam is. 'Er worden als dan in *Londen* eenige honderden Wed-Comptoiren aangelegt, alwaar op nommers en prijzen word gewed. De Wedmeesters geven van hunne plans gedrukte Billiëtten uit, die ook daaglijks in de tijdingen verſchijnen. Des avonds worden de Comptoiren met doorſchijnende verſieringen prachtig verlicht. Een groote Punch-kom is het voornaamſte ſtuk daarin, die nimmer ledig word, en voor alle weddende dient. Dit is aanlokkend, waarom ook in de veertien dagen, die men tot de Loterij gebruikt, de toeloop tot deze huizen ongelooflijk is. Zij zijn den gantſchen nacht open; eene omſtandigheid, die bij zulke perſoonen, welke zich, door den dronk bedwelmt, van hunne Bachanaalen naar huis begeeven, tot buitenſpoorige weddenſchappen aanleiding geeft. Om deze reden heeft men eene Ordonnantie uitgevaardigt, dat deze huizen om elf uuren moeten geſlooten worden: daar men echter den tijd van 't openen derzelve op den volgenden dag niet heeft bepaald, zo worden zij terſtond na midden-nacht weder geopend, waardoor het oogmerk van de Wet verijdelt word. Menige richten zulke Comptoiren op,

Digitized by Google

op, om de lieden te bedriegen. Het geld word door de weddenden altoos vooruit betaald; worden 'er dan groote ſommen door den Wedmeester verlooren, zo maakt hy zich uit den weg, en ſluit zyn Comptoir. Ten einde dit bedryf eenigzins te bezwaaren, en uit de dwaasheid des volks te gelijk voordeel te trekken, voor den Staat, heeft de Regeering voor eenige jaaren gelast, dat het verlof voor het oprichten van zulk een Comptoir met vijftig pond ſterlings moet worden betaald. En evenwel was het getal derzelve in 't jaar 1779 te *Londen* alleen over de vijfhondert. Het zonderlingſte echter is, dat veele Winkeliers de Lotery ook met hunne Waaren verbinden. Linten, Doeken, Kouſen, enz. worden alle genommert, en voor de gewoone prijzen verkogt; maar wanneer de nommer van een Lot der groote Lotery met den nommer van zyne gekogte Waar overeenkomt, zo verkrijgt de kooper eene premie. Een mensch, die een Haairlint voor agt penningen koopt, kan derhalven tien guinjes winnen. Dit is een zeker middel om een geheele Winkel ledig te verkoopen; het word echter voor niet zeer betamelijk gehouden.

Veele van deze wagten de trekking ook niet af, om de premiën te beſpaaren, en maaken zich het geval ten nutte, om hunne Waaren ſpoedig tot geld te maaken, zij ſluiten hunne ledig verkogte Winkels en loopen weg. De razende zucht tot ſpeelen beving voor twee jaaren ook een eerlijk man FULLES genaamt, die een Gaarkeuken hield in de *Wijchſtreet*, die openlijk in de *Morning Chronicle* bekend maakte, dat een ijder die voor zes ſtuivers toebereid Oſſenvleesch bij hem zoude koopen, een Billiët met een nommer zou erlangen, en voor dat geene, op 't welke het grootſte Lot paſte, zou hy twintig pond ſterlings uittellen.

Men vind hier ook wel Comptoiren, om op zekere bepaalde dingen te wedden, waarbij men eerlijk te werk gaat. Bovendien zijn hier groote Baazen in 't wedden, die op onderwerpen, die ongelooflijk ſchijnen, ſpeculatiën maaken, en hun gansch vermogen daar aan waagen. Bij dezen vervoegt men zich gewoonlijk met nieuwe uitvindingen van een zonderlingen aart, aan wier waarheid getwijfelt word, en dan geſchieden de weddingſchappen. Behalven deze moet ik ook van de Privaat-weddingſchappen gewagen, van welke 'er dagelijks veele duizenden geſchieden. Dit is zo zeer in de gewoonte, dat, bij de geringſte twijfeling, het zeggen: *I Lay any thing* (ik wed wat gij wild) tot een algemeen ſpreekwoord van alle ſtanden geworden is. Neemt de andere

de

Digitized by Google

de uitdaging aan, zo gaat de weddenſchap bij de beuzelachtigſte zaaken voort, waarbij dikwils groote ſommen op 't ſpel gezet worden. Ik weet, dat men groote kostbaare Spiegels in de Herbergen opzettelijk in ſtuk heeft geſlagen, om het getal der gebrooken ſtukken te tellen, op welke men had gewed. De beroemde FOX verwedde eens duizend pond ſterlings, op het nommer der eerſte Huurkoets, die voorbij het huis, waarin hij zich met zijn tegenpartij bevond, zoude rijden (*).

Ik heb een man gekend, die om 500 pond ſterlings de dwaaze weddingſchap had aangegaan, om, een geheel jaar door, ijder nacht in een ander huis in *Londen* te ſlaapen. Deze onderneming berouwde hem zeer, en reeds na drie maanden beſloot hij de weddingſchap te betaalen, om van de bekommeringen, zorgen en moeilijkheden, die 'er dagelijks voor hem uit moesten volgen, ontheven te zijn. Deze had hij lichtvaardig over het hoofd gezien, daar zijne tegenpartij dezelve in tegendeel zeer wel had overdagt.

Toen in het jaar 1778 de oorlog tuſſchen *Frankrijk* en *Engeland* op het punt ſtond om uit te barſten, die gewoonlijk door eene Koninglijke proclamatie, met zekere plegtigheden verzeld, in *Londen* word bekent gemaakt, zo wierd 'er door twee *Engelſchen* de volgende weddingſchap gedaan: die geen, welke niet twijfelde aan den oorlog, maar dagt dezelve nog verre af te zijn, gaf den anderen honderd Guinjes, om daar van dagelijks eene Guinje voor zich te behouden, tot zo lange de Proclamatie kwam: deze bleef voor ditmaal uit Staatkundige oorzaaken geheel agter, en de oorlog ving aan zonder Proclamatie. Nu boot de verliezer zijn tegenpartij duizend Guinjes om de zaak te eindigen, dan te vergeefsch, hij moet dus voortaan alle jaaren 365 Guinjes, ter voldoening van deze weddingſchap, betaalen.

Eene der dolſte geſchiedde in 't jaar 1773. De vraag betrof de mooglijkheid om in drie uuren veertig Engelſche mijlen (†) ver-

„ (*) Het kan zijn dat FOX deze weddingſchap uit ſtaatkundige inzichten heeft aangegaan, om de ſtem van zijne partij, in eene zaak van groot aanbelang, op eene delikaate wijze te winnen: het geen men weet in Staatszaaken in 't geheel niet vreemd te zijn. Anderszins zou men genegen kunnen zijn te denken, dat FOX op dien tijd zot, of door Punch bevangen is geweest. VERTAALER."

[(†) Men rekent eene Engelſche myl op ongeveer 5100 Rhyn.

Digitized by Google

verre te rijden, drie vlesſen wijn te drinken, en drie meisjens den Gordel los te maaken. Het onderwerp der weddingſchap was vijftig Guinjes, die de onderneemer gelukkiglijk won.

Tegen zulke dwaasheden heeft men geene wetten, vermits 'er niemand ſchade bij lijd, dan de dwaas zelve, die 'er dikwijls zijn vermoogen, gezondheid en leven, bij waagt."

Rhynlandſche voeten, welken afſtand een Engelſche wedlooper in 97 ſeconden aflegt, en dien men wil dat een Hollandſche harddraaver in 128 ſeconden doorloopt. Doch dat is voor een enkelen rit, en niet op den langen weg van veertig zulke mylen.]

Reize in de Binnenlanden van Afrika, langs de Kaap de Goede Hoop, in de jaaren 1780 *tot* 1785 *gedaan, door den Heer* LE VAILLANT: *Uit het Fransch door* J. D. PASTEUR. *Met Plaaten. Eerſte Deel. Te Leyden en Amſterdam, by* Honkoop *en* Allart 1791. *In gr.* 8*vo.* 394 *bladz.*

De Heer LE VAILLANT, geboren te *Paramaribo* aan de Rivier *Suriname*, is een van die byzondere menſchen, welken, van hunne jeugd af aan, de brandendſte zucht tot reizen in hun hart koesterden en aankweekten; en wier geduld en moed geëvenredigd is aan eene pryswaardige nieuwsgierigheid, die hen, tot vermeerdering hunner eigene kundigheden, zo wel als tot verlichting van andere menſchen, alles doet onderneemen. Zyne geboorte, en oefeningen in de natuurlyke Historie, op een der Nederlandſche Volkplantingen; zyn vertrek van *Paramaribo* naar *Texel*, in den jaare 1763: zyne verdere reizen van *Amſterdam* naar zyns Vaders Geboorteplaats in *Frankryk*: en eindelyk zyn omgang in *Parys*, en het beſchouwen der voornaamſte Kabinetten met natuurlyke zeldzaamheden: dit alles heeft by hem gediend, om deeze *Reize in de Binnenlanden van Afrika* zo belangryk als naauwkeurig te doen worden.

Men zou naauwlyks kunnen gelooven, dat iemand een Stad als *Parys*, zyne Vrienden, Maagen en vooral zyne Echtgenoote, zou kunnen verlaaten, om zich aan alle de gevaaren der Zee; aan den woedenden Honger, en de wreed-

he-

Digitized by Google

heden, der Leeuwen, Tygers en ander verſchriklyk roofgedierte, in een barbaarsch gewest, bloot te ſtellen; en een gemeenzaamen omgang te zoeken, met *Hottentotten* en *Kaffers*, wier onkunde en onbeſchaafdheid zo zeer berucht, doch wier goede inborst zo dikmaals door den Schryver geprezen wordt. En evenwel dit deed deeze Reiziger, die onverbidlyk, voor alle zwaarigheden zyne oogen ſluitende, zich op den 17den *July* 1780, uit *Parys* begaf; zich andermaal naar *Holland* vervoegde; te *Amſterdam* kennis met den Heer TEMMINCK, Theſaurier van de Oostindiſche Maatſchappy, en met deszelfs uitmuntende verzameling, maakte; en zich eindelyk aan boord van Kapitein S** V**, op het Schip de *Held Woltemade* begaf; daar mede 19 *December* 1781, daags voor de Oorlogs-Verklaaring der Engelſchen, uit *Texel* in Zee ſtak, om daar mede naar *Kaap de Goede Hoop* te ſtevenen.

In deeze overtogt heeft de Heer LE VAILLANT een bewys nagelaaten, hoe weinig moed, een anders Krygskundige Natie betoont, wanneer het, door een langen Vrede, ongewoon aan den Wapenhandel geworden is; en tevens hoe weinig dienst men van eerstgeworven volk, in gevalle van nood, verwagten moet. Den eerſten *Feb.* 1781, werdt hen, op 3 Graaden Noorderbreedte zynde, geboodſchapt, dat men aan den gezichteinder een Zeil ontdekte. De *Mercurius*, een ander Schip van de Compagnie, onder het welk de *Held Woltemade* ſtond, was toen byna uit het gezicht vooruit; zynde het dood ſtil. Eerst konde men niet onderkennen, welk een Natie het aankomend Schip toebehoorde, doch dit zag men, dat het ſlechts een klein Schip was. Eenige uuren laater beſpeurde men, dat het zich door twee Sloepen liet boegſeeren, en dat het met kragt van Riemen naderde. Het was, verzekerde men toen, een Schip dat in nood was, en dat by het Hollandsch Schip kwam om hulp te verzoeken: in welke onderſtelling men het ook gerust liet naderen; want men wist aan boord van de *Held Woltemade* niets van den plaatshebbenden Oorlog, tusſchen *Engeland* en *Holland*. Omtrent drie uuren na den middag, zagen zy het Schip op een halven Kanonſchoots afſtand, en bevestigden hunne vlag door een losſen ſchoot; doch zagen vreemd op, wanneer zy een Kogel door de Hut kreegen, welke van de geheele laag gevolgd werdt, terwyl de Kaper de Engelſche Vlag ophyste.

Men kan de verwondering en ontſteltenis, op het Hollandsch

Digitized by Google

landsch Schip, in dit onverwagt voorval, niet naauwkeurig ſchetſen: daar was misſchien op geheel het Schip geen eenig man, die ooit een gevegt hadt bygewoond. De Kapitein en de Officiers, gewoon vreedzaam te vaaren, hadden nimmer in zulk eene omſtandigheid het bevel gevoerd; dus aangetast te worden, zonder zulks verwagt, zonder tyd gehad, te hebben om iets in gereedheid te brengen, zonder zelfs de verſchansſingen te hebben kunnen maaken! Men kan zich ligt verbeelden, hoe groot de ontſteltenis van die arme lieden ware. De ſchrik en vooräl de verwarring was op alle aangezichten te leezen. De Officiers ſchreeuwden uit alle magt; de Soldaaten, nieuw geworven volk, dat nooit een geweer gelaaden hadt, wisten niet naar wien te luisteren, of wien te antwoorden; in één woord, des avonds om zeven uuren hadden zy nog geen laadgat ontſtooken. De Kaper beſchoot hen ondertusſchen zonder ophouden, en eischte hen op, dreigende hen in den grond te zullen ſchieten, indien zy langer weigerig bleeven. De Kapitein riep, beevende van ſchrik, den Engelſchen Kaper, onophoudelyk toe, dat hy geen meester was, om zyn Schip op genade of ongenade over te geeven; dat hy zich daartoe by den *Mercurius* vervoegen moest, onder welks bevel hy ſtondt. De goede man hadt alle tegenwoordigheid van geest verlooren!

Eindelyk ontſtond 'er, als door een wonderwerk, een klein koeltje, waar door de *Mercurius* de *Held Woltemade* naderde, en deszelfs Kapitein vroeg, waaröm men niet ſchoot? Hy antwoordde dat hy naar zyne bevelen gewagt hadt, en dat het de Bevelvoerer was, die het ſein tot het gevegt moest geeven. Een gansch koddige verſchooning in den mond van een Zeeman, die door een klein Schip van zestien ſtukken agt ponders was aangetast, terwyl hy twee en dertig ſtukken van zwaarer caliber, verſcheiden Steenſtukken, en drie honderd mannen, behalven het Scheepsvolk, voerde.

De *Mercurius* beginnende te ſchieten, zo begonnen zy aan boord van *de Held Woltemade*, insgelyks, uit alle ſtukken vuur te geeven; en ſchoon de *Mercurius* tusſchen hetzelve Schip en den Engelschman in lag, zo ſchooten zy echter voort. Het Volk, hun voordeel doende met deeze wanorde, zoopen zich om het zeerst dronken; zy gingen, liepen zonder te weeten waar heenen, ſtootten tegens elkanderen, wankelden, keerden weder, zonder te weeten waarom; men ſchreeuwde, men ſchreide aan den eenen; men

Digitized by Google

men vloekte, men kroop weg aan den anderen kant. De Ziekentrooster zelf, ongetwyfeld om zich zelven moed te geeven, hadt niet geſchroomd zich even zodanig te buiten te gaan: men zag hem met eene Lantaarn in de hand, naar de Kruidkamer afklimmen, waarin vyf en twintig duizend ponden Kruid waren, naar *Ceylon* beſtemd, en zonder de minſte voorzorg buskruid aanbrengen om kardoezen te maaken; want men moet weeten dat 'er geen eene in voorraad was, en dat men van 's morgens af 'er nog niet aan gedacht hadt, om dezelve in gereedheid te brengen.

Na al het Wand aan ſtukken geſchoten, en het Schip aan alle kanten doornageld te hebben, verliet hen de Kaper des avonds om elf uuren. Hy was reeds verre weg, en zy hielden nog aan met vuuren. Welk een ſchoon oogenblik voor de bloodaarts! Wat maakten zy toen eene beweeging! Hoe liepen zy over het Dek met vasten tred; hunne ſtem verheffende, en den vyand, dien zy nu niet meer hoorden, uitdaagende! Men vreesde hem echter nog; niemand durfde naar Kooi gaan, terwyl het gedruis van het Engelsch geſchut telkens nog in de ooren donderde. Men kan zich een denkbeeld maaken, welke wanorde 'er, geduurende die opſchudding, geheerscht hadde, daar de Schryver verzekert, dat men des anderen daags, toen men de ſtukken wilde afhaalen, Kanonnen vondt, die tot aan den mond vol geladen waren, en die tot drie laadingen Kruid, beurtelings op elkanderen geladen, bevatteden, met even zoo veele kogelen. Verſcheiden Geweeren waren geladen met de kogels eerst. Zonder den *Mercurius* zou de *Held Waltemade* zekerlyk genomen zyn geweest, wiens Volk nu nog met de ſchrik vry kwam; en die heriſenſchim was ook alleen in ſtaat, om Officieren tot zulk een graad neêr te ſlaan, van zich vier uuren te laaten beſchieten, zonder met eenen eenigen ſchoot te antwoorden. De Engelschman dacht zekerlyk, dat zy geen Geſchut hadden, of dat de Stukken, welke hy zag, van hout waren; de minſte verweering zou hem terſtond hebben doen afhouden, en ongetwyfeld zou hy ſchielyker gegaan zyn, dan hy gekomen was.

Het Tafereel, dat de Schryver van de ſnorkeryen eeniger Schepelingen geeft, na dat de vyand afgetrokken was, ſtelt deezen in het beſpottelykst licht. Om het werk te kroonen, wierd de Heelmeester ENGELBRECHT, die zich, zoo lang het gevegt geduurd hadt, op de Kiel verſcholen hadt, gelast, in zyne hoedanigheid van

Digitized by Google

Doctor, het Journaal van deezen treffelyken ſlag op te maaken. De Heer LE VAILLANT gebruikte de vryheid om met dien Schryver, zo wel als met de andere, den ſpot te ſteeken: by geluk bleef hy gezond, anders zou de wraak van den Doctor zekerlyk op zyn tyd gewerkt hebben.

Na het mededeelen deezer geſchiedenis, (die wy niet zouden overgenomen hebben, indien zy niet reeds by andere Natiën, en vooral by de Engelſchen, bekend ware geweest, doordien de Franſche geſchriften algemeen geleezen worden;) geeft de Schryver een naauwkeurig Verſlag van de *Kaap de Goede Hoop*. Onder de byzonderheden aldaar, die natuurkundig opgelost worden, komt ook de volgende voor: „ De regentyd begint daar gewoonlyk omtrend het einde van de maand April. De regen valt menigvuldiger en overvloediger in de Stad, dan elders in den omtrek. Zie hier de natuurlyke reden 'er van; de Noordenwind doet aan de *Kaap*, dat in Frankryk de Zuidwesten Wind doet, hy dryft de Wolken voort, die, de Stad overtrekkende, tegens de *Tafelberg*, den *Duivelsberg*, en den *Leeuwenberg* ſtuiten en breeken; dan regent het geſtadig aan de *Kaap*, terwyl men twee uuren in de rondte de fraaiſte lucht en het droogſte weder heeft; ſomtyds regent het over de geheele ſtreek, tuſſchen de *Tafelbaai* en *Baai Fals*, ten Oosten van die keten onzagchelyke bergen, die zich tot het uiteinde van de punt van *Afrika* uitſtrekt; terwyl de Westelyke zyde zuiver en onbewolkt is. Het is in het klein, het geen op de Kusten van *Koromandel* en *Malabaar* geſchiedt, maar het ſchouwſpel is hier verwonderlyker, om dat het merkbaarer en in een kleiner beſtek is. Indedaad als twee vrienden te zamen de Stad uitgaan, om zich naar de *Baai Fals* te begeeven, zal de geen, die zynen weg ten Oosten van den berg neems, zyn regen-ſcherm medeneemen, terwyl hy, die Westwaarts gaat, zyn zonneſcherm zal gebruiken. Zy komen op de beſtemde plaats, de een hygende en nat van zweet, de ander nat en verkleumd van den regen."

De gevolgen van den Oorlog, met Engeland, deed de Kaapſche Regeering bevelen geeven, dat eenige Nederlandſche Schepen zich naar de *Saldanha Baai* zouden begeeven. Onder deezen was het Schip *Middelburg*, gevoerd door Kapitein VAN GENNEP, aan wiens boord zich de Heer LE VAILLANT begeeven hadt; en aldaar alle gy-

ryflykheden genoot. Ongelukkig werdt de gisſing van hem, raakende het Schip de *Held Woltemade*, wiens belagchelyk gevegt met den Kaaper hem zulks had doen vermoeden, maar al te zeer vervuld: dat Schip liep in het begin van Augustus uit; en nauwelyks was het in Zee, of het wierdt zonder ſlag of ſtoot genomen, door het Esquader van den Commandeur JOHNSTON. Dit geval bragt dien Commandeur in de *Saldanha Baai*, onder Franſche Vlag, doch hy hyschte naderhand een Engelſche op. LE VAILLANT was intusſchen aan land bezig met jaagen; de Kapitein VAN GENNEP, geen kans ziende om zyn Schip te verdeedigen, liet hetzelve ſpringen; de Lucht en de Zee waren in een oogenblik met deszelfs brandende ſtukken vervuld. Onder deeze waren de Bezittingen, de Verzamelingen en Ontwerpen van den Schryver, die met zyne hoop vervloogen. Eenige dagen daarna ontving men tyding van de *Kaap*; alle de Kapiteins waren afgezet, uitgezonderd den Heer VAN GENNEP, den eenigſten, die zyn Schip had laaten ſpringen, en wiens ſchoone daad den Schryver in verlegenheid bragt: uit welke hy echter, door de edelmoedigheid van den Fiskaal BOERS, toenmaals aan de *Kaap* woonende, volkomen gered wierdt.

Deeze den Heer LE VAILLANT, in zyne onderneemingen in alles de behulpzaame hand biedende, bezorgde hem Wagens, Oſſen, Hottentotſche bedienden, en alles wat tot een verren togt in de binnenlanden van *Afrika* noodig was. Deeze ſtoet beſtond uit dertig Oſſen, als twintig voor twee Wagens, en tien anderen om te verwisſelen; drie Jagtpaarden, negen Honden en vyf Hottentotten, als mede een Aap en een Haan. Doch dezelve vermeerderde of verminderde naar maate zyne Keuken rookte; want in het midden der Woestynen van *Afrika* vindt men, zo wel als in onze geleerde Landen, drommen van aangenaame Tafelſchuimers, die niet verleegen zyn met hunne houding; doch die, zonder veel tot last te weezen, niet nutteloos zyn, en niet weeten hoe men den rug keert, als de Schotels weggenomen zyn. Hy vertrok, met deezen ſtoet, van de *Kaap*, den 18den December 1781; geevende dit eerſte Deel verſlag van alles wat, tot het laatſt van October 1782, hem op den togt ontmoette.

Om een denkbeeld te hebben van de wyze, op welke de Schryver zyne Waarneemingen deed, zullen wy zyne gewoone oefeningen, met zyne eigene woorden, mededeelen. „Ik verdeelde (zegt hy) den tyd; en zie hier de gewoonly-

Digitized by Google

ke orde myner bezigheden. Des nagts, als wy niet voorttrokken, sliep ik in myne Tent, of in myn Wagen; met het aanbreeken van den dag door mynen Haan opgewekt, maakte ik my terstond gereed om myne Koffymelk zelf klaar te maaken, terwyl myn Volk bezig was, alle myne Dieren te roskammen. Zoodra de Zon haar eerste straalen vertoonde, nam ik mynen Snaphaan; ik vertrok met myn Aap, en wy doorsnuffelden den omtrek tot tien uuren; dan weder in myne Tent komende, vond ik die altoos schoon en wel gevaagd. Zy was byzonlyk de zorg aanbevolen aan eenen ouden Afrikaan SWANEPOEL genaamd; niet meer in staat zynde om ons op onze uittogten te voet te volgen, bleef hy de legerplaats bewaaren, daar hy de goede orde in stand hieldt. Het huisraad van myne Tent was niet talryk, een Stoel of twee, eene Tafel, die enkel tot het ontleeden myner Dieren diende, en eenig gereedschap, tot derzelver bereiding noodig, maakte al derzelver sieraad uit. Ik ging daar aan het werk zitten van tien tot twaalf uuren; dan schikte ik de Insekten, welke ik medegebragt had, in myne laadjes; de omslag van myn Middagmaal was even eenvoudig. Ik plaatste een stuk plank met een servet bedekt, op myne kniën, waarop men my eene enkele schotel gebraaden of geroost vleesch voordiende. Na dit sober maal, dat ook niet lang duurde, ging ik weder aan het werk, als ik het een of ander, dat ik begonnen had, moest afmaaken, en begaf my dan op de jagt tot de Zon onderging. Weder in de legerplaats gekeerd zynde, ontstak ik eene kaars en bragt eenige uuren door, met in myn Dagverhaal de Waarneemingen, die ik gedaan had, de Dieren, die ik bekomen had, in één woord, alle de voorvallen van den dag op te tekenen. Ondertusschen verzamelden myne Hottentotten myne Osen rondom de Wagens en myne Tent. De Geiten legden, gemolken zynde, zich hier en daar met myne Honden onder elkanderen gemengd neder. Als het werk verricht en het groot vuur naar gewoonte ontstoken was, plaatsten wy ons in eenen kring; ik dronk myne Thee; myne lieden rookten hartelyk hunne pypen, en vertelden my Geschiedenissen, welker onnozele ongerymdheden my deed schateren van lagchen. Ik schepte vermaak in hen aan te moedigen. Zy waren des te minder beschroomd met my als ik meer opregtheid, goedaartigheid en aandachtigheid, liet blyken. Dikwyls, wel is waar, over my zelven meer te vreden, of gunstiger gesteld zynde by

het

Digitized by Google

het aanſchouwen van eenen fraaijen avondſtond, na de vermoeienisſen van den dag, gevoelde ik my door eene onwillige betovering als weggeſleept, en gaf my zagtelyk aan de beguicheling over. Dan zag ik hen om ſtryd hunne geestigheid ten toon ſpreiden, om te behaagen; de beste verteller kon gunſtig over zich zelven denken, om de diepe ſtilte, die onder ons was. Ik weet niet welk vermogende aanlokkelykheid my ſteeds weder aan die vreedzaame tooneelen, waaraan myne ziel reeds zo gewoon was, doet denken! Ik verbeelde my nog als in het midden myner legerplaats, van myne lieden, en van myne beesten, omringd; geene plant, geene bloem, geen ſtuk rots, niets ontſlipt myn geheugen; en dit ſchouwſpel, altoos aandoenlyker, vermaakt en volgt my overal waar ik ben."

Men zal met vermaak de byzondere ontmoetingen en ontdekkingen leezen, welke deeze Reiziger, geduurende zyn verblyf in *Afrika*, gehad en gedaan heeft. Het zyn geene ontwerpen van Koophandel, noch zucht voor eenigen dienst die hem naar de *Kaap* lokte; alleen de aandrift van zyn karakter, en het verlangen om nieuwe dingen te leeren, hebben zyne ſchreden in dat gewest beſtuurd. Hy bevond, dat, naar maate hy zich van de volkplantingen verwyderde, en dieper in het land drong, alles, in zyn oog, een nieuw voorkomen aannam. De Velden waren ſchooner, de grond kwam hem ryker en vrugtbaarer voor; de natuur majestueuzer en fierer; de hooge bergen vertoonden aan alle kanten bekoorlyke landſchappen en gezichten, zo als hy nimmer ontmoet hadt. Deeze ſtrydigheid met de dorre en verſchroeide Velden van de *Kaap* deedt hem denken, dat hy meer dan duizend mylen van dezelve af was. „ Hoe!" zeide hy, opgetogen, tot zich zelven: „ deeze heerlyke oorden zullen dan eeuwig door „ Tygers en Leeuwen bewoond worden; welke is de „ Zinnelooze handelaar, die enkel met het winzuchtig „ oogmerk van eenen ſtapel- en vervoerhandel te begun- „ ſtigen, de ſtormachtige *Tafelbaai* den voorrang heeft „ kunnen geeven, boven de menigvuldige Reeden en na- „ tuurlyke en aangenaame Havenen, die de Oostkust van „ *Afrika* bezoomen? Ydele menſchen, welke de traage „ Staatkunde van de Europiſche Volken nimmer zal ver- „ hooren." —— De Heer LE VAILLANT is gemeenzaamer bekend geworden met de binnenlanden en de vreemde volken die dezelve bewoonen, dan met eenige der Volkplantingen van de *Kaap*, en met de *Kaap* zelve; hy heeft

derhalven het recht om over de eerſte te ſpreeken; wilende dat de Regeering aan de *Kaap* alle middelen aanwende, om verſcheidene rampen te voorkomen, die hy aanvoert. Hy acht die Regeering daar toe in ſtaat; geloovende tevens dat het gevaar aanwast door het draalen.

De weg dien de Schryver, *in dit Eerſte Deel*, genomen heeft, is byna gelyk, met die van SPARMAN, zo dat de Kaart van den laatſten, ten deezen opzichte, van dienſt kan zyn; nadien LE VAILLANT, tot deeze eerſte Reize geen Kaart heeft medegedeeld; ſchoon hy thans bezig is, om een Kaart van agt voeten breedte, en zes voeten hoogte, in vier bladen, voor den Koning van *Frankryk* op te maaken; op welken de verſchillende raſſen van menſchen, de dieren, vogelen, en gewaſſen, van welken in de twee Reizen melding gemaakt wordt, op hunne plaatſen verbeeld zullen ſtaan; en dan, verkleind, by de tweede Reize, uitgegeeven zullen worden. Het onderſcheid, tuſſchen de Reize van de Heeren SPARMAN en LE VAILLANT, beſtaat hier in, dat de eerſte zich enkel op de Kruidkunde; de laatſte zich voornamenlyk op het naſpeuren van Dieren, en wel byzonder van Vogelen, heeft toegelegd. Dat de eerſte zich dikmaals, op zynen togt in de Binnelanden, by goede Vrienden, onder dak begeeven heeft; doch de laatſte byna nooit. Eindelyk dat de eerſte, aan *Kokskraal* gekomen zynde, is te rug gekeerd; maar de laatſte de ſtoutheid gehad heeft, om zynen togt, met een klein gedeelte van zyn volk, in het land der *Kaffren* door te zetten, ſchoon de Oorlog tuſſchen deeze Natie, en de blanke Volkplanters, in volle woede was; zynde hy bovendien, langs eenen geheel anderen weg, namenlyk over de *Sneeuwbergen*, en door *Kamdebo* te rug gekeerd.

In dit *Eerſte Deel* komt de Schryver tot aan de *Kokskraal*, van waar hy eenige Hottentotten afzend, om de Kaffers zyne vreedzaame oogmerken bekend te maaken. Een reeks van klugtige en treurige gevallen, welken elkander afwiſſelen, treft men telkens aan. Nu eens valt hy, om een *Touraco*, door hem geſchoten, op te zoeken, in een der bedekte vallen, welke de Hottentotten voor de wilde Dieren, en byzonder voor de Elephanten maaken; uit welken hy, na veele ſchooten gedaan te hebben, langs een langen ſtaak, door zyn volk op levensgevaar geholpen wordt. Dan wordt zyne legerplaatſe, benevens het omliggende land, door het water overſtroomd; en een woedende honger wordt 'er het gevolg van. Nu eens ligt hy agter een dik-

Digitized by Google

dikken omgevallen boomstam, over welken hem zoekende en woedend gemaakte Elephant, zes schreden van hem af, heen springt: by welke gelegenheid, de uitmuntende trouw en zorg van een Hottentot, KLAAS geheeten, met roem doorblinkt. Dan weer leert hy zyne Hottentotten op de Tromp spoelen; waar door zy een vermaak gegons in zyne legerplaats maaken, beginnende zyne Oxen te bulken, en alles te herklinken. In 't kort, zyne omarmingen met HAMBAS, een Opperhoofd eener Horde *Gonaquas*; zyne gesprekken en omgang met deszelfs dochter NARINA; als alle zyne onderneemingen, zyn zo veele blyken van menschkunde, als van geregeld onderzoek naar de waarheid, en den waaren aart der Vogelen en Dieren. Uit de menigte voorbeelden, zullen wy 'er nog twee overneemen; raakende de eerste de levenswyze der Hottentotten; en de laatste de fabriek, die de verschyning van een Leeuw, in die Gewesten, verwekt.

„ De Hottentot is gulzig zo lang hy overvloed van levensmiddelen heeft, maar in schaarschheid weet hy zich ook met weinig te behelpen; ik vergelyk hem in die betrekking met de Hyena, of zelfs met alle de verschynende Dieren, die hunne geheele prooi in dan oogenblik verslinden, zonder op het toekomende te denken, en die inderdaad verscheiden dagen zonder eeten blyven, zich vergenoegende met klei om hunnen honger te stillen. De Hottentot is in staat om in éénen dag tien of twaalf ponden vleesch te eeten, en op andere ongunstige tyden kunnen eenige Springhaanen, een honigraat, dikwerf zelfs een stuk leder van zyne zooien, zyne dringende behoefte voldoen; nooit heb ik de myne kunnen doen begrypen, dat het verstandig was eenig voedsel voor den volgenden dag te besparen; zy eeten niet alleen zo veel op als zy kunnen, maar dat overschiet deelen zy aan de geenen, die by hen komen; uit; het gevolg van deeze verkwisting bekommert hen geenzins. *Wy zullen jaagen*, zeggen zy, *of wy zullen slaapen*. Slaapen is voor hen een middel, dat hen des noods van dienst is; nooit ben ik door dorre onvrugtbaare streeken, daar het wild schaarsch is, getrokken, of ik heb geheele horden Wilden in hunne kraalen slaapende gevonden, een maar al te zeeker teken van hunnen armoedigen staat; maar dat veel verwondering zal verwekken, en dat ik echter niet zeg dan volgens waarneemingen, welke ik zwintigmaalen herhaald heb, zy slaapen als zy wil-

willen," en ſtellen naar believen de nodigſte behoefte der natuur te leur. Daar zyn echter tyden dat zy moeten waaken tegen alle kragt en gewoonte aan; dan gebruiken zy een ander middel, niet minder vreemd, en dat, ſchoon het geen geloof zal vinden, egter daarom niet te minder onbetwistbaar en buiten alle tegenſpraak *is*; ik heb hen hunne maag met eenen lederen riem zien toeknypen; dus verminderen zy hunnen honger, verdraagen dien langer, en ſtillen dien met weinig. Dat koddig middel van binden is by hen ook een algemeen genesmiddel, dat zy tegens alle kwaalen in 't werk ſtellen. Zy binden een riem ſtrak om hun hoofd of eenig ander deel, in het welk zy pyn gevoelen, en denken, dat, als zy het kwaad belemmeren, zy het dan noodzaaken de wyk te nemen. Ik ben meer dan eens by diergelyke bewerkingen tegenwoordig geweest; als men dezelve volgens het verlangen van den zieken volbragt hadt, zag ik hem hedaaren, gemakkelyker op myne vriendelyke vraagen antwoorden, en hy verzeekerde my dat hy verligting gevoelde. Hoe wonderlyk die gewoonte ook ſchyne, zy zou niet zo algemeen by die volkeren in zwang zyn, zo zy niet aan het groot denkbeeld, dat zy 'er van hebben, beantwoordde." ——

„Men kan zich geen denkbeeld maaken hoe zeer de ſtoutſte Honden beeven op de aannadering van een' Leeuw. Niets is zo gemakkelyk als des nagts aan hunne houding te zien, welk ſoort van wild Dier het zy, dat zich in de nabuurſchap bevindt. Is het een Leeuw, dan begint de Hond, zonder van de plaats te gaan, droevig te huilen. Hy gevoelt eene onrustigheid en de vreemdſte benaauwdheid; hy nadert den mensch, leunt tegens hem, liefkoost hem, en ſchynt hem te zeggen: *gy zult my verdeedigen.* De andere huisdieren zyn niet minder ontroerd; alle ſtaan op, geen blyft liggen; de Oſſen bulken klaaglyk met eene gefmoorde ſtem; de paarden trappelen tegens den grond, en draaien zich om en om; de Geiten hebben ook hun teken, dat hunne vrees uitdrukt; de Schaapen verzamelen zich, met den kop bukkende, en dringen digt in een; zy vertoonen ſlechts eene klomp, en blyven gansch onbeweeglyk ſtaan. De mensch alleen, fier en vol vertrouwen, grypt zyne wapenen, trilt van ongeduld, en zucht naar zyn ſlagtoffer.

By die gelegenheden vertoonde de angſt van de Aap

zich

zich nog het duidelykst, even zo verschrikt door de snaphaanschooten die wy losten, als door de aannadering van den Leeuw, deedt de minste beweeging hem trillen en beeven; hy kermde als een zieke, en kroop aan myne zyde, in eene volslaagen magteloosheid. Myn Haan scheen alleen verwonderd over alle die beweeging en opschudding in de Legerplaats; een enkele Sperwer zou hem meer schrik aangejaagd hebben. Hy vreesde meer voor den reuk van een Wezel dan voor alle de Leeuwen van *Afrika* te zamen; dus heeft elk schepzel zynen vyand, die het trotseert, en welke weder op zyne beurt voor eenen sterkeren moet bukken. De mensch braveert alles, behalven zyn gelyken."

Hier en daar worden de berichten van SPARMAN door den Schryver wedersprooken, en de droomeryën van KOLBE overal gegispt, en tegens de waarheid ten toone gesteld. Dit *Eerste Deel* is met zes Plaaten versierd, verbeeldende 1) De *Legerplaats* van den Schryver, in het Land der groote *Namaquas*, welke echter tot zyne tweede Reize behoort. 2) Een *Gezigt* van de *Kaap de Goede Hoop*. 3) De *Legerplaats* van *Pampoenkraal*. 4) Een *Hottentot*. 5) Een *Hottentotsche Vrouw*, en 6) NARINA, een jong *Gonaquas* meisje.

De Historie der Vereenigde Nederlanden. Van het begin haarer opkomst, tot op deeze tegenwoordigen tyd; onpartydig in Vraagen en Antwoorden voorgesteld, ten nutte voor de Vaderlandsche Jeugd. Te Amsterdam, by D. Bouwmeester, 1791. *In* 8vo. 99 *bladz.*

Om het verbaazend aantal der reeds voorhanden zynde Boeken, op eene byzonder gemakkelyke wyze, onnodig te vermeerderen, kan zeker geen minder vermoeiende manier worden uitgekoozen, dan die, welke de Schryver van dit Stukje gevolgd is. Hy heeft namelyk van den titel af tot aan byna het einde van dit geschryf, (eenige noodzaaklyke uitlaatingen en onnodige byvoegzelen uitgezonderd) stiptelyk gevolgd en uitgeschreeven een Werkje; getiteld: *Vaderlandsche Historie, verkort; en by Vraagen en Antwoorden voorgesteld*; het welk wy aan den kundigen en onvermoeiden WAGENAAR verschuldigd zyn.

Om den Leezer, met deeze wyze van Boeken schryven, eenigzints gemeenzaamer te maaken, zullen wy hier eenige Vraagen en Antwoorden uit het Werkje van den Heere WAGENAAR, nevens die van onzen Schryver, naast elkander voegen:

WA-

WAGENAAR, *bladz.* 1 en 2.	De Schryver.
1. Vraag. In wat *Land* woont gy?	M. In welk een Land woond gy?
Antw. In de *Vereenigde Nederlandſche Provinciën.*	L. In de Vereenigde Nederlandſche Provinciën.
2. Vraag. Wat beteekent het woord Provincièn?	M. Wat beteekend het woord Provinciën?
Antw. 't Is een Latynsch woord. Men verſtondt 'er eertyds *overwonnen Landen* door. Doch het beteekent hier, en in 't gemeen, blootelyk *Landſchappen:* waarom de *Nederlandſche Provinciën* ook veeltyds *Nederlanden* genoemd worden.	L. Landſchappen, of overwonnen Landen.
3. Vraag. Waarom heetenze *Nederlanden?*	M. Waarom heetenze Nederlanden?
Antw. Omdat de meesten laag, en digt aan de Zee gelegen zyn.	L. Omdat ons Vaderland lager dan andere Landen, en digt aan de Zee, gelegen is.
4. Vraag. Waarom wordenze *Vereenigden* genoemd?	M. Waarom wordenze Vereenigde genoemd?
Antw. Naar een Verbond van Vereenïging, welk zy, in 't jaar 1579; met elkanderen geſlooten hebben.	L. Omdat zy in den Jaare 1579, een onderling Verbond met elkanderen geſlooten hebben.

Ondertuſchen heeft het Werkje van onzen Schryver boven dat van WAGENAAR hierin vooruit, dat, in hetzelve, de Geſchiedenis van ons Vaderland, van den Jaare 1751 af, (waar WAGENAAR eindigt) tot op den tegenwoordigen tyd, word medegedeeld: dan ongelukkig blykt uit dit Aanhangzel van nauwlyks 10 bladz., dat onze Schryver hierin WAGENAAR niet heeft kunnen volgen; de zo belangryke gebeurtenisſen, in dit tydbeſtek voorgevallen, zyn zo onnauwkeurig en ſlordig voorgeſteld, dat die geene, welke dezelve of uit de ervaaring of uit andere bronnen niet kende, zynen weetlust hier vruchteloos zoude trachten te voldoen.

Het

Digitized by Google

Het Tooneel der zegevierende Menschlievendheid, waare Vryheid, en wezenlyke Rechten van den Burger, in het vrye Frankryk; of, de zegenryke gevolgen der Omwenteling, 1790. *In gr.* 8vo, 192 *bl.*

De Omwenteling in Frankryk, hoedanig men dok over dezelve moge denken, is een van die gewigtige Gebeurtenisſen, die aller opletſenheid verdienen. De handelingen der Nationaale Vergadering, gedurende anderhalf jaar, hebben zulke gewigtige ſlagen aan zommige gewoonten toegebragt, dat men altoos verbaasd zal ſtaan, hoe men in zulk een korten tyd zoo veel kan onderneemen, en volvoeren. Het voorhanden zynde ſtukje ſchetst, in vier byzondere Tooneelſpelen, eenige dier aanmerkelyke gevallen af, welke door de beſluiten der Nationaale Vergadering zyn veroorzaakt geworden, als: 1. *De afſchaffing der Kloosters in Frankryk.* 2. *De Rechten van den Mensch; en de Voorſchriften van den waaren Godsdienst door het Volk zelf geëerbiedigd.* 3. *De afſchaffing van den Adel, de Tytels, de Wapens en het Livrei in Frankryk*, en eindelyk 4. *De gelukkige Omwenteling in Frankryk zelve.* Welke zaaken onder de volgende Tytels behandeld worden, 1) ELIZE; 2) *de Franſche Vaderlander*; 3) *de Rang zonder verdienſten*, en 4) *de ſchimmen van* KAREL *den Negenden*, *en* CATHARINA DE MEDICIS, *aan het Hof van* LODEWYK *den Zestienden.* Zy zyn alle zodanig ingericht, dat men ze met vermaak kan leeren, gaande de netheid der Verzen, dikmaals, de Vinding en het Plan te boven. Men zie, van het derde, eene kleine proeve, in het volgend affcheid van een' Edelman GRANDNÉ, wiens Tytels en Geſlachtwapens mede verlooren zyn gegaan, door de bekende Reſolutie.

En ik, rampzalige, van alles thans ontzet,
Vervloek, verlaat een Land, waar vryheid ſtelt de wet.
Gy Edellieden! Gy Baronnen! en gy Graaven!
Verlaat met my dit Volk, dit ſchuim van Burgerſlaaven;
Pakt al uw Wapens in! in een beſchaafder Land,
Genietenwe al de vrucht van onzen Adelſtand.

Proef

Proeven van Poëtiſche Mengelſtoffen, door het Dichtlievend Kunſtgenootſchap, onder de Spreuk: Kunſtliefde ſpaart geen Vlyt, *en Prysvaarzen. Met Privilegie der Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland.* XIIIde *Deel, eerſte Stuk. Te Leyden by* P. van der Eyk *en* D. Vygh, *1790. In gr.* 8vo, 140 *bladz.*

Volgens de gewoonte van het Haagſche Genootſchap, om *alle* jaaren eenige Gedichten in 't licht te geeven, verſchynen weder eenige Mengeldichten der Leden, onder de volgende Tytels. 1) *Jeſus de beste Mensch.* 2) *Het verheerlykt Bethlehem.* 3) *Gods Zoon aan het Kruis.* 4) *Jeſus, myn Koning.* En verder eenige gelegenheids Gedichten ter verwelkoming van nieuwe Beſchermheeren, en ter bekrooning van eenige Dichteren. *Daarop* volgen vier Prysverzen, behelzende: *Gods goedheid zichtbaar in het geſchapene*, door de Heeren J. J. VERREUL, J. M. SOEELS, J. VAN HAASTERT en J. E. DE WITTE *Junior*; zynde den eerstgemelden den Gouden, de twee volgende, elk een Zilveren, Eerpenning toegewezen: en het Dichtſtuk van den laatſten waardig gekeurd om als Accesſit gedrukt te worden.

Neue, vollkommene Hollandiſche Sprachlehre, verfertigt von ADAM ABRAHAMS *von* MOERBEEK, *Prediger bey der Taufgeſinnten Gemeinte zu Dordrecht in Sud-Holland. Leipzig bey* J. F. Junius, 1791. *aufsg. das Voorber. en den Inhalt*, 324 *pp. in octavo.*

Voor eenige jaaren verledigde zig de Eerwaarde *van Meerbeek*, tot eene vermeerderde uitgave van den *Hoogduitſchen Spraakmeester* van den Hoogleeraar GOTTSCHED, om dus den Nederlander aanleiding te geeven, tot eene regelmaatige beoefening der Hoogduitſche ſpraake. En thans deelt hy den Hoogduitſchen insgelyks eene welſingerigte *Nederduitſche Spraakkunst* mede, ten einde hun de behulpzaame hand te bieden, ter verkryginge eener geregelde kennisſe der Nederduitſche Spraake; om dus het aanleeren deezer Taale wederzyds te begunſtigen. —— By gelegenheid van dit berigt hebben wy een misſlag te herſtellen, voorheen by de melding van den Hoogduitſchen Spraakmeester begaan (*). Wy maakten diestyds van den Eerwaarden Autheur gewag, als *van geboorte een Duitſcher*; doch eene laatere onderrigting heeft ons met zekerheid geleerd, dat hy een gebooren *Gelderschman* zy, die 't eerſte leevenslicht aanſchouwde, naby *Nimwegen*, op een Landgoed, zynen Ouderen in eigendom toebehoorende.

(*) *N. A. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 180.

Digitized by Google

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de *Letteroefeningen* voorkomende.

A.

Aardkloot, (Gedagten over den Ouderdom van den) 263. De Schepping by MOSES, GEN. I., als eene beschryving van de Wedergeboorte des Aardkloots aangemerkt. 264

ACKERMAN, (M. M. C.) eene Actrise te *Hamburg*, overlydt, 91. Eere haare Nagedagtenis beweezen. 95

Adel, dezelve in geen gunstig daglicht gesteld, 572. De vernietiging der Adelyke Tytels in *Frankryk* geroemd. 573

Allegorie (Wat eene) is, 90. Regels over derzelver inrigting en plaatzinge. *ald.*

America, (Vryverklaaring der Vereenigde Staaten van) hier te lande voorgeslagen door ADAMS, 531. Hoe CAPELLEN TOT DE MARSCH 'er opaandringt in *Gelderland*, en men hem tegenwerkt, 531. *Frieslands* gereedheid in deezen, 532. *Hollands* traagheid, hoe door de Verzoekschriften der Kooplieden en Burgeren in yver veranderd, *ald.* Staaten van *Holland* besluiten 'er toe, 534. *Zeelands* gedrag in deezen, 535. *Overysels* handelwyze, *ald.* *Utrechts* gedrag, 536. Dat van *Stad en Lande*, ald. Besluit van Hun Hoog Mogenden, *ald.* Hoe verschillend beoordeeld. *ald.* Geenzins de bewerking van de Hesse des Volks. 537

Antichrist, (De benaaming van) duidt geen byzonderen Persoon, maar bedorvene Leeraars aan. 293

Aristocratie, de Handhaafster van het *Eerstgeboorteregt*. 575

Ark van NOACH, dit is geen *Ark* of Kist, maar, gelyk het woord betekent, een Vaartuig geweest, 371. Vaartuigen van die afmeetingen hier te lande gemaakt. *ald.*

AUGUSTUS, groote verandering in diens Character, 609. Wat hy als Vorst uitvoerde, *ald.* Hoe deswegen vereerd. 610

Avondmaal, wie daar toe genoodigd behooren te worden. 550

Azyn-Klisteeren, met nut aangewend. 63

B.

Bibel. (Opheldernde Aanmerkingen over de *Spraakverwarring* of *Mengeling* by den Toorenbouw te) 193

BAHRDT, (C. F.) Beschuldigingen tegen hem aangevoerd en straffe hem opgelegd. 182

Baidar (De Vaart) beschreeven. 273

Batavieren (Schets van der) Zeden en Character. 439

Bedestonden, wat over het houden of niet houden derzelven in 't Jaar 1782 voorviel, 170.

Digitized by Google

Zonderlinge voorſlag van *Oosterzee* deswegen. 171
BENYOWSKY, (Kort verſlag van den Graaf DE) 486. Hoe het met zyne Schriften gegaan is. *ald.*
Beſchaaving, waartoe oorſprongelyk verordend. 440
Bejpotting, hoe zeer men die van zommige Lieden te verachten hebbe. 233
BIANCA CAPELLO, hoe HOOFDT haare Geſchiedenis opgeeft, 361. Aanmerkingen op dat berigt. 363
Bidpaapje, (Een *Wandelend blad*) zo geheeten, vanwaar die Benaaming uit de houding ontleend. 17. Waartoe die houding ſtrekt. *ald.*
Blaſoen, van waar dit woord herkomſtig. 215
Boetvaardigheid (Hoe dwaaslyk men zich met eene uitwendige) gerustſtelt. 110
Botany-Baay. (Zie *Port Jackſon*.)
Brand (Middel om Houten huizen tegen) te beveiligen. 445
BREDERODE, of 'er nog egte Afſtammelingen van zyn, betwist. 300
Broeder (De benaaming van) heeft, in de Brieven van PAULUS, de betekenis van *Ambtbroeder* of *Ambtgenoot*. 206
BROES, Aanmerkingen over de Papieren, betrekkelyk zyne *Voorreden* uitgegeeven. 13, 57
Bruid. (Vreemde voorſlagen aan eene) 458
Buikontlastingen, hoe in de Borstziekten te beſchouwen. 113

C.

CAMPER, (P.) berigt van zyne ontdekkingen in het tekenen van Menſchenhoofden, 392. Door Directeuren der *Amſterdamſche* Teken-Academie met een Gouden Penning beſchonken, 395. Zyne Aanmerkingen over de Weezenstrekken der onderſcheide *Volken*. 396
CHRISTUS, in hoe verre hy en zyne Apostelen zich naar de denkbeelden der *Menſchen* van hunnen tyd geſchikt *hebben*. 53, *381*
——— onderſcheide denkbeelden over zyne verzoeking in de Woestyn. 250-253
——— hoe verre hy zich ten opzigte van de Volkstaal bediende, 504 Hoe hy zich naar de dwaalende Volksbegrippen en Volksgevoelens gedraagen hebbe. 505
COLLOSSEN II, opgehelderd. 462
ald. Comeet, of dit woord Manlyk dan Vrouwlyk zy. 401
CONFUCIUS, ZOROASTER EN MAHOMETH perſoonlyk beſchouwd, met elkander vergeleeken. 179

D.

Dank- Vast- en Bededags Uitſchryving van den Jaare 1782, 166. Misnoegen daar over by de Staaten van *Holland*, 167. Misnoegen by de *Landzaaten*, 168. Byvoegzel te *Vlissingen* gemaakt, 169. Eene andere Uitſchryving in *Friesland*. 170
DAVID, 't Character diens Konings geſchetst. 200
DEBORA, haar Lied, volgens de Vertaaling van VAN VLOTEN. 97
Deugd, van welk eene betekenis dit woord in de Schriften des N. V. oorſpronglyk is. 48
Dienstbooden, Algemeene Grondregel, welken zy te volgen hebben. 511
DIRK DE VII, Graaf van *Holland*, wat de Tielſche Kronyk van zyn Huwelyk zegt, en of hy

den

Digitized by Google

één dan twee Dogters gehad hebbe. 67
Donau, (Het afvaaren van den) by het Maanlicht verrukkend. 442
Dood (Of het woord) Manlyk dan Vrouwlyk zy, onderzogt. 399
— hoe men denzelven te onzer bemoediging beſchouwen kunne. 512
Driften (Welke) een Opvoeder verwekken, verſterken en beſtuuren moet. 358
Drinkbeker, betekenis van dit woord in de Schriften des N. V. Wat CHRISTUS met het afbidden van denzelven bedoeld hebbe. 50, 51
Droogmaakeryen wegens de daarin heerſchende Ziekten, en inzonderheid van de *Bleitwykſche*. 387
Duellen. (Zie *Tweegevegten*.)
Duivel, betekenis van dit woord in het N. T. 51
DURER, (ALBERT) de verdeelingen door hem van de Menſchenhoofden in 't tekenen en ſchilderen gemaakt, gewraakt. 392

E.

Edelmoedigheid, treffende Vaderlandſche voorbeelden van deeze Deugd. 316, 317
Eerstgeboorteregt, hoe door *Ariſtocratie* aangekweekt. 575
Elſa, een Romance. 87
Engeland (De Koning van) betaalt geen onkosten van een Regtsgeding tegén hem gevoerd, ſchoon hy het verlieze. 73
——— (Het preſſen der Matroozen in) met de vryheid niet over een te brengen. 74
——— door hoe zwaar een Geldſchuld gedrukt. *ald.*
Engeland, het Character der *Engelſchen*, 76. Byzonderheden in hunne Opvoeding der Kinderen tot vryheid aanleidelyk, *ald.* Hoe zeer met hun eigen Land ingenomen, 79. Wat men van hunne Edelmoedigheid te denken hebbe, 120. Wat van hunne Milddaadigheid, byzonder met betrekking tot Godsdienſtige en Liefddaadige Stichtingen, 121. Van hunne billykheid en vrymoedigheid, 123. Wegens hunnen moed en gedrag in Gezelſchappen, 124. Zy denken voor zich zelven, 125. Hoe op Jaarfeesten geſteld, 126. Hunne buitenſpoorigheid in Weddingſchappen, *ald.* Nieuwsgierigheid en Ligtgeloovigheid, 127. Armoede en Ouderdom by hun veragt. *ald.*
——— Hoe dol in hunne Weddingſchappen, 615. Wed-Comptoiren in Londen, *ald.* Vreemde Weddingſchappen. 616
EPHESEN VI: 10-12, toegelicht. 464
Ertzen, hoe dezelve bearbeid en gezuiverd worden. 414
EUCLIDES, wat 'er in zyne Wiskundige Werken voor de tegenwoordige Beoefenaaren der Wiskunst ontbreekt. 163
EXODUS XVII: 16, toegelicht. 588
——— XXV: 29, opgehelderd. 590

F.

FREDERIK DE II, Koning van *Pruiſſen*, haalt Czaar PETER DE III, in zyne belangen over, 347. Gevolgen hiervan, 348. Wat 'er na diens Ontthrooning van de *Ruſſiſche* verandering ten zynen voordeele gebeurde. 351
——— is niet onpartydig in zy-

Digitized by Google

zyne berigten de *Oostenrykers* betreffende, 482. Vergelyking tusschen hem en PHILIPPUS DEN II, van *Macedonie*. 483
Friesland geeft, in den Jaare 1782, eene veranderde Uitschryving van den Dank- Vast- en Bededag. 169
Fungus (Verslag van een) aan de hiel, en de slegte behandeling van dezelve in den beginne. 476

G.

Gebaaren, hoe geschikt om onderscheiden gedagten uit te drukken. 545
Gelaatstrekken der Volken, hoe verscheiden, en hoe zeer ondereen gemengd. 396
Geloof (Een redelyk) aangepreezen. 247
Gelukzaligen (Gronden, waarop het denkbeeld rust dat de) elkander kennelyk zullen wederzien. 255
——— Hoe wy ons dit wederzien naa den dood voor te stellen hebben, 471. Op welke gronden van Rede en Openbaaring dit wederzien rust, 472. Welk een invloed die hoop op de regeling onzes gedrags heeft, 473. Welke troostryke gevolgen 'er in liggen opgesloten. 474
GENESIS IV: 19-24, nieuw vertaald en toegelicht. 369
——— VI: 14, 16, opgehelderd. 371
——— XI: 1-9, of het verhaal van Babels toorenbouw, opgehelderd. 193
——— XLVII: 21, anders vertaald en opgehelderd. 372
Genootschap, (*Bataafsch*) welke vraagen nog ter beantwoordinge open staan, voor een onbepaalden tyd, 384, enz. Welke vóór den 1 Maart 1795 moeten beantwoord worden. 586
Genootschappen (Geleerde en Weetenschap beoefenende) (Zie *Maatschappyen*.)
Geweeten. (Treffelyke Aanmerkingen van SENECA over het) 455
Godsdienst, (*Christlyke*) hoe zeer het Leerstellige en Zedekundige in denzelven met het Geschiedkundige verbonden is. 47
——— Wat dezelve is, en hoe de Kinderen in te *boezemen*. 142
——— heeft alle reden van geloofwaardigheid; uit aanmerking van deszelfs voortplanting. 339
——— De beste en bestendigste bron van troost. 577
Godsvrugt moet teder, verlicht en blymoedig weezen. 411
GOSSER, (MARTIN) een Jesuit, aanlegger van het Noordsche Stift te *Linz*. 414
GROOT, (H. DE) tegen de opspraak van een oordeelloozen Schoolvos geweest te zyn, verdeedigd. 125

H.

HANDEL. XXIII: 3-5, of het driftig uitvaaren van PAULUS tegen ANANIAS, opgehelderd. 285
Hart, (Ongeslotenheid in het) oorzaak van Eogborstigheid. 560
HEBR. VI: 12, opgehelderd. 417
Held Wolfemade, gedrag op dat O. I. Schip gehouden by den aanval eens Engelschen Kaapers. 619
Heraut, oorsprong dier benaminge. 215
Herfst, tot welke zedelyke Be-

spie-

Digitized by Google

ſpiegelingen dezelve ons opleidt. 517

Hoofden, hoe veel derzelver gedaante met de Jaaren verandert, 393. Hoe zeer in gedaante by verſchillende Volken onderſcheiden. *ald.*

HOOGENDYK, (STEVEN) Stigter van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte met een Borstbeeld in het *Muſeum* vereerd. 383

HORATIUS, geſteldheid der *Romeinen* ten zynen tyde. 606

Hottentotten, hunne Leevenswyze, 627. Hoe zy den honger op eene vreemde wyze ſtillen. 628

Houtskool, 't branden daarvan in 't Graafſchap *Zutphen*. 431

J. en I.

JEREMIA VI: 28, 30, opgehelderd. 413

JERUSALEM, (Abt) diens Christlyk uiteinde. 599

JESUS (De Verdienſte van) zeer uitgebreid beſchouwd, 501. Als voorleden, tegenwoordig en toekomend, onderſcheiden. 502

Illuminatien, grappig beſchreeven. 366

1 JOH. V: 7. Zonderlinge en nieuwe verdeedigirg van deeze plaats. 334

JOSEPH tegen het invoeren van een volſtrekt *Despotismus* verdeedigd. 372

K.

Kaap de Goede Hoop, weergeſteldheid aan dezelve. 622

Kairo, ligging dier Stad, 173. Hoe ſlegt een vertooning dezelve maakt, 174. Wat deeze Stad tot een Stapelplaats van grooten Handel maakt, 174. Welke Caravaanen 'er aankomen, 175. Doch die Koophandel brengt niet veel op tot den Rykdom van *Egypte* en de welvaard des Volks. 176

Kamtſchatka, (Herkomst der Inwoonderen van) 488. Leefwyze, *ald.* Godsdienst, 489. Geaartheid. *ald.*

—— drie ſoorten van Inwoonderen, 538. Geſtalte en Aart der eigenlyke *Kamtſchatkaërs*, 539. Paarden daar zeldzaam, 540, Honden veelvuldig; derzelver dienſten, *ald.* Hoe men ze ſpant en rydt, 541. Berigt van eene Dansereſe aldaar. 542

Kanaal (Het) van *Languedoc*, deszelfs aanleg, arbeid en kosten daar aan beſteed, 131. Van de Kanaalen in *Engeland*, byzonder tusſchen *Manchester* en *Leverpool*, 132. Tot vereeniging van de *Theems* en de *Severn*, 133. Voordeelen derzelven, *ald.* Zonderling Kanaal in *Schotland*, 134. In *Zweeden*, ald. Van het *Holſteinſche* Kanaal, 135. Van die in *Denemarken*. *ald.*

KAUNITZ RIETBERG, opgave van de groote verrigtingen deezes Vorſten. 446

Kerkvaderen (Welke Regels men in 't leezen van de Schriften der) heeft in agt te neemen. 157

Kinderen (Welke Regels men in agt té neemen hebbe om de Vatbaarheden der) te beoordeelen. 123

—— (Welke Driften een Opvoeder in de) verwekken, verſterken en beſtuuren moet. 358

—— (Over de Zaligheid der) 468

Digitized by Google

Kleeding, hoe best voor de Gezondheid te regelen. 526
Koek, (*De*) eene kwaal op *Batavia* zeer algemeen, Geneesmiddel tegen dezelve. 480
Kokospalmen, op welk eene wyze Bosschen daarvan op laage Eilanden ontstaan. 436
Koraalklippen, derzelver wonderbaare vorming beschreeven. 435
Krankbezoekers (Welke verbeteringen omtrent de) op de O. I. Schepen te maaken zyn. 425
Krim, (*De*) van hoe veel aanbelangs. 272
Kunersdorf (Slag by) beschreeven. 20

L.

Ladder van Natuurlyke Weezens, schoon men alle sporten niet kan aanwyzen, niet onaanneemelyk. 344
Leenspreuk. (Zie *Allegorie*.)
Leeuw (Welk een schrik de aanadering van een) den Dieren aanjaagt. 628
Leopold de II, opgave van diens Character, 448. Verslag van zyn afstand en overdragt van het bewind van *Toscaanen*. 449
Leyffic. X: 1, 2, opgehelderd. 153
Linz. berigt van het *Noordsche Stift* daar opgeregt. 444
Litophyten, of Polypenaartige Koraalwormen, in derzelver werkzaamheid beschreeven. 436
Lodewyk de XIV, van den smaak ten zynen tyde en 't verderf. 494

M.

Maassluis, Naamsoorsprong, 301. Aanzienlykheid van dit Dorp, 302. Regeering, 303. Visschery aldaar. 304
Maatschappyen, (*Geleerde*) welke in ons Vaderland gevonden worden, 427. Waar door zy elkanders werkzaamheid belemmeren konnen, 428. Schikkingen en plan van zamenwerking om allen *hinder weg te neemen en te voorkomen*. 429
Mahometh, zoroaster en confucius, persoonlyk beschouwd, met elkander vergeleeken. 179
——— (Groote eerbied voor het Vaandel van) 355
Mantis Religiosa. (Zie *Bidpaatje*.)
Maria - beelden, lyst van zeer zonderlinge. 443
Marius, zyn Character en Krygsverrigtingen. 136
Maroquin, welk Leder, 118. Hoe men in *Europa* veele poogingen heeft aangewend om het na te maaken, *ald*. Hoe vervaardigd, 119. En 'er byzondere kleuren aan geeft. *ald*.
Meel, bestanddeelen van hetzelve. 210
Melaatsheid der *Joden*, wonderbaar zin- of voorbeeldig beschouwd. 152
Mensch (De) als een schepsel van onëindige waarde beschouwd. 583
Middelstand, hoe zeer verkieslyk. 319
Mooren, menigwerf alleen als *zwarte Europeaanen* verbeeld. 391
Masselen, derzelver vergiftigheid ontstaat uit het Kuit of de Eieren der *Straalkwalle*. 478

N.

Naamwoorden, (*Zelfstandige*) moeilykheid om derzelver Geslachten te bepaalen, 400. Welk een middel men hier omtrent te gebruiken hebbe. *ald*.
Nadab en abihu over 't vreemd Vuur door hun gebruikt en de straffe hun overgekomen. 153

Digitized by Google

Nieuwejaarsdag, wonderlyke beſpiegelingen op denzelven. 365

O.

Offerandeu, onderſcheide ſoorten aan de *Hebreen* voorgeſchreeven. 590
Onderwys in den Godsdienst, hoe veelal verkeerd ingerigt, 81. Hoe aan te leggen. 821
Onweer. (Tafereel van een opkomend) 231
Oordeelvellingen over den Naaſten, hoe men hierin te werk moet gaan. 33
Oorlog, (Zevenjaarige) waaruit dezelve ontſtond. 19
OPENBAARING (Het Boek der) van JOANNES, den Inhoud ontleed. 292
——— V: 9, verklaard. 467
Operatien (Heelkundige) moeten niet altoos ten ſchielykſten volvoerd worden. 479
Oppermagt (De ſtelling dat de) by het Volk berust, ontvouwd. 452

P.

Paaschfeest, geſchillen over den tyd van het vieren in deeze laatere tyden ontſtaan, 7. Hoe men in 't jaar 1724 en 1744, daar omtrent verſchillend handelde, 8. Ryksdags-beſluiten daar omtrent, *ald.* Hoe men gehandeld heeft in de jaaren 1771 en 1778, wanneer het Paaſchfeest der *Christenen* en *Joden* op denzelfden tyd inviel, 9. Beſluiten der Kerkvergaderingen en Ryksſtenden deswegen. *ald.*
Padden worden door de Spinnen niet doodgeſtooken, 604. Zyn niet vergiftig. *ald.*
Partyzugt, hoe nadeelig in het beoefenen der H. Schrift. 375
PERIKLES op zyn ſterfbedde geſchetst. 237
PÉROUSE, (DE LA) verſlag van diens vyfmaandigen Scheepstocht in eene onbekende Zee. 543
PETER DE III, (Czaar) FREDERIK DEN II gunſtig, welk eene omwending zulks aan diens zaaken gaf, 347. Hoe het zich naa diens Ontbrooning toedroeg. 351
PET. II: 4, verklaard. 153
——— IV: 18, opgehelderd. 101
PHILIPS. (Berigt wegens de Afzweering van) 26
Poëzy, (De Kunſtige) eene verfyning van de oorſpronglyke volkstaal. 241
Polen, beknopt berigt van dit Ryk, 305. Wegens de verdeeling van 't zelve. 306
Port Jackſon, Bedenkingen over de voordeelen, die *Groot-Brittanje* ten eenigen tyde van de Volkplanting aldaar zou kunnen trekken. 216
Propheeten, (Onderſcheide ſtanden der) onder het Joodſche Volk. 197
PSALM I, vertaald en opgehelderd. 326
——— VII: 8, opgehelderd. 327
——— IX: 21, toegelicht. *ald.*
——— XXVII, verklaard. *ald.*
——— XXXVI: 8, 9 en 10, vertaald en opgehelderd. 328
——— XXXIX: 13, opgeklaard. *ald.*
——— IV, by welk eene gelegenheid opgeſteld, 592. Vertaald en opgehelderd. 594
PSALMEN, zes Regels noodig om dezelve met Verſtand en Gevoel te leezen. 242

R.

Regenvlaag, Dichtſtukje. 279
Roman, hoe dezelve behoort te weezen, 522. De *Duitſchers* moeten voor de *Engelſchen* in het ſchryven derzelven onderdoen, *ald.* Over de keuze in het

Digitized by Google

het leezen der Romans, 523. Heerschende gebreken in dezelve. *ald.* Voorbehoedsels by het leezen in agt te neemen. 525
Romein, (Wat het geluk van een) in de dagen van HORATIUS. uitmaakte, 606. Welk een invloed zulks hadt op den Godsdienst en de Alleenheerschirg van dat Gemeenebest. 607
Rups, (*Bastaard-Hoorn-*) beschreeven. 15
—— Van den *St. Jacobs Vlinder.* 16
—— (*Bruine Eenstaart-*) zeldzaame wyze van voedzel nuttigen. *ald.*
—— Het Spinsel van sommige Rupsen, niet alleen een beschermmiddel tegen de Koude; maar ook dienstig tot het volkomen voortbrengen der Vlinders. 115
—— (*Slak-*) Schynt een soort van Middelweezen, of de overgang van het eene Dierengeslacht tot het andere, 343. Beschryving. 344
—— (*Borstel-*) beschreeven, 563. Byzonderheden van zyn Tepeltje, *ald.* Zyn dubbel fijnsel tot een Winterverblyf. 564
Rykdom ('t Regt genot van den) geschetst. 318

S.

Schoonheid, waarin voor den Mensch gelegen, 93. Hoe ligt de naam van *Schoon* gegeeven, en dikwyls kunstig heen gesmeeten wordt. *ald.*
Sevastopol, gelegenheid dier Haven. 273
Slakken, een Rups deeze Diertjes naderende, en *Slak-Rups* geheeten, beschreeven. 345
Smaak, (Over den) ten tyde van LODEWYK DEN XIV. 494
Spinnen oefenen geen vyandschap tegen de Padden. 604
Spraak, den Mensch niet aangebooren, maar een werk der Kunst. 491. Natuurwetten volgens welke de *Mensch* eene Spraak vormt. 495
Stift (*Noordsche*) te *Linz* aangelegd, om in *Zweeden*, *Denemarken* en *Noorwegen*, het zaad van den *Roomschen Godsdienst* te onderhouden. 444
Studie, hoe uitgebreid men dit woord kan en behoort op te vatten. 409
Sudak, gelegenheid dier Stad. 274
Swedenlurgiaanen, (Aanhang van) in *Zweeden* en te *Londen*. 61
Systemata in de Godgeleerdheid, waarom verwerpelyk. 11

T.

Tafel, (De *Smaragdene*) hoog opgevyzeld, schoon ze niets dan brabbeltaal behelst. 334
Tekenkunst, den Israëliten reeds vroeg bekend. 299
Theologia Symbolica en de *Theologia Naturalis*, wonderlyk beschreeven. 336
THOMAS in zyn Ongeloof gestraft. 446
TIM. III: 16, onderscheide leezingen dier plaatze. 466
TITUS I: 6, verklaard. 289
Tong. (Over de oorzaaken van het Beslag op de) 390
Turken, gestelheid hunner Legers en hunne Inrigting te velde, 354. Hunne wyze van vegten, 356. Hunne eerbied voor het Vaandel van MAHOMETH. *ald.*
Tweegevegten, hoe zeer te wraaken, 275. Geen middel om de geschonde Eer te herstellen. 276
Twyfelingen in den Godsdienst, hoe

Digitized by Google

hoe men zich by derzelver aanhoudend opkomen te gedraagen hebbe. 507

U.

Unie (Duitsche) in 't weezen der zaake niets anders dan eene soort van Vrymetzelaars-verbintenis. 183
Utrecht. (Verslag van de *Unie* van) 25

V.

VAILLANT, (Le) wat hem op het O. I. Schip de *Held Wolemade* wedervoer, 619. Wat op het Schip *Middelburg*, 622. Hoe aan de *Knap de Goede Hoop* tot de Reis toegerust, 623. Zyne wyze van Reizen, en het doen zyner Waarneemingen, *ald.* Onderscheid tusschen zyn oogmerk, en dat van SPARMAN. 626
Veere, oude Redenrykkamer aldaar, stukjes van de bekwaamheid der Leden. 42
Verbeeldingskracht, Aanmerkingen over dit vermogen. 224
Verstand, Middelen om 't zelve te beschaaven. 408
Volk (De stelling dat de Opper-magt by het) berust, ontvouwd. 452
Volksbegrippen, (Gedagten over eenige) in de Gereformeerde Kerk. 552
Voorjordeel, hoe schadelyk in het beöefenen der H. Schrift. 375

W.

Wapens, de oorsprong in de Steek- of Tournooi-spelen gezogt. 214
Weenen. (Grootheid der Sterfte te) 446
Wenschen. (Regels in het bestuuren van onze) 106
——— (Gedagten over de vervulling onzer) 228
Wereld, hoe aan te zien, hoe te gebruiken, hoe het heil en onheil aan te merken. 340
Wiegezang. 459

Z.

Zamenleeving in onze Republiek, in zes onderscheide Tydvakken beschouwd, 405. Middelen tot verbetering aangeweezen. 406
Zeep. (Over het bereiden van harde en weeke) 431
Zelfmoord bestreeden, 307. Drift kan denzelven niet verschoonen, 308. 't Verstand dien niet aanraaden, *ald.* Moet zelfs in de oogen van een Naturalist een Misdaad zyn. 310
Ziele, (De onsterflykheid der) beweerd, 1-4. Wedersprooken. 5
ZOROASTER, CONFUCIUS en MAHOMETH, persoonlyk beschouwd, met elkander vergeleeken. 179
ZUYLEN VAN NIEVELDT verdeedigt zyn gedrag. 29
Zydeverweryen, verslag deswegen. 432

Digitized by Google

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Mèt derzelver Pryzen.

A.

Aanmerkingen op den Leertrant van *Jesus*, met betrekking tot de Denkwyze en het Spraakgebruik der Jooden. Amst. by *van der Kroe* en *Capel*, *Wesfing* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 503

Abresch, (P.) *Paraphrasis & Annotationum in Epistolam ad Hebræos Specimen tertium*, Lugd. *apud* A. *et* J. Honkoop, *in* 8vo. *f. m. f.* 2 - 0 - 0 417

Academie (De) der Vrouwen, of Magazyn der Verliefden. II Deelen, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 44

Allera, (*D*.) Iets ter Bestuuring van mynen Medebroeder. Dordr. by *J. de Leeuw* en *N. van Eyden*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 318

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beschreeven. Om te dienen ten Vervolge op het Werk van *J. Wagenaar*. Amst. en Harl. by *P. Conradi* en *V. van der Plaats*. 15—18de Stuk, in gr. 8vo. *f* 7 - 18 - 0 266

——— en zyne Geschiedenissen in 't kort. IVde Deel. Amst. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 1 - 16 - 0 412

Antiquitatum Romanarum brevis descriptio, olim ex G. H. Nieupoortio *concinnata, nunc in usum præcipue Schola Goudanæ, per quæstiones distincta. Goudæ, Sumtibus* G. Verblaauw, *in* 8vo. *f. m. f* 0 - 14 - 0 140

Antwoord der Nederlandsche Jooden, op de Brieven door den Welgeleerden Heer *J. Priestley*, geschreeven aan hunne Natie, over de baarblyklykheid van het Christendom, door *O. B. G.* Rott. by *J. Pols*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 475

Apotheek. (De Zweedsche) Uit het Latyn vertaald. Amst. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 600

Ar-

Digitized by Google

Archenholtz, (*J. W. van*) Engeland. Amſt. by *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 614

Afmus omnia ſecum portans, of alle de Werken van den Wandsbecker Boode. 2de Stukje. Amſt. by *W. Holtrop*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 364

Atlas (Aardryks- Geſchied- en Koophandelkundige) van Europa. Tweede Aflevering, behelzende Poolen, Hongaryen en Pruiſen. Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. folio. *f* 0 - 16 - 0 304

B.

Bahrdt, (*C. F.*) Zedekundig Handboek voor den Burgerſtaat. Vertaald door *E. Volkertsz.* Dordr. by *H. de Haas*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 31

—— —— Geſchiedenis en Dagboek van zyn Gevangenſchap; beneffens echte ſtukken en ontdekkingen, omtrent de Duitſche Unie, door hem zelven in 't licht gegeeven. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 181

Bakker, (*P. Huizinga*) Poëzy. IIIde Deel. Amſt. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 496

Barth, (*K. G. C.*) De Vriend der Natuur, en van het Burgerlyk Leeven. Een Leesboek voor de Vrienden van het Menschlyk Geſlacht. Amſt. by *A. B. Saakes*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 602

Baumeister, Vaderlyke Leſſen en Getrouwe Raadgeevingen aan de ſtudeerende Jeugd. Opgedraagen aan den Hoogleeraar *Broes*, door een Beminnaar van *Luther* en *Calvyn*. Rott. by *A. Bothall*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 557

Bedenkingen van eenen Wysgeer, over den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch, door den Heer *Y. van Hamelsveld*. II Deelen. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3 - 10 - 0 332

Benyowsky, (Gedenkſchriften en Reizen des Graaven *van*) door hem zelven beſchreeven. Iſte Deel. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 485

Berigten, betreffende de Nieuwe Hervormers in Duitschland. 2 Stukjes. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 556

Beſchryving (Volledige) van alle Konſten, Ambagten, Handwerken, Fabrieken, Trafiken, derzelver Werkhuizen, Gereedſchappen, enz., ten deele overgenomen uit de beroemdſte buitenlandſche Werken, en vermeerderd met de Theorie en Praktyk der beste Inlandſche Konſtenaaren en Handwerkslieden. Met *Plaaten*. 4 en 5de Stuk. Dordr. by *A. Blusſe en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3 - 10 - 0 116

—— —— —— 6, 7 en 8ſte Stuk. *f* 5 - 9 - 0 430

Be-

Digitized by Google

Beschouwing (Natuur- en Zedekundige) der Aarde en van haare Bewooneren. Gevolgd naar het Hoogduitsch van *J. F. Zöllner* en *J. S. Lange*. IIIde Deel. Camp. by *J. A. de Chalmot* en Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 16 - 0 207

——— IVde Deel. *f* 2 - 8 - 0 433

Bestaan (Het drieëenig) van God, geopenbaard in *de Drie* Mannen, verscheenen aan Abraham; benevens eene *nieuwe* Verdeediging van 1 *Joann.* V: 7. Door G. TH. W. J. U. DR. Gedrukt voor den Autheur, en te bekomen by *B. Wild* en *J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 15 - 0 333

Bleuland, (J.) *Icon Tunicæ Villosæ Intestini Duodeni, juxta felicem vasculorum impletionem. Ipsis coloribus, qui in Præparato conspiciuntur edita. Traj. apud* B. Wild *et* J. Altheer, *in 4to. f. m. f* 1 - 10 - 0 160

Bligh, (*W.*) Verhaal van de Muitery aan boord van het Engelsch Konings-Schip *de Bounty*, en de daarop gevolgde rampspoedige Reis van een gedeelte des Scheepsvolks. Rott. by G. *A. Arrenberg*, in 4to. *f* 1 - 5 - 0 412

Boddaert Junior, (*P.*) Gedichten. 2de Stukje. Utr. by *H. van Otterloo*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 141

Bonn, (*A.*) Redenvoeringen ter Inwyding der volbouwde Tekenzaal, voor het Departement der Tekenkunde, en voor de Gehoorzaal en Schouwplaats van het Departement der Natuurkunde, in het Gebouw der Maatschappy *Felix Meritis*. Amst. by *J. C. Sepp* en *A. Fokke Simonsz.* in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 298

Bonnet, (*P.*) Leerredenen over 't Leeven van *David*. VIIde en laatste Deel. Amst. by *P.* en *J. Holsteyn*, en Utr. by *A. van Paddenburg* en *G. van den Brink Jz.*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 199

Bossuet, (*J. B.*) Leerredenen. Vertaald door den Eerw. *R. Brouwer*. IV. V en VIde Deel. Amst. by *F. J. van Tetroode*, in 8vo. *f* 3 - 12 - 0 109

Brief van een Vriend aan een Vriend. In zich bevattende beschcidene Aanmerkingen op de onbeschcidene Handelwyze, door de Schryvers van de *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen* gehouden, omtrent den Eerw. *Tollé*. Ter verdeediging van het Werkje, ten Titel voerende *Iets van Tollé*. Alom, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 500

Brees, (*B.*) Leerreden over *Ps.* XV. 4^a. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 421

Bruine, (*J. de*) De Joodsche Geschiedenis in 't algemeen, en die van *Abraham* in 't byzonder. Beschouwd in drie Ver-

Digitized by Google

Verhandelingen. Uitgesprooken in het Amsterdamsch Eerste Departement der Maatschappy: *Tot Nut van 't Algemeen.* Amst. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 474

Brun, (*P. le*) Letter-Geschicht- en Leerstelkundige Uitlegging van de Gebeden en Plegtigheden der H. Misse. Amst. by *F. J. van Tetroode*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 155

Buchner, (*F.*) Verhandeling over de voortreffelykheid van de Operatie der Cataract, volgens de manier der Ouden. Op nieuws in gebruik gebragt en verbeterd door *P. Pott.* Amst. by *H. Keyzer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 601

Bundel van Godgeleerde, Wysgeerige en Zedekundige Mengelingen. 3de Stuk. Haarl. by *Plaat* en *Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 204

C.

Campe, (*J. H.*) Reisbeschryvingen voor de Jeugd. Amst. by de Wed. *J. Doll*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 219

——— Volledig Leerstelzel van Opvoeding, ontworpen door eenige Geleerden in Duitschland. Amst. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars* en de Wed. *J. Doll*, in 8vo. *f* 2 - 8 - 0 357

Camper, (*P.*) Verhandeling over het natuurlyk verschil der Weezenstrekken in Menschen van onderscheiden Landaart en Ouderdom; over het schoon der Antyke Beelden en gesneede Steenen, enz. Utr. by *B. Wild* en *J. Altheer*, in gr. 4to. *f* 6 - 0 - 0 391

Catechismus der Weetenschappen, schoone Kunsten en fraaije Letteren, uit verscheide beroemde Schryveren, en inzonderheid volgens de schets van den beroemden Baron *van Bielfeld.* IIde Deel 2de Stuk. Amst. by *A. Fokke Simonsz.*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 212

Chomel, (*M. N.*) Vervolg op het Algemeen Huishoudelyk Natuur- Zedekundig en Kunst-Woordenboek, door *J. A. de Chalmot.* Verrykt met *Kunstplaaten.* 10de Stuk. Camp. by *J. A. de Chalmot* en Amst. by *J. Yntema*, in gr. 4to. *f* 5 - 0 - 0 159

——— IIde Stuk. *f* 5 - 0 - 0 521

Chronicon Tielense (*Auctoris Inserti*) *sive majoris Chronici pars ultima & maxime notabilis. Ex archetypo primus edidit, adnotationes addidit* Joh. Did. van Leeuwen. *Traj. ad Rhenum apud* B. Wild *et* J. Altheer, *in* 8vo. *f. m.* 65

Craven, (Mylady) Reize, in Brieven aan Z. D. H. den Markgraaf van Brandenburg-Anspach en Bareuth, geschreeven in 1785 en 1786. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 271

Cur-

Digitized by Google

Curtenius, (*P.*) Leerredenen over den Heidelbergſchen Catechismus. Uitgegeeven door *B. Broes*. 2de Stukje. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 56

D.

Delia, of de jonge Erfgenaame. III Deelen. Amſt. by *J. Allart*. *f* 4 - 16 - 0 96

(*Dresſelaar*,) gebooren *Oremans* en *Petronella Moens*, Stichtelyke Gedichten. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 580

Dupliek, of Affcheid van *Aletophilus* aan *Philadelphus*. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 513

Dyk, (*J. van*) Gedichten. Haarl. by *Plaat* en *Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 2 - 12 - 0 278

E.

Ebeling, (*H. M. F.*) De Geſchiedenis van Rome, een Leesboek voor Kinderen van 7 tot 15 jaaren. Iſte en IIde Deel. 's Hage by *I. van Cleef*, in 12mo. *f* 3 - 12 - 0 136

Emdre, (*S. van*) Kort Begrip der Bybel- en Vaderlandſche Geſchiedenis. Vyfde Druk. Utr. by *H. van Otterloo*, in 8vo. *f* 0 - 5 - 0 155

——— Het onderwys in de H. Godgeleerdheid bevattelyk, gemaklyk en nuttig gemaakt voor zulken, die belydenis zullen doen, enz. Utr. by *D. Kemink en Zoon* en *W. van Tzerworst*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 378

Emperius, (*J. F. F.*) De laatſte Levensdagen van den Abt *Jeruſalem*. Haarl. by *C. Plaat*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 599

Engel, (*J. J.*) De kunst van Nabootzing door Gebaarden. Iſte Deel. Haarl. by *J. van Walré*, in gr. 8vo. *f* 4 - 10 - 0 544

——— Wy zullen elkander wederzien. Eene Zamenſpraak, benevens eene Elegie. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 6 254

Engelberts, (*E. M.*) De Aloude Staat en Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden. IIIde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 2 - 0 438

F.

Ferrieres-Sauvebœuf, Reize in Turkyen, Perſie en Arabie, van 1782-1789. II Deelen. Utr. by *B. Wild* en *J. Altheer*, en Amſt. by *J. van den Burgh en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 355

Floh, (*J. H.*) Proeve eener beredeneerde verklaaring der Geſchiedenisſe van 's Heilands Verzoeking in de Woestyne. Dev. by *G. Brouwer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 250

Digitized by Google

Florian, (*De*) Estelle. Amst. by *J. Allart*, in 8vo. *f* 1 - 8 - 0 184
Frederik de II, Koning van Pruisſen, Nagelaaten Werken. Amſt., Dordr. en Leyd. by *J. Yntema*, de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, *P. Blusſé* en *L. Herdingh*. IIIde Deel, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 18
——— IVde Deel. *f* 2 - 4 - 0 345
Frosſard, (*B. J.*) De zaak der Negerſlaaven, en der Inwoonderen van Guinea, ingeleverd by het Gerechtshof der Gerechtigheid, om den Godsdienst en der Staatkunde. Iſte en IIde Deel. 's Hage by *L. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 4 - 6 - 0 601

G.

Gebeden der Portugeeſche Jooden, door een Joodsch Genootſchap uit het Hebreeuwsch vertaald. 's Hage by *Lion Cohen*, in gr. 8vo. *f* 8 - 0 - 0 558
Gedagten, (Zedige) over eenige Volksbegrippen in de Gereformeerde Kerk; derzelver Bronnen en Geneesmiddelen. Alom, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 552
——— over verſchillende Onderwerpen. Amſt. by *F. Drayer*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 582
Geographiæ Antiquæ Compendium, olim ex P. Cluverio *concinnatum, nunc in uſum Tironum per quæſtiones diſtinctum. Goudæ, Sumtibus* G. Verblaauw, *in* 8vo. *f. m.* *f* 0 - 14 - 0 140
Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandſche Jeugd. XIV en XVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in 12mo. *f* 3 - 12 - 0 240
Gilles, (*J.*) Tafereel der Regeeringe van *Frederik* II, van Pruisſen, benevens eene vergelyking tusſchen dien Vorst en *Philippus* II, van Macedonie. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, en Amſt. by *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 2 - 6 - 0 481
Godsdienstoefeningen voor de Jeugd, (uitgegeeven ten voordeele van een Weeshuis.) Rott. by *A. Vis*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 60
Goodwyn, (*E.*) Het verband tusſchen het Leeven en de Ademhaaling, of Proefondervindelyk Onderzoek nopens de Uitwerkingen van Verdrinken en Wurgen, enz. Dordr. by *P. van Braam*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 258
Greeve, (*E. H.*) De Brieven van Apostel *Paulus* aan de *Efeſiërs*, de *Colosſers*, en de Eerſte aan *Timotheus*, nevens den Brief aan *Philemon*, uit het Grieksch vertaald met

Digitized by Google

met eene verklaaring. Dev. by *L. A. Karſenbergh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 461

H.

Haaff, (*G. ten*) Inwydings Redenvoering over de noodige kennis van den aart en de huishoudelyke geſteldheid van het Menschlyk Lichaam, enz. uitgeſprooken by de Aanvaarding van den Post van *Lector Chirurgiæ Clinicæ*, aan de Illustre Schoole te Rotterdam. Rott. by *P. van Dyk*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 514

Haas, (*G. de*) Het vyfde en de drie volgende Hoofdſtukken uit *Paulus* Brief aan de *Romeinen* verklaard. IIde Deel. Amſt by *Weſſing* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 150

Hachenberg, (C. F. R.) *Grammaticæ Græcæ*, *Pars Prior Orthographia & Etymologia. Traj. apud* W. van Yzerworst, *in* 8*vo*. *f* 1 - 4 - 0 359

Hamelsveld, (*Y. van*) Het eerſte Boek van *Mozes*, naar het Hebreeuwsch. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 569

——— Het tweede en derde Boek van *Mozes*. *f* 2 - 12 - 0 589

Handboek of Hiſtoriſche en Staatkundige Verhandelingen, na de zevende vermeerderde uitgaave, van wylen Profeſſor *Gotfried Achenwall's* Staatkundige Verhandeling, over de tegenwoordige voornaamſte Ryken en Volken van Europa. Iſte Deel 1ſte Stuk. Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 611

Handelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk *Servandis Civibus*. XIVde Deel. Amſt. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 2 - 8 - 0 112

Hazeu C. Zoon, (*J.*) De Heidelbergſche Catechismus, in LII Gezangen. Amſt. by *N. T. Gravius*, in 8vo. *f* 1 - 4 - 0 40

——— Leerzaame Geſprekjes, of de Vlyt der Kinderen opgewekt. Amſt. by *W. van Vliet*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 192

Hemert, (P. van) *Oratio de prudenti Chriſti Apoſtolorum atque Evangeliſtarum conſilio, ſermones ſuos ac ſcripta ad captum atque intellectum vulgi, quantum illud fieri potuit, accommodantium. Habita Amſtelædami in æde ſacra Remonſtrantium, die XXIV Nov. Anni* MDCCXC. *Amſt. apud* M. Schalekamp, *in* 8*vo*. *m. f. f* 0 - 12 - 0 380

Herder, (*J. G.*) Twee bekroonde Prysverhandelingen. De eerſte over den Oorſprong der Spraak. De tweede over

de

Digitized by Google

de Oorzaaken van den vervallen Smaak, by verſcheide Volken daar hy voorheenen bloeide. Amſt. by *Weſſing* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 490

Hertz, (*M.*) Brieven aan Geneesheeren, vertaald en met Aanmerkingen verrykt, door Dr. *D. Heilbron Cz.* Utr. by *G. van den Brink Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 62

Hervey, (*J.*) Drie Leerredenen over 't laatſte Oordeel, het Avondmaal, en op den dood eener jonge Juffer. 's Hage by *I. van Cleef*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 202

Heſſ, (*J. J.*) Geſchiedenis der Israëliten vóór de tyden van *Jeſus*. IXde Deel. Amſt. by de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 2 - 10 - 0 196

Heſſelink, (G.) Uitlegkundig Woordenboek ter Opheldering van de Schriften des Nieuwen Verbonds. A—H. Amſt. by *J. Yntema*, de Erven *P. Meyer* en *G. Warnars*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 45

Historie (Beknopte) der Onlusten in de Nederlanden, ſedert de onderhandelingen over de Gewapende Neutraliteit in 1780. Uit echte ſtukken byeen geſteld. II Deelen. In Brabant, in gr. 8vo. *f* 5 - 0 - 0 451

——— (De) der Vereenigde Nederlanden, onpartydig in vraagen en antwoorden voorgeſteld, ten nutte voor de Vaderlandſche Jeugd. Amſt. by *D. Bouwmeester*, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 629

——— (Hedendaagſche) of Tegenwoordige ſtaat van alle Volken; behelzende de Beſchryving der Vereenigde Nederlanden, en wel byzonder van *Overyſſel*. IIde Deel. Amſt. by *J. de Groot*, enz., in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 191

——— (Vaderlandſche) vervattende de Geſchiedenisſen der Vereenigde Nederlanden, zints den Aanvang der *Noord-Amerikaanſche* Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tuſſchen *Engeland* en deezen Staat, tot den tegenwoordigen Tyd. Uit de Geloofwaardigſte Schryvers en egte Gedenkſtukken zamengeſteld. Ten Vervolge van *Wagenaar's* Vaderlandſche Historie. IVde Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 164

——— Vde Deel. *f* 3 - 12 - 0 529

Hoffham, (O. C. F.) Proeve eener Theorie der Nederduitſche Poëzy. Amſt. by *P. J. Uijlenbroek*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 34

J. en I.

Jacobi, (*J. F.*) Wat moet ik, ter gerustſtelling myner Ziel, gelooven? Wat moet ik hoopen, by de menigvuldige gevoelens der Geleerden? Beantwoord door een af-

Digitized by Google

afgeleefden Grysaart aan den rand van het Graf. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 329
Jeſus Christus, De Leeraar der Waarheid, was geen Volksbedrieger. Utr. by *W. van Yzerworst*, *in* gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 596
Iets over de Zaligheid der Duivelen, aan den Heer *Kirchhof*, door *J-N.* Rott. by *J. P. Kraeft*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 337
In welke plaatzen van den Bybel, wordt geſproken van het aanzyn eenes Duivels? Of mag men de Leere van eenen Duivel, op goede gronden, verwerpen? Uit het Hoogduitsch vertaald. Alom. *f* 0 - 12 - 0 337
Jou Jou de Normandie of Arlequin Kramer, Klugtſpel in één Bedryf. Met Zang. Alom te bekomen, in 8vo. *f* 0 - 6 - 0 240

K.

Kerſteman, (*M. F. L.*) Præceptor der Notariſsen. Amſt. by *J. B. Elwe*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 411
Klinkenberg, (*J. van Nuys*) De Bybel, door beknopte Uitbreidingen en opheldernde Aanmerkingen verklaard. XXIſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 285
——— Onderwys in den Godsdienst. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo, *f* 4 - 16 - 0 288
Knigge, (*Van*) De arme Heer van Mildenburg, in Brieven. Iſte Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 584
——— Over de verkeering met Menſchen. II Deelen. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 404
Kok, (*J.*) Vaderlandsch Woordenboek. XXII en XXIIIſte Deel. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 301
Konynenburg, (J.) *Laudatio* Simonis Epiſcopii *publice dicta Amſtelodami*, *in æde ſacra Remonſtrantium*, *die XXIII Novembris Anni* MDCCLXXXX. *Amſt. apud* M. Schalekamp, *in* 4*to. m. f.* 0 - 14 - 0 379
Kransje van Letterbloempjes voor Nederlandsch Jufferſchap. Iſte Stukje. Dordr. by *N. van Eysden en Comp.*, in 8vo. *f* 0 - 8 - 0 281
Krom, (*H. J.*) Leerreden ter oefening van den Bybel. Midd. by *P. Gillisſen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 104

L.

Leeven (Het) van den Duivel, door *Justus Criticus*. Iſte Stukje. In Holland, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 339
——— van *Thyl Uilenſpiegel*. In Holland, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 284

Lee-

Digitized by Google

Leevensdaagen (Laatſte) van Mejuffrouw M. M. *C. Ackerman.* Alkm. by *J. Handt*, in gr. 8vo. *f* 1 - 2 - 0 94
Leevensſchetzen van Nederlandſche Mannen en Vrouwen. Een Schoolboek, uitgegeeven door de Maatſchappy: *Tot Nut van 't Algemeen.* Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 410
Lennep, (J. D. a) *Etymologicum Linguæ Græcæ, edente* E. Scheidio. *Traj. apud* G. T. van Paddenburg, *in* 8vo. *f. m. f* 8 - 10 - 0 176
Lesſeps, (*De*) Historisch Dagverhaal zyner Reize, zedert het verlaaten van den Heer Graaf *de Perouſe*, en zyne Tochtgenooten in de Haven van *St. Pieter en Paulus* op *Kamtſchatka*, tot op zyne komst in *Frankryk.* Iſte Deel. Utr. by *B. Wild* en *J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 538
Loosjes Pz. (*A.*) Frank van Borſelen, en Jacoba van Beyeren. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 576
Luimen van Neef Jacob. Rott. by *N. Brakel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 12 - 0 457
Lydenden. (Voor) Een Huisboek, naar het Hoogduitsch. Utr. by *B. Wild* en *J. Altheer*, en Amſt. by *Weſſing* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 506

M.

Marron, Redenvoering, uitgeſproken by een buitengewoonen Kerkdienst, gehouden door de Protestanten te *Parys.* Duink. by *van Schelle en Comp.*, in gr. 8vo. *f* 0 - 5 - 8 597
Martelaar (De) der Vryheid. Amſt. by *Weſſing* en *van der Hey*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 143
Martinet, (*J. F.*) Het Vereenigd Nederland, verkort ten gebruike der Schoolen, in 8vo. *f* 2 - 4 - 0 25
Meiszner, (*A. G.*) Alcibiades op een vryen trant, in 't Nederduitsch gevolgd. IIde Deel. Haarl. by *F. Bohn*, in 8vo. *f* 2 - 10 - 0 237
——— Bianca Capello. II Deelen. Haarl. by *A. Loosjes Pz.* in 8vo. *f* 3 - 12 - 0 361
Mendelszoon, (*M.*) Wysgeerige Verhandelingen, Brieven en Geſprekken, vertaald en met Aantekeningen en het Leeven van den Autheur verrykt, door *G. Brender à Brandis.* IIde Deel. Leyd. by *P. Pluygers*, in gr. 8vo. *f* 2 - 4 - 0 306
Mengelingen (Poëtiſche) van het Genootſchap, onder de Zinſpreuk: *Oefening kweekt Kunst.* Amſt. by *A. Fokke Simonsz.* en *J. J. Wolters*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 587

Digitized by Google

Moens, (*P.*) Dichtkundige en Profaïsche Mengelwerken. Haarl. by *Plaat* en *Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 580
Moerbeek, (*A. A. van*) Neue volkommene Hollandische Sprachlehre. Leipz. by *J. F. Junius*, in 8vo. 632
Morel, (*C.*) Verklaaring der Reenten van den Mensch en den Burger. Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 452
Mosheim, (*J. L. van*) Verklaaring van den Brief aan *Titus*. Utr. by *W. van Yzerworst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 288
Muller, (*J. G.*) Emmerik. VI, VII en VIIIste Deel. Amst. by *A. Mens Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 4 - 5 - 0 586
Muntinghe, (*H.*) De Psalmen uit het Hebreeuwsch vertaald. 1ste Stuk. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 241 en 325

N.

Naamlyst van Nederduitsche Boeken, geduurende het Jaar 1790, in ons Vaderland uitgekomen; alsmede van Fransche Werken, Oratien, Disfertatien en Kunstprenten, Portraiten en Landkaarten. Amst. by *A. B. Saakes*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 144
Natuurbeschouwer, (De oplettende) gevolgd naar het Hoogduitsch van *J. L. Ewald*. Utr. by de Wed. *S. de Waal en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 517
Newton, (*J.*) Vervolg van Stichtlyke Leerredenen. 2de Stuk. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 466
——— Leerreden over den Lofzang der Gezaligden, uit *Openb.* V: 9. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 6 - 0 466
Nicolai, (*F.*) Reize door Duitschland en Zwitserland, zedert 1781. Amst. by *A. Mens Jansz.* II en IIIde Deel, in gr. 8vo. *f* 2 - 5 - 0 441
Nood- en Hulpboekje voor den Burger- en Boerenstand, of leerzaame, heuchlyke en treurige Geschiedenisfen van het Dorp Mildheim. Amst. by *W. Houtgraaf*, in 8vo. *f* 0 - 4 - 0 367

O.

Oemler, (*K. W.*) De Eenzaame Christen, benevens drie Leerredenen. Met eene aanpryzende Voorreden van den Hoogleeraar *L. Meyer*. 4de Stuk. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 294
Ommeren, (*R. van*) *Quintus Horatius Flaccus*. Amst. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 605
Opusculorum de ratione studii Pars altera, seu St. Gausseni Dis-

Digitized by Google

Disertationes tres. Editio Septima. Recensuit & aliquot priorum editionum mendas sustulit E. Scheidius. *Traj. apud* G. T. van Paddenburg & Fil., & *Hard. apud* J. van Kasteel, *in* 8vo. *f. m. f* 1 - 5 - 0 140

Opvoeding (Christlyke en Zedekundige) der Kinderen, briefsgewys voorgesteld door *W. J. H.* *** *A. L. M.* Amst. by *F. J. van Tetroode*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 0 80

Ouboter, (*B.*) Aaneengeschakelde Verklaaring van den Heidelbergschen Catechismus. Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 3 - 10 - 0 109

——— IIde en laatste Deel. *f* 3 - 10 - 0 549

P.

Paape, (G.) De Hollandsche Wysgeer in Braband. [Iets meer dan een Roman] IV Deelen. Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 6 - 4 - 0 29

Paine, (*T.*) Rechten van den Mensch, of de aanval van den Heer *Burke*, op de Fransche Omwenteling, beantwoord. Rott. by *J. Meyer*, en Amst. by *H. Brongers Junior*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 572

Palm, (*J. H. van der*) Eenige Liederen van *David* vertaald en opgehelderd. Midd. by *W. A. Keel*, en Dordr. by *de Leeuw* en *Krap*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 591

Pantekoek, (*C.*) Korte Aanmerkingen op het Resultaat van *Purgolds* meer dan vyftig Jaarige overdenkingen over den Godsdienst van *Jesus*. Breda by *W. Oukoop*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 475

Papieren, (Verdere) raakende de *Voorreden* van den Hoogleeraar *Broes*. 13, 57

Pastoret, (*De*) *Zoroaster*, *Confucius* en *Mahometh* vergeleeken als Hoofden van Gezindheden, Wetgeevers en Zedenmeesters; met een Tafereel van hunne Leerstelzels, Wetten en Zedeleer. Dordr. by *A. Blusse en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 178

Pfenninger, (*J. K.*) Oude Joodsche Brieven, Samenspraaken, enz. behelzende het voornaamste van de Euangelie-Geschiedenissen. Vde Deel. Leyd. by *L. Herdingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 145

Philadelphus aan zynen Broeder den Wel-Eerwaardigen Heere N. Predikant te T.... en V. ter verantwoording zyner Leere, aangaande de Godlyke Verbonden, de Kerk en den Kinderdoop tegen de Brieven van den Heer *Aletophilus*. Alom, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 10

Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: *Kunstliefde Spaart geen*

Digitized by Google

Vlyt. XIIIde Deel, 1ſte St. Leyd. by *P. van der Eyk* en *D. Vygh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 632
Post (De) van den Helicon, in XL Vertoogen. Amſt. by *J. ten Brink Gz.*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 95
Post, (*Maria Elizabeth*) voor Eenzaamen. Amſt. by *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 230
Proeve van een Ontwerp van algemeene en byzondere Wetten voor de Maatſchappy van Verdienſten: *Felix Meritis*. Amſt. by *H. Gartman*, in gr. 8vo. *f* 0 - 11 - 0 581
—— van Oordeelkunde, betrekkelyk de Poëzy. No. 1. Uu. by de Wed. *J. van ter Veen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0 - 4 - 0 44
—— No. 2 en 3. *f* 0 - 11 - 0 498
Prysverhandelingen van het Genootſchap tot Verdeediging van den Christlyken Godsdienst, tegen deszelfs hedendaagſche Beſtryderen, voor 't Jaar 1789. Amſt., Haarl. en 's Hage by *J. Allart*, *C. van der Aa* en de Wed. *J. du Mee en Junior*, in gr. 8vo. *f* 3 - 0 - 0 53
Purgold, (*D. H.*) Reſultaat van myne meer dan vyftigjaarige overdenkingen, over den Godsdienst van *Jeſus*. Weezel by *F. Röder*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 246

R.

Rebecca en haar Vader Moſes, of zonderlinge Lotgevallen van een vermogenden en weldaadigen Joodſchen Wysgeer. II Deelen. Dordr. by *P. van Braam*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 367
Register (Generaal) van alle Steden en Dorpen der Vereenigde Nederlanden, geſchikt naar de Orde van *het* Alphabeth. 's Hage by *J. Bool Junior*, in 8vo. *f* 0 - 11 - 0 368
Rekening en Verantwoording der Liefdegiften, ten behoeve der Noodlydenden, door de Overſtroomingen van 's Lands Rivieren, in het Jaar 1784. Amſt. by *P. den Hengst*, in folio. *f* 5 - 10 - 0 27
Ribbeck, (*G. G.*) vier Leerredenen over het wederzien in de Eeuwigheid. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 0 - 16 - 0 471
Ring, (De) (Een ſchertzende Roman) door den Schryver van *Siegfried van Lindenberg*. Amſt. by *A. Mens Jansz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 191
Rözler, (*Ch. Fr.*) Bibliotheek der Kerkvaderen, beſtaande in Overzettingen en Uittrekzels uit hunne voornaamſte doch meest Leerſtellige Schriften. Iſte Deel. Amſt. by *Weſling* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 156

S.

Digitized by Google

S.

Saltzman, (*G.*) Ontwerp ter Proeve, hoe men op de beste wyze Kinderen, van jongs af, tot den Godsdienst kan opleiden. Haarl. by *F. Bohn*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 141

Sander, (*C. Ph.*) Geſchied- en Oudheidkundige Verhandeling, over den oorſprong, benaamingen, plegtigheden, enz. der Zon- en Feestdagen, in verſcheide Christen Kerken gebruiklyk. IIde Deel. Gron. by *L. Huyzingh*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 6

——— (*H.*) De Voorzienigheid. 2de Stuk. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 339

Saxii, (Ch.) *Onomaſticum Literarium*, *Pars Septima & Ultima. Traj. apud* G. T. van Paddenburg & Filium, *in* 8vo. *f. m. f* 4 - 5 - 0 369

Schatkamer van Kunst en Smaak, of Verzameling van Verhandelingen en Stukken de Wysbegeerte, Letter- Taal- Oudheid- en Dichtkunde betreffende. Iſte Deel, No. 1. Utr. by *G. T. van Paddenburg en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 0 - 0 398

Scheidius, (*E.*) Het Boek *Geneſis* met de gewoone Nederduitſche Vertaaling, hier en daar volgens de nieuwſte Waarneemingen veranderd, en met bygevoegde Aantekeningen opgehelderd. No. 2. Hard. by *J. van Kasteel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 193

Scheuchzer, (*J. J.*) Bybel der Natuur, in 't Nederduitsch overgezet, en vermeerderd door den Hoogl. *L. Meyer*. Xde Deel. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 14 - 0 413

Schmucker, (*J. L.*) Heelkundige Mengelſchriften, vertaald door *J. Daams*. IIIde Deel No. 3, waarmede dit Werk beſlooten is. Haarl. by *Plaat* en *Loosjes*, in gr. 8vo. *f* 2 - 2 - 0 560

Schouwtoneel (Historisch) van 's Waerelds Lotgevallen. 1ſte Stuk. Met *Plaaten* en *Kaarten*. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 447

Schulz, (*Fr.*) Geſchiedenis der groote Omwenteling in Frankryk. Amſt. by *P. den Hengst* en *J. A. Swalm*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 569

Sepp, (*J. Ch.*) Nederlandſche Inſecten. Amſt. by *J. Ch. Sepp*, in 4to. *f* 0 - 18 - 0 15

——— *f* 0 - 18 - 0 115

——— *f* 0 - 18 - 0 343

——— *f* 0 - 18 - 0 563

Digitized by Google

Simſon, in acht Boeken. Dordr. by *A. Blusſe en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 312

Staring, (*J. G.*) Leerreden over 2 *Petr.* I: 13, 14. Ter Gedagtenisſe van zynen Vyftigjaarigen Predikdienst. Gouda by *W. Verblaauw*, in 4to. *f* 0 - 8 - 0 297

Stoll, (*C.*) Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde Afbeeldingen en Beſchryvingen der Spooken, wandelende Bladen, enz. Amſt. by *J. Ch. Sepp*, in gr. 4to. *f* 4 - 0 - 0 17

Swedenburg, (*Em.*) Godgeleerd Samenſtel. Nevens eene Verhandeling, behelzende eenige byzonderheden nopens *Swedenburg* en deszelfs Aanhangeren. Door *Y. van Hamelsveld.* Amſt. by *Weſſing* en *van der Hey*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 60

Swinden, (*J. H. van*) Grondbeginzels der Meetkunde. Amſt. by *P. den Hengst*, in gr. 8vo. *f* 4 - 15 - 0 161

T.

Tench, (*W.*) Beſchryving van den Tocht na *Botany Baay*, van de opregting der Engelſche Volkplanting aan *Port Jackſon*, enz. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 216

Thaddæus, (*D.*) Verklaaring van de Geſchiedenis der Verzoeking van *Chriſtus*, en oplosſing der Zwaarigheden, die tegen dezelve gemaakt worden. Utr. en Amſt. by *G. T. van Paddenburg en Zoon* en *M. Schalekamp*, in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 251

Thilo, (*F. T.*) Leevenstooneelen uit de werkzaame Wereld. Iſte Deel. Dordr. by *D. de Vlugt* en *N. van Eysden*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 281

Tielke, (*J. G.*) Onderrigt voor Officieren, die zich in den Velddienst zoeken bekwaam te maaken, enz. Arnh. by *J. H. Moeleman*, in gr. 8vo. *f* 6 - 0 - 0 411

Titmann, (*L. C.*) De verdienſte van *Jeſus*. Iſte Deel. Utr. by *B. Wild* en *J. Altheer*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 501

Tollé, (*H. A.*) Iets. Veere by *C. M. van de Graaf*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 41

Toneel (Het) der zegevierende Menschlievenheid, waare Vryheid en weezenlyke Rechten van den Burger, in het vrye Frankryk, in gr. 8vo. *f* 1 - 8 - 0 631

Toneelen in Parys, by en naa de verwoesting der Bastille. Naar Franſche en Engelſche Schriften en Plaaten. 1ſte Stukje. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in 8vo. *f* 0 - 14 - 0 321

V.

Digitized by Google

V.

Vaillant, (*Le*) Reize in de Binnenlanden van Africa, langs de Kaap de Goede Hoop, in de Jaaren 1780—1785. Iſte Deel. Leyd. en Amſt. by *Honkoop* en *Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 618

Valckenærii, (L. C.) *Obſervationes & J. D. a Lennep, Prælectiones Academicæ Linguam Græcam ſpectantes, ad exempla MSS. recenſuit ſuasque Animadverſiones adjecit* E. Scheidius. *Traj. apud* G. T. van Paddenburg, & alibi, *in* 8vo. *f. m.* 176

Velingius, (*A.*) Mengelſchriften, zynde vrye gedagten over verſchillende Onderwerpen. IIde Deel. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 151

Verbeek, (*A. S.*) Proeve van een Zedekundig Zakboek voor het Volk van Nederland. Dordr. by *H. de Haas*, in 8vo. *f* 1 - 5 - 0 315

Verhaalen, (Zedelyke en vermaaklyke) en waare Gebeurtenisſen. 's Hage by *J. C. Leeuwenſtyn*, in gr. 8vo. *f* 1 - 16 - 0 283

Verhandeling over de beweerde gewettigde Afſtamming der Heeren *Brederode van Bolsward*, uit *Reinoud den III*, Heer van Brederode, Vianen, enz. in gr. 8vo. *f* 0 - 12 - 0 300

——————— Duëllen en Tweegevegten. 's Hage by *J. A. Bouvink*, in gr. 8vo. *f* 0 - 14 - 0 275

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door *Teylers* Godgeleerd Genootſchap. Xde Deel. Haarl. by *J. Enſchedé en Zoonen* en *J. van Walré*, in gr. 4to. *f* 2 - 2 - 0 1

——————— van *Teylers* tweede Genootſchap. 8ſte Stuk; bevattende een Antwoord op de Vraag in de Natuurkunde. Haarl. by *J. Enſchedé en Zoonen* en *J. van Walré*, in gr. 4to. *f* 4 - 16 - 0 260

——————— uitgegeeven door het Zeeuwsch Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen. XIVde Deel. Midd. by *P. Gilliſſen*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 423 en 476

——————— van het Bataafsch Genootſchap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. IXde Deel. Rott. by *D.* en *A. Vis*, in gr. 4to. *f* 5 - 0 - 0 383

——————— van het Genootſchap tot verdeediging van den Christelyken Godsdienst, opgericht in 's Hage voor het Jaar 1789. 2de Stuk. Amſt., Haarl. en 's Hage by *J. Allart*, *C. van der Aa*, Wed. *J. du Mee en Junior*, in gr. 8vo. *f* 1 - 14 - 0 373

Ver-

Digitized by Google

Verhandelingen, (Wysgeerige) vertaald en byeenverzameld door *G. van der Voort.* Amſt. by *W. van Vliet*, in gr. 8vo. *f* 0 - 18 - 0 222

Vermyne, (*K.*) Samenſtel der Godgeleerdheid, begreepen in vier Oefeningen, over het voorbeeld der Godlyke Waarheden van den Zaligen *A. Hellenbroek.* In 's Hage by *J. du Mee*, in 8vo. *f* 0 - 10 - 0 377

Vertellingen en Geſprekken van haare Majeſteit de Keizerin aller Rusſen. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in 8vo. *f* 1 - 16 - 0 92

Vis, (*G.*) Eenvoudige Samenſpraaken tusſchen twee goede Vrienden; zich noemende *Oud* en *Nieuw Licht.* Rott. by *N. Cornel*, in gr. 8vo. *f* 1 - 5 - 0 596

Vloten, (*W. A. van*) De Bybel vertaald, omſchreeven, en door Aanmerkingen opgehelderd. IVde Deel. Utr. en Amſt. by *G. T. van Paddenburg en Zoon* en *J. Allart*, in gr. 8vo. *f* 3 - 12 - 0 97

Vogel, (*S. G.*) Onderwys voor Ouders, Opvoeders en Opzienders van Kinderen, over de manier, hoe de Ondeugd der verwoestende Zelfbevlekking, die zo verbaazend algemeen is, op de veiligſte wyze kan ontdekt, verhoed en geneezen worden. Haarl. by *A. Loosjes Pz.*, in gr. 8vo. *f* 1 - 4 - 0 83

Volksliedjens, uitgegeeven door de Maatſchappy: *Tot Nut van 't Algemeen.* Amſt. by *H. Keyzer*, *A. Fokke Simonsz.* en *C. de Vries*, in 8vo. *f* 0 - 12 - 0 458

Volney, (*C. F.*) Reize door Syrie en Egypte, in de Jaaren 1783, 1784 en 1785. Iſte Deel. Leyd. by *A.* en *J. Honkoop*, in gr. 8vo. *f* 3 - 6 - 0 173

Voorst, (*P. C. van*) Bundel van Uitlegkundige Verhandelingen. 2de Stuk. Amſt. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 2 - 0 - 0 100

Vriendin, (Aan myn jonge) of Zedelyke Brieven, ter verbeteringe van het Hart. 3de Stuk. Midd. by *P. Gillisſen en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1 - 10 - 0 407

Vryer, (*A.*) Leerreden over 1 *Sam.* VII: 12b. Ter gedagtenisſe van zynen vyftigjaarigen Predikdienst, in drie Gemeenten. Amſt. by *L. van Hulst*, in gr. 8vo. *f* 0 - 8 - 0 296

W.

Wendeborn, (*Gr. Fr. Aug.*) Staat van Regeering, Godsdienst, Geleerdheid en Konſten, in *Groot-Brittanje*, omtrent het einde van de achttiende Eeuw. Camp. by *J. A. de Chalmot.* II Deelen, in gr. 8vo. *f* 4 - 0 - 0 70 en 120

Digitized by Google